

Doğ'an Avcıoğlu
Türkiye'nin
Düzeni
(Dün-Bugün-Yarın)

bilgi yayınevi

Doğ an Avcıoğlu
Türkiye'nin
Düzeni
(Dün-Bugün-Yarın)

BİLGİ YAYINLARI
ÖZEL DİZİ : 5

Birinci Basım
Aralık 1968

İkinci Basım
Şubat 1969

Üçüncü Basım
Temmuz 1969

BİLGİ YAYINEVİ
Sakarya Caddesi 8
Telf. : 17 74 03 - 12 50 67
Yenişehir, Ankara

Kapak Düzeni: Ozan SAĞDIÇ

**Yıldız işareti (*) ile gösterilen açıklama notları,
ilgili sahifelerin altlarına dip notu olarak konmuştur.**

**Rakamlarla gösterilen bibliyografya notları,
toplu olarak kitabın sonuna eklenmiştir.**

BİLGİ BASİMEVİ - ANKARA, 1969

İ Ç İ N D E K İ L E R

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAYİ İHTİLÂLİNİ TÜRKİYE BAŞLATABİLİRDİ

I. Osmanlı Toplum Düzeni	9
II. Doğu Üstünlüğünden Batı Üstünlüğüne Geçiş	25
III. Türkiye ve Japonya'da Batılılaşma – Japonya Kalkındı, Türkiye Neden Kalkınamadı	37
IV. Emperyalizmin Boyunduruğunda Türkiye ...	50
V. Açıkpazar Türkiye'sinde Yeni Toplumsal Yapı ...	83
VI. Birinci Bölümün Sonucu ...	105

İKİNCİ BÖLÜM

SÖMÜRGELEŞMEYE KARŞI MİLLİYETÇİ TEPKİLER

Giriş : Milliyetçilik Bayrağını Ordu Yükseltiyor ...	111
I. Namık Kemal Vatanseverliği ...	113
II. 1908 Hareketi	120
III. Kurtuluş Savaşı'nda Milliyetçilik ...	136
IV. Kurtuluştan Sonra ...	165
V. Devletçilik Yılları ...	212
VI. Tarımda Devletçilik ...	229
VII. İkinci Bölümün Sonucu ...	240

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVİRİMCİLİĞİN SONU: TANZİMAT BATICILIĞINA DÖNÜŞ

I. Sınıflar Açısından Çok Partili Hayat ...	247
II. Türkiye'deki Amerika ...	256
III. İşbirlikçi Kapitalizm ve İrtica ...	273
IV. Tarımda Kapitalist Gelişmeler ...	284
V. Tarım Dışında Kapitalist Gelişmeler ...	320
VI. Planlı Dönemde Kapitalizm ...	350
VII. Üçüncü Bölümün Sonucu ...	402

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KALKINMANIN YOLLARI

I. Kalkınma, Düzen Değişikliği Demektir	... 417
II. Üç Kalkınma Yolu	... 441
III. Türkiye İçin Devrimci Kalkınma Stratejisi ...	... 481
IV. İktidar Yolları	509
V. Sonuç	524

NOTLAR

Birinci Bölümün Notları	529
İkinci Bölümün Notları	535
Üçüncü Bölümün Notları	539
Dördüncü Bölümün Notları	544

BİRİNCİ BÖLÜM

SANAYİ İHTİLÂLİNİ TÜRKİYE BAŞLATABİLİRDİ

- I. OSMANLI TOPLUM DÜZENİ
- II. DOĞU ÜSTÜNLÜĞÜNDEN BATI ÜSTÜNLÜĞÜNE GEÇİŞ
- III. TÜRKİYE VE JAPONYA'DA BATILILAŞMA —
JAPONYA KALKINDI, TÜRKİYE NEDEN KALKINAMADI?
- IV. EMPERYALİZMİN BOYUNDURUĞUNDA TÜRKİYE
- V. AÇIKPAZAR TÜRKİYE'SİNDE YENİ TOPLUMSAL YAPI
- VI. BİRİNCİ BÖLÜMÜN SONUCU

I

OSMANLI TOPLUM DÜZENİ

Diyorlar ki, bu düzene dokunulamaz, bu düzen atalarımızdan kalmıştır. «Bu düzeni yıkmak, değiştirmek istemek, milletimizin değer hükümlerini, inançlarını, örf ve an'anele-rini ortadan kaldırmak demektir.»¹

Bu düzen, gerçekten, milletimizin değer yargılarını, inançlarını ve geleneklerini yansıtan, atalarımızdan kalma ve korunmaya değer bir düzen midir?

Sorunun cevabını tarihimize, bize unutturmak için çaba harcanan tarihimize, bırakalım. Çok gerilere gidecek değiliz: 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra, Oğuz boyundan Türklerin büyük yığınlar hâlinde Anadolu'ya akmasıyla, önce Selçuklar, sonra Osmanlılar olmak üzere, Anadolu'da Türk devletleri kuruldu. Gerek Selçuk, gerek Osmanlı devleti, çağına göre ileri bir toplum düzenine dayanmaktaydı. O tarihlerde biz Batı'ya değil, Batı bize el açmaktaydı. Fransa Kralı François I, Osmanlı Devletinden 2 milyon düka altın borç ile cephane, at ve savaş gemisi istemekteydi. Akdeniz adaları ve İtalya, açıktan ölmek için Türk buğdayına muhtaçtı.² Kraliçe Elizabeth, Türklerin yün boyama tekniğini çalmak ve İngiltere'ye Türk işçileri kaçırmak amacıyla İstanbul'a ajanlar gönderiyordu. Fransız yazarı Braudel'e inanmak gerekirse, Kral Henry VIII, Kanunî Süleyman zamanında, Türk Hukuk Sistemi'ni incelemek üzere İstanbul'a heyet yolluyordu.

Çağına göre ileri bir uygarlık düzeyine ulaşmış olan Osmanlı düzeni, tarihin tanıdığı toplumsal kuruluşlar açısından, nereye yerleştirilebilir? Başka bir deyişle, o tarihlerde Osmanlı toplumu, Batı ülkeleri gibi, feodal düzenin içinde miydi? Tarihçilerimiz, bu soruya, «Hayır, Osmanlı toplum düzeni, Batı feodalitesinden farklıdır» cevabını vermektedirler. Osmanlılarda merkezi bir devlet yapısı ile toprakta devlet mülkiyetinin varlığı ve bir aristokratik hiyerarşinin olmayışı, «sipahi»nin «senyör»den çok memura, «reaya»nın ise «serf»ten çok «hür köylü»ye benzetilişi, tarihçilerimizi böyle bir düşünceye itmektedir. Ne var ki, yalnız farkları belirtmekle yetinen tarihçilerimiz, «Peki, Batı feodalitesi değildik, ama neydik?» sorusunu cevapsız bırakmaktadırlar. Batı ülkeleri gibi, biz de, Osmanlı düzeninin kendi iç evrimi ile, daha üstün bir düzene, sanayi kapitalizmine geçebilecek miydik? Belli değildir.

Sosyolog Behice Boran ise, bu görüşe karşı çıkarak, «Batı'daki feodalite ile Osmanlı İmparatorluğu, feodal tip toplumun iki değişik örneği (variantı)dır» demektedir.³ Behice Boran'a göre, Osmanlı düzeni, mahalli feodaliteyi dahi tasfiye edememiş bir «merkezi feodalite»dir. Batı'da serfin kişisel bağımlılığı ve köleliği, Doğu'da ise reayanın özgürlüğü arasındaki fark, sanıldığından çok azdır. Her ikisi de, «toprağa bağlı emekçi sınıfı»tır ve feodal düzen bakımından asıl önemli olan budur. Sipahinin mülkiyetten yoksunluğu da birçok halde nazarı kalmakta, bunlar, «mülk sahipleriymiş gibi toprağın ve toprak emekçisinin

ürünlerinden» faydalanmaktadırlar. Esasen Batı'da da senyör, önceleri memur niteliğinde idi. O halde, aralarında farklar olmakla birlikte, Osmanlılarda da Batı'daki gibi feodal bir düzen vardı.

ASYA ÜRETİM TARZI NEDİR?

Son zamanlarda üçüncü bir tez ortaya atılmıştır. Denilmektedir ki, «Hayır, Osmanlı düzeni feodal değildir, *Asya Üretim Tarzı*'na dayanan bir düzendir.» Asya Üretim Tarzı, Marx tarafından ortaya atılan, fakat yeterince geliştirilmemiş bir kavramdır. İktisat Fakültesinde İktisadi Düşünce Tarihi dersinde Asya Üretim Tarzı okutulmaya başlandığına ve üniversitelerimizde bu konuda seminerler düzenlendiğine göre, XVI. yüzyıl öncesi Osmanlı toplumuna yakıştırılan bu kavram üzerinde kısaca durmak gerekir.

«Kapital» yazarı, Doğu toplumlarının evrimi ile dolaylı olarak ilgilenmiştir. Marx, esas itibariyle sınıfl kapitalizme yol açan şartların Doğu'da değil de neden Batı'da oluştuğu sorusuna cevap aramaktaydı: Doğu toplumlarının yapısında ne gibi engeller vardı ki, onların kapitalist gelişmesini önlemişti? O zamanlar Doğu tarihi üzerine Batı'da çok az şey biliniyordu. Bu kıt bilgiye dayanarak, Marx ve Engels, ilkin, Doğu toplumlarının geride kalmalarının nedenini, özel toprak mülkiyetinin olmayışında gördüler. Doğu'da uzun yıllar doktorluk eden Fransız yazarı François Bernier (1625 - 1688), Türkiye, İran ve Hindistan'da özel toprak mülkiyetinin olmadığını söylüyordu. Bunu okuyan Marx, 2 Haziran 1853'te Engels'e «İşte Doğu cennetinin gerçek anahtarı» diye yazıyordu. Doğu toplumlarının kapitalizme geçemeyip, geride kalışlarının anahtarı, bu ülkelerde özel toprak mülkiyetinin olmayışında yatmaktaydı. Yalnız Marx, daha sonra yapılan araştırmaları okuyunca gördü ki, Çin gibi toplumlar, toprakta özel ve kamu mülkiyeti dönemlerini tanımışlar, ama yine de kapitalist evrimin dışında kalmışlardı.⁴ Bunun üzerine Marx, Çin'i Asya Üretim Tarzı kategorisine koymaktan vazgeçmemiş, ama bu üretim tarzının belirleyici özelliğini başka yerde aramıştır.⁵ Bu özellik, temelde kendi kendine yeten bağımsız köy hücrelerinin varlığıdır. Tek hücreli yaratıklara benzetebileceğimiz bu tamamen otarşik köylerin bağımsızlığı, tarım ve el sanatları birliği sağlamaktadır.

İngiliz sömürgesi Hindistan'dan gelen raporların ışığı altında yapılan bu genelleme, *Kapital*'de şöyle anlatılmaktadır:⁶ «Bugün dahi hâlâ yaşamakta bulunan çok eski ve küçük Hint köyleri, kendi kendine yeten bağımsız hücrelerdir. Çünkü tarımsal faaliyetin dışında, köyün öteki ihtiyaçları da tamamen köy içinde karşılanmaktadır. Köyde bir düzine kadar insan, yarıç, polis, tahsildar, bekçi, öğretmen, münecim, demirci, marangoz, çömlekçi vb. gibi görevleri, köyün sırtından geçinerek yerine getirmektedir. Ama bu işbölümünün daha ileri bir işbölümüne yol açması olanağı yoktur. Zira demirci, marangoz vb.'nın pazarı değişmez, aynı kalır; ya da olsa, köylerin büyüklük farkına göre değişmek üzere, bir demirci, bir çömlekçi vb. yerine iki veya üç demirci, çömlekçi vb. olur.... Nüfus artarsa, ekilmeyen topraklar üzerinde, eski örneğe göre, yeni bir topluluk kurulur.»⁷ Ama köyün daha ileri üretim biçimlerine geçmeyi engelleyen yeterliliği sürüp gider.

Bu otarşik köylerin, kendi aralarında hiçbir alış-verişi yoktur. Şehir de, köy topluluklarına dayanan ekonominin bir parçası değildir. «Asya tarihi, şehir ile köyün farklılaşmamış bir çeşit birliğidir.»⁸ Şehir, köyün içindedir, yani bir anlama şehir yoktur. Şehir, gerçek ekonomik yapının üzerine kondurulmuş bir «hükümdar karargâhı»ndan ibarettir.⁹

Çin'de özel mülkiyetin varlığı onu düşündürmüş olmakla birlikte, Marx'ın Asya Üretim Tarzı'nı toprak mülkiyetinin köy topluluğuna ait bulunduğu bir üretim tarzı saydığını kabul etmek gerektir. Birey, topluluğun üyesi olarak, toprağın bir kısmını tasarruf etmektedir. Bu tasarruf hakkının çocuklarına geçmesi olanağı vardır. Ama toprağın mülkiyeti, köy topluluğundur.

Birbirleriyle bağlantısı olmayan otarşik köy topluluklarının tepesinde, üretim fazlasının bir kısmını alan ve sulama vb. gibi bölge ölçüsünde gerçekleştirilebilecek görevleri yerine getiren bir üst topluluk (meselâ devlet) bulunmaktadır. Ortak mülkiyete dayanan alt topluluk, bir bütün olarak, üretim fazlasının bir kısmını alan üst topluluk tarafından sömürülmektedir. Köy topluluğu içinde sömürü yoktur, ama bir dış sömürü söz konusudur. Bu tip, insanlığın tanıdığı otarşik, eşitçi ve kamucu (communaux) en ilkel üretim tarzından, yalnızca bir üretim fazlası yaratılması ve bunun belli görevleri yerine getiren bir üst topluluk tarafından alınmasıyla ayrılmaktadır. Asya tipi, bu özelliği ile, kadim ve Cermen tiplerine oranla, evrime çok daha az elverişlidir ve İnsan'ın kökenlerine en yakın bulunan ve âdeta uygarlığın tarihöncesine ait olan bir üretim tarzını temsil etmektedir. Kadim ve Cermen tipleri ise, özel mülkiyet unsurları taşıdıkları için, ileri ve evrime çok daha elverişli sayılmaktadır. Marx, bu düşünceyle, en sert biçimde kınadığı sömürgecilik, Asya tipi «yarı barbar» köy topluluklarındaki tarım-el sanatları birliğine dayanan tamamen otarşik yapıyı yıkarak, «Asya'nın tanıdığı tek toplumsal devrim»i gerçekleştirdiği için selâmlamaktadır.¹⁰ Ona göre, İngiltere'nin Hindistan'da iki görevi vardır: Biri yıkmak, öbürü yeniden yaratmak. Eski Asya toplumunu yok etmek ve Asya'da Batı toplumunun maddi temellerini atmak.¹¹

Bugün bilmekteyiz ki, sömürgecilik, eski düzenleri yıkmış, ama kendisine bağlanmak istenen yaratıcı görevini hiçbir yerde göstermemiştir. Ne var ki, bu düşünce, Marx'ın, Asya Üretim Tarzı'na dayanan toplumların kendi iç evrimleriyle daha ileri toplumsal kuruluşlara geçebilmeleri açısından — umutsuzluğunu göstermesi bakımından — dikkat çekicidir.

Marx'ın, o zamanların sınırlı bilgisine dayanarak pek az inceleyebildiği Asya toplumları hakkında, çok kısa olarak, parça parça ileri sürdüğü görüşler, son yıllarda rağbet bulmuş ve «Asya'nın binlerce yıllık durgunluğu», iddialarına dayanak yapılmak istenmiştir. Asya Üretim Tarzı, buna karşılık olarak ileri sürülen üst yapı ve devlet biçimi ile birlikte, ayrı bir toplumsal kuruluş (formation) sayılmış ve bu tipe giren toplumların kapitalizme geçemeyişlerinin açıklanmasına, dayanak yapılmıştır. Avrupa, Greko-Romenler, toprağın özel mülkiyetine dayanan bir üretim tarzı seçtikleri için, evrime en elverişli bir feodal düzene ve oradan da kapitalizme ulaşmıştır. Öteki toplumlar ise, evrime direnen Asya tipi yapıları yüzünden geri kalmışlar ve âdeta tarihin dışında bir «kış uykusu»na yatmışlardır. Ne var ki, bir iki cümleyle özetlemeye çalıştığımız bu iddialar, ispatlanmış olmaktan çok uzaktır.¹² Öte yandan, XVI. yüzyıl başlarına kadar en ileri bir uygarlık düzeyinde bulunan Türk toplumunun ve evriminin açıklanmasında, Asya Üretim Tarzı kavramının en ölçüde yararlı olabileceği ortaya konulabilmiş değildir.

XV. ve XVI. yüzyıllardaki Türk toplumu, Asya Üretim Tarzı taraftarlarının ileri sürdükleri gibi, gerçekten evrime çok az elverişli ve «Asya'nın binlerce yıllık durgunluğuna mahkûm» bir düzene mi sahipti? Şimdi bunu görelim:

Üretim Tarzı düzeyinde, Osmanlı düzeninin Batı'dakinden pek farklı olduğu söylenebilir. Her ikisinde de üretim güçleri, toprağın ufak ölçüde ve ilkel olarak işlenmesi olanağına dayanır. Üretim, pazar için olmaktan çok, kişisel ihtiyaçlar için ve köylü ailesinin ekip biçtiği ufak işletmelerde yapılmaktadır. Bu ufak işletmeye Türk çiftçisi tapuyla tasarruf etmekte ve tasarruf hakkı, çocuklarına da geçmektedir. Yani Asya tipinden farklı ve özel mülkiyete hayli yaklaşmış bir tasarruf söz konusudur. Hattâ köylü, bağ, bahçe, değirmen vs.'ye Roma Hukuku'nun mülkiyet anlayışına uygun biçimde sahiptir. Sipahi tarafından verilen tapu ile belli bir çiftliğe tasarruf edebilen ve çeşitli mülk edinebilen köylü, köy topluluğuna karşı oldukça bağımsızlaşmıştır. Asya Üretim Tarzı'nda yalnızca köy topluluğu vardır, birey ancak bu topluluğun mensubu olarak mevcuttur. Türk köyünde ise, kamucu özelliklerin yanı sıra, bireyci özellik hayli gelişmiştir. Ne var ki, üretim güçlerinin ulaştığı düzey, Batı ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de de, köylünün tam özgürlüğüne imkân vermemektedir. Köylünün toprağa bağlılığı esastır. Toprağa bağlılık, ekonomik baskının dışında, ekono-

mik olmayan çeşitli zorlama tedbirlerle sağlanmaktadır. Bu bakımdan, Avrupa'nın «serf»i ile Türkiye'deki «reaya» arasında fazla bir fark olmasa gerektir. Servaj, Avrupa'da hayli farklılıklar gösteren bir sistemdir. Toprağı işleyen köylünün hakları, kölelik ve hür köylü sınırları arasında büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Servajın temel özelliği, toprağa bağlılıktır. S erf gibi reaya da toprağa bağlıdır. Serfin de, reayanın da ürettiği ürünün bir kısmı, «arazi sahibi» tarafından alınmaktadır. Yani sömürüye dayanan sınıflı bir düzen söz konusudur. Ürünün bir kısmına el koyan bu «arazi sahibi»nin Avrupa'da senyör, Türkiye'de devlet ve devletin temsilcileri olması, üretim tarzının bu karakterini deşıştirmez.* Nitekim «aynı iktisadî temeller, sayısız ve çeşitli ampirik durumlara, tabii çevreye, ırk ilişkilerine, dış tarihi tesirlere vb. bağlı olarak zâhiren sonsuz farklılaşma ve deşışmeler gösterir.»¹³

Osmanlı toplum düzeni de tarihi, iktisadî, coğrafi ve askeri vb. nedenlerle, Batı'dakinden farklı bir görünüş kazanmıştır.

ANADOLU TÜCCARI

Her şeyden önce, Osmanlı Türk Devleti, Doğu ile Batı arasındaki tarihi ticaret yolunun (İpek Yolu) geçtiği topraklar üzerinde kurulmuştur. Daha Selçuklular zamanından başlayarak hanlar ve kervansaraylarla donatılmış geniş bir yol şebekesi, yaygın bir posta ve güvenlik sistemi Anadolu'yu kaplamaktaydı. Bu coğrafi durum ve geniş ticarî yatırımlar, Anadolu'yu «bir nakliyec i ve tüccar memleket»¹⁴ hâline getirmiştir. «Basra Körfezi, Kızıl Deniz, Suriye limanları ve Anadolu'dan geçen kervan yollarını kontrol eden bölgelerin hâkimi sıfatıyla Osmanlı İmparatorluğu, tarihi baharat ve ipek yollarının sağladığı milletlerarası transit ticaretinden geniş ölçüde yararlanmakta idi. Transit mallarından alınan türlü haraç ve resimler, devlet gelirinin önemli kaynaklarından birisi olduğu gibi, bu yollar üzerinde bulunan Türkiye kervan sitelerinin halkı da böyle bereketli ve faal bir ticaret hayatına katılarak veya kervan nakliyatının doğurduğu hancılık, komisyonculuk, saraçlık, mu taflık gibi türlü hizmetleri karşılayarak zengin oluyordu. Nakliyatçılık ve kervancılık, özellikle Doğu ve Orta Anadolu'da büyük yığınlar hâlinde yaşamakta olan göçebe unsurlara bellibaşlı geçim olanaklarından birini sağlamış ve bu sayede geniş ölçüde yük hayvanı yetiştirmeyi de teşvik etmişti.»¹⁵

Prof. Hasan Reşit Tankut, bu ticarî faaliyetin geniş bir şehirlerarası işbölümüne, yani uzmanlaşmaya yol açtığını yazmaktadır: «... Gaziantep'te ayakkabıcılığa ehemmiyet verilmişti. O zaman Antep'te herkes yemeni, çizme ve her neviden ayakkabı yapardı. Çünkü kervan onu istiyordu. Antep muhiti, büyük ve küçükbaş hayvanları mebzulen yetiştiriyordu.

Maraş'ta demir sanayii himaye edilmişti. Nal, mış, çivi, zincir, gem, silâh ve kervanlar için gerekli her nevi demir avadanlığın yapılma ve işlenme merkezi orası idi. Çünkü Maraş'ın üstündeki Berit dağında zengin demir madeni vardı.»

«Konya ve Afyon'a kadar olan sahada keçecilik vardı. Ankara'nın meşhur ahi esnaf teşkilâtı, büyük kervanların deri ve demirden yapılr malzemesini hazırlıyordu. Sivas taraflarında şal, cerim ve Uşak taraflarında halı, seccade dokunuyordu».¹⁶

Demek ki, daha Selçuklular zamanından başlayarak, Anadolu Türk toplumu, coğrafi mevkii gereğince, milletlerarası ticarete bağlı olarak, a) zanaatın tarımdan ayrılması ve

*Marksist düşünürler, genellikle, aradaki farkları kabul etmekle birlikte, Doğu düzenine de «feodal» etiketini yapıştırmaktadırlar. Dobb, bu görüşü şöyle açıklamaktadır: «Batı Avrupa ile Doğu Avrupa arasında önemli farklar bulunduğu şüphe götürmez bir gerçek olmakla birlikte, ikisi arasında 'ödenmeyen artı - emeğin doğrudan doğruya üreticiden çekilip alınması biçimi' bakımından göze çarpan benzerlikler vardır ve ben, o kanıdayım ki, Batı Avrupa feodalizmini ayrı bir tür olarak göstermek ve feodal adını yalnız bunun için kullanmak, burjuva tarihçilerinin tutumunu ve bunların hukukî özellikler ve farklar üzerinde dikkati toplama eğilimlerini yansıtır.» (12 sayılı nota bakınız.)

b) şehirlerarası ticaret aracılığıyla zanaat ve ticaretin birbirinden kopması gibi, Ortaçağ düzeninden Modern Çağa geçişte önemli rol oynayan iki evrimi gerçekleştirme yolunda büyük mesafe almıştı.

Ticaretin büyük önemini kavrayan Türk devletleri, çağına göre mükemmel bir ticaret örgütü kurmuşlardı. Derbent örgütü, yol ve köprülerin iyi halde bulundurulması kadar, tüccarın can ve mal güvenliğini de sağlamaktaydı. «Derbentçiler, bulundukları yerlerde hiç kimsenin canına ve malına zarar gelmeyeceğini, aksi halde zararı tazmin edeceklerini»¹⁷ taahhüt ediyorlardı. Her 30-40 kilometrede bir kervansaray, ayrıca hanlar vardı. Vergiden muaf tutulan birçok köy, derbentçilik yapmaktaydı. Bunlar büyük ve zengin köylerdi. Meselâ Konya'nın Karapınar adlı Derbent köyünde, cami, imaret, han, hamam ile iki değirmen ve 39 tane dükkân vardı.¹⁸ Eskişehir'de Kızılkilise âdeta bir kasaba¹⁹ gibi idi.

«Zengin, mâmur ve fazlasıyla müstahsil büyük Türk köyleri Ege sahillerine kadar bu yollar (İpek Yolu) üzerine kurulmuştu.»²⁰

Yalnız Derbent köyleri değil, daha birçok köy, şehirler gibi, bu ticaretten yararlanmaktaydı: «Her sitenin bir kervansarayı, bir arastası vardı. Bu arastalar, kervan techiz yeri idi. Sipahi pazarlarında biniciliğe müteallik malzeme satılırdı. Büyük kervan yollarının dışında ve uzağından kalan köyler, kasabalar bu yollara amut birer akın hâlinde durmadan meyva, sebze, hububat ve mamûl eşya taşırlardı.»²¹

Demek ki, XVI. yüzyıl öncesi Türk köylerinin birçoğu, çağın şartları gereği, kapalı üretim hâkim biçim olmakla birlikte, ticarete bir hayli açılmışlar ve ticari hayata az çok entegre olmuşlardı. 1608-1619 yıllarında Anadolu'yu dolaşan Polonyalı Ermeni Simon, bin haneyi aşan Sivas köylerinden söz etmektedir.²² Prof. Tankut da, XVI. yüzyıl Türk köyünü şu iyimser sözlerle tanıtmaktadır: «Köyler çok büyük ve birbirine yakındı. Suları zapturapta almışlar, küçük ve kesif ziraat (entansif) yapıyorlardı. Toprağı iyi işliyorlar ve muhtelif iklimlere mahsus çeşitli mahsullerin hepsini alabiliyorlardı. Evliya Çelebi, Anadolu'nun her tarafında beş yüz haneli bağlı bahçeli köylerden bahseder. Köyler, camili, medreseli ve hamamlı idi. Hemen hepsi küçük ölçüde birer site idiler. Kendilerine lâzım olandan çok fazla istihşalleri vardı.»²³

Bu görüşler mübalâğalı sayılsa dahi, Türk köyünün tarihi gelişimin âdeta dışında yaşayan, içine kapalı, tamamen otarşik «Asya Tipi» köyden çok ayrı bir ortam içinde bulunduğunu ve bu ortama göre biçimlendiğini göstermeye yeterlidir. *İslâm ve Kapitalizm*'in yazarı Maxime Rodinson'a göre, Müslüman âlemi içindeki ticari ilişkilerin yoğunluğu, «o zamana kadar görülmemiş boyutlarda bir cins dünya pazarı» teşkil etmiştir. «Mübadelelerin gelişmesi, gerek tarım, gerek sanayide bölgesel ihtisaslaşmaya imkân vermiş ve böylece ekonomik planda bazan çok uzak mesafeleri kapsayan bir karşılıklı bağımlılık yaratmıştır.» Rodinson, bir «Müslüman Ortak Pazarı»ndan söz etmektedir. Müslüman âleminde bir «kapitalistik sektör»* vardı. Üstelik bu sektör, «Batı Avrupa burjuvazisinin yarattığı dünya pazarının kuruluşundan önce görülen en gelişmiş ve en geniş pazardı.»

«GÖÇEBE TÜRK» EFSANESİ

Öte yandan milletlerarası ticaret yolları üzerinde gelişen Osmanlı Devleti, Selçuk Devleti gibi -Batı tarihçilerinin «Göçebe Türk» iddialarının tam tersine-, daha başından itibaren büyük şehirlere dayanmıştır. Önce Konya, Kayseri, Sivas mihveri, sonra Tokat, Amasya, Ankara mihveri ve daha sonra Bursa, Edirne, İstanbul, Filibe, Sofya, Üsküp, Selânik

*M. Rodinson, "kapitalistik sektör" deyiimiyle, prekapitalist düzen içinde gelişen ticari ve malî sermayenin hâkim olduğu sektörü kastetmektedir. (*İslâm et Capitalisme*, Paris 1966, s. 71 - 72).

canlı bir ticaret hayatının merkezi olmuşlardır. Planlı bir iskân politikası sonucu, bu şehirlerin çoğu kısa bir sürede Türk şehirleri hâline gelmişlerdi. W. Heyd'e göre, «Nüfusunun yarısı ticaretle geçinen Türk şehirleri nâdir değildir.»²⁴ Prof. Akdağ da, «XIV. asırda Ege ile birlikte bütün Yakın Şark ve Doğu Akdeniz'in dünya ticareti bakımından en hâkim elemanı Türklerdi» demektedir. Bursa'nın fethinden kısa bir süre sonra, Rumlar köylerde çoğunlukta oldukları halde, Türkler şehirde çoğunlukta idi.²⁵

XV. ve XVI. yüzyıllarda Türkiye nüfusu büyük bir artış göstermiştir. Prof. Barkan'ın yaptığı hesaplara göre, 1530 - 1580 yılları arasında Türkiye nüfusu yüzde 40 - 50 arasında bir artış göstermiştir. Birçok büyük şehirde bu artış yüzde 100'ü aşmaktadır.²⁶ 1478 sayımında, 97.956 kişiyi barındıran İstanbul, 1520'lerde 400 bin nüfusa ulaşmıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul nüfusu 800 bine yaklaşmıştır.²⁷ 1608 - 1619 yıllarında Türkiye'yi dolaşan Polonya'lı Simon ise, o tarihlerde İstanbul nüfusunu 1 milyon olarak tahmin etmektedir. Yani XVII. yüzyıl başında İstanbul, dünyanın en büyük şehridir. Londra ve Paris'in nüfusları, İstanbul'un ancak yarısı kadardır. Bu yabancı yazar, Edirne için 200 bin, Sivas için 150 bin, Kayseri için 95 bin nüfus rakamlarını ileri sürmektedir.²⁸ Bu yabancı râhibin rakamları mübalâğalı bulunsada dahi, XVI. yüzyıl Türkiye'sinin Avrupa'dakinden daha yoğun bir şehir hayatına dayandığı muhakkaktır. O zamanlarda, geleceğin büyük sanayi merkezi Manchester'in nüfusu henüz 20 bine dahi ulaşmış değildi.*

Bu çok büyük şehirlerin varlığı, ancak yurt ölçüsünde çözülebilecek ve devletin ele almasıyla düzenlenebilecek muazzam bir iş meselesi ortaya çıkardığı gibi, bir tüccar sınıfının aracılığıyla şehir - köy ilişkilerini geliştirmiştir. Bu noktada da, şehir - köy ilişkileri var olmayan otarşik Asya Üretim Tarzı'ndan çok uzaklara düşmüş bulunmaktayız.

MERKEZİYETÇİ DEVLET

Milletlerarası ticaret yolu üzerinde, büyük şehirlere dayanarak kurulan Osmanlı Devletinin üçüncü bir özelliği, fetihlerdir. Fetih, kolay ve kârlı bir faaliyetti. Yalnız geniş bir profesyonel ordunun beslenmesini gerektiriyordu. Avrupa kralları, senyörlerin dermeçatma kuvvetlerine dayanırken, Osmanlı Sultanı küçümsenmeyecek sayıda ücretli asker besliyordu.

Profesyonel bir ordu eliyle gerçekleştirilen ve devam ettirilen fetihlerin, merkeziyetçi bir devlete yol açacağı açıktır. Anadolu'yu boydan boya geçen milletlerarası ticaret ve büyük şehirlerin beslenmesi sorunları da aynı zorunluluğu ortaya çıkarmaktaydı. Osmanlıların Selçuklulardan miras buldukları geniş ticaret şebekesinin korunması, can ve mal güvenliğinin sağlanması, ancak merkezi bir otorite tarafından yürütülebilirdi. Nitekim Batı'da da, şehirlerarası ticaretin gelişmesi ve millî pazarın oluşmaya başlamasıyla birlikte, feodallerin egemenliği zayıflamış, merkeziyetçi devlet güçlenmiştir. Osmanlı devleti ise, başından beri, milletlerarası ticaret yolu üzerinde bulunduğu için, zorunlu olarak merkeziyetçi bir kuruluşa yönelmiştir. Milletlerarası ticaret gibi, büyük şehirlerin işesi ve fetihler, merkeziyetçilik yönünde işleyen öteki güçlü faktörler olmuşlardır. Osmanlı toplum düzeninde, aynı üretim tarzına dayanmakla birlikte, Batı feodalitesinden farklı bir üstyapı örgütlenmesini gerektiren, milletlerarası ticaret, büyük şehirler ve fetih diye özetlediğimiz zorunluluklar olmuştur. Bu zorunlulukların, ancak merkezden düzenlenebilecek geniş bir faaliyete yol açtığını, Prof. Barkan'ın şu sözleri iyi belirtmektedir: «Yüzlerce köy, ortakçılık, yarıcılık veya çeltikçilik ile en iyi arpayı ve pirinci muayyen bir plan dahilinde temin etmekle mükelleftiler.... Birçok köyler şap yapmaya, güherçile hizmetini görmeye, kervansaraylar civarını şenlendirmeye,

*Prof. Marcel Reinhard, XVI. yüzyıl başında Avrupa şehirlerinin nüfusu ile ilgili şu bilgiyi vermektedir: Paris'in nüfusu 200 bini, Venedik, Napoli ve Milano gibi şehirlerin nüfusları ise 100 bini aşmaktadır (*Histoire Générale*, Paris, fas. 1, s. 42). Büyük şehir gelişmesi ile kapitalist gelişmeyi eş anlama alan bilim adamlarının çokluğu düşünülürse, Osmanlı büyük şehirlerinin önemi anlaşılabilir.

derbent beklemeye, atalardan kalma irsi bir mükellefiyet olarak mecburdular. Padişah atlarını bekleyen, yetiştiren voynuklar... deve yetiştiren boğurcular, seyyar amele taburları... ordu levazımı için top dökmek, suolları, kal'e... inşaat ve tamirâtı için her sene muayyen adette devletin emirlerine âmade bulunan yayalar ve müsellemler... bütün imparatorluğu saran muazzam bir teşkilât idi. Padişahın, yani mirinin yüzbinlerce koyunu, ineği, su sığırları, develeri vardı ve yüzlerce köy bunlara bakar ve lâzım gelince istenilen yere teslim eder. Bir kısım yörükler mütemediyen çadır bezi dokur ve nal dokerler. Gemiler için zifti, kereste, yelken bezi işlerler, ok ve yay yaparlar.»²⁹

Bu ölçüde yaygın ve güç görevleri yerine getirmek zorunda kalan merkezîyetçi devlet, sınırlı teknolojinin, ancak ilkel metodlarla ve küçük işletmeler hâlinde tarım yapmaya imkân verdiği bir dönemde, gerekli geliri kolayca sağlayacak ve köylüye yukarıda sayılan yükümlülükleri yükleyebilecek güçlü bir manivela muhtaçtı. Toprakta devlet mülkiyeti, bu manivelayı getirmektedir. Prof. Barkan'ın anlatımıyla, «Devlet, kanunnameleri yazarların da itiraf ettiği gibi, daha ziyade, idarî, teknik ve malî ihtiyaçlar dolayısıyla, köylünün kiracı vaziyetini hukukî bir fiksiyon olarak kabul ile, bu kiracılık münasebetlerinin istilzam ettiği şekilde, lâzım gelen vergileri ve tahdidatı toprağa vazetmeyi bir zaruret olarak hissetmiştir.»³⁰

SİPAHI VE KÖYLÜ

Ortaçağ'dan Modern Çağa geçişin müjdecisi olan büyük şehirlerin ve ticaretin genişlemesi gibi şartların zorunlu kıldığı merkezîyetçilik ve toprakta devlet mülkiyeti hukukî fiksiyonu, «arazi sahibi» devlet ile köylünün üretim fazlasının bir kısmı kendilerine tahsis edilen hak sahipleri arasındaki ilişkilere, Batı'dakinden farklı bir yapı kazandırmaktadır. «Sahib-i arz» denilen bu kişiler, Batı'daki senyörden farklı olarak, devletin bir hizmetlisi, bir memuru durumunda gözükmemektedir. Tarihçilerimizin «asker-memur», «ziraat siyaseti memuru», «tapu memuru», «icar tahsildarı» ve «kâhya» gibi sıfatlarla tanımlamaya çalıştıkları «sahib-i arz», Batılı senyörün yetkilerinin pek azına sahiptir. Merkezî otoriteye karşı çok zayıf bir durumdadır. Kendisine ayrılan arazi üzerinde, devlet adına denetlemeyi yapmakta, bu tarımsal hizmetine ve askerî yükümlülüklerine karşılık, köylünün işlediği toprağın «icar ve tapu bedeli», yani artık-ürünün bir kısmını âdeta bir maaş olarak almaktadır. Her ne kadar «sahib-i arz», dirliğini çocuklarına intikal ettirebilmekteyse de, onu her an kaybetmesi olanağı da vardı. Bununla birlikte, devletle ilişkileri bakımından bir memur gibi gözüken sipahi, reaya ile ilişkileri bakımından Batı senyörüne az çok yaklaşmaktadır. Tarım Bakanlığınca yayınlanan «Osmanlı İmparatorluğu Toprak Kanunları»na kısaca bir göz atmak, bu konuda bir fikir edinmeye yetecektir:³¹

«Kanun – Sipahi, reayasını nerede olursa olsun toprağının başına geri getirmekle görevlidir. Fakat yerini terkedip de reaya gittiği yerde yirmi yıldan fazla kalmışsa, tekrar geri getirmek yasaktır. Ancak ondan yirmibeş akçe çift bozan resmi alınır.»

«Kanun – Bir sipahiye defterde iştirak hakkını haiz yerler kayıt edilmişse ve sipahi reayasına bu yer için yarı tohum ve öküz yardımı yaparsa, mahsulün yarısı kendisinin ve yarısı da ziraat yapanın olur.»

«Bir raiyet, vatanını terkeder giderse, yeri mahlûl sayılır. Sipahi isterse o yeri kendi ziraat ettirir. Veya başkasına tapuyla verir. Şayet sipahi o yeri tasarruf etmişse bütün âvârızı (vergileri) vermekle mükelleftir.»*

*Prof. Barkan, sipahinin ancak kendine ait olan «hassa çiftliği»ni işleyebileceğini, «diğer topraklar üzerinde hiçbir suretle herhangi bir tasarruf hakkı» olamayacağını, «kendisi ve akrabası için umar dahilinde münhal toprak bulup almasının» yasaklandığını yazmaktadır. (*Tanzimat*, s. 413). Bununla birlikte, arazi kanunlarının zaman içinde değişiklikler gösterdiği kabul edilmelidir. Bundan başka, Prof. Barkan, sipahinin hassa çiftliğinin çok küçük olduğunu, senyör arazisi gibi büyük parçalar teşkil etmediğini, bu çiftliklerin zamanla kaybolduğunu yazmaktadır.

«Kanun – Sipahiler, reayalarına bir iş gördürmek istedikleri zaman reayanın bunu yapması zarurî ve kanun icabıdır. Eger yapmakta itirazları varsa, mahkeme tarafından cezalanırlar.»

«Kanun – Reaya, sipahisine bir anbar yaparak, verecekleri öşrü oraya koymak veya en yakın pazara bunu taşımak vazifeleridir.»

«Kanun – Pazara, sipahi öşrünü götürdüğü zaman, kirasını reayanın vermesi veya bir padişah seferi vukuunda sipahinin davarı yoksa yardım etmek, ona satın almak veya sipahiye ödünç para vermek, kendisinde yoksa başkasından alarak vermek kanundur.»

«Kanun – Keza sipahilerin sık sık reayalarını teftiş ederek, namaz kılmayanlarını tetkik ve onların her türlü halleriyle meşgul olarak içlerinde şarap içenler ve sarhoş olanlar varsa, onları mahkeme kanalıyla cezalandırmaları kanundur.»

«Kanun – Sipahiler, tımarları teftişe geldikleri zaman fakir olan reyalarda, üçer günden fazla kalıp, onları sıkıntıya sokmak veya zorla onları sıkboğaz ederek bir şey istemeleri yasaktır.»

«Kanun – Yeri olmayan reaya, sipahisini başkasının evinde misafir edüp, onun hizmetini görebilir.»

«Kanun – Sipahi de, reaya kızlarını babalarının izni olmadan evlendirmez. Veya evli olanı boşattırmaz. Kanuna aykırıdır. Buna mukabil reaya, kızlarını veya oğullarını evlendireceği zaman sipahiden izin alması lâzımdır.»

«Kanun – Reaya, toprak hususunda sipahiler yararına şahitlik yapamazlar. Keza, reaya basit şeyler için sipahilerini dâvâ edemezler. Bazı meselelerde, sipahinin şeriata ve kanuna uygun sözlerine reaya muhalefet edemez. Kanun nezdinde sipahinin sözü makbuldur. Reaya, inat ettiği takdirde mahkeme tarafından cezalandırılır.»

Bu hükümler, sipahi ile reaya arasında senyör-serf ilişkilerine benzer biçimde kanunla düzenlenen kişisel ilişkilerin genişliğini göstermektedir. Reaya, Asya Üretim Tarzı'nın köy topluluğu içinde erimiş ve birey olarak değil, köy topluluğu olarak sömürülen anonim köylü tipi değildir.

İsmail Hüsrev, çok daha ileri gitmekte ve Kanunî Sultan Süleyman'ın ünlü kanunnamesine dayanarak, feodal bir rejimin Osmanlılarda da varlığından söz etmektedir. İsmail Hüsrev, kanunnamedeki «Toprağını terkedene reayanın cebren toprağa getirileceği» ve «riayet gitse damı ve çulu sipahinindir. Süvari kovsa da damı ve çulu riayetin olur» gibi hükümleri belirterek, sipahi dirliğinde yaşayan köylünün, sipahiye feodal hukuk ilişkileri ile, yani cebren bağlandığını söylemektedir. Tarihçilerimizin genellikle benimsedikleri, reayanın özgürlüğü iddiası, ona göre, bir görünüşten ibarettir.

Sipahi ayrıca kendine mahsus toprağı, ya doğrudan doğruya, ya da ortakçı eliyle işletmektedir. İsmail Hüsrev'e göre, sipahi, memleketten ayrılan reayanın topraklarına da tasarruf etme hakkına sahiptir. Zengin toprakları tasarrufunda bulunduran reayaya, sipahinin cebren «terk-i memleket» ettirmesi bile muhtemeldir.³²

Öte yandan, yalnız sipahilerin değil, İstanbul ve taşradaki devlet memurlarının, hattâ kadı ve müderris gibi din adamlarının, hiç değilse XVI. yüzyılın başlarından itibaren çiftlikler edindiklerini, köylerde kendi hesaplarına işlettikleri arazileri genişlettiklerini, geniş ölçüde hayvancılık için mer'aların elverişli yerlerinde mandıralar kurduklarını belgeler doğrulamaktadır. Prof. Akdağ, «toprakların köylülerin ellerinden» çıkarak büyük çiftliklerin kuruluşunun 1550'den önceki safhasının bilinmediğini belirtmekle birlikte, o tarihlerde «Marmara'nın bütün Anadolu, Rumeli çevrelerinde kuvvetli bir çiftlik hayatının» geliştiğini, buralarda pek çok «ırgat» ve «çoban» toplandığını yazmaktadır. Yine Prof. Akdağ'a göre, toprağını bırakıp giden, «çift bozan reaya»nın artmasıyla birlikte, «hararetli bir arazi alım satımı» doğmuştur. Reaya, sipahi ve kadıların arazi satın alanlara, hudut tayin olunmaksızın mektuplar verdiklerinden ve mahkemelerin bu mektuplara dayanarak, arazi hududunu belirlemeyen hüccetler vermesinden sızlanmaktadır. Büyük arazi sahipleri, çiftlikler

kurdıkları gibi, köylerde de yerleşmekte ve çok sayıda hayvan beslemektedir. «Arazi sahipleri, kıymetli tarlaları zaptederek, bir köy ağası şeklinde köyün içine» yerleşmişlerdir. «Çoğunluğu resmî hüviyet sahibi olan bu yeni tip köy zenginleri», koyun sürüleri dolayısıyla, köylünün tarım faaliyetine zarar vermekte, üstelik onları angarya hizmetlerinde kullanmaktadır. Prof. Akdağ, resmî hüviyetli bu köy zenginlerinin çoğunlukla kadı, müderris, yenicheri, sipahi, zaim, çavuş ve nüfuzlu tımar sahibi kişiler olduklarını belirtmektedir.³³

Prof. Barkan, «daha Kanunî Sultan Süleyman zamanına ait birtakım kayıtlarda, devrin nüfuzlu vezirlerinden bazılarının kendi hayvanları için çiftlik veya mandıra itti haz edebilmek üzere tapu ile satın almak istedikleri topraklar için, civar köyler halkından gerek tarla ve gerekse mer'a olarak o topraklara ihtiyaçları olmadığına ait mazbatalar» sağlamak zorunda kaldıklarının görüldüğünü yazmaktadır. Böylece, kitabına uydurularak, arazi kanunları özel mülkiyete doğru zorlanmaktadır. Fakat birçok halde, kitabına bile uydurmadan çiftlikler kurulmuştur.

Bu gelişmeler, XVI. yüzyılın ortalarından başlayarak ciddi şikâyet konusu olmuş ve devletin üzerinde durmasını gerektirdiği için, resmî belgelere geçmiştir. Ama bu gelişmelerin birdenbire ortaya çıkmadığı, çok daha önceden başladığı şüphesizdir. Demek ki, arazi kanunlarına rağmen, eskiden beri sürüp giden bir özel mülkiyete kayış söz konusudur. Öte yandan, üretim tarzı bakımından, senyör-serf ve sipahi-reaya ilişkileri pek farklı değildir. Bu durumda, Osmanlı düzeninin «Asya Üretim Tarzı»ndan iyice ayrıldığını, «Feodal» üretim tarzına yaklaştığını söyleyebiliriz. Bundan başka, Osmanlı düzeni, kapitalizme doğru evrimde önemli aşamalar teşkil eden zanaat - tarım ve zanaat - ticaret ayrılmasında bir hayli yol almış, büyük şehirlerin kurulmasına, zanaat alanında şehirlerarası ihtisaslaşmaya ve ticaretin genişlemesine sahne olmuştur. Büyük şehir ve ticaretin gelişmesidir ki, Osmanlı düzenine merkeziyetçi bir karakter kazandırmıştır. Esasen, küçük işletmelerde tarım yapan köylünün artık-ürün'ünü almaya yetkili «arazi sahibi»nin, «feodal» ya da «merkezî otorite» olması, tarih açısından da önemli bir ayırım değildir. Nitekim, VIII. yüzyılda Batı'da, arazi kralın mülkiyetine geçmiştir. Kral, adamlarına askerî hizmet karşılığı, toprağın mülkiyetini değil de, hayat boyunca tasarrufunu sağlıyordu. Bu kişi ölünce, arazi krala dönmekteydi. Senyörler, daha sonraları tasarruflarındaki arazinin mülkiyetini ele geçireceklerdir. Çin'de ise, Ssu-ma yen yönetiminde (265 - 290) arazide devlet tekeli, kanun hâline getirilmiştir. Fakat VIII. yüzyıldan başlayarak, arazide devlet mülkiyeti çökmüş, büyük malikâneler ortaya çıkmıştır. Orta Doğu'da da, devlet mülkiyetinden beyler mülkiyetine, beyler mülkiyetinden devlet mülkiyetine geçiş görülmüştür. Bu sebeple, «devlet mülkiyeti-feodal mülkiyet» ayırımı, sanıldığından daha az önemli gözükmektedir. Bununla birlikte, Osmanlı düzeni hakkındaki görüşler, henüz yeterli bir açıklığa kavuşmuş olmaktan uzaktır. Meseleye bu açıdan bakış, daha yeni yeni başlamaktadır. Derinlemesine araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu sebeple, Osmanlı düzenine, henüz tartışma konusu olan «feodal» etiketini yapıştırmaktan kaçınarak, herkesin üzerinde birleşebileceği, daha genel bir kavram olan «prekapitalist düzen» diyeceğiz.

KAPİTALİZME GEÇEBİLECEK MİYDİK?

Bizim için önemli olan şudur: Osmanlı toplumu, Batı feodalitesi gibi daha ileri bir toplumsal kuruluşa, yani kapitalizme, kendi iç evrimi ile geçebilecek miydi? Yoksa, Asya Üretim Tarzı taraftarlarının iddia ettikleri cinsten bir durgunluğa mahkûm mu idi?

Soruyu cevaplandırmaya çalışmadan önce, kapitalizme geçiş şartlarını kısaca hatırlatmak yararlı olacaktır. Kapitalizmin doğuş şartlarını derinlemesine incelemiş Batılı bilim adamlarına göre, prekapitalist düzen içinden kapitalizmin çıkıp gelişmesi, üç dizi olayın birleşmesini gerektirmiştir:

- 1 – Belirli bir noktada, toprağa bağlı köylünün, bu bağılıktan kurtulmaya başlaması.
- 2 – Uzmanlaşmış bir şehir zanaatının varlığı ve serbestleşmesi.
- 3 – Ticaret ve tefecilikten sağlanmış olan nakit servet birikimi.

«Kelimenin tam anlamıyla sermaye, yani sanayi sermayesi biçimini alan para, asıl tefecilikten –özellikle toprak mülkiyeti üzerinde tefecilikten– elde edilmiş olan ve ticaretteki kârlardan sağlanan menkul (para biçimindeki) servetten birikmiş paradır.»³⁴ Marx'a göre, sanayi sermayesine dönüşen para, tarımdan ve loncalardan değil, ticaret ve tefecilikte kazanılan servetten gelmektedir. Tabii ki, tüccar ve tefeci elinde para birikimi, kapitalizme geçiş için başlıbaşına yeterli değildir. Zanaatta kazanılmış bir sanayi tecrübesinin varlığı, gerek lonca ve gerekse tarım düzeninin çözülmeye başlayarak, emek, üretim araçları ve geçim maddelerinin serbestleşmesi zorunludur. Prekapitalist düzen içinde kazanılmış tüccar ve tefeci parası, bu serbestleşmiş emek ve üretim araçlarını bir araya getirerek, kapitalist evrim yolunu açacaktır. Bundan başka, köyün giderek mübadele ekonomisine açılması, pazarın genişlemesi bakımından dördüncü bir şart olarak ileri sürülebilir. Bütün bunların ötesinde, Batı'da feodal devletin, onun «mezar kazıcısı» olarak yükselen burjuva sınıfını, kazançtan pay alma endişesiyle desteklemesi, feodalizmden sanayi kapitalizmine geçişi kolaylaştırmıştır.

Hemen belirtelim ki, sını kapitalizme geçiş deyince, makinalar, dev fabrikalar ve mekanik enerji akla gelsin. XVIII. yüzyılın başına kadar, sanayide kullanılan tekniklerin çoğu, el maharetine dayanıyordu. İmalât, çekiç, destere, iğne, makas, el tezgâhı gibi basit âletlerle yapıyordu. Manüfaktür, basit bir işbölümüne dayanan ve bu âletlerle çalışan işçilerin toplandıkları ilk kapitalist iş yerleriydi. Manüfaktürden fabrika imalatına geçiş, 1760'tan başlayarak, tekstil fabrikalarıyla gerçekleşmiştir. İlk fabrikaların enerji kaynağı su idi. 1800 yılında İngiltere'de, nehir kenarlarında yüzlerce dokuma fabrikası vardı. Daha sonra yavaş yavaş buhar enerjisi, suyun yerini aldı. Dokuma hâlâ el ile yapılmaktaydı. Bazı sanayiciler, birçok tezgâhı bir fabrikada toplamışlardı, ama dokuma genellikle evlerde gerçekleştiriliyordu. Pamuklu sanayii için dahi, 1830 yılına kadar durum buydu. Fabrika, ancak 1850 yıllarına doğru, kumaş, kâğıt, cam, seramik, maden ve makina imalatına hâkim oldu. Küçük fabrikaların yerini, büyük fabrikalar almaya başladı. Ama yine de, evde çalışan işçi ve zanaatçı, konfeksiyon, ayakkabı, ağaç işleri ve gıda sanayii gibi geniş bir çalışma alanına sahipti. XX. yüzyılın başına doğrudur ki, bunlar ortadan kalkacak ve Batı'da karmaşık bir teknolojiye dayanan bugünün dev sanayii kurulacaktır.³⁵ Görüldüğü gibi, İngiltere'ye dünya liderliği sağlayan sını kapitalizmin gelişmesi birkaç yüzyıl almıştır.

Acaba Osmanlı prekapitalist düzeninde de kapitalizme geçişi sağlayan önşartlar, yavaş yavaş oluşuyor mu idi?

ZENGİNLEŞEN KÖYLÜLER

Görünüş odur ki, Osmanlı toprak düzeni, özel mülkiyete geçişte aşılmasız bir engel değildir. Bunu söylerken, çoğu memur sıfatını taşımakla birlikte, ileride göreceğimiz üzere, aslında eşkiyayı andıran derebeylerinin, tarımsal gelişmeyi yoketme pahasına, topraklara el koymasını kastetmiyoruz. Prof. Barkan'ın «ana memleket dışında» kalan «koloniler» dediği bazı Doğu eyaletlerindeki «ekrat beyleri»nin köylünün bir cins köleliğine dayanan mülkiyeti de söz konusu değildir. Söylemek istediğimiz, Osmanlı toprak düzeninin, reayaya, işlediği toprağın mülkiyetini sağlayacak unsurları taşıdığıdır. Bir defa reaya, tarım işletmesine bir bedel ödeyerek, tapu senediyle tasarruf etmektedir. İşletme, oğula geçebilmektedir. Bu tasarruf hakkı, toprağın sürekli ve verimli biçimde işletilmesini sağlamak amacıyla tam mülkiyetten (satış, hibe, vasiyet, miras vb. yasakları ve toprağı işleme yükümlülüğü gibi) bazı sınırlamalarla ayrılmakla birlikte, bireysel tasarrufa dayanmaktadır. Meselâ Asya Üre-

tim Tarzı'na görünüşe göre çok daha yaklaşan Rusya'nın «Mir» sisteminde ise, toprak köye aittir. Köy Komitesi, belli aralıklarla toprağı köy mensuplarına, ihtiyaçlarına göre dağıtmaktadır. Toprağı köy hâkimdir, bireysel tasarruf unsuru çok zayıftır. Osmanlı düzeninde ise, oğula geçen tapu senetli bireysel tasarruf hakkı, özel mülkiyet unsurunu içinde taşımaktadır. Ayrıca, bağ, bahçe, değirmen ve ev yerleri gibi, tarım işletmesinin mülk tesisleri ve üretim araçları köylünün mülkiyetindedir ve mirasçılara geçebilmektedir. Görüldüğü gibi, devlet mülkiyeti hukuki fiksiyonuna rağmen, belki bir ölçüde bu sayede, köyde, toprağı özel mülkiyetine hayli yaklaşmış bir durum vardır.

Öte yandan, daha XV. yüzyılın ilk yarısında şehirde oturan ve Prof. Akdağ'ın deyimi ile, «her nasılsa köydeki bir çiftliğin tasarrufunu ele geçirerek»³⁶ tarım yapan bir kişi, reaya sayılmadığı halde, vergisini ödemek şartıyla faaliyetini yürütebilmekteydi. Yine Prof. Akdağ, 1243 - 1453 dönemini kapsayan incelemesinde, «Köylü, tasarrufunda bulundurduğu toprağı imar ederse (içine ev yapmak, bağ dikmek, ağaçlandırmak suretiyle bahçe yapmak gibi) mülkiyetin devletten köylüye geçtiğini» yazmaktadır.³⁷ Osmanlı arazi kanunlarına göre, reaya, kır bayır yerden bir kısım alıp da tarım yaparsa, üç yıl içinde, sipahi buna karışamamaktadır. Tımar sahibinin arazisinde dahi, işlenmemiş yerde üç yıl sürekli tarım yaptığı takdirde, bu toprak, reayanın tasarrufundan alınamamaktadır. Reaya, iki öşür vermek şartıyla, başkasının toprağını da ekebilmektedir.³⁸ Sonra reaya, vergi olarak üretim fazlasının ancak bir kısmını vermektedir, gerisi kendine kalmaktadır.

Bütün bunlar, Osmanlı toprak düzeninin getirdiği engellere rağmen, reayanın tasarruf ettiği toprak miktarında ve servetinde farklılaşmalara yol açmıştır. Bir kısım köylü zenginleşmiş, bir kısım köylü fakirleşmiş ve hiç değilse çoluk-çocuğu toprağı bırakmak zorunda kalmıştır. Elinde para biriken köylü –ki padişahların adalet fermanlarında «kudretlü reaya» diye anılmaktadır– tefecilik, ürünü tarlada ucuza kapatma vb. gibi 1968 Türkiye'sinde dahi makbul usullerle, kudretini arttırmıştır. Prof. Akdağ'a göre, XVI. yüzyılın ikinci yarısında, devlet memurlarının yanı sıra, özellikle ticaret ve faizcilik yapanlar, servet yönünden tam bir üstünlük kazanmışlardır. Buna karşı, köylü sınıfından çiftini bozanların miktarı, gittikçe artıyordu.³⁹ Hattâ sonraları, Türk ekonomisinde mal ve can güvenliğini ortadan kaldırarak köylünün başına belâ kesilen ve gelişme yollarını tıkayan devlet memurlarından bir kısmının giriştikleri tarım, hayvancılık ve ticaret faaliyetleri, daha ileri bir toplumsal kuruluşa doğru evrimde olumlu bir rol oynayabilirdi. Nitekim Prusya hükümdarının memurları ve Japon İmparatorluğunun ulûfeli asıl askerleri, böyle ilerici bir rol oynayabilmişlerdir.

KÖYLERDEN ŞEHİRLERE AKIN

Prof. Barkan, herhalde çok daha önce başlayarak, Osmanlı toprak düzenini sarsan, fakat XVI. yüzyılın ikinci yarısında dikkati çeken gelişmeleri şöyle değerlendirmektedir: «... Türkiye'de bu sıralarda tehlikeli bir hal alan faizcilik şekilleri, köylünün zaruret hâlini istismar ederek, mahsulünün daha ucuz tarlada iken ucuz fiyatlarla satın almak (selem) şeklinde yapılan kredi avansları, alınan borç para, faizi ile birlikte tamamıyla ödendikten sonra geri alınmak üzere yapılan bağ, bahçe, ev... satışları (bey bi'l-vefâ); tarlanın, bağ ve bahçenin rehin kaldığı müddetçe eski sahibi tarafından borcu veren hesabına ortakçılıkla işlenmesi mükellefiyetini yükleyen 'murabaa' mukaveleleri gibi, karışık usullerle, istihlâk kredisi hâlinde yapılmakta olan ikraz şekilleridir ki, ekseriya zaruret hâlinde kabule mecbur kalınan yüksek faiz hadleri dolayısıyla ödenmeleri hemen hemen imkânsızdır.»

«Enflasyon devirlerinin vurgunları, faizcilik veya mültezim kâr ve soygunculuğu ile kazanılan servetlerin emin ve verimli bir yatırım sahası olarak ziraate teveccüh etmesi ve ağır vergiler altında ezilerek ekonomik varlığı çok zayıflamış olan ve ucuz kredi kaynaklarından da mahrum bulunan fakir köylü halkın elinden tarlalarını alarak büyük çiftlikler

kurmaya muvaffak olması, Türkiye'nin an'anevi zirai nizamının bozulmasına ve bu yüzden topraklarını kaybedip tasfiye edilmeye başlayan eski müstakil çiftçiler nizamı yerine, zengin çiftlik sahibi mütegalibe bir beğ veya ağa sınıfı ile bu sınıfın emrinde ırgatlaşan topraksız köylüler kaim olmaya başladı».⁴⁰

Bu gelişmelerin sonucu, hukuken toprağa bağlı olmakla birlikte, büyük şehirlere geniş ölçüde bir reaya akını olmuştur. Artan fuhuş, sarhoşluk ve hırsızlık olaylarıyla şehirlerin huzurunu bozan bu köyden akın, henüz onlara iş sağlayacak gelişmiş bir sanayi olmadığı için, gelenlerin geri gönderilmesiyle önlenmeye çalışılmıştır. Hemen hemen aynı yıllarda, İngiltere'de de, tarlaların geniş ölçüde mer'alar hâline getirilmesi yüzünden aç kalan köylüler, şehirlere akmaktaydılar. Marx, feodal nizamın bu başıboş köylüleri hakkında şöyle demektedir: «İçlerinden 72 binini İngiltere'nin Henry VIII'i asabildiğine göre, pek kalabalık olan bu serseriler, ancak büyük sıkıntı içinde oldukları zaman, o da uzun bir direnmeden sonra, çalışmaya yanaşıyorlardı.»⁴¹

Görüldüğü gibi, Osmanlı toprak düzeninde daha XVI. yüzyıldan başlayarak kendini duyuran ve belki de çok daha önce başlayan ciddi rahatsızlıklar vardır. Bazı devlet memurlarıyla birlikte bir kısım reayanın zenginleşmesi, hukuk kurallarını az çok etkisiz bırakarak, toprakta özel mülkiyet eğiliminin güçlenmesi, tefecilik vb. gibi çeşitli yollardan bir nakdi sermaye birikiminin ortaya çıkması ve bir kısım reayanın topraklarını bırakmak zorunda kalması, prekapitalist düzeni temellerinden sarsan, ama daha ileri bir toplumsal kuruluşa geçiş olanaklarını bağrında taşıyan olaylardır.

Tarihçilerimiz, bu olayları, genellikle «ideal düzenin bozulması» ve bir «gerileme» olarak değerlendirmektedirler. Oysa bu ıstıraplı gelişmeler, köylülerin farklılaşması, bir kısmının ırgatlaşması ve nakdi sermaye birikimi yoluyla, kapitalizme geçişin önşartlarını hazırlamaktadır.

Türkiye'de henüz yeni başlayan bu konudaki araştırmalar ürünlerini verinceye kadar kesin yargılara varmaktan kaçınmakla birlikte, Osmanlı toprak düzeninin evrime, genellikle sanıldığından çok daha elverişli olduğu ileri sürülebilir. Hele XV. ve XVI. yüzyıl Türkiye'sinde köyün, «Asya Üretim Tarzı'na ait durgunluğa mahkûm, tecrid edilmiş, içine kapanık küçük dünya» olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Nitekim, Asya Üretim Tarzı'nın savunucularından S. Divitçioğlu da, XV. yüzyıl Osmanlı toplumunu ele alan incelemesinde, bir yandan Osmanlı toplumunun «Asya tipi» olduğunu ispatlamakla çalışırken, öte yandan, bu tip toplumun temel özelliği evrime karşı direnişin teşkil ettiğini unutarak, Osmanlı düzeninde mülkiyet ilişkilerinin özel mülkiyete doğru evrimini zorunlu görmektedir: «Osmanlı mülkiyet ilişkilerinin özel mülkiyet şekline doğru evrilme eğilimi, Osmanlı iktisadi sisteminin gereklerindendir. Önce, Osmanlı, toprağın mülkiyetine sahip olmasa bile, ona tasarruf eder. Mülkiyet ile tasarruf arasındaki ince ayrıntı, toprakları tasarruf etmekten, mülk edinmeye geçiş sürecini kolaylaştırmaktadır.»^{42*}

*Bu bakımdan, Marx'ın 1881 yılında Rus köyü hakkında yazdıkları dikkat çekicidir. 1861 reformuna kadar, Rusya'da toprak hukuken Çar'a ait idi. Köylü, hukuken, senyörlerin değil. Çar'ın serfi idi. Köylü, Asya Üretim Tarzı'nın «genel köle, anonim sömürme» görüşüne uygun biçimde, Mir'in, yani köy topluluğunun bir üyesi olarak mevcuttu. Köy toprağına neyin, nasıl ekileceğini, Köy Komitesi kararlaştırmaktaydı. Ekilecek toprak, köylüler arasında, ya «ağızlar» ya da «canlar»a göre eşit biçimde dağıtılmaktaydı. Ağızlar'a göre toprak paylaşılmasında çocuklar da büyükler gibi tam adam sayılmaktaydı; canlar'a göre paylaşmada çocuklar yarım adam muamelesi görmekteydi. Amaç, herkese ihtiyacına göre eşit toprak sağlamaktı. 1861 reformundan sonra bu sistem -1906 reformuna rağmen-, bazı değişikliklerle 1917 İhtilâl'i'ne kadar sürüp gitmiştir.

Marx, 1881'deki yazısında, Rus komününü, «arkaik tiplerin en modern», «toplumun ilkel biçimlenmesinin son aşaması» saymaktadır. İkinci aşama ortak, köy mülkiyetinden özel mülkiyete geçiştir ki, bundan kasıt «kölelik ve serfliğe dayanan toplumlardır.» Yani, Asya tipi Rus komünü, özel mülkiyete geçiş elvermediği için köleci ve feodal toplumların gerisindedir. Yalnız Rus komünü, arkaik tiplerin en genci, en modernidir. Rus komünleri, birbirlerinden tecrid edilmişlerdir, herbiri içine kapanık küçük bir dünyadır, aralarında bağ yoktur. Ama arkaik tipin bu en genç biçimi için, ortak mülkiyetten özel mülkiyete doğru evrim yolu kapanmış değildir. Çünkü diyor Marx, Rus köy komününde, çiftçi oturduğu evin ve o eve ait olan bahçenin sahibidir. Sonra,

Tefecilik yalnız köy hayatında değil, şehir hayatında da önemli bir faaliyet hâline gelmiştir. «Muamele-i Şer'iyye»de faiz fiyatı, «onu on bir» ve en fazla «onu on bir buçuk», yani yüzde 10 - 15 iken, «ribahur» adı verilen faizciler, yüzde 30 ilâ yüzde 60 ile ödünç para veriyorlardı. Faizin bazan yüzde 360'ı bulduğu görülmektedir. Müslüman devlet, faize karşı değildir, yalnızca faiz haddini yüzde 15 ile sınırlama çabasındadır. Prof. Akdağ'a göre, «büyük faizciler, reaya içinden türeyen birtakım şahıslar»dır. Çavuş, zaim, tımar erbabı tarzında resmi hüviyetli kişiler ise, «küçük faizciler»dir.⁴³ Ayrıca İstanbul'da Yusuf Nâsi gibi, devlete borç veren büyük bankerler vardır.

Prof. Sabri Ülgener de, XVI. ve XVII. yüzyıl belgelerinde «sermayeci» diye adlandırılan bir zümrenin varlığı üzerinde durmaktadır: «Dikkatimizi en fazla, XVI. ve XVII. asır vesikalarında 'sermayeci' diye adlandırılan zümreler çekiyor. İsminin de anlattığı gibi, yerli esnafa iş ve icabında para dağıtıp ucuza elde ettiği eşyayı dolgun fiyatla süren yarı muhtekir, yarı müteşebbis zümre! Herhalde kapitalist inkişafın dikkate değer belirtilerinden olduklarına şüphe yok...»

«Sermayeciliğin bizdeki belirtileri de, Batı Avrupa memleketindekilerle hemen aynı asırlara rastlar.»⁴⁴

Devlet, taşradaki sivrilmiş tefecileri, İstanbul'un et ihtiyacının karşılanmasında yararlı olmaları için, hayvan ticareti yapmak üzere, İstanbul'a getirmektedir. Hattâ 1566 yılında, İstanbul'un et ihtiyacının finansmanını sağlamak amacıyla, «Et Bank» adını verebileceğimiz, 20 bin altın flori sermayeli bir fon kurulmuştur.⁴⁵

Bu bakımdan en dikkat çekici olay, yüzlerce vakfın para ticaretine yönelmesidir. XVI. yüzyılda büyük şehirlerde, birçok «vakıf bankaları» mevcuttur. Prof. Barkan, 1561 yılında Bursa şehrinde mevcut 159 halk tipi vakfın elinde 3 milyon 350 bin akçe bulunduğunu, işletilen bu paranın o yıl 333 bin akçe faiz getirdiğini belirtmektedir. Bursa Sancağı'nın, Bursa şehri dışında kalan öteki köy ve kasabalarında 1580 tarihlerine doğru, faizle işletilmek üzere terkedilmiş olan paralarla kurulmuş 609 vakıf vardır. Bu vakıfların elindeki 2.716.480 akçelik sermayenin 2.178.530 akçelik bir kısmı, 1530 - 1580 tarihlerinde kurulmuş olan 567 tesise ait bulunmaktadır.

Demek ki, yalnız Bursa şehrinde dahi, yüzde 10 - 15 meşru faizle ve müslümanca yürütülen önemli bir resmi para işletmeciliği görülmektedir. Özellikle, İstanbul'da bu resmi para ticaretinin çok daha büyük ölçülere vardığı kolayca tahmin edilebilir. «Zamanın anlayışına göre, böyle düşük bir faiz haddiyle halka kredi temini işinin her türlü gayri meşruluk şaibesinden uzak ve umumiyetle vakıf tesislerinin hayır gayeleriyle telifi tamamıyla mümkün bir davranış olduğunu gösteren bu misaller, bize aynı zamanda faizle borç para alma itiyat

eski arkaik tiplerde, komün üyeleri arasında kan bağı bulunduğu halde, Rus komünü bu dar bağlardan kurtulduğu için, daha büyük bir evrime hazırdır. Meselenin özü ise şudur: «Rus komününün ait olduğu arkaik tipin özünde, belirli tarihi şartlar içinde çöküşüne sebep olabilecek bir iç düalizm sakladığını görmezlik edemeyiz. Toprak mülkiyeti, komünal bir mülkiyettir ama, her köylü kendi tarlasını, Batı'nın küçük köylülerini andırır biçimde kendisi ekip biçmektedir. Ortak mülkiyet, ama ayrı ayrı topraklarda küçük tarım.» Öte yandan, «tarımda bile gitteçke önemi artan bir unsur olarak menkul mülkiyet, komün üyeleri arasında derece derece servet farklılaşmasına doğru götürür ve özellikle devletin malî baskısı altında üyeler arasında çıkar çatışmasını mümkün kılar.» Marx, sonuç olarak şunu söylemektedir: «Tarım komününün içindeki düalizm, bir alternatifte imkân sağlamaktadır: Ya içindeki mülkiyet unsuru, kolektif unsurun üstesinden gelecektir, ya da tersi olacaktır. Her şey tarihi ortama bağlıdır.»

Marx gibi kapitalizmin dikkatli bir araştırmacısı olan, üstelik Rus toplumunu yakından tanıyan Lenin, 1898'de tamamladığı *Rusya'daki Kapitalizmin Gelişmesi* adlı geniş incelemesinde, Rus komününe kapitalizmin işleyeceğini, ortak köy mülkiyetinin sosyalizme temel teşkil edeceğini hayal eden Narodnik temsilcilerine cevap olarak, Rus köyündeki ortak mülkiyet sistemine rağmen, kapitalizmin nasıl önemli gelişmeler gösterdiğini resmi istatistiklere dayanarak ispatlamakta ve Marx'ın bir sözünü hatırlatmaktadır: «Toprak tasarruf sistemindeki hiç bir özellik, kapitalizm için aşılmaz bir engel teşkil etmez.»

ve ihtiyaçlarının bu devirde yaygın bir şekil almış olduğunu da ispat etmektedir.»⁴⁶ Vakıflar yoluyla ucuz faizle kredi veren bu ilk bankaların yaygın faaliyeti, ticarî hayatın genişliği ve canlılığı hakkında bir fikir vermeye yeterlidir. Türkler, iç ticaretle de, dış ticaretle de faaldir.

XVII. YÜZYIL BAŞINDA TÜRK SANAYİİ

Öte yandan, loncalarda örgütlenmiş zanaat tipi sanayi, önemli bir gelişme göstermektedir. Bu konuda bir fikir vermek için, 1638 sayımına dayanarak, Adnan Giz'in verdiği rakamları belirtmekle yetineceğiz. Bu rakamlara göre, yalnız özel sanayide, 46.426 kişi çalışmaktadır. Ayrıca, ordunun ve büyük devlet örgütünün ihtiyaçlarını karşılayan geniş bir devlet sektörü vardır. 2 tersane, 1 tophane, 5 barut kârhanesi, 1 humbarahane, 1 top arabası kârhanesi, 1 fişekhane, 1 at meydanı mumhanesi, çok sayıda peksimet fırını, kurşunhane, dökümhane, şişehane, boyahane, doğramahane vb., devlet sektörüne ait kuruluşlardır. Büyüğe bir kısmı ağır sanayi kesimine giren bu kuruluşlarda on binlerce işçinin çalıştığı tahmin edilebilir. Özel sektöre gelince, burada da önemli sayıda işçi kullanan iş yerlerinin çokluğu dikkati çekmektedir. Meselâ ipek hil'at kumaşı dokuyan 5 iş yeri vardır, bu iş yerlerinde 105 kişi çalışmaktadır. Ortalama işçi sayısı 21'dir. Ulema hil'atı yapan 20 iş yerinde 400 kişi vardır, ortalama işçi sayısı 20'dir. Şişe yapımında ortalama işçi sayısı 35, ipek dökmeceilerde 12, güllaççılarda 20'dir. Peştamal kumaşı yapan bir iş yerinde ise 400 kişi çalışmaktadır⁴⁷

Ortalamaların, büyük iş yerlerindeki işçi sayılarını olduğundan küçük gösterdiği hesaba katılırsa, henüz pek az bilgi sahibi olduğumuz Osmanlı sanayiinde, zanaat tipi imalâttan «manüfaktür»e doğru yol alındığına hükmetmek gerekecektir. Kalabalık sayıda işçi kullanan iş yerlerinin varlığı, lonca sisteminin de zorlandığının belirtisi sayılabilir. Prof. Ülgener, bu konuda, «lonca baskısından ferahlamak, kuralların dışında daha kârlı satış imkânları aramak» eğilimlerinin arttığını ve «meslek ve sanat kadrolarının haddinden fazla taşıtığını» yazmaktadır.⁴⁸ Ayrıca, inşaat ve nakliye işlerinde çalışan loncalar dışı geniş bir gündelikçi kütlenin varlığı ve şehir için köy çerçevesinde yapılan imalâtın yaygınlığı da hatırlanmalıdır*.

Özetlersek, prekapitalist düzenin çözülmesini ve kapitalist düzene geçilmesini sağlayan (köyde az çok bir farklılaşma, köyden bir kısım işgücünün şehre akımı, ticaret ve tefeci sermaye birikimi, lonca düzeninin zorlanması, köydeki farklılaşma dolayısıyla köy - şehir mübadele olanaklarının artması vb. gibi) faktörler, Batı'da olduğu gibi, Osmanlı toplum düzeni içinde de faaliyettedir.

BİLİM VE TEKNİKTE TÜRKİYE

Aslında ikinci derecede bir faktör olmakla birlikte, teknik seviye bakımından Türkiye, XVI. yüzyılda Batı'nın gerisinde değil, belki de daha ilerisindedir. *Teknik Uygarlığın Kökenleri* adlı bir Batı kitabı, yalnız Doğu'nun en ileri ve Batı'ya en yakın toplumu Türkiye'nin değil, bütün Doğu'nun teknik üstünlüğünü XVII. yüzyıla kadar sürdürdüğünü yazmaktadır. «Daha IV. yüzyılda Çin, kömür çıkartıyor ve siderürjî'de kullanıyordu. Hindistan, Çin ve Arap dünyasında âletler, hidrolik makineler, tekstil sanayii, kimya ve metalürji tekniği

*XV. ve XVI. yüzyıl Türkiye'sinde gelişmiş bir sanayi faaliyetinin varlığı muhakkaktır. Fakat bu sanayi evrimi ve lonca sisteminin iç ve dış baskılarla zorlanarak çözüme belirtileri göstermesi hakkında fazla bir şey söyleyebilecek durumda değiliz. Onun için, söylenenleri, doğruluk derecesi hakkında bir iddiada bulunmadan, kaydetmekle yetiniyoruz. Bir Fransız araştırmacısına göre ise, XVII. yüzyılda İstanbul imâlathanelerinde ortalama 3 ilâ 4 işçi çalışmaktadır. (M. Rodinson, *İslam et Capitalisme*, s. 68). Hatırlatalım ki, 1964, İmalât Sanayii Sayımına göre, toplam işyerlerinin yüzde 98,1'ini teşkil eden iş yerlerinde ortalama çalışan sayısı 2,2'dir.

dikkate değer bir mükemmeliyet ve kudret derecesine erişmişti... Çin, Hindistan, çeşitli Müslüman ülkeler ve daha başkaları, Ortaçağ'da, Avrupa'nın ancak Sanayi İhtilâli eşliğinde eriştiğinden üstün bir teknik evrim düzeyinde bulunmaktaydılar.»⁴⁹

Türk tarımında, bilebildiğimiz kadarıyla, karasapan esas olmakla birlikte, kuru ziraat (Dry Farming) teknikleri tanınmaktaydı. Karasapan, çeşitli uç demirleri kullanarak geliştirilmişti. Bu uç demirleri sayesinde, rutubeti sağlayabilecek biçimde, toprağın hazırlanması mümkün olmaktaydı. Ayrıca, sulu ziraat teknikleri geliştirilmişti; tarlaların sulanması için nehir kenarında su dolapları kurulmuştu. Çok çeşitli tarım ürünleri, meyva ve sebze yetiştirilmekteydi. Hububat hasadında düvenden yararlanılmaktaydı. Su ve rüzgâr enerjisi kullanılmaktaydı. Ağır toprak ve bu toprakları İran ve Mısır'a götürme olanağı getiren taşıma tertibatı, teknik düzey hakkında kaba bir fikir verecek niteliktedir. Sinan'ın köprüleri, İstanbul su yolları ve öteki eserleri hakkında bir şey söyleyecek değildir. İngiliz Kraliçesi Elizabeth'in, Türklerin yün boyama tekniklerini çalmak için İstanbul'a ajan gönderdiği hatırlanırsa, Türk bilim ve teknik tarihinin ilgi çekici bir araştırma konusu olduğu düşünülebilir.

Fakat daha önemlisi, XV. ve XVI. yüzyılda Türkiye, her türlü bağınazlıktan uzak olarak, Batı bilim ve tekniğine canlı bir ilgi göstermekte, dini ve siyasi baskı dolayısıyla Batı'da barınamayan bilim adamlarına, teknisyenlere ve uzmanlara kucakını açmakta ve onlara geniş olanaklar sağlamakta tereddüt etmemektedir. İspanya ve Portekiz'den kovulan Yahudiler, en büyük ilgiyi, onların tababetteki bilgilerinden yararlanmaya hazır Türkiye'de görmüşlerdir. Batı'nın teknik buluşları Türkiye'ye aktarılmıştır. Fatih'in ağır toprakları, gemilerin karadan yürütülmesi, okyanuslara çıkma teşebbüsleri, Volga ve Don nehirlerini birleştirmek, Süveyş kanalını açmak gibi projelerin ciddiyetle üzerinde durulması, Hezarfen Ahmet Çelebi'nin kanatlarla uçmaya kalkışması, Lagari Hasan Çelebi'nin «füze»si, o zamanların kültürel ortamını hatırlatmak bakımından ilgi çekicidir. Batı'da ise, bilimsel ve teknik gelişmeye rağmen, devletin XVII. yüzyıl sonuna kadar bilimsel ve teknik ilerlemeye karşı her zaman olumlu davranmadığı söylenemez. Nitekim 1586 yılında Dantzig şehri, birçok ipleği aynı zamanda dokuyan bir tezgâhın kullanılmasını yasaklıyor ve mucidini boğduruyordu. İngiltere Kralı Charles, iğne imal eden bir makinanın tahririni emrediyor, bronz halkalar dökülmesini engelliyordu (1632). «Kurulu düzeni bozan değişikliklerin iyi bir şey olmadığına inanılıyor ve yeniliklerden korunmak isteniyordu. Bu tutum, özellikle ekonomik durgunluk ve buhran dönemlerinde çok daha sık görülmekteydi.»⁵⁰ Gelişen kapitalizmin zorlamasıyledir ki, bu tutum, XVIII. yüzyıl içinde değişecektir. Esasen kapitalist gelişmeyi, teknik ilerlemeden çok, kapitalizmin kendisi sağlamıştır. Teknik ilerleme, kendiliğinden olmamıştır. Kapitalizmin ihtiyaçlarıdır ki, teknik ilerlemeye yol açmıştır. Nitekim ilk dokuma makinasını icat eden Cartwright, bir köy papazıdır. Hayatında ne mekanikle uğraşmış, ne de bir dokuma tezgâhı görmüştü. Lancashire imalatçılarının mekanik tezgâha müthiş ihtiyaçları olduğunu, fakat yapmasını beceremediklerini duyunca, konuyla ilgilenmişti. İngiliz sanayinin ön almasında büyük rol oynadıkları söylenen Hargreaves bir dokumacı, Arkwright ise berberdi. Rönesans ve Rönesans ile birlikte başlayan hareket, kendiliğinden ve boşlukta doğmamış, yükselen kapitalizmin ihtiyaçlarını karşıladığı ölçüde ilgi uyandırmış ve gelişmiştir.

Kısaca, meseleye hangi açıdan bakılırsa bakılsın, XVI. yüzyılda bir Batı üstünlüğünden söz etme olanağı yoktur. Osmanlı prekapitalist düzeni içinde de, bu düzenin bozulup çözülerek daha ileri düzene, yani kapitalizme dönüşmesini sağlayacak güçler gelişmekteydi.*

*Avrupa gibi, Türkiye'de de, prekapitalist düzen içinde gelişmiş «kapitalistik» bir sektörün varlığı muhakkaktır. Yine muhakkak olan, kapitalizme geçişte stratejik rolü bu sektörün oynadığıdır. Bu sebeptir ki, Orta Doğu toplumlarının evrimini inceleyen birçok araştırmacı bu toplumların, incelediğimiz dönemde kapitalizme doğru yol aldıkları sonucuna varmaktadır. V. B. Loutsy, bu toplumların «kapitalizme gebe» olduğunu yazmaktadır. Daha şüpheli bir tutumu benimseyen M. Rodinson ise, «Hayır gebe değil, gelinlik kız çağında» demektedir ve kızın kısır çıkabileceğini hatırlatmaktadır. Fakat o dahi, bu Müslüman kızın kısırılığı konusunda delil

Şüphesiz bu gelişmeler, kapitalizme hemen ulaşılacağı anlamına gelmemektedir. İlk sermaye birikiminin hızı kadar, eski düzenin direnme gücü, kapitalizme geçiş sürecini uzatabilecek ya da kısaltabilecektir. Bu geçiş, çeşitli sancılar ve şiddetli direnmeler içinde yüzyıllar boyu sürebilir. Önemli olan, Türk toplumunun şifa bulmaz bir durgunluğa mahkûm olmadığıнын tespitiştir. *Türkiye de, Batı toplumları gibi, daha yüksek bir uygarlığa, sınıai kapitalizme doğru yol almaktaydı. Eğer birtakım engeller –ki kanımızca dış engellerdir– çıkmasaydı da Türkiye sınıai kapitalizm yolunda öncülüğü alsaydı, bugün dahi aydınlarımızda kompleksler yaratan «Batılılaşma» özlemi diye bir şey mevcut olmayacak, belki de tam aksine, geride kalan Batılılar, «Doğululaşma» kompleksine tutulacaklardı...*

olmadığını belirtmektedir. Rodinon'un görüşü şudur: Bu toplumların kapitalizmi yaratmaktan âciz oldukları ispatlanmaz. Aksine, her şey bunların kapitalizme geçiş için gerekli yapılara sahip bulunduklarını göstermektedir. Belli bir konjonktürde, bazı gelişmeler olsa, Avrupa'dakine benzer bir şeyler, orada da gerçekleşecekti. Kapitalizme geçişte ne İslâmiyet, ne de toplumsal düzen bir engel teşkil etmemiştir. Avrupa'nın kapitalizme geçişi bir konjonktür meselesidir, bu konjonktür de yeteri kadar tahlil edilmemiştir (*İslam et Capitalisme*, s. 83 ve 147).

II

DOĞU ÜSTÜNLÜĞÜNDEN BATI ÜSTÜNLÜĞÜNE GEÇİŞ

BATI MUCİZESİNİN ANAHTARI...

Ne var ki, şartlar Batı için elverişli oldu ve Batı ülkeleri, sınıai kapitalizme geçişte ön aldı. Coğrafi keşifleri izleyen deniz aşırı seferler ve sömürgecilik ile hızlanan bir süreç, Batı'nın üstünlüğünü sağladı. Neden? Asya Üretim Tarzı görüşünü savunanlara sorarsanız, onlar, en gelişmiş feodal biçim Batı'da –özellikle İngiltere ve Fransa'da– oluştuğu için, onun taşıdığı olan kapitalizm Batı'da doğup büyümüştür, diyeceklerdir. Doğu'nun geri kalış nedenini, Asya tipi düzende arayacaklardır.⁵¹ Ne var ki, tarihi olaylar, hiç değilse Türk toplumu açısından, bu tezi doğrular gözükmemektedir.*

Toynbee gibi birçok Batılı tarihçi ise, Batı'nın kapitalizmde ön almasını doğal karşılayarak, Türkiye'nin geri kalışını «göçebe toplum» oluşuna bağlamaktadır. Toynbee'nin parlak görüşü şöyledir: Osmanlı Türkleri, tabiat ve iklimin baskısıyla, siteyi bırakıp harikulâde bir cüretle başka uygarlıklara bağlı milletleri idareleri altına aldıkları zaman çok büyük, başarılmaması güç ve o ölçüde tehlikeli bir işe girişmiş oluyorlardı. Onların bu hareketleri, tıpkı aşılması olanaksız, sarp bir kayalığa tırmanmak isteyen cüretli, cesur, güçlü, yetenekli, ama bu işin ehli olmayan bir dağ sporcusunun girişimine benzer. Başkalarının, daha başlangıçta vazgeçeceği ya da mahvolacağı bu tırmanma girişiminde Türkler, büyük bir cesaret ve maharetle kayanın belli bir yerine çıkmış, böylece akıllara durgunluk verecek bir başarı göstermişlerdir. Ama onu tamamiyle aşamadıklarından orada durmak zorunda kalmışlar, bulundukları bu yerden düşmemek için de, geri kalan enerjileri gibi bütün zamanlarını ve hayatlarını buna harcamışlardır. Ama onların yerinde daha az cesur, fakat daha ihtiyatlı usta bir dağ turmanıcısı olsaydı, bulunduğu o tehlikeli yerden inmenin ya da kayayı tama-

*Marx'ın Asya tipi saydığı Çin'de ve Rusya'da bu görüş kesinlikle reddedilmektedir. Lenin, *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* adlı, çok geniş istatistik bilgiye dayanan incelemesinde, köy komününe dayanan prekapitalist yapının direnmesine rağmen, ülkesinde kapitalizmin hızla geliştiğini yazmaktadır. Mao Tse-tung da, «Çin feodal toplumunun derinliklerinde yatan emtia üretimi içinde, kapitalizmin ilk adımları atılıyordu. Bu sebeple, Çin, yabancı kapitalizmin baskısı olmaksızın dahi, giderek, onu kapitalist bir ülke hâline getirecek bir gelişmenin içindeydi» demektedir.

Asya Üretim Tarzı görüşüne, Japonya'nın sınıai kapitalizme geçişi, biraz gölge düşürmektedir. Maurice Godelier, bu güçlüğü şöyle yenmektedir: «Japonya'daki Meiji devrimi, ayrı bir şık olarak gözönüne alınmalıdır. Yine de unutulmamalıdır ki, sınıai temel, modern üretim güçleri ve organizasyon metotları, Japon feodalitesinin bünyesi içinde gelişmemiş, Japonya'ya Batılı kapitalist ülkelerden ithal edilmiştir. Japon feodalitesinin içinde doğmuş olan, sadece belli bir ticaret kapitalizmidir.» (*Asya Tipi Üretim Tarzı*, İstanbul, 1966). Ne var ki, Batı'da da önce ticaret kapitalizmi gelişmiştir, onu sınıai kapitalizm izlemiştir. Bu sebeple, Japonya'nın Batı'dan modern üretim biçimini ithal etme imkânı olmasaydı, sınıai kapitalizme geçemeyip yarı yolda duracağı iddiası boşlukta kalmaktadır.

miyle aşmanın yolunu bulurdu. Ama Türkler bunu başaramamışlardır. Bununla birlikte, öteki göçebe kavimler, bu hususta Türkler kadar bile başarılı olamamışlardır. Zaten göçebe bir kavmin, toprağa yerleşmiş başka uygarlıklara bağlı milletleri idaresi altına almaya çalışması... olanaksız bir işe girişmekten başka bir şey değildir. Çünkü göçebe, siteden, tarım yapabilecek bir çevreye geldiği zaman, elindeki hayvanları evcilleştirip, onları kullanacağı yerde, göçebelik alışkanlıklarına uyarak, bu hususta insanlardan yararlanmaya çalışmaktadır. Böylece hayvan çobanlığının yerini insan çobanlığı almakta ve insan gücü sömürülmektedir.⁵²

Görüldüğü gibi Toynbee ve daha birçok Batılı yazar, göçebeliliği değişmez bir alınyazısı saymakta ve bu alınyazısı üzerine teoriler bina etmektedirler. XV. ve XVI. yüzyıl Türkiye'sinin göçebelikle bir ilgisi kalmadığına göre, bu tez üzerinde daha fazla durmaya lüzum yoktur. Batılı insanın ırk üstünlüğü, Hristiyan uygarlığı, Müslümanlığın ileri gidişe engel teşkil ettiği vb. tarzında Batı'da geliştirilen ve bir kısmı Türk aydınlarınca da benimsenen daha bir sürü tez de, aynı niteliktedir. Müslümanlık, XVI. yüzyıla kadar faizcilğe, bankacılığa, ticarete, bilimsel ve teknik ilerlemeye, Hristiyan bilim ve tekniğinden yararlanmaya bir engel teşkil etmemiştir de, sonradan neden etmiştir? Suçlu, herhalde din değildir. Geçelim.

BATİ'NİN BÜYÜK TALANI

Batı neden ön aldı? Gördük ki, kapitalizme geçiş şartları, Batı'da olduğu gibi Doğu'da da prekapitalist düzen içinde oluşmaya başlamıştır. Ama birtakım tarihi olaylar, Batı'nın ön almasına yol açmıştır. Bu ön alıştır ki, birçok ülke gibi, Türkiye'nin de normal gelişmesini etkilemiştir, Amerikalı Prof. Baran, Batı'nın ön almasını, onun coğrafi mevkiine ve tabii kaynaklar bakımından, ticaret yaptığı öteki ülkelerden fakir oluşuna bağlamaktadır.⁵³ Şöyle ki, Atlantik kıyısındaki Batı'da denizcilik erken ilerlemiş ve deniz ticareti hızla gelişmiştir. Batı'nın ihtiyaç duyduğu baharat, çay, fildişi, indigo, yüksek kaliteli Doğu kumaşları, ziynet eşyası ve değerli madenlere sahip olmayışı, bunları, ancak uzak ülkelerden sağlama durumunda kalışı, denizciliği ve deniz ticaretini kamçulamıştır. Büyük coğrafi keşifler, bu şartlar altında olmuştur. Amerika'nın keşfi, Afrika'dan dolaşarak Asya'ya ulaşılması, Atlantik ve Pasifik'in bağlanması, öteki kıtaların Avrupa ülkeleri tarafından barbarca yağma edilmesine yol açmıştır. Bu ilk sömürgecilik döneminde, Batılılar, yalnız Amerika ve Asya'nın zenginliklerini, altın ve gümüşünü yağma etmek, Inka ve Aztek gibi uygarlıkları yoketmekle kalmamışlar, 900 bin Afrikalı köleyi XVI. yüzyılda Amerika'ya götürmüşlerdir. William Du Bois'a göre, Amerika'ya yollanan her köleye karşılık, beş köle ya Afrika'da öldürülmüş ya da yolda ölmüştür. Sonraki yüzyıllarda daha da hızlanan bu köle ticareti, Afrika'yı 60 milyon insandan yoksun bırakmıştır. Bu talan karşısında fetihçi Osmanlı'nın ganimet ve haracı, çok masum ve ufak ölçüde kalmaktadır. Bu büyük dış talan sonucudur ki, Batı Avrupa tüccarlarının elinde önemli servetler birikmiştir. Dış talan, doğrudan doğruya bu işi yapan az sayıda kişi elinde toplandığından, XVI. yüzyıl Avrupası çok büyük servetlerin temerküzüne tanık olmuştur*. Türkiye tüccar ve tefecisinin elinde, bu ölçüde büyük bir sermaye birikimi herhalde mümkün değildi. Ayrıca *Kapital*'de veciz biçimde anlatıldığı üzere,⁵⁴ sömürge politikası, devletler tarafından desteklenmiş, devlet borçları, modern vergilendirme ve himaye sistemi, ilk sermaye birikimini beslemiştir. Feodal devlet, Fransa, İngiltere ve Hollanda'da mamül ithalini ağır şekilde vergilendirmiş, gıda ve ham madde ihracatını yasaklamıştır. Tüccarlara, çeşitli mali imtiyazlar tanınmıştır. Marx'ın deyişiyle, «himaye sistemi, imalâtçı imal etmenin suni bir aracı olmuştur.» Marx, yükselen yeni

*Böylece sömürgeleştirilen ülkelerin milli servet ve milli gelirlerinden alınan pay, doğrudan doğruya sermaye birikimine yönelebilmıştır. Bu dış talan yoluyla, yatırımlarda milli gelirin yüzde 2 ilâ 3'ü oranında sağlanabilecek bir artışın, kalkınma açısından stratejik önemi, bütün iktisatçılarınca bilinmektedir.

sınıfın devlet kudretinden bu yararlanışını, «Zor, yeni bir topluma gebe olan her eski toplumun ebesidir. Zor, başlıbaşına bir ekonomik kudrettir» sözleriyle anlatmaktadır. Deniz-aşırı ticaretten ve artan iç imalâtın pay alarak, malî sıkıntısını gidermek amacını güden feodal devlet, kendi mezarını kazacak olan yeni sınıfın gelişmesine yardım etmiştir.

İşte tüccar elinde çıg gibi büyüyen bu ticarî sermaye, Batı'da, kapitalizmin zaferini sağlayan belirleyici unsur olmuştur. XVI. ve XVII. yüzyılların bu ticarî genişlemesi, eski üretim biçiminin çöküşünde ve kapitalist üretimin doğuşunda başrolu oynamıştır. Sanayi sermayesi, daha sonra birinci plana çıkmış, başlangıçta sanayi ticarete bağımlı iken, ticaret sanayie bağımlı hâle gelmiştir. Bu ticarî genişlemeyi mümkün kılan, coğrafi keşifler ve keşifleri izleyen olağanüstü dış talandır. Bu dış talan sayesinde Batı'da ilk sermaye birikimi, öteki ülkelere nazaran çok güçlü olmuş ve Batı'nın üstünlüğünü sağlamıştır.

Prof. Berkes, keşifleri izleyen sömürgeci Batı politikasından sonra ortaya çıkan durumu şöyle belirtmektedir: «Şimdiye kadar, Doğu ile Batı'nın ticaret muvazenesi, Doğu'nun sanayi üstünlüğü ve Batı'nın altın ve gümüş darlığı yüzünden Batı aleyhine işlediği ve bu hal Batı'yı feodal sistemin çerçevesine hapsedtiği halde, Avrupa'nın değerli madeni Doğu'ya, Doğu'nun işlenmiş maddeleri Batı'ya aktığı halde, şimdi muvazene ve yön, yavaş yavaş tersine döndü, roller değişti.»⁵⁵

TARİHSEL HAREKETİN YÖNÜ

Teorik olarak düşünülebilirdi ki, Batı'nın üstün duruma geçişi, öteki ülkelerin gelişmesini engellemek şöyle dursun, tersine onların gelişmesine yardım edebilir. Prof. P. Baran'ın sözleriyle, «Batı'nın ileriye doğru yaptığı büyük sıçrama, öteki ülkelerdeki ekonomik gelişmeyi zorunlu olarak önlemiş değildir. Bu ülkeler, Batı Avrupa'lı öncülerle aralarındaki mesafeyi kapatamayabilirler, hattâ daraltamayabilirlerdi. Ama kendilerine özgü bir gelişme sürecine girebilirler, az çok ileri bir prodüktivite ve üretim seviyesine ulaşabilirlerdi. Bilim ve teknoloji bakımından öne geçen Batı Avrupa milletleri ile genişleyen temasların, hattâ, bu ülkelerin ileri gidiş hareketini kolaylaştırması beklenebilirdi. Modern kapitalizmin başlangıç yılları olan XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyılda gerçekte de durum böyleydi. O tarihlerde birçok azgelişmiş ülkede görülen gelişmeler, bu görüşü geniş ölçüde doğrulamaktadır: İlk sermaye birikimi hızlı bir gelişme gösteriyordu. Küçük sanatlar ve manüfaktür yayılıyordu. Genişleyen köylü isyanları, yükselen burjuvazinin artan baskısıyla birlikte, prekapitalist düzenin temellerini sarsıyordu. İster Rusya, Doğu ve Güney-doğu Avrupa'da kapitalizm tarihinin başlangıç yıllarını ele alalım, isterse, Hindistan, Orta Doğu ve hattâ Çin'de kapitalizmin başlangıcını izleyelim, bu durum her yerde görülmektedir. Bütün bu ülkeler ve daha başkaları, İngiltere, Hollanda, Almanya ve Fransa'nın geçtiği yoldan mutlaka geçmek zorunda değillerdi. Ekonomik gelişmenin tabii ön şartları, coğrafi mevki ve iklim kadar, politik, kültürel ve dinî özellikler, prodüktivite artış düzeyleri ve oranlarında farklılıklar yaratabilecekti. Bu farklılıklar, her millete ait kapitalist sınıfların elinde biriken sermaye miktarında değişikliklere yol açacak, prekapitalist politik ve sosyal yapıların sağlamlık ve direnme derecelerini her ülkede değişik biçimde etkileyecekti. Ama hızı ve çizeceği zikzaklar ne olursa olsun, tarihsel hareketin genel yönü, ilerideki ülkeler kadar, daha geridekiler için de aynı idi.»⁵⁶

Prof. P. Baran'ın bu görüşleri genel planda doğru olabilir. Ama hiç değilse, Doğu ve Batı arasında köprü durumunda bulunan Türkiye için, büyük keşiflerle başlayan hareket, Batı ülkeleri daha ticarî kapitalizm aşamasındayken dahi, olumsuz gelişmelere yol açmıştır. Doğu ve Batı arasındaki rollerin değişmesi, Türkiye'yi ciddi bir buhrana sürüklemiştir. Prof. Baran, belki de Türkiye ileri bir düzeyde bulunduğu ve Batı'ya yakın olduğu için kendini şiddetle hissettiren bu özel buhranı, şu sözlerle açıklamaktadır: «Gerçekten, teknik sahada henüz buhar makinası, elektrik veya atom enerjisi gibi ihtilâlcı bir keşfin yapılmasına

lüzum kalmadan, sırf üstün bir ticarî organizasyon, bir sermaye kuvveti ve şans oyunları ile milletler arasında hâsıl olan bir iktisadî seviye ve potansiyel farkı, bu milletlerden bazıları için tehlikeli cereyanlara ve bu cereyanların doğuracağı vahim buhranlara meydan verebileceği, bu misalde (Türkiye) çok iyi görülmektedir.»

TEHLİKENİN OKYANUSLARDA YATTIĞINI ANLAMIŞTIK...

Buhran, Doğu - Batı ticaret yolunun Akdeniz'den Okyanuslara kayması biçiminde hissedilmiştir. Milletlerarası ticaret yolunun değişmesinin, bu ticaretten yararlanan şehir ve köylerle devlet hazinesi üzerinde, giderek nasıl bir sarsıntı yaratacağı açıktır.* Nitekim dünya tarihinde yeni bir dönemin başladığını haber veren bu değişiklik, uyanık Osmanlı yöneticileri ve bilginleri tarafından zamanında anlaşılmış ve tehlike çanları çalınmıştır. Meselâ, XVI. yüzyılın ilk yarısında Lütü Paşa, Sultanların bu tehlikeye dikkatlerinin çekildiğini *Âsafnâme*'de yazmaktadır. Sultan Selim ve Kanunî'ye, «İstanbul'un velinimetinin deniz olduğu, gemiler gelmezse, İstanbul'un batacağı», «kâfirlerin deniz savaşında Osmanlılardan ileri gittiği, bu durumun düzeltilmesi gerektiği» bildirilmiştir. III. Murat için 1580'de bir Osmanlı coğrafyacısının hazırladığı bir yazıda, Avrupalıların Amerika, Hindistan ve Basra Körfezi kıyılarına yerleşmesinin tehlikeleri belirtilmiş, tedbir olarak Süveyş Kanalı'nın açılması ve Hint Okyanusu limanlarının kâfirlerden geri alınması istenmiştir.⁵⁷ 1625 yılında Ömer Talip, tehlikeyi mealen şu sözlerle belirtmektedir: «Artık Avrupalılar, bütün dünyayı tanıyorlar. Gemilerini her yere gönderiyorlar, önemli limanları ele geçiriyorlar. Önceleri, Hindistan ve Süveyş malları, Süveyş'e gelmekte, oradan Müslümanlar eliyle bütün dünyaya dağıtılmaktaydı. Fakat şimdi bu mallar, Portekiz, Hollanda ve İngiliz gemileriyle Frengistan'a taşınmakta, oradan bütün dünyaya dağılmaktadır. Bunlar, ihtiyaç duymadıkları malları, İstanbul'a ve öteki İslâm memleketlerine getirerek beş kat fiyatla satmakta ve böylece çok para kazanmaktadırlar. Bu sebeple, İslâm memleketlerinde altın ve gümüş kıtlığı hissedilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, Yemen kıyılarını zaptetmeli ve oradan geçen ticarete el koymalıdır. Bu yapılmazsa, çok geçmeden İslâm ülkelerine Avrupalılar hâkim olacaktır.»⁵⁸ Uyanık düşünürler gibi, Osmanlı yöneticileri de, tehlikeyi görmüşler; Piri Reis, Seydi Reis gibi denizciler, Hint okyanusunda Portekizlilerle mücadeleye girişmişlerdi. Bu savaşlarda okyanuslar için hazırlanmış yüksek bordalı ve ateş gücü üstün savaş gemilerine sahip Portekizliler galip çıkmış, Türkiye'nin Süveyş donanması yok olmuştur. Atlas Okyanusu'na açılış çabaları da sonuçsuz kalmıştır. 1569'da Don ve Volga nehirlerini bir kanalla birleştirerek Orta Asya ticaretini bu yoldan kazanmak, ya da Süveyş Kanalı'nı açmak projeleri başarıya ulaşamamıştır. Bazı bilim adamlarımız, ilerde başımıza dert açacak olan kapitülasyonların dahi, Türkiye'de ticareti câzip kılarak ticaret yollarının değişmesini bir ölçüde önlemek amacıyla verildiğini söylemektedirler.⁵⁹

*Ticaret yolunda değişiklik, tabii ki, bir çırpıda olmamış, değişikliğin etkisi asıl XVI. yüzyıl sonlarına doğru ve XVII. yüzyılda hissedilmiştir. Bu sebeple bazı yabancı araştırmacılar (Frederic C. Lane gibi), ticaret yolunun değişmesiyle Türkiye'nin gerileyişi arasındaki ilişkiyi reddetmektedirler. Bununla birlikte, Prof. Barkan'ın yaptığı araştırmalar, XVI. yüzyılda baharat yolu üzerindeki bazı şehirlerde gümrük gelirlerinin azaldığını ve nüfus artış hızında önemli gerilemeler olduğunu göstermektedir. Bu eğilim zamanla güçlenmiştir. Tarihçilerimiz, genellikle; bu görüşü paylaşılmaktadır. Prof. İbrahim Kafesoğlu, Türkiye'nin gerileme nedenini şöyle açıklamaktadır: «Türkler, XVI. yüzyıl ortalarına kadar, yeryüzünün en ileri toplumu idiler. Dünyanın yarısı ve en güzel parçaları ellerindeydi. Avrupalıların yeni deniz yolları bulmaları ve kapalı kıta sisteminden çıkmaları, iktisadî düzeni Türkler aleyhine bozdu. Avrupalıları dünyanın efendisi yaptı.» Prof. Zeki Velidi Togan da aynı görüşü benimsemektedir: «Asıl ve en önemli sebep dışarıda ve bu da deniz ticaretinin gelişmesidir.» (Hayat Tarih Mecmuası, Şubat ve Mart 1966). Elbette ticaret yolunun değişmesi, tek bir soyut olay olarak ele alınamaz. Mesele, rollerin değişmesi, Doğu üstünlüğünün yerini Batı üstünlüğünün almasıdır. Rollerdeki bu değişikliğin, Türkiye'yi ciddi bir buhrana sürükleyen ekonomik, sosyal, politik, askeri vb karmaşık etkileri olmuştur.

Bütün bunlar, tehlikenin az çok hissedildiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Tehlike, yalnız ticaretin azalması ve devlet gelirlerinin düşmesinden ibaret kalmamıştır. Altın ve gümüş bolluğunun Avrupa'da yarattığı hızlı fiyat yükselmeleri, Türkiye'yi de etkilemiş ve ilerideki yıllarda iyice ortaya çıkacak yeni bir işbölümüne yol açmıştır. Bu işbölümü, «fiyatların çok düşük kaldığı Türkiye'den, başta buğday olmak üzere, her türlü gıda maddeleri ile canlı hayvanın ve deri, yün, balmumu, pamuk, ipek, bakır, zift, kereste gibi hammaddelerin, bu maddelerin fiyatlarının büyük bir artış kaydettiği 'Atlantik İktisat Bölgesi'ne doğru emilmeye başlaması ile Türkiye'nin bir kısım Avrupa memleketleri için câzip bir hammadde pazarı hâline girmesi» biçiminde ortaya çıkmaktadır.⁶⁰ Sömürge tipi yeni işbölümü, Türk sanayiinde hammadde sıkıntısı doğurmuş ve «yerli sanayiin içinden çıkılmaz buhranlara sürüklenmesinde hissesi büyük olmuştur.»

«Eskiden bellibaşlı ihraç metalarımız arasında bulunan sof kumaşlar, kadife, ipekli, halı, şap, boya, bakır kabı ve deri eşyanın sürümleri de gittikçe daralmakta idi. Eskiden sattıkları bazı lüks eşya ve maddelere mukabil, bizden, bahada ağır kıymetli kumaşlar satın alan Avrupalılar, bu defa bizden yalnız ucuz fiyatla hammadde topluyorlar ve bu hammaddeleri, istihsal metotlarının, ticarî organizasyonlarının ve nakliyat servislerinin üstünlüğü sayesinde tekrar bize satarak, Türk yerli sanayii zararına, iş hacimlerini ve ticarî kârlarını her gün daha fazla artırıyorlardı.»

«Gerçekten, eskiden Bursa'dan kadife ve ipekli kumaş satın alan Avrupalılar, bu defa ipek ipliği almakla yetiniyorlardı. Bir müddet sonra ise, yalnız ipek almaya başlayacaklar ve hattâ daha hesaplı buldukları yerlerde ipek böceğini de kendileri besleyecek şekilde ter-tibat alacaklardır. Aynı şekilde, eskiden Ankara'dan satın alınan sof kumaşlar yerine, şimdi sof ipliği olarak dış pazarlarda bizim soflarımızla rekabet eden kumaşlar dokumaya çalışıyorlardı. Müstemleke ticaretinin garibelerinden biri olarak, mamullerini, hammaddesini satın aldıkları memleketlerde satmak yolunu da yakında bulacaklardır.»

Demek ki, Batı, XVIII. ve XIX. yüzyılın sanayi devriminden çok önce, daha sınırlı ölçüde de olsa, Türk yerli sanatlarını geriletecek ve soysuzlaştıracaktır.

Fakat Batı üstünlüğünün yarattığı buhranın daha önemli bir sonucu, merkezîyetçi rejimin fiilen çökmesi ve onun temel dayanağını teşkil eden toprak sisteminin dejenere olmasıdır.

DEVLET BUHRANI

Merkezîyetçi ve güçlü Osmanlı Devletinde, prekapitalist ilişkilerin frenleyici, dar çerçevesinin giderek çözülmesi ve kendini hissettirmeye başlayan kapitalist ilişkilerin gelişmesi, devlet desteğini gerektirmekteydi. Merkezîyetçi devletin erkenden teşekkülü, bu desteği getirebildiği ölçüde, bir avantajdı. Daha sonra göreceğimiz üzere, Japonya'nın, hattâ Almanya'nın bir anlama «tepeden inme» metotla, sınaî kapitalizmi gerçekleştirmesinde baş rolü merkezîyetçi devlet oynamıştır. Japonya, bizim yenîçerileri hatırlatan «askeri sınıf»ını sanayide kullanmayı başarmıştır. «Aşağıdan yukarı» bir gelişmeye sahne olan İngiltere'de dahi, sınaî kapitalizme geçişin hızlanmasında devletin payı büyüktür. Kapitalizmin dikkatli inceleycilerinden Maurice Dobb'a göre, yükselen tüccar sınıfının Doğu'da olsun, Batı'da olsun evrensel bir özelliği, imtiyazlı duruma gelince, feodal toplumla uzlaşmaktır.⁶¹

Batı'da, muazzam sömürge yağmaları ve manüfaktürdeki gelişme, hem feodal devleti, hem de tüccarı zengin ettiğinden, bu işbirliği kendiliğinden sağlanmıştır. Her an seferde kalabalık bir ordunun beslenmesi, milyonluk İstanbul örneği büyük şehirlere ucuz ve yeterli besin maddesi sağlayabilmenin teminat altına alınması ve kaçınılmaz gözüken uzun savaşlar

gibi güç dâvâlar yüklenmiş bulunan merkezîyetçi ve müdahaleci Osmanlı Devleti ise, bu rahatlığa sahip değildi. Sadece işe derdi dahi, devleti muhafazakâr olmaya ve eski düzeni geri getirme yolunda çaba göstermeye zorlamaktaydı. Üstelik, milletlerarası ticaretin ve okyanusların önemi doğru değerlendirilmekle birlikte, fiyat yükselmeleri yoluyla ithal edilen ekonomik buhranın nedenleri anlaşılmış değildi. Kudretli merkezîyetçi devlet, bozulan düzeni geri getirmeye uğraşacak, bu uğurda seller gibi kan akıtılacak, buhran bu yüzden daha da büyüüp genişleyecektir. Esasen, uzunca süren bocalama döneminde sonra merkezî devlet ve onun temsilcisi olan hükümdar, Prof. Uzunçarşılı'nın deyimiyle, «Son Abbasi halifeleri gibi, vezirlik, beylerbeylik, kapıcıbaşılık vesaire menşurları veren» bir kukla durumuna düşecektir. Buhranın nedenleri anlaşılmış olsa bile, harekete geçebilmek güçtü, ama olanaksız değildi.

CELÂLİ İSYANLARI

Tarihçilerimizin uzun uzun anlattığı buhranın akışını, bir iki kelimeyle hatırlatalım: Deniz üstünlüğünü sağlama çabaları, daha Kanuni zamanında başarısız kalmıştır. Fetihler rantabl olmaktan çıkmıştır. Sömürgelerin altın ve gümüşüyle zenginleşen Batı devletleri, artık, ateşli silâhlarla donatılmış profesyonel ordular besleyecek kudrete erişmişlerdir. Ardi kesilmeyen ve imparatorluğun coğrafi yeri dolayısıyla uzun ve pahalı seferler, devletin para sıkıntısını arttırmaktan başka sonuç vermemektedir. Üstelik, savaş üstünlüğünü yitiren merkez ordusu, iç politikada önemli bir gerici güç hâline gelme yolundadır. Devlet giderleri artarken, vergi sistemi, gelirlerin yükselen fiyatları izlemesine pek az imkân verdiğinden devletin para sıkıntısı artmıştır. Hazine sıkıntısı, artık para taşıışı (devalüasyon) yoluyla giderilebilecek gibi değildir. Para sıkıntısını gidermek için başvurulanan yeni tedbirler ise, köylünün ve taşradaki resmî kimlikli kişilerin hoşnutsuzluğunu körüklemiş ve toprak düzenini altüst etmiştir: Tasarruf amacıyla, Hazine'den aylık alan kapıkullarının bazılarına tımar ve zeamet verilmesi, has ve tımar sahipleri elindeki arazinin bir kısmının ifraz yoluyla Hazine'ye maledilmesi, memurlukların yüksek harç ve rüşvetle satılması, vergi toplama işini iltizama bırakma yoluna gidilmesi, birçok sipahinin dirliğinin geri alınması vb. gibi tedbirler, başta sipahiler, hoşnut olmayan bir memur kütlesi yaratmıştır. Bu tedbirler kadar, fiyat yükselmeleri dolayısıyla de, reel gelirleri düşen has sahiplerinin adamları ile tımar sahipleri, köylüyü, tıpkı Hazine gibi, keyfi vergilerle ezmeye koyulmuşlardır. Sipahinin yavaş yavaş yerini alan mültezim, sürekli bir görev yüklenmediği ve yatırdığı parayı bir an önce çıkarma endişesi taşıyan bir kapkaççı ve vurguncu olduğu için, köylüyü insafsızca sömürmüştür. Sistem normal işlediği zaman, tarım üretiminde artış sağlamakta köylü kadar çıkarı olan ve bir cins «tarım memuru» sayılan sipahinin giderek tasfiyesi, tarım üretimini de etkilemiştir. Toprağını bırakan köylülerin sayısı çoğalmıştır. Üstelik, bu köyden kaçış, nüfusun yüzde 40 - 50 gibi olağanüstü bir artış sağladığı döneme rastlamıştır. Büyük sayıda köylü delikanlılar (levant) sokaklara dökülmüştür. Bu köy delikanlılarının çoğu, medrese öğrencisi (suhte) ve bey kapısında asker (sekan) olmuşlardır. Suhte ve sekan adlı bu köy delikanlıları, çok uzun bir dönemi kapsayan kanlı boğuşmaların vurucu gücünü teşkil edeceklerdir. Prof. Barkan'ın deyimiyle, «işsizler güruhunun softa kılığına bürünmüş kolu olan» suhteler, çeteler hâlinde köyleri basacak ve kanlı yağmalara girişeceklerdir. Hangi resmî sıfatlı kişi daha çok ücret ve yağma payı verirse, onun hizmetine giren levant ve sekanlar da bazan asayiş korumakla görevli devriye bölüklerinde, bazan âsi «Celâli» birliklerinde, köy soygunlarına yöneleceklerdir. Paşalar, yeniçeri ağaları, tımar sahipleri, bölükbaşılar, Celâli eşkıyası olacaklardır. Padişahlar, adalet fermanlarıyla, asayiş kuvvetlerine karşı köylülerin milis kuvvetleri kurarak, kendilerini koruma hakkını tanıyacaktırlar! Sivrilene bazı milis şefleri de (yiğit-başı), öteki resmî sıfatlı kişiler gibi, köy soygunları ile beslenen yağmacılar kesilecektir. Ana-

dolu köy hayatını altüst eden Celâli isyanları, ellerinde «hük-m-i hümayun» ya da «emr-i şerif» ile eşkiyalığa çıkan resmi sıfatlı kişilerin, geçim sıkıntısı içindeki işsiz, köy delikanlılar kütlesini kullanarak, köylere karşı giriştikleri bir haydutluktan ibarettir. Yine aynı köy delikanlılarından kurulu, isyanları bastırmakla görevli devriye bölükleri de, köye zulmetmekte suhteler ve Celâli'lerle yarışmaktadır! Celâli isyanlarını, köylü ayaklanmaları saymak, gerçeği çok fazla zorlamaktır. Prof. Tankut'un deyiimiyle, «Sipahi, levent, saruca, sekban, deli taifeleri ile kapıdan kopmuş serseri kopuk alayları –iddiaları ve davaları ne olursa olsun– bir noktada ittifak ediyorlardı: Köyleri basmak, köylüyü soymak.»⁶²

«ORDA BİR KÖY VAR UZAKTA...»

Bin adamından, asayiş görevlisinden, âsi devlet memurundan, köy milis güçleri şefinden ve hattâ bunları temizlemekle görevli paşalardan dahi gelen zulüm, mal güvenliğinden vazgeçen köylüyü can güvenliği derdine düşürmüştür. Köylü, ovadaki ve yollar üzerindeki köylerini bırakmış, resmi sıfatlı kişilerin erişemeyeceği, gözden uzak noktalarda 5 - 10 hanelik yerleşme bölgelerine sığınmıştır. Tarihimizde buna «Büyük kaçgun» denmektedir. Köylülerin devlet büyüklerine yazdıkları mektuplar, «terk-i diyar ve celâ-yi vatan» feryatlarıyla doludur. Köylüler bu dağılmaya, «parakende olmak» diyorlardı. Anadolu'nun bugün en elverişsiz yerlerde 65 bin yerleşme noktasında toplanmış akıl dışı dağınık köy yapısı, merkeziyetçi Osmanlı düzeninin Batı üstünlüğü karşısında sürüklendiği buhranın eseridir. Bu buhran sonucudur ki, kamyonlardan düşmüş çuvaldan saçılan patatesleri hatırlatan yeni Osmanlı köy düzeni, Asya Üretim Tarzı taraftarlarına hak verecek biçimde, dünya ile ilgisini kesmiş, içine kapalı, ufak, bağımsız hücreler hâline gelmiştir.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru başlayan bu çözülme sürecini Coğrafya Profesörü Necdet Tunçbilek, şöyle değerlendirmektedir: «Köylerin dağılması ile İç Anadolu'nun coğrafi manzarasında aslı değişiklikler meydana gelmiştir. Büyük köyler parçalanarak, bölgenin en mahfuz ve en ücra ve aynı zamanda en sarp bölümlerine sığınmışlardır. Veya bataklıkların arasındaki adacıklara iltica etmişlerdir ve XVII. asırda kır iskânında meydana gelen bu parçalanma tesirlerini evvelâ tarla kültürlerinin gerilemesine, hattâ çok yerde hiç yapılamamasına kadar götürmüş, köylerini terk edip dağlık sahalara çekilenler ise, ancak geçimlerini sağlayacak kadar hayvan besleyen çoban hâline gelmişlerdir.»⁶³ Gerileyen göçebe hayat tarzı, XVII. yüzyıldan sonra yeniden rağbet kazanmıştır.

«Bu tertibin en karakteristik tarafı, hayat tarzlarının seçilmesinde, her şeyden evvel gizlenmek ve nispeten yollardan uzak kalmak prensibinin hâkim olmasıdır. Ancak XVI. asırda varlıkları tespit edilen iskân ünitelerinden pek çoğunun daha sonraki asırlarda yer değiştirmiş veya izlerinin silinmiş olması, kır iskânı üzerinde çeşitli baskıların devam ettiğini ve buna dayanamayan iskân ünitelerinin yeni şartlara uymak zorunda» kaldıklarını göstermektedir. «Nitekim kuytu sahalarda kurulmuş iskân ünitelerinden pek çoğu günümüze kadar ulaşabilmişken, açık sahalardaki iskân ünitelerinin pek çoğu dağılmış veya yer değiştirmişlerdir.»⁶⁴

«Anadolu'nun ekonomik yapısı, çok yerde eski ile mukayese edilemeyecek kadar değişikliğe uğramıştır. Anadolu'da süregelen bu mücadeleler sırasında ve XIX. asırda birçok şehir ve kasaba eski canlılığını kaybetmiş, hattâ bir kısım kasabalar nüfus kaybetmek suretiyle (veya nüfus artış hızını tamamen kaybederek) iri köyler seviyesine inmiş, bu arada köylerin birçoğu yer değiştirmek veya iskân sahasını terketmek yüzünden boş kalmışlardır. Bu karışık devrede açık sahaların öncelikle terkedilmiş olması ile, birtakım allüvial ovalar üzerinde geniş ve devamlı bataklıklar meydana gelmiş ve bu alanlar kronik sıtma yayılma sahaları olmuşlardır. Bu şartlar içinde, eski verimli topraklar, ancak kışın uğranılabilen ve ancak hayvan otlatılan kışlak sahaları hâlini almışlardır.»⁶⁵

Prof. Barkan'ın «bütün Anadolu'yu bir daha kendine gelemeyecek şekilde» etkilediğini⁶⁶ söylediği bu olaylar sonucu ortaya çıkan yeni Türk köyünü, Prof. Tankut, *Köylerimiz* adlı eserinde patetik bir dille anlatmaktadır: «Zavallı köylüler sahipsizdi. Mallarından vazgeçmişler, canlarını düşünüyorlardı. Hürriyete kavuşabilmek için açlığa ve sefaletle razı idiler. Zorbaların gelemeyecekleri yerlere çekiliyorlar, onların katlanamayacağı hayata intibak ediyorlardı. Böylece köyler, beşer onar evlere dağılmıştı. Ovalarda sular, yatağını bırakmış köylüler gibi serseri olmuştu. Herkes yollardan kaçıyordu...

Kervansaraylar ıssız kalmıştı. Şenlikli kervan yolları artık mâmur köylere uğramıyordu. Onlar çöl ortalarından geçip gidiyordu. Bu çölün ortasında en korkunç bulut, silâhlı kuvvet karaltısı idi. Atlının tırmanamadığı ve barınamadığı taş içleri, çıplak dağ dorukları, yol vermeyen orman izbeleri, susuz step ortaları... Ah, bunlar ne mukaddes yerlerdi! Oralarda ne Sipahi, ne Celâli, ne Levent, ne Saruca, ne Deli vardı. Çünkü şehirlerin ve hükümetin bulunduğu yerde hayat boğucu ve öldürücü idi... Zulmün yetişemediği yerde hayat ne kadar tatlı oluyordu!...

Bu sefil göçün ne zaman dindiğini bilmiyorum. Fakat Anadolu köylüsünün bu hayata asırlarca katlandığını kayıtlar ispat ediyor.»

Bu uzun boğuşma, «Türk köylerini parçalayıp dağıttı. Hele salgın denilen topyekûn vergi, herkesi mal sahibi olmaktan nefret ettirdi... Köylüler, üçer, dörder hâne hâlinde ve-rimsiz, susuz, sakar yerlere çekildiler. Hem tabiatın şiddetine, hem silâhlı kuvvetlerin tecavüzüne karşı gelebilmek için de, insiyakî bir çaba ile bir in edinmeye başladılar. Meskenlerin mühim bir parçası toprak içinde idi, diğer yarısı öbürüne yaslanıyordu. Kurt hücumuna karşı at yığlıları kafakafaya gelerek sıkı bir daire yaparlar. Köy evleri de tıpkı öyle birbiri üzerine abanarak bir küme yapıyordu. Bu küme çok defa bir kaplumbağaya benzer. Çok alçak kapılardan hangi ocağın başına gidileceği kestirilemez. Ve tek bir dam hâlinde olan köyün üst sathındaki bacaların hangi kapıya ait olduğunu mal sahibi bile söyleyemez. Pencereler yok gibidir. Işık ve hava verme vazifesi bacalara ve kapılara bırakılmıştır. Bu köyler, bugün de aynı hallerini muhafaza ediyorlar.»

«Bizde köy evleri, Celâli, Saruca, Deli, Mütesellim ve keyfî şekilde salgın toplar, başı-boş, zorba kuvvetlerin tecavüzüne karşı siper olmak üzere yapılmış zeminliklerden başka bir şey değildir. Buna bir de -zorla ve can korkusuyla- ihtiyar ettikleri sakar yerlerdeki tabiatı gayz-u şiddetlerini de ilâve ediniz.

Böyle olduğu halde, Türk köylüsünün insafsız düşmanları, onlara da yetiştii. O zaman Türk köylüsü en son müdafaa silâhını, yani yoksulluğu kullandı.

Ne istiyorsunuz ağalar, para mı? Yok. At, pusat mı? Yok. Giyim kuşam mı? Yok. Yatacak, yakacak mı? Yok. Size konak, hayvana ahır mı? Yok. Yiyecek mi, yem mi? Allaha şükür o da yok.»⁶⁷

Köy hayatında mal ve can güvenliğinin ortadan kalkmasıyla birlikte, halkın dinî dünya görüşünde köklü değişiklikler vukubulmuştur. 1580 - 1600 yılları arasında İstanbul ve Anadolu'da kıyamet gününün yaklaştığı ve Mehdi'nin geleceği inancı yayılmıştır. Yeryüzünde iyiye gidiş umudunu yitiren halk kütleleri, kurtuluşu başka dünyalarda aramaya koyulmuştur. Kadercilik, İslâmiyetin değil, bu ekonomik çöküntünün sonucudur.

DEREBEYLERİ SAHNEDE...

Yalnız zorbalığın geçer akçe olduğu bir ortamda, her bölgede birtakım zorbaların sivri-leeceği açıktır. Son Abbâsî halifelerinin aczine düşen hükümdar, ardı kesilmeyen savaş-larda, asker ve yiyecek sağlamak ve bir miktar vergi toplayabilmek telâşında olduğu için, bu zorbalara sığınmıştır. Derebeylerin çoğu, âyân, voyvoda, mütesellim gibi sıfatları bir-leştirmektedirler. Resmî sıfatla zorbalığı kaynaştıran bu kişiler, eyaletlerde yönetime hâkim

olmuşlardır. XIX. yüzyıl başında ancak iki vilâyet Sultan'ın doğrudan doğruya yönetimi altındaydı. Böylece, daha önce «arazi-i memleket» sayılmayan ve Osmanlı arazi sisteminin dışında tutulan bölgelerde mevcut derebeylik, devletin güçsüzlüğünün bilincine varmış olarak bütün ülkeyi kapsamaktadır. Derebeyler, zaman zaman kendi aralarında da savaşlar yapmakta, Saray, bu anlaşmazlıklardan yararlanarak, hatta bunları körükleyerek, durumunu kurtarmaya çalışmaktadır.

Bu derebeylerin çoğu, «âyân» resmi sıfatıyla tanınmaktadır. Prof. İ. H. Uzunçarşılıoğlu, bunlar hakkında şu bilgiyi vermektedir: Âyân, bir il ve kazada, halk ile hükûmet arasında aracılık eden ve iki tarafa ait işleri yürüten «eşraf-ı belde» içinden seçilmiş bir görevli kişidir. Bu görevi için, âyân, her yıl kaza halkına salınan vergiden bir pay alırdı. Kazadaki mükelleflerin ne miktar vergi ödeyeceklerini tespit eden âyânın kendisiydi, bu sebeple kendi paylarını yüksek tutarlardı. Âyânlar, vergilerin tahsil dışında, bölgelerinin asayiş, asker tertip ve sevki, gıda ve malzeme sağlanması gibi önemli görevleri yerine getirirlerdi.

Hükûmet, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru (1786), âyânların tegallüp ve nüfuzuna son vermek için her kasabaya, XVI. yüzyılda olduğu gibi, bir şehir kethüdası tayin etmiştir. Ama bunlar o bölgenin ikinci ve üçüncü derecedeki adamları olduklarından ve nüfuzlu eşrafa söz geçiremediklerinden, hükûmetin emri, kazalarda geçersiz kalmış ve 1790 yılında âyânlık geri gelmiştir.

Âyânlar, genellikle voyvodalık da elde etmekteydiler. Voyvoda, Padişaha (Hazine) ve İstanbul'daki yüksek memurlara ait hasların yıllık vergilerini, onlar adına toplayan memur idi. Has sahibinin bu memuru, has bölgesindeki reayayı da yönetirdi. «İşte, gerek âyânlıktaki tefevvuk ve kudretlerinden ve gerek voyvodalıktaki kârlı kazançtan dolayı zengin olan âyânlar, halk üzerinde adamakıllı nüfuzlarını göstermişler ve âyânlığı uzun yıllar ellerinde tutarak, bu sayede asker ve kuvvet sahibi olmuşlardır.»⁶⁸

Hükûm ve nüfuzlarını genişletmek için âyânlar, birbirleriyle çarpıştıklarından, halkın çekmediği kalmamış ve bir kısım halk, yerinden yurdundan ayrılmıştır. Halkın devlet merkezine yaptığı şikâyetler bir sonuç vermemiş, hükûmetin çaresizliğini gören halk, «ister istemez her türlü mezalim ve meşakkate katlanmak zorunda bırakılmıştır.

Âyânlar iltizam işlerini de almakta ve büyük çiftlikler kurmaktadırlar. Âyânlardan paşa, vali, vezir olanlar vardır.

Merkezi devletin çöküşü, derebeyler gibi, onlarla aynı kategoriye sokabileceğimiz bir zorba vali tipi de ortaya çıkarmıştır. «Hükûmet, bir kısım zorlu valilerin isyan edeceklerinden korkarak, onları azledemezdi: azil cezasına uğrayanlar devlete muti ve kimsesiz olanlardı. Zorlu vali ve âyânların hükûmet merkezindeki nüfuzlu devlet ricali arasında müzahir ve yardımcıları vardı. Trabzon ve Canik, Bağdat, Şam, Sayda eyaletleri ile Şarki Anadolu sancakları, Musul ve Kerkük, yerli ailelerden en nüfuzlu vali ve sancakbeylerinin ellerinde idi. Çorum, Yozgat ve etrafı Cebbarzade (Çapanoğlu) hânedanı ve Manisa ve etrafı Karasmanoğullara tâbi idi. Bunların civar âyânlar üzerinde otoriteleri olduğundan ikinci derecedeki âyânlar da bu suretle onların emirleri altında idiler....»

«Rumeli'nin garbindeki sancaklarda mahalli hânedanlar, Beylerbeği ve Vezir olarak irsi surette valilik ediyorlardı.»⁶⁹

Bir iki örnek, bu derebeylerini daha iyi tanımak bakımından yararlı olacaktır. Rumeli âyânlarından «en kurnazı ve en cesuru» diye tanınan Tirsiniklioğlu İsmail Ağa'yı ele alalım. Bu zat âyânlık yapan kardeşi Ömer Ağa'nın, halka fazla zulmettiği için idamı üzerine, etrafına topladığı 30-40 kişi ile Rusçuk, Zıftoy etrafında üç yıl kadar dolaşarak, eşkıyalık yapmıştır. Nihayet Eflâk Voyvodası Aleksandr'ın ricası ile, Rusçuk'ta evinde oturup hiçbir işe karışmamak şartıyla affolunmuştur. Ama bir süre sonra Rusçuk âyânlığını, Tırnova voyvodalığını ele geçirmiştir. İsmail Ağa, Kuzey Balkan arazisinin en verimli kısımlarına el koymuş, buradaki âyânları, hil'at giydirecek kendine bağlamıştır. Hükûmetin direnmesine

rağmen, sağkolu Mustafa Bayraktar'ı (Alemdar Mustafa Paşa), Hezergrat âyanı yapmıştır. Kırkı aşkın kaza, Tirsiniklizade'nin egemenliğine girmiştir. Usule göre, kaza işleri âyanlara, yeniçeri işleri de yeniçeri serdar ve zâbitlerine ait iken, İsmail Aga bunu kaldırarak bütün işleri kendi eline almış ve koca bölgeyi kendi tâyin ettiği âyanlarla yönetmiştir. Yılık-oğlu, Manav İbrahim, âsi Pazvantoğlu Osman (Paşa) gibi öteki zorbarlarla nüfuz mücadelesine girişen bu Rusçuk âyanı, Sırlara ve Ruslara karşı kullanmak amacıyla Rumeli'ne gönderilmesi kararlaştırılan «Nizam-ı Cedid» birliklerini, Ruslardan sonra kendilerini yüklenir korkusuyla, geri çevirten müttegallibe arasındadır. Kendileri güçlü birlikler besleyen bu derebeyler, ordunun Rumeli'ne gelmesini daima engellemeye kalkışmışlardır.

BİR UTANÇ BELGESİ : «SENED-I İTTİFAK»

Tarihimize, Kabakçı Mustafa İsyanı'nı bastırarak yenilik taraftarı diye geçen (Rusçuk Âyanı) Alemdar Mustafa Paşa'nın hikâyesini görelim: Alemdar, Rusçuk yeniçerilerinden birinin oğludur. Kendisi de yeniçeri olup Rusçuk'ta hayvan ticareti ve ziraat yapmaktaydı. Tirsiniklizade'nin maiyetine girmiş, iyi döğüşçü olduğu için, hassa silâhşoru olmuştur. Tirsinikli, onu, hükûmetin reddetmesine rağmen, zorla Hezergrat Âyanı yapmıştır. Oldubitti, sonradan kabul edilmiştir. İsmail Aga'nın öldürülmesi üzerine, yine bir oldubitti ile efendisinin yerine, Rusçuk Âyanlığına oturmıştır. Efendisinin kırk kadar âyanı, bu sefer ona tâbi olmuştur. Alemdar'ı, kısa bir süre sonra, Vezir rütbesiyle Silistre Valisi ve Tuna Seraskeri görüyoruz. Prof. Uzunçarşılıoğlu, bu vezirlik hikâyesini şöyle anlatmaktadır: «Devlete uzun süre isyan ettikten sonra, Vidin Muhafızlığı ile Vezir olan Pazvantoğlu Osman Paşa'nın ölümü üzerine. Tuna boyu boş kalmıştı. Yeni bir vali ve serasker gerekliydi. Ama bunun Rusçuk Âyanı Alemdar ile geçenebilmesi şarttı. Böyle bir geçimli kişi bulunabilmesi ve Alemdar'a beğendirilmesi çok şüpheli sayıldığından, vezirlik ile valiliğin Alemdar'a verilmesi düşünülmüştür. Ama Alemdar'ın başka yere tâyin ihtimali olan bir göreve yanaşmayacağı öngörülerek, görev, «te'bid» suretiyle, yani hiçbir zaman değiştirilmemek şartıyla, teklif edilmiştir. Alemdar'ın buna rağmen göreve yanaşmayacağından endişe olunarak bir arabulucu yollanmış, arabulucu Behiç Efendi'nin ısrarları üzerine Alemdar, Silistre Valiliği ve Tuna Seraskerliğini, kayd-ı hayat şartıyla, lütfen kabul etmiştir.

Yeni kurulan «Nizam-ı Cedid» askeri aleyhinde kazan kaldıranlar arasında Alemdar da vardır. Edirne'de toplanan âyanlar, Sultan Selim'in ismini hutbeden çıkartmışlar ve Selim'i tahttan indirmeye niyetlenmişlerdir. İlerde aynı Alemdar, Selim'i kurtarmak için İstanbul'a yürüyecektir! Âyanların kazan kaldırmasıyla, «Nizam-ı Cedid» teşebbüsü suya düşmüştür. İlerde aynı Alemdar, «Nizam-ı Cedid» taraftarı kesilecektir!

Âyanların Edirne'de toplanıp «Nizam-ı Cedid»e karşı çıkmasından hemen sonra başlayan Rus Savaşı dolayısıyla, Sadrazam 15 bin kişilik dermeçatma bir kuvvetle İstanbul'dan hududa hareket etmiştir. İstanbul'da kışlada bekleyen 20 – 30 bin Nizam-ı Cedid askerinin kullanılmasına âyanların korkusuyla cesaret olunamamıştır. Hattâ âyanlar, Sadrazamın bile cepheye gitmesinden kuşulanmışlar, Alemdar Paşa, Sadrazamın gelmesini istemediğini belli etmiştir. Âyanlar güçlkle ikna edilebilmiş ve Sadrazam, Rus cephesine gönderilebilmiştir. Ruslarla mütareke yapılması üzerine, Sadrazamın Edirne'ye dönmesini isteyen Alemdar Paşa, orduyu yeterli erzaktan yoksun bırakmıştır. Edirne'den Sedaret'e yazdığı bir mektupta Alemdar, «Benim Rusçuk'tan buraya gelmemde her saatim bir kiseye olur ve beni cebr ve zor ile getirmek mümkün değildir» demektedir. Nihayet Alemdar, 15 bini aşan kuvvetleriyle İstanbul'a girecek, Mustafa'yı indirip II. Mahmut'u tahta geçirecek ve kendini zorla Sadrazam seçtirecektir.⁷⁰ Alemdar'ın ilk işi, Anadolu ve Rumeli derebeylerini İstanbul'da toplayıp Hükûmet ile derebeyler arasında bir «Sened-i İttifak» imzalatmaktır. İttifak, Çapanoğlu, Karaosmanoğlu vb. gibi büyük derebeylerle, başta Sadrazam olmak üzere,

devlet ilerigelenleri arasında imzalanmıştır. Sultan Selim'i deviren yeniçeri zorbaları, «Şer'i Hüccet» adlı bir belgeyle imtiyazlarını Padişaha tescil ettirmişlerdi. «Sened-i İttifak»la ise, derebeylere imtiyaz sağlanmaktadır. Buna göre, devlet, derebeylerin haklarını ırsi bir şekilde tanımak ve vergilerin padişahın vekilleriyle bu «hânedanlar arasında müzakere yoluyla kararlaştırılmasını kabul etmek zorunda kalmıştır. Padişah, kudreti elinde tutan Alemdar'ın baskısıyla, derebeylerin zorba yönetimini meşrulaştırmayı, istemeye istemeye kabullenmiştir. Ne var ki, bazı hukuk otoritelerimiz, herhalde Batı örneklerinin etkisiyle, «Sened-i İttifak»ı despot padişahın yetkilerini sınırlayan «Türkiye'deki ilk amme hukuku kaidesi» saymaktadırlar. Kanımızca, bu belge için «eşkıyalığın meşrulaştırılması» deyimini kullanmak, hiç de aşırı bir görüş değildir. Şeriat sicillerine dayanarak, XVII., XVIII. ve XIX. yüzyıllarda «Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri»ni inceleyen tarihçi Çağatay Uluçay, bu ilgi çekici eserinde derebeyler ve benzerlerini neden eşkıya kategorisine soktuğunu şöyle açıklamaktadır: «Okuyucuların hatırına eşkıyalarla âyân ve idareciler arasında münasebet olmadığı sorusu gelebilir. İdareci ve âyânların hükûmete kafa tutmaları isyanla ifade edilse daha iyi olurdu, gibi bir fikir ortaya atılabilir. Fakat idareci, âyân ve mütezimlerin halka yaptıkları –kullandıkları vasıtalar başka başka olmakla beraber– aynı olduğu kitap okununca açıkça görülür. Yaptıkları zarar ve zulüm eşkıyanınkinden farksızdır. İşte bu hal gözönünde tutularak idarecilerin ayaklanmalarına ve yolsuz hareketlerine de eşkıyalık denildi. Hele âyân ve mütezim kapılarının bir eşkıyalık yatağı olması, kitaba bu adı vermek hususunda bize cesaret verdi.»⁷¹ Nitekim Türkiye'de ilk önemli reform hareketine girişen II. Mahmut'un ele aldığı ilk işlerden biri de, derebeyliğin ortadan kaldırılmasına çalışmak olmuştur.

DEREBEYİ, FEODAL BİLE DEĞİLDİR

Türkiye'de «derebeyi», genellikle «feodal» deyiminin karşılığı olarak kullanılmakta ve Batılı feodal ile derebeyi karıştırılmaktadır. Niyazi Berkes, bu yanlış tutumu şöyle eleştirmektedir: «Devletin... kendi eliyle başına belâ ettiği mütezim'den daha tehlikeli bir zümre var: Hükümdarın askeri gücü, malî darlık yüzünden düştüğü için, mülkünün birçok yerlerinde mâlikliği lâfta kalmaya, yani toprak gelirlerini alamamaya başlıyor; yer yer sonradan derebeyi dediğimiz ve etimolojisini hâlâ bugün de bilmediğimiz bir adla tanınan Batı feodalinden farklı bir tip ortaya çıkıyor.

Bunların bazıları mahallin âyânı ve eşrafı, bazıları hükûmete dirsek çeviren memurlar, bazıları bir yere yerleşmiş muhassıl ve mütezimler, Derebeyini derebeyi yapan menşeye değil, yaptığı şeydir. Menşeye bakımından geleneksel düzenin ayrı ayrı kategorilerinden gelmeleri mümkündür. Bu sözcüğün menşeyini bilmiyoruz, sözcükteki 'dere' onun su işleriyle ilgili olan daha eski bir zümre adına mı delâlet eder de sonraları Osmanlı tarihlerinde çok çeşitli vasıflarla zikredilen bir tipe genel sıfat olmaya başlamıştır? Eski tarihçilerin, bunlardan böyle çok çeşitli, düzensiz şekilde sıfatlarla sözetmeleri, bunların eski düzende yerleri olmadığını gösterir; çünkü eski düzende her unsurun gayet belirli bir adı ve tanımlaması vardı.

Sırf koparabildiği gelirleri alabilmek için devlet bunları ister istemez tanıyor. Osmanlı ve Mogol örneklerinde de görüldüğü gibi, bu ülkelerle ilgili Avrupa devletleri de, bu derebeylerin en kudretli olanları ile el altından veya açıkça flört ediyorlar.

Bunlar, devletin kolay kolay sıkıştırılamayacağı bölgelerde tutunuyorlar ve etraflarında oldukça kuvvetli bir askeri güç topluyorlar. Bazıları âdeta küçük bir hükûmet. Bu itibarla onlar da mülke yahut toprağa sahip olma iddiasında....»

«Derebeyi, Avrupa feodali değildir ve eğer belirli tarihsel şartlar olsaydı mümkün olabilecek olan kapitalizmin gelişmesinin meydana gelmesinde onun feodal değil, derebeyi olmasının büyük rolü vardır.»

Derebeyi, «hiçbir tarihsel sistemde meşruluğu, hiçbir tarihsel ekonomide fonksiyonu olmayan bir kategoridir.»⁷² Gerçekten, herhangi bir toplumsal kuruluştaki egemen sınıf meşruiyetini, yerine getirdiği görevlerden alır. Bu görevlerin en başında da, asayişin az çok sağlanması gelir. Batı'da feodalitenin tasfiyesi yoluna gidildiği bir dönemde, Türkiye'de türeyen derebeyler ise, can ve mal güvenliğini ortadan kaldıran ve bu yüzden üretimin gerilemesine yol açan bir kategori olarak ortaya çıkmıştır. Engels'in Türkiye ile ilgili şu sözleri, bu bakımdan bir gerçeği dile getirmektedir: «Tıpkı bütün öteki Doğu egemenlikleri gibi, Türk egemenliği de kapitalist bir toplumla uzlaştırmayacak bir şeydir, çünkü elde edilen artık değeri, zorba valilerin ve gözü doymaz paşaların pençesinden kurtarmak imkânsızdır, burada burjuva mülkiyetinin ilk temel şartını, yani tüccarın ve malının (mülkiyetinin) emniyet altında bulunması hâlini görmüyoruz.»⁷³ Marx da, Türkiye ile ilgili bir yazısında, «feodalite düzeninin en alt ve en barbar döneminde bulunan feodal toprak sahibi» ifadesini kullanırken, tanımlamakta güçlük çektiği bu derebeyi tipini kasdetmiş olsa gerektir.⁷⁴

Görüldüğü gibi, artık, tarım üretiminin artmasını gözetken, geniş derbent örgütleriyle ülke çapında mal ve can güvenliğini sağlayarak ticaret hayatını geliştiren eski düzen çökmüştür. Asayişin sağlamasıyla görevli kişilerin eşkıya besleyip, eşkıyalık yaptığı bir düzen, ya da düzensizlik, söz konusudur. Her türlü gelişmenin ilk şartı olan can ve mal güvenliği ortadan kalkmıştır.

İşte, Batı üstünlüğünün Osmanlı düzeninde yarattığı buhran sonucu ortaya çıkan manzara budur. Bununla birlikte, XIX. yüzyıl başlarına kadar durum, hiç değilse teorik planda, umutsuz değildir. Kapitalist gelişme yoluna girmek imkânı vardır. Gerçi Batı'nın kudreti ve üstünlüğü, XVI. yüzyıldan itibaren giderek artmaktadır. Ama dev tröstlerin kuruluşunu ve ulaşım araçlarında ihtilâli izleyen emperyalist genişleme, bütün sonuçlarıyla ancak XIX. yüzyılda kendini hissettirecek ve Avrupa dışı ülkeleri –Japonya hariç– sömürgeleştirecektir.

III

TÜRKİYE'DE VE JAPONYA'DA BATILILAŞMA

JAPONYA KALKINDI, TÜRKİYE NEDEN KALKINAMADI?

İLK BATILILAŞMA ÇABALARIMIZ

Sömürgeleşme tehlikesine karşı ilk tepki gösteren ülke, Doğu ile Batı arasında köprü durumunda bulunan Türkiye olmuştur. Batı ülkelerinin baskısı altındaki Türkiye, bu baskıya karşı koyabilmek için, Batı usullerini benimseme ihtiyacını, XVIII. yüzyıl ortalarından başlayarak duymuştur. Japonya, o tarihlerde tam bir Ortaçağ kapalılığı içindeydi. Türkiye ise, bozulan eski düzeni geri getirmenin olanaksızlığını nihayet anlamış, yeni bir düzen kurma çabasına girmişti. Devlet hizmetine alınan Batılı teknisyenlerden bu yolda yararlanılmaktaydı. İdare ve orduda reform düşüncesi, «Lâle Devri» günlerinde doğmuştu. Batı tipi ilk okul, «Hendesehane» (Geometri Okulu) 1734 yılında Üsküdar'da açılmıştı. Batı kitapları dilimize çevrilmekteydi. Sanayiın canlandırılmasına önem verilmekteydi. *Türkiye İktisadi Tarihi* adlı bir kitabın yazarı olan Fransız Belin, daha 1703 yılında Rami Paşanın «mahalli sanatların inkişafı ve bu noktadan memleketinin ecnebi boyunduruğundan kurtulması maksadıyla... çuha ve ipek kumaşların imalini teşvik ettiğini» yazmaktadır.⁷⁵ Yine aynı yazar, Vezir Halil Hamit Paşanın 1785'te, «Türkiye'den Hindistan'a ehemmiyetli surette meskukat ihraç ve oradan da külli miktarda kumaş ithal edildiğini görerek, vaktile Rami Paşanın Avrupa'ya karşı yapmış olduğu gibi, Türkiye'yi bu boyunduruktan kurtarmak maksadıyla, Bingale'den, Surat'tan ve Benderabbas'tan amele celbettığını»⁷⁶ belirtmektedir.

III. Selim ve II. Mahmut zamanlarında ise, daha ciddi bir reform dönemine girilmiştir. Prof. Enver Ziya Karal, Selim'in «Nizam-ı Cedid=Yeni Düzen» programını şöyle açıklamaktadır: «Selim, tâlim ve terbiyesi kalmamış bir insan yığınından ibaret olan yeniçeri ordusunun yanında modern bir ordu tesis etmek istedikten maada, ulemanın iddialarını ve nüfuzlarını kırmak, fetvalarıyla Padişahın teşriî hakkını taksim eden şeyhülislâmların salâhiyetlerini azaltmak ve nihayet Avrupalıların sanatta ve ilimde yaptıkları keşiflere ortak olarak, onların sınaî, ziraî, iktisadî müesseselerinden iktibaslar yaparak Osmanlı İmparatorluğunu yenileştirmek istemişti.»⁷⁷

II. Mahmut reformları da aynı yöndedir. Şüphesiz, bu reformlar, aşağıdan yukarı bir baskının sonucu değildir. Reformlar, Batı'nın baskısına karşı koymak amacıyla, yukarıdan gelmektedir. Bu yolda en büyük engeli, yeniçeri, ulema ve derebeyler gibi düzenin temel dayanakları teşkil etmektedir. Her şeyden önce, yeniçeriliğin ortadan kaldırılması ve reform hareketlerine destek olacak bir silâhlı gücün kurulması şarttır. Modern ordu, yalnız dış düşmanlara başarıyla karşı koyabilmek için değil, içerde de reform hareketlerini yürütebilmek için gereklidir. Bu sebeple, reformcu sultanlar, reform zorunluluğunu anlamış az sayı-

daki devlet ileri gelenlerine dayanarak, modern bir ordu kurmayı baş amaç edinmişlerdir. Kuvvet dengesini iyi hesaplayamayan Selim'in talihsiz denemesinden sonra, Mahmut, on binlerce yeniçerinin katledilmesini göze alarak, modern orduyu gerçekleştirmiştir. Ulemanın mali ve idari bağımsızlığına son verilmek istenmiştir. Yeniçerilerin ortadan kaldırılmasından hemen sonra kurulan Evkaf Müdürlüğü (1826) eliyle, vakıf gelirlerinin Hazine'ye male edilmesi ve dinî kurumlar personelinin maaşa bağlanması amacı güdülmüştür. Şeyhülislâm, devlet memuru hâline getirilmiştir. Daha sonraları, öğretmenlerin tâyini ve okulların denetimi Maarif, hâkimlerin tâyini ise Adalet bakanlıklarına aktararak, ulemanın nüfuzu azaltılmaya çalışılacaktır. Geçmiş yüzyıllarda hayli zayıflamış olan tımar sistemi kaldırılacak (1831), tımar arazisi Hazine'ye maledilecektir. «Sened-i İttifak» imzalamak zorunda kalan Mahmut, derebeylerini kontrol altına alacak, âsi derebeyleri ortadan kaldıracaktır. Bu, hiç şüphe yok ki, reayanın toprak sahibi yapılması ve derebeyliğin yokedilmesi anlamında, gerçek bir toprak reformu değildir. Fakat bu yolda atılmış bir ilk adımdır. Derebeyliğe karşı alınan tedbirler, taşrada devlet egemenliğini artıracak biçimde bir idarî ve malî reformla birlikte yürütülmüştür. Her türlü gelişmenin baş şartı olan can ve mal güvenliğinin sağlanmasına önem verilmiştir. «Müsadere usulü» bırakılmıştır. Hazine sıkıntısını gidermek için hırsız devlet memurlarının mallarına el koymaya sık sık başvuran Selim dahi, «Ve maazallahu taâlâ ticaret ve sanat ve hırsatle tahsil-i mal eylemiş adamlardan her kim vefat ederse, mademki vârisi vardır, bir akçesi cânib-i miriye alınmasın» buyurmaktadır. II. Mahmut da, «Menâsıb-ı divaniyede istihdam olunmayanların» mallarının bundan böyle zaptolunmayacağını ilân etmiştir.

«Devlet elden gidiyor» feryadını koparan Selim ile Mahmut'un yeni düzende asıl meselenin ekonomik olduğunu sezdikleri anlaşılmaktadır. Selim, Avrupa ticareti ile rekabet amacıyla, «büyük devlet adamlarından her birinin en az birer ticaret gemisi satın alarak işletmelerini uygun görmüş» ve bu hususta bir «irade-i seniye» çıkartmıştır. Cevdet Paşa, bunun üzerine bazı devlet adamlarının gemiler satın aldığını yazmaktaysa da, teşebbüsün âkıbeti hususunda bir şey söylememektedir.⁷⁸ Hristiyan Osmanlılardan daha ucuz fiyatla berat vererek, «Hayriye Tüccarı» adı altında Avrupa'yla ticaret yapan bir Müslüman «tüccar sınıfı» güçlendirilmek istenmiştir. Müslüman «Hayriye Tüccarı» gibi, Müslüman olmayan Rum, Ermeni ve Yahudi tüccarları, çeşitli hukukî, malî ve ticarî imtiyazlarla yabancı tüccarlara karşı korunmaya çalışılmıştır.⁷⁹ Yabancı tüccarların, kanunsuz biçimde girişi tikleri iç ticaret faaliyeti önlenmiş, Hristiyan reayanın sefaret tercümanı görünerek imtiyazlı ticaret yapması engellenmiştir. Lonca sisteminin ve iç ticaret tekellerinin (yed-i vahit) kaldırılması düşünülmüştür. Selim, yerli malı kullanılmasını da teşvik etmiştir. Reformcu padişah, «Ben daima İstanbulkârî, Ankarakârî kumaş giyerim. Devlet ricalim ise hâlâ Hindkârî ve Frankârî kumaş giyerler. Memleket kumaşları giyerlerse, memleket malı revaç bulur» demektedir. Yerli sanayi mallarının kullanılması teşvik edilirken, yeni sanayi kurulmasına çalışılmıştır. 1838'de Mahmut, tarım, ticaret, sanayi ve bayındırlık alanlarında ayrı ayrı komiteler kurarak, daha sistemli bir kalkınma politikası uygulamaya yönelmekteydi. Buharlı gemiler getiren Mahmut, terhis edilen bahriye askerlerine taşkömürü aratmaktaydı. Askerlere kömür hakkında bilgi verilmekte ve memleketlerinde kömür bulurlarsa mükâfatlandırılacakları söylenmekteydi. Çocukça sayılabilecek bu metodun başarılı olması ve bahriye eri Uzun Hasan'ın 1829 yılında Ereğli'de kömür bulması iyi bir talihti.

BAŞLIK VE ÇATAL - BIÇAK DEVRİMLERİ...

Reform arzusu, güçlü ve içtendi. Çoğu biçimsel planda kalmakla birlikte, bu içtenliği göstermek bakımından, girişilen öteki «Petrovâri» reformları da belirtmek yerinde olacaktır: başlık devrimi (fes), kıyafet devrimi (ceket pantolon), başta Padişah devlet ricalinin uzun sakallarını kesmesi, sadrazamlığın başvekalâte çevrilmesi ve öteki bakanlıkların Avrupalı

adlar kazanması, Padişahın resimlerinin devlet dairelerine asılması, devlet ileri gelenlerinin balolara gitmesi, sarayda çatal-bıçak kullanılması, mahalle kahvelerinin azaltılmaya çalışılması, Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi, Harbiye ve Tıbbiye gibi Fransızca öğretimine önem veren yüksek okullar kurulması, hastaneler açılması ve hattâ ilköğretimin mecburi kılınması...

Görüldüğü gibi, esas itibarıyla doğru yönde, içte bir reform hareketi söz konusudur: Prekapitalist düzenin temel direnme yuvalarına (yenicheri, ulema ve derebeyi) hücum edilmiş, can ve mal güvenliği gerçekleştirilmiştir. Mahmut'un son yıllarında Türk ordusunda görev yapan ünlü Moltke, mektuplarında, Rusya gibi Türkiye'de de, reformların «yukarıdan zorlandığını», «ihtilâlcî» unsuru hükûmetin teşkil ettiğini belirttikten sonra, reformları kurmay gözüyle şöyle değerlendirmektedir: «Maksadına erişmek için imparatorluk içindeki bütün ikinci iktidarları yere sermesi ve olanca kudreti kendi elinde toplaması, yani yeni binasını kurmadan önce inşaat alanını temizlemesi, kaçınılmaz bir zorunluluktur....

Önce başeğdirilmesi gereken, serkeş ve şımarık yenicheri iktidarı idi. Şimdiye kadar dört padişahın tahtına ve hayatına malolan bu teşebbüsü, Sultan Mahmut, yıllarca zekâ ve sebatla hazırladı ve tek bir günde, bir saatte, cesaret ve iyi talihle sonunu getirdi....

Ulema.... yenilikleri ancak üstü kapalı bir antipati ve gizli bir mukavemetle karşılayacak kadar ürkütüldü...

Sultan Mahmut, derebeyleri denen beylerle, Karaosmanoğlu ve Çapanoğlu gibi az sayıdaki büyük ailenin babadan oğula geçen kudretlerini yoketti ve vilâyetlerin aşırı kuvvete sahip paşalarını, biri müstesna (Mehmet Ali), yendi.

Böylece tahrip yolu sona ermiş, sıra daha iyisini kurmaya gelmişti.»

İngiltere ve Fransa'da hareket aşağıdan olduğu için, prekapitalist düzenin direnmesi yenildikten sonra, yükselen yeni sınıfa yaslanmak, kapitalist gelişmeyi sağlamaya yeterliydi. Türkiye'de, böyle güçlü bir sınıf yoktu. Yaslanılabilecek güçlü bir burjuva sınıfı bulunmadığı için, ticaret ve sanayi erbabını güçlendirme işi, devlete düşmüştür. Devlet, kendisi sanayici olduğu gibi, devlet memurlarını ticarete atılmaya teşvik etmiştir. III. Selim, yüksek devlet memurlarını armatör dahi yapmak istemiştir.

Avrupa sanayiinin henüz dünya üzerinde emperyalist hegemonyasını kesinlikle kurabilecek bir güce erişmediği bir dönemde girilen bu reformlar, kendi hâline bırakılabilse, Batı'dan sonra Türkiye'ye de kapitalist gelişme yolunu açabilirdi. Erdoğan Başar'ın deyişiyle, «Mahmut II. devrinin baş ve ortalarında başlayan bu hareket, kendi seyrini takip edebilmiş olsaydı, üretici kuvvetler, pekâlâ kendi gelişmelerini tamamlar, atölye ve fabrika safhalarına geçerdi. Böylece Ortaçağ düzeni, memleketin kendi iç çekişmeleri ve faktörleri tesiriyle, yerini o zamanın ileri düzenine, kapitalist burjuva nizamına bırakırdı. Buna engel yoktu. Bütün mesele, memleketin, kapının hemen önünde pusuda bekleyen yabancı endüstrisine ve Batı Avrupa kapitalizmine teslim edilmemesindeydi.»⁸⁰ Ne var ki, Selim ve Mahmut zamanında girilen bu kapitalist gelişme çabası, bir sonuca ulaşamadı, Japonya'nın 60 - 70 yıl sonra giriştiği hareket ise, başarıya ulaştı. Neden? Bu sorunun cevabını araştırmadan önce, Türkiye, ciddi bir Batılılaşma çabası içinde bulunurken, Japonya'nın ne âlemde olduğunu görelim:

BATİ'YA KAPALI JAPONYA

Türkiye, yeni bir düzene geçmeye çalışırken, Japonya, Ortaçağ karanlıklarında yaşıyordu. İmparator, bir kukladan, bir sembolden ibaretti. Ülkeyi, bir çeşit tam yetkili başbakan diyebileceğimiz «Şogun»lar yönetiyordu. 1603 - 1868 döneminde Japonya'nın başında Tokugava ailesinden «Şogun»lar vardı. Tokugava, dış âleme karşı bir «demirperde» politikası izledi. Bir Amerikalı profesör, 1868 öncesi Japonya'yı şu sözlerle anlatmaktadır: «İki yüzyıl aşan bir süre, kalkınma ve değişmeyi yoketmek için her türlü çaba gösterildi...

Toplum, hukuk planında, değişmez bir sınıf yapısı içinde kalıplaştırılmıştı.... Toplumun ekonomik fazlası, muharip sınıfın beslenmesine harcanmakta, yatırım için pek az şey kalmaktaydı.... Kapalı sınıf sistemi, yaratıcı enerjileri boğmakta, emek ve kabiliyeti geleneksel faaliyetlerde dondurmaya yönelmekteydi. Sınai gelişme için bu engellerin kaldırılabilceğini düşünmek mümkün değildi.»⁸¹

Prof. W. Eberhard, bu Japonya'nın tablosunu şöyle çizmektedir: «Japonya, sihirli bir uykuya dalmış bulunuyordu. Masallardaki taş kesilen prensler gibi, her şey olduğu gibi kalmış, canlı, hattâ çok canlı bir cemiyetten, canlı bir müze olmuştur.»⁸²

Bu canlı müzede, nasıl bağınaz bir zihniyetin bulunduğunu Eberhard, şu sözlerle anlatmaktadır: Şogun'un erkek çocuğu olmamaktadır. Rahiplere başvurmuştur. Rahipler, «Mâbetler yap, para bağışla, büyük dini törenler düzenle, çocuğun olur» demişlerdir. Ama çocuk olmamıştır. Rahipler, «eskiden işlediğin bir suç yüzünden çocuğun olmuyor» buyurmuşlardır. Anlaşılmıştır ki, Şogun'un suçu köpek öldürmektir. Bunun üzerine 1687 yılında köpek öldürme yasağı çıkarılmıştır. Yasak, şiddetle uygulanmış ve yeni yeni fermanlarla genişletilmiştir. Öyle ki, işin sonunda, herhangi bir hayvanı öldürmek, hattâ dövmek bile suç sayılmıştır. Köpek öldürmenin cezası idam, hayvanlara kötü muamele etmenin cezası sürgün ve hapistir. Bütün köpekler hakkında listeler düzenlenmiştir. Yeni doğan köpek yavruları resmî kayda geçirilmekte, ölen köpekler resmen gömülmektedir. Sahipsiz köpekler için bir «köpek oteli» kurulmuş, yüksek maaşlı bir asılzâde bu işle görevlendirilmiştir. Yasaklar o kadar ileri götürülmüştür ki, tavukçu ve kasap dükkânları kapatılmış, avcılar ve deri işçileri işsiz kalmış ve köylüler, çok fazla çoğalan vahşi hayvan, kuş ve sahipsiz evcil hayvanlar yüzünden tarlalarda iş göremez olmuşlardır. Ata binmek de hayvana eziyet sayıldığı için, bütün nakliyat insanlar tarafından yapılmış, Samuray'lar bile yürümek ya da tahturevana binmek zorunda kalmıştır. Hattâ 1692 ve 1708 tarihli emirlerle atların tırnak ve yelelerinin kesilmesi yasaklanmış, yasağa uymayan 25 kişi bir adaya sürülmüştür. 1709 yılı genel affı üzerine, yalnız Tokyo'da serbest bırakılan hayvan suçlusu sayısı 6737 kişidir. Bu hayvan sevgisinin, insanlara, ekonomik hayata ve devlete nasıl ağır bir eziyet olduğu açıktır. Buna rağmen, herhangi bir isyan hareketi görülmemiştir. Halk, Şogun'ların gizli polis ve jurnalcılık sisteminden yılmıştır.⁸³

Bu zihniyette yöneticilere sahip bulunan Japonya, aynı zamanda tabii kaynakları bakımından fakir bir ülkeydi. E. Herbert Norman'a göre, «Japonya'nın yabancı imalâtçılar için gerek bir pazar olarak, gerekse Batı sanayii için hammadde deposu olarak, tekli edebileceği pek az şey vardı.»⁸⁴

Japonya, merkeziyetçi bir devletli ve geniş bir bürokrasiyi beslemekteydi. Bizim kapı kullarını biraz hatırlatan ve «ulûfe» alan Samuray'lar (muharip asılzâdeler), devlet bütçesi için ağır bir yükü. Geniş arazilere ve hayli bağımsızlığa sahip Daymyo'lar (büyük asılzâdeler) vergi ödemiyorlardı ve düzen değişikliğine karşı güçlü bir engeldiler. Köylünün sefaleti sınırsızdı. Bununla beraber, Japonya'da da prekapitalist düzen içinde, tüccar ve tefeci elinde bir miktar sermaye birikimi olmuştu. Ne var ki, bu birikim, Japon tüccarları Batı tüccarları gibi sömürge talanından yararlanmadığı için, yetersizdi. Merkantil sınıf, hor görülmekteydi. Bu sınıfın servetine devletçe el konulması, ender rastlanan bir hal değildi. Tüccar, sayısız kayıtlara tâbi tutulmuştu. Giyeceği elbise ve ayakkabının, kullanacağı şemsiyenin biçimi kanunla tespit edilmişti. Tüccarın Daymyo ismine benzer isim taşıması yasaklanmıştı. Samuray'ların yaşadıkları semtlerde tüccar oturamazdı. Kısaca, Tokugava Şogun'ları, merkantil faaliyetleri aşağılık bir iş sayıyorlar ve merkantil sınıfı küçük görüyorlardı.

Tüccar gibi, yabancılara da, kötü gözle bakılmaktaydı. XVI. yüzyılın ortalarından başlayarak, Portekizliler, İspanyollar, İngilizler ve Hollandalılar, Japonya'nın kapısını çalmışlardı. Tüccarlarla birlikte, Hristiyan misyonerler de gelmişlerdi. Fakat misyonerlik 1587'de yasak edilmiştir. İspanyollar, tevkif olunarak, casus diye Nagasaki'de çarınha gerilmiştir. Halkın yabancılarla teması yasaklanmıştır. Yüzlerce papaz öldürülmüştür. Bu durumda,

önce İspanyollar, sonra İngilizler ve Portekizliler, ticarettten vazgeçmişlerdir. 1638 tarihli bir fermana göre, Japon limanlarına gelen her Portekiz gemisi yakılacak ve bütün mürettebatı idam edilecekti. Yalnızca Hollandalılar, ticaret hakkına sahipti. Fakat onlar da ağır şartlar altında Deşima adasında yaşamak zorundaydılar. Eberhard'a göre, bu ada bir cins hapishaneydi. Tüccar ve denizci, bir yıldan fazla adada kalamaz, karılarını ya da Avrupalı kadınları adaya getiremezdi. Halkla temas yasaktı.

Eberhard'ın deyimiyle, bu «tecerrüd politikası» iki yüzyıl sürmüştür ve «Japonya'nın kapatılması, onun iktisadî ve kültürel gelişmesi için çok zararlı olmuştur». Böylece XIX. yüzyılın ortalarına kadar gelinmiştir. Avrupa, ticarî kapitalizmden manüfaktüre, manüfaktürden fabrika üretimine geçmiştir. Hızla gelişen sanayi pazar ve hammadde ihtiyacı, Batı'yı, donanma tehdidi altında, Doğu ülkelerini ticarete açmaya zorlamaktadır. Bu tehdit, geçmiş yüzyıllardakinden çok daha güçlü biçimde, Japonya kapılarına da dayanmıştır. 1808'de bir İngiliz gemisi, toplarını Nagasaki'ye çevirerek erzak istemiştir. Bu tip hareketler günden güne çoğalmıştır. Japonlar, direnmişlerdir. 1825 tarihli bir fermanla, gözükten her gemiye ateş açılması ve karaya çıkan yabancıların öldürülmesi emredilmiştir. Nihayet 1846'da Amerikalı amiral Biddle'in başarısız denemesinden sonra, 1853'te Komandor Perry, Japon limanlarını ticarete açma azmiyle gelmiştir. Perry, «Çok sayıda kudretli savaş gemimiz, Japonya'ya doğru yol almaktadır. Bu denizlere girmeleri bir an meselesidir. Dostane niyetlerimin bir delili olarak, buraya en küçük dört gemiyle geldim. Ama, eğer gerekirse, gelecek ilkbahar çok daha büyük bir kuvvetle Tokyo'da olacağım» demekteydi. Bu tehdit karşısında Şogun, tâviz verme eğilimindeydi. Şogun'un batılılaşma taraflısı danışmanı İi Kamon no kami, sunduğu raporda, «Batı barbarlığına mukavemetin imkânsızlığını» belirtiyor ve «sırlarına nüfuz edene kadar, yabancılara boyun eğmeyi» tavsiye ediyordu. «Yaşasın İmparator, defolsun yabancılar» sloganıyla imparatorun etrafında toplanan muhafazakârlar ise, bu politikaya şiddetle karşıydılar. Fakat Amerikan tehdidinin ciddiyeti üzerine, iki limanın Amërikalılara açılması ve ticarete müsaade edilmesi kararlaştırıldı. 1854 - 1856 yılları arasında, Hollanda, İngiltere ve Rusya ile de benzer anlaşmalar yapıldı. Ne var ki, bir süre sonra, İmparatorun bir fermanıyla, bütün yabancıların memleketten çıkarılması emredildi ve Batı taraflısı danışmanı İi, öldürüldü.

İmparator Meiji, Şogun yönetimini ortadan kaldırarak 1868'de iktidara geldiği zaman, böyle Batı aleyhtarı bir güçler koalisyonuna dayanıyordu. En büyük dayanağı, «ronin» adı verilen fakir düşmüş asilzâde askerler (Samuray'lar) idi. Bu Samuray'lar, Şogun'ların Batı'ya tâviz politikasına tamamen karşıydılar. «Yaşasın İmparator, defolsun yabancılar» sloganıyla etrafında toplandıkları imparatorun, geleneksel düzene dönüşmesini istiyorlardı. Şogun aleyhtarı bir kısım asilzadeler ve aydınlar da imparatorun safındaydı. İktidar mücadelesi, halkın dışında, tepede cereyan etmekteydi. Prekapitalist düzenin baskılarından şikâyetçi tüccarlar ise, mücadeleye doğrudan doğruya katılmasalar bile, bu muhalefet hareketini malî bakımdan desteklemekteydiler.

TEPEDEN İNME KALKINMA

İşte, esas itibariyle Batı aleyhtarı «ronin»lere dayanarak, Şogun rejimine son veren imparator, egemenliği ele alır almaz, Batılılaşmaya karar verecektir. Batı ile başedebilmek için, kuvvetli bir orduya ve güçlü bir sanayie sahip olmayı amaç edinecektir. İmparator milliyetçi hisleri körükleyerek ve Samuray'lar ile Daymyo'lara yeterli gelir ve sanayide olanaklar sağlayarak, kendisini iktidara getiren güçleri, Batılılaşma politikasına kazanmayı bilecektir. Ve Japonya, «tepeden inme» direkt devlet müdahalesiyle, ekonominin geri prekapitalist yapısını yarım yüzyılda değiştirecek ve ileri kapitalist ülkeler arasında yerini alacaktır. Sermaye birikimi devlet eliyle gerçekleştirilecek ve sanayi burjuvazisi devlet eliyle «imal» edilecektir.

Japon kalkınmasının temelinde, köylüyü prekapitalist bağlardan kurtararak toprak sahibi eden bir toprak reformu yoktur. Tersine, köylünün yükü ağırlaştırılmıştır. Meiji devriminin tarıma getirdiği en büyük yenilik, devlet gelirlerinin yüzde 80'ini karşılayan ağır bir arazi vergisidir. Üretime bir katkısı bulunmayan toprak sahibinin üretimden aldığı paya, devletin arazi vergisi olarak payı eklenmiştir. S. Tsure'ye göre, arazi vergisi reformu, ortakçıların kötü durumunu iyileştirmediği gibi, toprak sahiplerine büyük kazançlar sağlamıştır. Nitekim 1878 yılında toplam tarım üretimi içinde, toprak sahibinin net payı yüzde 56'ya yükselmiştir. Bu sebeple, reform, «parazit karakterde yarı feodal bir arazi mülkiyetinin resmen tasdiki» anlamına gelmektedir.⁸⁵ Bir Japon yazarı da, «Meiji devrimi, feodal ilişkileri kaldırmak şöyle dursun, onları kapitalist yeni Japon toplumuna ithal etti ve feodal mülkiyet ilişkilerinin başlıcalarını kanunî teminat altına aldı»⁸⁶ demektedir. Prof. Paul Baran ise, Meiji devrimini şöyle nitelemektedir: «Tarımdaki feodal ilişkiler ile kapitalist teşebbüsü mümkün olan her çareye başvurarak geliştirmeye yönelmiş, kapitalist egemenliğindeki güçlü, merkezî devlet harman edilmiştir.»⁸⁷

«Tepeden inme» bir kapitalist gelişmeye yönelen Japon devleti için, o tarihlerde en önemli sorun, tarımdaki prekapitalist ilişkilerin derhal ve tam olarak tasfiyesinden çok, sermaye birikimi için köylüye mümkün olan yüksek miktarın ödetilmesiydi. Kabul etmek gerekir ki, ağır bir arazi vergisinin feodal rantlar yerine ikame edilmesi, bu sınırlamalara rağmen, bekleneni vermiştir. Japon tarihçisi ve istatistikçisi Yamada'ya göre, XIX. yüzyılın ilk yarısında, yani feodal sömürünün şiddetlendiği bir dönemde, direkt üreticinin elinde tarım üretiminin ancak yüzde 39'u kalmaktaydı. Meiji Hükûmetinin tarım reformundan sonra yüzde 32'ye düşen bu oran, 1933-1935 yıllarında ancak yüzde 42'ye yükselmiştir.⁸⁸ Demek ki, Japonya'nın kapitalist gelişmesinin temelinde, gerçek üretici köylünün, prekapitalist dönemdekinden de ağır biçimde sömürülmesi olayı yatmaktadır. Avrupa'lılar gibi dış ülkeleri sömürme olanağından yoksun bulunan Japonya'da ilk sermaye birikiminin başlıca kaynağının köy olduğunu söylemek mübalâğalı değildir. Prof. Baran'ın sözleriyle, «Köy, Japon kapitalizmi için, modern tarihi boyunca bir iç sömürge rolünü oynamıştır.»⁸⁹ Aşırı köylü sefaletine dayanan bu politika, tarım üretimini artırdığı ölçüde başarılı olmuştur.

DEVLET ELİYLE KAPİTALİST İMALI

Meiji döneminin, sosyo-ekonomik politikalarının amaçlarından biri, «Samuray'ları modern kapitalistler hâline getirmektir.» Bu amaçla, 1876 yılında Samuray'ların «ulûfeleri» hazine bonolarına çevrilmiştir. Aynı zamanda 400 bin civarında Samuray ailesine sanyide devamlı iş bulmak amacıyla özel bir politika öngörülmüştür.⁹⁰ Büyük asılzade aileleri Daymyo'lara da eski haklarına karşılık hazine senetleri verilmiş ve bu ailelerin tefecilere olan borçları devletçe yüklenilmiştir. Böylece, prekapitalist Japon toplumunun egemen sınıfları, sınıai faaliyetlere yöneltilmek istenmiştir. Geleneksel düzenin tefecileri de, alacaklarına karşılık hazine senetleri elde ederek «kapitalist-tefeciler» hâline getirilmişlerdir. Bu metot, devlet eliyle kapitalist imalinde yararlı olmuştur. Bununla birlikte, Meiji devriminden asıl kârlı çıkanlar, prekapitalist düzenin büyük tüccar aileleridir. Japon ekonomisine, bugün dahi, bu birkaç aile hâkimdir.

Prekapitalist düzenin egemen sınıflarına sağlanan «hibe» biçimindeki devlet yardımı, arazi vergisi gibi, ilk sermaye birikiminin güçlü bir aracı olmuştur. Bu amaçla çıkarılan hazine senetleri, sermaye piyasasını beslemiştir. Devlet senetleri, hızla gelişen banka sisteminde toplanmış ve büyük bir kredi gelişmesine temel sağlanmıştır. Nitekim Batı'da da devlet borçları ve hazine bono ve tahvilleri, ilk sermaye birikiminin önemli kaynaklarından biri olmuştur. Japonya'da devlet ayrıca açık finansmana, alışılmış deyişle, «para basma» politikasına

geniş ölçüde başvurmuştur. Bu politika, kapitalistlerin daha fazla zenginleşmesinin yanı sıra işlenmeyen kaynakların harekete geçirilmesi olanağını sağlayarak, ekonomik fazlanın genişlemesine yol açmıştır.

İşin dikkat çekici yönü, geniş ölçüde devlet eliyle imal edilen burjuvazinin kasalarını doldurmak ve işadamlarına sermaye hazırlamak amacıyla, azami çaba gösterildiği halde, bu sermayeyi sanayie yöneltmenin mümkün olmayışıdır. Tüccar elinde biriken muazzam para, iş gücü de çok ucuz olduğu halde, tüccarı, merkantil faaliyetlerden sanayie yöneltmeye yetmemiştir. Thomas C. Smith'in sözleriyle, «tüccarların hemen hepsi tek bir adam gibi, inatla emtia spekülasyonu, ticaret, tefecilik gibi geleneksel faaliyet alanlarında nıhlı kalmışlardır.»⁹¹ Herbert Norman da, aynı sonuca varmaktadır: «Sanayileşmenin ilk döneminde, çok geniş fonlara sahip olan parababası büyük aileler dahi geniş sermaye bağlamayı gerektiren teşebbüslere atılmaktan –onların kârlılığı açıkça ortaya çıkana kadar– çekinmişlerdir.... Bu sebeple, ilk Japon kapitalizmi, devlet himayesi ve yardımlarıyla boy atan, sıcak serde yetmişmiş bir çeşit çiçek sayılabilir. Özel büyük sermaye, ticaret, banka, kredi ve özellikle kârlı ve emniyetli devlet istikrazları alanlarında kalmayı tercih etmiştir. Küçük sermaye ise, tarımdan ayrılmıyordu. Ticaret, tefecilik ve her şeyin üstünde yüksek toprak rantı... tarıma yatırılmış sermayenin sanayi kanallarına akmasını engelliyordu.»

Demek ki, devlet eliyle zengin edilen ticaret burjuvazisi, Japonya'da sınıai kapitalizme geçişi kendi başına tamamlayamayacaktı. Bunun için, yükselen kapitalist sınıfın hizmetindeki devletin, açık ve enerjik desteği zorunluydu. Nitekim, Batı'da dahi, sanayi kapitalizmi geniş devlet yardımı ve müdahalesiyle kurulmuştur. Japonya'da ise, devlet, Batı'dakinden daha fazlasını yapacaktır. Devlet, bizzat sanayici olacaktır. İngiltere'nin ünlü Japonya uzmanlarından G. A. Allen'in sözleriyle, «XIX. yüzyılın son on yıllarında, Batı tipi önemli Japon sanayiinin hemen hepsi, kuruluşunu devlet teşebbüsüne borçludur.»⁹²

Devletin doğrudan doğruya fabrikalar kurması, bir süre devam etmiştir. Kurulan fabrikalar, kârlı teşebbüsler hâline gelince, kapitalistlere devredilmiştir. Daha sonraları, devlet, dolaylı müdahalelerle sanayileşme politikasını etkilemiştir. Meselâ, müteşebbislerin olası zararlarını devlet yüklenmiştir. Yeni kurulan bazı sanayi mamullerini, belirli bir süre satın almayı devlet garanti etmiştir. Daha, pek çeşitli yardım yollarına başvurulmuştur. Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo, Okura ve daha sonra onlara katılan Zaibatsu gibi tröstlerin, devlet mukavelelerinden sağladıkları kârlar müthiştir. Fakat devlet sektörünü genişletmeye artık gidiilmemiştir.

FABRİKALARIN «HALK»A DEVRİ

Devlet eliyle kurulan fabrikaların kapitalistlere devri, daha 1880 yılından başlayarak planlanmıştır. 1880 tarihli yönetmelikte şunlar yazılıdır: «Sanayii teşvik için kurulan fabrikalar, hâlen iyi organize olmuşlardır ve iş hayatı feyiz içindedir. Bu sebeple, devlet, fabrikaların mülkiyetini devredecektir. Fabrikalar, halk tarafından yönetilmelidir.»

Aşağıdaki tablo, fabrikaların «halka devri» konusunda bir fikir verecektir:

*Avrupa'da da durum farklı olmamıştır. Dobb'a göre, kapitalizmin ilk yüzyıllarında, sanayide kârlı yatırım şartları olgunlaşmamıştı. XVIII. yüzyıl sonlarına kadar, «sanayi durumu, geniş ölçüde sermaye yatırımı çekmeye elverişli değildi. Tefecilik ve ticaret özellikle, o çağlardaki gibi imtiyazlı ticaret, daha çok rizikolu olmakla birlikte, genellikle daha yüksek kârlarıyla sermayeyi çekmekteydi.» Sermaye, ancak devlet desteği ile sanayie yönlendirilmiştir (Dobb, *Studies in the Development of Capitalism*, Londra 1946, s. 271).

Bazı Batılı iktisatçıların, sınıai kapitalizmi kuran «yaratıcı müteşebbisler» teorisi, tarihi gerçeklere pek uygun düşmemektedir. Bu müteşebbisler, daha çok, devlet eliyle imâl edilmiştir. Doğu'nun açık göz tüccarlarını, Batı'nın sanayicilerinden daha az kabiliyetli saymak doğru değildir.

<i>Devredilen Teşebbüs</i>	<i>Teşebbüsün inşaat maliyeti (Yen olarak)</i>	<i>Teşebbüsün satış fiyatı</i>
Fusukawa çimento işleri	468. 000	250. 000
Innai madenleri	185. 000	75. 000
Kosaka madenleri	547. 000	200. 000
Shingawa cam fabrikası	189. 000	80. 000

Görüldüğü gibi, teşebbüsler kârlı hâle gelince, maliyetlerinden çok ucuz fiyata devredilmişlerdir. Ayrıca, çok uzun ödeme süreleri tanınmıştır. Kısaca, devir işi, devletin kapitalistlere bir hediyesidir. Özel sektöre devir sonucu sağlanan kârın milyonlarca Yen'i bulduğu tahmin edilmektedir. O tarihlerde Japonya'nın bütün millî servetinin birkaç yüz milyondan ibaret bulunduğu düşünülürse, bu yoldan kapitalistlere sağlanan avantajın büyüklüğü anlaşılabilir.

Bununla birlikte, devlet fabrikalarının özel sektöre transfer edilmesiyle, Japonya'nın bir «Laissez-faire» dönemine girdiği sanılmamalıdır. Japonya gerek ekonomik, gerek politik planda «laissez-faire» aşamasını tanımamıştır. «Japonya, feodalizmden kapitalizme geçişte, laissez-faire aşamasını ve onun politik alanda karşılığı olan Victoria liberalizmini atlamıştır.»⁹³ Devlet, sanayi bankaları kurarak ve daha çok çeşitli yollara başvurarak, müdahaleci bir rol oynamıştır. Politik bakımdan da, kalkınma, otoriter bir rejim altında yürütülmüştür. «Hür teşebbüs»ün, yani kapitalizmin, özgürlük olduğu, bir kapitalist propagandasından ibarettir.

JAPON KALKINMASININ BİLÂNÇOSU

Bu politika sonucu, Japonya'da tarım üretimi 50 yıl içinde bir kattan fazla artmıştır. Tarım üretiminde çoğalma, hızlı nüfus artış oranının bir miktar üstündedir.*

Sanayi üretimi, 1878 - 1942 yılları arasında 13 kat çoğalmıştır. Yıllık ortalama kalkınma hızının mod değeri yüzde 4'tür. Bu, öteki kapitalist ülkelerin tarihi gelişme oranı açısından, yüksek bir orandır.

Bu gelişme için gerekli sermaye birikimi sorunu, esas bakımından, arazi vergisi ve enflasyon yoluyla çözülmüştür. Her iki yol da, şehir ve köylerdeki emekçi sınıf ve tabakaların insafsızca sömürülmesine dayanmaktadır.

JAPONYA'DA MADALYONUN ÖTEKİ YÜZÜ

Hızlı bir gelişmeye rağmen, Japon ekonomisinde düşük produktivite ve teknik gerilik hâkim olmuştur. 1930 yılında sanayiın yüzde 60'ını hafif sanayi teşkil etmektedir.

Yatırım malları ve hammaddelerini ithal yoluyla sağlayan ekonomi, ihracat pazarlarındaki dalgalanmalara aşırı ölçüde hassastır. Dış pazarlarda, özellikle İngiltere ile rekabet, ancak ihracat fiyatlarını düşürerek sağlanmıştır. İhracat fiyatlarının düşürülmesinin bedelini, ancak, sefalet ücreti alabilen işçiler ödemiştir.

Sanayileşme, bir yandan gelir dağılışındaki eşitsizliği arttırırken, öte yandan ekonomik ve politik planda tröstlerin kudretini büyük ölçüde arttırmıştır.

*Bugün kalkınma çabasına giren birçok azgelişmiş ülkede, gıda üretimi bir dar boğaz teşkil etmekte ve sanayileşme programlarını aksatmaktadır. Sanayileşme için, gıda üretiminde artış, stratejik bir faktördür.

Tarım üretimindeki artışa rağmen, köylünün rant, faiz ve vergiler yoluyla sömürülen satın alma gücü, çok düşük seviyede kalmıştır. Bu sebeple, sanayi malları için iç pazarda talep, üretim kapasitesine nazaran yetersizdir. Bundan ötürü, sanayi mallarına talep yaratmak için silâhlanma ve dış genişleme zorunlu olmuştur.

Fransa ve İtalya'da ham ipek üretiminin hastalık dolayısıyla gerilemesi gibi bir tesadüf, ipek ihracında bir sıçrama fırsatı getirerek, Japon sanayileşmesini kolaylaştırmıştır. 1870-1930 döneminde, ihraç kazançlarının yüzde 30'u ipek ve ipek mamullerinden gelmiştir. Yerli hammaddeye dayanan ve önemli bir yatırım çabası gerektirmeyen bu faaliyet, bir şans sonucu geniş dış pazar sağlanınca, Japonya'nın kalkınmasında dış ticaretin bir dar boğaz teşkil etmesini önlemiştir. Bugün azgelişmiş ülkelerin hemen hepsinde, dış ticaretin kalkınmayı engelleyen bir dar boğaz olduğu hatırlanırsa, Japonya'nın talihi anlaşılabilir.

Bu talihi duruma rağmen, iç pazarın yetersizliği biçiminde ortaya çıkan ekonominin iç çelişmeleri, Japonya'yı askerî maceralara ve sömürge fetihlerine itmiştir.

Japon kalkınması hakkındaki bu kısa değerlendirmeyi, memleketimizde de iktisadi devlet teşebbüslerimiz hakkındaki incelemeleriyle tanınan İngiliz iktisatçısı A. H. Hanson'un sözleriyle bitirelim: «Ekonomide bu metotla bir kapitalist sektör yaratılmasını, özel teşebbüs yolunun elverişsizliğinin bir itirafı saymak için, insanın doktriner sosyalist olmasına ihtiyaç yoktur. Devletin kurduğu teşebbüslerin –kaçınılmaz biçimde en başarılı olanların– özel yatırımcılara satılması yoluna gitmek, a) özel müteşebbisin, öncülük yapma, yenilik getirme ve riziko yüklenme rolünü gerçekleştirmekte aczini teslim etmek demektir. Halbuki bu rol, özel müteşebbisin ekonomik planda tek varlık nedenidir. b) Bu yoldan özel mülkiyet alanı genişletilmekte ve kamu mülkiyeti, özel teşebbüsün bunu telafi edici bir katkısı (kontribüsyon) olmaksızın, bilerek daraltılmaktadır. c) Ekonomik kontrol mekanizması, özel sektör alanı genişletilerek, hafif bir tutumla, karışık hâle sokulmaktadır. Bu durumda devlet otoritesi, ne sonuç vereceği kestirilemeyen, özendirici, caydırıcı ve yasaklayıcı metodlarla yürütülebilir... Japon örneği, bu yoldan önemli bir ekonomik gelişme sağlamanın mümkün olduğunu telkin etmektedir. Fakat bu demek değildir ki, böyle bir gelişme politik ve sosya bakımdan arzuya değer. Bu kadar açık biçimde parazit nitelikteki bir burjuvazinin durumunun, bizzat çiftçilik yapmayarak arazisini ortakçı eliyle işleten toprak ağası kadar savunulmaz olduğunu insan pekâlâ düşünebilir.»⁹⁴

«JAPON MUCİZESİ»NİN SIRRI

Japon kalkınmasının bilançosu, sanıldığından çok az parlak olmakla birlikte, Japonya, sınaî kapitalizme geçen tek Avrupa dışı ülkedir. Neden Japonya bunu başarabilmiştir de, bu yolda çok daha önce çaba gösteren Türkiye gibi ülkeler başarısızlığa uğramıştır? Şimdi bu sorunun cevabını araştırabiliriz. Prof. Baran'ın anlatımıyla, sorunun cevabı, son derece karmaşıktır, ama aynı zamanda son derece basittir. Meselenin özüne inilirse, cevap basittir: Japonya, öteki Avrupa dışı ülkelerin kaderinden kurtulmuştur, çünkü Japonya, Batı kapitalizmi tarafından sömürge ya da yarı-sömürge hâline getirilmekten kurtulabilen tek Avrupa dışı ülkedir. Bu sayede Japonya, bağımsız bir millî kalkınma izleyebilme şansını elde etmiştir.

Son derece karmaşık olan, Japonya'nın bu şansını nasıl elde ettiğidir. Talihin bunda gerçekten payı vardır. Prof. Baran'a göre, tıpkı XVI. yüzyıl öncesi Batı Avrupa ve özellikle İngiltere gibi, Japonya'nın fakirliği işe yaramıştır. Fakirlik, bu ülkeyi Batı iştahından korumuştur. Japonya, gerek pazar, gerek hammadde deposu olarak, Batı sanayii için fazla çekici değildi. Başka bir deyişle, Japonya'ya el koyma arzusu, hiçbir zaman Güney Amerika'nın altını, Afrika'nın maden, flora ve fauna'sı, Hindistan'ın efsanevi zenginlikleri, Çin'in sınırsız sanılan pazarlarını ele geçirme hırsı kadar şiddetli olmamıştır.

Öte yandan, XIX. yüzyılın ortasında, Asya'da Batı yerleşmesi, en yüksek yoğunluk

derecesine erişmişti. Batı Avrupa ülkeleri, öteki teşebbüslere fazlasıyla dalmışlardı. Özellikle lider sömürgeci devlet İngiltere, Avrupa, Yakın Doğu, Hindistan ve Çin'de meşguldü. Japonya'nın fethi için güç bir askeri seferi göze almak kolay değildi. Bundan başka, emperyalist devletler arasındaki rekabet, Japonya'nın durumunu kolaylaştırmaktaydı. Avrupa ile yeni emperyalist devlet ABD arasındaki rekabet artmaktaydı. Bu rekabet, kuvvet zoruyla Japonya'nın dize getirilmesini zorlaştırmıştır, Çin'e yakınlığı, Japonya'ya büyük stratejik değer kazandırmaktaydı. Bu sebeple emperyalist devletler, aralarından birinin Japonya'da hâkim duruma geçmesini engellemeye önem vermekteydiler. Japonya'da birtakım imtiyazlar sağlayan ilk ülke, ABD idi. Gerek Amerikan kapitalizminin o tarihte eriştiği gelişme aşaması, gerek bu ülkenin milletlerarası statüsü, Japonya'nın üzerinde tek başına kontrol kurmasını sağlayacak güçte değildi. Ama Japonya, yine de Şogun'lar döneminin sonlarına doğru, birtakım «kapitülasyon» tipi anlaşmaları imzalamış durumdaydı. Meiji devleti, emperyalist devletlerin aralarındaki rekabetten de yararlanarak, bu anlaşmanın kaldırılması yolunda ısrarlı bir çaba göstermiştir. Japonya, 1894'te kapitülasyonlardan kurtulmayı başaracaktır.

JAPONYA'DA YABANCI SERMAYE YOK!

Japonya aynı zamanda yabancı sermaye yatırımlarından korunmak için titiz bir çaba göstermiştir. Tsuru'ya göre, Çin - Japon Savaşının son bulduğu 1895 yılına kadar Japonya'ya ithal edilen yabancı sermaye, 3,2 milyon İngiliz Lirasından ibarettir! Japon yazarı Yasuzo Horie, «Meiji yönetiminin devlet kapitalizmi denemesinde, temel amaçlardan birinin, yabancı sermayeyi Japonya'dan uzak tutma çabası» olduğunu yazmaktadır. Japon egemen sınıflarının, bağımsız modern bir devlet olmak azmiyle, yabancı sermaye yatırımlarına karşı çıkmaları kadar, herhalde Japonya'nın fakirliği de, Japonya'yı yabancı sermaye akımından korumuştur.⁹⁵

Tabii ki, bağımsız kalkınma çabalarına rağmen, emperyalist tehdit azalmış değildi. Japon kalkınması, emperyalist tehdit altında yürütülmüştür. Bu tehdit, içerde olağanüstü bir seferberlik durumu yaratarak, kapitalizmin hızla gelişmesinde yardımcı olmuştur. En kısa zamanda, emperyalist ülkelerle boy ölçüşebilecek modern bir orduya ve bu ordunun kuruluşuna imkân verecek bir ekonomiye ulaşmak, milli bir amaç hâline gelmiştir. Böylece, Japon kapitalizminin hayati çıkarlarıyla vatan savunmasının gerekleri birleşmektedir. Tröstler için fedakârlık, vatan için fedakârlıktır! Japonya, bu milliyetçi atmosferi içinde, büyük bir sinai ve askeri güce ulaşmıştır. Lenin, «Avrupalılar, Asya ülkelerinde giriştikleri sömürge talanlarıyla, bu ülkelerden birinin - Japonya'nın - büyük askeri başarılar elde edecek biçimde sertleşmesini hazırladılar. Bu başarılar, Japonya'nın bağımsız milli kalkınmasını sağladı» demektedir.

Ekonomik Kalkınma Aşamaları adlı eserin yazarı Walt W. Rostow ise, Japonya'nın gösterdiği milliyetçi tepkiyi, ihtiyatsızca genelleştirerek, kalkınmaya geçişin ön şartı saymaktadır. Başkan Johnson'un bu ünlü danışmanına göre, her toplum, kendinden daha ileri bir yabancı güçten gelen tehdit ve tehlikeye karşı gösterdiği milli tepki sonucu, modernleşmeye gitmektedir. Ona göre, yalnız Japonya'nın değil, İngiltere'nin dahi kalkış (take-off) aşamasına ilk giren ülke oluşu, Roma'daki kilise ve XVI. yüzyılda onu destekleyen İspanya'ya karşı bağımsızlığını sağlama çabalarının, Elizabeth döneminin genişleyici milliyetçiliğinin ve Hollanda'nın yarı-sömürgesi olmaktan çıkma çabalarının sonucudur.⁹⁶ Ne var ki, bu «milliyetçi tepki»yi gösteren birçok millet sömürgeleşmekten kurtulamamıştır.

«Japon mucizesi»nin sırrı, onun bu bağımsız milli kalkınma olanağına sahip olmasında yatmaktadır. Ekonomik bağımsızlık, bunun içindir ki, bir duygusal istek değil, kalkınmanın vazgeçilmez ön şartıdır. Şüphesiz ki, ekonomik bağımsızlık, kalkınmayı sağlamanın tek başına yeterli şartı değildir. Kışın turfanda domates yetiştirmek için de, domatesleri dış etki-

lerden korumak amacıyla bir ser içinde tutmak yeterli değildir; ama bir ser kurulmadıkça, kışın domates yetiştirmek hayaldir.

ALMANYA'NIN KALKINMASI

Yalnız Japonya değil, öteki Avrupa ülkeleri ve Amerika da, olumsuz dış etkilere korunarak, bağımsız bir ekonomi politikası izleyebildikleri için, kalkınmalarını başarabilmişlerdir. Japonya kadar Almanya'nın durumu da ilgi çekicidir.

Japon kalkınması gibi, Alman kalkınması da, tarımda feodal ilişkiler sürüp giderken, devletin giriştiği «tepeden inme» bir kapitalist gelişme denemesidir. Bir Amerikalı iktisat tarihi profesörünün Batı okullarında yardımcı kitap olarak kullanılan eserine dayanarak, Alman kalkınması şöyle özetlenebilir: Almanya'da servaj, İena'da (1806) Prusya'nın Napoleon'a yenilmesi üzerine, galip devlet tarafından kaldırılmıştır. Fakat Napoleon çekilince, eski durum geri gelmiştir. Ancak 1848 İhtilâli üzerine egemen sınıflar, köylüye tâviz vermek zorunluluğunu duymuştur. 1848 İhtilâlini şehir işçileri ve liberal burjuvalar başlatmış, köylüler de onlara katılmıştır. Hükümet, köylüleri tatmin ederek, ihtilâli ikiye bölmenin akılcıca bir politika olduğunu hemen anlamıştır. Servaj kaldırılmış ve köylülere, bedelini taksitle ödemek şartıyla, işledikleri toprağa sahip olma hakkı tanınmıştır. Fakat 1848 - 1853 döneminde kolera, savaş ve kötü ürün yüzünden, birçok köylü, toprak bedelini ödeyemeyerek, Amerika'ya göç etmiştir.

Prusya'da ise, Napoleon yenilgisi üzerine, ekonomik ve sosyal reformların zorunluluğu anlaşılmıştır. 1807'de asiller, burjuvalar ile köylülere, öteki iki sınıfa ait mesleklere girmeyi yasaklayan kast sistemini kaldırmışlardır. Servaj, son bulmuştur. 1811'de köylüler, işledikleri toprağın üçte birini, özgürlüklerinin ve geri kalan toprağın bedeli olarak bırakmak şartıyla toprağa kavuşmuşlardır. Bu tedbirlerden hoşlanmayan arazi sahipleri (Junkers), çeşitli yollara başvurarak, reformun uygulanmasını engellemişlerdir. Esasen, «reform, serf köylüyü toprağa bağıllıktan kurtarmışsa da, daha çok toprağı köylüden kurtarmıştır.» İşledikleri toprakların üçte birini kurtuluş bedeli olarak bırakan birçok köylü, yeterli topraktan yoksun kalmıştır. Böylece, reforma rağmen, Junkers'lerin egemenliği devam etmiştir.

İşte, böyle bir tarım yapısı üzerinde, İngiltere ve Fransa'dan çok sonra, Almanya kapitalist gelişme yoluna girmiştir. 1850 yılına kadar, Alman sanayii, esas bakımından şehirli artizanların elindedir. Sanayi teşebbüsleri son derece küçüktür. 1843 yılında Prusya'da patronların sayısı, çırak ve kalfa sayısından fazladır.

Almanya'da yeni sanayi tekniklerinin öncüleri, maden, bakır işletmeleri ve top dökümhaneleri gibi devlet teşebbüslerini yöneten Prusyalı devlet memurları olmuştur, 1870'ten başlayarak bu memurlardan bazıları, İngiliz buluşlarıyla ilgilenmişler ve inceleme gezileri yapmışlardır. Bu memurlar, bir cins «casusluk» görevi yüklenmişlerdir. Bunlar, İngiltere'de desenler elde etmişler, makinalar satın almışlar ve işçilerin Almanya'ya göçetmesini sağlamışlardır. Prusyalı memurlar, İngiltere'nin makina ihracını ve kalifiye işçilerin göçetmesini yasaklamasına rağmen, görevlerini başarmışlardır. Bu sayede, 1800 yılından başlayarak, Almanya'da makina imal eden iki devlet fabrikası vardır. Özel teşebbüs, 1800 ve özellikle 1820'den sonra gelişmiştir. 1834'te Zollverein ile 17 Alman devleti, aralarında bir serbest pazar kurmuş, fakat bu pazarı dışarıya karşı korumuşlardır. Alman iktisatçısı List (1789 - 1846) milli iktisat, himaye ve Zollverein görüşünün şampiyonudur. Alman sanayi gelişmesi, Zollverein'den sonra hızlanmış, Almanya bugünkü gücüne erişmiştir.

RUSYA'YA GELİNCE...

Çarlık Rusyasında da sanayi gelişmesi, İngiltere ve Fransa'dakinden farklı olarak, prekapitalist bir yapı içinde, yukarıdan aşağı devlet müdahalesiyle başlamıştır.

XVIII. yüzyılda Rusya, ihracata yönelmiş bazı sanayie sahipti. Gizli tutulan usullere göre hazırlanmış Rus derisi, demir, bakır ve yelken bezleri ihraç edilmekteydi. Ama Avrupa'daki gelişmeler, bu ihracatı azaltmıştır. Yüksek gümrüklerle korunan iç pazarda, pamuk sanayii bir miktar gelişmiştir. Bununla birlikte, 1871'de Rus sanayii, Avrupa'ya nazaran çok gerideydi. Asıl sanayi gelişmesi, 1880'den sonra başlamıştır. Bu gelişmede baş rolü devlet oynamıştır. Witte, mevcut gümrük tarifelerini daha da yükseltmiş, yabancı sermaye çekmeye çalışmış ve demiryolu malzemesi yapımı için sübvansiyon vermiştir. Bu yoldan, yüksek gümrük himayesi altında, İhtilâl'den önce, bir miktar sanayi gelişmesi sağlanmıştır. 1917 İhtilâli, Rusya'nın gelişmesine başka bir yön verecektir.⁹⁷

ABD'DE KALKINMA

Kuzey Amerika, Avustralya ve Yeni Zelanda gibi yerlerde Avrupalılar, azçok boş topraklara yerleşmişlerdir. Bunlar, «ilklerinde kapitalizm» olduğu halde, pek az direnmeye karşılaştıkları bâkir ve verimli topraklarda kendilerine ait toplumlar kurmuşlardır. Feodalizmin aşılması güç engellerini hiç tanımayan bu toplumlar, başından itibaren kapitalist yapılara sahip olmuşlardır. Bu zengin ve geniş topraklarda, kapitalist gelişmeye tek engel, Avrupa egemenliği idi. Ama bu yeni yükselen burjuva toplumları, daha işin başında, Avrupa egemenliğine son verebilecek kadar sağlam ve güçlü idiler. Nitekim bunu kolayca başarmışlar ve kapitalizmin gelişmesine elverişli bir politik düzen kurmuşlardır. Demek ki, ABD'nin hızlı kapitalist gelişmesinin temelinde İngiliz'lere karşı kazandığı bağımsızlık savaşı yatmaktadır. Bağımsızlık savaşı ile yabancı egemenliğinden kurtulduktan sonra, ABD, çok uzun bir süre himayeciliğin şampiyonluğunu yapmıştır. İrlanda ise, Marx'ın ayrıntılarıyla belirttiği üzere, İngiltere'nin ekonomik egemenliği altında perişan olmuştur. Marx, 30 Kasım 1867'de Londra'dan Engels'e yazdığı mektupta, İrlanda'nın ihtiyaçlarını şöyle sıralamaktadır:

1. İngiltere'den bağımsızlık
2. Tarım ihtilâli
3. İngiltere'ye karşı koruyucu gümrük tarifeleri.

MARX, ENGELS VE SERBEST TİCARET!

Marx, 1783 – 1801 tarihleri arasında İrlanda sanayiinin her kolunun geliştiğini, fakat İngiltere ile birleşme üzerine, İrlanda Parlamentosunun koyduğu gümrük himayesi kaldırılınca, bu ülkede bütün sanayi hayatının yokolduğunu yazmaktadır. Marx'a göre, İrlanda, bağımsızlığını kazanır kazanmaz, daha önce Kanada, Avustralya gibi ülkelerde görüldüğü üzere, zorunlu olarak himayeciliğe yönelecek ve böylece kapitalist gelişme yoluna girecektir. Bununla beraber, Marx, 9 Ocak 1848'de Brüksel'de, dünya çapında kaçınılmaz toplumsal ihtilâli hızlandıracağı düşüncesiyle, serbest ticareti savunmuştur! Marx'ın bu tutumunun nedenlerini açıklayan bir yazısında Engels, himayecilik ve serbest ticaret hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: «XVIII. yüzyılın son 30 yılında, İngiltere'de modern sanayi sistemi –buharla çalışan makina üretimi–, himayeciliğin besleyici kanadı altında korunmuş ve gelişmiştir. Gümrük himayesi yeterli bulunmadığından, Fransız İhtilâli'ne karşı girişilen savaşlar, İngiltere'nin yeni sanayi metodları tekeli elinde tutmasına yardımcı olmuştur. 20 yıldan uzun bir süre, İngiliz savaş adamları, endüstriyel rakiplerini, onlara ait sömürge pazarlarından uzakta tutmuşlar ve bu pazarları zorla İngiliz ticaretine açmışlardır. Güney Amerika sömürgelerinin, ana Avrupa ülkelerinden koparak bağımsızlıklarını kazanmaları, Hollanda ve Fransa'nın işe yarar sömürgelerinin İngiltere tarafından fethi, giderek Hin-

distan'ın boyunduruk altına alınması, bu muazzam genişlikteki topraklar üzerinde yaşayan halkları İngiliz mamullerinin müşterisi hâline getirmiştir. İngiltere, böylece, içerde uyguladığı himayeciliği, dışarıda muhtemel müşterilerine zorla kabul ettirdiği serbest ticaretle tamamlamıştır. İki sistemin bu talihli birleşimi sayesinde, 1815'te savaşlar son bulunca, İngiltere kendini, bütün önemli sanayi kolları açısından kaçınılmaz biçimde dünya ticaretinin tekeline sahip bulmuştur.

Tekel durumu, savaşı izleyen barış yıllarında daha fazla genişlemiş, İngiltere'nin aldığı mesafe yıldan yıla artmıştır. İngiltere, muhtemel rakipleriyle arasındaki mesafeyi yıldan yıla açar görünmektedir. Devamlı daha fazla miktarda mamul eşya ihracı, ülke için gerçekten bir ölüm-kalım meselesi hâline gelmiştir. Fakat bu bakımdan yolda iki engel vardır: Öteki ülkelerin yasaklayıcı ya da himaye edici mevzuatı ile İngiltere'nin gıda ve hammadde ithalatına bu ülkelerin koydukları ihracat vergileri.

İşte o zaman, klasik ekonomi politik'in serbest ticaret doktrinerleri –Fransız fizyokratları ile onların İngiliz izleyicileri Adam Smith ve Ricardo–, John Bull'ın ülkesinde popülarite kazanmıştır. Bütün yabancı rakiplerini alteden İngiliz imalatçıları için, İngiltere'de himaye tedbirlerine hiç ihtiyaç yoktu. Hattâ onların varlığı dahi, ihracatın gelişmesine bir engeldi (.....).

Bu şartlar altında, serbest ticaret, günün parolası olmuştur. Bütün öteki ülkeleri serbest ticaret dininin sâlikleri yapmak ve böylece büyük sanayi merkezi İngiltere etrafında öteki ülkeleri onun bağımlı tarım bölgeleri yapan bir dünya kurmak, İngiliz imalatçılarını ve onların sözcüsü durumundaki ekonomi politik üstatlarını bekleyen ikinci işti.»⁹⁸

IV

EMPERYALİZMİN BOYUNDURUĞUNDA TÜRKİYE

TÜRKİYE'NİN İDAM FERMANI...

Türkiye'yi, İngiltere'nin bağımlı tarım ülkesi hâline getirmek için, İngiliz ekonomi politik üstatlarının çabalarına dahi ihtiyaç duyulmadı. İngiliz diplomatları, kapitülasyonların kaldırılması gereken bir dönemde, Osmanlı devlet adamlarına, serbest ticaret doktrinini kolayca kabul ettirdiler. Türkiye, 1838'de imzalanan ticaret antlaşmasıyla, ileri Avrupa ekonomisinin açık pazarı hâline geldi. Böylece, ekonomi kendi yolunda devam edebilse mümkün görünen gelişme, engellenmiş oldu.

Osmanlı İmparatorluğunun, Doğu ve Batı arasında köprü durumunda olan coğrafi mevkii ve Batılı kapitalistlerin hammadde deposu ve pazar olarak iştahını kabartan olanakları, Türkiye'yi yalnız ekonomik planda değil, politik ve askeri planda da Avrupa'nın baş hedefi yapmaktaydı. Türkiye'ye yöneltilmiş bin yıllık «ehlisalip»ten söz etmek, herhalde büsbütün yanlış sayılmaz.

Kapitalist gelişme yolunu açacak reformlara girildiği dönemde dahi, Türkiye, Avrupa devletlerinin ağır baskısı altındaydı: Yeniçeriliğin kaldırılmasından hemen sonra, İngiliz, Fransız ve Rus filoları Navarin'de Türk Donanmasını yok ediyorlardı (1827). Balkanlardan inen Rus ordusu, Edirne'yi alıyor ve İstanbul'a doğru ilerliyordu (1829). Fransız ve İngiliz'lerin teşvikiyle, Mısırlı Mehmet Ali, Kütahya'yı ele geçiriyor ve İstanbul'u tehdit ediyordu. Sultan Mahmut, Mehmet Ali'ye karşı Rus ordusunun ve savaş gemilerinin yardımını istiyordu (1833). Hünkâr İskelesi Muahdesi ile, devlet, Rus himayesine giriyordu. Kendi çıkarları açısından telâşlanan İngiltere, Mehmet Ali ve Rusya tehlikelerine karşı Sultan'ı destekliyor ve bu hizmetlerine karşılık, imparatorluğu açık pazar yapan İngiliz Ticaret Antlaşmasını elde ediyordu.

Bundan sonra Osmanlı devleti, ancak Avrupa devletleri arasındaki çıkar çekişmelerinden yararlanarak, birtakım denge hesapları içinde varlığını sürdürebilecektir. Ama bu denge hesapları dahi, ardı kesilmez savaşlarla devlet arazisinin hızla küçülmesini engellemeyecektir. Kapitalist ülkeler arasındaki rekabetin ise iki yönlü olduğu unutulmamalıdır. Kapitalist ülkeler, bir yandan ekonomik çıkarlar yüzünden boğuşurlarken, öte yandan Avrupa dışı ülkeleri kapitalist hegemonyaya açmakta birleşmektedirler. Nitekim kapitülasyonlardan ve emperyalizm aşamasında kapitülasyonları iyice genişleten ticaret antlaşmalarından, en küçüğünden en büyüğüne kadar Avrupa ülkeleri ve Amerika yararlanmıştır.

Kapitalizmin bu taarruzu karşısında, Türkiye'nin Japonya gibi direnebilmesi olanağı

yoktu. Coğrafi mevkii ve uyandırdığı iştahların şiddeti, buna engeldi.* Yalnız bu şartlar altında dahi, Mahmut reformları, Rusya ve Avusturya'yı korkutuyordu: Nicolas I. başkanlığında toplanan Rus Gizli Komitesi, büyük telâş göstererek, Osmanlı İmparatorluğundaki bütün yenileşme hareketlerine, her türlü çareye başvurarak karşı koymayı kararlaştırıyordu. Metternich, İstanbul'daki sefirine aynı yönde direktif veriyordu.⁹⁹ Ne var ki, bu telâş boşunaydı. Batı'nın ekonomik baskısı, imparatorluğun güçlenmesine ve kalkınmasına zaten imkân vermeyecekti.

Bununla birlikte, Türkiye'yi açık pazar yapan Ticaret Antlaşmasına en ufak direnme gösterilmeyecektir. Büyük Reşit Paşa, Türkiye'nin idam fermanını, kalkınma yolunu açacak bir belge diye imzalayacaktır! Bu antlaşmanın güzel bir incelemesini yapan Yusuf Kemal Tengirşenk, Büyük Reşit Paşa ve arkadaşları için, «Bu muahedenin neticede memleketin sanayiini belini doğrultamaz bir hale getireceğini, devletin başına Diiyunu Umumiye İdaresi gibi bir belâ musallat edeceğini, elbette keşfedemiyorlardı» demektedir.¹⁰⁰

1838 ANDLAŞMASI NEDİR?

İngiliz Dışişleri Bakanı Palmerston'un «Capo d'Opera» = «Şaheser» diye selâmladığı antlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nu serbest ticarete en ileri biçimde açmaktadır. Nitekim 1849'da Palmerston, «Ticaret ilişkilerinde Osmanlı Devleti, bütün öteki devletlerden çok serbest müsaadelerde bulunmaktadır» diye bizi övecektir. Gerçi daha önce de, yabancılar, kapitülasyonlardan yararlanmaktaydılar. İthal malları, ancak yüzde 3 gibi önemsiz bir gümrük resmi ödemekteydi. Hattâ yüzde 3'ün Türk parası karşılığı belli senelerde tespit edildiğinden ve antlaşmaların imzalandıkları tarihlerden önceki yıllarda önemli fiyat yükselmeleri olduğundan, yüzde 3 gümrük resmi, gerçekte yüzde 1 - 1,5'tan ibaretti. Ayrıca Avrupa'lılar, vergi ödemezlerdi. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda serbest ticarete önemli kayıtlar getirilmişti. İç ticaret Osmanlı tebaasına aitti. Yabancı tüccar, iç ticarete girip yerlilerle rekabet edemezdi. Birçok malın alım-satımı, bir ruhsat bedeli karşılığında belli kişilerin tekeline verilmişti. Üretici, malını ruhsat sahibi bu kişilere satmak zorundaydı. «Yed-i vahit» = «tekel» denilen bu usul, yalnız hububat vb. gibi iç ürünlere değil, ithal mallarına da uygulanmaktaydı. Meselâ kahve ithal edenler, mallarını yed-i vahit, yani tekel sahibine satmakla yükümlüydüler. Mısırdaki Mehmet Ali, bu yed-i vahit usulünü dış ticareti devletleştirme yolunda kullanmış, bu sayede elde ettiği gelirlerden, güçlü bir ordu ve sanayi kurma yolunda geniş ölçüde yararlanmıştı. Bu tekel durumu, İngiliz tüccarlarını rahatsız ediyordu. Nitekim Palmerston, 30 Kasım 1833'te İstanbul'daki sefirine yazdığı mektupta, «Yed-i vahit usulünü kaldırmaya çalışın» direktifini vermektedir. Palmerston'a göre, «imalâtçı, mamullerini, alış fiyatlarını kendileri tespit eden imtiyazlı kimselere satmak zorunda bırakıldıkça, Türk sanayiinin ileri gitmesi imkânsız»dı. Bundan başka, iç ticaretten geniş

*Prof. Halil İnalcık, Japon kalkınmasında önemli bir faktör olarak, milli devletin varlığını görmektedir: «Japonya modernleşme çağına girdiği zaman, 1868'de dil ve kültür birliğine ulaşmış, milli bir devlet karakterine sahiptir. Türkiye'de bu ancak 1923'te gerçekleşebilmiştir.» (Hayat Tarih Dergisi, *Türkiye Niçin Geri Kaldı* anketi, şubat 1966). Şüphesiz, bir milli devletin varlığı, kapitalist gelişme açısından önemlidir. Ama Türkiye'nin kapitalist gelişmeyi gerçekleştiremediği, milli devletin yokluğu ile açıklanamaz. Milli devlete sahip oldukları halde, yarı-sömürge hâline gelmiş birçok ülke vardır. Fakat iser dil ve kültür birliğine ulaşmış milli devlete sahip olsun, isterse olmasın, emperyalizmin pençesine düşen hiçbir kalkınmış ülke örneği yoktur. Bu sebeple, tayin edici faktör, bağımsız bir gelişme olanağının varlığıdır. Elbette Osmanlı İmparatorluğu, olduğu gibi devam edemezdi. Milli Kurtuluş hareketlerinin baskısı altında, imparatorluk, arazi kayıplarına ve sarsıntılara uğrayacaktı. Ama bu, kapitalist gelişmeyi durdurmaya yetecek bir engel değildi. Bununla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda, ileride göreceğimiz üzere, azınlıklar meselesinin bir özelliği vardır. Rumlar ve Ermeniler, Türkiye'de Avrupa'nın siyasi ve iktisadi alanlardaki tahakküm politikasının araçları olarak kullanılmışlardır. Azınlıkların varlığı, bu anlamda, dolaylı yoldan, Türkiye'nin kapitalist gelişmesini engellemiştir.

ve çeşitli vergiler alınmaktaydı. Emtianın bir şehirden ötekine nakli, ruhsat tezkeresi gerektirmekteydi. Şüphesiz, kapitalist gelişme yoluna girmeye niyetlenen bir Türkiye'nin, iç ticarete getirilen prekapitalist düzene özgü bütün bu kayıtları kaldırması lüzumluydu, ama yüksek gümrük duvarlarıyla ileri kapitalist ülkelerden kendi iç pazarını korumak şartıyla. Oysa 1838 Antlaşması ile, dış karşı korunma tedbiri getirilmeden içerdeki kayıtların kaldırılması, ülkeyi, Avrupa'nın açık pazarı yapmıştır. Antlaşmanın bellibaşlı hükümleri şöyle özetlenebilir:

1. Antlaşma, Osmanlı İmparatorluğunun bütününde uygulanacaktır. (Mısır'ın kapitalist gelişmesinde stratejik rol oynayan dış ticaret tekeli, bu antlaşmaya dayanarak yıkılmıştır).

2. «İlebet mer'i ve muteber» olduğu belirtilen antlaşma hükümlerinden, öteki bütün devletler yararlanabilecektir (Nitekim, öteki Avrupa devletleriyle de aynı tipte antlaşmalar imzalanmıştır).

3. Kapitülasyonlar devam edecek, antlaşmayla tanınan yeni imtiyazlar, eskilerine eklenecektir.

4. İngiliz tüccarlarının ortakları ve adamları için de, İngiliz tüccarlarına tanınan bütün haklar sağlanacaktır.

5. Gerek iç, gerek dış ticaret amacıyla, İngiliz tüccarları, ortakları ve adamları, memleketin her tarafında her çeşit emtiayı, «bilâistisna» alıpatabileceklerdir.

6. Yed-i vahit usulü, «bilkülliye terk ve iptal» olunacaktır.

7. Emtia alımı ve nakli için tezkere istenmeyecektir. Tezkere isteyen vezirler ve memurlar, devletçe «şiddetle tedip olunacaklar» ve İngiliz tüccarlarının bu yüzden uğrayacakları zararlar tazmin edilecektir.

8. İngiliz tüccarı, ortakları ve adamları, iç ticaretté, en imtiyazlı yerli tüccardan fazla vergi ödemeyecektir.

9. İhraç mallarından, ihracatın yapılacağı iskeleye kadar hiçbir vergi alınmayacak, iskelede yüzde 9 vergi alınacaktır. İskeleden ihracında ayrıca yüzde 3 gümrük resmi verilecektir.

10. İthalâtta yalnız yüzde 3 ithal resmi ödenecektir. Ayrıca yüzde 2 oranında ek vergi alınacaktır. Bunun dışında ithal malları, memleketin her tarafına vergisiz gidecek, bir yerden öbür yere tekrar tekrar götürülüp getirilse dahi, vergi ödenmeyecektir. (Buna göre, bir Osmanlı tüccarı, içerdeki bir yerden öbür yere götürüp satacağı emtia için yüzde 12 vergi öderken, yabancı tüccar, ortakları ve adamları, yüzde 5 vergi vereceklerdir! Nitekim İngiliz Dışişleri Bakanlığı arşivlerinde bulunan bir belgede, bu acap durum şu sözlerle belirtilmektedir: «1838 Antlaşması, Türk sanayiine Edirne Antlaşmasından çok daha zararlıdır. 1829 Edirne Antlaşması, hiç olmazsa, yabancı emtiasına, yerli ürünlere oranla bir imtiyaz vermemişti... Şimdi bir Belçikalı tüccar, Osmanlı ülkesinde sattığı mallar için yüzde 5 resim veriyor, bir Osmanlı tüccarı ise, yabancı ülkelere ihraç edeceği, hattâ yalnızca Osmanlı eyaletlerinin veya beyliklerinin birinden öbürüne taşıyacağı emtia için, yüzde 12 resim ödemekle yükümlü tutuluyor.»)¹⁰¹

11. Bu antlaşmanın İngiliz mallarına ve tebaasına tanıdığı imtiyaz ihlâl olunmadıkça, Osmanlı Devleti, iç işlerinin yürütülmesinde «iz'âç» edilmeyecektir.

12. İngiliz tebaası ve adamları, yalnız İngiliz mallarını değil, dış ülkelerden gelmiş her türlü emtiayı ülkenin her yerinde serbestçe alıpatabilecektir. Bunlar için yalnızca yüzde 3 ithal resmi ve yüzde 2 ek vergi ödenecektir ki, bu da, yeni ve önemli bir imtiyazdır.

13. Yabancı emtia, Boğazlar'dan serbestçe geçecek, Osmanlı limanlarında bir gemiden ötekine aktarma edilebilecek, transit serbest olacak, bu muamelelerden ayrıca hiçbir resim alınmayacaktır.

Görüldüğü gibi, 1838 Antlaşması gerçekten «Capo d'Opera»dır. Türkiye artık 1929 yılına kadar, gümrük özgürlüğüne sahip olamayacaktır. Lozan'da dahi, emperyalist ülkeler,

gümrük vergilerimizi dilediğimiz gibi tespit etme hakkımızı tanımayı reddedecekler ve hiç değilse beş yıl süreli bir tâviz sağlayacaklardır. Osmanlı Devleti, sanayiini korumaktan çok, Hazineye gelir sağlamak amacıyla, zaman zaman gümrük vergilerini arttırmak istemiştir. Ama her seferinde, Avrupa devletlerini teker teker değişikliğe razı etmek gerekmiştir. Devletler, bu müsaadeyi vermek için, karşılığında ağır tâvizler koparmayı hiçbir zaman ihmal etmemişlerdir.

AÇIK PAZARDAN GELEN BATI UYGARLIĞI

Bu gümrük esareti, Avrupa'nın ön aldığı bir dönemde, kapitalist gelişmenin temel şartı olan bağımsız gelişme olanaklarını kaldırarak, sanayileşmeyi engellediği gibi, mevcut sanayi de yok olmasına yol açmıştır. Bununla birlikte, «açık pazar» antlaşması, kalkınmanın tek yolu olarak sunulmuştur. Serbest ticaret, tıpkı İngiltere gibi, Osmanlı İmparatorluğunun da sanayileşmesini sağlayacaktı. Dışişleri Bakanı Palmerston, İstanbul'daki sefere verdiği direktifte, serbest ticaret yoluyla «Sultan'ın tebaasının servet ve refahları artacak, sanayi önemli bir gelişme gösterecek. Bunu gereken kişilere anlat» diyordu. İstanbul'da ve Londra'da temsilcilerimizin etrafını saran Türkiye uzmanları, «Türkiye, bu antlaşmayı uygulamakla, Batı uygarlığına girecek» buyuruyorlardı. Bu uzmanların en ünlülerinden David Urquhart, eski Osmanlı rejiminin liberalizm olduğunu, Osmanlı liberalizmini Avrupalıların bile örnek alması gerektiğini yazıyordu! Okul kitaplarımızda hâlâ «Büyük» sıfatına layık görülen Reşit Paşa, ölüm döşeğindeki Sultan'a serbest ticaret yoluyla hızlı sanayileşmenin zor olmayacağını, açık kapı siyasetinin tehlikelerinin önlenebileceğini anlatıyordu.

İşte, bu riyakârlıklarla en masum ümitlerin kolkola gezdiği bir sisli ortamda, yeni bir kalkınma denemesi başladı. Bir yandan üstün İngiliz ve Avrupa sanayiine kapılar ardına kadar açılırken, öte yandan sanayileşme çabasına girildi. Bu ters deneme, tabii ki, eski-yeni bütün sanayi in yok olması ve gelişme olanaklarının yitirilmesi ile sonuçlandı.

TÜRK SANAYİİ NASIL ÇÖKTÜ?

Prof. Ömer Celâl Sarç, *Tanzimat ve Sanayimiz* adlı incelemesinde, bu iflâsın bilanço-sunu yapmaktadır:¹⁰²

Avrupa fabrikalarının rekabetinden, önce pamuklu sanayii zarar görmüştür. İstanbul ve Avrupa Türkiyesinde bu sanayi zayıflamıştır. Fakat pamuğu aile içinde işleyenler, sefalet düşmek pahasına, dayanmışlardır. Serbest ticaret yoluyla mucizeler vaadeden Urquhart, «İngiliz pamuk ipliklerinin ithalı dolayısıyla, kazançlar, yarıya hatta bazan üçte bire inmiştir. Ancak bu ithâlât dahilinde fiyatları düşürmek ve Türkiye pamuk ipliklerinin ihracatını durdurmakla beraber, aile sanayiinin hissedilir derecede yerini alamamıştır» demektedir. Fakat zamanla sanayi in çöküşü hızlanmış ve yaygınlaşmıştır. Önce pamuk, sonra ipek sanayii buhrana sürüklenmiştir. Viquesnel, 1845 - 1855 yıllarına ait olan eserlerinde, Şam, Halep, Amasya, Diyarbakır, Bursa gibi şehirlerde, ipek tezgâhı sayısının gittikçe azaldığını yazmaktadır. Hommaire de Hell'e göre, «boyalı bezlerin bütün halk sınıflarına nüfuzu» ipek sanayiini yıkmıştır. 1847'den önceki yıllarda, 25 bin okka ipek işleyen bin tezgâha sahipken, işlenen ipek miktarı 4 bin okkaya, tezgâh sayısı 75'e düşmüştür. 1851'de Mordtmann, «Unutmayalım ki, İstanbul'da hâlâ, hemen hemen hiçbir ecnebi ipekli kumaşın ithal edilmediği zamanları pek iyi hatırlayan birçok tâcir vardır. Halbuki şimdi Marsilya ve Trieste'den gelen her vapur, Milano, Lyon ve İsviçre'den balyalarca ipekli getirmektedir» demektedir.

Serbest ticaret döneminde, bir köylü sanayii sayılabilecek olan ipek ipliği yapımı dahi,

sarsıntı geçirmektedir. Köylü, iplik yapımı yerine, kozayı işlemeden satmaktadır. Mordtmann'a göre, «birçok yıldan beri, gerek Amasya'da, gerek Türkiye'nin öteki yerlerinde, kozalar, Avrupa kurumları tarafından satın alınmaktadır. Bu durum, Türk sanayii bakımından sakıncalı ise de, üretici, iplik yapımı yerine, koza satmaktan daha çok yararlanmaktadır. Avrupa iplikçisi, Türk iplikçisinden daha çok yüksek fiyatlar ödediği sürece, bunun önüne geçilemeyecektir.»

1932 yılında Millet Meclisi'ne sunduğu bir raporda, Milletvekili Hayrettin, eskiden bir ipek şehri olan Bilecik'in serbest ticaretten sonraki durumunu şöyle özetlemektedir: «Vaktiyle gümrük kapılarını ardına kadar açtığımız sıralarda, Avrupa ipeklisi, Bilecik vilâyetinde dutlukları kökünden söküp atmıştır.»¹⁰³ Japonya, ipek ve ipekli ihracatı sayesinde, sana-yileşme yolunda en önemli dar boğazı teşkil eden dış ticaret engelini aşarken, Avrupa'nın ipekli istilâsı, Türkiye'de bu önemli sanayi kolunu çökertmiştir. Ankara'da tiftik imalı dahi gerilemiştir. İsmail Hüsrev'e göre, işlenmiş tiftik kumaş ihraç eden Ankara, giderek ham tiftik ihraç eden bir merkez olmuştur.¹⁰⁴

Sanayide çöküş, pamuk, ipek ve tiftik imalâtından sonra, tabaklık ve sirmakeşlik gibi alanlara sıçramıştır. 1867 Ağustosunda *Takvim-i Vekayi*'de çıkan bir bildiri, önceleri iyi durumda bulunan sirmakeş esnafının, «bütün bütün mahv ve münkariz olmak mertebesine» girdiğini belirtmektedir. Lütfi Tarihi, «20 - 30 seneden beru revacına sekte gelerek», «dûcâr-ı tâtil» olan sirmakeşliğin, esnafa Hazine'den «bin kese akçe» ve belli fiyatla devlet siparişi vererek kurtarılmasına çalışıldığını yazmaktadır.¹⁰⁵ 1866'da kurulan Islah-ı Sanayi Komisyonu belgelerine göre, eskiden öteki esnaftan çok daha iyi durumda bulunan tabak esnafı, 30 - 40 yıldır «günden güne tenezzülâta düşmüş» ve nihayet tabakhaneler, «külliye muattal olmak» derecesine gelmiştir. Komisyon, ayrıca, İstanbul ve Üsküdar'daki kumaşçı tezgâhlarının, 30 - 40 yıl içinde, 2750'den 25'e, kemhacı tezgâhlarının 350'den 4'e, çatma yastıklar tezgâhlarının 60'tan 8'e indiğini belirtmektedir.¹⁰⁶

Buhrandan, nihayet, aile içinde yürütülen pamuklu sanayii de zâr görmüş, pamuk ipliği yapımı gerilemiş ve pamuk, işlenmeden hammadde hâlinde satılmaya başlanmıştır. Totomjan, 1901'de yayınlanan eserinde, serbest ticaretin Türk esnafını sürüklediği perişanlık tablosunu şöyle çizmektedir: «Türkiye'nin hükümet merkezi ile mülhakatı, el ile yapılan işlerle geçinen insanlarla, dokumacı, kalaycı, bakırcı vesaire ile doludur. İstanbul'un muayyen semtlerinde münhasıran küçük sanayi erbabı ikamet etmektedir. Bu azim esnaf ordusu.... yarı aç yaşamakta, yahut senelerce dilencilik etmektedir.»¹⁰⁶

Prof. Sarç da, «Avrupa sinai kapitalizminin memleketimizde doğurmuş olduğu buhran, gittikçe genişleyerek ve birer birer bütün sanayi şubelerine sirayet ederek, asrın ikinci yarısında sanayimizin inkirazını tamamlamıştır»¹⁰⁶ sözleriyle, Türkiye'yi Batı uygarlığına ulaştırması beklenen serbest ticaret döneminin bilançosunu kapamaktadır.

MODERN SANAYİ KURMA ÇABALARI

Şüphe yok ki, Türkiye, bağımsız kapitalist gelişme olanaklarına sahip olup modern bir sanayi kurmayı gerçekleştirseydi de, bu geleneksel sanayi ciddi bir sarsıntı geçirecek ve fabrika üretimine uymak zorunda kalacaktı. Ne var ki, serbest ticaret yüzünden, geleneksel sanayiini yitiren Türkiye'nin, modern bir sanayi kurma çabaları da, serbest ticaret yüzünden iflâsa mahkûm olmuştur.

Bununla birlikte, serbest ticaretin nimetlerinden yararlanarak Batı uygarlığına erişme hevesleri içinde, modern bir sanayi kurmak için ciddi çabalar gösterilmiştir. 1856 Paris Sanayi Sergisinde, devlet eliyle kurulan Türk fabrikalarının mamulleri sergilenmiştir:

İzmit fabrikası: Çuha, askerî elbiseler.

İstanbul (Feshane) fabrikası: Çuha, fes, battaniye, kravat.

Basmahane fabrikası: Fanila kumaşlar.

Zeytinburnu fabrikası: Pamukbezi, calicot, emprimeler, alacabez, pamuk, yün ve fil-dekos çoraplar.

Hereke fabrikası: Kadife, Şam usulü çiçekli kumaşlar (Damas), saten, taftalar, gazlar, kordelâlar.

Beykoz fabrikası: Askerî kunduralar, çizmciler, palaskalar, fişeklikler vb.

Tophane fabrikası: Tüfekler, tabancalar vb.

Beykoz İnceköy fabrikası: Porselen, cam, fincanlar vb.

Prof. Sarç, gelişmiş Avrupa sanayiinin hegemonyası altında, devlet eliyle sanayi kurma hevesinin bilançosunu şöyle yapmaktadır: «Fabrikaların ekserisi hiçbir varlık gösteremeyip, devletin mütemadiyen parasını yiyen, tufeyli müesseseler mahiyetindedir (...)

Kucak dolusu paraya malolan fabrikaların, mühim bir kısmı –meselâ İzmir Kâğıt, Beykoz Porselen ve Cam Fabrikaları–, Hazine'nin vaziyeti artık mütemadi açıklarını karşılamaya imkân vermediği için, bir müddet sonra kapanmıştır. Bu suretle bilgisizlik, idaresizlik ve suiistimaller yüzünden ve kısmen de kapitülasyonların, milli fabrikaların himayesine imkân vermemesi dolayısıyla, büyük ümitlerle başlanmış olan bu sanayileşme hareketi iflâs etmiştir. Bundan sonra, devlet, Cumhuriyet devrine kadar, mühim sınaî tesislerde bulunmamış ve esas itibarıyla, yalnız Mahmut ve Mecit zamanlarından müdevver fabrikaların statükosunu idame ile iktifa etmiştir.»¹⁰⁶

«Türkiye için parlak bir sanayi devri açmak hevesine düşen» Abdülmecit, ümidini iki Ermeni kardeşe, Ohannes Dadyan ile Bogos Dadyan'a bağlamıştır. Bu iki kardeş, Avrupa'dan birçok mühendis ve işçi getirtmiştir. Dadyan'lar, İngiliz gözlemcisi Mc Farlane'nin anlattıklarına göre, Zeytinburnu'nda, çok iddialı bir fabrika kurmayı denemişlerdir:¹⁰⁷ Burada yalnız, «çakı, ustura, bütün demir âlatı, astar, pamuklu kumaşlar, çorap, top, sapan, demir parmaklık, demir borular, döküm işleri, gem, üzengi, mızrak başı, kılıç, kilit, anahtar vb.» yapılmakla kalınmayacak, ayrıca fabrikada kullanılacak bütün demir ve çelik âlât ve edevat imal edilecektir. Zeytinburnu'nda bir Sanayi Okulu dahi vardır. Burada matematik, kimya, jeoloji, madencilik, resim, inşaat mühendisliği vb. yerli Ermenilere ve genç Türklere en geniş biçimde öğretilenekti. Binası yapılmışsa da, okul, ciddi bir faaliyet gösterememiştir. Yalnız, İstanbul gazetelerinde okul için övgüler düzülmüştür. Toplanan talebeler ise, bir süre sonra, aylıkları verilmeyince dağılmışlardır.

Özel sanayi alanında da durum pek farklı olmanıştır. Bir fikir vermek için, Şehremini Cemil Paşanın babası Ziya Paşanın sanayicilik denemesini zikredelim: Çini imali sayesinde para kazanan Topuzluoğlu Ziya, ispermeçet mumları imal eden bir fabrika kurmuştur. Ne var ki, imal edilen mumların fitilleri, yanarken, Avrupa mamulleri gibi erimemekte, yerli yağ mumları gibi uzamaktadır. Yeni Cami karşısında eczacılık yapan Mösyö Zani'nin Avrupa'da sınaî kimya okumuş oğlu Alfred Zani'nin yardımıyla, bu engel aşılmıştır. Artık, Avrupa'dan gelen mumlar kalitesinde imalât yapılmaktadır. Mum imalâtı iyi kâr bırakmaktadır. Ne var ki, günün birinde bütün Avrupa mum fabrikatörleri anlaşıp fiyatlarını yüzde 40 oranında düşürmüşlerdir. Türk müteşebbisi bu rekabete dayanamamış, fabrikayı kapatarak yeniden memurluk hayatına dönmek zorunda kalmıştır.¹⁰⁸

Bununla birlikte, Avrupa rekabetinden az çok kendini koruyabilen bazı alanlarda, bir takım özel fabrikalar kurulabilmiştir. İzmir'de, Aliotti ve Ispartalılar, bine yakın işçi çalıştıran bir halı imalâthanesi açmışlardır. Konya civarında, Gustiani Kurumu, onları izlemiştir. Daha 1864 yılında, makinalarını gümrük vergisi ödemedi getirilmek şartıyla, James Kot, Tarsus ve Mersin'de iki fabrika inşa ruhsatı almıştır. Bir sanayi sergisinde, Zitkia'nın Bilecik'teki iplik imalâthanesinden, Pavlaki ve Paul Kirmesyan'ın Bursa'daki iplikhanesinden gelen ipek iplikleri, dikkati çekmiştir. Bursa'da ayrıca, Sarım Manass'ın iki iplikhanesi vardır. Zeytinyağı ve konserve alanında da fabrikalar görülmüştür. 1925 yılında, İstanbul'da açılan Ticaret ve Zahire Borsası'nın teknik işlerini yüklenen tarım ekonomisi doktoru İlha-

mi Masar, 40 Yıl Önceki Değirmencililiğimiz yazısında, İstanbul'da 12 değirmen bulunduğunu ve bunların 8'inin Kozmeto, Değirmenciyan, Toledo Bahar, Korpi, Misailidis, Saridis, Pekmezian, Papadopoulos adlı kişilere ait olduğunu yazmaktadır. Yalnız Mumhane Değirmeni gibi çok ilkel tesis, bir Türk'ündür.¹⁰⁹ Bununla birlikte, Türkler de birtakım sanayi teşebbüslerine girişmişlerdir. Aslında, bütün bu sanayi, ilkel ve çok sınırlıdır. Yabancı sermaye, altyapı yatırımları ve tekel durumundaki gaz, telefon, elektrik vb. gibi kamu hizmetleriyle ilgilenmiştir. Kısaca, serbest ticaret döneminde geleneksel sanayi yıkıldığı gibi, devlet eliyle girişilen çabalara rağmen, modern bir sanayi kurulamamıştır.*

Odalar Birliği'nce hazırlanan *Türkiye'de Özel Sektör ve Kalkınma* adlı inceleme, 1915 sayımına göre, İstanbul, Bursa, Bandırma, İzmir, İzmit, Uşak ve Manisa illerinde, sanayiini durumunu şöyle tespit etmektedir:

	Gıda	Toprak	Deri	Tahta	Dokuma	Kırtasiye	Kimya	Toplam
KURULUŞ SAYISI	75	17	13	24	73	51	11	264
Devlet	1	1	1	—	18	1	—	22
Anonim Şirket	8	5	1	—	10	—	4	28
Özel Şahıslar	66	11	11	24	45	50	7	214
COĞRAFI DAĞILIŞ								
İstanbul Cıvarı	45	20	11	15	15	44	5	155
İzmir	23	1	2	9	8	11	8	62
Öteki Yerler	10	—	—	—	55	—	—	65
İŞÇİ SAYISI	3916	336	1270	377	6363	1267	131	14060
ÇALIŞTIRICI KUVVET (B. G.)	7863	3837	961	513	6247	705	821	20957
YAPIM DEĞERİ (Milyon Lira)	5.318	0.026	0.625	0.059	0.908	0.462	0.170	7.570
%	70.3	0.3	8.3	0.8	11.9	6.2	2.2	100.0

Görüldüğü gibi, İmparatorlukta, çoğu gıda sanayiinde toplanmış, son derece cılız bir sanayi vardır. Atatürk'ün 1 Mart 1922 tarihinde Millet Meclisi'nde söylediği sözler, açık pazar şartlarında girişilen sanayileşme denemesinin olanaksızlığını çok iyi dile getirmektedir: «Tanzimat'ın açtığı serbest ticaret devri, Avrupa rekabetine karşı kendisini müdafaa edemeyen iktisadımız, bir de iktisadi kapitülasyon zincirine bağladı. Teşkilât ve ferdi kıymet nokta-i nazarından, iktisat sahasında bizden çok kuvvetli olanlar, memleketimizde bir de fazla olarak, imtiyazlı mevkide bulunuyorlardı. Temettü vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman, istedikleri eşyayı, istedikleri şerait tahtında memleketimize sokuyorlardı. Bütün şuebat-ı iktisadiyemize, bu sayede hâkim-i mutlak olmuşlardı.

Efendiler, bize karşı yapılan rekabet, hakikaten çok gayri meşrû, hakikaten çok kahredici idi. Rakiplerimiz, bu suretle inkişafa müsait sanayiimizi de mahvettiller. Ziraatimizi de rahnedar ettiler. İktisadi ve mali inkişaf ve tekâmülümüzün önüne geçtiler.»

*Maxime Rodinson, bu sanayi teşebbüsleri hakkında şu bilgiyi vermektedir: Sanayi teşebbüslerinde, sermayenin yüzde 10'u yabancılara, yüzde 50'si Rumlara, yüzde 5'i Yahudilere ve yüzde 15'i Müslüman Türklere aittir (*İslam et Capitalisme* (Paris 1966, s. 136 ve 285).

Türkiye’de sanayiın yokedilişi bahsini kapamadan önce, o zamanlar Türkiye’nin bir eyaleti olan, 1838 Ticaret Antlaşmasının başka bir kurbanı üzerinde birkaç söz söylemek gereklidir. Mehmet Ali yönetiminde Mısır, Japonya’dakine benzer başarılı bir sanayileşme hareketi içindeydi. İmparatorluğun öteki eyaletlerinden daha ileri bir gelişme düzeyindeydi. *Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış* yazarı Kasım Ener, Mehmet Ali’nin oğlu İbrahim Paşanın işgalinde Adana tarımının büyük kalkınma gösterdiğini, kalkınmanın İbrahim Paşadan sonra durduğunu ve pamuk işçilerinin her iş bitiminde bu gün bile, Paşaya, üç defa rahmet okuduklarını biraz da utanarak yazmaktadır.

Mehmet Ali, devletleştirdiği dış ticaretten sağladığı gelirlerin de yardımıyla ve devlet eliyle, 1816 yılından başlayarak bir hayli sanayi teşebbüsü kurmuştu. Binaları devlet inşa etmekte, bütün yatırımları yapmakta ve fabrikaların imalatını devlet satmaktaydı. Bu işyerlerinde 70 bin işçi çalışmaktaydı ki, o zamana göre bu, büyük bir rakamdır. Mehmet Ali, aşırı devletçiliğin nedenlerini 1833 yılında şöyle açıklamaktaydı: «Herşeye el attım, ama bu, her şeyi prodüktif kılmak içindi. Bunu ben yapmasam, kim yapabilirdi ki? Gerekli avansları kim yapacaktı? Uygulanacak yöntemleri kim gösterecekti? Kim, yeni bitki çeşitlerini getirecekti? Sanır mısınız ki, bu ülkeye pamuk, ipek ve meyva ağaçlarını getirmeyi düşünecek kimse çıkacaktı?» 1833’te bunları söyleyen Mehmet Ali, İngiliz donanmasının tehdidi altında 1838 Ticaret Antlaşması’na uymayı kabul edecektir. Hattâ, Osmanlı Devletinin bu antlaşmayı kabul ediş nedenlerinden birinin, dış ticaret gelirlerinden yoksun bırakarak Mehmet Ali’yi zayıflatmak olduğu ileri sürülmektedir. «Ben yapmazsam, kim yapar» diyen aşırı devletçi Mehmet Ali, 1840 yılında liberalizmi övecek ve devletçiliğinden dolayı özür dileyecektir: «Mevcut antlaşmalarla tanınan serbest ticaretin avantajlarını teslim ediyorum. Gözkamaştırmacı örnekler, serbest ticaretin faydalarını göstermektedir. Benim için bir bedahat olan bu gerçeği inkâr edemem. Beni, devlet tekeli kurmaya ve bunu devam ettirmeye kaçınılmaz şartlar zorlamıştı.» Ne var ki, serbest ticaretin faydaları çok geçmeden görülmüştür. 70 bin işçi kullanan Mısır sanayiinden 1873 yılında, 7 bini metalürjide ve 28 bini tekstil ve konfeksiyonda çalışan 35 bin kişi kalmıştır. İngiliz işgalinden sonra çöküntü hızlanacaktır. Bizzat Lord Cromer, 1905 yılı raporunda, bu çöküntüyü anlatmaktadır: «10 - 15 yıl öncesini hatırlatan herkes, farkı görecektir. O zamanlar Kahire mahalleleri, çeşitli sanayie mensup işçilerin, gerçek arı kovanlarıydı.... Bütün sanayi, ya geniş ölçüde geriledi, ya da yokolup gitti.» Lord Cromer, Mısır’daki İngiliz politikasını şöyle açıklamaktadır:

«1. Avrupa’ya, yüzde 1 gümrük vergisiyle pamuk ihracı.

2. Dışardan, yüzde 8 vergiyle kumaş ithali.

İngiliz Hükümeti, zararlı ve tehlikeli olduğu için, ne Mısır pamuk sanayiini himaye etmek, ne de başka bir şey yapmak niyetinde değildir.... Mısır, tabiatı itibariyle bir tarım ülkesi olduğundan, âşikârdır ki, sanayie kayış, tarımın ihmaline yol açacak, Mısırlıları topraktan uzaklaştıracaktır. Millet için bütün bunlar bir felâket olacaktır.»

Tarımın ihmal edilmeyişinin sonuçlarını da bilmekte fayda vardır. Tarımda milyonlarca insanın aç kalması pahasına, gıda maddeleri üretimi gerilemiş, yerini monokültür pamuk almıştır. Tarımdaki kapitalist gelişme sonucu, köylülerin çoğu topraklarını kaybedip ırgatlaşmışlardır. 1907 yılında tarımdaki faal nüfusun yüzde 36,6’sı topraksız tarım işçisiydi. 1958 - 1959 yılında bu oran, yüzde 74’e yükselmişti. Sayı itibariyle 14 milyonu bulan bu aktif nüfusun 10 milyonu, çalışabilecek durumdaydı; fakat ancak 3 milyonu iş bulabiliyordu.

Açık pazar şartlarındaki ekonomik gelişmenin bilançosu, kısaca bundan ibarettir. Müslüman ülkelerin kendiliklerinden kapitalizme geçebileceklerinden şüphe eden Maxime Rodinson, Mehmet Ali denemesi için, «Eğer Avrupa üstünlüğü olmasaydı, Japonya gibi Mısır’da da, yerli bir sanayi kapitalizminin gelişmemesi için bir sebep yoktu» demektedir.¹¹⁰

1838 Antlaşması, serbest ticaret şartlarını hazırlamıştı. Tanzimat ise, Batı kapitalizmi yararına kurulan bu açık pazar düzeninin gerekli kıldığı idarî, malî vb. reformları getirecektir. Batı kapitalizminin Türkiye’de yaslanmak istediği Rum ve Ermenilere, imtiyazlı bir durum sağlayacaktır.

1838 Antlaşması gibi, Tanzimat reformları da, İngiltere tarafından empoze edilmiştir. Bağımsız kapitalist gelişme yoluna girebilseydi, şüphesiz, can ve mal güvenliğinin sağlanması, idarede ve vergi sisteminde reformlara girilmesi, ticaret, ceza v.b. alanlarında yeni kanunlar hazırlanması, toprak sisteminin ıslahı vb. Türkiye’nin de kendiliğinden el atması gereken reformlardı. Ne var ki, açık pazar şartlarında bu reformlar, esas bakımından, Batı kapitalizminin çıkarlarına hizmet etmekten ve Türkiye’yi sömürgeleştirmekten başka sonuç vermemiştir.

Tanzimat, vitrindeki Batılı görünüşe bakılarak, Batılılaşma hareketi diye hâlâ övülür. Hareketin baş mimarı Mustafa Reşit Paşa, «büyük» sıfatıyla anılır. Yalnız bu Batılılaşma, sömürge ve yarı-sömürge hâline getirilen bütün Avrupa dışı ülkelerde görülen cinsten bir Batılılaşma, bir uydulaşmadır.

Reşit Paşa, Tanzimat’tan sonra bol sayıda örnekleri görülecek olan yeni tip bir devlet adamıdır. Eskiden nüfuzlu paşaların himayesine girerek idarede kariyer yapılırken, Reşit Paşa, yabancı bir devlete dayanarak kariyer yapma çığırını açmıştır. Reşit Paşa’nın koruyucusu, Türkiye’de uzun yıllar kalan ve kendisine «Sultanların Sultanı» denilen İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford Canning’dır. Tanzimat reformlarının gerçek mimarı, Lord Stratford’dur. *Lord Stratford’un Türkiye Hatıraları*: adlı kitapta, «Canning’in yardımıyla kabul edilmiş yasaları uygulamayan paşalar, tepetaklak olurlardı» denilmektedir. Yine aynı kitapta, Canning’in Bâbüâlî’deki nüfuzu şöyle anlatılmaktadır: «Büyükelçinin kendilerini ziyaret edeceğini öğrenen nâzırlar, girecek delik arıyorlardı. Reşit Paşa hariç, Büyükelçinin karşısında yalınlığa kapılmayan kimse yoktu. Öbür devlet elçileriyle görüşme yapıldığı zaman, oyalama, kaytarma çareleri pekâlâ yürüyordu, ama Canning Bâbüâlî’de boy gösterdiği zaman, memurları bir korkudur alıyordu. Veziriâzam bile acele toparlanıp, arzularını öğrenmek üzere telâş ve tereddütle bu azılı İngiliz’in yanına koşuyordu.»¹¹¹

Bir İngiliz generalinin «Sultan demek, Lord Stratford demektir» diye övdüğü Büyükelçi, gerçekten Türkiye’de devlet ricalinin kariyerini elinde tutmuştur. Canning, 1853’te karısına yazdığı bir mektupta, «Osmanlı Hükûmeti apansız değişiverdi. Reşit’le Sadrazam azledildi. O saat Padişaha çıktım, yeniden vazifeleri başına getirildiler.»¹¹² buyurmaktadır. Yine aynı kitapta, Hariciye Nâzırı Reşit Paşa’nın gözlerinden yaşlar akarak Büyükelçinin elini öptüğü yazılıdır.¹¹³

Vezirlik yolu sefarethanelerden geçince, buralara kapılanan devlet adamı türü çoğalmıştır. Reşit Paşa İngiltere’ye yaslanırken, Âli ve Fuat Paşalar Fransa’ya, Mahmut Nedim Paşa Rusya’ya yönelmiştir. Bir İngiliz yazarı, Sultan Murat’ın hastalığı üzerine yeni bir padişah arandığı sıralarda Abdülhamit’in, İngiliz Elçisine nakledeceğini bilerek, işadamı, dostu Mr. Thomson’a «Mümkün olduğu kadar her hususta, İngiltere Hükûmetinin fikir ve telkinleriyle hareket etmek» niyetini açıkladığını yazmaktadır.¹¹⁴ O tarihlerdeki İngiliz Büyükelçisi Elliot ile Disraeli, «genç sultanın güzel ümitler verdiği» konusunda hemfikirdirler.

Nüktedan Fuat Paşa, bu sefarethanelere kapılanma politikasının gerekçesini şöyle açıklamaktadır: «Bir devlette, iki kuvvet olur. Biri yukarıdan, biri aşağıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise, bir kuvvet hâsıl etmeye imkân yoktur. Bunun için pabuççu muştası gibi, yandan bir kuvvet kullanmaya muhtacız. O kuvvetler de sefaretlerdir.»¹¹⁵

Bu siyaset felsefesi pek yabana atılabilecek cinsten değildir. «Aşağıdan bir kuvvet hâsıl

etmeye imkân yoktur.» Halk, tamamen kendi içine kapanmıştır, pasiftir. Köylüler, Yusuf Akçura'nın deyimiyle, protestolarını ancak «askerden kaçıp dağda saklanmakla» belli etmektedir. Tanzimat paşaları, halk kesiminde ümit görmemektedirler. Saray ise, keyfi davranışlarıyla, güvenli bir kariyere imkân vermemektedir. Halbuki uydu Batıcılık, padişahın iktidarını kısıtlamakla, paşaları padişahın iktidarına ortak yapmaktadır. Paşaların mal ve can güvenliği sağlanmaktadır. Yüksek memurların mirasını Hazine'ye devretme usulü kalmaktadır. Tanzimat reformları, bu anlamda, paşaların çıkarlarına uygundur.

Tanzimat reformlarının «denetlenmesi», yabancı devletlere bırakılmıştır. 1839'un ilk reform fermanı, şu sözlerle son bulmaktaydı: «Düvel-i mütehabbe (dost devletler) dahi bu usulün inşallahü taalâ ilelebet bekasına şahit olmak üzere Dersaadetimizde mukim bilcümle süferaya dahi resmen bildirilsin.» Devletler, Tanzimat reformlarının ilelebet yaşayacağına tanık olmak üzere, «onlara resmen bildirilmesi» keyfiyetini reformlar konusunda müdahale hakları bulunduğu biçiminde yorumlamakta gecikmeyeceklerdir. 1856 Paris Antlaşması ile, reformlar, antlaşma metnine alınarak yabancıların iç işlerimize müdahalesi daha sağlam bir teminata bağlanacaktır. 1878 Berlin Antlaşması'yla ise, müdahale hakkı, hiç de diplomatik olmayan en haysiyet kırıcı biçimde ifade edilecektir: «Bâbîâli bu babda ittihaz olunan tedbirleri muayyen zamanlarda devletlere bildirecek ve devletler bu tedbirlerin icrasına nezaret eyleyeceklerdir.» Artık müdahale hakkı perçinlenmiştir. Fakat reformlar konusunda öyle bir fikir karışıklığı vardır ki, Namık Kemal gibi bir vatansever dahi, yabancıların müdahale hakkını savunacaktır: «Tanzimatı o zaman efkâr-ı umumiye himayesine vermek, cellât eline teslim etmek kabilinden olmaz mıydı?»¹¹⁶

Tanzimatla, yarı-sömürge ekonomiye yönelişin ve uydu Batıcılığın yolu açılırken, «düvel-i muazzama», Türkiye'ye iki «horoz şekeri» sunmuştur: İmparatorluğun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün devletlerce garanti edilmesi; ve Avrupa âmine hukukundan Osmanlı Devletinin yararlanması. Fakat Lord John Russel, 1853'te, bağımsızlık ve toprak bütünlüğü garantisinin ne anlama geldiğini şöyle açıklamaktadır: «Osmanlı Devletinin istiklâline dokunmak, Devlet-i Âliye'nin son mutedil târifeleri sayesinde, iyi bir hale gelmiş olan Büyük Britanya ticaretinin mutlaka büyük miktarda tenzilini mücip olur.»¹¹⁷ Tabii ki, toprak bütünlüğü garantisi bir süre sonra işlememiş, imparatorluk paylaşılmıştır. Avrupa âme hukukundan yararlanmaya gelince, bunun anlamı, eşitsizlik yaratan her türlü imtiyazın ve siyasi müdahalelerin son bulması olmak gerekirdi. Nitekim Paris Konferansı Âli Paşa, kapitülasyonların kaldırılabilceğini ümit etmiştir. İstanbul'da Vükela Meclisi, dereyi görmeden paçaları sıvamış ve kapitülasyonlar kalkmış gibi bayram etmişlerdir. Vezirler, Padişaha sundukları bir muhtıradaki, «Bu imtiyazlar varken, devlet yönetilemez. Bir devlet içinde 15 - 20 devlet var.» demişlerdir. Kapitülasyonları kaldırma talebimiz, tabii ki, geçirilmiştir. Türkiye, Avrupa âme hukukundan yararlanmaktadır ama, kapitülasyonlarla eli kolu bağlı olmak şartıyla!

Görüldüğü gibi, Tanzimat hareketi, hukuk planında dahi, Batılılaşma değil, Batı'nın sömürgesi olma hareketidir. Atatürk, bunu çok iyi değerlendirmektedir: «... Sultan Abdülmecit zamanında, belki Reşit Paşaların tasvibiyle, daha doğrusu dahil-i memlekette isyan ocağını körüklemekte olan gayr-i müslim unsurları memnun etmek zaruretinden, bunların memnuniyetini iltizam eden Avrupa'nın ve garbin karşısında bir şey yapmak lâzım geldi. Gülhane Hatt-ı Hümayunu meydana çıktı.»¹¹⁸ Lord Stratford'un Türkiye anılarında da reformun baş amaçlarından birinin, «reayayı (Hristiyanlar) Sultanın en hür, en gözde uyrukları» yapmak olduğu¹¹⁹ ileri sürülerek, Atatürk'ün görüşü doğrulanmaktadır. O kadar ki, «Ermeniler, Rumlar, Amerikan misyonerleri, İzmir ve İstanbul tüccarları, Canning'i nasıl öveceklerini bilemiyorlardı.»¹²⁰ Gerçekten, İngiliz Büyükelçisinin perde arkasından yönettiği Tanzimat reformlarından Türkiye'de yararlananlar, paşaların yanı sıra, Batı kapitalizminin yerli komisyonculuğu rolünü yüklenen Rum ve Ermeni aracılar olmuştur.

Türkiye açık pazarına akan Batı emtiasını, Batı sermayesi izledi. Avrupa sermayedarları, Galata bankerlerine özenerek, devlete borç vermek için yarışa girdiler. Böylece istikrazlar dönemi başladı.

İlkin, yabancılara borçlanmakta devlet adamları tereddüt gösterdiler. «Para işlerinde ecnebilerin muavenet ve müzaheretine ihtiyaç elini uzatmak», devletin «tarihi an'anelerle sâbit olan vekar ve haysiyetine» aykırı sayılıyordu.¹²¹ I. Abdülhamit döneminde son derece para sıkıntısına düşülmüş, bazı devlet adamları Fas, İspanya veya Hollanda'dan yüzbin kese akçelik istikraz yapmayı ileri sürmüşlerdi. Fakat bu teklif reddedilmişti.

İlk istikraz akdi, Reşit Paşanın sadrazamlığı sırasında, 1850 yılında yapılmıştır. Ne var ki, eski tereddütler sürdüğünden, Reşit Paşa, sadrazamlıktan uzaklaştırılınca, Vekiller Heyeti istikraz mukavelesini feshetmiştir. Devlet, bu yüzden 2 milyon 200 bin Frank kadar bir tazminat ödemek zorunda kalmıştır. Fakat 1854'te istikraz çıkışı açılmıştır.

O tarihlerde, Avrupa kapitalizmi de, yapısal bir değişiklik içindedir. Çok sayıdaki ufak teşebbüslerin yerini dev tröstler almaktadır. Mali sermaye, büyük bir güç hâline gelmiştir. Bu değişiklikler, Avrupa dışı ülkelere sermaye akımını hızlandırmıştır.

İşte bu şartlar altında ilk istikraz, Dent Palmer and Company aracılığıyla yapıldı. 3 milyon İngiliz Lirası tutarındaki istikraz tahvillerinin faizi yüzde 6, ihraç fiyatı ise yüzde 80 idi. Yani 100 lira borçlanılıyor, gerçekte 80 lira alınıyordu. Ayrıca bankalara bir sürü komisyon ödeniyordu. Bu sebeple, Mısır vergisi gibi sağlam bir karşılık da gösterildiği halde, 3 milyon İngiliz Lirası borçlanan devletin eline 1,5 milyon geçti. Bu, böylece devam etti gitti. İstikrazı istikraz izledi. İlk istikrazın faizini ödemek için yeni istikraz yapıldı. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Kontrolü* adlı bir doktora tezi hazırlayan Amerikalı Donald C. Blaisdell'e göre, 4 milyon İngiliz Lirasına ulaşan ve yılda yüzde 12 mükrekpe faizle verilen borç, her altı yılda, bir kat artıyordu.¹²² İlk istikrazlar dizisinin sonuncusu, 1874 yılında yüzde 43,5 ihraç fiyatı üzerinden aktolundu. İşin ilgi çekici yanı, «Aman para verin» diye yalvaran her zaman biz değildik. Batı sermayedarları ve onları destekleyen hükümetleri, «Borç para alın» diye bize ağır baskı yapıyorlardı. İngiliz devlet adamları Parlamentoda, Osmanlı istikrazının başarısını sağlamak için Türkiye'ye övgü düzüyor, Abdülaziz gibi padişahları göklere çıkarıyorlardı: Türkiye zengindi ve kalkınma yolundaydı.

Sermayedarlar, tehdit ve rüşvetle, Türk devlet adamlarını borçlanmaya zorluyorlardı. Blaisdell'in yazdığına göre, Osmanlı Hazinesinin yeni bir istikraza muhtaç olduğu iddiasını kabul etmeyen bir sadrazamı Mr. Palmer düşürmüş, yeni gelen sadrazam istikraz mukavelesini imzalamıştır.¹²³ Ünlü «Times» gazetesi de, Bâbü'lî'nin bir istikrazı, Fransız Sefaretinin zorlaması üzerine akdettiğini yazmaktadır.¹²⁴ Zorla borçlandırma kampanyası kızışınca, birtakım «nazlı» devlet ileri gelenleri, komisyonlarını almadıkça istikraza yanaşmayı reddetmişlerdir. Nüfuz kullanmadan istikraz tekliflerini kabul ettirmek gücü. «Bunun için sadrazamla anlaşmak, yumuşak yüzlü bir maliye bakanı bulmak lâzımdı.»¹²⁵ Lütfi Tarihine göre, «ol vaktin dışlıcıları», istikrazlardan «çok şey kemirmişlerdir.» Hele «Zarifi ve Hırstaki gibi, birinin Sakız'dan İstanbul'a yapıştığı, diğerinin ayağında çarıkla kasap çıracağı olduğu zamanı bilenler henüz eksik olmamak gerektir.» Vak'anüvis Lütfi'nin anlayamadığı, Zarifi ve Hırstaki tipi Galata bankerlerini himaye eden ve istikrazları «tervice gayret eden bazı evliya-i umurun» edindikleri servetin ortada görünmeyişidir. Lütfi'ye göre, bu kişiler, istikrazlardan edindikleri serveti, «takımıyla Avrupa bankalarında uyumaya yatırıp, gizlice tutmuşlar idi.»¹²⁶

Sadık Paşa gibi bazı Maliye Nâzırları da, bu istikraz çılgınlığı içinde, devlet adına borsada oynamaya kalkışmışlardı! İki yazara göre, Sadık Paşa, Forvino adlı Rusyalı bir banker ile «akd-i şirket» eylemiş, kâr olursa kendi ceplerine, zarar olursa devlete yüklenmek

üzere, Hazine adına borsa oyunlarına girmişlerdi. Hazine bu yüzden birkaç yüzbinleri kaybetmiş, onlar ise kazanmışlardı.¹²⁷

1875 yılına kadar süren bu ilk borçlanma çılgınlığı, sermayedarlar ve aracılar için son derece kârlı bir faaliyet olmuştur. İstikrazların ortalama ihraç fiyatı yüzde 58 idi. Bundan yüzde 6 ilâ 7 oranındaki komisyonları düşmek gereklidir. Yani 100 borçlanılıyor, ama ele 50 lira geçiyordu.

Blaisdell, «borçlandır, kazan» ticaretinin sermayedarlar açısından tablosunu şöyle çizmektedir: 1865 - 1875 yılları arasında İstanbul'da, sırf hükümete borç para vermek için çok sayıda kredi kurumları kuruldu. Bunlardan biri Crédit Général Ottoman, 18 Ağustos 1869'da İstanbul piyasasına 20 bin hisse sundu. 957 bin hisse için müracaat oldu. Hissedar olmayı başaranlar, önemli kârlar sağladılar. Şirket yönetim kurulunun 7 Nisan 1873 tarihli raporuna göre, hisse başına 2,94 Türk Lirası ödenmekteydi ki, bu, yüzde 26,74 oranında kazanç demektir. Osmanlı Bankası da, İngiliz ve Fransız hissedarlarına, 1863 ile 1873 arasında yüzde 12 ilâ 13 temettü dağıtıyordu. İstikrazların ihraç fiyatının alçak olması, yalnız ihraç eden bankalara kâr bırakmakla kalmıyor, belki itibari faizi yüzde 60 olan tahvil sahiplerine de yüzde 10 gibi yüksek faizler getiriyordu.¹²⁸

Galata'nın Baltacı, Hristaki Zografos, Mısırlıoğlu Bogos, Zarifi, Kamanto vb. gibi ünlü bankerleri, istikrazlar dönemine ayak uydurmakta güçlük çekmediler. Çeşitli bankalar ve yabancı sermayedarlarla ortaklıklar kurdular. Meselâ devlete, illere ve belediyelere ikraz muamelelerinde bulunmak üzere 1864'te kurulan Şirket-i Umumiye-i Osmaniye'nin ortakları şunlardır: Baltacı, Hristaki Zografos, Mısırlıoğlu Bogos, A. A. Ralli, Kamanto ve Kumpanyası, Zarifi, Zafiropulo, Alberti ve Kumpanyası, S. Sulzbach, Fruling et Groschen, Stern Braderler, Bischoffsheimet Goldsmith.

Morawitz'e göre, «Hükümete ikrazatla meşgul olan Galata bankerleri, daha sonra Paris'e çekilerek Pare Monceau'da kâşaneler inşa etmişlerdir.» Marsilya'ya yerleşen, Abdülhamit'in yakın dostu ve bankeri Zarifiler, Kurtuluş Savaşımızda Yunan'lıların zaferi için keseyi açmışlardır.

Bu tatlı istikraz oyunu, devlet bütçesinin tam bir çıkmaza sürüklenmesiyle sonuçlandı. 1874 - 1875 Bütçesinde devlet gelirleri, 25 milyon Osmanlı lirası gösterilmişti. Gerçek gelir, 17 milyon lira idi. Bunun 13 milyon lirası dış borçlara gidiyordu. Devlet işlerini yürütmek için ancak 4 milyon lira vardı. 20 yıl süren bu istikraz çılgınlığının bilançosunu Prof. Refii Şükrü Suvla şöyle yapmaktadır:

a) Alınan kredilerin 5/6'sı tüketime gitmiştir. Ancak 1/5'i Rumeli, Anadolu - Bağdat, Soma - Bandırma demiryolları, Konya Ovası sulaması, rıhtım ve tersaneler gibi üretim faaliyetlerine yatırılmıştır.

b) İstikrazların faiz oranları, piyasa durumuna göre çok yüksek, ihraç fiyatları ise çok alçaktır. (Baron Hirsch istikrazının ihraç fiyatı yüzde 32'dir).

c) Borçlara karşılık olarak, yalnız devlet itibarı yetmemiş, devlet gelirleri, borçlara karşılık tutulmuştur.

d) Borç veren devletlere ayrıca mali, iktisadi ve adli imtiyazlar verilmiştir.

e) Devlet bağımsızlığını (vergi ve bütçe haklarını) çığneyen bir yabancıidare —Düyunu Umumiye— kurulmuştur. Alacaklıların yarı resmi mümessili bulunan Osmanlı Bankası'na bütçe komisyonunda veto hakkı tanınmıştır.

f) Ülkenin dış ödeme bilançosunu bozmuş ve dolayısıyla ekonomik durumunu (borçlar tüketimde kullanıldığı için) büsbütün fenalaştırmıştır.¹²⁹

Bilanço, Prof. Suvla'nın çizdiğinden de kabariktır. Şimdi Düyunu Umumiye'den başlayarak bilançoğu tamamlamaya çalışalım:

DÜYUNU UMUMİYE NEDİR ?

Rus tarafı bilinen ve «Mahmudof» denilen Mahmut Nedim Paşa'nın — İngilizler ise Mithat Paşa'yı tutuyorlardı — 1875 yılında, belli bir süre borç faizlerinin yüzde 50'sinin ödeneceğini açıklaması üzerine, Avrupa'da kıyamet koptu. Osmanlı Devletinin toprak bütünlüğünü garanti ettiğini unutan Avrupa, borcunu ödemeyen imparatorluğa Ruslar eliyle bir ders verdi. Ruslar, ancak Yeşilköy önlerinde durduruldular. İngilizlere Kıbrıs adası rüşvet verilerek, Rusların empoze ettiği ağır şartlar biraz hafifletilebildi. Bununla birlikte, borçlar konusunda bütün Avrupa devletleri ortak bir görüşe sahipti. Nitekim, 1878 Berlin Kongresi'nde, Türk Başdelegesi Kara Todori Paşanın itirazlarına rağmen, devletler, İstanbul'da, Osmanlı Maliyesini yönetecek milletlerarası bir mali komisyon kurulmasını kabul ettiler. Devlet bütçesini bu komisyon yapacak ve uygulanmasını denetleyecekti! Bu kararın Bâbîâli'de yarattığı telâş içinde, ehven-i şer sayılan Düyunu Umumiye sistemi, «Muharrem Kararnamesi» ile 1881'de yürürlüğe kondu. 1879'da yapılan bir İngiliz donanma gösterisi, İngiliz kudretini takdir eden zeki bir sadrazamın iktidara gelmesini sağladığından, işler bir dereceye kadar kolaylaşmıştı.

Sistemin temel taşı, Düyunu Umumiye Meclisi'dir. Meclis, alacaklıların temsilcilerinden kuruludur. Bu temsilciler, aslında dışişleri bakanlıklarının yarı-resmi onamasıyla seçildiklerinden ve bakanlıklarla sıkı işbirliği içinde çalıştıklarından, devletin temsilcileridirler. İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya gibi ülkeler Meclis'te temsil edilmektedir. Ayrıca Osmanlı Bankası ve Osmanlı Devleti delegeleri de Meclis'te yer almaktadır.

Düyunu Umumiye örgütü, Osmanlı Devleti'nin şerefini kurtarmak için devletin bir dairesi sayılmıştır. Aslında tamamen bağımsızdır ve Batı devletlerinin ortak çıkarlarını temsil etmektedir.

Meclis'in asli görevi, borçlara karşılık gösterilen vergi gelirlerini toplamak ve «Muharrem Kararnamesi» ile kabul edilen plan çerçevesinde, alacaklılara dağıtmaktır. Tuz ve tütün tekelleri, pul, müskirat, balık resimleri, bazı illerin ipek öşürleri ve daha başka vergiler, Düyunu Umumiye'ye bırakılmıştır. Bu anlamda, Düyunu Umumiye, ikinci bir maliye bakanlığıdır. Kuruluşundan beri, Osmanlı İmparatorluğunda, Parvus'un deyiimiyle, «İki maliye idaresi» vardır.¹³⁰ Düyunu Umumiye'nin elkoyduğu vergiler, zamanla çoğalmıştır. Başlangıçta 2 milyon 522 bin Osmanlı Lirası tutarındaki geliri kontrol eden kurum, 1911-1912'de 8 milyon 258 bin lirayı kontrol etmektedir. Bu tarihte bütün devlet gelirlerinin yüzde 31,5'u Düyunu Umumiye elindedir. Yalnız tütün, tuz vb. gibi dolaylı vergiler değil, dolaysız vergilerin yüzde 22,9'u da bu kurumun kontrolündedir.

Düyunu Umumiye Meclisi, vergileri toplamak için geniş bir örgüt kurmuştur. 1912 yılında bu idarede 8931 memur çalışmaktadır. Bunların 5653'ü sürekli, 3253'ü geçicidir. Taşrada idarenin 693 memuriyeti vardır. 1910 yılında ise, Maliye Nezareti'nin memur sayısı 5472'den ibarettir. Parvus'un deyiimiyle, örgüt, «o derece metindir ki, hin-i hacette Maliye Nezareti yerine kaim olabilir.»¹³¹

Düyunu Umumiye personelinin tayin ve azli, doğrudan doğruya Meclis'e aittir, yani bunların Türk Devleti ile hiçbir ilişkisi yoktur. Ama bu personel, görevlerinin ifasında, devlet memuru sayılmaktadır. Osmanlı memurları, bunlara yardımcı olmakla yükümlüdür. Devletin tayin ve azlemedemediği bu personel, devletten emekli maaşı almak hakkına sahiptir. Yabancı personele dahi, devlet hesabına emekli maaşı verilmesi için, bir kasa kurulmuştur. Parvus buna «görülmemiş hal» demektedir.¹³²

Devlet gelirlerinin büyük kısmına elkoyan bu idare, Osmanlı Hükümetinin ricası üzerine, bazı vergileri de onun adına tahsil etmektedir. Ayrıca Avrupa'dan 1881'den sonra yapılan istikrazlara karşılık gösterilen yeni devlet gelirlerinin toplanıp alacaklılara ulaştırılmasını sağlamaktadır.

Düyunu Umumiye, Avrupalı yatırımcılar açısından sağlam bir garanti teşkil etmiştir.

Birçok halde, bu yatırımlar için vergiler karşılık gösterilmiştir. Bu vergilerin toplanıp yatırımcı şirketin kasasına aktarılması, Düyunu Umumiye tarafından sağlanmıştır. Meselâ, demiryolları için, yabancı şirketlere kilometre garantisi verilmiştir. Osmanlı Devleti, demiryolu inşa ve işletmesinin kârlı bir iş olması için, belli bir kâr garantisi tanımıştır. Bu garantiyi, genellikle, demiryolunun geçtiği bölgedeki âşâr hâsılatı teşkil etmektedir. Düyunu Umumiye, bu âşâr hâsılatını toplamakta ve ilgili şirkete ulaştırmaktadır. Meclis, 1907'de, devletlerin temsilcisi olarak, gümrük gelirlerinden «Makedonya İslahatı'na ayrılan parayı toplayıp, Osmanlı Bankası aracılığıyla, Selânik, Manastır ve Kosova bütçelerine iletmıştır. Böylece, açıkça yabancı devletlerin temsilciliğini de yapmıştır.

Demek ki, Düyunu Umumiye, yalnız devlet borçlarına karşılık gösterilen gelirleri toplayıp dağıtmakla yetinen bir kurum değildir. Tuz gibi bazı kaynakları kendi işletmektedir. İdareye tahsis edilen bütün gelirini, kurdurduğu başka bir şirket aracılığıyla sağlamaktadır. Ayrıca, yabancı sermayenin riziko yüklenmeden İmparatorluğa gelmesini gerçekleştiren bir garanti kurumudur. Meclis üyelerinin hemen hepsi, demiryolu şirketlerinin ve öteki yabancı sermaye kuruluşlarının yönetim kurullarında yer almışlar ve şirketlerin isteklerini devlete karşı başarıyla savunmuşlardır.

Düyunu Umumiye, kendine ayrılan gelirlerde, rızası olmadıkça bir değişiklik yapılmasını daima engellemiştir. Devlet, bu gelirleri ne arttırılabilmekte, ne de azaltılabilmektedir. Böylece, devletin malî politikası, Düyunu Umumiye'ye bağımlı kılınmıştır. Meselâ 1905'te devlet, Anadolu illerindeki âşâr tahsil usullerini ıslah etmek istemiştir. Âşârın, beş yıllık ortalama üzerinden, nakden ve hükümet memurları eliyle toplanması düşünülmekteydi. Bu gerekli ve Düyunu Umumiye gelirine dokunmadığı için, hükümetin yetkisi içinde sayılabilecek ufak bir reform teşebbüsüydü. Fakat Meclis, itirazda bulundu ve reform teşebbüsünü engelledi. Yabancı şirketlerin ve kendisinin Osmanlı Devleti ile olan anlaşmazlıklarında Düyunu Umumiye, sık sık siyasî tehditlere başvurarak hemen daima galip gelmesini bilmiştir.

Kalabalık personeli ile devlete yılda 400 bin liraya malolan Düyunu Umumiye, sıkışık zamanlarında devlete yardımda çok hasis davranmıştır. İdarenin 2 milyon lira ihtiyat akçesi vardır. Yani Düyunu Umumiye, borçların ödenmesi için gerekli olandan daha fazla miktarda kaynağa elkoymaktadır. Bu para, devletindir. Ama Düyunu Umumiye, bunu İtalyan, Alman, Fransız, İngiliz, Macar ve Japon tahvillerine yatırmış, Osmanlı Hazine Tahvilleri almaktan kaçınmıştır. Böylece, Düyunu Umumiye, Osmanlı Devleti'nin parasıyla, İtalyanların Trablusgarp savaşının finansmanına dahi katılmıştır. Ayrıca, Trablusgarp'ın bedeli olarak İtalyanların ödediği 50 milyon Franklık tazminata Düyunu Umumiye doğrudan doğruya elkoymuş ve bu paranın büyük bir kısmını yabancı bankalara yerleştirmiştir.

Sürekli olarak sıkışık durumda bulunan devlet, yine gelirlerini karşılık göstererek, istikrazlar dışında, Ziya Paşa'nın «çingene borcu» dediği kısa vâdeli, yüksek faizli avanslarla borçlanmıştır. Balkan Harbi sıralarında, avanslara karşılık gösterilen devlet gelirleri teminatı da, istikrazlar teminatı seviyesine ulaşmıştı. Toplam teminat tutarı, 16 milyon 330 bin Osmanlı Lirasını bulmaktaydı ki, bu miktar, devlet gelirlerinin yarısı demektir. Bu avans mekanizmasının içyüzünü Parvus, «Türk Yurdu» dergisinde açıklamıştır: Parvus'a göre, devlet yeni istikrazlara gidince, Avrupa bankaları, tahvilleri hemen satışı çıkarmayıp bekletmektedirler. Para sıkıntısı içindeki devletin ise, beklemeye tahammülü yoktur. Bankalardan, istikraz tahvillerini karşılık göstererek «avans» adı altında kısa vâdeli borçlar almaktadır. Osmanlı Devleti bu suretle alınan avanslar için daha çok faiz ödemektedir. Bundan başka, asıl istikrazın tahvilleri henüz satışa çıkarılmadığından, devlet, istikrazı gerçekleştirmekle yükümlü bankalarla iyi geçinmek zorunda kalmaktadır. Maksat, bir yandan kârları çoğaltmak, öte yandan, malî sıkıntısını arttırarak devleti iyice bağımlı kılmaktır. En sonunda devlet, faizleri istikrazlardan yüksek olan bu kısa vâdeli borçlanmalara muhtaç olmaksızın yaşayamayacak duruma getirilmektedir. Bugün için de aklımızda tutmamız gereken bu basit gerçeği, islâmiyetçi «Sebilürreşat» dergisinde, Türkçü Yusuf Akçura, şöyle anlatmakta-

dır: «Efendiler, büyük veya küçük her sermayedar kapana tutacağı fert veya millet hakkında aynı usulü takip eder, kapana yem asar, yani ferde veya millete ödünç para verir, ikrazatta bulunur. Pekâlâ bilirsiniz ki, oğlunu evlendirmek için, yahut tarlasını alabilmek için, kasa-bada Agop Ağaya borçlanmış köylü Mehmet Ağa, bir daha bu borcundan kurtulup felâh bulamaz, evi barkı, tarlası, hepsi nihayet Agop Ağanın mülkü olur gider. Agop Ağa daha işin başından Mehmet'i bin tatlı sözle muttasıl borçlanmaya teşvik eder. Bu küçücük misali büyütünüz.... Avrupa büyük sermayesinin, Osmanlı Bankası namını taşıyan İngiliz-Fransız Bankası, Credit Lyonnais, Deutsche Bank, Banco di Roma ilh... vasıtalarıyla (Türkiye'yi) nasıl zapt ve yağma ettiklerini anlarsınız.»

Düyunu Umumiye'yi, «Osmanlı Hükûmeti ve halkı için çok faydalı» bir kuruluş sayan Amerikalı Blaisdell dahi, bu konuda şunları söylemektedir: «Meclis'in yönettiği gelirin, genel gelire olan oranından daha önemli olan nokta, memleketin seyyal servet kaynaklarının bu idare elinde bulunması idi.....

Türkiye, yabancılara terk olunmayan kaynaklarını geliştirerek gelirlerini arttırmak istediği zaman, daima her taraftan güçlülere uğramıştır. İthal resimlerini yükseltmeye kalkınca, her taraftan güçlülere rastlamıştır. Bu resimlerin arttırılması hakkı, ancak Avrupa devletlerinin rızasıyla kullanılabilirdi. Yeni pul resmi ve temettü vergisinin de yabancılara teşmili istense, bu devletler[karşı duruyor ve kapitülasyonlara dayanarak ya tebaalarının bu vergilerden muaf olduklarını ileri sürüyorlar, ya da yabancı tüccarlara ve mali çıkarlara zararlı sayılan kanunların değiştirilmesini şart koşuyorlardı. Taşınmaz mallar üzerinden alınan vergiler ile askerî bedel-i nakdi gelirlerinin arttırılmasına ise imkân yoktur. Teminat gösterilmeyen tek önemli tekel olan posta ve telgraf geliri ise, özellikle halkın tarımla uğraştığı ve mahalli işlerle daha çok ilgilendiği bir ülkede güçlükle arttırılabilirdi. Türkiye'nin en iyi ve en çok arttırılmaya elverişli gelirleri, yabancı alacaklıların elinde bulunmaktaydı.¹³³

Demek ki, geniş bir mali esaret söz konusuydu. Devletin en verimli gelir kaynakları, yabancılardan yönetimindeydi. Üstelik, Batılı devletler, gelirleri arttırıcı çabaları engellemekte ve mali esareten kurtuluş kapılarını kapamaktaydılar. Öte yandan, yabancı sermaye, Düyunu Umumiye ile tam bir garantiye kavuşmuştu. Amerikalı yazarın anlatımıyla, yabancı sermaye daha güvenli bir durumda idi, tehlike azalmıştı ve kâr çoğalmıştı.... Düyunu Umumiye, ülkenin iktisaden sömürülmesine çalışan Avrupa sermayesinin bekliliğini yapmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'ya ve dünyaya açılması, önemli kârlar sağlamış ve bu kârların gerçekleşmesi de, ancak Düyunu Umumiye Meclisi'nin müdahalesiyle mümkün olmuştu.¹³⁴

Düyunu Umumiye İdaresi, yabancı sermayenin yalnız bekçisi değildi; aynı zamanda Türkiye'deki durumun ince noktalarını tamamiyle anlamış, yabancı çıkarlarını himayeye daima hazır, gerçek bir ortaktı.¹³⁵

Düyunu Umumiye, Türk maliye politikasını gerek kendisine ve gerek ilgilendiği teşebbüslere en uygun yönlerle çevirecek ölçüde nüfuzlu idi. Yönetim Kurulunda, çeşitli devletlerin temsil edilmesi, bu Meclis'i bir veya birkaç Avrupa devletinin temsilcisi olmaktan çok, Avrupa'nın bir sınıf halkını temsil eden bir kurum durumuna getirmişti.¹³⁶

«Avrupa'nın bir sınıf halkını» ise, devletlerin reform isteklerine rağmen, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki iktisadi durumun olduğu gibi kalmasında çıkarı var görünüyordu. Genellikle bir tarım ülkesi olan ve pek az yerli sanayie sahip bulunan Türkiye, daima tüketici bir memleket kalacaktı. Avrupa sanayii ve ticareti, XIX. yüzyılda büyük bir hızla geliyordu. Bu sebeple tüketici bir Türkiye, Avrupa'nın fazla emtiası için iyi bir pazardı. Öte yandan Türkiye'de liberal akımlar ortaya çıkar, öğretim ve eğitim ilerler ve memleketin kaynakları ve üretimi gelişerek ameli ilimler kök salacak olursa, halkın birçok ihtiyaçları yerli mamullerle sağlanacak ve dolayısıyla Avrupa'nın Türkiye'ye olan ihracatı azalacaktı.¹³⁷

İşte, Düyunu Umumiye'yi, «Osmanlı Hükûmeti ve halkı için çok faydalı» bir kuruluş sayan Amerikalı yazarın, kurulan mali düzen hakkındaki görüşleri bundan ibaret. Bu görüş-

lere yeni bir şey eklemeye lüzum yoktur. Yalnız belirtelim ki, Lozan'da dahi Düyunu Umumiye'nin tarihe gömülmesi çok güç olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı borçlarının önemli bir kısmını yüklediği halde, Batılı devletler, Düyunu Umumiye örgütünün devamında direnmişlerdir. Uzun tartışmalardan sonra, 1928 yılında varılan bir anlaşmaya göre, Düyunu Umumiye eski biçimiyle ortadan kalkacak, fakat Paris'te borçların denetimiyle ilgili iki konsey kurulacaktır. 1929 - 1942 dönemi için Galata, İstanbul ve Haydarpaşa gümrüklerinin gayrisafî gelirleri, borçlara teminat teşkil edecektir. 1942'den sonra Samsun gümrük gelirleri de buna eklenecektir. Paris'teki konseyin İstanbul'daki bir temsilcisi, gelirlere nezaret edecek ve her hafta konseye rapor verecektir.

Türkiye Cumhuriyeti, çok sınırlı olanaklarına rağmen, uzun yıllar bu borçları ödemiştir ve görüldüğü üzere, Düyunu Umumiye esaretinden kurtulmak epey zaman almıştır. Ve bugün dahi, kurtulup kurtulmadığımız hâlâ tartışılmaktadır. Nitekim 1958 yılında, birikmiş borçlarını ödeyemeyen Türkiye Cumhuriyeti'nin belli bir para ve maliye politikası izlemesini gerektiren «istikrar» tedbirlerini kabul etmesi üzerine, Düyunu Umumiye sözü yeniden Türk politika hayatında işitilmeye başlamıştır. Milletlerarası teşekküllerin temsilcileri bu politikanın uygulanıp uygulanmadığını izlemişler ve zaman zaman Ankara'ya gelerek bilgi almışlardır.

1963 yılından beri de, Batılı devletlerin Türkiye'ye de verecekleri yıllık yardım miktarını tespit eden Konsorsiyum faaliyet göstermektedir. Konsorsiyum'un da yardım verme yoluyla ekonomi üzerinde bir cins müdahale ve denetim hakkı elde ettiği ileri sürülebilir. Bununla birlikte, kollektif yardım mekanizması olan Konsorsiyum'a rağmen dış yardımlar, aslında yine eskisi gibi devletten devlete ikili ilişkilerle sağlanmaktadır. Yardım veren devletin, bu yoldan, çeşitli alanlardaki politikalarımız üzerinde etkili olacağı şüphesizdir. Türkiye - Amerika ilişkileri, bunun çarpıcı bir örneğini teşkil etmektedir. Bununla birlikte, bir Konsorsiyum'u, bir Amerikan Yardım Teşkilâtını (AID), Düyunu Umumiye'ye benzetmek tartışma götürülebilir. Emperyalizm, aynı emperyalizm de olsa, dünya şartları ve metodlar değişmiştir. Birinciler, dar ekonomik hesapları aşan askeri, siyasî çok çeşitli amaçlarla borç veren kuruluşlardır. Düyunu Umumiye ise, devlet gelirlerine ortak çıkan ve borç veren değil, borçları sağlam kazığa bağlayan bir idaredir.

JANDARMALI TÛTÛN REJİSİ

Düyunu Umumiye, Avrupalı alacaklılar ve yatırımcılar adına devlet gelirlerini toplayıp aktarmakla yetinen bir kuruluş olarak kalmıyordu. Aynı zamanda işletmecilik yapıyordu. Tuz ve tütün tekeli bu idareye verilmişti. İdare, tuzu kendisi işletiyor ve bundan 1 milyon İranın üstünde gelir sağlıyordu. Tütün tekeli ise, 1884'de Düyunu Umumiye, Osmanlı Bankası, Crédit Anstalt (Viyana) ve S. Bleichröder (Berlin) bankalarının kurdukları bir şirkete bırakmıştı. Kısaca «Reji» diye bilinen «Müşterekülmenfaa İnhisar-ı Duhan-ı Devlet-i Aliyye-i Osmaniye» adlı, bu şirket, tütün alım-satımına el koyuyordu. Tütün, kendi tespit ettiği fiyatla Reji tarafından alınacak, işlenecek ve satılacaktı. Reji, bu yoldan sağladığı kazançtan, Osmanlı borçlarına karşılık olarak yılda 750 bin lira Düyunu Umumiye'ye verecek, gördüğü hizmet için de koyduğu sermayenin yüzde 8'i oranında kâr alacaktı. Kâr ve Düyunu Umumiye payı düşüldükten sonra geride kalan miktar, belli oranda Devlet ve Düyunu Umumiye arasında paylaşılacaktı.

Daha önce tütün imalât ve ticareti serbestti. Devlet yalnızca «bandıro» usulü ile tütün satışını vergilendirmekteydi. Reji'nin kuruluşuyla, imalât ve ticaret ona geçiyor, tütün tüccar ve imalâtçıları açıkta kalıyordu. Parvus'a göre, «vaktiyle Türkiye'de tütün fabrikaları ve pek çok tütün tâcirleri bulunmakta», tütün imal ve ticaretinden az çok para kazanmakta

idiler. Şimdi bunların hepsi kalkmış ve «memleketten Avrupa'ya senevi 200 bin lira temettü aşırın yalnız bir reji şirketi vardır. Tütün inhisarı, Türkiye'de tütün sanayiini mahvetmiştir.»¹³⁸

Parvus'un yaptığı hesaplar, devlet gelirlerinin de tütün tekeline zarar gördüğünü ortaya koymaktadır. Eski bandırol usulü devam etseydi, Parvus, devletin 500 bin lira kadar daha fazla gelir sağlayacağını hesaplamaktadır.

Reji, tütün alım fiyatlarını düşük tutmuş, satış fiyatlarını arttırmıştır. Meselâ 1885 - 1886 yılında tütün alış fiyatı 7,6 kuruş, satış fiyatı 26,1 kuruştur. 1912 - 1913 yılında ise alış fiyatı 10,3 kuruş, satış fiyatı 35,03 kuruştur. Yirmi yıla yakın bir süre içinde, alış fiyatında artış 2,7 kuruş, satış fiyatında ise 9 kuruştur.

Bu fark, tabiatıyla, kaçak tütün ticaretini körüklemiştir. Reji, kaçakçılarla mücadele için bir kanun taslağı hazırlamış, Hükümet bunu kanunlaştırmıştır. Kanunun uygulanması, fiilen reji idaresine bırakılmıştır. Reji, bu amaçla bir cins «jandarma örgütü» kurmuştur. Reji'nin kaçakçılıkla mücadele için harcadığı para, 1911 - 1912 yılında 254 bin Osmanlı Lirası gibi önemli bir miktara ulaşmıştı. Niyazi Berkes'in sözleriyle, «Bir köylü, bu idarenin tekeli altında kendi yetiştirdiği tütünden yarım okka bir yana saklayayım dese, reji kolcusu tarafından küt diye alınandan vurulurdu.»¹³⁹ Reji kolcuları ve kaçakçılar arasındaki mücadelede binlerce insan ölmüştür. Şikâyetler o kadar büyümüştür ki, Abdülhamit idaresi, bu reji işine son vermeyi düşünmüştür. Dahiliye ve Evkaf nâzırlarından kurulu bir heyet tütün meselesini incelemiş ve Reji'nin tütüncülere «lâyık olan fiyatı vermediğini» ve idarenin Hazineye faydadan çok zarar getirdiğini tespit etmiştir. Heyet, Reji imtiyazına son verme ve tütün paketlerine eskisi gibi bandırol koyma tavsiyesinde bulunmuştur. Yalnız 30 yıl süreli imtiyazın bitmesine daha 10 yıl vardır. Heyet-i Vekile'nin imtiyaz süresi dolmadan resmen müzakereye girişmeye cesareti yoktur. «İmtiyaz müddetinin sona ermesinden evvel teşebbüse geçilirse, Devlet Hazinesi, Reji Şirketinin bir türlü iddialarına hedef olacaktı» denilmektedir.¹⁴⁰

Reji, bu kârlı imtiyazı feshetme niyetleri beslendiğini öğrenince, gerçekten harekete geçmiştir. Abdülhamit'in Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşa, imtiyazın feshedilmesi ihtimali karşısında Reji'nin giriştiği entrikaları Hatırat'ında şöyle anlatmaktadır: «Her ne pahasına olursa olsun, bu tasavvuru akim bırakırmak için dört elle gayrete koyuldular. Tasavvur ve teşebbüs, doğrudan doğruya Saray'dan ve Hünkâr'dan geldiğine göre, hiçbir kimse bunun aleyhinde Padişah'a mâruzatta bulunamazdı, binaenaleyh Reji için bu yol kapalı idi. Şu halde emsali işlerde ekseriya muvaffak olan 'tâviz' çaresine başvurmak lâzım geliyordu. Reji İdaresi bunun için kaçakçıların bazı hareketlerinden ve mahkûm oldukları ceza-i nakdilerin tahsil olunamamasından dolayı hükûmetten bir alacak dâvâsı ortaya attı, kurnazlık göze batacak kadar âşık ve acemice idi. Ancak Reji için yegâne tevessül edilecek çare bu olduğundan gerek Bâbîâli'de, gerek Saray'da bulduğu taraftarları ile bunun etrafında işlenmeye başlandı. Reji'nin ağzını kapatmak, Fransızların müdahalesine meydan bırakmamak, mesele çıkarmamak gibi sebeplerle, muhtelif taraflardan Hünkâr'a nasihatlar verenler oldu. Ancak Sultan Hamit, işin içyüzünü ve bu meseledeki para dolabını bildiği için bunların hiçbirine ehemmiyet vermedi.»¹⁴¹ Ama Abdülhamit, fesih yoluna gidemedi. Böylece 1913 yılına gelindi. İmtiyaz süresi dolmak üzereydi. İktidarda «Bâbîâli Baskını»nı gerçekleştiren İttihat ve Terakki ekibi vardı. Yeni ekip, Balkan Harbi yenilgisini bir ölçüde telâfi için Edirne'yi geri almaya kararlı idi. Ama para yoktu. Başkumandan Vekili İzzet Paşa, bir harekete girişmeden önce, «Ordunun iâşesi için lüzumlu olan para var mıdır?» diye soruyordu. Bu para, Reji imtiyazının 15 yıl daha uzatılması şartıyla bulundu. Cemal Paşa, bu olayı Hatıralar'ında şöyle anlatmaktadır: «Talât Bey, ertesi günü Reji Umum Müdürü Mösyö Weyl ile görüşerek para meselesini halledeceğini söylüyordu. Filhakika ertesi günü Mösyö Weyl ile görüştüler. Ben de beraber bulunuyordum. Mösyö Weyl, reji imtiyaz müddetinin onbeş yıl daha uzatılması şartıyla, hükûmete bir buçuk milyon lira ikraz edeceğini vaadediyor ve

Maliye Nâzırı Rifat Bey ile Dahiliye Nâzırı Talât Bey, Heyet-i Vükelâ kararı ile teklifi kabul ediyordılar.

İşte, üç seneden beri Mebusan Meclisi'nde Cavit Beyin bir günahı gibi gösterilmek istenilen reji işinin mahiyeti budur ve zannediyorum ki, öyle bir zamanda müddet uzatılmasını kabul etmiş olan bir hükümet artık bir daha geri dönemez.»¹⁴²

Daima para sıkıntısı içinde tutmak ve bu sıkıntıyı biraz gidererek karşılığında istedikleri politik, ekonomik ve askerî tâvizleri elde etmek, emperyalizmin klasik politikasıdır. İttihatçılar, tütün işinde, Türkiye'de bugün hâlâ uygulanan bu politikaya kurban gitmişlerdir. İmtiyaz karşılığı lütfedilen 1,5 milyon liranın şartları hayli ağırdır. Bunun yarım milyonu, hükümetin akdedeceği ilk büyük istikrazdan derhal ödenecektir. Faiz, yüzde 6,4'tur. İzmir Sancağının âşar geliri, karşılık olarak Düyunu Umumiye'ye devredilmektedir. Aynı biçimde yüzde 7 faizli 500 bin liralık bir avans karşılığında sona eren Fenerler imtiyazı da 25 yıl uzatılmıştır.

Bu jandarmalı reji şirketine son vermek, Cumhuriyet idaresi altında mümkün olacak, yabancı tekel yerine devlet tekelini kurulacaktır. Ne var ki, bir kısım tüccar, devlet tekeline aleyhtardı; eski bandırol usulüne dönmek ve özel sigara fabrikaları kurmak istiyordu. İzmir İktisat Kongresi, bu görüşleri oybirliği ile benimsiyordu. Tütüncülerin sözcülüğünü yapan A. Hamdi Başar'ın deyişiyle, «Daha o zamanlar, devletçilik olmadığından ve düşünülmediğinden Reji'nin devletleştirilmesi hiç söz konusu olmuyordu.» Yabancılar, yerlileri paravana gibi kullanarak tütün tekeli ele geçirmek istiyorlardı ve Maliye Bakanını da ikna etmiş gibiydiler. Ahmet Hamdi Başar, içinde yaşadığı bu ilginç hikâyeyi hatıralarında şöyle anlatmaktadır: «Başlarında Selânikli bir büyük Türk tütüncünün aracılık, daha doğrusu paravanlık ettiği başka bir ecnebi grup, onun yerine geçmek istiyordu. Biz mutlak olarak inhisarın aleyhinde propaganda yaparken, bu grup da inhisarın lehinde birçok neşriyatta bulunuyordu. Bol para vererek bir iki tanınmış imzaya da yazı yazdırmaktaydılar. Bunların arasında sonradan meb'us olmuş ve Gazi'nin Dil Kurumu Genel Sekreterliğini yapmış olan İbrahim Necmi Bey (merhum) de vardı. Edebiyatçı ve dilci olan merhum, iktisadî ve malî konuda adını kullanarak bir kitap çıkarmış ve bize hücumla geçmişti. Grup, B. M. Meclisi'nde kendisini tutan bazı sözü dinlenir meb'uslar da bulmuştu. Maliye Vekili Abdülhalik (Renda) Bey de, onlardan yana gibiydi. Sonraları, Ziraat Vekili olan Sabri (Toprak) Bey ateşli savunucularından biriydi ve Bütçe Komisyonunda üye olduğu için bizim karşımızda en çok konuşan hatip olmuştu.»

Meclis, uzun tartışmalardan sonra, Reji İdaresine son vermiştir. Ama iş bitmemiştir. Meclis, Reji'nin yerine konacak sistem hakkında Hükümetin Meclis'e bir teklif getirmesini kararlaştırmıştır. Bu sebeple, «tütüncülerin kazanıldığına inandıkları zafer uzun sürmedi. Hükümet, inhisar usulünün devamında ısrar ediyor, Hazine'ye daha çok menfaat sağlayacak başka bir grupla müzakereye geçerek anlaşmaya varmış bulunuyordu. Bu grup, bandırolcuların, yani bizlerin karşısında Selânikli Türk tüccarın paravanlık ettiği bir ecnebi şirketti.

Paçaları tekrar sıvadık. Ben yine çocukça heyecanın mutlak etkisi altına girmiştım. Büyük Millet Meclisi âzalarına dağıtılmak üzere bir kitap yazdım ve Ticaret Odası ile Millî Türk Ticaret Birliği tarafından teşkil edilen Tütüncüler Zümresi Heyeti Umumiyesine maledilerek yazılan 'Bandırolun malî ve iktisadî faydaları' başlığını taşıyan bu kitapta, Maliye Vekiline şiddetle çattım.»¹⁴³ Uzun tartışmalardan sonra, tütün tekelinin yerli paravana kullanan yabancı şirkete verilmesi engellenmiş, bugünkü Tekel İdaresi kurulmuştur. Bununla birlikte, yabancı şirketlere ve yerli tüccarlara, üreticiden tütün alıp ihraç etmek için geniş bir alan kalmaktadır.

OSMANLI BANKASI VE DEUTSCHE BANK

Düyunu Umumiye tablosu, Batı emperyalizminin Türkiye'de, onun gibi iki temel dayanğını teşkil eden Osmanlı Bankası ve Deutsche Bank ile tamamlanmalıdır.

Lütfi Tarihi'nin «büyük sarraf kasası» dediği Osmanlı Bankası, 1856 yılında Londra'da İngiliz bankerleri tarafından kurulmuştur. Banka, 1863'te Fransız sermayedarlarının da katılımıyla güçlenmiştir.

1862 yılında Fuat Paşa, Osmanlı Bankası'na başvurarak bir istikraz akdetmek istediğini, aracılık edip istikrazı gerçekleştirdiği takdirde, «Türkiye'de banknot çıkartma hakkına sahip banka imtiyazı»nın verileceğini söylemiştir. Osmanlı Bankası, böylece 30 yıllık bir imtiyaz elde etmiştir. Anlaşmaya göre, Banka, talep vukuunda altınla ödemekle yükümlü olduğu banknotlar çıkarabilecektir. Piyasadaki banknot miktarının üçte biri oranında bir nakdi ihtiyat bulunduracaktır. İmtiyaz süresi içinde, «Devlet, hiçbir gûna evrak-ı nakdiye çıkar-mayacaktır.» Bu imtiyazı bir başka bankaya da vermeyecektir. Banka, devletin hazine muamelelerini yürütecektir. Maliye Bakanlığının yalnızca yüzde 6 faizli ve azami 90 gün vâdeli olarak çıkaracağı Hazine bonolarını iskonto edecektir. Banka, şubesi bulunan yerlerde devlet gelirlerini toplayacak ve devlet adına ödemeler yapacaktır. Devlet adına topladığı gelirlerden Banka, vâdesi gelen Hazine bonolarını mahsup etmeye yetkilidir. İç ve dış borç taksitlerinin ödeme muamelelerini, yüzde yarım komisyon karşılığında Banka yürütecektir. Öteki muameleler için de, Banka, her yıl 20 bin lira maktu bir komisyon alacaktır. Banka, içte ve dışta, devletin resmi mali ajanı olacaktır. Birtakım muameleleri için her türlü resim ve vergiden muaf tutulan Banka, ayrıca, bir ticaret bankası gibi faaliyet gösterebilecektir.¹⁴⁴

Bu anlaşmayla, Banka, çok avantajlı şartlarla Merkez Bankası yetkilerini elde etmiştir. Nitekim Osmanlı Bankası'nın 1875 yılındaki Genel Kurul toplantısında, yöneticilerin kendileri de «bütün dünyada mevcut şirketler ve mali kurumlar tarihinde, Osmanlı Bankası'nın başarısına benzer bir durum» olmadığını itiraf etmişlerdir.¹⁴⁵ Böylece devlet, para basma hakkını yitirmiştir. Osmanlı Bankası para basabilecek, devlet basamayacaktır. Parvus'e göre, Banka, izlediği yüksek mali politikanın gereği, piyasaya yeterli ölçüde banknot çıkartmaktan kaçınmakta ve bu yoldan nakit paraya olan ihtiyacı daha büyötmektedir.¹⁴⁶ Para darlığının ekonomik hayat üzerindeki tahribatına ilgisiz kalan Banka, Parvus'a inanmak gerekirse, bu politikayla devleti devamlı mali sıkıntı içinde tutmak ve onu kısa vâdeli borçlanmalara zorlamak amacını gütmektedir. Bununla birlikte, «devlet bankası» durumundaki imtiyazlı şirket, devlete verdiği avanslarda alelade bankalardan çok daha hasis davranmıştır. 1913 Balkan Harbi bunalımında, devlet, Bankadan yüzde 7 faizle 100 bin lira gibi küçük avansı güçlükle elde etmiştir. Akdolunacak ilk büyük istikrazdan ödenecek avansa, Sivas Vilâyeti âşarı karşılık gösterilmiştir. Halbuki Banka, topladığı devlet gelirlerini yüzde 2 faizle aylar boyu kullanmaktadır. Osmanlı Bankası, Galata bankerlerinden daha insaflı değildir. Birinci Dünya Savaşına giren devlet, Bankadan para basma yetkisini devlete yardım için kullanmasını istemiş, fakat Banka bunu reddetmiştir.

Başlangıçta devletle olan muamelelerle yetinen Osmanlı Bankası, daha sonraları ticari faaliyetlere ve yatırımlara ilgi göstermiştir. Düyunu Umumiye Meclisi'nde de temsil edilen kudretli Banka, bir Alman ve bir Avusturya bankasıyla birlikte, bütün rejisini kurmuştur. Ereğli kömür madenlerinin işletilmesi, Bankanın desteğiyle bir Fransız şirketine verilmiştir. Şam - Hama, İzmir - Kasaba, Selânik - İstanbul gibi önemli demiryolları, Bankanın kontrolündedir. İstanbul ve Beyrut limanları, İstanbul su, tramvay ve elektriği Osmanlı Bankası'na bağlı şirketlerin elindedir. Banka, maden işletmelerine de katılmıştır. Görüldüğü gibi, Banka, tekel durumundaki yatırımlarla ilgilenmiştir. Devletten elde edilen imtiyazlar ve kâr garantileri ile, yatırımların rizikosuz ve kârlı teşebbüsler olması sağlanmıştır.

Fransız ve bir ölçüde İngiliz emperyalizminin aracı olan Osmanlı Bankası'nın karşısına, 1888'den sonra, merkezi Berlin'de bulunan Deutsche Bank çıkmıştır. Deutsche Bank, Alman İmparatorluğunun Doğu'ya doğru yayılma politikasının yürütücüsü olmuştur. Hamburg'dan Basra Körfezi'ne kadar uzanan Bağdat Demiryolu projesi, bu politikanın ifadesidir. Deutsche Bank, Alman Devletine sıkı sıkıya bağlı olarak ve devlet kudretiyle malî gücünü birleştirerek Bağdat Demiryolu projesini gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Demiryollarının tarihi, Türkiye'nin emperyalist devletler tarafından parçalanıp yok edilme çabalarının tarihidir.

Hiç şüphe yok ki, demiryolları, kapalı ve durgun tarım ekonomisini canlandırmak ve ticarî faaliyetleri geliştirmek bakımından yararlıdır. Ülkede asayiş sağlamak ve savaşta yararlanmak için de, demiryollarının önemi açıktır. Ne var ki, bu avantajlarına rağmen, yarı-sömürge düzeni şartlarında, yabancı şirketlerin Türkiye'de demiryolu inşaatı, tehlikeli sonuçlar doğurmuştur.

Avrupa ülkeleri için, demiryolu inşaatı, her şeyden önce, inşaat ve işletme malzemesinin tamamen Avrupa'dan ithal edildiği hesaba katılmasa bile, rizikosuz ve kârlı bir yatırım olmuştur. Kilometre garantisi denen bir usul ile, Osmanlı Devleti, demiryolu inşaat ve işletmesinin mutlaka kâr sağlamasını teminat altına almıştır. Meselâ Bağdat hattı için, 12 bini inşaat ve 4500'ü işletme için olmak üzere kilometre başına 16.500 Frank tutarında bir teminat sağlanmıştır. Böylece demiryolu inşaat ve işletmesine giren yabancı şirketler için, teşebbüsün mutlaka kârlı olması, devlet kesesinden sağlanmaktadır. Kuru bir garantiyle yetinmeyen şirketler, onlara hizmete hazır bir Düyunu Umumiye Meclisi de var olunca, bu kanaldan devlet gelirlerine önceden elkoyma yoluna giderek, mümkün olan en sağlam teminatı elde etmişlerdir. Düyunu Umumiye İdaresi, teminat gösterilen vergilere elkoyup onları şirketlere aktarma işini gönüllü olarak yerine getirmiştir. Bir fikir vermek için, Haydarpaşa hattını Ankara'ya kadar uzatma imtiyazını veren 1888 anlaşmasını ele alalım. Anlaşmaya göre, Osmanlı Hükûmeti, imtiyaz sahiplerine inşaat ve işletme için kilometre başına 15 bin Frank gayrisafi kâr sağlamaktadır. Bu kârı teminat altına almak amacıyla, İzmit, Ertuğrul, Kütahya ve Ankara sancaklarının âşar geliri karşılık gösterilmiştir. Bu sancakların âşar geliri ihaleye çıkarıldığı zaman, ihalede, Düyunu Umumiye İdaresi'nin memurları bulunacaktır. İhaleyi kazanan mütezzimlerin verecekleri senetleri, Düyunu Umumiye alacaktır. Mütezzimler, senet bedellerini de Düyunu Umumiye'ye ödeyeceklerdir. Düyunu Umumiye, bu paraları, kilometre başına 15 bin Frank hesabıyla demiryolu şirketine aktaracak, geriye kalanı da Hazine'ye iletecektir. Bu sayede demiryolu inşaat ve işletmesi rizikosuz, fakat kârlı bir faaliyet hâline gelmiştir. Hattâ, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Teceddüdü* adlı kitabın yazarı Paul İmbert'e inanmak gerekirse, bazı demiryolu şirketleri, kilometre başına verilen kâr garantisi, yol ne kadar uzun inşa edilirse o kadar artacağı için yılın gibi kıvrım kıvrım dolanan yollar yapmışlardır! P. İmbert, «En az arızalı yerlerde bile güzergâhın dolambaçlı olarak ihtiyar edilmesi, hükûmet tarafından taahhüd olunan kilometre teminatını tezyid etmek maksadına mübteni değildi de nedir?»¹⁴⁷ sorusunu sormaktadır. Ne var ki, iş bu kadarla bitmemektedir. Demiryolu imtiyazları, rizikosuz kârlı bir yatırım olmanın çok ötesinde bir anlam taşımaktadır. Şirketler kadar ve şirketlerden çok, Avrupa devletleri, demiryolu imtiyazı elde etmek için siyasi, askerî, iktisadi ve mali her türlü baskıya başvurmuşlardır. Zira demiryolu imtiyazları yağması, Türkiye'de nüfuz bölgeleri kurmak ve Türkiye paylaşılınca, bu bölgeleri sömürge imparatorluklarına katmak amacını gütmektedir. Almanya, İngiltere, Avusturya, Rusya, Fransa ve İtalya'daki sefirlerimiz ile Abdülhamit'in sarayı arasındaki yazışmalar, Avrupa devletleri arasında çetin bir demiryolu imtiyazı savaşının sürdüğünü göstermektedir: Almanya, Bağdat hattı için dayatmaktadır. İngiltere, «Sakin ha...» diye tehdit etmektedir. İngiltere'nin tehdidi karşısında Abdülhamit, Almanya'yı idareye çalışmaktadır. Alman Hariciye Nâzırı, bu yolda gidilirse, «Avrupa'da nail olduğunuz yegâne hâlis ve samimi dostluğu bir daha iadesi mümkün olmayacak surette katiyen kaybederseniz» karşı tehdidini savurmaktadır. İki ateş arasında kalan Yıldız Sarayı, İngiltere'ye tâvizler vererek durumu kurtarmaya çalışmaktadır. Kavga uzayıp gitmektedir. Bunun gibi, İngilizlere ait Aydın demiryolunun Eğridir'e kadar uzatılmasında Saray'ın isteksizlik göstermesi üzerine, İngiliz Hariciyesi, küplere binmekte, «birkaç güne kadar yeni ve kesin bir

irade çıkarılmasını» istemekte, aksi halde «İngiltere Devleti'nin kendisine karşı iltizam olunan suimuamele politikasına karşı lâkaydane hareketi kabul etmediğini ispat ve bu suretle haysiyetini muhafaza etmek üzere münasip göreceği bilcümle tedabire müracaatte kendini haklı addeleyeceğini» söylemektedir. Görüldüğü gibi, bir şirkete demiryolu imtiyazı verilmemesi, İngiltere'nin haysiyeti ile ilgilidir ve Majestelerinin Hükûmeti, haysiyetlerini korumak için her türlü tedbiri almaya hazırdır. Fransa ise, Ereğli - Çubuklu imtiyazının Fransız şirketine verilmemesi üzerine, Şeyh Sait adlı mevkiin misilleme olarak işgalini Bakanlar Kurulunda müzakere etmektedir. Fakat Almanya, bu imtiyazın Alman Şirketinden başkasına verilmesine kesinlikle karşıdır. Avusturya, «Makedonya'da inşaat imtiyazını yalnız bana verirsiniz, sizinle gizli, askeri anlaşma yaparım» demektedir. Rusya, Doğu Anadolu'da demiryolu inşa tekeli elinde etmiştir. İtalyanlar, Avlonya - Manastır hattını bahşış olarak almışlardır.¹⁴⁸ Cemal Paşa, hatıratında, bu imtiyaz rekabetinin, Nafia Nâzırı iken başından geçen tipik bir örneğini anlatmaktadır: İtalyan Sefiri Marki Garroni, bir İtalyan sermayedar grubu adına hareket eden Osmanlı tebaasından Aram Hallaçyan Efendi ile birlikte ziyaretine gelmiştir. İtalya, işgal ettiği oniki Adalar'ı Türkiye'ye verecektir, ama kamuoyunu yatıştırmak için karşılığında bir çıkar sağlamalıdır. İtalya, Antalya'dan Kuzeye ve Meğri'den Muğla'ya doğru bir demiryolu inşa etmek için imtiyaz istemektedir. Cemal Paşa, «Devlet, böyle bir demiryolu inşaatını düşünmüyor» cevabını vermiştir. Sefir, bunun üzerine, inşaat düşünülme bile, ilk araştırmaların yapılmasını istemiş ve bu konuda Osmanlı Hükûmetinin yazılı bir taahhüdünü olduğunu ileri sürmüştür. Paşa, böyle bir taahhütten habersizdir. Bakanlık arşivlerinde de, bu konuda bir belge yoktur. Sefir, Hariciye Nâzırı Sait Halim Paşa'nın imzasını taşıyan, yazılı taahhüt dediği belgeyi çıkarmış, fakat bunun devleti taahhüt altında bırakacak bir belge olmadığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine Sefir, «Ben Oniki Adalar'ı Türkiye'ye verdirtmeye çalışırken, önemsiz bir meselede bana güçlük çıkarılır mı?» diye sızlanmaya başlamıştır. Birkaç gün sonra İngiliz Sefiri Louis Mallet, Cemal Paşa'nın kapısını çalmıştır. Louis Mallet, Hükûmetin Antalya demiryolu imtiyazını İtalyanlara vermek üzere bulunduğunu ittiğini, fakat bunun bir İngiliz şirketi olan Aydın Kumpanyasının hukukuna tecavüz teşkil edeceğini belirtmiştir. Araştırma yapılmış ve görülmüştür ki, Isparta ve Burdur'a hattı uzatma ve Yenişehir Gölü'nde vapur işletme hakkına sahip bulunan kumpanya, işletme değerinin düşmesini engellemek için, mukavelesine hattın güneyinde belli bir mesafeden itibaren Akdeniz sahiline demiryolu yapılamayacağı taahhüdünü koydurtmuştur.¹⁴⁹

«Rumeli Demiryolları» inşaatı Baron Hirsch'e verilmiştir. Banker Hirsch, bu sayede muazzam kâr sağlamış ve «Lo-Türk» adıyla anılan piyangolu bir istikraza aracılık ederek devlete ağır bir yük yüklemiştir. Rumeli demiryolu inşaatı için girilen bu istikrazda devlet, 35 milyon Osmanlı altın lirası borçlanmış, fakat eline ancak 11 milyon lira geçmiştir!

Meclis-i Vükelâ'da Şirvanizâde Rüstü Paşa, «İnşaatı Baron'a vermeyelim, kendimiz yapalım» demiştir. Fakat düşünülmüştür ki, Rumeli'de demiryolu inşası Rus çıkarlarına uygun düşmemektedir. Devlet bu işi kendi yapmaya kalkışırsa, Rusya, her türlü entrika ile karşı çıkacaktır. Eğer Avusturyalı veya Fransız bir mali grup işe karıştırılırsa, devletlerin desteğiyle, Rus muhalefeti engellenebilecektir. Bunun içindir ki, inşaatın, «Avusturya tebaasından olan Baron Hirsch'e tevdi-i maslahat edilmesi muvafık-ı menfaat-ı devlet görüşüyle olveçhile hareket olunmuş»tur.

ANADOLU'DA ALMANLAR

Bu örnekler göstermektedir ki, demiryolu imtiyazları, belki şirketlerden de çok devletleri ilgilendiren bir meseledir. Zira demiryolları, Türkiye arazisinde nüfuz bölgeleri kurma ve daha sonra bu bölgeleri kendi sömürge imparatorluklarına katma yolunda önemli bir aşama sayılmaktadır. Avusturya Balkanlar'da, Rusya Doğu'da, Fransa Suriye ve civarında

demiryolu inşa tekeli elde etmeye çalışırken, güdülen amaç, bu toprakları önce iktisadî, sonra siyasi bakımdan ele geçirmektir.

Birinci Dünya Savaşı'na yol açan çatışmalarda ön planda rol oynayan Almanya'nın «Bağdat Hattı» teşebbüsü, Anadolu ve Mezopotamya'yı bir Alman kolonisi hâline getirme teşebbüsünden ibarettir.

Kapitalist ülkeler kervanına sonradan katılan Almanya, dünyayı paylaşma yarışında geç kalmıştır. Almanya sahneye çıktığında, paylaşılacak pek az ülke kalmıştı. 1886'da bir Alman bilgini, «Doğu, ihtirası milletlerin kontrolü altına girmeyen tek yerdir.... Almanya, fırsatı kaçırmayıp, Kazaklardan önce burada egemenlik kurabilseydi, dünyanın paylaşılmasından en iyi hisseyi almış olacaktır» demektedir. Almanya'nın «Drang nach Osten = Doğuya doğru genişleme» politikası, kaynağını bu görüşten almaktaydı. Anadolu ve Mezopotamya'nın geniş tarımsal olanakları, madenler ve petrol, hızla gelişen Alman kapitalizminin iştahını kabartmaktaydı. Alman sanayi mamullerinin ihracatı, Balkanlar ve Doğuya doğru bir genişleme göstermişti. 1878 yılında Osmanlı Devleti, ithalatının yüzde 61'ini İngiltere'den yapmaktaydı. 1910'da bu oran yüzde 35'e düşmüştü. Fransa'nın payı da yüzde 18'den yüzde 11'e inmişti. Almanya ise, aynı dönemde, yüzde 6'dan yüzde 21'e ulaşmıştı. Avusturya, yüzde 12'den yüzde 21'e yükselmişti.¹⁵⁰ Demek ki, Türkiye ticareti, İngiltere-Fransa'dan Merkez Devletleri'ne kaymaktaydı. Ticari ilişkilerdeki gelişmeyi Alman sermayesinin Türkiye'ye akması izledi. Deutsche Bank, İstanbul'a yerleşti. Türkiye artık istikraz ve avanslar için Osmanlı Bankası'nın karşısında güçlü bir rakibe sahipti. Deutsche Bank, devlete sağladığı «malî hizmetler» karşılığı, Anadolu'da avantajlı demiryolu imtiyazları elde etme peşindeydi. 1889'da Alman sermayesi ile, Anadolu Osmanlı Şimendifer Kumpanyası kuruldu. Kumpanya, üç yıl sonra Haydarpaşa - İzmit hattını Ankara'ya bağlamıştı. 1896'da Eskişehir - Konya tamamlanmıştı. Kumpanya, daha sonra, Konya - Basra Körfezi imtiyazını elde etti. Düşünülen hat, Toroslar'ı aşır Adana'ya inecek, oradan Doğuya dönerek Fırat'ı geçecek, Musul üzerinden Bağdat'a ve nihayet Basra'ya ulaşacaktı. Adana ve Mezopotamya'nın zenginliklerini geliştirmek ve Almanya'ya aktarmak için bu hat zorunluydu.

Almanların planları, hammaddeleri Almanya'ya taşımak ve sanayi mamülleri ile sermaye ihraç etmekten ibaret değildi. Alman nüfusu, hızla artıyordu. XX. yüzyılın başında Alman nüfusu, o zamanlar için çok yüksek gözükten bir rakama, 56 milyona ulaşmıştı. 1910 yılında nüfusun 65 milyona ve 1930'da 80 milyona çıkacağı hesaplanmaktaydı. O günlerin anlayışına göre, bu nüfusa yeni yerleşme bölgeleri bulmak gerekliydi. Alman emperyalistlerince, pek seyrek nüfuslu Anadolu ve Mezopotomya, Alman fazla nüfusunun aktarılabilceği ideal yerleşme bölgesi sayılmaktaydı. Esasen, XIX. yüzyılın ikinci yarısından beri Alman kolonileri Orta Doğu'ya yerleşmeye başlamışlardı. Burada edindikleri çiftliklerde sebze, meyva yetiştiriyor, şarapçılık ve arıcılık yapıyorlardı. Meselâ Temmuz 1295 tarihli bir Şûrayı Devlet kararından öğrendiğimize göre, zengin bir Alman ailesi, Kudüs sancağında köylüden parça parça satın alarak bir köyün bütün tarlalarını ele geçirmişti. Bir köyün bütün ekilebilir topraklarının alınması, Arazi Kanunu'na aykırı düşmekteydi. Defter-i Hakanî İdaresi, bu yüzden senet vermek istememişti. Köy halkı da satıştan pişman olmuş, arazisini geri almak istiyordu. Mesela, siyasi bir nitelik kazanıyor, Alman Elçisi olayla ilgileniyor ve Hariciye Müsteşarı Artin Efendinin başkanlığında toplanan komisyon, «her şahıs tasarrufunda bulunan malını dilediği gibi satar» genel kuralına dayanarak, Alman ailesine hak veriyordu. Alman baskısı karşısında, Arazi Kanunu'nun açık hükmü uygulanmıyordu.¹⁵¹ Osmanlı Nafia Nezareti'nin 1909 tarihli bir raporunda, Mezopotamya'ya yabancı göçmen kabulünden kaçınılmasının ileri sürülmesi üzerine, Alman emperyalizminin baş sözcülerinden Paul Rohrbach ateş püskürüyor ve bunlar «ya cahil, ya İngiliz ajanıdır» buyuruyordu. Rohrbach'a göre, «Osmanlı Nafia Nezareti'nin başında İngiliz muhibbi olan iki Ermeni bulunması, şâyân-ı dikkat bir keyfiyettir.»¹⁵² Almanlar, Bağdat Hattı mukavelesine, hattın iki yanına Alman göçmenleri yerleştirebilme hakkının konulmasını istemişlerdi.

Abdülhamit'in Mabeyn Başkâtibi Tahsin Paşanın yazdığına göre, Sultan bunu güçlükle önlemişti: «O zaman Alman siyaseti, bu hattın iki tarafına Alman muhacirleri iskân ve buralarını bir Alman müstemlekesi hâline ifrağ etmek.... maksadını tâkip ediyordu. Alman muhacirlerinin hat boyuna yerleşmelerine müsaade etmek çok tehlikeli bir şeydi. Sultan Hamit buna hükûmetçe asla müsaade edilemeyeceğinin kati ve açık bir ibare ile hiçbir şek ve tereddüde mahal bırakmayacak bir serahatle mukavelenameye dercini emretmişti.»¹⁵³ Müzakereleri yürüten Tahsin Paşa, göçmen maddesini güçlükle engelleyebilmişti. Ama, Almanlar, Anadolu Mezopotamya'sını koloni hâline getirme fikirlerinden vazgeçmiş değildiler. Eğer Birinci Dünya Savaşı'nı Almanlar kazansalardı, Kurtuluş Savaşı'nı İngiltere'nin himayesindeki Yunanlılara karşı değil, Almanlara karşı yapmak zorunda kalacaktık. İnönü'nün hatıralarında yer alan şu gözlem, bu düşüncüyü doğrulamaktadır: «Almanların Araplara karşı politikaları büsbütün başkaydı. Onlara hususî bir muamele yapıyorlardı ve aslında harbi kazansalardı, yani Almanların istedikleri ölçüde kesin bir zafer kazansaydılar, onlardan kurtuluş kolay olmayacaktı. Açıkça görünüyordu ki, Türkiye'ye, gitmek üzere gelmemişler.»

ALMANLARIN MÜSLÜMANLIĞI

Almanlar, Orta Doğu'ya yerleşme planlarını Türk kamuoyuna «İslâm dostluğu ve İslâmiyeti kurtarma» diye sunuyorlardı. Kudüs'te Alman Lüteryen Kilisesini açan, Mer-yemana Evi yapılmak üzere katolik Almanlar için yer satın alan Kayzer, Suriye'de şeyhler gibi giyinerek Selâhaddin Eyyubi'nin türbesine çelenk koyuyor, Şam'da Harunürreşit ile Charlmagne arasındaki dostluğu hatırlatarak, «300 milyon Müslümanın halifesi Sultan Abdülhamit'in en yakın dostu olduğunu» söylüyordu. Abdülhamit'in panislâmizm politikası, aslında, Türkiye'yi sömürgeleştirmek isteyen Alman emperyalizminin ideolojik bir silâhından başka bir şey değildi. Ne var ki, yeşil sarık takan emperyalizm, o zamanlar birçok çevreden gerçek yüzünü gizlemeyi başardı. Dürüst ve vatansever bir islâmiyetçi olan MehmetÂkif dahi, Almanya'yı zavallı Doğu halklarının kurtarıcısı olarak görüyordu:

Değil mi bir anasın sen, değil mi Almansın,
O halde fikr ile vicdana sahip insansın;
Bilir misin ki senin şarka meyleden nazarın
Birinci def'a doğan fecridir zavallıların.

Âkif'in de yöneticileri arasında yer aldığı «Sırat-ı Müstakim», Almanya'nın Doğu'yu koruyup uygarlaştırmasını istiyordu: Doğu'yu korumak ve uygarlaştırmak. Doğu'ya doğru Osmanlılarla birlikte gitmek. Doğu'yu Alman ticaret ve sanayii için geniş bir dolaşma yeri yapmak... İşte, kendisini bilen Osmanlı ve Alman hükûmetleri için çekici ve büyük bir program!..¹⁵⁴

Âkif yanıldığını Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra anlayacak ve «Sebilürreşat», Müslümanlar, «acı tecrübelerle Almanya'nın İslâm âlemine karşı İngiltere'den ve öteki emperyalist hükûmetlerden farklı bir düşüncede olmadığını anladılar» diyecektir.

TÜRKİYE'NİN PAYLAŞILMASI

Almanya'nın Doğu'ya doğru genişlemesinde İngiltere'nin bütün gücüyle karşı çıkacağı açıktı. İngiltere, Orta Doğu petrolünü, Mısır ve Hindistan'ı tehdit eden bir genişlemeye müsaade edemezdi. Almanlar tarafından donatılmış ve yetiştirilmiş bir Türk Ordusunun, Bağdat demiryolunun sağlayacağı ulaşma kolaylıklarından yararlanarak Orta Doğu'daki

İngiliz mevkilerini tehdidi dahi, İngiltere'nin gözünde büyük bir tehlikeydi. Lord Curzon, «Basra Körfezi'ne başka bir devletin yerleşmesine müsaade eden herhangi bir İngiliz bakanına vatan haini demekte tereddüt etmem» diyor ve Hindistan genel valisi iken, Londra'dan direktif beklemeksizin Küveyt Şeyhliğini İngiltere'nin himayesi altına alıyordu. Almanların zoruyla Küveyt'e seferi bir kuvvet gönderen Abdülhamit, İngiliz harp gemilerini görünce geriliyordu.

İngiliz ve Alman emperyalizminin Orta Doğu'daki bu çatışması, bir yandan dünya savaşını hazırlarken, öte yandan da Türkiye'nin sırtından pazarlıklara yol açıyordu. Almanya ve Fransa, Aralık 1913'te; Almanya ve İngiltere 15 Haziran 1914'te, Türkiye'yi paylaşmak için anlaşıyorlardı! Almanya'nın Londra Büyükelçisi Prens Lichnowsky, «Bu anlaşmaların gerçek amacı, Küçük Asya'yı nüfuz bölgelerine bölmektir» diyordu. Türkiye'nin Doğu illeri Rusya'ya verilecekti. Fransa, Suriye ve civarını alacaktı. İngilizlere Mezopotamya ile İzmir - Aydın demiryolunun geçtiği arazi sunulacaktı. Anadolu, Almanlara kalmaktaydı.¹⁵⁵ İngiliz Dışişleri Bakanlığı dokümanlarına göre, Alman Dışişleri Bakanı Jagow, İngilizlere «Türkiye'nin Asya'daki mülkünün parçalanmasını» öngören teklifler yapmıştır. İngiliz diplomatının teşhisi şudur: Türkiye'nin paylaşılmasından «Almanlar hisselerini almak istiyorlar. Jagow, Anadolu'daki sonsuz Alman çıkarlarından söz ediyor. Bu zengin memleket, Almanların göz diktikleri olgun bir meyva gibidir.» Türkiye, Almanya'nın safında dünya savaşına girerken bütün bunlardan habersiz gibiydi...¹⁵⁶

İşte, hakkında ciltlerle kitap yazılabilecek ve yazılması gereken, demiryollarının hikâyesi kısaca bundan ibarettir. Demiryolları, aslında, Türk parasıyla, fakat emperyalist çıkarları gerçekleştirmek için kurulmuştur. Türkiye'nin paylaşılması bu yolda son adımdır. Rosa Luxemburg, durumu şöyle özetliyor: «Küçük Asya'nın toprak ekonomisi, Avrupa sermayesinin, her şeyden önce Alman sanayii ve banka sermayesinin kârı ve kullanışı için çok iyi kurulmuş bir soygunculuk konusu oluyor. Böylece, Almanya'nın Türkiye'deki nüfuz bölgeleri» geliyor, yeniden Türkiye'nin siyasi himayesine vesile ve fırsat veriyor. Aynı zamanda, köylünün ekonomik sömürüsüne kaçınılmaz biçimde âlet olan Türk Hükümeti, Alman dış politikasının bağımlı, itaatli bir âleti hâline geliyor.»¹⁵⁷

CHESTER PROJESİ

Bu arada, Türkiye'nin nüfuz bölgelerine bölünmesi planlarının dışında kalan ABD'nin bir teşebbüsü belirtilmelidir. ABD, aslında tam bir sömürge tipi olan Chester Projesi ile biraz geç olarak kervana katılmıştır. Niyazi Berkes, I. dünya savaşından sonra ele alınan ve Büyük Millet Meclisi'nde ümitler uyandıran Chester Projesi'ni şöyle tanıtıyor: «Görünüşe göre amacı, Anadolu'nun Doğu ve Kuzey Doğu vilâyetlerini demiryolları ile bezemektir. Irak petrol hisselerinin İngiliz, Fransız ve Alman sermayeleri arasında paylaşma zamanlarında ortaya çıkan bu proje, geleceğin bağımsız Ermenistan'ını hazırlayacağına inanan Ermeni müteşebbisleri, Dr. Pastırmacıyan, Noradongıyan, Nâzır Hallaçyan efendiler gibi zatlar vasıtasıyla, Türkiye'de reklâm ediliyordu. Fakat Birinci Cihan Harbi, projenin gerçekleştirilmesine mâni oldu. Lausanne müzakereleri esnasında, yani gene İngiliz ve Fransızlar arasında Alman hisselerini paylaşma dolayısıyla müzakereler cereyan ettiği sıralarda, Chester Projesi tekrar diriltildi. Taraftarlarına göre, bu, çok avantajlı bir işti. Memleket, demiryolları, köprüler, ormanlarla, limanlarla süslenecek, kartpostallarda gördüğümüz Amerika'ya benzeyecekti. Hele projenin arkasındaki sermaye grubunun Amerikalı oluşu, işe idealist bir hayırseverlik çeşnisi katıyor, Türkiye'de Amerikalı diye tanınan misyonerler gibi hayırsever sanılan sermayedarların sırf Türkiye kalkınsın, medeni olsun diye milyonlar dökeceği sanılıyordu.

Fakat sermayeseverliğin, hayırseverlikten önce geldiği bir daha meydana çıktı.

B. M. Meclisi'ne sunulan proje kabul edildiği halde, Chester'in sermaye grubu harekete geçmedi; proje başka gruplara satıldı, elden ele geçti, sonunda unutulup gitti.

Sebepler neydi acaba? Projenin aslında çok avantajlı görünen tarafı, 99 yıllık imtiyaz isteginde, demiryolları için hükümet tarafından kilometre garantisi istenmesi idi. Bağdat hattı imtiyazının zıddına, hiçbir mükellefiyet yüklenmeden demiryolları ve bunlarla ilgili istasyon, liman, köprü vb. tesisler bedavadan yapılacak, 99 yıl sonra da bunlar Türk malı olacaktı. Ancak bu hayırsever projenin üstünde durulmayan küçük bir şartı vardı: Hatların geçeceği yerlerin iki yanında kırk kilometrelik yerlerdeki bilinen, bilinmeyen bütün maden kaynaklarının işletilmesi tekeli imtiyaz sahiplerine ait olacaktı. Ve bunun da hiç bilinmeyen yanı, aranan madenin petrolün ta kendisi olduğu idi. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Ermeni meselesi suya düştüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğunun zengin petrol kaynakları da dışarıda kalmıştı, muazzam petrol yatırımları şimdi Türkiye'nin dışında cereyan ediyordu. Bu yüzden Kemalist Türkiye'nin 'kalkınması' artık kimseyi ilgilendirmiyordu. Hele, 1930 dünya buhranı gelince, Avrupa'da ve Amerika'da kimsede Türkiye'ye karşı bir ilgi kalmamıştı. Başkalarının parasıyla cennet kurma ütöpleri de, böylece sona erdi.»¹⁵⁸

GİZLİ PETROL SAVAŞI

Petrol, emperyalist devletlerin Orta Doğu'ya nüfuz kavgalarında adı pek az söylenmeye çalışılmakla birlikte, başta gelen nedenlerden biri olmuştur. Kerkük petrolleri, çok eski zamandan beri bilinmekteydi. İbni Batuta, «Dicle yakınlarında Kayyare denilen bir yere vardık. Burada siyah bir göl gördük. Gölde salsaba benzer bir madde vardı. Yumuşak ve hoş kokulu idi. Zift yapmak için, bu gölden koyu çamur tabakası alınır, etrafında ateş yakılır, ateş ziftteki rutubeti çeker ve zift parçaları ayrılır» diyordu.¹⁵⁹ Osmanlı İmparatorluğu zamanında da kayıtlar, Neftçizâde adlı bir ailenin Kerkük yakınlarında Babagürgür petrol madenlerini işlettiğini göstermektedir.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru, petrolün sanayide geniş ölçüde kullanılmaya başlaması üzerine, Orta Doğu petrolü, emperyalist ülkelerin büyük ilgisini çekmiştir. «Arkeolog» adıyla araştırmalar yapan uzmanlar, Kerkük'te zengin petrol kaynaklarının varlığını keşfetmişlerdir. Uzmanlar, kaynakların Kafkas ve Amerikan petrolleri ayanında olduğu kanaatine varmışlardır. Hatta Almanlar, bölgede kömür bulunmadığını gözönünde tutarak, Bağdat şimendiferlerini neftle işletmeye göre planlar yapmaktaydılar.

Petrol, Saray ve Bâbıâli kulislerinde, henüz pek iyi bilemediğimiz kıyasıyla bir mücadeleye ve çeşitli entrikalara yol açtı. *Abdülhamit* kitabının yazarı Joan Haslip, bu konuda şu bilgiyi veriyor: «... Süreyya Bey, Mezopotamya askerî makamlarından gelen bir raporu, Padişahın tetkik edeceği evrakin en üstüne koydu. Bu raporda, Almanlardan mürekkep bir arkeolog grubunun Musul bölgesinde güya hafriyat yapmak maksadıyla petrol araştırmasıyla meşgul olduğunu tespit edildiğini bildiriyordu.»¹⁶⁰

Büyük petrol şirketleri ve emperyalist devletler, petrol imtiyazını elde etme çabasıındaydılar. Ön planda İngilizler ve Almanlar çarpışmaktaydı. Sonradan Amerikalılar da kervana katıldı: «İmtiyaz almak için yapılan müzakerelere şimdi Amerikalılar da iştirak etmeye başlamışlardı. Ermeniler Yardım Teşkilâtı'nda vazife almak üzere Amerika'dan gelmiş olan bir hayır işleri misyonu reisi, Ermeni piskoposların rapor ve tavsiyeleri üzerine Mezopotamya petrol kuyularına karşı büyük bir alâka göstermişti.»¹⁶¹ Chester'in Standard-Oil adına ortaya çıkışı bu ilginin ifadesidir.

Petrolün kudretli bir koz olduğunu gören Abdülhamit, petrol kaynaklarını kişisel mülkiyetine geçirmişti. Türkiye'deki faaliyetleri iyice aydınlığa çıkarılması gereken Gülsenkyan'ın Shell Şirketi adına sahnede boy gösterişi bu sıralara rastlamaktadır.

İngiltere, Almanya ve Amerika arasındaki bu petrol savaşında, Abdülhamit'in Bağdat

Hattâ ile de bağlandığı Almanya, avantajlı durumda görünmekteydi. İngilizlerin bu yüzden Abdülhamit'i devirmek istedikleri anlaşılmaktadır. Gülbenkian'ın direktörlük yaptığı Turkish National Bank adlı, İngiliz sermayesinin egemen bulunduğu bankanın, Abdülhamit'i devirmek üzere harekete geçen Prens Sabahattin ve arkadaşlarına para sağlanması dikkat çekicidir. Bu hareket başarısız kalmışsa da, Prens Sabahattin ve arkadaşları, İngiliz Hariciye Nâzırı Sir Edward Grey ile Clemenceau'yu da «haberdar» ettikleri teşebbüslerini sürdürmüşlerdir¹⁶². 1908 hareketini de, İngilizlerin teşvik ettikleri ileri sürülür. Turkish National Bank direktörü Gülbenkian, Meşrutiyet'ten sonra da faaliyetini yürütmüş ve Musul petrolünden Shell'e büyük bir pay elde etmeye çalışmıştır. Gülbenkian'ın, İttihatçıların iktisatçısı ve maliyecisi Cavit Beyle ilişkiler kurduğu, hattâ Cavit Beyin müşaviri olduğu söylenmektedir. Fakat Mahmut Şevket Paşanın hatıratı'ndan, Almanların yeniden ağır basmaya başladıkları anlaşılmaktadır: «24 Mayıs Cuma sabahı Harbiye Nezareti'ne geldim. İngiltere Büyükelçisi, Selâmlık Merasimi'nden önce beni görmek istediğini bildirdi. Vaktin dar olduğunu, Nezarette kabul edemeyeceğimi, Saray-ı Hümayûn'a giderken, Sefarethaneye uğrayacağımı söyledim. Sefarethaneye girerken, Rusya Büyükelçisi çıkıyordu. Büyükelçi, Musul petrolü için Almanlara imtiyaz vereceğimizin duyulduğunu, bunun İngilizlere verilmiş olan petrol imtiyazlarına aykırı olduğunu, Londra'nın çok telâş ettiğini bildirdi. Acaba İngiltere, Musul'u kendi vilâyeti mi sanıyordu?»¹⁶³

Nihayet, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanların yenilgisi üzerine, İngilizler, iki Amerikan şirketini ve Fransızları da ortak etmek şartıyla, Musul petrolünü ele geçirmişlerdir. Savaştan önce kurulan Turkish Petroleum Şirketi'nde ise, yüzde 50 pay Türkiye'ye, yüzde 25 Almanya'ya ve yüzde 25 Shell'e ayrılmıştı. Yeni şirkette Almanlar ve Türkler yoktu. Yeni Irak Petroleum Co. (IPC)'de iki İngiliz şirketi yarı hisseyi almakta, Amerikan grubu ile Fransa'ya yüzde 25'er hisse verilmektedir. Yalnız bu dört grubun her biri, yüzde 1,25'er olmak üzere Gülbenkian'a yüzde 5 pay ayırmışlardır. Türkiye'ye hisse tanımak söz konusu değildir. Bazı açığızler, Saltanatın son yıllarında, «Osmanlı Devleti söz sahibi değildir, imtiyazlar özeldir» gerekçesiyle, petrol arazisini mülkiyetine geçiren Abdülhamit'in mirasçılarına pay çıkartmaya çalışmışlar ve «The Sultan Abdülhamit Oil Wells» adlı bir şirket kurmayı denemişlerdir.¹⁶⁴ Ne var ki, Gülbenkian'a yüzde 5 pay veren petrol şirketleri Abdülhamit'in mirasçılarına bir hak tanımayı reddetmişlerdir.

Yeni Türk Hükümetini hesaba katmadan yapılan bu paylaşma, Lozan'da tabiatıyla söz konusu edilmiştir. İngiltere, Türk Petrol Şirketinin Musul yataklarındaki imtiyazını Lozan Antlaşması'yla yeni hükûmete kabul ettirmek istiyordu. Amerikalılar ise, Musul petrollerinden büyük bir pay ele geçirmek için, eski imtiyazın yeniden tanınmasına karşı çıkıyorlardı. Ankara Hükümeti, İngiltere'ye karşı Amerikan desteğinden yararlanmayı denemiştir. Chester imtiyazının bu amaçla verildiği anlaşılmaktadır. Ankara'daki ilk Amerikan Büyükelçisi ve Lozan'daki Amerikan Müşahit Delegasyonu üyesi Joseph H. Grew'un hatıralarında yazdığına göre, «Ankara Hükümeti'nin Musul petrol yataklarında Amerikan hissesinin öteki herhangi bir milletinkine eşit veya daha çok olmasını arzuladığı» kendisine bildirilmiştir. Grew, «Hem o (İkinci Türk Delegesi Nur), hem de İsmet Paşa bize, Musul petrollerinin Amerikalılar tarafından işletilmesini tercih edeceklerini, zira bizim çevrilecek hiçbir politik dolabımız olmadıkları bildiklerini söylediler»¹⁶⁵ demektedir.

Lozan'da, Amerika'nın baskısıyla, eski petrol imtiyazının Antlaşmada yer almaması sağlanmıştır, ama Musul'u ve petrolü kurtarmak mümkün olmamıştır. Musul meselesini, İngiltere ve Türkiye'nin aralarında çözmeleri, anlaşamazlarsa meselenin Milletler Cemiyeti'ne götürülmesi kararlaştırılmıştır. Sovyet dostluğunu gölgeleme pahasına gerçekleştirilen Türk - İngiliz yakınlaşması, İngiltere'den Musul konusunda en ufak tâviz elde etmeye yetmemiştir. Milletler Cemiyeti meseleyi incelerken, İngiltere'den teşvik gören, Şeyh Sait İsyanı patlak vermiştir. Milletler Cemiyeti Konseyi, İngiltere'nin isteklerine uygun bir karar almıştır. Kararı reddeden Türkiye, Sovyetlerle derhal bir saldırmazlık paktı imzalamıştır.

Türkiye'de İngiltere'ye karşı savaş sesleri yükselmiştir. Mussolini, Türkler Irak'a yürüyecek olursa, Antalya'ya asker çıkaracağı tehdidini savurmuştur. Bu havada, 5 Haziran 1926'da, Türkiye, İngiltere ve Irak, Musul konusunda anlaşmışlardır. Antlaşma konusunda Lord Kingross, şu yorumu yapmaktadır: «Tuhaftır ki, Musul görüşmeleri sırasında, uzlaşmazlığın temelinde olan petrol sorunu pek az ortaya atıldı. İngilizler, sanki petrolde gözleri yokmuş görünmek için çaba harcadılar. Türk Hükûmeti ise, bunu bir ekonomik meseleden çok sınır işi sayıyor, petrolün memleketin ilerdeki kalkınmasında oynayacağı rolü anlamamış gözüküyordu. Antlaşmada, Türkiye yalnız toprak isteklerinden değil, petrol üzerindeki iddialarından da vazgeçiyor, sadece petrolden alacağı yüzde 10 payla yetiniyordu. Daha sonra bu hisse de beşyüz bin İngiliz Lirası kadar bir para karşılığında bütünü bırakıldı.»¹⁶⁶

Amerikalıların da ortak bulundukları Gülbenkyanlı Irak Petrol Kumpanyası (IPC), 1931 yılından başlamak üzere, 70 yıllık bir imtiyaz elde ederek, Irak'ın zengin petrol yataklarını işletmeye koyuldu. Musul petrolünü, çok noksan ve kırık-dökük bilgilerle anlatmaya çalıştığımız emperyalist devletler ve petrol şirketlerinin çevirdiği uzun entrikalardan sonra böylece kaybetmiş olduk. Ama İngiltere'nin Musul ve petrol için her çareye başvuracağı muhakkaktı. Genç Cumhuriyet'in bu gerçeği gözönünde tutarak, Musul ve petrol konusunda fazla ısrar etmediği düşünülebilir.

BORAKS'IN HİKÂYESİ

Petrol gibi, günün belli başlı politik konularından biri haline gelen boraks'ın hikâyesi de ilgi çekicidir. Yabancı kişi ve firmalar, ülkemizdeki bor mineralleriyle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ilgilenmeye başlamışlardır. 1865'te Balıkesir'deki bor madenleri «Compagnie Industrielle des Mazures» adlı bir Fransız firmasına 20 yıl süreyle verilmiştir. Balıkesir Valisi Mehmet Reşat Paşanın 1882 yılında maden işleriyle uğraşan Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne gönderdiği uyarıya göre, firma, 1880 yılında 200 bin dönüm bir arazi için arama imtiyazı almıştır. Vali, şirketin kanuni süre içinde arama yapmadığını, elindeki ruhsatın hükümsüz olduğunu ileri sürmekte ve «madenler Türk vatandaşlara verilsin» demektedir.¹⁶⁷ Fransız şirketi ise, İstanbul'da, nizami sürede aramalara başladığını iddia ederek, 99 yıl süreli yeni bir imtiyaz elde etme çabasındadır. Fransız firmasının karşısında güçlü rakipler de vardır. Herhalde çeşitli elçiliklerden gelen baskılar üzerinedir ki, Abdülhamit, maden ihraç ve naklini 1883 yılında yasaklamıştır. Fakat yasak çok kısa sürmüştür ve nihayet 1887 yılında bor kaynaklarını, Türkiye'de bugün de çeşitli entrikalar çeviren İngiliz firması ele geçirmiştir. Hâlen ülkemizde Türk Boraks Madencilik Anonim Şirketi adıyla faaliyet gösteren Borax Consolidated Limited, 1890 yılına kadar bu madenleri işletmiştir. Dünya bor madenlerine el koyan bu büyük şirket, 1890 yılından sonra çalışmalarını Güney ve Kuzey Amerika'ya yöneltmiştir. Memleketimizde ise, bir yandan bor madeni alanlarını kapatmaya çalışırken, öte yandan üretimi düşürmüştür. Üretimi 12 bin tondan 3 bin tona indirmiş ve 1950'den sonra da üretimi bütünü durdurmuştur. Bu arada hiçbir arama yapmadan ve cevher bulan yerli müteşebbislerin ellerinden bu alanları işletmemek üzere satın almıştır. Firmanın boraks üzerinde tekel kurma oyunları hâlâ sürüp gitmektedir.

Boraks, cevhere el koyup işletilmeyişin örneğidir. Yabancı firmalar, madenleri işlettikleri takdirde dahi, kaynakların harap olmasına aldırış etmeden, az yatırımla, kısa sürede azami kâr sağlama peşinde koşmuşlardır. Fransızların Ereğli'deki kömür işletmesi, buna bir örnek teşkil edebilir. «Emîlak-i Şahane»den olan Ereğli kömürü, 1848'den başlayarak, bedel karşılığı, kişi ve kumpanyalara işletmek üzere verilmiştir. Çıkartılan kömürün tamamı, belli fiyatla Bahriye'ye satılmaktaydı. 1882'de kısmi bir satış serbestisi sağlandıktan sonradır ki, yabancı firmalar Hıvza'ya gelmişlerdir. Bunların en önemlileri, Fransız «Ereğli Şirket-i

Osmaniyesi» ile İtalyan «Türk Kömür Madenleri Anonim Şirketi»dir. Yabancı sermayenin girmesiyle, üretim, 100 - 140 bin tondan 900 bin tona kadar yükselmiştir.

Fransız şirketinde çalışan işçinin durumu hakkında Hüseyin Avni Şanda şu bilgiyi vermektedir:

1- İşçiler çoğunlukla camı bile olmayan barakalarda elbiseleriyle yatarlar, ertesi sabah güneş doğar doğmaz ocaklara girerler.

2- Beslenme kötüdür. İşçiye sıcak yemek vermek için bir mutfak kurulmamıştır. İşçinin barakalarda hazırladığı günlük yemeği, zeytinyağda kavrulmuş mısır unu ile soğandır.

3- Sağlık teşkilâtı yetersizdir. İşçi, ancak kazada yaralanırsa, doktora ve hastaneye gönderilmektedir. Sıtma, baş ağrısı gibi hastalıklar, ocaklarda çalışma esnasında ayaküzeri geçirilmektedir.

4- Hasta işçiler ocakta az çalışırken, Fransız mühendisleri, bunları tembel sanarak azarlamakta, hattâ dövmekte ve ücretlerini kesmektedir.¹⁶⁸

Havza'da ilk grev, 1908 Hareketi'nden sonra olmuştur. Grevin nedeni, ücretlerden hastane parasının kesilmesine son verilmesi talebidir. Zira şirket, yaralanan ya da hastalanan işçilerin tedavi giderlerini işçilere ödetmektedir. Grev üzerine, herhalde şirketin isteği ile İstanbul'dan Havza'ya Musul gambotu ile Avcı Taburları gönderilmiştir. Çok masum işçi talebi yerine getirilerek grev sona erdirilmiştir.¹⁶⁹

Hissedarlarına yüzde 12 gibi yüksek bir kazanç sağlayan şirket ve benzerleri, azami kâr amacıyla, ücretler ve sosyal yatırımlar gibi ekonomik yatırımları da çok düşük seviyede tutmuşlardır. Ancak 1940 yılında Havza'daki bütün ocakların devlet elinde toplanmasından sonradır ki, sosyal ve ekonomik alanda geniş yatırımlara girişilmesi ve Havza'nın bir ekonomik bütün olarak rasyonel işletilmesi gerçekleştirilebilmiştir.

ÖTEKİ YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Şevket Süreyya Aydemir, Türkiye'de Lozan'dan sonra faaliyette bulunan yabancı sermaye hakkında şu rakamları vermektedir:¹⁷⁰

Alanı	Tutarı (bin İngiliz lirası)
Demiryolları	39,133
Madenler	3.048
Bankacılık	10.210
Belediye işletmeleri	4.983
Sanayi teşebbüsleri	2.447
Ticaret	3.593
TOPLAM	63.414

Buna göre, yabancı sermaye yatırımlarının pek azı sanayie yönelmiş, bunların yarısından çoğu demiryolu yatırımlarına gitmiştir. Demiryolları, daha yukarıda gördüğümüz üzere, devlet gelirlerine el koymak suretiyle gerçekleştirilen rizikosuz, kârlı teşebbüslerdir. Tablo-da hayli önemli yatırımlar atfedilen bankaların da en önemli kazanç kaynağını, devletle olan ilişkileri teşkil etmektedir.* Devlete verilen avanslar ve devlet istikrazlarına aracılık vb., bankaların ticarî faaliyetler kadar önemli bir kazanç kaynağı sayılabilir.

*Alâattin Cemil, yabancı banka yatırımlarının az olduğunu ileri sürmektedir: «Bu bankaların Türkiye'ye vazettikleri sermaye, şayanı hayret bir surette azdır. Hattâ bazı bankaların Türkiye'ye mevzu sermayeleri de yoktur. Yalnız on iki ecnebi bankasının Türkiye'de mevzu sermayesi 2.770.000 Türk Lirası ve 1 milyon Liret Şe 30 bin İngiliz Lirasıdır... Ecnebi bankaları, sermayeden ziyade mevduat ile icra-yı muamele etmektedirler» (Alâattin Cemil, *Bizde Ecnebi Bankaları*, Ayın Tarihi, cilt 21, sayı 71, Şubat 1930).

Devlet gelirlerini emmeye yönelmiş bu cins faaliyetler, gelir kaynaklarını kurutarak devleti, yalnız klasik fonksiyonlarını değil, ekonomik ve sosyal fonksiyonlarını da gerçekleştiremeyecek bir duruma sokmuştur. 1914 – 1915 Bütçesinde, devlet gelirlerinin yatırımlara karşılık gösterilmesi yüzünden şişen borçlar, bütçenin yüzde 34'ünü götürmekteydi. Maarif Nezareti'ne ayrılabilen miktar, 555 bin lira ile, bütçenin ancak yüzde 1,6'sıdır. Nafia Nezareti için de ancak o miktar bir ödenek ayrılabilir! Demek ki, yabancı sermaye, kalkınmaya şüpheli bir katkıda bulunurken, bu yolda baş görevi yüklenmesi gereken devlet ağacının köklerini kurutarak, her türlü gelişme ümidini yok eden parazit bir rol oynamaktadır.

Yabancı sermayenin ilgilendiği başka bir konu, ona tekel durumunda garantili kazanç getiren su, havagazı, elektrik, telefon, tramvay vb. tesisleridir. Uzun süreli imtiyazlara dayanan bu tesislerin çoğu, ekonomiye doğrudan doğruya bir katkıda bulunmaksızın tekel fiyatlarıyla tatlı kazançlar elde etmekte ve birkaç büyük şehrin konforunu sağlamaktadır.

Ekonomik açıdan zorunlu bir hizmeti yerine getirmekle birlikte, bu kategoriden bir yatırım olan İstanbul rıhtımı, bu cins yatırımlar hakkında bir fikir vermek için hoş bir örnektir. Şartnamesine göre, imtiyazı elde eden Fransız şirketi, rıhtımı Haliç'e kadar uzatacaktı. Şirket bunu kârlı bir iş görmemiş, yatırılacak sermayenin faizini bile kurtaramayacağına hükmederek, taahhüdün bu kısmından kurtulma çarelerini aramıştır. Abdülhamit'in Mabeyn Başkâtibinin yazdığına göre, şirket, kesenin ağzını açarak, «ekâbirden bir zâta» başvurmuş ve ondan Abdülhamit'i Haliç Limanı inşasından vazgeçirebilecek bir jurnal hazırlamasını istemiştir. Jurnal hazırlanmış ve şu sakıncaları dile getirmiştir: İstanbul sahilinde, «karaya ayak basma ameliyesine yardım edecek rıhtım gibi bir vasıtanın boydan boya bir yabancı kumpanyanın elinde bulunması, memleketin inzibatı noktasından dikkate şâyan ve tehlikeli»dir. «Galata Rıhtımı, hernekadar tarassut altında bulundurulabilir ve Yıldız münasebeti noktasından uzak sayılabilirse de, Haliç tarafları vaziyet-i coğrafiyesi itibarıyla, âdeta İstanbul ve Kâğıthane tarikiyle Yıldız'ı kuşatmaya» elverişlidir. Bu yüzden doğabilecek sakınca, «pek azım»dır. Jurnal, bunun önlenmesini ve limanın da devletçe satın alınmasını istemektedir.¹⁷¹ Şirket, bu jurnal sayesinde limanı Haliç'e uzatmak taahhüdünden kurtulmuştur. Ama ortaya limanın devletleştirilmesi fikri çıkmıştır. Bu noktada Fransız devleti sahnede boy göstermiştir. Fransız Dışişleri Bakanı Delcassé, İstanbul'daki Sefir Constans'a yazdığı mektupta, «Rıhtım Şirketinin satın alınması, nakdi bir mesele değildir. Fransız şerefine indirilmiş bir darbe olacaktır.» demektedir.¹⁷² Fransa, Lorando ve Tubini adlı tebaalarının ödenmeyen alacaklarına da vesile ederek, Midilli gümrüklerini işgal etmiş ve Fransız rıhtım şirketinin devletleştirilemeyeceğini ispatlamıştır!

Görüldüğü gibi, bu nitelikteki yatırımlar da, demiryolları gibi, zorla, tehditle ve rüşvetle elde edilmiş tekellerdir. Esasen sömürge şartlarında, politik baskı ile ekonomik baskı daima elele gitmektedir. Hattâ devletler, kendi firmalarına zorla sipariş sağlama yoluna bile başvurmuşlardır: Ermeni komitecilerin Osmanlı Bankası'nı basmasından sonra, bazı Avrupa devletleri, tebaalarının zarara uğradığını ileri sürerek, Bâbîâli'den tazminat istemişlerdir. Tazminatın kabulü, devletin Ermeni olaylarında kabahati yüklenmesi anlamına gelecektir. Bâbîâli, bu sebeple, tazminat talebini şiddetle reddetmiştir. Fakat Amerika'nın tazminatı elde etmek için Türkiye sularına bir savaş gemisi gönderceği iştirilmiştir. Bunun üzerine, Osmanlı Devleti'nin başvurduğu çareyi Tahsin Paşa şöyle anlatmaktadır: «Meselelerin büyümesine ve devletlerle aramızın açılmasına meydan vermemek için İngiltere, Fransa ve Amerika'ya bazı gemiler sipariş olundu, bu gemilerin bedeli tespit edilirken, o devletlerin zararları da dahil-i hesap edildi.»¹⁷³

Görüldüğü gibi, Türkiye'nin talanında politik baskı ile ekonomik baskı eleledir ama, politik baskı ve donanma gösterileri çok daha ağır basmaktadır. Bey ve paşaların devlet gücüne dayanarak, köylüyü talan etmesi gibi, Batı sermayesi de emperyalist devletlerin silâhı, tehdidi altında faaliyet göstermektedir. Bu sermaye, eski sarraflar ve mütezimler misillî,

devlet gelirlerinin yağmasına geniş ölçüde katılmıştır. Devlet gelirleri, Düyunu Umumiye aracılığı ile, rizikosuz, kârlı bir yatırım garantisi sağlamaktadır. Gelirlerini bu yoldan kap-tıran devlet ise, ancak borçla yaşayarak, politik baskılar gibi, mali baskılar karşısında da savunmasız kalmaktadır. Devletin, görünüşe göre, tek olanağı, çatışan emperyalist çıkarları birbirlerine karşı oynayarak az çok bir hareket serbestisi elde edebilmektedir. Yalnız bu serbesti de nazariyatta kalmakta, birçok halde, emperyalist devletlerin her birine ayrı ayrı tâvizler vermekle sonuçlanmaktadır. Esasen, emperyalist devletler, çatışan çıkarlarına rağmen, bir noktada birleşmektedirler: Türkiye'nin talanı. Bu sebeple, Osmanlı Devleti'nin de söz sahibî olduğunu zerrece akıllarına getirmeksizin, «şu iş senin, bu iş benim» diye aralarında anlaşmaktadırlar. Ortada, kabaca yürütülen bir talan vardır. Bu talan tablosunu tamamlayabilmek için, şimdi, emperyalizmin tarım düzenine getirdiği değişiklikleri görelim:

TARIMDA YENİ DÜZEN

Yabancı sermaye, alınıp satılabilmesi, spekülasyon konusu yapılması, borçlara karşılık gösterilebilmesi vb. yoluyla toprakların kapitalist bir değer hâline getirilmesi için hükûmet üzerinde baskı yapmakta gecikmemiştir. Nüfuzlu «Times» gazetesi, «yabancıların arazi satın alması için mevcut bütün engellerin kaldırılması ve sağlam bir mali sistemle, yolları ve limanlara yatırılan sermayenin temini için karşılık tesisi, büyük sonuçları en sert yoldan sağlayan siyasi faaliyetlerdir. Önümüzde zengin ve işlenmemiş bir memleket var. Batı sermayesi bunu elde edebilir.» buyuruyordu. 1838 Ticaret Antlaşmasının hazırlayıcısı olan ve sonra İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliğine getirilen Sir Henry Bulwer -ki Yassıada'yı satın almıştır-, yabancılara arazi satın alma hakkının tanınmasını ve arazi karşılık gösterile-rek senetler çıkartılabilmesini istemekteydi. Hattâ Abdülmecit tarafından kendisine İzmir dolaylarındaki Burgaz ovasında bir çiftlik hediye edilen şair Lamartine, bu sayede milyon-lar kazanmayı umuyordu. Şair, bir İngiliz-Belçika şirketinin Burgaz ovasını gelir kaynağı hâline getirmek için kendisine milyonlar vaadettiğini söylüyordu.

Yabancılara göre, Türk tarımının geriliği, pratikte özel mülkiyet sisteminin kayıtsız şartsız uygulanmayışından ileri gelmektedir. Yürürlükteki kayıtlar kaldırıldığı takdirde, arazi değeri yükselecek, tarıma ilgi artacak ve üretim çoğalacaktır. İşte bu görüşleri öne sürenlerin baskıları altında, 1274 tarihli Arazi Kanunnamesi hazırlanmıştır. Kanun, daha önceden özel mülkiyete konu teşkil eden ve büyük miktarlara erişen çiftlikleri uygulama alanı dışında bırakarak, miri araziye düzenlemektedir. Batı isteklerini yerine getirmek açı-sından da, kanun yarı yolda durmakta ve köylülerin topraksız kalmasını önlemeye çalış-maktadır.

Kanun, miri arazi üzerinde kurulmuş bağımsız küçük çiftçi işletmelerinde bireysel tasarruf esasını getirmektedir. Köylü, tasarrufundaki arazide istediği gibi tarım yapabilecek, arazisini kiraya verebilecektir. Gerçi bunlar, tarım memurunun iznine bağlı tutulmaktaysa da, izin teorik kalmaktadır. Bununla birlikte, arazinin borç için satılması, ipotek edilmesi vb. önlenmek istenmiştir. Ayrıca, bir köyün arazisinin bir ya da birkaç kişinin eline geçecek biçimde çiftlik hâlinde verilmesi yasaklanmıştır. Kanun böylece, küçük çiftçiyi işlediği ara-zinin mülkiyetine kavuşturmakla birlikte, bağımsız küçük işletmenin yaşamasını sağlamak ve köylünün proleterleşmesini engellemek istemiştir. Ne var ki, emperyalist ülkelerin baskısı altında, bu sistem çok uzun ömürlü olmamış, yeni kanunlar ve yönetmeliklerle, bütün bu sınırlamalar kaldırılmış ve tarımda liberal bir düzene yönelinmiştir.

Öte yandan yabancıların taşınmaz mallar edinmesini yasaklayan hükümler, 1284 (1869) Kanunu ile kaldırılmıştır. Gerçi yabancılar, evvelce «kendi eski tâbiyetlerini kaybetmeden sırf arazi satın alabilmek için ayrıca bir de Osmanlı tebaası yazılmak kolaylığını buluyor veya mülkleri tapu dairesinde Osmanlı tebaasından birinin üzerine yazdırmakla, gayri-

menkul mülk elde edebiliyorlardı. Bu meselenin, Türkiye'nin tam mânâsıyla müstemleleştirilmesi hususunda ehemmiyetini bilen ecnebi sefirlerinin tazyiki karşısında nihayet Bâbîâlî, ecnebi devletlerle bu meselenin müzakeresine girişti ve neticede ecnebilerin de Türkiye'de Türk tebaası gibi şehirlerde ve kırlarda mülk sahibi olması esas kabul edildi.»¹⁷⁴ Bununla birlikte, kapitülasyonlar altında yaşayan bir ülkede, tebaanın büyük bir kısmının askerlik, vergi v.b. den kurtulmak için yabancı tâbiyetine geçmesi ve arazinin çoğunun yabancılaşması tehlikesi vardı. Yabancılar için de, kapitülasyonlar var oldukça, durumun avantajı açıktı. İmparatorluk, bir anlamda, arazisiz bir devlet hâline gelebilirdi. Bu sebeple, yabancılar ait mülklerin tamamen Osmanlı kanunlarına tâbi tutulacağı, kapitülasyon hükümlerinden yararlanamayacağı ve müsaadesiz yabancı tâbiyetine geçen Osmanlıların mülk sahibi olamayacakları, yabancı devletlere kabul ettirilebildi. Bundan başka, banka ve şirketlerin toprak edinmeleri, bir tehlike teşkil etmekteydi. Bu sebeple, Osmanlılığı sözde kalan şirket ve bankaların, köylerde arazi karşılığı borç para vermeleri yasaklanmıştı. Köylerde ancak Ziraat Bankası bu işi yapabilecekti. Şehirlerde arazi karşılığı borç veren banka ve şirketler de, bu araziye «ferag-i kat'i ile uhde-i tasarruflarına» geçiremeyeceklerdi.

Bu sınırlamalara rağmen, yeni toprak mevzuatı, yerli ve yabancıların elinde geniş arazilerin toplanması ve köylünün ırgatlaşması yolunu açmıştır. Bununla birlikte, yabancı sermayenin tarıma girişi sınırlı kalmıştır. Yabancılar, İstanbul ve İzmir gibi şehirlerde büyük mülkler edinmişlerdir. Başta ünlü Vitol olmak üzere İngilizler, Moda'ya yerleşmişlerdir. Ziya Paşa'nın ifadesiyle, Galata ve Beyoğlu'nda birçok islâm mahalleleri başka ellere geçmiştir. Fakat Türkiye'de, birçok sömürge ülkede görülen biçimde, yabancı sermayeye ait büyük kapitalist çiftliklere pek rastlanmamaktadır. Şüphesiz, eğer Almanlar, kolonizasyon planlarını gerçekleştirebilseydiler, Siyonistler Abdülhamit ile uzlaşıp imtiyazlı kolonizasyon şirketi olan «Büyük Osmanlı - Musevi Kumpanyası»nı kurabilseydiler, durum çok farklı olacaktı.

Yabancılar, sömürge tipi kapitalist çiftlikler kurmak yerine, tarım ürünlerinin ticaretiyle yetinmişler, pamuk gibi ihtiyaç duydukları bazı ürünlerin yetiştirilmesini teşvik etmişlerdir. Amerika'daki iç savaş yüzünden pamuk sıkıntısı çeken İngiliz fabrikatörleri, Türkiye'den pamuk getirtilmesini düşünmüşlerdir. Türkiye'de pamuk yetiştirmek ve pamuk cinsini ıslah etmek yolunda Osmanlı Devleti'ni tedbirler almaya zorlamışlardır. Kendileri de Türk gazetelerinde yayınlar yaptırmışlar, İstanbul'a gelen bir İngiliz temsilcisi, çiftçiye parasız tohum vererek, ucuz araç ve gereç sağlayarak, ekim usullerini öğreterek, pamuk tarımını geliştirmeye çalışmıştır. Almanlar pamuk tarımı ile daha çok ilgilenmiş benzenmektedirler. Deutsche Bank, başka bir Alman bankasıyla birlikte, «Alman Şark Pamukçuluk Şirketi»ni kurmuştur. Şirket, pamuk ekicilerine kredi vermekte, Amerikan tohumluğu ve makina sağlamakta, yetiştirilen pamuğu peşin parayla satın almaktadır. Dr. Jaeck'in yazdığına göre, Alman Şark Kumpanyası, Adana ovasında «pamuk ziraatını tesis etmiş ve istihdam ettiği Ermeni rençperlerle, az bir müddet zarfında bu ziraate büyük bir ehemmiyet ve vüs'at vermeye muvaffak olmuştur.»¹⁷⁵ Bununla birlikte, bu tarım sınırlıdır, bataklıklar, taşkınlar ve sıtma yüzünden ovanın pek az kısmında tarım yapılabilir. Tarım metodları ilkindir. Çiftte kazanlar (buharlı nadas makinaları) 1881 yılında ilk kez Adana'ya gelmiştir. Harman makinasının (batöz) gelişi 1890'dır. Dört ve altı öküzle çekilen nadas pullukları ile «Bergüzar» adı verilen (Mc Cormick) hafif orak makinasının getirilişi daha geç tarihlere rastlamaktadır.¹⁷⁶ Fakat ihracata yönelmiş pamuk üretimiyle Adana'da işçi ihtiyacı ortaya çıkmış, civar illerden işçi akını başlamıştır. Böylece, şimdiye kadar ortaklıkla işletilen çiftliklerde, kapitalizm yolunda ilk adımlar atılmıştır. Almanlar, bundan başka Eskişehir, Adapazarı gibi demiryoluna yakın bölgede arpa, patates tarımını geliştirmeye çalışmışlardır. Karadeniz'de fındık ticaretinde de iki yabancı firma egemen olmuştur.

Yabancı firmaların, ticaret ve nakliye alanında kalarak, sömürge tipi tarım işletmeleri kurma yoluna gitmeyişi'nin nedenleri nelerdir? Bunda, herhalde arazi kanunlarının sınırlayıcı

hükümlerinin ve baskılara rağmen, bu hükümlerin yavaş değiştirilişinin bir rolü olsa gerektir. Türk toprak hukukunun geleneksel esaslarına son ölüm darbesini indiren kanunun 1913 yılında çıktığı hatırlanmalıdır. Avrupa ülkelerinin muhtaç bulundukları tarımsal ürünleri başka pazarlardan daha kolaylıkla sağlayabilmeleri, sıtma ve taşkınlara yüzünden güçlüklerle yaşanabilir halde bulunan bataklık hâlindeki Türk ovalarının ıslahı için büyük yatırımların gerekli olması da yabancı sermayenin tarıma akmasını engellemiş olabilir.

Yeni arazi düzeninin getirdiği daha büyük bir tehlike, Prof. Barkan'ın deyişiyle, «memlekette garp kapitalizminin mümessili sıfatıyla zenginleşen ve parayı elinde tutan Rum ve Ermeni sarraflar»dan gelmekteydi. Toprak alış-verişinin kayıtsız şartsız serbest olduğu bir düzende, Rum ve Ermeni sermayedarlar, köylünün güçsüzlüğünden yararlanarak çok kısa sürede geniş araziler ele geçirebilirlerdi. Bu yolda bir gelişmenin başladığına da şüphe yoktur. XIX. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve Kurtuluş Savaşımıza kadar süren kanlı boğazlaşmalarda, yeni toprak düzeninin paralı Rum ve Ermenilere sağladığı olanakların yarattığı tepkinin azçok bir payı bulunsa gerektir. Prof. Barkan'a göre, «küçük çiftçi kitlesini proletaryalaştıracak» biçimde, «bu kuvvetlerin işlerini tamamlamalarını siyasi birtakım hercümerçler» engellemiştir ve böylece «Türkiye'de dünyanın hiçbir yerinde bulunmayan ve din, ırk ve sınıf farklarıyla zehirlenecek olan bir toprak esaretinin önüne» geçilmiştir. «Aksi takdirde, her şeyin bizi kenarına sürüklemiş olduğu bu uçuruma düşmemiz mukadder bulunuyordu.»¹⁷⁷

İSTANBUL'DA BOLLUK, ANKARA'DA KİTLİK

Hemen belirtelim ki, yeni toprak düzeni, tarımda derebeylerin ve toprak ağalarının egemenliğini değiştirmiş değildir. Aksine, daha da güçlendirmiştir. Üstelik devletin tarımsal üretimi arttırma yolunda giriştiği birtakım çabalar, serbest ticaret rejimi sayesinde yabancı un ve buğdayının Türkiye'yi istilâ etmesi üzerine başarısız kalmıştır. Denizaşırı ülkelerden düşük maliyetli buğday Avrupa'ya akmaya başlayınca, Fransa ve Almanya gibi ülkeler, çiftçilerini korumak için gümrüklerini iyice yükselterek himaye tedbirleri almakta tereddüt etmemişlerdir. Kapitülasyon rejimi altındaki Türkiye ise, çiftçisini koruma hakkına sahip değildi. Bu yüzden tarım üretiminin gelişmesi engellenmiş ve Türkiye, buğday ve un ithal eden bir ülke hâline gelmiştir. Ekime elverişli geniş araziler boş kalmıştır. Prof. T. Yazıcıoğlu'na göre, 1878 - 1913 döneminde Türkiye, ihracat düşüldükten sonra her yıl ortalama olarak net 75 bin ton un, 65 bin ton pirinç ve 10 bin tona yakın buğday ithal etmiştir. Buğday, un ve pirinç için, her yıl dışarıya net 2 milyon altın liraya yakın para ödenmiştir.¹⁷⁸

Büyük şehirler, buğday ihtiyacını dışardan karşılarken, kötü ürün yıllarında Anadolu köylüsü, açlıktan ölmüştür. Meselâ 1874, Ankara, Kırşehir, Yozgat, Çankırı ve Sivas yöresinde kıtlık yılıdır. Resmi kayıtlardan öğrendiğimize göre, Ankara'nın Keskin kazasına bağlı 160 kadar köyün 1873 yılında toplam nüfusu 52 bin kişidir. Kıtlıkta 20 bin kişi ölmüş, 7 bin kişi ise göç etmiştir. Bu 160 köyün 1875 yılı nüfusu 25 bin kişiden ibarettir. Diğer bir köyler grubunun nüfusu 1873'te 16.900'dür. Kıtlıkta 4797 kişi ölmüş, 2643 kişi göç etmiştir. 1875 nüfusu 9.261'dir.¹⁷⁹

Bu rakamlar, Türk tarımının içinde bulunduğu durumu göstermeye yeterlidir. Avrupa'nın gelişmesine bağımlı olarak, bugün de hâlâ ihracatımızın önemli kalemlerini teşkil eden pamuk, tütün, afyon, tiftik, arpa, fındık, üzüm, incir ve maden üretiminde sınırlı bir gelişme görülmüş, fakat Türk tarımı, derebeyler egemenliğindeki ilkel karakterini sürdürmüştür.

Özetlersek, emperyalizmin boyunduruğu altında, bağımsız gelişme olanağını yitiren Türk ekonomisi, modern sanayiye kavuşmak şöyle dursun, geleneksel sanayiinden dahi yoksun kalmıştır. Yabancı sermaye, tarım ve sanayi alanında ciddi bir gelişme olmadığından esasen sınırlı kalan devlet gelirlerine el koyarak, devletin ekonomik gelişme ortamını hazır-

lama yolundaki zorunlu görevini yerine getirmesini engellemiştir. Günlük ihtiyaçlarını karşılamak için dahi, yeni tãvizler karşılığı borçlar arama durumunda kalan devlet, kalkınma harcamalarına gülünç miktarlarda para ayırabilmiştir. Bu şartlar altında, her türlü gelişmenin ön şartı olan mal ve can güvenliğini tam sağlayamadığı gibi, üretimi teşvik edici bir vergi ve idare sistemi de kurulamamıştır. Serbest ticaret şartlarının yarattığı engellerin ötesinde, fazla üretimin kendi durumunda bir değişiklik yapmayacağını, az da üretse, çok da üretse derebeylerin, mültezimlerin ve tefecilerin elinde eski perişanlığının süreceğini bilen direkt üretici, üretimi arttırma çabalarının faydasızlığını anlamıştır. Dikkatli bir gözlemci olan Moltke, daha 1840'tan önce, «Herkes, kimde çok varsa, ondan çok alınacağını bildiği için kollarını kavuşturup oturuyor ve geçimi için zaruri olan kadarını yetiştiriyor» demektedir.¹⁸⁰ Serbest ticaret döneminde bu şartlar, demiryollarının sağladığı olanaklara ve göçebelerin iskânı, tarım kredisi vb. gibi devletçe girilen bazı çabalara rağmen, pek az değişmiştir.

Emperyalist sistem içinde Türkiye'nin ekonomik tablosu, ana çizgileriyle, bundan ibarettir. Bu yeni düzene bir ad koymak gerekirse, buna, «prekapitalist düzenin miraslarını geniş ölçüde taşıyan tarımın ağır bastığı sömürge tipi bir kapitalizm» diyebiliriz. Bu tip, yalnız Türkiye'ye özgü değildir. Emperyalizmin boyunduruğuna düşen bütün ülkelerin ortak kaderi, sömürge tipi kapitalizmdir. Bu tip kapitalist sistem içinde, Türkiye'de nasıl bir toplumsal yapı doğmuştur? Şimdi bunu görelim.

V

AÇIK PAZAR TÜRKİYE'SİNDE YENİ TOPLUMSAL YAPI

XX. YÜZYIL BAŞINDA KÖY

Emperyalist sistem içinde gelişen yeni toplumsal yapının incelenmesine köyden başlayalım. Ekonomik ve askeri üstünlüğün Doğu'dan Batı'ya geçişiyle, XVI. yüzyılın ortalarından başlayarak bozulmaya başlayan geleneksel Osmanlı toprak düzeninin, derebeyler ve mültezimler elinde çöktüğünü evvelce görmüştük. Yüzyıllar boyunca, mal güvenliği şöyle dursun, ırz ve can güvenliğinden yoksun kalan köylünün, yollardan ve ovalardan uzak, dağlık ve ormanlık bölgelere çekilerek ve toprağı bırakıp göçebe hayata yönelerek, eşkıya-dan çok, devlet adına ya da devlet desteğiyle karşısına çıkanlardan kaçtığını ve kapalı üretim şartlarında yaşadığını söylemiştik.

Bu durumu değiştirme yolunda çaba gösterilmiş ve II. Mahmut'un yarıda kalan teşebbüsünden sonra, Tanzimat hareketi, can ve mal güvenliğini sağlamaya, idare adamlarının keyfi davranışlarına ve iltizam soygununa son vermeyi denemiştir. Demiryolu ve telgraf sayesinde âsaişin az çok sağlanması mümkün olmuş, fakat köylü, derebeylerin ve mültezimlerin elinden kurtarılamamıştır. Verginin memurlar eliyle toplanması teşebbüsü, vergilerin satışa çıkarılmasından büyük kârlar sağlayan ve ucu büyük sarraflara kadar uzanan bir şebekenin direnmesi yüzünden başarısız kalmıştır. Du Velay, «vergi ticareti»nde üst tabakayı teşkil eden «Banker - Paşa» ortaklığı hakkında şu bilgiyi vermektedir: «Türkiye'de Tanzimat'tan önce ve Tanzimat'tan sonra bu ihalelerin çokluğu, Galata'da oturan ve şanj ve para muameleleri dışında, sırf Hazine'ye verdikleri borçların faiziyle yaşayan bir bankerler korporasyonu doğurdu. Hazine, sıkıntıda kalarak şu veya bu gelirinin birkaç yıllıkını iltizama vermek için müzayedeye koyacağını ilân edince, bu bankerler, genellikle Ermeniler, bir veya birkaç paşayla uyuşurlar, müzayedeye paşaların tesiri altında bitirilir, bankerler göz açıp kapayıncaya kadar, maliyenin muhtaç olduğu paraları bulup Hazine'ye teslim ederler. Hazine arzu ettiği altınları artık elde etmiştir. Borcun ağır şartları veya bu haris paşaların ve bu kayıtsız bankerlerin vergi mükelleflerine yapacakları zulüm onun umurunda değildir. O bankerler ki, yalnız para hırsıyla meşbûdurlar ve bu operasyonu, bu çeşit yeni bir operasyona başlamak için bir an önce tasfiye etmekten başka bir şey düşünmezler.»¹⁸¹

Hattâ mültezimlerin ihalede pey sürebilmesi için, Hazine, güvendiği sarrafların kefil gösterilmesini istemiştir. İltizam işlerini bu yoldan tekeli altına alan bu hazine sarraflarına «kuyruklu sarraflar» adı verilmektedir.

Bu, vergi ticaretinin en üst kademesidir. İkinci, üçüncü elden adamlar kullanarak, şebeke, köylere kadar uzanmaktadır. Derebey ve eşraf da bu kârlı ticarete katılmaktadır. Son nazırlardan Ahmet Reşit Rey'in 1905 yılında Kudüs Mutasarrıfı iken tanık olduğu âşar

ihaleleri, bu ticaretin alt kademede nasıl yürütüldüğünü güzel belirtmektedir: Mutasarrıf, bir soruşturma yaparak tesbit etmiştir ki, o yörede nüfuz sahibi olan aileler, özellikle bu ailelerden birine mensup olan bazı âyân, ya bizzat, ya da «nâm-ı müstear gibi ortaya çıkardıkları adamlar» aracılığıyla, âşar vergisini değerinin dörtte, hattâ beşte biri fiyatla kapatmaya alışmışlardır. Bu mütegalibenin korkusuyla, ihaleye başka kimseler katılmaya cesaret edemekte, mütegalibe lehine bir tekel durumu doğmaktadır. Bu kişiler, «Hazine-i malyeden çarptıkları» ile yetinmeyerek, köylüden de âşar bedelini fazlasıyla almaktadırlar. Meselâ bir mütegalibe, ufak bir âşiretin âşarını yılda 200 lirayla iltizam etmiştir. Âşar vergisinin gerçek değeri bin liradır. Halbuki mütegalibe, âşiretten 1400 lira toplamıştır. Demek ki Hazine'den 800 lira, vergi mükellefinden de 400 lira olmak üzere, mütegalibe yılda 1200 lira açıktan kazanç sağlamaktadır. Köylü 1400 lira vergi ödemekte, Hazine'ye 200 lira gelir gitmektedir. Bundan başka, ösrü verilmedikçe harmanın kaldırılması mümkün olmadığından, mültezimler, ösrü almayı kasten geciktirmekte ve harmanı açıkta bırakmak tehdidiyle çiftçiye «hükümleri altında zebun» etmektedirler. Mutasarrıf, bu duruma bir çare bulmak için, üç kişiye ayrı ayrı sancağın âşar vergisinin ne olabileceğini hesaplatmıştır. Ortaya çıkan vergi bedellerini, yüzde 10 ilâ 20 oranında indirdikten sonra, âşarı her köyün bütün çiftçilerine vekâleten muhtarları üzerine ihale etmiştir. Neticede, o yılın Hazine'ye ait âşar geliri 20 bin lira fazla olmuş, çiftçiler de bu işten kârlı çıkmışlardır.¹⁸² Mekanizma, bütün ülkede aynı biçimde işlemektedir ve tabii ki, mahallin bu nüfuzlu kişilerinin ticaretini ellerinden alabilmek her zaman mümkün değildir. Mültezimler gibi kendi de yabancı alacaklılar ve yatırımcılar adına devlet gelirlerine el koyma görevini yüklenen Düyunu Umumiye, mültezimlerden pek şikâyetçi olmamıştır. Düyunu Umumiyenin, geliri kendisine ayrılan âşarın ihaleye çıkarılışındaki gecikmeleri önlemek için hükümeti sık sık uyardığı, hattâ baskı yaptığı görülmektedir. Âşar ihaleye çıkarılınca, Düyunu Umumiye'nin bir görevlisi de hazır bulunmakta, ihaleyi kazanan mültezim, Düyunu Umumiye'ye senet vermekte ve senet bedellerini doğrudan doğruya bu idareye ödemektedir. Görüldüğü gibi, yabancı sermayenin temsilcisi Düyunu Umumiye, köylüyü ezen ve devleti gelirinden yoksun bırakan bu parazit faaliyete kolayca uymuştur. Mültezim gibi, Düyunu Umumiye'nin çıkarı da devletin acz içinde kalması, bütçesini düzene sokamayarak para sahiplerinin sömürüsüne boyun eğmesidir. Bu anlamda, prekapitalist düzenin parazit mültezimi ile yabancı sermaye, çıkar birliği hâlinindedir. Yabancı sermayedar ile yerli mültezim arasında çap farkı da olsa, her ikisinin de kazançları devlet yağmasına dayanmakta ve bu yağmayı ahenkli biçimde yürütmektedirler. Esasen, emperyalizm, prekapitalist düzenin geri unsurlarıyla her yerde uzlaşmış ve bu geri ve parazit unsurları güçlendirmiştir. Emperyalizm, prekapitalist düzenleri ancak kendi çıkarı gerektirdiği ölçüde yıkmıştır. Bunun dışında, prekapitalist düzenlerin bütün unsurlarını, kendi mevkiini güçlendireceğini bildiği için, bilinçli olarak desteklemiştir. Nitekim, emperyalist sistem içinde, mültezimler gibi, derebeyler ve yükselen toprak ağaları da rahatlıkla yerlerini almışlardır. Esasen, mültezimlik, derebeylik ve ağalık, birçok halde birleşmektedir. Yani iltizamı alan, derebeyler ve toprak ağalarıdır.

DEREBEYİ VE TOPRAK AĞASI

Geleneksel Osmanlı toprak düzeninin dışında tutulan Doğu ve Güney Doğu illerinde, derebeylik eskisi gibi sürüp gitmiştir. Erzincan Valisi Ali Kemal'in incelemelerine de dayanarak İsmail Hüsrev, bu bölgedeki derebeyliğini şöyle anlatmaktadır: Doğu illerinde derebeyliğin menşei cebir ve tahakkümdür. Geleneksel Osmanlı düzeninde dahi, «ekrat beyleri» yani derebeyi hükümetçikleri reisleri, hudutları içinde bulunan araziye, «mülkiyet üzre zapt ve tasarruf» eylemişlerdir. Bu hükümetçikler arazisinde yaşayan köylü, beylerin tebaası sayılmaktaydı. Bu bölgede toprak ve köylünün üretim araçları, âşiret reislerinin, beylerin

ve ağaların mülkiyeti altındadır. Köylü, ne bir eve, ne de bir parça toprağa maliktir. Ağanın beyin, aşiret reisinin arazisinde, birer in tarzında yaptırmış olduğu kulübeye, maraba olarak sığınmıştır. Bütün mülkü, altına serdiği bir çul, kırık bir testi, birkaç odun parçasıdır. Gezici aşiret derebeyliğinden çok toprağa yerleşmiş derebeyliğin geliştiği Urfa ve civarı Güney Doğu illerinde, köyler, derebeylerin tapulu mallarıdır. En fakir derebeyinin üç dört köyü vardır. Otuz kırk köye sahip ve bu köylerin hemen bütün gelirini toplayan derebeyler mevcuttur. Köylü, boğaz tokluğuna çalışmaktadır.

Köylü, angarya çalışma, vergi (cizye) ödeme ve üretimden belli bir payı ayırma gibi yükümlülükler altındadır.

Derebeyinin arazisi üzerinde çalışan köylüye, «maraba» ya da «azap» denilmektedir. Maraba, mülkiyeti olmayan, fakat yetiştirdiği üründen bir pay alan üreticidir. Maraba, dörtte bir (murabba) anlamına gelmektedir. Yani genel kural, toprak ve üretim araçları toprak sahibine ait olduğundan, direkt üreticiye ürünün dörtte birinin verilmesi biçimindedir. Bazı yerlerde maraba'nın kendi toprağı varsa da, bundan yararlanamaz; çünkü ya toprağı verimsizdir, ya da derebeyine borçludur. Azap ise, ırgattır ve ücretle çalışmaktadır.

Aşiret reislerine ve beylere verilen «cizye»nin adı «uma»dır. İstanbul, Zonguldak, İzmir, Balya gibi yerlerde çalışan aşiret kişileri dahi, kazancına göre «uma» öder. Kurtuluş Savaşı'mızdan bu yana elli yıla yakın bir süre geçtiği halde, derebeylik, fazla değişmeden bugün dahi hâlâ yaşamaktadır.

Derebeylerin yanı sıra, toprak ağaları çoğalmaktadır. Ağayı derebeyinden ayıran, köylü üzerindeki tahakkümünün angarya, cizye vb. gibi ekonomi dışı faktörlere değil, ekonomik faktörlere dayanmasıdır. Ağa, topraksız ya da az topraklı köylüyü arazisinde ortakçı ve yarıcı olarak çalıştıran ve ayrıca borçlandırma yoluyla köylüyü ekonomik bakımdan bağımlı kılan toprak sahibidir. Türkiye'de yeni yeni gelişmeye başlayan kapitalist çiftçi tipi ise, hattâ kullandığı araziye bile başkalarından kiralayarak, tıpkı bir fabrika işletir gibi, işçiler eliyle tarım yapan kişidir.

Ağa -derebey ayırımı, ağanın da zorba derebey metodlarından birçok halde yararlanması ve derebeyliğin zamanla toprak ağalığına dönüşme eğilimi göstermesi dolayısıyla biraz teorik kalmakla birlikte, sanırız ki, yararlıdır. İsmail Hüsrev, bu konuda özetle şöyle yazmaktadır: Orta ve Batı Anadolu'da toprak mülkiyetinde zamanla esaslı dönüşümler olmuştur. Doğu illerinde ve tarihte gördüğümüz derebeylik hukuk ilişkileri kırılmıştır. Köylü toprağı bağılı değildir, angarya yoktur. Mükellefiyet hâlinde cizye verme usulü kalmamıştır. Topraksız köylü ile toprak sahibi arasındaki ilişkiler, hür anlaşmalar biçimindedir. Hukuki bağların yerini, iktisadi bağlar almıştır. Bu iktisadi bağlar, borç bağlarıdır. Toprak sahibi, toprağı yetmeyen ya da toprağı olmayan köylüye arazi ile tohum, araç ve gereç ya da yalnız arazi sağlar. Nakit olarak da «dayama» denilen bir miktar para borç verir. Ürün, giderler çıktıktan sonra, belli oranda ortakçı ile toprak sahibi arasında paylaşılır. Ortakçı, üretim ve tüketim ihtiyaçlarını karşılamak için borçlanmıştır. Ürün alınınca, köylü borcunu ödemek zorundadır. Ama geçinmek için yine borçlanmak gereklidir, bu borçluluk durumu sürüp gider.¹⁸³

XIX. yüzyıldan başlayarak, hükümete kafa tutan derebeylerini temizleme ve nisbeten daha düzenli bir idare kurma yolunda girişilen çabalar, ulaşım ve haberleşme olanaklarının genişlediği bir dönemde, hiç değilse belli bölgelerde, derebeylikten toprak ağalığına dönüşümü hızlandırmıştır. Ayrıca, belli ürünlere dış talebin artmasının, üretim artışını teşvik bakımından, bu tip ilişkileri daha avantajlı bir hâle getirmiş olması mümkündür.

İltizam usulü, tefecilik ve tarım ürünleri ticareti yoluyla belli ellerde biriken paralar, arazi mevzuatı da toprağın serbest alış -verişine yönelirken, büyük çiftliklerin kuruluşunu hazırlamıştır. Dış istekte artış, bu eğilimi hızlandırmıştır. Esasen nüfus seyrek ve ekime elverişli olduğu halde ekilmeyen toprak çoktur. Arazinin bolluğu, ilkel üretim şartlarında birçok arazinin boş bırakılışı ve eski arazi mevzuatının küçük köylü mülkiyetini koruyan

tutumu, bey ve ağa egemenliğinin dışında, kendisi için üretim yapan, pazara kapalı ve pek az toplumsal farklılaşmaya uğramış köylerin yaşamasına imkân vermiştir. Bununla birlikte, verimli arazi, çeşitli yollarla bey ve ağalar elinde toplanmaya başlamıştır.

Toprak mülkiyeti kayıtları o zaman da, bugün olduğu gibi, karmakarışıktır.

Meşrutiyet'in ilânından sonra Anadolu'yu dolaşan Ahmet Şerif, toprak ağalığının gelişmesi konusunda ilgi çekici bilgiler vermektedir:

«Şarkikaraağaç – Bütün tapu defterleri, vesikasız; kâğıtlar silintiler, çizintiler içinde. Sayfalar yırtılmış, kopmuş, pejmürde bir halde. Kayıtlar baştan başa bozulmuş. Hasan'ın haberi olmadan, üzerindeki emlak Hüseyin'e ferağ edilmiş! Bu gibi haller artık gündelik işlerdenmiş ve daima olağanmış. Giden memur, âmirlerinin göz yumması ile istediği kadar işin ticaretini yapmış. Rüşvet, tahrif ve saire, her günkü işlerdenmiş.»

«Ankara köyleri – Bir şahsın malı için diğerine senet vermek, âdi bir muameleyi sene-lerce uzatmak en âdi meselelerdendir. Ötede köylü ise, bu tarla senindir, benimdir diye biribirini kırar. Çünkü ikisine de senet verilmiştir.»

«Beyşehir – Eşraf nâmi verilip, köylüleri soymaktan başka ticaretleri, hükümetin işlerini zorlaştırmaktan, karıştırmaktan, işlerine yaramayan ve onların istediklerini yapmayan memurların (ki pek azdır) aleyhinde bulunmaktan başka işleri olmayan sınıftan beş on kişi, burada da var. Bunların zulümleri, şiddetleri burada, diğer kazalardan daha fazla...»

BİR AĞANIN DOĞUŞU

Ahmet Şerif, İslahiye'de bir ağanın doğuşunu da, özetle şöyle anlatmaktadır: Hududu çepçevre 40 - 50 saat sürdüğü söylenen İslahiye kazasının nüfusu 12 bin. Toprak, hal ve tabii şartlar son derece elverişli. Fakat halk yine fakir ve yardıma muhtaç bir halde. Bu varlık içinde yoksulluğu doğuran nedenler arasında, belki de en çok zorbalığın etkisi var. Çarşı, memurların oturduğu evler hep Hacı Ağa'nındır.

«Hacı Ağa, 20 - 22 yıl evvel bir Ermeni'nin çobanıydı, arada sırada şakilik de ederdi....

Bir gün ağası olan Ermeni, kendisine merhamet etmek ister. Hükümetten iltimas ile kendisini zaptiye yazdırır. İşte Hacı Ağa'nın serveti buradan başlar. Zaman geçer, Hacı Ağa onbaşı olur, lüzum görülür, İslahiye'den uzaklaşması gerekir. Bir vakit gelir ki, Adana vilâyetinin valisi Bahri Paşadır. Hacı Ağa o kapıya çatar. Yine İslahiye'ye gelir. Çavuş ve kazanın zabıta memuru olur. Her sene valiye yağlar, ballar, koyunlar, hediyeler ve ufak tefek paralar takdim eder ve zamanın geçişiyle sadık bendeler sırasına girer. Bazan hakkında şikâyet edilir. Fakat biaman vali 'onun vücudu İslahiye'ye elzemdir' diye cevap verir.

Artık kimin haddine düşmüştür ki ağanın aleyhine lâf söylesin? Bütün mânâsıyla kendisine tapmasın? Hacı Ağa tabii boş durmaz, her tarafa el uzatır. Kazancının bir miktarını efendilerine takdim etse de, üst tarafı kendisine yeter.

Bu hal Meşrutiyet'in ilânına, bundan bir sene evveline kadar devam ediyor. Ağa'nın yirmi yıllık hayatı tetkik edilirse, servet yapmak için iktidarının yetiştirdiği her şeyden istifade etmiş olduğu görülecektir. Ağa, gözüne kestirdiği araziye zaptetmiştir. Begendiği hayvanları birer suretle eline geçirmiştir. Kazanın aşarını kapatmıştır. Kaza merkezinde ahalinin ianesiyle bir hükümet konağı, bir mektep inşa edilirken, bu halden istifade ile birkaç ev yaptırmıştır. Velhasıl daima velinimetleri (!) okşamak suretiyle her şeyi, elinin yetiştireceği her şeyi yaptırmıştır.» Ahmet Şerif, bir de Beypazarı'nda bir beyden söz etmektedir. Halkın anlattığına göre, bu bey, köylülerin 140 bin dönüm toprağına göz göre göre el koymuştur, ama toprağın vergilerini yine köylülere ödetmektedir. İstanbul'dan Beypazarı'ndaki jandarmaya kadar, bu beyin her sözü herkes için emir imiş....¹⁸⁴

Fatma İrfan Serhan'ın verdiği bilgilere göre, Ege'nin büyük ailelerinden Evliyazâde-ler'in Göllüce köyünü kapsayan 26 bin dekarlık çiftliklerinin hikâyesi şöyledir: «Göllüce

köyü, İzmir'e yakındır. 400 nüfuslu 90 haneli bir köydür Göllüce. Ve yıllardan beri bu köyün insanları bir tek aileye, Hacı Ali Paşagillere, toprak köleliği etmektedir. Kendilerinin bir karış ekip işleyecek toprakları yoktur. 400 nüfuslu köy okuldan, mescitten, sudan, yoldan, hattâ mezarlıktan yoksundur. Çalıcırpıdan yapılmış evlerde oturur Göllüceliler. Köyü çevreleyen topraklar üzerinde Hacı Ali Paşa torunlarından bir hanım, kayıtsız şartsız hüküm sürer.. On üç traktör, bu topraklar üzerinde geceli-gündüzlü bu dul hanım için işlerken, köyün içinde insanlar açtırlar.

Bugün, Göllüce köyününün de içinde bulunduğu Torbalı ve Aydın dolaylarında en büyük topraklara ve çiftliklere sahip olan Hacı Ali Paşa torunlarıdır. Hacı Ali Paşa denilen bu zat, Sultan Hamit zamanında Konya'dan gelmiş bir jandarma onbaşısıdır. Bu onbaşı Adnan Menderes'in de dedesidir.»

Göllüce köylülerinin iddiasına göre, köyün resmi kayıtlardaki asıl adı, Göktepe'dir. Göktepe, bugün çiftlik binalarının bulunduğu yerde kurulmuştu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Hacı Ali Paşagiller, Göktepelileri köyden bugün Göllüce'nin bulunduğu yere sürmüşlerdir. Köylüler, sürgünün nedenini Fatma İrfan Serhan'a şöyle açıklamışlardır: «Hacı Ali Paşa'nın torunları, tek mil toprakların üstüne oturmak için Göktepe Köyü adını ortadan kaldırdılar. Bu çalı çırpıdan yaptırdıkları yeni köye de Göllüce adını taktılar. Öyle yeni bir ad taktılar ki, kayıtlarda adı bulunmasın... Ve bizi de buradan, bunlar göçebe insanlardır, diye sürdürsünler. Göllüce köyünü ararsan, taa ileride kanalın karşı tarafında öyle bir Göllüce köyü varmış. Seksen yıl evvel dağılıp battal olmuş. Hacı Ali Paşa torunları, bütün bu ovayı dilediklerince aralarında paylaştılar. O zamanlar yeni hükümet acemi olduğundan bu işlerle uğraşmadı. Oysa bu topraklar hep Hazine'nindir, hükümatındır.»

Zorba jandarmalar gibi, valiler, mutasarrıflar, kaymakamlar, vb. gibi büyük memurlar arazilere el koyarak toprak ağalığına terfi etmişlerdir. Meselâ Amasya Mutasarrıfı, Göynücek köyündeki araziye beğenip oraya el koymuştur. DP döneminde Amasya Milletvekili olan oğlu Faruk Çöl, mutasarrıf babanın sahiplendiği bu arazi ve Şeker Şirketi sayesinde kapitalist çiftçi hâline gelmiştir. Pülümür'ün ünlü ağaları Hüsnü Çanakçı, Hüseyin Şahin, Veli Aslan yüz yıl kadar önce Pülümür'de kaymakamlık yapmış bir memurun sülâlesinden gelmektedirler. Kaymakam, on binlerce dönüm araziye sahiplenmeyi bilmiştir. İki çeşitli dönemlerde çeşitli partilerden milletvekili çıkan bu üç ağa, hemen hemen bölgelerindeki bütün araziye ve köylere sahiptir.

Bazı hallerde sırf zorbalık, kabadayılık, tabancalı-bıçaklı adamlar besleme, toprak ağalığına terfi için yetmiştir. Padişahın lûtfu sayesinde, özellikle Kafkasya ve Rumeli'den gelen göçmenlerden geniş araziler elde edip toprak ağası olanlar vardır. Aşiret reisleri, toprağa yerleşince, arazinin büyük kısmına sahip çıkmakta kusur etmemişlerdir. Öte yandan, ticaret ve tefecilik, büyük araziler edinmenin yolu olmuştur. Meselâ uzun süre CHP milletvekilliği yapan Osman Ağan, Dalmaçya'dan Urfa'ya gelip ticaretle zengin olmuş ve sonra köyler satın almıştır. Osman Ağan bugün Urfa'da 10 köye sahip bulunmaktadır. 1914 - 1918 ve Kurtuluş Savaşı yıllarında ise, sürülen ve kaçan Ermeni ve Rumların ev, dükkân, tarla, bahçe, bağ gibi taşınmaz malları, kudretli kişiler tarafından yağma edilecektir.

Kısaca, Osmanlı arazi sisteminin çöküşü ile, sayıları çoğalan bey ve ağaların kökenleri çok çeşitlidir. Bu aileler, çeşitli yollardan ele geçirdikleri arazinin sağlam tapulu mülkiyetine sahip olmak için bugün dahi çaba göstermekte ve bunda başarı sağlamaktadırlar.

NAMIK KEMAL KÖYLÜYÜ ANLATIYOR

Beylik ve ağalığın kökeninde, genellikle, zorbalık ve devlet nüfuzu yatmaktadır. Ama ticaret ve tefecilik yoluyla büyük araziler edinenlerin de sayısı az değildir. Namık Kemal,

1872 yılında yazdığı «Ziraatimiz» başlıklı bir yazıda, tefecilerin köylü arazisine el koyuşunun hikâyesini rakamlarla anlatmaktadır:

Pamuk tarımı yapan Ali, orta halli bir çiftçidir. Yılda bin kıyye pamuk kozası üretmektedir. Öşrü gidince 900 kalmaktadır. Ali kozasını alınca, zaptiye ile köy muhtarı başına biner, def'aten parasını ister. Ödemezse hapsedilecektir. «Çaresiz, tâcir nâmındaki muhtekirlerden birine gider. Metaini arzeder.» Tâcir, ne kadar tohum çıkarsa, okkası kırk paradan Ali'nin geri alması şartıyla, kozayı yetmiş paradan alır. 900 okka kozanın bedeli 1687,5 kuruştur. Kırk paradan 450 okka tohum bedeli olan 450 kuruş düşüldünce, Ali'nin eline 1237,5 kuruş geçer. Bunun 237,5 kuruşu ile vergisini kapatabilirse, elde bin kuruş kalır. 80 - 100 kuruş, «imam avâidi ve muhtar mesarifi» gibi şeylere gidecektir. Böylece eldeki para, 900 kuruşa düşecektir. Ali, malı olan 450 okka tohumu, yirmi beş paradan satabilirse, 225 kuruş daha kazanacaktır. Demek ki, toplam koza geliri 1125 kuruştur. Bu para ile yeni mahsule kadar çoluğunu çocuğunu geçindirmesi, çiftini çubuğunu yönetmesi olanaksızdır. Yıl arasında en azından 1200-1300 kuruşa daha kesinlikle ihtiyacı vardır. Çaresiz alış-veriş ettiği muhtekire gider, gelecek yılın ürününü, bu yılın fiyatıyla satmayı başarır, kendini «feleğin en ziyade müsaadesine mazhar olmuş bahtiyarlarından addeder.» Böylece iki yıllık emeğin ürününü, bir yılda yemiş olmaktadır. Pamuk yetişince, muhtekir gelir, malını ister. Ya öküzü sattırır, ya da alacağını pamuğun bedeli üzerinden hesap edip, üzerine yüzde 30 faiz kor. «Aradan üç sene geçmez, Ali çiftini çubuğunu kaybeder.»¹⁸⁵ Ziraat Bankası kurulmasını isteyen Kâmil Paşa da, 1888 yılında Abdülhamit'e sunduğu raporda, bin lira getiren tarlanın 3 bin kuruşa satıldığını, faizin yüzde 20 ilâ 40 olduğunu yazmaktadır.¹⁸⁶ Bu durumda, borçlu köylü, birkaç yıl içinde tarlasını kaybedebilecektir. Ziya Paşa ise, padişaha verdiği bir raporda, «murabahacı»dan yakınmaktadır: Murabahacı borcu için, rençperin henüz tarlada yeşil duran malı, çok ucuza satılmaktadır. Bir ay sonra kilesi 40 kuruş edecek ürün, 15-20 kuruşa gitmektedir. Bunlar «selem» muamelesi de yapmaktadırlar; Rençperin pamuğunu onar kuruş bedelle kendisine satması için mukavele yapar. Akçenin bir kısmını peşin verip, geri kalanını yemeklik zahire, elbise vb. ile karşılar. Verdiği üzerinden faiz yürütür ve bunu rençperin borç defterine fâhiş fiyatlarla geçirir. Rençper dahi veresiyedir diyerek sesini çıkartamaz. Bu yoldan pamuğun değeri 2-3 kuruşa düşer. Rençperin borcu her yıl artıp 4-5 yıl zarfında artık verilemeyecek hâle gelir ve arazi satılır. «Rençperin dahi hânəsi sönüp, terk-i diyara mecbur olur.» Ziya Paşa durumun düzeltilebileceğinden ümitsizdir. Zira tefeciler kudretli kişilerdir: «Murabahacılar, ya konsoloslardan, yahut vücut ve erkân-ı beldeden olur ve hiç olmazsa bunlardan birine arkasını dayamış bir herif bulunur. Hükûmet memurunun onlar hakkında muamele-i nizamiye icrası mümkün olur mu?»¹⁸⁷

İşte zorbalık, devlet gücünü arkasına alma, rüşvet ve borçlandırma yollarıyla, arazinin önemli bir kısmı, derebeyler ve toprak ağaları elinde toplanmıştır. 1913 yılında, kabaca derlenen ve sıhhat derecesi hakkında birşey söyleyemeyeceğimiz bilgilere göre, ekilen arazi-nin dağılımı şöyledir:

	Aile sayısı	Çiftçi ailelerinin yüzdesi	Toplam toprak miktarı (hektar)	Toprakların yüzdesi
Derebeyi	10.000	% 1	3.000.000	% 39
Toprak ağası	40.000	% 4	2.000.000	% 26
Orta ve az topraklı köylü	870.000	%87	2.700.000	% 35
Topraksız köylü	80.000	% 8	—	—

1913 yılında işlenebilir toprakların 9,3 milyon hektar olduğu tahmin edilmiştir. Araştırma bu toprakların 7,7 milyon hektarını kapsamaktadır. Verilen rakamlar, çok noksan ve yetersiz de olsa, bir fikir edinmek için yeterlidir. Buna göre, sayıları 50 bini bulan derebey ve toprak ağaları, ekilen arazinin yüzde 65'ini ellerinde tutmaktadırlar; geriye kalan 870 bin köylü ailesine toprakların yüzde 35'i kalmaktadır. 80 bin aile ise topraksızdır. 950 bin köylü ailesinin büyük kısmı, bu toprak bey ve ağalarının eciri, yarıcısı, marabası durumundadır.

Köylü, katmerli bir sömürü düzeni içindedir: Başta mültezim, zaptiye ve vergi memuru, vergi diye azamî miktarı koparma çabasındadır. Ziya Paşa'nın ifadesiyle, «Bazı yerlerde vergisini vermeyenleri ağaca sarıp falakayla dövmek, ayâlinin kızının başlarında bulunan beş on kuruşluk hillyâtı koparıp almak ve hatunların uçkurlarına varıncaya kadar akçe aramak ve bu veçhile hapis ve darp sefaleti ve namus gayreti ile hastalanıp ölmek dahi mâzur tutulur.» Vergi soygunundan sonra, tefeci tüccarın soygunu gelmektedir. Tefeci tüccar, köylü ürününü sefalet pahasına kapatmaktadır. Hattâ köylü, her an arazisini kaybedip, proleterleşme tehdidi altındadır. Ağanın zulmü de buna eklenmelidir. Yalvaç'ta ihtiyar bir köylünün Ahmet Şerif'e anlattığına göre, «Birkaç senelerdir köyden ekecek tohumluk bulamayanlar çoktur, hiçbir taraftan yardım olmadığından ister istemez ağalardan bir kile tohumluğu 100–120 kuruşa yahut üç kileye karşılık alır, ekeriz. Artık o ağalar başımıza bir belâ kesilir, köylüyü hep edepsizlerden olan adamlarına dövdürür, hapsedtirir, bazen hükümet marifetiyle korkutur da vermeyenlerden öyle tahsil eder.» Bu, sözde bağımsız köylünün durumudur. Ağa ve derebey yanına kapılan köylü de, yarı aç yaşamadan ötesini ümit edebilecek durumda değildir. Östelik köylünün sonu gelmeyen savaşlar yüzünden bir de askerlik derdi vardır. Hristiyanlar askerlikten muaftır. Tanzimat'tan sonra, Hristiyanların askere alınması denenmişse de, bu iş yürümemiştir. Askerlik, 15 yıl dahi sürmektedir. Köylü, askerlikten yılmıştır. Askere gitmemek için elinden geleni yapmakta, fırsatını bulunca kaçmaktadır. Moltke'nin tanık olduğu olaylara göre, «asker toplama, devlet makamlarının köylere baskın etmesi» biçiminde olmaktadır: «Öyle köyler var ki, içinde genç ve çalışabilir kimse kalmamış. İnsan bu adam avcılığında hazır bulunmalı, bu elleri bağlı ve gazap dolu bakışlı yeni askerlerin gelişini görmeli...» Başka bir yerde ise, «köylerdeki halk, dağlara kaçıyor; peşlerinden köpekler saldıracak kovalanıyorlardı; tutulanlar, çoğu zaman çocuklar ve sakatlar, uzun iplere sıralama bağlanmış ve elleri bağlı olarak getiriliyorlardı.»

Moltke, bir örnek olarak Siirt'in durumunu vermektedir. Siirt'te sayım yapılmış, 690 Müslüman ve 200 Hristiyan aile tesbit edilmiştir. İlk kez, 200 asker silâh altına alınmıştır. Üç yıl sonunda Müslüman halk, 400 hâneye inmiştir. Moltke kasabaya geldiği sırada 200 asker daha istenmiştir. Bu talep üzerine, bütün nüfus dağlara kaçmıştır¹⁸⁹.

Hatırlamak gerekir ki, Kurtuluş Savaşımızın ilk yıllarında, Millet Meclisi'ne, kaçak askerlerin bütün mallarına el konulacağını, ailenin geride kalan bütün üyelerinin sürüleceğini, kaçakların beraberlerinde götürdükleri silâh, cephane, beygir ve diğer devlet malının bedelinin iki katının köy halkından alınacağını öngören kanun teklifleri getirmeye ihtiyaç duyulmuştur.

Köylü, bitkin, güvensiz ve inançsızdır. Devlele ilişkisi tek taraflıdır. Devlet, yalnızca «vergi ver, asker ver» demektedir. Bu durumda köylüyü takatsız düşürmek pahasına da olsa, az çok bir güvenlik getiren derebey ve toprak ağasıyla iyi geçinmekten başka çıkar yol yoktur. Köylü, derebey, toprak ağası ve tefeci tüccarın dış âleme karşı gerdiği «demirperde»nin gerisinde, susmuş, sinmiş ve içine kapanmıştır. Köylünün tek protesto biçimi, «askerden kaçıp dağda gizlenmektir» diyen Yusuf Akçura, tarihi bir gerçeği dile getirmektedir.

Prof. Tankut'un şu sözleri, itirazlarla karşılanacak bile olsa, düşündürücüdür: «Asırları dolduran korku hayatı ve kanlı kovalaşma, Anadolu köylerinde bir kalabalıktan ve insandan kaçma (misanthropie) ahlâkı yarattı. Zorla ihtiyar ettiği uzletin içinde, her gün alnını çarptığı tabiat şiddetleri, tabiat kısırlığı ve âkıbet kaygusu, Türk köylüsünün ırkı ve

ezeli neşesini yüzünden sıyrıp alınca, azmi de gevşedi. Yarın güneşin nasıl doğacağını bile kestiremiyordu. Bu ruhi hâlet, ruhi bir kansızlık yapar. Müptelâlarında iradesizlik, tereddüt ve ümitsizlik hâkimdir. Böylece bedbin bir felsefe, ürkek, kurnaz, itimatsız bir moral dokudu..

Türk gönlünde gıllugış da yer tutar oldu. Mistik tarikatlerin oralarda tutunabilmesi, işte bu sebeplerdendir.»¹⁹⁰

Görüldüğü gibi, serbest ticaret ve yabancı sermaye döneminde de, köylünün kaderi değişmemiştir. Aksine, sömürü, daha da şiddetlenmiştir. Derebey ve toprak ağaları ise, hububat ve un ithali yüzünden kısmen bir zarara uğramakla birlikte, yeni durumdan yararlanmışlardır. Emperyalist dönemde, Türkiye'nin pamuk, tütün, üzüm, incir, fındık, afyon, arpa, tiftik vb. ihracatı artmıştır. Dış ülkelere bu satışlar, emperyalizmin empoze ettiği sömürü fiyatlarıyla yapılmakla birlikte, ezilen sadece ve sadece direkt üretici olan köylüdür. Emperyalizm sömürden aslan payını da alsa, ağası, mültezimi, tefeci tüccarı ve onun üstündeki daha büyük tüccar, köylünün insafsızca sömürülmesinden yararlanmaktadır. Bu sebeple, emperyalist düzen içinde, toprak ağaları ve derebeyler, emperyalizmden şikâyetçi değildir. İhracat için üretim yapanlar ise, bu sömürden yararlanmaktadır. Kurtuluş Savaşımızın çok özel şartları, bu bey ve ağaların bir kısmının millici kuvvetler saflarında yer almasına yol açacaktır.

YERLİ ARACILAR

Emperyalist talanın ikinci basamağında, ticarî ve malî organizasyon gelmektedir. Talan konusunu, köylünün ve çok sayıda işçinin ve esnafın, tarlada, maden ocaklarında, dokuma tezgâhlarında vb. ürettikleri değerın mümkün olan en büyük kısmının alınması teşkil etmektedir. Bu amaçla üç basamaklı bir ticarî organizasyon kurulmuştur. Çok basit bir biçimde belirtilirse, organizasyonun tepesinde bankalar ve Türkiye'ye yerleşmiş olan Avrupalı büyük tüccarlar vardır. Bunlar, çoğu Rum ve Ermenilerden olan ikinci basamakta aracılar eliyle faaliyetlerini yürütmektedirler. Rum ve Ermeni ikinci basamaklı aracıları, büyük toprak ağaları ile derebeylerine ürün karşılığı avanslar açmakta ve ürünü toplamak için üçüncü basamaklı çoğu Türk olan aracıları hizmetlerinde kullanmaktadırlar. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, kendisiyle yaptığımız bir konuşmada, en büyük ihracat şehri olan İzmir'in durumunu şöyle anlatmıştır: «Tepede Vitol ve benzeri Avrupalı büyük tüccarlar vardı. İhracatı bunlar yaparlardı. Vitol gibiler, Rum simsarların hizmetlerinden yararlanırlardı. Meselâ Niko Efendi, bu simsarların en ünlülerinden biriydi. Rum simsarlar, mahsulü ipotek ederek, büyük çiftçilere avanslar açarlardı. Rumlar, Türk simsarlar kullanırlardı: Salepçizâde, Leblebicizâde gibi.

Bu organizasyonu belirtmek için size bir hatıramı anlatayım: İzmir'e girdiğimizde, düşmandan kurtarılmış şehrin tüccarları kan ağlıyordu. Rumlar gitti, ne yapacağın diyor-
durumunda lardı. Bunlar benim mektep arkadaşlığı ettiğim tüccar çocukları idi.»

Karadeniz'de fındık ticareti, biri Alman, öteki İsviçreli iki firmanın tekeli altındadır. Bunlar, «çorbacı» adı verilmesi âdet haline gelen yerli Rum ve Ermeni fındık tâcirlerinin aracılığı ile faaliyetlerini yürütmektedir. Türk unsur, daha alt basamakta, küçük esnaf durumunda «manav» ve «kırıcı» adıyla yer almaktadır.

Demek ki, yabancı firmaların aracılığını yapan komprador unsurları, daha çok Rum ve Ermeniler teşkil etmektedir.

Yusuf Akçura, «Sebilürreşat'ta bugün «komprador» diye adlandırılan emperyalizmin yerli aracılarını şöyle tanımlamaktadır: Kapitalistler, çok akıllı, çok kurnaz ve çok pratik adamlardır. Sömürecekleri memleketler halklarından kendilerine yordakçı bulmanın işi hayli kolaylaştıracağını pekâlâ takdir ederler. Bunun için bazen fikrî ikna yoluyla, fakat çok kez maddî çıkar sağlayarak, toprağından altın, halkından can alacakları memleketin

ahalisinden bazılarını kendisine kazanırlar, kendilerine bilinçli ya da bilinçsiz tellâllar, acen-talar bulurlar. Bu zavallılar, bilerek ya da bilmeyerek, Avrupa kapitalistlerinin mükellef sofralarında yere düşmüş kırıntılara tamah edip, onlara hizmetçilik, çığırtkanlık yaparlar (...)

Bugün şurada gördüğünüz iki üç Osmanlı tüccarı da, nihayet Avrupa sermayedarları-nın komisyoncusu ve tezgâhtarı mesabesindeirler: Avrupa sermayedarlarının fabrika ma-mulâtını dükkânlarında satıp, bir komisyon alırlar, tâbir-i diğerle tezgâhtarlık ücreti alı-rar...»

Saltanatın son günlerinde İstanbul'da yürütölen bir araştırmaya göre, Türk tüccarının durumu şöyledir: İthalât, ihracat ticaretinde Türkler sayı olarak yüzde 4 civarındadır. Ko-misyonculukta bu oran yüzde 3'ün altındadır. Liman işleri tamamen Türk olmayanların elin-dedir. Limanda iş görmek için Rumca, İtalyanca ya da Fransızca bilmek gereklidir. Esham ve kambiyo borsasında alıcı ve simsarların yüzde 95'i Türk olmayanlardır. Ancak «İtibar-ı Millî» ve «Adapazarı İslâm Ticaret Bankası» gibi bir iki küçük banka, Türk sermayesiyle kurulmuştur. Bankalar gibi, sigorta şirketleri de yabancılar aittir. Toptancı tüccardan iş ticarette çalışanların yüzde 15'i Türktür. Perakendecilerde bu oran yüzde 25'tir. Yalnız iş adamı sayısı olarak verilen bu oranlar, iş hacmi ölçü alınrsa, yüzde 10'un bile altına dü-şebilecektir.

İstanbul'da şehir hizmetleri (su, havagazı, elektrik, telefon, tramvay, tünel vb.), demir-yolları, madenler, tütöncölük gibi büyük işler, imtiyazlı yabancı şirketler elindedir. Bu şir-ketlerin yönetici ve yüksek memurları, yabancı ve yerli Hristiyanlardır. Fakat devlete rüşvet kabilinden, aslında bir görevleri olmamakla birlikte, iltimaslı bazı Türkleri kullanmakta-dırlar.

Beyoğlu yakasında, bütün mağazalar, lokantalar, eğlence yerleri, Türk olmayanlara aittir. Grande Rue de Pera (şimdiki İstiklâl Caddesi), bir Avrupa caddesinden farksızdır. Tek bir pejmurde insana rastlanmayan bu caddede, Fransızca konuşulması doğal sayılmak-tadır.¹⁹¹

Mütareke yıllarında Türk tüccarını örgötmeye çalışan Ahmet Hamdi Başar, bu ko-nuda şu hükme varmaktadır: «Hatırladığıma göre, Türk tüccarı olarak İstanbul'da bir Yağc Şefik Beyin ismi işitilirdi. Asmaaltı'nda beş on tüccarımız daha vardı (...)

Bizim, Avrupa ile, Amerika ile ticarî münasebet kurmuş tüccarımız arasında, aracı kullanmadan iş yapanlar bulunduğunu hatırlamıyorum. Mutlaka Rumlar, Ermeniler, Ya-hudiler, ecnebler arada vâsita olurlardı. Bu durum, yalnız İstanbul'a mahsus değildi (...). Anadolu'daki tüccarımız arasında da doğrudan doğruya Avrupa ve Amerika ile iş gören yoktu. Bunların en kabadayısının kurabildiği münasebet İzmir veya İstanbul'da'ki ecnebi alıcı ve satıcılara ve aracılara kadar uzanabiliyordu.»¹⁹²

Bu sivrilmiş tek tük Türk tüccarının bir örneğini, Lord Kinross, kitabında vermektedir. Bu zat, İzmir'in kurtuluşunda Atatürk'ün tanıdığı ve sonra evlendiği Lâife Hanımın babası Muammer Beydir. Lord Kinross, aileyi şöyle tanıtmaktadır: «Adı Lâife idi, ticaret ve ge-micilikle uğraşan, dışarı ile alışveriş yapan İzmirli bir zengin, Uşakizâde Muammer Beyin kızıydı, Avrupa'da hukuk okumuştı. Fransızca'yı bir Fransız gibi konuşurdu. Annesi, ba-bası yazı Biarritz'de geçiriyorlardı.»¹⁹³

RUM VE ERMENİ KOMPRADORLARIN YÜKSELİŞİ

Bu tek tük örneklerin dışında, emperyalizm, Türkiye ile ilişkilerinde aracı olarak Rum-ları ve Ermenileri kullanmıştır. Yalnız Müslömanlar değil, Museviler dahi ikinci plana düş-müşlerdir.

Eskiden beri mali ve ticarî alanda avantajlı durumda bulunan bu unsurlar, emperyalist devletlerin açık desteğiyle, iş hayatına egemen olmuşlardır.

Devlet işlerinin Müslümanlara açık bulunması, Hristiyan tebaa için yükselme yolu olarak ticarî ve malî işleri ön plana geçirmiştir. Ayrıca, Müslüman nüfusu eritip tüketen ve bütün enerjilerini ekonomik faaliyetlere akıtmalarını engelleyen uzun süreli askerlik hizmetinden Müslüman olmayanların muaf tutulması, onlara avantajlı bir durum sağlamıştır. Ticarî ve malî işlerde uğraşmanın verdiği uyanıklıkta, bu unsurlar, Avrupa dillerini öğrenmişler, sefaretlere hizmetine girmişlerdir. Sefaretlere mensup gözükersen, yabancı tüccar gibi kapitülasyonlardan yararlanmanın avantajını bol bol kullanmışlardır. Meselâ III. Selim döneminde, İstanbul'un en zengin sarraflarından Tankor oğlu Simiyon, İnebahtı konsolosunun tercümanı sayılarak, vergi ödemekten kaçınmaktadır. Edirne'de Artin isimli bir Ermeni tüccar, Avusturya Elçiliğinden aldığı bir fermana dayanarak Ödiç ismini takınmakta ve «Avusturya tüccarıyım» diye imtiyaz istemektedir. III. Selim, bu sözde tercümanların beratlarını ellerinden almış ve gerçek tercümanların da ticaretle uğraşmasını engellemiştir.¹⁹⁴ Avrupa ile ticaret yapan eski Türk tüccarları geleneğini ihya için «Hayriye tüccarları» kurulmuş, Mahmut zamanında bu tüccarlar yabancı ülkelere geziler de yapmışlardır. Fakat bütün bu tedbirler, Avrupa kapitalizminin emperyalist aşamaya ulaşma yolunda olduğu bir dönemde, tabiatıyla bir işe yaramamıştır. Emperyalist sermaye ve devletler, sistemli bir politikayla, Rum ve Ermeni unsurları, emperyalist politikanın aracı olarak egemen duruma getirmişlerdir. Avrupa devletlerine, iç işlerimize müdahale yetkisi veren reformların güttüğü amaç, Hristiyanları imtiyazlı tebaa hâline sokmaktır. İmparatorluğun en uzak köşelerinde bile yüzlerce konsolosluk açılması, bunların durumunu güçlendirmiştir. Ticarî ilişkilerimizin çok sınırlı olduğu ABD dahi, 1831 - 1911 yılları arasında 50'ye yakın konsolosluk açmıştır. Konsolosluk enflasyonunun anlamını bir örnekle belirtmeye çalışalım: ABD, 1887'de Sivas'ta bir konsolosluk açmak için başvurmuştur. Hariciye cevap vermiştir ki, Sivas'ta Amerikalı olarak ancak bir iki rahip vardır. Ayrıca, burada Amerikalıların ticarî ilişkileri de yoktur. O halde konsolosluga da ihtiyaç yoktur. Ama Hariciyenin, Vekiller Heyeti'nin de onayından geçen ret cevabı bir işe yaramamış, Amerikan sefirinin ısrarı üzerine konsolosluk kurulmuştur.¹⁹⁵ Konsolosların çoğu yerlilerdendir; ticaret, tarım ve faizcilikle para kazanmaktadırlar. Konsolosluk sıfatı, onlara hükümetle olan ilişkilerinde avantajlı bir durum sağlamaktadır. Ziya Paşa, padişaha sunduğu raporda, «Tanzimat, derebeyliği lâfzen kaldırmıştır. Taşraların her birinde derebeyleri elyevm mevcut olup, fakat isimleri başkadır. Bunlar iki sınıf olup bir takımı konsoloslar, öteki de servet ve nüfuz sahibi eşraftır.»¹⁹⁶

YABANCI OKULLAR

Amerikan misyonerlerinin ve öteki ülkelerin çeşitli kuruluşlarının Türkiye'de açtıkları çok sayıda okuldan en çok Rum ve Ermeni unsurlar yararlanmışlardır. 1839 - 1867 döneminde Fransız egemenliğinde 19 okul açılmıştır. 1867'den sonra Amerikalılar, İngilizler, İtalyanlar ve Avusturyalılar da sahneye çıkmasıyla, 1867 - 1914 döneminde 69 adet yabancı okul faaliyete geçmiştir.¹⁹⁷ Bu okulların yabancı sermayeye personel sağlamakta baş rolü oynadıkları şüphesizdir. Amerikan Misyonerleri, ayrıca Müslümanları Hristiyanlaştırmaktan ümidini kesince, Ermenileri protestan yapmaya yönelmişler ve bunda başarı sağlamışlardır. Ermenileri bağımsız devlet kurmaya teşvik eden, hattâ bu faaliyetlerde bulunan Amerikalılar da görülmektedir. Harp Tarihi Dairesi arşivlerinde bulunan Merzifon Koleji Direktörü Amerikalı White'a ait bir mektup, bazı okul yönetici ve hocalarının zihniyetini göstermek bakımından ilgi çekicidir. Direktör White, şöyle demektedir: «Hristiyanlığın en büyük rakibi Müslümanlıktır. Müslümanların da en kuvvetlisi Türkiye'dir. Bu hükümeti ve memleketi devirmek için Ermeni ve Rum dostlarımızı terk etmemeliyiz. Hristiyanlık için Ermeni ve Rum dostlarımız tarafından o kadar kan feda edildi ki, bunlardan birçoğu İslâmlara karşı mücadelede şehit oldular. Unutmayalım ki, kutsal hizmetimizin sonuna kadar daha

pek çok böyle şehit kanı akıtılacaktır. Alevilere de mezhep hususunda serbestlik tanırsak, onlar da bize katılacaklardır. Bizim görevimiz, bu fırsatı kaçırmamak, gereğine uygun hareket eylemektir. Hristiyanların şimdiye kadar görmüş oldukları zulümlere karşı onların zekâtını ödeyecek bir ruh aşılmalıdır. Biz bunu şimdiye kadar yaptık ve muvaffak da olduk.»¹⁹⁸ Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Ankara'ya gelen ilk Amerikan Sefiri Grew'un da hatıralarından öğrendiğimize göre, en büyük diplomatik faaliyeti, kapanan Amerikan okullarının yeniden açılması için hükûmete baskı yapmak olmuştur. Merzifon'daki okuldan Türk bayrağı yanında dalgalanan Amerikan bayrağını indirmesi ve pazar günü ders yapılması istenmiştir. Bunun üzerine, Amerikan Kültür Kurulu Başkanı Goodshell, Türkiye'den çekilme tehdidinde bulunmuştur. Büyükelçi Grew, hatıralarında, «Böyle olursa, ben de Türkiye'den ayrılabilirim. Zira bu şartlarda Senato'nun benim elçiliğimi onaylayacağını hiç sanmıyorum.» demektedir.¹⁹⁹

Okulların yanısıra, Tanzimat reformları gereği, Rum ve Ermeniler, devlet hizmetlerinin en yüksek kademelerinde, özellikle ekonomik işlerle ilgili bakanlıklarda görev almışlardır. Bunlardan sadakatla hizmet edenler bulunduğu gibi, yetkilerini yabancı sermaye hizmetinde kullananlar da eksik değildir. Hattâ, bazan tam bir ihanet söz konusudur. Meselâ Trablusgarp Savaşı'ndan sonra, İtalyanlarla bir anlaşmaya varmak için çalışıldığı sırada, Ziraat Nâzırı Reşit Paşa, aynı kabinde beraber çalıştığı Hariciye Nâzırı Noradongiyen Efendinin İtalyanlara, «Durumumuz fenadır, ne isterseniz vermeye mecburuz, fırsatı kaçırmayın, istediklerinizde ısrar edin.» tavsiyesinde bulunduğunu iddia etmektedir.²⁰⁰

YENİ BİR TİP: LÖVANTENLER

Öte yandan, İmparatorluğun Müslüman olmayan unsurları, Avrupa devletlerinden yalnız yardım görmekle kalmamış, birçoğu onların tebaasına geçme olanağını bulmuştur. Türkiye'de böylece gerçek Avrupalıların yanısıra, bir sözde Avrupalı zümre ortaya çıkmıştır. Bunlara «lövanten» ya da «tatlısu frengi» denilmektedir. Mütareke yıllarının İstanbul'unu anlatan *Sodom ve Gomore* adlı romanında Yakup Kadri Karaosmanoğlu, lövanten portresini şöyle çizmektedir: «... Kocasının ölümünden sonra ve onu takip eden miras işlerine kadar hangi milletten olduğunu pek iyi bilmeyen Madam Jimson, nihayet medenî vaziyetini tespite mecbur olunca, epeyce güçlüklerle karşılaşmıştı. Kocasını Cihan Harbinden önce İngiliz olduğunu, Cihan harbinde Avusturya - Macaristan tâbiyetine girdiğini ve Mütarekeden sonra tekrar İngiliz tâbiyetine döndüğünü söylerdi. Fakat, bununla ilgili vesikalar o kadar eksik ve tâbiyet değişikliğine ait işlemler o kadar karışık ki bunların içinden bir türlü çıkılamıyordu. Belki müteveffa Jimson hayatta olsaydı, bu meseleyi, daha doğrusu bu karışık davayı halletmek çaresini bulurdu. Fakat o da kendi cinsinden olanlara ne olduğunu, nereden gelip nereye gittiğini bildirmeksizin oldukça esrarlı bir sessizlik içinde öbür dünyaya göçüvermişti.

Şimdi Madam Jimson'a gerek kocasının para, mal ve mülklerinin kendine geçmesi ve gerek bir başkasiyle evlenmesi, gerek serbestçe gezip dolaşması için mutlaka bir hüviyet vesikasına ihtiyaç olduğu söylenince havâi kadın,

—A, ne bileyim ben, diyordu. Bütün bunlarla kocam meşgul olurdu. Benim kim olduğumu soruyorsunuz. Çok acayip şey, benim kim olduğumu bilmeyen var mı? Biz İstanbul'un en tanınmış ailelerinden biriyiz...

Ve günün birinde Madam Jimson'a kendisinin ne İngiliz, ne Avusturyalı olduğu ve bulunan belgelere göre mükemmel bir tarzda Türk tâbiyetinde bulunduğu söylenince, müthiş bir öfke âlâmeti gösterdi:

—Ne, ne! Bunu hiç işitememiştim. Bu yalanı da hangi alçak uydurmuş, söyleyin, hangi alçak bu iftirayı benim üzerime atmış, diye haykırmaya, tepinmeye başladı.

Madam Jimson, ne vakitten beri namusu, temizliği, haysiyeti aleyhinde söylenen şeylerin hiçbirine bu kadar kızmamıştı, sanki onun için Türk olmak, rezaletlerin en büyüğü ve lekelerin en kirlisiydi.

Halbuki müteveffa Jimson'un pek eski dostu olan Leylâ'nın babası Sami Bey, bu hususta herhangi bir kutsal kitaba el basıp şahitlik edebilirdi. Zira o yalnız Jimson'u değil, Jimson'un babasını da görmüş tanımıştı. Bu adam Mahmutpaşa civarında bir yerde hırdavat ticaretiyle meşgul Samatyalı bir Yahudi idi ve oğlu yirmi iki yirmi üç yaşlarında genç Mişon'la Sami Beyin Düyunu Umumiye'de bulundukları zaman, çoğu akşam tatillerinde bu ihtiyarın dükkânına beraber uğradıkları olurdu. Bunun ölümünden sonra, genç Mişon ortadan kaybolmuş ve uzun seneler kâh Londra'da antika satıcılığı, kâh Viyana'da bankerlik ettiği söylenmişti. Sonra yavaş yavaş unutulup gitmişti. Öyle ki kırk kırk beş yaşlarında bir zengin Avrupalı olarak İstanbul'a dönüşünde onu Sami Beyden başka kimse tanımıyordu, o kadar değişmiş, o kadar büsbütün başka bir adam olmuştu.

Madam Jimson'un kendisine gelince, onun kökünü bilmeyen kimse yoktur! O Beyrut'taki bankası topu attıktan sonra gelip İstanbul'da, Moda'da yerleşen maceracı bir Suriyeli katolığın, adıyla sanıyla El-Baruni Beyin kızıdır. El-Baruni bütün dalaverelerini çevirdikten, bütün çarpma, aldatma ve dolandırma vasıtalarını tükettikten sonra nihayet son kozu olarak talihe karşı kendi kızını oynamak üzereyken bir suvarede, bu Mösyö Jimson'la bir tesadüf, her güçlüğü çözümleriyvermişti.»²⁰¹

Prof. Fındıkoğlu da yeni egemen sınıfın ve lövantenlerin İstanbul'unun tablosunu şu sözlerle çizmektedir: İmparatorluk içindeki Hristiyan ve Musevi reaya öteden beri imparatorluğun ekonomik hayatındaki elverişli rollerine ek olarak, şimdi de Avrupa ile Türkiye arasındaki ticari ilişkilerde aracılığa başlıyorlardı.

Bu aracılık dolayısıyla aynı reaya, kapitalist ve emperyalist devletlerin himayesini kazanınca, Osmanlı toplumunu biçimlendiren toplumsal tabaka ve zümrelerde bir altüst olma olgusu belirdi, sanki yukarıda tasarladığımız eham tersine döner gibi oluyordu. İzmir, İstanbul, Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Bursa... gibi merkezlerde mahallesi, mimarisi, kılığı, yaşayışı gittikçe daha çok ayrılan, hattâ arasına ehamın tepesindeki «millet-i galibe» egemenliğine, ya gizliden gizliye, yabancı devletler aracılığıyla, ya açıktan açığa etkiye başlayan yeni bir sınaî - ticarî sınıf peyda oldu.²⁰²

Çoğunu Hristiyan reayanın teşkil ettiği bu sınıfa «lövanten» ve Türk halkı arasında da «atlısu frengi» denen bir zümre daha karıştı. Teşekkül ve ticarî mazisi Cenevizlilere, Bizans'a kadar çıkan Galata ve Beyoğlu, İstanbul'un bir tarafına bambaşka bir manzara verdi. XIX. yüzyıla kadar toplumsal hayat tarzı, hattâ kıyafeti, meskeni Müslümanlarınkinden pek ayrı olmayan gayri müslim reaya ve lövantenler, artık ayrılmaya, başkalaşmaya yüz tuttu. Kahve ve bakkallarıyla Rum, modasıyla Fransız, paltosu ile İngiliz, birahaneleriyle Alman, musikisiyle İtalyan ve İspanyol, bekçisi ve hammalıyla Türk bir İstanbul doğdu. Eskiden «haraç»a bağlı olan zümre, şimdi İstanbul'un Beyoğlu ve Galata'sında, İzmir'in Kordon'unda ve Frenk mahallesinde... vb. dikbaşlı yürümeye başlamıştı. Fransız sermayesinin Fransa haricindeki durumunu düşünen bir Fransız maliyecisi, «Beyoğlu'nun bu bakımdan Fransız sömürgelerinden daha emin bir yer olduğunu» söyleyecek kadar ileri gitmişti.

«ALAFRANGA» MÜSLÜMANLAR

Yalnız Hristiyan reaya ve lövanten mahalleleri değil, Saray da değişmiş, Saray kadınları «Batılılaşma»ya ayak uydurmuştu: «Paris'ten ve Viyana'dan getirtilen dekolte elbise giyen sultanlar, keza Avrupa möbeleriyle dolu salonlarda 'alafranga' yemek yiyorlar, en son yazılan Fransızca romanlardan veya diplomatik skandallardan bahsediyorlardı.» - «Âdet hâline gelmiş olan Avrupa modasına uymak arzusu, kadınların para sarf etmek hususundaki

gayretlerini büsbütün kamçılıyordu. Eski kıyafetlerini tamamen terk etmişler, şimdi İmparatoriçe Eugenie gibi parlak ayakkabılar, Paris modeli danteller, sun'î çiçekler kullanıyorlardı.»²⁰³

Saray dışında da alafranga kadın tipi türemişti. Ömer Seyfettin, böyle bir talihsiz «alafranga» evlilikten sonra, bu tipi şöyle anlatır: «Muhitimizde millî Türk kadını yok! Alaturkalarla alafrangalar var. Alaturkalar, hayatta geri kalmış, hâlâ ümmet devrinin zihniyetiyle yaşayan zavallılar.. Bunlar, model Türk kadını olamazlar. Medeniyete giren, Avrupalılaşırlarsa, onlar da millî değil! Kimi Fransız, kimi İngiliz, kimi Alman terbiyesi almış kuklalar. Evlenmek isteyen bir genç, kendisine karı ararken bu kuklaları görecektir! Bir tane hâlis Türk enmüzeci'ni bulamayacak...»²⁰⁴

Okumşlarda alafranga aydın tipi, tabii ki, kadınlardan çok daha yaygındı. Ömer Seyfettin'in Efruz Bey'i, Batılılaşmış ya da uydulaşmış bu türün ifadesidir. Çağdaş uygarlığa ulaşma çabasında ilerici ve vatansever aydınlar ise, Tanzimat metotlarıyla bu amaca ulaşamayacağını sezmekte, fakat bir yol bulamayıp, Batı kompleksi içinde bocalamaktadırlar. Gazeteci Ahmet İhsan, hatıratında, Avrupa üstünlüğü karşısında ilerici aydının düştüğü aşağılık kompleksini şöyle belirtmektedir: «Biz, o zaman sanıyorduk ki, Avrupa devletlerinin bize gösterdiği düşmanlık, bizim Ortaçağ biçiminde yaşayışımızdan çıkar. İdaremizin bozukluğundan ve Saray ve Bâbüâlî'nin köhne düşüncesinden doğar. Son yüzyılda Avrupa'nın emperyalist devletleri, başta İngiltere bulunmak şartıyla, Türklük aleyhinde durmadan dinlenmeden yayınlarda bulunurlardı. Ünlü Gladeston, İngiliz Parlamentosunda eline Kur'anı alıp: Türkiye bu kitapta yürüdükçe uygarlığa zararlıdır, demişti.

Bu sözle güya adliyemizin ve toplumsal hayatımızın uygarlıkla uyuşamayacağını anlatmıştı. Ve biz gençler yanlış görüş, yanlış inanışla ona hak vermiştik...»²⁰⁵ Bu gençlere üniversitelerde Sakızlı Ohanes Efendi (Paşa) ile Portakal Mikael Efendi (Paşa), liberalizmin faziletlerini okutuyorlardı.

Emperyalist egemenliğinde Türk üst tabakalarının durumunu belirten bu tabloyu, Batı'da yetişmiş Türkçülerden Yusuf Akçura'nın islâmiyetçi «Sebilürreşat'ta yayınladığı şu sözlerle tamamlayalım: «XIX. yüzyıl ortalarından itibaren, Avrupa sermayedarları, Osmanlı Hükümetinin sarraflığını yüklediler. Hükümet-i Osmaniye'ye, istikrazın tadını tattırdılar. Hükümet-i Osmaniye'ye borçla muhteşem yaşama kolaylığını öğrettiler. Böylece, sermaye, kapital, Osmanlı ülkesine girmeye başladı. Bu, Osmanlı tarihinde çok önemli bir olgudur. Bununla beraber, milletin bir kısmı, yüksek denilen sınıflardan başlayarak, Avrupa uygarlığının fikrî ve bedenî zevklerine alıştıyordu. Avrupa fikirleri, Avrupa âdetleri, Avrupa libasları, Avrupa kitapları, Avrupa kanunları, Avrupakâri saraylar, kâşâneler, sahilhâneler, mobilyeler, Avrupakâri tiyatrolar, kafeşantanlar, daha ne bileyim neler, İstanbul'dan Saray ve vükelâ dairelerinden her tarafa yayılıyordu. Bu, efendiler, mâhut Devr-i Tanzimat'tır.»²⁰⁶

Belli tarım ürünleri ihracı sayesinde yapılan ithalatın önemli bir kısmı, tarım ve sanayiînin kalkınmasına değil, büyük şehirlerdeki bu yüksek tabakaların tüketimini karşılamaya gidiyordu: Kibar mahallelerdeki mağazalarda, «yok, yok» idi. Un, pirinç, şeker bile dışarıdan sağlanırdı. Piyasada Hollanda, İsviçre, Fransa peynirleri, süt hülûsaları, her türlü meyva, sebze ve balık konserveleri satılmaktaydı. Bakkal dükkânları, Avrupa ve Amerika mallarıyla doluydu. Domates konservelerinin en iyisi İtalya'dan gelirdi.²⁰⁷

Madalyonun bir de öteki yüzü vardı: Fakirleşen halk tabakaları.

PROLETARYA VE LUMPEN PROLETARYA

Köylerde toprağını kaptıran köylünün proleterleşmesi gibi, Avrupa emtiasının istilâsı altında, küçük sanat erbabının bir kısmı da fakirleşmekte ve giderek proleterleşmektedir.

Cumhuriyet'ten hemen sonra İstanbul Ticaret Odası'nın bir komisyonunca düzenlenen rapora göre, İstanbul'un yüzyıllarca en büyük işi olan saraçlık bitmiştir. Çanta, bavul vb. dışarıdan geldiğinden, bu meslekte ancak 200 kişi kalmıştır. Saraçlar, ithal malı deri ile çalışmaktadır. Fakat deriye 27 kuruş, deriden mamul olan eşyaya 15 kuruş gümrük konduğu için, saraçlık ölmüştür. Özel sanayi olan dericilik, Yedikule'de 1500 kadar usta ve işçiye bir geçim sağlamaktadır. En gelişen sanayi, kunduracılıktır. Devletin 500 işçi çalıştıran Beykoz Kundura Fabrikası'nın dışında, kunduracılık, 30 bin usta ve işçiye iş sağlamakta ve Amerika'ya günde 2 bin çift terlik ihraç edilmektedir. Yalnız yarı lâstik, yarı bez fabrika mamulâtı ayakkabılar, dışarıdan az gümrükle gelip piyasada ucuz satıldığından, bu alanda da güçlükler vardır. Dokumacılık, çok gerilemiştir. Pamuk iplikleri ve pamuklu dokuma, çoğu İtalya ve İngiltere'den olmak üzere, dışarıdan gelmektedir. Son zamanlarda suni ipekten küçük örme sanayii gelişmiştir. Bu alanda binden fazla makine ile 3-4 bin kişi çalışmaktadır. Demircilik çökmüştür. Bütün demirler gibi, demir eşya da ithal olunmaktadır. Demir mamulâtı sanayii yılda yalnız 30 bin lira gibi çok düşük değerinde imalât yapmaktadır.²⁰⁸

Fakirleşen ve usta kalfaları proleterleşen bu küçük sanatlar kesiminin dışında, imalât sanayiinde, 5'ten fazla işçi çalıştıran iş yerlerinde, kısmi bir araştırmaya göre, 1913 yılında 666'sı idari ve teknik personel olmak üzere 16.975 kişi çalışmaktadır. Yalnız yedi önemli yerleşme merkezinde yürütülen bu araştırma, gıda, inşaat malzemesi, dericilik, kereste, dokuma, matbaacılık, kimya gibi işkollarını kapsamakta, metal, alkollü içkiler, kundura ve hazirelbise işkolları araştırma dışında kalmaktadır. İmalât sanayiinde gerçek işçi sayısı bu miktarın üstündedir. Ayrıca devlet tersaneleri ve bütün imalâtı ile demiryolları, su, havagazı, tramvay, liman vb. gibi kamu hizmetleri niteliğinde ve yabancıların tekelinde bulunan imtiyazlı şirketlerde küçümsemeyecek miktarda işçi çalışmaktadır. Madenlerde işçileri, köylüler teşkil etmektedir. Meselâ kömür madenlerinde, uzunca bir süre, Zonguldak köylüsü 13 yaşından 50 yaşına kadar 15 gün tarlada, 15 gün madende çalışmakla yükümlü tutulmuştur. Limanda, gümrüklerde, ticaret yerlerinde, hanlar ve depolarda iş gören hâmmallar ise, lonca hâlinde örgütlenmiştir.

Demek ki, açık pazar şartlarına rağmen, bir proletarya gelişmektedir. Fabrika işçilerinin sayısının 50 bini bulduğunu. 1910 yılında imparatorlukta yalnız örgütlenmiş işçi sayısının 125-150 bine ulaştığını ileri süren yazarlar vardır²⁰⁹. Lütfi Erişçi ve Hüseyin Avni Şanda'nın araştırmalarında belirttikleri üzere, bu işçilerin çalışma şartları çok ağırdır ve ücretler düşüktür. Anadolu Demiryolları'nın Alman müdürü, «Türk işçisi bir lokma kuru ekmek, iki çürük zeytinle geçinebilir» buyurmaktadır. Bununla birlikte, tarımdaki ücretlere nazaran tarım dışı kesimdeki ücretler yine de bir miktar yüksektir. Lütfi Erişçi, «İş günü 16 saati buluyor, muvakkat ve acemi işçilerin aldığı ücretler, hayat şartlarının ağırlaşmasına rağmen 6-7 kuruşu geçmiyor, zirai sahada ise birkaç kuruşa iniyordu» demektedir.²¹⁰

İşçi, 1908'den sonra gösterilen çabalara ve bu konudaki iddialara rağmen, aslında örgütsüzdür. 1872 yılında İstanbul tersanelerinde ücretler ödenmediği için başlayan ilk grev, spontane bir hareket sayılabilir. 1908'den sonra görülen grev dalgası ise, sosyal olduğu kadar, yabancı şirketlere karşı birçok halde memurların da katıldığı ve öncülük ettiği milliyetçi bir nitelik taşımaktadır. Mütareke yıllarındaki grevler için de aynı şeyler söylenebilir. İşçi hareketi, kanunlarda yapılan değişiklikler ve bu harekete destek olan sol entelektüel grupların faaliyetlerinin engellenmesi ile, uzun süre duraklama göstermiştir.

Sanayiın pek cılız olduğu imparatorluk Türkiye'sinde işçiden çok işsiz vardır. Seyyar satıcı, boyacı, küfeci, dilenci vb. biçiminde, bugün «gizli işsiz» dediğimiz on binlerce insan lumpen proletaryayı teşkil etmektedir. Köylerden büyük şehirlere akın ve Avrupa rekabeti karşısında çöken geleneksel küçük sanatlar, lumpen proletaryanın saflarını beslemektedir. Ziya Gökalp'in çömezi Tekinalp, «sapasıgılam yüzbinlerce insan boş ve tufeyli» duruyor diye yakınlıkla, bu konuda şunları söylemektedir: «Hiçbir kıymet istihsal etmeyen ve toplumuz için zararlı olan bu tufeyliler, sayısız tembeller, koca şehri kaplamıştır. Bunların

yüzünden memleket ekonomisi hastadır. Ötede beride, bir sürü aylak kundura boyacısı, ufak tefek işporta eşyası satan insanın gerçek istihsal işlerinde kullanılması gereklidir.»²¹¹ Tekinpaşa'nın unuttuğu nokta, emperyalizmin açık pazar hâline getirdiği ekonomilerde lumpen proletarya saflarının kaçınılmaz biçimde çoğalacağı ve bunun önlenemeyeceğidir. Aşırı sefalet ve aşırı zenginlik, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerin büyük şehirlerinin ilk göze çarpan özelliğidir.

İşte, Türkiye'nin Tanzimat tipi Batılılaşma döneminde biçimlenen yeni toplumsal yapısı, kısaca bundan ibarettir. Yalnız, bu tabloyu tamamlamak için, yeni yönetici sınıfı ve Saray'ı da ele almak gereklidir.

KOMPRADOR DEVLET

İsmet Paşa, 2 Mart 1934'te Ankara'da ilk inkılâp dersini verirken, Osmanlı nizamı, «ecnebilerin elinde Türk milleti aleyhine vasıta olmak rolüne alışmış idi» ibaresini kullanmaktadır. Gerçekten Tanzimat tipi Batılılaşma ile birlikte, yabancıların elinde Türk milleti aleyhine vasıta rolünü benimsemiş bir yönetici zümre ortaya çıkmıştır.

«Bir devlette iki kuvvet olur. Biri yukarıdan, biri aşağıdan gelir. Bizim memlekette yukarıdan gelen kuvvet cümlemizi eziyor. Aşağıdan ise bir kuvvet hâsıl etmeye ihtimal yoktur. Bunun için pabuççu muştası gibi yandan bir kuvvet kullanmaya muhtacız. O kuvvetler de sefaletlerdir.» diyen Fuat Paşa, bu yeni yönetici zümrenin siyasi felsefesini dile getirmektedir. Fuat Paşa gibi, Tanzimat'ın büyük isimlerinden olan Âli Paşa da, Londra Elçimiz Müzürüs Paşa'ya gönderdiği bir mektupta, Türkiye'de gerçek iktidarın kimlerin elinde bulunduğunu açık açık yazmaktadır: Görevini yaparken, konsolosların hoşuna gitmemek betbahtlığında bulunan bir vali mahvolmuş demektir. Vükelâ-yı devlet de aynı durumdadır. Vükelâsını azil ve nasp eden padişah değildir.²¹²

O halde, Tanzimat sayesinde katil ve müsadere kâbusundan kurtulan yüksek yöneticiler, ikbal yolunu yeni efendilerde aramışlardır. Zaman zaman öteki devletlere de göz kırpmayı unutmamakla birlikte, Fuat ve Âli Paşa Fransızları, Reşit Paşa İngilizleri seçmiştir. Mahmut Nedim Paşa, Ruslara yaslanmıştır. Daha sonraları Kâmil Paşa, bütün kariyerini, «İngilizler, benim sözümü dinler» sloganına dayandırmıştır. Rüzgâr, Almanlara dönünce, daha Konya Valiliğinde Alman Büyükelçisinin gözüne girmeye çalışan Ferit Paşa, uzun yıllar değişmez sadrazam olmuştur. Abdülhamit'in sağ kolu Tahsin Paşa, Abdülhamit'in Meşrutiyet'e kadar sadrazam yaptığı Ferit Paşa'nın yükselişini şöyle anlatmaktadır: Ferit Paşa, daha Konya valisi iken, Anadolu Demiryolu dolayısıyla Alman Sefiri Baron Marschall'ın gözüne girmeye çalışmış ve başarmıştır. Alman siyasetinin o zamanlar mevkii kuvvetli idi. Alman dostluğuna verilen önem ve değer yanısıra, özellikle Baron Marschall gibi dirayetli ve gözde bir Alman sefirinin övgüsü, elbette etkili ve verimli olurdu.

Ferit Paşa, yaradılıştan son derece hasis olmakla beraber, Baron Marschall'e ve karısına hediyeler sunmaktan ve Alman çıkarlarını koruma hususundaki işgüzarlığını bu suretle zarifâne ve cemileperverane davranışlarla tamamlamaktan geri kalmazdı. Ferit Paşa'nın bu tedbiri, nihayet tesirini gösterdi, Padişahın huzurunda Baron Marschall, Konya Valisini uzun uzun övdü.²¹³ Bu sayede Ferit Paşa, Almanya'nın istediği Sadrazam olarak iktidara geldi ve uzun yıllar orada kaldı.

Yalnız en üst basamakta değil, artık idarenin her basamağında ikbal yolu sefaletlerden geçmektedir: Uygarlıktan yana yeni Osmanlılardan Ziya Paşa, daha 1869 yılında, Batı'ya çevrik yönetici tabakanın tablosunu şöyle çizmektedir: Reşit Paşa'nın Avrupa devletlerine hoş görünmeyi sefaletlerin iltimaslı tutumunda araması, müdahale kapılarını açmıştır. Bu kapılar, bir daha kapanmamıştır. «O zamana kadar biz mukavvadan masnû bir aslan gibi, hâriçten nazar edenlere dehşet verirdik ve bizi hâriçten görenler, bu şekli muntazamın

içinde birçok şeyler olmalıdır, itikadında idiler.» Ama «Avrupalılar, birdenbire esrarımızın iç perdesine kadar» girince, «hakikat-i hâlimiz»i anladılar.

Eskiden sefirler, yalnızca tebaalarının işleriyle uğraşır, devletlerinden aldıkları direktifi Bâbîâlî'ye iletmekle yetinirlerdi. Sadrazam azl olunmuş, Defterdar Efendi sürülmüş, Ket-hûda Bey değişmiş, sefirleri, zerrece ilgilendirmezdi. Sefaret tercümanları, «ayda yılda bir kere» önemli bir iş çıkarsa, Reis Efendi'yi (Hariciye) görebilirlerdi. Sefirler ise, bir geldiklerinde, bir de ayrıldıklarında Padişah ile karşılaşabilirlerdi. Sadrazamla görüşmeleri dahi çok enderdi. İzmir, Selânik, Trabzon, Edirne gibi yabancıların çok bulunduğu ticaret merkezlerindeki konsoloslar, belli işlerin dışında hiçbir şeye karışmazlardı. Vakta ki, Reşit Paşa, sefirlerin nüfuzunu kendine ikbal yolu açmak için kullandı, «sefaretler dahi himayetlerini pahalı satmaya başladılar. Her defa ki Reşit Paşa mesnedinden düşürülür, bir sefaretin kuvvetiyle tekrar yerine getirilirdi.» Sefaretler, bu yoldan iç işlerimize «parmak sokmaya» koyuldular. Sefirlere, hanımlarına ve tercümanlara hediyeler, «Beyoğlu, Büyükdere ve Tarabya'da haneler» yağdırıldı. Sefirler ve tercümanlar, «mülkümüzde hükümrân olmak lezzetine» alıştılar. «Mesâlih üzerinden milyonlar kazanmaya dadandılar.» Bâbîâlî, sefaretlerin fikrini almadıkça, yenilikler yapmaya cesaret edemez oldu. Bizim tebaamızdan ticaret edenler, yabancıların nail olduğu imtiyazlardan yararlanmak için tâbiiyetlerini değiştirdiler. İstanbul'da ve taşra'da, Müslüman olmayan «nice bin erbab-ı servet» yabancı devlet tebaası oldu. Düne kadar el etek öpenler, «meselâ Samatyalı Kaspar, bugün başında bir siyah şapka ve yanında bir Rusca tercümanı ile Hâriciye Nâzırı'nın yanına gelip üst yanındaki sandalyeye oturdu. Ve cebinden tütün kesesini çıkarıp cigaracığını yaktı ve Nâzır Paşanın burnuna üfleyerek ayaklarını birbirini üstüne koydu, işini de istediği gibi yürüttü.» Ancak sefaretler, bu yardımlarını karşılıksız yapmıyorlardı. «Adamına ve işine ve tutturuluşuna göre paralar alınırdı.» Böylece devletimiz, «tebaasının ehl-i servetini» yitirdi. «Ecnebi sefaret memuriyetleri, milyonlara mâlik oldular.»

Konsoloslar da bulundukları yerlerdeki devlet memurlarının işlerine müdahaleye koyuldular. «Akçeler kazandılar. Haksız işleri sehâbetle yürüttüler... Nice bin tebaa-i hâlisânı baştan çıkardılar.» Konsolosların işlerine karışmalarına karşı çıkan devlet memurları, Bâbîâlî'ye şikâyet edilip işlerinden atıldılar. Vilâyetlerdeki memurlar, «konsoloslukların kavasları hükmünde kaldılar.» Konsolosun, sefaret tercümanına yazdığı bir mektup dahi, vali ve mutasarrıfların işlerinden uzaklaştırılmalarına yetiyordu. Bu sebeple, her yerde, mülkiye memurları konsoloslara hoş görünmeyi «birinci vazife» saydılar. Çünkü «memur dahi o memuriyeti, ne güçlükler ve ne türlü eller ve etekler öpmekle ele geçirdiğini ve sarrafa olan borcunu ve mahcubiyetini» gözönünde tutmak, işini kaybederse ailesinin çekeceği ıstırapı düşünmek zorundaydı. Memur, «bizzatı ve bilmeceburiye, memleket yıkanlara» yardım eyledi. «Namus ve hamiyeti, menfaat-i zâtiyeye tercih edenler» işlerinden atıldılar. Yerlerine «Bâbîâlî'nin mizaç ve meşrebine muvafık olanlar» getirildi. «Aceze-i ahalî» uğradığı zulüm yüzünden hükûmete başvurunca, «kapiyı kapalı veya hasımlarını haklı buldular.»

Sefaret tercümanları da büyük kudret sahibiydiler. «Pizani'ler, Scheffer'ler, Outrey'ler, Delaporte'lar, Mayer'lerden her biri bir sefir-i murahhas tarzında, hariciye nâzırlarına hükmettiler. Bayağı bir adama söylenmesinden hicap olunacak sözleri, sadrazamların yüzlerine karşı söylediler. Onunla beraber, yine her işlerini istedikleri yolda yürütüp, milyonlar kazandılar. Murassa kutular ve elmaslı çiçekler ve hâne ve yalı gibi atâyâ ve hedâyâ yine başka. Bu tercümanlar, Bâbîâlî'nin nezaket-i miskinânesi sayesinde öyle büyük işler becerdiler ki, mensup oldukları devletler nezdinde bile kesb-i ehemmiyet ettiler. Sefir olanlar değişüp, bunlar damızlık gibi yerlerinde kaldılar.»

«Bir tercümanın Saray-ı Hümayûn'a gidüp birkaç söz söylemesi ile bir sadrazamın azledildiği ve diğerinin ifadesiyle, âharinin Hariciye Nezaretine tâyin olunduğu defaatle vuku buldu.»²¹⁴

İşte böylece, gözleri sefirlere, tercümanlara ve konsoloslara çevrik bir komprador bürokrasi doğdu. Komprador bürokrasinin fonksiyonu, ülkeyi, Avrupa sermaye gruplarının çıkarlarına göre yönetmektir. Tabii ki bundan, o da bol bol payını almaktaydı. Yabancı firmalara dağıtılan imtiyazlar ve verilen siparişlerden devletin temsilcileri de yararlanmaktaydı. İngiliz Avam Kamarası'nda konuşan diplomat Sykes, «Biliyorum, Sultan'ın hükûmeti rüşvet almakla suçlandırılmaktadır. Rüşvet alıyorlar, ama söylemeliyim ki, Avrupalılar onları bu yola itmektendirler.» diyerek, bu durumu belirtmekteydi.

İngiliz Dışişleri Bakanlığınca yayınlanan belgeler, satılmışlık iddialarıyla doludur: «Harbiye Nâzırı M. Rıza Paşa -: Başlangıçta çok kuvvetli bir İngiliz dostu iken yavaş yavaş Almanların tarafına dönmüştür. Essen (Krupp) ile olan ilişkisi, müthiş servetinin kurulmasına yardımcı olmuştur... Siemens ve Halske, ona çok faydası dokunan tesisler kurmuşlardır. Bahriye Nâzırı Hasan Tahsin Paşa -:25 yıldır Bahriye Nâzırı olup 3 milyon sterlin servet toplamıştır. Her yıl gemi yaptırmak için para ve müsaade alır, fakat hiçbir şey yaptırmazdı vb. vb...»²¹⁵

Komprador bürokrasi, Meşrutiyet'ten sonra da fonksiyonunu eskisi gibi sürdürebilmiştir. Mahmut Şevket Paşa, hatıratında bunu hayretle anlatmaktadır: «Hükûmetçe 20 maden imtiyazının verilmesini kabul ettik. Bu maden imtiyazlarını isteyen iş sahipleri, uzun zamandan beri oyalanıyorlardı. Bizden önceki hükûmetlerin bu oyalamadan maksatları, iş sahiplerini müracaata mecbur bırakıp para almakmış. Yani aynen Sultan Hamit devrinde olduğu gibi. Beyazıt -Şişli arasında tünel yapılması projesi de bu suretle uyutulmuştu. Bu tünel projesi hükûmetçe tasdik edilmiş, Padişah'tan iradesi bile alınmış olduğu halde, harekete geçilemiyordu. Eski Sadrazam Sait Paşa, bu imtiyazı vermek için Deutsche Bank'tan 15 bin altın rüşvet istemiş. Bunu Almanya Büyükelçisi Baron Wangenheim bizzat bana söyletti...

Bu mesele üzerinde tahkikat yaptım. Öğrendim ki, bir Fransız firmasının temsilcisi de, bu Beyazıt-Şişli tünel imtiyazının Almanlara değil, kendilerine verilmesi için Osmanlı Hükûmetine 3 milyon altın teklif etmiş.»

«Krupp fabrikalarına 750 bin altınlık sipariş vermiştik. Skoda fabrikalarının mümessili Joseph Huber geldi. Kendilerine de sipariş verilmesi için ricada bulundu. Krupp'tan daha ucuz fiyat ileri sürdü ve bana bir miktar borç vermek istediklerini söyledi. Anladım ki, memlekette henüz rüşvet kalkmamış.»²¹⁶ Yabancı firmalar mevkilleri güçlendirmek için, Abdülhamit zamanında, Sultan'a çok yakın resmi görevlileri şirketlerinin yönetim kurullarına almayı kârlı bulmuşlardır. Bir araştırmada Abdülhamit ve çevresi hakkında şu bilgi verilmektedir: «Osmanlı Bankası Direktörü Pangiris, Sultan'ın mali müşaviridir. Banka, Sultan'ın kişisel servetini yönetmekte ve sıkıştığı zaman ona para vermektedir. Düyunu Umumiye Meclisinde bulunan ve daha sonra Vickers tekelinin direktörlüğünü yapan Sir Vincent Caillard, Sultan'ın uzun yıllar İngiltere Başbakanı ile ilişkilerini yürüten mutemet aracı olmuştur. Hariciye Nezareti, yabancı tekellerin adamlarıyla doldurulmuştur. (Meşrutiyet'ten sonraki) Hariciye Nâzırlarından Noradungyan Efendi, Osmanlı Bankası'na bağlı Genel Sigorta ile İzmir ve Selânik Elektrik Şirketi'nin İdare Meclisi Başkanıdır. Abdülhamit'in yakınları, yabancı şirketlerin mutemet adamları kesilmişlerdir. Sultan'ın sırdaşı Kâmil Bey, yabancılardan ünlü ajanlarından. Sultan'dan İstanbul'un su işlerini ıslah için imtiyaz almış ve bunu Fransız bankalarına satmıştır. Sultan'ın yakını Hasan Fehmi Paşa, bir Osmanlı-Fransız şirketinin başkanıdır. Saray erkânı demiryolu, tramvay, elektrik ve gaz tesisleri imtiyazlarını yabancı şirketlere peşkeş çekerek büyük kârlar sağlamışlardır. Yabancılara verilen bütün tekelini yürüten Reji'nin idare meclisi üyelerinden biri, Sultan'ın kâatibi Nuri Beydir. Başka bir kâatibi, Süreyya Paşa, kurşun madeni işleten yabancı bir şirketin başkan yardımcısıdır. Hamdi Bey, Galip Paşa, Selim Paşa gibi Sultan'ın yakınları, Alman ve Fransız şirketlerinin ortaklarıdır.»²¹⁷

Araştırmada verilen bu bilgiler yüzdeyüz sıhhatli olmayabilir, fakat ana çizgileriyle,

hiç şüphe yok ki, Tanzimat Batıcılığının yarattığı yeni bürokrasinin çehresini ortaya koymaktadır. Kariyerini yabancı devletler ve sermayedarların iltimasına bağlayan, onlardan komisyon alan bu yeni bürokrasinin, eski Osmanlı bürokrasisi ile bir ilgisi yoktur. Bu, emperyalizmin ürünü olan yeni bir türdür. Emperyalizmin Türkiye'deki birinci kolu Rum ve Ermeni tüccarları ise, ikinci kolu yeni Osmanlı bürokrasisidir. Bu komprador bürokrasi, emperyalist talanda üçüncü planda bir rol oynamaktan kurtulup daha üst kademelere geçmeye heves eden Müslüman burjuvazinin önüne dikilecek kadar yabancı çıkarlarla sarmaş-dolaş olmuştur.

Hüseyin Avni Şanda, komprador bürokrasi hakkında şu ilgi çekici görüşü ileri sürmektedir: «Saray adamlarının, devletin üst basamaklarına tünemiş paşaların, Batı emperyalistlerinden komisyonlar alarak, imtiyazlar vermeleri olağan işlerdendi. Meselâ bir nâzırın, yabancı bir silâh fabrikasının komisyoncusuyla işbirliği ettiği ve satın alınan her mavzer başına bir kuruş aldığı görülmüştür.

Böylece Avrupa kapitalizminin ajanları ile rüşvetçi devlet adamlarını içinde toplayan bir sınıf meydana gelmişti. Bu sınıf, sermayesini emlak üzerine kapatan yeni bir rantiyeye sınıftır. İstanbul semtlerindeki han, apartman ve köşk adları bu sınıfın canlı tanıklarındır.

En yüksek gelişimini II. Abdülhamit zamanında bulan bu sınıf, endüstri sermayeciliğine, büyük teşebbüslere girmek isteyen yerli burjuvazinin uyanış hareketlerine, ekonomik çıkarları dolayısıyla, engel oluyordu. Anonim şirketlerin kuruluşunu bile 'padişaha karşı bir toplantı yeri olan bir dernek' diye göstererek yasaklıyordu. Devletin siyasi kudretinden faydalanan bu zümre için istibdadın devamından daha elverişli bir durum olamazdı. Bu devirde devlet, yerli endüstriye karşı büyük bir ilgisizlik gösteriyordu:

.... 1889 yılında İstanbul Ticaret Odası, iç gümrüklerin kaldırılması için Ticaret ve Nafia nezaretlerine başvurmuştu. Öte yandan makarna fabrikatörleri, iç gümrükler yüzünden fabrikalarının beş yıl içinde kapanacağı yolunda, Ticaret Odası eliyle, Ticaret Nezareti'ne bir dilekçe vermişlerdi. Uzun yıllar süren bu şikâyetlerden, elle tutulur bir sonuç elde edilemedi.

Yerli endüstrinin doğması, hattâ evvelce kurulmuş fabrikaların gelişmesi, yabancı kapitalizme simsarlık eden ve yarı koloni münasebetlerinin sürüp gitmesini isteyen böyle bir sınıfın zararına sonuç verebilirdi.»²¹⁸ Şüphesiz ki, emperyalizmin empoze ettiği açık pazar şartlarında, Osmanlı Devleti, yerli sanayii geliştirmek isteseydi dahi –ki Abdülmecit zamanında bu denenmiştir–, başarıya ulaşması olanağı yoktu. Fakat emperyalizmin bir ürünü olan komprador bürokrasi, çıkarları dolayısıyla, böyle bir gelişmenin karşısına çıkmıştır. Nitekim Abdülhamit devrinde, yerli bir şirketin kurulduğuna rastlanmamaktadır.²¹⁹ Görünüşe göre, XIX. yüzyılda tek anonim şirketimiz, 1850'de kurulan emektar Şirket-i Hayriye'dir. Şirket, paşalar ile Galata sarraflarının ortaklığına dayanmaktadır. Yüksek devlet memurlarıyla Galata sarraflarının ortak şirket kurup işletmeleri o devrin anlayışına uygundur.

1 NUMARALI KOMPRADOR: ABDÜLHAMİT

Bu komprador bürokrasisinin tepesinde Saray ve özellikle Abdülhamit bulunmaktadır. Abdülhamit, «Ulu Hakan» adıyla bugün dahi bazı çevrelerce politika sahnesinde bayrak olarak kullanılmaktadır. Abdülhamit'i hâlâ aktüel tutan nedir? Bu soruyu cevaplandırmak için, Abdülhamit üzerinde biraz duralım:

Abdülhamit, öteki sultanlara pek az benzeyen ilgi çekici yeni bir tiptir: Tanzimat'ın «Batılılaşma» ortamı içinde yetişmiştir. Sultan Abdülaziz'in yanısıra Fransa ve İngiltere'yi dolaşmıştır. Esasen Türkiye'de de Avrupalı bir ortam içinde yaşamaktadır. Gecelerini Tarabya'daki malikânesinde Belçikalı tuhafiyeci kız Flora Cordier ile birlikte geçirmekte,

gündüzleri de büyük bir şirketin umum müdürü olan İngiliz komşusu Mr. Thomson ile dostluk etmektedir. Ayrıca Abdülhamit, küçük yaştan kapitalizmin borsa oyunlarına ilgi duyan belki de ilk sultandır. Bir İngiliz yazarı, borsacı Abdülhamit'i şöyle tanıtmaktadır: «Beyoğlu'ndaki kahveler yerine Galata'daki bankalara gitmeyi tercih ediyordu. Bu suretle Abdülhamit, Rum bankacı Zarifi ve Ermeni borsa simsarı Assani ile bu devirde sıkı bir dostluk kurmuştu. Uzun seneler devaminca, onun bu dostluklara sadık kalarak, bu şüpheli tatlısu frenklerini Yıldız Sarayı'nda verdiği tantanalı ziyafetlere davet etmesi, bazı yabancı sefirlerin şikâyetlerini mucip oldu.

Abdülhamit incilerle işlemeli perdelerin arkasındaki banka muhasebe servislerinin havasız ve loş odalarında meşgul olmayı çok sevdi. Önce çekinerek, sonra da yavaş yavaş cesaret göstererek Galata borsasında oynamaya başladı. İlk defa bankacı Zarifi'nin tavsiyelerine uyarak borsada yaptığı yatırımlardan çok memnun olmuştu. Zira tahta çıktığı sırada 70 bin lira değerinde bir servet toplamış bulunuyordu.»

«Padişahın her türlü mali operasyonlardan elde edilen menfaatlere ve faizcilığe karşı gösterdiği temayül, Türk ve İslâm geleneklerine o kadar aykırı düşüyordu ki...»²²⁰

Tahtın tabii mirasçısı olmayan Abdülhamit, V. Murat'ın akli rahatsızlığının yarattığı fırsatı, borsa oyunları gibi iyi değerlendirmeyi bilmiştir. İngiltere'nin gözünde değerli bir idare adamı olan Mithat Paşadan daha yararlı gözükmeyi başarmıştır. Dostu iş adamı Thomson'a «kendisinin mümkün olduğu kadar her hususta, İngiltere Hükûmetinin fikir ve telkinleriyle hareket etmek tasavvurunda» bulunduğunu söylemiştir. Abdülhamit, bu mesajın derhal ait olduğu yere ulaştırılacağını bilecek kadar zeki idi. Nitekim Elçi Sir Henry Eliot ile Disraeli, «Genç Sultan'ın güzel ümitler verdiğini» söylemekte gecikmemişlerdir.²²¹ İngilizlerin bir zamanlar ümit bağladıkları Mithat Paşa'nın sürülüp öldürülmesinde ve Anayasa'nın rafa kaldırılmasında çok pasif kalmaları, «Genç Sultan'ın verdiği güzel ümitler»le az çok ilgili olsa gerektir. Abdülhamit, İngiliz dostluğuna gerçekten sadakatla sarılmış, Rusların Yeşilköy'e kadar gelişinden sonra imzalanan Ayastefanos Antlaşmasının ağır şartlarını biraz hafifletmesi için, Majestelerinin Hükûmeti'ne 1878'de Kıbrıs adasını lûtfetmiştir. J. Haslip'e göre, bu hediye üç Rum'un büyük payı vardır. Bunlar, Devlet-i Aliye'nin Londra Sefiri Müzürüs, banker Zarifi ve Sultan'ın özel hekimi Mavroyani'dir. Esasen Rusya'nın o tarihlerde çok fazla genişlemesine, çıkarları gereği herhalde karşı duracak olan İngiltere, politika borsasında Abdülhamit'ten daha usta bir oyuncu olduğunu ispatlayarak, bir taşla iki kuş vurmuş ve «hizmetlerine karşılık» Kıbrıs'ı almıştır.*

Gençliğinde borsa oyunları ile ilgilenen Abdülhamit, tahta geçince, padişahlık mallarının dışında, muazzam bir kişisel servet edinmeye dikkat etmiştir. «Abdülhamit'in Hatıra Defteri» adlı ve Sultan'ı savunan bir kitaba göre, «Abdülhamit menkul ve gayrimenkul servetini çok iyi işletmekte, bu ciheti ehil kimselere tevcih edip, dikkatle kontrol etmektedir.» 150 parça çiftlik, bankalara yatırılmış ve borsada işletilen menkul değerler, bazı fab-

*Bu arada hatırlatalım ki, «İmparatorluğu parçalanmaktan kurtaran büyük dış politika üstadı» şöhretine rağmen, İmparatorluğun büyük kısmı, Abdülhamit zamanında elden çıkmıştır: Ruslar, Batum, Kars ve Ardahan'ı alarak Anadolu'da ilerlemişlerdir. İngilizler, Kıbrıs'tan sonra Mısır'a yerleşmiş, Sudan'ı almış, Kuveyt üzerinde fiili egemenliklerini kurmuş, Sina yarımadası ve Akabe bölgesi üzerindeki iddialarını kabul ettirmişlerdir. Fransızlar, Tunus'a el koymuşlardır. Avrupa'daki arazinin yarısından çoğu, Abdülhamit zamanında kaybedilmiştir. Karadağ, Sırbistan ve Romanya bağımsızlık kazanmış, Bulgaristan fiilen bağımsız olmuştur. Avusturya, Bosna - Hersek'i işgal edip yönetmeye koyulmuştur. İngiliz donanmasının İzmir'i işgal tehdidi altında, Dulsigno limanı ile Boyana nehrine kadar uzanan arazi, Karadağ'a bırakılmıştır. Yunanistan'a Tesalya verilmiştir. İngiltere'nin baskısıyla, Girit'te Osmanlı askeri atılmış, Osmanlı bayrağı indirilmiş ve ada, fiilen bizim olmaktan çıkmıştır. Bulgaristan Şarki Rumeli'yi ilhak etmiştir. Balkan Harbine kadar elimizde kalan Makedonya ise, geniş ölçüde yabancı devletlerin kontrolüne girmiştir. Böyle bir bilânço, Abdülhamit'in dış politika üstadlığına herhalde gölge düşürmektedir. Fakat bu durumdan ötürü Abdülhamit'i suçlu tutmak ınsafsızlıktır. Zira her şey bizim dışımızda ve Avrupa başkentlerinde geçiyordu. Avrupa başkentlerindeki pazarlıklarda anlaşmaya varıldığı ölçüde, imparatorluk parçalanıyor ve bize de boyun eğmekten başka yapacak fazla bir iş kalmıyordu.

rikaların gelirleri ve bir kısım vergilerden alınan pay, çeşitli komisyonlarla artarak Sultan'ın servetini teşkil etmektedir. Abdülhamit'in tahttan indirilişinden sonra, para sıkıntısı içindeki İttihatçılar, devlet ihtiyaçlarında kullanmak üzere, Abdülhamit'in servetini ele geçirmeye çalışmışlardır. Abdülhamit'in yakınlarından Nadir Ağa, Yıldız Hazinelerinin bulunduğu bir yeraltı tesisatından söz etmiştir. Mahzende yarım milyon değerinde on bir torba altın ve değerli taşlarla bazı hisse senetleri bulunmuştur. Bu, tabii ki, beklenenin çok altında bir miktardır. İttihatçılar, Abdülhamit'in Saray'dan ayrılırken unuttuğu bir defter sayesinde, servetin büyük kısmının yabancı bankalarda saklandığını öğrenmişlerdir.²²² Müslümanların Halifesi, tıpkı bugünün Arap şeyhleri gibi, altınlarını ve hisse senetlerini, ancak yabancı bankalarda güvenliğe görmüştür. Böylece, parasını daha çok yabancı hisse senetlerine yatırıarak ve yabancı bankalarda işleterek, yabancı ülkelerin kalkınmasına katkıda bulunmuştur.

Yabancı bankalara yatırılan bu para ve hisse senetlerini, Abdülhamit'in rızası olmadıkça çekebilme imkân yoktu. Fethi (Okyar) Bey ve bir arkadaşı, Abdülhamit'i ikna etmekle görevlendirilmişlerdir. Teşebbüsün başarısı üzerine, Crédit Lyonnais ve Deutsche Bank'ta bulunan para ve hisse senetleri devlete intikal etmiştir. Eski Mabeyn Kâtiplerinden Ahmet Reşit Bey, bunun o zamanın parasıyla 4 milyon lirayı bulduğunu yazmaktadır.²²³ Bu, Sultan'ın menkul servetidir; asıl servetini gayrimenkuller teşkil etmektedir. Abdülhamit, Suriye, Mezopotamya, Arnavutluk vb.'de yüzbinlerce hektar araziye özel mülkiyetine geçirmiştir. Irak'ta petrol bulunan alanları da kendi hesabına kapatmıştır.

Bu serveti ele geçirmek için, mirasçıları, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra «The Sultan Abdulhamit Oil Wells» ve «The Sultan Hamit Han Estates Ottoman» adlı iki şirket kurmayı denemişlerdir. Birinci şirket, mirasçılara Irak petrolünden hisse sağlayacak, ikinci şirket de, o zamanın parasıyla 91 milyon 500 bin liraya eriştiğini hesapladıkları Abdülhamit'in emlakini ele geçirmeye çalışacaktır. Bir kısım Amerikan ve İngiliz bankaları, gerekli «politik temas ve gayretler»in finansmanını yüklenmişlerdir.²²⁴

1946'da Türkiye çok partili siyasî hayata geçince, Cumhuriyet'le birlikte unutulmuş Abdülhamit yeniden politika sahnesine çıkmıştır. Bir milletvekili -Osman Nuri Köni-, Abdülhamit'in mallarının hesabını CHP Hükûmetine sormuştur. Prof. Kemal Karpat'in yazdığına göre, zamanın Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal, verdiği cevapta şu açıklamayı yapmıştır: «Temyiz Mahkemesi, Halifelğin ilgası ve Halife'nin mallarının müsaderesine dair olan 431 sayılı kanunun, bu kanun çıktığı zaman ölmüş bulunan padişahların mallarını şumulü dışında bıraktığına karar verdi. Böylece Abdülhamit'in mallarının kanunun dışında kaldığı iddia edildi ve tahminen 1,5 milyar lira tutarındaki serveti mirasçılara verildi.»²²⁵

SULTAN'IN SİYONİSTLERLE PAZARLIĞI

Görüldüğü gibi, Abdülhamit, yalnız Sultan ve Halife değil aynı zamanda bir iş adamı ve milyarderdir. Siyonist lider Dr.Herzle ile giriştiği pazarlık başarısızlıkla sonuçlanmış bile olsa, onun işadamlığı hakkında bir fikir verecek niteliktedir. Dr.Herzle, hatıralarında, uzun uzun yazmıştır.²²⁶Buna göre, Herzle, Yahudilere Filistin'de bir yurt edinme çabasıdır. Fakat Abdülhamit'i ikna etmek gereklidir. Herzle, tehdit, rüşvet ve sermaye getirme silâhlarını kullanır. İmparatorluğun malî işlerini yöneten Osmanlı Bankasını toptan satın almak ve bu yoldan Sultan Hamit üzerine baskı yapmak tehdidini, inandırıcı biçimde sahneye koyar. Osmanlı Bankası idarecilerine verilecek 50 milyonluk bir garanti ile, Türkiye'ye akan musluklar kesilebilecektir. Tehdit, etkili olur. Bunun yanı sıra, Herzle, Abdülhamit'in yakınlarını rüşvetle elde etmeye koyulur. Hariciye Nezareti Kâtib-i Umumişi Nuri Beyin hizmetleri sağlanır. Nuri Bey, yirmi bin frank ücreti az bulmuştur. «Sultan'la konuşabil-

mek için herhangi bir banker, bana sizin verdiğiniz en az iki katını verir» diyerek ücretini arttırmıştır. Yazar Ahmet Mithat Efendi de dâvaya kazanılmıştır. Hizmete bir de «Ajan Crespi» alınmıştır. Bu ajan, Lut Gölü'nde kurulacak tesisler için, «Eğer bundan Sultan'a bir hisse verileceği garanti edilirse, bu iş olur» fikrindedir.

Dr. Herzle, öte yandan, Müslümanlığı kabul eden Macar Yahudisi Prof. Vambéry'nin hizmetini sağlamıştır. Abdülhamit'in baş dostu olan Vambéry, Dr. Herzle'e İngilizlerin casusluğunu yaptığını itiraf etmiş, siyonistler hesabına çalışmaya da rıza göstermiştir. Vambéry, Herzle'e İstanbul'da rüşvet verilecek kişilerin bir listesini sunmuştur. Herzle, hatıralarında, «Ben böyle hayâsız bir çetenin bulunabileceğine asla ihtimal vermemiştim.... Bu anonim tufeyliler zümresini, ancak zehirli yılanlar sürüsüyle mukayese edebilirim.... Onu hâlâ gözümün önündeymiş gibi görebiliyorum, hırsızlıktan çıkmekte olan bir imparatorluğun Sultan'ını...» sözleriyle, bu rüşvetçi grubu anlatmaktadır. Bu rüşvetçi grubun yardımıyla, 1900 yılında Herzle, Abdülhamit ile görüşür. Ona Yahudilerin Türkiye'ye yerleşmesiyle sağlanacak avantajları anlatır: Avrupa'ya karşı Yahudi desteği elde edilecek, para gelecek, imparatorluğun zenginlikleri geliştirilecek ve hattâ Dünyu Umumiye'den bile kurtulmak mümkün olacaktır vb. vb... Abdülhamit ise, «Bağdat'tan bugün bir telgraf aldığını, orada keşfedilen petrolün Kafkas petrolünden üstün olduğunu bildirildiğini, Osmanlı ülkesinde hâlâ el sürülmemiş hazineler bulunduğunu» söylemiş, fakat her şeyden önce devlet borçlarından kurtulmak için yardım istemiştir. Sultan, Dr. Herzle'e, «dirayetli bir maliyeci tavsiye et» demiştir. «Majeste» ayrıca, madenler, petrol yatakları vb.'den müteşkil beş monopolün işletilmesini teklif etmiştir.

Herzle'in ise derdi, Filistin topraklarına Yahudileri yerleştirmek amacıyla kurulacak olan «Büyük Osmanlı - Yahudi Kumpanyası» adlı kolonizasyon şirketinin imtiyazını sağlamaktır. Herzle'in yazdıklarına göre, Sultan, Filistin'siz bir imtiyazı kabul etmiştir. Yahudiler, Mezopotamya, Suriye ve Anadolu'ya yerleştirileceklerdir. Siyonist lider ise, «ille Filistin» diye diretmiştir. Mali bakımdan da parlak vaatleri ile gerçekleştirebildikleri arasında büyük bir fark görülmüştür. Fakat yine de Abdülhamit, Dr. Herzle'in peşini bırakmamıştır. Sultan'ın sırdaşı Tahsin Paşa hatıralarında, «Bu sefer Abdülhamit için peşine düştü ve o aralık merkezî muamelâtı Almanya'ya nakledilmiş olan siyonist cemiyeti ile görüşmek üzere, Şûra-yı Devlet'ten Bohor Efendinin Almanya'ya gönderilmesini emretti, maamafih bilâhare bundan vazgeçildi.» demektedir.²²⁷

Teşebbüs başarısız kalmıştır. Abdülhamit, herhalde yabancı devlet müdahalelerine yol açan Ermeni meselesinden ders alarak, bir de Yahudi meselesi yaratmaktan ve bunun Araplar üzerinde doğuracağı tepkilerden çekinmiş olsa gerektir. Fakat bir ara siyonistlere para karşılığı yurt sağlamayı ciddiyetle düşünmüştür! Balfour, 1917'de, siyonistlere başkalarının toprağını peşkeş çekmiştir, Abdülhamit ise kendi ülkesinin arazisini satmaya niyetlenmiştir.

Abdülhamit, iç politikasında, yabancı sermayenin sömürgelerde yürüttüğü rüşvet politikasını az çok başarıyla uygulamıştır. Hattâ rüşvet politikasını, jurnalcılığı kârlı bir faaliyet hâline sokarak geliştirmiştir. İsyân bayrağını açıp Avrupa'ya kaçan Jön Türkleri dahi teker teker yola getirmek için paralar harcamış ve dış ülkelerde parasızlıktan bunalan bazı Jön Türkleri satın almıştır. Aşiret reislerine pašalıklar dağıtmış, Arap ulemasını, şeyhleri etrafında toplamış, onlara hususi maaşlar bağlamıştır. Hattâ rütbelere ve nişanlar bağışlanıp Anadolu'daki aşiret reisleri Saray'a bendedilirken, Abdülhamit, onların çocukları için de İstanbul'da bir «Aşiret Mektebi» açmıştır. Bugünkü Kabataş Lisesi, bu amaçla bir aşiret mektebi olarak kurulmuştur.

Abdülhamit, çevresindeki hırsızlıklardan, rüşvetlerden, imtiyaz satışlarından tamamen haberdardır. Kurduğu mükemmel jurnal sistemi, ona her şeyden haberdar olma olanağını sağlamıştır. Bununla birlikte, Abdülhamit, bir hükümet etme metodu olarak, hırsızlık ve rüşveti, müsamaha ile karşılamış ve hattâ teşvik etmiştir. Hırsızlık ve rüşvet yoluyla, pašalar ve beyleri kendine bağlayacağına inanmıştır. Buna «çaldır ve kazan» politikası diyebiliriz.

İngiliz yazar, Abdülhamit'in «çaldır ve kazan» politikasını şöyle değerlendirmektedir: «Bazı devlet adamlarının yolsuzluklarına karşı müsamaha göstermeyerek, onları tenkide cesaret eden Padişaha sadık kimseler, icat edilen bahanelerle uzak vilâyetlere sürgün edilirken, Hristiyan dönmeleri, maceracı tatlısu frenkleri ve kurnaz Araplar servet sahibi oluyorlar ve bir gecede paşalığa terfi ediyorlardı.

Padişah, ahlâksızlıklarıyla alay edebilmek için nâzirlerinin yolsuzluk yapmasını beklerdi. Meselâ ihtiyar Bahriye Nazırının hırsızlıklarından sık sık bahsederdi. Fakat buna rağmen, ihtiyar nâzir, Padişah'a karşı yapılacak bir isyanda vazife almaması için, Türk donanmasını harekettten mahrum bir halde Haliç'te tuttuğundan dolayı mevkiini muhafaza ediyordu. Bir gün Abdülhamit'e meşhur bir hokkabazın çatalları yuttuğu hakkındaki hünerleri anlatılmıştır. Padişah, hemen cevap vererek, bunda o kadar büyük bir hüner görmediğini, çünkü Bahriye Nâzırı'nın hiçbir rahatsızlık hissetmeden muazzam harp gemilerini yuttuğunu söylemiştir.

Avrupalı ziyaretçiler, Padişahın ikiyüzlülüğü karşısında hayret etmişlerdi. Huzurundaki nâzirlara ve yüksek memurlara ziyadesiyle iltifat ettikten sonra, onlar salondan çıkınca, arkalarından kendilerini hemen alçaklık ve namussuzlukla itham ederdi. Fakat ayrıca da birbirleri aleyhine kendisine malûmat vermeleri için, onları okşayarak sıra ile dinlerdi.»228

Abdülhamit, bu politikası ile, komprador bürokrasiyle onun etrafında kümelenen aşiret reisleri, toprak ağaları, derebeyleri, mültezimler, sarraflar, bankerler, saray müteahhitleri, Avrupalı sermayedar ve tüccarların çeşitli yerli aracıları gibi Tanzimat Batıcılığının –daha doğrusu uyduculuğunun– toplumsal temelini teşkil eden sınıf ve tabakaların temsilcisi olmuştur. Bunun içindir ki, Abdülhamit, İmparatorluğun 1 numaralı kompradorudur. Abdülhamit, aynı zamanda, Halifelik sıfatını politika planında kullanmaya önem vermiştir. Sultan, bu politikayla 300 milyon Müslümanın halifesi olarak İngilizlere karşı bir koz elde edeceğini ve kişisel mevki ve prestijini arttıracığını ümit etmiştir. Fakat bu politika dahi, aslında İstanbul'da değil, Berlin'de çizilmiştir. Alman emperyalizmi «Drang nach Osten» politikasında, panislâmizmi yararlı bir ideolojik silâh olarak görmüş ve ondan sonradır ki, Abdülhamit, ateşli bir panislâmist kesilmiştir. Bir yandan komprador alafrangalığı, öte yandan koyu Müslümanlık. Sömürge ya da yarı-sömürge hâline getirilmiş bütün İslâm ülkelerinde görülen manzara budur. Bu manzarayı yaratan toplumsal yapıyı pek az değiştirebildiğimiz içindir ki, Abdülhamit, Türk politika sahnesinde hâlâ «Ulu Hakan» diye yaşayabilmektedir. «Ulu Hakan» özlemi, Türk devrim hareketinin başarısızlığının en çarpıcı ve çok düşündürücü örneğidir. «Ulu Hakan», bir sömürgeleşme sürecinin en diplerdeki noktasıdır ve Türkiye, bir kurtuluş savaşı sıçramasından sonra dahi, bu bataklıklardan tamamen kurtulamamıştır.

Bu bataklıktan kurtulamayışın yarı ümitsiz, yarı ümitli hikâyesine girişmeden önce, buraya kadar yazılanlardan bir sonuç çıkartmaya çalışalım.

VI BİRİNCİ BÖLÜMÜN SONUCU

Niyetimiz, tarih hele bir sömürgeleşme tarihi yazmak hiç değil. Yalnızca, birkaç yüzyıl içinde, nereden nereye geldiğimizi tespit etmek istedik. Bu tespit olayı başlangıçta düşündüğümüzden çok daha uzun açıklamalara ihtiyaç gösterdi. Fakat hiç değilse, bu incelemenin ilk satırında sorduğumuz sorunun tam cevabı, kendiliğinden ortaya çıkmıştır:

1) AP iktidarının iddia ettiği gibi, bu düzen, atalarımızdan kalma düzen midir? Hayır. Bu düzen, Batı emperyalizminin, Japonya hariç, bütün Avrupa dışı toplumlarda, derece farklarıyla yarattığı, kökü dışarda bir sömürge ve talan düzenidir. Bütün sömürgelerin ortak manzarası şudur: Ön planda parlak ışıklı Avrupa mahalleleri ile ihracat ve ithalâtın toplandığı bir iki büyük liman şehri vardır. Geride, prekapitalist düzenin ilkel şartları içinde, derebeyi, toprak ağası ve tefeci tüccarıyla tarıma ve köylünün sefaletine dayanan bütün bir ülke yatmaktadır. Kapitalist gelişme, Batı'da evrim ya da devrim yoluyla prekapitalist düzeni ve bu düzenin egemen sınıflarını ortadan silerken, kapitalizmin dünya egemenliğine yönelmiş üst biçimi olan emperyalizm, hegemonyasını kurduğu bütün Avrupa dışı ülkelerde, kendi ihtiyaçlarına uygun bir toplumsal yapı yaratmış, fakat gerilik unsurlarını yaşatmış, hattâ onları, çıkarları gereği güçlendirmiştir. Tarım ve madencilik alanlarında Avrupa pazarının ihtiyaç duyduğu hammadde ve gıda maddeleri üretimi bir ölçüde gelişmiştir. Yalnız bu gelişme, derebeyi, ağa, tefeci tahakkümünü değiştirmiş değildir. Gelişme, prekapitalist düzenin egemen sınıflarını güçlendirecek biçimde, köylünün daha fazla sömürülmesi pahasına gerçekleştirilmiştir. Artan sömürü, Avrupa sermayesi ve bu sermaye hizmetine giren yerli azınlık arasında paylaşılmıştır. Birkaç liman şehrinin Avrupalı görüntülü mahallelerindeki lüks ve ısraf, kaynağını bu ortak sömürüden almaktadır. İstanbul ve İzmir'de, hattâ Zonguldak'ta, «Avrupa mahalleleri» kurulmuştur. Yabancılar kadar, kompradorlaşmış yerli unsurların da yaşadığı bu mahalleler, ilkel sömürü şartları içinde köylü kütlelerinin alın teriyle gerçekleştirilen hammadde ve gıda maddeleri ihracatından sağlanan olanakları, Avrupa'dan gelen lüks ithalâtla tüketmişlerdir. Pamuk, tütün, tiftik, fındık, üzüm vb. ihraç edilmekte ve bundan emperyalizmin yerli ortaklarına düşen pay, «Avrupalı» mahallelerde, Avrupa tüketim maddeleriyle, «Avrupalı» bir yaşayış için harcanmaktadır.

Tek cümleyle anlatılmak istenirse, bu düzen, Abdülhamit'in dalgalandırdığı yeşil şalın örtmeyeceği bir sömürge düzenidir.

2) Bu sömürge düzeni nasıl ortaya çıktı? Avrupalı yazarlardan çoğuna sorarsanız, suçlu ya İslâmiyettir ya da Türklerin göçebeliliği ve barbarlığıdır. Asya Üretim Tarzı taraftarlarının bir kısmı da, tezlerini çok daha ince tahlillerle destekleseler bile, bu kafileye katılmaktadırlar. Onlar da, kendi iç evrimi ile daha ileri toplum biçimlerine geçemeyeceğini ileri sürdükleri «Asya Tipi» toplumsal düzeni, geri kalışımızdan suçlu tutmaktadırlar. Halbuki

gördük ki, tarih açısından çok kısa sayılabilecek bir süre önce, Türk toplumu, zamanına göre en ileri bir gelişme düzeyinde bulunmaktaydı. Batı toplumlarından daha önce, sınıai kapitalizm yoluna girmesi imkânsız değildi. Bu gerçekleşmediyse, bunun nedeni, ne Batı'nın doğal üstünlüğü, ne Türk'ün göçebeliliği ve müslümanlığı, ne de «Asya tipi» toplum düzenidir. Bizim dışımızdaki birtakım tarihsel olaylar dizisidir ki, Batı'nın prekapitalist düzenden kapitalist düzene geçişte ön almasını sağlamıştır. Bu tarihsel olaylar dizisi şöyle sıralanabilir: Okyanuslara açık coğrafi mevkii ve onu Doğu'nun zenginliklerine muhtaç kılan fakirliği, Batı Avrupa'yı denizasıırı keşiflere zorlamıştır. Bu keşifleri izleyen sömürge talanı, tüccar elinde önemli sermayenin toplanmasına yol açarak, sermaye birikimini hızlandırmıştır. Bu hızlı birikim ve bu birikimi gerçekleştiren sınıfın itici gücüyledir ki, prekapitalist düzen giderek çözülmüş ve bu düzen içinde gelişen ticarî kapitalizm, sınıai kapitalizme dönüşmüş ve Batı toplumları yeni bir düzene geçmişlerdir.

Bu gelişme süreci içinde, Doğu ve Batı toplumları arasındaki kuvvet ilişkileri bozulmaya yüz tutmuş, Doğu üstünlüğünün yerini Batı üstünlüğü almaya başlamıştır. Rollerdeki bu değişiklik, Doğu ve Batı arasında köprü durumunda bulunan Türkiye'yi ilk planda etkilemiş, Anadolu'dan geçen milletlerarası ticaretin sönüşü, fetihlerin kârlı bir iş olmaktan çıkışı, Batı'daki fiyat yükselmelerinin yarattığı sarsıntı ve Avrupa ile yeni tip ticarî ilişkilerin teşekkülü vb. gibi nedenlerle başgösteren buhran, toplumun normal gelişmesini engellemiştir.

Batı etkisiyle çıkan bir buhrandan, Batı kapitalizminin ön almasına rağmen, çeşitli bocalamalardan sonra kurtulmak ve sınıai kapitalizme geçmek mümkündü. Yalnız bunun vazgeçilmez ön şartı, bağımsız bir kalkınma yolu izleyebilmektir. Ne var ki, daha XVI. yüzyılda Batı baskısıyla tökezleyen Türk toplumu, emperyalist aşamaya doğru yol alan Batı kapitalizmi karşısında bağımsız gelişme olanağını elde edemedi. Ülkenin mevkii ve zenginliği, Batı kapitalizminin iştahlarını üstüne çekmekteydi. Bunun sonucu, çoktan bozulmuş olan atalarımızdan kalma düzen çöktü ve başta Saray, egemen sınıflarıyla Avrupa emperyalizmine bağlı yarı-sömürge düzeni doğdu.

Demek ki Türkiye, geri kalmış değil, emperyalizmin geri bıraktığı bir ülkedir.

3) Emperyalizm, her türlü bağımsız gelişme olanağını kaldırdığı içindir ki, Türkiye'ye ilerleme ve gelişme yolunu kesinlikle kapamıştır. Japonya, bu bağımsız gelişme olanağına sahip olduğu içindir ki, sömürgeleştirilmekten kurtulabilmiş ve sınıai kapitalizme geçebilmiştir.

O halde, ekonomik bağımsızlık bir şeref ve haysiyet meselesi, bir duygusal millî istek değildir, kalkınmanın vazgeçilmez ön şartıdır.

4) Dün olduğu gibi bugün de, Batılılaşma, aydın çevrelerin özlemidir. Fakat «Batılılaşma nedir, nasıl Batılılaşılır?» konusunda fikirler, dün olduğu gibi bugün de karışıktır. Tanzimat ile başlayan harekete –ki sömürgeleşme sürecidir– hâlâ Batılılaşma adı verilmektedir. Batı'da yetişmiş Türkçülerden Yusuf Akçura, 1921 yılında yayınladığı bir yazıda, Tanzimat'ı eleştirmenin bir cesaret işi olduğunu söylemektedir: «Efendiler, yakın zamana kadar Tanzimat'a, Tanzimat-ı Hayriye deniliyordu, Tanzimat'ın yaptıkları hayırlı ve mukaddesti, Tanzimat'a dil değdirmek terakkişikenlik, mürtecilik sayılıyor idi.» Akçura, «zannımca artık» Tanzimat'ın iktisadî nedenlerini ve bu alandaki eylemini eleştirmeye «vakit gelmiştir.» demekte ve Tanzimat'ın birkaç yıl sonra Türk milletine yararlı olmadığını bedahat sayılabacağından şüphe etmediğini belirtmektedir.²²⁹ Aradan elli yıla yakın zaman geçmiştir, Tanzimat Batıcılığı hâlâ gerçek yerine oturtulabilmiş değildir. Oturtulamamıştır, çünkü, Türkiye hâlâ Tanzimat'ı ilerçilik ve Batıcılık diye tanıtan emperyalist hegemonyanın etkilerinden ve bunun zihinlerde yarattığı karışıklıktan kurtulabilmiş değildir.

Tanzimat Batıcılığı ile Menderes Batıcılığı arasında pek az fark vardır.

5) Batılılaşmanın ne olduğu ve nasıl gerçekleştirileceği konusundaki fikrî karışıklık, genellikle, Batı üstünlüğü karşısında, okumuş çevrelerin duyduğu bir aşağılık kompleksi ile

beslenmektedir. Bu aşağılık kompleksi, emperyalizmin korkunç tahribatını unutturarak, geri kalışımızın bütün suçunu kendi geriliğimize yükleme eğilimindedir. Batı tarihleri, «Göçebe Türk, barbar Türk, yobaz Türk» hikâyeleri ile bu eğilimi desteklemektedir. Halbuki gördük ki, tarih açısından çok kısa bir süre önce, Türkiye, Avrupa'nın çok ilerisinde bir gelişme düzeyine ulaşmış bulunmaktaydı. Hristiyan Güney Doğu Avrupa'ya endüstrileri ve şehir hayatını Türkler getirdi, orada çiftçiliği bile ilkel kabile köylülüğünden çıkarıp, Türkler geliştirdi. Türkiye evvelce emperyalizmin yarı-sömürge Türkiyesi değildi.

Bütün tarihimizin incelenmesi şu gerçeği ortaya koymaktadır: «Türkler, ırk ve kan üzerine kurulu toplum olmadıkları gibi, din üzerine kurulu toplum da olmamışlardır. Türkün tarihsel varlığı devlet, ordu ve ekonomiye, özellikle endüstriye dayanır.»²³⁰ Türk, tarih boyunca, devlet yönetiminde ve endüstride varlık göstermiştir.

Bize unutturulmak istenen bu gerçek tarihimize sahip çıkalım. Atatürk'ün büyük bir sezişle ortaya attığı tarih tezini, birtakım dalkavuklar elinde gülünçleştirildi diye bir kenara atmayalım ve yeniden üzerine eğilelim. Niyazi Berkes'in anlatımıyla, «Tarihten çok yabancılaştığımız bu dönemde, yalnız kendimizi tanımak için değil, Batı'yı ve onun karşısındaki durumumuzu anlamak için de tarihe dönmek ve onu mümkün olduğu kadar masallardan kurtarmak zorundayız.... Tarihi en çok bilimsel yapan şey de, onun ekonomik tarihe uygulanışdır. Tarih boyutu olmayan bir toplumcu düşün, olsa olsa bir toplumcu hayalcilik olabilir.»²³¹

İKİNCİ BÖLÜM

SÖMÜRGELEŞMEYE KARŞI MİLLİYETÇİ TEPKİLER

GİRİŞ : MİLLİYETÇİLİK BAYRAĞINI ORDU YÜKSELTİYOR

- I. NAMIK KEMAL VATANSEVERLİĞİ
- II. 1908 HAREKETİ
- III. KURTULUŞ SAVAŞINDA MİLLİYETÇİLİK
- IV. KURTULUŞTAN SONRA
- V. DEVLETÇİLİK YILLARI
- VI. TARIMDA DEVLETÇİLİK
- VII. İKİNCİ BÖLÜMÜN SONUCU

GİRİŞ

MİLLİYETÇİLİK BAYRAĞINI ORDU YÜKSELTİYOR

Birinci Dünya Savaşı'nda Batı devletleri, kendi vatandaşlarının kanlarını esirgemek için, sömürgelerindeki gençleri askere alıp ellerine silâh verince, Lenin'in söylediği bir söz vardır: Bugün sömürgecilerin hizmetinde kullanılan bu silâhlar, yarın sömürgecilere çevrilecektir.

Bu diyalektiği hatırlatır biçimde, Tanzimat Batıcılığına karşı, Batılılaşmadan yana bir aydın çevrenin tepkisi gecikmemiştir.

Tanzimat, büyük ümitlerle başlamıştı: Avrupalıların teminatına bağlanan reformlar ve serbest ticaret sayesinde, Türkiye hızla uygarlaşacak, fabrikalar kurulacak, tarım gelişecekti. Oysa, aradan 10-15 yıl geçmeden, görmek isteyen her gözün görebileceği bir çöküntü manzarası ortaya çıkmıştı. Tanzimat Batıcılığı, toplumu uygarlığa götüreceği benzemiyordu. Uygarlığa nasıl varılabilirdi? Bugün bile hâlâ tartışılan bu konu, Batı'da ya da Batı tipi okullarda yetişmiş bir kısım vatansever kişileri düşündürmüştü, onları çareler aramaya ve buldukları çareleri eyleme geçirmeye itmişti.

Bu hareket, Batı görmüş Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi aydınlardan başlayarak, Batı tipi okullarda gelişmiştir. «Uygarlığa yöneliş»in ürünü olan Harbiye ve Askeri Tıbbiye gibi okullarda yetişen gençler, Tanzimat'ın getiremediği uygarlığın peşinde eyleme yönelmişlerdir.*

Türkiye'de Batılılaşma yolunda atılan ilk adım, Batı tipi bir Ordu kurmak olmuştur. Bu Ordu'nun mensupları, uygarlık dâvâsıyla, yalnız yetişme tarzları dolayısıyla değil, en dar anlamıyla meslek çıkarları açısından dahi ilgilidirler. Zira Ordu'nun güçlenmesi ve yüz-yıllar boyu süren yenilgilerin son bulması, uygarlık ya da modernleşme dâvâsının başarıya ulaşmasıyla sıkı sıkıya bağlıdır. Toplum modernleşirse, Ordu, güçlü ve itibarlı olacaktır.

Modernleşmeden yana olan bu güçler, sınıf kökenleri bakımından da, yenileşmeye karşı değillerdir. Bunların çoğu, Tanzimat Batıcılığından yararlanan paşa ve derebeyi ailelerinden değil, ufak memur ve esnaf ailelerinden gelmektedir. Osmanlılıkta bir kast sistemi bulunmadığı ve bir köle bile devletin en yüksek mevkilerine hiçbir sınıfi engelle rastlamadan çıkabildiği için, çocukları daha ilkökul çağında benimseyen bu parasız yatılı askeri okullar-

*Tabii ki, bu Batı tipi okullardan çıkan okumuşların tümünün milliyetçi bir tepki gösterdiği sanılmamalıdır. Birçok okumuş, Batı emperyalizminin ağırlığı altında ezilmiş ve yozlaşmıştır. Bu yozlaşmış tipi, Falih Rıfkı şöyle tanımlıyor: «Garp taklitçisi ve Garp mahkûmu. Tepeden turnağa 'alafranga' cilâlı adam. Milletinden de, memleketten de uzaklaşmıştır. Milletinden de ümitsizdir. Milletin ve memleketin kendini benimsemediğini de bilir. Frenk doğmadığına pişmandır. Ancak Düvel-i Muazzama kontrolü altında bir Türkiye'de hayat hakkı olduğuna inanmıştır. 'Bu millet adam olmaz' ona göre. Bu milletin ona borcu, ya içeride rahat ve refah içinde yaşatmak, ya elçilikler kadrosunda ona yer, konak ve araba ve altın vermektir.» (Çankaya, s. 502).

dan ve daha sonraları aynı nitelikteki sivil yüksek okullardan yetişenleri, daha çok, mütevazî ailelerden gelen gençler teşkil etmiştir. Şerif Mardin bu konuda şunları yazmaktadır: «Askerî personelin halk tabakalarının içinden alınması, Mahmut II. devrinden beri bir âdet halini almıştı. Bu gelişme, Sultan Mahmut'un yenîçerileri dağıttıktan sonra, ordu içinde yer alacak olanların nüfuzlu ailelere herhangi bir bağla bağlanmalarını istemesinin neticesiydi. Diğer taraftan, bu gençler, aralarında bazı imtiyazlı kimselerin –Bâbîâlî bürokrasisinin yüksek kademelerinde bulunanların ve Saray erkânının çocuklarının– imtiyazlı bir statüye sahip olduklarını müşahade ediyorlardı. 1889'da, o zamana kadar şehzadelerle birlikte Şehzadegân Mektebi'nde okuyan 'paşazade'ler Mekteb-i Harbiye'de açılan hususî sınıflara devam etmeye başlamışlardı. Bu usul, 1908 inkılâbına kadar devam etti. İmtiyazlı talebeler, mektepten çıkar çıkmaz birkaç derece terfi ettiriliyordu. Jön Türkler içinde bu ikiliğin ne kadar derin yaralar açtığının bir işareti, zaman zaman programlarında terfi usulleri hakkında beliren maddelerdir. Diğer bir gösterge, Hürriyet'in ilânından hemen sonra, bu şekilde rütbe alanların hepsinin rütbelerinin indirilmiş olmasıdır.

Nihayet, son bir faktör, gerek askerlerin, gerek Tıbbiye talebelerinin kendilerini Abdülhamit'in kurduğu düzene yabancı hissetmeleriyle neticeleniyordu, o da çoğunun taşralı olmasıydı. Memleketin ücra köşelerinden gelen gençlerin değerleri, Saray değerlerinden bir hayli farklıydı. İbrahim Temo'ya göre, mektepte talebeler, 'taşralı' ve 'İstanbullu' şeklinde küçük meydan muharebelerine sebebiyet veriyordu. Bu arbedelerde taşralı grubun liderleri daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kuracak olanlardı.»²³²

İşte devleti kuklaştıran ve ülkeyi sömürgeleştiren Tanzimat ve Abdülhamit Batıcılığına ve bunların temsilcilerine karşı güçlü tepkiler, kaynağını bu çevrelerden alacaktır. Sultan Abdülaziz'i 1876'da tahttan indiren fiili kuvvet, Süleyman Paşa'nın direktifiyle hareket eden Harbiye Taburu idi. Abdülhamit'i deviren de aynı kuvvetlerdi. Eğer bir seçim yapılsaydı, herhalde çok rahatlıkla seçimi kazanabilecek olan Abdülhamit, Batı tipi okullarda yetişmiş bir avuç aydın karşısında, uzun bir mücadeleden sonra, güçsüz kalacaktı. Görünüşteki gücüne rağmen, bu bir avuç aydın, bir toplumsal temele dayanmıyordu, boşluktaydı. Derebeyi, ağa ve eşrafın çektiği demirperdenin gerisinde ve kapalı üretim şartlarında kütleler bitkin, ümitsiz ve hareketsizdi. Sömürücülerine sığınmaktan başka bir çıkar yol göremiyordu. Esasen bir avuç aydın da onların farkında bile değildi. Zaman zaman «halk» derken, kullandıkları, soyut bir kavramdı. En somut hâliyle bu kavram, Müslüman tüccar, toprak sahibi ve eşraftan öteye gitmiyordu. «Halk» derken akıllarında herhalde fakir köylü ve işçi bulunmuyordu.

Hürriyet sözünü bol bol kullanmalarına rağmen, onları harekete getiren asıl neden, meşrutî bir idare kurma anlamına hürriyetler de değildi. Dâvâ, İmparatorluğu yaşatmaktı. Vatan elden gidiyordu, vatani kurtarmak gerekti. Ama vatani nasıl kurtaracaklardı? Batı'nın üstünlüğünü yapan neydi? Ve biz, bu üstünlüğü nasıl ortadan kaldıracaktık? Önce Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler, sonra İttihat ve Terakki ve nihayet Kurtuluş Savaşı kadrosu, bu soruların cevaplarını araştırmış ve birtakım reformları gerçekleştirmeye çalışmıştır. Fakat bütün bu çabalara, özellikle Kurtuluş Savaşı'ndan sonra girilen büyük hamlelere rağmen, çağdaş uygarlığa hâlâ erişebilmiş değiliz. Batılılar, dün bize, «uygar olamazlar» diyorlardı; bugün «azgelişmiş ülke» demektedirler. Ve biz yine «çağdaş uygarlığa nasıl varılır?» sorusunu tartışmaktayız. Bu sebeple, bugünü anlamak için, geçmişteki bu çabaları bilmek gereklidir.

I

NAMIK KEMAL VATANSEVERLİĞİ

Tanzimat Batıcılığının çıkmazda bulunduğunu ilk anlayanlar, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi Yeni Osmanlılar olmuştur. Bir «vatan» kavramı ve hattâ bir cins «Osmanlı Milliyetçiliği» yaratan bu vatansever düşünürler, Tanzimat'ın getirdiği sömürge düzenini şiddetle eleştirmişler ve bir kurtuluş yolu bulmaya çalışmışlardır. Namık Kemal, Tanzimat döneminde kötüye giden ekonomik durumu, bugünkü dille ve özetle, şöyle anlatmaktadır: Her yıl vergiler artıyor, halk geçimini ve vergileri sermayesinden karşılıyor. Askerliği yalnız altı yedi eyaletin Müslümanları yapıyor. İşyanlar, şekavetler eksik değil. Bu yüzden her yıl en az 15-20 bin asker ölüyor. Bir de bakımsızlıktan ölen askerler var. Redif askeri toplamının ardı kesilmiyor. Neticede birçok sancakta ziraat edecek adam kalmadı. Memurların zulmü, verginin eşitsizliği, vergi toplama usullerinin kötülüğü, hükümeti, kendi kol ve bacağına yiyen yılanı benzetiyor. Ziraat erbabı, vergilerden aman bulamıyor ki, refahına bakabilsin.

Sanayide gelince, yazık değil midir ki, Osmanlılar gibi olağanüstü zeki bir ümmet, giyecek esvabına kadar dışardan getirmek zorunda kalsın? Biz vaktiyle, ziraatte olduğu gibi, sanayide de kendi yağımızla kavrulurduk. Hemen her ihtiyacımızı karşılayacak tezgâhlarımız vardı. 20-30 yılda onların hemen cümlesi mahvoldu. Bunun sebebi de, hiç şüphe yok ki, mâhut antlaşmalarla Avrupalılara verilen ticaret serbestliğidir. Fenn-i servet (iktisat) yazarlarının hepsi, ticaret ve sanayide mutlak serbestlik anlamına gelen «bırak geçsin, bırak yapsın» şiarını benimsediler.

Sanayide üstün Avrupa halkı vatanımıza yığıldı. Mamüllerinin nefaseti ve üstünlüğü, mülkümüzde yapılan şeyleri itibardan düşürdü. Tezgâhlar kapandı. Sanat erbabı harap oldu.

Ticarete gelince, Yunan'dan, İran'dan bile aşağıyız. Bir iskelemizden bir iskelemize halkı yabancı vapurlar taşıyor. Basralar ve Bağdatlar elimizdeyken, Hint ve Çin ticareti, Batı devletlerine kalmıştır. Dış ticaretten bir para fayda sağlayamadığımız gibi, mâhut antlaşma yüzünden iç ticareti dahi bütün bütün, ellere kaptırdık. Açıktır ki, bir memlekette imtiyazlı bir gurup oldukça, imtiyazsız guruplar onunla rekabet edemez. Nitekim hiçbir vakit, artı, eksiye eşit olmaz. Bu antlaşmayla iç ticaret yapma iznini alan Avrupalılar, sermaye ve bilgi üstünlüklerinin ötesinde, sefaretlerin himayesinde olduklarından, iç ticareti bütün bütün zaptettiler. Sanki antlaşmanın amacı, bizde sanayii mahvetmekmiş gibi, ithal malından yüzde 5, yerli maldan yüzde 8 gümrük vergisi alınmaktadır.

Dendi ki, *Rusya'nın hasmane niyetleri karşısında, Avrupa devletleriyle ilişkilerimizi kuvvetlendirmek şarttır. Avrupa'yı tamamiyle kendimize bağlamak dahi, onu kendimizden faydalandırmaı gerektirir.* «Bu da Avrupa sermayesini mülkümüze çekip bağlayıp, bununla her vakitte devleti ve zımnen kendi menfaat ve sermayesini muhafazaya Avrupa'yı mecbur

etmekle olur.» İstikraz «halka-i belâsı» böylece boğazımıza geçti ve bir daha çıkarmak nâsip olmadı.

Fuat Paşa, «bu devlet istikrarsız yaşamaz» diyor, ama bu devlet «yalnız istikraz ile yaşayamaz.»²³³

1838 Ticaret Antlaşmasını eleştiren, ticaret ve sanayi bu yüzden gerilediğini anlatan ve istikrazların çıkmaz yol olduğunu ileri süren Yeni Osmanlılar, daha sonra «millî iktisat» diye güç kazanacak olan «millî kapitalizm» görüşünün de öncülüğünü yapmışlardır. Namık Kemal, «Müslüman şirketi, Müslüman bankası, Müslüman fabrikası ve Müslüman tüccar» sloganını ortaya atmıştır: «Biz ne zaman ibretbin olmaya başlayacağız? Bir fabrikamız yok. Mülkümüzde sanat ne ile gider? Bir şirket tesisine muvaffak olamadık. Ticaret böyle mi terakki bulur? Bir Müslüman bankası var mı? -Beynimizde servet nasıl vücuda gelir?... Birtakım ukalâ biliyoruz ki 'bu türlü esbab, servetle tedarik olunur, bizde ise o yok. Binaenaleyh arzu olunan şeyleri yapmamakta mazuruz' derler. Halbuki servet de, bu türlü esbab mevcut olmadıkça istihsal edilemez. Biz şimdi ne yapalım? Devr-i daimin imkânına kail olalım da, servetimiz olmadığı için marifetten, şirketten, sanattan; ticaretimiz, marifetimiz, şirketimiz, sanatımız, ticaretimiz olmadığı için servetten ilelebet mahrum mu kalalım?

Âyetle, hikmetle, icmâ ile, rivayetle, tecrübe ile, ibretle müsbettir ki, insan için her ne hâsıl olursa sây (emek) ile olur, insan her neye vâsıl olursa sây ile olur.»²³⁴

Tanzimat uyduculuğunun şiddetle karşısına çıkmalarına ve millî bir kapitalizm istemelerine rağmen, bu vatansever kişilerin, Avrupa «uygarlığı» ve onun o tarihlerdeki ürünü olan emperyalizm hakkında ciddi bir görüşleri yoktur. Namık Kemal, serbest ticaret antlaşmasının aleyhindedir ama, bu, zamanının iyi seçilemeyeşi yüzündendir. Yoksa, «her ne işte olursa olsun, menfaat hürriyetidir. Çünkü muktaza-i tabiat hürriyettir.»²³⁵ Sonra, Avrupa devletleri, iyi niyetlidirler; Bâbîâlî, gördüğü zararları anlatmasını bilse, onlar, Ticaret Antlaşmasını kaldıracaklardır: «Bâbîâlî bir mâhirane hareketle, Osmanlıların şu ahidname-lerden dolayı uğradığı mağduriyeti Avrupa'ya gösterirse, devletler hakkımızı kabul etmezler mi? Bizim zannımızca elbette ederler.»²³⁶ Avrupa devletlerinin iç işlerimize karışmaları kötüdür, ama, «Avrupa'yı işimize vükelâ isterse karıştırır, isterse lâkirdisini bile söylemez.»²³⁷ 1856'da, Avrupa'nın garantisi altında bir meşrutî devlet kursaydık, yabancıların müdahalelerinden kurtulabilecek ve «bekamızı» sağlayabilecektik: «O vakit.... Avrupa'nın kefalet-i umumîyesine bir devlet-i meşruta suretinde girmek ve bu tedbir ile hem müdahale-i ecnebiyeyi bütün bütün men ve hem de bekamızı tamamiyle temin eylemek» gerekti. Esasen Osmanlı Devletini harap etmekte, Avrupa'nın çıkarı da yoktu: «Her şeyden evvel şurayı hatırdan çıkarmamalıdır ki, Devlet-i Aliyye'yi harap etmek, Avrupa'nın müttezâ-i menâfiinden değildir.»²³⁸

Peki, uygarlığı nasıl gerçekleştirecektik? Bu, pek basitti. Batı'daki uygarlık deposundan şeyler ve yöntemler almak yeterliydi. Elimizdeki şeriat, uygarlığın bütün ihtiyaçlarını karşılayacak güçteydi. Namık Kemal, «Hayfâ ki elimizde şeriat gibi medeniyetin her türlü ihtiyacatını ifaya kâfi bir atıyye-i ilâhiye var iken, o bırakıldı da sekiz on zâlûm ve cehûlün havatır ve hevesatı mülkümüzde esas-ı hukuk addolundu» diye Tanzimat adamlarına çatmaktadır. Başımıza gelen dertlerin kaynağı, şeriat hükümlerinden ayrılışımızdır: «Avrupa devletleri.... bilmezler ki, bize ârız olan uygunsuzluk, hükûmetimizin esas ve mebnâsı olan şeriatın ahkâmına riayetsizlikten husule geldi ve her ne zaman biz bu esası bırakırsak, mümahil oluruz.» «Eğer sizin medeniyet zannettiğiniz şeyler, karıların açık saçık sokağa çıkması ve meclislerde dansetmesi ise, onlar ahlâkımıza mugayirdir. Biz istemeyiz, istemeyiz, bin kere istemeyiz.»²³⁹

Demek ki, Namık Kemal'e göre uygarlık, bir saksıya gül fidanı diker gibi, bir devrime ihtiyaç olmadan, eski toplumsal yapı üzerine oturtulabilecektir. Uygarlık (sanayi uygarlığı), geçmişin toplumsal kurumları ile rahatlıkla bağdaşabilecektir. Ve emperyalizmin, açık pazar şartlarında her şeye damgasını vurduğu bir dönemde, «Batı uygarlığının şu kadarını alalım,

şu kadarını almalıym» tarzında bir tercih yapabilmeye imkân yoktur. Abdülhamit, en koyusundan islâmcılık yapmıştır, ama onun zamanında ülke, bütün «alafrangalık»larıyla birlikte daha çok sömürgeleşmiştir.

Namık Kemal, eski toplumsal yapıya uygarlığı oturtmanın yolunu, Anayasa ve eğitimde görmektedir. Meşveret ve maarif, uygarlık kapısını açacaktır. Eğitimle bireyler aydınlanacaklar, Anayasa ise devlet çarkının halk yararına ârızasız dönmesini ve bütün işlerin düzelmesini sağlayacaktır: Usul-i meşverete, «müracaat olunmadığı surette dakika bedakika mezaristan-ı inkiraza yaklaşacağımızda ve pek az zaman içinde mahvolacağımızda hiç şüphe yoktur. Meşveret, meşveret! Meşveretsiz bize necat mümkün olamaz.» Meşveret ve maarif, bizi Avrupa müdahalesinden kurtaracağı gibi, kapitülasyonlar ve serbest ticaret antlaşmasının zararlarını çok azaltacaktır: «Usûl-i meşveret kabul olursa ve mekteplerimiz iktizası kadar tanzim edilse, uhûddeki (ticaret antlaşması ve kapitülasyonlar) fenalığın tesiri pek cüz'î kalır.»²⁴⁰

Vatansever yazar, Anayasa'dan mucizeler beklemekle birlikte, halka da her zaman pek güvenmemektedir. Tanzimat'ın yabancı himayesine konulmasını doğal saymakta, kamuoyunun himayesini tehlikeli bulmaktadır: «Tanzimatı o zaman efkâr-ı umumiye himayesine vermek, cellât eline teslim etmek kabilinden olmaz mıydı?» Namık Kemal, bir halk ayaklanmasından korktuğunu yazmaktadır: «Lâkin bilir misiniz ki, ben neden korkarım? Dirayet ve hamiyetle itiraz makamına çıkanlar yine böyle tarik-i itidalde istihsal-i maksada çalışıp dururken, açlık susuzluk, ayaktakımının canına kâr eder de bir kere onlar silâha sarılacak olursa, alimallah İstanbul kanara'ya döner. Bu bahane ile belki devlet de biter. Hemen Cenab-ı Hak muhafaza etsin.»²⁴¹

Bu düşüncelerle yola çıkan Yeni Osmanlılar, gönül rızasıyla Anayasa rejiminin getirilebileceğinden ümidi keserek, bazı Tanzimat paşaları ile işbirliği hâlinde, Süleyman Paşanın Harbiye Taburu'nun vurucu gücüne dayanarak bir darbe düzenlemişler, Abdülaziz'i devirerek liberal bir sultanı (Murat) tahta getirmişlerdir. Murat'ın rahatsızlığı üzerine, Abdülhamit, meşrutiyet vaadiyle tahta oturtulmuştur. Namık Kemal'in de katıldığı bir Anayasa Komisyonu, ilk Anayasayı hazırlamış (Aralık 1876) ve Meclis toplanmıştır (Mart 1877). Ne var ki, Avrupa devletleri, Anayasaya ve meşrutî idareye rağmen, iç işlerimize karışmaktan vazgeçmeyeceklerdir. Londra'da toplanan devletler, bir nota vererek yabancı denetiminde reform isteyeceklerdir. Meclis, ateşli nutuklarla yabancı müdahalesine karşı çıkacak ve nota reddedilecektir. Ve Rusya, Nisan 1877'de, «düvel-i muazzama'nın müşterek mesaisi ve hüsn-i rızası ile istihsal edilmeyen şeyi cebren almak için» harp ilân edecektir. Yeşilköy önlere kadar gelen Rusları, ancak İngiltere durduracak ve neticede Rumeli'nin yarısı ile, Kars, Ardahan, Batum ve Kıbrıs kaybedilecektir.

Abdülhamit, Anayasa şeklen yürürlükte kalmakla birlikte, Şubat 1878'de Meclis'i dağıtacak ve 1908'e kadar Meclis bir daha toplanmayacaktır. Yeni Osmanlılar ise, sürgün yolunu tutacaklardır.

Niyazi Berkes, Anayasa ile uygarlığa ulaşma mücadelesi veren bu bir avuç vatansever aydın hakkında şunları yazmaktadır: «Hiçbirinin hatırına halk gelmiyordu. Çünkü reayalıktan yeni çıkmış halkta siyasi bir rol görmedikleri gibi, okumuşun istediği değişiklikleri (bu değişikliklerin İslâmîliğe tıpatıp uygun olduğuna inandıklarından) halkın da istediğine, ancak hükûmetin istibdadı veya cehalet yüzünden bu isteklerini gösteremediklerine inanıyorlardı.

Namık Kemal, bunu ispat etmek için yazdığı piyesle, ancak bir tiyatro dolusu halkta vatanseverlik heyecanının yarattığı coşkunluğa bakarak, bu sanısında ileri gitti. Bu vak'a üzerine sürgüne gidişlerini anlatan bir sürgün arkadaşının tasviri cidden gözyaşartıcıdır: Kemal ve arkadaşları, kendilerini götürecek vapura bindirilmek üzere zaptiyeler arasında Sirkeci'ye getirilir. Gelen geçen, aşçı dükkânlarından çıkan esnaf ve halk, kaldırımlardan seyrederek, kimisi güler, kimisi 'kim bunlar, ne yapmışlar?' diye sorar. Birkaçı, 'Galiba,

Efendimize ubudiyette kusur etmişler' gibi bir şeyler söyler veya bunu anlatana öyle gelir. Fakat Kemal, halktan emin, belki de zaptiyelere hücum edip ellerinden alacaklarına inanıyor. Arkadaşlarının maneviyatını kuvvetlendirecek sözler söylüyor. Vapur kalkar, sürgünler güvertede kendilerinden uzaklaşan karaya ve halka bakarlar. Kemal, hâlâ sarsılmamış; Marseyez'i mırıldanıyor, gemi Sarayburnu'nu döner, Marmara'ya dalar, İstanbul sisler içinde belirsizlenmeye başlar ve Kemal, o her zaman cesur, o her zaman iyimser adam, bir çocuk gibi gözlerini mendiline gömmüş, ağlıyor.»²⁴²

JÖN TÜRKLER

Namık Kemal'in mesajı halka ulaşmamıştır, ama Harbiye, Tıbbiye, Mülkiye gibi okullarda gittikçe sayısı çoğalan genç aydınlara ulaşmıştır. «Yeni Osmanlılar, şuurlu olarak bütün aydınlara bir 'vatan' ideolojisi aşılamaya çalışmışlar ve Süleyman Paşanın yardımcılarıyla askeri mekteplerde buna bir dereceye kadar muvaffak olmuşlardır.» Süleyman Paşa, askeri mekteplerin programını düzenlediği sırada bilhassa bu unsura dikkat etmişti. En eski Türklerin tarih içindeki yerlerini tetkik eden *Tarih-i Âlem* bu maksatla yazılmıştı. Bu çabalar sonucu, «askeri talebeler arasında vatanperverlik duygusu, bütün hareketlerine hâkim olan bir amaç olarak» yerleşmiştir.²⁴³

Abdülhamit'in sağladığı çeşitli imtiyazlara rağmen, Mekteb-i Mülkiye'de de aynı hava esmektedir. Rıza Tevfik, bu havayı şöyle anlatmaktadır: «Gençliğim büyük bir heyecan ve uyanıklık devrine tesadüf etti. Ben Mekteb-i Mülkiye'de iken, yani 1888 ve 1890 senelerinde Ziya Paşaların, Namık Kemallerin, Abdülhak Hâmitlerin bir kıt'ası, hattâ bir beyti bizim vicdanımızda kıyametler koparırdı.»²⁴⁴ İsmet Paşa, bu vatansever gençliğe hâkim olan ruh hâlini iyi belirtmektedir: «Ben daha yüzbaşı iken devletin bütün işlerinde rol sahibiymişim gibi sorumluluk duyardım. Ve bir şey yapamıyorum diye kıvranırdım.»

Ne var ki, bu vatanseverlik duygusuna ve coşkunluğa rağmen, bu gençlerin entelektüel gıdası hayli fakirdir. Mekteb-i Mülkiye'de iktisat dersini Sakızlı Ohanes Efendi (Paşa), maliye dersini Portakal Mikael Efendi (Paşa) okutmaktadır. Bu kişiler, emperyalizmin pençesinde, her geçen gün eriyen bir ülkede, ekonomik liberalizmin şampiyonluğunu yapmak tadırlar: Milletlerarası işbölümü gereği, Türkiye için tarımda ihtisaslaşmak avantajlıdır. Serbest ticaret, bu avantajı Türkiye'ye sağlayacaktır. Devletin bayındırlık ve demiryolu işlerine dahi el atması doğru değildir. Yerli-yabancı özel teşebbüs, bunları gerçekleştirecektir vb. vb...

Gençler, bu ekonomik fikirlerle yetiştirilmektedir. İşin tuhafı, bu kişiler ekonomik alanda devrin büyük otoriteleridir. Ancak Ahmet Mithat Efendi gibi bir iki kişi, büyük otoritelerin karşısına dikilmeye cür'et edebilecekler: «Bizim mekâtib-i âliyemizde Adam Smith ekonomisini güya bir kanun, bir düstur-ul-amel suretinde telâkki edilmesi teessüf-i azîmi muciptir.» «Ticaretimizin dahiliyesi de, hariciyesi de eller elindedir. Hal böyle iken, serbest-i mübadele nerede, biz neredeyiz!» «Siz ekonomi politik bilmiyorsunuz! diye bize de ders vermek istiyorlar. Fesühbanallah!»²⁴⁵

Devrin genel havası içinde, pek cılız kalan bu sesler, o tarihlerde fazla bir anlam taşımayacaktır. Jön Türk fikriyatında iktisadi eleştiri pek az yer tutacaktır. Avrupa'nın riyakârlığına, Türkleri barbar diye suçlamalarına duygusal planda tepkiler gösterilmesine ve kapitülasyonlardan rahatsız olunmasına rağmen, Jön Türkler'in lügatinde emperyalizm kelimesi yok gibidir. İstanbul'daki İngiliz Sefaretinin Londra için hazırladığı bir raporda, iktisadi alandaki fikir fıkıralığı, biraz alaylı bir dille şöyle açıklanmaktadır: «Tarih felsefesi, Türk mekteplerinde yer almaz. Kapitülasyonlara hiç dokunmadan devletler hukuku öğretilir. Bu bilgiler, Sultan'a hiç zarar vermez.»²⁴⁶

Bu dönemde, Namık Kemal'in fikirleriyle coşan genç aydınlar, Namık Kemal çapında-

ki fikir liderlerinden de yoksun kalmışlardır. Bir Mizancı Murat, bir Ahmet Rıza, bir Abdullah Cevdet, çok genel planda kalan fikirler içinde bocalamaktadırlar. En tutarlı gözükten Prens Sabahattin, aslında İngiliz hayranlığı ve bir aşağılık kompleksi yaymaktan öte bir şey, yapıyor değildir.

Bir ara, genç aydınların kendisine büyük ümitler bağladığı, Mülkiye ve Hukuk'ta tarih hocası Mizancı Murat Beyin kurtuluş reçetesi, genel eğitim seviyesinin yükseltilmesi, «asalak» memur tipinin tasfiyesi, devletin kaliteli kişiler eliyle yönetilmesi gibi fikirlerdir. Ve bu reçete, Avrupa devletlerinin himayesinde uygulanacaktır. «Mizancı'nın tasarladığı reform protokolü, Avrupa devletlerinin baskısıyla Padişah'a imzalatılacak ve Batı devletlerinin İstanbul'daki sefirlerine Sadrazamın tâyini bakımından veto hakkı tanıyacaktır.»²⁴⁷ Yabancı devletlerin baskısı altında batan Osmanlı Devleti, yabancı devletlerin baskısı sayesinde kurtulacaktır!

Kurtuluş, «kafaların aydınlanmasında» diyen yalınkat bir pozitivistin savunucusu olan Ahmet Rıza Bey de, «Abdülhamit gitse, Avrupa'nın bize karşı tutumu değişir» tarzında fikirler ileri sürebilmektedir. 1897 Türk-Yunan savaşı olmuş, Türkiye savaşı kazanmış, fakat Avrupa, İmparatorluğun evvelce kaybettiği arazinin bir kısmının kurtarılmasına karşı çıkmıştır. Ahmet Rıza Beyin bu durumda tepkisi şundan ibarettir: «Avrupa, kaybedilen, eyaletlerin hiçbirinin Osmanlı İmparatorluğuna iadesine muvafakat etmiyor ve Türkiye, bir galibin haklarının hepsinden istifade edemiyorsa, bunun sebebi, yabancı hükûmetlerin ve âme efkârının (Abdülhamit'in) idaresini, meş'um ve hâkimiyeti altına giren milletleri en derin mânâsında bedbaht addettiklerindendir.»²⁴⁸ Abdülhamit'in meş'um idaresinden bir kurtulunabilse, milletlerin mutluluğu için çalışan emperyalizm, iyilik meleği kesilecektir.

Bir Abdullah Cevdet için emperyalizm yoktur, yalnızca Avrupa uygarlığı vardır ve her engeli yıkan bu coşkun sele karşı direnmek anlamsızdır. Abdullah Cevdet'in 1905'te Fas'ın uğradığı felâketlere karşı tepkisi şöyledir: «Medeniyet-i hâzıra bir seyl-i huruşandır ki, mecrasını Avrupa kıtasında açmıştır, önüne gelen her mevanii ba kemal-i şiddet zir ü zeber eder. Ahali-i müslime bu seylabe-i medeniyeye mukavemetten ihtiraz etmelidir. Hayat-ı millilerini ancak bu cereyana tâbiyet ile temin edebilirler.»²⁴⁹ Abdullah Cevdet, daha sonra, neslimizi «ıstıfaya tâbi tutmak», yani kuvvetlendirmek için Avrupa ve Amerika'dan «damızlık erkek» getirilmesini isteyecek kadar bu tip «Batıcılık»ta ileri gidecektir.

Bir Prens Sabahattin, «menfaati menfaatimize uygun bir hükûmetle»²⁵⁰ daha önceden anlaşarak ihtilâl yapma çabasındadır. «Menfaati menfaatimize uygun» hükûmet, İngiltere'dir. Esasen Prens'in bilimsel teorisi de, İngiliz hayranlığına dayanmaktadır. Prens Sabahattin'e göre, iki çeşit toplum vardır: Bireyci ve kanucu (communautaire) toplumlar. İngiliz toplumu bireycidir ve üstündür. Osmanlı toplumu kamucudur ve geridir. O halde kamucu toplumdan bireyci topluma geçmek gereklidir. Bu da, Anglosakson eğitimi, özel teşebbüsçülük, devletin fonksiyonlarının ve yetkilerinin asgariye indirilmesiyle sağlanacaktır. İngilizlerin bireyci üstün toplumu nasıl ortaya çıkmıştır? Gökten zenbille mi inmiştir, yoksa geniş ölçüde kapitalist gelişmenin sonucu mudur? Bu kapitalist gelişmenin ürünü olan emperyalizmin, Türkiye üzerindeki etkisi nedir? Emperyalizmin tahakkümünden kurtul-

*Emperyalizm karşısındaki kavrayışsızlıkları yüzünden, bu yazarlara karşı biraz insafsız davranmış olmamız mümkündür. Laiklik, kadın hakları, cehaletle mücadele, latin harfleri, şapka, pozitivism vb. gibi sonradan gerçekleştirilen reformların savunmasını bu yazarlar başlatmışlar, gerek İttihat ve Terakki, gerekse Cumhuriyet döneminde, fikirleriyle az çok etkili olmuşlardır. Abdullah Cevdet, «göz açık bir rüya» saydığı bir yazısında, fesin yerine yeni bir başlık giyilmesini, sarık ve cübbenin yalnız meslekten olan din adamlarınca kullanılmasını, medreselerin ve tekkelerin kapatılmasını, ermişlere adak adamanın yasaklanmasını, üfürükçülerle büyücülerin faaliyetlerine son verilmesini ve bütün hukuk sisteminin değiştirilmesini ileri sürmüştür. Fakat bunlarda da, emperyalist boyunduruk altında iyice anlamsızlaşan «Batı'dan ne alalım, ne almayalım» tartışması sürüp gitmektedir. «Batı klasiklerinin derin manalarının anlaşılması sayesinde Batı'ya yaklaşılabileceğini ve Batılılaşmanın gereklerinden birinin fikir ve görüşleri temelinden değiştirmek olduğunu» ileri süren Abdullah Cevdet'te dahi, bu konuda zaman zaman bir uzlaştırma çabası vardır.

madıkça, herhangi bir şey yapmak mümkün müdür? İngiltere’de ideal toplum düzenini gören Prens için, İngiliz emperyalizmi diye bir şey yoktur. İngilizlerin bireyciliği, feodal toplumdan burjuva toplumuna geçişin eseri değildir; âdeta kendiliğinden ortaya çıkmıştır ve İngiliz bireylerini taklit etmekle her şey yoluna girecektir. *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?* adlı iddialı yazılarında, Prens Sabahattin Bey, kurtuluş reçetesini şöyle açıklamaktadır: «Millî terbiyeyi, istihlâk, atalet ve esaretten istihsal, teşebbüs ve istiklâlâye yönelmek için yegâneçare, infiradi (bireyci) ailelerin teşkiline elverişli kız ve erkekler yetiştirmektir.

İngiliz mekteplerinden mülhem olarak memleketimizde kız ve erkekler için ayrı ayrı vücuda getirilecek terbiye müesseselerine, o mekteplerden ehil mürebbi ve mürebbiye aileler celbedilmelidir. Anglosakson terbiye muhitinden, aile ve çiftlik gibi tesislerinden istifade edilmelidir. İnfradi ailelerin meydana gelişinden sonra topraklarımızın yeni ve hakiki bir fethi başlayacaktır.»²⁵¹ Halbuki İngilizler, sömürgelerinde Sabahattin Beyin fikirlerini uygulamakta pek kusur etmemişlerdir. Hindistan’da ve öteki sömürgelerinde, Anglosakson okullarının ürünü bireyci bir «elit» yetiştirmişlerdir, bunları devlet kapısında değil «teşebbüs-i şahsî» alanında kullanmışlardır. Türkiye’de de emperyalizmin aracı olarak yararlandığı Rum ve Ermeni zenginlerinin çoğu, Anglosakson okullarında eğitim görmüşler ve «teşebbüs-i şahsî»ye yönelmişlerdir. Kısaca, bütün sömürge ve yarı-sömürgelerde, Prens Sabahattin’in özlemini çektiği bireyci ve özel teşebbüsçü bir elit, «bireyci üstün toplum» eliyle eğitilmiştir. Ne var ki, Prens Sabahattin’in programı uygulanmasına rağmen, ancak bir avuç «bireyci» komprador yetişmiş, «kamuçu» geri toplum daha da gerilemiş ve köstebekleşmiştir. Kapitalizmin dahi –Japon denemesinin apaçık gösterdiği üzere– ancak devletçilikle mümkün olduğunun Prens Sabahattin farkında değildir.

Emperyalizmden habersiz görünen bu «hürriyetçi» yazarların halka karşı tutumları da Tanzimat paşaları kadar güvensizdir. Yazılarında zaman zaman bir halk düşmanlığının belirtilerini bile görmek mümkündür. Halk, en iyi niyetle, onlar için eğitilmesi gerekli bir cahiller yığınıdır. Murat Bey, «halkın cinayetleri»nden, Abdullah Cevdet, «istemezük demekten gayri bir şey söylemek bilmeyen avam»dan söz etmektedir. Ahmet Rıza Bey için insanoğlu kötüdür: «İnsan tabiatını incelemiş olan herkes, insanın ihtiyaçlarını en kolay yoldan gidermeye çalışan egoist ve tembel bir hayvan olduğunu bilir. Allah ve jandarma korkusu olmasa, hırsızlık, tabii temayüllerine en uygun davranış olurdu.» Tarihiçi Murat Bey ise, «Halk baskısı, maazallah devleti yıkar» tarzında bir görüşü savunmaktadır: «Garp’ta olduğu gibi aşağıdan tazyik icrası bizde caiz değil itikadındayım. Çünkü bunca esbâb-ı inkırazı rağmen, devletin yarım asırdan beri pâyidar olması, halkımızın hükûmetlerine karşı olan bir rabita-i mânevîye semeresidir.» Esasen kütleler tamamen içine kapanmıştır. Aşağıdan bir baskı, ümitsiz gözükmetedir. Bir Jön Türk, bu ümitsizliği şöyle anlatmaktadır: «Feda etmek mecburiyetinde olduğumuz enerji ve kabiliyetlerin, halk bu fedakârlığın mâ-nâsını idrak edecek duruma gelinceye ve hiç olmazsa ‘şu veya bu gâye için kendini feda etti’ deyinceye kadar pek az faydası olacaktır.»²⁵²

İşte Jön Türkler, böyle bir entellektüel ortam içinde, Namık Kemal’in ateşlediği vatansever duygularla vatani kurtarmaya çalışmışlardır. Egemen düşünce, bir Anayasa’dan mucizeler beklemek olmuştur. Anayasa, İmparatorluğun çeşitli milletlerine eşitlik ve özgürlük getirecek, bu milletlerin İmparatorluktan kopma çabaları son bulacak ve bu büyük devrimi gözleriyle gören Avrupa, iç işlerimize müdahaleden vazgeçeceği gibi, böylece uygar toplumlar arasına katılan Türkiye’ye yardımcı olacaktır. Kurtuluşa engel, Abdülhamit’tir, o halde Abdülhamit’i devirmeye çalışmalıdır.

Abdülhamit’e karşı uzunca süre hiçbir toplumsal sınıfa dayanmayan, ancak maaşla geçinen bir grup aydının açtığı otuz yıllık mücadele, bu ana fikir etrafında dönecektir.

Avrupa, devlet kapısındaki geçimini yitirmiş bir yığın Jön Türk’le dolacaktır. Mücadele uzadıkça uzayacaktır. Kırılan ümitler ve parasızlık, başta Mizancı Murat ve Abdullah Cevdet olmak üzere, Jön Türkler’in birçoğunun Abdülhamit ile uzlaşmasına yol açacaktır.

Şerif Mardin, Jön Türkler'in dramını şöyle anlatmaktadır: «Osmanlı hürriyet taraftarları, Batı'da Renaissance devrinde fikir adamlarının mâruz kaldıkları bir durum karşısındaydılar. O da toplumda çalışmalarını destekleyecek gelir kaynağı bulamadıklarından bir 'hâmi'ye sığınma zaruretiydi. Böylece Renaissance devrindeki fikir eserleri çok zaman kudretli ve siyasi bakımdan ehemmiyetli bir kimsenin desteğiyle meydana geldiği gibi, Yeni Osmanlılar da ancak bir 'hâmi'nin yardımıyla, Mustafa Fazıl Paşanın serveti sayesinde, teşkilâtlı bir kuvvet olarak çalışabilmişlerdi. Osmanlı Devletinde, Abdülhamit devrinde de Türkler için yegâne servet menbaı, devletti. Bu itibarla devlete karşı çalışmak için ya devletin tesirinin asgariye indiği Mısır gibi bir emarette 'hâmi' bulmak veya doğrudan doğruya devletten faydalanmak icap ediyordu.»²⁵³

Para sıkıntısı yüzünden bir hayli kayıp vermelerine rağmen, Jön Türkler, Avrupa'da pek çok sayıda gazete çıkararak, Abdülhamit'i bombardıman etmişlerdir. Ama çok dar bir aydın çevrede okunan bu yayınlarla bir sonuç alınamayacağını görmüşlerdir. 1902 yılında Paris'te toplanan ilk Jön Türk Kongresinde bu mesele ele alınmıştır. Kongre, iki nokta etrafında dönmüştür:

a) Yalnız propaganda ve yayınlı devrim yapılamaz. Askeri kuvvetlerin de ihtilâl hareketine katılmaları gerçekleştirilmelidir.

b) Yabancı devletlerin müdahalesi sağlanmalıdır.

Birinci noktada görüş birliğine varmak kolay olmuştur. İkinci noktada, yabancı müdahalesini isteyenlerle bunu reddedenler çarpışmışlardır. Yabancı devlet müdahalesi tezini Prens Sabahattin savunmuştur: «Biz memleketimizde bir ihtilâl yapmak maksadıyla toplanmış bulunuyoruz. Lâkin dahilde ihtilâl çıkarmaya muvaffak olduğumuz takdirde, bu hareketin hüsn-i suretle neticeleneceği muhakkak değildir. Kargaşalık esnasında, herhangi bir ecnebi hükûmetin kendi menfaati namına, işlerimize müdahale etmesi muhtemeldir. İşte biz bu müdahaleyi önlemek için menfaati menfaatimize uygun bir hükûmetle daha evvelden anlaşmış olmalıyız. Yani dahilde bir hareket vücuda getirdiğimiz vakit, bundan istifade etmek emeline düşecek hükûmetlerin müdahalesini bertaraf eyleyecek hür ve demokrat hükûmetlerle şimdiden uzlaşmalıyız ve bundan sonra ihtilâl harekâtına geçmeliyiz.»²⁵⁴

Ahmet Rıza liderliğindeki bir azınlık grubu ise, yabancı müdahaleye karşı çıkmıştır. Avrupa'nın mutsuz saydığı milletleri kurtarmak için Osmanlı İmparatorluğunu parçaladığını söyleyen Ahmet Rıza, bu sefer, «Ecnebilerin mülkümüzde icra-yı hükûmet değil, işimize hariçten müdahale etmelerini bile, namus ve haysiyet-i milliyeye bir ar sayarız.» demektedir.

Sabahattin Bey, İngiliz bankası Turkish Naional Bank'tan para sağlayarak ve Trablusgarp'te bulunan Recep Paşa ve bazı subaylarla anlaşarak, Abdülhamit'i devirmeye kalkışmışsa da, teşebbüs, Recep Paşanın cayması üzerine yarı yolda kalmıştır. Prens'in bir savunucusunun yazdığına göre, darbe teşebbüsünü Londra iyi karşılamıştır. İngilizler, İstanbul'da harekâta geçileceği sırada İngiliz donanmasını yakınlarda bulunduracaklarını vaadeylemişler ve olaydan dış ülkelerin haberdar olmasını engellemek için Eastern Telgraph kablusunun Odesa ve Köstence'ye bağlı kısımlarının kesilmesini tavsiye etmişlerdir. Prens Sabahattin, bu başarısız denemesinden sonra dahi, Sir Edward Grey ve Clemenceau'dan yardım dilenerek darbe projelerini sürdürmüştür.²⁵⁵

II

1908 HAREKETİ

Avrupa'da bu ümitsiz faaliyetler, bir bezginlik havasına bürünürken, 1906 yılından itibaren Türkiye'de, özellikle Makedonya'da, ihtilâlcî faaliyetler hızlanmıştır. Dış ülkelerdeki faaliyet, ikinci plana düşmüştür. Fakat Manastır, Selânik ve Edirne'de İkinci Ordu ile Üçüncü Ordu'nun genç subayları, gizli cemiyetn saflarını doldurmuşlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, genç subayların katılmasıyla birdenbire güçlenmiştir.

Makedonya, özellikleri olan bir bölgeydi. Rumlar, Sırlar, Bulgarlar bölgeyi kendilerinin sayıyorlar ve hükûmetleri, bölgede yaygın bir çetecilik faaliyeti yürütüyorlardı. Amaçları, gözdiktikleri yerlerdeki Müslüman ve Türk nüfusu yoketmek ve kendi nüfus çoğunluklarını sağlamaktı. Türk subayları, dağlarda, çeşitli kombinezonlara başvurarak bu çetecilerle savaşıyor ve gerilla tekniklerini öğreniyorlardı. Bu gerilla savaşları dar bir bölgede çok sayıda subayı toplamakta ve onlarda ihtilâlcî vatansever eğilimleri kamçılamaktaydı. Öte yandan Makedonya, Balkan devletlerinin entrikalarının yanı sıra, büyük devletlerin ihtiraslarının çarpıştığı bir alandı. Makedonya Jandarma Kumandanlığına yabancı general Georgis, maiyetindeki 25 yabancı subayla birlikte tâyin edilmişti. Makedonya parçalara ayrılmış, her devlet bir parçanın nezaretini yüklenmişti. Avusturya Üsküp, İtalya Manastır, Rusya Selânik, Fransa Serez, İngiltere Drama bölgelerinde sorumluluk almıştı. Almanlar, Selânik'teki Jandarma okuluna bir müdür tâyin etmekle yetinmişlerdi. Makedonya'nın malî idaresi ise, devletlerin bir donanma gösterisinden sonra, Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmış gibiydi. Maliye, büyük devletlerin tâyin ettikleri ajanların kontrolündeydi.²⁵⁶ Emperyalizmin açıkça at oynattığı bölgede, Avrupa devletleri ve ajanları yoğun bir çaba göstermekteydi. Makedonya'nın ve hattâ bütün imparatorluğun yitirilmesi tehlikesi her geçen gün ciddileşmekte ve bu durum, başta genç subaylar olmak üzere Jön Türkler'i bir kurtuluş çâresi bulmak için harekete geçmeye zorlamaktaydı.

İTTİHAT VE TERAKKİ'NİN TOPLUMSAL TEMELİ

Bundan başka Selânik, «yalnız Balkanların kapısı olan büyük bir ticaret limanı değil, yeni ve özgür düşüncelerin gelişmesine çok uygun, Batı ile yakın ve rahat ilişkiler kurulabilen bir kültür merkeziydi. Üstelik bu şehir, çeşitli dillerin ve kültürlerin, düşünce ve politikâ akımlarının kaynaştığı bir çatışma noktasıydı. Bu şehir, İstanbul'dan fazla milletlerarası bir kişilik ve renk gösteriyor, gençler kolaylıkla yabancı diller öğreniyorlar, onlarla rahatça konuşabiliyorlardı.»²⁵⁷ Burada hayli güçlü bir ticaret burjuvazisi yetişmişti. Selânikli döneler, kültür seviyeleri, yabancı dil bilmeleri, kurdukları basımevleri, gazeteleri, kulüpleri,

özel okulları ile, bir ticaret burjuvası zümresi olarak iyice sivrilmişlerdi. Dönmeler ve mu-seviler, Jön Türk hareketini desteklemekteydiler. Bir-rejim değişikliğinin, onlara, Rum ve Ermeni işadamlarının İstanbul'daki tekel durumunu yıkmaya fırsat vereceğini ummaktay-dılar. Bu yükselen ticaret burjuvazisi, çıkarları gereği, daha çok Merkez Devletleri'ne, Al-manya ve Avusturya'ya yakındı. İngiliz ve Fransızlar, Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerin-de genellikle Rum ve Ermenilere yaslanıyorlardı. Türkiye ile ekonomik ilişkileri hızla gelişen Almanlar ise, daha çok Yahudi ve Müslüman burjuvaziye dayanma eğilimi gösteriyorlardı.* Mason dernekleri aracılığıyla, İttihat ve Terakki'nin ileri gelenleri ve Selânik burjuvazisi arasında ilişkiler kurulmuştu.

İşte böyle bir politik ortam ve sosyal ilişkiler çerçevesinde, 1908 Hareketi gerçekleşmiş-tir. Kaynağını, henüz Osmanlı vatanperverliği biçiminde ifade edilen bir milliyetçilikten alan 1908 Hareketi, genç subay ve aydınların vatani kurtarma çabalarının sonucudur. İnönü'nün deyişiyle, «1908 inkılâbı, bir kahramanlık hareketi, bir fedakârlık hareketi, sami-miyet ve vatanperverlik hareketidir.» Hareket, Anayasa'nın ilânıyla, İmparatorluğu teşkil eden çeşitli unsurların kardeşçe birleşeceği ve yabancı devlet müdahalelerinin son bulacağı kanısındadır. Bu kardeşlik, eşitlik ve özgürlük ortamı içinde, İmparatorluğa bağlı unsurların sanayi ve ticarete atılmalarını teşvik ederek ve eğitime önem vererek ülkenin kurtarılacağına inanılmaktadır. Yine İnönü'nün sözleriyle, «Her derdin devâsının Kanun-u Esası (Anayasa) olduğu içimizde iman hâlinde yerleşmişti.... İhtilâl olduğu zaman, her şeyin o kadar kolay düzeleceğine inanıyorduk ki...»²⁵⁸

Hareket, yalnızca bir subay ve aydın hareketi olarak kalmamakta, ekonomik hayatta paşalar ile Rum ve Ermeni zenginlerinin kurdukları tekelî yıkmaya azimli bir ticaret burjuvazisi tarafından desteklenerek, bir toplumsal temele oturmaktaydı.

Bu hareketin toplumsal açıdan dikkat çekici bir tahlilini, Türkçü Yusuf Akçura'da bulmak hâyiz. O zamanın düşünürleri için yepyeni bir tahlil metoduna dayanan Yusuf Akçura'nın görüşleri özetle şöyledir: «Sultan Abdülhamit'in son zamanlarında, asker ve sivil memurların bir kısmı, özellikle burjuvaziye dâhil olanları, dünya nimetlerinden aslan payı alıyorlardı. Fakat bunların dışında kalanlar, meselâ aylıklarıyla geçinen küçük taşra memurları, yine aylıklarıyla geçinen Makedonya'da eşkıya kovalamakla görevli küçük rütbeli subaylar, hizmet ve emeklerinin tamamiyle ödenmediğini pekâlâ biliyorlardı. İttihat ve Terakki, işte bu proleter sivil ve asker memurları örgütlendirdi. Yani ekonomik durumla-rından şikâyetçi memurların temsilcisi olarak işe başladı ve mevcut hükûmete muhalif bir parti hâlinde ortaya çıktı. Türk ve Müslüman olmayan bazı millî demokrat partiler de (Taş-naksiyun ve İhtilâlcı Bulgar partileri gibi), özel çıkarlarını sağlamak ümidiyle, İttihat ve Terakki'ye taraftar, hattâ müttefik oldular. Selânikli tüccarların da çoğu İttihat ve Terakki'ye katıldı. Doğuştan büyük bir ticari kabiliyete sahip bulunan bu tüccarlar, ihtilâlin başarısını tahmin ettiler ve başarı hâlinde, millî ve milletlerarası büyük ticaret ile hükûmet müteahhit-ligini hemen tekelinde bulunduran İstanbul'un Rum ve Ermeni tüccarlarını mevkilerinden kaydırabileceklerini hesapladılar. Nihayet Rumeli'de büyücek çiftlik sahibi olan beylerden bir kısmı (meselâ Serez Beyleri) partiye girdi. Bulgar, Sırp ve Yunan çetelerinin devamlı tahribatı, Rumeli Türk Beylerinin gelirlerine büyük zarar verdiğinden, bunlar, hükûmetin değişmesiyle ekonomik durumlarının düzeleceğini umuyorlardı.»

*Almanya'nın Türkiye'ye olan ihracatı 1888 yılında 11,7 milyon Mark iken, 1905'te 71 milyon Mark'a yükselmiştir. Türkiye'den yaptığı ithalât da aynı tarihler arasında 2,3 milyondan 51,6 milyon Mark'a yükselmiş-tir. İttihat ve Terakki'nin İngiliz taraftarı bir üyesi, Selânik Yahudilerinin genellikle Alman davasına kazanıldığı iddiasındadır. Bu zat, 1911 yılında Merkez-i Umuminin gizli bir toplantısında, şu sözleri söylediğini ileri sürmek-tedir: «Almanya, Avusturya-Macaristan ve Türkiye'de Yahudi masonluğu, gözü doymaz Prusya askerliğinin yuvasıdır. Selânik'te Paris ve Roma'ya sempatan bazı Yahudiler de bulunmakla beraber Yahudilerin çoğu Berlin'i tutmaktadır.» Bu gerekçeyle, Merkez-i Umumi toplantısında Albay Sadık Bey ve bu zat, subayların mason derneklerinden çıkmasını istemişlerdir (Dukagjin - Zadeh Basri bey, *Le Monde Oriental et l'avenir de la paix*, beşinci baskı, Paris 1920, s. 62).

İttihat ve Terakki'nin karşısında ise, eski rejimin nimetlerinden yararlananlar toplanmıştır: «Başkentte hüküm ve zevk süren büyük rütbeli ve büyük sermayeli sivil ve asker memurlar, iç ve dış ticaretin büyük kısmını ve özellikle hükümet müteahhitlik ve mültezimliğini elinde tutan ve çoğu müslüman olmayan tüccarlar, hayat ve geçimlerinin kolaylaştırılmasına hayli itina edilen ufak İstanbul halkı ve nihayet illerde çıkarlarının sağlanmasına, şan ve şereflerinin artırılmasına çalışan eşraf ve âyân» bu gruba girmektedir.²⁵⁹ Bunlar, Abdülhamit'in nimetlendirdiği aşiret reisleri, şeyhler vb. ile birlikte Hürriyet ve İtilâf Partisi etrafında toplanmaya çalışacaklardır.

Tabii ki, bu toplumsal tahlil, kesin bir ayırıma dayanmamaktadır. Saray'ın etrafında kümelenen ticaret burjuvazisi, onların yerine göz diken ticaret burjuvazisiyle ve yeni iktidarla uzlaşmaya, uyuşmaya çalışacaktır. Eşraf ve âyân da, çıkarlarına dokunulmadığı sürece, bir taraftan öbür tarafa kayabileceği ve bu kayışı, çıkarlarını teminat altına almak için yapacaktır. Hattâ eski devlet ricalinin bir kısmı bile yeni yönetime ayak uyduracaktır. Bununla birlikte, İngiliz ve Alman emperyalizmlerinin Türkiye'deki rekabetinin de biçimlenmesine az çok yardım ettiği bu sosyal bölünme, İmparatorluğun son yılları için geçerli sayılabilir.

1908 VE SONRASI

Ordu'nun, daha doğrusu milliyetçi genç subayların ayaklanmasıyla kurulan Anayasa rejimi, son derece elverişsiz şartlar altında başlamıştır. 1907 Rus - İngiliz İttifakı ile, İngiltere, çoktandır izlediği Osmanlı İmparatorluğunu parçalama politikasını kesinlikle benimsemiştir. İngiltere, Mısır, Sudan ve Kıbrıs'tan sonra petrol yatağı Arabistan'a göz dikmiştir. İngiliz ajanları, Arap aşiretlerini ayaklandırmaktadır. Ermeni dâvâsına, Ruslar kadar İngilizler de destek getirmektedir. Rusya, Japonya yenilgisinden sonra, gözlerini yeniden İstanbul'a ve Boğazlar'a çevirmiştir. İtilâf Devletleri (İngiltere, Fransa ve Rusya), Doğuya doğru yayılma eğilimi gösteren Alman emperyalizmini, Balkan devletlerini birleştirerek ve İtalya'yı Üçlü İttifak'tan (Almanya, Avusturya, İtalya) kopararak, bir çember içine alma çabasıdadır. Avusturya, İtalya ve küçük Balkan devletleri, Osmanlı İmparatorluğunun Avrupa'da kalan arazisini paylaşma kavgasıdadır. Trablusgarp, gerek İtilâf ve gerekse İttifak devletleri tarafından çoktan İtalya'ya peşkeş çekilmiştir. Girit'in ve Ege adalarının Yunanlılara verilmesi planlanmıştır. Bu şartlar altında, Anayasa'nın, kısa bir süre için dahi olsa, İmparatorluğu parçalanmaktan kurtaramayacağı açıktır.

İttihat ve Terakki üyelerinin büyük çoğunluğu, başlangıçta İngiliz dostluğuna ümit bağlamışlardı. İnönü, hatıralarında, «Meşrutiyet ilân edildiği zaman sempatimiz daha çok Fransa ve İngiltere'ye karşı idi... Almanya'ya gelince, biz Almanya'yı ilk zamanlar istibdadın yardımcısı olarak görüyorduk» demektedir.²⁶⁰ İttihat ve Terakki'nin Arnavutluk, Manastır, Drag ve Kosova'daki liderlerinin çoğu, koyu İngiliz taraftarı ve Alman aleyhtarıdır. Hattâ Basri Beyin yazdığına göre, buralarda gizli komiteye giriş yemini, «Mithat Paşa Anayasasını getirmek ve Türkiye'yi Almanya'nın pençesinden kurtarmak» biçimindedir.²⁶¹ Nitekim, Meşrutiyet'in ilânı ile Alman taraftarı Ferit Paşa gitmiş, İttihat ve Terakki perde arkasında kalarak, Abdülhamit'in kariyerini İngilizlere bağlamakla ün kazanmış veziri Kâmil Paşa, Sedarete gelmiştir. Abdülhamit, Mithat Paşanın İngilizlere yakın oğluna, «Almanya'ya karşı tâkip ettiğim fikirde ne kadar aldandığımı bugün itiraf ediyorum. Siyasetimi değiştirdim, bundan sonra artık İngilizleri tâkip edeceğim. Memleketin selâmetini İngilizlerle hareket etmekte görüyorum» demiştir.²⁶² Edward VII., Kâmil Paşa'nın tâyininden dolayı Sultan'ı telgrafla kutlamıştır. Bununla birlikte Abdülhamit zamanında Kara Ordusu'nun eğitimi ile görevlendirilen Almanların, Türkiye'deki gücü de küçümsenmemelidir. Meselâ Meşrutiyet yıllarının kudretli kişisi Mahmut Şevket Paşa, Almanlara yakınlığı ile tanınmaktadır. 1908 Hareketinden hemen sonra Berlin Ataşemiliteri olan İnkılâbın yıldızı Enver

(Paşa), Alman dâvâsına kazanılacaktır. Selânik tüccar ve mason çevrelerinin önemli bir kısmı da, ekonomik ilişkileri dolayısıyla, daha çok Almanya ve Avusturya'ya eğilim göstermektedir. Fakat başlangıçta İngiliz dostluğu ağır basmaktadır. Sir Edward Grey —İngiltere, Türkiye'nin parçalanmasını çoktan kararlaştırmış da olsa—, İstanbul'daki sefirine «Jön Türkler'i teşvik için elinizden geleni yapınız ve dilekler ileri sürerek onlara güçlük çıkarmaktan çekininiz» tavsiyesinde bulunacaktır. Bu şartlar altında, yeni rejime ilk darbe, Almanya'nın müttetifi Avusturya'dan gelecektir. Avusturya, Bosna-Hersek'i ilhak edecek ve Avusturya'nın cesaretlendirdiği Bulgaristan, bağımsızlığını ilân edilecektir. Avusturya'nın tutumu, İtilâf Devletleri'ni kızdırmakla birlikte, onlar, oldubittiği kabullenmekten başka bir şey yapamayacaklardır. Türkiye'de ise, olay, milliyetçi bir galeyana yol açacaktır. Avusturya mallarına boykot başlayacaktır. Fesler Avusturya'dan geldiğinden, milliyetçiler, fesleri atıp beyaz keçe külâh giyeceklerdir. Selânikli tüccarlar fes fabrikası kurmak için harekete geçecek, Meşrutiyet döneminin iktisat otoritesi Cavit Bey bir makale yazarak bu Selânikli tüccarlara fes imalinde tekel tanınmasını isteyecektir. Bununla birlikte, Almanya'nın araya girmesiyle, Bulgaristan ve Avusturya, Osmanlı Devleti'ne bir miktar tazminat ödeyecek ve mesele kapanacaktır. 31 Mart ayaklanması da, Hareket Ordusu'nun başında İstanbul'a giren Mahmut Şevket Paşa ile Berlin'den acele dönen Enver'in durumunu kuvvetlendirecektir. Von Der Goltz Paşanın Kara Ordusu'nun yetiştirilmesi için yeniden Türkiye'ye gelişi, 31 Mart'tan hemen sonraki günlere rastlayacaktır.*

*31 Mart isyanının nedenleri hâlâ tam olarak aydınlanmış değildir. 31 Mart, yalnızca İttihat-ı Muhammedîcilerin, Volkan'cılarını ve alaylı subayların tahriklerinin sonucu mudur, yoksa bunların gerisinde daha kudretli gizli eller mi yatmaktadır? Bu konuda son bir inceleme yapan Ecvec Güresin. «Volkan'cılarının arkasında dış ülkelerin gizli teşekküllerinin parmağı olduğuna şüphe yoktur. Nitekim bu şüphe duruşma-ar sırasında kuvvetlenmiş, fakat İttihatçılar, Mahmut Şevket Paşa, Düvel-i Muazzama ile arayı bozmamak için, soruşturmayla izin vermemiştir» demektedir (*Cumhuriyet*, 29 Nisan 1968). 31 Mart'ın sorumluluğunu İtilâfçılar İttihatçılara, İttihatçılar İtilâfçılara yüklerler. Biz burada, 31 Mart'ın hâlâ ne ölçüde aydınlatılmaya muhtaç olduğunu göstermek bakımından, açıkça İngiliz taraftarı ve sonradan İtilâfçı olan bir İttihat ve Terakki ileri geleninin belki de tamamen hayal mahsulü iddiasını özetlemeye çalışacağız. Albay Sadık Beyin yakın arkadaşı ve İttihat ve Terakki gizli örgütünün yöneticilerinden biri olduğunu iddia eden bu ilk Meclis'teki milletvekiline göre, 31 Mart'ın içyüzü şöyledir: İngilizci Manastır, Kâmil Paşayı desteklemekte, Almanci Selânik ise onu düşürmeye çalışmaktadır. Kâmil Paşa, Manastır'a dayanarak Selânik'e kafa tutmaktadır. Kâmil Paşa, Deniz Kuvvetlerinin organizasyonunu İngilizlere vermiştir. Jandarmayı İngiliz-Fransız subaylarına, Kara Ordusunu da Fransızlara vermek niyetindedir. Sadrazamın bu niyetlerini öğrenince, Selânik, kabine değişikliği yapılmasını, Mahmut Nedim Paşa ile Talât Beyin kabinede yer almasını ister. Kâmil Paşa reddeder. Berlin Ataşemiliteri Enver, Berlin, Selânik ve İstanbul arasında mekik dokumakta ve Selânik'in tertipleyeceği düzmece bir karşı-devrim bareketini bahane ederek, bir darbe hazırlamaktadır. Yeni rejimin güvenliğini sağlamak amacıyla Makedonya'dan İstanbul'a getirilen üç Avcı Taburu, bu tertipte kullanılmaktadır. Bu James Bond'vârî hikâyeyi anlatan milletvekiline göre, Kâmil Paşa ile kendisi arasında şu konuşma geçmiştir:

Paşa — Üç Avcı Taburunun derhal uzaklaştırılması gerektiği hususunda mutabık mıyız?

— Tamamen. Onları mutlaka uzaklaştırmak gerek. Daha yeni öğrendim: Berlin planına göre, İstanbul'a Almanlara en yakın Osmanlı Paşası Mahmut Şevket'in kumandanlığında büyük bir Rumeli Ordusunun gelmesini sağlamak üzere, bir cins «ufak karşı-devrim» düzenlenmiştir. Bu kuvvette İstanbul'da bir diktatörlüğün kurulması ve Selânik'teki adamların bütün Türkiye'de hâkim olması amacı güdülmektedir.

Paşa — Konuşmanızın ışığı altında, Selânik'teki kardeşlerin son günlerde benim nezdimde yaptıkları teşebbüslerin gerçek anlamının şimdi farkına varıyorum. Bana dediler ki, Bulgarlarla kesinlikle bir savaş olacaktır Selânik'ten bir birliğin İstanbul'a gelmesi zorunludur. Onlara, «Başkente asker var. Bulgar tehlikesini unutmayınız, ama bu yakın bir tehlike değil. Üstelik, tehlike, Selânik için de vâridir» cevabını verdim.... Taraftarlarınıza lût'fen bildiriniz ki, ülkenin güvenliğini tehlikeye atabilecek bu üç Avcı Taburunu derhal başkentten uzaklaştıracam.

Ne var ki, Kâmil Paşanın Avcı Taburlarını başkentten çıkaracağı gün, Talât ve arkadaşları, kabinede bir buhran yaratmışlardır. Kabinedeki işleri Bakanı Hüseyin Hilmi Paşa, Talât'ın sadrazamlık vaadi üzerine, kıyameti koparmıştır. Meclis karışmıştır. Selânik'ten bazı subaylar, tabancalarıyla Meclis koridorlarında milletvekillerini sindirme çabasındadır. Meclis'in şaşkın başkanı Ahmet Rıza, olan bitenden ürkek Abdülhamit'e gitmiş ve bütün İttihat ve Terakki Komitesinin Hüseyin Hilmi Paşanın sadrazamlığını istediğini bildirmiştir. Sultan, oldubittiği kabullenmiştir. Her ne kadar Hilmi Paşa kabinesi, Selânik'in arzuladığı biçimde kurulmuş değilse de bir başarının sağlandığı muhakkaktır. Ama bu arada evvelden planlanan yalnızca karşı-devrim, beklen-

Bosna - Hersek buhranını İtalyanların Trablusgarp'ı işgali izleyecektir. Üçlü İttifak'ın üyesi olmakla birlikte, İtilâf Devletleri ile flört eden İtalya'nın gönülünü kazanmak için, bütün devletler, Trablusgarp işgalini olumlu karşılayacaklardır. Yalnız milliyetçi bir coşku içinde bulunan Türkiye'de, İtalyan mallarına boykot edilecek, Mustafa Kemal ve Enver gibi milliyetçi subaylar, bu galeyana tercüman olmak üzere, kara irtibatı çoktan kopmuş ve donanmanın zayıflığı dolayısıyla denizden ulaşılması imkânsız hâle gelmiş bu vatan parçasını kurtarmaya koşacaklardır. Bu sırada, İngiltere'nin himmetleriyle, Yunanistan'ın ilhak etmek üzere bulunduğu Girit dâvâsı da alevlenecektir. İstanbul'da milliyetçiler, «Girit bizim canımız, feda olsun kanımız» diye haykıracaklardır. Fakat asıl büyük tehlike, Rusya ve İngiltere'nin ağır baskılarla gerçekleştirdikleri Balkan İttifakı'ndan gelmektedir. Herhalde bir İngiliz ajanı olan Times gazetesi muhabiri Bourchier'nin aracılığı ile 1912 yılı baharında Yunanistan ile Bulgaristan bir antlaşma imzalamışlardır. Belgrat ve Sofya'daki Rus sefirlerinin ısrarlı çabalarıyla, Sırp - Bulgar ittifakı sağlanmıştır.²⁶³ Birbirlerine dış bileyen düşman Balkan devletlerinin, İngiltere'nin Almanya'yı çemberleme planına uygun biçimde birleşmeleri, Balkan Savaşı'nı kaçınılmaz hâle getirmiştir. Bu sırada Mahmut Şevket Paşa ve İttihat ve Terakki, iktidardan uzaklaşmış bulunmaktadır. Başlarında Prens Sabahattin gibi İngiliz taraftarı çeşitli muhaliflerin bulunduğu «Halâşkâran» adlı bir subay grubunun Trablusgarp Savaşı'nı vesile ederek giriştikleri baskı üzerine, önce Harbiye Nâzırı Mahmut Şevket Paşa, sonra İttihat ve Terakki desteğine sahip Abdülhamit'ten kalma Sadrazam Sait Paşa, iktidardan ayrılmışlardır. İktidarda Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın «orta yol»cu büyük kabinesi vardır. Ama ok yaydan fırlamış, Almanya'yı çemberleme planı gereği gerçekleştirilen Balkan İttifakı, kaçınılmaz biçimde savaşa yol açmış ve Osmanlı Ordusu beklenmedik ağır bir yenilgiye uğramıştır. Yenilgi sonucu iktidara gelen İngiliz taraftarı Kâmil Paşa Hükûmetine, yenilginin ağır sonuçlarını kabullenmekten başka yapacak iş kalmamıştır. Kâmil Paşa, İngiliz taraftarı diye, İngiltere, Almanya'ya karşı giriştiği uzun vadeli politikasını elbette değiştirecek değildi. Bu sırada Enver, kır atına binerek, silâhşorlariyle birlikte Bâbüâlî'ye yürümüş ve Kâmil Paşanın istifasını alarak Mahmut Şevket Paşayı Sadrazamlığa getirmiştir. Mahmut Şevket - Enver ittifakı ile, Türkiye'de, Alman nüfuzu yeniden güç kazanmıştır. Mahmut Şevket, Kara Ordusu'nun ıslahı için Almanya'dan yardım istemiştir. Alman Büyükelçisi Wangenheim, Sadrazamın bu teklifini, hükûmetine şu yorumla bildirmiştir: «*Orduyu kontrol eden kuvvet, Türkiye'de en büyük kudret olacaktır. Hiçbir Alman düşmanı hükûmet, ordu tarafımızdan kontrol edildikçe, iktidar mevkiinde kalamayacaktır. Bu düşünceler, herhalde Mahmut Şevket Paşanın da aklından geçmiştir...*»²⁶⁴ Liman von Sanders Paşa ve öteki Alman subayları, bu teşebbüs sonucu, Türk Kara Ordusu'nun fiilen kumandanlığını almak üzere Türkiye'ye gelecektir. Donanma ise, bir İngiliz amiralinin kontrolü altındadır.

medik biçimde gelişir. Gerçi karşı-devrim kat'iyen Anayasa rejiminin kaldırılmasını istememektedir! Aksine, Meclis'e saygılıdır ve sadece bazı İslâmî gösterilerle yetinmektedir. Ama demagogların elinde hareket kontrolden çıkmaktadır. 31 Mart günü Birinci Ordu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa, Sadrazama, «Mitralyözlerim yeterli. Asileri temizleyeceğim. Kaybedilecek bir dakika yok. Bana emir ver.» demiştir. Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa on saat tereddüt etmiş ve sonunda «hayır» demiştir. Muhtemeldir ki, yalancı karşı-devrimden haberi, fakat olayların sonradan aldığı biçimden habersiz Sadrazam, ilk plan gereğince, âsilerin ezilmesine karşı çıkmıştır. (Basri Bey, *Le Monde Orientale et l'avenir de la paix*, Paris 1920).

Görüldüğü gibi, inanılması güç bir James Bond hikâyesi söz konusudur. Fakat 31 Mart'ın gerçek hikâyesi ne olursa olsun, olayın, Alman taraftarı sayılan Mahmut Şevket Paşa ile Enver'in İstanbul'da kudretlerinin artmasına yaradığı muhakkaktır.

Cemal Paşa, hatıralarında, 31 Mart'ta İngilizlere yakın Prens Sabahattin'in parmağı olduğunu ileri sürmektedir. Ecvet Güresin, Sultan Reşat'ın sözlerine dayanarak, Sabahattin Beyin bir darbe peşinde koştuğunu belirtmektedir. (Cumhuriyet, 1 Mayıs 1968). Rauf Orbay, hatıratında, İngiliz Sefareti Baştercümanının Miralay Sadık ile Prens Sabahattin'i 31 Mart'tı hazırlamakta âlet olarak kullandığını yazmaktadır (Yakın Tarihimiz, cilt 2, s. 80). 31 Mart'ta her biri bir komplo peşinde koşan çok farklı grupların etkisi olması mümkündür. 31 Mart olayı hâlâ aydınlanmış değildir.

Alman nüfuzunun böylece birdenbire artması, sırtlarını İngiltere'ye dayayan muhalif grupları harekete geçirmiştir. İngiliz ajanlarının desteği ile, Almancı İttihat ve Terakki liderlerine ve Mahmut Şevket Paşaya karşı suikastler düzenlenmiş ve Mahmut Şevket Paşa öldürülmüştür. İstanbul Muhafızı Cemal Paşa, hatıralarında, Mahmut Şevket Paşanın öldürülmesi ve İttihat ve Terakki iktidarının düşürülmeye çalışılmasıyla ilgili komplolara İngiliz Sefareti Baştercümanı Fitz Maurice ile Kara Ataşesi Tyrell'in katıldıklarının soruşturma sonucu bilfiil sâbit olduğunu ve bu kişilerin Hükûmetin talebi üzerine İstanbul'dan uzaklaştırıldıklarını yazmaktadır.²⁶⁵

İç ve dış kuvvetlerin giriştikleri bu darbeler ve karşı-darbeler sonucu, İmparatorluk, bilindiği üzere, onun tarih sahnesinden silinmesine yol açacak olan Dünya Savaşı'na sürüklenmiştir. İmparatorluğu teşkil eden milletlere eşitlik ve bireylere özgürlük tanıyan bir Anayasa ile İmparatorluğu kurtarmak isteyen İttihat ve Terakki, bütün iktidarı boyunca, emperyalist devletlerin tahrik ettikleri savaşlar ve iç ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kalmıştır.

TANZİMAT FİKİRLERİYLE DEVRİMCİLİK

Esasen Abdülhamit'ten miras şartlar ve fikir planındaki gaflet, 1908 Hareketi'ni başarsızlığa mahkûm etmeye yeterli gözükmektedir. Tanzimat döneminde Türkiye'yi yarı-sömürge hâline getiren bütün şartlar olduğu gibi durmaktadır: Devlet, ne gümrüklerine, ne bütçesine hâkimdir. Meselâ 1911 - 1912 bütçesinin yüzde 30,7'sini teşkil eden 11,3 milyon lira, borçlara gitmiştir. Tarım ve ekonomiye ancak 373 bin lirayla bütçenin yüzde 1'i ayrılabilmektedir. Devlet, aylık verebilmek için dahi, alacaklılarından ağır şartlarla yeni borçlar alma durumundadır. İstikrazlar, yabancılara yeni avantajlı imtiyazlar dağıtmakla yapılabilmektedir. Edirne'nin kurtarılması için gerekli birkaç yüz bin lira, özel jandarmalı sömürü şirketi Tütün Rejisi'nin imtiyazını uzatmakla sağlanabilmektedir. Bu şartlar altında, İttihat ve Terakki, «yabancılara bağlı kapitalistler» yerine, «İmparatorluğa bağlı kapitalistler» yetiştirme özlemini dahi yerine getirmekte güçlük çekmiştir. Buna ancak Birinci Dünya Savaşı sırasında, kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılması sayesinde el atılabilecekti.

Ekonomik görüş planında, Türkiye'nin yarı-sömürge hâline getirilmesinde emperyalizm yararlandığı görüşler hâlâ rağbettedir. Yeni rejim, Düyunu Umumiye'den Avrupa'ya «liberal» olduğunun duyurulması ricasında bulunmaktadır. Partinin iktisat otoritesi Cavit Beyin fikirleri, «Bu devlet, istikrazsız yaşamaz» diyen Fuat Paşadan daha ileri değildir. Cumhuriyet Hükûmetinin resmi görüşünü yansıttığı kabul edilebilecek bir belgede, Cavit Bey için şu hüküm yer almaktadır: Millî ekonomiyle ilgili bütün meselelerde İttihat ve Terakki'nin akıl hocası «Cavit» idi. Millî duygu ve ülkü konusunda merhum Ziya Gökalp ile Cavit, birbiriyle tamamen zıt iki kutup teşkil ediyordu. Birincisi ne kadar milliyetçi ve devletçi ise, ikincisi o kadar kozmopolit ve hattâ kafası bize, millî çıkarlarımıza ne kadar aykırı dış fikirler varsa, bunlar için bir çeşit kiralık köşktü. Hayatı hep bu fikirlere bezirgânlık yapmaka geçti.

Gençliği, uzun süre tereddüt ve karışıklık içinde bırakan Cavit'in kitapları, Sakızlı Ohanes ve Portakal Mikael Paşaların eserlerinden farksızdı. Devletin rolünü bir gece bekçiliğine indiriyor, hiçbir şekilde önderlik ve müdahalesini kabul etmiyordu. Cavit için «dış istikraz», Fuat Paşa için olduğu gibi, bir «gerçek kaynak» idi. Aylık vermek için istikraz yapıyordu.²⁶⁶

Bu fikirlerle, şartlar elverse de, bir şeyler yapmaya elbette imkân yoktu. İnönü'nün «bir kahramanlık, bir fedakârlık, bir samimiyet ve vatanperverlik» örneği dediği bu milliyetçi hareket, bütün iyiniyetlerine rağmen, başarısızlığa mahkûmdur. Bununla birlikte, olayların zorlamasıyla, Türk milliyetçiliği yavaş yavaş hayallerinden sıyrılmakta, bütün tazeliği ve coşkunluğu içinde kendine bir yol bulmaya çabalamaktadır.

Esasen İttihat ve Terakki, 1913 yılı ortalarına kadar, doğrudan doğruya iktidarı almaya, Talât Paşanın deyimiyle, «cesaret edememiş», eski devrin paşalarının çoğunlukta bulunduğu bazı kabineleri desteklemekle yetinmiştir. Bu arada, İttihat ve Terakki'nin bir kısım düşünceleri arasında yeni fikirler yeşermeye başlamıştır. Görülmüştür ki, eşitlik, özgürlük, kardeşlik sloganları ve Anayasa, İmparatorluğu kurtarmaya yetmemiştir. İmparatorluk çökmekte, yalnız Hristiyan milliyetleri değil, Müslüman milliyetleri de kaynaşmaktadır. İngilizlerin entrikalarıyla, Araplar ayaklanmaktadır. Bir İngiliz yazarı, daha 1907 yılında, «Basra Körfezi'nde İngiliz Çıkarları» başlıklı yazısında, «Arabistan artık Türkler için kaybedilmiştir. 1905'te bağımsız bir Arap Krallığı kurulması cereyanı başlamıştır. Bunun hükümdarı, aynı zamanda İslâm Halifesi olacaktır» demektedir.²⁶⁷ Arnavutluk'ta durum farklı değildir.

Bu şartlar altında, gözler Anadolu'ya çevrilmekte, tam bir açıklık kazanmaktan uzak olmakla birlikte, halkçılık, Türkçülük ve milliyetçilik fikirleri filizlenmektedir. Bu hareketin öncülüğünü dürüst ve vatansever bir düşünür olan Ziya Gökalp ile etrafında kümeleşen gençler yapacaktır. Ömer Seyfettin, bir hikâyesinde, Ziya Gökalp'ın ağzından şöyle seslenmektedir: «Ey genç muharrir! Gel sen bir kahraman ol! Nefsini düşünme. Boş gururu, menfaatperverliği bırak. Milletini uyandır. Senin milletin, daha kendi ismini bilmiyor, kendi lisanını bilmiyor, zaman yürümüş, o uyumuş, geride kalmış. Dost sandığı, bağrına bastığı gizli düşmanları, bütün servetini, bütün saadetini yağma etmiş! Senin milletin, kendi vatanında, bir köle, bir esir, bir bekçi, bir fakir... Ona ilim, servet, saadet, duygu, ideal ver!»

Ömer Seyfettin, «Bu zavallı memleketin başına her ne geliyorsa... mütefekkirlerinin, güzideler sınıfının millî olmamasından ileri geliyor. Millet ile yüksek sınıf arasında asırlardan beri devam edip duran bu ayrılık, bu alâkasızlık devam ettikçe, bizde.... hiçbir şey olmayacağına iman etmeliyiz» görüşünü savunmaktadır.²⁶⁸

Yalnız bu halkçılık tepkisi, meselâ Türk ve Müslüman derebeylere karşı da yönelmiş bir sınıf tepkisi değildir. Kaynağını daha çok hristiyan milliyetlerin Türk, ve Müslümanlardan daha zengin, daha müreffeh ve daha bilgili olmasından almaktadır. Türkün ve Müslümanın bu kaderi değiştirilmek istenmektedir. «Yeni Hayat» döneminde Gökalp, Müslüman olmayanların iktisadî hayatta ilerlemiş olduklarını belirttikten sonra, onları geçeceğimizi söylemektedir: «Meselâ biz küçük sanatlara tenezzül etmeyecek, doğrudan doğruya fabrikacılığa teşebbüs edeceğiz. Denizlere hâkim olmak için ticaret gemilerinin en mukemmellerine mâlik olacağız.»²⁶⁹ Bunun içindir ki, bu milliyetçilik karakteri ağır basan halkçılık sezgisinin, sosyalizmle bir yakınlığı yoktur. Türk aydınının o tarihte önüne çıkan mesele, «Türk proletaryası»nın patronların sömürsünden kurtarmak değil, «Türk milleti» olabilir. Bunun için de iktisadî hayatta «Türk patron» yaratma özlemi güçlüdür. Ermeni, Rum ve Bulgar sosyalistlerini yakından tanıdıkları halde, enternasyonalist proletarya hareketine ilgi duymamışlardır. İttihat ve Terakki'nin, Alman etkisiyle, tıpkı Abdülhamit gibi, İmparatorluğun dışındaki Müslümanları ayaklandırmak üzere komandolar gönderdiği ve resmen «Osmanlıcılık»ın egemen bulunduğu bir ortamda, milliyetçilik anlayışı da, henüz karışıktır. Gökalp, o tarihlerde milliyetçiliği bir «ölkü» olarak ele almakta ve «bunu Türk aydınının halkçılık, yani Türk toplumunu kalkındırma dâvâsında girişeceği siyasi ve kültürel çabalarda bir ölçü, bir yön-verici olarak» ileri sürmektedir.²⁷⁰

Gökalp grubu, «halk» ve aydın arasındaki uçurumdan şikâyetçidir. Edebiyat-ı Cedide ve Fecr-i Âti'nin Türk halkı veya milleti ile ilgisi kalmamış alafranga ve kozmopolit aydınlarından tiksilmektedir. Bu «benliğini» yitirmiş aydın tipine bir tepki olarak Türk milletinin öz değerlerinin halkın bağrında yaşadığına inanılmaktadır. Aydın, halka gidecek, bu öz değerleri (hars) ondan öğrenecek, ona da «medeniyet» götürecektir. Halk ile aydın arasında ilk engel, dildir. Sade dil akımı, bu engeli kaldırma amacıyla gelişmiştir. Sade dil, halkçılık hareketinin bir parçasıdır. Asıl dâvâ, halkın bağrında yaşayan Türk harsı (kültürü) ile

uygarlık arasında bir sentez yapabilmektir. Uygarlıktan murat, bizim bugün «kalkınma» dediğimiz, «sanayi toplumu» olabilme çabasıdır. Uygarlık nasıl alınacak, yani kalkınma nasıl gerçekleştirilecektir? 150 yıldır hâlâ beceremediğimiz bu iş, değerli düşünüre bir hayli kolay gözükmektedir. Müslüman ve Türk işadamları harekete gelecek, Batı'dan makinalar alınacak, yollar, köprüler vb. yapılacak, böylece Türkiye uygarlaşacak ve kalkınacaktır. Gökalp'in hangi toplumsal devrimler sonucu ortaya çıktığını araştırmaya lüzum görmediği Batı uygarlığının ithali kolaydır. Asıl dâvâ, Avrupa'dan hars almamaktır. Gökalp, Tanzimatçıları, ekonomik planda Türkiye'yi yarı-sömürge hâline getirdikleri için değil, Batı harslarını içeriye soktukları için kınamaktadır. Gökalp'in gözünde, uygarlık ve kültür arasında sıkı bir bağlantı yoktur ve Tanzimat kozmopolitliği, ekonomik planda sömürgeleşmenin kaçınılmaz bir sonucu değildir. Yarı-sömürge bir Tanzimat Türkiye'sinde, Gökalp'a göre, Batı harsından korunmak mümkündür. Yalnız işgücünü değil, beyinleri de sömürgeleştiren yedi kollu emperyalizm ahtapotunu değerlendirmedeki bu yetersizlik, kalkınma ve uygarlık dâvasının kolayca çözülebileceği inancına yol açmaktadır. İttihat ve Terakki, Birinci Dünya Savaşı günlerinde bu yolda dikkat çekici bir deneme yapmıştır.

«MİLLÎ İKTİSAT» DENEMESİ

Birinci Dünya Savaşı sırasında, bir yandan Çanakkale, Kafkasya ve Arap çöllerinde dövüşülürken, öte yandan bir «millî iktisat» kurma çabasına girilmişdir. Şavaş sayesinde kapitülasyonların kaldırılması ve enflasyon kazançları, böyle bir denemeye imkân vermiştir.

Savaş dolayısıyla, İngilizler ve Fransızlar, Türkiye'nin kapitülasyonları kaldırmasına pek fazla itiraz edememişler, direnme Almanlardan gelmiştir. Büyük müttefikimiz Almanya'nın Sefiri Wangenheim, Cavit Beyi fena halde haşlamıştır: «Sizin böyle bir karar almaya, bize sormadan böyle bir harekette bulunmaya hakkınız yoktur... Bu karar zamanının çok fena seçildiğini bilmelisiniz. Mütteliklerin siyasi çıkarlarına aykırıdır. Yarın İngiliz ve Fransız donanmaları Boğazlardan geçecekler ve size harp ilân edecekler. Biz, böyle bir durum karşısında size kat'iyen yardımda bulunmayacağız. Boğazlar, kat'iyen mukavemet edemezler. Siz bu suretle Türkiye'nin mahvını hazırlıyorsunuz. Sizin bu kararınızın Berlin'de çok kötü etkiler yaratacağını bilmelisiniz. Ne ittifak kalacak, ne bir şey! Ben de yarın askerleri alarak buradan gideceğim.» Sefir bağırarak, yumrukları ile masayı dövmektedir. Cavit Bey, «Âdeta kendimi kudurmuş bir köpek karşısında zannetmişim. O söz söylemiyor, havlıyordu» demektedir.²⁷¹ Fakat bu tehditlere karşı direnilmiş ve Avrupalı devletler, vaştan sonra hesaplaşmak üzere, kapitülasyonların kaldırılmasını kabullenmek zorunda kalmışlardır. Böylece Türkiye, 1914 yılı sonbaharında kapitülasyonlardan kurtulmuş bulunuyordu. Yabancıların statüsü ile ilgili bir kanunla, yabancıların eski imtiyazına son verilmiş, vergide tam eşitlik sağlanmıştır. Para çıkartma imtiyazı Osmanlı Bankası'ndan alınarak Devletin daha serbest para basması sağlanmıştır. Bir süre sonra, «advalorem» gümrük vergisinden vazgeçilmiş ve yeni spesifik gümrük târifesi yürürlüğe konmuştur. Yeni gümrük sistemi, tarımı ve yerli sanayiî korumak, sanayileşmeyi teşvik etmek amacını gütmektedir: Tarım âlet ve makinaları gümrüksüz ithal edilecektir. Buna karşılık, yerli tarım ürünleri ve çimento, dokuma gibi yerli sanayi, ağır gümrük târifeleriyle korunacaktır. Bu gümrük târifesi, Çanakkale Zaferi gibi, büyük coşkunlukla karşılanmış, «Türkiye, Türklerindir» diye bayram yapılmıştır. İmtiyazlı yabancı kumpanyalara bol sayıda Türk personel kullanma ve bunları iş hayatına alıştırmaya yükümlülüğü konmuştur. Böylece, geleceğin Türk işadamlarının yabancı kumpanyalarda bir cins staj görmesi sağlanmak istenmektedir. İmtiyazlı yabancı kumpanyaların bütün defterlerini ve yazışmalarını Türkçe yapması kararlaştırılmıştır. Bu tedbir de, dolaylı yoldan, Türk personel kullanılmasına yol açmaktadır. Ayrıca, firmalar, tabelâlarını yabancı dilde değil, Türkçe yazacaklardır.

Bu tedbirlerden sonra, sıra, işçi ve müteşebbis yetiştirmeye gelmiştir. Sanayi mektepleri ıslah edilmiş ve kadın meslek okulları açılmıştır. Almanya'ya yalnız öğrenci değil, orada yetişsinler diye işçi ve usta da gönderilmiştir. Sanatkârlar için kurslar düzenlenmiştir. Demiryollarını yabancıların elinden kurtarmak amacıyla, Türk demiryolcularını yetiştirmek için okul açılmıştır. Hristiyan nüfus, Türk nüfusundan hızlı çoğaldığından, Türk nüfusunu, teşvik tedbirleriyle artırma kampanyasına girilmiştir. Ziraî Hizmet Kanunu ile bir tarım savaşı ilân edilmiştir. Parasız tohum dağıtılmış, çiftçiye tarım eğitimi verilmiştir. Gazetelerde tarım bilgisi sütunları yer almıştır. Donanma, Kızılay vb. gibi dernekler ile bankalar, bizzat çiftçilik yapmışlardır. Birçok bölgede ilk kez patates ekimi, bu çabalarla gerçekleştirilmiştir. Tarım Kanunu ile, çiftçilikle az çok ilgisi olan kadınların ve askerlikten muaf erkeklerin tarımda mecburî çalıştırılması kabul edilmiştir. Her çiftçi günde sekiz saat çalışmak zorundadır. Her çift öküz, 35 dönüm ekecektir. Büyük çiftlik sahipleri askerlikten muafdır. Büyük çiftçi, her 500 dönüm için üç çiftçiyi askerlik hizmetinden kurtarıp tarlasında kullanabilecektir. Boş tutulan araziye komşu köy ve kasaba halkı ekebilecektir. Ziraat Bankası'nın yetki ve faaliyet alanı artırılmıştır. Banka, yalnız çiftçilere kredi vermekle kalmayacak, tarımla ilgili şirketlere belli oranda ortak olacak, hayvan, tohumluk ve âletleri alıp çiftçiye taksitle satabilecektir. Hattâ arazi alıp, bunu imar ettikten sonra, çiftçilere devredebilecektir. Banka, bundan başka, tarımda kooperatifçiliği geliştirecektir.* Kooperatifçilik yalnız tarımda değil, şehirlerde de, ticareti yabancıların elinden kurtarmak amacıyla, teşvik edilmiştir. Ahmet Cevat Emre, Çırcır, Unkapanı ve Karaköy'de üç tüketim kooperatifi kurmuştur. İşe sonradan İttihat ve Terakki el atmış ve Kara Kemal, İstanbul'un on semtinde büyük kooperatifler açmıştır. Şûra-yı Ümmet gazetesi, daha Meşrutiyet ilân edilir edilmez, bir «Osmanlı Pazarı», bir «Osmanlı Anonim Ortaklığı» kurma kampanyasına girişmiştir. Kampanya sonucu bir miktar para toplanmış ve İttihat ve Terakki, şirketin kuruluş işini Cavit Bey'e bırakmıştır. Ahmet Cevat'a göre, Cavit Bey, «büyük manifatura mağazaları sahibi olan Selânikli tüccarla görüştüktan sonra, Osmanlı Pazarı müessesesiyle artık meşgul olmak istememiştir.»²⁷²

Kooperatiflerin yanı sıra, milli sanayii teşvik için, sanayie geniş muafiyetler tanınmıştır. Bu tedbirlerden yararlanacak sanayide personel, uzmanlar dışında, Türk olacaktır. Devlet, fabrika kuracaklara 5000 metrekaare parasız arsa sağlayacaktır. Ücretsiz inşaat ruhsatı verecektir. Sanayici, 15 yıl vergi ödemeyecektir. Makina ithalatından ve ülkede yetişmeyen ham maddelerden gümrük vergisi alınmayacaktır. Mamüllerin dışarıya satılmasında, ihracat vergisi verilmeyecektir. Yabancı bireyler ve firmalar, giderek, bu imtiyazlardan yararlanmayacaktır. Ergani bakır madenleri gibi birçok imtiyazlarla donatılan ve bir «halk-devlet» ortaklığı olan İtibar-ı Milli Bankası, sanayiin kredi ihtiyacını karşılayacaktır. Adapazarı İslâm Ticaret Bankası (1913)**, Manisa Bağcılar Bankası (1917), Terakki-i Servet

*Mecliste kooperatif kelimesi tartışma konusu olmuştur:

Nuri Efendi (Zor) – Kooperatif Şirketi ne demektir efendim? Bu, cecnebi bir kelimedir.

Sait Efendi (Mamûretülâziz) – Evet, bu kelimenin bir Türkçesi yok mu? Hele Fransızca ise hiç istemem. Bunun yerine bir tâbir-i Türkî bulunsa olmaz mı?

Ziraat Bankası Müdürü Muavini Rifkî Bey – Efendim, «Kooperatif» kelimesi yerine daha münasip bir tâbir-i Türkî bulunmuş olsa idi, şüphesiz daha iyi olurdu. Şimdiye kadar bu mânâyı ifade etmek üzere istimal olunan kelimeler, bihakkın bu mânâyı delâlet etmiyor. Meselâ teavvün şirketi denildi.

Sait Efendi – Mesai-i Müşterake Şirketi denilse olmaz mı?

Reis – Müsaade buyurunuz Hoca Efendi, hiçbirisi bu mânâyı ifade etmez.

**Bugün Türk Ticaret Bankası olarak tanıdığımız Adapazarı İslâm Bankası'nın kuruluşuna yol açan olay şöyledir: «Adapazarı Osmanlı Bankası Şubesi, bir Türk tâcirine kredi açmadan önce, Hristiyan olan bir tâcirin Türk tâcirine kefil olmasını şart koşturmuş. Türk tâciri, bu tarzdaki muameleden haklı olarak müteessir olmuştu. Bu durumdan dolayı, Osmanlı Bankası'na gücenen tüccardan Numan Hâmit, İbrahim Nuri, İsmail Hakkı, Mustafa Nuri, aralarında bir toplandı yaparak, para biriktirip banka kurmaya karar vermişlerdi. Bu karara sadık kalmış, günün birinde, Adapazarı İslâm Bankası kurulmuştur.» (H. Avni Şanda, Türkiye'de ilk Sermaye Şirketleri, İstanbul 1967, s. 11).

Şirket-i Osmaniyesi (Afyon 1910), Konya Milli İktisat Bankası (1911) vb. gibi daha birçok ufak bankalar kurulacaktır. Ne var ki, özlemi çekilen Türk ve Müslüman müteşebbis, devlete yakınlığın verdiği avantajları daha çok ticaret alanında kullanacaktır. Ordu ihtiyaçlarının büyüklüğü ve Ordu ihtiyaçları yüzünden nakliye olanaklarının sınırlılığı, bir gıda sıkıntısı ve para bolluğu yaratacaktır. Ordu'yu ve büyük şehirleri beslemek için, gıda ticareti ve nakliyesinde çeşitli sınırlamalara gidilecektir. Bu sınırlamalar, devlete, diletiğini zengin etme olanağını getirecek ve bu olanak, devlet eliyle «milli tüccar» yaratma amacıyla değerlendirilecektir. Topal İsmail Hakkı Paşa, Ordu adına, yüksek fiyatlarla ve büyük ölçüde alımlar yapmaktadır. Demiryolları ve vagonlar, hemen hemen onun tekelindedir. İsteddiği kişiyi bir çırpıda zengin edecek durumdadır. Paşa, bu olanağı keyfince kullanacaktır. Kooperatifçilik hareketinin önderi ve manav, hamal, fırıncı vb. esnafın örgütleyicisi Kara Kemal, İstanbul'da sivil halkın işesiyle görevlendirilecektir. Kara Kemal, Türk tüccarı yaratma, ticareti Rum ve Ermenilerden kurtarma politikasının şampiyonlarından. Mekanizmanın nasıl işlediğinin bir basit örneğini, başlangıçta işe işiyle görevli Belediye Başkanı, hatıralarında vermektedir: Şehirde un stoku yetersizdir. Belediye Başkanı, Romanya'dan 29 kuruş fiyatla 100 bin çuval un getirtmiştir ve bu fiyata istediği miktarda un sağlayabileceğini öğrenmiştir. Fakat devrin ünlü bir milli tüccarı, bir «Merkez-i Umumi» üyesiyle birlikte ziyaretine gelmiştir. «Unu bizden alın, derhal 100 bin çuval un vereceğiz» demişlerdir. Yalnız fiyat, 29 yerine 32 kuruştur. Başkanın bu alış-verişe karşı çıkışı üzerine, Talât Bey (Paşa) araya girmiştir: «Ekmeğin okkasına on para zam yap. Belediye zarar görmez, Kemal Bey de gücenmez. Beni kırma.» demiştir. Neticede Belediye Başkanı istifa etmiş, yerine Kemal Beyin bir adamı gelmiş, ekmeğin fiyatı on para arttırılarak, 100 bin çuval un 32 kuruştan alınmıştır.²⁷³ Bundan sonra Kara Kemal, İstanbul'un işe diktatörü olmuştur: Zahire alım-satımı serbesttir. Fakat tüccar bunu, Kemal Beyin gıda tekeline satmak durumundadır. Onlara zahireyi taşımak için gerekli vagon bu kanaldan verilmektedir. Bu mekanizma, istenileni zengin etmeye ve tüccar yapmaya yeterlidir. Ayrıca Kemal Bey, yeni yeni milli şirketler kurmak amacıyla, dağıtım örgütünün elinde sermaye birikimine önem vermektedir. Tabii ki, çıg gibi artan fiyatlar ve gıda sıkıntısı, büyük hoşnutsuzluk yaratmış, her an birbirleriyle çelişen yeni yeni tedbirler alınmış, vurguncularla mücadeleyle gürleşmiştir. Fakat devlet eliyle, milli zengin yaratma mekanizması işlemiştir. Meselâ İsmail Hakkı Paşa, askeri demiryolları inşaatı ile görevlidir. İnşaat için şeker gelirini kullanmayı düşünmüştür. Şeker ona 15 kuruşa mal olmaktadır. Paşa, diletiği toptancı tüccara şeker, 80 kuruşa satarak, demiryollarının finansmanını sağlamaktadır. İmtiyazlı toptancı da şeker, yüzde 100 kârla öteki araçlara ya da perakendeciye geçirmektedir. Almanya ve Avusturya ile ticaret, tekel durumundaki Alman ve Avusturya Mübayaa Şirketleriyle yapılmaktadır. Tek alıcı olan bu şirketler, dağınık satıcılar karşısında ihracat fiyatlarını istedikleri gibi tesbit etmektedir. Sonradan ihracat için fiyat tesbiti ve perini vermekle görevli bir İhracat Komisyonu kurulmakla birlikte, durum fazla değişmemiştir. Almanya ve Avusturya'dan ithalât büsbütün serbest bile olsa, ancak hükümetin vagon tahsisi ile mümkündür. Bu yoldan da milli zenginler yaratılmıştır. Taşıt permileri, vagon başına 1500-2500 liraya satılmaktadır. Bu yoldan permi elde eden tüccar, ihtiyaç maddeleri yerine, zenginleşen sınıfın lüks ihtiyaçları için ithalât yapma olanağını bulmaktadır. Almanya ve Avusturya, yalnız gazetelerimizin kâğıt ithal ihtiyacını, tüccara kaptırmamışlardır. Bu devletler, İstanbul'daki sefaretleri aracılığıyla, gazetelere piyasa rayicinin beşte biri fiyatla kâğıt sağlamaktadırlar! Kâğıt ihşanı yoluyla gazeteleri satın alma metodu 1917'de İtibarı Milli Bankası'nın kurulmasıyla son bulmuştur.

Fiyatlara şöylece bir gözatmak, bu milli işadamı yaratma politikasının belli kişileri ne ölçüde zenginleştirdiğini göstermeye yeterlidir. Düyunu Umumiye'nin pahalılık ödeneği vermek üzere tuttuğu fiyat listesine göre, 1914 Temmuz ile 1918 Eylülü arasındaki fiyat değişiklikleri şöyledir: Şeker 3 kuruştan 250'ye, zeytinyağı 8 kuruştan 180'e, peynir 12 ku-

ruştan 280'e, pirinç 3 kuruştan 90'a fırlamıştır. Buğdayın çuval fiyatı 0,99 lira iken azami 51 liraya erişmiştir. Ordu, orta kalite buğdayı 28 ilâ 32 liraya almıştır.²⁷⁴

Alabildiğine yüksek fiyatla satabilme olanağı olan bir ortamda, ticaret heveslileri, tabii ki, alabildiğine çoğalmıştır. İnce ruhlu şair Celâl Sahir bile ticaretle ilgilenmiştir. Tahir Alangu'nun yazdığına göre, «Celâl Sahir kumarbaz bir adamdı. Makulyan Hanı'nda bir yazıhanesi vardı. Savaş ticareti yapardı. İkidebirde parasını tüketir, Topal İsmail Hakkı Paşa'ya çıkar, birkaç yüz tenake gaz alır, vaziyetini düzeltirdi.»²⁷⁵

Bu çok ıstıraplı ve çok pahalı politika, bari «milli işadamları» yaratma yolunda önemli bir mesafe alınmasını sağlayabilmiş midir? Anonim şirket kurma temposunda pek büyük artış olduğu söylenemez. 1908 – 1918 döneminde Türkiye'de 139 anonim şirket ortaya çıkmıştır. Bunların 3'ü 1909'da, 13'ü 1910'da, 22'si 1911'de, 8'i 1912'de, 5'i 1913'te, 10'u 1914'te, 15'i 1915'te, 15'i 1916'da, 29'u 1917'de ve 19'u 1918 yılının ilk aylarında kurulmuştur. Bu 139 şirketin 95'inin merkezi İstanbul'dadır. Milli şirketlerin en göze çarpıcılarından biri Milli Kantariye Şirketi'dir. 250 bin lira sermayeli bu şirkete İstanbul bakkalları ortak olmuştur. Şirketin amacı, şeker, yağ, pirinç ve kahve gibi yiyecek maddelerini toptan satın alıp bakkallara âdilane dağıtmaktır. Konya, Afyon ve Ankara tüccarlarının katıldıkları Milli Mahsulât Şirketi, zahire ticaretiyle uğraşmaktadır. İstanbul fırıncılarını bir araya getiren Ekmekçiler Şirketi, imtiyazlı şartlarda un ve buğday ticaretine yönelmiştir. Şirketçilik, Anadolu'ya dahi yayılmıştır. Meselâ Konya'nın Ilgın kasabasında «Uyanık Köylüler» adlı bir şirket kurulmuştur. Akşehir'de Milli Mensucat, Karaman'da Milli Ticaret vb. gibi birçok şirket görülmüştür. Bunların hepsi, Türk ve Müslüman işadamları özlemini dile getirmektedir.

İşadamları yaratma politikası, hiç şüphe yok, birtakım milli tüccarların sıvrilmesine yol açmıştır. Milli sanayici değilse de «milli tüccar»ın İttihat ve Terakki döneminde palazlandığı muhakkaktır. Özellikle Rumelili Müslümanlar, bu politikadan yararlanmışlardır. Ama bazı halde, devlet eliyle yaratılan milli tüccarlar, bir komisyon karşılığı Rum ve Ermeni tüccarların paravana adamı olmayı tercih etmişlerdir. Böylece, milli tüccar yaratıyoruz, derken, Rum ve Ermenilerin paravanoası sözde tüccarlar da yaratılmıştır. Öyle anlaşıyor ki, bu işten en kârlı Yahudi tüccarlar çıkmıştır. Ahmet Emin Yalman'ın yazdığına göre, «Savaşın yarattığı olağanüstü fırsatlardan en çok Yahudiler yararlanmışlardır. Türk milliyetçilerinin çoğu, Türk dilini benimsedikleri ve Türk hayatına uyma kabiliyetini gösterdikleri ölçüde, onlarla iş hayatında birlikte yürümeyi kabullenmişlerdir. Çok tuhaftır ki, Yahudiler, geçmişte başaramadıklarını yeni şartlarda başarmışlar ve Türk hayatına uymuşlardır.» Yine Ahmet Emin'e göre, Rum tüccarlarının durumu şöyledir: «Rum tüccarları, savaşın yarattığı olağanüstü şartlardan bir miktar yararlanmışlardır. Bu tüccarların çoğu, nüfuzlu bir Türk'ün himayesinde çalışmışlardır. Fakat yine de, Türklerdeki ticarî uyanışın yaklaşan tehdidini fena halde duymuşlardır. Türkçenin zorunlu öğrenilmesi, yabancı kumpanyalara Türkçe kullandırılması, devletçe desteklenen tekelimsi Türk ticaret örgütlerinin ortaya çıkması, onlarca büyük endişeyle karşılanmıştır. Fakat endişelerini açığa vurmaktan kaçınmışlar ve çoğuzaman Türk vatanseverlerine sadakatlarını belirtmişlerdir.»²⁷⁶ Ne var ki, Türk vatanseverleri, iyiniyet ve coşkunlukla giriştikleri bu ilk milli kapitalizm yaratma denemesinden hiç de hoşnut olmamışlardır. Önceleri bu politikayı alkışlamışlardır. Ömer Seyfettin savaş yıllarında, nasıl cevherli işadamlarının çıkabileceğini belirtmektedir. «Velinimet» hikâyesinde, ortaokul öğrenimi bile görmemiş bir uşağın, işçilikten ustabaşılığa, oradan fabrikatörlüğe ve müteahhitliğe sıçrayıp yükselişini ve Amerika'nın ekonomi kralları gibi on parasız işe başlayanların «teşebbüs-i şahsî» sayesinde sıvrişini anlatmaktadır. Ama çok geçmeden, Ömer Seyfettin, «milli kapitalizm» yaratıcılarına ateş püskürektir: «... Oda-cının bıraktığı bu serseri herif, şimdi bilmem ne zâde nâmı altında İstanbul'un en büyük zenginlerinden biriydi. On parasız işe girmiş, akla hayale gelmedik dalavereler çevirerek, gizli siyah çetelerle, âli haydutlarla ortak olarak birkaç hafta içinde milyonlar kazanmıştı. Kahve-

hanede Bulgur Palas, Şeker Palas, Fasulye Palas diye şehrin dört bir tarafında yaptırdığı sarayları anlata anlata bitiremiyorlardı. Büyüka'da sürdüğü şâhane hayat, tıpkı mübalâğalı bir peri masalına benziyordu. Kayserili imamın askerden tard olma esrarkeş oğlu da, kolayını bulup bir fırın ele geçirmiş, on beş yirmi apartman sahibi olmuştu...

.... Semtin namuslu, çalışkan, zeki, halûk, haysiyetli, âli mekteplerden diploma almış kıymetli evlâtları ortada yoktu. Hangisini sorsa, ya 'Allah rahmet eylesin, Çanakkale'de şehit düştü!', yahut 'Zavallı, ailesini geçindiremedi. Sattı sardı, Anadolu'ya hicret etti', yahut da 'Verem oldu, yatıyor' cevabını alıyordu. Evet, tanıdığı fazilet sahipleri, ya ölmüş, ya ölmek için ocaklarını dağıtarak uzak ufuklara kaçmış, yahut da ölüm döşeklerine serilmişlerdi. Sanki dört sene içinde korkunç bir kötülük salgını, bir fazilet kıranı, Tımarhane'nin dışarısını yakmış kavurmuştu. Bildiklerinden akıllı, namusu, hayâsı yerinde olanlar, sade suya [bulgurla, meşhur kimyagerin nasılsa yalnız içinde buğday olmadığını anlaya-bildiği mâhut vesika ekmeğine yatıyorlar, aç, perişan, bitkin, canlı iskeletler gibi meçhul bir âkıbeti bekliyorlardı. Bu âkıbet, ne olabilirdi?]

Milli kapitalist yaratma çabası, bunun ideolojisini yapmaya çalışan bir vatansever yazarı, fena halde hayal kırıklığına uğratmıştı. Falih Rıfkı da, milli iktisat politikasını şöyle değerlendirmektedir: «Kara Kemal'in ve İttihatçıların pek haklı ekonomiyi millileştirme politikaları, ister istemez, harp zengini türediler yaratmıştı. Operet artisti Miloviç'in döşeği banknotla döşendiği herkesin ağzında idi. Bir elektrik idaresi kâhyası her gün Büyüka'da'ya özel yatı ile geliyor, Berlin'e gittiği vakit birinci sınıf otellerde daire değil, kat tutuyordu...

Mütareke'de bir gün bana:

— Ben bu ellerimde iki milyon lira gördüm, diyen eski Selânik Milletvekili Karasu, milli milyonlar arasına katılmıştı. Sinyosoğlu'nun pek güzel hanımı, Mütareke'den sonra doğru Yunanistan'a giden kocasını 'millileştirmişti'!...

Politikacılar, biraz da varlıklı olmalı parolasından Birinci Dünya Harbinde, 'milli iktisat' sömürücülüğü doğdu. Parayı Türkler kazanmalı, ancak bu Türkler de Merkez-i Umumi politikacıları olmalı idi. Harp zenginleri diye o zaman şöhret bulan nüfuz tüccarlarının çoğu, parti fedaileridir.....

'Zenginler bir gün işe yarar' düşüncesi de vardı. Sanki bütün bu zenginler paralarını İttihat ve Terakki hesabına biriktirmekte idiler. Sonra bana Yat Kulübü'nün bahçesinde, sağ clinin parmaklarıyla sol elinin avucunu göstererek:

— İki milyon lirayı elimde gördüm, diyen Selânikli Karasu, İngiliz donanması İstanbul'a girdikten hemen sonra İtalyan tebaalığına geçmişti. İttihatçı nâzırlardan birinin himayesinde yüzbinler kazanan bir işadama, Mütareke zamanı, kendisine çocuklarının İsviçre'ye gidebilmesi için bilet parası vermenizi rica etmektedir, dediğimdc:

— Nerede bende para, kendim nasıl geçineceğimi düşünüyorum, diye yazlıhanesinin kapısını yüzüme kapamıştı.

Talât Paşa da Berlin'den yazdığı bir mektupta 'Pek az bir borç yüzünden anasının kira evinden atılmasına yardım etmeyenlerden' acı acı şikâyet eder. Himayelerinde milyonlar yetişen bu İttihatçı şefleri, namuslu idiler. Talât Paşa, Nişantaşı'ndaki Sadrazamlık Konağı'na taşınmamış, '—Sonra çıkması güç olur' demişti. Levazım Reisî İsmail Hakkı Paşa'nın yolladığı hususi beyaz ekmeği geri yollayarak '—Biz herkesle beraber, fırından nafakamızı alıyoruz!' demişti. Bu çamur gibi, ne idüğü belirsiz bir hamur parçası idi.»

İsmet Paşa ise, o yıllarda ticaret yaptığını ileri süren Bahriye Vekili İhsan Beyi Yüce Divan'a götürün ünlü konuşmasında, «milli iktisat» dönemini şöyle değerlendirmektedir: «Bilmediğimiz bir noktayı da söylemiş. Harb-ı Umumi'de pekâlâ şeker ticareti, kibrit ticareti yapıyorlardı. Kendisi zabıt idi, cepheden çekilmiş gelmiş ve pekâlâ ticaret yapmış arkadaşlarım. Bu memlekette Harb-ı Umumi bittiği zaman, harp zenginleri kaçacak in arıyorlardı. Gözyaşından, çocuk sütünden, türlü elemenden toplanmış servetin müşahedesine dahi

millet tahammül edemiyordu. Bu sâbık Bahriye Vekili'nin düştüğü nedir ki, Harb-i Umumi ferdasındaki en büyük levisi, vasıta-i müdafaa olarak serdetme mevkiindedir ?»

İlk milli kapitalizm denemesinin baş sorumlusu olan Sadrazam Talât Paşa ise, hatıralarında, savunmasını şöyle yapmaktadır: İhtiyaçları olan maddeleri satın almak üzere, Almanya ve Avusturya bir satın alma şirketi kurmuşlardı. Fiyatların daimi olarak yükselişinin, böyle bir şirket kurmayı zorunlu kıldığı iddia ediliyordu...

Almanya'nın verdiği taşıtlara rağmen, demiryolları, Ordu'nun ihtiyacı olan cephane ve gıda maddelerinin taşınmasına yetmiyordu. Öte yandan, lehine kabul edilen şart gereğince, satın alma şirketi, kendi emrine ayrılmış olan vagonlarla kendi mallarını muntazaman taşıyabiliyordu. Satın alma şirketi, böylece memlekette tek alıcı durumuna girmişti ve her malı arzu ettiği fiyatla satın alabiliyor ve memleket piyasalarına nüfuz edebiliyordu. Memlekette milli banka ve zirai kredi kurumları bulunmadığından, hükûmet, bu tarz satın almaya engel olacak kudrette değildi. Alınan bütün tedbirler, sonuçsuz kalıyor ve sadece büyük suistimallere meydan veriyordu. Cephane ve gıda maddeleri naklinden tasarruf edilen vagonların sayısı, haftada iki üçü geçmiyordu. Bunlar da, tabii olarak, ne Adana'daki pamukların, ne de Ankara'daki yünlerin taşınmasına yetmiyordu. Aynı zamanda iltimas ve imtiyazlar da başladı. Vagonlar satın alınıyor ve satılıyordu. İki vagon için müsaade almış kimselerin, binlerce liralık çıkar sağladıkları söyleniyordu. Meselâ para temin ve gizliden gizliye ticaret eylediğini öğrendiğim için görevine son verdiğim (....) valisi (.....) Bey, Enver Paşaya müracaat ederek, acınacak hâlini anlatmış ve kendisine yardım edilmesini istemişti. Vali, Meşrutiyet'ten önce, Enver Paşa ile dosttu. Eski dostluk gereği olarak, kendisine bir veya iki vagon için izin verildi. Derhal, kendisinin bu vagonlar sayesinde, beş bin lira çıkar sağladığı söylendi.

Bu işlere son verilerek, artık kimseye vagon verilmemesi için, Nâzırlar Meclisi'nde bizzat Enver Paşa'dan ısrarla ricada bulundum. Bunun üzerine, numara sırasına göre bir cedvel düzenlendi. Fakat bu da birçok intizamsızlıklara ve halkın şikâyetine yol açtı. Tüccarlar değil, ticaretle hiçbir ilgisi olmayan kimseler para kazanıyordu. Bu tedbir de bir sonuç vermeyince, yalnız demiryolu idaresine satın alma hakkı tanındı. Böylece hem Almanya'ya rekabet edebilecek, hem de kazancın bir iki kişiye kalmayıp bütün memlekete yayılabilmesi için iç ticaret himaye altına alınmış olacaktı.

Rusya'da da olduğu gibi, iktisaden verimli olmayıp, yalnız askerî bakımdan önemi bulunan demiryolları, askerler tarafından inşa ettirilmek isteniliyordu. Bu itibarla Harbiye Nezaretinde, «Askerî Demiryolları İdaresi» nâmi altında bir şube kuruldu. Maalesef bu tedbir de şubenin başında bulunan ve hak ve adalet tanımayan İsmail Hakkı Paşa yüzünden kısa bir zamanda iflâs etti ve yeniden suistimallere yol açtı. İsmail Hakkı Paşa, bir yandan aşırı gayretkeşliği sayesinde halkı eziyor, öte yandan ise koruduğu kimseleri ihsanlara garke diyordu. Demiryolları İdaresi on milyon liradan fazla bir kâr sağladığı halde, fuzulî zarar bundan çok daha yüksektir. Başka bir çare bulunamadığından ve İsmail Hakkı Paşa'nın azli de imkânsız olduğundan bu intizamsızlıklar uzun zaman sürdü, büyük zararlar doğurdu ve pek çok şikâyetlere sebebiyet verdi.

Bu savaş, milli duyguların uyandırılmasını ve bu duygunun halkın ruhunda yer almasını gerektiriyordu. Amaç, haklı ve zorunluysa. Fakat ilkeleri gerçeği gizlemek olan kimseler tarafından yapılan yayın, öteki milliyetler (azınlıklar) üzerinde zararlı etkiler bıraktı. Aynı etki, ticaret alanında da görülüyordu. Her savaşta Türk olmayan unsurlar servet sahibi oluyor, vatandaşlar ise insanca kayıp verdikten başka, geçim sıkıntısına düşüyorlardı. Bu itibarla vatandaşları ticarete teşvik etmek ve kendilerine kolaylık göstermek lüzumlu görüldü. Bu tedbir sayesinde, köylünün büyük ölçüde himaye görmesine ve Anadolu'da milli şirketler tarafından yönetildiği için milli bir servet meydana getiren servet birikmesine rağmen, usulü dairesinde cereyan etmeyen ve normal biçimde uygulanamayan bu teşebbüsler, birçok itiraz ve eleştiriye meydan vermiştir. Esnaf dernekleri, âlicenap bir şekilde ve

milli amaçlarla kurulmuştu. Bu derneklerin başkanları baba şefkatiyle çalışıyor ve hiçbiri kendisi için en ufak bir çıkar sağlamayı bile düşünmüyordu. Bu kadar muhabbet ve bu kadar iyi bir amaçla kurulmuş bu eserin, halkın da güvenini kazanması için gerekli bulunan sağlam temeli yaratamamış olması, ne kadar yazıktır. Vatandaşlara refah sağlama ilkesini, kurucularının, dolayısıyla bile olsa, hiçbir çıkar düşünmemeleri güçlendiriyordu. Fakat sonraları, aynı ilke sayesinde, bazı kişilerin yakın akrabaları ve dostları ticaretle hiçbir ilişkileri olmadığı halde, büyük servet elde ettiler ve bu da halkın bütün güvenini sarstı.²⁷⁷

Talât Paşa, bir sürü usulsüzlük ve yolsuzlukları kabul etmekle birlikte, «Her harpte Türk olmayan unsurlar zenginleşiyor, bu sefer Türkler zenginleşsin. Bu gerekliydi.» diyerek politikasını savunmakta ve yolsuzlukları, daha çok İsmail Hakkı Paşa gibi kişilerin omuzlarına yüklemekte ve kendilerinin tertemiz ülkücü kişiler olduklarını ileri sürmektedir. Fakat savaşın zaten kaçınılmaz olan ıstıraplarını, yine kaçınılmaz biçimde daha da ıstıraplı kılan bu politikanın yarattığı eşitsizlikler ve türedi zenginler, beklenen ölçüde bir sermaye birikimi yaratamadığı gibi, Talât Paşa'nın itiraf ettiği üzere, halkın nefretini kazanmıştır. Fabrikalar yerine barlar, meyhaneler çoğalmıştır. Savaş sırasında yalnız İstanbul'da 231 kız çalıştıran 58 bar açılmıştır.²⁷⁸

Böylece, şüphesiz ki, iyi niyetlerle girişilen ve milliyetçilerin özlemini dile getiren «milli iktisat kurma» yolundaki ilk deneme, tam bir iflâs ve hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Bir miktar Türk, Müslüman ve Yahudi zenginler, büyük şehirlerin komprador takımına katılmış, ama yarı-sömürge şartlarının yarattığı toplumsal yapı, değişmeden kalmıştır. Devlet desteği ile Türk kapitalistler yetiştirerek milli iktisat kurma yolunda ikinci deneme, Cumhuriyet'ten sonra farklı şartlar altında yapılacaktır.

ATATÜRK REFORMLARININ KÖKENİ

İttihat ve Terakki milliyetçiliği, toplum hayatının öteki alanlarında da, Cumhuriyet'ten sonra, radikal biçimde gerçekleştirilecek olan reformların ilk örneklerini vermiştir. Bunları kısaca belirtmek, sermaye birikimi gibi fikir birikiminin de, toplumsal gelişme yolunda önemini göstermek bakımından anlamlıdır.

a) *Eğitime verilen önem:* Tanzimat'tan beri bütün düşünürler, kurtuluşun eğitimde olduğunu söylemişlerdi. Bu nedenle, yeni rejim, Edirne'yi kurtarmak için gerekli birkaç yüz bin lirayı bulabilmek için kıvrandığı halde, eğitim harcamalarını arttırmaya büyük önem vermiştir. Eğitim bütçesi, 1908 yılında 200 bin liradır. 1909'da 660 bin liraya çıkmıştır. 1910 yılında bu miktar 940 bin ve 1914'te 1.237.000 liradır. Demek ki altı yılda altı kattan fazla bir artış söz konusudur. Yabancı ülkelere bol sayıda öğrenci gönderilmiş, her alanda bir sürü yabancı uzman getirilmiştir. Ordu'nun subay ihtiyacına rağmen, Birinci Dünya Savaşı sırasında, askerlik çağındaki öğretmenler askerlikten muaf tutulmuş ve binlerce serbest meslek sahibi, ilkokul öğretmenliğine koşmuştur. Halk eğitimi, coşkunlukla ele alınmış, bu amaçla Milli Tâlim ve Terbiye, Türk Ocakları vb. gibi birçok dernek kurulmuştur. Bu dernekler, konferanslar ve akşam dersleri düzenlemekte, köylünün eğitimi için broşürler yayınlamaktadır. Köylüyü aydınlatmak amacıyla özel dernekler faaliyete geçmiştir. İzmir'de «Halka Doğru» derneği bu yolda çalışmaktadır. Ayrıca, kadınların aydınlatılmasına uğraşmıştır. Yabancı okullarda Türkçe ile Türk tarih ve coğrafyası okutulması zorunlu kılınmıştır. Ömer Seyfettin, bu okulların kapatılmasını istemektedir. Türk dil ve kültürünü yayan yeni okul kitapları hazırlanmış, klasiklerin çevirisine girilmiştir.

b) *Sanat:* 1916 yılından itibaren, her yıl bir Devlet Resim Sergisi açılmıştır. Devlet ileri gelenleri, bu resimleri bol bol satın aldığından, savaş yıllarında resimde büyük gelişme görülmüştür. İstanbul'da biri erkekler, öteki kadınlar için iki konservatuvar kurul-

muştur. Buralarda Batı müziğini benimseme yolunda ilk adımlar atılmaktadır. Türk tiyatrosunu geliştirmek isteyen Devlet, İstanbul'daki tiyatroya para yardımı yapmaktadır. Bir aktör yetiştirme okulu açılmış, bir «edebi heyet» kurulmuştur. Savaşın sonlarına doğru, ilk Türk kadınları sahneye çıkacaktır. Eski Türk mimarisi, hattatlık, tezhip vb. canlandırılmak istenmektedir. Bu amaçla bir de okul kurulmuştur. Türk halkının millî zevkini geliştirmek amacıyla, Türk ev eşyaları, mobilyaları, kumaş ve halılarını toplayan bir müze açılmıştır.

c) *Laikliğe doğru:* Birinci Dünya Savaşı, bir «cihad» olarak ilân edilmişti. Müttefik Almanya, İslâm dayanışmasında ideolojik bir silâh görmekteydi. Buna rağmen, güç bir dönemde, sosyal ve ekonomik gelişmelerden dini uzak tutmak yolunda önemli adımlar atılmıştır. 1916 yılı Parti Kongresine, Hükûmet, şeriat ve modern kanunlar ikilğini kaldırmak amacıyla, bir kanun tasarısı getirmiştir. Ayrıca, vakıfların geliriyle yaşayan ilkokulların yönetimi, Şeyhülislâm'dan alınmaktadır. Kongre, tasarıyı ezici çoğunlukla kabul etmiştir. Şeyhülislâm Hayri Efendi'nin istifasına rağmen, 1917 Şubatında tasarı kanunlaşmıştır. Yalnızca Senato'da üç kişi muhalif kalmıştır. Yeni Evlenme Kanunu, bütün Türk vatandaşları için, din farkı olmaksızın, sivil evlenme esasını getirmiştir. Çok karılılığın doğrudan doğruya kaldırılmasına gidilmemiş, yalnız yeni bir karı almak, ilk karının yazılı muvafakatına bağlanmıştır. Gerici çevrelerden gelen büyük protestolara rağmen, Kur'an Türkçeye çevrilmiştir. Geleneksel «cuma hutbeleri», Türkçe yapılmaya başlanmıştır. Bütün gerici yayınlar susturulmuştur.

d) *Kadın hakları:* Üniversite ve liseler, kadınlara açılmıştır. Feminizm akımının öncülüğünü yapan Gökalt, çarşaf ve örtünme aleyhine kampanya açmıştır. Çarşaf kalkmasa bile, yüzler açılmıştır. Savaşta, erkeklerden boşalan yerlerde kadınların çalıştırılması düşünülmüştür. Enver Paşa, kadınlara iş bulmak için bir dernek kurmuş, Ordu atölyelerinde binlerce kadın çalıştırmıştır. Dernek, iş bulduğu kadınların evlenmesini zorunlu kılmış, kadınlara koca, kocaya iş bulma görevini yüklenmiştir. Bekârlar cezalandırılmış, evliler maddî yardımla mükâfatlandırılmıştır. İlk kadın İş Taburu, bu dernek aracılığı ile kurulmuştur. Tabur, Birinci Ordu hizmetinde, cephe gerisinde kullanılmıştır. Taburun subayları başta erkek iken, sonra kadın subaylar bunların yerini almıştır. İstanbul Belediyesi, özel bir üniforma ve pantolon giyen kadın sokak temizleyicilerinden yararlanmıştır. Kadınlı erkekli sosyal toplantılara önem verilmiş, bunlar teşvik edilmiştir. Kadınlı erkekli ilk sosyal toplantı, Robert College'de düzenlenmiştir.

Bundan başka, Gregoryen takvimin kabulü, ağırlık ve uzunluk ölçülerinde birlik, dil reformu, üyeliği zorunlu kılan İzçilik Kanunu gibi teşebbüsleri hatırlatalım. Lâtin harflerinin kabulü düşünülmüş, Enver Paşa, eski yazının çeşitli biçimlerde okunmasını engellemek amacıyla, Arap harflerine bağlı kalmakla birlikte, bir «harf inkılâbı»nı Ordu'da uygulamıştır. Tanin gazetesi, bir sütununu yeni usule göre dizdirmiştir. İsmet Paşa, hatıralarında, savaşta karışıklık yaratır gerekçesiyle harf inkılâbını durdurduğunu yazmaktadır. Atatürk döneminde de, İsmet Paşa, Lâtin harflerinin kabulü düşüncesini önce tereddütle karşılamıştır.

Görülüyor ki, Atatürk reformları, kendiliğinden birdenbire fıskırmış değildir. Türk milliyetçiliğinin çağdaş uygarlığa erişmek için gerekli bulduğu bu reformlar, uzun süre gazetelerde, kitaplarda yazılmış, tartışılmış, milliyetçilerce benimsenmiş ve hattâ kısmen uygulama alanına konmuş bir birikimin sonucudur. «Ankara»nın yazarı Bischoff'un sözleriyle, «Hazır olmayan şeyi, en keskin fikir dahi hayata çağırılmaz ve fikrin nefesi kendisine değmedikçe, en hazır olan şey dahi hayata kendiliğinden doğmaz.»

Ne var ki, İttihat ve Terakki milliyetçiliğinin giriştiği bu yenileşme hareketi, onlardan sonra gelen İtilâfçı hükûmetler tarafından dinimize aykırı diye kaldırılmıştır. İtilâfçılar, hem son derece dindar, hem de kozmopolitler. Kurtuluş Savaşı'na karşıdır, İngiliz mandasından yanadırlar. İngiliz himayesi için bir de dinî gerekçe bulmuşlardır: «İngiltere, uzun

zamandan beri sömürgelerinde pek çok Müslüman milletleri yönetmekte olduğundan, bizlere karşı nasıl davranması gerektiğini bilir ve onun yönetimi bizlere yabancı gelmez.»²⁷⁹

Unutmamak gerekir ki, İttihatçı liderler, bir savaş macerası sonucu, Türk devletinin ortadan kalkması yolunu açarlarken, vatani kurtarma çabasında Atatürk, biricik milliyetçi örgüt durumunda olan İttihat ve Terakki tabanına dayanmıştır. Esasen Kurtuluş Savaşı'nın liderleri de İttihat ve Terakki saflarından gelmişlerdir. •

III

KURTULUŞ SAVAŞINDA MİLLİYETÇİLİK

Atatürk dönemindeki çağdaş uygarlığa erişme çabalarını doğru değerlendirebilmek için, Kurtuluş Savaşı'nın ne gibi şartlar altında ve hangi toplumsal güçlere dayanarak yapıldığını incelemek gerekir.

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA KÖYLÜ

Anadolu köylüsü, bitkin, ümitsiz ve güvensizdir. Yüzyıllar boyu, asker diye canını, vergi diye malını vermiştir. Yeni bir savaşa zerrece hazır değildir; en büyük derdi askerlikten kurtulmaktır. Hattâ bazı köylüler, askerlikten kurtulmak için, yüzyılların tepkisiyle, ya kendilerini sakatlamakta, ya dağlara kaçmaktadır. Meclis'te «halkçılık programı» tartışmaları olurken, köylünün bu durumu sık sık dile getirilmiştir: «Türk köylüsü Meşrutiyet'ten evvel ne ise, yine o halde kalmıştır. Yine Türkiye köylüsünün başında jandarma, yine Türkiye köylüsünün başında bitmez tükenmez vergiler başlamış ve devam etmiştir. Türkiye köylüsü yine Balkan'da, Karadağ'da, yine Şark Cephesi'nde, yine Yemen'de ölmüş, ölmüştür. İçerde Türk köylüsü, umumiyetle bu memleketin köylüsü harap olmuştur. Jandarma kırbacı altında, memurun baskısı altında öküzünü satarak, teknesini satarak, ölmüş, ezilmiş, harap olmuş, bu sebeple 1908 yılında da parlak gösterişlerle ilân ettiğimiz Meşrutiyet idaresinden köylü halk hiçbir şey anlamamıştır....

Meşrutiyet devrinde..... halka doğru sözleri işitildi. Halkın ihtiyacını düşünmek, yukarı tabaka aşağı tabakaya doğru inerek, halkı anlamak, dinlemek, birlikte yükselmek emelleri başgösterdi. Fakat bunlar, ihtilâl patırtıları ve harp topları arasında karıştı, gitti. Hiçbir netice elde edilemedi...

'Köylü' daima işittiğine inanmayarak, inanmamayı kendisince asıl sayarak, 'dur bakalım, sonu ne olacak' diyerek, boynunu bükmüş, cesur, mütevekkil beklemiştir.»²⁸⁰

Yüzyılların ezikliğini, tükenmişliğini ve güvensizliğini taşıyan Anadolu köylüsü, yeni bir mücadeleyi şüphyle karşılamaktadır. İnönü, «Ordu'yu kurmak için asker alıyoruz, sabahleyin gidiyoruz, teçhiz ediyoruz, silâhlandırıyoruz, akşamüzeri hepsi gidiyorlar» demektedir.²⁸¹ Hamdullah Suphi'nin deyişi ile, askerler, «su döker gibi kumandanların elleri arasından kaçıp gitmektedir.»

Durumunda bir iyileşme olacağına inanmayan köylü, yüzyılların tevekkülü ile, tefeci, eşraf, derebeyi vb. gibi doğrudan doğruya ilişkileri bulunan sömürücülerine çaresiz sığınmıştır. Onların peşinden gitmekte, onların sözüne kulak vermekte ve vatani kurtarıma çabasındaki milliyetçi subay ve aydınlarla karşı güvensizlik duymaktadır. Hattâ «İttihatçılar

gâvuru» diye yürütülen propagandaların etkisi altında, birçok köylü, milliyetçi subay ve aydınlara karşı düşmanlık beslemektedir. Emekli Albay Rahmi Apak'ın sözleriyle, «Uzun süren Büyük Harp, askerlik, ordu ve bilhassa subaylık için bir antipati doğurmuştu. Millet, mücadeleden ve harpten bıkmıştı. Harp istemiyordu. Kendisini kavgaya sürükleyenler kimlerdir diye etrafına bakınca da subayları ve kumandanları görüyordu.» Atatürk de *Nutuk*'ta bu durumu şu sözlerle anlatır: «Millet ve Ordu, Padişah ve Halife'nin hiyanetinden haberdar olmadığı gibi, o makama ve o makamda bulunana karşı asırların kökleştirdiği dinî ve ananevî rabitalarla mutî ve sâdık.» Atatürk, İzmir, Aydın ve Manisa'nın işgali karşısında bile halkın pasif kalışından üzgündür. Bu pasif tutum, «*milletin lehinde yorumlanamaz*» demektir.

Yakup Kadri'nin *Yaban*'ı, halk için bir şeyler yapmak isteyen aydının, halkın ilgisizliği ve hattâ düşmanca tutumu karşısında düştüğü şaşkınlık ve hayal kırıklığının ifadesidir: «Onu hangi dille gerçeğe çekebilirim. Aramızda asırlık mesafeler var. Bu mesafeleri geçip de ona kadar nasıl erişebileceğim? Zira ne kadar çağırırsam, o bana doğru yürümeyecektir. Bu, tarihin bir noktasında donmuş, taş kesilmiş bir insandır.»

«Anadolu... Düşmana akıl öğreten müftülerin, düşmana yol gösteren köy ağalarının, her gelen gâsıpla bir olup komşusunun malını talan eden kasaba eşrafının, asker kaçacağını koyunda saklayan zinacı kadınların, firengiden burnu çıkmış sahte sofuların, cami avlusunda oğlan kovalayan softaların türediği yer burasıdır.

Burada, bıyıklarını makasla kırpıttı diye, nice fikir ve ümit dolu Türk gencinin kafası, taş altında ezildi. Burada, yüzü düşmana dönük, nice vatan mücahitleri savundukları kim-selerin eliyle arkadaş vuruldu. Burada, millî timsalin, millî bağımsızlık sembolünün yolu kaç defa kesildi ve kaç defa oturduğu şehrin etrafı isyan silâhlarıyla çevrildi. Burada ben, vatan delisi, millet divanesi, burada ben harp malûlü Ahmet Celâl yapayalnızım.

Bunun nedeni, Türk aydını, gene sensin! Bu viran ülke ve bu yoksul insan kitlesi için ne yaptın? Yıllarca, yüzyıllarca onun kanını emdikten ve onu bir posa hâlinde katı toprak üstüne attıktan sonra, şimdi de ondan tiksirmek hakkını kendinde buluyorsun.

Anadolu halkının bir ruhu vardı, nüfuz edemedin. Bir kafası vardı, aydınlatamadın. Bir vücudu vardı, besleyemedin. Üstünde yaşadığı bir toprak vardı! İşletemedin. Onu, hayvanî duyguların, cehaletin ve yoksulluğun ve kıtlığın elinde bıraktın. O, katı toprakla kuru göğün arasında bir yabanî ot gibi bitti. Şimdi, elinde orak burada hasada gelmişsin. Ne ektin ki, ne biçeceksin? Bu ısrıganları, bu kuru dikenleri mi? Tabii, ayaklarına batacak. İşte, her yanın yarılmış bir halde kanıyor ve sen, acıdan yüzünü buruşturuyorsun. Öfkeden yumruklarını sıkıyorsun. Sana ısırtıp veren bu şey, senin kendi eserindir, senin kendi eserindir.»²⁸³

Yakup Kadri, Anadolu'da henüz bir Türk milletinin var olmadığını görmektedir:

«—Biliyorum beyim, sen de onlardansın emme.

— Onlar kim?

— Aha, Kemal Paşa'dan yana olanlar...

— İnsan Türk olur da, nasıl Kemal Paşa'dan yana olmaz?

— Biz Türk değiliz ki, beyim.

— Ya nesiniz?

— Biz İslâmız elhamdülillâh... O senin dediklerin Haymana'da yaşarlar...

Eğer bize zafer nasip olursa bile kurtaracağımız şey, yalnız bu ıssız toprakla, bu yalnız tepelerdir. Millet nerede? O henüz ortada yoktur ve onu, bu Bekir Çavuşlar, bu Salih Ağalar, bu Zeynep kadınlar, bu İsmail'ler, bu Süleymanlar'la yeni baştan yapmak gerekecektir.»²⁸³

Anadolu köylüsünün pasifliği, güvensizliği ve geleneksel egemen sınıflara bağlılığı karşısında, bir kurtuluş savaşı nasıl yürütülebilecekti? Gereken para ve çok sayıda asker nasıl sağlanacaktı? Köylünün güvensizlikle baktığı milliyetçi subay ve aydınların dayana-

bilmeyi ümit edebilecekleri görünürdeki güç, Anadolu eşrafı, aşiret reisleri ve din adamlarıydı. Para ve asker, ancak onların aracılığı ile sağlanabilirdi. Yalnız, eşraf bir mücadeleye hazır mıydı? Varlıklarının her ülkede ilk tepkisi, yeni duruma uymanın yollarını aramaktır. Kurtuluş Savaşı'nda da bu böyle olmuştur. Fakat önce, İstanbul ve İzmir'in kompradorlarını görelim.

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA KOMPRADORLAR

İstanbul ve İzmir'in kompradorları için bir mesele yoktu. Onların çoğu, İtilâf Devletleri'nin himayesinde, «milli iktisat» diye birtakım tatsızlıklar çıkaran İttihatçılardan kurtuldukları için hoşnuttular. Yakup Kadri, *Sodom ve Gomore*'de Mütareke yıllarının İstanbul komprador hayatını uzun uzun anlatır. İzmir kompradorları ise, İttihatçı liderlerden Vali Rahmi Beyin hoşgörülüğü sayesinde, Birinci Dünya Savaşı'nın farkına dahi varmamışlardır. Bunlar, İngilizlere, Fransa ve Amerika gibi büyük bir devletin himayesini istemektedirler. Bu sebeple, İzmir'in Yunanlılara verilmesini pek hoş karşılamamışlardır. Nitekim İzmir'deki yabancı iş çevreleri, Yunan işgalini önlemeye çalışmışlardır. İzmir'deki İngiliz Ticaret Odası, bir raporunda, durumu şöyle değerlendirmektedir: «İzmir şehri gelişmesini, hemen de bütünüyle İngiliz ve Fransız işadamlarına borçludur. Demiryolları, rıhtımlar, tramvaylar, liman onların elindedir. Levant Company'den günümüze kadar, ihracat, büyük ölçüde İngilizlerin hâkimiyetinde bulunmuş, ithalât işleri ise çeşitli milletler mensupları arasında dağılmıştır. Gemiler, küçük bir kıyı işletmesi olan Pantaleon (Yunan) ortaklığı bir yana bırakılırsa, İngiliz, Fransız ve İtalyan bandıralıdır. Madenler, halı sanayii, meyankökü ticareti tamamen İngilizlerin, Amerikalıların ve İtalyanların elindedir.» Bu gerekçeyle, İngiliz Ticaret Odası, Times gazetesine gönderdiği bir telgrafta, «Şehrin Yunanlılara verilmesinin felâketlere yol açacağını belirttikten sonra, «Hıristiyan ahali kadar, Türk halkınca da bir İngiliz, Amerikan veya Fransız himayesinin sevinçle karşılanacağını» ileri sürmektedir.²⁸⁴ Bu muhalefete rağmen, Yunan işgali gerçekleşmiş ve kompradorlar, nihayet yine de İngilizlerin egemenliğinde bulunan Yunan yönetimine intibak etmişlerdir. Gerçi Yunan işgali kanlı ve yağmacı olmuştur: Gümrükteki mallar ve şehirdeki bazı mağaza ve dükkânlar tamamen yağma edilmiştir. Bunlar arasında Süleyman Şevket ve Şürekâsı, Kırzâdeler, Zaimzâdeler, Şeyhzâdeler, Alâiyeli Mahmut Bey ve diğer bini müteceviz Türk ticarethanesi vardı. Zarar ve ziyan, o zaman 3 milyon lira tahmin ediliyordu. Gümrükteki malların çoğu ecnebi tüccarlarına ait olduğu için Fransız konsolosu bunların tazminini Yunanlılardan isteyeceğini söylemekte idi.²⁸⁵ Yunanlıların kulakları çekilerek bu hareketler önlenmiş ve kompradorlar faaliyetlerini, Kurtuluş Savaşı'ndan habersiz sürdürmüşlerdir. Kompradorların bir kurtuluş savaşı verildiğinden haberleri, ancak İzmir'de Türk süvarilerinin nal sesleri işitilince olacaktır. Lord Kinross, İzmir kompradorlarının zafer sonrası şaşkınlığını şöyle açıklamaktadır: «İzmir'deki Lövantenler, son dakikaya kadar meselenin bir konferansla çözümleneceği düşüncesine sapanıp kalmışlar, içlerini güven verecek şekilde demirli duran Müttefik savaş gemilerinin, Türklerin şehre girmesine önleyeceğini ummuşlardır. Girseler bile, herhalde yine alış-veriş eskisi gibi sürüp gider, bütün Anadolu ticarete açık kalırdı. İhracat mevsimi yaklaşıyor, depolar kuru üzüm ve incirle dolmaya başlıyordu; çuvallar dikilmekte, sandıklar çivilenmekteydi; İtalya'dan, Almanya'dan, Hollanda'dan gemiler, sonbahar yüklerini almak için limana gelmişlerdi bile.

Bu yalancı iyimserlik havasını sarsmak epey zor oldu. Lâkin yavaş yavaş bir şüphe doğmaya başlamıştı. Müttefik gemilerinin Cercle Europeen'e asılan radyo bültenleri, gittikçe daha kötü haberler veriyordu. Limana bir Yunan hastane gemisi geldi. Yaralılar ve kaçanlar azar azar şehre gelmeye, kanlı savaşlar üzerinde korkunç şeyler anlatmaya başlamışlardı. Kahvelerde tüccarlar, içerdten aldıkları haberleri birbirlerine yetiştiriyor, bağ-

lantılarını yerine getirip getiremeyeceklerini düşünüyor, Türkler gelirse stoklara el koyarlar mı acaba diye sorup duruyorlardı. Derken borsa birdenbire duruverdi. İçerden, incir, üzüm yüklü vagonlar geçmez oldu. Yük gemileri, ambarları boş olarak, çabucak demir alıp kaçtılar. Yalnız eğlenceler durmuyordu. Otel Naim'in taraçasında ay ışığında danslı akşam yemekleri veriliyor, Sporting Clup'de bir İtalyan trupu Rigoletto ve Traviata'yı oynuyor, kahvelerde karartma saatine kadar gitarlar çalınıp şarkılar söyleniyor, garsonlar müşterilere şerbet, nargilelere küçük kor parçacıkları taşıyıp duruyorlardı.»

Atatürk İzmir'e girince, Krammer Palas otelinde kompradorlarla karşılaşacaktır: «Tüccarlar oturmuş içki içiyor, acaba ne olacak diye kuşkuyla düşünüp duruyorlardı. Önce, göze çarpan hâline rağmen, bu genç Türk subayını tanımadılar. Garson da kim olduğunu bilememiş, boş masa olmadığını söylemişti. En sonunda müşterilerden biri onu tanıdı ve Mustafa Kemal, kimsenin rahatsız olmamasını söyleyerek, masasına oturdu.»

İstanbul'da da durum farklı değildi: «Trakya'ya gitmek üzere İstanbul'a gelen bir milliyetçi jandarma birliği, sokaklardan geçerken alkışlarla karşılandı. Yabancılarla Lövantenler gözden uzak duruyor ve milliyetçilerin bu cakasının bir saman alevi gibi parlayıp söneceğini, sonra her şeyin yine eskisi gibi olacağını düşünerek, kendilerini avutuyorlardı.»²⁸⁶

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA ANADOLU EŞRAFI

Anadolu eşrafı* da büyük devletlerin himayesine razıdır. Anadolu parçalansa ve büyük devletlerin nüfuz bölgelerine ayrılrsa, eşraf bir mukavemet göstereceğe benzememektedir. Meselâ, İtalyanların el koyduğu bölgelerde eşrafın bir şikâyeti görülmemiştir. Burdur'da On İkinci Fırka Askerlik Dairesi Başkanı'nın İstanbul Hükûmetine gönderdiği 5 Haziran 1919 tarihli bir raporda İtalyanların tutumu, özetle, şöyle değerlendirilmektedir: «İtalyanların Antalya sahil ve gerilerini nüfuz bölgeleri saydıkları anlaşılmaktadır. Antalya'da bir sağlikeyi açmışlardır. Parasız hasta bakıp ilâç verdikleri duyulmaktadır. İktisadi hayatı ellerine almışlardır. Elmalı ve Burdur'a doktor ve ilâç göndermek tasavvurları vardır. İslâm eşrafını elde etmeye çalışıyorlar. Zayıf noktaları biliyorlar, kalpleri kazanmak ve hislerle meşgul olmak istedikleri seziyor. Fikren değilse de, ihtiyaç noktalarından çevre her şeye elverişlidir... İtalya ajanlarının, kolaylıkla ahalide görüş ve muhakeme yanlışlığı uyardırmaları umulur.»

İkinci Ordu Müfettiş Vekili Selâhattin Beyin Harbiye Nezareti'ne yolladığı 7, 10 ve 11 Temmuz 1919 tarihli raporlarda da, bu konuda ilgi çekici bilgi vardır: «Adalardan gelerek yerleşmiş olan Antalya islâmlarından bazı eşrafın evvelce İtalyanlara imza vererek dâvet ettikleri malûmdur. Propagandayla Burdur, Isparta ve civar bölgede dahi, havayı lehlerine çevirmeye çalışmışlar ve bunu büyük ölçüde başarmışlardır. İtalyanlar, zayıf noktaları, idari ve sosyal durumumuzu pek iyi biliyorlar. Halk üzerinde nüfuzlu olanları birer suretle celbetmektedirler. Hattâ Konya'da Çelebi Efendi ile pek dostane düşüp kalkıyorlar. Çelebi'ye önem veren halkın duyguları da tabiatıyla İtalyanlara dönüyor..... Halk, hükûmete sadakat göstermekle beraber, bir alışkanlık sonucu, eşraf tarafından yönetilmektedir. Eşraftan bazıları yabancılara meyletmiştir. İdare âmirleri de, ötedenberi mevcut bir zihniyetle, işleri eşrafı gördüklerinden, şimdiki durumda tehlike kendini göstermiş oluyor.»²⁸⁷ Nitekim İtalyan bölgesinde, eşraf, genellikle Milli Kurtuluş Savaşı'na karşı olumsuz bir tutum takınmıştır. Eşrafın öncülük ettiği önemli isyanlar çıkmıştır. İngiliz Dışişleri Bakanlığı belgelerinden öğrendiğimize göre, büyük bir Orta Anadolu ilinin 27 köyüne mensup eşraf, 28 Ekim 1919 tarihinde, milliyetçileri İngiliz Yüksek Komiserine şikâyet etmiştir: «Milli

*Eşrafı burada, toprak ağaları, derebeyleri, aşiret reisleri, tüccar ve din adamları gibi Anadolu illerinin geleneksel egemen sınıflarının tümünü kapsayan genel bir kavram olarak kullanılmaktadır.

Kuvvetler adı altında bir grup, Müslüman ve Hristiyanları öldürmektedir. Hayvanlarımızı elimizden alıyorlar, telgraf hatlarımızı kesip, bizim sizlere haber vermemizi önüyorlar. Bizim hükümetimiz (İstanbul) zayıf olduğu için milliyetçileri ezemez. Milliyetçileri ezmek için İngiliz Hükûmetinin bize yardım elini uzatmasını, yalvarırız.»²⁸⁸

İtalyan bölgesindeki eşrafın tutumunu anlamak bakımından, ilk Meclis'te milletvekili olan Adana'nın büyük arazi sahiplerinden Damar Arıkoğlu'nun bir hatırası dikkat çekicidir. İlk Meclis'te yer alan Isparta Milletvekili Mehmet Nadir hakkında vatana hiyanet suçundan soruşturma açılmıştır. Soruşturmayı, Arıkoğlu'nun da katıldığı bir Meclis Komisyonu yürütmektedir. Arıkoğlu, olayı şöyle anlatmaktadır: «Mehmet Nadir Bey, 60 yaşında, uzun boylu, kır sakallı, güzel yüzlü bir ihtiyardı. Kendisini sorguya çekiyoruz. Ben de Nadir Bey'e şu soruyu yönelttim: 'Nadir Bey, babamız yerinde, memleketinde hatırı sayılır, varlığın yerinde bir insan olduğunu, gerek soruşturmamızdan, gerekse görünüşünden anlıyoruz. Nasıl olur da senin gibi bir şahsiyet, İtalyanların Isparta'yı işgal etmelerini ister ve bizzat memlekete dâvet eder, bunun ağır sorumluluğunu hiç hesaba katıp düşünmediniz mi? Bunun düpedüz vatan hiyaneti olduğunu hatıra getirmediniz mi?' Cevabında, 'Ortalıkta Türk Hükûmeti namına güvenilir bir varlık yoktu. Kendi başının derdiyle meşguldü. Yunan Ordusu durmadan ilerliyor, girdikleri yerde yapmadıkları eza ve kötülük bırakmıyordu. Zulüm ve işkence, yağmakârlık alabildiğine devam ediyor. Namusumuz, şerefimiz, malımız iki dudak arasında ayaklar altında. Bu kötülüğü ve adaletsizliği men ve şikâyet edecek bir makam da yoktu. Çetelere güvenilemezdi. Girip çıkıyorlar, durumu daha fenaya götürüyorlar. Benim gibi düşünenler bir araya geldik, her hususta ölçtük biçtik, selâmeti İtalyanların işgalinde bulduk. İtalyanlar, girdikleri yerlerde halka hiçbir fenalık yapmıyorlar, zulüm, yağma gibi şeyler hatırlarından geçmiyor, bilâkis herkese iyilik yapıyor ve işlerini kolaylaştırıyor. Hele hükûmet işlerine kat'iyen burnunu sokmuyor, bir misafir gibi uzaktan seyirci kalıyorlar. Ben müzakere ettiğim kimselerin içinden, fedaî olarak kendimi ortaya attım. Maksadım, memleketime iyilik etmek, hemşehrilerimi Yunan zulmünden korumaktı. İşte bu inançla gidip İtalyanların Isparta'yı işgal etmeleri ricasında bulundum. Sonraları kurulan millî hükûmete memleketimden milletvekili seçilip Büyük Millet Meclisi'ne katıldım... Vcdanem müsterihim, memlekete bir kötülük olsun diye ben bu işi yapmadım.»²⁸⁹

Vatan hiyaneti suçunu açıkça itiraf eden eşraftan Nadir Beye Komisyon acımış ve Isparta Milletvekilinin suçu örtbas edilmiştir! Konya ileri gelenlerinden iki milletvekilinin de Konya isyanında oynadıkları rol, görmemezlikten gelinecektir.

Sonradan Fransızlara karşı kahramanca savaşacak olan İngiliz işgali altındaki Urfa Antep ve Maraş'ta da, ilk günler bir kıpırdama yoktur. Adana, Antep, Maraş ve Urfa'nın Sivas Kongresi'nde temsil edilmeyişi dikkat çekicidir. Maraş'ta eşraftan Beyazıtadeler, Fransızları büyük bir ziyafet vererek karşılayacaklardır.²⁹⁰ Buralarda düşmana karşı direnme, Fransızların yönetiminde Ermenilerin Türkleri kütle hâlinde yok etmesi ve servetlerine el koyması üzerine başlayacaktır.

Ege'de dahi, Rum zulmüne rağmen, direnme tereddütler içinde gelişecektir. İzmir'in işgalinden bir hafta sonra, XVII. Kolordu Kumandanı Vekili göreviyle Anadolu'ya geçip Yunanlılara karşı ilk direnme hareketini düzenlemeye çalışan Albay Bekir Sami Bey, şunları anlatmaktadır: «24 Mayıs 1919 sabahı, Akhisar'ın manzarası şöyleydi: Bütün caddelerde Yunan bayrakları asılmış, herkes Yunanlıların gelmesini bekliyor. Birçok kimse yerli Rumların yanına sokulmuş, dalkavukluk ediyor ve bu sayede Yunan şehre girince hayatını, malını, mülkünü emniyete sokacağını sanıyor. Bütün terzi dükkânları, geniş Yunan bayrakları dikmekle meşgul.»²⁹¹

Salihli Kuva-yı Milliye Cephe Kumandanı, şunları yazmaktadır: «Afyonkarahisar bir İngiliz merkezi demektir. Halkın İngiliz himayesine imrenmeleri, kimseye hissettirilmemelidir.»²⁹²

Yunanlılara on iki kişilik bir ricacı heyet gönderen Aydın eşrafının direnmeyi teşvik

eden subaylara cevabı şudur: «Siz buraya gelmişsiniz, topal eşekle kervana karışmak istiyorsunuz. Elinizde neyiniz var? Karşısına çıkacağınız kuvveti biliyor musunuz? Topla tüfekle gelen, İzmir'i zaptedip Aydın'a, Manisa'ya, Ödemiş'e, Salihli'ye vesair istikametlere doğru ilerleyen koca bir orduya karşı, elinizde, bir kını kırık tüfeğiniz bile yok. Biz bu durumda bir şey yapamayız. Ortada bir hükümet var. O bir şey yaparsa yapar. Yapmazsa bizden bir yardım beklemeyin. Biz bir şey yapamayız ve istediklerinizi de veremeyiz. Nereden geldiyseniz oraya dönün. Bizim de başımızı belâyâ sokmayın.»

Trakya için 49. Tümen Kumandanı Albay Şükrü Nailî'nin görüşü şudur: «Eşraf, genellikle çekingen durumdadır. Balkan Harbi faciaları, onların maddi kuvvetlerini sarsmış, manevi kuvvetlerini altüst etmiş, âli hissiyat nâmına bunlarda bir şey bırakmamıştır. Tehlikeli bir zamanda bu gibilerin, malen ve bedenlen, bir fedakârlıkta bulunacaklarını pek o kadar ümit etmiyorum.»²⁹³

Kemal Tahir, milliyetçi Türk subayının devleti ve vatanı kurtarma mücadelesini anlatan *Yorgun Savaşçı* adlı romanında, Yunan zulmüne rağmen, Ege'de eşrafın geçirdiği tereddütleri bütün acılığıyla anlatmaktadır: «Menemen'de hiçbir çarpışma olmadığı bildiriliyor. Yerli Rumlarla kasabanın bazı ileri gelen Türkleri, önderinde gayet büyük bir Yunan bayrağı olduğu halde, düşman kuvvetlerini kasabanın dışında karşılamışlar.. Balıkesir:- Bazı ileri gelenlerimiz Rumlarla Yahudilere sığındılar. Geri kalanları da iyice sindi. Manisa müftüsü, İzmir'deki Yunan komutanından, kasabada kötülük çıkmasını diye, asker istemiş.. Dün öğleden beri bazı kasaba eşrafı harıl harıl Yunan bayrakları diktiyor. Bütün terziler bu işe girişti. İzmir yolunda tâklar bile kuruldu. Akhisar-; Biz direnmek niyetinde değiliz. Reaya komşularımızın ileri gelenleriyle konuştuk. Türk gelse, biz onları koruyacağız, Yunan gelse, onlar bizi koruyacak.»²⁹⁴ Yunanlıların başta eşraf, Ege Türk nüfusuna karşı giriştikleri ırz, mal ve can güvenliğini ortadan kaldıran zulümdür ki, eşrafın tutumunu değiştirmiş ve eşraftan kişilerin öncülüğünde Kuva-yı Milliye müfrezeleri kendiliğinden doğmuştur. Önce tereddüt gösteren eşraftan birçok kişi, daha sonra fedakârlık ve kahramanlık örnekleri vereceklerdir.

Yunan işgalinden önce, ancak Rum ve Ermenilerin eline düşeceği söylenen bazı sınırlı bölgelerde, eşraf ve din adamlarının desteğine dayanan «Müdafaa-i Hukuk» dernekleri kurulmuştur. Meselâ, İtilâf Devletleri, Trakya'yı Rumlara bırakmak niyetindedir. Bunun üzerine Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi kurulmuştur. Dernek, Osmanlı kalmayı istemekte, bu olmazsa Doğu ve Batı Trakya'yı bir bütün hâlinde İngiliz ya da Fransız himayesinde yatıştırmayı düşünmektedir. Reddettikleri, Trakya'nın Yunanlılara ya da Bulgarlara verilmesidir.

Karadeniz kıyılarında bir Pontus Rum Devleti kurulması düşünülmektedir. 1919 yılı başlarında, Sovyet ihtilâlini bastırmak üzere, Fransızlarla birlikte Yunanlılar, Kırım ve Odesa'ya askeri birlikler çıkarmışlardır. Güney Rusya'da kalabalık olarak yaşayan Rumlar, Yunan birliklerine yardım etmiştir. Sovyet zaferi üzerine, bu Rumların orada barınması olanağı kalmamıştır. Rumlar, Anadolu'nun Kuzey kıyılarına akmaktadır. Venizelos ile Trabzon Metropoliti Hrisantos ve Marsilya'ya yerleşmiş olan Abdülhamit'in baş dostu ve sarrafı olan milyoner Zarifi ailesi, Pontus Devleti kurulması yolunda çaba göstermektedir. Rumlar, bölgede Rum nüfus çoğunluğu sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu teşebbüsün başarıya ulaşması, Balkanlarda sık sık görüldüğü üzere, Türklerin arazilerini bırakarak kaçmak zorunda bırakılması ve yok edilmesi demektir. Bunu önlemek amacıyla, Şubat 1919'da Trabzon Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti kurulmuştur. Keza Doğu'da Ermeni Devleti kurulması çabasıdır ki, Doğu ileri gelenlerinin bir kısmının Vilâyat-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-i Milliye Cemiyeti'nde toplanmasına yol açmıştır. Atatürk'ün deyimiyle, bu derneği doğuran «mühim sebep ve endişe, vilâyat-ı Şarkıye'nin Ermenistan'a verilmesi ihtimali»dir.²⁹⁵ Dernek, bütün Türk yurdunu değil, yalnız Doğu illerini Ermenilerden kurtarmayı düşünmektedir. Atatürk'ün katıldığı Erzurum Kongresi'nde dahi, amaç, gerekirse

«vatani, Rum ve Ermeni ayakları altında çiğnetmemek üzere geçici bir idare» kurmaktır. İzmir'in Rumlara, Kilikya'nın Ermenilere verilmesi ihtimali de Redd-i İlhak ve Kilikyalıları Cemiyeti gibi kuruluşlara yol açmıştır. Kars bölgesinde ise, bir «Kars İslâm Şurası Hükûmeti» kurulmuştur. Aras Türk Hükûmeti ile Nahçıvan ve Batum bölgelerinin de katılmasından sonra, «Güney Batı Kafkas Geçici Milli Hükûmeti» adını alan bu kuruluş, Kars'ın İngilizlerce işgali üzerine bir mukavemet göstermemiştir. İngilizlerin Geçici Hükûmet üyelerini Malta'ya sürüp, Kars'ı Ermenilere vermesi üzerinedir ki, Ermenilerle uzun çarpışmalar başlayacaktır.

Ermenilere ve Rumlara karşı mücadele, her şeyden önce, can ve mal güvenliği meselesidir. İngiltere ve Rusya'nın kışkırtmasıyla ve Amerikan misyonerlerinin körüklemesiyle, XIX. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Ermeniler, Doğu'da Adana'ya kadar uzanan bir Ermeni Devleti kurma çabalarına girişmişlerdir.* Ermeni çetelerinin giriştikleri katliam hareketleri, karşı tedbirlere yol açmıştır. Abdülhamit'in Kürtlerden kurduğu Hamidiye birlikleri kanlı olayları sürdürmüş ve bir kısım Ermenilerin göç etmesi sonucunu doğurmuştur. 1909 Adana olaylarından sonra ve Birinci Dünya Savaşı sırasında Ermeni çetelerinin giriştikleri kanlı saldırılar üzerine, milyona yakın Ermeni bir kanunla sürülmüştür. Ermenilerin geride bıraktıkları çiftlikler, binalar, iş yerleri vb. Türk ileri gelenlerinin eline geçmiştir. Sabahattin Selek, bu konuda şu bilgiyi vermektedir: «Yüzbinlerce Ermeninin Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden Suriye ve Irak'a nakledilerek yerleştirilmeleri, başka bir meseleyi daha ortaya çıkarmış oluyordu. Bu mesele, tehcir edilen Ermenilerin malları ile ilgilidir. Hükûmet, tehcire tâbi tutulan Ermenilerin mallarına her yerde mahalli komisyonlar tarafından el konularak, bunların satılmalarına ve Ermeniler tekrar döndüklerinde mal bedellerinin sahiplerine iade edilmesine dair karar aldı. Fakat tatbikat, içinde bulunulan olağanüstü durum ve kişisel sebepler yüzünden, geniş ölçüde suistimallere yol açtı. Yok bahasına kapatılan Ermeni malları ile yeni zenginler türedi, eski zenginlerin servetleri arttı. Büyük Harp, Osmanlı Devletinin yenilmesiyle sona erince, Ermenilerin daha önce yoğun olarak bulundukları Doğu ve Güneydoğu bölgelerinin Türk halkı korkunç bir tehlike ile karşı karşıya kalmış oluyordu. Halk, geri dönecek Ermenilerin intikam hırsı ile kendilerine yapacakları zulümden korkarken, esraf yalnız can değil, aynı zamanda mal kaygusuna da düşmüştü. Milli Mücadele başlangıcında, ilk Müdafaa-i Hukuk teşekkülünün Doğu'da, Erzurum'da kurulması ve ilk kongrenin (Erzurum Kongresi) burada yapılması, bu mesele ile çok yakından ilgilidir.

Doğu Anadolu'nun belli bir bölgesinin, 1916-1920 yılları arasında Türk ve Ermeni hâkimiyeti bakımından dört defa el değiştirmiş olması da, meselenin ciddiyetini büsbütün arttırmıştır. 1916'da Ermeni kuvvetleri, Rus Ordusu ile beraber Erzincan'a kadar ilerlemişler, 1918'de Kafkasya'ya doğru gelişen Türk taarruzu karşısında Ermeniler çekilmişler, 1919'da tekrar Ermeni kuvvetleri Kars'a kadar olan bölgeyi işgal etmişler ve nihayet 1920 yılı sonbahar taarruzunda Ermeni Ordusu, Türk kuvvetleri karşısında bozguna uğrayarak Ermenistan'a çekilmiştir. Her seferinde silâhlı kuvvetlerle beraber ya Ermeni halkı, ya Türk halkı göç etmeye mecbur kalmış ve göç etmeyenler, karşı taraf kuvvetleri tarafından büyük ölçüde katliama uğramışlardır.

Kilikya, Antep ve Maraş bölgesinde de aynı dram tekrarlanmıştır.»²⁹⁶

Türkiye'nin yenilgi üzerine Ermeniler, eski yerlerine dönmeye ve mal mülklerini ele geçirmeye koyulmuşlardır.** Güney illerini işgal eden Allenby'nin isteklerinden biri, «Erme-

*Gaspıralı İsmail Bey'e göre, Ermeni meselesinin gerçek nedeni iktisadidir. Zengin Ermeni cemaati ile etrafında yaşayan Kürt aşiretleri arasındaki iktisadi gelişme bakımından mevcut dengesizlik, Ermeni olaylarını doğurmuştur (Şerif Mardin, Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi, SBF yayını, s. 53).

**Ermeni malları için bir fikir vermek üzere, şu örnek alınabilir: Mardirus Sarıyan adlı Ermeni'nin Manisa ve Sarayköy'deki dokuma fabrikalarına İzmir tüccarlarından Ali Fikri, Zeki ve Ahmet Beyler el koymuş ve

nilerin yerlerine dönmesi, var yoklarının kendilerine geri verilmesi, zararlarının tazmin edilmesi»dir. Adana ve Mersin'den sonra, öteki Güney illerinde İngilizlerin yerini alan Fransızların, ordularında bu Ermenilerin Fransız üniforması giydirerek kullanmaları, intikam hırsı içinde tutuşan Ermenilerin vahşetini kolaylaştırmıştır. Meselâ Adana'da büyük çiftçilerden Vanlızâde Ahmet Necmettin, Arızkâde vb. işkencelerle öldürülmüşlerdir. Kuva-yı Milliyecilerden Damar Arıkoğlu, hatıralarında, babasının Mamıküllü köyündeki çiftliğinde öldürülüşünün şöyle anlatmaktadır: «Gün ağırırken, yükte hafif eşya ve mallarımızı, bütün hayvanatımızı önümüze alarak, önce giden ailemize iltihak etmeye kararlıydık. Ertesi sabah, bu işlerle meşgul iken, Ermeni çeteler ansızın çiftliğimize baskın yaptılar, hazırladığımız bütün malları, ne var ne yoksa yataklarımıza varıncaya kadar gasp edip arabalara yüklediler; hayvanatımızı da, önlerine katıp, bizim üçümüzün de elini kolunu sıkı sıkıya bağlayıp Şahin Ağa Kilise köyüne sevkedildik.... Bir hay-u-huy'la bizi karşıladılar, binbir çeşit yakası açılmadık küfür ve hakaret içinde, çete başı, Sivaslı Kireççi Agop (müstear nâmi Çakıcı) un huzuruna çıkardılar. Gayet terbiyesiz bir tavırla bizden para istedi, sakladığınız yeri göstermelisiniz, aksi takdirde başınıza çeşitli işkencelerle ölüm gelecektir, dedi. Mevcudumuz 217 altın lira ile 637 banknotumuzu, esasen elimizden almışlardı. Bir şeyimiz kalmadı ki tekrar verelim. Verecek paramız yok, der demez, öldüresiye dayak atıp, beni merdivenden aşağıya tekmelerle yuvaladılar, babacığımın sakalını, benim de bıyığımı kibritle yaktılar. Kahkahalarla hâlimizi seyredenler arasında, Adana'mızın zengin ileri gelen Ermeni tâcirlerinden Kalusyan, Bızdıkyan, Kasparyan gibi şahsiyetleri de gördüm. Babamı çırılçıplak ederek bir çukura götürdüler. Aşıkyan fabrikasında çalışan İstapan adında Ermeni, belinden çıkardığı altmış santim uzunluğunda bir kamayı babamın sağ böğrünün karaciğer nahiyesine sapladı, kelime-i şahadet getiren babama kızan katil, Peygamberimize küfrederek, ikinci darbeyi de aynı bıçakla boynunun sağ cihetine indirdi. Rahmetli babamın başı göğsüne sarktı, şehit olarak dünyaya gözlerini yummuştu.»

Görünüşte insancıl Wilson ilkeleri de kütle halinde katliamı hızlandırmıştır. Wilson ilkeleri, çeşitli «milletlerin» hak iddia ettikleri yerlerde çoğunlukta olmalarını gerektirmektedir. Bu yolda yalnız uydurma istatistikler düzenlemekle yetinilmemiş, planlı iskân çabalarına girilmiş, yıldırma hareketleriyle Türk nüfusun yok edilmesine ya da göç ettirilmesine çalışılmıştır. Başka bir deyişle, Wilson ilkeleri, jenosidin teşvikçisi olmuştur.

Bu şartlar altında direnmekten başka yapılabilecek bir şey yoktur. Nitekim Sivas Kongresi'ne katılmak ihtiyacını duymayan Güney illerinde, hiçbir uzlaşma ümidi olmadığı için eşrafın öncülük etmesiyle, silâhlı mücadele kendiliğinden başlamıştır.

Ege'de de durum, aslında pek farklı değildi. Yalnız, eşraf çoğunluğu, geçmişte Doğu ve Güney illerindeki kadar kanlı bir mücadele olmadığı için, başlangıçta biraz müteredditir, bir uzlaşma ümidi taşımaktadır.* Fakat Yunanlıların sistemli yok etme ve iskân politikası, eşrafı da kapsamış, silâhlı direnmeden başka çıkar yol olmadığı çok geçmeden anlaşılmış ve milliyetçi subay ve idare adamlarının öncülük ettiği mahalli çabalarla düşmana

kullanmışlardır. Mütareke yıllarında tekrar sahneye çıkan Sarıyan, yalnız fabrikalarının geri verilmesini değil, 1,4 milyon lira zarar ziyana «gasıplar»ın İzmir'deki taşınmaz mallarının haczedilmesini istemektedir. İstanbul Hükûmeti, işgal kuvvetlerinin destekledikleri buna benzer bir sürü istekle karşı karşıya kalmıştır. Ahmet İzzet Paşa kabinesi, Meclis'te okunan programında, tehcir edilen vatandaşların yerlerine döneceğini, bunlara bütün mallarının geri verileceğini açıklamak zorunda kalmıştır.

*Şevket Süreyya Aydemir'in Şükrü Oğuz Alpkaya'ya dayanarak yazdığına göre, daha Redd-i İlhak zamanında, derneğe seçildiği ve kongreye katıldığı halde, İttihat ve Terakki'nin İzmir Mes'ul Kâtibi Celâl Bayar dahi mukavemeti verimli bulmamış, aktif çalışmayı reddetmiştir. Bir konuşmasında Celâl Bayar şu görüşü savunmuştur: «Arkadaşlar! Heyecanınıza hak veriyor, ben de iştirak ediyorum. Fakat ordusu dağılmış, elinden silâhı alınmış, merkez-i hükûmeti işgal edilmiş bir millet, galip devletlerin destekleyecekleri Yunan Ordusuna karşı ne ile ve nasıl mukavemet edebilir? Sonra elde bir mütarekename vardır. Bunun hükümlerini yerine getirmekle

karşı bir cephe kurulmuştur. Ege'de, İzmir'i Yunanlılara kaptıran İtalyanlar, da Türk direnmesinin teşvikçisi ve yardımcısı olmuşlardır!

Rum ve Ermeni tehdidi, eşrafı harekete geçiren temel neden olmakla birlikte, eşrafın birlik içinde olduğu sanılmamalıdır. Eşrafın, toplumsal nedenlerini izah edemeyeceğimiz biçimde, İttihatçı ve İtilâfçı olarak bölünmüş bulunması da, mücadeleye girişilip girililmemesinde rol oynamıştır.* İttihatçı eşraf, mücadeleye genellikle daha istekli, İtilâfçılar ise genellikle isteksiz ve hattâ mücadele aleyhinde tutum takınmışlardır. Eşrafın davranışında, vali, kaymakam gibi idare adamları ile askeri birlikler kumandanlarının da etkileri büyüktür. Kumandanlar ve idare adamları mücadeleden yana oldukları ölçüde, eşrafın harekete geçmesi kolaylaşmıştır. Aksi halde eşrafın tutumu, birçok halde olumsuzdur. Bunu iyi değerlendiren Mustafa Kemal, daha Anadolu'ya ayak basar basmaz mücadele aleyhtarı idare adamlarının tasfiyesine büyük önem vermiştir.

Eşrafın millî mücadeleye karşı tutumunda, alevî-sünnî çekişmesi de dâhil, herhalde çok daha çeşitli faktörler rol oynamıştır. Meselâ Çapanoğulları'nın komşu illere de sıçrayan Yozgat isyanı sırasında Çorum Mutasarrıfı bulunan Cemal Bardakçı, isyanın Çorum'da başarıya ulaşamayacağını daha işin başında tahmin ettiğini, ekonomik nedenlere dayanarak açıklamaktadır: «Yozgat, Kırşehir livaları ile Ankara Vilâyetinin şark tarafındaki kazaların buğdayları da Çorum'da satılıyordu. Çorum tüccarları aldıkları buğdayları Çorum ile Samsun arasındaki fabrika ve değirmenlerde una tahvil ettikten sonra Zonguldak'tan Rize'ye kadar Karadeniz sahilindeki bütün kasaba ve şehirlere sevkediyorlardı.

Ankara-Adana, Ankara-İstanbul demiryollarının kapanması yüzünden, Orta Anadolu'da manifatura ihtiyacı Samsun limanı vasıtası ile temin olunuyordu. Bu sebeple, bu ticaretin hemen üçte ikisi de, Çorumluların ellerine geçmişti. Halk çalışıyor, kazanıyor ve müreffeh yaşıyordu.

Şu hâlde göre, Çorumluların Orta Anadolu'da bu ticaret emniyet ve selâmetini ihlâl edebilecek hâdiseler zuhurunu arzu ve temenni etmeyeceklerini ve tekevvün edecek hâdiselerin bertaraf edilmesi için hükûmetçe alınacak tedbirlerin muvaffakiyetine fiilen yardım eyleyecekleri muhakkaktı.»

Bu örnek, kurtuluş hareketimizin ekonomik ve toplumsal yönden, henüz ne kadar az incelendiğini göstermesi, ilgi çekicidir. Bizim açımızdan şimdilik önemli o'an, Kurtuluş Savaşı'nın başlarında, esas itibariyle, Rum ve Ermeni vahşeti üzerine, Anadolu'nun bazı bölgelerinde, bir kısım eşrafın öncülüğü ile bir silâhlı direnme ortamının doğduğunu tesbittir.

Kurtuluş Savaşı'nın liderleri, bu eşrafa dayanarak ve onların desteği ile gerekli silâh ve parayı sağlayarak mücadeleyi yürüteceklerdir.

mükellef bir hükûmet var. O dahi bizim bu hareketimize müsaade etmez. Çünkü mütareke ahkâmına göre, galip devletler istedikleri takdirde, lüzum görecekları yerlere kuvvet çıkarmak yetkisini haizdirler. Bu durum karşısında ve bugünkü şartlar dahilinde, bizim karşı koyma tasavvurumuz, cinnetten başka bir şey olamaz. Memleketin harap olmasına sebep olmaktan başka da bir netice vermez. Şayet bu şayia tahakkuk eder ve Yunanlıların İzmir'e çıkması gibi bir hal vaki olursa, bize düşen vazife, gelecek kuvvetin mümkün mertebe zarar vermeyecek halde ve kânsız olarak vuku bulmasını temin etmektir» (*Tek Adam*, cilt 2, s. 69 - 70). Yine aynı kaynaktan naklen, Şevket Süreyya Aydemir'den dinlediğimize göre, babası Aydın'da çiftlik sahibi ve Belediye Reisi bulunan Adnan Menderes, bir Kuva-yı Milliye müfrezesinin hareketini durdurmak üzere, benzer gerekçelerle, bir heyete katılmış ve mukavemcin aleyhinde bulunmuştur. Fakat Ali İhsan Paşanın yazdığına göre, Menderes, daha sonra Menderes hâvalisindeki Kuva-yı Milliye hareketine karışmıştır (*Harp Hatıralarım*, s. 40).

*Sabahattin Selek, eşrafdaki bölünmeyi şu gerekçeye bağlamaktadır: «Bunlar, genel olarak birbirini çekmeyen, karşılıklı rekabet hâlinde bulunan bir özellik gösterirler. Bu sebeple bir kasaba eşrafının toptan bir tarafı tutması, düşünülemez. Eğer eşraftan biri Kuva-yı Milliye'ye ise, diğeri İstanbul Hükûmeti tarafındandır. Bazısı malını mülkünü muhafaza edebilmek için düşmanla hoş geçinme yolunu tutmuş, bir kısmı da yine aynı maksatla dövüşenler safında yer almıştır» (*Anadolu İhtilâfı*, cilt: 1, s. 53).

Birinci Dünya Savaşı'na girerken, Enver Paşa zamanında Ordu'da geniş bir tasfiye hareketine girilmiş, 30-35 yaşlarındaki genç subaylar büyük sorumluluk mevkilerine getirilmişlerdi. Enver Paşa dahi Harbiye Nâzırı olduğunda 33 yaşından fazla değildi. Bu genç milliyetçi kadro, gerilla hareketlerinde ve Birinci Dünya Savaşı'nın kan ve ateş çemberi içinde yüksek sorumluluk mevkilerinde pişeceklerdir. Bu subayların çoğu, İttihat ve Terakki hareketi içinde yetişmişlerdir. Bunlara, milliyetçi öğretmen, serbest meslek sahibi, idareci vb. gibi sivil bir kadroyu eklemek gerekir.

İsmet Paşa, yeni Ordu kadrosunu 18 Mart 1968 tarihli Ulus'ta şöyle değerlendirmektedir: «Harpten önce yeni bir ordu yapıldı. Bu ordu ile Balkan Harbi'ni yapan Sultan Hamit Ordusunun hiçbir alâkası yoktur. Yeni ordu, Balkan Harbi'ndeki ordudan belki iki defa, belki üç defa daha ıslah edilmiştir. Enver Paşa, Harbiye Nâzırı olunca, Balkan Harbi'ni yapan orduyu tamamenyle temizledi. Balkan Harbi'ne kumanda eden heyeti kâmilten tasfiye etti. Yüzbaşılar, binbaşılar birinci derecede kilit yerlerine geldiler. Yarbaylar tümen kumandanı oldu, albaylar kolordu kumandanı oldu. Bu genç subay kadrosu canla başla çalıştı ve yeniden düzenlenen ordu ile Cihan Harbi'ne girdik.»

«Ordu böyle kuruldu ve ordunun yetiştirdiği kadro, bu ordunun yetiştirdiği kumandanlar, millî mücadelenin belkemiği olan insanlardır. Bunların hepsi muharebe içinde yetiştirildi. Başta Mustafa Kemal olmak üzere, herkes böyle bir harbin bütün sanatlarını, bütün güçlüklerini ve marifetlerini içinde yaşayarak, itilip kakılarak öğrendi.»

Genç subaylar ve milliyetçi aydınlar, Dünya Savaşı yenilgisinin utancını duymakta ve vatanın kurtuluşu için bir çıkar yol aramaktadırlar. Fakat başlangıçta onlar da şaşkıncıydılar ve arzularını gerçeklerin yerine geçirme eğilimindedirler. Meselâ Wilson İlkeleri ve Mondros Mütarekesi, bu milliyetçi çevrelerde iyimserlikle karşılanmıştır. Wilson İlkeleri sayesinde, Türk nüfusun çoğunlukta olduğu bölgelerin Türkiye'ye bırakılacağı hayal edilmektedir. Wilson İlkelerinin azınlıktaki Rum ve Ermeniler yararına kullanılacağını henüz farkına varılmış değildir. Oysa Wilson, Amerikalı uzmanlar İzmir'de Türk çoğunluğunu tesbit ettiği halde, İzmir'in Yunanlılara bırakılmasını kabul edecektir. Batı Trakya için de, galip devletler, Türkler çoğunlukta olduğu halde, Rumlara mı, yoksa Bulgarlara mı bırakılma kavgasındadırlar ve sonunda Rumları tercih etmişlerdir. Türklerle aldırın yoktur. Doğu'da ise, Türklerin çoğunlukta olduğu yerlerde, galip devletler, Pontus ve Ermenistan devletleri kurma çabasındadırlar. Kısaca, Wilson İlkeleri, emperyalist ülkelerin Türkiye'yi eninde sonunda tarih sahnesinden silme planlarında bir değişiklik yapacak nitelikte değildir. Ama bu gerçek henüz görülmemektedir.

İtilâf Devletleri'nin savaş sırasında imzaladıkları, Türkiye'nin paylaşılmasını öngören gizli antlaşmalar, Sovyet Hükûmeti tarafından açıklanmıştır. İmparatorluğun paylaşılması ihtimali, Kürt ve Ermeni devleti kurma çabaları, endişeler yaratmaktadır. Bu parçalanmanın önlenmesi için sihirli bir formül bulunmuştur: Amerikan mandası olmak. Birçok kişi, anlamını hiç bilmedikleri «manda» kavramına bir kurtuluş çaresi olarak sarılmıştır. Halide Edip, Amerikan mandası sayesinde Türkiye'nin sömürge «Filipinler» gibi kurtuluşuna inanmaktadır. Sivas Kongresi'nde dahi Rauf Bey, Refet Paşa gibi Atatürk'ün en yakın çalışma arkadaşları ve Bekir Sami Bey (ilk Dışişleri Bakanı), manda fikrini ısrarla savunacaklardır. En gerçekçi gözükeler, Halide Edip gibi hayale kapılmamakla birlikte, manda fikrini «kötülerin en az kötüsü» diye benimsemişlerdir. Bunlar, Atatürk'ün *Nutuk*'ta uzun uzadıya anlattığı üzere, manda fikrini şu gerekçeyle ileri sürmüşlerdir: «Yirminci yüzyılda 500 milyon lira borcu, 10 – 15 milyon lira geliri olan harap bir ülke, dış-destek olmaksızın ayakta duramaz. Bağımsız yaşamaya mali durumumuz elverişli değildir. Parasız, ordusuz ne yapabiliriz? Onlar uçak ile havada uçuyorlar, biz henüz kağıt arabasından kurtulamıyoruz. Onlar direktör yapıyor, biz yelkenli bir gemi yapamıyoruz. Bu durumda, bugün

istiklâlimizi kurtarsak bile, yine günün birinde bizi bölüşürler. Eğer İzmir Yunanistanda kalsa ve aramızda bir savaş açılrsa, düşmanımız, Yunanistan'dan vapurla asker getireceği halde, acaba biz Erzurum'dan hangi şimendöferle nakliyatımızı yapabileceğiz? Bir de diyelim ki, biz iç ve dış tam bir istiklâl isteriz. Fakat acaba kendi başımıza yapabilecek miyiz? Yapamayacak mıyız? Ondan önce, acaba bizi kendi başımıza bırakacaklar mı, bırakmayacaklar mı, bunu düşünelim.»

Yunanlılar, Amerika'nın müsaadesiyle İzmir'e girdikleri ve Amerika'nın eskidenberi Ermenilerden yana olduğu bilindiği halde, bunlar görölmek istenmemektedir. Üstelik, Sovyetlerin ağır baskısıyla Bakû petrollerinden ümit kalmadığından ve Musul'da İngilizlerle anlaşmaya yönelindiğinden beri, Amerikalılar için manda fikri câzibesini yitirme yolundadır. Türk aydını, kendi kendine gelin-güvey olmaktadır. Nitekim, bizzat Wilson, Sivas Kongresi'nden aylarca önce, 6 Mayıs 1919'da, Dört Büyükler toplantısında, manda için şu sözleri söylemektedir: «Amerikan kamuoyunun buna razı olacağını sanmam. Amerika'daki Türk düşmanlığı inanılmazdır. Amerikan kamuoyunun onaylayacağı, Ermenilerin veya herhangi bir milletin Türklere karşı korunulmasıdır. Amerikan kamuoyu, eğer bize bırakılırsa, İstanbul'un işgalini de tasvip eder, çünkü böylelikle orası da Türklerden alınmış olur.»²⁹⁸

Görüldüğü gibi, gerçekler ve istekler arasında bir uçurum vardır.* Fakat Mütarekenin ilk günlerinde Wilson İlkeleri ve Amerikan mandası, milliyetçi çevrelerde büyük ümitler ve hayaller yaratmaktadır.** O tarihlerde manda fikrinin saçmalığını bilen Atatürk dahi, İstanbul'da siyasi planda bir sonuç almaya çalışmaktadır. Eğer kararlı ve bilgili bir hükümet kurulabilirse, mütareke şartları gerektiği gibi uygulanabilecek ve durum düzeltilebilecektir. Falih Rıfkı'ya göre, «O günlerde memleketin hiçbir tarafında hiç bir mukavemet fikri yoktur.» Atatürk'ün istediği gibi bir hükümet kurma çabaları başarısız kalamaktadır. İnönü'nün hatıralarından meselenin o tarihlerde Atatürk ve İnönü arasında tartışıldığı anlaşılmaktadır: «İstanbul'da yapılan hükümet değişiklikleri ile, bir hükümetin gidip diğer hükümetin gelmesiyle, işgal kuvvetlerine şirin görünme gayretleri ile, İtilâf Devletleri'nin bizim hakkımızdaki mukarreratı iptal edebileceğini düşünmek mümkün değildir.... İçinde bulunduğumuz şartlar, nihayet bir harbe varacaktır.»²⁹⁹ Ve harp, muntazam ordu ile kazanılacaktır.

Atatürk, bu düşüncelerle Anadolu'ya geçmiştir. Geniş yetkili ve — bir süre sonra Anadolu'dan ayrılacak olan Mersinli Cemal Paşa sayılmazsa— en kıdemli paşa olması, Atatürk'ün kurtuluş faaliyetini organize etmesini kolaylaştırmıştır.*** Yunanlıların İzmir'i iş-

*Amerikan mandası hayalinin saçmalığını göstermek için bir iki örnek daha verelim: 23 Mayıs 1919 günü Amerikan Senatosu, Rumların çoğunlukta bulunduğu ileri sürülen Batı Anadolu'nun Yunan kontrolüne verilmesini isteyen bir teklifi görüşüyordu. Wilson'dan sonra başkan seçilen Warren Harding, seçimden sonra, 24 Kasım 1920'de Yunanlılar Kulübüne gönderdiği bir teşekkür mektubunda şunları yazıyordu: «Yunan Milletinin haklı davasını desteklemek ve bir medeniyet unsuru olarak Amerikan topluluğuna hizmetlerinizi cevaplandırmak için iki yıldır Senato'da olduğu gibi, elimden gelen gayreti göstereceğime güvenebilirsiniz. Nitekim, Senato'nun görüşüne uyan Lodge'un Kuzey Epir'in, Oniki Adaların ve Anadolu'nun Batı kesiminin Yunanistan'a geri verilmesini öngören karar suretine rey vermiş bulunuyorum.

Trakya'nın Yunan Krallığına bağlanmasına dair Senato'nun dileğini belirten karar suretine de reyimle katılmıştım.» (*Yunan Propagandası*, Dimitri Kitçikis, İstanbul 1964, s. 308 - 309).

**1952 yılında yayınlanan İngiliz resmi belgelerinden anlaşıldığına göre, Vahdettin de 4 Mart 1919 tarihli bir teklifle, kurtuluşu İngilizlerden beklemiştir. Padişahın teklifine göre, İngiltere, bağımsızlığımızı korumak için, on beş yıl boyunca Türkiye'nin gerekli gördüğü yerlerini işgal edebilecektir. Osmanlı Nezaretlerine İngiliz müsteşarlar atanacaktır. Her Osmanlı vilâyetinde valiye müşavirlik edecek bir İngiliz başkonsolosu bulunacaktır. Mahallî seçimler ile milletvekili seçimleri İngiliz denetiminde yapılacaktır. Maliyeyi İngilizler denetleyecekler vb. vb. Fakat Sultan, İmparatorluğun dış politikasını yönetmekte kesinlikle hür olacaktır! (Hikmet Bayur, *Atatürk*, s. 270 - 272).

***Atatürk'ün geniş yetkilerle Anadolu'ya gönderilmesine İngilizlerin nasıl razı oldukları, ilgi çekici bir konudur. Bir noktada en ufak tereddüt yoktur: Sadrazam Damat Ferit, İngilizlere danıştıktan sonra bu kararı

gali, İstanbul'da hayal kuran bir kısım milliyetçi subay ve aydını az çok uyandıracak ve özellikle İstanbul'un ikinci defa işgali ve Meclis'in dağıtılması üzerine, Anadolu'ya bir subay ve sivil aydın akını başlayacaktır. Ne var ki, subay kadrosu vardır, ama henüz bir Ordu yoktur. Erler, «kumandanlarının ellerinden su döker gibi» kaçmaktadır. Anadolu'da «İttihatçı subay» düşmanlığı yaygındır. Padişahçıların ve emperyalizm ajanlarının propagandaları etkili olmaktadır. İnönü, hatıralarında, milliyetçilere karşı halkı kıskırtanlar için, «Halife adına, padişah adına, din uğruna hareket ediyoruz diye, halkı kolaylıkla kendi taraflarına çekebiliyorlar» demektedir. Hele İkinci İnönü Savaşı sırasında, Bursa yönünden aileleriyle birlikte gerilere çekilen subaylara Garp Cephesi Kumandanının söyledikleri, düşündürücüdür: «Bana bakın, dedim. Kimse işitmesin, millet düşmanımızdır. Sizin yüzünüzden muharebe devam ediyor zannındadır.»³⁰⁰ Emperyalizm ajanlarının milliyetçi harekete karşı bolşevik suçlamalarından çok daha yaygın biçimde başvurdukları etkili propaganda silâhı şudur: «Bu işler, ordudan ayrılmış, fakat serbest alanda hayatını kazanamayan işsiz güçsüz ve parasız subayların ve İttihat ve Terakki Partisi döküntülerinin halkı soymak için meydana getirdikleri bir oyundur.»

Bu şartlar altında, milliyetçi aydınlar, savaş hazırlıklarını, ancak eşrafa dayanabildikleri ölçüde yürütebilirlerdi. Ve 1919 yılı ortalarından itibaren, geniş ölçüde Rum ve Ermeni tutumu sayesinde, bir kısım eşrafı direnmeye zorlayan bir ortam yaratılmış bulunmaktaydı. Nitekim direnen eşraf da, savaş ve örgütlenme tekniklerini bilen, işgal kuvvetlerinden kurtarabildikleri silâh ve cephane depolarını ellerinde tutan bu milliyetçi subay ve aydınların yardımlarını ısrarla arayacak ve mücadelede öncülük etmesini isteyecektir. Böylece, Kurtuluş Savaşımızın Anadolu eşrafı - milliyetçi subay işbirliğine dayanan toplumsal temeli doğmuş olacaktır.

ORDU NASIL KURULDU?

Eşraf, direnme hareketinin gerektirdiği paranın bulunmasında, Kuva-yı Milliye müfrezelerinin hazırlanmasında, vazgeçilmesi mümkün olmayan bir rol oynayacaktır. «Ağa ve eşraftan, milli mücadeleye katılarak –bilhassa Batı Anadolu'da– Kuva-yı Milliye teşkil edenlere, müfrezeleri kendi imkânlarıyla silâhlandırıp besleyenlere ve başında savaşanlara çokça rastlamaktayız.»³⁰¹ Adana Kuva-yı Milliyecilerinden eşraftan Damar Arıkoğlu, Konya'da kurup Adana'ya sevkettikleri ilk müfrezenin ihtiyacının nasıl karşılandığını şöyle açıklamaktadır: «Yapacağımız çok işler vardı. Başta silâh, cephane; ikincisi para. Çünkü müfrezemiz içinde ihtiyacı olan hayli kimse vardı. Bu ağır yükü üzerimize tevdi ettiler. Arkadaşları uğurladıktan sonra, Ahmet Remzi Bey'le başbaşa nasıl hareket edeceğimizi planlaştırdık. Konya'da Adanalı zenginlerimizden Bosnalı Salih Efendiden ilk olarak yardım talep edeceğiz. İkinci defa Adana'dan gelen koyun celeplerine başvuracağız. Salih Efendi'ye önceden Müdafaa-i Hukuk nâmına müracaat edilmişse de, red cevabı alınmıştı. Fakat ümidimiz kesilmemişti. Bor kazasında ikamet eden Gülekli Tefvik Efendi, Salih Efendinin itimat ettiği bir kimse ve benim de dostum olduğundan birlikte Konya'ya gittik. Kuva-yı Milliyemize yardım olarak bin lira verdi. Daha da yardım edeceğini, fakat ifşa edilmemesini, çünkü duyulursa Ermeniler ve Fransızlardan zarar göreceğini, Adana'daki un ve çırçır fabrikasını yakmakta tereddüt etmeyeceklerini sıkı sıkıya tembih ve rica etti.

almıştır. *World Alive* adlı eserinde (New - York, 1956) İngiliz görevlilerinden Robert Dunn, Mustafa Kemal'i Anadolu'ya İngilizlerin gönderdiğini yazmaktadır. İngilizler ve Damat Ferit, Mustafa Kemal'den, Pontusçuların faaliyetlerini kolaylaştırmak amacıyla, Türk direnme hareketini kırmasını ve Bolşeviklerin «Sovyet»lerinden esinlenerek «şûrâ» lâfları eden Doğu'daki örgütlenmeye son vermesini istemektedirler. İngilizler ve Saray, yanlış ata oynadıklarını çok çabuk anlayacaklar ve Mustafa Kemal'i geri çağıracaklardır. Ülkücü, fakat son derece gerçekçi olan Mustafa Kemal, düşmanlarının bu gâfletinden en geniş ölçüde yararlanmasını bilecektir.

Bir hafta sonra Niğde'ye avdetimde, Ahmet Remzi Bey, bizim Adanalı kasaplarla konuşmuş. Adana'nın çok karışık bir hal aldığından koyunlarını götürmek imkânsızlığı karşısında, yardım etmeğe paraları da olmadığından bilâhare bedeli ödenmek üzere koyunlarını Müdafaa-i Hukuk'a devir ve teslim edeceklerini bildirmişler, bu suretle satılan iki süreden haylı para Müdafaa-i Hukuk kasasına girmiş oldu. Böylece biraz ferahladık.

Ereğli kaymakamı Avni Doğan Beyin' himmetiyle, Adana'ya gitmekte olan Pamukçuzâde Hüsnü, Keresteci Mustafa beylerin yepyeni iki Şevrole otomobil hediye etmeleri, ayrıca bize bir sermaye olmuştur....

Birkaç gün evvel yeni tâyin edilen On Birinci Fırka Kumandanı Yarbay Ârif Beye hoşgeldiniz ziyareti yapmıştık. Ârif Bey, kendisinin aslen Adanalı olduğunu, elinden gelen yardımları esirgemeyeceğini vaad etti. Biz de bu söz karşısında, otomobilden bir tânesini Ârif Beye hediye ettik. İkincisini de Mustafa Kemal Paşaya Ankara'ya gönderdik.»⁹²

Mustafa Kemal, Sivas'tan Ankara'ya yola çıkarken, Heyet-i Temsiliye'nin mevcut bütün parası, ancak yol için 20 yumurta, 1 okka peynir ve 10 ekmek almaya yetmiştir. Otomobillerin benzini, Sivas Amerikan Okulundan «hediye olarak» sağlanmıştır. Sivas Osmanlı Bankası müdüründen, zorla bin lira «borç» alınmıştır. Sivas-Ankara yolculuğunda Heyet'in, Hacı Bektaş dergâhı şeyhi Cemalettin Efendiden yardım gördüğü söylenir. Ankara'ya gelince, Müftü Rifat Efendi, tüccardan toplayarak Mustafa Kemal'e bir mendil içinde sekiz yüz kûsur lira vermiştir. Moskova'ya gidecek heyetin yolluğu, tüccardan borç olarak karşılanmıştır.

Başlangıçta, vergi almak söz konusu değildir. «Nakdi ve ayni teberra» ile yetinilmektedir. Bu teberra, eşraf aracılığı ile toplanmaktadır. Meselâ Uşak'ta direnme hareketinin temel dayanağı, İttihatçı Müftü İbrahim Beydir. İbrahim Bey, savaş için 2 milyon lira toplamıştır. Ankara Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, eşraftan toplayarak, Mustafa Kemal'e her ay bin lira vermiştir. Ege'de ilk Kuva-yı Milliye örgütünü kuranlardan Alaşehir'in ileri gelenleri, para ihtiyacını karşılamak için, «dâvet vukuunda 100 lira teberruda bulunanların cepheye gönderilmeyip, işleri başında bırakılacakları» kararını almışlardır. Balıkesir Kongresi, «cephelere sevkedilecek efradın başında, eşraftan bir kimsenin bulunmasını» gerekli bulmuştur.

İlk zamanlar, asker toplamakta, özellikle muntazam ordu için asker sağlamakta büyük güçlüklerle karşılaşmıştır. Mustafa Kemal'in Ziraat Mektebi'ndeki karargâhında Ankara günleri hatırlanmalıdır. Padişahın ve İngilizlerin harekete getirdiği isyan dalgaları Bolu, Gerede, Beypazarı, Ayaş üstünden Ankara'ya sarmak üzeredir. Mustafa Kemal'in elinde hiçbir askerî kuvvet yoktur. Karargâhın etrafında geceleri tehditkâr silâhlara patlamaktadır. Ankara'ya 100 kişi kadar bir kuvvetin gelişi büyük sevinç yaratacaktır. Bu şartlar altında asker bulma yolunda her çareye başvurulmuştur. Dağda gezen çşkıya, zeybek, asker birçok halde baskıyla toplanan mükellefler ve gönüllü gerçek vatanseverler, direnme hareketinin kuruluşunda kullanılmıştır.

Çerkez Ethem gibi çeteciler, asker toplama işinde, muntazam ordudan daha başarılı olmaktadırlar. İnönü, hatıralarında, bunun sırrını şu sözlerle açıklamaktadır: «Orduyu kurmak için asker alıyoruz, sabahleyin gidiyoruz, techiz ediyoruz, silâhlandırıyoruz, akşam üzeri hepsi gidiyorlar. Buna karşılık, Kuva-yı Milliye'yi bir isyanın bastırılması için bir yere memur ediyoruz. Gidiyor, isyanı bastırıyor, asıyor, kesiyor, tedip ediyor. Şüphesiz bunlar olurken, silâhlı müsademeler yapılıyor. Zayıat veriyor. Bu arada talan yapıyor, birtakım uygunsuz hareketler cereyan ediyor. Bu vazifeden zayıflamış olarak dönecek yerde, daha kuvvetlenmiş olarak geliyor. Çünkü orada istidatlı gördüğü insanları, kendi kuvvetine katmasını biliyor. Bunu çok merak ettim. Nasıl oluyordu? Bir gün Reşit Bey (Çerkez Ethem'in ağabeyi) ile konuştum. Ona sordum:

— Siz gittiğiniz yerde, vuruyorsunuz, kırıyorsunuz, yağma ediyorsunuz, sonra da bu

halkın içinden bu halkın çocuklarını alıyorsunuz ve bunlar sizin sadık adamlarınız oluyor. Nasıl yapabiliyorsunuz bunu? Güldü:

— Usulü vardır onun, dedi. Ben:

— Nedir, nasıl bir usuldür, dedim. Reşit Bey anlatmaya başladı:

— Gidersin, dedi, işin icabını yaparsın, sonra da orada gözüne kestirdiğin adamları alırsın, onları suç ortağı yaparsın. Kendilerine talan yaptırırsın, düşmanı olanlara düşmanlarını vurdurtursun. Suça buluşmuş olurlar. Artık bunlar köylerine gidip de vatandaşları ile tabii münasebete giremez hâle gelirler. Bütün hayatları boyunca selâmetleri size sadakattir.*

«Reşit Bey, bana kendi usullerini anlattığı zaman sordu, bunları yapabilir misiniz? diye. Ben, sizin yaptıklarınızın hiçbirini yapamayız, dedim. O da, öyleyse orduyu da yapamazsınız, demişti.»³⁰³

Gerçekten, Kuva-yı Milliye müfrezeleriyle savaşın kazanılamayacağı, muntazam ordunun zorunlu bulunduğu anlaşılmaya başlanınca, Ordu'yu kurmak kolay olmayacaktır. Vekiller Heyeti, 1920 sonbaharında, asker kaçaklığı ile mücadele için bir şiddet tasarısını Meclis'e getirmek zorunda kalmıştır. Milli Savunma Komisyonu, bu tasarıyı daha da ağırlaştırmıştır. Samet Ağaoğlu'nun «bizzat memlekete karşı da bir harp ilânı mahiyetinde»³⁰⁴ dediği bu tasarı, gerçekten çok ağır hükümler taşımakta, fakat o zamanki şartları iyi belirtmektedir. Meclis'te okunan telgraflar ve eşraftan milletvekillerinin konuşmaları, şiddet tedbirlerinin, birçok illerin ileri gelenleri tarafından istendiğini göstermektedir. Tasarıya göre, asker kaçaklarının ev, emlak, akar ve mal ve hayvanları alınacak, ailesi mensupları sürülecektir. Kaçakların yanlarında götürdükleri silahlar, cephane, beygir vb. iki katıya köy ve mahalle halkından alınacaktır. Tasarı, kolektif cezalandırmayı öngörmektedir. Tasarıya Hamdullah Suphi muhalefet edecektir: «Bir adam ki, izzet-i nefsi (onuru) yoktur, bir adam ki, ölümden kaçıyor, belli olan ölümden, düşmanın önünden kaçıyor, kendi canını kurtarmak istiyor; o evini, karısını, çocuğunu ihmal edebilir. Bu itibarla ne olacak? Köyünde yakalanmak ihtimaline karşı doğruca dağa çıkacak ve bu suretle de Anadolu'nun her tarafını eşkiya ile dolduracağız. Biz şefkatle, ahalinin gönlünü ala ala, ona karşı müsaadelerde buluna buluna, onlara müsbet birtakım şeyler yapa yapa, halkın kalbini iyilikle kazanacağımız yerde, yangına yangın ilâve edeceğiz, ölüme ölüm ilâve edeceğiz ve emin olunuz ki, *esasen biraz havada asılı bir vaziyette duruyoruz ve esasen halk bizden bir şey anlamamıştır.*»³⁰⁵ Bu tartışmalar sonucunda İstiklâl Mahkemeleri doğacak ve bu mahkemelerin eşraf ve aydınlardan kurulu üyeleri, köy köy dolaşarak askerden kaçış nedenlerini şiddet yoluyla ortadan kaldırmaya çalışacaktır.

Eskişehir - Kütahya yenilgisinden sonra, Yunanlıların Haymana'ya yaklaşmaları üzerine, asker toplama işi yeniden ön plana geçecektir. Damar Arıkoğlu, Ankara eşrafının telâşını şöyle anlatmaktadır: «Meclis'in Kayseri'ye nakli havadisi, Ankaralıları müthiş telâşa düşürdü. Müftü, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, memleketin ileri gelen eşrafı, toplu bir halde, Mustafa Kemal'i ziyarete geldiler. Dikkat ettim, zavallıların hâli pek perişandı. Hemen hepsinin gözleri yaşlı idi. Diyordlardı ki, 'Ankara'yı terkedip bizi Yunanlıların eline bırakmayın; para isterseniz bütün nakdimiz, servetimiz sizindir; can isterseniz, bütün eli silah tutanlarımız emrinizdeyiz.'»³⁰⁶ Nüfuzlu milletvekilleri, geniş yetkilerle asker toplamaya çıkacaklar, «bir haftayı bulmadan, akın akın, milli kıyafetle, ayakları çarıklı insanlar» An-

*Bolşevikler, suç ortağı yaratma metodunu, bir ihtilâl taktiği olarak kullanmışlardır. Yoğun bir propaganda, köylü askerler, ellerinde silahları, cepheden ayrılarak, feodaller hesabına işledikleri topraklara, feodalleri tasfiye ederek sahip çıkmaya çağırılmışlardır. Bu köylüler, bolşevik rejimini yıkmak için köruklenen iç savaşta canla başla dövüşmüşlerdir. Zira eski rejimin gözünde suçlu durumundadırlar, eski rejim taraftarları kazanırsa, topraklarını kaybedecekler ve cezalandırılacaklardır. Bolşeviklerin İngiliz, Fransız ve Amerikan kuvvetleri ile onların silahlandıkları Çarlık generallerinin güçlü ordularına karşı kazandıkları başarıyı, bu «suç ortağı yaratma» taktiğine borçlu olduklarını düşünenler çoktur.

kara'dan geçip Polatlı'ya yollanacaklardır. Seferberlik, ancak bu sırada ilân olunabilecektir. İnönü'nün sözleriyle, «Tasavvur edilmelidir ki, biz, seferberlik ilânı kararını ancak, Sakarya Muharebesinden evvel alabilmişizdir. Ordu, Sakarya gerisine çekildikten sonra, bütün her şey tehlikeye düştüğü zaman ve B. M. Meclisi Atatürk'ü başkumandanlığa getirince, ona verdiği selahiyetle umumi seferberlik ilân edilebilmiştir.»³⁰⁷ Buna rağmen, Kurtuluş Savaşı, Atatürk'ün sözleriyle, bir anlama subay savaşı olacaktır. Sabahattin Selek'in verdiği rakamlara göre, muharebelerde şehit düşen her 13 ere karşılık, 1 subay şehit olmuştur. Subay kaybı bakımından bu büyük bir orandır. Sakarya Muharebesinde ise, her 8 ere karşılık 1 subay şehit düşmüştür.³⁰⁸ Bu savaşta, ön safta düşmana ilk hücum edenlerin başında subaylar bulunmuştur.

Kurtuluş Savaşı'nın nasıl gerçekleştirildiğini anlamak bakımından, Atatürk'ün olağanüstü yetkilere dayanarak aldığı seferberlik tedbirlerini de gözden geçirmek yararlıdır:

1— Her hâne, birer kat çamaşır, birer çift çorap ve çarık verecektir.

2— Tüccar ve ahali elinde bulunan çamaşırlık, bez, amerikan, patiska, pamuk, yün ve tiftik, kumaş, kösele, çarık, fotin, kundura çivisi, tel çivi, kundura ve saraç ipliği, nallık demir ve mâmul nal, yem torbası, yular, semer, urgan vb. stoklarından yüzde 40'ına, bedeli sonra ödenmek üzere el konacaktır.

3— Mevcut buğday, saman, un, arpa, fasulye, bulgur, nohut, mercimek, kasaplık hayvan, şeker, gaz, piring, sabun, yağ, tuz, zeytinyağı, çay, mum stoklarından yüzde 40'ı, bedeli sonra ödenmek üzere alınacaktır.³⁰⁹

Kısaca, bu tedbirler, kimin nesi var nesi yoksa yüzde 40'ı devletindir, anlamına gelmektedir.

Görünüş odur ki, kütlelerin tarihten miras bezginliği ve geleneksel egemen sınıflara bağımlılığı hesaba katılınca, çok güç şartlar altında girilen Kurtuluş Savaşı, ancak, Anadolu'nun köylü kütleleri üzerinde az çok nüfuzlu aşiret reisi, eşraf ve din adamlarına dayanarak yürütülebilirdi. Rum ve Ermenilerin can ve mala saldırıları karşısında, ilk planda bunlar direnmekte istekli görünmekteydi. Nitekim Atatürk, Anadolu'ya ayak bastığı dakikadan itibaren, çaresiz, bu desteği araştırmıştır. 26 Haziran 1919'da Atatürk, Tokat'tan İkinci Ordu Müfettişliğine şunları yazıyordu: «Tokat ve havalisinin İslâm nüfusunun yüzde 80 ve Amasya bölgesinin mühim bir kısmı Alevî mezhebindendirler ve Kırşehir'deki Babaefendi'ye fevkalâde bağlıdırlar. Vatanın ve millî istiklâlin bugünkü tehlikesini fiilen görmekte olan bu zâtın şimdiki kanaati, şüphe yok ki, buna pek müsaittir. Binaenaleyh söz ve emniyet edilebilecek bazı kimseleri görüştürerek, kendilerine muvafık görülecek şekilde, Müdafaa-i Hukuk-i Milliye ve Redd-i İlhak cemiyetlerini takviye edecek surette birkaç mektup yazdırılarak bu havalideki Alevî ileri gelenlerine dağıtılmak üzere Sivas'a gönderilmesini pek faydalı telâkki ediyorum.»³¹⁰ Nitekim Atatürk'ün kendisi de «Küfrevizâde Şeyh Abdülbaki Efendi Hazretlerine, Şeyh Mahmut Efendi Hazretlerine, meşayih-i âzam'dan Şeyh Ziyaettin Efendi Hazretlerine» mektuplar yazarak destek istemiştir. Atatürk, bu mektuplarında «Zât-ı âlileri gibi fedakâr, vatanperver dindaşlarımın benimle beraber çalışacağınıza mutmainim» diye başlıyor ve «Muhabbet ve hürmetlerimin kabulünü rica ederim, efendim hazretleri» diye bitiriyordu.³¹¹ Atatürk, Sivas'tan Ankara'ya giderken, Kırşehir'de Hacıbektaş'a uğrayacak ve Babaefendi'nin misafiri olacaktır. Şeyhülislâm Dürri-zâde'nin fetvasına, 153 müftünün karşı-fetvası ile cevap verecektir: «Osmanlı memleketi parçalarından İzmir ve Adana ve Maraş ve Ayıntap ve Urfa bölgelerinde düşmanlar tarafından tecavüz edilerek gayr-i müslim tebaa ile (yerli Rum ve Ermeniler) birleşip İslamları katliam ve mallarını yağmalamak ve kadınlara tecavüz ve İslâmın kutsal saydığı hususları tahkir eder olduklarında açıklandığı veçhile hakaret ve esirlige mâruz kalmış bulunan İslâm halifesinin kurtarılması için elden gelen gayreti sarfetmek bütün iman sahiplerine farz olur mu? Beyan buyrula. Cevabı budur: Gerçeği Tanrı bilir ki, olur.»

Atatürk, şeyhlerden başka, Kürt aşiret reislerini de kazanmaya önem vermiştir.

29 Mayıs 1919 tarihli bir şifrede şunları yazmaktadır: «Kürtlere ve Kürdistan üzerinde tesiri bulunan ve harp esnasında hukuk ve maksatlarını pek ziyade kazandığım Kürt ümerâsından meşhur müteaddit zevata re'sen ve kolordu vasıtasıyla telgraflar yazarak devletin vaziyet-i esasiyesi ve kendilerince itti hazı lâzım gelen vaziyet hakkında icabı gibi beyanat ve müessir vesâyâda bulundum.»³¹² Aşiret reislerinin bir kısmı, aşiret yapısı gereği, İngilizlerle işbirliği yapmış, İngiliz ajanlarının kışkırtmalarıyla isyanlar çıkartmışlardır. Bir kısım aşiretler ise, geçmiş kanlı mücadeleler yüzünden, Ermenilerin dönüşüne ve bir Ermeni Devleti kurulmasına karşıydı. Bunlar, Atatürk'ün safında sadakatle savaşmışlardır. İlk Meclis'te, başta uzun sakalıyla Diyar Ağa, Mustafa, Bedir ve Reşit Ağalar gibi ünlü Doğu beyleri yer almışlardır.

Müdafa-i Hukuk kuruluşlarında, milliyetçi subay ve aydınların yanı sıra, başından itibaren, eşrafın önemli yeri vardır. 5 ilin 54 delegesini bir araya getiren Erzurum Kongresi'nde, eşraftan 17 çiftçi ve tüccar ile 6 din adamı (hoca, müftü, şeyh) vardır. Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey, Hoca Raif Efendi, Şeyh Feyzi Efendi Heyet-i Temsiliye'ye mensuptur. Ege'nin direnmesinde önemli bir adım teşkil eden Alaşehir Kongresi'ne (16-25 Ağustos 1919), 12 eşraf, 4 esnaf, 11 sarıklı hoca, 2 memur, 1 asker ve 1 efe katılmıştır. Damar Arıkoğlu'nun yaptığı sınıflandırmaya göre, 381 kişilik ilk Meclis'te 61 başı sarıklı hoca, 83 eşraftan çiftçi ve tüccar, 8 şeyh, 5 ağa ve 5 aşiret reisi vardır.³¹³

Şevket Süreyya Aydemir, Kurtuluş Savaşı'nın bu özelliğini şöyle açıklamaktadır: «O devrin Anadolu'sunda eşraf, yani mahallî ileri gelenler, halkın sözcüleri durumundaydılar. Gerçi bu sözcülük, hemen her yerde bir tahakküm vasıtası oluyordu. Ama Osmanlı Anadolu'sunda aydınlar, henüz ön planda görünecek kadar güçlü değillerdi. Eşrafın önünde daima mahallin uleması, yani başta müftü olmak üzere sarıklı hocalar, şeyhler görünürdü. Bunlar da eşrafın sözcüleri durumundaydılar. Diğer aydınlar, ister istemez eşrafla iyi geçinmek zorundaydılar. Zaten bütün bu aydınlar, nihayet şehir ve kasaba okur-yazarlarından ibarettiler. Mustafa Kemal de, gerek ilk defa Havza ve Amasya'da, gerekse daha sonra ve bütün millî hareket boyunca diğer şehir ve bölgelerde, halkın öncüleri olarak elbette ki eşrafla karşılaştı. Mahallî aydınlar bu eşraf-ulema tabakasının içinde, nâdir olarak önünde, halk hareketinin aktif unsurları oldular.»

«Ulemaya gelince, ulema, yani sarıklı din adamları ve bunlarla beraber, tarikat şeyhleri, eski Osmanlı Cemiyeti'nin aydınlarını teşkil ediyorlardı. Tanzimat'tan sonra, hükümet adamları ve subaylarla, mahallî avukatlar, muallimler, doktorlar ve büyük şehirlerde görülen ve hemen hepsi de hükümet kuvvetinin birer tarafına tutunan diğer okumuşlar, bir sınıf değil, fakat toplumu, yahut hükümeti yöneten bir zümre olarak, sosyal hiyerarşide yer işgal ediyorlardı. Fakat esas olarak, taşralarda, eşraf ve ulema, Millî Mücadele'nin başladığı yıllarda, bölgenin sosyal hiyerarşisinin başında geliyorlardı ve halkın temsilcileri durumundaydılar.»³¹⁴

İşte, Türk Millî Kurtuluş Savaşı'nın özelliğini, bu eşraf-milliyetçi subay ve aydın işbirliği teşkil etmektedir. Bu özelliği ile, millî Kurtuluş Savaşımız, günümüzün birçok kurtuluş savaşından ayrılmaktadır. Oralarda, kurtuluş savaşı, sömürgeciyle birlikte, onunla sıkı işbirliği yapan prekapitalist düzenin egemen sınıflarına karşı yapılmıştır. Hareketin temel dayanağını fakir köylü teşkil etmiş ve başta toprak reformu olmak üzere, köklü devrimler ile, prekapitalist düzenin egemen sınıfları tasfiye edilmiştir. Türkiye'de ise, tarihsel şartların sonucu, bu unsurlar, kurtuluş savaşının temel dayanaklarından birini teşkil etmiştir. Savaş, eşrafa ve eşrafın bezgin köylü kütelleri üzerindeki nüfuzuna dayanarak yürütülmüş ve kazanılmıştır. Kurtuluş Savaşımızın bu özelliği, Cumhuriyet'ten sonraki kalkınma çabalarımızın yönünü çizmekte ağır basacaktır. Çağdaş uygarlığa geçişin vazgeçilmez ön şartı olan eski toprak düzeninin tasfiyesine girişilemeyeşin nedenini, sanırsanız ki, Kurtuluş Savaşımızın bu özelliğinde aramak gerektir. Kurtuluş Savaşı'nda önemli bir rol oynayan eşraf, tasfiye edilmeyi değil, zaferin meyvalarından yararlanmayı bekliyor ve sabırsızlanıyordu. Kurtuluş

Savaşın aydınlar kanadı içinde de, İttihat ve Terakki'nin «millî iktisat» politikasının tadını alanlar, aynı sabırsızlığı göstermekteydi. Aşağıdan bir kıpırtı gelmediğine göre, Gazi, hangi toplumsal güçlere dayanarak, prekapitalist düzenin kalıntılarını köklü bir devrimle tasfiye edebilecekti?

MİLLİYETÇİLERİN TUTARSIZLIKLARI

Atatürk'ün çevresindeki milliyetçi aydın kadro, vatani düşmandan kurtarma görüşünde birleşmişlerdi. Fakat bunun ötesinde herhangi bir düşünce yoktu. Kurtuluş Savaşı'nın ön planda kişileri dahi, bırakınız zaferden sonra nasıl bir toplum düzeni kurulacağı meselesini, vatanın nasıl kurtulacağı hususunda dahi anlaşılmış değillerdi. Rauf Bey, Refet Paşa gibi liderler, vatanın kurtuluşunu Amerikan mandasında arayacaklardı. Erzurum ve Sivas kongrelerinde, ön plandaki kişilerin çoğu, Mustafa Kemal'in başkan olmasını engellemeye çalışacaklardır. Asıl savaş Batı'da verileceği halde, Karabekir Paşa, Doğu'da kalınmasını isteyecek ve «Heyet-i Temsiliye, Sivas'tan öteye geçmesin» diyecektir. Düşman işgali altındaki İstanbul'da Meclis toplanıp Ali Rıza Paşa Hükümeti, Damat Ferit'e nazaran ılımlı bir tutum takınıncı, milliyetçi milletvekillerinin çoğu, «Artık temsil heyetine ve Kuva-yı Milliye'ye lüzum kalmadı» görüşünü savunacaktır. Karabekir Paşa, bu görüşü onaylamaktadır. Bu tutumun «Millî Mücadele'ye paydos» anılanına geldiği açıktır. İngilizlerin İstanbul Meclisi'ni dağıtarak, bu hayallere son vermesi, mutlu bir olay sayılmalıdır.

Sonradan Atatürk'ün dürüst ve sadık bir yardımcısı olan Fevzi Paşa (Çakmak), İstanbul'un işgali ve Meclis'in dağıtılışında (16 Mart 1920) Harbiye Nâzırı'dır. Fevzi Paşa, millî harekete karşıdır. Harbiye Nâzırı olarak 19 Mart'ta bir İngiliz torpitosu ile Bandırma'daki kumandana ulaştırdığı bir emirle, Fevzi Paşa, bütün ordunun İstanbul Hükümetini tanımasını isteyecektir. Emirde, İstanbul'un işgalinin mütareke şartlarına uygun bulunduğu belirtilmekte, Osmanlı çıkarlarına aykırı sayılan millî mücadele, «Anadolu'da bazı sergerdelerin hareketleri» diye nitelenmektedir. Bu sebeple, en kıdemli kumandan Yusuf İzzet Paşa'yı, emrini bütün birliklere duyurmak ve kumandanların İstanbul'a itaatını sağlamakla görevlendirmiştir. XIV. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa, emre uyacaktır. Konya'da XII. Kolordu Kumandanı Albay Fahrettin (Altay), Yusuf İzzet Paşa'ya itaatını bildirecektir. Böylece, Ordu'nun elden çıkma tehlikesi belirecektir. Bu büyük tehlike güçle önlenecek ve kendi Nâzırlık Odası'na kadar süngülü İngiliz neferlerinin sokulduğunu gören Fevzi Paşa, İstanbul'un artık bir hilafet makamı olmak vasfını yitirdiğini anlayacak ve Anadolu'daki «sergerdeler» arasına katılacaktır.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi ve Hükümeti, haylı mücadeleden sonra ve İngilizlerin elinde esir hilâfet ve saltanat makamını kurtarmak gerekmesiyle, geçici olarak kurulacaktır. Bursa'nın düşmesi üzerine, Meclis'te, «silâh kuvvetiyle bir iş yapamayacağız, diplomasi yoluyla bir çözüm arayalım» görüşü filizlenecektir. Sakarya zaferinden sonra, Büyük Taarruz hazırlığı uzayınca, yumuşatılmış bir Sevr Antlaşması'nın kabulü akımı güçlenecektir. Sakarya'dan önce Hariciye Vekili olan Bekir Sami Bey, Ankara'nın bilgi ve rızası dışında, İngiltere, Fransa ve İtalya ile tâvizkâr antlaşmalar imzalayacaktır. Rauf Bey, hatıralarında belirttiği üzere, daha Mondros Mütarekesi'ni imzalarken Sovyetler Birliği aleyhine İngilizlerle uzlaşma yollarını arayan bir İngiliz sempatizanıdır. Karabekir Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa gibi Kurtuluş Savaşı'nın başlatıcıları, Rauf Bey etrafında toplanma yolundadır. Sivas'ta «ne para var, ne top var, ne de Ordu'yu İzmir'e ulaştırma olanağı var» diye Amerikan mandasını savunan Rauf Bey ekibinden Kara Vâsıf, şimdi Büyük Taarruz'a aleyhtardır: «Efendim, bizim şu kadar katırımız, şu kadar dememiz olsaydı bu iş (Büyük Taarruz) yapılabilirdi! Sonra Ankara ile İzmir arasında 800 kilometre mesafeyi alırken askeri nasıl besleyeceğiz?» gibi gerekçelerle, kötü bir barışı ve emperyalizme aşırı tâvizci bir tutumu

savunmaktadır. Aralov'un Atatürk'ten naklen yazdığına göre, Cumhuriyet döneminin ön planda devlet adamlarından Hasan Saka, Maliye Bakanı iken, «Türk maliyesinin içinde bulunduğu ağır durum dolayısıyla, İtilâf Devletleri'nin tekliflerine boyun eğmek gerektiği» görüşünü ileri sürmektedir.³¹⁵

Meclis'te muhalif «İkinci Grup»un da aslında lideri olan Rauf Bey, Müdafaa-i Hukuk Grubu içinde de hayli desteğe sahiptir ve bu sayede Başvekil koltuğunda oturmaktadır. Hükûmet, İzmir kurtarıldıca, Mustafa Kemal'in Başkumandanlık görevinin sona erdiğini belirtecek, siyasi işlerin ve diplomatik ilişkilerin düzenlenmesinin Hükûmete bırakılmasını isteyecektir. Başvekil Rauf Bey, hilâfet ve saltanattan yanadır. Mustafa Kemal'e söylediğine göre, «Bizde umumî vaziyeti tutmak güçtür. Bunu ancak, herkesin erişemeyeceği kadar yüksek görülmeye alışmış bir makam temin edebilir. O da saltanat ve hilâfet makamıdır.» Onu kaldırmak, «felâket ve hüsrân» getirir. Başvekil Rauf Bey, ayrıca duygusal yönden saltanat ve hilâfetten yanadır: «Ben saltanat ve hilâfet makamına vicdanen ve hissen bağlıyım. Çünkü benim babam, padişahın nimeti ve ekmeği ile yetişmiş, Osmanlı Devleti'nin ricali arasına girmiştir. Benim de kanımda o nimetin zerreleri vardır. Ben nankör değilim. Padişaha sadakatimi muhafaza etmek borcumdur. Halifeye bağlılığım ise terbiyem icabıdır.» Rauf Bey ve arkadaşları, 23 Nisan 1920'de yeni bir devlet ve hattâ adı söylenmeden Cumhuriyet kurulduğu halde, bu gerçeği görmek istememekte ve bir kurtuluş savaşına rağmen, eski düzenin devamını açıkça savunmaktadır. İşin tuhafı, Meclis'teki Mustafa Kemal'in Halk Fırkası Grubu, Rauf Beyi gıyabında ve Mustafa Kemal'e rağmen, Meclis İkinci Reislîğine seçecektir. Birkaç gün sonra 100 çekimsere karşı 158 oyla, fiilen yıllardır yürürlükte olan Cumhuriyet ilân edilecektir. Rauf Bey, «Bu ne acele» diye, gazetelere Cumhuriyet konusunda tereddütler uyandırıcı demeçler verecektir. İstanbul basını, genellikle, Cumhuriyet'in aleyhinde bir tutum alacaktır. Rauf Bey ve grubu, Cumhurbaşkanına karşı Halife etrafında toplanmayı deneyecektir. İstanbul'da görevli Refet Paşa, hâlâ bir padişahmış gibi gösterilmek istenen Halife ile çok yakın ilişkiler kuracaktır. Rauf Bey ve Karabekir Paşa, Halifeye anlamlı ziyaretler yapacaklardır. Tanin'de Hüseyin Cahit Yalçın, İngilizlerin hizmetindeki sefih Ağa Han ile Emir Ali'nin «Halife'nin siyasi durumunun korunması için» Hükûmete yazdığı bir mektubu, daha Hükûmetin eline geçmeden yayınlacaktır. «Batic» Hüseyin Cahit, hilâfeti savunacaktır. Vatan'da Ahmet Emin, Mustafa Kemal'in politikadan çekilmesini isteyen yazılar yazacaktır. Velit Ebuzziya ve Eşref Edip'in gazeteleri de Ankara aleyhtarı bu kampanyaya katılacaktır. Bir süre sonra, basının sevgilileri Birinci Ordu Müfettişi Karabekir Paşa ile İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa, Meclis çalışmalarına katılmak üzere, istifalarını sunacaklardır. Daha önce milletvekilliğinden istifasını açıklayan Refet Paşa, Rauf Beyin ısrarı ile, istifasını geri alacak ve Meclis'te kalacaktır. Mustafa Kemal'in, politika ve askerlik arasında bir seçme yapmaya çağırıldığı Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa ile VII. Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa, yan çizeceklerdir. Mustafa Kemal, bir komplo karşısında olduğu inancındadır. Komplo, Rauf Bey ile Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşalar arasında düşünülmüş ve tertiplenmiştir. Kökleri Cumhuriyet'in ilânına kadar giden bu harekette, tertipçiler, başarıya ulaşabilmek için, Mustafa Kemal'in kanısınca, Ordu'yu ele almayı düşünmüşler ve bir yıl kadar Ordu üzerinde çalışmışlardır. Gazi, bazı kumandanların tertibe kazanıldığı inancındadır. Ordu'yu kendi lehlerine çektiklerini sanan tertipçiler, harekete politika yolundan geçmeye karar vermişler ve Ordu'dan istifa etmişlerdir. İstanbul basını, çoğunlukla, onları desteklemektedir.

Bu endişeler, haklı ya da haksız olabilir. Ama Kurtuluş Savaşı'nın ilk liderlerinin, endişe yaratacak biçimde, Mustafa Kemal'in temsil ettiği devrimci gidişe cephe aldıkları muhakkaktır. Mustafa Kemal, bu durumu, «Benimle beraber yola çıkanlar, kendi görüş ufuklarının sonuna erince, birer birer beni bıraktılar» diye belirleyecektir. İlk liderlerin bu muhalefet hareketi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuyla sonuçlanacaktır. Bu fırka, politik ve ekonomik planda, her türlü devrimci atılışa baraj teşkil eden bir libera-

lizmi savunacaktır. Fırka, gerekirse ancak millî sanayii himaye edecektir. Liberal fırka, kapitalist yaratmak için dahi devletçiliğe kesin zorunluluk varken, devlet görevlerinin asgarî hadde indirilmesini isteyecektir. İrtica, bu «paşalar partisi»nin etrafında örgütlenecektir. Birkaç yıl sonra, Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Fethi Beyin (Okyar), onun onayı ile kurduğu Serbest Fırka da, eski düzenin Cumhuriyet etiketi altında devamı anlamına gelen, politik ve ekonomik liberalizmin şampiyonluğunu yapacak ve devrim aleyhtarı güçleri, istese de istemese de, saflarında toplayacaktır. Devlet müdahalesinin asgariye indirilmesini savunan fırka, mütevazî ölçüde demiryolu inşaatını bile «mali takatimizin üstünde ve bugünkü nesillere külfet yüklüyor» diye eleştirecektir. Her iki parti de liberal sağcı partilerdir. Programları uygulandığı takdirde, eski yarı-sömürge düzenine dönüşten başka bir sonuç verecek değildir. Bununla birlikte, bu sağcı partilerin ülkede, toplumsal yapı gereği, çok güçlü bir desteğe sahip bulundukları kısa zamanda görülmüştür.

Bu gerçekleri birer cümleyle belirtmekten maksadımız, Kurtuluş Savaşı'mızın kazanılmasında önemli katkıları bulunan değerli kişileri kötülemek değildir elbet. Maksadımız, Kurtuluş Savaşı'nın ön planda kişileri arasında dahi, savaş sırasında ve zaferden sonra asgari bir görüş birliğinin olmadığını ve bu kişilerin devrimcilikten çok uzak bulunduğunu göstermektir. Liderler kademesindeki bu tutucu muhalefetin, devrimci bir atılışı, mümkün bile olsa, engellediği muhakkaktır.

Öte yandan, Kurtuluş Savaşı'nın ilerici kanadı içinde, hâlâ büyük bir güç teşkil eden İttihat ve Terakki liderlerinin faaliyeti vardır. Sakarya Savaşı kazanılıncaya kadar, bu kişilerin çoğu, kurtuluş hareketinin başına Enver Paşanın geçmesini beklemişlerdir. Daha sonra da İttihat ve Terakki'nin ön planda kişileri, muhalifler safında yer almışlar ve birtakım siyasi faaliyetlere girişmişlerdir. Bu guruba da, İttihat ve Terakki'nin «millî iktisat» diye gelişen milliyetçi görüşleri değil, fakat Düyunu Umumiye Meclisi üyeliği yapan Cavit ve Hüseyin Cahit beylerin uyuducu görüşleri egemen olmuşa benzemektedir. Falih Rıfkı, hakkında hayli dostça duygular beslediği Cavit Beyin görüşlerini şöyle açıklamaktadır: «Eski Maliye Nâzırı rahmetli Cavit, İttihat ve Terakki'nin göze görünür lideri hükmündeydi. Cavit bir komiteci değildi. Medenî bir adamdı. Onu Lausanne'dan beri muhalefete sürükleyen sebepler şunlardır: Büyük Avrupa devletlerinin yardımı olmaksızın ve bu yardımı temin edecek tâvizler yapılmaksızın, Anadolu'nun ortasında tek başımıza bir devlet kurup yaşayamazdık. İstanbul'dan ayrılmamalıydık. Mustafa Kemal de, İsmet de, nihayet Enver gibi birer askerdirler. Ankara iktidarı, ister istemez kafasının dikine giden bir askeri dikta rejimi olacaktır. Cumhuriyet, işin içyüzünü maskeleyen başka bir şey değildir. Cavit, iktisadî ve mali âlemden kafasını ayıramayan, milliyetçiliği her bakımdan bir 'darlaşma' sayan, inkılâp diktalarına aklı yatmayan bir Osmanlı idi. Vatanperver ve namuslu adamdı.»³¹⁶ Fakat Lozan'daki ikinci delegemiz Rıza Nur Beyin yazdıklarına inanmak gerekirse, Cavit Beyin vatanseverliği, şüpheli bir vatanseverlik olmaktadır. Rıza Nur'a göre, Lozan Konferansı'nda, Cavit ve Cahit beyler, Fransızların tarafını tutmuşlar ve Türk Heyeti aleyhine çalışmışlardır. Murahhaslarımız, dış borçlarımızın Türkiye'den ayrılan devletlere bölüş-türülmesi ve Düyunu Umumiye'nin kaldırılması görüşünü savunurken, bu iki arkadaş, aksi görüşü savunmuştur. Bu, «frankofil»ler, sonunda Lozan'dan uzaklaştırılmışlardır. Yine Rıza Nur'a göre, İsmet Paşa Lozan'da onlar için «asılmaya layık» kişiler, demiştir.³¹⁷

*Şevket Süreyya Aydemir, bu konuda şu bilgiyi vermektedir: Lozan'da birtakım gayrimesul insanların murahhaslar çevresinde şüpheli davranışlarda bulunduğundan, karşı tarafla münasebetlerinden, Ankara'dan el altından haberler alıp, bunları memleket aleyhine kullandıklarından, hülâsa «bu insanların kendisini bozan düşmanlardan çok yorduklarından» İsmet Paşanın yakındığı malumdur. Türk Heyeti etrafında ve en ziyade göze çarpanlar arasında Cavit Bey (Eski Maliye Nâzırı-İttihatçı-asılmıştır) ve Hüseyin Cahit Beyler (Gazeteci -İstiklâl Mahkemesince müebbet sürgüne mahkûm- Sonra meb'us ve Ulus Başyazarı) dikkati çekiyorlardı.

Bu arada İngilizlerin, Türk çevresine, adı da söylenen ve sonra Türkiye'ye dönmediği hikâye edilen bir de casus sızdırdıkları, gene Lozan günlerine ait hikâyeler arasındadır.

Eski İtilâfçı Rıza Nur da, eleştirdiği İttihatçılardan pek farklı görüşler besleyen ve davranışlar gösteren kişi değildir. Ne var ki, eleman yetersizliği yüzünden, Ankara, Avrupa'yı tanıyan, dil bilen ve bilgili sayılan bu kişilerin hizmetlerinden hayati bir konferansta dahi yararlanmak zorunda kalmıştır. Ankara, yalnız bunlara değil, Avrupa uyduluğu geleneğinde yetişmiş Bâbiâli bürokratlarına da kucak açacaktır. Cumhuriyet'in daha ilk günlerinden başlayarak, devlet kadrosu, milliyetçi genç memurların yanı sıra, Bâbiâli bürokratlarını da barındıran ikili bir karakter taşıyacaktır. Bürokrasinin milliyetçi kanadı, reform hareketlerinde, Bâbiâli kanadını daima karşısında bulacaktır. İşbirlikçilerin pek azı ihanetlerinin cezasını çekecektir. 16 Nisan 1924 tarihli bir kanunla, iç savaş sırasında düşmana yardım edenler affolunacaklardır. Birçok üçüncü planda kişileri kapsayan «yüzellilikler» listesi, son derece dar tutulacaktır. Bu tutumun, devrimci bir yönelişin hızını kestiği açıktır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu konuda, «Bâbiâli bürokrasisi bu. Bütün idare kadroları Bâbiâli'dendi. İnkılâbın başını bunlar yedi» demektedir.*³¹⁸

Mustafa Kemal'e bağlı milliyetçi çevrelerin çoğunda da geleceğin Türkiye'si hakkında belli fikirler yoktur. 1924 Anayasasının sözcüsü, daha o tarihte «İnkılâplar bitti» demektedir: «İddia edebilirim ki, bizim inkılâbımız, pek hızlı, pek canlı, hattâ Fransız İnkılâbı'ndan daha çabuk olmuştur. Fransız İnkılâbı 1871'de son bulmuştur. 1789'da başlamıştır. 82 senede olmuştur. Bizde ise, arzettiğim bu tekâmül safhası, üç beş senelik bir devrin muhassılasıdır.» İnkılâbın ünlü İstiklâl Mahkemelerinin heybetli başkanı Ali Çetinkaya da, huzurunda «inkılâp»tan söz eden sanık Şevket Süreyya'ya şu cevabı verecektir: «İnkılâp mı? Bu ne mugalâta? İnkılâp bitti! Bu memleket inkılâbını bitirdi! Artık yapacak inkılâp yok! Ne demek inkılâp? Hepsi hayal, hepsi saçma...»³¹⁹

O tarihlerde İnkılâbın İstiklâl Mahkemesi Başkanı, aynı zamanda İthalât - İhracat Şirketi İdare Meclisi Başkanıdır. Adana Valiliğinden ayrılıp Şirket Müdürlüğüne gelen Hilmi Uran, şirket hakkında şu bilgiyi vermektedir: «O vakitler Ankara, yeniden inşa ve ihya

Gazi, bir telgrafına, «Áradaki kırgınlıklara Ankara değil, Lozan'da her gün hiyle çıkaranlar âmilidir» cümlesini de koymuştur. Lozan'daki bu hiyle çıkaranlardan ise, Murahhaslar Heyeti çevresindeki bazı Türkler kasdediliyordu. Bunlara Murahhas Rıza Nur Beyden, Gazeteci Hüseyin Cahit Beye kadar çeşitli insanların girdiği, daima söylenegelmiş, nitekim hele Hüseyin Cahit, nihayet oradan uzaklaştırılmıştır (*İkinci Adam*, cilt 1, s. 254-256).

*Yön dergisinin düzenlediği «Atatürk'ün Özlediği Türkiye'yi Kurabildik mi» adlı açık oturumda, Kurtuluş Savaşı Kadrosunun milliyetçi-devrimci kanadından bazı kişiler ve romancı Kemal Tahir arasında, şu ilgi çekici tartışma geçmiştir:

Y. Kadri Karaosmanoğlu—Bâbiâli kadrosu bu. Bütün idare kadroları Bâbiâli'dendi. İnkılâbın başını bunlar yedi.

Cemal Hüsnü Taray—Atatürk, Bâbiâli'nin şöretlerinden kaçındı. Yeni ve genç bir kadroyu iş başına getirdi. Meselâ ben 22 yaşında Ziraat Bankası'nın başına geldim, 29 yaşında Millî Eğitim Bakanı oldum. Fakat eski zihniyetli bürokrasi, büyük bir engeldi. Eski kanunları değiştirmek, reform yapmak meseleydi...

Cevat Dursunoğlu—Yanlış yol üzerindeyiz. Millî Mücadele'den sonra idare kadrolarını Bâbiâli ele geçirmedir. Bakanlar ve yüksek memurlar, Bâbiâli'den değildir.

Taray—Ele geçirdi, geçirdi.

Dursunoğlu—Örnek olarak, kendi çalıştığım Maarif'i söyleyebilirim Bakanlığın ileri gelenlerinin Bâbiâli ile ilgisi yoktur.

Taray—Evet, Maarif biraz ilerideydi. Ama diğerleri? Hele Maliye, Bâbiâli'dendi.

Dursunoğlu—Fikrinize katılmıyorum. Kadro, inkılâpçıydı. Mâdem açıldı, söyleyeyim. Bu inkılâpçı kadroya kadınlar yedi. Erenköy'den, Şişli'den kız aldılar. Osmanlı devrinin nâzir kızlarını aldılar. İnkılâpçı kadro, kendini onların havasına kaptırdı.

Kemal Tahir—Fahri Rıfka Atay da kitabında bundan söz ediyor. Bu kızlar, «Nedir çilemiz, dağdan gelenlere çatal tutmayı öğretiyoruz» diye yakınırlarmış...

Karaosmanoğlu—İdare kadrolarına Bâbiâli hâkim oldu. Örnek mi? Mustafa Abdülhalik Bey (Renda) Bâbiâli'yi getirmeye tek başına yeterdi. Bu zat, Meclis Reisi yapıldı. Bu zatın Şapka Kanunu sıralarında «Nasıl şapka giyeceğim» diye yırtındığını hatırlarım.

Kemal Tahir—Bence, Osmanlı Kadrosu işe hâkim oldu. Baştan itibaren gevşeklik olmuş (*Yön*, sayı 47).

hâlindeydi ve hummalı bir inşaat her işe hâkimdi. Bu inşaat işlerine Şirket de kendisini kapturarak, Yenişehir'de birkaç ev inşası taahhüdüne girişmiş bulunuyordu.

Eskişehir vilâyetinde kurulmaya başlayan hava kuvvetlerimiz için de orada birkaç hangar yapımını taahhüt etmişti. İstanbul'da ve Adana'da şubeler açmıştı. Fakat oralarda da, hiçbir iş gördüğü yoktu. Ben, İdare Meclisinden bu şubelerin kapatılması ve eldeki inşaat işleri bittiğinde de artık yenilerinin alınmaması kararını aldım. Maksadını, Şirket işlerini ithal ve ihracat gibi ticaret işlerine çevirmekti.»³²⁰ Bu, tek bir örnek değildir. İleride göreceğimiz üzere, o günlerin İttihat ve Terakki'den miras anlayışı ile, kudretli politikacıların devletle ticaret yapmaları ya da devlet nüfuzu ile ticarete girişmeleri yaygın bir hareketti. İttihat ve Terakki'nin «milli iktisat» günlerinde ticaretin tadını alan Kurtuluş Savaşı kadrosunun bir kısım üyeleri, bu yolda güçlü bir baskı grubu teşkil etmektedir. Ne var ki, devlet eliyle zenginleşme hareketi, inkılâpçı kadronun bir kısmının kısa zamanda muhafazakârlaşmasına yol açacaktır.

Görüldüğü gibi, eşrafa ve zaferin kazanılmasıyla bir kısmı çabuk gevşeyen ve çeşitli yönlere çekilebilen bir aydın kadroya dayanan bir hareketin, esasen güçlü bir muhalefetin bulunduğu ve kütleden hiçbir baskının gelmediği bir ortamda, onu kendi desteğinden yoksun bırakacak köklü devrimlere yönelebileceğine pek yoktu. Hiçbir hareketin kendi bindiği dalı kesmeye kalkışması beklenemez. Kurtuluş Savaşı kadrolarının en ilericilerinden sayılan Falih Rıfkı'nın şu sözleri, Mustafa Kemal'in içinde bulunduğu ortamı iyi dile getirmektedir: «*Hemen hiç kimse de gidişattan memnun değildi. İleri hareketçiler, fırka seçimlerinde yüksek kadroya mürteci hocaların sokulmasından şikâyetçi idiler. Bu kadrolarda, inkılâba inanarak Mustafa Kemal ile sonuna kadar çalışacak olanlardan hemen hiçbir genç yoktu. Büyük taktikçi, bu gençlerin kendisi ile birlik kalacağını bilmekte, asıl öteki ve aykırı kalabalığı nasıl yürüteceğini hesaplamakta idi. Onlar imtiyazlandıkça Mustafa Kemal'den ayrılmıyacaktı, ikbal nimetleri uğruna kanaatlerini kolayca feda edeceklerdi. Feda etmeyecek olanları da, muhalif olarak karşısına alacaktı. Bizler, kendimizin ne kadar azınlıkta olduğumuzu unutuyor ve bir 'tek'in bu bir avuç azlıkla nasıl bir duruma düşeceğini hesaplamıyorduk.*»³²¹

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA İKTİSADÎ GÖRÜŞLER

Toplumdaki sınıflararası kuvvet dengesinin köklü toplumsal devrimlere imkân vermemesi bir yana, fikir planında da toplumsal devrim görüşü pek cılızdır. İktisatçılar, liberal kapitalizmden öte görüşlere sahip değillerdir. En ileri görüşler, sanayi için geçici bir himayeciliği savunan List'den öteye gitmemektedir. Hayatın zorladığı ve kapitalizmin gelişmesi için bile şart olan bir devletçilik, onlar için pek aşırı bir görüştür. Falih Rıfkı'nın sözleriyle, «Bilmiyorduk. Bir bilen ve öğreten de yoktu. Herkes şairiyetçi ve ümit kırıcı idi Mekteplerde okudukları veya okuttukları XIX. asır iktisat nazariyeleri ile yeni devlete nasihat verenleri dinlese, kollarımızı kavuşturup bir asır beklemeliydik. Başvekil demiryollarını kendimiz yapacağımızdan bahsettiği vakit, her taraftan:

— Devlet demiryolu yapamaz, kitapta yeri yok... Sesi geliyordu.»³²²

Devlet eliyle fabrikalar kurmaya yönelindiği bir sırada dahi, bilim adamlarının yüksek görüşlerinden yararlanmak için kurulan Âli İktisat Meclisi, bunu «muvakkat bir zaruret» saymakta ve devletçiliğe aleyhtar bir tutum takınmaktadır.³²³ Kurtuluş Savaşı yıllarında, en işe yarar görüşler, yine de, ömrünü uyar ve benliğine sahip bir Türkiye kurma düşüncesine adanmış Ziya Gökalp'te bulunmaktadır. Gökalp, bir iktisatçı değildi. Toplumların evrim kanunları, kapitalizm, emperyalizm, sosyalizm gibi konular üzerinde yeteri kadar durduğu söylenemez. Gökalp'in «sınıflar yok, meslekler var» biçimindeki solidarist (tesanütçü) görüşlerini eleştirmek kolaydır. Bununla birlikte, Gökalp, asıl Kurtuluş Savaşı yıl-

larında ilgilendiği ekonomi alanında, işe yarar pratik görüşler ortaya koymuştur. 1922 yılında Gökalp, askerî mucizeden sonra, barış devrinde bir iktisadi mucize gösterebileceğimizi ileri sürmüştür. Çare, Tanzimat'tan beri izlenen yolu bırakmaktır. Gökalp, görüşünü bugünkü dille şöyle savunuyor: «Tanzimat'tan beri İngilizlerin ekonomi teorileri bizi şaşırttı. Hükûmet fabrika kuramazmış, millî sanayii yaratmaya ve korumaya çalışamazmış... Belediyeler ticaret yapamazmış...»

«Türklerle, hükûmet rehberlik etmezse, iktisadi hayatta bir tek adım atmalarına bile imkân yoktu. Hükûmet ise, iktisatçıların bilimsel telkinleriyle, bu yardımdan kaçınıyordu.»

«Türkiye'de, büyük sanayiî teşekkülüne şiddetle ihtiyaç vardır. Memleketimizde büyük sanayiî teşekkülü ise, asla bireylerin ve şirketlerin teşebbüsüyle olamaz. Aksine hükûmetin, il meclislerinin, belediyelerin teşebbüsü ile memleketimizde her türlü sanayi kurulabilir.»

«Asrî devlet, büyük sanayie mâlik bir devlettir.» O halde Türkiye'nin hedefi de, bir millî sanayie mâlik olmaktır. Türkiye, büyük sanayi kurmak için, bireylerin teşebbüs gücünün kuvvetlenmesini bekleyemez. Askerlik ve hekimlikte nasıl devletin yardım ve teşebbüsüyle ileri gitmişsek, sanayide de devletçilik izleyerek Avrupa'ya ulaşmak zorundayız. «Türk Devleti, üretici bir devlet olmak iktidarına sahiptir. Zaten Türkler, doğadan devletçidirler. Her yeniliğin, her ileri hareketin başlamasını devletten beklerler. Hattâ Türkiye'de inkılapları bile devlet yapar.»

«Devletin iktisadi işlerde başarılı olabilmesi için, ilkin kendisi iktisadi devlet olmalıdır.»

«Devletimiz bu yola girmekle, ahlâkî bir hizmet de yapmış olur. Zira vatanımızda spekülâtörlerden kurulu bir muhtekir sınıfın teşekkülüne de engel olmuş olur. Avrupa'da kapitalist denen zümrenin ne cânî bir zümre olduğu barış konferansındaki ihtiraslarının meydana çıkmasıyla anlaşılmadı mı?»

Bununla birlikte Gökalp, bir sosyalist sistemi savunmaktan uzaktır. Görüşleri daha çok, devlet eliyle kapitalizm kurmaya yönelmiştir. Devlet, kurduğu fabrikaları bireylere ve şirketlere, istekli çıkarsa satıp, yenilerini kurabilecektir. Gökalp, siyasi şartlarla girmedigi takdirde –sermaye yetersizliği dolayısıyla– yabancı sermayeden yanadır:

«— Yabancı sermayenin hiç bir sakıncası yok mudur ?

— Vardır: Eğer siyasi şartlarla memleketimize girmek istiyorsa! Bugün böyle şartları kabul edebilecek bir Türk hükûmeti yoktur. Sermayenin, menşeleri olan hükûmetlere tâbi anonim şirketler hâlinde gelmesi doğru değildir. Memleketimizde iş görecekt bütün anonim şirketler, birer Türk şirketi olmalıdırlar.»³²⁴

Devletçi Gökalp, aynı zamanda halkçıdır. Gökalp halkçılığı, herkese fırsat eşitliği sağlamağa dayanmaktadır. Sosyal adaleti savunan Gökalp, «özellikle eşitlik ülküsünün egemen bulunduğu bu halkçılık döneminde, artık toplumsal eşitsizliklerin devamı caiz görülemez» demektedir.³²⁵ Gökalp, toplumun teşebbüslerinden meydana gelen fazla değeri topluma maletmek suretiyle, sosyal sigortanın kurulacağı ve böylece «yoksul sınıfların» sefalet ve gelecek endişesinden kurtarılacağı inancındadır. Gökalp, ayrıca fırsat eşitliği açısından, toprak reformunu zorunlu görmektedir: «Bütün köylüler gibi bir karış tarlası bile olmayan yabancı ve rençber köylülere de millî meclise seçmek ve seçilmek gibi siyasi egemenlik hakları vermişiz. Halbuki tarlaları olmayan bu zavallılar, bir köy ağasının esiridirler. Bazı yerlerde bunlar, evlerini bulundukları köyden başka köye nakletmek hakkından bile yoksundurlar. Çünkü köy ağası, onları bitmez tükenmez bir borç ile ebedi bir surette kendi köyüne bağlamıştır. İktisaden âdi bir ferдин esiri olan bu yüz binlerce köylünün, siyaseten egemenlik haklarına sahip olmasından ne çıkar.»³²⁶

Gökalp, bu görüşlerini şiirlerinde de dile getirecektir. Gökalp'ın kafasındaki Türk köyü şöyledir:

Ey Türk! Senin köyün hür bir yuvadır
Çiftlik değil, yoktur Bey'i, Ağa'sı,
Her köylünün var bir çifti, tarlası
Öz evinde o hem Bey, hem Ağa'dır.
Hiç kimsenin yarıcısı, rençperi
Olmaz, ancak olur vatan askeri.

.....

Lâkin ey Türk! bu mes'ut köy bitiyor
Mültezimin, faizcinin, tüccarın
Pençesinde... Diyor: «Beni kurtarın!»
Bu üç işi senden çabuk istiyor:
Kaldır âşâr usûlünü, aç banka,
Yap her semtte bir zirai sendika.

(Yeni Hayat, 1918)

İşçi Kızı adlı şiirinde de Gökalp, milli sanayi özlemini dile getirmektedir:

Çok güzeldir yurdumuzun ipeği
Biliyoruz dokumayı, örmeği;
Yaptığımız kumaşlarda görünür
Yurdumuzun binbir çeşit çiçeği..
Almayalım ecnebiden çitruk mal,
Giymiyelim, ne krep, ne jersey;
Yaptıralım bütün yerli mantinden
Çarşaf, bulüz, etekliği, gömleği;
Bu toprakta kalsın helâl paramız,
Kıymet bulsun elimizin emeği..

Gökalp'ın görüşleri, Rum ve Ermenilerden boşalan mevkileri ele geçirme çabasındaki Anadolu eşrafının ve iş hayatına atılan Kurtuluş Savaşı kadrosunun talepleriyle uyusabil-
diği ölçüde gerçekleştirilebilecektir.

Gökalp'ın yanı sıra, Almanya ve Fransa'da okurken sosyalizmi benimsemiş bir aydın grubu, İstanbul'da «Aydınlık» dergisinde yeni görüşler ileri sürmektedir. Mete Tunçay'ın *Türkiye'de Sol Akımlar* adlı incelemesinden yararlanarak, bu grubun görüşlerini şöyle özetleyebiliriz: «Türkiye'de sınıflar ve bir sınıf mücadelesi yok değildir. Yalnız sermayedar burjuvazi sınıfı pek küçük ve zayıf bir azınlık, işçi ve köylü sınıfı ise, muazzam bir çoğunluk teşkil ettiği için, sınıf mücadelesi, yabancı sermayedarlar ve bunların uyduları durumunda kalan yerli eşraf ve servet sahipleri arasında cereyan eder ve birçok halde, bir millî mücadele biçimini alır. Şimdiye kadar bu mücadelede hanedan hükûmetleri, daima sermayedarların -yani millet düşmanlarının- tarafını tutmuş, bu sayede Saray ve konak israfları için gerekli kaynakları sağlamıştır. Şimdi Anadolu'da, iktidar kuvvetini millî egemenlikten alan bir halk hükûmeti vardır. Bu hükûmet, emeğin, yani milletin tarafını tutmalıdır. Ancak emekçilere dayanmak suretiyledir ki, inkılâpların gereği gibi hazmedilmesi mümkün olacaktır. Bu süre içinde sanayi de geliştirilebilirse, sosyalizm vâdisinde adımlar atmak lüzumu ortaya çıkacaktır.» Bu görüşlere göre, Aydınlar grubunun, yabancı sermayenin yerli uyduları olan bir azınlık dışında, emekçi saydıkları bütün millete dayanan demokratik bir yönetim kurulmasını istediklerine ve sosyalizmi, sanayileşmenin gerçekleştirilmesinden sonra, daha ileri bir aşama için düşündüklerine hükmedilebilir. Ne var ki, Millet Meclisi Hükûmetini, Halk Şûrası sistemine yaklaşan bir yönetim gibi gördüğü anlaşılan bu grup, kapitalist ülkelerdekine benzer bir cumhuriyet yönetiminin kurulmasıyla hayal kırıklığına uğramıştır. Artık bu grup, iktidarı bir halk hükûmeti olarak etkileme yolundaki ümitlerini bırakacak ve uzun bir süre iç politikayı söz konusu bile etmeyecektir.

KURTULUŞ SAVAŞI'NDA BOLŞEVİKLİK

Devletin yatırım yapmasını bile hoş karşılamayan iktisadi görüş kısırlığının egemen olmasına rağmen, Kurtuluş Savaşı'nın ilk yıllarında yaygın bir bolşeviklik edebiyatı vardır. Atatürk, resmi bir komünist partisi kurdurmuştur. Şeyhlerden liderleri bulunan komünist partileri vardır. Sovyetler (Şûrâ) teşkiline çalışılmaktadır. «Bolşevik Taburu» adı verilen bir birlik, cephede Yunanlılara karşı dövüşmektedir. Büyük Millet Meclisi, emperyalizme ve kapitalizme karşı olduğunu ilân etmiştir. Enver Paşa, bolşevikliği islâmiyetle uzlaştırmaya çalışan fikirlerle Moskova'dadır ve Anadolu'ya geçmek için bolşeviklerden Müslüman askeri birlikler istemektedir. Enver Paşaya rakip durumda bulunan ve dışarıda kurulmuş Türk Komünist Partisi'nin lideri Mustafa Suphi, aynı maksatla, Müslüman bolşevik birlikleri kurmaktadır. Fakir fukarayı haraca kesen Çerkez Ethem dahi, bir bolşevik lider olma sevdasındadır. Meclis'te, kurtuluşu bolşeviklerden bekleyen muhafazakâr milletvekilleri vardır. Kütahya Milletvekili Besim Atalay, Meclis'te şöyle konuşmaktadır: «Aydın'ı Yunan alırken bizim Müslümanlar karşı çıktılar, (Yunanlıların) emri altına girdiler. Fakat Aydın'ı onlar (Yunanlılar) nasıl bıraktılar. Üç gün üç gece harp ettiler. Memleket elden gittikten sonra Azerbeycan'dan kuvvet gelecekmış! Ben onu bilmem... Memleket ezildikten ve memleket çiğnendikten sonra o kuvvetler neye yarar? Geleceklerse gelsinler...» Tefvik Rüşdü Aras'a göre, Mustafa Kemal, Tefvik Rüşdü'yü, resmi komünist partisi ile Komintern'e girmemizi sağlamak göreviyle Moskova'ya göndermiştir. Tefvik Rüşdü, Moskova'da, Mustafa Kemal'in Kızıl Ordu kumandanlığına getirilmesini bile ileri sürmüştür. Antikomünist Karabekir Paşa, 5 Mart 1920'de Heyet-i Temsiliye'ye gönderdiği bir yazıda, kurtuluşun ergeç bolşeviklikte olduğunu söylemektedir: Bolşevizm, «ergeç memleketimizi dahi sürükleyecek ve yegâne aman ve halâsın o kuvvetle beraber tevhid-i mukadderat olunmasını icap ettirecektir.»³²⁷

Bu manzaraya bakılırsa, Anadolu'da, yukarıda çizmeye çalıştığımız tablo ile ilgili olmayan güçlü bir bolşevik rüzgârının estigine hükmetmek gerekecektir. Ne var ki, bu, toplumun içinden kopup gelen bir rüzgâr değildir. Sovyet İhtilâli'nin, bütün Doğu ülkelerinin milliyetçi çevrelerinde estirdiği dışarıdan gelen bir rüzgârdır. Kurtuluş ümitsiz gözükmetedir, bu ümitsizlik içindeyken, Sovyet İhtilâli ümit getirmektedir.

Sovyet İhtilâli'nin Anadolu'da uyandırdığı ümitleri anlamak için, bu ihtilâl olmasaydı, Türkiye'nin başına gelecekleri hatırlamak gerekir: İstanbul ve Anadolu'nun büyük bir kısmı, gizli antlaşmalarla Çarlık Rusyasına verilmişti. Eğer Çarlık Rusyası yıkılmasaydı, Kurtuluş Savaşı'nı kazanmamız için Rusya'yı da yenmek gerekecekti. Sovyet İhtilâli, Türkiye'yi bu büyük tehlikeden kurtarmıştır. Üstelik, bolşevikler, milletlerin kendi kaderlerini kendilerinin çizmesi sloganı ile ortaya çıkmışlardır. Bu yeni ses, Çarlık Rusyasının zulmü altında ezilen Rusya Türkleri, İranlılar, Çinliler vb. gibi bütün mazlum milletler arasında büyük yankılar yaratmıştır. Marksist deyimle, Rusya Türklerinin «burjuva milliyetçisi» aydınları, komünizme birden büyük ilgi duymuş ve bunların çoğu komünizmi benimsemiştir. Çünkü komünizm onlara milli bağımsızlık olarak gözükmekteydi. Anadolu'da da bu duygular, komünizmi birdenbire sempatik yapmış ve onun islâmiyetle, saltanat ve hilâfetle bağdaşabileceğine inanılmıştır. Nasıl ki bir kısım milliyetçiler, mütareke şaşkınlığı içinde, Türkiye'nin bütünlüğünü ve bağımsızlığını korumak amacıyla Amerikan mandası olma fikrine sarılmışlarsa, bazı milliyetçiler de milli bağımsızlığı bolşeviklikte görmüşlerdir. Bu sebeple, Ankara'da övünerek bolşeviklik taslayanların çoğu, aslında bolşevik değildi. Ayrıca, mücadelenin dış yardıma ihtiyaç gösterdiği ve bunun ancak Sovyetlerden sağlanabileceği hesaplanmaktaydı. Dış yardım ihtiyacı, birçok kişiyi bolşevik ilkelerini benimsemeye itmiştir. Bu bakımdan, daha iki yıl önce devlet eliyle «milli zengin» yaratma çabasındaki Enver Paşanın Halk Şûrâlar Fırkası programı ilgi çekicidir. Program özetle şöyledir:

— Milli egemenlik, en alt basamaktan en üst basamağa kadar, hayatını emekleriyle kazanan sınıftan ahalinin elinde bulunacaktır. Zararlı ve parazit bir hayat sürenlerin seçme, seçilme hakkı olmayacaktır.

— Savaştan kesinlikle kaçınılacaktır. Fakat insanlığı asalak hayattan kurtarmak ve özellikle asalak hayatın yarattığı emperyalizm belâsını bütün cihandan kaldırmak için savaşılabilir.

— Kapitalizm artık devrini tamamlamıştır. Toplumsal şartların değiştirilmesi, bir zorunluluktur. Emekçiler ve köylüler, kapitalizmin «ücretli» esirleri olmaktan kurtarılabilecektir.

— Her basamakta şûrâlar (sovyetler) kurulacaktır. En alt basamak köyde, rençper, köylü ve işçiden seçilmiş beş kişilik bir şûrâ vardır.

— Memur, polis, jandarma vb.'den kurulu bürokrasi, egemen sınıfların tahakküm aracıdır. Bunu önlemek için, hâkimler de dâhil memurları halk seçecektir.

— Osmanlı Hânedanından olan Zât-ı Şâhane, İslâmın Halifesi ve Türkiye'nin hükümdarıdır. Zât-ı Şâhane, hilâfet görevini İslâm Meclisi'nin seçtiği Şeyhülislâm eliyle yürütür. Yalnızca din işleriyle uğraşan Şeyhülislâm, İslâm Meclisi'ne karşı sorumludur.

— Zât-ı Şâhane'nin hükümdarlık görevi, genel oyla ve Genel Şûrâ tarafından seçilmiş Vekiller Heyeti eliyle yürütülür.

— Seçme ve seçilme hakkına sahip olmayanlar şunlardır:

- Murabahacılık ve ihtikâr yoluyla geçinen kişiler
- Hizmette bulundukları sürece, tâyinle gelen memur ve askerler
- Topluma yararlı bir görev yapmadan kendi iradıyla geçinenler

— Barışta Ordu, milis hâline getirilecektir.

— Bazı kamu hizmetlerinin görülmesi için, hükûmet, ahaliyi iş ordusu hâlinde seferber edebilecektir.

— Subay ve asker eşit olacaktır. Âmirlik, yalnız askerî görev dolayısıyla emir ve kumandaya mahsus olacaktır vb. vb...

Görüldüğü gibi, Enver Paşa, sultanlı, halifeli, şeyhülislâmlı bir Sovyet (Şûrâ) sistemi düşünmektedir. Yeşil Ordu ise, bolşeviklik yoluyla, islâmiyetin ilk günlerini, asr-ı saadet'i yeniden canlandırma peşindedir.

Ankara komünistlerini Sovyetlerin pek ciddiye aldıkları söylenemez. Ankara'daki Sovyet Sefiri Aralov, hatıralarında, bolşevik lider Tokat Meb'usu Nâzım'ın, 1922 Temmuzunda yapılan hükûmet seçiminde «Rus tarafı» bir kabine kurulması için kendisinden yardım istediğini ve 120 oy toplayabileceğini ileri sürdüğünü belirtmektedir. Teklifi şüphyle karşılayan Aralov, Nâzım'ın niyetlerinden hükûmeti haberdar etmiştir.³²⁸ Aralov, hatıralarında ayrıca şunları yazmaktadır: «Bazı makamların teşvikiyle, para yardımı ve aylık isteyerek elçiliğimize başvuran komünist maskesi takmış ajan-provokatörler de eksik olmuyordu. Biz bu ajanların foyasını meydana vuruyor ve elçilikten kovuyorduk. Yine böyle provokasyonla ilgili gülünç bir olay hatırlıyorum: Ankara'ya gelişimden kısa bir süre sonra idi. Ziyarettime Bursa milletvekili Şeyh Servet Efendi* geldi. Bu, yeşil sarıklı, kır kaba sakallı bir zattı. Sirtında ipekli bir cübbe vardı. Şeyh kendisini 'inanmış bir komünist' olarak takdim etti. Oturmasını teklif ettim. Kendisine kahve ikram ettim. Gözlerimin içine bakıyor ve yaranmaya çalışan bir tavırla konuşuyordu. Türkiye'nin durumundan sözetti. Servet Efendi, emperyalizmle savaşmak ve 'güçlü bir komünist partisi' kurmak gerekliliğinden sözetti. İngilizleri çekistirdi. Ben susuyordum. Birdenbire Şeyh ayağa kalktı. Elini sarığına götürdü. Şaşkın şaşkın ona bakıyordum. Şeyh,

— Büyük dünya lideri Marx'ı selâmlıyorum, dedi. Sizde Marx'ın resmini ancak şimdi gördüm. Ona derin saygılarımı sunarım.

*Nakşibendi tarikatı şeyhi ve Ankara'daki komünist liderlerden.

Gerçekten de çalışma odamda, masada Marx'ın küçük bir büstü vardı. Şeyh Servet, bir süre başı önüne eğik bir halde, hareketsiz olarak büstün önünde durdu.»³²⁹

Şeyh Servet, mahkeme önünde de, komünistlerin bir ev toplantısında kadınların bulunmasından duyduğu üzüntüyü şöyle açıklayacaktır: «Ertesi günü Zinetullah Beyin evinde toplandık. Fakat hakikaten benim de müteessir olduğum bir hal karşısında kaldık. Evet her ne kadar mütesettire (örtülü) olsalar da, o müzakere esnasında islâm hanımlarının bulunması doğru değildi. Çünkü muhitimizin an'anelerine muhalif ve suitefahhüme çok müsait bir haldi.»³³⁰

Komünistliği bilmeden komünist olanlar çoğunlukta bulunmakla birlikte, Anadolu'da bazı gerçek komünistler de, tabii ki bu dönemde belirmiştir. Fakat en ciddi hareket olarak, İstanbul'da «Aydınlık» dergisi etrafında toplanmış aydın grubu gözükmemektedir. Çok sınırlı sayıda bir işçi grubu içinde faaliyet gösteren bu grup, Anadolu'ya seslerini işittirebilmekten uzaktır. Esasen Marksistler, en etkili görüşlerle de ortaya çıksalar, o günün toplumsal şartları içinde, dar bir aydın hareketi olarak kalmaya mahkûm gözükmemektedirler. Bununla birlikte, bir ara İngilizler dahi, Anadolu hareketinin bolşevik olmasından ürkmüşler ve Ahmet İzzet Paşanın ağzını aramışlardır. İzzet Paşanın cevabı şudur: «Bir gün birkaç İngiliz subayı ziyaretime gelerek uzun uzadıya sohbet ile siyasi fikirlerimi ve Anadolu ile gizli münasebetim bulunduğunu sandıkları için Anadolu ricalinin bolşeviklere ne derece bağlı olup olmadıklarını benden öğrenmek istediler. Büyük çoğunluğu yüksek rütbeli askerlerden ve memleketin eşrafı ile arazi sahiplerinden ve aydınlardan mürekkep olan bu heyetin komünizm nazariyelerine eğilim gösterecekleri umulamaz.»³³¹

Kurtuluş Hareketi hakkında bolşevik liderlerinin görüşleri de Ahmet İzzet Paşanın kine yaklaşmaktadır. Nitekim Zinoviev'in Ali Fuat Paşaya «Siz isteseniz de bolşevik olamazsınız» dediği ileri sürülmektedir.³³² Lenin Ankara'daki sefirine verdiği talimatta, Türkiye'de sosyalizmin şartlarının henüz teşekkül etmediği fikrinde olduğunu düşündürmektedir: «Türkiye, bir köylü, bir küçük burjuva ülkesidir. Sanayii çok azdır. Olanı da Avrupa kapitalistinin elindedir. İşçisi çok azdır. Bunu dikkate almak gerekmektedir.»³³³ Zinoviev, 1920 Bakü Kongresi'nde, Türkiye'de kurulan şuralarla alay ettikten sonra, Mustafa Kemal'i neden desteklediklerini şöyle açıklamaktadır: «Bizimle henüz beraber olmayan, hattâ bazı hallerde bize karşı olan grupları sabırla desteklemekteyiz. Meselâ Türkiye'nin durumu böyledir. Bildiğiniz üzere, Sovyet Hükûmeti, Kemal Paşayı desteklemektedir..... Kemal'in yönettiği hareket, düşmanlarının elinden Halife'nin kutsal kişiliğini kurtarmak istiyor. Bu, bir komünist görüş müdür? Hayır..... Bir daha tekrarlayayım: Türk halk hükûmetinin politikası, komünist enternasyonalin politikası değildir. Fakat biz, İngiliz Hükûmetine karşı her devrimci mücadeleyi desteklemeye hazırız, diyoruz.»³³⁴

Komünist Enternasyonalin 1922 yılı sonlarında toplanan IV. Kongresinde, Radek, Türk komünistlerine, hapse atıldıkları halde, Kemalist Hareketi desteklemelerini tavsiye etmektedir: «Türk komünistlerine şunu söylediğimiz için, bir an bile pişmanlık duymadık: Ayırt bir parti hâlinde örgütlendikten sonra ilk göreviniz, milli kurtuluş hareketini desteklemek olacaktır. Türk halkının bütün geleceği söz konusudur. Türk halkı kendini kurtarabilecek mi, yoksa dünya kapitalizminin kölesi mi olacaktır? Mesele budur..... Şimdi Türk komünistlerine diyoruz ki, kovuşturmaların kurbanı olmanıza rağmen, bugünün ötesindeki yakın geleceği unutmayınız. Büyük bir devrimci önem taşıyan Türkiye'nin bağımsızlığını savunma görevi, henüz sona ermemiştir. Kovuşturmalara karşı kendinizi savununuz, darbeye darbe ile mukabele ediniz. Ama aynı zamanda anlamalısınız ki, nihai kurtuluş mücadelesi saati henüz gelmemiştir. Önünüzde burjuva devrimci unsurlarla birlikte yürüyeceğiniz daha uzun bir yol var.»³³⁵

O yıllarda Yunan Komünist Partisi sekreteri olan tarihçi Yani Kordatos'a inanmak gerekirse, birtakım komünist liderler, Kurtuluş Savaşı'nın Türkiye'yi Batı egemenliğinden kurtaracağından dahi şüphelidirler. Zinoviev, Troçki ve Çiçerin'in imzalarını taşıyan bir itimatna-

me ile Kordatos'u ziyaret eden görevli, 1922 baharında ona şunları söylemiştir: «Mustafa Kemal hareketi, bir kurtuluş hareketidir ve şu ana kadar elimizden geldiği kadar destekleyişimizin sebebi de bu özelliğidir. Ama hareket başarılıktan ve kesin sonuca ulaşıldıktan sonra, Türkiye'deki eski gerici kuvvetlerin, beylerin ve paşaların iktidarı yeniden ele geçirmeyeceklerine dair hiçbir garantiye sahip değiliz. 1908 Jön Türk ihtilâl hareketi örneği önümüzde duruyor... Şu anda Mustafa Kemal, milletin saygısını ve sevgisini kazanmış durumda; ama birkaç müstesna, onu destekleyen generaller ve politikacılar gericidir. Daha şimdiden elimizde, Fransız kapitalistleri ve emperyalistleri ile ilişkiler bulunduğuna dair işaretler değil, kesin deliller var; yarın öbürün, eğer bunlar harbi kazanır ve Yunanlıları Anadolu'dan ve Trakya'dan kovarlarsa, başında Mustafa Kemal bulunsun bulunmasını, Türkiye, Batı'ya yönelecektir. Türkiye'deki burjuva sınıfı, memleketin yeniden kuruluşunu ve kalkınmasını tek başına yürütemeyecek kadar zayıftır. Reformlar yapacak, ama bunun için Fransa ile İngiltere'den borç almaktan ve minnet altına girmekten kurtulamayacaktır; borcun alanı, boyunduruk altına soktuğunu siz de bilirsiniz.»³³⁶

Bütün bunlardan, bolşevik liderlerin, Türkiye'nin antiemperyalist mücadelesine destek olmakla birlikte, aşırı hayallere kapılmadıkları anlaşılmaktadır. Esasen, Rusya içindeki milletlerin, bu arada Türklerin dahi, kendi güçleriyle komünist olmasından bolşevik liderleri ümitlerini çabuk yitireceklerdir. Oralarda komünizmi yerli proletarya değil, Rus proletaryası kuracaktır. Lenin'in Orta Asya'ya gönderdiği temsilcisi Safarov, bu durumu şu sözlerle belirtmektedir: «Türkistan'da Rus İhtilâli'nin kolonyalist olması kaçınılmaz bir şeydi. Türkistan işçi sınıfı, sayıca çok azdı. Şeften, partiden ve devrimci gelenekten yoksundu. Bu sebeple, kolonyalist sömürüye karşı duramazdı. Çarlık kolonyalizminde, sanayi proletaryasına mensup olmak, Ruslara ait bir imtiyazdı. Bu yüzden Türkistan'da proletarya diktatörlüğü, tipik bir kolonyalist karakter almıştır.»³³⁷

Anadolu'da ise, belli bir süre esen bolşevik rüzgârlar, pek bir iz bırakmadan duracaktır. İnönü, bu dönem için şunları söylemektedir: «Ruslarla münasebet teessüs ederken, yani adamlarla konuşurken, iki taraf da müstevilere karşı, ihtilâl hâlinde bulunan milletler edebiyatı yapmıştır.»³³⁸

Sovyet İhtilâli'nin antikapitalist fikirleri, Türkiye'de belki bir ölçüde etkili olabilirdi, Eğer ihtilâl, fikirlerini hayata geçirebilseydi. Halbuki Rusya, 1921 - 1928 döneminde kapitalizme doğru bir dönüş yapmak zorunda kalmıştır. Nitekim Mustafa Kemal, «Komünistliğin memleketimizde değil, henüz Rusya'da bile kabiliyet-i tatbikiyesi hakkında sarih kanaatler hâsıl olmadığı anlaşılmaktadır» demektedir. O yıllarda Rusya'nın durumu kısaca şudur: 1920 yılında tarım üretimi, 1917 üretiminin yarısı civarındadır. 1921 büyük bir kıtlık yılıdır. 40 milyon kişi açtır. Maksim Gorki, Amerikan Başkanı Hoover'den gıda yardımı istemektedir. 1920 yılında sanayi üretimi, harp öncesi üretim seviyesinin ancak yedide biridir. Bu durumda, belli sektörlerde kapitalizme dönüşmüştür. Lenin, 28 Nisan 1921'de şöyle konuşmaktadır: «Zayıf ve sersemiz. Sosyalizm iyidir, kapitalizm kötüdür deme alışkanlığını edindik. Fakat kapitalizm, sosyalizme nazaran kötüdür. Rusya'nın hâlâ içinde bocaladığı Ortaçağa nazaran kapitalizm iyidir.» Nitekim 24 Mart 1921'de dış ticarete serbestlik ilân edilmiştir. Küçük sanat erbabına imalatını satma hakkı tanınmıştır. Yirmi ve daha az işçi çalıştıran millileştirilmiş sanayi teşebbüsleri, yeniden özel teşebbüse bırakılmıştır. Bireylere ve şirketlere fabrikalarını işletme hakkı verilmiştir. Yabancı sermayeye «imtiyazlar» sağlanmıştır. Para ekonomisine dönüşmüş, köylüler pazarlarda ürünlerini satabilmişlerdir. Tarımda kollektifleştirme hareketi çok yavaşlamıştır. Tarımda kulaklar (zengin çiftçiler) türemiştir. Ancak 27 Aralık 1929'da Stalin, adına «Nep» denen bu politikanın sona erdiğini ilân edecektir. Kısaca, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, yeni Türkiye'nin önünde kapitalizmden başka bir kalkınma örneği yoktu.

İşte yeni Türkiye'nin kuruluşu, bu güç şartlar içinde başarılmıştır. Mustafa Kemal ve bir avuç milliyetçi kadro, bu güç şartlara rağmen, büyük işler yapmıştır. Niyazi Berkes'in deyişiyle, «Kemalizm devrimi, Mustafa Kemal'in arkasındaki bir avuç ilericiler ile, gene bu savaş içinde bulunan muazzam bir gericiler kütlesi arasında didişile didişile santim santim kopardılmış bir devrimdir.»³³⁹

Her şeyden önce bir noktayı hatırlatmak gerekir: Kurtuluş Savaşı kazanılmıyaydı, Türk milleti tarihten silinme tehlikesi karşısındaydı. Anadolu'yu da Balkanlardaki gibi bir âkıbet beklemekteydi. Gladstone'un «Türkleri dünya yüzünden kaldırmak» amacı gerçekleştirmek üzereydi. Rum ve Ermeniler aracılığı ile yürütülen emperyalist komplo, Anadolu'nun Türklüğünden habersiz bırakılan 8 - 10 milyonluk nüfusunu yozlaştırma, eritme ve yok etme yolundaydı.* Bugün bir Türk milleti olarak varsak, bunu, herkesin tam bir şaşkınlık içinde bulunduğu bir ortamda, millî kuvvetleri sabırla toplayıp seferber eden Atatürk'ün liderlik gücüne geniş ölçüde borçluyuz. Atatürk, her şeyden önce, Türk milletinin yaratıcısıdır.

Millî bağımsızlığın kazanılması, saltanat ve hilâfetin kaldırılması dahi, başlıbaşına büyük hareketlerdir. Birçok eski kurumların tasfiyesi ve laiklik, toplumsal değişmelerin sağlanabilmesi için zorunlu olan ortamı hazırlayan önemli reformlardır.

Atatürk hareketinde iki ana fikir vardır: Milliyetçilik ve çağdaş uygarlık. Milliyetçilik, politik, ekonomik her alanda tam bağımsızlık biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bağımsızlık içinde, çağdaş uygarlığa ulaşılacaktır. Fakat çağdaş uygarlığa ulaşmanın yolu nedir? Tanzimat'tan beri tartışılan bu soruya ilk doğru cevabı getiren Atatürk'tür. Çağdaş uygarlığa, «Batı'dan ne alalım, ne almalıyım» biçimindeki anlamsız tartışmalarla değil, içinde gerçekleştirilecek toplumsal devrimlerle ulaşılacaktır. Milliyetçiliğin ifadesi olan bağımsızlık, aynı zamanda toplumsal devrimlere girişebilme olanağını kazanabilmenin ön şartıdır. Yarı-sömürge bir Türkiye'de, emperyalizm bütün değerlere ve kurumlara kendi damgasını vururken, «ne alalım, ne almalıyım» tartışması komiktir. Fakat bağımsızlık kazanıldıktan sonra, toplumsal devrimlerle Batılaşmaya yönelince, «ne alalım, ne almalıyım» tartışması kendiliğinden baş mesele olmaktan çıkacaktır. Baş mesele, toplumsal devrimlerin gerçekleştirilmesi olacak ve yeni toplumsal yapı, kendisiyle bağdaşan değerleri ve kurumları(harsı) geniş ölçüde belirleyecektir. Yeni toplumsal yapının gereklerine aykırı düşmediği ölçüde,

*Kurtuluş Savaşı'nda karşımıza çıkanlar, Yunanlılar ve Anadolu'dan devşirilmiş Rumlardı. Ama arkalarında milletlerarası kapitalizmin en güçlü kişileri vardı. Bu güçlü kişilerin başında gelen Muğla doğumlu Sir Basill Zaharof, Vickers harp sanayii tröstünün sahibidir. Cemal Paşanın hatıralarında, Osmanlı Donanmasının güçlendirilmesinde ve tersaneler kurulmasında, Vickers'in olumlu tutumu sâfiyetle anlatılır. Lloyd George ve Clemenceau üzerinde büyük nüfuz kuran ve onları Yunan davasına kazanan Zaharof, Yunan Ordusunu silâhlandırmış ve bu yolda yüz milyonlarca dolar harcamıştır. Kurtuluş Savaşımızın bu unutulmaz yanını, Nehru, şöyle anlatmaktadır: «Birinci Dünya Savaşı bittiği zaman, (Zaharof) Avrupa'nın, belki de dünyanın en zengin adamıydı, büyük devlet adamları ve hükümetler, ona şeref pâyeleri vermekten memnuluk duyuyordu. Fransızların olduğu kadar, İngilizlerin yüksek şeref pâyeleri de kendisine verildi, birçok gazetenin sahibi oldu ve perde arkasından hükümetleri etkileyecek bir duruma geldi. Halk, onun hakkında pek az şey biliyor, o da sahne ışıklarından uzak duruyordu. Zaharof, gerçekten, kendini birçok ülkede evinde hisseden, bir ölçüde bu ülkeleri etkileyen hattâ çeşitli demokratik ülkelerde hükümetleri kontrol eden uluslararası tipik ve modern bir bankerdi. Bu ülkeler halkı, çoğuzaman kendi kendilerini yönettikleri gibi bir his içindedirler, fakat onların arkasında görülmeyen gerçek kuvvet, uluslararası sermaye, durur.... Bu masal zengini esrarengiz adamla Venizelos, Lloyd George'u Küçük Asya'ya Yunan askerlerinin çıkmasına razı ettiler. Zaharof, teşebbüsün malî yönünü üzerine almak teklifinde bulundu. Bu iş onun karşılıksız kalan yatırımlarından biriydi.» (Glipsis of history). Meydan, 8 Mart 1966. Zaharof'un dışında, Lever Brothers, Ralli Brothers gibi İngiliz tekkelleri ile merkezi Londra'da bulunan Ionian Bank Limited gibi firmalar ve hattâ Abdülhamit'in ünlü sarrafı Zarifi'ler, Yunan davasını malî ve politik bakımdan desteklemiştir. İnönü, hatıralarında, Büyük Taarruz dolayısıyla, zaferi bir darbeye kazanmamız gerektiğini yazmaktadır. «Çünkü», diyor İnönü, «bizim arkamızda fabrikalarımız yoktu.»

Ziya Gökalp'ın üzerinde titrediği milli kültür gelişebilecek, zenginleşebilecektir. Güçlükler, bu devrimci tezin hayata geçirilmesinde kendini göstermektedir. Ağası, şeyhi, derebeyi ile değiştirilemeyen bir toplumsal yapı üzerine oturtulmak zorunda kalınan üst yapı devrimleri, derinlere nüfuz etmekte güçlüklerle karşılaşacaktır. Bu geri toplumsal yapıyı değiştirmeden girişilen köy kalkınması, eğitim hamlesi ve sanayileşme hareketleri, beklenilenden farklı sonuçlar verecektir. Tarımda 1937 - 1945 döneminde uygulanmak istenen köklü bir devrim hareketi, eşrafın ve bürokrasinin tutucu kanadının direnmesiyle, başarısızlıkla sonuçlanacaktır. Fakat bütün bunlar, *«bağımsızlık içinde, toplumsal devrim yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşma»* diye özetlediğimiz Atatürkçü tezin doğruluğunu ve bugün için de geçerliliğini değiştirmez.

Bu doğru ve geçerli tezin, geçmişte nasıl uygulandığını bilmek ve uygulamayı insafsızca eleştirmekten çekinmemek, sanırız ki, Atatürkçülüğün gereğidir.

İşe, İzmir İktisat Kongresi'nden başlamak yararlı olacaktır.

IV KURTULUŞTAN SONRA...

İZMİR İKTİSAT KONGRESİ

İzmir İktisat Kongresi, toplumdaki sınıfların kuvvet dengesini göstermek bakımından dikkat çekicidir. Kongre'ye, işçisi, köylüsü, esnafı, tüccarı vb. katılmıştır. Ne var ki, Kongre'nin aldığı kararlar büyük tüccar ve toprak sahiplerinin yararına olmuştur. Kongre, Ziya Gökalp'ın etkisiyle, o zamanlar aydınlar arasında yaygın olan «meslekî temsil»in, o günün şartlarında ancak büyük tüccar ve toprak sahibinin egemenliğini sağlayacağını göstermiştir.

Kongre, 17 Şubat 1923 günü, bütün illerden gelen tüccar, sanayici, çiftçi, işçi vb. temsilcileri olmak üzere 1135 üye ile açılmıştır. Kongre'de, istediklerini iyi bilen, Avrupalılar ile Rum ve Ermenilerin yerini almaya istekli İstanbul tüccarı önemli rol oynamıştır. Esasen Kongre, bu tüccarların henüz işgal altındaki İstanbul'da bir iktisat kongresi yapmayı kararlaştırması üzerine, Hükümetin harekete geçmesiyle toplanmıştır.

İstanbul tüccarı, Kurtuluş Savaşı kazanılır kazanılmaz örgütlenmiş ve dışında kaldığı savaşın nimetlerinden yararlanmak için planlarını hazırlamaya başlamıştır. İstanbul'a ilk gelen kumandan Refet Paşa'nın desteği sağlanarak, «Millî Türk Ticaret Birliği» kurulmuştur. Kurucular, Kavalalı İbrahim Paşazâde Hüseyin Bey, Hacı Hüseyinzâde Ali Haydar Bey, Yelkencizâde Rifat Bey, Hacızâde Mesut Bey, Buldanlı Ahmet Bey, İbrahim Paşa mahdumu Abbas Hilmi Bey, Hocaizâde Mehmet Efendi, Kalkavanzâde Mehmet Rıza Bey, Sabuncuzâde Mehmet Şakir ve mahdumu beyler vb. gibi tüccarlardır. Birliğin kuruluşunda yazar Ahmet Hamdi Başar'ın çok emeği geçmiştir. Birlik, «Osmanlı» ve «İslâm» deyimleri yerine, artık «Türk» ve «Millî» deyimlerini kullanmaktadır. Birliğin amacı, Lövantenler ile Rum ve Ermenilerin ellerindeki ticarî mevkileri, milliyetçilikten yararlanarak ele geçirmek ve yabancı sermaye ile ortaklıklar kurmaktır. Ahmet Hamdi Başar, bu konuda şunu söylemektedir: «Millî Türk Ticaret Birliği, gerek ithalât ve ihracat ticaretinde ve gerekse toptancı ve yarı-toptancı ticarete Türk tüccarının hâkim olmasını amaç edinmişti. Bu iş için mutlaka devletin yardımı ve enerjik müdahalesi lâzımdı. Biz nizanınamemize açıkça koyduğumuz gibi devletin Türk tüccarı arasında şirketler, tröstler, konsorsiyumlar kurmalarını sağlayarak onlara ithalât-ihracat işlerinde bazı imtiyazlar tanınmasını istiyorduk. Liberal bir görüş ve serbest rekabet şartları içinde ticaretin millileştirilmesi, iktisadî hâkimiyetin Türk milletinin eline geçmesine imkân olmadığı için, başlangıç döneminde devlet gücüne dayanan bir müdahalenin zorunlu olduğuna inanmaktaydık.»³⁴⁰

Görüldüğü gibi, İstanbul'un Müslüman tüccarı gerçekçidir. Derhal «millî» ve «milli-

yetçi» olmuştur. Aydınlarımızın uzun yıllar tartıştıkları «liberalizm mi, devletçilik mi» konusunda tercihini derhal yapmıştır. Tüccar, liberalizme karşıdır, devletçidir. Devlet gücünü arkasına alarak, devletten imtiyazlar sağlayarak, azınlıkların elindeki mevkilere yerleşmek istemektedir. Milli sanayiden değil, ithalât, ihracat ve toptan ticaretten söz etmektedir.

Milli Türk Ticaret Birliği Nizamnamesi'nde şu amaçlar yer almaktadır:

«a- Türk tüccarlarının gerek ithalât ve ihracat ticaretinde ve gerekse toptancı ve yarı-toptancı şeklindeki ticarete hâkim olmasını temin etmek.

b- Türk tüccarının kendi aralarında ihtisaslarına göre, konsorsiyumlar, tröstler gibi ticari birlikler tesisine çalışmak.

c- İthalât ve ihracat ticaretinde bu birliklerin, hükûmetin murakabe ve himayesi altında hâkimiyetini temine uğraşmak.

d- Memleketin ticarî hayatına tesiri dokunacak hâdiseleri tâkip ve tetkik ederek, çeşitli iktisadi meselelerde tüccarın ve memleketin menfaatlerine uygun şekilde hükûmete yol göstermek.

e- Türk ticaret âlemini ve Türk firmalarını hârice tanıtmak ve Garbın iktisadi, malî ve ticarî hareketlerinden Türk ticaret erbabının sür'atle haberdar olmasını sağlamak.

Bunlardan başka, memleketin tabii servetlerini işletecek yabancı sermayeye yol göstermek ve onların kuracakları şirketlerde Türklerin çoğunluğu elde etmelerine çalışmak, Türk tüccarı arasında meslekî dayanışmayı sağlamlaştırmak ve tüccarın kütle hareketlerinde temsilcisi olmak gibi hedefler de nizamnamede yer almıştı.»³⁴¹

A. Hamdi Başar, Birliğin çalışmaları konusunda şu bilgiyi vermektedir: «Birliğin kuruluşu gerek yerli, gerek dış basında umulduğundan fazla yankı ve ilgi uyandırdı. Biz 18 kişilik mütevazî toplantımızı, yayınladığımız bültende, bütün bellibaşlı Türk tüccarının katıldığını, önemli kararlar alındığını, asıl hedefin İstanbul'da açılan ticarî boşluğu sür'atle Türk tüccarının doldurmasını sağlamak olduğunu, bunun için Avrupa ve Amerika'nın büyük ticarî müesseseleriyle doğrudan doğruya temaslar kurulmasına çalışacağımızı ve onlara Türk olmayan temsilciler yerine, Türk işadamları tavsiye edeceğimizi ilân etmiştik. Her gün Türkçe ve Fransızca bültenler yayınlamakta ve bunları her tarafa yollamaktaydık. Kısa zaman içinde Derneğin merkezi yabancı elçileri, gazete ve ajans muhabirleri, bizim gazetecilerimiz tarafından ticarî haberler için başvurulacak kaynak durumuna girdi. Çeşitli meseleler üzerinde tüccarlar arasında haftada ayrı ayrı birkaç toplantı da yaparak hem sesimizi duyurmakta, hem de bu yolla tüccarları saflarımıza almaya çalışmaktaydık. Hemen bütün firmaların isim ve adreslerini, nelerle uğraştıklarını, zaten Ticaret Salnamesi hazırladığımız dolayısıyla, bilmekteydik. Bir iki ay içinde Birliğe, o zamanlar Ticaret Odası'na kayıtlı olan birçok Türk tüccarını üye olarak almıştık. Ayrıca tahsillerini Avrupa'da yapmış, yurda dönmüş ve şimdi işe girişmek isteyen birçok genci de, henüz tüccar olmamalarına rağmen, üye yapabiliyorduk. Bunları röprezantanları Türk olmadıkları, ya da ecnebi oldukları için değiştirmek isteyen fabrikalara tavsiye etmekteydik. Böylelikle hayli Türk iş-adamı Avrupa firmalarıyla anlaşılar. Bugün büyük işler yapan Türk firmaları arasında, doğrudan doğruya Birliğin aracılığıyla, ya da Birlikçe yaratılan havadan yararlanmak suretiyle mümessillik almış olanlar az değildir.»³⁴²

Açıklama ilgi çekicidir: Yalnız Kurtuluş Savaşımızı İstanbul'dan izleyen tüccar değil, yabancı firmalar da Ankara'daki milliyetçi havaya ayak uydurmaktadır. Yabancı firmalar, hükûmetle ilişkilerini iyi yürütmek ve kolaylık görmek amacıyla, mümessilliklerini Rum ve Ermenilerden Türklere doğru kaydırmaktadır. İstanbul'da kalan Rum, Ermeni ve Yahudi kompradorlar da, Türk ortaklar' ve hattâ paravana Türklere bularak, durumlarını korumayı denemektedir. Birlik, bir yandan «millî» etiketine sarılırken, öte yandan Avrupa ve Amerika'nın büyük ticarî müesseseleri üzerinde etkili olduğunu belirterek, tüccarı saflarında toplamaya çalışmaktadır. Kurtuluş Savaşı'na katılan ve bu sebeple Ankara'da nisbeten daha nüfuzlu olan Anadolu tüccarı ve ticarete yönelen subay ve memurlar da,

ticaretin «el değıştirmesinde» gözönünde tutulması gerekli unsurlardır. Bunlar da İstanbul tüccarı ile kolayca uzlaşacaklar ve ticaretten pay alacaklardır.

Kurtuluş Savaşı dışında kalan İstanbul tüccarı, ayrıca, Hükûmete ticarî konularda yol gösterme iddiasındadır. Bu tutum da o günlerin anlayışına uygundur. Nitekim Atatürk Konya'da, tüccarlara seslenirken, «Yarına ait olan, Türkiye ticaretinin dünya ticareti ile rekabet edebilmesi için düşünülmesi lâzım gelen şeyleri bittabi siz tüccarlar benden iyi bilir-siniz» demektedir.

Millî Türk Ticaret Birliği, yalnız tüccarları değil, esnaf ve işçileri de örgütlemiştir. «İstanbul Esnaf Birliği» ve «Türkiye Umum Amele Birliği»ni kurdu muştur. Esnaf Birliği bir addan ibaret kalmışsa da, Amele Birliği hayli faaliyet göstermiştir. Tüccar eliyle işçi örgütü kurmanın gerekçesi, bu işe ön ayak olan Ahmet Hamdi Başar'a göre şöyledir: «Mütareke yıllarında işçi arasında fırkalar, dernekler kurulmuştu. Bunlar zaferden sonra ve Türk-Sovyet dostluğundan yararlanarak, yüzlerine milliyetçi maske takmışlar ve işçiye hâkim olmak istemişlerdi. Tüccara, yerli ve yabancı sermaye sahiplerine, şirketlere, zenginlere karşı işçide ve fakir halkta düşmanlık duyguları doğurtmaya çalışıyorlardı. Bu akımın hedefi sınıf kavgasıydı. İşçiler teşkilâtlanacaklar, burjuva sınıfı ile savaşıacaklardı. Mütareke yıllarında çıkan gazete ve dergilerinde bu tema üzerinde propagandalarını yapıyorlardı.

Halbuki sınıf kavgası millî dâvâyâ ihanet demektir. Biz henüz işçisiyle, tüccarıyla, sosyal sınıfları teşekkül etmemiş bir toplum olduğumuz için, yapacağımız iş, Türk olarak bu sınıfları yaratmak ve aynı zamanda bunların birbirine düşman olmamasına ve elbirliği ederek iktisat meydan muharebesini kazanmalarına çalışmaktır.

İşte bu düşünce iledir ki, Türkiye Umum Amele Birliği'ni, Millî Türk Ticaret Birliği'nin bulunduğu binada kurduk. Sultan Mahmut Türbesi karşısında eski Hilâl-i Ahmer binasında üç kat işgal ediyorduk....

Amele Birliği Başkanı Şakir Kasım, Türkiye Amele Birliği'nin Türk Ticaret Birliği ile aynı gaye ve hedef etrafında elele çalıştığını açıkça ilân ederdi. Bizim de Amele Birliği'ne yardımcı olduğumuzu ve bütün dâvâlarını tüccar derneği olarak desteklediğimizi herkes bilirdi. Bu durum solculara tabii hücum vesilesi olmuştu: Türkiye Amele Birliği, tüccarın bir kukla teşkilâtından, bir paravanadan ibaretti!³⁴³

İzmir İktisat Kongresi'nin toplanması kararlaşıncâ, Birlik, derhal faaliyete girişmiş, ihtisas komisyonları çalıştırmış ve iki hazırlık kongresi toplamıştır. Türk Amele Birliği, aynı biçimde, İzmir Kongresi'ne hazırlanmıştır. İstanbul'daki Aydınlık Grubu da İktisat Kongresi'ne büyük ilgi göstermiştir. Kongreye gidecek işçi ve köylü delegelere bu derginin sayfalarında yol gösterilmiş ve akıl verilmiştir. Tarım konusunda devlet çiftlikleri ve kooperatif çiftlikler kurulması, topraksız köylüye toprak dağıtılması, ziraat komünaları tesisi, küçük ve orta sınıf köylüye yardımcı olmak için köy bankaları kurulması istenmiş, endüstri işçilerinin öne sürmeleri gerekli istekler de ayrıntılı bir liste hâlinde düzenlenmiştir.³⁴⁴ Ne var ki, bu grubun görüşleri, Kongre'de etkili olmayacaktır. İstanbul tüccarı, Kongre'yi kolayca egemenliği altına alacaktır.

Millî Türk Ticaret Birliği, İktisat Kongresi'ne şu taleplerle gitmiştir:

- 1 – Gümrük himayesi ve gümrük istiklâlimizin kayıtsız şartsız olması.
- 2 – Yabancı sermayeye, devletle ortak dahi olsa, hiçbir şekil ve surette inhisar (tekel) ve imtiyaz verilmemesi ve mevcut inhisarın (tütün rejisi) kaldırılması.
- 3 – Sahillerimizde kabotaj hakkının kullanılmasında ne devlete, ne de şahıslara imtiyaz tanınmaması (Sahillerimizde gemi işletmeciliğinin Türk armatörlerine serbestçe açılması).
- 4 – Millî bir emisyon bankası (Merkez Bankası gibi) kurulması (Banka, tüccarın katılacağı bir anonim şirket olacaktır. Devlet, sermayenin ancak yarısı kadarına katılabilecektir).
- 5 – Yabancı sermayenin memlekete zararlı olmayacak biçimde girmesinin sağlanması.
- 6 – Dış ticaretin, devletin de sermayesine katılacağı büyük Türk anonim şirketleri

elinde örgütlenmesi ve millileştirilmesi (Yani Türk tüccarlar için, devletten her türlü desteği gören ve bu anlamda imtiyazlı ithalât - ihracat şirketleri kurulması).

7 - Vergilerin ıslahı.

8 - İktisadi ve mali kararlarda meslek ve ihtisas teşekküllerinin görüşlerinin alınması.

9 - İşadamları ve bürolarda çalışacak elemanlar yetiştirmek amacıyla, çeşitli kademe-lerde okullar ve kurslar açılması.

Bu programla, İstanbul tüccarı, başlarında Birlik Başkanı İbrahim Paşazâde Kavalalı Hüseyin Bey ve Genel Sekreter Ahmet Hamdi Başar olmak üzere, Esnaf ve Amele Birlikleri temsilcileri ile birlikte İzmir'e hareket etmiştir. Osmanlı'nın sembolü fes çıkarılmış, yerine Gazi'nin taşıdığı tipte milliyetçiliğin sembolü siyah kalpak giyilmiştir. İzmir'e gelince, İstanbul tüccarı, öteki illerden gelen tüccarlarla kolayca anlaşmıştır. Kongrede Divan Kâtibi seçilen Ahmet Hamdi Başar'ın sözleriyle, Kongre'nin ağırlık merkezi, İstanbul grubundadır: «İzmir Ticaret Odası Reisi Alaiyelizâde Mahmut Bey ve İzmir delegeleriyle de tam bir fikir birliğine varmıştık. Bunlar arasında Şerifzâde Remzi Bey adında İngiltere'de okumuş, dumanı burnunda bir genç tüccarla bile anlaşmıştık. Kongre'nin toplanmasından iki üç gün önce İzmir'e gittiğimizde, gelen diğer illerin delegeleriyle de temaslar kurmuştuk. Bilhassa Zonguldak madencileri, Samsun tütüncüleri, Kayseri ve Adana delegeleri bizimle beraber olmuşlardı. Kongre'ye kimi Başkan yapacağımızı, başkanlık divanını kimlerden kuracağımızı bile düşünmüş, aramızda kararlaştırmıştık.» Ticaret Birliği'nin başkan adayı Kâzım Karabekir Paşa'dır. Gazi'nin müsaadesiyle, Paşa, Kongre Başkanlığına seçilecektir.

Kongre, çıkarlarının çatışması gereken tüccar, sanayici, işçi ve çiftçi gibi gruplar arasında sert çatışmalara sahne olmuşa benzememektedir. En önemli ayrılık âşâr konusunda görülmüştür. Toprak sahiplerini teşkil eden çiftçi grubu, âşârın kaldırılmasını istemiştir. Kârlı iltizam ticaretinin devamını ise, ticaret grubu desteklemiştir. Sanayi ve amele grubu, bu meselede, çiftçilerin yanında yer almış ve âşârın kaldırılması kararlaştırılmıştır. Büyük Millet Meclisi, birkaç yıl sonra bu kararı gerçekleştirecektir.*

Âşâr gibi meselâ yerli kömürün himayesi, tartışma konusu olmuştur. Kömür üreticileri, yüksek gümrük vergileriyle yerli kömürün korunmasını istemişlerdir. Cılız sanayici grubu, ithal malı kömür daha ucuz olacağından, ithalâtın serbest bırakılmasını savunmuştur. Ticaret grubunun desteği ile kömürün himayesi kararlaştırılmıştır.

İşçi sorunlarında, İstanbul Ticaret Birliği ile tam anlaşma hâlinde çalışan Amele Birliği'nin görüşleri, önemli tartışmalar olmadan kabul edilmiştir. Amele Birliği'nin bazı teklifleri şunlardır:

1 - Amele yerine bundan böyle işçi kelimesi kullanılması.

2 - Milletvekili ve belediye seçimlerinde nisbi temsilin kabulü.

3 - Tarım kesimi dışında işçiler için 8 saat çalışma.

4 - 8 saat çalışanlar gece de çalışırlarsa çift yevmiye.

5 - Asgari ücretlerin, sendikalar kuruluncaya kadar, üç ayda bir işçi temsilcisi huzurunda Belediye Meclislerince tesbiti.

6 - 1 Mayıs'ın işçi bayramı olması.

7 - İşçilerin, kaza ve ihtiyarlık dahil, sigorta ettirilmesi (primlerin yarısını işverenle hükûmet, yarısını işçi verecektir).

* Âşârın kaldırılması, büyük toprak sahipleri de dahil, çiftçiye, yeni rejimin bir hediyesidir. Bununla birlikte, ekonomik açıdan âşârın kaldırılması, tartışma götürcek bir karardır. Âşâr, tarımdan alınan alışılmış ve yerleşmiş bir cins gelir vergisi idi. Sanayileşme hareketine tarımın, gelir vergisi ödeyerek, katılması gerekiyordu. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nda tarımdan vergi alma zorunluluğu çıkınca, âşâra benzer bir vergi koymaya gidilmiştir. Ünlü İngiliz maliye uzmanı Kaldor'un tarım vergisi teklifi, âşârdan esinlenmiş müterakki bir vergidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında, iltizam usulü kaldırılıp, âşâr, devlet memurları eliyle tahsil edilen müterakki bir vergi hâline getirilebilseydi, tarım kazançlarının vergilendirilmesi sorunu, belki de çoktan çözümlenmiş olurdu.

8 – İnhisarların kaldırılması (tütün vb. gibi alanlarda inhisarın kaldırılması, iç pazar-da tüccara serbestçe tütün satabilme olanağını getirecekti).

9 – Bütün işlerin Türklere hasrı.

10 – Fazla mesai, evlilik, yıllık izin vb. gibi alanlarda çeşitli istekler.

Bunun dışında, gümrük himayesi, sanayi teşviki, tekellerden kaçınılması, yerli malı giyilmesi, büyük sermayeli ticaret ve sanayi bankaları kurulması, anonim şirket kurulması-nın kolaylaştırılması, çiftçi ile tüccar ve sanayiciye kredi sağlanması, millî ürünler için as-gari bir deniz ve kara taşıma ücreti tesbiti, teknik eğitimin geliştirilmesi vb. gibi kararlar, hemen hemen oybirliği ile alınmıştır.

Kongre, Karabekir Paşayı hoşnut etmek için, «Misak-ı Millî»den sonra bir «Misak-ı İktisadî» kabul etmiştir. O zamanlar bazı aydın çevrelerde hâkim olan iktisat anlayışını ve özelemleri dile getirmek bakımından «Misak-ı İktisadî» dikkat çekicidir. Misakta yer alan bazı maddeler şunlardır:

– Türkiye halkı tahribat yapmaz, imar eder. Bütün mesai, iktisaden memleketi yük-seltmek gayesine mâtuftur.

– Türkiye halkı, sarfettiği eşyayı, mümkün mertebe kendisi yetiştirir, çok çalışır, vakit-te, servette ve ithalâtta israftan kaçır. Millî istihsali temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır.

– Türkiye halkı, servet itibariyle bir altın hazinesi üzerine oturduğuna vâkıftır. Orman-ları evlâtları gibi sever. Bunun için ağaç bayramları yapar, yeniden orman yetiştirir. Ma-denlerini kendi millî istihsali için işletme ve servetlerini herkesten fazla tanımaya çalışır.

– Hırsızlık, yalancılık, riya ve tembellik en büyük düşmanımızdır...

– Türkler, irfan ve marifet âşığıdır. Türk her yerde hayatını kazanabilecek şekilde ye-tişir, fakat her şeyden evvel memleketinin malıdır. Maarife verdiği kudsiyet dolayısıyla Mevlûd-i Şerif Kandil gününü, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak tes'it eder.

– Birçok harpler ve zararlardan dolayı eksilen nüfusunuzun fazlalaşması ile beraber sıhhatlerimizin ve hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir. Türk, mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir; bol ve saf hava, bol güneş ve temizliği sever. Ecdat mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık ve denizcilik gibi bedenî terbiyenin yapılmasına ça-lışır. Hayvanlarına dikkat ve himmeti göstermekle beraber, cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır.

– Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur. Ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda, kendi lisanına ve kanunlarına uymayan müesseselerle münasebette bulunmaz. Türk, ilim ve sanat yeniliklerini nerede olursa olsun doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebe-tinde fazla mutavassıt istemez.

– Türkler açık alına serbestçe çalışmayı sever, işlerde inhisar istemez.

– Türkler hangi sanatta ve meslekte olursa olsunlar sevişirler. Meslek ve zümre itibariy-le elele vererek birleşirler, memleketini ve birbirlerini tanımak ve anlaşılmak için seyahatler ve haberleşmeler yaparlar.

– Türk kadını ve kocası, çocuklarını iktisadî misaka göre yetiştirirler.

İktisat Kongresi'nin kararları, tabii ki, hükümeti bağlayıcı değildi. Fakat çeşitli sınıf-ların isteklerini göstermekteydi. Bu bakımdan, toprak reformunun ve güçlü sendika ve grev hakkının söz konusu olmayışı dikkat çekicidir. Toplumdaki sınıflararası kuvvet durumu, tüccar ve büyük çiftçi lehine ağır basmaktaydı. Kongre, bu kuvvet dengesini, daha doğrusu dengesizliğini tescil etmiştir. Bu dengesizlik, hükümet kararlarında da kendisini gösterecek ve toprak reformu söz konusu bile edilmeyecektir. Çiftçi temsilcileri, boş çiftliklerin köylü-ler arasında paylaştırılmasına oybirliği ile ve şiddetle çıkacaklardır. Bu durum, Kongre'de çiftçilerin hangi çiftçileri temsil ettiğini açıkça göstermektedir.

Çağdaş uygarlık yolunda atılması gerekli ilk ve en önemli adım, toprak düzeninde prekapitalist ilişkilerin tasfiyesidir. Batı'da, Sanayi İhtilali'nin temelinde toprak reformu yatmaktadır. Toprak reformunun ilk ve en ateşli savunucuları, sosyalistler değil, İngiltere'nin büyük liberal iktisatçılarıdır. Liberal iktisatçılar, kapitalizmin gelişmesini engelliyor diye, toprağın millileştirilmesini isteyecek kadar ileri gitmişlerdir. Ne var ki, Cumhuriyet Türkiye'si, çağdaş uygarlık dâvâsının bu en önemli meselesine el atamamıştır.

«Biz ulusal varlığın temeliyiz, köküyüz;

Biz yurdun öz sahibi, efendisi, köylüyüz.»

diye ziraat marşları yazılmıştır. İnönü, «Anadolu ortasında kurulmuş bir köylü hükûmetiyiz» ve «köylü âşıkıyız» demiştir, fakat toprak reformu gerçekleştirilememiştir.

Sovyet Sefiri Aralov'un hatıralarından, Kurtuluş Savaşı günlerinde toprak reformu dâvâsını Mustafa Kemal'le tartıştıkları anlaşılmaktadır. Sovyet denemesini gözönünde tutan Aralov, Kurtuluş Savaşımızın eşrafa dayanan özelliğini unutarak, ağa ve eşraf egemenliğinden kurtarılıp toprağa kavuşturulan köylünün emperyalizme karşı yıkılmaz kale teşkil edeceğini ileri sürmüştür. Aralov, Mustafa Kemal'in bu konudaki görüşleri için şunları yazmaktadır: «Bir gün Mustafa Kemal Paşa'ya, Samsun'dan Ankara'ya gelirken yolda rastladığım, köylülerden onların ağır durumundan sözettim. Mustafa Kemal Paşa:

— Evet, evet, orası doğru, dedi. TBMM'nin ödevi, köylüyü ağır âşar vergisinden kurtarmak, ona başka kolaylıklar sağlamaktır. Ama şu anda biz bunu yapamayız. Birçok zümrelerin kinini üzerimize çekmiş oluruz. Onlar bizden uzaklaşır ve istilâcıları kovmak, halkın kurtuluşunu ve ülkenin bağımsızlığını sağlamak gibi başlıca görevimizi yapmaya engel olurlar. Millî dâvâmızı çözümledikten sonra köylü ile uğraşabiliriz.»

Zafer'den sonra da Mustafa Kemal ile Aralov arasında şu konuşma geçmiştir: «Konuşmalarımız Türkiye'nin iç meselelerine döküldü. Mustafa Kemal, yeni Türkiye'nin sosyal düzenini kendine özgü bir görüşle belirtti:

— Türkiye'de sınıflar yok, dedi. Türkiye'de işçi sınıfı yok, çünkü gelişmiş bir sanayi yok. Bizim burjuvazimizi ise, henüz burjuva sınıfı hâline getirmek gerekiyor. Ticaretimiz çok cılız, çünkü sermayemiz yok. Yabancılar bizi eziyor. Benim amacım, millî ticareti kaldırmak, fabrikalar açmak, yeraltı zenginliklerini meydana çıkarmak, Anadolu tâcirine yardım etmek, zenginleşmesini sağlamaktır. Bunlar devletin önünde duran işler. Biz bunları kanunlaştıracız!..

Aralov— Ya köylüler?

Mustafa Kemal— Onlara yardım edeceğiz, âşârı kaldıracacağız.

Aralov— Siz köylüye yardım edene kadar derebeyleri, tefeciler, hocalar onu büsbütün köleleştireceklerdir. Onların beklemeye hiç niyeti yok, bizim düşüncelerimize göre, sizin dayanağınız köylülerdir. Onları kalkındırınız, onlara toprak veriniz!.. Onları vergilerden, tefecilerin elinden kurtarınız!.. Sizde işçi sınıfı henüz çok zayıf, orası öyle. Ama işçileriniz az olmakla birlikte, güçlü, sağlam ve bilinçlidirler. Onlar, hem size destek olur, hem köylülerin kalkınmasına yardım ederler. Bizde, Rusya'da, işçilerle köylüler ebedi olarak Rusya'yı derebeylerinden kurtarmışlardır.

Mustafa Kemal— Rusya'da iş başkadır, diye cevap verdi. Rusya'yı Türkiye ile mukayese edemezsiniz! Rusya'da işçi sınıfı daha ihtilâlden önce teşkilâtlanmıştı. Yüksek bir bilinç düzeyine erişmişti. Sizde dinin, halkın üzerinde bizde olduğu kadar büyük bir etkisi yoktur. Bunu hesaba katmak gerek.»

Başka bir yerde de Mustafa Kemal şöyle demektedir: «Sizin Rusya'da mücadeleci, emektar bir işçi sınıfı var. Ona dayanmak mümkündür ve dayanmalıdır. Bizde işçi sınıfı yoktur, köylüye göre ağırlığı çok azdır. Sizde endüstri gelişmiştir; bizde ise yok gibidir. Fabrikalarımız parmakla sayılacak kadar azdır.»³⁴⁵

Bu sözler, Gazi'nin Türk toplumundaki sınıflararası kuvvet ilişkilerini nasıl değerlendirdiğini göstermek bakımından dikkat çekicidir. Köklü bir toprak reformu, güçlü bir halk hareketinin varlığını ve aşağıdan bir baskıyı gerektirir. Türkiye'de böyle bir baskı hissedilmemektedir. Hissedilen baskı, topraklarını kaybetmek değil, aksine genişletmek isteyen eşrafın baskısıdır. Mustafa Kemal ise, başka bir güç gözükmediğinden, Kurtuluş Savaşı'nı bu eşrafa dayanarak yürütmüştür. Zafer'den sonra, topraksız köylüden gelen bir baskının bulunmadığı bir ortamda, eşraf aleyhine bir toprak reformuna kalkışmak, herhalde imkânsıza yakın bir işti.

Hilâfetin kaldırılması, laiklik, öğretim birliği, tekkelerin kapanması, Medeni Kanun vb. gibi devrimler de cesur hareketlerdi. Ama bunlar, toprak reformu gibi toplumsal yapıyı bir çırpıda temelinden değiştirecek nitelikte hareketler değildi. Bu devrimler, eşrafın yeni topraklar ele geçirerek zenginleşmesine ve köylü üzerindeki egemenliğini sürdürmesine engel olmuyordu. Bu sebeple, onların toprak reformu kadar mukavemet yaratacağı söylenemez. Fakat eşraf egemenliğini değiştirmeyen o devrimler dahi hayli ciddi mukavemetlerle karşılaşmıştır. Bu sebeple, Mustafa Kemal, Hilâfetin ve Şer'îye Bakanlığının kaldırılması teklifini din adamlarına imzalatmaya dikkat etmiştir. Medeni Kanuna, önce Hoca Mustafa Fevzi Efendi'ye evet dedirtmiştir. Esasen bunlar, bir kanunla büyük ölçüde gerçekleştirilebilecek işlerdi. Ortaçağ'ı bütün kalıntılarıyla tasfiyeye yönelmiş bir toprak reformunda ise, bir kanun tek başına pek az şey ifade etmektedir. Reformun başarıya ulaşabilmesi için, örgütlenmiş devrimci bir kitle hareketinin, reformun güçlü egemen sınıflarda yaratacağı müthiş direnmeyi yenmesi gereklidir. Nitekim 1945'te Toprak Kanunu çıkarılmış, fakat aşağıdan gelen güçlü bir baskı sonucu olmadığı içindir ki, kanun uygulanamamıştır.

Öte yandan, 1923 Türkiye'sinde bir toprak reformu ihtiyacı duyulmuyordu. Toprağın bol olduğu düşünülüyordu. 1927 sayımına göre, nüfusun 9.216.918 kişisini toplayan 1.751.209 çiftçi ailesi vardı. Ekime elverişli 231,5 milyon dönüm arazinin ancak 43,6 milyon, dönümü, yani altıda biri kadarı ekilebiliyordu. Ekiilmeyen geniş toprakların varlığı, toprak talebi baskısını frenliyordu. Fakat toprak reformu yapılmayışındaki asıl engel, eşrafın gücünden ileri geliyordu. Rum ve Ermenilerden boşalan arazi, birçok halde, bey ve ağaların eline geçmişti. Rum ve Ermeni arazisini, Kurtuluş Savaşı'nda şehit düşen askerlerin ailelerine dağıtma teklifi dahi yankı bulmamıştır. Ağa ve beyler, hattâ Medeni Kanun'dan da yararlanarak, topraklarını genişletmeye ve durumlarını meşrulaştırmaya devam etmişlerdir. Bugünkü toprak kavgalarında, köylülere karşı ileri sürülen tapular, Abdülhamit döneminde değilse, genellikle bu yıllarda ele geçirilmiştir. 1924 Anayasası, 74. maddesi ile, toprak reformu yolunu fiilen kapamıştır. Bu madde, «değer pahası peşin verilmedikçe, hiçbir kimsenin malı istimval ve mülkü istimlâk olunamaz» demektedir. Ağa ve beylere maliyeti sıfır olan bu araziye, devletin yüz milyonlar ödeyebilmesine imkân yoktu. Nitekim 1937 yılında bir toprak reformuna niyetlenince, ilk iş olarak Anayasa'nın bu hükmünü değiştirmek gerekmiştir: «Çiftçiye toprak sahibi yapmak ve ormanları devlet tarafından idare etmek için istimlâk olunacak arazi ve ormanların istimlâk bedelleri ve bu bedellerin tediyesi sûreti, mahsus kanunlarla tâyin olunur.»

Doğu'daki Şeyh Sait isyanı, derebeyliği tasfiye bakımından belki bir fırsat teşkil edebilirdi. 1505 sayılı kanun, Birinci Umumi Müfettişlik bölgesinde, hükûmete arazi istimlâk etme ve buraya göçmenleri yerleştirme hakkını vermiştir. 500 kadar ağa ve şeyh, Batı illerine göç ettirilmiştir. Fakat geniş çapta bir kamulaştırma gerçekleşmemiştir. 2510 sayılı kanunla, Batı illerine aktarılan ağalar, şeyhler yerlerine dönmüşler, topraklarını da genellikle geri almışlardır. Irak'a, Suriye'ye kaçan ve oralardan mülklerini yöneten beyler de geri gelmişlerdir.

O günlerin toprak reformu anlayışı, derebeylere ve toprak ağalarına dokunmadan, muhtaç köylüye, boş topraklardan az çok dağıtmaktır. 1929 yılı Kasımında İsmet Paşa,

bu görüşü şöyle açıklamaktadır: «İşledikleri arazi kendi malları olmayan vatandaşları toprak sahibi yapmak için bu sene bazı Şark vilâyetlerimizde işe başladık. Bizim bu işte mesleğimiz, topraksız köylüye kendi malı yapacağımız tarlasında çalışmak imkânı hazırlamaktır. *Bunun hâricinde büyük çiftlik işletmekte olan gayret ve servet sahiplerine dokunmak şöyle dursun, aksine olarak bunların da iyi çalıştıklarını ve kazandıklarını görmekten memnun oluruz.*»*

1932 yılında öğrenim görüp yurda dönen Şevket Raşit Hatipoğlu'na göre, toprak reformu konusunda durum şöyleydi: «Ortada toprak reformu hakkında hiçbir düşünce bulamadım. Meclis'te yer alan ve sahnede görünen tanınmış politikacı ziraatçiler, meselâ, Muhsin Bey, Tahsin Coşkun (Atatürk çiftlikleri müdürü-meb'us), Yaşar ve Hamdi Bey (meb'us-ziraatçı) gibi şahsiyetler, bu konu açılınca:

— Aman sakın ha!..

diyorlardı. Belki de bir taraftan, Atatürk'ün de büyük çiftçi, çiftlikler sahibi olmasını düşünerek, bu tâbirden bu bakımdan da kuşkulunmuş olabilirlerdi.»

«1924-1936 arasında partinin edebiyatında, sadece çiftçiyi topraklandırma sözleri yer aldı. O da daha ziyade Hazine arazisinden köylüye toprak vermek anlamında... Toprak reformu sözleri yok. Yahut da ancak Ziraat Bankası yolu ile ne yapılabilirse.»³⁴⁶

Şüphesiz, bu dönemde, tarım alanında önemli sayılabilecek işler yapılmıştır. Eşkıyalığın önlenmesi bile, yüzyıllar boyu eşkıya zulmü altında yaşayan Anadolu köylüsü için bir nimettir. Köylünün mültezim elinden kurtarılması, köylünün kooperatifleştirilmesine ve tarım kredilerinin artırılmasına çalışılması, köylüyü okutma çabası olumlu adımlardır. Ama tarımda ilk ve baş mesele olan toprak reformuna niyet bile edilmemiştir. Kanımızca, Kurtuluş Savaşımızın yukarıdan beri anlatmaya çalıştığımız özel şartları yüzünden, o günlerde bir toprak reformuna gitmek mümkün değildi. İsmet Paşa, bu konuda, kendisine yöneltilen soruları şöyle cevaplandırmıştır:

«Soru — Atatürk zamanında toprak reformu gibi, ağaların tahakkümü gibi problemler üzerinde durulmuş mudur?

İnönü — Hepsinin üzerinde nazari olarak durduk. Ama işte yapılan işin derecesini hududunu biliyorsunuz...

Soru — O devirlerde arzu edilen bir toprak reformu, bugünkünden daha kolay gerçekleştirilemez miydi?

İnönü — Belli değil...

Soru — Neden?

İnönü — Biz buna dokunmadık. Dokunulduktan sonra anlaşılır böyle şeyler...»³⁴⁷

HALKÇILIK VE HALK PARTİSİ

1908 Hareketi'nden sonra, Türk düşünce ve politika hayatında, bugün bile en çok işitilen sözlerden biri «halk» ve «halkçılık»tır. Yalnız bu kavram, çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Kimine göre, halk ve millet, eş anlamlıdır; derebeyleri ve kompradorları ile herkes halktır. Bazen biraz farklı biçimde, memurlar ve hattâ aydınlar dışında herkese halk denildiği görülmektedir. Halkçılık ise, ilâhî bir otoriteye, padişahçılığa karşı olmak ve iktidara halk adına sahiplenmekten ibarettir. İktidar fiilen derebeylerin elinde bile olsa, halktan gelme etiketini taşıdığı sürece, bu, halkçılıktır. Siyasi planda kalan ve biçimsel bir «millî iradecilik» anlayışından öteye gitmeyen bu görüşün yanı sıra, halkçılık, sosyal bir muhteva taşımaktadır. Bu çıkışı açanlardan Gökâlp'in anlayışına göre, halkçılık, sınıflararası zıd-

*Bu görüşü en geniş ölçüde uygulayarak, milyonlarca dönüm hazine arazisini ufak parçalar hâlinde köylüye dağıtan Adnan Menderes olmuştur. Ama toprak reformu meselesi, ağırbaşarak sürüp gitmiştir.

diyetleri reddeden, fakat herkese fırsat eşitliği sağlayan, sosyal adalet ve dayanışmayı gerçekleştirmeye yönelik bir harekettir. Sosyalistler ise, sınıf gerçeğini görmezlikten gelen bu tip bir halkçılık anlayışının boşlukta kalacağı ve sosyal adaleti sağlayamayacağı inancındadırlar. Onlara göre emek ve sermaye sahipleri, sömürenler ve sömürülenler vardır. Halk, yalnızca emeği ile hayatını kazanan ve başta işçiler olmak üzere emekçilerden ibarettir. Halkçılık ise, çoğunluktaki emekçilerin eliyle, emekçilerin yararına bir toplum düzeni kurma çabasıdır.

Kurtuluş Savaşı yıllarında halkçılık, revaçta olan bir görüştür. Aydın-eşraf karışımı olan ilk meclis, bir «halkçılık beyannamesi» hazırlamıştır. Antikapalist ve antiemperyalist olduğunu ilân etmiştir. Olaylar göstermiştir ki, antikapalist'likten murat, emperyalist Batı kapitalizminin karşısında, fakat millî bir kapitalizmin yanında olmak demektir. Bu beyannamede, «halkın öteden beri maruz bulunduğu sefalet sebeplerini ortadan kaldırmak», «refah ve saadeti sağlamak», «içtimai kardeşlik ve yardımı hâkim kılarak halkın ihtiyaçlarına göre tesisler yapmak» görüşleri yer almaktadır. Ama derebeylerin tahakkümünden, toprak ağalarının zulmünden, tefeci tüccarın insafsız sömürsünden, yani halkın sefaletinin gerçek nedenlerinden söz yoktur. Beyannameyi oyları ile kabul eden eşraftan milletvekilleri, kendilerini halk olarak görmektedir. «Halkın saadet ve refahını sağlama» ile «eşrafın refah ve saadetini sağlama» arasında bir çelişkilik olabileceğini düşünmemekte, her ikisini eş anlamda saymaktadır.*

Yeni kurulan rejime, «Halk Hükümeti» adı verilmiştir. Halk Hükümeti nasıl olacaktır? Meclis'te, Sovyetlerden esinlenen «Şûrâ» sistemini savunanlar vardır. Yalnız bu şûrâ sistemi, Rusya'daki gibi proletaryanın değil, eşrafın egemen olduğu, kütleden tepki gelmeyen bir ortamda uygulanacak ve yalnızca bir biçimden ibaret kalabilecektir. Nitekim, şûrâ sistemi, Meclis'te bu açıdan eleştirilmiştir: «Hilmi Beyin teklifi, şûrâdan şûrâyâ seçim usulüdür. Halbuki bu teklif, zannederim ki, bugün de uygulanan iki dereceli seçimden daha fazla bir sonuç vermeyecektir. Her ne kadar Rusya'da şûrâdan şûrâyâ seçim usulü uygulanıyor ise de, kendilerine hatırlatırım ki, Rusya'da emekçiler diktatörlüğü vardır. Emekçiler diye Türkçeye çevirdiğim 'proletarya' diktatörlüğü bizim memleketlerde henüz câri değildir. Rusya'da servet sahiplerinin, burjuvaların oy kullanma hakkı yoktur. Bizde seçme hakkı eşittir. Seçmek, herkesin hakkıdır. O halde burada iki sınıfın diktatörlüğünü vaz'etmedikçe Hilmi Beyin bize getirebileceği Meclis, ancak bir rüesa meclisi olacaktır. (Doğru sesleri). Çünkü vilâyetlerin dar çerçevesi içinde seçilecek olan ağalar, üye olarak buraya getirilecekler ve kendilerinin itiraf ettiği gibi üç-dört dereceli seçim olacaktır.»

Kurtuluş Savaşı'na katılmış aşiret reisleri, toprak ağaları, şeyhler vb.'nin söz sahibi olduğu bir ortamda, proletarya diktatörlüğünün aracı olan Sovyetlerin biçimsel taklidinin, toplumsal açıdan bir değişiklik yaratmayacağı açıktır. Bununla birlikte, şûrâ sisteminin de belli şartlarda ağalar sistemi olabileceğini söyleyen milletvekillerinin buldukları çözüm yolu, «mesleki temsil»dir. Mesleki temsil, halkçılığın hayata intikalinin tek yolu sayılmaktadır. Mesleki temilde –Anayasayı incelemekle görevli özel komisyon sözcüsü İsmail Suphi Soysallı ve Mahmut Esat Bozkurt'a göre–, eski loncalara benzer biçimde, çiftçi, tüccar, marangoz, avukat, din adamları, her il çerçevesinde, genel oyla temsilcilerini seçecektir. Ülkeyi yönetecek olan bu kalabalık heyette yalnızca memurlar yer almayacaktır. Mahmut Esat, bu halkçılık formülünü, şu ateşli sözlerle savunacaktır: «Memleketimizde şâyet mesleki

*Halk ve halkçılık deyimlerinden kuşkulananlar da olduğu anlaşılmaktadır. Meselâ Ahmet Emin Yalman, Mustafa Kemal'in kuracağı Partiye Halk Fırkası adını vermesini, bir sınıf mücadelesine hazırlık saymıştır. Yalman'ın sözleri şöyledir: «Mustafa Kemal Paşa Hazretleri, istikbalî hazırlayabilecek en büyük kuvvettir. Bu kuvvet millî mesainin başına geçecek yerde bir (Halk Fırkası) kurarak sınıf mücadelesi ihdas etmek istidadını gösteriyor. Bu çağır, mahdut millî kuvvetlerimizi millî bir hedefte birleştirecek yerde, bu kuvvetlerin birbirini mutatal bırakmasına sebep olmayacak mı?» (Millî İstikbal Hazırıkları, *Vakir*, 18 Ocak 1923, zikreden İsmail Arar, *Ulus*, 10 Kasım 1968)

seçim esasını kabul etmezsek, emperyalist memleketlerde meşrutiyetsever geçinen tabakanın halkı aldatarak anayasadan, hürriyetten bahsetmesine benzeriz. Halk buraya gelmedikçe, halk burada mukadderatını idare etmedikçe, hiçbir zaman hakkına kavuşması imkânı yoktur ve biz elimizdeki bu kanunlarla, bu anayasalarla onlarla feci bir suretle alay ediyoruz. Bendeniz ancak çiftçi tabakasının çıkarları ile, demirci tabakasının çekicileri ile ve dabbak tabakasının önlükleri ile bu Meclis'e girdiği zaman memleketin kurtulduğuna inanabilirim. Efendiler, bu tabakanın hükümetten atılması dolayısıyledir ki, bu memleket üç asır inliyor. Bu tabaka, yani memleketin iktisadi hayatı demek olan o hakiki tabakası, o serveti ve bu memleketin efendisi memleketin idaresinden çıkarıldığı içindir ki, yabancı insanlar memleketin mukadderatına hâkim olmuş ve bu memleket felâketten felâkete sürüklenmiştir. Çünkü o tabaka, hiçbir zaman bu memleketi duyamaz, bütün varlığı ile hissedemezdi. Bu memleketi hissedebilecek olan memleketin iktisadi hayatında meslek sahipleridir.»

Mahmut Esat Bozkurt, İktisat Vekili iken, bu görüşlerini İzmir İktisat Kongresi'nde uygulamak fırsatını bulmuştur. Ne var ki, İzmir denemesi, hiç de halkçı bir özellik taşımamaktadır. Kongrede, çiftçi mesleği, çıkarlılar tarafından değil, büyük çiftlik sahipleri tarafından temsil edilmiştir.* Boş çiftliklerin çıkarlılara dağıtılması teklifine, çiftçi delegeleri oybirliği ile karşı çıkmışlardır. Kısaca, Kurtuluş Savaşı günlerinde geniş halkçılık tartışmalarına yol açan şûrâ sistemi de, mesleki temsil de -toplumsal yapıda bir değişiklik olmadığı sürece- eşraf egemenliğini çeşitli biçimlerde sağlamaktan başka bir sonuç vermeyecekti. Nitekim halkçılığın uygulama aracı olan halkçı tek parti de, bütün sınıfları temsil etme iddiasına rağmen, eşraf egemenliğini yansıtacak, eşraf-memur karması bir parti olarak doğacak ve gelişecektir.

Gazi, CHP'nin halk ve halkçılık anlayışını şu sözlerle dile getirmektedir: «Halkımızı gözden geçirelim. Biliyorsunuz ki, memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde milletimizin ekseriyet-i azimesi çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca, buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri hatıra gelir. Bizde büyük araziye kaç kişi maliktir? Bu arazinin miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki, memleketimizin vüs'atine nazaran hiç kimse büyük araziye mâlik değildir. Binaenaleyh bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır. Sonra sanat sahipleri ile kasabalarda ticaret eden küçük tüccarlar gelir. Bittabi bunların menfaatlerini, hal ve âtilerini temin ve muhafaza mecburiyetindeyiz. Çiftçilerin karşısında olduğunu farzettığımız büyük arazi sahipleri gibi, bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilâkis inmemleketimizde birçok milyonerlerin, hattâ milyarderlerin yetişmesine çalışacağız. Sonra amele gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalâthane vs. gibi müessesat çok mahduttur. Mevcut amelemizin miktarı 20 bini geçmez. Halbuki memleket teali eylemek için çok fabrikalara muhtacdır. Bunun için de amele lâzımdır. Binaenaleyh tarlada çalışan çiftçiden farklı olmayan ameleği de himaye ve siyanet etmek icap eder. Bundan sonra münevveran ve ulema denen zevat gelir. Bu münevveran ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara terettüp eden vazife, halkın içine girerek irşat ve il'â etmek ve onlara terakki ve temeddünde pişvâ olmaktır. İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Binaenaleyh muhtelif meslekler erbabının menfaatleri yekdiğerine memzuç olduğundan, onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve heyet-i umumiyesi haktan ibarettir.»

Bu nedenlerledir ki, CHP, bütün halkın partisi olarak kurulmuştur. 1923 Parti Nizamnamesinde, «halk mefhumunun herhangi bir sınıfa münhasır olmadığı» belirtilmektedir. Gerçekte ise, CHP, kütlelerin eşraf egemenliğinde pasif kaldığı bir ortamda, eşraf ve aydın memur karması bir siyasi teşekkül olmuştur. CHP yöneticilerinden Prof. Turan Güneş, CHP'nin toplumsal yapısını şöyle açıklamaktadır: «Batılılaşma ameliyesine en yakın züm-

*Bugün dahi, çiftçilerin meslek kuruluşu olan Ziraat Odaları'nın büyük çiftçilerin egemenliğinde bulunduğu hatırlanmalıdır.

reler, CHP'nin kurulduğu senelerde, mahalli eşraf ve memurlardı. Atatürk, inkılâplarını yaymak için, devlet teşkilâtı olarak memurları, parti teşkilâtı olarak da mahalli eşrafı kullanmıştır. Bunun sebepleri âşikârdır. Bir kere, Cumhuriyet'in kuruluş senelerinde Türkiye'nin nisbeten aydın zümresini bunlar teşkil ediyorlardı. İkincisi, memurlar, devlet makinasının çarkları olarak, tabiatıyla devlet icraatına bağlıydılar. Eşraf da devletle ve binaenaleyh iktidarda bulunanlarla en sıkı teması olan ve devlete bağlı olan bir zümre teşkil ediyordu. Vilâyetlerdeki Cumhuriyet Balolarını hatırlayanlar, Vali Bey'in yanında belde eşrafının da eşleriyle birlikte, şöyle salonun bir kenarına iliştğini unutmamış olacaktırlar.

Bir hususa da işaret etmek isterim: Mahalli eşraf, milli mücadelede, günün şartlarına uygun olarak, hiç de kötü bir imtihan vermemiştir. *Vurun Kahpeye* romanının aksine olarak, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çekirdeğini, umumiyetle taşradaki mahalli eşraf teşkil etmiştir.

Zaten bu bakımdan CHP'yi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üzerine teşkilâtlandırmak da kolay olmuştur.

Mahalli teşkilât olarak, eşraftan kurulu partinin üst kademelerini de, Atatürk'ün etrafında Milli Mücadeleyi başarıya ulaştırmış olan subaylar ve memurlar teşkil etmiştir. Devlet teşkilâtı ile parti teşkilâtını zaman zaman birleştirme temayülü bir yana, yakın bir tarihe gelinceye kadar, parti üst kadroları ile devlet kadroları arasındaki oldukça sıkı transferler de, uzmanlarca üzerinde dikkatle durulması gereken bir konudur.....

Netice itibariyle, tek parti devrinin siyasî hayatı, hemen hemen dar bir zümreye inhisar etmiş, halk toplulukları idareye fiilen iştirak şöyle dursun. bilâkis -ve mühim olan budur- siyasî faaliyetlerin, hattâ genel olarak, toplum hayatının dışında kaldıkları itibainna kapılmışlardır.»³⁴⁸

CHP, eşraf -memur işbirliğine, daha doğrusu uzlaşmasına dayanan karakterini yakın zamana kadar sürdürmüştür. Eşraf, partili olmanın avantajlarından yararlanmış, buna karşılık inkılâpları benimseyerek, rejime bir toplumsal dayanak sağlamıştır. CHP'nin başından beri en yüksek basamaklarında uzun yıllar görev almış olan Hilmi Uran, bu konuda şunu yazmaktadır: «Vilâyetlerde parti varlığını mutemetler (il başkanları) temsil ederler, partiye izafe edilen her hoşnutsuzluğa mutemetler muhatap olurlardı. Esasında vilâyetlerde parti faaliyetini idare edecek zât olarak da, mutemet bulmak, parti teşkilâtı kurmanın en müşkil tarafı idi ve bütün parti müfettişleri hakikî zorluğu burada bulurlardı. Çünkü memleket tek parti idaresinde olduğu için, haddizatında parti, hükümet gölgesinde yürür ve parti mutemetleri, hükümet reisleriyle mütesanit hareket ederlerdi. Bu, mutemetlerin yumuşak başlı, uysal mizaçlı olmaları lüzumlu kıldı. Öte taraftan, hükümet reisleri dâhil olarak bütün memurların suihareketleri dönüp dolaşıp partiye izafe edildiğinden, mutemetler bu noktayı daima gözönünde tutarlar ve icabında merkezi ikaz ederlerdi. Binaenaleyh mutemetler, mahalli hükümet rüesasının hem kontrolörü, hem de onların peyrevi idiler. Bu da mutemetlerin çok ihtiyatlı ve çok basiretli olmalarını icap ettirirdi. Sonra, mutemetler partiden bir ücret almazlar ve tersine çok defa zâtî işlerini de parti meşguliyeti dolayısıyla yüzüstü bırakırlardı. Bu itibarla, dürüst, nâmuslu, popüler olmak gibi lüzumlu vasıflarla birlikte, mutemet olacak kimsenin, geçim bakımından da hal ve vakti yerinde olması ve partiyi istismar ederek parti sırtından yükselmek hevesine kapılmaması gerekirdi.

Bu durumda ve bu vasıflarda adam bulmak ise, her vakit için kolay olmazdı ve mutemetlerin -bilerek, bilmeyerek- hareketleriyle ve taşkınlıklarıyla halkı incittikleri ve muhitte hoşnutsuzluk yarattıkları olurdu.»

«Vazifem (İstanbul Parti Başkanlığı) sâkin ve tek parti hayatının icabına uygun olarak hareketsiz geçiyordu. Ocak ve bucak teşkilâtımızdan itibaren tekmil kademe teşkilâtımızın başında bulunan arkadaşlar, daha ziyade hükümet teşkilât kademelerindeki mülki âmirlerle âhenkli yürümeye ve iyi geçinmeye dikket etmeyi kendilerine şiar ediniyorlardı. Ve karışlarında muarız bir parti olmadığı için, hiçbir politik faaliyet göstermiyorlardı. Bu, 18 Ha-

ziran 1936 tarihine kadar böyle devam etti. Ve o tarihte parti işleri de hükümet reislerine devredildi.»³⁴⁹

1936 yılında İçişleri Bakanı, Parti Genel Sekreterliğine getirildi. Başbakan esasen Parti Genel Başkan vekili idi. Valiler ise, ilbaşkanı yapıldı. Böylece parti, tamamen bürokrasinin kontrolü altına alınmaktaydı. Memurin Kanunu, memurların siyasetle uğraşmasını yasaklamakla birlikte, yüksek memurlar, parti yöneticileri oluyorlardı. Gazi, Memurin Kanunu'nun değiştirilmesine dahi lüzum olmadığı kanısındaydı. «Ben bu maddede değiştirilecek bir şey görmüyorum. Çünkü burada memurların siyasi cemiyetlere girememesinden maksat, onların benim partimden başka bir partiye intisap edememesi demektir, bu bakımdan bu madde hattâ faydalıdır ve kat'iyen değiştirilmemelidir.» diyordu.³⁵⁰

Yüksek memurların yönetiminde eşraf temsilcilerinden kurulu bir parti, bu hüviyetiyle, bürokrasinin bir parçası hâline gelmiştir. Bürokrasi ile ya da bürokrasinin uydusu olmuş bir kuruluş ile, devrimleri sonuna kadar götürmenin güçlüğü ortadadır. Bürokrasinin özelliği, her yerde tutuculuğa yöneliştir. İlerici partiler, köklü toplumsal devrimlere giriştikleri zaman, karşılaştıkları en önemli sorunlardan birini, bürokrasinin devrimci atılışı köstekleyici bir engel olmaktan çıkarılması teşkil etmiştir. Bu hayati sorun, genellikle, devrimci partinin bürokrasi üzerindeki kontrolünü arttırması suretiyle çözülmüştür. Bizde ise, partinin eşrafa dayanan yapısı yüzünden, devrimcilik, parti üzerinde bürokrasinin kontrolünü arttırmasını gerektirmiştir.

CHP'nin, Kurtuluş Savaşı şartlarından gelen bu özelliği, devrimci gidişi frenlemiştir. Partinin devrimciliğe elverişsiz yapısına rağmen, Kurtuluş Savaşı liderleri, ellerindeki örgütle, yine de büyük işler yapmışlar ve birçok alanda önemli devrimleri başarmışlardır. CHP'de kümelenen eşraf, zenginleşmesine engel olmadığı ve hattâ destek olduğu sürece, devrimlere bir itirazda bulunmamış, onları kabullenmiştir. Bürokrasinin devrimci-milliyetçi kanadı, liderlerin gidişine ayak uydurmaya çalışmıştır. Yapılanlardan çok, yapılamayanlar üzerinde durmamıza rağmen, büyük işlerin yapıldığını hiçbir zaman hatırdan çıkarmamamız gerekmektedir. Bununla birlikte, bürokrasi-eşraf karması bir örgütlenme ile, toplumsal yapıda köklü dönüşümleri gerçekleştirmenin güçlüğü kabul edilmelidir. Nitekim bir toprak reformu söz konusu olur olmaz, en şiddetli tepkiler CHP'nin içinden gelmiştir. Şeref Ulug'lar, Cavit Oral'lar, Kasım Gülek'ler, Adnan Menderes'ler, Emin Sazak'lar, Mürseloğlu'lar, Arıkoğlu'lar, Sağiroğlu'lar vb. gibi partinin eşraf kanadından gelen mukavemet, bürokrat kanadın bir kısmı tarafından desteklenmiş ve Toprak Kanunu ölü doğmuştur. Bu bakımdan, 1950'den önceki yıllarda partinin fiili genel başkanı durumunda bulunan ve İnönü'nün yirmi yıllık yakın çalışma arkadaşı olan Hilmi Uran'ın toprak reformu hakkındaki görüşleri, partinin devrimci olanaklarının sınırını göstermek bakımından dikkat çekicidir. Uran, Toprak Kanunu'nu şöyle değerlendirmektedir: «Böyle bir kanunu çıkarmak.... memleketimizin iç bünyesini lâıykıyla bilmemek, veyahut da onu bilmiyor görünmek demektir. Nitekim sırf bu son sebep yüzünden, kanun, Meclis'ten âdeta zorlanarak çıkarılabilmisti ve kanunun çıkabilmesi için Başvekil Saraçoğlu, hususi gayretler sarfına mecbur olmuştu. Kanun Meclis'ten çıktıktan sonra da Halk Partisi aleyhtarları, bunu silâh olarak ele almışlar ve hükümetin bu kanunla büyük arazi sahipleri elinden bir kısım araziyi almak istediği yolunda geniş propagandalar yaparak büyük arazi sahiplerini yer yer aleyhimize kazanmışlardı.

Halbuki yurdumuzda, hiç sahipli araziye dokunmaya lüzum kalmaksızın da, topraksız vatandaşlara dağıtılabilecek her yerde birçok arazi vardır. Öte taraftan büyük arazi sahiplerinden sahip bulundukları araziye verimli surette işletmeyenleri, topraklarını fennî şekilde işletmeye mecbur edecek çok daha başka tedbirler mevcuttur. Bunlar, bilinen şeyler olduğu halde, büyük arazi sahipleri elinden, icabında topraklarının bir kısmının istimlak edilerek alınacağı şeklinde kanuna bir hüküm koymak, yurttan devamlı bir huzursuzluk yaratmış ve büyük arazi sahiplerini aleyhimize çevirmiştir

Eğer kanun –arazi darlığı çeken bazı memleketlerde yapılageldiği gibi–, bizde de bir toprak rejimi tatbikine gidiliyormuş gibi bir heves gütmeksizin çıkarılmış ve bazı vatandaş topraklarına el-konulacağı endişesini yaymamış olsaydı, aleyhimize bir parti silâhı olarak kullanılamıyacak ve vatandaşlara da yine her yerde bol bol toprak verilebilmiş olacaktı.

Kanaatim odur ki, biz bu kanunla hiç ciddi bir lüzum yok iken sadece bir üzüntü olarak ortalıkta, işte biz de bir toprak rejimine gidiyoruz zannını ve endişesini uyandırdık ve hiçbir faydasını görmiyerek onun da sadece zararını çektik, durduk.»³⁵¹

Hilmi Uran, Toprak Kanunu’nu çıkartan hükümette İçişleri Bakanı idi. 1947 yılında da, İnönü’nün Genel Başkanlıkla fiilen uğraşmaması kararlaştırılınca, bağımsız olarak genel başkanlık görevini yapmak üzere, CHP Genel Başkan Vekili seçilmiştir. En önemli dâvâsı, 1945’te çıkartılan Toprak Kanunu’nu hayata geçirmeye çalışmak olması gereken CHP’nin fiili liderinin toprak reformu hakkındaki görüşleri, reform aleyhtarlarınınkinden farklı değildir. Geçmişte, İttihat ve Terakki zamanında, Kara Kemal’in yanında esnaf loncalarının kuruluşunda çalışmış olan CHP Genel Sekreteri Memduh Şevket Esendal’in görüşlerini de Şevket Süreyya Aydemir anlatmaktadır: «Konuşmamızda ona, harp sonrası plan ve programlarından da bahsetmiştim. Her memleketin bu işlere yöneldiğini, hattâ komşumuz Sovyetler Birliği’nin daha harbin karanlık günlerinde bu yoldaki hazırlıklarını anlatmak istedim. Bu arada Sovyet Hafif Sanayi Komiseri’nin, Türkçeye de çevrilmiş olan kitap hacminde bir nutkundan bahsettim. Bana cevabı şu oldu:–Rusya’yı bırak, onu artık unutalım. Bundan sonra Rusya’nın 50 sene, hiç değilse 30 sene adı dahi duyulmayacaktır.’ Tabii CHP Genel Sekreteri aldanıyordu ve görüşleri bu kadar da değildi. Bana, eğer araştırmalar yapmak istiyorsam, bu işleri bırakıp, Ankara’da artık ölmüş olan eski dabakhaneler hakkında bilgi toplamamı ve ‘vertikal’ medeniyete, yani bacalar, fabrikalar medeniyetine önem vermemekliğimi tavsiye etti. Bir aralık sefir bulunduğu Afganistan’dan Türkiye’nin faydalanabileceğini söyledi, misaller getirdi!.. Son tavsiyesi de, şehirlere boşverip, kırlarda, bir derecik boyunda, bacasından duman tüten bir dam altında saadeti aramak oldu.»³⁵²

Bu örnekler de gösteriyor ki, eşrafa ve büyük kısmıyla tutucu bir bürokrasiye dayanma durumundaki devrimci kadro, mümkün olanın çok ötesinde büyük işleri başarmıştır. Fakat bütün yapılanlar, değiştirilemeyen eski toplumsal yapı üzerine oturtulmuştur. Reformlar, devrim yoluyla değiştirilmeyen bu toplumsal yapı üzerine bina edildiği içindir ki, çağdaş uygarlığa ulaşma açısından, beklenildiği ölçüde verimli olamamıştır. CHP, yapısı itibarıyla, Kurtuluş Savaşı’nın devrimci kadrosunu devrimlere iten değil, onun devrimci atılışını frenleyen bir siyasi kuruluş olmuştur. Bu frenleyici çerçeve içinde, Kurtuluş Savaşı’nın büyük liderleri, prestijlerine ve parti ve bürokrasi içinde azınlıkta kalan milliyetçi ve devrimci aydınlara dayanarak, her alanda reform yapmaya çalışmışlardır.

KALKINMA YOLU: MİLLÎ İKTİSAT

Kurtuluş Savaşı liderleri vatan kurtulduktan sonra, asıl savaşın ekonomik alanda verileceğini biliyorlardı. Gazi, «iktisadiyat demek, her şey demektir» görüşünü savunuyordu. «Halk devri, iktisat devridir» diyordu. Fakat nasıl bir iktisat politikası uygulanacaktı? O günün şartlarında, kapitalizmden başka bir sistem düşünüleliyordu.

Kapitalist kalkınma yolu, iki biçimde uygulanabilirdi: Liberal, ya da müdahaleci bir denemeye gidilebilirdi. Liberalizm, sonuçları itibarıyla, cılız Türk burjuvazisini kendi hâline bırakmak, daha doğrusu onu yeniden Avrupa kapitalizmine teslim etmek demekti. Bu, Cavit Bey politikasının tekrarı anlamına gelmekteydi. Lozan’da Lord Curzon, «Birkaç yıl sonra kapımızı çalacaksınız, bugün reddettiklerinizi kabul edeceksiniz.» derken, bu liberal kapitalist politikanın normal sonucuna işaret etmekteydi. Devletçiliğin ilk hamlesini teşkil eden demiryolları Sivas’a ulaştığı gün, İsmet Paşa da bu gerçeği dile getirmektedir:

«Ben Lozan'dan döndüğüm zaman, Avrupa, Türkiye'nin mali tarihini daima bir bataktan diğerine düşmeye mahkûm, içinden çıkılmaz bir vaziyette tasavvur etmekte haksız değildi. Ya memleket kendi vesaitiyle kalacak, maaşını veremiyen yarımsı yıkılmış harabeler içinde hiçbir imar yapamıyan vaziyette yeis ve nevmidi içinde kendi kendine çöküp gidecek, yahut yaşayabilmek için Avrupa'nın karşısında diz çökerek istiklâl mücadelesinin bütün neticeleri pahasına ekmek parası arayacaktı.» Bu kaderden kurtulmak isteyen milliyetçi Türkiye, müdahaleci olacak, devlet eliyle kendi kaynaklarını seferber etmeye çalışacaktı. Devlet, özel sanayici, çiftçi ve tüccar yetiştirmek için, gerekli yardımları getirecekti. Asayiş, adalet, savunma gibi klasik hizmetlerle yetinen «jandarma devlet» anlayışı bırakılacak; devlet, millî tasarrufun oluşumunda aktif rol oynayacak ve bu tasarrufları kısmen müteşebbislere aktaracak, kısmen kendi kullanacaktı. 1930 yıllarında «devletçilik» adını alacak olan bu müdahalecilik, ekonomik bağımsızlık özlemi taşıyan milliyetçiliğin kaçınılmaz sonucuydu. İnanılıyordu ki, bu bağımsızlık, Löventenler ile azınlıkların yerini Türk işadamlarının almasıyla gerçekleşecektir. O halde devlet, Türk işadamlarının elinden tutmalı, onların güçlenmesine çalışmalıydı. Nitekim Birinci Dünya Savaşı başında, İttihat ve Terakki'nin milliyetçi kadrosu, kapitülasyon zincirlerinden kurtulur kurtulmaz, bugün «devlet eliyle fert zengin etme» diye eleştirilen, fakat o günlerde «millî iktisat» adı verilen bu tip bir politikaya yönelmişti. Yeni Türkiye de, bu politikayı deneyecekti.

İttihatçı denemenin hayal kırıklığı yaratmasına rağmen, milliyetçi aydın kadronun ekonomik bağımsızlık özlemine cevap veren bu politika, Löventenlere ve azınlıklara nazaran ikinci planda kalan yerli işadamlarının isteklerine tamamen uygun düşmektedir. Kurtuluş Savaşı'na katılan Anadolu tüccar ve eşrafı, Zafer'in nimetlerinden, devlet desteğiyle yararlanmak istemektedir. İstanbul'un yerli tüccarı, daha yukarıda gördüğümüz üzere, Zafer'den sonra «Osmanlı» etiketini derhal atarak «millî» etiketini benimsemiş ve devlet yardımıyla İstanbul iş hayatına egemen olma isteğini açıklamıştır. İzmir İktisat Kongresi, bu isteği dile getirmiştir. Kongreye egemen olan görüş, «devlet karışmasın, biz yapalım» değil, «devlet, bizi her planda desteklesin» görüşüdür. İktisat Kongresi'nin kabul ettiği, «özel faaliyet inisiyatifinin son bulduğu noktada devletin görevleri başlar» ilkesi, devletin çeşitli müdahalelerle bu inisiyatifı yaratmasına ve geliştirmesine engel sayılmamaktadır. Liberalizm, ideolojik planda savunulsa dahi, bu, ancak bazı iktisat profesörlerinin samimiyetle inandıkları, fakat iş çevrelerinin aslında reddettikleri bir anlayıştır.

Genç Cumhuriyet, bu şartlarda, bir millî iktisat politikası uygulamaya yönelmiştir. Fakat başlangıçta, devletin olanakları hayli sınırlıdır. Gümrük vergilerini artırma yetkimiz yoktur. Lozan Antlaşması'yla, gümrük vergilerinin 1929 yılına kadar, 1916 yılı seviyesinde kalması kabul edilmiştir. Bu yüzden sanayiin ciddi bir himayesi sağlanamadığı gibi, çoğu büyük şehirlerdeki varlıkların tüketimine giden aşırı ithalât, ödeme dengesinde büyük açıklar yaratmaktadır. Cumhuriyet Türkiye'si, uzun yıllar döviz kaynaklarının önemli bir kısmını, Avrupa sanayiinin tüketim mallarına yatıracaktır. 1927 yılında tüketim malları, ithalâtın yüzde 70'ine ulaşmaktadır. Ayrıca, bir kambiyo kontrolünün yokluğundan, Türk parası, borsada bir spekülasyon konusu olmaktadır. Türkiye'de İngiliz Lirasına çevrilen servetler, dışarıya akmaktadır. Sıkı bir kambiyo kontrolü ve bir Merkez Bankası, ancak 1930'dan sonra kurulabilecektir. Yüksek bilgisinden yararlanmak üzere getirilen yabancı uzman Müller, Merkez Bankası'na ihtiyaç olmadığı tezini savunacaktır. Spekülasyon ve aşırı tüketim malları ithalâtı yüzünden sallanan Türk Lirasının değerini korumak, büyük bir gaile teşkil edecektir.

Milliyetçi kadro, paranın dış değeri gibi, iç değerini korumak bakımından büyük bir titizlik gösterecektir. Sağlam para, bağımsızlığın ve milliyetçiliğin gereği sayılacaktır.* İh-

*Kapalı ekonomiden pazar ekonomisine geçiş süreci içinde, artan para ihtiyacı dolayısıyla, enflasyona yol açmadan emisyonu gitmek mümkün gözükmemektedir. Bu açıdan Cumhuriyet yönetiminin izlediği ortodoks para politikası eleştirilebilir. Nitekim gerek İş Bankası Grubu, gerek Kadrocular, para basmaktan kaçınılmamasını

tiyaçlar ve gelirler arasındaki büyük uçuruma rağmen, bütçede denklik ilkesi, titizlikle benimsenecektir. Yetersiz bir bütçe ile çok iş yapmak gerekecektir. Meselâ 1930 Bütçesi'ne bir göz atalım: Güçlü bir Ordu besleme zorunda olan genç Cumhuriyet'in bütçesinin yüzde 28,3'ü millî savunmaya gitmektedir. Lozan Antlaşmasıyla Osmanlı borçlarının büyük kısmı yüklenilmiştir. 1930 yılı borç taksidi 32 milyon lira ile bütçenin yüzde 14,6'sını götürmektedir. Ağır borç ve savunma yüküne rağmen, genç Cumhuriyet, hayatı saydığı demiryolları politikasına bütün gücüyle girişmiştir. Bayındırlık işleri, bütçenin yüzde 15,2'sini almaktadır. Bu sebeple, tarım ve sanayi yatırımlarına bütçede pek az yer kalmaktadır. Bütçede, İktisat-Ticaret ve Ziraat bakanlıklarına ayrılan ödenek, yüzde 3,7'den ibarettir. Bu ağır şartlar, borçlanmaktan çekinen ve hattâ imtiyazlı yabancı şirketleri satın almayı arzulayan milliyetçi kadroyu, istemeye istemeye borç almaya zorlamıştır. Fakat normal şartlarda borç bulmak mümkün değildir. Nitekim Osmanlı Bankası'nın kapısı çalınmıştır. Fakat şartlar çok ağırdır. İsmet Paşa, bu borç para bulma teşebbüsünü şöyle açıklamaktadır: «1926'da, devletin yakından temasta bulunduğu bir yabancı müesseseden altı ay vade ile 10 milyon lira borç almak istedik. Cevap olarak, 10 milyon liralık rehin ve her şeyden önce borçlar meselesinin hallini teklif ettiler. İhtiyaç zamanında borç şartlarını anlamak için bu bir delil değil mi?»³⁵³

Devlet, bu sınırlı imkânları ile, tarım ve sanayi alanlarında önemli yatırımlara girmiyerek, esas itibarıyla, demiryolu yapımı ile yetinecek, fakat sınırlı olanaklarının elverdiği ölçüde, devlet kaynaklarını müteşebbis yaratma yolunda kullanacaktır. Bu görüş, Gazi'nin imzasını taşıyan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 8 Nisan 1923 tarihli «Dokuz Umde»sinde belirtilecektir: «Harap olan memleketimizin sür'atle tamir ve ihyası hakkında devletçe ittihaz olunacak tedabirden başka inşaat ve tamirat için yer yer şirketler teşekkül teşvik ve temin ve ferdi teşebbüsleri himayeye medar olacak ahkâm vaz'olunacaktır.»

ÖRNEK MÜTEŞEBBİS: GAZİ

Bu harekete bizzat Gazi örnek verecektir. Gazi, örnek çiftçi, örnek bankacı ve örnek sanayici olacaktır. Gazi, sonradan Hazine'ye bağışlayacağı birçok örnek çiftlik kuracaktır. Bu çiftlikler şunlardır: Ankara'da Orman Çiftliği (Orman, Yağmurbaba, Balgat, Macun, Güvercinlik, Tahar, Etimesut, Çakırlar çiftliklerinden kurulu), Yalova'da Millet ve Baltacı çiftlikleri, Silifke'de Tekir ve Şövalye çiftlikleri, Dört Yol'da portakal bahçesi ile Karabasmak Çiftliği, Tarsus'ta Piloğlu Çiftliği.

Gazi, bu çiftliklerinde traktör üzerine binerek tarım yapmış, çiftlik ürünlerini çevreye dağıtmış ve komşu çiftliklerle birleşerek kooperatifler kurulmasını teşvik etmiştir. Meselâ Tekir Çiftliği sahibi Kemal Atatürk, Silifke Ziraat Bankasına şu dilekçeyi veriyordu: «Merkezi Tekir Çiftliği olmak ve Arkarası, Persenti, Avşar, Karadedeli, Tekir, Tekirkoyuncu,

istemislerdir. İsmet Paşa, bu yola gitmeyi reddetmiş ve ekonomi bilenler için kahramanca sayılabilecek bir ısrarla bütçede ve dış ticaretle denklik ve sağlam para politikası izlemiştir. Sanırsız ki, bu tutumda «ayağını yorganına göre uzatarak, Lord Curzon'lara yeniden avuç açma durumuna düşmekten kaçınma» biçimindeki milliyetçi tepki rol oynamıştır.

Ortodoks para politikasının, dar görüşlü teknisyenlerin eseri olduğunu iddia edenler de vardır. Meselâ Ahmet Hamdi Başar, bu konuda şunları yazmaktadır: «İnönü, enflasyon, deflasyon emisyon gibi basit terimleri bile Başbakan olduktan sonra bir banka müdürünün ağzından işiterek öğrendiğini ikrar eder. Selâhattin Çam'ın Merkez Bankası Müdürü olduğu sıralarda bir bakanlığın bir yatırım için Merkez Bankası'ndan kredi istediğini reddetmesi üzerine, Başbakan bizzat Banka Umum Müdürüne gitmiş ve onun «Paşam, eğer bu kredi verilirse enflasyon olur» demesi üzerine, «Ne demek enflasyon?» diye sormuş olduğunu sayın Ecvet Güresin yazısında anlatır. Selâhattin Çam'a göre, enflasyon son derece korkunç, memleketi batıracak şeydir!... O zaman tedavüldeki para. 150 milyon lira idi. Karşılığı da sözde altın olarak mevcuttu. Para dediğin böyle olurdu!» (*Barış Dün-yası* dergisi, sayı 62).

Türkmenli, Türkmenuşağı, Tozara köylerini de ihtiva etmek üzere mıntıkamızda 2836 Tarım Kredi Kooperatifleri Kanununa uygun bir Tarım Kredi Kooperatifi kurmak istiyoruz.

Dileğimiz Bankanızca da muvafık görüldüğü takdirde imzalanmak üzere, altı nüsha ana mukavelenamenin itâsını rica eder ve hazırlanacak ana mukavelenamenin Ekonomi Bakanlığınca tasdik ve noterlikçe tescil muamelelerinin ifası için gereğinin yapılmasını dileriz.»

İnönü, milletin hizmetine verilen bu çiftlikler hakkında Meclis kürsüsünden şu bilgiyi vermektedir: «Hazine'ye geçmekte olan bu çiftliklerin değeri milyonları anlatan bir servet hâlinindedir. Bu çiftlikleri Atatürk, yıllardan beri kişisel birikimi. özellikle kişisel emeği ile kurmuştur.

Atatürk, her türlü kişisel yararların, kendi kişiliğince yönelecek her türlü yararların daima üstünde kalmış ve daima üstünde kalacak olan ulusal varlıktır.

Bu çiftlikleri Atatürk, Cumhuriyet Halk Partisi'nin malı olarak saklıyordu. Şimdi Hazine'ye terketmesi, bir defa çiftliklerin köylüler için bir okul, özendirici bir araç hâlinde kullanılmasının, Devlet elinde uygulanma açısından daha kolay olacağı umudundadır.»³⁵⁴

Atatürk, tarımın dışında sanayi alanında ilk yerli bira fabrikasıyla çeşitli fabrikalar kurduğu gibi,* sanayiinin finansmanında önemli bir rol oynaması beklenen İş Bankası'nın da temellerini atmıştır. Atatürk, önce Osmanlı Bankası ile ortaklık kurarak, bu bankayı az çok kontrol altına almak istemiştir. Osmanlı Bankası'nın olumsuz tutumu üzerinedir ki, bir milli banka kurmanın zorunluluğuna kanaat getirmiştir. Falih Rıfkı'ya göre, yabancı bankalardan biri, «— Acaba sizdeki yüz bin liramızla bankanıza ortak olamaz mıyız? » sualine, Türklerin bu işlerle uğraşması yersiz olduğu gibi bir cevap verince, Mustafa Kemal, yüzbin lirayı hemen bankadan çeker, çuval içinde Kasaboğlu çarşısında bir dükkâna koyar ve önüne bir de nöbetçi diker. Şimdi sermayeleri yüz milyonları aşan resmi ve hususi bankaların temeli budur.»**³⁵⁵

İŞ BANKASI

Daha sonra İttihatçıların İtibar-ı Milli Bankası'nı da yutacak olan İş Bankası, 1924 yılında 1 milyon lira sermaye ile kurulmuştur. Fakat ödenmiş sermaye, 250 bin lira idi ve

*Atatürk'ün sanayi alanındaki teşebbüsleri şöyle sıralanabilir: bira fabrikası, malt fabrikası, buz fabrikası, soda ve gazoz fabrikası, deri fabrikası, ziraat âletleri ve demir fabrikası, iki süt fabrikası, iki yoğurt imalâthanesi, şarap imalâthanesi, iki taşlı elektrikle işler bir değirmen, İstanbul'da bulunan bir çelik fabrikasının yüzde 40 payı, iki peynir imalâthanesi.

Tarım alanında Atatürk'e ait çiftliklerin toplam genişliği 154 bin 129 dönümü bulmaktadır. Bütün bunlar millete kalmıştır.

**123 sayılı Geçir dergisine göre. Celâl Bayar İş Bankası'nın kuruluşunu şöyle anlatmaktadır:

«—İmar Vekili bunuyordum. İşlerimiz çoktu. Türk ve Rumlar arasında mubadele muameleleri yapıyor-duk. Rumlar, ticaret ve sanayi erbabı olarak, Batı Trakya'yı terk ediyorlardı.

Bu iki benzemez vasıftaki insanların mubadelesi müşküldü. Bir gün, Atatürk'ün kayınbiraderi Uşşakizâde Muammer Bey bana geldi. Gazi'nin ve kendilerinin 250 bin liralara bin bulundugunu, bununla ihracat ve ithalat işleri yapmak istediklerini, fakat Gazi Hazretleri'nin kendisine:

—Bir kere Celâl Beye sorunuz, ondan fikir alınız, dediğini söyledi.

İthalat ve ihracat işlerinin çok riskli olabileceğini düşündüm. Sonra Gazi'nin bu gibi işlere isminin karış-maması gerektiğini düşündüm. Vaktiyle bankada çalışırken, Türk tacirlerinin, yabancı bankalardan faydalan-dıklarını görür ve bir milli Türk bankasına daima ihtiyaç duyardım.

Bu 250 bin lira ile 1 milyon sermayeli bir banka kurulmasını, bunun aslında bir âmme hizmeti olacağını düşündüm, bu telkini Muammer Beyeyaptım.

Atatürk, bu fikri beğenmiş, bir akşam bu konuyu sofrada ortaya attı. Üzerinde derinlemesine konuştu ve 'Ama kim idare edecek bunu? Bunu idare etmek için Celâl Bey gibi bir insan lâzım' dedi.

Atatürk, bu bahsi bir gün bana açtı: 'Böyle bir şeyi kabul eder miydiniz?' diye sordu. 'Siz emrettikten sonra... dedim. 'Ama', dedi Atatürk, 'vekilliği bırakmak gerekirse?', 'Mümkündür' dedim. 'Belki meb'usluğu da bırak-mak gerekir' dedi. Yine 'Mümkündür, Paşam' dedim. O anda Atatürk'ün gözleri yaşarmış gibiydi.

26 Ağustos gününü, Bankanın yıldönümü günü tâyin etmeyi düşündüm.»

bu para, Atatürk tarafından verilmişti. Öteki kurucular, hemen hemen hiçbir para ödemedi, büyük bir gelişme gösterecek olan bu bankanın ortakları olmuşlardır. Atatürk, ayrıca İş Bankası'na o günler için çok büyük bir kaynak teşkil eden bir parayı, mevduat biçiminde sağlamıştır. Fakat bu, bir daha geri alınmayacak bir mevduattır, yani aslında kârdan hisse dahi istemeyen bir sermayedir. Mevduat biçimindeki bu sermaye, Atatürk'ün ölümünde Hasan Rıza Soyak'a göre 1 milyon 520 bin lirayı, İş Bankası kayıtlarına göre 1 milyon 371 bin lirayı bulmaktaydı.*

Atatürk'ün sağladığı para ile dünyaya gelen İş Bankası, o günlerin iktisat politikasını yansıtan bir kuruluştur. Bankanın kurucuları, nüfuzlu politikacılar ile tüccar ve eşraftır. Bankanın kurucular listesi şöyledir: Mahmut Celâl (Bayar), Siirt Milletvekili Mahmut, Hüseyin Beyzâde İbrahim, Mora Yenişehirizâde Ethem Hasan, Cebelibereket Milletvekili İhsan, tüccardan Hanîfzâde Ahmet, Edirneli Emin, eşraftan Sükkerizâde Tevfik Paşa, Süreyya Emir Paşa, manifatura tüccarı Hâfız Halit, Trabzon Milletvekili Hasan (Saka), Kavalalı İbrahim Paşazâde Hüseyin, Attarzâde Rasim, Sivas Milletvekili Rasim, İnegölzâde Mehmet Saffet, Uşakizâde Mahmut Muammer, tüccardan Altıağazâde Mustafa, ecza-i tıbbiye tâciri Necip, Yelkenizâde Lütfi, İzmir Milletvekili Rahmi, Muhasebecizâde Rıza, Kınacızâde Şakir, Yozgat Milletvekili Salih, Nemlizâde Sıtkı, Yozgat eşrafından Âkil Paşa, Hacı Ebubekirzâde Osman, Ali Râmiz ve Şürekâsı, Remzizâde Ferit, Ertuğrul Milletvekili Dr. Fikret, Rize Milletvekili Fuat, Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali, Avundukzâde Mahmut, Ragıp Paşazâde Şâkir.

Başına eskiden İktisat Vekili olan Celâl Bayar'ın getirildiği bankanın yönetim kurulu da ise, Atatürk'e yakınlığı ile tanınan politikacılar çoğunluktadır: *Mahmut* (Soydan) reis, Siirt Milletvekili; *Mahmut Celâl* (Bayar) âzâ ve Müdür-i Umumi, İzmir Milletvekili; *İhsan*, âzâ, Bahriye Vekili, Cebelibereket Milletvekili; *Rasim* (Başara), âzâ, Sivas Milletvekili; *Rahmi* (Köken), âzâ, Ticaret Vekili, İzmir Milletvekili; *Sâlih* (Bozok), âzâ, Bozüyük Milletvekili; *Kılıç Ali*, âzâ, Gaziantep Milletvekili; *Dr. Fikret*, âzâ, Ertuğrul Milletvekili; *Fuat* (Bulca), âzâ, Rize Milletvekili; *Kınacızâde Şâkir*, âzâ, Ankara Milletvekili.

Kurtuluş Savaşı'ndan gelme nüfuzlu politikacılar ile sivrilmiş eşraf ve tüccarı bir araya getiren bu özel banka, devlet gücüyle, kısa zamanda gelişecek ve bu sayede birçok kapitalist imal edecektir. Banka içinde, kendilerini iş hayatının göbeğinde bulan Kurtuluş Savaşı temsilcileri de iş hayatının tadına kolayca varacaklardır. Celâl Bayar liderliğindeki Muammer Eriş, Siirtli Mahmut, Kılıç Ali, Recep Zühtü, Salih Bozok, Nuri Conker, Cevat Abbas vb. gibi kişiler, «İş Bankası Grubu» olarak tanınacak ve bu grubun adı, «affairisma» tartışmalarında sık sık işitilecektir.

*Mazhar Leventoglu'nun verdiği bilgiye göre. Atatürk'ün İş Bankası'nda üç hesabı vardır: Birincisi, emeklilik maaşlarını toplayan emekli hesabıdır ki, burada 20 bin lira birikmiştir. İkincisi 4 numaralı şahsi hesaptır ki, Cumhurbaşkanı sıfatıyla aldığı aylık ve ödeneklerden ölümünde kalan miktardır. Bu da 54 bin lirayı bulmaktadır. Asıl önemli olan, Soyak'a göre 1 milyon 447 bin, İş Bankası'na göre 1 milyon 297 bin lira olan 2 numaralı hesaptır. Bu hesabın, iki kaynağı vardır. «Birinci kaynak, Milli Mücadele'ye yardım amacıyla, Hindistan'dan Mustafa Kemal'in şahsına gönderilmiş olan paradır. Hindistan'dan gönderilen paranın 500-600 bin lira civarında bulunduğu sanılıyor. Atatürk, bu paranın 500 bin lirasını, Büyük Taarruz'dan önce, Maliye'nin karşılamadığı bazı özel giderler için Garp Cephesi Kumandanlığı emrine vermişti.

Zafer'den sonra, bu 500 bin liranın 380 bin kûsur lirası, bir Bakanlar Kurulu kararı ile kendisine geri verildi. Bu paranın 250 bin lirası, Atatürk'çe, Türkiye İş Bankası'na sermaye olarak verilmiştir, yani hisse senedi satın alınmıştır. Yine bu paranın bir kesimiyle çiftlikler satın alındı, kalan kesimin 2 sayılı hesaba geçirilmesi muhtemeldir. Çiftliklerin gelirleri de bu hesapta yer almıştır.

İkinci kaynak, Mısır eski Hidivi Abbas Hilmi Paşanın Türk uyrukluğuna girmesi münasebetiyle Cumhuriyet Halk Partisine bağışladığı 900 bin lira civarındaki paradır.

2 numaralı büyük hesap, gerçekte, Atatürk adına açılmıştır, ama. O'nun kişiliğiyle ilgisi yoktur. Atatürk, bu hesaptan kişisel hiçbir harcama yapmamıştır» (Mazhar Leventoglu, *Atatürk'ün Vasiyetnamesi*, İstanbul 1968 s. 85-88).

Şevket Süreyya, ihtiyatlı üslûbuyla, bu konuda şu yorumu yapmaktadır: «İş Bankası'nın kuruluşu sırasında, Gazi'nin de takdir ve teşviklerinde yer alan iyi niyetlerin yanında, bir taraftan da memlekette, Devlete arkasını vererek, Devlet nüfuz ve imkânlarından faydalanan birtakım affairiste temayüllerin, yani işadamlığı, çeşitli yollardan iş tâkipçiliği, zayıf ruhlu insanların menfaatlerine göre işletilen tesis cereyanlarının da belirdiği bir gerçektir. Hemen hiçbirisi iş âleminde gelmeyen, hemen hepsi de eski mücadele günlerinin asker, idareci, yahut siyasetçi elemanları arasında türeyen bazı insanların yeni devrin iktisadî işlerini ve imkânlarını, az çok maskeli şekillerde, fakat daima Devletin nüfuzuna dayanarak, kendi menfaatlerine kullanmak çabaları olmuştur.»

«En kısa zamanda affairiste cereyanların ve tiplerin, hattâ İş Bankası çevresinde de kendilerine yer ve sığınak buldukları görülmüyordu. Belki de bunları önlemek için, Atatürk'ün yakın çevresinden birtakım kişilerin de bankanın ve teşekküllerin yüksek idare mevkilerinde vazife almalarına rağmen, usulsüzlükler önlenemiyordu. Hattâ zamanla, bunlardan bazılarınun bizzat karışık işlere karıştıkları göze çarptı.»³⁵⁶

Falih Rıfık'ının bu konudaki yorumu, çok daha serttir: «İş Bankası'nın bir nevi politikacılar bankası olarak kurulmuş olması, Cumhuriyet tarihi için, pek acıklı bir aferizm salgınının başlangıcı olmuştur.

İş Bankası'nı kuranlar ve bilhassa onun Umum Müdürü dürüst kimselerdi. Fakat bankayı yürütebilmek, tutabilmek ve işletebilmek, uzun müddet devlet otoritesini kullanmaya bağlı kalmıştır. Kolay kazanç elde etmeye çalışanlar, yerli yabancı, Ankara'da nüfuz tüccarlarını bulmakta ve onlar vâsıtası ile bankayı kendi teşebbüsleri içine sürüklemekte idi. Birkaç defa bankayı pek ağır ziyanlardan kurtarmak için, onu çıkmaz işlere sokmuş olanları kuzandırarak kurtarmak lâzım gelmiştir.

Bu kurtarılanlardan biri ki, on parasız bir subay emekli olarak ilk Meclis'e katılmıştı, bir demiryolu mukavelesinden tam 1 milyon 28 bin lira komisyon almıştı. Bu komisyonun ehemmiyetli bir kısmı, İş Bankası'ndaki hesaplarını kapatmaya ancak yetebilmişti.

Devlet, bu uzun mühletli mukavele yüzünden milyonlarca lira ziyana gireceğini anlamış ve onu sonradan feshedebilmek için binbir sıkıntıya uğramıştı.

Ortaya bir iş atarak İş Bankası'nın sermayesini tehlikeye koyabilmek, para kazanmanın en kestirme yollarından biri sayılıyordu. Rejimden hava parası vurmak hırsı, nüfuz satıcılarını o kadar bürümüşü ki, bir gün, Atatürk'ün kızp yanına sokmadığı bir şahısla nüfuzlu dostlarından biri arasında şöyle bir pazarlık yapılmıştı: Dostu bir kolayını bulup o şahsı sofraya davet ettirecek ve sofrada bir kolayına getirip Atatürk'ün elini öptürerek affettirecekti. Büsenin ücreti on bin lira idi. Meseleyi duyan bir arkadaşın târizli müdahalesiyle, bu kârlı iş son dakikasında akim kalmıştı.

Şöyle bir sistem kurulmak isteniyordu: Devletin yapacağını banka yapmalı idi. Şüphesiz arada bankanın yabancı iş ve yerli nüfuz komisyoncuları, asıl hisseyi paylaşacaklardı.»³⁵⁷

ZİRAAT BANKASI

Ticaret ve sanayi alanında kredi ihtiyacını karşılamak üzere kurulan İş Bankası'nın yanı sıra, önceden mevcut Ziraat Bankası'na yeni bir biçim verilmiştir. Banka, âşâr ile birlikte alınan bir ek vergi ile, yani devlet sermayesi ile kurulmuştu. Şimdi banka bir anonim şirket olarak, «çiftçinin malı» yapılmaktaydı. Ne var ki, devlet bankası iken anonim şirket hâline getirilen bankaya Anadolu eşraf ve tüccarı ile politikacılar Konya meb'uslarının ağır bastığı bir İdare Meclisi bulmak kolay olmuşa da, Genel Kurul'un tesbitinde başarı sağlanamamıştır. Verdikleri vergi ile bankanın sermayesini sağlayan çiftçiler kimlerdi, bunlar Genel Kurul'da nasıl temsil edilebilecekti? Meseleye tatmin edici bir çözüm yolu getirilememiştir. Fakat bu nev'i şahsına münhasır anonim şirketin eşraf ve tüccardan İdare

Meclisi üyeleri, banka kredilerini tüccara ve büyük toprak sahiplerine kaydırmayı bilmişlerdir. Genel Müdürü İsviçreli olan Ziraat Bankası'nın Türk Müdür Yardımcısı Cemal Hüsnü Taray, bu yüzden istifa etmek zorunda kalmıştır. Taray, şöyle demektedir: «Daha Kurtuluş Savaşı yıllarında Ziraat Bankası'nı köylüye yöneltmek istedik. Kredi çeşitlerini ve miktarını arttırdık. Kooperatifler üzerinde durduk. Ben o zaman Ziraat Bankası'nın başındaydım. Bir de İdare Heyeti seçildi. İdare Heyeti, isim yapmış, emniyetli ve namuslu insanlardan kurulu diye seviniyordum. Fakat işe başladıklarının daha dördüncü günü, filân adamı Konya'ya müdür tayin edelim, köylüyü bırakıp, tüccara kredi açalım demeye başladılar. Taleplerinde başarıya da ulaştılar. Bana istifa etmek düştü. Hamiyetli adamları göya, eşraftandılar.»³⁵⁸

Ziraat Bankası, 1937 yılında, iktisadi devlet teşekkülü biçiminde, yeniden devlet bankası hâline getirilmiştir. Bankayı devletleştiren kanunun gerekçesinde, «Bugünkü kredi menbalarımızı, ziraatle, zirai istihsal ile fiili hiçbir alâkası kalmamış bulunanlara, sadece toprak sahibi olmaktan başka bir içtimai rolü olmayanlara kaptırmamak kararındayız» denilmektedir.*

ŞEKER SANAYİİ

Kredi kurumlarının yanı sıra devlet, sanayii teşvik için özel kanunlar çıkaracaktır. İlk kanun, 1925 yılında, özel teşebbüsün ilgi gösterdiği şeker sanayii alanında çıkarılmıştır. Bu kanunla, belli bir bölgede başka bir fabrika kurulması engellenmektedir. Meselâ Trakya'da Alpullu Şeker Fabrikası kurulmuştur. Artık İstanbul, Çatalca, Tekirdağ, Kırklareli, Edirne illerinde başka şeker fabrikası kurulamayacak, Alpullu 25 yıl süreyle bölgede tekel durumunda kalacaktır. Fabrikalar, 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndaki imtiyaz ve muafiyetlerden yararlanacaklardır. Ayrıca şu imtiyazları elde edeceklerdir:

- Şekerin 18 yıl İstihlâk Vergisinden muafiyeti.
- Fabrikalar için pancar üreten arazinin 10 yıl boyunca Arazi Vergisinden muafiyeti.
- Fabrikaya kömür, linyit, kiremit sağlayan ocakların normal olarak ödedikleri resimlerden muafiyeti.
- Fabrika kuruluş yeri için gerekli arazinin. 1 ilâ 5 hektar arasında kalmak şartıyla, devlet tarafından parasız sağlanması.
- Fabrika nakliyatı ile ilgili taşımalarda, Nakliyat Vergisinden üçte bir indirim.
- Fabrikalarda çalışan personele 10 yıl süreyle Kazanç Vergisinden muafiyet.

SANAYİ VE MAADİN BANKASI

1925'te kurulan banka, Osmanlı Devletinden miras kalan devlet teşebbüslerini, özel şirketlere devredinceye kadar yönetmekle görevlidir. Banka, tamamı kendine ait sınaî teşebbüs kuramayacak, fakat özel teşebbüslerle iştirake gidebilecektir. Ayrıca, Türk sanayici ve madencilerine kredi açacaktır. Banka, kendisine devredilmiş devlet teşebbüslerini ano-

*Dr. İlhan Başgöz, Ziraat Bankası ile ilgili olarak şunları yazmaktadır: «Ziraat Bankası, 1924'te Ankara'ya nakledilerek kredi imkânları genişletilir. Köylüye tohum, âlet vb. için kredi verecektir. Ancak bankacılığın zaruretini, açılan krediye sağlam teminat istemektedir. Bu yüzden muteber kefil veya teminat bulamayan köylü kredi alamaz. Kendisini ziyarete gelen Mustafa Kemal'e, 1926'da, Konya'nın Mehmet Ağa'sı şöyle der: (Paşam, banka kredi vermek için bizden tüccar kefil istiyor. Bana hangi tüccar kefil olur? Beni dinlersen, bankanın idare heyetini çiftçilerden yap). 1925-1935 yılları arasında bu konudaki yayınları, Mehmet Ağa'yı haklı çıkarmaktadır. Krediyi Ziraat Bankalarından tüccar ve eşraf yüzde 10 faizle almakta, köylüye normal olarak yüzde 80-120, fevkaâdeden de yüzde 500 faizle kendisi vermektedir. Bu hoyrat murabahacılık, başvekilin sert ve acı tenkitlerini çekmiştir» (*Cumhuriyetin Reform Yılları*, Yön, sayı 47.)

nim şirketler hâline getirecektir. Bu şirketlerin yüzde 51 hissesi, nâma muharrer olup bankaya ve Türklere ait olacaktır. Geri kalan yüzde 49'a yabancı sermaye katılabilecektir. Banka 7 yıllık ömrü süresince, çeşitli teşebbüslere 1 milyon 173 bin lira ile katılacak 4,8 milyon lira kredi vermek zorunda kalacaktır. Sanayi ve Maadin Bankası'nın faaliyeti sınırlı kalmakla birlikte, bugün pek fazla eleştirilen devlet-özel teşebbüs ortaklığının Cumhuriyet kadar eski bir fikir olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Banka, 16 özel şirketin sermayesine katılmış ve onların çoğuna kredi sağlamıştır. Ne var ki, bu karma şirketler, başarısız kalmış ve devlet fonlarının israfına yol açmıştır. Menderes döneminde de karma şirketler, çok daha büyük devlet fonlarının israfı pahasına aynı sonucu verecektir. AP iktidarının bugün de benimsediği bu karma şirketler hakkında bir fikir vermek için bazı örnekler verelim. Meselâ Kayseri Bünyan Fabrikası, özel kişiler ile Ticaret Vekâletinin ortaklığı olarak 1925 yılında bir anonim şirket biçiminde kurulmuştur. Ticaret Vekâleti, aynı yıl içinde hissesini bankaya devretmiştir. Fabrika 1927 yılında tamamlanmış, fakat imâl ettiği iplikleri halıcılara satamayan fabrika, pazar ve işletme sermayesi sıkıntısına düşmüştür. İşletme sermayesi sıkıntısı üzerine, 1927'de 175 bin liralık sermaye 350 bin liraya çıkarılmış, ama yeni hisse senetlerinin pek azı satılabilmektedir. Nihayet fabrika, 1934 yılında Sümerbank tarafından satın alınmıştır.

Özel kişiler, 1925 yılında 175 bin lirayla Isparta İplik Fabrikası T. A. Ş.'ni kurmuş, banka bu işe 100 bin lira ile katılmıştır. Şirket sermayesinin 72.765 lirası Isparta ve dolaylarındaki özel kişiler tarafından taahhüt edilmiş, fakat bunun ancak 29.531 lirası ödenmiştir. Fabrika inşa ve montajı için gerekli parayı, banka, daha ilk yıldan başlayarak şirkete açtığı kredilerle sağlamak zorunda kalmıştır. Şirket faaliyeti verimsiz olmuştur. 1943 yılının da şirketin bütün varlığı Sümerbank'a geçmiştir.

Maraş Çeltik Fabrikası karma ortaklığı da, Sanayi ve Maadin Bankası kredileri ile yapılmış, Sanayi ve Maadin Bankası'nın hissesini devralan Sümerbank, bir süre sonra şirketteki hisselerini elden çıkarmıştır. Eskişehir Lületaş Şirketi'ne banka, 25 bin liralık yüzde 25 hisse ile katılmıştır. Ancak 25 bini Maliyece verilen 45 bin lira sermaye toplanabilmiştir. Gelişemeyen şirket, faaliyetine son vermiştir. Ankara Millî Mensucat Türk Anonim Şirketi de, banka iştirak ve kredilerine rağmen, hisse senetlerini özel kişilere satmayı başaramamıştır. Kısaca, bankanın iştiraklerine parça parça vermek zorunda kaldığı 4 milyon 270 bin lira para, geniş ölçüde israf olunmuştur. Menderes döneminde de, özel müteşebbis imal etme amacıyla girilen iştirakler politikası, aynı kötü sonuçları verecektir. Buna karşılık, Sanayi ve Maadin Bankası'nın Osmanlı döneminden devraldığı Feshane Yünlü Dokuma, Bakırköy Pamuklu Dokuma, Beykoz Deri ve Kundura, Hereke İplik ve Yünlü Dokuma fabrikalarının sonuçları başarılı olacaktır. 1931 yılı bilançosuna göre, Banka, bu dört devlet fabrikasına 4 milyon 89 bin lira yatırmış, sağladığı kâr 3 milyon 877 bin liraya erişmiştir. Ayrıca modernleştirilen ve genişletilen bu dört devlet fabrikasının sabit ve döner kıymetleri tutarı 2 milyon 914 bin liradan, 1933 yılı başında 8 milyon 512 bin liraya yükselmiştir. Demek oluyor ki, devlet eliyle özel müteşebbis imal etme politikasının egemen olduğu dönemde, bu politika hayal kırıklığı yaratırken, devlet işletmeciliği beklenmedik bir başarı sağlamıştır. Bu denemeden alınan ders, devletçilik politikasının kabulünde ağır basacaktır.

TEŞVİK-İ SANAYİ KANUNU

1927 tarihli bir kanunla, belli şartlardaki bütün özel sınıî teşebbüsler ile maden işletmelerine geniş avantajlar sağlanmaktadır. Bu avantajlar, şöyle özetlenebilir:

— Belediye sınırları dışındaki arazi, işletme kuracaklara, devletçe ve parasız sağlanacaktır. Belediye sınırları içinde ise, takdir olunacak arazi bedeli, 10 yılda ödenecektir.

— Teşebbüsler ve bunların bulundukları arazi ve müştemilâtı ve sair tesisleri, müsakafat, arazi, kazanç, maktu zam vergilerinden ve belli belediye ruhsatlarından muaftır.

— Kanundan yararlanan teşebbüslerin hisse senetleri ve tahvilleri, damga resminden muaftır.

— Teşebbüslerin kurulması ve genişletilmesi için gerekli inşaat malzemesi, üretim için gerekli ham madde, âlet ve yedek parçalar, teşebbüslere ait taşıma, yükleme boşaltma, enerji üretim ve nakil tesisleri için gerekli malzeme, yurt içinde sağlanamıyorsa, ithalde gümrük ve duhuliyeye vergilerinden muaftır.

— Teşebbüslerle ilgili malzeme, makina ve âletler, demiryolları ve denizyollarında yüzde 30 indirimle taşınacaktır. Bakanlar Kurulu, ham madde ve mamul maddelerin taşınmasında da indirimli târife uygulayabilir.

— Teşebbüslere, Bakanlar Kurulu kararı ile, ürettikleri mamul maddeler değerinin yüzde 10'u oranında prim verilebilir.

— Teşebbüsün faaliyeti için gereklyse, tuz, ispiro ve patlayıcı maddelerde, belli bir indirim uygulanabilir.

— Devlet, özel idareler, belediyeler ve bunlara ait kurumlar ile Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan teşebbüsler, yerli malları, benzeri ithal mallarından yüzde 10 pahalı da olsa, tercihan kullanmak zorundadırlar.

Bu geniş teşvik tedbirlerine rağmen, tüketim malları ithalatının önlenemediği, pazarın çok sınırlı ve sermayenin yetersiz olduğu, daha az rizikolu yollardan daha tatlı kazanç sağlama olanaklarının bulunduğu bir ortamda, özel sektörün bir başarı sağlayamayışı normaldir. Hatırlamak gerekir ki, Japonya'da çok daha elverişli şartlarda, sanayileşme, ancak devletin müteşebbis olması, hiç değilse yüksek kârları kesinlikle garanti altına alması sayesinde başarılmıştır. Bu sebeple, ilk planda ele alınan ve özel müteşebbisleri çeken şeker sanayiinde dahi, ilk adımlar, külfeti devletin yüklenmesine rağmen, başarısız olmuştur. İlk teşebbüsü Uşaklı Nuri Ağa (Nuri Şeker) yapmıştır. Nuri Ağanın teşebbüsüyle 1923 yılında Uşak çiftçilerinin katıldığı 600 bin lira sermayeli Uşak Terakki-i Ziraat T. A. Ş. kurulmuştur. Ne var ki, Nuri Ağa ve ortakları, bu teşebbüsü başarıya ulaştıracak olanaklardan yoksundur. 1925 yılında Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası, yüzde 30 oranında sermayeye katılmıştır. İş bu kadarla da bitmemektedir. Terakki-i Ziraat Şirketi'nin Skoda firmasına karşı giriştiği taahhütlerin zamanında yerine getirilmesi, inşaat ve montajın tamamlanması için gerekli büyük harcamaları da, şirkete büyük krediler açarak zoraki ortak Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası yüklenmiştir. Kısaca, Türkiye nin ilk şeker fabrikası, Nuri Ağa ve ortaklarına maledilmekle birlikte, hemen hemen bütünüyle, devlet tarafından kurulmuştur. Fabrika, 1926 yılına doğru deneme işletmesine başlayacak hâle gelmiştir. O tarihte şirketin devlet bankasına 895 bin lira borcu vardır. Fakat fabrika, yeri kadar işleyecek pancar bulamamıştır. Zararlar birikmiş ve nihayet 1930 yılında şirket tasfiye edilmiştir. Fabrika ve müştemilâtı, devlet teşebbüslerine geçmiştir. Uşak fabrikası, devletle özel teşebbüs ortaklıklarının devlet aleyhine işlediğini gösteren çarpıcı bir örnek olarak ileri sürülmüştür. 1932 yılında Meclis'te Hasan Fehmi şöyle konuşmaktadır: «Bundan evvel Devlet sermayelerinin uğradığı akibetten istifade etmemiz lâzımdır. Azami miktarda Devlet sermayesi ve cüz'î miktarda şahsa ait sermayeler konmak suretiyle bazı teşebbüsler oldu. Uşak Şeker Fabrikasında eşhasa ait 20 bin lira, Devlete ait 300 - 400 bin lirayı idare ediyordu.... Bugün tasfiye etsek, acaba elimizde yüzde 10 kalır mı?»³⁵⁹ Gerçekten özel kişiler elindeki hisse senetlerinin satın alınması sonucunda, devlet teşebbüsü, 250 bin lira civarında zarar etmiştir.

İkinci şeker fabrikası denemesine, çok daha usta özel teşebbüsçüler eliyle Alpullu'da girişilmiştir. Şâkir Kesebir, Edirne milletvekillerinden Faik Kaltakkıran, Hüseyin Rıfki Ardaman, Tekirdağ Milletvekili Faik Öztürk, Bilecik Milletvekili İbrahim Çolak ve başta «Şeker Kralı» diye bilinen Hayri İpar olmak üzere beş tüccar ile birlikte 1925 yılında İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi'ni kurmuşlardır. İşbilir tüccarlar ile

nüfuzlu politikacılar ortaklığına dayanan şirket, ilk planda kudretli İş Bankası'nı işin içine sokmasını bilmiştir. Ziraat Bankası'nın da ortaklığa katılmasını sağlamıştır. O günlerdeki bir Ziraat Bankası yetkilisine göre, şirket temsilcileri, bankaya başvurmuşlar, para istemişlerdir. Yetkili, «Şirketin hisse senetlerini veriyor musunuz?» demiş, «Hayır, borç istiyoruz» cevabıyla karşılaşmıştır. Yetkili, İsmet Paşa'ya gitmiş, «Tek yapsınlar da, nasıl yaparlarsa yapsınlar» direktifini almıştır. Neticede şirketin bir miktar hissesine Ziraat Bankası, daha yüksek miktardaki hissesine İş Bankası sahip olmuştur. (Hisselerin yüzde 68'i İş Bankasının, yüzde 10'u Ziraat Bankası ile Trakya İlleri Özel İdarelerinin ve yüzde 22'si özel kişilerin elindeydi). Bankaların mali gücü ile, Alpulu Şeker Fabrikası tamamlanmıştır. Daha sonraları İş Bankası'nın öncülüğü ile Eskişehir ve Turhal Şeker Fabrikaları (yüzde 51 İş Bankası, yüzde 49 Ziraat Bankası) kurulmuş ve fabrikaların sayısı dörde çıkmıştır.

İTHALÂTÇILAR, SANAYİLEŞMEYİ BALTALİYOR

Devlet desteği ve himayesi ile özel ellerde kurulan şeker sanayiinin dördüncü fabrikadan sonraki hikâyesini, Sanayi Tetkik Dairesi Reisi sıfatıyla bu alandaki «çok ağır ve garip aksaklıkları» inceleyen Şevket Süreyya Aydemir'den dinleyelim:

«Ama işte o noktada (Artık yeter!) denildi.

— Türkiye daha fazla fabrika kaldırmaz. Türkiye'de daha fazla fabrika kurmak için yer yoktur. Türkiye şeker eksikğini dışarıdan ithal edecektir, denildi. Son istihsal haddi 65 bin tondur, denildi. Daha fazla istihsal edersek, fabrikalar dayanamaz, dağılır, denildi. Daha fazla istihsal edersek, gümrük gelirinden kaybederiz, denildi. Ve bu tertibe, bir de dokunulmaz isim bulundu: İnönü Projesi!..»

«Hem de bu arada, şeker ithal işini tek elde toplamak için bir de özel şirket kurulmuştu, Bu özel şirketin aktif yürütücüsü, meselâ bir şeker kralı vardı. İdare Meclisinde bazı isimler görülüyordu. Ama şirketin ne yeri, ne yurdu, ne depolama, sevketme tesisleri, ne büroları vardı. Ama Türkiye'nin büyük miktarda şeker ithalinde gene bu şirket sahnedeydi. Şekerle ilgili daha bazı işler de elinde toplanmıştı. Eldeki dört şeker fabrikasının '1939'da meselâ bütün istihsalı ise, 42 bin tona indirilmişti....*»

Bütün işler, tediyeler, depolama ve sevk hizmetleri, hep şeker şirketi tarafından yapılıyordu. Hesap hülâsaları çıkarılıyor ve neticede özel şirket kazançları kabul ve tahsil ediyordu.

Ama 1939'da bu işler kontrol altına alınıp da, İnönü Projesi denilen ve onu tertip edenlerden başkası tarafından görülmeyen proje ve şirket de ortadan kaldırılınca, o sene dört şeker fabrikasının istihsalâtı 90 bin tona çıktı. Sonra da 120 bin ton! Hem fabrikalar da çalıştı, parçalanmadı. Şeker ziraati genişletildi, yayıldı. Ve bugün Türkiye'de 16 şeker fabrikası çalışır. İstihsal ise 42 bin ton değil, 450 bin tondur. Hattâ Türkiye 1 milyon ton şeker istihsal edebilir.

Öyle sanıyorum ki, çeşitli şekillerde şeker şirketi etrafında düğümlenen bazı teşebbüsler ve hele özel şirket işi, Türkiye'de devlet nüfuz ve imkânlarına arkasını dayayarak özel sektörün zaferi gibi gösterilen işlerden biridir.³⁶⁰

Bu örnek, memleketin sanayileşmesine hizmet etmek amacıyla kurulmuş bir bankanın yönetici grubunun tutumunu göstermek bakımından da dikkat çekicidir. Banka, şeker fabrikalarının ortağıdır. Çıkarı, teorik planda, şeker ithalinin önlenmesi ve iç üretimin geliştirilmesi olmalıdır, diye düşünülebilir. Fakat ithal malı şeker o kadar ucuzdur ki, bunu ithal edip içerde yüksek fiyatla satmak, çok daha kolay ve kârlıdır. Bunun için içerde şeker satış tekelini ele geçirmek yeterlidir. Nitekim Hayri İpar ile işbirliği hâlindeki nüfuzlu İş Bankası

*Şeker ithalâtımız 1934 ve 1935'te 2-3 bin tona kadar inmiştir. 1935-1939 döneminde, iç üretim düşük seviyede tutulduğundan, ithalât yılda ortalama 30 bin ton olmuştur.

Grubu, şeker ticaretini ele geçirdikten sonra, Atatürk Bulvarı üzerinde, bugünkü Meclis'in karşısında içinde iki güzel sekreter bulunan bir büro tutmakla, şeker ithalinden sağlanan büyük kârları paylaşmışlardır. İthal işi dahi, şeker fabrikaları tarafından yürütülmüş, kâr «TEÇ Şirketi»ne devredilmiştir. Üretimini kısın şeker fabrikaları ise, zarar etmiş ve devletin yüksek teşvik ve himayesi ile girişilen sanayileşme hareketi, devlete en yakın eller tarafından baltalanmıştır.

İş Bankası'nın giriştiği cam sanayiinde de durum farklı olmamıştır. Bankanın sahip olduğu Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikasında -bir kararname ile, 25 yıl süreyle 8 ilde başka fabrika kurulamaması hükmü sağlanarak fabrikaya tekel hakkı tanındığı halde- üretim, sınırlı ve çok az çeşitli tutulmuştur. Mamullerin satış tekel, «Kale Grubu» denilen «Karako ve Ortakları»na verilmiştir. Bu Musevî grubu, yüksek fiyatlı satışlar ve ithalât yoluyla, fabrika ve millî sanayi aleyhine, yüksek kârlar sağlamıştır. Musevî tüccar grubunun bu işte yalnız olmadığı, millî sanayi kurmakla yükümlü nüfuzlu özel teşebbüsçülerle ortak çalıştığı açıktır. Meseleyi resmen inceleyen Şevket Süreyya Aydemir, bu konuda şunları söylemektedir: «Affairisme'in İş Bankası etrafında ve asıl koruyucusuna haber verilmeden, buna benzer (şeker işi gibi) anlaşmaları olmuştur. Meselâ Banka'nın yüzde 99 hissesine sahip olduğu ve fiilen idare ettiği Paşabahçe Şişe ve Cam Fabrikası mamüllerinin satışı, bu işe 1939'da yeni hükümet el koyuncaya kadar, İstanbul'da bir Musevî grubuna, imtiyazlı bir şekilde kapatılmış gibiydi. Bundan başka, bu fabrikanın (Avrupa fiyat seviyesine uygun) diye geçinilen fiyatlarının, bu gurup tarafından Almanya ve Polonya'dan yapılan ithalât fiyatlarının üç misli üstünde olduğu, fakat iç satışların hep beraber bu yanlış fiyatlar üzerinden yürütüldüğü grup bürolarında yapılan incelemelerde meydana çıkmıştır. Böyle bir fiyat iddiası yürütmeye esas tutulan vesikanın, matbaada basılmış, imzasız, sahipsiz ve asılsız bir Almanca yazı olduğu tesbit edilmiştir.

Bu misalleri çoğaltabiliriz. Hülâsa affairisme, Türkiye'de işlemiştir ve Celâl Bayar'ın daha önce makalesinden alınan parçada ifade ettiği gibi, hükümet her şeyi kendi yapmak, özel teşebbüse yer vermemek meylinde olmamıştır.* Aksine olarak özel teşebbüse bağlı tertipler, hattâ bizzat devlet kontrolünün yürütülmesi gereken sahalara bile nüfuz ederek, işlemek imkânını bulmuştur. Bu tertiplerin en küçük bir kontrole tahammülü olmadığı da meydandaydı. Nitekim bu neticeler ortaya konulunca, bu işlerin bağlı bulunduğu Umum Müdür işin esasını meydana vuran beyanlarla görevinden çekilmek zorunda kalmıştır.»³⁶¹

İş Bankası Grubu, üçüncü bir iş olarak kâğıt sanayiine el atmak istemiştir. Bu alanda da, kâğıt tekel kurulacak ve millî sanayi kurma gerekçesiyle, üretimden çok, kâğıt ithaline yönelinecekti. İsmet Paşa'nın ağırlığını ortaya koymasıyla, bu teşebbüs önlenememiş ve kâğıt sanayii devlet eliyle kurulmuştur, ama olay, İş Bankası'na ve kudretli politikacılara dayanan grubun büyük gücünü göstermek bakımından dikkat çekicidir. İnönü'nün 1937 yılında başbakanlıktan ayrılmasında, ileri sürülen görünüşteki sebepler ne olursa olsun bu grubun önemli bir rolü bulursa gerektir.

KÂĞIT SANAYİİNİN HİKÂYESİ

İş hayatında suyun başını tutan bu grup, bir an önce Türkiye'nin sanayileşmesini isteyen Büyük Atatürk'ü de, kalkınma yolunda önemli işler yaptıkları hususunda inandırmışa benzemektedir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu konuda şunları yazmaktadır: «...bir İş Bankası vardı ki, hemen bütün sınaî ve ticarî teşebbüslere yardım etmekte ve hattâ çoğuna

*Bayar, Meydan dergisinin 4 Mayıs 1965 tarihli sayısında yayınladığı bir yazıda Sanayi Ofisi kuran İnönü Hükûmeti için, «O zamanki hükümet, bütün işleri bizzat yapmak temayülünde idi. Şahsî teşebbüse de meydan bırakmak niyetinde olduğuna dair emareler yoktu» demektedir.

bizzat katılmaktan geri kalmamakta idi. Bu mali müessesenin başında bulunan ise, Mahmut Celâl Beyden başka biri değildi. Şu halde Celâl Beyin memleketin en yetkili iktisatçısı olduğuna inanmak lâzım gelmez miydi?

İtiraf ederim ki, Atatürk de buna inanmış ve bu inancını birçok vesilelerle açıklamıştır. Meselâ her ne vakit İş Bankası'ndan söz açtı ise, o bankanın bütün başarılarını Celâl Bey'in dirayetli sevk ve idaresine atfedici beyanlarda bulunmuştur. Hattâ bir gün gelmiş, İş Bankası'nın kuruluşunun onuncu yılı münasebetiyle İstanbul'da Ertuğrul yatında yapılan bir törende, bize Celâl Beyi göstererek:

‘— Bilesiniz ki, Mahmut Celâl Beyefendi Türkiye'nin en büyük iktisatçısıdır’ demiş ve herbirimizin kalkıp onu ayrı ayrı tebrik etmemizi istemiştir.»³⁶²

İşte memleketin sanayileşmesine büyük hizmet ettikleri hususunda Gazi'yi dahi inandırmış olan bu grup, devletin yapmayı planladığı kâğıt işini, devletin elinden almak istemiştir. İsmet Paşa ve İktisat Vekili Mustafa Şeref, bu teşebbüse karşı çıkmışlardır. Celâl Bayar, kendi açısından kâğıt hikâyesini şöyle anlatmaktadır: «Bir gün bana, Mehmet Ali Kâğıtçı adında bir gençten bahsettiler. Almanya'da kâğıt sanayii ihtisası yapmış. Türkiye'de de bir kâğıt fabrikası kurulmasını düşünüyormuş. Hakkında bilgi toplattım. Böyle bir fabrikayı kuracak ve işletecek bilgiye ve kabiliyete gerçekten sahip bir genç olduğunu öğrendik. Kendisini çağırıp konuştum. Projelerini inceledim. Neticenin gene müsbet olduğunu görünce, meseleyi banka idare meclisine getirdim ve karar aldım.

Yerini seçtik. Fabrika İzmit'te yapılabilirdi (bugünkü yerinde). Teşvik-i Sanayi Kanunu'na göre, o bölgede aynı mahiyette ikinci bir fabrika yapılmasını önlemek üzere, muntakalar ayrılıyordu. Biz de banka olarak izin istedik. Sanayi Vekâleti vasıtasıyla Hükûmet cevap verdi:

— Bu fabrikayı da ofis yapacak, size izin veremeyiz!

Bu hâdise, Devlet bütçesinin aşağı yukarı 200 küsur milyon lira olduğu ve öğretmen maaşlarının ödenemediği bir tarihte cereyan ediyordu.

Bu kararı yürütülemeyen Banka İdare Meclisine durumu açtım. İzahat verdikten sonra, ilâve etmek lüzumunu da duydum:

— Ben onların yerine olsaydım, dedim, bu işi reddetmezdim. İhtiyaç çoktur, elde para yoktur. Bu müsaadeyle devletin yükünü azaltmış olurum. O devlet ki bütçesi maaş vermeye bile müsait değil. Madem bir hususî teşebbüs tâlîp olmuştur, bunu ona verir, hattâ desteklerdim.

Ben bu gibi meseleleri kendisine intikal ettirmezdim. Ama İdare Meclisimizde arkadaşları vardı. Atatürk'e söylemişler. Memlekette bir iş görmek isteyen ve bilhassa sanayi meselelerinde pek hassas olan Atatürk, anlatılanlarla ilgilenmiş. Bir tatil günü, Orman Çiftliği'nde atla geziyordum, beni gördü, el sallayarak yanına çağırdı.

— Bir kâğıt meseleniz varmış, anlatın bakalım, dedi.

Anlattım.

— Atlayın otomobile, yolda bana bir kere daha anlatın, dedi.

Tekrarladım. Fikri çok benimsemişti. ‘Devletin yaptığını devlete yaptırmak, ama yapmadıklarını da hususî teşebbüse bırakmak...’ Bu ona çok yakın geliyordu.»³⁶³

Hikâyenin gerisini görgü tanığı Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dan dinleyelim: Atatürk Yalova'dadır. İktisat Vekili Prof. Mustafa Şeref'i huzuruna çağırılmıştır. Aralarında şu konuşma geçer:

«— Meselâ sizin maiyetinizde bir Sanayi Umum Müdürü mü ne varmış, onu nasıl bilirsiniz? diye sordu.

Ve Mustafa Şeref'in hiç tereddüt etmeksizin verdiği cevap şu oldu:

— Dürüst, çalışkan ve kıymetli bir mesai arkadaşım olarak bilirim, Paşam.

İşte, ne olduysa bunun üzerine oldu. Atatürk kendilerinde hiç görmediğim bir öfkeye kapılarak elini masaya vurdu ve Mustafa Şeref Beyi öylesine haşladı ki, zavallı adam neye

uğradığını bilemedi. Yanıbaşında oturduğum için görüyordum: Şakaklarından iri iri ter taneleri akıyor, elleri titriyordu. Neredeyse kalbinin küt küt attığını işitecektim. Arada bir bütün kuvvetini toplayarak, kendini ya da bakanlığını savunmaya çabılıyor, fakat kelimeler boğazının içinde düğümlenip kalıyor, yalnız şu iki üç sözü söyleyip susuyordu:

— Efendim, bendeniz, arzedeğim, bendeniz...

Hoş, daha fazla konuşabilse de Atatürk onu dinleyecek değildi. Sesinin en yüksek tonuyla:

— O sizin dürüst ve kıymetli arkadaşınız, diyordu, memleketimizin iktisadi ve sınai inkişafını baltalamaktan başka şey bilmeyen bir adamdır. Ortada, bundan birkaç yıl evvel 250 bin lira sermaye ile kurulup, bugün 3-4 milyonluk bir mali müessese kudretini haiz bir milli bankamız var. İşte, bu kadar az bir zaman içinde böyle bir muvaffakiyet elde etmiş olan bu banka, geçenlerde İstanbul'da bir kâğıt fabrikası kurma ruhsatı almak için Vekâletinize müracaat ediyor ve buna karşılık sizin dürüst ve kıymetli arkadaşınız, nedendir bilmem, bin türlü müşkülât çıkarıyor.

— Arzedeğim efendim...

— Ben meseleyi tetkik ettim. Yapılan müracaatta kanunlara, mevzuata aykırı bir tek nokta bulamadım. Kat'î kanaatim şudur ki, yalnız kötü niyetle hareket etmiştir, ya da bazı menfi tesirler altında kalmıştır.

Atatürk, böylece, daha ne kadar konuştu, pek iyi hatırlayamıyorum. Zaten o anda öyle bir helecan içindeydim ki, söylediklerinin büyük kısmını dinleyemiyordum bile. Yalnız şu 'menfi tesirler' sözü beynime saplanıp kalmıştı. Bu tesirler, öteden beri, İş Bankası'nın teşebbüslerini kontrolü altına almağa çalıştığını ve arasıra bazı kimselerin bu banka idare meclisi üyeliklerine tâyininde vetosunu dayatmaya kalkıştığını işittiğim İsmet Paşa'dan başka kimden gelebilirdi? İş Bankası ile, kâh 'affairiste'leri destekliyor, memlekette her yapılan işten aslan payı alıyor diye uğraşan İsmet Paşa değil miydi? Nihayet beş on günden beri Yalova'nın havasını zehirleyen dedikoduların hep İsmet Paşa'nın adı etrafında dönüp dolaşışı kendi kendime sorduğum bu sualleri yeter bir açıklıkla cevaplandırmıyor muydu?..

Fakat, burada gene aydınlanması lâzım gelen bir nokta vardı: Küçük politikanın daima üstünde bildiğim Atatürk, nasıl olmuştu da şu bedbaht 'Kâğıt Fabrikası' işinde küçük politikanın yegâne mücadele araçlarını teşkil eden fitne ve tezdîr silâhlarını kullananların tarafını tutmuştu?

Ben, bunu, gene şahsi müşahedelerime dayanarak, şu sebepler, ya da şu olaylarla izah edebiliyorum:

1— Atatürk'ün, kendi eseri telâkki ettiği ve az zaman içinde birçok başarılarını görerek övündüğü İş Bankası'nın öteden beri İsmet Paşa tarafından sinsi sinsi gözetlenişi ve hattâ —biraz önce yukarıda söylediğim gibi— bazı teşebbüs ve muamelelerinin önlenmesi ve kontrolü yolunda birtakım tedbirler alınması;

2— Kâğıt fabrikası meselesi ortaya çıktığı vakit İsmet Paşa'nın kendini ve hükümetini, diğer bütün devlet işlerinde olduğu gibi, doğrudan doğruya Atatürk'le başbaşa verip savunmak lüzumunu duymaksızın küskün ve hırçın bir tavır alarak arasıra Yalova'ya geldiği halde dahi O'nun semtine uğramaktan çekinir görünüşü.»³⁶⁴

Yakup Kadri'nin sözlerini, Falih Rıfkı'nın şu gözlemiyle tamamlayalım: «İsmet Paşa, Mustafa Kemal'in gittikçe kuvvetlenen otoritesini kendi menfaatleri için istismar edenlere karşı mücadele ederek, ona belki de en büyük hizmeti etti. İsmet Paşa'nın etrafındaki bütün hasımlıkların baş sebebi, bu mücadeledir.»³⁶⁵

Kâğıt fabrikası meselesi, Mustafa Şeref'in yerine İktisat Vekilliğine Celâl Bayar'ın gelmesiyle çözülecektir. Fakat herhalde İsmet Paşa'nın etkisiyle, kâğıt fabrikası devlet eliyle kurulacaktır. İş Bankası adına kâğıt fabrikası kurmak isteyen Genel Müdür Celâl Bayar, bu işi İktisat Vekili olarak, devlet adına yapacaktır. Devletçilik politikasını da, İktisat Vekili sıfatıyla, Celâl Bayar yürütecektir.

İş Bankası Grubu'nun nüfuzu, İsmet Paşa'nın cumhurbaşkanı oluşuyla kırılacaktır. Başvekil Celâl Bayar ve İktisat Vekili Şâkir Kesebir, görevlerinden ayrılacaklardır. İş Bankası Genel Müdürü görevinden uzaklaştırılacaktır. Kılıç Ali gibiler bir daha milletvekili seçilemeyecektir. Grubun, yerli sanayiin gelişmesini baltalayan cam ve şeker skandalı gibi çeşitli yolsuzlukları incelenecek, dosyalar hazırlanacaktır. Fakat Türkiye'de bugün kapitalizmin gelişmesini araştıranlar için değerli bir kaynak teşkil eden bu dosyalar, «devr-i sâbık» yaratılmasın diye, devlet arşivlerinde uyutulacaktır. Şevket Süreyya, hilâyenin sonunu şöyle tamamlamaktadır: «Yeni Reisicumhurun işe başlamasından ve Celâl Bayar'ın gene Başvekil olarak kalmasından sonra, Bayar'ın eski Başvekilliği devrine ait.... affairiste tertiplerle ilgili birçok dedikodular ortada dolaşıyordu, hattâ bunlardan bir kısmının kahramanları, Celâl Bayar'ın yakın çevrelerinden sayılan kimselerdi. Meselâ Denizbank'ın satın aldığı ve SATİE şirketine ait dedikodulu bir han dâvâsının tahkikatı, böyle bir grup üstünde toplanmıştı. Gene Başvekilin istifasından bir gün evvel ve bizzat Bayar Meclis karşısına çıkarak: 'Arkadaşlar, size hiç hoşunuza gitmeyecek ve sizi üzecek bir haber vermek vazifesiyle mükellemim' sözleriyle başlayan açıklamasında, Impex isimli bir şirketin karanlık ve sahteci işlerinden söz etmek zorunda kalmıştı. Ama bu şirketin de mensupları ve hele yöneticisi gene yakın ve tanınmış bir işadamıydı. Bundan başka, Hariciye, Milli Savunma Vekâletleri adına sahte vesikalar tertip ederek, Amerika ve Kanada'dan, o zaman iç harplerle kaynaklanan İspanya'ya uçak kaçakçılığı yapıldığı meydana çıkmıştı. Bu işin başında görünen Ekrem Köniğ adındaki milletlerarası bir maceracının içeride, hattâ nüfuzlu kimseler arasında elleri olduğunu basın açığa vurup duruyordu. Hattâ bu arada Milli Savunma Bakanı Kâzım Özalp da -tahkikatın selâmeti için- istifa zorunda kaldı. Kısacası, bunlar gibi, ortaya her gün bir başkası atılan karanlık konular, çorap sökücü gibi uzayıp gidiyordu. Öyle görünüyordu ki, eğer iş bir disiplin altına alınmaz ve bir 'devr-i sâbık' yaratılmaya gidilirse, bundan bizzat devletin ve rejimin itibarı zedelenecekti. Nitekim ilk ağızda ortaya dökülen bu Ekrem Köniğ, Denizbank, Impex işi gibi konular, şu veya bu şekilde neticelere bağlanarak, daha fazla dedikodular yaratacak bir devr-i sâbık yaratılmasına gidilmemesi daha uygun görüldü.

Gerçi Meclis koridorlarında, Meclis encümenlerinde suçlu arayan, baş isteyen meb'uslar çoktu ve bütün ithamlar, haklı haksız hep aynı kimselerin üstünde toplanıyordu.

Rivayetlerin çoğu, tabii, ya önemsiz, ya köksüzdü. Ama anlaşılıyordu ki, eğer çöplük eşilirse, ortalığı ufunetli bir hava sarabilirdi. Bu arada ve 5 Ocak'ta Kabine, Reisicumhurun başkanlığında toplanarak 'devlet satın almalarında komisyonculuk usulünün kaldırılması' kararına varmıştı.»³⁶⁶ Böylece, İş Bankası Grubu, bir süre için politika sahnesinden silinecektir. Ama çoğu kudretli işadamları olarak daha da güçleneceklerdir. Şeker Kralı'nın şeker işleriyle ilgili bir yakını, büyük bir bankanın kurucusu ve başkanı olacaktır. Başka bir «şekerci», başka bir büyükçe bankanın kurucusu ve başkanı olacaktır. Şeker Kralı, Fransa'nın Güney kıyılarında büyük bir işadamı olarak ömrünü sürdürecektir. 32 şirketin idare meclisi üyesi diye ün yapan bir başkası, dev bir yabancı tekel ile İş Bankası ortaklığı olan yağ şirketinin yöneticisi olarak görünecektir. 1950'de iktidar değişikliğinden sonra, İş Bankası, Türkiye'de kapitalizmin gelişmesinde çok daha önemli bir rol oynayacaktır.

Bunun yanında, olanakları ölçüsünde olmamakla birlikte, İş Bankası'nın bu dönemde, ülkenin sanayileşmesinde yine de önemlice bir rol oynadığını kabul etmek gerekir.

Şimdi bir de çimento sanayiindeki gelişmeyi görelim: Türkiye'de ilk çimento fabrikası, 1910 yılında, Aslan Osmanlı Şirketi tarafından Darıca'da kurulmuştur. Bunu Eskişehir'deki ufak bir tesis izlemiştir. Bu iki şirket, 1920 yılında birleşmiştir. Fakat 1910-1920 yıllarında, Prof. Ahmet Ali Özekan'ın deyimiyle, «mali birtakım oyunlar yapmak, dalavereler çevirmek gayesiyle» fabrika kurmaya gitmeyen Ayyıldız, Hilâl, Yerli Çimento, İzmir Çimento vb. gibi çimento şirketleri kurulmuştur. Meselâ yerli Rumların 1916'da kurdukları Ayyıldız, Darıca'da geniş arazi almış, sonra bu arazinin bir kısmını satarak, İstanbul'da enlâ alım-satımına girişmiştir. Cumhuriyet ilân edildiğinde, ortada yalnız 40 bin ton kapasiteli

Aslan ve Eskişehir Müttehit Çimento Fabrikaları T. A. Ş. vardır. 1926 yılında Ankara Belediyesi, 18 bin ton kapasiteli ufak bir çimento fabrikası kurmuştur. Belediye fabrikayı kendisi işletmeyip Soci  t   Industrielle des Ciments d'Orient adlı bir yabancı firmanın yarı sermayesine katıldığı Ankara Çimentoları T. A. Ş.'ne kiralamıştır. Şirkete devlet de ortak-
tır. Yabancı sermayeli şirket, bu ufak fabrikayı sürekli işletememiş, onu beş yıl   tl tutmuştur.

Yine 1926 yılında Bakırköy'de 14 bin ton kapasiteli ufak bir tesis kurulmuştur. Fakat Ankara ve Bakırköy, bir süre sonra işe yararımayacak olan ilkel tesislerdir.   nemli tek teşebbüs, Aslan'dır. Devlet,   mento fabrikaları kurmayı henüz düşünmediği için,   mento sanayii, yabancı sermayenin gelmesiyle gelişecektir. 1929 - 1932 yıllarında bir Belçika firması Kartal'da, Anadolu   imentoları T. A. Ş. adıyla 75 bin ton kapasiteli bir fabrika kuracaktır. Aslan Şirketi, bir Fransız firması ile yarıyarıya, Türk   imentosu ve Su Kireci A. Ş.'nde birleşecek ve 80 bin ton kapasiteli Zeytinburnu fabrikasını kuracaktır. İkinci Beş Yıllık Plan'la, devlet bu alana girinceye kadar,   mento sanayiinde daha çok yabancı sermaye egemen olacaktır.

Aslan, Anadolu, Türk   imento ve Ankara, 1932 yılında bir kartel tutarak piyasayı paylaşacaklar ve fiyatları yüksek tutacaklardır. Çimento fiyatı Yunanistan'da 16, Polonya'da 12 lira iken, Türkiye'de 30 lira olacaktır. İktisat Vekâleti'nin 1935 yılında yaptığı maliyet araştırmaları, 30 liraya satılan çimentonun 20 liraya satılabileceğini gösterecektir. En büyük müşteri, üretim yüzde 70'ini t  k  ten devlettir. Devlet, fiyatların y  kseklili  inden ve inşaat mevsimindeki   imento buhranından şikâyetçidir. Bu sebeple, 1935 yılından ba  layarak devlet,   imento fiyatlarının tesbitine ve 1936 yılından ba  layarak   imento ithaline yönelecektir. Daha çok vergilerin hafifletilmesiyle,   imento fiyatlarında yüzde 50'ye yakın bir indirim sağlanacaktır. Fakat devlet, fiyatları yine de pahalı bulmaktadır ve inşaat mevsiminde   imento buhranı devam etmektedir. Bunun   zerine devlet, Temmuz 1938'de   imento sanayiini devletleştirme kararını almıştır. Bu karar uygulanamamıştır. Artan ihtiyaç dolayısıyla   imento ithal tekeli verilen Etibank, geniş ölçüde ithalâta girişmiş ve bu çimentoyu yerli   imento satış fiyatından 2 lira ucuza piyasaya vermiştir. Ne var ki,   imento satışı birkaç büyük firmanın elindedir ve 2 lira fark, t  k  ticiye değil, bu aracılara yaramaktadır. Devlet, «Memleket  te toptan   imento ticareti, sermaye sahibi ve bu işlerde öteden beri m  teva  gil mahdud birkaç şahsa inhisar etmektedir. İ  n  aat  ılar, müteahhitler, ikinci derecede tüccarlar, münhasıran birinci derecedeki toptancılardan mal almak mecburiyetinde bulunmaktadırlar» gerekçesiyle, bir iki aracıyı zengin eden ucuz fiyatlı satıştan vazgeçmiştir.

G  r  ld     gibi, bir imar hareketi içinde bulunan Türkiye'de, yabancı sermayenin katkısıyla bir iki modern tesis kurulmakla birlikte,   imento sanayiinde özel te  ebb        , bekleneni vermemiştir.

ÖZEL TE  EBB          N BİLANÇOSU

Daha genel planda, devlet himayesi ve teşvikleri ile «milli sanayi» kurma çabalarının bilançosu ne olmuştur? Şevket Süreyya Aydemir, bu konuda   u rakamları vermektedir: 1938 yılında, 189'u 1923'ten önce kurulmuş, Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan 1098 teşebbüs vardır. Fakat bu endüstri varlığının yüzde 90'ı, gerçekte fabrika denilemeyecek birtakım dermeçatma tesislerdir.³⁶⁷ Odalar Birliği de yayınladığı bir incelemede, özel sanayiinin çeşitli nedenlerle pek yetersiz kaldığını kabul etmektedir.³⁶⁸ Odalar Birliği'ne göre, ancak devletçilik yıllarında özel sektör nisbi bir gelişme göstermiştir.

O yıllarda «İktisadi devletçilik»ten yana olan Ahmet Hamdi Başar ise, devlet desteği ile özel teşebbüs yaratma çabalarını     le değerlendirmektedir: «Fırsatlardan yararlanarak birdenbire zengin olanlar arasında kazandıkları paralarla yatırım yapıp kalkınmamıza hiz-

met edenler çıksa bile, ben bu yolu sakat ve tehlikeli bulmaktaydım. Bir kere zenginliğin kaynağı devlet oluyordu. Gümrükleri yükselten, şimendifer yapımı için müteahhitlere bol para veren, dövizsizlik yüzünden mal gelemediği için karaborsayı yaratan devletti. Bu gibi yollarla çabuk para kazananlar, endüstriye yatırım yapsalar bile, çok kolay ve çabuk para kazanmak için kapkaç sanayi kuracaklardı. Han bodrumlarında, mahalle aralarındaki sallaşlarda, eski binalarda fabrikalar mantar gibi yerden bitiyor, en âdi cinsten çıkarılan malları piyasada dünya fiyatlarının bir iki misli yükseğine satılıyordu. Bu devirlerde hiçbir özel teşebbüsün modern bir fabrika kurduğu, ya da çekirdekten yetişmiş sanayi erbabının işini modernleştirdiği görülmemiştir. Dışarıdan çubuk hâlinde çelik teller getirip (çünkü sanayi ham maddesi diye bunların ithali kontenjan dışıydı) zimba makinasında bunları çivi hâline sokan ve dört misli fiyata satan açıkgozler çıkmıştı. Bizde böyle gözüa açık insanlar az olduğundan, hattâ bulunmadığından, bunların hemen hepsi dilimizi bile konuşmayan vatan-daşlarımız, ya da ecnebi oluyordu. Tabii hepsinin paravana olarak kullandıkları, çoğu iktidara yakın adamları da vardı.»³⁶⁹

Devletin hayli fedakârlığı göze alarak giriştiği özel sanayii destekleme politikası, bu politikanın taraftarları arasında hayal kırıklığı yaratmıştır. Celâl Bayar dahi özel müteşebbislerden şikâyetçidir. Bayar, 1936 yılında Endüstri Kongresi'nde şöyle konuşmaktadır: «Memlekette ileri sürülmüş iddialardan birisi de, devletin bütün kârlı ve büyük işleri kendi eline alarak hususî sermayeye iş bırakmamış olacağı endişesidir.... Eğer sadece memleketin sanayileşmesini ve milletin muhtaç olduğu refahı, bazı hususî teşebbüslere ve bu teşebbüslerin dayandığı sermayeye bırakmak lâzım gelirse, lâakal iki asır daha intizar devresi geçirmekliğimiz lâzımdır....

Hususî sermaye nedir? Hususî teşebbüse nasıl revaç vermek lâzım gelecektir?...

Açık söylememe müsaadenizi rica edeceğim. Gördük ki bunlar üç kısma ayrılıyorlar. Birinci kısım, muayyen sahalarda yerleşmeyi münhasıran kendi zaviyelerinden kârlı gören yabancı sermayeye paravanlık edenlerdir. Burada normal şerait içinde ve Türkiye millî ekonomi kuruluşunun icaplarına uygun bir surette çalışan ve çalışacak olan ecnebi sermayesini kastetmiyorum.

İkinci kısım, hükûmet her yerde fabrika tesisini arzu etmiyor, biz bugün müsait görülen bir saha için müsaade alalım, bir sermaye gibi elimizde bulunsun, üzerinde spekülasyon yapalım, düşüncesini güdenlerdir.

Üçüncü kısım ise, memleketin ulusal ekonomi icaplarını nazara almaksızın bütün alâkasını ve devletin yüksek himaye tedbirlerini, kendi şahsî ve gündelik menfaatleri için istismarı düşünenlerdir...»³⁷⁰

Bayar, sanayici gibi, madenciden de şikâyetçidir. Bayar'a göre, madencilikte ruhsatname alanların birçoğu, madeni işletmektense, imtiyazı birkaç yüz bin liralık komisyonla devretmek için müşteri bekleyip madenleri âtıl bırakmaktadır. Madenle fiilen ilgili ruhsat sahibi pek azdır. Özel kişilerin elindeki madenler, «memleket menfaatlerine, millî ekonomi icaplarına muhalif bir spekülasyon mevzuu olarak tecelli etmiştir. Türkiye'de maden faaliyeti başlatılmalı asırlar olduğu halde, teknik ve sermaye kıfayetiyle işleyen ancak bir iki müesseseye vardır. Hususî sermayenin maden işletme kapasitesi çok zayıftır.»³⁷¹

Devletçiliği bir iktisat politikası olarak değil de bir sistem olarak savunan «Kadrocular»a göre ise, Cumhuriyet'in on yıllık denemesi, özel teşebbüsün iflâsını ilân etmiştir. «Türkiye Cumhuriyetinin ilk on yıllık tecrübesi ve özel teşebbüsün en geniş bir şekilde, en müsait şartlarla teşvikine rağmen, gayet yetersiz sonuçlar elde edilmesi, Türk iktisadî kalkınmasının özel teşebbüs eliyle yapılamayacağını göstermektedir. Özel teşebbüs, Türk ekonomisinin her sahasında iflâs etmiştir. Tarımda özel teşebbüs, ilkel ve geleneksel bir teknikten kurtulamamıştır.... Ticarete, özellikle dış ticarete özel teşebbüs, müstahsili istismar etmektedir. Dış ticaret gayri millî unsurların elinde olduğu için, ticaret kanalıyla yapılan sermaye terakümleri memleketimizde kalmıyor. Özel sanayi ise, bütün himaye ve teşvik tedbirlerine rağmen

men, bir montaj sanayii olmaktan ileri gidememiştir. İlk teknik, şiddetli rekabetten doğan hileli imalât, cüz'î yatırım, yüksek maliyet, özel sanayiimizin özelliklerindendir. Neticede özel sanayi, büyük sermayeye dayanan tesisler kuramamış ve Türkiye'nin sanayileşme temposu çok zayıf ve geri kalmıştır.»³⁷²

Bu cılız sanayi, iddiaya göre, bir de ithalâtçıların inanılması güç bir sabotajına uğramıştır. İktisadi Buhran üzerine, Batı ülkelerinde görüldüğü gibi, Türkiye'de de, üretimi kısmak için, 1933 yılında sürprodüksiyon nizamnamesi çıkarılmıştır. Bu nizamnameye dayanarak, ithal edilen mallar için dahi, içeride üretim fazlası olduğuna hükmedilmiştir. Tabii ki, bundan ithalâtçılar yararlanmışlardır. Şevket Süreyya, bu konuda şu bilgiyi vermektedir: «Sürprodüksiyon nizamnamesi, bilhassa tatbikatında bilgisizlik, kaba ve sanayi gelişmelerini durduracak kadar zararlı neticeleri ile, ileride Türk iktisat tarihini yazacakları çok düşündürcektir. Tatbikatın bu şekilde cereyanından o zaman kuvvetle iddia edildiği gibi, yerli sanayiinin gelişmesini engelleyip çoğu azınlıklardan olan ithalâtçıların çıkarlarını korumak gibi hileli yollara bittabi inanmıyoruz. Fakat tatbikatta, hattâ vahşi birtakım makina kırıcılıklarına kadar varan olaylar, kararlar ve tebliğler, cidden düşündürücüdür.»

«Sürprodüksiyon nizamnamesi..... güya yatırım israfına meydan vermemek amacıyla, kurulacak özel teşebbüsler için İktisat Vekâletinden müsaade almak mecburiyetini koyuyordu. Bu müsaadeyi koparmak, çok kötü bir bürokrasi cihazı içinde bir mesele teşkil ediyordu. Kaldı ki, herhangi bir sanayi kolunda istihsal fazlalığı olup olmadığını hiçbir suretle takip edemeyen vekâlet, hemen her müracaata, bu iş kolunda istihsal fazlalığı olduğu ve yeni tesislere gidilemeyeceği şeklinde verdiği cevaplarla, hâlâ izah edilemeyen bir gaflet veya bürokratik alışkanlık içinde özel sanayiinin gelişmesini önliyordu. Meselâ, memlekete büyük ölçüde pamuklu sanayii mamûlleri ithaline devam edildiği halde, İktisat Vekâleti radyolarla 'memlekette pamuklu sanayii kolunda sürprodüksiyon olduğu' gibi garip hareketlerde bulunuyor-du.»

«Bir defasında bir vapur dolusu makina, bir dokuma fabrikasının hemen bütün tesisi, boşaltılacağı Mersin limanının kapılarını günlerce aşındırdıktan sonra, küskün ve şaşkın, başka memleketlerin yoluna çekip gitmişti.»³⁷³ Yakup Kadri'ye göre, Türkiye'de kurulmak üzere limanlarımıza kadar taşınıp sokulan tekstil fabrikası makinaları, ithalâtçılarla anlaşarak, ikinci elden başka yerlere sattırılmıştır.³⁷⁴

Görüldüğü üzere, Cumhuriyet'in geniş devlet desteği ile özel sanayici yaratma politikası, zenginler, hattâ Şeker Kralları yaratmış, ama büyük sanayiciler yaratamamıştır. Müteşebbisler daha kolay ve garantili kazanç yollarını seçmişler ve ithalâtçı çıkarları, sanayici çıkarlarından ağır basmıştır. Bununla birlikte, geleceğin büyük işadamları bu dönemde imal edilmiştir. Anadolu'da iş hayatını ellerinde tutan Rum ve Ermenilerin tasfiyesi, «milli müteşebbislere geniş olanaklar getirmiştir. Meselâ okumayı bırakıp 1917 yılında, çocuk yaşta bakkallığa başlayan Vehbi Koç, zaferden sonra inşaat malzemesi işi ve yabancı firma mümessillikleri yoluyla, Türkiye'nin 1 numaralı işadamı olmaya yönelmiştir. Aziz Nesin'in *Varan Sağılsun* hikâyesine konu teşkil eden Şakir Zümrü, Bulgar Meclisi'nde milletvekilliği yaptıktan ve Kurtuluş Savaşı'na katıldıktan sonra, devlet desteği ile madeni eşya sanayiine girmiş ve bunda başarı sağlamıştır. Enver Paşanın kardeşi Nuri Paşa, Ordu siparişleriyle sanayici olmuştur. Bugün, cirosu itibarıyla, İstanbul firmaları arasında dokuzuncu sırayı işgal eden Bezmen'lerin Mensucat Santral T. A. Ş. 1929 yılında kurulmuş ve büyük gelişme göstermiştir. Ama yine de bu dönemde özel teşebbüs çok cılız kalmış ve sanayiden çok, ticaretle ilgilenmiştir.*

*Kömür dolayısıyla hızlı bir gelişme gösteren Ereğli, Anadolu burjuvazisinin yükselişi hakkında bir fikir vermeye yeterlidir: Ereğli, kömürün işletmesiyle, nüfusu 1840'ta 2 bin iken 1910'da 6 bine çıkan bir kasabadır. 1923 mübadelesine kadar nüfusun beşte birini teşkil eden Rumlar, ticaret hayatına hâkimdir. Kayseri ve Konya dolaylarından gelen Ermeniler de madencilik ve ticarete başarı sağlamışlardır. Konyalı Boyacıyan Efendi, ön planda gelen kömür ocağı sahiplerinden biridir. Kayserili Yuvar Ağa ise, Anadolu limanlarına ve Kuzey Afri-

ÖZEL TEŞEBBÜSÇÜ TEKELCİLİK

Cumhuriyet'ten hemen sonraki yıllarda, özel teşebbüs imâlinin bir önemli yolu, inhisarlar olmuştur. Eskiden mevcut inhisarların dışında, Cumhuriyet, mali ihtiyaçlar dolayısıyla ya da çeşitli gruplardan gelen baskılar altında yeni inhisarlar kurmuştur. Bu inhisarlar, genellikle, özel şirketlere devredilmiştir. Meselâ 14 Nisan 1925 tarihli Limanlar Kanunu, Türkiye'deki limanların idare ve bakım zorunluluğunu, devlete yüklemektedir. Fakat devlet, sermayesini kısmen bütçeden sağlamak suretiyle, liman işleri için özel kişilerin katıldığı anonim şirketler kurmaya yetkilidir. Nitekim İstanbul ve İzmir gibi önemli limanlarda, devletin parasıyla dönen, fakat nüfuzlu özel kişiler çıkarına işleyen anonim şirketler kurulmuştur. İstanbul Liman İnhisarı'nın hikâyesi, bu konuda bir fikir vermeye yeterlidir. Liman hizmetlerine, yerli mavnacılar ile yabancı vapur şirketi acenteleri egemendir. Acenteler, mal sahibi tüccardan «dizbarko» adlı fahiş ücretler almaktadır. Milli Türk Ticaret Birliği, limanı «millileştirme» dâvasını ele almıştır. Önce Maliye Müfettişi, sonra iki yabancı vapur kumpanyasının danışmanı olan Birlik Başkanı Kâzım Ziya, acentelik işinin çok kârlı olduğunu söylemektedir. Ankara'nın zaferinden sonra, bazı yabancı vapur kumpanyaları, Rum acentelerini «yeni duruma intibak için» Türk acenteleri ile değiştirmek niyetindedirler. Kâzım Ziya, arkadaşlarına, bir şirket kurup acentelik işine atılmayı teklif etmiştir. Onlar acenta olursa, başka Türkler de bu işe atılacak ve Liman, Milli Türk Ticaret Birliği'nin istediği biçimde millileşecektir! Bu düşüncelerle, Kâzım Ziya, Ahmet Hamdi Başar, Cemal Hüsnü Taray ve ünlü Chester işindeki aracılığı dolayısıyla «Chester» lâkabını alan Chester

ka'ya ihracat yapacak kadar kerestecilik işini geliştirmiştir. Nüfuzlu bir iki Türk ailesi de, madencilik ve ticaretle ilgilenmiştir. Bu ailelerin başında, aynı zamanda âyan olan H. İ.'ler ve K. M.'ler gelmektedir. Bu ailelerin köyleri, arazileri, angarya iş gördürme yetkileri ve sonsuz nüfuzları vardır. H. İ.'ler, âyanlık dolayısıyla, çok daha nüfuzlu ve kudretlidir.

Bu iki aile, kömür işiyle ilgilenecektir. K. M., bölgenin en verimli ve kolay işletilebilen ocaklarını ele geçirecektir. K. M.'ler, bir kızlarını Abdülhamit'in seccadecibaşı'sı ile evlendirecek ve ailenin lideri H. P. «fahri miri-miran» rütbesi ve paşalık ünvanını sağlayarak güçlenecektir.

Kömüre hâkim olma mücadelesinde ikinci plana düşen eski âyan ailesi H. İ.'ler ise, maden direği yapımı ve ticaretine yönelecektir. Bu eski ve kudretli aileler, artık yeni şehirli sınıf düzenin temsilcileridir.

Bu dönemde, ikinci derecede başka aileler de madencilige başlamış, ama şehirdeki dükkânlarını, köylerdeki arazilerini ve köylerle ilgilerini sürdürmüşlerdir. Köylünün, ağanın ocağında çalışıp, aldığı ücreti aynı ağanın dükkânından yaptığı alış-verişle gene ağaya kaptırması işi, bu dönemde başlamıştır.

Bu durum Cumhuriyetin ilânına kadar sürmüştür. Cumhuriyet'ten sonra, Saray'a yakın K. M.'lerin ocaklarına ve emlakine el konmuş ve aile İstanbul'a göç etmiştir. H. İ.'ler ise, maden direği işini sürdürmüşlerdir. Kasabadaki mülkleri otel, kahve vb. gibi daha çok gelir getiren işletmeler hâline gelmiş, ama toprakları kaybolmuştur. Bu ailenin de bir kolu Ereğli'den ayrılmış Zonguldak'a yerleşmiştir. Ailenin önemli kişilerinden biri, Zonguldak milletvekilidir.

Bu eski âyan ve paşa ailelerinin sahneden çekilmesinden sonra, Ereğli'de yeni zenginler türemiştir. 1925'ten bu yana kömür üretiminin artması ve kömürün dış ülkelere sevkî, yükleme ve boşaltma işlerini ön plana çıkartmıştır. Kayığı ve mavnası olan kimseler, zenginleşmiştir. Dört tanesi en önemli olan on kadar aile, yükleme ve boşaltmadan servet edinmiştir. 1940'ta kömürün devletleştirilmesiyle bu faaliyet son bulacak ve bu aileler ticarete kayacaklardır.

Ereğli, kömür işinin yanı sıra civar tarımsal bölgenin alış-veriş merkezi olarak kalmıştır. Bu durum, nesilden nesile zenginleşen C.'ler, O.'lar gibi, topraktan bütbütün kopmuş tüccar aileleri ortaya çıkarmıştır. Bunlardan bir kısmı daha sonra, Türkiye'nin birçok yerinde görüldüğü üzere, İstanbul'a yerleşmişlerdir. Meselâ C. ailesi yüzyıl kadar önce civar bir köyden Ereğli'ye gelip ticarete başlamıştır. Oğullar, kömür üretim ve nakliyeciliğine girmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve savaş izleyen yıllarda C.'ler işlerini geliştirmiş ve Türkiye ölçüsünde bir servet edinmişlerdir. Aile, 1930'dan önce İstanbul'a yerleşip ülkenin sayılı armatörleri arasına girmiştir. Kasaba, bölgenin alış-veriş merkezi rolünü sürdürmektedir. Topraktan bütbütün kopmuş tüccarlar, iş hayatına hâkimdir. Mübaccel Kiray'ın deyimi ile, «Bugün Ereğli'de köylülerin 'ağa' dediği tüccarları, sosyo-ekonomik ilintiler bakımından bir terim ile ayırd etmek gerekirse, bunların bütün orijini ve fonksiyon özellikleri ile burjuva ad etmek gerekir.... Ereğli bölgesi Türkiye'de burjuvazinin doğup gelişmesine kendi çapında iştirak etmiş ve bu grubun önemli örneklerini vermiştir.» (Mübaccel Kiray, Ereğli, DPT 1964, s. 67).

Emin, 10 bin lira sermaye ile «Bahri Muamelât T. A. Ş.»ni kurmuşlardır. Şirkete Ticaret Vekili Ali Cenani Beyin yakın akrabası Cevdet Beyi de ortak etmeyi uygun bulmuşlardır.

Ahmet Hamdi Başar grubu, bir yandan şirket işiyle uğraşırken, öte yandan da Milli Ticaret Birliği kanalıyla Liman işlerinin –tabii vapur acentalığı değil– inhisar altına alınması tezini yürütmeye çalışmıştır. Grup, en kestirme yoldan limanın millileştirilmesinin, gemileri yükleme-boşaltma işinin tekel altına alınmasıyla sağlanabileceği inancındadır. O zamanlar liman işleri, Ticaret Vekâletine bağlıdır. Ticaret Vekâleti, grubun ısrarlı teşebbüsleri üzerine bir Limanlar Kanunu hazırlar. Yukarıda sözünü ettiğimiz bu kanuna konan bir madde ile, Hükûmet, uygun gördüğü limanlarda, yükleme-boşaltma, gemilere su ve kömür verme, dalgıçlık ve tahlisiye işlerini, kurulacak şirketlere imtiyaz olarak verecektir. Kanun, sessiz sadasız Meclis'ten geçer. Bu sayede, vapur acentalığı yapmak için planlanan 10 bin lira sermayeli «Bahri Muamelât Şirketi»ne, yeni ve mükemmel bir iş alanı açılmıştır. Başar grubu derhal hükûmete başvurup, İstanbul Liman İnhisarı'nın Bahri Muamelât Şirketi'ne verilmesini ister. Ticaret Vekili Ali Cenani, hem Cemal Hüsnü Taray'ın, hem de Chester Emin'in çok yakın arkadaşıdır. Durum, ümitlidir. Nitekim İzmir Liman İnhisarı da İsmet Paşanın güven ve arkadaşlığını kazanmış olan Dr. Hulusi Alataş'ın kurucuları arasında yer aldığı «İzmir Tahmil ve Tahliye Şirketi»ne verilmiştir. Mali güçten yoksun Tahmil ve Tahliye Şirketi'ne, Maliye, 1 milyon lira yardım etmiş, bu sayede birkaç kişinin elinde bulunan şatlar yüksek bedellerle satın alınarak İzmir limanı millileşmiştir. Fakat İzmir liman hizmetleri, İstanbul'a nazaran basittir. İstanbul'da işler çok daha karışıktır. Ahmet Hamdi Başar, durumu şöyle anlatmaktadır: «İstanbul'da dâvâ muazzamdı. Ecnebi vapur kumpanyalarının en kârlı bir işine el koymak, bini aşkın mavnayı, romorkör ve su tankı gibi yüzlerce vâsıtayı satın alarak, bu kadar kişiyi kârlarından etmek, son derece karışık işleri bir teşkilâta bağlayarak tek elden yönetmek!.. Düşünülmesi bile insanı korkutmaya yeterdi.

Neye, nemize güvenerek biz beş arkadaş –beşincisi aramızda isim olarak vardı, haki-katte biz dört kişiydik– İstanbul Liman İşleri İnhisarı'na tâlip oluyorduk. İzmir'e 1 milyon verilmişse, bize en azından 5 milyon verilmeliydi. Yani bu kadar bir sermaye lâzımdı bu işi çevirmek için. Bizim ise topu topu 10 bin liramız vardı. Biraz kendimizi sıkıştırırsak, aramızda 20 bin lira toplayabilirdik. Bize Kâzım Ziya (merhum) cesaret veriyordu: Bir kere imtiyazı alalım, gereken parayı işe ortak yaparak, acentalardan bulabilirdik.

Acentalardan para bulmak? Bunun lâfını bile dinlemeye tahammülümüz yoktu. Biz İstanbul Limanını millileştirmek için yola çıkmıştık. Bu milli bir dâvâ idi. Hükûmetten başka hiçbir yerden para alamazdık. Hele para bulmak için muvazaa yapmak, yine acentaları işe karıştırmak!. Olamazdı böyle bir şey. Ticaret Vekili Ali Cenani Beyle şahsi dostluğu dolayısıyla bu işimiz için temas eden Cemal Hüsnü, o sıralarda Kibrit Şirketi'nden istifa etmiş, bir ara seçimde Gümüşhane'den meb'us seçilmişti. Kibrit inhisarı, bir Belçika şirketine verilmişti. Cemal Hüsnü, bu şirketin Türk müdürü iken, memleket aleyhine döndürülen dalaverelere dayanamamış, Belçikalı müdürle kavga etmiş ve ayrılmıştı. Dumanı burnunda bir milliyetçi idi. Ecnebi acentalarından para yardımı sözünü işitince, benim gibi o da şahlandı: 'Böyle bir şey olacaksa, ben yokum' dedi. Kâzım Ziya arkadaşım, bizim duyularımıza hemen katıldı. Acentalarla anlaşma söz konusu değildi. Bunu sırf inhisarı aldıktan sonra, para bulmanın güç bir şey olmayacağını anlatmak için söylemişti.

Aradan 42 yıl geçti. İnsan, olayları, hafızasında ne kadar saklasa, bu kadar sene sonra yine tam olarak hatırlayamaz. Şimdi ben İstanbul Liman Şirketi'ni kurma işine, sırf limanı millileştirme gayesi için giriştiğimizi, ticarî maksatları daima arkaya attığımızı söylersem, hakikatı açıklamış olacağımı sanmaktayım. Fakat bunun böyle olmaması, hattâ o zaman belki bizi daha çok işin ticarî yanının ilgilendirmiş bulunması mümkündür. Hakkımız değil miydi para kazanmak? Kişiliklerimizle, bize inhisarı verecek olanlarla kurduğumuz çok iyi ilişkilerle koskoca bir inhisarı elde ettik mi, değil kendilerimize, sülâlelerimize yetecek kadar servet sahibi olabilirdik. Biz namuslu, dürüst adamlardık. Böyle olmamız bir kombinezon

yapıp bir işe girişerek zengin olmamıza mâni miydi? Chester adıyla tanınan Emin Bey aramızdaydı. Amerikalı Chester grubunun Doğu'daki meşhur demiryolu ve maden imtiyazı için Hükûmete yaptığı müracaattan olumlu bir sonuç alamamıştı, ama, ondan sonra Belçikalılarla anlaşarak, pekâlâ kibritle inhisarını elde etmişti. Cemal Hüsnü'yü de bu şirkete o müdür yaptırmıştı. Bu gibi kombinezonlara hiç aklım ermemesine rağmen, doğrusu ben de zengin olma hevesine kapılmış ve Liman Şirketi işine sırf bir millî dâvâ olarak giriştiğimiz hakkındaki hâtıramda yanlış olmuş olabilirim. Galiba işin doğrusu biz para kazanmak, zengin olmak için harekete geçtik.»³⁷⁵

«Ticaret Vekili, İstanbul Liman İşleri İnhisarı'nı bizim kurduğumuz Bahri Muamelât T. A. Ş.'ne veremezdi. Bu işi kimse duymadan bir olupbittiye getirebileceğimizi umuyorduk. Oysa ki bizim müracaatımızın hemen arkasından İstanbul Mavnacılar Cemiyeti de, bir anonim şirket kurarak, inhisara tâlip olmuştu. Mavnacıların, ellerinde kanuni inhisar yokken kurdukları 'Gedik'ten dolayı herkes el'aman demekteydi. Onlara inhisar verilmesi, kediye peynir tulumu teslim etmek demektir. Aramızda şiddetli rekabet oluyordu. Buişin arkasını bırakmıyorduk. Koyduğumuz sermayeyi harcama pahasına sık sık Ankara'ya gidiyorduk. Mavnacılar Cemiyeti ve Şirketi Reisi Yakup Bey, işin sökmeyeceğini anlayınca, imtiyazı ortaklaşa almamız için bizimle anlaşmaya çalıştı.» Neticede, Bahri Muamelât ile Mavnacılar Şirketi'nin yanı sıra, Seyr-i Sefain, İş Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası'nın katılmasıyla, her ortak teşekkülün 100'er bin lira koyduğu 500 bin lira sermayeli İstanbul Liman İşleri İnhisarı T. A. Ş. kurulur. O zamanlar taahhüt edilen sermayenin belli bir miktarını ödemek zorunluluğu yoktu. Nitekim başlangıçta, yalnız İş Bankası ile Bahri Muamelât onar bin lira ödemiş bulunmaktaydı. Şirketin elinde ancak bu 20 bin lira vardı. 15 kişilik İdare Heyetine, Hükûmetin isteği üzerine, Bahri Muamelât Şirketi'nin dört kurucusu seçilmiş ve Ahmet Hamdi Başar, Genel Müdürlüğe getirilmiştir. İdare Meclisinde Saraçoğlu, Dr. Fikret, Salih Bozok gibi nüfuzlu milletvekilleri de yer alacaktır.

17 Ağustos 1925'te imtiyazlı şirket kurulmuştur. Şirket, 1 Eylül 1925'te göreve başlayacaktır. Seyr-i Sefain İdaresi'nden Karaköy'de Köprü başındaki acentası kiralanmış ve büyük bir tabela asılmıştır, ama şirketin hiçbir hazırlığı ve parası yoktur. Chester Emin Beyin tavsiyesi ile, «Galata piyasasının kurd» denilen Suat Karaosman, Genel Müdür Yardımcılığına getirilmiştir. Karaosman'ın ilk teklifi, hemen bir deniz motoru ile otomobil almak olmuştur. Karaosman, Genel Müdüre fikrini şu gerekçeyle kabul ettirmiştir: «Bunlarla kazanacağız... Deniz motoruna forsumuzu asacağız (koyu mavi zemin üzerine beyaz bir tek yıldızdan ibaret şirketin amblemini de yapmıştık). Ben denizde dolaşip ava çıkacağım ve herkese liman şirketinin varlığını göstereceğim. Sen de forsumuzun dalgalandığı otomobile binerek kendini göstereceksin. Herkes bizi kuvvetli, güçlü sanmalıdır ki, para kazanalım.»

Eldeki son paraları bir tenezzüh motoru ile Ford otomobile yatıran şirketin sermayesi, devletten elde ettiği imtiyazdır. Bu imtiyaz değerlendirilecektir. İşe en kolayından, gemilere su verme işinden başlanmıştır. O zamanlar gemilere suyu, iki Rum ve bir Türk firması vermekteydi. Türk firması ile anlaşmaya varılmıştır. Firma, eskisi gibi gemilere su sağlamaya devam edecek, yalnız kanunen bu işi tekelinde tutan Liman Şirketi'ne yüzde 20 pay verecekti. Şirket, bu yoldan, hiçbir külfet yüklenmeden, günde 100 - 150 lira gelir elde etmiştir.

Gemilere kömür yükleme işi, Kuruçeşme ve Ortaköy'de büyük kömür depoları bulunan Türk olmayan kişilerin elindedir. Kömürler bu depolardan mavnalara yüklenip vapurlara ulaştırılmaktadır. Bu işte, uzmanlaşmış işçi ekipleri kullanılmaktadır. Şimdi kömür yükleme işi, Liman Şirketi'nin tekelindedir. Genel Müdür, gemilere kömür yükleyen en büyük tüccar Kazez'i çağırıp onunla bir anlaşma imzalamıştır. Kazez, eskisi gibi çalışacak, ama Liman Şirketi yüzde 15 kâr payı alacaktır. İş kitabına uydurmak için güzel bir formül bulunmuştur: Kazez'in işçi ekipleri, Liman Şirketi'nin hizmetinde görünecekti. İşçi ekipleri ile mavnacıların ücretlerini Liman Şirketi ödeyecekti. Ne var ki, Şirket, bu ödediklerinin üzerine yüzde 15 kâr payı ekleyerek, faturayı Kazez'den tahsil edecekti! Genel Müdür

Başar, bu hikâyeyi şöyle anlatmaktadır: «En büyük banker kömür tüccarı Kazez'i çağırdık. Kendisine 15 gün mühlet vererek, sonra kömürlerini bizim alıp gemilere vereceğimizi bildirdik. Adamcağız müthiş telâşa kapıldı. İşini yoluna koymuş, ekibini kurmuştu. Bunun değişmesi, işinin bozulması demekti. Uzun tartışmalardan sonra kendisine bir lütuf (!) yaptık: Şimdiye kadar çalıştırdığı takımla bir mukavele yapacak ve bu ekibi emrine verecektik. Kullandığı mavnaları da değiştirmeyecektik. Yani sözün kısası, o yine eskisi gibi çalışacak, biz ise yapılan işten ton başına bir ücret, bir inhisar hakkı alacaktık. Şüphesiz işi kitabına uydurmuştuk! İşçi bizimdi, ücretini bizden alacaktı. Biz de ödediğimiz mavnaya ücretleriyle birlikte işçiyi verdiklerimizi, imtiyaz mukavelenamemize göre, yüzde 15 kâr payı ekleyerek, Kazez'den fatura karşılığı alacaktık.

Bir de İstanbul Elektrik Şirketi'ne, Havagazı Şirketi'ne vapurlarıyla Zonguldak'tan kömür getiren Barzilai Benyamen vardı. Fransız şirketlerinin adamı sayılırdı. Ellerindeki gemileri bu işten yapmışlardı. Onlarla da görüştük ve bir anlaşmaya vararak boşaltma müteahhitleri Kığılı Mehmet'i hizmetimize aldık ve kendilerine aylık mavnaya kiraladık. Bu suretle kömür yükleme ve boşaltma işine de başlamış ve az da olsa yeni bir gelir sağlamıştık.»

Asıl tatlı ve kârlı iş, İstanbul'a mal getiren gemilerin boşaltılmasıydı. Malların boşaltılması ve mavnalarda muhafazası işleri de, Liman Şirketi'nin ortağı Mavnacılar Şirketi'ne ihale edilmiştir. Geriye, acentaların işi, yani gelen malları gemilerden boşaltacak, konşimento üzerinden târifesine göre boşaltma ücreti alacak ve gerekli bütün muameleleri yapacak bir teşkilât işi kalmıştır. Bu görevi, Liman Şirketi'nin Muamelât Şubesi, acentaların personelini hizmetine alarak gerçekleştirecektir. Acentalara göre seksiyonlara ayrılmış Türk Liman Şirketi'nin şefleri, yabancılardan ve Türk olmayanlardandır. Şef yardımcıları ise, Türklere aittir. Bu durum zamanla değiştirilecektir.

Şirket, böylece, eski düzeni pek değiştirmeden işe başlamıştır. Gerçekten bir liman şirketi hâline gelebilmesi, mavnalar satın alabilmesi için paraya ihtiyacı vardır. Şirketin ortağı Mavnacılar Şirketi ise, buna karşıdır. Hattâ Mavnacılar Şirketi Başkanı Yakup Bey, Bahri Muamelât Şirketi grubunu tasfiye hazırlığı içindedir. İsmet Paşanın arzusu ile Liman Şirketi İdare Meclisi'ne alınan iki kişi ile İdare Meclisi Başkanı Seyr-i Sefain Umum Müdürü Sadullah Beyi Mavnacılar Şirketi müşavirliğine alarak, Yakup Bey, durumunu kuvvetlendirmiştir. Bu grup, İdare Meclisi'nde, «Şirketin mali vaziyeti müsait olmadığından hiçbir mavnaya ve vâsita alınmaması, mavnaya ve vâsita ihtiyacının Mavnacılar Şirketi'nden sağlanması» yolunda karar aldırıştır. Fakat Genel Müdür, para bulup mavnaları satın alma çabasıdadır. Para bulma hikâyesi de, ilgi çekicidir. Ortakların hiçbiri taahhüt ettikleri parayı ödemeye yanaşmamaktadır. Maliye Vekâleti de müthiş para sıkıntısı içindedir. Yalnızca Maliye Bakanı Hasan Saka'dan iki tezkere sağlanmıştır. Tezkerelerden birinde İzmir Liman Şirketi'nden 100 bin liranın İstanbul Liman Şirketi hesabına geçirilmek üzere Tayyare Cemiyeti'ne ödenmesi, ikincisinde İzmir Liman Şirketi'nden gelecek 100 bin liraya karşılık olmak üzere, Tayyare Cemiyeti'nin İstanbul Liman Şirketi'ne 100 bin lira vermesi yazılıdır. Bu tezkerelere dayanarak, Tayyare Cemiyeti Başkanı ve İzmir Liman Şirketi İdare Meclisi üyesi Fuat Bulca, İstanbul Liman Şirketi'ne 100 bin lira ödemiştir. Ne var ki, İzmir Liman Şirketi, İstanbul'a 100 bin lira vermeyi reddetmiştir. Tayyare Cemiyeti, Maliye'ye olan 100 bin lira borcuna karşılık tutarak, kendi parasını kurtarmıştır. Parayı neticede Maliye ödemiştir. İstanbul Liman Şirketi, bu para karşılığında, Maliye'ye 100 bin liralık hisse senedi göndermiş, fakat senetler bir köşede unutulmuştur. Liman Şirketi, bu hisse senetlerine düşen kârı, kendi içinde kullanacaktır. Maliye, yıllardan sonra, 100 bin lira açığı olduğunu farkedecektir! Tezkere işini hatırlayan bir memurun uyarmasıyla, yeni bakan Abdülhalik Renda, ödünç verildiğini iddia ettiği 100 bin lirayı Liman Şirketi'nden isteyecektir. Halbuki para, bir imza karşılığında bile verilmiş değildir. Paranın alınmayacağını görürnce, Maliye, 100 bin liralık ortaklığı istemiye istemiye kabullenecektir.

Liman Şirketi'nin kredi sağlayışının hikâyesi de ilgi çekicidir: Karadeniz Boğazı'nın

her iki kıyısında kazaya uğrayan gemilerdeki insanları kurtarmak maksadıyla kurulu Tahliye İdaresi, Lozan'dan sonra İngilizlerden bize devredilmiştir. Ticaret Vekâletine bağlı, İdare Meclisi tarafından yönetilen bir teşekkül olmuştur. Bu teşekkül, Boğaz'dan gelip geçen gemilerden bir resim almaktadır. Geliri giderini aştığı için, elinde para vardır. Tahliye İdaresi'nin birikmiş 150 bin lirası, yüzde 1,5 faizle Osmanlı Bankası'na yatmaktadır. Ticaret Vekili Ali Cenani Bey ise, kendisinin kurduğu Sanayi ve Maadin Bankası'na para bulamadığı için üzüntüdedir. Bakanın, kendisine bağlı idarenin parasının devletin bankasında değil de, Osmanlı Bankası'nda yattığından haberi yoktur! Yalnız Tahliye İdaresi'nde İdare Meclisi üyesi olan Liman Genel Müdürü Başar, meselenin farkındadır. Bu paranın bir kısmının yüzde 6 faizle Liman Şirketi'ne kredi olarak verilmesine karşılık, Başar, paranın Osmanlı Bankası'ndan alınıp Sanayi ve Maadin Bankası'na yatırılmasını sağlar.

Liman Şirketi Genel Müdürü, bu paralarla, İdare Meclisi kararına rağmen, mavnaya satın almaya koyulur. İdare Meclisi'ndeki «mavnacılar grubu» beşe karşı dört oyla Genel Müdürü düşürür. Bahri Muamelât Grubu derhal istifa ederek, karar alma nisabının olmadığını ileri sürer ve İdare Meclisi kararını hükümsüz sayar. İsmet Paşanın isteği ile İzmir limanına ilâveten İstanbul Liman Şirketi İdare Meclisi Başkanlığına getirilen Dr. Hulûsi Alataş'ın tavsiyesiyle, Genel Müdür için başında kalır. Mavnacılar, büyük bir grev yaparlar; grev, mavnacıların yenilgisiyle sonuçlanır. Bundan sonra Genel Müdürün kendi deyimi ile, İstanbul liman işlerinin başında «Prens Hayatı» başlar. Genel Müdür, «Limanda –hele o sıralarda– akıllı bir adam için, suistimal yaparak filân değil, namuslu kalarak yapacağı kombinezonlarla zengin, hem de çok zengin olabileceği birçok yollar vardı ve bu yolları bana gösteren nüfuzlu, ya da becerikli kimseler eksik değildi» demektedir.

Devlet eliyle fert zengin etmenin tipik örneklerinden olan İstanbul, İzmir ve öteki liman şirketleri, 18. 6. 1934 tarihli kanundan sonra, devlete geçecektir. Serbest Fırka, genellikle inhisarları ve liman inhisarlarını eleştirmektedir. Fethi Okyar, 2 Ekim 1930 günü Meclis'te, liman inhisarlarının devlet sermayesi ile, fakat özel kişilerin yönetiminde çalıştığını belirttikten sonra, «Devletçilik, devlet sermayesini hususî adamlar vâsıtasıyla işletmek ve umumi hizmetleri hususî adamlara bırakmak suretinde tecelli ediyor» demektedir.

BİR SİGORTACILIK HİKÂYESİ

İlgi çekici ve hayli gürültü koparan bir inhisar tipi, reasürans inhisarıdır. Reasürans inhisarı, Pios adlı bir Löventenin çabalarıyla gerçekleşmiştir. 1918 yılında Union de Paris, Türk kanunlarına uygun olarak İttihad-ı Milli Şirketi'ni kurmuştur. İttihad-ı Milli'nin başında Pios vardır, Hasan Saka bu şirketle ilgilidir. 1925 yılında İttihad-ı Milli, İş Bankası ile birlikte, Anadolu Sigorta Şirketi'ni teşkil etmiştir. Bu şirketin, şartlar eşit olduğu takdirde, devlet sigortalarının tercihan ona verilmesi gibi önemli bir imtiyazı vardır. Şirketin Genel Müdürü, Bayar'ın oğludur.

İş Bankası ile yakın ilişkiler kuran ve Celâl Bayar'ın oğlunu müdür yapan Pios, bu yoldan reasürans inhisarı projesini gerçekleştirecektir. Pios'un her kapıya başvurduğu, İstanbul Liman Şirketi Genel Müdürünün şu sözlerinden anlaşılmaktadır: «İstanbul limanında sigorta soygunculuğu yapan büyük bir şebeke yakalamıştık. İngiliz Lloyd'u, İstanbul için yüklenen malların sigorta permilerine yüzde 40 zam yapmıştı. Sebep de bu limanda inhisar kurulduktan sonra çok avara olduğuydu. Bu haber İngiliz gazetelerinde çıktığı gibi, ajanslar vasıtasıyla da bütün dünyaya yayınlanmıştı. Biz avaranın (yani limanda malların uğradığı hasarın) tersine azaldığını iddia etmekteydik. Hemen Londra'da Lloyd ile temasa geçtik ve sigortalara ödenmiş avaryalara ait bir iki vesikanın bize yollanmasını istedik. Bir Londra gazetesine de (hatırimda yanlış kalmamışsa Manchester Guardian) İngilizce bir mektup yollayarak İstanbul limanından inhisarın kurulmasından sonra avar-

ya olaylarının azaldığını, Lloyd'un bu kararına hayret ettiğimizi ve ondan izahat istediğimizi bildirdik. Bu gazete, mektubumuzu aynen yayınladı. Lloyd bize bir avarya işinin fotokopisini yolladı. Mal yüklü bir mavna suların akıntısıyla, köprü gözüne çarpmış, mallar deniz suyuyla hasara uğramıştı. Hâdis, mavna kaptanının Beyoğlu Dördüncü Noterliğinde tesbit edilmiş ifadesiyle sabıttı. Böyle belgelere Pruva de Fortuna deniyordu. Bu, bir düzmece olaydı. Mavna bizimdi, kaptan dediği de bizim mavnacımızdı. Adamı kandırmışlar, eline kırk elli lira sıkıştırmışlar, imza attırmışlardı. İş tahkik edince, bilhassa Beyoğlu Dördüncü Noterinde (o zaman noter, şair merhum Mithat Cemal Bey idi) böyle yüzlerce Pruva de Fortuna hazırlandığı meydana çıktı. Günlerce gazetelerde manşetleri işgal eden bu skandal üzerine hem İngiliz Lloyd'una, hem de Avrupa'daki büyük sigorta ve reasürans şirketlerine birer sirküler yollayarak İstanbul limanında bütün vâsıtaların Liman İnhisarı'na ait olduğunu ve avarya belgesi verecek tek yetkili makamın da bu şirket olduğunu bildirdik.

1927'lerde olan bu hâdis, sigorta dalaverecilerinin çanına ot tıkamıştı. İşte o sıralarda İstanbul'un en güçlü kuvvetli sigortacısı Union ve İttihad-ı Milli Şirketlerinin müdürü meşhur Pios, benimle temas etti. Yazıhaneme geldi ve beni evinde güzel eşinin bulunduğu bir ziyafete de çağırdı. Pios beni tebrik ediyordu. Limanda bir surveillance bürosu ve aynı zamanda memlekette bir reasürans şirketi kurma için yardımımı istiyordu.

Bende akıl ne gezer! Yalnız akıl değil, bilgi ve tecrübe de yok. Sigorta nedir? Böyle bir işe karışsam ne olur? Mutlaka ucunda bir dalavere vardır. Soğuk mu davrandım, bir şey becerecek adam olmadığımı mı anladı, her ne hâl ise Pios benim peşimi bıraktı. Aradan seneler geçtikten sonra bu işin Celâl Beyin Umum Müdür olduğu İş Bankası ile tahakkuk ettiğini gördüm ve ben de Milli Reasürans'ta ilk idare meclisi âzâsı olarak bir süre bulundum.»

Reasürans işi hakkında Falih Rıfkı Atay ise şu ifşaatla bulunmaktadır: «Bu fikri İstanbul sigorta kumpanyalarından birinin Lövanten müdürü icat etti. Atatürk'ün kalp rahatsızlığından şüphe edilerek perhize girdiği zamanlarda idi. Arkadaşları iki cepheye bölünmüşlerdi. Böyle bir inhisarcılığa mâni olmak isteyenler, bütün delillerini kullanmakta idiler. Hükûmette de banka nüfuzculuğuna (İş Bankası) karşı mukavemet belirmişti. İmtiyaz dâvası bütün bir mevsim geri kaldı. Fakat nihayet teşebbüse önyak olanlar muvaffak oldular. Hiç unutmam, Hâkimiyet-i Milliye gazetesindeki odamda oturuyordum. Başyazarlardan ve banka idare meclisi reisi Siirt Milletvekili Mahmut, yanımdaki odada çalışırdı. Arada kapı yoktu. Birlikte konuşurken İstanbullu sigorta müdürünün geldiğini haber verdiler. Pek neşeli müdür, Mahmut'un masası üzerine üç zarf bıraktı:

— Bu zât-ı âlinizin.. Bu xxx Beyfendinin, bu da xxx Beyfendinin... dedi.

Bu zarflar hisse senedi dolu idi. Bahsettiğim sigorta müdürü, elde ettiği başarıdan sonra, servet ve sâmanın toplayarak Fransa'ya gitti. Cote d'Azur'da yerleşti.»³⁷⁶

Aslında, reasürans işi, olumlu bir teşebbüstür. Yerli yabancı sigorta şirketleri, kendileri pek az riziko yüklenip, rizikoları büyük yabancı sigorta şirketlerine devretmektedirler. Yani bunlar, âciz bir komisyoncudan başka bir şey değildir. Nitekim o tarihlerde sigorta yüzünden her yıl net 4 milyon lira dışarıya transfer edilmektedir. Sigorta şirketlerinin yükledikleri rizikoyu dışarıya aktarmayıp içeride sigortanın sigortasını yapan bir reasürans şirketine aktarmaları, hiç şüphesiz, yararlıdır. Bu anlamda Pios'un himmetiyle kurulan Reasürans Şirketi, bir hizmet yapmıştır. Ne var ki, bu, acayip bir kuruluştur. İş Bankası'nın nüfuzuna dayanılarak, önce 1160 sayılı Mükerrer Sigorta (reasürans) İnhisarı Kanunu çıkarılmıştır. Kanuna göre, Türkiye'de sigorta işleri yapan yerli ve yabancı şirketler, reasüransa verdikleri sigorta miktarının belli bir kısmını içeride sigorta ettirme zorundadırlar. Bu zorunlu reasürans işini Hükûmet, bir devlet kuruluşuna verebilirdi. Fakat kanun, bunun özel bir anonim şirkete verileceğini belirtmiştir. Kanunun 4. maddesine göre, devletin kurduğu reasürans inhisarının işletilmesi 25 yıl süreyle, yüzde 60 hissesi Türklerin elinde bulunan ve yalnızca reasürans ile uğraşacak olan 1 milyon sermayeli bir anonim şirkete bırakılacaktır.

İş Bankası, hazır bir elbise gibi bu maddeyi giyinmiş olarak, Ticaret Bakanlığı ile 26

Mart 1929 tarihinde bir sözleşme imzalamıştır. Sözleşmeye göre, İş Bankası, kanunda öngörülen şartlara uygun, 1 milyon lira sermayeli bir «Milli Reasürans T. A. Ş.» kuracaktır. Bu şirket, her cins sigorta için 15 yıl süreyle reasürans inhisarına sahip olacaktır. Sigorta şirketleri, Türkiye’de aktedecekleri her çeşit sigorta miktarının yüzde 50’sini reasüransa vermekle yükümlüdürler. Milli Reasürans İnhisarı, her yıl 200 bin lira Hazine’ye ve bu inhisarı sağlayıp da kendisine devreden İş Bankası’na azami 100 bin lira ödeyecektir. İmtiyazı uzatıldığı için halen de faaliyet gösteren bu şirket, herhangi bir sigorta şirketi gibi hareket etmek zorunda olduğu için, reasürans yoluyla yüklendiği rizikoların büyük kısmını, dışarıdaki sigorta şirketlerine aktarmak zorunda kalmıştır. Böylece reasüranstan beklenen fayda, geniş ölçüde azalmıştır. Nitekim 1966 yılında dahi Türkiye, reasürans işi, özel şirket hâlinde yarım bir teşebbüs olarak bırakıldığı için, dışarıya sigorta yüzünden net 25 milyon lira ödemiştir. Bu miktar, yıldan yıla artma istidadı göstermektedir. Her hül - ü - kârda, inhisarın İş Bankası’na verilmesi, İş Bankası’nın da kurduğu «inhisar anonim şirketi»nden bir baş alması, nüfuz ticaretinden başka bir anlam taşımamaktadır. Nitekim Devlet Planlama Teşkilâtı’nın 1966 tarihli «Türkiye’de Sigorta Sorunu» adlı araştırması, bu anormal durumu dikkati çekmektedir: «Devletin inhisar hakkını kendi kullanması veya bu inhisar neticesinde ortaya çıkan imkânlardan kamunun yararlanması en mâkul şekilleninceye devletin inhisar hakkını 200 bin liraya özel hukuk hükümlerine tâbi bir bankaya satması, o bankanın da inhisarın işletmesini 100 bin liraya bir şirkete devretmesini uygun mütalâa etmeye imkân yoktur.»³⁷⁷

KIBRIT TEKELİ VE ÖTEKİLER

Başka bir dikkat çekici inhisar, Kibrit - Çakmak İnhisarı’dır. 1929 tarihli 1503 sayılı kanun ile, kibrit, çakmak ve suni çakmaktaşları imal, ithal ve satışı, devlet tekeline alınmıştır. 1930 yılında 1722 sayılı kanun ile, kibrit ve çakmak inhisarı işletmesi, bir Amerikan şirketine devredilmiştir. 25 yıllık süre ile işletme imtiyazı elde eden The American - Turkish Investment Corporation, buna karşılık Türk Hükûmetine yüzde 6,5 faiz ve 25 yıl vâde ile bir kredi açmaktadır. Daha önce kibrit işinin başında bulunan Cemal Hüsnü Taray’ın bize söylediklerine göre, kibrit işi, ilkin Chester Emin’in aracılığıyla Belçikalı De Bodt firmasına verilmiştir. Şirket, kibrit fabrikası yapacak, fabrika yapılsa kadar kibrit ithali işini yürütecektir. Yapılan fabrika çökmüş, Belçika şirketi, kibrit fabrikası kurmaya istekli görünmemiştir. Bu şirketin hisseleri, kibrit tröstüne intikal etmiştir. Taray’a göre, Amerikan şirketi biçiminde ortaya çıkan şirket, her şeyden önce kibrit ithalini sürdürmeye heveslidir ve fabrika kurmaya karşıdır. Şirket, gene Taray’a göre, «20 milyon dolar kredi verelim, fakat fabrika yapmıyalım» demiştir. Şirkete «10 milyon dolar alalım, fakat fabrika yapılınsın» cevabı verilmiştir. Amerikan şirketinin kibrit tekeline, imtiyaz süresi dolmadan son verilmiştir.

Bunun gibi, belli kişiler yararına işleyen şeker ticareti inhisar altındadır. Petrol ve benzin ithali, bir kanunla devlet tekeline alındıktan sonra, bunun yürütülmesi Amerikan şirketi Standart Oil Kumpanyasına bırakılmıştır. 1926 yılında, ispiroto ve her çeşit alkollü içki imal ve ithali devlet tekeline alınmıştır, fakat bu iş bir Polonya şirketine devredilmiştir. Polonya şirketinin tekeli, 1927 yılında kaldırılmıştır. 1925 tarihli barut ve patlayıcı maddeler inhisarı ile ilgili kanuna göre çıkartılan talimatnamede de aynı espri hâkimdir. Talimatnameye göre, patlayıcı maddeler inhisarı, bir anonim şirkete ihale olunacaktır. Ancak inhisarı devralan şirket, Hükûmetin uygun göreceği yerlerde, en geç üç yıl içinde imalâta geçecektir. Bu yoldan kurulacak tesisleri şirket, 30 yıl içinde işler halde Hazine’ye devredecektir. Görüldüğü gibi, bir yandan kârlı ve önemli gözüken alanlar devlet tekeline alınmaktadır, ama öte yandan bunlar, yerli ve yabancı özel şirketlerin eline bırakılmaktadır.

Bunun içindir ki, ortodoks bir liberalizm anlayışından hareket eden Serbest Fırka, devlet eliyle fert zengin edilmesine yol açan bu tekel uygulamasını, bellibaşlı muhalefet konularından biri yapmıştır. Görünüşte, Fethi Okyar gibi Celâl Bayar da «liberalizm»den yanadır. Ama Bayar'ın «gerçekçi» liberalizmi, devlet nüfuzu ve olanakları ile kapitalist imâline yönelmiştir. Yani aslında, Bayar'ın liberalizmi, liberalizmin karşıtıdır. Devlet nüfuz ve olanakları ile kapitalist imâline cephe alan Serbest Fırka liberalizmi ise, hayalci olmakla birlikte, gerçek liberalizmdir. Bunun içindir ki, Fethi Okyar, devlet sermayesi ile kurulan inhisarlara ve devlet teşebbüslerine özel sermayenin ortak edilmesini ve bunun sonucunda «aslan payı»-nı özel kişilerin almasını eleştirmiştir. Serbest Fırka lideri, İzmir'de verdiği nutukta şöyle demektedir: «Fırkamız, inhisarlardan halkın zararına ceplerini doldurmak isteyenlerin gayrimeşru hareketlerine karşıdır. Devlet Hazinesi, Liman İnhisarı'nın tesisi için fedakârlık etmiş olduğu halde, inhisardan hâsıl olan fayda tamamen hususi şahıslara terk edilmiştir. Bu inhisardan halkın, esnafın ve tüccarın şikâyet etmesi, fırkamızı bununla iştigale sevk etmiştir.»

Başbakan İsmet Paşa dahi, inhisar uygulamasından hayli tedirgindir. Serbest Fırka'nın kuruluşundan daha iki yıl önce, İsmet Paşa, Meclis'te Devlet Hazinesi'ni özel kişiler yararına –ve özellikle inhisarları kullanarak– istismar etmek isteyen eğilimin bir tehlike arzettiğini belirtmiştir. İsmet Paşa, şöyle demektedir: «Hazine'den, hususi ihtiyaçlar için muavenet taleplerine karşı koymak mecburiyetindeyiz. Devlet Hazinesi'ni, gerek doğrudan doğruya, gerek inhisarlar ile bilvâsita mal satın alan bir hayrat ocağı sanmak, mücadele edilmek lâzım gelen bir zihniyettir.»³⁷⁸ Fakat İsmet Paşa'nın mücadelesine rağmen, genç Cumhuriyet, bu yollardan daha çok ticarete ve taahhüt işlerine yönelmiş bir hayli işadamı imâl edecektir.

INSANLAR PARA İSTİYOR, PARA...

Yabancı tekeller ile onların yerli mümessillerinin, İstanbul'daki imtiyazlı yabancı şirketler ile yerli temsilcilerinin pusuda bekledikleri bir ortamda girilen devlet eliyle müteşebbis yaratma çabası, Ankara'nın havasını çabucak değiştirecek ve politikacıların çoğu, politik nüfuzlarına dayanarak zenginleşme ateşine yakalanacaklardır. Bir yanda Gazi, parti ve bürokrasinin ülkücü ve milliyetçi kanadı ile elele vererek büyük reform atılımlarını gerçekleştirirken, öte yanda birtakım nüfuzlu milletvekilleri, yabancı firmalar hizmetinde, komisyon peşinde koşacaklardır.

Hasan Rıza Soyak'ın deyimi ile, «O yıllarda birçok insan, nasıl ve ne yoldan olursa olsun, servet sahibi olmak hevesine düşmüşlerdi.» Atatürk'ün çevresindeki genç yazarlar, Kurtuluş Savaşı Ankarasının devrimci sadeliği ve heyecanı ile tezat teşkil eden bu değişik-likten çeşitli yazılarında acı acı yakınmışlardır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, şunları söylemektedir: «O sıralarda bence bu hâdiselerin en önemlisini teşkil eden dünkü milli müca-deleciler ve o günkü devrimciler kadrosunun bir kazanç ve menfaat şirketi karakteri taşımaya başlamasıydı. Bunların kimi arsa spekülasyonları, kimi idare meclisi âzâlıkları, kimi taahhüt işleri, kimi de her türlü şekillerde komisyonculuk peşine düşmüş bulunuyordu.»³⁷⁹

Falih Rıfki, o günlerin zenginleşme havasını, şu sözlerle yansıtmaktadır: «İttihat ve Terakki devrindeki nüfuz kazançlarına hasret çeken veya Kuvâ-yı Milliye'nin çetecilik günlerinde vurgun ve yağma zevki tatmış olanlar, Gazi'nin yanında ve Meclis'te idi. Birçokları- nın inkılâp, umurlarında bile olmadığını biliyordu. Milletvekilliği de, boğaztokluğu geçime yeter yetmez maaşlı bir vazife idi. İşleri yalnız idealist taraftan görenler, yeni bir Batı Türkiyesinin ve bu Türkiye içinde yeni bir topluluğun kuruluş savaşına katılmanın şevki yanında her şeyi unutuyorlardı. Bu heyecanı duymayanların hatırladıkları tek şey nüfuzlarını satmaktan ibaretti. Para kazanmak için tek sermayeleri de nüfuzları idi.»

«Bir aralık vaktiyle orduda politikacılık eden ve Gazi'nin hiç sevmediği bir eski subay Ankara sokaklarında görünmüştü. Gazi:

— Ne işi var bu adamın Ankara'da? diye şüpheye düşmüştü.

Komisyonculuk için dolaştığı söylenmesi üzerine, bazıları:

— Dâvânın bütün zahmetini biz çekeceğiz, parasını onlar mı kazanacaklar? diye söylenmişlerdi.

Eğer Devlette bir iş görülecekse ve bu işten bir komisyon alınacaksa, Gazi'nin yakınları ve tanıdıkları dururken, bu kazanç neden kendisinin de, rejimin de düşmanı olanlara kaptırılmalı idi?»³⁸⁰

Bu zihniyettekiler, vatana hizmetlerine mükâfat olarak, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya 1 milyon lira verilmesi için kanun teklifi hazırlamışlar ve hayli imza toplamışlardır. Teşebbüs, «Ne küstahlık!» diyen Gazi'nin, kanun teklifini buldurup yırtmasıyla önlenmiştir. Ama müthiş bir para sıkıntısı çekildiği ve bütçenin çok fakir olduğu bir sırada dahi, milletvekili ve memur maaşlarında önemli artışlar yapılması önlenememiştir. Ahmet Ağaoğlu, bu konuda İsmet Paşaya şu soruyu yönelttiğini anlatır: «Barem Kanunu münasebetiyle söz aldım, söyledim, başıma gelenleri biliyorsunuz. Halbuki bu kanun, bu memleketin maliyesini ve iktisadiyatını altüst etti ve edecektir. On dakikanın içinde memleketin üzerine 12 milyonluk altından çıkılmaz bir yük yüklendi. Biz meb'uslar dört yüz alıyorduk ve gayet memnunduk. Neden beş yüz liraya çıkarmak lüzumu hâsıl oldu? Neden on dakika vekâlette bulunmuş olan birisi, velev arkasında on dakika devlet hizmeti bulunsa bile, ayda yüz elli liraya kadar hiçbir memleketin tahammül edemeyeceği bir tekaüdiye alsın? Neden meb'usların meb'usluk müddetlerinin memuriyet gibi telâkki edilmesi –ki Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'na tamamen muhaliftir– yetmiyormuş gibi bir de onların meb'usluk tahsisatı üzerinden tekaüdiye verilmesi esası kabul edildi?

Başvekilin dudakları yine tebessüm içinde, fakat gözleri diri bir hakaret ifade ediyor:

— Ahmet Bey, dedi, siz hülyaperver bir idealistsiniz. Hayattan haberiniz yoktur. İnsanlar para istiyorlar, para... Ve siyasî adamlar, insanların bu isteklerini nazara almak ızdırındadırlar. Siz bunu anlayamazsınız!»³⁸¹

Rejimin dayandığı güçler içindeki bu zenginleşme ve para kazanma isteği, yabancı şirketler ile İstanbul ve İzmir kompradorlarının işine yarayacaktır. Bunlar işlerini yürütmek için nüfuzlu politikacılar kiralamaya koyulacaklardır. Falih Rıfkı'nın sözleriyle, «İlk afe-rizm fesadı Ankara'da iş takip etmeye gelenleri haraca kesmekle başlamıştır. Adam ya zayıf bakanlar sözlerini geçiren nüfuzlularla ortak olacaktı, yahut kazancından olacaktı. Türk olmayanlar bir Ankaralı maske edinmek zorunda idiler. Birkaç misal sür'atle şu fikrin yayılmasına sebep olmuştur: Ankara'da ancak nüfuzlu milletvekilleri vasıtasıyla iş çıkarılabilir.

Bir gün Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde oturuyordum. Çankaya'daki evimi kiralayan Çek Sefiri beni görmeye geldi. Biraz hoşbeşten sonra dedi ki:

— Bizim Skoda firmasını biliyorsunuz. Bu firmanın Türkiye Mümessili Sabur Sami Beydir. Bize söylediklerine göre, kendisinin siyasî nüfuzu olmadığı için firmanın işlerini yürütemeyecektir. Onun yerine siyasî nüfuz sahibi bir kimsenin bulunmasını bana yazdılar. Aklıma siz geldiniz. Gazi'nin arkadaşısınız. Gazetesinin başındasınız. Lütfen bu mümessilliği kabul etmez misiniz?»³⁸²

Yabancı firmalar, Türkiye'ye yerleşmiş imtiyazlı şirketler ve İstanbul'daki azınlıklar, yeni rejimin saflarında nüfuzlu temsilciler bulmakta güçlük çekmeyeceklerdir. Cumhuriyet'in ilânından beş altı ay sonra patlak veren zengin Ermeniler skandalı, bunun örneklerinden biridir. Anadolu'nun zaferi üzerine İstanbul'dan kaçan zengin azınlıklar, geride bıraktıkları mallarını kurtarma çabasıındadırlar. Firarilerden bir kısmı, yeni rejimin saflarından destekler sağlayarak İstanbul'a dönmüşlerdir. Meselâ kaçıncıdan sonra taşınır malları satılan, taşınmaz mallarına el konan Sebuhyan, böyle bir destek elde ederek İstanbul'a dönmüş, Tasfiye Komisyonu aleyhine dâvâ açarak, mallarını kurtarmıştır. Sebuhyan dâvası-

nın avukatlığını alan meb'us Necmettin Molla'dır. Tipik bir Tanzimat Batıcısı olan Necmettin Molla için bu, «alel'ade bir dâva»dır. Girişilen tahkikat, Sebuhyan gibi, Gerdanyan, Börekçyan, Tahtaburunyan, Fesciyan, Kozmeto gibi birçok Ermeni zengininin benzer yollara başvurduğunu göstermiştir. Tahkikat raporunda, Kılıç Ali, Necmettin Molla, Rîze Meb'usu Rauf Bey gibi politikacıların adları geçmektedir. Mesele, Dahiliye Vekili Ferit Beyin istifası ile kapanmıştır.

Büyük gürültüler kopmasına yol açan eski İstiklâl Mahkemesi Başkanı ve İş Bankası İdare Meclisi üyesi Bahriye Vekili İhsan Beyin yolsuzluk meselesi, aynı cinsten bir hikâyedir. Eski Topçu Binbaşı İhsan Bey –ki Mütareke yıllarında ticaretle uğraşmıştır–, Zafer'den sonra kendisi gibi İş Bankası İdare Meclisi üyesi olan Ertuğrul (Bilecik) meb'usu Dr. Fikret ve Enver Paşanın eski eniştesi Nâzım Bey, aralarında bir âdi şirket kurmuşlar ve para kazanmayı kararlaştırmışlardır. «Havuz-Yavuz» meselesi Meclis'te tartışma konusu olunca, sâbık Bahriye Vekiline neden ticaret işlerine girdiği, Meclis Komisyonunca sorulmuştur. Soru, İhsan Beyi asabileştirmiş, «Bunu bana neden soruyorsunuz?» diye bağırmasına yol açmıştır. «Hepiniz, başta reisimiz olmak üzere, zenginleşmek lâzımdır, demokrasi zenginliğe dayanır, demiyor muydunuz? Hepiniz aynı şekilde işlere girmediniz mi?»³⁸³ Ne var ki, ticaret ve politikayı birlikte yürütmek isteyen bu kişiler, yabancı silâh tekellerinin ağına düşmüşlerdir. Yabancı silâh tekelleri, Bahriye'nin siparişlerini kazanmak amacıyla, İhsan Beyin çevresini rüşvete boğmuşlardır. Divan-ı Âlî'de İhsan Beyin ortağı, İş Bankası İdare Meclisi üyesi Dr. Fikret Bey, 55 bin lira komisyon aldığını açıklamıştı. Divan-ı Âlî'de nüfuzlu Bilecik Milletvekili ile Reis arasında geçen konuşma şöyledir:

«Reis – Siz komisyon aldınız mı?

Fikret Bey – Evet, 55 bin lira aldım. Komisyon 210 bin lira tutuyordu. Bu işi sonuna kadar takip ettik. Teklifleri Histman veriyor. Halil Kâmil Bey refakat ediyordu. Komisyonu aldıktan sonra kendisine beş bin lira verdim.

Reis – Mayın fabrikasını siz mi teklif ettiniz, yoksa Vekâlet mi teklif etti?

Fikret Bey – Şirket teklif etti.

Reis – Komisyon ne surette alındı?

Fikret Bey – Mukavelenin akdini müteakıp bendenizin hissesini verecekti³⁸⁴rdi. Histman'a dedim ki, benim hissemi gönderin, o da gönderdi. Nâzım Beyin hissesini ayrı gönderdi. Evvelâ Nâzım Beye söyledim. O da bana 'taksit verildikçe komisyonumuzu alacağız, teamül böyledir' dedi.

Reis – Nâzım Beye bir mektup vermişsiniz. Bunda 'Komisyonun yarısı bana ait, yarısı Nâzım Beye aittir. Hissem olan 55 bin lirayı aldım' tarzında...

Fikret Bey— Evet efendim, şimdi hatırıma geldi...»³⁸⁴

Görüldüğü gibi, eski İstiklâl Mahkemesi Başkanı ve Bahriye Bakanı İhsan Beyin şirket kurduğu arkadaşları, yabancı firma komisyonculuğu peşindedirler. Nitekim Divan-ı Âlî'de, Yavuz'un tamiri ile ilgili başka bir yabancı firmanın, Ankara'da nüfuzlu kimselere dağıtmak üzere birkaç yüz bin Frank gönderdiği tesbit edilmiştir.

Bu konuda başka bir örnek verelim: Lozan Antlaşmasından sonra, Liman İnhisarı'nın kurulmasıyla, Yeşilköy Fenerinden Boğaz dışına kadar olan bölgede gemi kurtarma işleri, Liman Şirketi'nin tekeline geçmiş ve daha önce bu işi yapan Ocean Salvage ve Semperperatus adlı yabancı şirketlerin faaliyeti durmuş, gemileri âtil kalmıştır. Bunlar, gemilerini değerlendirme çabasındadırlar. Ocean Salvage'ın beyaz sakallı başkanı, genç ve güzel sekreteriyle Türkiye'ye gelmiş ve Liman şirketi yetkilileri ile temas kurmuştur. İstenilen, Liman Şirketi'nin gemi kurtarma inhisarından vazgeçmesidir. Liman Şirketi itiraz etmezse onlar, işin gerisini Ankara'da tamamlayacaklardır. Liman Şirketi Genel Müdürü, Ocean, Salvage'ın beyaz sakallı başkanının teklifini şöyle anlatmaktadır: «Yapacağım iş, gayet mâkul ve haklı gerekçe ile Şirketin gemi kurtarma inhisar hakkından vazgeçmesiydi. Buna benim muvafakat etmemi, itirazda bulunmamamı istiyordu. Gerekli teşebbüslerin hepsini

onlar yapacaklardı. Üç adamları vardı: Biri Yusuf Kemal Tengirşenk ikincisi aynı zamanda meb'us Bahriyeli Hamdi Bey, üçüncüsü de Amiral Vâsıf Paşa idi. Bunların üçü bir grup teşkil edeceklerdi. Beni de bir grup olarak kabul edeceklerdi. Üçüncü grup da Seyr-i Se-fain İdaresi (Devlet Denizyolları) olacaktı. Bu üç grupta, 'Gemi Kurtarma' adında bir limited şirket kurulacak ve İngiliz tahlisiye gemileri, biçilecek bir bedelle bu şirkete satılacaktı. Gemiler için hiç peşin para verilmeyecek, bedelleri yapılacak işle karşılanacaktı. Hattâ kurulacak şirketin masrafları için, İngiliz Şirketi, Türk şirketine ödünç para verecekti.

Bu teklife göre, kurulacak şirketin üçte bir hissesi benim olacaktı. Şahsen gözükmek istemezsem, göstereceğim adamlar benim yerime geçeceklerdi. İnhisar kalkınca, tahlisiye işi serbest olacaksa da, Türk bandıralı kurtarma gemileri ancak bu şirketin elinde bulunacağından fiili inhisar kurulmuş olacaktı.

Bu satırları yazarken, emsalsiz aptallığımı düşündükçe yüzüm kızarıyor. Neden 'evet' demedim bu işe? Bu, bir suistimal mi? Bir dalavere mi? Hayır, asla! Şirketimin bir belâdan, bir yükten kurtarılması, sonra da bayrağımız altında memleketin tahlisiye gemilerine sahip olması, bizim elimizde kaybolan ve işletilemeyen bir döviz kaynağının değerlendirilmesi, Türk denizcilerine yeni bir iş bulunması, daha sayılmakla bitmeyecek faydaları var memlekete... Eh, bu arada ben de faydalanacakmışım! Ne çıkar bundan? Bal tutan parmağını yalar. Madem ki Liman içinde tek söz sahibi benim, bu işin gerçekleşmesi için benim muvafakatım lâzım, şu halde bana ayrılan üçte bir hisseyi almak hakkımdır, helâldir!...

Sayın okuyucum, bu lâfları şimdi ediyorum. O zamanki kafam, düşüncem büsbütün başka. Hattâ normal kafa ve düşünce ölçülerine hiç uymayacak şekilde... Ben, memleketimin, şirketimin menfaatlerini korumakla mükellefim! Kabotaj hakkı Türk bayrağına geçti diye muvazaa mı yapacağım? Neye bu İngilizler gemilerini parasız veriyorlar? Mutlaka altında bir dalavere, benim aklımın ermediği bir şey var! Sonra, açıkça dobra dobra kendimi ortaya atamıyacak, akrabalarımın, güvendiklerimden adam bulup şirkete sokacağım! Yani sahtekârlık yapacağım! Aynı zamanda tahlisiye işinden de şirketimi vazgeçireceğim. Daha geçen sene bir buğday gemisini boşaltmaktan 27 bin lira kazandık. Ne olacak limanda tahlisiye? İki büyük romorkörümüz olur, mütehasıs adamlar buluruz, yaparız bu işi...

Londra'dan gelen misafirimiz, memleketine umutsuz döndü. Fakat biraz sonra haber aldım ki, bana teklif edilen Gemi Kurtarma Türk Limited Şirketi kurulması için çalışmalar devam ediyor. Kaptan Riz'e (Denizcilik Bankası hizmetine giren bir İngiliz denizcisi) bundan memnun olduğumu söyledim. 'Bizim işimize de yarar, bizim başaramıyacağımız gemi kurtarma işlerinde müteahhidimiz olarak şirketi çalıştırırız, hattâ bir mukavele yaparız' dedim.

Şirket, yukarıda adlarını verdiğim sayın kimselerin iştirakiyle kuruldu ve hâlâ nasıl oldu hayretler içindeyim; en büyük hissedarımız Maliye'nin teklifiyle, Umumi Heyet karar verdi, gemi kurtarma inhisarından vazgeçtik. Denizbank'ın kurulmasından sonra sahiplerine (!) yüzbinlerce lira ödenerek devletleştirilen Gemi Kurtarma Türk Ltd. Şirketinin kuruluşu böyle oldu.»³⁸⁵

Bu ortamda, yeni rejimin aleyhtar havasına rağmen, büyük şehirlere yerleşmiş imtiyazlı yabancı şirketler, işlerini yürütme olanaklarını bulmuşlar, Ankara'dan yüksek târifeler elde etmişlerdir. Türkiye İktisat Mecmuası'nın 23 Haziran 1923'te yazdığına göre, imtiyazlı şirketler müessisleri Ankara'dan «ellerinde Milli Hükümetçe tasdik edilmiş zulüm fermanları, kanun çerçevesine bürünmüş haksızlık beratlarıyla döndüler. Gelişigüzel yükseltilmiş târifeler tasdik edilmiş, hattâ bazıları lüzumsuz olarak daha da yükseltilmişti. Bunların içinde bir telefon kumpanyası vardır ki, dünyanın hiçbir yerinde görülemeyen yüksek bir târife uygulamak, müşterilerinden çeşitli adlarla târife dışı para çırpma vâdisinde emsaline taş çıkarttığı, Mütareke yıllarında santrallerinde Türkçe muhaberatı kaldırdığı, İslâm memurlarını ezdiği ve başlarından feslerini bile attırdığı halde, Ankara'da muhtekirâne olan târifesine şâyân-ı hayret yeni bir zam yapmaya muvaffak oldu ve ayrıca bütün haksızlıklarını

tasdik ettirdi. Elektrik şirketi, tonu 34 liradan kömür aldığı bahanesiyle çoğalttığı ücretlerini, kömürün tonu 15 liraya düştüğü halde aynen muhafaza etti ve bu târifeyi Milli Hükûmet'e tasdik ettirdi.

Anlaşıyor ki, Ankara'da yapılan müzakereler, şirketlerin tam zaferiyle sonuçlandı.»³⁸⁶

«Affairisme» denen bu salgına karşı İsmet Paşa, başından itibaren şiddetle karşı çıkmıştır. Başvekil, «siyaseti ticarete âlet edenlere» imkân vermeyeceğini söylemektedir. İsmet Paşa'nın görüşü, «Bir iş ki kimse yapamaz, devlet yapar, bunu anlıyorum. Bir iş ki, hususi teşebbüs yapar, bunu da anlıyorum. Fakat devletin nüfuzunu kullanarak, şahıslar veya bankalar yapar, bunu anlamıyorum. Ben devletçilik denen şeyi anlarım, fakat dolapçılığı anlamam» biçimindedir.³⁸⁷ Başvekilin Meclis koridorlarında «Hazine'yi soydurmayacağım, Hazine'yi soydurmayacağım» diye haykırdığı işitilmiştir. Ne var ki, alınan tedbirler, yüzeyde kalmaya mahkûmdur. Yakup Kadri'nin deyimi ile, «Alınan tedbirler, ancak milletvekillerinin devlet sektöründeki malî ve sınaî müesseselerde idare meclisi âzâsı olmaları yasağına inhisar etmişti. Diğer kazanç yolları ise, eskisi gibi açıkta durmakta idi.»³⁸⁸ Devlet satınalmalarında komisyonculuk usulünü kaldırma kararının alınması ise, 1939 yılını bulacaktır.

Bu tedbirler, alenen nüfuz ticareti yapılmasını önlemiş olabilir. Fakat nüfuz ticaretini kaldırmaya yeterli değildir. Meselenin özü şudur: Fethi Okyar ve Ahmet Ağaoğlu gibilerin istedikleri biçimde bir liberalizmin uygulanması gerçekten mümkün olsa, «affairisme» diye bir salgının ortaya çıkmayacağı açıktır. Bu takdirde, devlet, asayiş, adalet, savunma vb. gibi klasik görevlerle yetinecek, ekonomik alan tamamen müteşebbislerin elinde kalacaktır. Ne var ki, böyle bir liberalizm, millî bir kalkınma çabasından vazgeçmedikçe mümkün değildir. Buna ne yerli müteşebbis razıdır, ne de millî bir kalkınma özlemi çeken yeni rejim razıdır. Devlet, ister istemez, müdahale edecektir. Yerli yabancı kapitalistler, bu müdahalelerin kendi çıkarlarını sağlayacak yönde olması için, her türlü kombinezona başvuracaklardır. İttihatçılar devrinde dikkati çeken, Ankara'da Zafer'den sonra nükseden ve bugün de sürüp giden «affairisme» salgını, bu durumun sonucudur.

Müteşebbislerin, devlet nüfuzunu kendi çıkarları uğruna seferber etme çabası, eğer şartlar elverişli olsaydı, sanayileşme yönünde kanalize edilebilirdi. Ne var ki, bunun için devletin, Japonya'da görüldüğü üzere, daha geniş iç ve dış olanaklara sahip bulunması, müdahaleciliğini arttırması ve çok daha geniş ölçüde devletçilik yapması gerekliydi. Bu yapılamadığı ve ticarî çıkarlar daha ağır bastığı için, «devlet eliyle fert zengin etme» politikası, sanayileşmeyi sağlayamayan kısır bir faaliyet olarak kalmıştır. Zenginleşme çabası, sanayie değil, ticaret ve spekülasyona yönelmiştir.

ANKARA YAĞMA EDİLİYOR

En başta gelen spekülasyon konularından birini, arazi spekülasyonu teşkil etmiştir. Yepyeni bir şehir olarak kurulan Ankara, modern şehirciliğe mükemmel bir örnek sayılabilecekken, spekülasyon yüzünden, pahalı, israflı ve dertli bir şehir hâline gelmiştir.

Spekülasyonu önlemek, yeni rejimin zenginleşme çabasındaki kadrolarına dur diyebilecek, demirden bir yönetimi gerektirmekteydi. Başka alanlarda gösterilen sertlik, bu konuda gösterilememiştir. Ankara planını yapan şehirci Jansen, sormuştur: «— Gazi Paşa'nın bir şehir planını uygulayabilecek kadar kuvvetli bir idaresi var mıdır?» Faliş Rıfkı'ya göre, bu soru, «rahmetli lideri iyice kızdırmıştı. Nitekim sonraları, hiç kimsenin yapmak değil, yapılmasını hatırına getiremediklerini yaratan Atatürk'ün bir şehir planını uygulayabilecek kadar kuvvetli idaresi olmadığı anlaşılmıştır.»³⁸⁹

Arsa spekülasyonunun hikâyesini, imar konusuyla yakından ilgilenmiş olan Faliş Rıfkı'nın kaleminden dinleyelim: «Ankara'yı devlet bütçeden yapacaktı. Bu tabii bir göç

masrafı idi. İlk akla gelen şey, Avrupa'dan bir Frenk şehirci çağırarak plan yaptırmak ve hükûmetle dışarıdan gelen memurları yerleştirmekti. Gerçi bir aralık bir Alman geldi. Yenişehir'in çekirdeğini kurdu. Fakat bu da ancak çok parası olanların alabilecekleri bir pahalı evler mahallesi idi. Saraçoğlu apartmanları yapıncaya kadar, az ve orta maaşlı memurlar, eski evlerde tahtakurulu birer odaya sığınmışlardı. Bir matematik hocasının böyle bir odada iki çocuğu, karısı ve kaynanası ile oturduğunu biliyorum. Halbuki yeni Ankara köşkler ve apartmanlarla hemen hemen donanmıştı. Ankara Belediyesi'nin emrine vermek üzere, Yenişehir tarafında geniş topraklar aldığımız vakit, kanuna bir tek madde koymayı hatıra getirmemiştik: 'Bu arsalar bina yaptıracak olanlara, yaptıracakları binaya lâzım olduğu kadar ve alındığı yıl kullanılmak şartıyla satılacaktır.'

Bir küçük madde daha unutmuştuk: 'Ankara emval-i metrukesi ve hazine toprakları, Ankara İmar Sandığı'na sermaye olarak ayrılacaktır.'

Çünkü hemen spekülasyona dalmıştık. Herkes saklayıp ileride satmak üzere arsa edinmek hirsına kapılmıştı. Şehir imarlarının başlıca düşmanı spekülasyon olduğunu düşünecek halde bile değildik.»

«Birçok arsalar spekülasyoncuların eline geçmişti. Bunlar en başta devlet dairelerinin bir mahallede toplanmak fikrine karşı koydular. Çünkü Ankara'da nüfuz ticaretinin ilk kaynağı, meselâ Cebeci'de ucuz bir arsa almak ve Maarif Vekiline Konservatuarı orada yapmaya karar verdirerek arsasını ona satmaktı. Jansen Planı, devlet dairelerini Atatürk Bulvarı üzerindeki bugünkü yerine topluyor ve hemen yakınında da üç bin memur meskeni için de arsalar ayırıyordu. En son bina Büyük Millet Meclisi olacaktı. Devlet daireleri ile, üç bin memur meskeninin yapılacağı bölgeyi kamulaştırmaya karar vermiştik. Başvekil İsmet Paşa:

— Bunun için yüzbin liradan fazla para veremem, dedi.

Devletimiz çok fakirdi. Hepsinin bu para ile alınabilmesi için cadde üstündeki arsaların metre karesine bir lira koymak lâzımdı. Öyle yaptık. Emniyet Anıtı'nın bulunduğu kısmında, Atatürk'ün yakın arkadaşları da arsalar edinmişlerdi. Hemen fiyata itiraz ettiler. Atatürk'e durumu izah ettik. Arkadaşlarını itiraz etmekten menetti. Böylece arka taraflara doğru, fiyat ine ine bütün sahayı 118 bin liraya devlete maletmiş olacaktık. Bu sefer Meclis'teki spekülasyoncular:

— Devlet daireleri bir araya toplanamaz, bir hava hücumunda hepsi yıkılıp gider, diye kıyameti kopardılar. Yeni çıkan meseleyi de Atatürk'e götürdük.

— Hepsini ayrı ayrı müdafaa edeceğim yerde, bir arada müdafaa ederim, bundan ne çıkar? dedi. Son baltalama da suya düştü. Büyük Millet Meclisi'nin bugün yapılmakta olduğu toprakları almak için kamulaştırma masrafına 20 bin lira kadar bir şey eklemek lâzımdı. Kabul etmediler:

— Biz Meclis'i oraya yaptırmıyacağız, dediler.

Proje tatbik edilince, Millet Meclisi de nihayet orada yapılmak lâzım gelmiştir. Fakat yıllar geçtiği için 20 bin lira yerine 2,5 milyon liradan fazla kamulaştırma parası harcanmıştır.»

«Şehir Planında evsiz fakirlere verilmek üzere bir ucuz arsalar bölgesi ayrılmıştı. Bu arsalar, her isteyene parasız da verilebilecek, fakat yapılanlar ufak kulübeler de olsa, bir mühendis kontrolü altında bulunacaktı. Tam merkezde mektep, çarşı ve dispanser gibi umumi tesisler için bir yer ayrılacaktı. Belediye bu vazifesini de bir yana bıraktı. Dışarıdan gelenler Ankara Kalesi etrafındaki sırtlarda ilk gecekonduları tecrübe ettiler. İmar Komisyonu yıkılma kararı verdi, vilâyet ve belediye aldırış bile etmedi. Türkiye'de gecekondular faciası, işte o zamanlar Ankara Belediyesi'nin imar plancılığını bu türlü baltalamasından aldı yürüdü.»

«Kusur halkta mı? Hayır, bizim şehir plancılığı anlayışımızda! Ankara Planında, bu türlü fakir ve işçi evleri için ayrılan bölge, o vaktin ucuzluğu ile hemen hemen hiçe kamu-

laştırılacaktı ve arsa parası olmayan, çalışarak, didinerek bir yuva edinmek isteyenlere orada yer gösterilecekti, yapmadık.»

«Bir gün imar mütehasssına, Atatürk'ün yakınlarından biri için yaptıracığı bir ev projesi getirmişlerdi. Mutehasss Orley bana geldi:

— Çankaya'dan getirdikleri için tasdik ettim. Fakat bu sokağa dükkân yapılmayacak, dedi.

Atatürk meseleyi duyunca:

— Bizim için plan bozulmaz, hemen dükkânı hazfettiriniz, emrini vermişti.

O ev, şimdiki Mithatpaşa Caddesinde dükkânsız yapılmıştır.

Fakat bir İstanbul Milletvekili, garaj bahanesiyle aynı sokaklardan birinde dükkân kaçırdı. Bir başka milletvekili kat kaçırdı. Belediye göz yumdu. Ve tıpkı İstanbul'da spekülasyoncu ve arsa vurguncularının Prost'a oynadığı oyunu, Ankara'da yabancı şehircilere oynadılar. Yerli imar, Orta Anadolu'da, hiç şüphesiz bugüne kadar harcadığımızdan daha az masrafla elde edeceğimiz, yeryüzünün en ileri şehri hayalini mahvetti.

Yerli imara yıllarca hâkim olanlardan biri, Ankara'ya on parasız gelmişti. Yüzbinlerce lira kazandı ve parasını Amerika'ya aktardı. 1945'te New York'a gittiğim vakit, Ankara'daki ecnebi inşaatından çalan bir hırsız mühendisle, onun şirket kurmuş olduğunu öğrenmiştim.

Mesele basit değil midir? Bir dönüm içinde bir kır evi disiplinine göre bir metre arsa fiyatının bir lirada karar kıldığını düşünürseniz, aynı yerde bitişik ve dört katlı apartman sistemi ile bu fiyat, on liraya, yirmi liraya çıkar. Müsaadeyi verenler, spekülasyoncularla ortaklırlar. Onun için nerede arsacılar lehine bir plan değişikliği duyarsanız, hemen hırsızlığa hükmediniz.

Ankara'da milyonlar çalınmıştır. İstanbul'da milyonlar vurulmaktadır.

Sabit olmuştur ki, Mustafa Kemal, şapka ve lâtin harfleri inkılaplarını başarabilecek kadar kuvvetli bir idare kurmuş, fakat bir şehir planını tatbik edebilecek kuvvette bir idare kuramamıştır.»³⁹⁰

Prof. Fehmi Yavuz da, bu konuda aynı hükmü vermektedir: «Ankara imarı, arsa spekülasyonu bakımından ibretle takip edilecek misallerle doludur. İkinci Cihan Harbi'ne kadar Ankara'da gelişip serpilen spekülasyon hareketi, bu harp içinde ve onu takip eden senelerde yurdun her tarafına sür'atle yayılma istidadı göstermiş ve spekülasyon şampiyonluğu Ankara'dan İstanbul'a geçmiştir.

Kuvvetli el bakımından Prof. Jansen'in temennisi tahakkuk etmiş sayılır. Zira 1930'dan 1946 yılına kadar Ankara imarının sevk ve idaresi, gerek rejim, gerekse şahıslar itibariyle otoriter olmak vasfını tamamen haizdir. Fakat Ankara'da bu kuvveti temsil eden ve otoriteyi kullanan kimselerin büyük bir kısmı arsa spekülasyonu ile mücadele edecek yerde bilfiil spekülasyon yapmak suretiyle, onun tarafını tutmuştur. Bu yüzden kontrol altına alınması ve bertaraf edilmesi gereken spekülasyon hareketleri önüne geçilmez derecede kuvvetlenmiş ve yukarıda işaret ettiğimiz gibi, her fırsattan faydalanarak yurdun diğer taraflarına da sür'atle yayılmıştır.»³⁹¹

1938 yılında Ankara İmar Hududu ile Belediye Hududu birleştirilerek, Ankara şehir arazisi 8 kat artırılmıştır. Prof. Yavuz'un verdiği rakamlara göre, Ankara'nın şehir alanı 165 kilometre kare, Paris'in 106 kilometre kare, Roma'nın 54,6 kilometre karedir. Bu büyük genişlik, belediye hizmetlerini altundan kalkılmaz ölçüde ağırlaştırırken, spekülasyon için tatlı bir kâr alanı teşkil etmektedir. Belediyeler, ellerindeki araziye satarak, spekülasyonu beslemişlerdir. Dr. Ragıp Tüzün, Ankara Belediyesi'nin üç yıl önce metre karesini 1 liradan satmış olduğu bir yeri, metre karesi 100 liradan istimlak ettiğini yazmaktadır. Bu arsa spekülasyonu, bugün de korkunç bir biçimde sürüp gitmektedir. «Parselledim, satıyorum» kitabının yazarının belirttiğine göre, büyük şehirlerde arsaların fiyatı 1930 yılına nazaran 2 bin, 1950 fiyatlarına nazaran 100 ilâ 200 kat artış göstermiştir. 1949 yılında 2100 liraya

alınan bir arsa, 1955'te 700 bin liraya el değiştirmiştir. İzmir'de Alsancak semtinde 1947 fiyatları 40 bin lira civarında iken, 1962'de 400 - 500 bin liraya fırlamıştır. 1956 yılında yalnız İstanbul'da 1 milyar liralık emlak alış-verişi yapılmıştır. Bu yoldan sağlanan kazançlar, genellikle yatırımlara gitmediği gibi, yatırım fonlarının spekülasyona akmasına yol açmaktadır. Fakat bu arada arsa milyonerleri doğmaktadır. Büyük bankaların dahi, arsa spekülasyonuna yöneldiği görülmektedir.

Cumhuriyet'ten sonra yeni Ankara'da da arsa spekülasyonu, tüccarların ve hemen bütün politikacıların katıldığı kârlı bir faaliyet olmuştur. Bir yandan şehir arazisi parsel lenip satılırken, öte yandan nüfuzlu çiftçiler, tarlalarını genişletmeye koyulmuşlardır. Boş kalan Rum ve Ermeni çiftlikleri, çeşitli yollardan nüfuzlu çiftçilerin eline geçmiştir. Kadastrosu bulunmayan ve kimsenin arazisinin mülkiyetinden kesinlikle emin olmadığı bir ortamda, arazinin güçlü kişiler elinde toplanmaya yöneleceği açıktır. Ama, tarımda kapitalizmin henüz pek az geliştiği Cumhuriyet sonrası yıllarında, tarım, pek kârlı bir faaliyet değildir. Bu alanda ortakçılık yoluyla ufak işletme hâkimdir. Bununla beraber, arazi mülkiyeti, büyük ve nüfuzlu çiftçiler elinde toplanma yolundadır. Şimdilik, tipik bir iki örnekle bunu belirtmeye çalışacağız: Adana eşrafından D. A., Kurtuluş Savaşı'na katılmış ve Atatürk'ün güvenini kazanmıştır. O kadar ki, Adana'nın ileri gelenlerinden Sadık Paşa (Eliyeşil) ve kayınpederi Suphi Paşa, düşmanla işbirliği ettikleri şüphesi üzerine tevkif olunacaklarken, D. A.'nın bir sözüyle Atatürk onları serbest bırakmıştır. Milletvekili olan ve CHP Grup İdare Heyetine seçilen bu nüfuzlu kişi, Zafer'den sonra arazisini genişletmeye koyulmuştur. Çukurova'daki kapitalist gelişmeye dair ilgi çekici bir araştırma yapan Doç. Mübeccel Kıray, bu konuda şu bilgiyi vermektedir: Yunusoğlu ve Sakız'da, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra toprağın az sayıda büyük çiftçi elinde toplandığı görülmüştür. Bölgede bugün en güçlü ve en büyük toprak sahibi D. A.'dır. Bu zât Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Adana civarında Dikili'deki arazisini satmış ve Sakız'da 3 bin dönüm ucuz arazi almıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında milliyetçilerin safına katılmış, bu sayede nüfuz kazanmış ve milletvekili olmuştur. Arazi iktisabında kritik dönem teşkil eden 1920 sonrası yıllarında D. A., bir çiftçi olarak, arazisini genişletmeye koyulmuştur. Politik gücü ve ilişkileri dolayısıyla, Ermenilerden devlete intikal eden iyi cins toprakları ele geçirmiş ve arazisini 11 bin dönüme çıkarmıştır. D. A., politik gücünden yararlanarak, bu arazinin tapusunu sağlamış ve Sakız ve Yunusoğlu köylerinde en büyük arazi sahibi hâline gelmiştir. Bu arazi üzerine daha önce yerleşip toprağı işlemeye başlamış olan köylüler, mukavemet etmeden D. A.'nın mülkiyetini kabul etmişler ve ortakçı statüsüne rıza göstermişlerdir. Makinalı tarımın genişlemesiyle, köylüler, ortakçılıktan ırgatlığa geçeceklerdir. Bugün büyük bir kapitalist çiftliğin sahibi olan D. A. İstanbul'da yaşamakta, arazisini kâhya eliyle işletmektedir.»³⁹²

CHP İlçe Başkanı, DP Milletvekili ve AP İlçe Başkanı olan Kadırlılı T. C.'nin hikâyesi şöyledir: T. C.'nin Vayvaylı köyü ve civarında 200 dönüm arazisi vardır. Arazi sazlık ve bataklıktır. T. C. buradaki köylüleri baskılarla uzaklaştırarak, arazisini genişletmeye koyulmuştur. Kadırlılılar, 200 dönümün 8 bin dönüme çıktığını ileri sürmektedirler. T. C., 1932 yılında Kadırlı'den sürülen ağalar arasındadır. Fakat bir süre sonra dönecek, İl Genel Meclisi üyesi ve CHP İlçe Başkanı olacaktır. Başkan, Vayvaylı topraklarına hususi kadastro getirecek, «tevsi-i hudut», «tahkim-i hudut» yaptırarak tapusunu sağlamlaştıracaktır. Bundan sonra 1950 seçimlerine bir ay kala CHP'den ayrılarak DP'yi kuracak ve milletvekili seçilecektir. 1951'de devlet fabrikalarının satışı sırasında, Sümerbank'a ait bir çeltik fabrikasını 300 bin liraya satın alacaktır. Ayrıca, geniş su arkları elde edecektir.

Bunlar, yüzlerce örnekten iki tanesidir. Kudretli kişiler, Padişahlık döneminde olduğu gibi, Cumhuriyet'ten sonraki yıllarda da, devlet arazisini ele geçirecekler ve sonra bu araziye sağlam tapuya bağlamaya çalışacaklardır. Bu kavga bugün de sürüp gitmekte ve büyük arazi sahipleri, bir iki yüz dönümlük tapularla binlerce dönüm araziye kesinlikle mülkiyetlerine geçirmek için, çeşitli yollara başvurumaktadırlar. 1967 Bütçe görüşmelerinde, Karma

Bütçe Komisyonu'nda açıklandığına göre, 66 dönümlük bir belge ile 5200 dönümlük, 95 dönümlük bir belge ile 8715 dönümlük, 26 dönümlük bir belge ile 5412 dönümlük, 4 dönümlük bir belge ile 5788 dönümlük, 50 dönümlük bir belge ile 7185 dönümlük, 5 dönümlük bir belge ile 14971 dönümlük geniş işletmelere sahip çıkan büyük çiftçiler vardır.

CUMHURİYET BURJUVALARININ YAŞANTISI

Bütün bu kapitalist gelişmeler, Ankara'da yeni bir burjuva tipi yaratmıştır. Yakup Kadri, *Ankara* romanında bu yeni tip burjuvanın portresini çizmektedir: Emekli miralay Hakkı Bey, Fırka Kumandanlığı yapmış Kurtuluş Savaşı kahramanlarından biridir. Zafer'den sonra askerlikten ayrılarak iş hayatına atılmış, bir şirketin İdare Meclisi Reisi olmuştur. Murat Bey ise, savaş sırasında milletvekilidir. Orta halli, sâde yaşayışlı bir aileden gelen babayani bir kişidir. Zafer'den sonra o da iş hayatına atılmıştır. Yakup Kadri, *Ankara*'da boy gösteren bu iki tip burjuvayı bize şöyle anlatmaktadır:

«Selma Hanımın bu monden toplantılardaki muvaffakiyeti büyüktü ve Hakkı Bey, kendi monden muvaffakiyetleri kadar karısınıninkiyile de iftihar etmektedir. Onu her kadından daha güzel, daha süslü ve daha itibarda görmek yegâne emelidir. Eski Milli Mücadelecilerden bazıları gibi Hakkı Bey için de kıyafet değişiminden sonra milli dâvâ, âdeta böyle bir mondenlik iddiası şekline girmişti. Bir Avrupalı gibi giyinip süslenmek, bir Avrupalı gibi dansetmek, bir Avrupalı gibi yaşayıp eğlenmek ve hele bu iddiada Avrupalılar nezdinde, Avrupalılar arasında muvaffak olmak bunlara büyük bir zafer kazanmak kadar ehemmiyetli görünüyordu.

Bu yeni Türk muhitine yeni girmiş bazı ecnebiler, Hakkı Bey'e 'Bu Almanca'yı Berlin'de mi öğrendiniz' veya Selma Hanıma 'Hiç şüphesiz Paris'te giyiniyorsunuz, değil mi?' diye sordukları vakit, Türklerce, sanki medeniyet yolunda bir geniş adım atılmış gibi oluyor, eşte dostta bir düğün dernektir gidiyordu. Lâkin, bâzen, bu muvaffakiyetlerin gene Türkler arasında bir nevi rekabet, bir nevi kıskançlık hisleri de uyandırdığı oluyordu. O vakit, bütün aileler arasında bir giyim kuşam yarışıdır başlıyordu.

Düşününüz ki, bu yarışa Murat Beyin ailesi bile karıştı. Büyük çapta arsa spekülasyonlarından ve onu tâkip eden birkaç taahhüt işinden sonra, devletin en zengin adamlarından biri sırasına giren ve meb'usluktan çekilmiş olduğu için kâh İstanbul'da, kâh Avrupa'da dolaşmakta bulunan Murat Bey, şimdi, Kavaklıdere'de kuleli, verandalı ve konfor modernli bir büyük köşk içinde asrî hayatın bütün zevkini sürmeye başlamıştı. Kapısında bir Stude Baeker otomobili her dakika emrine âmâde duruyor, içeride elektrikle işler en iyi cinsten bir mobilya gramofon en son dans havalarını durmaksızın çalıyordu. Çocuklar bir İsviçreli mürebbiyenin eline bırakılmıştı. Bu İsviçreli mürebbiye, aynı zamanda Murat Beyin karısıyla kızkardeşine Fransızca, dans, âdab-ı muaşeret dersleri verirdi.»

«Bu kış, Noel ve Yılbaşı balolarına, Ankara'da her seneden daha şevkli bir hazırlanış vardı. Çünkü, bu eğlenceler, henüz açılmış olan Ankara Palas'ın büyük hall ve salonlarında yapılabaktı. Buranın bin kişiden fazla davetli alabileceği söyleniyordu. Onun için, birçok ailelerin daha iki ay evvelinden İstanbul terzilerine taşındıkları görülmeye başlandı. Gerek Kaligurisî'de, gerek Fegara'da en son Paris modelleri Ankara'lı hanımlar tarafından kapışılıyordu. Beyler, fraklarını ya daraltmış, ya eskimiş bularak, yeniden gece esvapları ısmarlıyorlardı. İlk yıllar, bir kuyruklu ceketle bir silindir şapkeyi kâfi sananlar, şimdi klak ve makferlan peşinde koşuyorlardı. Yazık ki, bu artiklerin bir kısmını stoklar tükenmiş olduğu için bulmak kabil olmuyor ve Beyoğlu'nun belibaşlı mağazaları vasıtasıyla Avrupa'ya ısmarlamak lâzım geliyordu. Bu sırada dans iskarpinlerinin fiyatı üç dört misline fırladı. Gerçi yeni çıkan 'Âdab-ı muaşeret' kitabında maskaratsız olmak şartıyla, bağlı rugan iskarpinlere mesağ vardı. Lâkin, zerafetin en ileri şartlarını yerine getirmek, asriliğin ihmal götürmez bir şartı telâkki olunuyordu.»³⁹³

Ankara Palas'taki ilk baloda Şeyh Emin de vardır. Şeyh Emin, ilk Meclis'in, bir kadınla yanyana oturmaya tahammül edemeyecek kadar mutaassıp bir üyesidir. O da, Cumhuriyet balolarının taşra eşrafı gibi, monden hayatın dışında kalamamıştır: «Adam, şimdi bulunduğu noktadan ayrılmış, elinde kadehiyle, ona doğru geliyordu. Selma Hanım, korkarak arkasını çevirdi. Bir sarhoş tecavüzüne mârûz kalmak üzere olduğunu hissediyordu. Derken çıplak omuzuna bir elin hafif dokunuşu...

— Hanım kızım, hanım kızım, beni tanımadın mı?

Hakkı Beyin haremi döndü, baktı. Fakat baktıkça onu tanımaktan uzaklaşıyordu. Bu adam, frakı, bol yakalığı, katı plastronu içinde kaba saba tahtadan yapılmış bir elbise askısını andırıyordu. Ne renkte olduğu bilinmeyen, yer yer dökülmüş saçlarının arasından iri ter taneleri matruş yüzünün sayısız buruşuklukları arasına yuvarlanıyordu. Bir eliyle sımsıkı kadehini tutuyor, öbürüyle muttasıl, bu ter tanelerini silmeye çalışıyordu.

Selma Hanım ürkererek ve kekeleyerek:

— Hayır tanımıyorum, dedi.

Yaşlı zat, cıvık bir sarhoş gülüşüyle güldü:

— Murat Beyin bağında tanışmıştık ya, dedi. Beş yıl oluyor. Emin Bey, Şeyh Emin. Halâ tanıyamadın mı?

Bereket Hakkı Bey, karısının imdadına yetişti. Selma Hanımın müşkül vaziyette kaldığını hissederek söze karıştı ve Şeyh Emin Efendinin koluna girerek uzaklaştılar. Kala-balığın içinden, Şeyh Emin'in yüksek sesle şunları söylediği işitiliyordu:

— Yahu, bıraksaydın, şu hanımla bir toka etseydim. Biz, dans bilmiyoruz. Bari bunu yapalım. He, heh, heh... Bari bunu yapalım...»³⁹⁴

Falih Rıfıkı Atay da *Çankaya*'da bu yeni Ankara burjuvazisinden örnekler verir: «Başvekil, Milli Savunma'ya bir tezkere yazarak ve tezkerede Atatürk'ün pek yakın arkadaşının ismini zikrederek, bu zatın karıştığı eksiltme ve arttırmaların bozulmasını emretmişti. Bir gün de Meclis koridorunda yüksek sesle:

— Hazineyi soydurmayacağım, Hazineyi soydurmayacağım... diye bağırıldığını görmüş, sinirlerini iyice oynattığından şüphe etmiştik.

Hava paracıları hükûmetin bu dayatışına, iktisat politikasının nazari sakatlığı mahiyetini vermek için *Çankaya*'yı telkin altında bırakmaya uğraşıyorlardı. Bir akşam, biraz yukarıda bir milyon lira komisyon aldığından bahsettiğim milletvekili tenkitler yürütmeye koyulmuştu. Atatürk işi alaya alarak:

— Fransızca söylersen dinlerim, demişti.

Hatibin, dış seyahatlerinde kulaktan kapma birkaç kelimesinden başka Fransızcası yoktu. Biraz içmiş olduğundan cesaretle ayağa kalktı, ve: *Mon économie autre économie İsmet Paşa...* diye tutturdu idi.

Bir gün, daha sonra Yavuz-Havuz skandalinde hüküm giyenlerden bir milletvekili ile trende konuşuyordum. O da, 1923 fıkarasından idi.

— Seni bir açık otomobilde gördüm. Kapalıısını sattın mı? diye sordum.

— Hayır... dedi, bir de açık aldım. Biliyor musun, iki otomobil almak daha ekonomik..

Bu sözle ne demek istediğini hâlâ anlamamışımdır.

Bir gün de, Mütarekede küçük bir alacağı için bir tanıdığını denize atmakla tehdit eden bir küçük maaşlının Florya'daki evi önünde otomobili, denizde de kotrası duruyordu. Arkadaşımla:

— Bunun torunu da olmuş.. diye eğlenmiştik.»³⁹⁵

MİLLÎ KAPİTALİZMİN YABANCI ORTAKLARI

Büyük Atatürk'ün, sanayiciyi de kapsayacak biçimde kullanarak, «Tüccar, milletin emegini ve üretimini kıymetlendirmek için eline ve zekâsına emniyet edilen ve bu emniyete

liyakat göstermesi gereken adamdır» diye tanımladığı millî teşebbüs erbabı, herhalde bu tür değildi. Millî teşebbüs erbabı yaratılmak istenmiş, fakat genellikle İstanbul ve İzmir kompradorları ile ve yabancı şirketlerle uzlaşmaya ve ortaklığa girişmeye hazır bir işadamı türü yaratılmıştır. Başka bir deyişle, yabancı şirketler ve azınlıklara mensup iş çevreleri, milliyetçi akıma intibak etmeyi bilmişlerdir. Milliyetçi Türkiye’de, görünüşe göre, ön plana Türk işadamları çıkmıştır. Türk olmayan çıkar çevreleri, ikinci plana geçmiştir. Meselâ İstanbul Ticaret Odası’nda Manokyan, Dikran, Vitali, Kamhi ve Zaven efendi saltanatı yıkılmıştır. Yerini İbrahim Paşazâde, Hacızâde, Yelkencizâde, Kırzâde, Velizâde, Sofuzâde, Nemlizâde vb. gibi Müslüman işadamları almıştır. Anadolu burjuvazisinden ve Kurtuluş Savaşı kadrosundan yükselen işadamları da bunlar arasına katılmıştır. Yabancı şirketler, mümessilliklerini, Ankara’da nüfuzlu bu kişilere vermeyi tercih etmişlerdir. Türk zaferinden sonra, Lövantenler ve azınlıklardan çoğunun İstanbul’dan ayrılmasıyla açılan boşluk, böylece doldurulmuştur. Fakat Türk tüccarının ön plana çıkmasıyla, eski dönemdeki ticaret yapısı değişmiş değildir. Dışarıdaki güçlü ilişkileriyle ticaret hayatına hâkim bulunan çoğu azınlıklara mensup kompradorlar, Türk tüccarı ile çıkar ilişkileri kurarak, eski düzeni yeni şartlarda sürdürmüşlerdir. Falih Rıfkı, «Atatürk, Türk adına büyük bir şeref verdi idi. İstanbul’da Ermeni ve Rum ve Yahudi vatandaşlarımız bile soyadlarını Türkçeye çevirmişlerdi. Lâtin yazısından sonra şiyvelerinden de bize yabancı olduklarını anlamak zorlaştı idi» demektedir.³⁹⁶ Soyadları Türkleşmiş, Türk görünmeye önem verilmiş, ama asıl değişmesi gereken ticarî yapı değişmemiştir. Ankara’nın zaferi ile durumu güçlenen Türk burjuvazisi, büyük şehir kompradorları ile ortaklıktan öte bir istekte bulunmamıştır. Devletçilik politikası, bu şartlarda sahneye konulacaktır.

V

DEVLETÇİLİK YILLARI

Genellikle 1923 - 1931 liberal dönem, 1932 - 1945 devletçilik dönemi sayılır. Aslında, liberal bir politika, Cumhuriyet'in başından beri uygulanmamıştır; devlet, ister istemez müdahaleci olmuştur. Dünya Buhranı'ndan sonra, devlet daha çok müdahaleci olacak ve demiryolları ile yetinmeyerek, sanayi alanında çeşitli teşebbüsler kuracaktır.

Dünya Buhranı'nın yarattığı yeni durum mevcut olmasaydı dahi, Türkiye, iç şartların zorlamasıyla, kendiliğinden devletçiliğe gitmekteydi. Nitekim İsmet Paşa, 1933 yılında Kadro dergisinde çıkan yazısında, geçen on yılın «iktisadî hayatta devletçilik siyasetini bize kendiliğinden yerleştirdiğini» yazmaktadır. Liberalizm edebiyatına rağmen, iş çevreleri, devletin iktisadî hayata müdahaleden kaçınmasını değil, aksine, müdahale etmesini istemişlerdir. «Suyun başında oturan» İsmet Paşa, devletçiliğin kendiliğinden yerleşmesini bu gerekçeye bağlamaktadır: «En serbest zannolunan bir sanat veya ticaret müreffeh olabilmek için mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir.

Su başında olduğumuz için, bu ihtiyacı her gün görüyorum. Ve sonra 'serbest meslek'in (liberalizm) 'devletçilik'e rüçhanı için, aynı mevzuların delil olarak zikrolunmasına şaşıyorum.

Dikkatle vaz'ettiğimiz gümrük himayeleri veya diğer tedbirlerin mevcut olmadığını bir an için tasavvur edebilir misiniz? En kârlı ve verimli bir sanat veya ziraat bir tek müşteri bulamayacak kadar, rekabet karşısında perişan olur..... Türlü krizlerden dolayı en serbest nice müesseseleri, senelerden beri, sert fırtınalara karşı tutunduran devlettir. Ticaret gibi en serbest sahada, dar vaziyete düşen tüccarları (meselâ bütün tüccarlarını) korumak için, hükûmet geçen senelerde hususî tedbirler almıştır.» İsmet Paşa, ilk kez «mutedil devletçilik» deyimini kullandığı 1930 Sivas nutkunda da aynı görüşü savunmaktadır: «Herkes ve her yer, Hazine'den çare arar. Elektriği yapılmayan şehir, limanı fena olan yer, suyu akmayan köy, iş bulamayan adam, hükûmeti kabahatli bulur. Mutedil devletçi olarak, halkın temayülâtına ve isteklerine yetişemiyoruz diye kusurluyuz. Devletçilikten büsbütün vazgeçip, her nimeti sermayedarların faaliyetinden beklemek kabahat! Bu, memleketin anlayacağı bir şey değildir...»

«Hâdiselere, hakikatlere benim gibi hayalsiz, yaldızsız, çırlıçıplak göz dikmek cesaretime malik olan herhangi bir mes'ul adam, benim tuttuğum yoldan başkasını takip edemez.»

Görüldüğü gibi, müdahalecilik, kaçınılmaz bir politikadır. Bir de, bir an önce sanayileşme zorunluluğu vardır. Olaylar göstermiştir ki, yalnızca özel sektöre dayanarak sanayileşme, Celâl Bayar'ın deyimıyla, belki de iki yüz yıl alacaktır. Nitekim İsmet Paşa da devlet eliyle fabrikalar kurulmasını, bu gerekçeye bağlamaktadır: «Memleketin muhtaç olduğu sanayii, teşkilâtı, vesaiti, devletin yardımcı nezareti ve hattâ doğrudan doğruya teşebbüsü

olmaksızın kurabilmeyi safdil olanlar düşünebilir.» Nitekim Japonya'da da devlet, sınaî kapitalizmi kurmak gerekince, ekonomik müdahalelerini, devlet eliyle fabrika kurmaya kadar genişletmek zorunda kalmıştır.

Öte yandan, dış şartlar, artan ölçüde müdahaleciliğe zorlamaktadır. Kapitalizm, Dünya Buhranı ile temellerinden sarsılmış, milletlerarası ticaret sistemi çökmüş ve kapitalist devletler, millî müdahale tedbirleriyle ekonomilerini kurtarma çabasına girmişlerdir. Liberal devletler dahi, kapitalizmi yaşatmak için, liberalizmden vazgeçmişler, müdahaleci olmuşlardır. Faşist devletler, daha ileri bir müdahaleciliğe yönelmiştir. Sovyetler Birliği ise, Dünya Buhranı'nın etkilerinden uzak, hızlı ve planlı bir kalkınma çabasına koyulmuştur.

Türkiye'ye, ihracat malları fiyatlarının aşırı düşmesi ve dış ödeme güçlüklerinin artması biçiminde intikal eden buhran, dış ticarete devlet müdahalesinin artmasına, kambiyo kontrolüne ve tarım ürünleri fiyatlarını koruma çareleri araştırılmasına yol açmıştır. Dış ticarete dengeye kavuşma zorunluluğu, ithalatı ikame edecek sanayii bir an önce kurma ihtiyacını ve dolayısıyla devletçiliği körüklemiştir. Bu arada, Türkiye'nin tarım ve sanayi alanlarında gelişme olanaklarını inceleyen Sovyet uzmanlarından yararlanılması ve fabrikalar kurmak üzere 8 milyon dolar tutarında Sovyet kredisi elde edilmesi de, devlet teşebbüsçülüğüne yönelmeyi etkilemiştir. Celâl Bayar, ilk plan dolayısıyla 1933 yılında yaptığı konuşmada, bu durumu iyi belirtmektedir: «Büyük sanayici memleketler, aralarındaki bütün siyasî ve iktisadî münazaalara ve ihtilâflara rağmen, ziraatçı memleketleri her zaman için hammadde müstahsili mevkiinde bırakmak ve bu memleketlerin piyasalarına hâkim olmak dâvâsında müttefiktirler. Bu itibarla, ziraatçı memleketlerin bu silkinme hareketlerine ergeç set çekmek hususunda siyasî nüfuzlarını kullanmakta birleşeceklerdir. Bazı ziraî memleketler de ufak bir tâviz mukabilinde bunu kabulden imtina etmeyeceklerdir. Bilhassa bu hakikat, muhtaç olduğumuz sanayii zaman kaybetmeden kurmak için en mühim muharrikimizdir. Bu ana sebepten başka, kuvvetli müeyyide olan diğer âmiller de vardır:

a) Devam eden umumî buhran dolayısıyla tatmini gittikçe güçleşen döviz müzayakası.

b) Ham maddelerin dünya piyasalarında gittikçe düşen fiyatları muvacehesinde Türk işçi ve çiftçisine daha kârlı faaliyet sahaları bulmak mülâhazaları.

c) Umumî konjonktür münasebetiyle muhtaç olacağımız fennî ve mihanikî tesisatın çok müsait malî şeraitle temini mümkün olması.»

DEVLET SOSYALİZMİ!

Fakat devletçilik, kapitalizme alternatif teşkil eden bir sistem olarak hiçbir zaman düşünülmemiştir. Ve uygulamada, devletçilik, kapitalizmi engelleyen değil, geliştiren bir politika olmuştur.* Gerçi zaman zaman «devlet sosyalizmi»nden söz edilmiştir. Celâl Bayar, daha 1921 yılında, «devlet sosyalizmi»nin savunuculuğunu yapmaktadır. Fakat bunun-

*Nitekim İnönü'nün büyük bir azimle başarıya ulaştırdığı demiryolu politikası, devletçiliğin ilk uygulaması sayılabilir. Bu politika, yerli kapitalistlerin yetişmesini sağlamıştır. Ankara-Ereğli, Kütahya-Balıkesir, Kellar-Diyarbakır hatlarının inşası The Swedish Co., Julius Berger gibi yabancı firmalara verilmiştir. İnşaatçılık konusunda yerli müteahhitler de kendi başlarına iş almaya koyulmuşlar, Samsun-Turhal, Kayseri-Sivas, Turhal-Sivas hatlarını yapmışlardır. Meselâ Nemlioğlu Galip Beyin Samsun inşaatına talip olması, Gazi'yi coşturmuş ve «Efendiler, Merkezi Anadolu'nun iskelesi olan Samsun'u Sivas'a bağlayacak demiryollarına başlarken, Nemlioğlu'ların hakikî programa fiilen tevessülleri ne kıymetli bir misal olmuştur» diye onu övmüştür. Ahmet Hamdi Başar'a göre, ilk milyonlarımızı demiryolları yaratmıştır: «Biz, henüz kendi adamlarımız ve paramızla demiryolu yapamayacağımızı bildiğimizden, bu işleri başlangıçta İsveç grubuna vermiştik. Fakat aradan bir iki yıl geçince, bu grubun emrinde çalışan Türk taşeronları yetişmiş ve devletten doğruca müteahhit olarak, onlar işleri üzerine almaya başlamıştı. En çok ve en çabuk ray döşeyen hatsız hesapsız para kazanıyordu. Vâhit fiyat üzerine işi taahhüt edenler, bu fiyatlara esas olan işçi kazması yerine, ekskavatör kullanınca, maliyetler üç dört misli azalıyor, kârlar da o ölçüde çoğalıyordu. İlk milyonlarımız böyle doğdu.» (Barış Dünyası dergisi, sayı 63).

la neyi kastettiği belli değildir. Çünkü Bayar, «Almanya'da devlet sosyalizminin pek güzel sonuçlar verdiğini» söylemektedir. Bayar'ın bu deyimle, liberal olmayan, devletçi bir kapitalizmi kasdettiğine hükmedilebilir. Nitekim 1914 yılında İttihat ve Terakki lideri Talât Paşa da, «Bizi ancak devlet sosyalizmi kurtarabilir» diyecek ve harp yılları içinde devlet eliyle kapitalist yetiştirilmeye yönelecektir.³⁹⁷

İsmet Paşanın 1930 yılında Sivas'ta «mutedil devletçilik» sloganını ortaya atmasından sonra, «devlet sosyalizmi» deyimi yeniden sahneye çıkacaktır. Mahmut Esat Bozkurt, «Devletçilik, devlet sosyalistliğidir» diyecektir. Devlet sosyalizminin ne olduğu tartışılacaktır. Ahmet Hamdi Başar, hatıralarında, rejimin önemli kişileri ve Şükrü Kaya arasında bu konuda geçen bir konuşmayı anlatmaktadır. Şükrü Kaya'ya «mutedil devletçilik»in ne olduğu sorulur:

«— Mutedil devletçiliğin tam Fransızca karşılığı étatisme modéré'dir. Sosyalizm, Liberalizm gibi bu étatisme de bir doktrin olarak Avrupa'ya yayılmış, fakat henüz böyle bir sistem bir yerde tatbik olunmamıştır. Ancak Avrupa'da ve bilhassa Almanya'da devlet sosyalistleri vardır ki, onlar bizim yaptığımız gibi, birtakım iktisadi teşebbüslerin devlet tarafından yapılmasını isterler. Bizim sistemimiz onlara benzeyebilir.

— Ne!.. Demek biz sosyalistlik yapıyoruz!

— Yok efendim, estagfurullah! Öyle bir şey söylemek istemedim. Yani yaptığımızın bir nevi devlet sosyalizmi olduğunu anlatmak istedim. Zaten sosyalizm birçok kollara ayrılmıştır. En ufak bir devlet müdahalesini de sosyalizm hududu içine sokmak kabildir.»

Ahmet Hamdi Başar, «Bu bahsi yalnız yolda değil, çok çeşitli zamanlarda, çeşitli kim-selerle konuşuyoruz. Mutedil devletçiliğin maazallah bir sosyalizm olmasından çok korkan-lar var. Bunlara karşı teminat verenler arasında Şükrü Kaya Bey, Recep Bey başta geliyor» demektedir.³⁹⁸ Bu tartışmalar, sosyalizmin bir sınıf meselesi olarak değil, devlet eliyle bir-takım teşebbüsler kurulması olarak anlaşıldığını göstermektedir. Bu anlamda, geçmişte Japonya ve bugün bütün kapitalist ülkeler, «devlet sosyalizmi» uygulamaktadır.

Devletçiliği, bir ekonomik sistem değişikliği biçiminde anlayan ve savunanlar, o gün-lerde yalnız Kadrocular olmuştur. Kadroculara göre, devletçilik, millî kurtuluş savaşı ve-ren ülkelere özgü, sınıf tezathatlarını tasfiye edici, fakat sosyalizm ve kapitalizmden ayrı bir üçüncü yoldur. Bu sistemde, geniş bir devlet sektörü bulunacak ve devlet, millî iktisadiya-tın kumanda manivelalarını elinde tutacaktır. Özel sektör, ancak teknik ve sermaye yeter-liliğine sahip olduğu takdirde ve plan disiplinine uymak şartıyla, bu sistemde yer alacaktır. Kalkınma, bütün ekonomiyi kapsayan bir plan çerçevesinde yürütülecektir. O zaman için değerli birçok görüşler ortaya atan Kadrocuların zaafı, devleti sınıfların üstünde kudretli bir otorite olarak düşünür görünmeleridir. Halbuki sınıf tezathatlarının henüz çok fazla geliş-mediği 1930 yıllarında dahi, büyük toprak sahipleri ile ittifak hâlindeki kapitalist sınıf, yi-ne de küçümsenmeyecek bir güçtü. Adına ister liberalizm, ister devletçilik denilsin, ekonomi politikasını kendi çıkarları yönünde etkileyebilmekteydi. Nitekim bu güçler, az sayıda ay-dına hitap eden bir entelektüel hareket olan Kadro'nun fikir planındaki faaliyetine dahi tahammül edememişler ve onu susturmuşlardır. İş Bankası Grubu, Milliyet gazetesini ele geçirmiş, yüzbinler harcayarak Kadro'ya karşı bir kampanyaya girişmiştir. İş Bankası Grubu'na göre, Kadro devletçiliği, komünistliktir. Banka İdare Meclisi Reisliği yapan Siirt Meb'usu Mahmut Soydan, Milliyet'te, Kadro'da yazı yazar İsmet Paşa'yı da dolaylı yol-dan hedef alarak bu temayı işlemektedir: «Orijinal ve millî olduğu iddiasıyla ortaya sürülen bâzı tezlerin –belki de farkına varılmadan– komünist partisinin kongre mukarretatı ve tatbik esasları meyanında yer bulması hususi bir dikkate değer.» O günlerin iktisat ve maliye oto-ritesi Prof. İbrahim Fazıl Pelin de, CHP devletçiliğinin «ferdî mesai ve faaliyeti esas tut-tuğunu» belirtmekte ve Kadro devletçiliğine ateş püskürmektedir: «Gençler, size sunulan devletçilik fikirlerini dikkatle tetkik ediniz. Üzerlerindeki âlâmet-i farika'ya bakınız. Keskin gözleriniz bunları kolayca seçecektir.»³⁹⁹ Batı'nın liberal politik sistemine hayran Ahmet

Ağaoğlu ise, otoriter eğilimlerinden dolayı, Kadro'ya cephe almıştır. Ayrıca komünistler, Kadro'yu faşistlikle suçlamışlardır.

Yayılım ateşi altında kalan Kadro, kurucularından Yakup Kadri'nin Atatürk'e ve İnönü'ye yakınlığına rağmen, kapatılmış ve uygulanan devletçilik politikası, kapitalizmi ve dolayısıyla sınıf tezatlarını arttırıcı yönde olmuştur. Yakup Kadri, Vasıf Çınar'dan naklen, sofrada geçen Kadro ile ilgili tartışmaları şöyle anlatmaktadır: «Kadro dergisi, iktisadi siyasetimizi baltalayıcı ve hattâ rejimin temellerini sarsan yayında bulunuyormuş. Bu böyle devam ederse, İktisat Vekili Celâl Bey, tuttuğu yolda ilerleyemezmiş vb. vb.» Kadro'nun sistemli devletçiliğine karşı gösterilen tepki budur.

İLK BEŞ YILLIK PLAN

Devletçilik döneminin başlıca özelliği, devlet işletmeciliği konusunda 1923 - 1931 yıllarında görülen çekingenliğin terk edilmesidir. Devlet, bu dönemde tek başına işletmeler kurmuş ve işletmiştir. İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı (1933 - 1937) yürürlüğe konmuş ve uygulanmıştır. Bu plan, bugün anladığımız biçimde bir plan değildir. Yalnızca devletin, dar anlamda sınaî yatırımlarını ihtiva etmektedir. Özel teşebbüs yatırımları gibi, merkezi devlet dışında kalan kamu otoritelerinin sınaî yatırımları plan dışında bırakılmıştır. Merkezi devletin, altyapı yatırımları, sağlık, eğitim gibi gelişme harcamaları, ya da insan yatırımları ve tarım sektörü plana girmemektedir. Bu hâli ile, ilk beş yıllık plan, merkezi devletin bir sanayi yatırımları listesinden ibarettir.

Prof. Memduh Yaşa'nın verdiği rakamlara göre, ilk beş yıllık plan için 44 milyon lira harcanması öngörülürken, fiilen harcanan para 100 milyon lirayı bulmuştur. Çok daha geniş tutulan 112 milyon lira mali porteli İkinci Beş Yıllık Plan ise, Dünya Savaşı yüzünden uygulanamamıştır. Ancak, ikinci planda yer alan bâzi projeler gerçekleştirilmiştir. 1933 - 1939 döneminde, İlk Beş Yıllık Plan ve İkinci Beş Yıllık Plan'ın bir kısmı için harcanan para, 145 milyon lira civarındadır. Ayrıca bayındırlık hizmetleri için bütçeden 311 milyon lira harcanmıştır. Bu yatırımlar, geniş ölçüde, vergi gelirleriyle karşılanmıştır. Bu dönemde uzun vâdeli iç borçlarda pek az bir artış olmuş, uzun vâdeli dış borçlar ise, 44,5 milyon lira azalmıştır. Bu azalmada, yabancı paraların devalüasyonu kadar, dış borç ödemelerinin payı vardır. Türkiye, bir yandan dış borç öderken, sınırlı ölçüde dış kredilerden yararlanmış ve aslında sanayi programını kendi olanaklarıyla gerçekleştirmiştir. Sanayi yatırımlarının kaynağını, vergiler teşkil etmiştir. İç istikrazı bozmayacak ölçüde emisyonla başvurulmuştur. 1933 - 1939 döneminde, kısa vâdeli iç borçlarda artış, 137,7 milyon lira kadardır. Demek ki, devletin sanayi ve bayındırlık yatırımlarının yüzde 30'u, emisyonla karşılanmıştır.⁴⁰⁰

Devletçi uygulama ve ilk plan, bütün yetersizliklerine rağmen, birçok bakımdan önemli bir başarıdır:

— Özel sanayiın itibar etmediği Anadolu, devletçilik sayesinde, birtakım modern sanayi tesislerine kavuşmuştur. Celâl Bayar, pamuklu fabrikası kurmak için bakanlığa başvuran özel müteşebbislere Anadolu'da kuruluş yerleri gösterdiğini, fakat bunların hiçbirinin istenilen yerde yatırıma yanaşmadığını Meclis'te açıklamıştır.⁴⁰¹

— Devletçilik, dış yardım ve krediler olmaksızın, kalkınmanın mümkün olabileceğini ispatlamıştır. Bu dönemde 17 milyon lira borç alındığı halde, 36 milyon lira borç ödenmiştir.

— Eğitim ve sağlık gibi insan yatırımlarını saymaksızın, millî gelirin yüzde 5'ine yaklaşan yarım milyar liraya yakın kamu yatırımı gerçekleştirilmiştir. Özel teşebbüs yatırımlarıyla birlikte millî gelirin yüzde 10'una ulaşan yatırım hacmi, iç ve dış istikrarı bozmadan gerçekleştirilmiştir. Bu, o günün elverişsiz şartlarında, önemli bir atılım teşkil etmekte ve bir ülkenin kendi gücüyle kalkınmasının ve ekonomik bağımsızlığa ulaşmasının mümkün olduğunu göstermektedir.

Şevket Süreyya Aydemir'in aşağıdaki sözleri, bu gerçeği dile getirmektedir: «Bütün gelişmeli anlamlarına ve anlamsızlığına rağmen, Türkiye'nin bir devletçiliğe yöneliş ve bugünkü anlamda bir planlama niteliğinden uzak olsa da, kendi gücünü seferber etmeye çalışarak *bir özgür kalkınış çabası devri vardır.*»

«Bu hikâyeyi, Lozan ruhuna, siyasi ve iktisadi egemenlik hırsına, antiemperyalist bir gayrete bağlamak ve milli ekonomi üstünde, gerek içten, gerek dıştan gelecek sorumsuz her türlü kontrole karşı, yığıtçe bir savaş saymalıdır. Bu savaşta, hele yönetim ve kontrolü doğrudan doğruya devlet elinde olan bu teşebbüslerde, finansman, projelendirme, tesis ve işletme işlerinde dile düşen suistimallerin olmayışını, bu işlerde görev ve sorumluluk kabul eden devlet ve iktisadi devlet teşekkülü kadrolarının, ahlâk ve karakter sağlamlığının bir delili olarak övmelidir.

Hulâsa, Atatürk'ün ölümünden önce, hattâ biraz eksik ve mâsumane sayılsa bile, bir doktrin ve derin bir sistem temeline dayanmasa bile, Türkiye, cihan buhranının yarattığı akımlar içinde, yalnız fakir bir hammadde üreticisi değil de, aynı zamanda sanayici bir ülke olarak kalkınmak yolunda gayret göstermiştir.»⁴⁰²

YABANCI ŞİRKETLERİN MİLLÎLEŞTİRİLMESİ

Devletçiliğin şeref hânesine bir de imtiyazlı yabancı şirketlerin millileştirilmesi yazılmalıdır. Millileştirme, 1933'ten sonraki yıllarda hız kazanmıştır. Devletin ağır bir kalkınma yükü altına girdiği, para sıkıntısı çektiği ve dış ödeme güçlüklerinin şiddetlendiği bir dönemde girişilen bu millileştirme hareketleri, bütün olumsuz şartlara rağmen, Kurtuluş Savaşı'ndaki milliyetçi atılışın söndürülemediğini ortaya koymaktadır.

Millileştirilen yabancı şirketlerin listesini hatırlatmak faydalı olacaktır:

1 – Anadolu, Mersin - Tarsus - Adana demiryolları ve Haydarpaşa Liman Şirketlerinin satın alınması: 31. 1. 1928 tarih ve 1375 sayılı kanun. Devlet, demiryolları için 143 milyon, bir süre ödenmemiş faiz ve temettü için 61 milyon lira olmak üzere 204 milyon İsviçre Fransı ödemeyi kabul etmiştir.

2 – Mudanya - Bursa Demiryolu T. A. Ş.'nin satın alınması: 30. 5. 1931 tarih ve 1815 sayılı kanun. Zarar eden bu hat, 50 bin Türk Lirası karşılığı devlete geçmiştir.

3 – İstanbul Türk Anonim Su Şirketi'nin satın alınması: 20. 5. 1933 tarih ve 2198 sayılı kanun. 1933 yılından başlayarak imtiyaz süresinin sonuna kadar yılda 1.300.183 Fransız Fransı ödeme şartıyla, İstanbul Belediyesine devredilmiştir.

4 – İzmir Rıhtım Şirketi'nin satın alınması: 12. 6. 1933 tarih ve 2309 sayılı kanun. İzmir rıhtımı ve rıhtımda işletilen tramvay, 7.827.690 Fransız Fransı karşılığı devlete geçmiştir.

5 – İzmir Kasaba ve Temdidi (İzmir - Afyon ve Manisa - Bandırma) hattının satın alınması: 31. 5. 1934 tarih ve 2487 sayılı kanun. Satın alma bedeli 162.468.000 Fransız Fransıdır.

6 – İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo T. A. Ş.'nin satın alınması: 23. 12. 1934 tarih ve 2659 sayılı kanun. Şirkete üç yılda ödenecek 1.400.000 Fransız Fransı ile 40 yılda yüzde 7,5 faizle ödenecek 31.580.138 Fransız Fransı verilecektir.

7 – Aydın Demiryolu Şirketinin satın alınması: 30. 5. 1935 tarih ve 2745 sayılı kanun. Satın alma bedeli 1.825.840 İngiliz Lirası idi.

8 – İstanbul Telefon T. A. Ş.'nin satın alınması: 13. 6. 1936 tarih ve 3026 sayılı kanun. 800 bin İngiliz Lirası bedel karşılığı alınmıştır.

9 – Ereğli Şirketi'nin satın alınması: 31. 3. 1937 tarih ve 3146 sayılı kanun. Şirkete ait bulunan Ereğli limanı, Zonguldak - Çatalağzı demiryolu hattı ve kömür madeni işletmeleri: 3,5 milyon lira karşılığı devlete geçmiştir.

- 10 – Şark Demiryolları T. A. Ş.'nin satın alınması: 26. 4. 1937 tarih ve 3156 sayılı kanun. Şirket, 20.760.000 İsviçre Frangına satın alınmıştır.
- 11 – İzmir Telefon T. A. Ş.'nin satın alınması: 25. 4. 1938 tarih ve 3375 sayılı kanun. 1.200.000 liraya satın alınmıştır.
- 12 – Üsküdar ve Kadıköy T. A. Ş.'nin satın alınması: 11. 4. 1938 tarih ve 3359 sayılı kanun. Şirket, haklarından 400 bin lira karşılığında vazgeçmiştir.
- 13 – İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirketi'nin satın alınması: 22. 4. 1938 tarih ve 3480 sayılı kanun. Şirket, 1.873.000 İngiliz Lirasına satın alınmıştır.
- 14 – İstanbul Tramvay Şirketi'nin satın alınması: 12. 6. 1939 tarih ve 3642 sayılı kanun. Satın alma bedeli 169 bin İngiliz Lirasıdır.
- 15 – İstanbul Türk Anonim Tünel Şirketi'nin satın alınması: 12. 6. 1939 tarih ve 3643 sayılı kanun. Bedel, 175 bin Türk Lirasıdır.
- 16 – Ankara Elektrik, Ankara Havagazı ve Adana Elektrik T. A. Şirketlerinin satın alınması: 5. 7. 1939 tarih ve 3688 sayılı kanun. Toplam bedelleri 6.616.131 Türk Lirasıdır.
- 17 – Bursa ve Müttehit Elektrik T. A. Şirketlerinin satın alınması: 5. 7. 1939 tarih ve 3689 sayılı kanun. Bedel, 295.110 İngiliz Lirasıdır.
- 18 – Ilıca İskele - Palamutluk Demiryolu T. A. Ş.'nin satın alınması: 22. 9. 1941 tarih ve 4127 sayılı kanun. Bedel, 10 bin Türk Lirasıdır.
- 19 – İzmir Tramvay ve Elektrik T. A. Ş.'nin satın alınması: 19. 7. 1943 tarih ve 4483 sayılı kanun. Bedeli 10.223.800 İsviçre Frangıdır.
- 20 – İzmir Suları A. Ş.'nin satın alınması: 5. 6. 1944 tarih ve 4583 sayılı kanun. Bedel, 1.399.157 İsviçre Frangı karşılığı Türk Lirası idi.⁴⁰³
- Bundan başka, Ergani Bakır T. A. Ş.'ndeki 1, 5 milyon liralık yüzde 50 Alman sermayesi, 11. 6. 1936 tarih ve 3034 sayılı kanunla, 850 bin Türk Lirası bedelle satın alınmıştır. Siemens firmasının iltizam suretiyle işlettiği Kuvarshan Bakır Madeni İşletmesi, 1939 yılında ödenmeyen vergi borçları dolayısıyla Hazine'ye geçmiştir. Keçiözümlü Kükürt Madeni imtiyazı, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra bir Fransız şirketine verilmiş, bir süre sonra İtalyan sermayesi de işe karışmıştır. İtalyan kükürtüne pazar arayan şirketin maden işletmesinde bir oyalama dönemine girmesi üzerine, imtiyaz, 1932 yılında feshedilmiştir.
26. 4. 1940 tarihinde Bira Fabrikaları (Bomonti - Nektar) T. A. Ş. 400 bin Türk Lirası karşılığında satın alınmıştır. 15. 1. 1930 tarih ve 1722 sayılı kanunla, 10 milyon dolar kredi karşılığı bir Amerikan şirketine verilen kibritle ve çakmak imtiyazına, 1 milyon dolar ödemek suretiyle, 28. 5. 1943 tarih ve 4426 sayılı kanunla son verilmiştir. Ayrıca Türk bankacılığının gelişmesiyle, yabancı bankaların sayısı azalmıştır. Bununla birlikte, Cumhuriyet'in başından beri yabancı sermayeye karşı tutarlı bir tavır takınıldığı ileri sürülemez. Şüphesiz ki, kapitülasyonları kaldıran yeni rejim, yabancı sermayeye karşı kuşkuludur. Kapitülasyon şartlarıyla gelecek bir yabancı sermayeye kesinlikle karşıdır. Ama tasarruf yetersizliği karşısında, yabancı sermayeye herhalde ihtiyaç olacağı düşünülmektedir. Bu sebeptendir ki, gerek Atatürk, gerek İnönü, egemenliğimize saygılı yabancı sermayeye karşı olmadıklarını tekrar tekrar açıklamışlardır. İsmet Paşanın, 1923 yılı Ağustos'unda Hariciye Vekili iken Meclis'te söylediği sözler, yeni Türkiye'nin yabancı sermaye karşısındaki tutumunu iyi belirtmektedir: «Bizim memleketimize gelip sermaye dökecek ve iktisadi teşebbüslere girişecek teşebbüs erbabına güçlük çıkarma zihniyetinde değiliz. Elverir ki, buraya gelecekler, bu memleketin hukuk-i istiklâliyesi teslim edilmiş bir muhit olduğunu bilsinler. Memleketimiz kanunlarının hududu ve gerekleri çerçevesinde kalmak... ve meşrû bir surette kazanmak lüzumunu kendileri kabul etsinler. Şu veya bu şekilde hâkimiyet almak düşünmesinler.» Anlayış bu olmakla birlikte, Cumhuriyetin ilk yıllarında, maceracı sermayeye bile kapının açıldığı görülmektedir. Evvelce sözünü ettiğimiz «Chester Projesi» bunlardan biridir. Buna göre, Amerikan sermayedarları, inşa edecekleri demiryolunun iki tarafında, sömürgelerde görülen tipte maden imtiyazları elde edeceklerdi. Başında Kennedy adlı bir maceracının

bulunduğu bir grupla, ülkede âdeta tarım araçları ithal ve satış tekeline sağlayan bir mukavele imzalanmıştır. Bu zatın temsil ettiği düzmece The Ottoman - American Development Company ile yapılan sözleşmeye göre, bir Türk anonim şirketi kurulacak ve şirket, ülkenin her tarafında tarım araçları satacak, tamir atölyeleri kuracaktı. Anlaşmanın amacı, yüksek kârla bir ithalât tekeli kurmaktan ibaretti. Bu iki teşebbüs, bir sonuca ulaşamamıştır. Ama Petrol - Benzin İhisarı, Standard Oil Şirketi'ne; Kibrit - Çakmak İhisarı, The American-Turkish Investment Corporation'a verilmiştir.

Arzulanan anlamda yabancı sermaye, pek gelmemiştir. Bu nedenle Serbest Fırka, «devletçiliğinizle, millî iktisat politikanızla yabancı sermayeyi ürkütüyorsunuz» diye eleştirtiler. İsmet Paşa, bu eleştirileri «Memleketin sermayesi yoktur. Millî iktisat takip olunan yolda ecnebi sermayesi getirmek güçtür. Binaenaleyh biz millî iktisat politikası takip etmeyelim, liberal bir yol tutarak memleketin inkişafı için daha çok sermaye getirebiliriz» diye özetlemekte ve şöyle cevaplandırmaktadır: «Millî iktisat sistemi takip olunması, ecnebi sermayenin gelmesine mâni değildir... Bizden çok daha sol olan memleketler, hariçten sermaye getirmekten nevmidir değildirler.»⁴⁰⁴ Bununla birlikte, «paramız yok» diye başlangıçta demiryollarının devletleştirilmesine karşı çıkan İsmet Paşa, Sivas nutkunda, devletleştirmenin yabancı sermayeyi ürküttüğünü kabul etmektedir: «Anadolu demiryolunun satın alınmasına ben, fırka arkadaşlarımın ısrarıyla, hattâ ilkönce zorla temayül ettim. Bana şimendifer esas politikasının ne olduğunu sordukları zaman, onlara 'bir karış fazla şimendifer' demişimdir. Yeni inşaat gibi muazzam bir masrafa girerken, eski şimendiferleri devletleştirmek gibi diğer bir masrafa girmek istemiyordum. Fakat arkadaşlarımın ısrarı beni, nihayet ikna etti. Fakat bu teşebbüsün, sermayedarı evvelâ ürkütmüş olduğu mülahazasına da beraber iştirak etmeliyiz.»

Bu, beklendiği halde gelmeyen ürkek sermayenin, hemen daima imtiyazlı şartlar aradığı da artık anlaşılmaya başlanmıştır. İsmet Paşa, 1930 yılında yabancı sermaye konusunda hayalsizdir: «Senelerden beri sermaye propagandası, millî politikayı çürütmek için çalışmaktadır.... Şimdiye kadar hiçbir sermayedar bana şartlarını söylemedi... Bu geçen senelerde sermaye getirecek adamın düşünebileceği şartları kabul edebilecek adamın, akşama yiyeceği olmayan, kapısında alacaklıları zorlar, gözü kararmış biçare bir adam olması lâzımdır. Ecnebi şirket inhisarından bu memleketin ne çektiğini bilmeyenler gaflete düşebilirler. Sermaye, muhtaç ve zayıf bir iklim, bizzat vaziyet etmek için gelir.»⁴⁰⁵

Ne var ki, yabancı sermayeye karşı duyulan güvensizliğe rağmen, yabancı sermaye ümidinden büsbütün de vazgeçilmiş değildir. 1937 yılında Fuat Ağralı, uzun yıllardır Türkiye ile iş yapmamış bulunan İngiliz sermayedar ve müteşebbislerinin Türkiye'ye yatırım yapacaklarını müjdelemiş ve bu müjde, Meclis'te alkışlarla karşılanmıştır. 3460 sayılı iktisadî devlet teşekkülleri ile ilgili kanunun 26. maddesi, şirket hâline getirilecek devlet teşebbüslerine, bâzı şartlarda, yabancı sermayenin katılabilmesi yolunu açık tutmuştur. Yabancı şirketlerin millileştirilmesi, onların kamu hizmeti gören imtiyazlı kuruluşlar olmasına ve sözleşmelerine aykırı davranışlarına bağlanmaktadır. Celâl Bayar, «Mübayaa ettiğimiz 'ecnebi' müesseseler, mukavelelerine riayet etmeyen ve imtiyaz müddetleri kısalmış müesseselerdir» demektedir.⁴⁰⁶

DEVLETÇİLİK VE ÖZEL TEŞEBBÜS

Yabancı sermaye gibi, özel teşebbüs de, hayal kırıklığı yaratmış olmakla birlikte, devletçilik, özel teşebbüs aleyhine gelişmiş değildir. Devletçiliğin en koyu yıllarında çıkartılan kanunlarda dahi, özel teşebbüsü koruyucu ve geliştirici hükümler yer almıştır.

1932 yılında kurulan Devlet Sanayi Ofisi (DSO) ile özel teşebbüse güvensizlik duyulduğu, ağırlığın artık devlet teşebbüsüne verilebileceği düşünülebilir. Sanayi ve Maadin

Bankası döneminde görülen, devlet teşebbüslerini şirket yapıp özelleştirme görüşü, DSO ile bırakılmışa benzemektedir. DSO kanununa göre, devlet, bizzat sınai tesisler kurabilecek ve işletebilecektir. Devlet ve özel teşebbüs ortaklığı hâlinde kurulan karma teşebbüslerde, DSO'nun denetim yetkisi geniş ölçüde arttırılacaktır: Bu teşebbüslerde, devlet sermayesi ne miktarda olursa olsun, müdür, mühendis, imalât ve fen şube şef ve uzmanlarını DSO tayin edecektir. Teşebbüs tesislerinin yenilenmesi, değiştirilmesi ve genişletilmesi, DSO'nun onayı ile mümkün olacaktır. Görülüyor ki, karma ortaklıklara artık pek güvenilmemektedir. Öte yandan teşebbüs serbestliği kısıtlanmaktadır. Sürüm şartları ancak sınırlı sayıda fabrikanın kurulmasına cevaz veren veya olağanüstü himaye tedbirleri sayesinde sürümü sağlanan fabrikaların kurulması, Bakanlar Kurulunun müsaadesine bağlanmaktadır. Müsaade alan teşebbüsler, devletçe denetleneyecektir.

Yine aynı tarihte, özel sanayie makina ve malzeme kredisi ile işletme kredisi vermek üzere Sanayi Kredi Bankası kurulmakla birlikte, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun makina, malzeme, ham madde vb. ithalinde sağladığı geniş gümrük muafiyeti kaldırılmaktadır. Bu tedbir de, DSO konusunda olduğu gibi, özel teşebbüs çevrelerinde hoşnutsuzluk yaratmıştır.

Öte yandan, 1932 tarihli başka bir kanunla, Türk limanları arasındaki posta seferleri, devlet tekeline verilmiştir. Oysa daha önceki dönemde, bir yandan devlet teşebbüsü Seyr-i Sefain yeni gemiler alıp genişlerken, armatörlere gemi almaları için her çeşit muafiyet ve kolaylık sağlanmıştı. İhtiyacın hayli üstünde gemi alınması, Dünya Buhranı patlak verince, armatörler ve devlet teşebbüsü arasında kıyasıya bir rekabete yol açmıştır. Kanun, Seyr-i Sefain'i kurtarmak için, Türk limanları arasında muntazam posta seferleri yaparak, yolcu, hayvan, eşya naklini devlet tekeline vermektedir. Armatörlere, şilepçilik, özel tertibatla hayvan nakli, liman-ıçi ve körfez-ıçi nakliyat, muntazam vapur işletilmeyen limanlarda nakliyat alanları kalmaktadır. Devlet, isteyen armatörün gemisini, râyîç fiyatın üstünde bir bedelle satın alacaktır.

1932 yılında ardarda çıkan bu kanunlar ve aynı yönde daha birkaç kanun, devletçiliğin özel sektör aleyhinde gelişebileceği izlenimini yaratmış ve kapitalist çevreler, büyük endişeye kapılmışlardır. Fakat bu yöneliş uzun süreli olmamış, 1933 yılında Celâl Bayar'ın İktisat Vekâletine gelmesiyle, devletçilik rotası, yine özel teşebbüse doğru kırılmıştır. Devlet Sanayi Ofisi kaldırılmış, Sümerbank kurulmuştur. Sümerbank Kanunu'nun gerekçesinde, DSO'nun «millî sanayiinin inkişafına âmil olmaktan ziyade sanayi erbabımızı endişeye düşüren bir müessesese tesiri» yaptığı ve bu yüzden kaldırıldığı belirtilmektedir. Asıl görevi, Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan devlet teşebbüslerini kurmak olan Sümerbank, krediye çevrilebilir sermayesinin yarısından az olmamak üzere, özel sektöre sanayi kredisi açacaktır. Nitekim kurulur kurulmaz Sümerbank, 1933 yılının son altı ayı içinde özel teşebbüse 1 milyon 365 bin lira sınai, 384 bin lira ticari kredi vermiştir.

Hükümet tasarısı, ayrıca, Sümerbank'ın devralacağı ve yeniden kuracağı fabrikaların, devir ve tesis tarihinden başlayarak anonim şirket hâline getirilmesi ve hisse senetlerinin yüzde 25'inin Türk olan özel kişilere ait olması yükümlülüğünü getirmektedir. Hatta daha da ileri giderek, Sümerbank'ın kendine ait fabrikaların hisselerinin yüzde 50'den fazlasını Türklere ve Türk teşekküllere satması öngörülmektedir. Meclis'te yapılan değişiklikle, ancak devralınan teşebbüslerin hisse senetlerinin satılması, yeni tesis ve iştiraklerin bu hükümün dışında kalması kabul edilmiştir. Sümerbank, her ne kadar devraldığı fabrikaları şirket hâline getirmişse de, hisse senetleri satılamamıştır. Fakat bu hükümler, devletçiliğin yönünü göstermek bakımından dikkat çekicidir. Bundan başka, Sümerbank, özel kişilerle birlikte, birçok anonim şirketin sermayesine katılmış ve bu şirketlere krediler açmıştır.

Devlet işletmeciliğinin temel kanunu olan 17. 6. 1938 tarih ve 3460 sayılı iktisadi devlet teşekküllerinin yönetim ve denetlemesini düzenleyen kanunda da, aynı görüş hâkimdir. Kanunun 6. maddesinde, İktisadi Devlet Teşekkülleri Umumi Heyeti'ne, «Teşekküller

tarafından kurulmuş müesseselerin hükümetçe vuku bulacak teklif üzerine şirket hâline getirilmesine dair mukarrerat ittihaaz etmek ve bu hususlarda icap eden kararları vermek vazife ve selâhiyeti» tanınmıştır. Kanunun 26. maddesi, devlet kuruluşlarının nasıl şirketleştirileceğini açıklamaktadır: Kurulacak şirketlerin hisse senetleri nâma muharrer ve hissedarları Türk olacaktır. Bâzı hallerde yabancıların da şirketleştirilen devlet kurumlarına ortak olması yolu açık tutulmuştur. «Lüzum ve zaruret» olmak şartıyla, Bakanlar Kurulu kararı ile, şirket hisselerinin bir kısmı veya tamamı hâmiline ait olabilecektir. Nâma muharrer olmaktan çıkarılan hisse senetlerinin yabancı uyrukluların eline geçebileceği ve esasen bu maksadın güdüldüğü açıktır.

Devletçiliğin en hızlı olduğu 1935 yılında, bir yandan 2818 sayılı kanunla özel madencilikler sıkı bir denetim altına alınırken, 2805 sayılı Etibank Kanunu'nda da özel teşebbüsçü görüş hâkim gözükmemektedir. Etibank, madencilik alanında başlıbaşına ve başkaları ile birlikte ticari teşekküller kurabilecek ve Türkiye'de veya dışarıda kurulmuş bu gibi teşekküllere katılabilecektir. Etibank'a bağlı kurumlar, Hükümetin teklifi ve banka umumî heyetinin kararı ile, hissedarların Türk olması ve hisse senetlerinin nâma muharrer bulunması şartıyla, şirket hâline getirilebilecektir.

Celâl Bayar'ın iş başına gelmesiyle, ayrıca, Sanayi Kredi Bankası'nın kurulmasıyla kaldırılan gümrük muafiyeti, özel sanayie yeniden tanınmaktadır. Makina ithali gümrükten muaf olacak ve bazı şartlarla hammadde ithali de bu muafiyetten yararlanacaktır. 1933 tarihli Denizyolları İşletme Kanunu ile, özel armatörlere, yeniden posta seferleri yapma yolu açılmıştır. Armatörler, bir anonim şirket kuracaklar ve Denizyolları İşletme Müdürlüğü ile birlikte posta seferleri alanında çalışabileceklerdir. Ne var ki, bir Türk Vapurculuk A. Ş. kuran armatörler, aralarında anlaşamamış ve mesele, onlara ait vapurların Denizyollarınca satın alınmasıyle sonuçlanmıştır.

Görülüyor ki, devletçilik, özel teşebbüs için hoş gitmeyen birtakım müdahaleler getirmekteyse de, hiçbir zaman özel teşebbüs aleyhtarı bir yön almamıştır. Prof. Memduh Yaşa'nın sözleriyle, «Devletçilik birtakım sınaî teşebbüsleri bizzat kurup işletmesi, yani kapital terakümü vetiresinde direkt rol alması, bir gaye olarak değil, intikal devresine has bir zaruret olarak benimsenmiştir. Millî ekonominin temeli, prensip itibariyle gene hususî teşebbüstür.» Devlet, «mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha ve memleketi mâmuriyete erdirmek» hususunda henüz yeterli olmayan hususî teşebbüsün, bu yeterlik sağlanıncaya kadar kısmen yerini almış bulunacaktır. Muvakkatlık o kadar açıktır ki, bizzat kanunlarda yer almış ve kurulacak müesseselerin «zamanı gelince» hususî şahıslara devri hükümetin âdeta görevi sayılmıştır.

Devletçilik politikasının resmen kabul edildiği ve hükümetçe Birinci Beş Yıllık Plan hazırlandığı sırada, Âli İktisat Meclisi'nce kabul edilen bir raporda, «devletin bizzat sanayiciliğe tevessül etmesi zaruret neticesi ve muvakkattır» denmekte, devletçe kurulacak olan tesislerin, «muayyen ve emin kâr etmeye başladığı ve halkın iktisadî refahı müsait bulunduğu zaman, ilk fırsatta hususî müteşebbislere ve halka maledilmeleri» lüzumu üzerinde ısrarla durulmaktadır.

«1930'lardan itibaren devletçilik politikası tatbik edildiği halde, hususî yatırımları teşvik edici mahiyette devlet tedbirleri devam etmiştir. 1927'de mer'iyete girmiş bulunan Teşvik-i Sanayi Kanunu 1942'ye kadar yaşamış, 1929'dan itibaren, memlekette imal edilen her madde, yüksek gümrük resimleri, kambiyo ve dış ticaret rejimleriyle himaye edilmiş, vergi sistemi daima teşvik edici bir karakter taşımıştır. Uzun yıllar memleketin sanayileşmesini kösteklemiş olmakla itham edilmiş bulunan eski muamele vergisi bile, hususî sanayiden çok devlet sanayiini tazyik etmiştir.»

«Fakat daha mühimmi, hususî işletmelerin, kurulmuş oldukları sahalardaki devlete ait işletmelerin mevcudiyetinden sağladıkları direkt ve indirekt faydalardır. Bu faydaların başında, söz konusu faaliyet sahaları için istenilen himaye tedbirlerinin kolaylıkla elde edil-

mesi, devlet işletmelerinde yetiştirilen teknik elemanların kullanılması, devlet işletmelerinde maliyetlerin yüksek olması sebebiyle, piyasada yüksek müstahsil rantı sağlanması gelmektedir. 1930'dan bu yana, Türkiye'nin sanayileşmesi vetiresi tetkik edildiği takdirde, hususî sermayenin daha önce devlet tarafından işletme kurulmuş olan sahaları tercih ettiği görülür. Dokuma ve her çeşit toprak sanayiinde bu hal görülmekte, birinin diğerini tasfiye ettiği değil, fakat iki tipin birarada ve gittikçe inkişaf ederek yaşadığı anlaşılıyor. Bu durum, birçok sanayi branşlarında devletin mevcut olmasının hususî sermaye için terbiye ve teşvik edici tesirler icra ettiğini göstermektedir.»⁴⁰⁷

Devletçiliğin uygulayıcısı Şevket Süreyya Aydemir de, bu politikanın özel teşebbüs yararına işlediğini ileri sürmektedir: «Bu devlet eliyle inşacılığın, özel teşebbüsü, özel sektörü kayıtt altına alıcı, onu arka plana itici, aşağılatıcı ve devlet işletmeleri yanında imtiyazsız bırakan bir nizam olduğu yolunda şimdi bile ileri sürülen suçlamalar, gerçeğe uymayan köksüz iddialardır. Devlet işletmeciliği, özel sektör aleyhine hiçbir zaman bir imtiyaz, bir müdahale sistemi olmadı. Tersine olarak, fiyat kontrolleri, fiyat tesbitleri, kısıtlayıcı kâr hadleri, devlet işletmeleri aleyhine işledi. Bugün olduğu gibi..

Zaten bu devre, cihan buhranının zorunlulukları ile girilen şartlar içinde, yani 1933'ten başlayarak, İkinci Dünya Harbi'nin patladığı 1939 yılına kadar süren kısa bir süreden ibarettir.»⁴⁰⁸

SAVAŞ EKONOMİSİ

Devletçiliğin hızlı döneminin 1939 yılına kadar bile sürmediği, 1937'den başlayarak gevşeme görüldüğü iddia edilebilir. Bu gevşemenin, dış politikamızın tarafsızlıktan «Batı İttifakı»na kaymaya başladığı bir sıraya rastlaması, dikkat çekicidir. «Türkiye'de Devletçilik»in yazarı K. Boratav'a göre, bu «gevşeme, yumuşama» süreci, savaş kopuncaya kadar, hattâ biçim değiştirerek savaş yılları içinde de devam edecek, savaştan sonra iyice belirgin hâle gelecektir.

İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı savaş ekonomisi şartları, devlet müdahalelerini geniş ölçüde arttıracak, fakat bu müdahalelerin özel teşebbüsü ciddiyle sarsacak biçimde yürütmekten kaçınılmasına dikkat edilecektir. Üstelik, yokluk şartları, enflasyon ve geniş devlet mübayaaları, özel sermaye birikimini arttıracaktır.

Bu dönemin temel dayanağı olan Milli Korunma Kanunu'na bakılırsa, koyu bir devletçiliğe yönelindiğine hükmedilebilir. Kanuna göre, sanayi ve maden kurumlarının neyi ve ne miktarda üreteceğini hükümet tespit edecektir. Gerekli yatırımlar, hükümet müsaadesi ve denetimi altında yapılacaktır. Hükümet tedbirlerine ayak uyduramayan kurumlara, uygun bir tazminat ödeyerek, devlet el koyacak ve işletebilecektir. 1942 tarihli bir tâdil kanunu ile, herhangi bir şarta tâbi olmadan, görülen lüzum üzerine, sanayi ve maden işletmelerine devlet el koyabilecektir. Bütün taşitlar, devletçe konan azami fiyatlarla istenen yerlerde çalıştırılabilecektir. Devlet, gerekirse, bu taşitları satın alabilecektir.

Tarım alanında da, ne ekilebileceğini devlet tâyin edecek ve 500 hektarın üstündeki araziye, gerekirse, bir tazminat ödeyerek bizzat devlet işletebilecektir.

İç ve dış ticarete fiyat kontrollerine gidilmektedir. Devlet, birçok halde piyasaya, özellikle tarım ürünleri piyasasına, fiilen alıcı olarak girebilecek ve belli durumlarda bizzat ithalât yapabilecektir. İhtiyaç duyulan maddelere, değerini ödemek suretiyle, devlet el koyabilecek ve kâr almaksızın, ihtiyacı olan kurumlara dağıtabilecektir. Devlet, bu malları toplama, gönderme ve dağıtma işleri ile fiilen uğraşabilecektir. Görüldüğü gibi, teşebbüs özgürlüğü geniş ölçüde kısıtlanmaktadır.

Ama, Korkut Boratav'ın sözleriyle, kanun, bundan ibaret değildir. «Kanunun, bir de özel teşebbüsü besleyici, teşvik edici, harbin güç şartları içinde ona da bir pay ayıran

tarafı vardır. Kanun, bu yanı ile, devlete özel teşebbüsün çalışmasını ve kazanmasını kolaylaştırıcı görevler yüklemektedir.» Şöyle ki, devlet:

— Terkedilmiş, kullanılmayan veya tamamlanmamış durumdaki işletmeleri, «muayyen bir tâviz» karşılığı işler hâle getirebilir.

— Sahiplerine kesinlikle lüzumu olmayan makina ve tesisatı, sahiplerinin işini aksatmamak şartıyla, değeri pahasına satın alıp, bunları ihtiyacı olan kurumlara teslim edecektir.

— Uygun gördüğü ticaret mümessillerini, zaruri maddeleri ithale zorlayabilir ve bu kurumları denetleyebilir.

— Bu kurumlar, ithal edecekleri malları, gerekli görülürse, stok etmekle yükümlüdürler. Buna karşılık devlet, gerekli bütün döviz ve krediyi sağlayacağı gibi, teşebbüslerin stok yapma dolayısıyla uğrayabilecekleri zararı tazminle yükümlüdür.

— Özel kurumların mamulleri, normal maliyete belli bir kâr eklenerek, devletçe satın alınabilecektir. Böylece, neyin, ne miktar üretileceğini tesbit eyleme yetkisine sahip hükümet, müteşebbislerin kâr etmesini kanunla garanti altına almaktadır.

— Gerekli gördüğü kurumlara, hükümet, kredi sağlayacaktır. İhracı yasaklanan tarım ürünleri ve sınaî mamullerin iç fiyatları düşerse, hükümet, üreticiyi zarara karşı koruyacaktır.

— Tevsi edilmesi gereken işletmelere, hükümet, kredi, malzeme, işçi ve uzman sağlayacaktır. Buna rağmen, bu işletmeler gerekli tevsi işlerini yapmazlarsa, devlet bu kurumlara el koyarak tevsi işlerini kendisi yapacaktır. Sonradan, devletin yaptığı yatırımların bedelini, teşebbüs sahibi ödemeyi reddederse, devlet, kurumu ya kamulaştıracaktır ya da eski hâliyle sahibine geri verecektir.⁴⁰⁹

İŞÇİ HAKLARININ KISITLANMASI

Bütün bunların ötesinde, özel teşebbüse sağlanan en büyük avantajlardan biri, işçi haklarının kısıtlanmasıdır. «Sınıf» yerine «meslek» kavramını ele alan ve meslekler arasında dayanışmayı öngören yeni yönetim, daha 1921 yılında Zonguldak kömür işçileri için, çalışma yaşını 18, iş süresini 8 saat ile sınırlayan bir kanun kabul etmiştir. Kanunda ayrıca mecburi çalışmanın kaldırılması, asgarî ücretin tesbiti ve hastalık, ihtiyarlık, iş kazası gibi konularda bir sosyal sigorta tesisi hükümleri bulunmaktadır. 1925 yılında, sınaî ve ticarî faaliyetler de hafta tatili tanınmıştır. 1930 yılında Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, kadın, çocuk ve genç işçilerin yanında yetişkinlerin de çalışma şartlarını az çok düzenlemiştir. İş hayatında ilk şumulü müdahale, 1936 tarihli İş Kanunu ile yapılmıştır. Bu kanunla, çalışma süreleri prensip itibarıyla günde 8 saat olarak sınırlanmış, işe alma ve işten çıkarma bir düzene bağlanmıştır. Asgarî ücret tesbitine yer verilmiş, iş yerlerindeki işçi sağlığı ve iş emniyeti ile ilgili koruyucu ve önleyici hükümler konmuştur. 1937 yılında 180 bin kişi, sosyal mevzuattan yararlanmaktaydı. Kanun, sendikacılığa, grev ve lokavta yer vermemekte, kolektif iş uyuşmazlığı, mecburi uzlaştırma ve tahkim sistemiyle yetinmektedir. Bununla birlikte, işçi - işveren arasındaki kuvvet ilişkisinin işveren lehine çok ağır basması sonucu, 1950 yılına kadar pek az iş uyuşmazlığı çıkmıştır. Asgarî ücret mekanizması, 1950 yılına kadar işleyememiştir. Prof. Cahit Talas'ın sözleriyle, «Denilebilir ki, Türkiye'de ücretler, 1920 yılından beri muayyen bir anda işgücüne vâki yekûn fiilî talep ile, o anda çalışmaya âmade işgücünün hacmi arasındaki münasebete tâbi olarak teşekkül etmektedir. Devlet, 1950 yıllarına kadar ücretlere müdahale etmekten kaçınmıştır. 1936 tarihli İş Kanunu, içtimai ve iktisadi zaruretlere lüzum gösterdiği takdirde, asgarî ücretlerin tesbit olunabileceğini derpiş etmiştir. Fakat kanunun bu hükmü, hususiyle İkinci Dünya Harbi'nin yaratmış olduğu anormal şartlar dolayısıyla 1950 yıllarına kadar tatbik olunamamıştır.»⁴¹⁰

Bu şartlar altında, özellikle özel sektörde, ücretlerin düşük seviyede kalacağı açıktır. Şevket Süreyya Aydemir'e göre, özel sektörde iş şartları fecidir: «Sanayi Tetkik Heyeti

Reisi bulunduğum yıllarda ve iş bölgeleri ile iş yerlerinde yaptığım incelemelerde, birçok fabrikalarda işçi bulma işinin, fabrikatörler tarafından elibayraklı ve çevrelerini sindirmiş birtakım güçlü kabadayılara ve külhanbeylerine bırakıldığını, işçi alma ve işçi çıkarmanın, bunların sözlerine ve kararlarına ve arzularına göre yürüdüğünü, çok üzüntü verici misalleri ile tesbit etmişimdir. Bu yetki, hele kız ve kadın işçi kullanan bâzı iş yerlerinde cidden kötüye kullanılıyordu. İş ve İşçi Bulma Kurumu kurulduktan sonra da ortada, işçinin de hakkını ve haysiyetini koruyacak sendikalar olmadığı için, kanunun bu maddesi de hiçbir zaman ciddi bir uygulama zemini bulamadı.»⁴¹¹

Liman Şirketi Müdürü Ahmet Hamdi Başar ise, 1930 yıllarında tatlı kârlar bırakan bir işçi ticaretinden söz etmektedir: «Ticaret Vekâletine ve Halk Fırkası Genel Sekreterliği'ne resmen müracaat ederek, insanın insan tarafından sömürülmesinin önlenmesini ve işçi kullanma işinin eksiltme ile müteahhide verilmesi usulünün kökünden kaldırılmasını istedik. Yalnız Seyr-i Sefain için değil, her yerde bu prensip bir devlet politikası olarak kabul edilmeliydi. Oysa ki, o zamanlar Halk Fırkası'nın kodamanları arasında, bana işçi müteahhidi olarak tavsiye edilenleri reddettiğim için kızanlar ve işimi bozmaya çalışanlar bile vardı. Limanda yükleme ve boşaltma işlerini müteahhidimiz olarak üzerine alma teşebbüsüne girişmiş büyüğe bir firma da, şahsen arkadaşım olan bir parti kodamanıyla üzerime baskı yapmaya bile girişmişti. Denizyollarında, demiryollarında, devletin diğer daire ve kurumlarında hep işçilik müteahhitlere verilmekteydi. Bu yolla sağlanan ucuzluk ileri sürülerek biz böyle yapmadığımız için hattâ kınanmaktaydık.»

Başar, Atatürk ve İnönü ile aralarında geçen uzun bir konuşmada, iki lidere işçi durumunu anlattığını açıklamaktadır: «Ameleye ait iki misal vereceğim. İstanbul'da liman ameleleri bile Serbest Fırka'ya rey veriyor. Çünkü bu amele, Halk Fırkası adına sömürülüyor. Amelenin bir sandığı vardır. Bu sandık onları korumak, hastalarına bakmak, muhtaçlarına yardım etmek için kurulmuştur. Amelenin yevmiesinden yüzde 3 kesilir. Şirket de yüzde 3 verir. Cemiyetin başına Halk Fırkası tarafından reis, idare heyeti âzâsı ve kâtip diye birtakım adamlar konmuştur. Reis filân vekilin akrabası bir eski şeyhtir. Kâtib-i umumi azledilmiş bir mülkiye âmiri, âzâlardan biri falanın akrabası, diğeri de falanın kayırmasıdır. Reis dört yüz lira, âzâlar ikişer yüz lira aylık alırlar. Sandığın gelirleri ancak masrafları karşılar. Yardım işini mecburen liman şirketi kendi üzerine almış, Cemiyet sadece bir yeyinti yeri olmuştur. Cemiyete kayıtlı olmayan ameleye iş verilmez. Onun için çocuğu evinde ilâç beklerken amele, Cemiyet ismi verilen bu tufeyli istismar yuvasını Halk Fırkası'nın kendisi olarak görüyor, ve ilk fırsatta bundan kurtulmak için Serbest Fırka'nın kucağına düşüyor.

Bu vaziyet yalnız liman ameleleri için değil, bütün amele için aynıdır. Gündelikleri ve kazançları, onlara ve ailelerine en sefil hayat şartlarını bile korumaktan uzak olan bu zavalıların bugün Halk Fırkası nâmına istismarları acınacak bir hâl almıştır.

Şeflerin derin bir alâka ile dinlemelerinden yararlanarak sözlerime devam ediyorum:

— Arzettiğim, amelenin doğrudan doğruya sömürülmesidir. Şimdi de, müsaadenizle arzedeceğim nokta da, yine amelenin sosyal şartlar içinde istismarlarına bir misal olacaktır. Devlet Denizyolları kendi vapurlarının yükleme ve boşaltma işini eksiltmeye çıkarmaktadır. Bu usul yalnız Denizyolları'na münhasır olmayıp bütün devlet daireleri de bu gibi işleri eksiltmeye tâbi tutarlar. İlk görüşte bundan tabii bir şey olamaz. Fakat biraz düşünersek, eksiltmeye konan işin amele yevmiesi olduğunu anlarız. Devlet Denizyolları, meselâ bizim Liman Şirketi'nin 40 kuruşa amelesine yaptırdığı iş için, 20 kuruşa münakasa ile talip bulur. Bu suretle, meselâ bizim günde iki lira verdiğimiz amele, orada çalışırsa ancak bir lira almış olur.

Hizmetlerin böyle eksiltmeyle verilmesi, amele işinden başka hangi işte mevcuttur? Memurluk, münakasaya konuyor mu? Amele, toplumda üzerine verilen vazifeyi görürken devletin kendisine âdil ve haklı bir ücret tâyin etmesini bekler.

Amele işiyle hiç meşgul olmuyoruz. İnsanın insan tarafından istismar edilmesine en

açık misaller veren büyük suistimaller amele sahasında olmaktadır. İstanbul'da bu tarz istismarların ve anele sırtından geçinenlerin miktarı, hacmi ve tesiri o kadar büyüktür ki, loncaların kalkmasına rağmen, şimdi lonca devrinden büyük istismar yapılmakta ve birçok yerlerde amele aynı şartlar altında çalıştırılmaktadır. Ameleye ait hiçbir şey yapmıyoruz, hiçbir tedbirimiz yoktur. İctimai muavenet ve yardım namına, hayat ve kaza sigortası namına, istismarları önlemek namına yaptığımız hiçbir şey yoktur. Onun içindir ki Serbest Fırka'nın ortaya çıkması, amelenin toplanmış ve coşmaya hazırlanmış olan dertlerinden kurtulmaları ümidini verdi.

Yapılan işlerin hiçbirinden memnun olmadıkları, binlerce büyük dâvâlar karşısında, bunlardan haberdar bile bulunmadıkları yüzlerinden belli olan iki büyük şef, kendilerine bu dertlerin açıkça ifade edilmesinden, âdeta yaraya neşter vurarak temizlemeye başlamış bir doktor ferahlığı duyuyorlardı.»⁴¹²

1936 yılında İş Kanunu ile, işçilerin aşırı sömürülmesi önlenmeye çalışılacaktır. CHP Genel Sekreteri Recep Peker, bu kanun hakkında, «İş Kanunu bir rejim kanunu olacaktır. Bu kanunla Türkiye'de iş hayatı, yeni rejimimizin istediği âhenk ve çalışma yoluna girecektir.... Yeni İş Kanunu sınıfçılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hâtâ yollarını ortadan silip süpürecektir. Bu kanunla... iş hayatında muvazene kurulacaktır» demektedir. Ne var ki, Dünya Savaşı şartları, otoriter bir görüşle de olsa, işçiyi koruyan birçok hükümler getiren İş Kanunu'nun uygulanmasını, Milli Korunma Kanunu ile önleyecektir: Devlet, özel işletmelerin beklenen üretim amaçlarına ulaşabilmesi için gerekli işçi kadrosunu ve öteki personeli sağlayacaktır. Vatandaşlara ücretli iş mükellefiyeti yüklenilebilecektir. İşçi ve müstahdemler, işlerini makbul bir mazeret olmaksızın habersizce bırakamayacaklardır. Bu biçimde zorla çalıştırılanlara, emsaline uygun normal bir ücret ödenecektir. Gerekirse iş saati günde üç saat arttırılabilecektir. İş Kanunu'nun küçükler ve kadınlarla ilgili hükümleri, sınıflı müesseselerde uygulanmayacaktır. İşçilerin haftada bir gün izin yapmaları şartıyla, Hafta Tatili Kanunu uygulanmayacaktır. Maden ocakları civarında yaşayan köylüler, belirli bir süre madenlerde çalışmakla yükümlü tutulacaktır.

Korkut Boratav'a göre, «devlet, özel teşebbüs için kredi, döviz gibi uygun şartları sağlamak, zarara uğramasını önlemekte, her an bir alıcı olarak kârını garantilemekte ve üstelik işçinin özel teşebbüs tarafından istismarını da kanun yoluyla temin etmektedir.»⁴¹³

Bu hükümler, Dünya Savaşı yılları içinde daha da kısıllacaktır. Milli Korunma Kanunu'nu değiştiren 3954 sayılı kanunla, hafta tatili hakkının büsbütün kaldırılabilmesi sağlanacaktır. 3. 4. 1944 tarih ve 4648 sayılı kanunla, ücretli iş mükellefiyetine tâbi olan kişileri iş yerlerine sevk için, zabıta kuvveti kullanılabilir. Sevk sırasında kaçanların yakalanıp yeniden sevkleri için yapılan giderler, bunları çalıştıracak kurum tarafından ödenmekle birlikte, ilgili kurum, bu giderleri işçilerin ücretlerinden taksitle kesebilecektir. Çalıştığı işi, meşrû bir mazereti olmaksızın bırakan işçiler, zabıta kuvvetleriyle yakalanıp iş yerlerine gönderilecek ve sevk giderleri işçinin ücretinden kesilecektir. Devlet, belli işler için bu yetkiyi ticaret veya esnaf odalarına (yani işverenlere) devredebilecektir. Bu şartlar altında, özel teşebbüsün işçi diye bir meselesi olmamıştır.

SAVAŞ ZENGİNLERİ

Milli Korunma Kanunu ile sağlanan yetkiler de hayli ölçülü kullanılmıştır. El koyma kararları tarımı ve sanayide çok sınırlı maddeler için uygulanmıştır. Sanayi mamullerinden dokuma ve çimentoya el konulmuştur. Bütün fabrikaların iplikleri Yerli Mallar Pazarları eliyle dağıtılmış ve bu yüzden genişleyen mağazalar, «devlet ticaret yapamaz» diye eleştiri konusu olmuştur. Fakat bu dağıtım sayesinde ufak üreticilerin dokuma tezgâh ve kooperatifleri önemli ölçüde geliştirilmiştir. Mamullerine el konulan dokuma fabrikalarına da,

bunların bedelleri cömertçe ödenmiştir. Gerçi Tarsuslu bir fabrika sahibi gibi bakanlığa «mallarımı serbest bırakın, 14 milyon lira fazla kazanır ve yarısını devlete veririm» diye resmen müracaat edenler görülmüştür, ama yine de ödenen bedeller tatmin edici seviyede kalmıştır. Ne tuhaftır ki, Milli Korunma Kanunu ve ekleriyle geniş devletleştirme hükümleri getirildiği halde, 1943 yılında CHP programındaki devletleştirme ile ilgili hükümler yumuşatılmıştır. 1935 programında, «ferdin yapamayacağı devlet yapar» görüşü yerine «kamu yararı» kriteri sağlam bir esas olarak getirilmekte ve özel teşebbüslerin devletleştirilebileceği belirtilmekteydi: «Devletin filiğ (fiili) olarak hangi ekonomik işleri yapacağını belirtmesi, ulusun genel ve yüksek asıglarına (çıkarlarına) bağlıdır. Bu lüzum üzerine, devletin filiğ olarak, kendi yapmaya karar verdiği iş, eğer özel bir girişit (teşebbüs) elinde bulunuyorsa, onun alınması her defasında özgü bir kanun çıkarmaya bağlıdır.» 1943 programında ise, kamu yararı kriteri, büsbütün bırakılmamakla birlikte, «ferdin yapamadığını devlet yapar» formülüne bir kayış görülmektedir: «Parti..... fertlerin ve hükmi şahısların bütün vasıta ve çalışmalarından ve Devletin bütün kuvvetlerinden aynı zamanda istifade etmeyi lüzumlu görür. Partimizin devletçiliği bu ihtiyaçtan doğmuştur. Parti, şahısların bugün hiç veya kâfi derecede yapamadığı işleri Devlet eli ve sermayesi ile yapmaya çalışır.» Bunun dışında, 1935 programının devletleştirme hükmü, 1943 programından çıkarılmıştır!

Bu anlayışla yürütülen savaş ekonomisi, kıtlık ve enflasyonla birlikte giden geniş devlet mübayaaları dolayısıyla, büyük çiftçi ve tüccarın zenginleşmesine yol açmıştır. Hattâ fiyat kontrolleri ve dağıtım usulüne en fazla ihtiyaç duyulduğu bir zamanda, Saraçoğlu Hükümeti'nin Ticaret Bakanı Behçet Uz, İngiltere'nin dahi cür'et edemeyeceği bir liberalizm şampiyonluğu yapmış ve 1942 sonbaharında fiyatları serbest bırakmıştır. Bunun sonucu, tabiatıyla, fiyatların alabildiğine yükselmesi olmuştur. Buğday 13,5 kuruştan 100 kuruşa, zeytinyağı 85 kuruştan 350 kuruşa fırlamıştır. 85 kuruştan stok edilen 16 bin ton zeytinyağının 350 kuruştan satışı, bir kısım tüccar yararına işlemiştir. Ordu ihtiyacı için el konulan büyük miktarda motorlu araç lâstikleri, belirli kişilere tahsis edilmiştir.

İşe işleriyle görevli Şevket Süreyya, «A'dan Z'ye değıştireceğiz» diyen Refik Saydam Hükümetini izleyen bu mevsimsiz liberalizmi şöyle anlatmaktadır: «Yeni Ticaret Vekili Behçet Uz, hattâ askeri bir uçakla Ege bölgesine uçarak, İzmir'de seçmenlerine yeni bir Hürriyet ilânı gösterilerinde bulundu. Eski kayıtlar, murakabeler kaldırıldı. Buğday ihracına karar verildi.»

«Behçet Uz'un yeniden bir 1908 Hürriyetine gidiliyormuşçasına gösterilerle, artık her türlü kayıt ve kontrollere son verildiği hissini havaya ve halk efkârına yayış şu neticeleri vermiştir: Fiyat kontrolünde ve çok elverişli fiyatlarla tesis veya tesbit edilen stoklar elden çıkmıştır. İşe işleri ve teşkilâtı halk nazarında ve bizzat hükümet eliyle itibarsızlaştırılmış, tasfiye cihetlerine gidilmiştir. Fiyatlar birden alabora olunca, yani kontrol altına alınabildikleri seviyelerden birden boşanıp havaya şahlanınca, devlet parası da makul değerini kaybetmiş, altın yükselmiştir.»⁴¹⁴

Enflasyon, savaş zenginleri yaratmıştır. Gerçi savaş zenginleri skandali, Birinci Dünya Savaşı'ndaki ölçülere ulaşmamışsa da, ücretlerin dondurulduğu ve kârların serbest kaldığı bir ortamda, zenginlere karşı bir öfke dalgası memleketi sarmıştır. Behçet Uz denemesinden sonra, 1942 Kasım'ında, Cumhurbaşkanı İnönü'nün «Meclis Açış Konuşması», bu öfkeyi dile getirmektedir: «Şuursuz bir ticaret dâvâsı, haklı sebepleri çok aşan bir pahalılık belâsı, bugün vatanımızı ıstırap içinde bulunduruyor..... Acı ile hatırlamalıyız ki, milletin işe işlerini tanzim etmek yolunda Cumhuriyet Hükümetinin sarfettiği gayretlere, iki seneden beri cemiyetimiz tarafından hiç yardım edilmemiştir. İşte bugün hallolunacak ilk mesele, umumi itimat havasının iade edilmesidir. Bulanık zamanı, bir daha ele geçmez fırsat sayan eski batacak çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metayı yapmaya yeltenen gözü doymaz vurguncu tüccar ve bütün bu sıkıntıları politika ihtirasları için büyük fırsat sayan ve hangi yabancı milletin hesabına çalıştığı belli olmayan birkaç politikacı,

büyük bir milletin bütün hayatına küstah bir surette kundak koymaya çalışmaktadırlar. Üç beş yüz kişiyi geçmeyen bu insanların vatana karşı âşikâr olan zararlarını gidermek yolu elbette vardır... Ticaretin ve iktisadî faaliyetlerin serbestliğini bahane ederek, milleti soymak hakkını hiç kimseye, hiçbir zümreye tanınamalıyız...»

Fakat bütün bu sert sözler, sadece bir yakınmadan ibaret kalmıştır. Behçet Uz liberalizminden önce de, tüccarın, özellikle ithalâtçının tutumu şikâyet konusu olmuştur. 1940 yılı sonlarında Başbakan Refik Saydam, «Biz tüccarı millet hayatında lâzım bir unsur telâkki ediyoruz. Bu unsurun kendi normal yaşamasını kendisi eğer takdir ve temin ederse, devletten ve hükümetten kendisine yardım gelir... Fakat tüccar bunu böyle telâkki etmezse, tamamen içimizden çıkması lâzım gelen bir unsur olduğuna kanaat getirerek, ona göre hareket etmek kararındayız.»*

Tüccarı «tamamen içimizden çıkarmakla» tehdit eden Başbakan, 1941 yılı başlarında ithalâtı devletleştirmekten söz etmektedir: «... İthalât tâcirlerinden şikâyetim olduğunu söylemeden bu bahsi kapatmayacağım.... vazifelerinin yalnız kendi menfaatlerine inhisar etmediğini, onun fevkinde umumi menfaatin hâkim olduğunu anlatmaya çalışacağım, olmadı takdirde... ithalâtı yalnız devlete inhisar ettirmek teşebbüsüne geçeceğim.»⁴¹⁵ Bu yolda Meclis'te teşvikler de vardır. Bazı milletvekilleri, Müslüman olmayan ithalatçıların tasfiyesini istemektedir. «Memlekette ithalât ticaretini... millî düşünce ile yetiştirilmiş elemanlara vermek zaten arzumuzdur... Ticaret Vekâletinden isteyeceğimiz müstait kimseleri yetiştirmek ve diğerlerini ekarte etmektir.» Fakat bütün bunlar bir tehditten ibaret kalmıştır. İç ve dış ticaret düzenine dokunulmamıştır. Yalnızca, olağanüstü şartlar dolayısıyla, birçok Batı ülkesinde uygulanan tipte bir vergilemeye gidilmiştir. «Varlık Vergisi» adını alan bu vergi, prensip itibarıyla haklı olmakla birlikte, dış ticaret işlerinde hâkim durumda bulunan azınlıklara ve dönmelere yüklendiği için çok eleştirilmiştir. Varlık Vergisi'nin baş uygulayıcılarından biri olduğu halde, «Varlık Vergisi Faciası» diye bir kitap yazmakla sakınca görmeyen İstanbul Defterdarı Faik Ökte'nin yazdığına göre, «Fiyatların alabora oluşu, istifçiliği doğurmuştur. Muhtekirlik almış yürümüştür. Bilhassa ithalât işleri ise, gayrimüslim azınlık tüccarların elinde olduğu için, asıl muhtekirler bunların arasında sivrilmış ve her tarafta birtakım şüpheli milyonerler türemiştir.» Milliyetçi çevrelerde bu du-

*Dış ticaret, bugün olduğu gibi, o günlerde de dışarıdaki alıcıyla anlaşarak ihracat fiyatlarını düşük göstermek, sahte faturalarla ithalât fiyatlarını şişirmek, ihracat ve ithalât konusu malların cins ve kalitesini farklı göstermek vb. gibi karışık yollardan büyük kazançlar elde etmenin başlıca kaynaklarından birini teşkil etmiştir. Bir örnek vermekle yetinelim: Yıl 1943. İzmir CHP teşkilâtının önemli kişilerinin ünlü bir tüccarın deri balyaları arasında yünleri kırıplamış deriler ihraç ettiği ihbar edilmiştir. Yani tüccar, değersiz deri ihraç ediyormuş gibi göstererek, aslında altın değerindeki yünü kaçak olarak ihraç etmektedir. Bu yoldan sağlanan döviz, dışarıda bırakılacaktır. İhbar üzerine harekete geçen müfettiş, olayın doğruluğunu tespit etmiştir. Ayrıca ünlü tüccarın yazıhanesinde bulunan Fransızca bir mektup, bu ihracatçının, yabancı firmaya casusluk yaptığını, «Türkiye sıkışık, düşük fiyat verin» diye haberler yolladığını gösteren bir belgedir. Belgede, şu satırlar yazılıdır: «Aziz Baylar, son olarak gönderdiğimiz şu kadar balya yaş deri üzerindeki şu kadar kilo yün bedelinin aramızdaki anlaşmaya göre falan bankadaki hesabımıza dolar olarak transfer edilmesi. bugünlerde sayın firmanızı ziyaret edecek olan Mösyö X'e döviz temini hususunda gerekli kolaylığın gösterilmesi...» istenildikten sonra, «aramızdaki müsterek menfaatlerin devamı için bazı bilgilerin sizlere ulaştırılmasını faydalı gördüğümüzden bugünlerde memleketinize gelecek olan Türk Ticaret Heyeti ile yapacağınız temaslarda aşağıdaki esasların gözönünde tutulması lâzım geldi. Ticaret odası ve Borsa kayıtlarından aldığımız bilgilere göre, memleketimizde geçen yıl ürünlerinden ... kilo tütün, ... kilo fındık ve ... ton incir ve üzüm stoku bulunduğu, harp yıllarının doğurduğu mali güçlükler dolayısıyla, bu stokların Hükümetçe bir an önce elden çıkarılması icap ettiği, Türk Ticaret Heyeti ile temaslarda bulunacak resmî makamlara bu hususların duyurulması fiyat konusunda uyanık bulunulması ve bilgilerin derlenmesi işleri yapmaya mecbur olduğumuz masraf karşılığının falan bankadaki hesabımıza transfer edilmesi...» denilmektedir.

Bu belgeyi ele geçiren müfettiş, raporunu hazırlayıp bakanlığa vermiştir. Ama tüccarın ihracat belgesi elinden alınıp mahkemeye verilmesi gerekirken, müfettiş, tefiş görevini bitirmeden başka yere nakledilmiştir. CHP'nin önemli kişisi ünlü tüccar ise, evinde ve yazıhanesinde yapılan aramalar yüzünden ticarî şerefine çığnandığını ileri sürerek partisine küsmüş ve DP kurulunca, bu yeni partiye geçmiştir (Yön, sayı 24).

rumun yarattığı öfke, dış ticaretin devletleştirilmesine cesaret edilemediği için, esasında haklı bir verginin, haksız sayılabilecek uygulamasına yol açmıştır. Varlık Vergisi'nden beklenen hâsılat, 164.368 mükelleften 465 milyon lira idi. Ücretlilere yapılan birtakım haksızlıkların ve maddî hataların düzeltilmesiyle, bu rakam 425 milyon liraya indirilmiştir. Tahsilât, 315 milyon lira olmuştur. 465 milyon lira olarak hesaplanan verginin 317 milyon lirası İstanbul'a düşmekteydi. İstanbul'da bunun 221 milyon lirası tahsil edilebilmiştir. Vergiye başlangıçta Türkiye'de ticaret yapan yabancılar da dâhil edilmiştir. Yabancıların vergilendirilmesinde tereddütler duyulmuş ve dış baskılar ihtimalinden söz edilmiştir. Başbakan Saraçoğlu, bu tereddütler üzerine, «Arkadaş, ben Osmanlı Devletinin Sadrazamı değilim. Bana böyle bir teklifte bulunamazlar» demişse de, yabancıların vergi cetvelleri üzerinde, sür'atle ve önemli indirimlere gitmek gerekmiştir.⁴¹⁶ Azınlıkların ise, 280 milyon lira vergi ödemesi gerek-mekteydi. Vergi, bir kısım azınlık tüccarlarının apartmanlar gibi taşınmaz mallarının Anadolu'nun büyük çiftçilerinin eline geçmesine yol açmıştır. Fakat İstanbul'un ticarî yapısında esaslı değişiklik olmamıştır. Bazı azınlık tüccarları vergilerini ödemeyi reddetmişlerdir. Bu konuda bir fikir vermek için, şöyle ufak bir liste ileri sürülebilir:

Mükellefin adı	Borcu	Ödediği
Hamparsum Erkman	400. 000	5. 000
Arşak Çuhacıyan	400. 000	800
Samuel Varon	240. 000	8. 100
Yorgi Beyko	200. 000	100
Gad Granko	375. 000	1. 000
Artin Topaloğlu	210. 000	600
Paskalidis	450. 000	—
Kostantin Kırkçuoğlu	200. 000	200

Nihayet 15. 3. 1944 tarih ve 5433 sayılı kanunla, Varlık Vergisi'nin ödenmeyen borçlarının tâkibinden vazgeçilmiştir. Vergiyle, dış ticaretin Türk ellere geçmesi isteği ise, radikal tedbirlere cesaret edilemeyip, uygulamada haksızlıklar yaratan bir vergiye gidildiği için, bu amaca ulaşamamıştır. Unutmamak gerekir ki, Türk dış ticaretine hâkim bulunan azınlıklar, milletlerarası bir ticarî şebekenin Türkiye'deki ayaklarını temsil etmektedir. Onların aracılığı, olmadıkça dış ticaretin işleyişinde güçlükler çıkarabilmektedirler. Türk tüccarının onlarla uzlaşmaya gidişindeki nedenlerden biri budur.

Öte yandan Varlık Vergisi, olağanüstü şartların tüccarlara sağladığı çok büyük kazançları önlemekte –eğer böyle bir amacı varsa– çok yetersiz kalmıştır.. Savaş yılları özel teşebbüsün güçlenmesine yol açmıştır.* Prof. Memduh Yaşa, savaş yılları ile ilgili olarak özel sektörün durumunu şöyle değerlendirmektedir: «Bu devre içinde, gerçi, harp ve enflasyonun müsterek tesiriyle, özel ekonomi sahasında büyük kârlar husule gelmiş, fakat bunların hiç değilse aynı devre içinde yatırıma giden kısmı düşük kalmıştır. Neticenin böyle olmasında harbin yarattığı emniyetsizlik ve kâr sahiplerinin yüksek istihlâk temayülü yanında, kapital malları ithalindeki güçlük müessir olmuştur.»

*Vergi adaletsizliği o günlerde de vardı. Eski İstanbul Defterdarı Faik Ökte'nin verdiği bilgiye göre, 1944 yılında milyonlarca liralık iş yapan 45.057 müteahhit 8,4 milyon lira vergi verdiği halde, ufak müesseselerin maaşlı ve ücretlilerinin ödediği vergiler 186 milyon lirayı buluyordu. Aynı yıl yüksek gelirli, vergi mükelleflerinin yüzde 41'ini teşkil ettiği halde, ödedikleri vergi, bütün vergi gelirinin yüzde 13,8'i kadardı. Hikmet Bayur ise, Meclis'te nasıl bir hesaba dayandığı bilinmemekle birlikte, Türkiye'de 30-40 bin savaş zengini olduğunu söylemektedir. Bunların bazıları henüz milyoner değilse bile, yüz binlerce liralık servete sahipti ve aileleriyle birlikte sayıları birkaç yüz bini buluyordu. Bayur'a göre savaş zenginlerinin ölçsüz ve sınırsızca para harcamalarına bakarak, hayat seviyesinin yükselmiş olduğu söylenemezdi. (*Türk Demokrasi Tarihi*, Prof. Kemal Karpat, İstanbul 1967, s. 85 - 86.)

«Bu devredeki bâî gelişme ve faaliyetlerin müteakip yıllar yatırım hızı ve terkibi üzerinde müessir olduğu söylenebilir. Burada bilhassa önemli olan, harp ve şiddetli enflasyon devresinde bâî kimselerin sağlayabilmiş oldukları yüksek kârların, kısmen olsun, sonraki hususî yatırımlara kaynak olmuş bulunmasıdır. Aynı şeyi, 1939 - 1945 arasında biriktirilmiş altın ve döviz rezervlerinin kullanılışı bakımından da söyleyebiliriz. Bu hususta yapılmış hesaplar mevcut olmamakla beraber, CHP iktidarında devletçilik sisteminin fikir ve tatbikat olarak çok zayıfladığı bir zamana rastlaması dolayısıyla, bu rezervlerin eritilmesinden en ziyade hususî sektör yatırımları faydalanmış olduğu öne sürülebilir.»⁴¹⁷

Odalar Birliği tarafından hazırlanan *Türkiye’de Özel Sektör ve Kalkınma* adlı araştırma da, devletçiliğin ve savaş ekonomisinin özel sektör yararına işlediğini belirtmektedir: «Meydana gelen enflasyon iki yönden yatırımların finansmanında ve özel sektörün gelişmesinde faydalı olmuştur. Birincisi, Devlet bütçesinden ödenen ücretler, fiyatlarla aynı hızda artmadığından aradaki fark, kamu yatırımlarının finansmanına tahsis edilen kaynakları arttırmıştır. İkincisi, ekonomik gelir dağılımının değişmesidir. Tâcir, sanayici ve piyasa şartlarına uyabilen çiftçilerin gelirlerinde önemli artışlar olmuş, buna mukabil geniş halk kitlesinin reel geliri, dolayısıyla istihlâki azalmıştır. Enflasyonun bu ikili tesiri, ekonomik sermaye terakümünü hızlandırmıştır. Enflasyonist devrenin bu yöndeki tesirleri, İkinci Dünya Savaşı’nın zaruri kaldığı kamu cârî harcamalarındaki artış ve savaş yıllarının kara-borsa kazancı ile daha da hız kazanmıştır. 1950’yi takip eden liberal ekonomi düzenine geçiş arzularının artması ve bunu takip eden hızlı bir özel sermaye terakümünün meydana gelmesi, devletçilik devresinin bu özellikleriyle izah edilebilir.»⁴¹⁸

Çok partili hayata geçildiği ve ABD ile sıkı ilişkiler kurulduğu bir dönemde, sanayi alanında bir başarı göstermiş olmamakla birlikte, Cumhuriyet’in başından beri güçlendirilmesine çalışılan bir kapitalist sınıf, varlığını hissettirecektir.

VI TARIMDA DEVLETÇİLİK

İLK MAKİNALAŞMA HAREKETİ

Tarımda mülkiyet ilişkilerine dokunmamakla birlikte, Cumhuriyet hükümetlerinin daha ilk yıllardan başlayarak önemli meselelerinden biri, tarım ve köy kalkınması olmuştur. Bu amaçla âşarın kaldırılmasının yanı sıra, Ziraat Bankası sermayesi ve kredileri artırılmış, kooperatifleşme yolunda önce «İtibar-ı Ziraî Birlikleri» ve 1929 yılında «Ziraî Kredi Kooperatifleri» kanunları çıkarılmıştır. 1923 yılında 8 milyon olan tarım kredileri, 1928'de 26 ve 1936'da 35 milyon liraya yükselmiştir. 1923 - 1934 döneminde, göçmen ve mübadillere 6 milyon dönümden fazla; topraksız ya da az topraklı çiftçiye 731 bin dönüm devlet arazisi dağıtılmıştır. 1934 - 1938 döneminde de dağıtılan 3 milyon dönüm devlet arazisinden, 1,5 milyon dönümü muhtaç çiftçilere verilmiştir. Ayrıca modern tarımı teşvik için çeşitli tedbirler alınmıştır. Prof. Reşat Aktan, buna «Birinci Ziraî Makinalaşma Hareketi» adını vermektedir.⁴¹⁹ Bir yandan devlet, numune çiftlikleri, tarım okul ve istasyonlarında yeni âlet ve makinalar kullanarak çiftçilere örnek olmaya çalışırken, öte yandan bu makinaları satın almak ve kullanmak isteyen çiftçilere kolaylıklar sağlamıştır. Ziraat Vekâleti aracılığı ile ithal edilen makinalar, Ziraat Bankası kredileriyle çiftçiye taksitle satılmıştır. Tarım âlet ve makinaları ile yedek parçalarına gümrük muafiyeti tanınmıştır. Tarım makinalarında kullanılan akaryakıt, vergilerden muaf tutulmuştur. 1926 yılında çıkan 752 sayılı kanunla, traktör, motorlül pulluk, biçer-döver, kamyon ve kamyonet sahiplerine, tarımda harcadıkları akaryakıt için «mevadd-ı müşteile rüsumu tazminatı» ödenmesi kabul edilmiştir. 1927 yılında Ziraat Vekâleti bütçesi ancak 3 milyon 727 bin lira iken, makina kullanan çiftçiye devlet 1926 - 1930 döneminde 6 milyon 652 bin lira tazminat ödemiştir. Makinayı kullanacak ve tamir edecek personel yetiştirmek için tarım ve makinist okulları açılmıştır.

Dünya Buhranı'na kadar süren bu dönemde, Türkiye'ye 2500 - 3000 traktörün girdiği ve bunların 400 kadarının Adana civarında kullanıldığı tahmin edilmektedir. 1927 Ziraat Sayımına göre ise, Türkiye'de bulunan bütün tarım makinaları 15.711 olarak tesbit edilmiştir. Bu dönem, aynı zamanda tarım ürünleri fiyatlarının nisbeten elverişli olduğu yıllara rastlamaktadır. Özellikle 1923 - 1925 yılları arasında, tarım ihraç fiyatlarında önemli yükselişler görülmüştür. Tütün, fındık, yapağı gibi ürünlerin ihraç fiyatlarında yüzde 100'ün üstünde, pamukta yüzde 50 civarında bir artış olmuştur. Gerçi 1925 yılından sonra ihraç fiyatlarında bir düşüş başlamışsa da, bu düşüş asıl 1928 yılından başlayarak kendini fena halde hissettirmiştir. Bu sebeple, 1923 - 1929 dönemi, Türk tarımının nisbeten canlı yılları olmuştur. Tabii ki, devletçe alınan tedbirler, toprak dağıtımı dışında, büyük çiftçi-

lerin çıkarlarına uygun düşmüştür. Makina kullananlar, gümrük muafiyetlerinden ve 6,6 milyon liralık akaryakıt ödeneğinden, tarım kredilerinden yararlananlar, büyük çiftçilerdir. Hattâ İsmail Hüsrev'in 1934 yılında yazdığına göre, Ziraat Bankası'nın kurduğu kredi kooperatiflerinin dahi ufak çiftçilere fayda sağladığı şüphelidir: «Çünkü kooperatiflerin ekserisinin Meclis-i İdarelerine murabahacılar ve mutavassıt tüccarlar girerek kooperatifleri kendi menfaatlerine âlet yapmışlardır. Köylü, kooperatiftan aldığı krediyi, kooperatif kapısından çıktıktan sonra, Meclis-i İdare âzâsı olan murabahacıya borcuna mukabil teslim etmektedir. Kooperatiflerin mühim bir kısmı, âdetâ murabahacıların teşkilâtı hâline gelmiştir.

Meclis-i İdarelerin kasaba tüccarlarının girmiş olduğu kooperatiflere gelince, köylü kasabada yaptığı işтира muamelelerinin bedelini kooperatif kredisiyle ödemek suretiyle Meclis-i idaredeki tüccarları kazandırmaktadır. Kasaba tüccarları, kooperatifler sayesinde, kendilerine âdetâ teşkilâtlı bir pazar bulmuş olmaktadırlar.

Bizde murabahayı millî bankalar da bilmeyerek iktisaden takviye etmektedir. Çünkü herhangi bir hür vatandaş gibi, millî bankalardan para istikraz eden murabahacı nizami aldığı parayı köylüye pek yüksek faizle ikraz etmektedir. Aradaki büyük fark, murabahacının yüksek kârını teşkil etmektedir.»⁴²⁰

Öte yandan, 1923 - 1929 döneminde tarımda nisbi bir gelişme görülmekle birlikte, değişmeyen mülkiyet ilişkileri, hızlı bir üretim artışı ve modernleşmeye engel teşkil etmektedir. Doğu'daki derebeylik düzeni ve ülkeye yaygın toprak ağalığı düzeni önemli değişikliklere uğramadan sürüp gitmektedir. Doğu ve Güney Doğu'da, köylü, beylere karşı angarya çalışma, vergi (cizye) ödeme, üründen belli bir pay verme gibi yükümlülükler altındadır. Çalışmak için büyük şehirlere giden köylü dahi, beye cizyesini muntazaman ödemektedir. Kürt isyanları üzerine birtakım beylerin sürülmesi bile, durumu değiştirmemiş, köylü, beylerin yerinde kalan nâzır ve akrabalarına vergisini vermiştir. Birçok köy, bu beylerin «bâtapı» malıdır. Dersim'de Seyit Rıza, 230 köye hükmetmektedir. Muş ovasının önemli bir kısmını mülkiyeti altında bulundurmış olan Hacı Musa, topraklarından geçenlerden bağ almaktadır.

Orta ve Batı Anadolu'da, derebeylik ilişkileri çökmüş, vergi ve angarya kalkmış olmakla birlikte, köylünün bağımlı durumu sürüp gitmektedir. Ortakçılık yaygındır. «Alaşehir'de ovanın yarısından fazlasını işgal eden büyük çiftliklerde, oturdukları evler bile kendilerine ait olmıyan kalabalık ortakçı köyleri vardır.»⁴²¹ Bunların yanı sıra, Ege ve Adana'daki sınırlı sayıdaki kapitalist tarım işletmeleri ve köylüye ait bulunan cüce işletmeleri saymak gerektir.

Kapitalist işletmeler dışında büyük arazi sahipleri, arazilerinin pek azından ve ilkel biçimde yararlanmaktadırlar. Arazinin büyük kısmı mer'a olarak bırakılmakta, çok az bir kısmı ortakçılık yoluyla ekilmektedir.

Maraba ve ortakçı olarak, boğaztokluğuna çalıştırılan geniş bir köylü kütlesinin varlığı, mülk sahibinin modern teknikleri kullanmasını engellemektedir. Kastamonu'da büyük çiftlik sahibi bir toprak ağasının sözleriyle, «ortakçılık.... en faydalı usuldür. Amele kullanmaktan ucuzdur. Hâlen amele kullanmak, makina çalıştırmak zararlıdır.»⁴²² Mülk sahibi gibi, durumunun iyileşeceğini ümit etmeyen maraba ve ortakçı da, üretimle pek az ilgilenmektedir. 1931 yılındaki ilk Ziraat Kongresi'ne sunulan bir raporda, Antalya'da köylülerin hayvan gübresini büyük yığınlar hâlinde, ekini ve ovaya giden hayvanları izlemek için bir gözetleme kulesi olarak kullandıkları ve sonra gübreyi ateşe verdikleri yazılmaktadır. Kötü topraklarda kurulu kendi için üretim yapan sermayeden yoksun cüce işletmeler için de durum farklı değildir. Bu sebeple, tarımda görülen nisbi gelişme ve makinalaşma, daha çok, Çukurova ve Ege'deki kapitalist işletmelerde görülmektedir. Bununla birlikte, nüfuzlu kişilerin arazi yağması devam etmekte, toprağa kavuşturulan köylü, mülkiyetinden hiçbir zaman emin olamamaktadır. Tıpkı bugün basına yansıyan birçok arazi kavgasında görüldüğü üzere, köylülerce kurutulan bataklıkların, imar edilen arazinin beklenmedik sahipleri çık-

ırmaktadır. Köylünün arazisini emeği ile değerlendirmesi, o araziye yitirmesi tehlikesini yaratmaktadır. Bu konuda İsmail Hüsrev, 1934 yılında, günümüzde de aktüalitesini yitirmeyen şu satırları yazmaktadır: «Bugün bâzı mıntikalarda köylünün istihsal tekniğinin ıslahından kaçmakta olduğu da müşahede edilmektedir. Bunun sebebi: Topraksız köylüye, yahut muhacirlere devlet tarafından toprak verilen yerlerde köylü uzun seneler arazinin bataklık-larını kuruttuktan, araziye imar ve ıslah ettikten sonra bir gün işlediği arazinin bir sahibi ile karşılaşmakta ve toprak sahibi, toprağının kendisine ait olduğunu iddia ederek işlenmiş, ıslah edilmiş araziye köylüden alarak, köylüyü ortakçı olarak kullanmaktadır. Köylü, sene-lerce emek sarfederek işlediği toprağın, böyle, bir kalemde elinden gittiğini görünce, tabii bir daha toprakla, mahsulle alâkadar olmuyor, herhangi bir yeniliğe karşı pasif kalıyor. Bundan maada, bu akibeti gören diğer köylüler de edindikleri toprakları ıslahtan çekiniyorlar.»⁴²³

Bir iktisatçının bugün için de doğru olan bu gözlemlerini, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya da 15 Haziran 1934 tarihli Meclis konuşmasında doğrulamaktadır: «Devlet, araziye, metruk arazi diye muhacire veriyor. Onlar da imar eyiliyorlar. Sonra herhangi bir sahibi çıkıyor ve diyor ki, bu benim mülkümdür. Tapusunu gösteriyor ve muhaciri sokağa atıyor..... Trabzon'da arazi çok dardır. On dönüm, yirmi dönüm araziye sahip olan kimse, büyük arazi sahibi ve zengin sayılır. Birisi çıktı 200 bin dönüme sahip olduğuna dair ilâm gösterdi ve köylüleri oradan çıkardı.... Hat boyundan geçerken Sazılar köyü vardır. Burası muhacir-lerindi. Emin Beye sorarım, kimin nâmına mukayyetir ve ne zaman ona geçmiştir. Böyle kaç tane arazinin sahibi çıkmıştır... Gedikabat körfezinde yerli halk, bataklığı kuruttu. Bu-rada sıtma vardı. Bunlar her türlü tehlikeyi göze alarak bataklığı kuruttular ve yerleştiler. Ektiler, biçtiler, çalıştılar, kanalları açtılar. Bir zât geldi, bu toprakların kendine ait olduğunu söyleyerek, bunları buradan çıkardı. Halk yine topraksız kaldı. Dağlara sığındılar, çalı çırpı toplayarak geçinmeye başladılar.»

Gittikçe şiddetlenen bu arazi yağması devam etmekle birlikte, 1923 - 1929 döneminde tarım gelişmesi daha çok sınırlı kapitalist işletmelerde görülmektedir. Bu sınırlı gelişme dahi, Dünya Buhranı ile duracaktır. Dünya Buhranı, kapitalist çiftçiler, beyler, ağalar ve ufak çiftçiler de dâhil, bütün tarım sektörü için büyük bir çöküntüye yol açmıştır. Tarım ürünleri fiyatları hızla düşmüştür. 1928'de ortalama 15 kuruşu bulan buğday fiyatları, 1938 yılında dahi, ortalama 5 kuruşun altında kalacaktır. 1929 yılına oranla, 1932 sonlarında fındık ve afyonda yüzde 73, buğdayda yüzde 63, incirde yüzde 52, pamukta yüzde 48, zeytinyağında yüzde 44, üzümde yüzde 43, tütünde (Samsun malı üzerinden 1930'a oranla) yüzde 50 derecesinde önemli düşüşler görülecektir. Fiyat düşüşlerinden direkt üretici daha çok etkilenecektir. İhracatçı tüccar ve onun kasabalarındaki aracısı, dünya fiyatlarının çöküşü üzerine, kârlarını az çok koruyabilmek için, direkt üreticinin ürünlerini yok pahasına al-maya yöneleceklerdir. Meselâ 1932 yılı başında, Urla'da 50 kuruşluk tütün, üreticiden 10 ku-ruşa satın alınacaktır. Hamburg'ta okkası 48 kuruştan muamele gören üzüm, İzmir Borsası'nda 32 kuruştur. 1929 yılında okkası 2,5 lira eden tiftik yapagısı, mahallinde 30 kuruştur. Halbuki hayvanın yalnız vergisi 40 kuruştur.

Bu durum, Türk tarımında, kapitalist sektör de dahil, tam bir çöküntü yaratmıştır. Makinalaşma hareketi durmuştur. Tarım ürünleri fiyatları hızla düşerken, hükümetin tarım makinalarında kullanılan akaryakıtı tanıdığı muafiyetin kaldırılması, kapitalist çiftçiyi çok zor durumda bırakmıştır. Yeni makinalar satın alınamadığı gibi, mevcutlar kullanıla-maz hâle gelmiş ve bir kenara atılmıştır. Memleketin şurasında burasında makina mezar-lıkları meydana gelmiştir. Şevket Raşit Hatipoğlu, «Makina Maşatlığı»ndan söz etmektedir. Gerçekten tarım âlet ve makinaları ithalatı, 1928 yılında 2 milyon 298 bin lira iken, 1933 yılında 224 bin liraya düşmüş, 1935 yılında ancak 389 bin liraya çıkmıştır. İlk makinalaşma hareketi başarısızlıkla sonuçlanmış, tarımdaki kapitalist gelişmeler duraklamıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, «Anadolu ortasında kurulmuş bir köylü hükümetiyiz» diyerek, tarım üretiminin arttırılmasına rağmen, ümit edilen başarıya ulaşılmaması, devrimci kadroyu, tarımda daha radikal hareketlere itmiştir. İnönü, bu başarısızlığı, Dünya Buhranı'nın yarattığı çöküntü nispeten giderildiği bir sırada, 1936 Aralık ayında yaptığı bir konuşmada teslim etmiştir: «Birkaç senelik tecrübe ve bizzat vâki olan görgü ve tetkiklerimiz göstermiştir ki, sanayide hem istihsalât, hem gelir arttığı halde, ziraatte istihsal artmamıştır. Yalnız fiyat yüksekliğinden doğan bir gelir artması vardır, halbuki memleket için ziraatin artma devresine girmesi, hattâ sanayiın ilerlemesi ve müdafaa kuvvetlerinin artması için de en sağlam yol ve başlıca şarttır. Bizim 70 kilo aldığımız bir toprak sahasından Danimarkalı, Hollandalı 250'ye yakın almaktadır. Şimdiye kadar şimendifer ve sanayi işlerinde olduğu gibi, 1937'den itibaren ziraatimizi ve çiftçilerimizi kalkındırmak için mühim paralar tahsis edeceğiz...»

İnönü, o günlerde yaptığı başka bir konuşmada «radikal tedbirlere başvurmak» gerektiğini, «Türk köyünün ancak bu yoldan kımıldayıp kalkınabileceğini» söylüyordu. Gerçekten bu yıllarda milliyetçi - devrimci kadro, toprak ağalarının tasfiyesi de dâhil, tarımda köklü devrimler düşünmüş ve bunları gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bürokrasinin tutucu kanadı ile ittifak hâlindeki eşrafın mukavemetiyle, bu köklü devrimler başarıya ulaşamamıştır. Fakat bu başarısızlık dahi, Türkiye'yi bağımsızlık içinde çağdaş uygarlığa ulaştırma azmindeki milliyetçi - devrimci kadronun, aşağıdan bir baskı gelmediği halde, eşraf demirperdesini yırtmak ve köylünün kurtuluşunu gerçekleştirmek için nasıl çırpındığını gösteren ve onların şeref hânesine yazılması gereken devrimci davranışın ifadesidir.

Şimdi düşünülen devrimlere gelelim: Köyleri kalkındırmak için 1937 yılında bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Tasarı, dağınık köylerin birleştirilmesini öngörmektedir. Köy sayısı azaltılacak, kurulacak «köy birlikleri»ne devlet gerekli hizmetleri götürecekti. Köy Birlikleri'nin teknik iskeletini kurulacak binlerce kombina sağlayacak, makina ve üretim araçlarına sahip kombina mihreri etrafında, köy birlikleri örgütlendirilecekti. İnönü, kombinalar için şunları söylemekteydi: «Nasıl kredi ve istihlâk kooperatifleri kurulmuşsa, istihsalin tanzim ve teşkili için de planlı ve iştirakli bir çalışma devresine girmek böylece lâzımdır. Yeni âletlerle, harman makinaları, sürme ve sulama tertipleri ile planlı olarak tanzim edilmiş bulunan ziraî kombinalar vücuda getirmek istiyoruz.... Düşündüğümüz ilk plan 1000 kombina üzerine tesis olunacak ve dört senelik bir tecrübenin verdiği neticeye göre tâmin ve teksir olunacaktır. Bu sistemin remzi, yeni usul ve âlet olacaktır...»

Kombina konusunda Prof. Reşat Aktan şu bilgiyi vermektedir: «Küçük ziraat işletmelerinin makina kullanmalarını temin eden üçüncü yol, Devlet tarafından traktör ve makina merkezlerinin (ziraî kombina) kurulması ve civarlardaki çiftçilerin ziraat işlerinin makul ücretler tatbiki suretiyle görülmesidir. Bu metod bilhassa Hollanda ve Danimarka'da ve komünist idaresinde bulunan memleketlerde, geniş mikyasta tatbik sahasına konulmuştur. 1949 yılında Holanda'da 437 ve Danimarka'da 425 makina merkezi faaliyette bulunmakta idi ve başarı ile iş yapıyordu.»⁴²⁴

Kombinalar, köylerin birleştirilmesi, toprak reformu ve Köy Enstitüleriyle birlikte, tarımda köklü bir devrim hareketinin temellerini teşkil etmektedir. Ayrıca 1937 yılında Ziraat Bankası'nın daha geniş olanaklara kavuşturularak anonim şirket olmaktan çıkarılıp iktisadî devlet teşekkülü hâline getirilmesi, 1935 yılında tarım kredi ve tarım satış kooperatiflerinin ve 1938 yılında Toprak Ofis'in kurulması, sulama çalışmalarının geliştirilip Anadolu'nun 12 su bölgesine ayrılarak Devlet Su İşleri'nin temellerinin atılması ve ormanların devletleştirilmesi, bu devrimci hareketi tamamlamaktadır.

Şevket Süreyya'nın sözleriyle, «memleketin üzerinde ve 1937 başlarında halka doğru, köye doğru âdeta bir seferberlik havası esiyor gibiydi ve memleket aslında, pek çabuk ar-

kası kesilen böyle bir kendine inanış ve büyük işlere yönelik rüzgârına ne kadar muhtaçtı... Fakat bu hareket, ne yazık ki, rüzgâr gibi geçti.»⁴²⁵

1937'de estirilen rüzgâr, 1945 yılına kadar sürmüşse de, yerleşmiş güçlü çıkarların demirperdesi yarılarak, köylü kütlelerine çağdaş uygarlık yolunu açmak mümkün olmamıştır. Köy Birlikleri projesi, kâğıt üzerinde kalmıştır. Tarım kredi ve satış kooperatifleri, devlet parasını dağıtan ve geniş ölçüde eşraf ve tefeci tüccar çıkarları ile bağdaşan kuruluşlar olarak kalmış, hiçbir zaman gerçek kooperatifler birliği hâline gelememiştir. Üretim kooperatiflerine yönelinememiştir. Köy kalkınmasının ve tarımı modernleştirmenin temel dayanaklarından biri sayılan kombinalar, devletin büyük çiftçiler hesabına traktör işletmesinden ibaret kalmıştır. Ziraat Vekâleti, 3130 sayılı kanunla sağlanan 3 milyon lirayla bir miktar tarını araç ve makinaları getirerek çiftçilere yardıma başlamıştır. Tarlaların sürülmesi ve öteki işlemler için çiftçiden istenen ücret, maliyetlerin çok altında tutulmuştur. Bu sebeple büyük çiftçiler, makina satın almak yerine, bu işi ucuz fiyata devlete yaptırmayı tercih etmişlerdir. «Devlet, traktör işletmeciliği yapar mı?» diye itiraz eden olmamıştır. Aksine, çiftlik ağaları, devletin bu sübvansiyonundan yararlanmak için yarış etmişlerdir. Prof. Reşat Aktan'ın sözleriyle, «Çiftçiye yardım usulünün kısa zamanda dejenere edildiği, hakiki ihtiyacı olanlar yerine köy ağalarının ve nüfuzlu kimselerin bu yardımlardan istifade etmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden yer yer büyük anlaşmazlıklar çıkmakta, Vekâlete mütemadiyen şikâyetler gelmekte idi. Bir taraftan da makinaların kendi bölgelerine gönderilmesi için muhtelif bölgelerin çiftçileri ve meb'usları taleplerde bulunmakta ve Vekâleti tazyik etmekte idiler. Öte yandan az bir ücretle devlet makinalarından faydalanan kimseler, bu kolaylığa alışmakta, ziraat işlerinin görülmesi için her zaman bu yardıma güvenerek tembelliğe temayül etmekte idiler.»⁴²⁶

Devletin çiftlik ağalarına getirdiği makina hizmeti üç yıl sürmüş, İkinci Dünya Savaşı çıkıp şehirlerin beslenmesi güçleşince, makina grupları devlet çiftlikleri hâline getirilmiş ve Ordu ile şehirlerin ekmeklik ihtiyacını karşılamak için kullanılmıştır. Bununla birlikte, İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı güçlükler, büyük çiftçilerin işine yaramış, ayrıca devlet, üretimin artması için büyük çiftçilere her bakımdan yardımcı olmuştur. Toprak ürünlerinin vergilendirilmesi ve Toprak Ofis mübayaaları, her ne kadar hoş gitmemişse de, bu tedbirler, çiftlik ağalarının savaş yıllarında hızla zenginleşmesini önlemiş değildir. Gazetelerde ve mizah dergilerinde bir «Hacıağa»lar kampanyası açılması, bu yeni zenginlerin israfına karşı bir tepkidir.

Devlet, şehirleri ve Ordu'yu besleme telâşî içinde, çiftlik ağaları yararına şu sert tedbirleri bile çaresizlikten kanunlaştırmak zorunda kalmıştır: Ordu'nun taşıma işleri için hayvanlara müthiş ihtiyacı vardır. «Millî Müdafaa Mükellefiyeti» için öküzler toplanmaktadır. Ama bunun hiç değilse, şehirlerin ve Ordu'nun beslenmesini tehlikeye atmaması gereklidir. Bu sebeple, Millî Korunma Kanunu'nun 41. maddesiyle, her 4 hektar (40 dönüm) arazi için bir çift öküzün millî savunma yükümlülüğünden istisna edilmesi kabul olunmuştur. Böylece 40 dönümden az arazisi bulunan çiftçiler, en önemli üretim araçlarından yoksun bırakılmaktadır. Madde, Meclis'te tartışmalara yol açmış, Başbakan, «40 dönümden az arazisi olan köylüye de bir istisna tanınırsa, yalnız kendini beslemek için tarım yapanlara bir istisna yapılmış olacağını, 40 dönüm sınırı konulursa üretimin artacağını» ileri sürerek maddeyi savunmuştur. Hikmet Bayur, maddeyi şu sözlerle eleştirmiştir: «Başvekilimiz dediler ki, kendini besleyecek kadar eken köylüye öküz bırakmıyoruz... Sonra kendi geçimi için buğday eken adamın hâli ne olacaktır?... Zengine öküz bırakacaksınız, o da kendi arazisinden biraz tasarruf ederek fukarayı istismar edecek, onları kiraya verecektir.» Gerçekten madde, toprak temerküzünü arttırıcı, küçük çiftçiye ezici bir nitelik taşımaktadır.⁴²⁷ Fakat beslenme zorunlulukları, bir yandan toprak reformu yapıp çiftlik ağalarını tasfiyeye hazırlanan hükümeti, çiftlik ağalarını fakir köylü aleyhine güçlendirmeye sevk etmiştir. Toprak reformu da, bu yüzden, 1945 yılına kadar gecikecektir.

Toprak reformu meselesi, 1934 yılından itibaren işitilmeye başlanmıştır. Daha önce, 1929 yılında İsmet Paşa, «Büyük çiftlik işletmekte olan gayret ve servet sahiplerine dokunmak şöyle dursun, aksine olarak bunların da iyi çalıştıklarını ve kazandıklarını görmekten memnun oluruz» demektedir. Artık bu tutum değişmiştir. 1933 - 1934 yıllarında Şükrü Kaya, Nüfus Umum Müdürü Galip Peker'e, toprakların tapusuz kısmını devlete maleden bir tasarı hazırlatmıştır. Tasarı, çiftlik ağaları elindeki önemli miktardaki Hazine topraklarının Hazine'ye maledilmesini ve muhtaç köylüye dağıtılmasını sağlayabilecekti. Fakat tasarı, hem Ziraat Vekâleti, hem de Devlet Şûrası tarafından reddedilmiştir! İkinci tasarıyı CHP Grubu, Mardin Milletvekili Ali Rıza Erten'e hazırlatmış, fakat bu tasarı da grupta uyutulmuştur. Dr. Refik Saydam, Sağlık Bakanıken, bir İşkân Kanunu tasarısı hazırlamak istemiş, o da yarım kalmıştır. Ziraat Vekili Muhlis Erkmen, 1941 - 1942 sıralarında bir tasarı üzerinde çalışmış, fakat bu çaba da bir sonuca ulaşamamıştır. Nihayet 1945'te Şevket Raşit Hatipoğlu'nun Tarım Bakanlığı sırasında Toprak Kanunu çıkartılmış, fakat uygulanamamıştır. Aynı hikâye, 27 Mayıs'tan sonra tekrar başlayacak, bir sürü tasarı hazırlanacak, fakat bu sefer bunlardan hiçbirini kanunlaştırmak mümkün olmayacaktır.

Bununla birlikte, 1936 yılından başlayarak, toprak reformu dâvası, Kurtuluş Savaşı liderlerine malolmuştur. Atatürk, 1936 yılında «Meclis Açış Konuşması»nda, «Toprak Kanunu'nun bir neticeye varmasını Kurultay'ın yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa mâlik olması, behemehal lâzımdır» demekte ve 1936 «Açış Konuşması»nda bu konuya tekrar dönmektedir: «Bir defa memlekette topraksız çiftçi bırakılmamalıdır. Bundan daha önemli olanı ise, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın, hiçbir sebep ve hiçbir suretle bölünemez bir mahiyet alması... büyük çiftçi ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğini, arazinin bulunduğu memleket bölgelerinin nüfus kesafetine ve toprak verim derecesine göre sınırlamak lâzımdır.»

İnönü, 1936 yılı Aralık ayında, toprak reformu üzerinde önemle durmaktadır: «Yurdumuzda topraksız çiftçinin sayısı, her tasavvurun üstündedir. En ziyade toprağı taksim edilmiş yerlerimizde bile, köylünün yarısına yakın bir miktarı topraksızdır. Başkalarına ait topraklar üstünde, çok fena şartlar içinde ve çok verimsiz olarak çalışmak mecburiyetindedir.

Hiçbir vakit, hiçbir adamın malını cebren zaptetmek fikrinde değiliz. Fakat hiçbir surette köylüyü ilelebet topraksız kalmaya mahkûm eden dar bir çerçeve içinde bırakmaya razı olamayız. Toprağı köylüye dağıtmak meselesi, medenî memleketlerin birer birer içinden geçtiği ve rejim agrer nâmını alan zirai bir ilerleme safhası olmuştur. Memleketimizin de bu safhadan geçmesi, bir tekâmül eseri olacaktır.» İnönü, daha sonraki yıllarda «Batakcı toprak ağasının kökünü kazıyacağım» diyecek kadar, ileri bir tutumu benimseyecektir.

Liderlerin dâvâyı benimsemesinden sonra, 1937 yılında, 1924 Anayasasının çiftlik ağalarına milyarlar ödenmesini gerektiren toprak reformunu engelleyici hükümleri değiştirilecek ve arazinin kamulaştırılmasında ödenecek bedelin özel kanunla tespiti sağlanacaktır. Bu değişiklik dolayısıyla, İçişleri bakanı ve CHP Genel Sekreteri Şükrü Kaya, toprak reformu zorunluluğunu bir kez daha savunacaktır: «Arkadaşlar, on sekiz milyon Türk'ün on beş milyonu çiftçidir. Bu on beş milyonun birçoğu kendi toprağında çalışmaz. Çiftçiyi, Türk çiftçisini toprak sahibi yapmak demek, Türk çiftçisini, yani Türk'ün ekseriyet-i azimesini kendi ekonomik mukadderatına hâkim kılarak, bu memleket için hayırlı ve aktif bir elçman yapmak demektir. Bu büyük kütleden, eğer büyük bir menfaat bekliyorsak, onu ötekinin berikinin toprağında çalışmaktan kurtarmalı, kendisini kendi topraklarına hâkim kılmalıyız.»

«Daire-i intihabiyemizin yarı çiftçisi topraksızdır. Çalışmayan ağa oturur, köylü çalışır. Antalya'da da böyledir. Şark vilâyetlerimizde de böyledir. Bu memleketin agrer ıstırabı,

büyük bir ıstıraptır. Eğer bunu halletmeyeceksek, birçok topraksız çiftçiyi, Cumhuriyet'iu ve İnkılâp'ın büyük nimetlerinden mahrum bırakmış olacağız. Eğer o kendi topraklarında ekmegine hâkim olmazsa, bu memlekette daha ne yapmak istiyoruz?»

1945 yılında toprak reformu aleyhindeki siyasi hareketin liderliğinde göreceğimiz Celâl Bayar dahi, 1937 yılında toprak reformu meselesini, Başbakan olarak hükümet programına almaktadır: «Topraksız çiftçi bırakmamak prensibi, parti programlarımızın 34. maddesine dayanır... Her Türk çiftçisi ailesinin, çalışarak geçinebileceği bir toprağa mâlik olmasını, vatan için sağlam bir temel ve imar esası saymaktayız.»

Liderlerce ısrarla savunulmasına ve hükümet programlarına alınmasına rağmen, Toprak Kanunu çıkana kadar, 1937 yılından 1945'e kadar sekiz yıl gecikecektir. Gecikmede, Dünya Savaşı şartları kadar, toprak reformuna karşı gösterilen büyük mukavemetin payı vardır. Nihayet 1945 yılında, Şevket Raşit Hatipoğlu'nun tasarısı Meclis'e gelecek ve kanunlaşacaktır. Tasarı, «düzenli işletme» adıyla kapitalist çiftlikleri koruyan ve daha çok, sahibinin başında bulunmadığı ortakçılıkla işletilen ilkel büyük çiftlikleri hedef alan bir görüşle hazırlanmıştır. Kapitalist çiftliklerin yanında, bölünmez küçük aile işletmelerinin kurulmasını öngörmektedir. Ne var ki, bu ılımlı tasarı dahi, Meclis Komisyonunda büyük mukavemet görmüş, ustaca yapılan değişikliklerle, Komisyonunda dejenere edilmek istenmiştir. Komisyon sözcülüğünü, tasarının aleyhtarlarından Adnan Menderes yapmaktadır. Bu konuda Şevket Raşit Hatipoğlu ve Alâattin Tiritoglu'dan dinlediğimize göre, olaylar şöyle gelişmiştir: Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Saraçoğlu, ciddi bir toprak reformunu ısrarla istemektedirler. Bir köylü çocuğu olan Hatipoğlu'nu bu işi gerçekleştirmek için Tarım Bakanlığına getirmişlerdir. «Şartlarım var» diyen Hatipoğlu'na, Başbakan, «Seni cepheye çağırıyorum, Çankaya'ya gel. Şartlar şimdiden kabul.» cevabını vermiştir. Ne var ki, Hatipoğlu'nun görüşleri, İnönü ve Saraçoğlu'nunkilere göre çok ılımlıdır. Hatipoğlu, arazi sahiplerine bırakılacak miktarın geniş tutulmasını istemektedir. İnönü, «Sonra toprak bulamazsın» diye bakanı uarmaktadır. Hatipoğlu, arazisi kamulaştırılacak çiftlik sahiplerine yüksek bir bedel ödenmesinden yanadır. Saraçoğlu ise, «Devlet Hazinesini ağalara peşkeş mi çekiyorsun?» diye bakanını cesaretlendirmektedir. Bu desteklere rağmen, oldukça ılımlı bir tasarı, Meclis Komisyonunda görüşlmeye başlayınca, toprak ağaları, tasarıyı etkisiz kılmaya yolunda faaliyete geçmişlerdir. Eskişehirli toprak ağası Emin Sazak, Hatipoğlu'na şöyle demektedir:

«— Tasarıyı geri al. Sen bunu İnönü'nün emriyle yapıyorsun. Tasarı geri alınırsa, Beylikköprü'deki 30 bin dönümü hibe ediyorum.

— Kanunla alsak n'olur?

— Kanunla olmaz. Devlet araziyi zorla alırsa, Eskişehir havalisinde Emin Sazak ölür.»

Meclis'te de Emin Sazak, «Sakin bu düzene dokunmayın» demektedir: «Ben köyde karısı ölene tekrar yardım eder, evlendiririm. Öküzü ölene öküz alıveririm, biz yüze gelmiş insanlarız, bu düzeni bozarsanız, vallahi arkadaşlar, ilâyevmülkiyame size memleket beddua eder.»

Tiritoglu'nun «Hyde Park» diye alay ettiği Komisyonunda, tasarı kuşa çevrilmiştir. Tiritoglu'nun Meclisteki sözleriyle, Komisyon Sözcüsü Adnan Menderes «üç ay komisyonunda kanunu işlemez bir hâle getirmek için, ince ve zarif zekâsını (daha doğrusu kurnazlığını)» kullanmıştır. Maddeler, çiftçiye toprak verme olanağını kaldıracak biçimde değiştirilmiştir. Maddeleri savunmaya çalışan Tarım Bakanı Hatipoğlu, her seferinde azınlıkta kalmıştır. Bunun üzerine, Başbakan Saraçoğlu, Meclis Komisyonuna gelmiş, Hükümetin Meclis'e sunduğu tasarının ruhunun topraksız köylüye toprak vermek olduğunu, halbuki tasarının komisyonunda bozulduğunu söylemiştir. Uzun usul müzakerelerinden sonra, tasarıyı kurtarmak için 17. maddenin yazılmasına karar verilmiştir. Fakat komisyon, 17. maddeyi de dejenere edip, topraksız çiftçiye toprak verme olanağını kaldıracak biçime getirmiş ve tasarı, böylece Meclise sevk edilmiştir.

17. maddenin hikâyesi ilgi çekicidir. Hikâye, Tiritoglu'nun Meclis koridorunda Hasan

Saka'ya rastlamasıyla başlar. «Nereye gidiyorsun» sorusuna Tiritoglu'nun cevabı, «Hyde Park'a»dır. Saraçoğlu, bu sözleri duyarak kızar; Tiritoglu'nu çağırarak sitem eder: «Yahu, sen yardım edeceğin yerde bizim tasarıyla alay ediyormuşsun» der. Tiritoglu, tasarının komisyonda nasıl sabote edildiğini, kendi görüşlerini de belirterek anlatır. Başbakanın aklı yatar. Bu görüşmeden sonra, bir gün, Tiritoglu Çankaya'ya çağırılır. İnönü, milletvekilinden, toprak reformu hakkındaki görüşlerini açıklamasını ister. Milli Şef, reformcu milletvekilinin görüşlerini beğenmiş olacak ki, tasarıyı kurtarmak için, derhal bir madde kaleme alınır. Tiritoglu'nun hazırladığı maddeyi bizzat İnönü düzeltir. Ünlü 17. madde böylece doğar. Maddenin kanunlaşan metni şöyledir: «Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazi, o bölgede 39. madde gereğince dağıtılmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde üç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarıda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak suretiyle kamulaştırılabilir.

Sahibine bırakılacak arazi 50 dönümden aşağı olamaz.

Bu madde hükmünün uygulanmasında 15. ve 16. madde hükümleri işlemez.

Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz.»

Görüldüğü gibi, madde, ılımlı Toprak Kanunu içinde, apayrı bir kanun teşkil eden devrimci bir maddedir. Verimli arazilerin bulunduğu bir bölgede, çiftçiye, diyelim 20 dönüm arazi dağıtılması kararlaştırılmıştır. Arazi sahibine 60 dönüm bırakılacak, gerisi toprağı işleyen ortakçılara ve tarım işçilerine dağıtılacaktır. Dağıtımda esas alınan miktar 15 dönümse, arazi sahibine 50 dönüm bırakılacaktır. «Kamulaştırılır» yerine «kamulaştırılabilir» diyerek yumuşatılmasına rağmen, bu maddenin Meclis'e getirilmesi üzerinedir ki, Komisyon Sözcüsü Adnan Menderes, görevinden tatanalı biçimde istifa etmiş ve muhalefeti şu sözlerle açıklamıştır: «Bu takdir, kiracılık, ortakçılıkla işlenilenin değil, elli dönümden fazla olan arazinin, sahipleri tarafından düzenli ve teknik işletilmesine de bakılmaksızın elli dönümden fazla olan kısmının kamulaştırılabileceği hükmünü taşımaktadır.»

Emin Sazak'ın kopardığı feryat, daha acıklıdır: «İnsanların çanırunu değiştiremeyiz ki... Birisi kumandan olur, mareşal olur, öbürü de nefer olur. Hepsini mareşal yapamayız. Arkadaşlar, bu amele işi bütün köyleri altüst eder. Çiftçiler kendisini nispeten kurtarır. Ama bu prensip kabul edilince, yarın amelenin şu apartmanın bir odasını da istemek hakkı olacaktır. Böyle bir prensip kabul ediyoruz birader».... «Şimdi..... elli dönüm gibi bir şeye inince, benim gibi acısını duyup da deli olmamanın imkânı yoktur.»

Alâattin Tiritoglu'na göre, 17. maddenin ilk şekli, çok daha devrimci bir nitelik taşımaktadır. Ortakçı, yarıc ve tarım işçisinin işledikleri toprağa derhal el koymasını öngören bu çok ileri madde taslağı şöyledir: «Bu kanunun neşri tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti hudutları dâhilinde herhangi bir tarım toprağını fiilen işliyen ortakçı, yarıc ve tarım işçisi otomatik olarak işlediği toprağa sahip olur. Mahalli tapu idareleri, bunlara derhal topu vermekle mükelleftirler. Mülk sahipleri, bu kanunla istimlâk edilmiş bulunan mallarının bedelini devletten alır.» Görüldüğü gibi, madde taslağı, toprak reformu konusunda düşünülebiyecek en ileri görüşlerden birini savunmaktadır. Fakat buna CHP ileri gelenlerinden Hilmi Uran muhalefet etmiş, bunun üzerine 17. madde daha yumuşak biçimde kaleme alınmıştır. Fakat bunu dahi kabul ettirmek, ancak İnönü'nün ağırlığını koymasıyla mümkün olmuştur. İnönü, maddeyi açıkça Meclis'e empoze etmekten çekinmiştir. «Diktatör emretti, yaptırdı» densin istememiş, hiç değilse görünüşü kurtarmaya önem vermiştir. Tiritoglu'na kendi gayretiyle maddeyi Meclis'ten geçirip geçiremeyeceğini sormuştur. Tiritoglu, «Geçiririm. Fakat bütün parti müfettişleri reformun aleyhinde. Partinin desteği lâzım» demiştir.

Tiritoglu, meseleyi CHP Merkez Yönetim Kurulu'na getirmiştir. Onlara, İnönü'nün maddenin kanunlaşmasını istediğini, CHP yöneticilerinin desteğine ihtiyaç bulunduğunu anlatmıştır. Bunun üzerine, ilk önce Memduh Şevket Esenal, «Bismillah...» diyerek, 17. madde önergesini imzalamıştır. Cevat Dursunoğlu ve Faik Ahmet Barutçu ise, önergeyi

imzalamayı reddetmişlerdir. İnönü, bu muhalefeti duymuş ve öfkelenmiştir. Başta Esen- dal ve Saffet Arıkan olmak üzere, parti ileri gelenleri harekete geçmişler, gece yatağından kaldırarak Barutçu'ya önergeyi imzalatırmışlardır. Barutçu, pijama üstüne pantolon çekerek imzaya yetiştirilmiştir. Aslında ilerici bir kişi olan Cevat Dursunoğlu da, İstanbul'dan ilk vasıtayla Ankara'ya getirilmiş ve Başbakanın önünde önergeyi imzalamıştır. İnönü, bu kadarla da kalmamış, yakınlarından Fikret Yüzatlı'yı Meclis'e göndermiştir. Yüzatlı, İnönü'ye atfen şu sözleri milletvekilleri arasında yaymıştır: «Toprak reformu istemeyen parti, benim partim değildir.» Bu ağır baskı üzerinedir ki, 17. madde önergesini 321 millet- vekili imzalamış ve madde kanunlaşmıştır. Fakat 17. madde, 1950 yılına kadar yürürlükte kaldığı halde uygulanamamıştır.

Toprak reformu aleyhtarlığı, Demokrat Parti'nin doğuşuna yol açan nedenlerden biri olmuştur. Büyük ticaret çevrelerini temsil eden «İş Bankası Grubu»nun lideri Celâl Bayar ile toprak ağalığından kapitalist çiftçiliğe yol almakta olan Adnan Menderes, Toprak Ka- nunu'nun yarattığı endişeleri körükleyerek, Emin Sazak, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu gibi bir kısım toprak ağalarını Demokrat Parti saflarına çekmişlerdir. CHP'den DP'ye transfer eden eşraftan Van Milletvekili İbrahim Arvas, Meclis kürsüsünden, 17. maddeye ve Top- rak Kanunu'na kızarak, demokrasinin kurulmasına yol açtıkları için mutluluk duyduğunu belirtmiştir. CHP içinde kalmayı daha ihtiyatlı bir davranış sayan toprak ağaları ise, kanu- na ve 17. maddeye şiddetle muhalefet etmişlerdir. Kanunun çıkmasından birkaç ay sonra, Hatipoğlu, Tarım Bakanlığından ayrılmak zorunda kalmış, yerine, kanunun baş muhalif- lerinden, o günlerin toprak ağası, bugünün kapitalist çiftçisi Cavit Oral gelmiştir. Başlıba- şına bu değişiklik, Toprak Kanununun önlenmesi ve İnönü'nün, eşrafın gücü karşısında, yenilgiyi kabul etmesi demektir. Nitekim, 17. maddeye rağmen, bu kanunla ancak pek az miktarda özel mülkiyetteki arazi dağıtılabılmıştır. CHP Kurultayı'nda Kasım Gülek, Şadi Eliyeşil, Kasım Ener, Cavit Oral, Şeref Ulug gibi parti ilerigelenlerinden olan büyük çiftçi- ler, 17. maddeye karşı kampanya açmışlar ve başarı sağlamışlardır. Kurultay'da 17. madde- nin kaldırılması ve Toprak Kanunu'nun değiştirilmesi kabul edilmiştir. Nihayet 1950 se- çimlerinden önce, Toprak Kanununu işlemeze hale getiren ve 17. maddeyi kaldıran bir tâdil tasarısıyla, Toprak Kanunu hikâyesi son bulmuştur. Tâdil tasarısına Falih Rifki Atay, Mümtaz Ökmen, Hatipoğlu, Vehbi Sarıdal, Emin Soysal gibi pek az kişi muhalefet etmiş, o günlerde ilerici sayılan CHP'nin bütün genç ümitleri, toprak reformunu öldüren tasarıyı desteklemişlerdir. Değişiklik, dağıtılacak toprağı, Hazine ve vakıf tasarısıyla sınırlandırıcı bir nitelik taşımaktadır. Tâdil tasarısının mahiyetini, Hatipoğlu, Meclis'te yaptığı konu- şmada şu sözlerle ortaya koymuştur: «Bu işin içinde yetişmiş, tecrübesine vâkıf bir adam sı- fatıyla arz ediyorum ki, bu tasarıyı kabulederseniz, büyük araziden dağıtılacak arazi elde etmek zor olur... Çünkü arkadaşlar, 5 bin dönümden yukarı olan arazi, aslen tek elde bu- lunmakla beraber, tapuda şu veya bu surette hisselerle ayrılmış olacaktır. Zaten beş yıl evvel de bu kanun müzakere edilmeye başlandığı zaman, büyük arazi bu suretle parçalanmaya tâbi tutulmuştur. Bu, memleketimizde gözönünde cereyan eden bir hâdisedir. Bu, bir reali- tedir. Binaenaleyh, gelecek zamanlarda, her hisse ayrı bir mülk olarak kabul edildiği takdir- de, artık 5 bin dönümden yukarı arazi bulup da onu çiftçiye dağıtmak kabil olmayacaktır. Eğer toprak dağıtmada yalnız Hazine arazisi kullanılacaksa, ben sizlere emniyetle söyle- yebilirim ki, toprak dâvâsı diye bir dâvâ ele alıp da bir Toprak Kanunu çıkarmaya lüzum yoktur. Vatandaşları bu kadar rahatsız etmek için böyle bir dâvâyı ele alıp da kanun çıkar- mak faydasız olur. Bu memlekette Hazine arazisi yetmeyeceği içindir ki, ve hususî mülk- lardan arazi istimlakî zarureti içindir ki, Toprak Kanunu çıkarılmıştır.»

1950 seçimlerinden önce bir Devlet Şûrası tefsir ve kararı ile, Doğu'daki ağa, bey ve şeyhler de, köylülere verilmiş topraklarına kavuşacaklardır. Bu devlet Şûrası tefsir ve kara- rına dayanarak, köylüler işledikleri topraklardan atılacaklar ve arazi şeyhler, ağalar ve beylere verilecektir.

Hikâyenin özetini, Şevket Süreyya'nın kaleminden dinleyelim: Şeyh Sait İsyanından sonra, «500 kadar ağa ve şeyh, Batı illerine göçürüldüler. Bunların toprakları köylüye verilecekti. Fakat toprak dağıtımı gerçekleşmedi. Hele tapu verilemediği gibi, daha sonra 1934'te çıkarılan 2510'ncu kanunla Batı illerine nakledilen ağalar, şeyhler yerlerine iade edildiler. Tabii, topraklarını da aldılar. Irak'a, Suriye'ye kaçan ve oralardan mülklerini idareye devam eden beyler de yerlerine dönebildiler. Zaten daha 1924'ten itibaren ve Medeni Kanun'un 639. maddesine dayanarak, ağalar, beyler ve şeyhler Doğu ve Güney Doğu illerinde pek çok toprakları şahsi mülkiyetlerine geçirmişlerdi. 2510 sayılı kanundan sonra, dağıtımata tâbi tutulmuş toprakları iade eden maddelerden de faydalandılar. Bütün mer'aları ve göçmen yerleştirilmiş toprakları da aldılar. Bu arada henüz tapuya bağlanmamış toprakların iade edilmesi kaydından da faydalandılar. Çünkü 20 seneden beri iskân edilmiş göçmenlere bile tapu verilmemişti. Kars vilâyetinden başka hiçbir Doğu vilâyetinde vâliler, tapu işlerini ele almamışlardı. Nihayet CHP iktidarının son yıllarında çıkarılan bir Devlet Şûrası tefsir ve kararı ile ise, tapuya bağlanmış toprakların da, yeni tapu sahiplerinin ellerinden alınması ve eski sahiplerine iadesi yolu bulundu. Ve Doğu bölgesini islah etmek, Türkleştirmek gibi sloganlar, böylece hazin bir yenilgi ile sona erdi.»⁴²⁸

Toprak dâvâsındaki hczimet, başta İnönü olmak üzere, az sayıdaki milliyetçi -devrimci bir kadronun, bürokrasinin tutucu kadrosu ve büyük şehir tüccarı ile ittifak hâlindeki eşraf karşısında, aşağıdan hissedilir bir tepki gelmeyen bir ortamda kaçınılmaz görünen yenilgisinin ifadesidir.* Bu ters şartlarda, bu köklü reforma teşebbüs edilmesi dahi, az sayıdaki milliyetçi -devrimci kadronun şeref hânesine yazılacak bir davranıştır.

KÖY ENSTİTÜLERİ

Bu arada yine köy kalkınmasıyla ilgili, önemli bir devrimci hareketten de kısaca söz etmek gereklidir. Bu hareket, Köy Enstitüleridir. İnönü, 1946 Ekim'inde yaptığı bir konuşmada, «Bütün siyasi ve askerî hayatımdaki vazifelerin hiçbirini kaale almadan diyebilirim ki, öldüğüm zaman Türk milletine iki eser bırakmış olacağım. Bunlardan biri, köy okulları, diğeri de müteaddit partilerdir» görüşünü ileri sürmektedir. Köy okulları denen, Köy Enstitüleridir. Demek ki Kurtuluş Savaşı lideri İnönü, öteki büyük hizmetlerini hesaba katmadan, Türk milletine çok partili hayat dışında, Köy Enstitülerini eser olarak bırakabileceği düşüncesindedir.

Köy Enstitüleri, Köy Birlikleri, kombinalar, kooperatifler ve toprak reformu çerçevesinde, bu teşebbüsü hayata geçirecek olan gerçekten devrimci ve orijinal bir hareketti. Burada Köy Enstitülerinin büyük değeri üzerinde duracak değiliz. Sadece, «Canlandırılacak Köy» yazarının şu sözleriyle yetinelim: «Köy meselesi, bazılarının zannettikleri gibi, mihaniki bir surette köy kalkınması değil, mânâlı ve şuurlu bir şekilde, köyün içten canlandırılmasıdır. Köy insanı, öylesine canlandırılmalı ve şuurlandırılmalı ki, onu hiçbir kuvvet, yalnız kendi hesabına ve insafsızca istismar etmesin. Köyün sâkinlerine köle ve uşak muamelesi yapamasın. Köylüler, şuursuz ve bedava çalışan birer iş hayvanı hâline gelmesinler. Köy meselesi, köyde eğitim problemleri de içinde olmak üzere bu demektir.» Ne var ki, köy insanının canlandırılmasına ve şuurlandırılmasına, onun özgürlüğe kavuşturulmasına karşı çıkan kudretli güçler vardı. O da, bu kudretli güçler karşısında, toprak reformu gibi, dejenere olmaya mahkûmdu.

*Bununla birlikte, Toprak Kanunu, bazı çalkantılar yaratmıştır: Denizli'de, topraksız köylüler ve ortakçılar, sahibi kasabada yaşayan 100 bin dönümlük Adacabir Çiftliğine el koyarak toprakları, çiftlik arazisindeki Çeşmebaşı, Dönemenli, Ada, Aptal, Cabir, Döşeme, Küküka ve Halasbaşı köylerine dağıtmışlardır. Bursa yöresinde Bakırköy ve Hotinli köyü yarıcılarını anlaşılarak, işledikleri toprakları bölüşmüşler, çiftlik sahiplerine hisse vermeyi reddetmişlerdir (Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1967, s. 272).

Köy Enstitüleri hareketi, başından beri, eşrafın ve bürokrasinin dar ve tutucu kural-larına sığmadığı için, bürokrat çoğunluğun düşmanlığını kazanmıştır. Kanunun 278 oyla kabul edilmesi, 148 kişinin oylamaya katılmayışı dikkat çekicidir. Daha 1943 yılında, İnönü'nün Köy Enstitüleri hareketini bütün gücüyle desteklediği bir sırada, İkinci Milli Eğit-im Şûrası, hareket aleyhinde yaygın bir kulis faaliyetine sahne olmuştur. Eğitim Bakan-lığının tutucu kanadına göre, Köy Enstitüleri, bir «iptidailiğe dönüş»ten ibarettir.

Toprak reformunu felce uğratan bu güçler, Köy Enstitülerini de iğdiş etmekte gecik-memişlerdir. 1946 yılında Bakan Hasan Âli Yücel görevinden ayrılmak zorunda bırakıl-mış, yerine Hitler rejimine hayranlığı ve Köy Enstitüleri'ne aleyhtarlığı ile tanınan Reşat Şemsettin Sirer getirilmiştir. Köy Enstitüleri'nin mimarı, devrimci Tonguç, görevinden ay-rılmak zorunda bırakılmıştır. 1947 yılında çıkarılan 5117 ve 5129 sayılı kanunlarla, öğret-mene toprak verilmesi güçleştirilmiş, dağıtılmış kitaplar, âletler, hayvanlar ve malzemenin geri alınması yoluna gidilmiştir. Öğretmen, yeni Türk köyünün inşacısı değil, okuma -yazma öğretmekten öte hiçbir işe burnunu sokmayan tutucu bir bürokrat hâline getirilmek isten-miştir. 1947 ve 1948 yıllarında çıkarılan 5012 ve 5210 sayılı kanunlarla, köylünün okul yapımı yükümlülüğünden çıkartılması sağlanmıştır. 1947 - 48 ders yılında, Köy Enstitüleri'nin beyin kadrosunu imal eden Yüksek Köy Enstitüleri kapatılmıştır.

29. 4. 1947'de Köy Enstitüleri için yeni bir yönetmelik hazırlanmıştır. Artık öğrencileri okul yönetimine etkin olarak katılamayacaklardır. Ayrıca, öğrencilerin ders dışı çalışmaları sınırlandırılmaktadır. 9. 5. 1947 tarihli genelge ile, kız ve erkek öğrenciler birbirlerinden ayrılmıştır. 20. 5. 1947 tarihli genelge ile, öğrencilerin serbestçe okumalarına karşı çıkılmış ve onların «seviyelerine uygun» kitaplar okumaları kararlaştırılmıştır. Çoğu «Millî Eğitim Bakanlığınca dünya klasiklerinden yaptırılmış çeviriler, yine aynı bakanlıktan gönderilen listelere göre, Köy Enstitüleri kitaplıklarından alınmış ve yakıtılmıştır. 1948'de öğretim programı değiştirilmiş, iş eğitimi ilkeleri kaldırılarak, Enstitüler, klasik okullar hâline ge-tirilmiştir. 1950'den sonra, Demokrat Parti iktidarı zamanında ise, Köy Enstitüleri, adlarıyla birlikte, büsbütün tasfiye edilecektir.

Toprak reformu gibi, Köy Enstitüleri de, aşağıdan henüz hissedilir bir tepki gelmeden, Kurtuluş Savaşı'nın milliyetçi - devrimci kadrosunun, güçlü hâkim sınıflar aleyhine giriştik-leri şerefli bir devrim hareketidir. İnönü ve etrafındaki milliyetçi - devrimci kadro, Millî Şef'in «Türk milletine bırakacağım iki eserden biri» demesine rağmen, bu konuda da yenik düşmüştür.

23 Kasım 1967 tarihli Milliyet gazetesinde yayınlanan bir konuşmasında, İnönü, Köy Enstitüsü yenilgisini şöyle değerlendirmektedir:

«— Kültür alanında 44 sene zarfında yapabildiğimizden çok ileri gidebildirdik. Gitme-lydik. Bunun hicranını ben daima çekerim.

— Sizce, bu alanda neden gereken başarı sağlanamamıştır?

— Bunun teferruatına girmenin faydası yok. Ben bunun en radikal usullerine kadar teşebbüs ettim. Devam ettirmek mümkün olmadı. Bunlar demokrasiyle yürütülmesi güç olan şeylerdir.»

Şüphesiz ki, toprak reformu ve köy enstitüleri gibi iki devrimci hareketi dejenere eden, demokrasi değildir. Tam aksine, tefeci tüccarı, ağası, şeyhi, kompradoru ve tutucu bürok-ratı ile, kurulu düzenin kudretli güçlerinin, demokrasinin gerçekten işleyişini engellemeleri, azınlıktaki milliyetçi - devrimci kadronun ülkücü çırpınışlarını sonuçsuz bırakmıştır. Kök-lü bir toprak reformunu, Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleştirme olanağını bulamayış-ları, milliyetçi - devrimcilerin en büyük talihsizliği olmuştur. Nitekim, çaresizlik içindeki büyük kütleleri kendine zincirleyen tutucu sınıfların egemen olduğu bir toplumsal yapı çerçevesinde, girişilen çok partili hayat, demokrasi yolunda bir ilerici hareket olmaktan çok, milliyetçi - devrimci hareketin sonu olacaktır.

VII

İKİNCİ BÖLÜMÜN SONUCU

BİR DEĞERLENDİRME

Çok partili hayat konusuna geçmeden önce, milliyetçi - devrimci kadronun çağdaş uygarlığa ulaşma çabasının kısa bir değerlendirmesini yapmak gereklidir: Çağdaş uygarlığa ulaşma çabası, talihsiz şartlar altında yürütülmüştür. Genç Cumhuriyet, 1929 yılına kadar, dış ticaretine, gümrüklerine ve dış ödemelerine -Lozan Antlaşması şartları dolayısıyla- hâkim olamamıştır. Kıt döviz kaynakları, değişmeyen bir dış ticaret yapısı içinde, varlıklı sınıfların tüketim malları ithalâtına gitmiştir. İleri Avrupa sanayiinden yeterince korunamayan bir ortamda, sermaye yetersizliği ve pazarın darlığı gibi engeller, devlet müdahalesiyle az çok giderilse bile, özel sanayiın bir varlık gösterebilmesi güçtü.

Sonra, Dünya Buhranı gelmiştir. Buhran, ihracat ürünleriyle dışarıya bağlı ilkel bir tarım için tam bir çöküntü yaratmıştır. Çiftçi perişan olmuş ve dış ticaret hacmi büyük ölçüde daralmıştır. Bu elverişsiz şartlarda, bir yandan Osmanlı Devletinden kalma borçlar ödenirken ve yaklaşan savaş karşısında Ordu'nun uçak, tank, silâh vb. ihtiyacını dış ülkelerden satın almak ve savunma harcamalarını arttırmak gerekirken, devlet eliyle sanayileşme çabasına girilmiştir. Hatırlamak gerekir ki, Japonya, bütün kalkınması boyunca döviz sıkıntısı çekmemiş, başından beri sanayi mamulleri ihracatçısı ve bir süre sonra da sömürgeci devlet olmuştur. Ayrıca, çok ağır vergilere rağmen, tarımda hızlı bir gelişmeyi başarmıştır. Türkiye'de ise, devletçilik yoluyla kapitalizm kurma çabaları, Japonya'nın bu avantajlı durumuna hiçbir zaman sahip olamamış, dolayısıyla sınırlı ölçüde kalmıştır. Yine de devletçilik yıllarında, sanayileşme yolunda dikkat çekici bir başlangıç yapılmıştır. Bu kısa süreyi İkinci Dünya Savaşı izlemiştir. İkinci Dünya Savaşı yılları, Türkiye için, ağır şartlar altında bir ölüm-kalım dönemi teşkil etmiştir. Harbin fiziki tahribatından korunabilmişse de, iktisadi tahribatından kurtulunamamıştır. Büyük bir ordunun ayakta tutulması, ekonomik kaynaklar üzerinde ağır baskı yapmıştır. İthalât olanaklarının son derece daralması, gelişme için yatırım yapmayı ve hattâ mevcut makina ve teçhizatın eskidikçe yenilenmesini engellemiştir. Savaştan sonra ise, Türkiye'nin kapitalist gelişmesinde yabancı sermayeli, dışyardımlı yeni bir dönem başlayacaktır.

Milliyetçi - devrimcilerin ikinci bir talihsizliği, Kurtuluş Savaşı'nın özel şartlarında yatmaktadır. Kurtuluş Savaşı, derebeyi, toprak ağası, tüccarı ve ulemasıyla Anadolu eşrafına dayanarak yürütülmüştür. Bir işçi, bir köylü, kısaca bir halk hareketi yoktur. Ayrıca, Osmanlı bürokrasisinden kalma unsurların da handikapını taşıyan milliyetçi-devrimci kadro, kendi saflarından kopmuş ön planda kişilerin liderlik ettiği ciddi bir muhalefetle karşılaşmaya kalmıştır. Bu şartlar altında, tarımdaki Ortaçağ kalıntılarını bir devrimle temelden

tasfiye edip Türk kalkınmasını sağlam bir tabana oturtmak mümkün olmamıştır. Bu ters şartlara rağmen, milliyetçi - devrimci kadro, dayandığı güçler aleyhine harekete geçmiş, fakat eşraf demirperdesini kırmaya gücü yetmemiştir. Yine de, toplumu adım adım zorlayarak, büyük işler başarılmıştır. Ama köyün, dolayısıyla Türkiye'nin kaderi değiştirilememiştir

Tarımda kapitalizmin henüz pek az geliştiği o yıllarda, Türkiye'nin özelliğini, kapalı bir ekonomi çerçevesinde onbinlerce dağınık köyde yaşayan köylü kitlelerinin pasifliği ve güvensizliği teşkil etmektedir. Yarı - sömürge Çin'de ise, daha XIX. yüzyılda güçlü köylü hareketleri görülmektedir. Meselâ Tai-pings ayaklanması, bir «köylü devleti» kurmuştur. Toprak, kamunun olacak ve herkese eşit toprak dağıtılacaktır. 1853 tarihli arazi kanununa göre, kadın-erkek farkı gözetilmeksizin, aile büyüklüğü ölçü alınarak herkese toprak verilecektir. Tai-pings hareketi, İngiliz ve Fransız birlikleri tarafından en kanlı biçimde bastırılmıştır. Böylece, büyük toprak sahipleri açıkça sömürgecilerin müttefiki olmuş, köylünün toprağa kavuşma mücadelesi, milli mücadele ile birleşmiştir. Bu sebeplerdir ki, Çinlilerin Atatürk'ü diyebileceğimiz Çin Cumhuriyeti'nin kurucusu Sun Yat Sen, 1907 yılında «toprağın millileştirilmesi ve eşit dağıtımı» ilkesini, programının bellibaşlı maddelerinden biri yapabilmektedir. Türkiye'de ise, Celâli isyanlarından beri, can güvenliği endişesiyle, dağınık ve uzak yerleşme noktalarına çekilen köylü, hareketsizdir. Geleneksel düzenin egemen sınıflarına sığınmıştır. Genç Cumhuriyet, geleneksel düzenin egemen sınıflarının gücünü kıramadığı gibi, onlara dayanarak, hükümet etme durumunda kalmıştır. Böylece, Osmanlı döneminde idarî görevler de yüklenerek ekonomik gücünü arttıran ve köylü kitlelerine Osmanlı bürokrasisinin bir parçası gibi gözüken geleneksel egemen sınıflar, ekonomik gelişme dolayısıyla değişme yolunda olmakla birlikte, varlıklarını sürdürebilmişlerdir.

Köklü bir dönüşüme imkân vermeyen bu elverişsiz şartlarda yürütülen Türk Devrimi, son zamanlarda çeşitli açılardan eleştirilmiştir. Yaygın bir iddia, «Türkiye 1938'e kadar devrimciydi, sonra tutucu oldu» biçimindedir. Yukarıda yazılanlar, bu iddianın asılsızlığını göstermeye yeterlidir. Milliyetçi - devrimciler, çok partili hayata geçiş ve Amerika'ya yöneliş yıllarına kadar, ellerinden geldiği ölçüde, çağdaş uygarlık yolunda hamleler yapmaya çabalamışlardır. Cumhuriyet'in devrimci dönemi, 1945'ten sonra kapanacaktır.

Başka bir iddia, milliyetçi - devrimcilerin «Osmanlı tipi ceberut devletin mirasçıları» sayılmaları yolundadır. «Osmanlı tipi ceberut devlet»in ne olduğunu birinci bölümde gördük. Bu devlet, XVII. yüzyıldan başlayarak, âyân ve derebeylerin çoğuzaman âciz bir oyuncakı olmuştur. Geniş arazi sahibi ve müteazim olan bu kişiler, hem köylünün baş sömürücüsü, hem de devletin bir cins «memur»u idiler. Fakat bunlar memur olmaktan önce, mahallî mütegalibeler idiler. Köylü onların zulmü karşısında merkezi devlete sığınmaya çalışır, İstanbul'dan yardım isterdi. Bu sebeple, «despot devlet, halka düşman memur» imajı, biraz boşlukta kalmaktadır. Köylünün karşı karşıya bulunduğu zulüm, despot devletin zulmü değil, İstanbul'un aczinden ötürü uzlaşmaya gittiği ve resmî görevler bile verdiği bu âyân ve derebeylerin zulmüdür. Meselenin «memur - halk» biçiminde değil, «idarî görevler de yüklenmiş mahallî mütegalibe - halk» biçiminde konulması -devlet memurlarının da görevlerini zenginleşme yolunda kullanmalarının yarattığı tahribat da hesaba katılmakla birlikte-, sanırım ki, gerçeğe daha yakındır. Her hâl-ü-kârda, mahallî mütegalibeler, devlet gücünü arkalarına alabildikleri için kudret kazanmışlardır. «Ceberut» paşa ve valinin gerisinde bu mütegalibe vardır ve «ceberutluk» mütegalibe çıkarına kullanılmaktadır. Paşa ve valinin gerisinde gizlenen mütegalibeyi görmezlikten gelen soyut bir «ceberut devlet ve memur» teorisini anlamlı saymak güçtür.

Öte yandan, Osmanlı Devleti, emperyalizm aşamasında sefirler, konsolosluk ve tercümanların oyuncakı, yabancı sermayenin komisyoncusu olacak, yani uydulaşacaktır. Bu arada, kısmen dış baskılar gereği, kısmen de dış baskılara tepki olarak, yeni bir Ordu ve yeni bir idare kurma çabalarına girişilmiştir. Âyân ve derebeylerin tasfiyesine çalışılmıştır. Fakat

uyduluk şartlarında, reform denemeleri, pek fazla bir değişiklik yaratmamıştır. Yalnızca modern ordunun ve idarenin genç kadroları arasında uyduluktan kurtulma yolunda milliyetçi bir hareket belirmiştir. İttihat ve Terakki ile Kurtuluş Savaşı kadroları, bu milliyetçi hareketin temsilcileridirler. Bu hareket dışarıya karşı olduğu kadar, Saray'a ve yüksek Osmanlı bürokrasisine karşı yönelmiştir. Uydulaşmış ve kompradorlaşmış Osmanlı bürokrasisine ve efendilerine bir tepki biçiminde gelişen ve bağımsız Türk milletini çağdaş uygarlığa ulaştırma amacını güden milliyetçi bir hareketi, başarı derecesi ne olursa olsun, uydulaşmış Osmanlı bürokrasisinin bir devamı ve mirasçısı saymak, Kemalist hareketin. sanırsız ki, pek ters bir değerlendirmesidir.

Kemalist Devlet, otoriter olmuştur. Bu, kaçınılmaz bir durumdu. Tutucu eşraf desteği ile bir kurtuluş savaşını gerçekleştirdikten sonra, toplum katlarında başka bir desteği olmayan bir milliyetçi kadronun toplumsal devrim isteği, otoriter bir devleti zorunlu kılardı. Karabekir Paşa ve Fethi Okyar'ın siyasi liberalizmi, devrimcilğe paydos deyip eski düzene dönmekten başka bir sonuç veremezdi. Ne var ki, bu şartlarda yürütülen devrimler, üst-yapı devrimleri olarak kalmış, Ortaçağ'dan kalma eşraf «demirperdesi» kırılarak, köylü kitlesine ulaşılammıştır. Bunun da başlıca nedeni, bugün ağırlıklarını gittikçe hissettirmeye başlayan işçi ve köylü kütlelerinin, o günlerde -tarihsel şartlar yüzünden- hareketsiz ve tepkisiz oluşudur. Tutucu eşraf desteği ile devrimcilik, olumsuz sonuçlar yaratmıştır. Eşraf, devlet gücünü, istismarını arttırma ve kendini güçlendirme yolunda kullanmıştır. Köyde, jandarma biçiminde gözükten devlet, bu gelişmelerden sorumlu tutulmuştur. Fakat bu gelişmeler, «memur - halk» diye bir karşıtlık ileri sürerek, asıl karşıtlığın gizlenmesine sebebiyet vermemelidir. «Memur - halk» karşıtlığı, geniş ölçüde, ağa, bey, tefeci tüccar yararına işleme durumunda kalan bir bürokrasinin yarattığı bir görüntüdür. Bugün Elmalı'da etkileri tarlalar devlet gücüyle tahrip edilirken, köylüler, jandarmayı karşılarında bulmaktadırlar. Mesele, bu görüntüye bakarak, «ceberut devletin temsilcisi jandarma - halk» karşıtlığı diye ele alınırsa, gerçeklerden ne kadar uzaklaşılaacağı açıktır.

Esasen, günümüzde bazı sosyalist çevrelerce de benimsenen «memur - halk» düşmanlığı tezi, devleti tam olarak ele geçirmek isteyen tutucu çevrelerin çıkarlarını yansıtan bir görüş hâlinde doğmuştur. Demokrat Parti teorikleri devrimci-milliyetçi saflardaki direnmeleri kırmak için, halk kitleleri ile egemen sınıflar arasındaki gerçek karşıtlığı gizleyen «memur - halk» düşmanlığı tezini işlemişlerdir. Aslında bu düşmanlık, belli bir düzenin görüntüsüdür. Bürokrasinin, düzene göre, halk yararına ya da aleyhine işlemesi mümkündür.

Kadirli ve Söke ağalarının husumetini kazanarak geri hizmete çekilen idare adamı Mehmet Can, «memur - halk» karşıtlığını şöyle değerlendirmektedir: «Ağalar çok kuvvetli. Tabii şimdilik kudretli... Halk, ağaları istemiyor. Ağalardan çoktan yaka silkmış. Fakat halk, ağalara karşı duracak durumda değil... Halk, yaşamak için bu ağalara sığınmak zorunda. Halk, ağalara karşı koyan bir idare adamı görünce, ona dört elle sarılıyor.

Halkın güvenini kazanmak lâzım. Bu güven, boş lâfla kazanılmaz. Köylü çocuğu olduğum, köyde davar güderek yetiştiğim için bunu çok iyi biliyordum. Bu sebeple, ilk isim, ağaların halk ile hükümet arasındaki aracılığı kaldırarak oldu. Halk, hükümetin kendi hükümeti olduğunu anladı. Hükümete ısındı. Tabii ki, memurların halka iyi muamele etmesi, işlerini çabuk çıkartması ve idare âmirlerinin sözünde durması şart. Halk, verilen sözün tutulmasına çok önem veriyor. Bundan başka 'Kadirli'de iki partinin ağalarının elinde bulunan suların bir kısmının kurtarılması, Belediye arkının açılması ve ağaların elindeki Hazine toprakları meselesinin ele alınması, halkı idareye bağladı. Köylü vatandaş, 'Hükümetin ağalara müdanâsı yok. Kaymakam ağalarla uğraşıyor' dedi ve Hükümete ısındı. Halk, ağalarla uğraşan, onun hakkını koruyan idarenin işini kolaylaştırmayı bir izzetinefis meselesi yaptı... Halk, inanınca çok şeyler yapıyor.»

Halkın güveninin boş lâfla değil, ona bir şeyler vererek kazanılabileceğinin başka bir çarpıcı örneğini, 1945 Toprak Kanunu'nun tek önemli uygulaması teşkil etmektedir. Kanun

uyarınca, CHP iktidarı, Denizli bölgesinde Tavashoğulları'nın geniş arazisini kamulaştırmış ve üç -dört köye dağıtmıştır. Bu köyler devamlı CHP'ye oy vermektedir.

Bütün bunlarla, bir bürokrasi meselesinin olmadığını söylemek istemiyoruz. Gelişme yolundaki bütün ülkelerde, hattâ en devrimci ülkelerde bile, bir bürokrasi meselesi ortaya çıkmaktadır. Hele tutucu eşrafa dayanan bir parti ve bürokrasi ile yürütülmek istenen bir yenileşme hareketi -başarı şansı bir yana-, kütlelerde hoşnutsuzluk ve tepki yaratacaktır. Üstelik bu yenileşme hareketi kütlelere bir şeyler vermezse, hoşnutsuzluk daha da artacaktır. Kabul etmek gerekir ki, genç Cumhuriyet, çağdaş uygarlık yolunda büyük hamleler yapmakla birlikte, kütlelere pek bir şey verememiştir. Dünya Buhranı, İkinci Dünya Savaşı gibi olağanüstü durumların ve kalkınma zorunluluklarının yarattığı sıkıntılar, kütleleri ezmiştir. Tarım ürünlerinde düşük fiyatlar, iş mükellefiyeti, el koymalar, yol vergisi vb. artan eşraf sömürüsünün yanı sıra fakir kitlelerin sırtına yüklenmiştir. Bir ufak fikir vermek için, demiryolu politikası gibi haklı bir dâvâyı gerçekleştirmek için alınan Yol Vergisi üzerinde duralım. 8 ilâ 15 lira arasındaki vergi, zengin-fakir farkı tanımadan her ailenin yetişkin kişilerinden alınmaktadır. 5 yetişkin kişisi olan bir köylü ailesi, yılda ortalama 50 lira vergi ödemek zorundadır. Köylünün fazla para kullandığı yoktur. Paraya, pek zorunlu ihtiyaçları, bir de vergi için başvurmaktadır. 50 lira vergi borcu dolayısıyla ürününü paraya çevirecektir. En yakın bakkala, tüccara, ağaya gidip ürününü değerinden aşağı bedelle satacak ve gerekli parayı sağlayacaktır. Hele 1929 Buhranı patlayınca, buğday fiyatı 4 kuruşa kadar düşmüştür. 50 lira vergiyi ödeyebilmek için, fakir köylü ailesinin bin kilodan fazla buğday satması gerekmiştir. Fakir köylü ailesine, ya yorganını sırtına vurup yolda çalışmak, ya da hapse girmekten başka yol kalmamıştır. Yine iyiniyetli İptidai Tahsil Muvakkat Kanunu, köylünün hoşnutsuzluğuna yol açmıştır. 1914'te çıkartılıp Cumhuriyet yıllarında da uygulanan bu kanuna göre, köy ve kasabalardaki ilkokul giderleri -öğretmen maaşları da dahil- ora halkı tarafından ödenmektedir. Nispeten zengin, fazla nüfuslu köyler için bu, ağır bir yük değilse de, çok sayıdaki az nüfuslu fakir köyler için ağır bir yükür. Bu yüzden köylü, okul istememiş ve öğretmene para ödemeye yanaşmamıştır.⁴²⁹

Artan eşraf istismarına ek olarak gelen bu yükümlülükler, bürokratik uygulamadaki sertlik de eklenince, tek parti yönetimine ve bürokrasiye karşı kütlelerde büyük bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Ağa ve tüccar egemenliğinde bir parti olarak gelişen D. P., bu hoşnutsuzluktan geniş ölçüde yararlanacaktır. Bununla birlikte, bu hoşnutsuzluk, milliyetçi-devrimci kadroyu «Osmanlı tipi ceberut devletin temsilcisi» saymak ve «memur-halk» karşıtlığı teorileri yapmak için yeterli değildir. Asıl mesele, milliyetçi-devrimcilerin, zorlamalarına rağmen, eşraf demirperdesini yıkarak, hareketi kütle mihverine oturtamayışları noktasında toplanmaktadır. Bu yapılamayınca, eşraf ve bürokrasi düzeyinde kalan, halk kütlelerine ulaşamayan bir hareketin. üstelik dünya şartları da elverişsiz giderken, toplumun çeşitli katlarında hoşnutsuzluk yaratması doğaldır. Ortaçağdan kalma eşraf demirperdesi -bir kez daha tekrar edelim- kütlelerin hareketsizliği ve güçsüzlüğü yüzünden, zorlamalara rağmen, kırılmamıştır. O günden bugüne, tarımda ve sanayide görülen kapitalist gelişmeler, kütlelerin durumunu değiştirmiştir. Gittikçe güç kazanan toprak isteği ve dün, değişmez sandığı kaderini değiştirme iradesi, kütlelerde belirlemektedir. Milliyetçi-devrimci hareketin. kütlelerin gücünü seferber ederek, tutucu güçler çemberini kırması ve Atatürk'ün çağdaş uygarlık dâvâsını başarıya ulaştırması bugün mümkündür. Fakat dünün Türkiye'sinde bu şartlar yoktu. Milliyetçi-devrimci kadronun başarıları ve başarısızlıkları, bu ters şartlar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Konuya bu tarihi şartlar çerçevesinde bakılınca, Atatürk ve İnönü'nün liderliğindeki milliyetçi-devrimci hareketin, bu incelemede pek az yer verdigimiz büyük işleri başardıklarını, kabul etmek gerekecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEVRİMCİLİĞİN SONU: TANZİMAT BATICILIĞINA DÖNÜŞ

- I. SINIFLAR AÇISINDAN ÇOK PARTİLİ HAYAT
- II. TÜRKİYE'DEKİ AMERİKA
- III. İŞBİRLİKÇİ KAPİTALİZM VE İRTİCA
- IV. TARIMDA KAPİTALİST GELİŞMELER
- V. TARIM DIŞINDA KAPİTALİST GELİŞMELER
- VI. PLANLI DÖNEMDE KAPİTALİZM
- VII. ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN SONUCU

I

SINIFLAR AÇISINDAN ÇOK PARTİLİ HAYAT

Büyük arazi sahiplerinin güçlü direnmesiyle karşılaşan Toprak Kanunu, 11 Haziran 1945 günü kabul edildi. Bundan birkaç gün önce, bu kanuna şiddetle muhalefet eden Men-deres ve Koraltan ile birlikte Bayar ve Köprülü, CHP Grubuna dörtlü bir takrir vererek, Demokrat Parti'nin kuruluşuna yol açan hareketi başlatacaklardır. Daha önce İnönü, Mec-lis'te Toprak Kanunu hararetle tartışılırken, 19 Mayıs 1945'te, rejimde bir liberalleşmeye gidileceğini açıklamış ve 1 Kasım'da «Meclis Açık Konuşması»nda bir muhalefet partisinin lüzumunu belirtmiştir. Nihayet, daha önce dünyaya gelen Demirağ'ın Milli Kalkınma Par-tisi sayılmazsa, 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla çok partili hayat dönemine girilmiştir.

İnönü'nün teşvikleriyle başlayan çok partili hayatın, anglo-amerikan telkinlerle doğ-duğunu ileri sürenler vardır. Bunlara göre, beliren Sovyet tehlikesi üzerine Batılılar ile sıkı ilişkiler kurma çarelerini arayan İnönü yönetimi, Batı kamuoyunda tek parti rejimlerine karşı o tarihlerde duyulan antipatiyi gözönünde tutarak, çok partili hayata yönelmiştir. Batılılar da, bu yolda telkinlerde bulunmuşlardır. İddia, kısmen doğru olabilir. Nitekim, Almanya'ya son dakikada savaş ilân ederek Birleşmiş Milletler'e katılma hakkını kazanma-mız üzerine, San Fransisco'ya giden Türk delegesine, Ankara, demokrasiye gittiğimizi açıkla-ma talimatını vermiştir. Mayıs 1945'te delegemiz, Reuter Ajansı aracılığıyla Batı kamuoyuna Türkiye'nin bu niyetini duyurmuştur.⁴³⁰ Öte yandan Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Anaya-sası'nı imzalaması, yeni bir parti kurma heveslilerini cesaretlendirmiş ve Birleşmiş Mil-letler Anayasası'nın tasdiki ile ilgili olarak 15 Ağustos 1945'te yapılan Meclis görüşmelerin-de Adnan Menderes, «Birleşmiş Milletler Anayasası'nın kabulü ile Türk Hükümetinin gir-miş olduğu taahhütlerin yerine getirilmesi için hürriyeti kısıtlayan tedbirlerin ortadan kal-dırılması gerektiğini» ileri sürmüştür. Bu ortamda, Türkiye'nin dış baskılarla çok partili hayata geçtiği söylentileri o kadar güç kazanmıştır ki, İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi, Gazeteciler Cemiyeti'ne yaptığı bir ziyarette, hükümetinin Türkiye'nin iç işlerine herhangi bir şekilde müdahalede bulunmadığını ilân etmek zorunda kalmıştır.⁴³¹ İngiltere'nin sö-mürgelerinde nasıl bir demokrasi uyguladığı gözönünde tutulunca, Büyükelçinin sözlerine inanmamak için bir sebep yoktur.* İkinci Dünya Savaşı'ndan Batılıların lideri olarak çıkan

*Nadir Nadi, «İnönü'nün direktifi» ile girişilen «bu tepeden inme demokrasi teşebbüsünde» dış politika kaygılarının ön planda rol oynadığına, «âdetâ gözleriyle görürcesine inandığını» yazmaktadır. «Ruslara karşı yalnız kalmamak, Batı demokrasilerinin desteğini kazanmak uğruna» bu denemeye girişilmişti (*Perde Aralığın-dan*, s. 204).

Nadir Nadi'nin daha ilgi çekici bir açıklaması, İngilizlerin, kendi çıkarları açısından, çok partili hayatın devamını istemeleridir. Cumhuriyet Başyazarı, Londra'da Churchill'in ve Ankara'da İngiliz sefiri Sir Noel Char-

Amerika ise, bu konuda daha hassastır. Tek parti rejimleri, Amerikan Kongresi'nde ve basında eleştirilmektedir. Çok partili hayat başladıktan sonra dahi, Türkiye'de bir demokratik rejimin varlığını, bir kısım senatörlere ve basına kabul ettirmek mümkün olmamıştır. Nitekim Türkiye'ye yardımı öngören Truman Doktrini dolayısıyla, Türk demokrasisi, gerek Senato'da, gerekse Temsilciler Meclisi'nde eleştirilmiştir. Meselâ Ohio temsilcisi George H. Bender, Türkiye'ye yardıma şu sözlerle karşı çıkmıştır: «Bugünkü Türkiye'de basın hürriyetinin mevcut olmadığını kesinlikle bilirken, tutup Amerikan gazetecileri için basın hürriyetini teminat altına alacak bir kanun getirmeye kalkışması, bu Meclis için eşi görülmedik bir ikiyüzlülük olur. Kendini beğenmiş Türk askeri diktatoryası, Kongre'nin koyduğu şartlardan hiçbirini yerine getirmemek niyetinde olduğu halde, bunu bile bile, bizden para istemektedir.»

Amerikan basını da «antidemokratik Türkiye» konusunda bir kampanya açmıştır. Özellikle Ermeni teşekküllerinin kışkırttığı yazılarda ve bir kısım basında çıkan başyazılarda, Amerikan yardımının istibdada karşı demokrasiyi korumak amacını güttüğü, oysa Türkiye'de demokrasinin mevcut bulunmadığını belirtilmiştir. Nihayet, Yardım Kanunu, «istibdada karşı demokrasiyi savunmak» için değil de, milletlerarası zorunluluklar dolayısıyla, rejimi hoş görülmeden bir ülkeye el uzatma biçiminde kabul edilmiştir. Nitekim Türkiye'de basın özgürlüğünün bulunmadığı varsayımından hareket eden Yardım Kanunu, Türkiye'ye gelen Amerikan gazetecileri için imtiyazlar öngörmüştür. Türk gazetecilerinin özgürlüğü yoksa bile, Amerikan Kongresi'nin kabul ettiği bir kanunla, Türkiye'ye gelen Amerikan gazetecilerinin özgürlüğü garanti altına alınmıştır. Amerikan gazete ve radyo muhabirlerinin yardım programının uygulanmasıyla ilgili haberleri serbestçe verebilmelerini sağlayan hükümler, kanuna koyulmuştur. Bu hükümlerin aslında bir önem taşımadığı ileri sürülebilirse de, kapitülasyonlardan kurtulmak amacıyla bir milli mücadele vermiş olan Türkiye için, Amerikan kanunlarına dayanarak kabul ettirilen bu imtiyazın bir anlamı olsa gerektir.* Bu davranışlar, liberalleşme yolunda Amerika'dan az çok bir baskının geldiğini göstermektedir. Nitekim Cumhurbaşkanı İnönü, Amerikan yardımının ilk günlerinde Associated Press muhabirine verdiği demeçte, yardım konusunu demokrasiye bağlamaktadır. İnönü, «Amerikan yardımının demokrasiyi korumak yolunda bir adım olduğunu ve Türkiye ile

İs'in Menderes ile yaptıkları iki konuşmaya dayanarak bu kanıya varmıştır. İngiliz yetkilileri, Menderes'e, «İnönü'nün harcanmamasını, İnönü harcanırsa bunun yalnız CHP hesabına değil, DP hesabına da büyük kayıp olacağını» telkin etmişlerdir. Nadir Nadi, İngilizlerin tutumunu şöyle değerlendirmektedir: «İnönü, sahnedan çekilirse, demokratik gelişmemizin büsbütün soysuzlaşacağından korkuyordu dostlarımız. Biçimsel yönü ile de olsa, demokrasi yürümeli idi Türkiye'de. *Bir kere bu düzene sırt çevirdik mi, Batı'nın etkisinden sıyrılmamız ihtimali de artacaktı şüphesiz.*» Öyle görünür ki, İngilizler, çok partili rejimi, Batı nüfuzunun sürdürülmesi açısından daha emniyetli bir sistem diye benimsemişlerdir ve Menderes'in sertlik politikasının yol açabileceği bir askeri müdahalenin dış politikada değişiklik yaratmasından çekinmişlerdir.

Menderes ise, Batılılara, İnönü olmazsa, daha yararlı olabileceğini anlatmaya çalışmıştır. Nadir Nadi, Menderes'in tutumunu şöyle yorumlamaktadır: Orta Doğu'da, «statükonun korunması açısından Batı'ya yaklaşık bir Türkiye'ye dostlarımız çok önem veriyorlardı. Bu maksatla Avrupa Konseyi'ne alınmışık, bu maksatla NATO'ya alınmak üzere idik, bu maksatla Batı'dan para ve silah yardımı görüyorduk. Menderes, durumu kavramıştı. İnönü'yü ve muhalefeti politika hayatımızdan sildiği takdirde, kendi iktidarının statükoya daha yararlı olabileceğini Batılılara anlatmak istiyordu. Önemli olan, muhalefetli bir Türkiye değil, Batı ile işbirliği hâlinde kuvvetli bir Türkiye idi. Ne yapacaklardı dostlarımız İnönü'nün dırdır öttüğü bir Türkiye'yi? Bakınız, o, Meclis'e danışmadan Kore'ye asker göndermemize karşı idi. Meclis'e danışılrsa, bu kadar erken davranıp öbür milletler üzerinde teşvik edici bir rol oynayabilir miydik?» (*Perde Aralığından*, s. 290).

Nadir Nadi'nin anlattığı başka bir ilginç hikâye, Sovyet tehdidinin ağır bastığı günlerde, CHP'den istifade ederek parti kurmaya niyetlenen Celâl Bayar'ın İnönü'ye atıp tutuktan sonra:

«—İcab ederse, biz sosyalist olmasını da biliriz.» demesidir (s. 210).

*Amerika ile yapılan 1947 Askeri Yardım ve 1948 Ekonomik İşbirliği anlaşmalarında, taraflardan birinin iç mevzuatının milletlerarası bir anlaşmada esas sayılması fikri yer almaktadır. Bu anlaşmalarla, Türkiye, yardımın Amerikan kanununa ve bunun ilerde yapılabilecek değişikliklerine ve ek kanunlarına göre yapılmasını kabul etmektedir. Parayı verenin düdüğü çalacağı açıktır.

Birleşik Devletler arasında daha sıkı münasebetler kurulmasının demokrasinin Türkiye'de sağlam yerleşmesine yardım edeceğini» belirtmiştir.

O zamanlar kamuoyunun dikkatini çekmeyen ufak bir nokta, 1950 seçimlerinden önce Amerikan Haberler Merkezi'nin «Halk Tarafından Kurulan Bir Hükümet» adlı bir broşür yayınlamasıdır. Broşürün ilk sayfasında, halkın hükümeti değiştirmek ve feshetmek hakkı olduğu belirtilmektedir. Fakat aynı zamanda yerleşmiş «hükümetlerin zayıf ve gelip geçici sebepler yüzünden düşürülmesinin basirete aykırı düşeceği» eklenmiştir.⁴³³ Bütün bunlar, Amerika'ya yakınlaşma ve yardımlar ile Türkiye'deki «liberalleşme» arasında bir bağ bulunduğu izlenimini yaratmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'de çok partili hayata geçişi, esas itibarıyla, dış baskılara bağlamak, kanımızca gerçeği tam yansıtmamaktadır. Faşist Portekiz rejiminin baş tâci edildiği, Yunanistan'da sağcı otoriter rejimlere gidildiği bir sırada, Batılı devletlerin Türkiye'nin iç rejimine ne ölçüde önem verdiklerini tecrübeli İnönü'nün bilmemesi düşünülemez. ABD'nin Türkiye'de «demokrasi» değil, her şeyden önce bir «ileri karakol» istediği, başından beri bellidir. Nitekim Amerika'nın ciddi yazarlarından Walter Lippman, 1 Nisan 1947 tarihli Newyork Herald Tribune'de bunu açıkça söylemektedir: «Türkiye ve Yunanistan'ı gerçekten yardıma muhtaç oldukları ya da demokrasi modeli teşkil ettikleri için seçmedik. Bu ülkeleri, Sovyetler Birliği'nin kalbine ve Karadeniz'e açılan stratejik kapılar olduğu için seçtik.» Üstelik, birtakım telkinler gelmiş olsa dahi, İkinci Dünya Savaşı sırasında baskıların en ağırlarıyla karşılaşmış Türk liderlerinin bunları oyalayıcı tedbirlerle kolayca geçistirebileceği düşünülebilir. Hiç şüphesiz, dış konjonktür, bir yandan muhaliflerin cesaretini arttırırken, iktidarı da liberalleşmeye teşvik etmiştir. Ama liberalleşmenin asıl nedenleri, görebildiğimiz kadarıyla, iç şartlarda aranmalıdır. İnönü'ye göre, çok partili hayat, Türk rejiminin amacıdır. İnönü, «Radyoda ilk defa olarak Atatürk üzerine konuşacağım» diye başladığı 10 Kasım 1962 tarihli konuşmasında, Atatürk yönetiminin çok partili rejimi hazırlama dönemi olduğunu, Atatürk'ün ömrünün sonuna kadar bu rejimi kurmak için uğraştığını, güçlükleri yendiğini, tamamlanmasını da yeni nesillere bıraktığını söylemiştir. İnönü, 1945'ten sonra, Atatürk'ün bitiremediği bu eserini tamamlamış olmaktadır. Gerçekten İnönü, bir «Millî Şef»ten beklenmeyecek olağanüstü bir intibak gücü ile, çok partili hayatı kurma ve yaşatma yolunda çaba göstermiştir. Daha Ekim 1946'da «Türk milletine iki eser bırakacağım: Biri köy okulları (enstitüleri), öteki çok partili hayat» demiştir. Bununla birlikte, çok partili hayata geçişte iç baskıların büyük bir payı olsa gerektir. Savaş yıllarının sıkıntıları ve bürokrasinin sert davranışları, sivil-asker ilerici aydınlardan, Toprak Kanunu'ndan ürken çiftlik ağalarına kadar yaygın bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Küteler ise, bir kurtarıcı peşindedir. Solcu Zekeriya Sertel'in Tan gazetesi ile sağcı Ahmet Emin Yalman'ın Vatan'ı, sıkıyönetime rağmen, rejimin liberalleştirilmesi konusunda birleşmişler ve muhalif yayına başlamışlardır. Bu kampanya, aydın çevrelerde geniş yankılar bulmuştur. Çok partili hayatın, dertlere devâ olacağına inanılmıştır. Toplumun bütün katlarına yaygın bu aşırı hoşnutsuzluk havasında, çok partili hayatın muhtemel patlamalara karşı bir «emniyet sübabı» olarak düşünülmesi mümkündür. Fakat çok partili hayata iten nedenler ne olursa olsun, toplumsal açıdan bunun sonucu, milliyetçi -devrimci hareketin tasfiye edemediği, aksine güçlendirdiği bey, ağa ve tefeci ile komprador nitelikteki kapitalist sınıfın iktidara eskisinden çok daha güçlü biçimde yerleşmesi olmuştur. Toprak reformunu gerçekleştiremeyen, bağımlı ticari yapıyı değiştiremeyen ve siyasi bağımsızlığı ekonomik bağımsızlıkla sağlam temeller üzerine oturtamayan milliyetçi -devrimcilerin kendi politikalarıyla güçlendirdikleri bu tutucu sınıflar, çok partili hayatla ön plana çıkmışlar ve milliyetçi -devrimcileri etkisiz kılmışlardır.

Çok partili hayatın sınıf açısından anlamı budur. «İnsan hakları ve demokratik hukuk devleti» bayrağı altında gelişen hareketin işçi - köylü kütelerinden ve hattâ milliyetçi -devrimci saflardan destek görmesi, hareketin anlamını değiştirmez. 1789 Fransız İhtilali de, köylü ve işçisinden bir kısım asilzâdesine kadar, çeşitli toplumsal sınıfların katılmasıyla

gerçekleşmiştir. Ama ihtilâlin burjuva sınıfı yararına yapıldığında şüphe yoktur. Japonya'da da, Meiji devrimini harekete geçirenler arasında Japon kapitalizminin kurucuları olan büyük tüccarlar pek az gözükmektedir. Sahnede görünen imparator, reformcu aydınlar ve eski düzenin samuraylarıdır. Ama devrime damgasını basan sınıf, ticarî kapitalizmden sınaî kapitalizme atlamaya hazırlanan burjuva sınıfı olmuştur. Türkiye'de de çok partili hayatla, derebeyleri, şeyhleri, toprak ağaları ve kapitalist çiftçileri ile birlikte büyük arazi sahipleri, Anadolu tüccarı ve büyük şehir kompradorları ön plana çıkmıştır. Siyasî partilerin politikaları, bu çıkarlara göre ayarlanmıştır. «Hürriyet» ve «İnsan Hakları» sloganlarının gerisinde gizlenen, aslında bu sınıfların çıkarına bir ideolojidir: Nitekim 1946 hürriyetçilerinin ilk buluşlarından biri, «hürriyet düşmanlarına hürriyet yok» olmuştur. Bu slogan, en aşırısından en ılımlısına kadar bütün devrimcileri etkisiz kılmak, solculuğu yasaklamak ve toprak reformu, Köy Enstitüleri gibi devrim hareketlerini komünistlik diye gösterip yıkmak için başarıyla kullanılmıştır. «Toprak reformu yerine tarım reformu», «devletçilik yerine özel teşebbüs ve yabancı sermaye», «bağımsız dış politika yerine uydu dış politika», «Köy Enstitüleri yerine İmam-Hatip Okulları», «hürriyet yerine ağırlaştırılan 141 ve 142. maddeler» 1946'daki çok partili hayatın kimler yararına bir hareket olduğunu açıkça göstermeye yeterlidir.

Gerçi Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri uygulanan politikalar bu sınıfların kuvvetlenmesine yol açmıştır, ama bu sınıflar iktidara hiçbir zaman tam sahip olamamışlar, ön planda gözüken milliyetçi-devrimcilerle uzlaşarak ve hattâ onların dümen suyundan giderek, durumlarını güçlendirmişlerdir. Bu sınıflar, toprak reformu, Köy Enstitüleri gibi «tehlikeli» teşebbüsler ve Varlık Vergisi dolayısıyla güvensizlik içinde kalmışlardır. Zaman zaman milliyetçi-devrimciler tarafından en ağır biçimde suçlanmışlardır. Cumhurbaşkanı İnönü, 1 Ekim 1942'de, «Bulanık zamanı bir daha ele geçmez bir fırsat sayan eski batakcı çiftlik ağası ve elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret malı yapmaya yeltenen, gözüdoymaz vurguncu tüccar» diye bu sınıfları kınamaktadır. İşte çok partili hayat, toplumsal açıdan, kendilerini güvensizlik içinde hisseden bu sınıfların, iktidara daha sağlam yerleşmeleri hareketidir. Turan Güneş'in deyimi ile, «Vilâyetlerde Cumhuriyet balolarında Vali Beyin yanında, eşleriyle birlikte şöyle salonun bir kenarına ilişen belde eşrafı»nın Vali Beyin yanında ellerini kavuşturmaktan çıkıp, ayak ayak üstüne atacak ve üst perdeden konuşacak hâle gelmesi hareketidir. Meselâ o yıllarda İstanbul Ticaret Odası, sermaye yararına birçok tedbir ileri sürdükten sonra, devlet memurlarının tüccara saygılı davranmalarını, onlara «kravatlı hırsız» muamelesi yapmaktan vazgeçmelerini istemekteydi.⁴³⁴

Bu sınıfların yükselişi, yalnız Demokrat Parti içinde olmamıştır. CHP içinde de bu sınıflar ön plana geçmiştir. Ünlü, 17 maddelik Toprak Kanunu'nun kabulünden hemen sonra, Adana'lı büyük arazi sahiplerinin sözcüsü Cavit Oral'ın Tarım Bakanlığına, Mc Carthy'ci görüşlere sahip Köy Enstitüleri aleyhtarı Reşat Şemsettin Sırer'in Hasan Ali Yücel'den boşalan Milli Eğitim Bakanlığına gelmesi, CHP'deki değişikliğin çarpıcı bir örneğidir. Hasan Ali Yücel'in Ulus'ta yazı yazması bile endişeyle karşılanacak ve yasaklanacaktır. Oturiter devrimci Recep Peker'in Ağustos 1946 tarihli Hükûmet Programında dahi, Doğu'dan sürülmüş olanların tekrar yerlerine dönecekleri, Toprak Kanunu'nun «âdil» uygulanacağı, köylülerin kendi okullarını kendilerinin yapması yükümlülüğünün hafifletileceği, devlet teşekkülleri mamullerinin perakendecilere toptancı kârı almadan dağıtılacağı, özel sermayenin deniz nakliyatı yapmasına müsaade edileceği, iktisadî devlet teşekkülleri ile özel sermaye arasında işbirliği sağlanacağı, devlet işletmelerinin özel teşebbüslerle başarılıabilecek alanlara yayılmalarının önleneyeceği ve buna aykırı durumların düzeltileneceği gibi bir yıl önce Peker'in aklından geçirmedeği tâvizler yer almıştır.

1947 yılının başında DP, sonlarına doğru CHP kurultayı toplanmıştır. Her iki kurultayda ileri sürülen görüşler arasında pek bir fark yoktur. DP kurultayında, büyük çiftçi ve tüccar çıkarları savunulduktan sonra, okullara din dersi konulması, Köy Enstitüsü prog-

ramlarının yeniden düzenlenmesi, devlet ticari teşebbüslerinin kaldırılması gibi konular ele alınmıştır. CHP Kurultayında ise büyük toprak sahipleri ağırlıklarını duyurmuş, Toprak Kanunu'nun 17. maddesinin kaldırılması kararlaştırılmıştır. Okullarda din öğretimi uzun tartışmalara yol açmış, Köy Enstitülerinde pratik işlerden çok kültür derslerine önem verilmesi ve bütün solcu faaliyetlerin sıkı kontrol edilip önlenmesi istenmiştir. Devletçilik, CHP Programı değiştirilerek, teker teker sayılan kamu hizmeti niteliğindeki işlerle sınırlandırılmış, bunlar «dışında kalan her türlü ekonomi işlerinin özel teşebbüsler eliyle kurulması, devletin bu teşebbüsleri teşvik etmesi, koruması ve bunlara gerekli yardımlarda bulunması» kabul edilmiştir. Devlet, teker teker sayılan kamu hizmeti niteliğindeki alanların ötesinde, «özel teşebbüslerin başarmaya imkân bulamadığı yahut kazançlı bulmadığı için girişmediği işleri» üzerine alabilecektir. Bir sürü çiftliklere sahip olan devlet, «kâr kastıyla» tarım yapamayacaktır. Ticaret de devlete kapanmaktadır. CHP'nin ısrarla ele aldığı «Plan» dahi, her şeyden önce «özel teşebbüslerin tam bir güvenlik içinde çalışmasını» sağlamaya yönelmiş bir araçtır. Devlet fabrikalarının satılması (Ali Veziroğlu-Afyon), devlet işletmeciliği olmadan devletçilik yapılması (Sadi İrmak) gibi görüşler, DP kurultayında olduğu gibi, CHP kurultayında da işitilmiştir. Ne hikmetse, Kurultay'a sunulan program taslağında yer almamakla birlikte, armatörleri savunan şu fıkralar dahi, Kurultayca programa dahil edilmiştir: «Kabotaj ulaştırmalarında yolcu ve eşya taşıma işinin özel teşebbüsler tarafından da yapılabileceğini kabul ederiz.

Özel armatörlerin eşya taşıma işlerinde daraltıcı kayıtların kaldırılarak türlü eşya taşımalarına yetki verilmesini uygun görürüz.»

Her iki partinin nasıl aynı sınıfların çıkarlarını savunduklarını göstermek bakımından, 1950 seçim beyannamelerinin ve seçim konuşmalarının karşılaştırılması ilgi çekicidir. Seçimlerden hemen önce, radyodan CHP'li Başbakan Şemsettin Günaltay, şöyle konuşmaktadır:

«Memlekete ecnebi sermayesi celbine mâtufl kanunla hariçten gelecek ve yurdun iktisadi kalkınmasında kullanılacak sermayelere transfer imkânı verilmiş olduğu gibi, hususî teşebbüs erbabı tarafından hariçten temin olunacak kredilere de Hazine kefaleti temin olunmuştur.

Muhtelif yollardan yaptığımız devamlı teşebbüsler neticesinde, Türkiye'nin de Amerikan Yardım Planı'na alınması sayesinde memleketimiz için dış kredi bakımından geniş ve çok faydalı bir kalkınma yolu açılmış bulunmaktadır.»

«Devlet planını hazırlamak üzere de Amerika'dan iki mütehasıs yakında memleketimize gelecektir.»

«Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun *müesses* tarım faaliyetini sarsmayacak bir şekilde tatbiki için Meclis'in son günlerinde mühim tâdiller yapılmıştır. Bu tâdillerle *orta işletmelerin bütünlüğünü* korumuş olmakla beraber, topraksız çiftçilerimize de, bir an evvel ailelerini geçindirecek ölçüde toprağa sahip olmaları imkânı sağlanmıştır.

CHP Seçim Beyannamesi'nde de şu vaatler sıralanmaktadır:

«—Yurdumuzun ekonomik kalkınmasında özel sermaye ve teşebbüsün gittikçe artan bir nisbette faaliyet gösterip gelişmesini isteyeceğiz.

—Sermaye ve teşebbüs sahiplerinin yeni iş sahaları açmalarını teşvik edeceğiz,

—Şimdiye kadar yalnız devlet iktisadi teşekküllerinin faydalandırıldığı işletme kredisi kaynaklarından özel teşebbüslerin de faydalandırılmasına imkân vereceğiz.

—... İstikraz tahvilleri çıkaracağız. Bu şekilde elde edilen paraları ziraat ve sanayi kalkınmamızda yeni sahalar açarak, özel teşebbüs sahiplerine de aldığımızdan daha elverişli şartlarla vereceğiz. Arada kalacak farkı devlet bütçesinden ödeyeceğiz.

—Türkiye'de iş görmek isteyen ve medenî memleketlerce kabul edilmiş milletlerarası şartlara uyacak yabancı sermaye için kapılarımız açık tutulacaktır. Yabancı sermayeyi teşvik için bu yıl çıkarılmış olan teminat kanunu, bu yolda sağlam bir zemin hazırlamıştır.

—Özel sermaye ve teşebbüs ile devlet işletmelerinin eşit şartlar içinde çalışmaları, par-

timizce esas sayılmaktadır. Bu sahada, mevcut şartları yeniden gözden geçirerek eşitliğe aykırı vaziyet varsa, bunları düzeltme kararındayız.»

DP Seçim Beyannamesi ve konuşmalarında –geçmişe ait suçlamalar bir yana bırakılırsa– hemen hemen aynı görüşler yer almaktadır. Ancak «tarıma daha çok önem verilmesi», «devlet teşebbüslerinin özel sektöre devri» gibi konularda ufak farklar vardır. DP Seçim Beyannamesinde ve radyodan DP adına yapılan konuşmada şu görüşler ileri sürülmektedir:

«— Millî sermaye ve hususî teşebbüsün çalışma teminatı noksan ve inkişaf imkânları mahdud olan bir memlekete dıştan sermaye gelmesini beklemek bir hayalden ibaret olur. Halbuki dıştan gelecek teşebbüs, sermaye ve ileri tekniğe şiddetle muhtaç bulunuyoruz... Yabancı teşebbüs, sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek kararındayız.

—Bize göre, devletin iktisadî siyaseti, hususî mülkiyete dayanan, ferdin iktisadî hürriyetlerini koruyan ve iktisadiyat sahasında özel teşebbüsü esas tutan bir rejimdir.

Devlet teşebbüs ve işletmeciliği, tabiatı iktisazı inhisarı mahiyette olan ve hususî teşebbüs ve sermayenin ele alamayacağı işlere, âmme hizmetlerine hasredilmelidir.

Bize göre, hususî mülkiyet ve şahsî hürriyete dayanan bir iktisat rejiminde, iktisadın sahib-i aslîsi ferttir veya şirket halinde hususî teşebbüstür. Bizim tezimizde, devlet, iktisadın içinde değil, üstünde vazife alır.»⁴³⁵

Görüldüğü gibi, çok partili hayata geçişle birlikte, gerek iktidar, gerekse ana muhalefet partisi aynı çıkarları savunmaya koyulmuşlardır. Savaş yılları içinde köklü reformlar peşindeki iktidar partisi, yalnız dışarıdan değil, iç yapısından da gelen baskılarla, birdenbire bu reformlardan vazgeçmiş ve büyük toprak ve ticaret çıkarlarının savunucusu olmuştur. Yükselen sınıfın önemini göstermek bakımından yanılmıyorsa Türk politika hayatında ilk kez vuku bulan bir olay dikkat çekicidir: 1946 seçimlerinden sonra, «İstiklâl Mahkemelerini kuran kanun»un hâlâ yürürlükte olduğunu hatırlatan otoriter Başbakan Recep Peker'in sert çıkışları ve muhalefetin hırçınlıkları, iktidar ve ana muhalefet partisi arasındaki ilişkileri çok gerginleştirmiştir. İplerin kopacağından endişe edilmektedir. İnönü'nün Hadımköy gezisinde kumandanlarla temas etmesi, onun «tehlike çanlarının çaldığını ve memleket asayiş ve emniyetinin bozulmak üzere olduğunu» söylemesi, kumandanları kendi yanında yer almayaya çağırduğu biçiminde yorumlanmıştır. İşte bu durumda, iş çevrelerinin CHP'li lideri Vehbi Koç ile sonradan İş Bankası'nın başında partisinin iş çevreleri ile ilişkilerini düzenleyecek olan DP'li işadamı Uzeyir Avunduk, arabuluculuk için sahneye fırlamışlardır. Avni Doğan, hatıralarında, bu arabuluculuğun hikâyesini şöyle anlatmaktadır: «Bu gergin durum devam edemezdi. Arabulucu melekler hemen ortaya çıktılar. İki de büyük işadamı olan Koç ve Avunduk, ele aldıkları bütün işlerin çıkar tarafını bulmakta maharet sahibi idiler, Toplantılarına Başbakan Yardımcısı rahmetli Mümtaz Ökmen ile Emin Sazak Beyi de alarak, her iki parti arasındaki elektrikli havayı yatıştırmaya çalıştılar. Uzun görüşmelerden sonra, Meclis'in meşruiyeti üzerinde şüphe yaratmamak şartıyla, her hususta anlaşmanın sağlanabileceği hususunda karar kıldılar. Ökmen, Peker-Celâl Bayar görüşmesini temin için söz veriyordu. Bundan birkaç gün sonra Peker-Celâl Bayar görüşmeleri yapıldı.»⁴³⁶ Bu görüşmeler bir sonuç vermeyecekse de, meseleye İnönü el koyacak, Peker istifaya zorlanacak ve İnönü'nün 12 Temmuz 1947 beyannamesi ile, iktidar-muhalefet ilişkileri düzelecektir.

İş çevreleri gibi, bilim adamları ve aydınlar da, bilerek ya da bilmeyerek, toprak ve ticaret burjuvazisinin çıkarlarını dile getiren bir ideolojinin savunuculuğunu yapmışlardır. 1923 yılı İktisat Kongresi'nde önemli bir rol oynayan ve o tarihlerdeki benzer biçimde İstanbul Tüccar Derneği'ni kuran Ahmet Hamdi Başar'ın tüccar derneğinin düzenlediği 1948 İktisat Kongresi'nde Feridun Ergin, Muhlis Ete, Hazım Atıf Kuyucak ve Cihat İren gibi üniversite hocaları, işadamları ile birlikte, devletçiliğin aleyhinde bulunmuşlardır. Kongreyi açan İstanbul Tüccar Derneği Genel Sekreteri Ahmet Hamdi Başar, «iktisadî hayatın

memurlar vasıtasıyla ve tepeden inme idaresi mânasına gelen bugünkü devletçiliğin geniş ölçüde tasfiyeye tâbi tutulması»nı istemiştir. Devletçilik yıllarında önemli görevlerde bulunan ve sonraları Mobil müşaviri olan Prof. Hazım Atf Kuyucak ise, devletçiliğin Amerika'da bile başarılamayan ölçüde sınırlanmasını savunmuştur: «Devlet, hususi teşebbüsün giriştiği istihsal sahalarına bizzat girerek müdahale eylemekten.... çekinmeli ve millî savunma bakımından.... bir istihsal şubesinin yaratılmasına lüzum görüyorsa, bunu.... hususi teşebbüs-lere yaptırmaya çalışmalıdır. Ormanların millileştirilmesi.... yerine esaslı bir murakabe daha faydalı olabilir... Deniz nakliyatında devletin işletmecilik şeklinde müdahalesi için hiçbir sebep mevcut değildir.»

Bol sayıda işadaminin katıldığı toplantıda, bilim adamlarının aşırı özel teşebbüscülüğü savunmaları üzerine, Kongre, oybirliğine yakın çoğunlukla devletçiliği iyice sınırlayan bir raporu benimsemiştir. Buna göre, devlet, «zirai ve sınaî mahiyetteki işlerden peyderpey elini çekmeli ve bilhassa hiçbir surette serbest piyasadaki teşebbüsler karşısında hem rakip, hem de murakıp durumunda bulunmamalıdır.» Ayrıca, «döviz ve sermaye kaynaklarının darlığı karşısında» hızlı bir iktisadî gelişme için, yabancı sermaye, Türk ekonomisine katılmalıdır. Devlete iktisadî konularda akıl vermek için, «ilmi hüviyetleri veya iş hayatındaki başarılarıyla tanınmış bitaraf iktisatçılarından» teşekkül eden bir enstitü kurulmalıdır.

İşte böyle bir iç ortamda, milliyetçi-devrimci kanadı sindirilmiş bir CHP'de kalmayı ihtiyatlı bulan, ya da geleneksel bağlarla bağlandığı CHP'den yeni hüviyetiyle çekinmeye lüzum görmeyen bir kısım toprak ağası ve tüccar CHP'de kalmıştır. Toprak Kanunu'ndan ürken bir kısım toprak ağaları, CHP'nin antiklerikal laiklik politikasını affedemeyen din adamları, Varlık Vergisi'ni unutamayan azınlıklara mensup kompradorlar, CHP'ye mensup tüccarların dışında kalan ve rejimin nimetlerinden onlar kadar yararlanamayan ufak-büyük tüccarlar, «hürriyetçi, laik ve Atatürkçü» aydınlarla birlikte Demokrat Parti'nin ön plan-daki kadrosunu teşkil etmiştir. Herhangi bir sivrilmiş politikacı tarafından kurulması mümkün olmakla birlikte, partinin büyük ticarî çıkarları temsil eden İş Bankası Grubu'nun başı Celâl Bayar ile Toprak Kanunu'na aleyhtarlığı ile ün kazanan toprak ağası Adnan Menderes liderliğinde doğması anlamlıdır. DP saflarında yer alan Fevzi Lütfi Karaosman-oglu, Ethem Menderes, Sadık Giz, Dr. Mustafa Ali ve hattâ Emin Sazak ve benzerleri, kapitalizme yönelmiş büyük toprak çıkarlarını temsil etmektedir. Doğu'da ise, derebeylik kalıntısı ağa ve şeyh aileleri, genellikle her iki partiye de ayak atmışlar ve yeni siyasal rejimden daha çok kudretlerini artırma yolunda yararlanmışlardır. Atatürk Üniversitesi'nde Doğu bölgesinin toplumsal yapısı ile ilgili araştırmalar yapan genç bir bilim adamının söz-leriyle, «1945 tarihinde, yani çok partili siyasal rejime geçişle birlikte, ağalar ve şeyhler iki yönden birden kuvvet alınışlardır. Birincisi, oy mekanizmasının kütlelere verilmesiyle bir-likte halkın değer kazanması, ağa ve şeyhin halk üzerindeki geniş nüfuzlarını kullanarak siyasî partiler için rey kaynağı haline gelmeleri, dolayısıyla siyasî iktidar için kıymetli bir kişi olmaya başlamaları, ikincisi de siyasal iktidarın lütuflarına da mazhar olmaya başlayan ağa ve şeyhlerin halk önünde büsbütün kudretli kişiler hâline gelmeleri. Bir madalyonun iki yüzü gibi görünen bu unsurlar, daima birbirleriyle etki-tepki hâlinde olup, ağılık ve şeyhliğin daha kuvvetli bir şekilde müesseseseleşmesini sağlamaktadır.»⁴³⁷ Çok partili rejimde, böylece kudreti artan Doğulu ağa ve şeyhler, kendi çıkarlarına göre, her iki partinin saf-larında yer almışlar, birinden ötekine geçmek ve partileri birbirine karşı oynamak suretiyle, çok partili hayatın onlara getirdiği olanaklardan azami ölçüde yararlanmayı bilmişlerdir. Seçmen üzerinde egemenliğini sürdüren bey, ağa ve şeyhlerin bir partiden ötekine geçişleri, kişisel bağımlılık ilişkileriyle açıklanabilecek oy dalgalanmalarına yol açmıştır. Bu sebeple, Doğu'da gerek CHP, gerek DP kadrolarında önemli bir fark olmasa gerekir. Batı bölgele-rinde ise, durum, bu konular henüz pek az aydınlatılmış bulunmakla birlikte, biraz farklı gözükmektedir. CHP'nin donmuş, katılaştı ve tekeldi bir nitelik kazanmış eşrafına karşı, daha çok kendi gücüyle kasabaların ekonomik hayatında sivrilmiş ya da sivrilme yolunda

olan nisbeten daha dinamik zümreler, DP saflarında toplanmışa benzemektedir. DP saflarında uzun yıllar çalışmış Prof. Turan Güneş'e göre, «CHP'nin mahalli teşkilâtı bakımından... bir ihtiyarlama ve kasabanın yeni bünyesine intibaksızlık müşahade edilmiştir. Bir defa çeyrek asırlık iktisadi inkişaf ve İkinci Dünya Savaşı'nın enflasyonu, yeni mahalli eşraf adayları doğurmuştur, fakat bunlar mahalli müessiriyetlerini ve kendi şahsiyetlerini toplum içinde kıymetlendirecek siyasi mevkilere sahip olmak imkânına kavuşamamışlardır.» İşte bu eşraf adayları DP'de toplanmışlardır.⁴³⁸ Yine Turan Güneş'in sözleriyle, «DP'nin mahalli liderlerinin büyük kısmı itibarıyla, siyasi hayata yeni çıkma, halkla olan bağları henüz tamamen kopmamış» kişilerdir. «DP'nin başında bulunanlar bunu kısmen sezinlemişlerdir. DP iktidarının son yıllarına kadar liderler halkın içinde iş görmek veya iş yapar görünmek politikasını dikkatle tâkip etmişlerdir. Partinin mahalli teşkilâtı, seneler geçtikçe bir oligarşiye* gitmekle beraber, merkezin siyasi baskısı ne olursa olsun, genellikle seyyaliyeti yüksek bir açık cemiyet tipini muhafaza etmiştir. Büyük kütleler, bunu haklı olarak bir nevi halkçılık gibi görmüşlerdir.»⁴³⁹

Büyük şehirlerde, azınlıklara mensup konpradorlar ve savaş yıllarında zenginleşen Türk tüccarlar, DP'ye yakınlıklarını belli etmişlerdir. CHP yoluyla geniş olanaklar elde etmiş büyük tüccar ve armatörler, çoğunlukla partiye bağlı kalmakla birlikte, İstanbul ve İzmir büyük burjuvazisi, «bürokratik» CHP'den DP'yi kendilerince daha yakın bulmuş ve onu desteklemiştir. Bunda İş Bankası Grubu'nun da bir payı olsa gerektir. DP İstanbul Başkanı Kenan Öner'in hatıralarına göre, «Denizcilik Bankası'nın eski müdürlerinden ve iş çevrelerinde nüfuz sahibi olan Yusuf Ziya Öniş, tanışıklıkları olmadığı halde ona başvurmuş ve İstanbul teşkilâtının başına geçmesini» teklif etmiştir. Kenan Öner'e, partide birlikte çalışmak için merkezce önerilen İbrahim Çehrelî'yi Fuat Köprülü şöyle tanıtmıştır: «İbrahim Çehrelî, son harp zamanında servetini milyonlara ulaştırmış bir adamdır. DP henüz meydana çıkmadan ve tasavvur devrinde iken kendiliğinden Ankara'ya gelerek, partiye on bin lira vermek suretiyle hamiyet ve taraftarlığını göstermiş ve ilerde de yardımdan geri kalmamak vaadinde bulunmuştur. Tahsili olmamakla beraber, para hususunda kendisinden ve muhitinden istifade edilecektir.»⁴⁴⁰ Büyük tüccarların DP'ye yardımları konusunda, başında o tarihlerde çok yazı çıkmıştır. Meselâ İzmir tüccarlarının partiye 100 bin lira verdikleri söylenmiştir.

Şüphesiz bu tahliller, henüz bu konularda pek az araştırma yapıldığı için hayli yüzeyde kalmaktadır. Fakat konumuz açısından önemli olan, çok partili hayatın, esas itibarıyla, hangi sınıfların yararına geliştiğinin tesbitidir. Bu noktada, sanırım ki, tereddüde yer yoktur. Çok partili hayat, büyük toprak ve ticaret çıkarlarının, siyasi iktidar üzerindeki nüfuzunu büyük ölçüde arttıran bir hareket olmuştur. Elbette ki, çok partili hayat, yalnızca bundan ibaret değildir. Genel oy ve parti rekabeti, işçi ve köylü kütlelerine karşı iktidarların tutumunu değiştirmiştir. Jandarma baskısı azalmış, idare adamları ve fabrika müdürleri, işçi, ve köylüye daha yumuşak davranmak zorunda kalmışlardır. Politikacılar, köyleri ziyaret eder olmuşlardır. İşçi ve köylüye bâzi tâvizler verme yoluna gidilmiştir. Kütleler, bu sayede, «vatandaş olma» duygusunu az çok duyabilmişlerdir. Bu anlamda çok partili hayat, şüphesiz ileri bir harekettir. Ama prekapitalist düzenin kalıntılarını taşıyan bir toplumsal yapıda genel oy, bey, ağa, seyh, tefeci tüccar vb. gibi hâkim sınıfları tasfiye edecek yerde, onları güçlendirmiştir. Parti örgütlerine bu sınıflar ve temsilcileri hâkim olmuştur. Çoğu

*Particilik, birçok kişi için zenginleşme ve nüfuz kazanma yolu olmuştur. Ufak bir örnek vermek için Diyarbakır'ı ele alalım: CHP zamanında Hacı A. ve Hacı S., CHP'li olma yoluyla zenginleşmiş kişilerdir. Hacı A., parti kanalıyla Petrol Ofis bayiliğini elde etmiştir. 1961-1965 dönemi CHP milletvekillerinden S. A. fakir bir köylü çocuğu iken parti desteğiyle 20-30 bin dönüm araziye sahip bir toprak ağası olmuştur. DP döneminde, T. D., 1950 yılında parasız iken, banka kredileri yoluyla köylüyü borçlandırıp arazisini satın alarak 18 bin dönüm araziye sahip bir çiftlik ağası hâline gelmiştir. Özellikle yokluk ve tahsis yıllarında DP, parti nüfuzuyla zenginleşme sistemini en geniş ölçüde uygulayacaktır.

bağımlı durumda bulunan kütlelerin oylarını, bâzı ufak tefek tâvizlere din istismarcılığı da eklenince, prekapitalist düzenden miras kalan hâkim sınıfların toplaması güç olmamıştır. Genel oy, böylece ilericiliğin değil, muhafazakârlığın aracı hâline gelmiştir. Yalnız Türkiye’de değil, feodal ilişkilerin damgasını taşıyan Güney Amerika’da ve daha birçok ülkede, kütlelerin bağımlı durumu dolayısıyla, genel oy. tarihi rolünü çoktan tamamlamış geleneksel hâkim sınıfların egemenliğini perçinlemiştir. Şüphesiz, bu durum, ileride göreceğimiz üzere, kapitalizmin gelişmesine paralel olarak, Türkiye’de gittikçe değişmektedir. Fakat bugün dahi, kütlelerin bağımlı durumu, çeşitli aldatmacalar da hesaba katılınca, genel oyun geniş ölçüde tutucu güçler yararına işlemlerini sağlamaktadır. Büyük şehirlerde yükselen burjuvazi Batı ülkelerinde olduğu gibi, tarımdaki prekapitalist ilişkilerin tasfiyesinden yana olsaydı, genel oyun anormal işleyişi, belki nisbeten daha kolayca düzeltililebilirdi. Ne var ki, yükselen burjuvazi, Ortaçağ kalıntısı en geri sınıflarla tam bir ittifak hâlinde gözükmemektedir. Ortaçağ’dan kalma toprak ağası gibi, İstanbul ve İzmir’in «Batılılaşmış» burjuvazisi de toprak reformuna karşıdır. Bu ittifak, çok partili hayatla ön plana geçen hâkim sınıflara tamamıyla tutucu bir karakter kazandırmaktadır. Nitekim bu sınıfların güçlerinin artmasıyla, Türkiye’de bir irtica dönemi başlamıştır. Fakat bu konunun incelenmesine geçmeden önce, 1946’dan sonra Türkiye’deki gelişmeleri etkileyen başka bir önemli faktör üzerinde durmak gereklidir. Bu faktör, Amerika ile olan ilişkilerdir.

II

TÜRKİYE'DEKİ AMERİKA

DENGE POLİTİKASINDAN KAYIŞ

Türkiye, Atatürk döneminde tarafsız bir politika izlemiş, Sovyetler Birliği ile dostça ilişkiler sürdürmüş, fakat aynı zamanda o zamanların kudretli Batılı devleti İngiltere ile ilişkileri düzeltmeye önem vermiştir. O kadar ki, Lozan'da Sovyetler, kendi güvenlikleri gereği, Boğazlar'da Türk egemenliği tezini savunur ve Karadeniz'de kıyısı olmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlar'dan geçişinin yasaklanmasını isterken, Türkiye, İngilizlerle uzlaşıcı –bu tutuma gerçekçi de denebilir– bir tutum takınmıştır. Musul konusunda da, Türkiye, uzlaşıcı olmuştur.

Boğazlar'da Türkiye'nin, Sovyetlerin gıyabında İngilizlerle pazarlığa giriştiği izlenimini vermesi, Türk-Sovyet ilişkilerini az çok gölgelemiştir. Türk bürokrasisinin Tanzimat batıcılığının etkisindeki tutucu kanadı, bu yolda çabalar göstermekle birlikte, Kurtuluş Savaşı liderleri Sovyetlerle ilişkilere önem vermişler ve dostluğu yeniden kuvvetlendirmişlerdir. Uzun süre genç Cumhuriyet'in tek dostu Sovyetler Birliği olmuştur. İnönü ve Bayar gibi devlet adamları Sovyetler Birliğine gitmişlerdir. İlk Beş Yıllık Plan'da Sovyetlerin teknik ve ekonomik yardımı sağlanmıştır. Ordu için Rusya'dan silâh alınmıştır. İktisat Vekili Celâl Bayar 1935 yılında Rusya'ya giderken şöyle konuşmaktadır: «Biliyorsunuz ki, sanayileşme alanında Sovyetler'le yaptığımız emek birliği, son zamanlarda çok güzel sonuçlar vermiştir. On beş seneden beri, bu büyük komşularımızla her vakit artan bir dostluk ve çalışma birliği yürüttük. Bunun ekonomsal alanda belirmeleri de çok verimli olmuştur.

Yeni kalkınma planımızda Sovyetler'le aynı şekilde elbirliği edeceğimize işkil yoktur. Sovyetlerin ekonomsal alandaki büyük başarılarını yerinde ve yakından görebileceğim için çok seviniyorum.»

Bu dostluk, Dünya Buhranı'nın sebebiyet verdiği kliring anlaşmalarıyla Türkiye'de ekonomik egemenliğini yeniden kurma yolunda olan Almanya'da endişeyle karşılanmıştır. 1936 yılı Mayıs'ında Alman gazetelerinde E. W. Brell imzasıyla yayınlanan İstanbul mahreçli bir yazı, Türk-Sovyet dostluğunu, Alman çevrelerinin nasıl endişeyle karşıladığını göstermek bakımından ilgi çekicidir: «Türkiye'nin maddi hususatta Sovyet Rusya'dan neler almış olduğu dikkatli bir müşahidin gözünden kaçmaz. Bu bâbda her şeyden önce I numaralı beş yıllık plan zikre şâyandır. Sovyet mütehassıslarının sıkı bir teşrik-i mesaisi ile bu planın esasları kurulmuş ve Rusya, en yakın bir misal olarak alınmıştır. Çünkü orada da sanayi fabrikalarını hiç yoktan vücuda getirmek lâzım gelmişti. Şimdi de ikinci bir ekonomik beş yıllık plan üzerinde çalışılmaktadır. Sovyetler, bu plan için de canlı alâka göstermektedirler. Her iki devlette, bu ekonomik planlı mesaiden maksat ilk önce askeri kudret

ve tåkâtı arttırmaktır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadı'nın harp sanayii dost Türkiye'ye daima pek müsait tediye şartları ile harp teşkilât ve malzemesi vermiştir. Bu bâbdaki müsaadekârlıkta, Sovyetler o derece ileri gitmişlerdir ki, böylece Türkiye'nin Rusya'dan aldıklarına 'siyasi hediyeler' denebilir.»⁴⁴¹

Tabii ki bu, çok mübalâğalı bir değerlendirmedir. Aynı mübalâğa, daha 1929 yılında İzvestia'da da görülmektedir: «Almanya'nın Türkiye'deki faaliyetleri daha fazladır. Orada birçok Alman kumpanya ve grupları büyük faaliyet ibraz etmektedir. A. E. G., Türkiye için temel sermayesi 2,5 milyondan ibaret olan ayrıca bir şirket tesis etmiştir ki, bu şirket Ankara'da ve diğer merkezlerde gaz ve elektrik merkezleri kurmaktadır. Siemens ve Şukert birçok tayyare ve tramvay tesisatı yapmaktadır. Julius Berger, 400 kilometre uzunluğunda bir demiryolu hattı inşa etmektedir. Bundan maada, onlarca diğer imtiyaz mukaveleleri gösterebiliriz ki, Alman sanayii bunlara dayanarak Türkiye'nin sınaileşmesinde rehberlik rolünü oynamaktadır.»⁴⁴² Fakat asıl «1929 Buhranı»ndan sonra, Türkiye'de Almanya'nın ekonomik nüfuzu, endişe verecek biçimde artacaktır. Serbest döviz ile ithalât yapabilme olanağından yoksun bulunan Türkiye, takas ve kliring sistemi yoluyla, Almanya'ya bağlanacaktır. 1946 yılında Meclis'te Ticaret Bakanı, Almanya ile ilişkileri şöyle yorumlamaktadır: «Biz öyle bir sisteme bağlandık ki, başta Almanya olmak üzere tamamen karşı tarafın fiyat hâkimiyetine girdik. Bize istediği gibi bir fiyat empoze ederdi. Onun maliyetini biz bilmiyorduk. Fakat o bizim maliyetimizi son santimine kadar biliyordu. Bizi nihayet kendi hâkimiyetine aldıktan sonra ve daha doğrusu bizi kendi pençesine düşürdükten sonra, istediği fiyatla bizden mal alan ve bazen de kamufle edip, pahalı alıyor gibi göstererek başka memleketlerden yüzde 60 - 70 daha ucuz alabileceğimiz malları istediği fiyatlarla bize satan bir memleketin arkasından sürüklendik.»⁴⁴³

Türkiye'de artan Alman ekonomik nüfuzu, 1936 yılından itibaren Alman-İngiliz çekişmesinin şiddetlenmesi üzerine, İngiltere'de endişe doğurmuştur. Türk yöneticileri de, Alman nüfuzunun genişlemesinden kuşkuludur. Ayrıca, İtalyan saldırganlığından çekinmektedirler. Bu sebeple, İngiliz yakınlaşmasını tam bir hoşnutlukla karşılayacaklardır. Esasen Türkiye, Fransız ve İngilizlerin önyak oldukları Balkan Pakti'na ve daha sonraları mimarlığını İngilizlerin yaptığı Sadâbat Pakti'na girerek Batılılarla dolaylı ilişkiler kurmuştur. Sovyetlerin, Batı ile bu yakınlaşmayı iyi gözle görmedikleri anlaşılmaktadır. Fakat asıl yakınlaşma, Alman tehdidinin artmasıyla görülecektir. Bu yakınlaşma, önce ekonomik alanda başlayacak ve bir ittifakla sonuçlanacaktır. Türkiye, Karabük'te normal şartlarda elde edemeyeceği bir ağır sanayi tesisine, İngiliz-Alman siyasi rekabeti sayesinde kavuşacaktır. O yıllarda Ankara'da görevli Alman diplomatı Hans Kroll'un hatıralarında yazdığına göre, bu siyasi rekabet, ekonomik alanda şöyle gelişmiştir: «Almanya'yı Türk ekonomisinde rol oynama durumundan çıkarma konusundaki İngiliz hedefinin gerçekleşmesi, İngiliz Devleti'nin işe etkili biçimde el atmasına bağlıydı. 1936 yılı sonbaharında kendisiyle yaptığım uzun bir konuşmada İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine, bana bundan böyle Türk Hükümetinin, ya devlete ait bir bankanın, ya da endüstri şirketinin vereceği her büyük siparişte İngiliz sanayiinin satıcı olarak çıkmasına ve Alman rakiplerini her şeyce rağmen yenmesine çalışacağını söyledi. Büyükelçi sözünde durdu, söylediğinden fazlasını yaptı. İngiliz firmalarının sipariş alması için bütün politik ağırlığını, yüksek itibarını ve çok yaygın kişisel ilişkilerini ileri sürdü.

Alman sanayiinin ve diplomasisinin karşılaştığı güçlükleri, bundan sonra hemen duy-maya başladık. Yıllardır Türkiye'nin kalkınma programı çerçevesinde büyük bir demir ve çelik işletmesinin kurulması, Karadeniz kıyılarında bulunan demir ve kömür madenlerinin böylece değerlendirilmesi, zamanla dış ithalâttan bağımsız bir durum sağlanması öngörü-lüyordu. Türkiye'nin genel politikası açısından böyle bir plan sağlam sayılırdı. Ama belki Avrupalı demir ve çelik üreticileri, bunu pek iyi karşılamayacaklardı, Çünkü önemli bir pazar Avrupa'nın ihracatına kapanmış olacaktı. Normal zamanlarda olsaydı, konu, sözü

geçen Avrupa firmalarını görüş birliğine götürdü. Türk Hükümeti de, uluslararası bir firma grubundan kabule değer bir teklifi boşuna bekledi.

Ancak 1936'da çevresinde büyük politik mücadelelerin geçtiği Türkiye, böyle bir çıkar dayanışmasına meydan bırakmıyordu. Bu yüzden çeşitli Avrupalı çıkar grupları arasında sert bir mücadele oldu. Birçok firmalar türlü çabalar gösterdiler. Türkiye'ye uzman yollarla. Hiçbir masrafa ve hediyeeden kaçınmadılar.»

«İngilizler gerek resmi olarak, gerekse kulislerin ardında coşkunlukla çalışıyorlardı. Bu çalışmalar konusunda günü güne ve geniş ölçüde haberler alıyorduk. Sir Percy Loraine, İngiliz konsorsiyumunun verdiği teklifin önem taşıdığını Türkiye'nin en yüksek yerine bildirmek üzere, İngiliz Kralı'nın bir mesajını Kemal Atatürk'e verdi. Sonunda siparişi İngilizler aldı.»

İngilizler, Almanlarla giriştikleri siyasi amaçlı ekonomik mücadeleyi kazanmak için Kral Edward'ın 1936 Eylülünde Türkiye'yi ziyaret etmesini sağlamışlardır. Buna karşılık Almanlar, «sihirbaz» iktisatçı Schacht'i Türkiye'ye getirmişlerdir. Schacht, Başbakan İnönü ile görüşerek, Karabük demir-çelik tesislerinin Krupp'a yaptırılmasını ısrarla istemiştir. İnönü, «sipariş kararının verildiğini, Atatürk'ün bazı zorunlu politik nedenlerden dolayı siparişi İngiliz sanayi için Sir Percy Loraine'e vaadettiği kanısına vardığını» söylemiştir.⁴⁴⁴

Karabük tesisini, 1938 yılı Mayısında Türkiye ve İngiltere arasında imzalanan 10 milyon sterlinglik bir kredi anlaşması izlemiştir. İngiltere'den ayrıca askeri malzeme için 6 milyonluk iki kredi alınmıştır. Resmi bir Alman belgesi, Berlin'in bu konudaki tepkisini şöyle açıklamaktadır: «Türkiye'nin bize eskisinden daha kuvvetli iktisadi bağlarla bağlanması gerekmektedir.. Çünkü, İngiltere son zamanlarda özellikle iktisadi alanda Almanya'nın Türkiye üzerindeki etkisini kaldırmak için gittikçe artan bir çaba sarf etmektedir. Bizim Türkiye'nin dış ticaretindeki hissemiz hâlen yüzde 40 - 50 oranında olduğuna göre, Türkiye ile Almanya'nın ticareti arttırıldığı takdirde, Türkiye iktisadi bakımdan Almanya'ya gittikçe daha fazla tâbi olacaktır.... Türkiye'ye verilen İngiliz kredisi, bu devletin kredi ihtiyacını karşılamaktan uzak olduğuna göre, Türkiye'yi iktisadi bakımdan Almanya'ya daha fazla bağlamak ve bu devlet üzerindeki nüfuzumuzu arttırmak mümkündür.»⁴⁴⁵ Bu düşünceyle Almanlar, İktisat Bakanı Funk'u, Türkiye'ye göndermişler ve 1938 Ekiminde 150 milyon Marklık bir kredianlaşması üzerinde Almanlarla mutabakata varılmıştır.⁴⁴⁶ Fakat Kroll'a göre, Alman Dışişleri Bakanı Ribbentrop'un çekimser tutumu, bu anlaşmanın işlenmesini engellemiştir. Alman Genelkurmayı da, Türkiye'ye ağır silâhların verilmesini önlemek istemiş ve sert protestolarda bulunmuştur. Ribbentrop ise, Türkiye'nin bu silâhlara bir gün Almanlara karşı kullanabileceğinden endişelidir. Zira, Temmuz 1938'de Ribbentrop, Türkiye'nin revizyonist devletler grubuna katılmasını ya da Almanya ile bir «tarafsızlık paktı» imzalamasını istemiştir. Türkiye, bunu reddetmiştir. Alman - İtalyan yakınlaşmasından endişelenen Türkiye'nin, güvenliğini İngiltere ve Fransa safında aradığı ve Sovyetler Birliği'nin de bu safta yer alacağını düşündüğü anlaşılmaktadır. Atatürk ve İnönü, Enver Paşa'nın hatasını tekrarlamaya niyetli değillerdir.

Türkiye, bu yakınlaşma sayesinde, Montreux Antlaşması ile, Boğazlar Bölgesini yeniden silâhlandırmak hakkını elde etmiştir. Boğazlardan savaş gemilerinin geçişi mesles, Sovyetleri bir ölçüde tatmin edecek bir çözüme bağlanmıştır. Türkiye, Karabük tesisi gibi Boğazların silâhlandırılması işini de bir İngiliz firmasına vermiştir. Ayrıca Hatay dâvâsı İngiltere ve Fransa ile Almanya arasındaki «Türkiye'yi kazanma» mücadelesinden yararlanarak başarıya ulaştırılmıştır. 1938 Temmuzunda Türk askeri Hatay'a girmiştir. Fakat Türkiye 1938 yılında, İngiltere ve Fransa'ya eğilim göstermekle birlikte, henüz tarafsız bir ülkedir. Prof. Mehmet Gönlübol'un yazdığına göre, 1937 yılında bir ittifak antlaşması için Türkiye, İngiltere'ye teklifte bulunmuş, fakat teklif, «durum elverişli değil» gerekçesiyle Chamberlain Hükümeti tarafından reddedilmiştir.⁴⁴⁶ Ama Alman ve İtalyan saldırganlığı, Türkiye ile bir ittifak fikrini güçlendirmiştir. Özellikle 7 Nisan 1939'da İtalyanların Arna-

vutluk'u işgali, Türkiye'nin endişelerini arttırmıştır. Türkiye, ittifaka hazırdır. Ne var ki, Ankara, yukarıda da belirttiğimiz üzere, Sovyetlerin de aynı safta yer alacağı kanısındadır. Bu inançla, 12 Mayıs ve 23 Haziran 1939 tarihlerinde, Alman Büyükelçisi von Papen'in çabalarına ve tarafsızlık karşılığında Ege adalarını vaadetmesine rağmen, Türkiye, İngiltere ve Fransa ile bir «deklarasyon» imzalayacaktır.

Aynı mahiyetteki iki deklarasyon, Batılılarla bir ittifakın habercisiydi. Tepkilerini gizlemekle birlikte, Moskova, da Berlin ve Roma gibi, İngiliz-Türk deklarasyonunu soğuk karşılayacaktır. Fakat Türkiye, Sovyetlerin İngiltere ve Fransa ile anlaşacaklarından ümidini kesmiş değildir. Ne var ki, İngiltere ve Fransa bu konuda anlaşılması güç bir tereddüt göstermişlerdir. Sovyetler Birliği, Batılılarla ittifak için Moskova'da görüşmeye hazırdır. Mareşal Vorosilov, görüşmelerle görevlendirilmiştir. Paris ve Londra, görüşme işini uzun zaman sürüncemede bırakmıştır. Nihayet görüşmeler kararlaştırılınca, İngiltere bir binbaşı ve Fransa emekli bir levazım generali başkanlığındaki heyetlerle Moskova görüşmelerine katılmak istemişlerdir. Bu güçlük de yenilmiş, fakat Moskova'ya gelen İngiliz amiralı ve Fransız generali, yetkisizliklerini ileri sürmüşlerdir. Sovyetlerin Almanlarla çarpışabilmek için Polonya'dan geçmek ve Polonya'ya asker sokmak gibi teklifleri, Batılılar safında yankı bulmamıştır. Bu görüşmeler sürüp giderken, 23 Ağustos 1939'da Sovyet-Alman saldırmazlık paktı, bir bomba gibi patlamıştır. Batılıların pasif tutumu karşısında, Stalin'in en azından zaman kazanmak için, Almanya ile anlaşmak durumunda kaldığı anlaşılmaktadır. Üstelik, Fransa ve İngiltere, 1938 Eylülünde Moskova, Çekoslovakya'ya karşı taahhütlerini yerine getirmeye hazır olduğu halde- Sovyetler Birliği'nin gıyabında Almanya ile Münih'te anlaşmışlardır. Münih anlaşmasıyla Çekoslovakya feda edilmiş, Sovyetler Birliği-Fransa-Çekoslovakya arasındaki Doğu Paktı çökmüştür. Münih ihaneti, «gemisini kurtaran kaptan» görüşüne hak kazandırmıştır. Münih'te Çekoslovakya'nın Hitler'e peşkeş çekilmesi, Türkiye'nin başarıyla yürüttüğü denge politikasını etkilemiştir.

Alman-Sovyet Paktı, Ankara'yı endişeye düşürmüştür. Fakat yine de Dışişleri Bakanı Saraçoğlu, 21 Eylülde Moskova'ya gönderilmiştir. Ankara, bir ittifaka yönelen, Türk-İngiliz ve Türk-Fransız deklarasyonlarının ve 1 Eylülde patlayan Dünya Savaşı'nın gereklerine göre, Türk-Sovyet ilişkilerini düzenlemek arzusundadır. Ankara, Sovyetler'i de Batılılar safına çekebilecek yeni bir ittifaka ulaşmak ümidindedir. Ne var ki, Saraçoğlu, Moskova'da bir ay boş yere bekletilecektir. Saraçoğlu beklerken, 25 Eylülde Ribbentrop ve Molotov, Polonya'nın paylaşılması konusunda bir antlaşma imzalayacaklardır. Saraçoğlu'nun Moskova gezisi sonuçları için bir bildiri yayınlanmış değildir. Fakat Sovyetler'in Boğazlar ve bölgesinin ortak savunmasını öngören teklifler yaptıkları ileri sürülmektedir. Başbakan Refik Saydam, Meclis'te Sovyetler'in istedikleri fedakârlığın, Türkiye'nin taahhütlerinin sınırını aştığını söylemekle yetinmiştir. Fransız dış politika yazarı André Fontaine'e göre, Sovyetler, Boğazlar'ı Karadeniz'de sahili olmayan devletlere -yani Batılılara- kapayacak bir Türk-Sovyet Paktı'nın imzalanmasını istemişlerdir. Cevat Açıkalın, bunun dışında, Boğazlar'ın ortak savunulması şartının da Sovyet teklifinde yer aldığını belirtmektedir. Sovyetler Birliği, bu tutumu ilc, kendi güvenliği için Türkiye'nin bağımsızlığıyla çatışma hâline düşebileceğini belli etmiştir. Türkiye, Sovyet isteklerini reddetmiş ve Saraçoğlu daha yurda dönmeyen, 19 Ekim 1939'da, Türkiye-Fransa-İngiltere arasında üçlü ittifak, Ankara'da imzalanmıştır. Bununla birlikte, Türkiye, antlaşmaya, onun Sovyetler Birliği'ne karşı işlemeyeceği hususunda bir hüküm koydurmaya dikkat etmiştir. Fakat Moskova, «üçlü ittifak»ı kötü karşılamış, Kurtuluş Savaşı yıllarından beri ilk kez, Türk-Sovyet ilişkilerinde uzun yıllar düzelemeyecek olan ciddi bir bozulma görülmüştür. Molotov, 2 Kasım 1939'da «üçlü ittifak»ı sert bir dille eleştirmiştir: «Türkiye, ihtiyatlı tarafsızlık siyasetini, kat'i surette reddetmiştir. İnkişaf hâlindeki Avrupa harbinin mahrekine dahil olmuştur.... Türkiye, acaba bir gün bu hareketine esef etmeyecek midir?»

Bundan sonra Türkiye'nin politikası, Batı ittifakına rağmen, bir saldırıya uğramadığı

takdirde, savaşın dışında kalmak için her türlü çabayı göstermek olmuştur. Bu anlamda Türkiye, savaş yıllarında, savaş dışında kalmak gibi meşru bir amaç güden, yönü belli bir politika uygulamıştır. Ne var ki, her yandan gelen ağır baskılar altında yürütülen bu politika, Türkiye'yi şartlara göre zigzaglı ve oyalayıcı bir tutum takınmaya itmiş, bu da sırayla bütün büyük devletleri kızdırmıştır. İlk olay, İngiltere ve Fransa'nın, Almanların Sovyet petrolünden yararlanmasını önlemek için tasarladıkları bir proje dolayısıyla patlak vermiştir. Müttefikler, Irak ve Suriye'den hareket ederek Türkiye üzerinden uçacak uçaklarla Bakü petrol-lerini ve Batum'daki rafincileri tahrip etmeyi tasarlamışlardır. Bu amaçla Ankara'nın muvafakatı istenmiş, Ankara geçiş için resmi müsaade vermeye yanaşmamakla birlikte, Ankara'nın rızası olmadan Türkiye üzerinden uçuş ihtimaline karşıyumuşak davranmıştır. Bu tehlikeli projeden çabuk vazgeçilmiştir. Ama 1 Ağustos 1940 nutkunda Molotov, şöyle konuşma fırsatını bulabilmiştir: «Alman Beyaz Kitabında neşredilen bazı vesikalar, Türkiye'de yapılmakta olan bâzi tezahüratı, hoş olmayan bir şekilde aydınlatmaktadır. Biz, bunlara karşı Türkiye'yi daha geçen Nisanda uyardık. Olay şudur: Geçen Nisanda, Türkiye arazisinden gelen bir uçak, birçok petrol rafinerilerinin bulunduğu Batum mıntıkası üzerinde uçmuştur. Türkiye, meseleyi evvelâ kendi arazisi üzerinden güya hiçbir uçağın dışarı çıkmamış olduğu şeklinde göstermiştir. Fakat sonradan bu nevi uçuşların tekrarlanmaması için tedbirler alacağını bildirmiştir.» Hatırlamak gerekir ki, o tarihlerde Sovyetler Birliği de, Almanya, İtalya ve Japonya'nın katıldığı gizli anlaşmalarla dünyayı paylaşma çabasındadır. Kasım 1940'ta Molotov, Berlin'de Boğazlar'ı kontrol yetkisinin tanınmasını ve Türkiye'nin Sovyet nüfuzu altında bırakılmasını istemektedir. Yine aynı ay Molotov, Moskova'daki Alman Büyükelçisine verdiği muhtırada, Boğazlar'da Sovyetler Birliği'ne deniz ve kara üssü verilmesi için Türkiye üzerinde ortak baskı yapılmasını ileri sürmektedir. Gerçi Sovyet-Alman ilişkilerinin kısa bir sürede bozulması, 1941 Martında Sovyetler'i yeniden Türkiye ile yakınlaşmaya itmiştir. Sovyetler, 1925 dostluk antlaşmasını da hatırlatarak, Türkiye'nin Almanya'ya karşı savaşa girmesi hâlinde Sovyetler'in tarafsız kalacağını belirtmişlerdir. Bir saldırmazlık deklarasyonu, 24 Mart 1941'de Ankara ve Moskova'da aynı zamanda yayınlanmıştır. Ama Balkanlar'da ilerleyen Almanya, Türkiye'nin kapılarına yaklaşmıştır. Hans Kroll'un yazdığına göre, Bulgaristan'daki Alman askerleri, Almanca-Türkçe bir sözlük yardımıyla Türkçe öğrenmeye koyulmuşlardır: Türkiye, 18 Haziran 1941'de, yani Alman ordularının Sovyetler Birliği'ne karşı harekete geçmesinden dört gün önce, Almanya ile bir saldırmazlık paktı imzalamak zorunda kalmıştır. Türkiye, Rus-Alman savaşında tarafsızlığını ilân etmiş, fakat Churchill'in Alman saldırısı başlar başlamaz, Sovyetler Birliği'ne her türlü yardımın yapılacağını ilân etmesi üzerine, Moskova, Batılı müttefikler safına geçmiştir. Üç gün sonra Amerika, Sovyetler Birliği'ne yardım kararını açıklamıştır. Sovyetler Birliği'ne Batı yardımı, Boğazlar'dan geçerek yapılmak istenmektedir. 2 Eylül 1941'de yetkili bir Amerikan subayı olan Amiral Stirling, United Press'e verdiği bir demeçte, Türkiye'nin Boğazlar'ı İngilizlerce kendi arzusuyla açmasını, aksi halde hücum edilerek Boğazlar'ın zorla açılması gerekeceğini söylemiştir. Rusya'ya yardım işi, İran'ın Sovyetler Birliği ve İngiltere tarafından işgali ile, İran üzerinden geçirilmek suretiyle çözülmüştür. Türkiye, Türk yandan Almanya'nın, öte yandan müttefiklerin baskısı altındadır. Churchill, İngiliz uçaklarının Türk hava alanlarında üslenilmesini istemektedir. Irak'ta Alman taraftarı bir hükümet darbesi yapılması üzerine, Berlin, Alman asker, silâh ve malzemesinin Türk topraklarından gizlice Irak'a geçirilmesi için müsaade istemiştir. Berlin'in baskısı, ticari görünüşlü, fakat topraklarla donatılmış bâzi Alman gemilerinin Boğazlardan geçmesine Türkiye'nin müsaade etmesini gerektirmiştir. Alman baskısının yanı sıra, müttefikler, Türkiye'nin bir an önce savaşa girmesinde ısrarlıdır. 1943 yılı başında Churchill, Adana'da İnönü'yü açılacak Balkan Cephesinde savaşmak için zorlamıştır. Ekim 1943 Moskova Konferansı'nda Molotov, Türkiye'nin zorla harbe sokulmasını istemiştir. Moskova'da Türk hava alanlarının müttefikler emrine verilmesi kararlaştırılmıştır. Tahran'da Stalin,

Türkiye'yi «olmazsa, ensesinden tutup savaşa sokmak»tan söz açmıştır. Aralık 1943'te, bu sefer Roosevelt ve Churchill, ikisi birlikte, İnönü'ye savaşa girme yolunda baskı yapmışlardır.

1942 yılı sonlarından başlayarak, Alınanya'nın savaşı kaybedeceği, artık Ankara'da iyice anlaşılmıştır. Fakat Alman yenilgisinin Avrupa'da Sovyetler Birliği'ni hâkim kuvvet hâline getirmesinden ve Moskova'nın Türkiye üzerinde isteklerde bulunmasından endişe edilmektedir. Nitekim Adana'da İnönü, Churchill'e bu endişelerini anlatmıştır. Hatta İnönü tarafından kesinlikle yalanlanmakla birlikte- von Papen'e göre, Adana'da İnönü, Churchill'e von Papen aracılığıyla barış teklifinde bulunmasını telkin etmiştir.⁴⁴⁷ İnönü'nün bu endişelerine karşı Churchill, Türkiye'nin toprak bütünlüğünün korunacağı hususunda bir teminat verememektedir. Türkiye savaşa katılırsa, böyle bir teminat sağlanabilecektir. Öte yandan «zirve konferansları»nda, özellikle ABD, Boğazlar statüsünün Sovyetleri tatmin edecek biçimde değiştirilmesinden yana gözükmektedir. Stalin ise, İnönü'nün endişelerine hak verdirecek biçimde davranmaktadır. Sovyetler Birliği, savaşın başından beri, yalnızca kendi güvenliğini düşünen büyük devlet egoizmi içinde hareket etmiş ve Avrupa'da toprak ilhakı yoluna gitmiştir. Stalin'in genişleme isteği. Türkiye üzerinde de kendini göstermekte gecikmeyecektir.*

1939'da bozulan Türk-Sovyet ilişkileri bir türlü düzelememiştir. Stalin, Türkiye'yi önce Almanya ve İtalya'ya karşı tarafsızlık politikasını bırakarak İngiltere ve Fransa ile ittifak yaptığı için, sonra da Almanya'ya karşı tâvizkâr davrandığı için kınamıştır. Alman Ordusu'nun Sovyetler Birliği'ne saldırısından dört gün önce, Türkiye'nin Almanya ile bir antlaşma imzalamasını hasmane bir tutum saymıştır. Stalin, 15 Temmuz 1944'te Churchill'e yazdığı mektupta, «Mademki Türkiye bizimle savaşa girmede, mademki Hitler'le flört etti, öyleyse savaş sonrası durumda hiçbir iddiası olamaz» demektedir. Nitekim savaş sona erince, Sovyetler Birliği, isteklerle ortaya çıkacaktır. Moskova, Haziran 1945'te, Martta uzatmayı reddettiği Dostluk Antlaşmasını yenilemek için Boğazlar'da üs ve Doğu'da toprak istekleri olduğunu belli edecektir. Türkiye, Sovyetler'e hemen cevap vermeyecek, Londra ve Washington'un desteğini arayacaktır. Orta Doğu'daki petrol çıkarlarını düşünen Londra, Türkiye için nisbeten anlayışlıdır, ama pek bir şey yapacak durumda değildir. Amerika ise henüz Sovyetler'le «balay» döneminde, Türkiye'nin âkibeti ile ilgili değildir. Prof. Nihad Erim, o günleri şöyle anlatmaktadır: «İkinci Dünya Harbi bitince, Rusya, 1925 Antlaşmasını uzatmayacağını bildirdi. Antlaşma kendiliğinden uzayabilirdi, ama Stalin uzatmadı. Bu, Türkiye için tehlikeliydi. İngiltere ve Fransa bitkindi. Amerika ise, uzaktı. Türk Hükümeti, yaptığı yoklamada, Stalin'in Boğazlar'ı beraber savunmayı teklif ettiğini, yani Boğazlar'da üs istediğini, Doğu sınırında değişiklikler ileri sürdüğünü gördü. Bunun üzerine Türkiye derhal Amerika'ya müracaat etti ve dedi ki, 'Stalin'in taleplerine hayır diyeceğim, bana yardım edebilir misiniz?' Hasan Saka başkanlığındaki heyette ben de vardım. Amerika bize, 'Harpten yorgun çıktık, herkes terhis edilmek istiyor. On bin mili aşip size yardım imkânsız. Ruslarla anlaşın' dedi. Dönüşte Londra'ya uğradık. Dışişleri Bakanı Eden ile görüştük. Ondan da aynı cevabı aldık. Eden, 'Neredeyse birliklerimizde isyan çıkacak,

*İbrahim Çamlı, 1945-1953 dönemi Sovyet politikasını şöyle değerlendirmektedir: Sovyet yayılması, «aslında daha 1939'dan itibaren Polonya, Romanya ve Baltık bölgesindeki istilâ hareketleri ile başlar. 1948'de Avrupa'nın ortasına kadar uzanan komünist devletlerden kurulu tampon bölgesinin tamamlanması ile duraklar. 1953'te Stalin'in ölümü ile kapanır. Bu arada 1945'te, Sovyetler, Türkiye ile 1925 tarihli Saldırmazlık Paketi'ni yenilemezler ve yeni bir pakt için malûm şartları ileri sürerler. Karşılıklı saldırmazlık durumunun kalkmasına paralel olarak yapılan bu teklif, aslında ultimatom niteliğinde toprak taleplerinden başka bir şey değildi. Ve bu hareket, bir kez daha Karadeniz'deki güvenlik endişelerinden doğmasına ve Doğu Avrupa'daki güvenlik meselesinin sert strateji icaplarına ve buradaki ideolojik imkânlarla dayanmayan, farklı bir karakter taşımasına rağmen, Türkiye'nin tek başına takındığı cesur tutum olmasaydı, Türkiye'yi Baltıklar gibi bir istilâ sahası hâline getirmemekle beraber, Sovyetlerin peyki durumuna düşürecekti.» (*Sovyetler ve Türkiye*, Cumhuriyet gazetesi, 24 Şubat 1967).

anlaşın' diyordu..... O tarihlerde Harriman Moskova'da Büyükelçi idi. Ankara'da kendisi anlattı: Batılı diplomatlar, toplanıp sabaha kadar Rus ordularının hududu aşmasını beklemişler.»⁴⁴⁸

Türkiye, tamamen yalnız bırakılmasına rağmen, direnmiş ve Stalin, isteklerini silâh yoluyla gerçekleştirme yoluna gitmemiştir. Fakat Sovyet istek ve tehditleri ortadan kalkmış değildir. Sovyetler, Ağustos 1946'da isteklerini tekrarlamışlardır. Ancak Stalin'in ölümünden sonra, 1953'te, yeni Sovyet yöneticileri Türkiye'den toprak istekleri olmadığını açıklayacaklardır. Bu arada Türkiye korkulu yıllar yaşayacak ve ısrarla Batı ittifakını aratacaktır. Başlangıçta isteyen biz, nazlı olan Batılılardır. ABD, 1945 - 1947 yıllarında Türkiye'yi tek başına bıraktığı halde, sonradan, Truman Doktrini ile «Türkiye ve Yunanistan'ı komünizmden kurtardığını» ileri sürecektir. Yunanistan için doğru gözüken bu iddia, Türkiye için doğru değildir. Bu konuda o günlerin olaylarını yakından izlemiş bulunan Prof. Ahmet Şükrü Esmer'in görüşlerini hatırlatmak yararlı olacaktır: «1945 ve 1946 yılları, Türkiye için en tehlikeli zamanlardı ve Türkiye, ittifakla bağlı bulunduğu İngiltere'yi ve Amerika'ya bu tehlike ile ilgilendirmeye çalışmışsa da, her ikisi de kıvıldamamıştır. 1945 Nisanında San Fransisco'ya gittimiz zaman, Amerikalılara tehlikeli vaziyetimizi anlatmaya çalıştık, fakat 'meram' anlatamadık. 'Rusya'nın kahramanca savaşması, çocuklarımızın canını kurtardı' diyorlardı.

1945 yılı Temmuz ayında, Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, Amerikan Dışişleri Bakanlığı Vekilliğini gören (Vekilin kendisi Potsdam Konferansı'nda idi) Joseph Grew'yu görerek, Amerika tarafından Moskova'da yapılacak teşebbüsün etkili olacağını söylemişse de, Mr. Grew baştan savma cevap vererek, eğer böyle bir tehlike varsa, bunun Birleşmiş Milletler'i ilgilendireceği cevabını vermiştir. İngiltere'nin Moskova'da Türkiye lehinde bir teşebbüsü hâlinde, Amerika'nın da bu teşebbüsü destekleyeceğini Lord Halifax'a (Washington'daki İngiliz Büyükelçisi) söylemiş olduğunu işittiğini söyleyince, Mr. Grew bunu yalanlamış ve Halifax ile bu konuda konuşmadığını bildirmiştir.

1945 yılında Türkiye, tehlike karşısında yalnız bırakıldığı gibi, Potsdam Konferansı'nda da, Boğazlar meselesi, gıyabında ele alınmış ve Stalin'in görüşüne uygun olarak, hem Montreaux Antlaşmasının değiştirilmesi, hem de bu değişikliklere varacak görüşmelerin Büyüklerin her biri ile Türkiye arasında ikili olarak yapılması kabul edilmiştir. Rusya'nın Çarlık zamanından beri Boğazlar meselesinin ikili (kendi ifadelerine göre Karadeniz devletleriyle Türkiye arasında) yapılmasında ısrar ettiğine göre, Potsdam kararı, Stalin için bir zaferdi. Bu karara dayanarak, Moskova, Türkiye ile ikili görüşmelere girişmek için baskı yapmaya, notalar yağdırmaya başlamış ve neden sonra İngiltere ve Amerika bu görüşte olmadıklarını söylemişlerdir.

Truman yardımı 1947 Martında gelmiştir. 1945 ve 1946 yıllarında yalnız kalan Türkiye, Rus baskılarına mukavemet etmiştir. Biz, geç de olsa, yardımından dolayı Amerika'ya teşekkür ederiz. Fakat bu yardımın Türkiye'yi 'kurtardığını' söylemek, tarihi vakıalara uygun değildir. Her ikide bir Johnson'un ve Dean Rusk'ın 'kurtarıcımız' olarak karşımıza dikilmelerine müsaade edemeyiz.

Bizi, kimin elinden nasıl kurtardılar? Rus baskısı ağırdı, fakat savaşa varacaksa, bu noktaya 1945 ve 1946 yıllarında varabilirdi. Ondan sonra durum değişti. Rusya, işgali altında bulunan İran'dan bile, 1946'da askerlerini geri çekmek zorunda kaldı. Rusya'nın Türklerden isteklerini silâh kuvvetiyle almayı tasarladığına dair, herhangi delil yoktur. Eğer Rusya, baskısını savaşa kadar götürseydi, Türkiye yalnız başına da savaşı kabul edecekti ve 1945'teki tutumlarına bakılacak olursa, ne müttefiki İngiltere, ne de şimdi 'kurtarıcılığı' ile övünen Amerika yardımına koşmayacaktı.»⁴⁴⁹

En tehlikeli yıllar, 1945 ve 1946 yılları olmakla birlikte, Stalin'in tehdit edici tutumu devam etmekte ve Türkiye'nin yöneticileri güvenlik ihtiyacının Batı ittifakı ile sağlanacağına inanmakta ve bu ittifakı elde etme yolunda çaba göstermektedir. Stalin karşısında yalnızlık,

Kurtuluş Savaşı liderlerinde gerçek bir endişe ve kolayca silinemeyecek bir güvensizlik duygusu yaratmıştır.

Öte yandan, İkinci, Dünya Savaşı yılları, modern bir savaş açısından ne ölçüde hazırlıksız olduğumuzu göstermiştir. Tehlikeli yıllarda, Türkiye'nin güvenliği, yalnızca Türk subay ve askerinin üstün savaşçı gücüne bağlı kalmıştır. Silâh, teçhizat, iâşe vb. bakımlarından savaş yıllarında büyük yetersizlikler görülmüştür. Türkiye'de savaşın başında bütün akaryakıt tanklarının mal depolama kapasitesi 100 bin tondan ibaretti ve bunlar kolayca tahrip edilebilecek durumdaydı. Demiryollarının taşıma kapasitesi, ihtiyacın çok altındaydı. Ordu da pek az sayıda ve herbiri bir yerden alınmış çok çeşitli motörlü araç vardı. İkmal işlerinde, halktan toplanan atlı arabalara ve çift hayvanlarına güveniliyordu. Savaş sırasında verilen bir miktar İngiliz ve Amerikan motorlu aracı, bu güç şartlar altında, ümitle karşılanmıştır. Esasen bütün savaş boyunca Türkiye'nin müttefiklerinden ısrarla istediği şey, silâh ve malzeme olmuştur. Savaştan sonra, Sovyet tehdidi sürerken, bu ihtiyaç yine şiddetle duyulmakta ve askeri çevreler, gözlerini ister istemez Amerikan silâh yardımına çevirmiş bulunmaktadır.

Askeri yardım gibi, ekonomik yardım da, sıkıntılı savaş yıllarından sonra çekici gözükmeye başlamıştır. Savaş yılları, gerçekten çok sıkıntılı olmuştur. 1942 yılında Türkiye, her taraftan buğday yardımı istemek zorunda kalmıştır. Anglosaksonlar, Türk kamuoyunu etkilemek amacıyla, Türkiye'ye parasız buğday vermişlerdir. Almanlar da aşağı kalmamak için harekete geçmişlerdir. Diplomat Kroll'a göre, Alman buğday yardımının hikâyesi şöyledir: «Uzun çabalardan sonra 50 bin ton buğday verilmesi için İâşe Bakanlığını razı ettim. Haberi Ribbentrop'a bildirdiğim zaman, 'Bu yardımı propaganda yolunda iyice kullanmalıyız' dedi. Sonra şunları ekledi: 'Bundan dolayı yardımın buğday olarak değil de, pişmiş ekmek hâlinde verilmesine, üstüne de gamalı haçın konmasına karar verdim.'»⁴⁵⁰

Yardımların, gamalı haç taşımaya bile, ne demek olduğu Kurtuluş Savaşı liderlerince çok iyi bilinmesine rağmen, başka çare görülememektedir. İnönü, savaş yılları içinde ister istemez askeri yardım peşinde koşulurken, şunları söylemekten kendini alamamıştır: «*Milletlerarası siyasî müzakerelerde ve herhangi bir devletin temsilcileri ile bir masanın başına oturduğumuz zaman, siyasî dâvâları ve dâvâlarımızı, eşit şartlarla, açık dille ve gururla konuşuyor, savunuyoruz. Ama bu konuşmalar bitip de, iş iktisadî dâvâlara geldi mi, o zaman sesimizin tonu değişiyor. Sesimiz kısılıyor. Çünkü iğneden ipliğe kadar her şeyi onlardan istemeye başlıyoruz! İşte o vakit siyasî konulardaki sözlerimiz de kıymetlerinden kaybediyor. Kûçülüyoruz!*»⁴⁵¹ Ne var ki, savaştan sonra, Stalin'in yarattığı güvensizlik ortamı içinde, yardımların ağır bedelini bile bile, Amerikan yardımı peşinde koşulacaktır. 1945 yılının sonlarına doğru, İthalât ve İhracat Bankası'nın aracılığıyla, ABD'den 300 milyon dolar borç istenecektir. Amerika, pek oralı olmayacaktır. 1945 yılında 25 milyon dolar yardımla yetinecektir. Ayrıca, denizaşırı askeri malzeme artıklarını satın almak için, Türk parasıyla ödenmesi mümkün olan 10 milyon dolarlık bir kredi verecektir. Anlaşmaya göre, bu Türk paraları, Amerikan personelinin ücretlerini ödemenin yanı sıra, «harsi, terbiyevî ve insani gayelerle» kullanılacaktır.

ABD, «Marshall Yardımı»ndan da Türkiye'nin yararlanmasına önce karşı çıkacaktır. ABD, bu tutumunu ancak Türkiye'ye büyük ihtiyacı olduğunu anlayınca değiştirecektir.

Görüldüğü gibi, savaştan sonra Türkiye, artık ittifaklar aramakta, askeri ve iktisadî yardım peşinde koşmaktadır. Olağanüstü şartlar, tecrübeli liderleri dahi bu yola itmektedir. Stalin, üs ve toprak isteyecek yerde, savaştan önce yaptığı gibi, Türkiye'nin kalkınmasına yardımcı olma yolunu seçseydi, Türkiye bağımsız bir dış politika izlemekte devam edebilir ve bu da iç politikadaki gelişmeleri etkileyebilir miydi? Bilemeyiz.* Fakat muhakkak olan,

*Mehmet Gönülob ile Halûk Ülman'ın bu konudaki görüşleri şöyledir: «İkinci Dünya Savaşı öncesi döneminde Türkiye'nin izlediği dış politikanın çizgisi, uluslararası gelişmelerin etkisi altında, gittikçe artan ölçü-

Stalin'in tutumunun Türk dış politikasını ve dolayısıyla iç politikayı etkilediğidir.

Savaşın sonra, iç gelişmeler dolayısıyla, Türkiye'de büyük toprak ve ticaret çıkarlarının ön plana geçtiğini belirtmiştik. İçeride «Toprak reformuna hayır», «Köy Enstitülerine paydos» sloganlarıyla ortaya çıkan bu çevreler, Batı ittifakının ve yabancı sermaye ile dış yardımların baş savunucularıdır. Artan ticari ilişkilerden, yabancı sermayenin gücünden ve teknolojiye, dış yardımlardan ve yabancı firma mümessilliklerinden onlar yararlanacaklardır. Batı ve Amerikan ittifakı, çok partili hayata geçişle güçleri daha da artan bu sınıfların çıkarlarına tamamen uygundur. Türk bürokrasisinin içinde, başından beri var olan «Tanzimat Batıcısı» kanat, bu yolda büyük toprak ve ticaret çıkarlarını tamamen desteklemekte, onların ateşli savunuculuğunu yapmaktadır. 7 Eylül 1946 devalüasyonu ile, ithalatçı ve ihracatçılara büyük spekülâtif kazançlar sağladığı ileri sürülen bir Ticaret Bakanı, 1946 Aralık ayında Meclis'te yaptığı bir bütçe konuşmasında, devletçilik dönemini, Türkiye'nin iflâsı olarak ilân edebilmektedir: «Biz 1939 yılına ödeme aczi ile girdik. Maalesef söylüyorum. 1939 harp yılı gelmiş çatmamış olsaydı, bizi borçlarını ödemeyen memleketler listesine kaydedeceklerdi. Maalesef böyle bir felâketten daha büyük bir felâketle ancak kurtulabilirdik. Çünkü muhtelif memleketlerin bizde bloke paraları vardır. Mallarını alıyorduk. Paralarını vermiyorduk. Bunların yekûnu 80 milyon lirayı mütecavizdir.

Amerika'dan mal getiriyorduk. Aşağı yukarı siparişlerimiz kabul edilmez olmuştur. Çünkü 9 ay evvel getirdiğimiz malların bedellerini ödeyemiyorduk... O vakit bu vaziyette harp ekonomisinin kapalı hayatına girişimiz ve bu vaziyette kalışımız, bizim için kurtarıcı bir nimet oldu...»

Bu görüşe göre, «borçlarını ödeyemeyen memleketler listesine kaydedilmekten» kurtulmanın yolu, Batı'ya, daha doğrusu Amerika'ya sığınmaktır. Kudreti artan sınıfların taleplerini dile getiren bu görüşler karşısında direnebilmek, istenirse bile, kolay değildi. Hele Stalin'in tehdit edici yayılma politikası, direnme olanaklarını, görünüşe göre, büsbütün ortadan kaldırmıştır.

Türk dış politikasındaki Amerikancı yönelişe, çabucak susturulan dar bir sol çevre ve eski CHP kadrosundan pek az kişi, bağımsızlığımız açısından karşı çıkma cesaretini gösterebilecektir. Fakat Anglosakson çevrelerinin çok eskiden beri tanıdıkları Hasan Saka, Amerika ile imzalanan yardım antlaşmasından sonra, 1947 Temmuzunda Meclis'te, bağımsızlığımız açısından hiçbir endişeye yer olmadığını açıklayacak ve mesele halledilecektir: «... anlaşma aleyhine yapılmış olan neşriyat, Türkiye'nin bir yardım vesilesiyle, iktisadi serbestisinden fedakârlık ediyor telâkki ve mütalâasında bulunanlar, bilhassa mukavelenin ve kanunun neşrinden sonra, niyetleri samimi ise, kendilerine teşekkür ederim. Mutmain olsunlar. Ne Türk Hükümetinin, ne de Amerikan Hükümetinin tarihinde herhangi bir mukavele, yardım yoluyla müstakil, bağımsız bir devletin bağımsızlığına aykırı bir teşebbüs gösterilebilir.»

Böylece, 1947 yılından başlayarak, yalnız Türk dış politikasına değil, iç politikasına da, Amerikan faktörü, etkili bir güç olarak yerleşmiş bulunmaktadır.

lerde Batılı demokrasilere yönelen bir eğilim göstermiştir. Fakat bu eğilim, 1939 yılına kadar hiçbir zaman tam bağlantıya varmamış, 1939 bağlantılarından sonra da, ulusal çıkarların gerektirdiği esnekliği korumuştur. Öyle sanıyoruz ki, Türkiye'deki iç rejimin belirli ve sağlam bir felsefeye bağlanmış olduğu bu dönemde, dış politikamız için en uygun yol buydu. Eğer ulusal ve uluslararası durum savaşın önceki görüntüsünü korusaydı, Türkiye savastan sonra da bu politikasını devam ettirmek isteyecekti kanısındayız» (*Türk Dış Politikasının Yirmi Yılı 1945-1966*, SBF Dergisi, Mart 1966, s. 156).

Bununla birlikte, Yalta'da büyük devletlerin dünyayı nüfuz bölgelerine ayırdıkları ileri sürülmektedir. Büyük devletlerin dünya pazarlığının, Türkiye'nin tutumu üzerindeki etkileri, araştırılacak bir konudur.

ABD, 1946 yılı sonlarına kadar, atom bombası tekelinin verdiği güven içinde yaşamıştır. Bütün halklar gibi, Amerikan halkı da, savaştan bıkkındır. Bu şartlar altında ABD, askerlerini terhis etme, savaş ekonomisinden barış ekonomisine geçme çabası içindedir. ABD'nin «kabuğuna çekilme» fikri güçlü gözükmemektedir. Bu sebeptir ki, ABD, Türkiye'nin Sovyetler Birliği tarafından yutulma ihtimali karşısında ilgisiz kalmıştır. Fakat 1946 yılı sonlarından bu yana bu tutum değişmeye başlamıştır. Doğu Avrupa'da komünist rejimlere kayışın hızlanması, Yunanistan'da komünistlerin lehine bitebilecek bir iç savaşın sürüp gitmesi, Fransa ve İtalya gibi ülkelerde komünist partilerin iktidarı ele geçirme ihtimalinin belirmesi, Çin'de komünistlerin gittikçe ağır basmaları ve daha birçok azgelişmiş ülkede solcu ayaklanmaların görülmesi, kapitalist sistemin geleceği bakımından ABD'yi endişeye düşürmüş ve atom bombasının komünizmi önlemeye yetmediğini gören ABD, kapitalizmin dünya sistemini ayakta tutmak amacıyla hareket geçmiştir. Nasıl Sovyetler Birliği gittikçe daha fazla sayıda ülkenin komünist sistemi benimsemesini –hiç değilse kapitalist olmayan bir yol tutmasını– arzularsa, ABD de kapitalist kampın lideri olarak, kapitalizmin dünya hegemonyasını sürdürmek ve İngiltere ile Fransa'dan boşalan yeri doldurmak için dünya sahnesine fırlamıştır. Dâvâ, yalnızca Sovyetlerin muhtemel saldırılarını önlemek değil, kapitalist sistem içinde bulunan gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerin, hiç bir dış müdahale olmasa bile, kendi iç gelişmeleriyle kapitalizmden sosyalizme kayışlarını durdurmaktır. Bu sebeple, Amerikan ittifakı, askerî ve iktisadî yardımları, iki devletin bir ortak düşmana karşı klasik işbirliğinden ibaret kalmayacak, ABD, ilişki kurduğu ülkelerin belli bir ekonomi sistemini benimsemesini, belli bir kalkınma yolu izlemesini sağlamaya önem verecektir. Dünya çapında bu ekonomik sistem savaşında, ABD, kapitalizmden yana güçleri kuvvetlendirmeye, kapitalizme karşı olan güçleri zayıflatmaya ve etkisiz kılmaya çalışacaktır. Azgelişmiş ülkelerde kapitalizmin temsilcileri, sömürge ya da yarı-sömürge düzeninin ürünü olan büyük toprak ve ticaret çıkarlarıdır. ABD, bu çıkarları güçlendirmeye ve bunlardan sanayici imal etmeye yönelecektir. Sömürge ya da yarı-sömürge ilişkilerinin büsbütün tasfiyesini ve toplumsal devrim yoluyla bağımsız kalkınmanın gerçekleştirilmesini isteyen güçleri ise, ABD, ister istemez karşısına alacaktır. Böylece, ABD ittifakı ve yardımları, Sovyet tehlikesine karşı bu ülkeleri korumakla kalmayıp, aynı zamanda kurulu düzen ve bu kurulu düzenden yararlanırlar hesabına, karşı-devrimci sınıfı bir karakter taşımaktadır. Bunun içindir ki, ABD, tutumunu haklı göstermek amacıyla, milletlerarası hukuk alanında «dolaylı saldırı», «silâhsız saldırı» gibi yeni kavramlar geliştirmek ihtiyacını duymuştur. Saldırganı yalnızca Sovyetler Birliği, Çin diye değil, çok daha geniş ve müphem biçimde «milletlerarası komünizm» olarak tanımlamaya yönelmiştir. Uygulamalar, anti-empyralist karakterdeki komünist olmayan birçok milliyetçi -devrimci hareketin «milletlerarası komünizmin eseri» ilân edildiğini gösterdiğine göre, bu kavramdan beklenen hizmetin ne olduğu açıktır. Böylece dış saldırıya karşı korunma, «iç saldırı»ya karşı korunmayı da kapsamakta ve son çözümlemede, komünizm ile iç ve dış mücadele, kurulu düzenin uydulaşmış hâkim sınıfları ile Batı kapitalizminin çıkarlarının savunulmasını ifade etmektedir. Prof. Mehmet Gönübol, savaş sonrası yıllarında pek iyi görülmeyen, fakat bugün artık gizlenmesi mümkün olmayan bu gerçeği şu sözlerle belirtmektedir: «Azgelişmiş ülkelerin.... devrimci çabaları, başlıca iki amaca yönelmişlerdir:

1. İçerde ortaçağın derebeylik veya yarı-derebeylik kalıntılarını silmek.

2. İster siyasal, ister ekonomik nitelikte olsun, sömürgeleşmeye ve dış tahakküne karşı direnmek.

Kısacası, azgelişmiş ülkeler, hem iç düzenleri, hem de ilişkileri bakımından statükoya karşı bir durum almışlardır.

Azgelişmiş ülkelerin bu amaçlara ulaşmak yolundaki çabaları, iki büyük devletin farklı

biçimdeki dış davranışları ile karşılaşmaktadır. Sovyetler Birliği, Bolşevik ihtilâlinde beri, içerde ve dışarda statükoya, karşı durum almış, bir yandan kendi toplumsal düzenini değiştirirken, diğer yandan da dışarıda, dünyanın neresinde olursa olsun devrimci hareketleri desteklemiştir. Bu devletin, Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında Türkiye'ye yaptığı yardım, belki de bu çeşit yardımların ilkinin teşkil etmiştir. O zamandan günümüze değin geçen süre içinde Sovyetler Birliği bu davranışında tutarlı ve kararlı görünmüştür. Sovyetler Birliği'nin bu davranışına karşılık, Amerika Birleşik Devletleri bir yandan uluslararası alanda statükoyu korumaya çalışırken, diğer yandan da az gelişmiş ülkelerin iç düzenlerine karşı tutucu bir tavır takınmıştır. Gerçekten Amerikalı yetkililer, kendilerinin de devrimci bir geçmişe sahip olduklarını iddia ettikleri halde, bu devlet dünyanın neresinde olursa olsun, çoğuzaman tamamen yerli olan ve komünist nitelik taşımayan devrimci hareketleri, komünistler tarafından yönettildiğini veya komünist sızmalar sonunda ortaya çıktığını iddia ederek bu hareketleri bastırmak teşebbüsünde bulunmuştur. Çağdaş siyasal tarih, bu konuda örneklerle doludur. İran'da Musaddık'ın, Mısır'da Nâsır'ın, Kongo'da Lumumba'nın, Gana'da Nkrumah'ın vb.'nin giriştikleri devrimci çabalarda en büyük engelin, Amerikan Casusluk Teşkilâtı'ndan geldiğini bugün bizzat Amerikalılar itiraf etmektedirler.»⁴⁵²

Amiral Sezai Orkunt da, 12 Ağustos 1968 tarihli Cumhuriyet gazetesinde, Batı devletlerinin yalnız komünizme değil, yabancı sermaye imtiyazlarına aleyhtar Atatürk Türkiye'si tipi milliyetçi -devrimci rejimlere de karşı olmalarının nedenini şöyle açıklamaktadır: «Batı devletlerinin denizasıırı sermaye yatırımları, bu sermayenin yatırıldığı topraklarda kendisine bağlı veya hiç değilse taraftar siyasî ve askeri bir istikrar arar. Bunun en ilkel ve rahat ortamı sömürgeci. Sömürgecilik terk edilmiş olduğuna göre, arkasında devletin ağırlığı olan yabancı sermaye, çalışacağı topraklarda ya liberal bir iktisadî düzeni veya sermaye düşmanlığı yapmayan bir rejimi arzular. Krallık veya Batı anlamı içinde demokratik bir idare şekli sermaye için farketmez. Her iki ortamda da bu sermaye, gelişme zemini bulur. Ancak, bu sermayenin en çok çekindiği husus, bir tarafta komünizm, diğer tarafta ihtilâlcî milliyetçilik akımlarıdır.

Komünizm, oturduğu sert sosyalist temel ve tedbirler bakımından imtiyazlı yabancı yatırımlara kat'iyen tahammül etmez. Onun girdiği yerden yabancı sermaye ya kaçır, veya massedilir. Yabancı sermaye, haklı olarak, komünizm kadar katı devletçilik ve milliyetçilik anlayışlarından da korkar. Bunun içindir ki, Amerikalı, hem yatırımlar hem de onun doğurduğu siyasî sebepler yüzünden barutun icadından sonra en tehlikeli keşfin milliyetçilik akımları olduğunu ifadede zaruret duymuştur.

Bu itibarla, reformlar için dış yatırımlara veya hammadde kaynaklarına ihtiyaç duyan büyük sanayi memleketleri, kendi pazarlarının, pazar olması muhtemel sahaların ne komünizme kaymalarına ve ne de milliyetçi bir sosyalizm izlemelerine açık veya kapalı her metod ile karşı koymak isterler.»

ABD, komünizmle mücadele derken, yalnız komünizmle değil, sermayesi için komünizm kadar tehlikeli saydığı milliyetçi, devrimci ve devletçi hareketlerle de mücadele etmektedir. Bu mücadeleyi ABD, kendi sermayedar sınıflarıyla işbirliğine istekli bulunan sınıfların egemenliğindeki güçlerin iktidara gelmesini sağlamak, ister komünist ister milliyetçi olsun, öteki güçleri toptan komünist sayarak karşısına almak suretiyle yürütmektedir.

İşte antikomünizm ideolojisine sarılarak yürütülen dünya egemenliği mücadelesinin altında, böyle bir sınıfsal gerçek yatmaktadır. Nitekim bugün de Nato ve İkili Anlaşmalar tartışmaları, millî güvenlik endişelerini aşan bir anlam taşımakta ve millî güvenlik çok, sınıf çıkarları savunulmaktadır. Prof. Gönlübol'un sözleriyle: «memleketimizde dış politika kararlarının büyük çoğunluğu, siyasal iktidarın gücünü pekiştirecek veya büyük iş çevrelerinin çıkarlarını koruyacak biçimde alınmaktadır.»⁴⁵³

Özetlersek, savaş sonrası yıllarında Türkiye'nin Amerikan ittifakı peşinde koşması, içerde gücü artan sınıfların yararına olmuştur. Bu ittifakla, o sınıflar daha da güçlenecektir.

Ne var ki, savaş sonrasının olağanüstü şartları ve Stalin'in tehditleri, milli güvenlik endişesiyle hareket eden çevreleri de Amerikan ittifakını aramaya itecektir. ABD'nin nihayet 1947 yılında Türkiye ile ilgilenmesi, Truman Doktrini'nin ilânı ve Amerikan savaş gemilerinin 1946'dan başlayarak Türk limanlarını ziyareti, hoşnutlukla karşılanacaktır. ABD, başlangıçta Türkiye ile bir ittifaka gitmekten kaçınacaktır. Gerçi Truman Doktrini ile, Türkiye'ye askeri yardım yapmaya başlayacaktır. Ama bu ünlü doktrin, iki taraflı bir savunma anlaşması değildir. İngiliz Entelijans Servisi'nin ön planda kişilerinden biriye Sovyetler hesabına casusluk eden Kim Philby'nin hatıralarında yazdığına göre, Washington ve Londra, o tarihlerde Türkiye'yi savunmayı düşünmemektedirler. Philby, Sovyet işgalinden sonra gerilla savaşının şartlarını hazırlama göreviyle, 1947 yazında Türkiye'ye gönderilmiştir. Philby, görevi hakkında şunları yazmaktadır: «Anglo-Amerikan planının, böyle bir savaş patlar patlamaz Türkiye'yi kendi kaderine terk etmek olduğu, Türklere açıklanamazdı. Kesin olarak inanılıyordu ki, Türkler, bu planlar hakkında en küçük bir kuşku duyarlarsa Batı'ya karşı itimatları kalmayacaktır.»⁴⁵⁴ Nitekim Türk yöneticileri de, Truman Doktrini ile, ülkenin güvenliğinin sağlandığı kanısında olmadıkları için, ittifak aramakta devam etmişlerdir. NATO'ya girme yolunda çaba göstermişlerdir. Türkiye, NATO dışında bırakılınca endişeye kapılmışlar, Amerika ve İngiltere'nin katılacağı bir Akdeniz Paketi tasarısını ileri sürmüşlerdir. Washington, Amerikan kamuoyunun NATO'ya bile güçlükle razı olduğu, bu taahhütlerin Doğu Akdeniz'e uzatılmasını asla hoş karşılamayacağı gerekçesiyle, ittifak isteğini reddetmiştir. Ne zaman ki, Washington, Türk topraklarında Amerikan üsleri kurmak ihtiyacını duyacak, işte ancak o zaman Türkiye'nin NATO'ya alınmasını sağlayacaktır. ABD, Türkiye'nin 1952 yılında NATO'ya girmesiyle, bu antlaşmanın üçüncü maddesine dayandırılan ve gizli tutulan «ikili anlaşmalar»la Türkiye'de üsler kuracaktır.

ASKERİ YARDIMLAR

1947 yılında üsler, henüz söz konusu değildir. ABD, o tarihlerde kendi askerlerinin dışında askere ihtiyacı olacağı düşüncesiyle, Amerikan anlayışına uygun ordular kurma çabasındadır. Nitekim Truman'ın Ekim 1949 tarihli «Karşılıklı Savunma Yardımı Kanunu» gerekçesinde bu tutum açıklanmaktadır: «Yabancı hükûmetlere yapılacak yardımlar, onların iktisadi ve siyasi güvenliklerini sağlamakla beraber, aslında Amerika'nın güvenliği uğrunda yapılmış yardımlar olarak düşünülmektedir. Amerika'nın bu güvenliğinin artırılması için, yabancı devletlerin askeri güçlerini artırma yönünde çaba göstermelerini istememiz gereklidir.» Bu görüşü desteklemek için, ABD yardım kanunlarında, bir Amerikan erinin giderinin 4500 dolar, yardım alan ülke erinin ortalama giderinin ise 540 dolar olduğu, hizmetin sekizde bir ucuzlukla sağlandığı sık sık belirtilmektedir. Prof. Baade, bu mantıkla şu hesabı yapmaktadır: «Bir Amerikan tümeninin Amerikalılara mâliyeti 500 milyon dolar, bir Alman tümeninin Almanlara mâliyeti 250 milyon dolardır. Alman tümenini ölçü alırsak, Türkiye'nin Batı savunmasına katılma payı 18 tümen x 250, yani 4,5 milyar dolardır.»⁴⁵⁵

Fakat Washington'da yapılan bu hesaplar, Ordu'da modern silâhlara büyük ihtiyaç duyulduğu için, o zamanlar Ankara'da pek yapılmamaktadır. 1947 tarihli Askerî Yardım Anlaşması ile, silâhların «verildikleri gayelerden başka bir gayede kullanılmasına» ABD'nin müsaade etmeyeceğini kabullendiğimiz halde, bu taahhüdün anlamı, ancak 1964 yazında Johnson'un «Bu silâhları Kıbrıs'ta kullanamazsınız» diye İnönü'ye mektup yazması üzerine kamuoyunca anlaşılacaktır.

O günleri yaşayan bir subay olarak Orhan Erkanlı, askeri yardım yoluyla, Amerika'nın kendi anlayışına göre Türk Ordusu'nu düzenlemeye koyuluşunun hikâyesini şöyle anlatmaktadır: «1947 senesinde Truman Doktrini... ile başlayan Amerikan askeri yardımı birçok tabii neticeleri de beraberinde getirdi. Ankara'da bir 'Amerikan Askerî Yardım Kurulu'

faaliyete geçti. Bu kurula bağlı olarak tümenlere kadar her büyük karargâha birer askeri ekip (Field Team) verildi. (İkili anlaşmaların çoğu Amerikan Askeri Yardım Kurulu başkanları ile Türk Hükümetinin yetkilileri arasındaki özel görüşmelerde vücut bulmuştur).

Amerikan silâh ve malzemesinin kullanılmasını öğretmek için ordumuzun çeşitli mekteplerinde Amerikalıların nezaretinde kurslar açıldı ve birçok subay ve astsubayımız aynı maksatla Batı Almanya'ya, Amerika'ya kurslara gönderildiler (Bu arada biz de Batı Almanya ve Amerika'daki bütün kurs ve okullara gittik, geldik, bu dönemi teferruatıyla yaşadık).

Harp dışında kalmamıza rağmen, harbin bütün ağırlığını, sosyal ve ekonomik tahribatını sırtında taşıyan Türkiye, her şeye muhtaç durumda idi. Bu ihtiyaç ve bir an evvel güçlü bir orduya sahip olmak arzusu, bizi, Amerika ne verirse (bilgi, malzeme, silâh ve hattâ postal ve çorap) onu almaya zorladı. Türkiye, mutlak bir samimiyet ve sâfiyetle, silâhlı kuvvetlerinin kontrolünü, eğitim, organizasyon ve lojistik destek bakımlarından Amerikalıların eline bıraktı. Fakat Amerika cömert olduğu nispette, hesaplı ve geleceğe ait planlı bir çalışma içinde olduğundan, malzeme, silâh ve bilgi ile beraber, kendi askeri usullerini de Türkiye'ye getirdi, bütün ikmal kaynaklarımızı elinde topladı. Tek satıcı, tek verici durumuna geldi.

Kısa zamanda ordumuzun kuruluşunu da değiştirdik. Kuruluşları, Amerikalılara benzetirken, personel ve malzeme kadrolarını da aynen aldık. Siyasî alanda hükümeti büyüleyen 'Küçük Amerika' olma hayali, askerleri de sardı ve 'Kardeş Amerikan Ordusu' olmak hedefine doğru süratle yol aldık.

Kuruluş ve kadrolar değişince, eğitim ve ikmal usulleri, taktik (tabiye) kurallarını değiştirmek de faydalı mütalâa edildi. Amerikan Ordusunun ikmal, eğitim ve tabiye ile ilgili bütün kitaplarını (talimnameler) tercüme ettirerek aynen uygulamaya başladık. Hattâ o kadar ki, Amerikan İdare Talimatnamesinde 'PAPAZ' yazılan yere biz, 'ALAY İMAMI' koyacak kadar tercümede sadık kaldık. Kıyafetten kara kazana kadar her şey değişti; bütün askeri okullarımız, Amerikan askeri okullarına benzetildi. Türk devletini daima ayakta tutan, felâketlerden, yenilgilerden çekip çıkaran kişileri, Atatürkleri, İnönüleri, Karabekirleri, Cebesoyları, Gürsellersi, Sunayları, Turalları yetiştiren Harp Akademileri (Erkânı Harbiye Mektepleri) dahi yön, tedrisat, stratejik ve taktik konsept değiştirdi. Amerikanlaştı.»⁴⁵⁶

Feridun Akkor'un 6 Aralık 1967 tarihli Cumhuriyet gazetesinde açıkladığı bir anı da, Türk Ordusundaki Amerikan müdahalesinin anlamını belirtmek bakımından dikkat çekicidir: «1950 yıllarında Amerikan askeri yardımı gelmeye başladığı sıralarda, Türk Ordusunun alınan silâhlara paralel yeni bir eğitim programı uygulamak zorunda kalmasını normal karşılamıştık. Ancak, bu konuyu süratle ele alan müttefiklerimizin, bir anda geleneklerimizi yıkıp bütün müesseselerimizin temeline girmesindeki aceleciliğin nedenlerini birdenbire kavrayamamıştık. Hele büyük geçmişe sahip, değerli kumandanlar yetiştiren Harp Akademisi ile ilgilenip bir yıllık bir öğretim süresi tanımlarını, basit bir programla yalnız tabur kumandanı seviyesindeki subayların yetiştirilmek istenilmesindeki sebebi anlayamamıştık.

Halbuki Türk Genelkurmayı da Batılı ülkelerde olduğu gibi, en az üç yıllık bir eğitim devresi içinde, bilgili ve üstün nitelikte kurmay subaylar yetiştirme arzusundaydı. Bu görüşümüzü karşı tarafa aktaracağımız sırada, bir gün Yardım Kurulu Başkanı Generalin Harp Akademisi öğrenim süresinin bir yıla indirilmesini, aksi takdirde askeri yardımın kesileceğini söylemesi, bizleri şaşırtmıştı. Yapılan askeri yardımın Harp Akademisinin bir veya üç yıl olmasıyla herhangi bir ilişki kuramadığımızdan bunda bir yanlışlık olacağı kanısıyla, konuyu bir kere daha ilgililerle konuşup çözmeye karar verdik. Bu arada yetkili bir subay, bize, 'Türk Ordusunun denizaşırı bir harekât yapmayacağı ve büyük çaplı bir kara harekâtını gerilla savaşları içinde ve tabur üniteleri hâlinde sevk ve idare edeceğine göre, üç yıllık bir eğitime lüzum olmadığını' söylemek suretiyle Amerika'nın gerçek görüşünü on yedi yıl

önce bizlere anlatması bakımından önemliydi. Dostluk kurmaya çalıştıkları bir ülkenin tarihini bilmeyenlere karşı uzun uzun Çanakkale, Dumlupınar ve Sakarya'dan söz etmenin faydasızlığı içinde, yanından üzülerek ayrılmak zorunda kaldık. Bununla beraber, yeni dostlarımız, memleketsever insanların sert çıkışları ile bu ısrarlarından vazgeçmişlerse de, yine de silâh, araç ve buna dair bilgileri bizlere vermede ayak diremişlerdir.»

Türkiye'de uzun yıllar incelemeler yapan bir Amerikalı profesör ise, Amerikan askeri yardımını şöyle değerlendirmektedir: «Truman Doktrini'ni uygulamak üzere, 1948'de Amerikan Askeri Yardımının tesisiyle, Türk Ordusu, generallerinin, onlardan çok daha yüksek ücret ve imtiyaza sahip Amerikalı çavuşlar tarafından eğitime tâbi tutulması gibi acayip bir durum karşısında kalmıştır.»

Türk askerlerince, «önceden görmedikleri ve işitmedikleri tipte teçhizatın kullanılmasını öğretmek gerekliydi. Onlar modern bir askeri kuruluşa nasıl iştirak edileceğini öğrenmek durumundaydılar. Bu yeni misyonun ortaya çıkışı, bir talih eseri olarak, 1950 genel seçimleri sonucu, Türk siyasi rejiminin değişmesiyle aynı zamana rastlamıştır. Böylece, yaşlı ve daha muhafazakâr bazı subayların tasfiyesi ve Genelkurmay'da bir yenilemeye gidilmesi mümkün olmuştur. Zira yeni rejim, eski kıdemli subaylara karşı herhangi bir kişisel minnet borcu altında değildi. Türkiye'nin Kore Harbi'ne katılması da, yeni tip eğitim ve reorganizasyon, yani kısaca modernleşme yolundaki genel baskıyı arttırmıştır.»⁴⁵⁷

Bu Amerikalı profesöre göre, 1952 yılında, Türkiye'deki Askeri Yardım Kurulu (JAM-MAT), ordu karargâhlarına ve yardım alan tümen, tugay ve alaylara (field training) için Amerikan ekipleri yerleştirmiştir. «Bu ekipler, esas itibariyle, istişari birliklerdir, 'teftiş' sözünün kullanılmasından kaçınılmıştır. Bu ekiplere, potansiyel olarak tehlikeli bir durum yüzünden ihtiyaç duyulmuştur. Görülmüştür ki, Amerikan yardımından sağlanan taşıt araçlarının yüzde 40 ilâ 50'si kullanılmaz haldedir. Bunun nedeni bakımsızlıktır.... 1952 sonunda araçların hemen yüzde 90'ı yeniden işler duruma getirilmiştir.» Araçların bakımındaki bu düzelme, Amerikan ekiplerinin doğrudan doğruya müdahalesi ile gerçekleştirilmiştir. Türkiye'ye kabul ettirilen usul şöyledir: Türk birliklerinde bulunan Amerikan ekibi, teçhizat ve eğitim bakımından bir yetersizlik görünce, ne yapılması gerektiği hususunda, birlik kumandanına hemen «tavsiye»de bulunmaktadır. Eğer kumandan bu tavsiyeye uymayı reddederse, ona, meselenin Ankara'ya yazılacağı söylenmektedir. Kumandan yine de direktirse, bir raporla durum, Ankara'daki Askeri Yardım Kurulu'na bildirilmektedir. Mesela, orada Türk Genelkurmayı'nın ilgili kişileriyle birlikte bir sonuca bağlanmaktadır. Profesör, bu mekanizmanın mükemmel işlediğini ve Amerikan ekibinin birliklerde sözünün dinlendiğini yazmaktadır.⁴⁵⁸

Bu çabalarla, ABD'nin, kendi ideolojisini benimsemiş bağımlı ordular kurma amacını güttüğü şüphesizdir. Bu çabalar, Atatürkçü ve milliyetçi geleneğe sahip Türk Ordusu'nda etkisiz kalmıştır. Ama ABD, başka ülkelerde aynı metodlarla, Orhan Erkanlı'nın deyimi ile, «quydu ordu»lar yaratmıştır.

AMERİKAN KALKINMA MODELİ

ABD bir yandan askeri yardım yoluyla Ordu ile uğraşırken, öte yandan iktisadi yardım yoluyla, 'Türk ekonomi politikasını etkilemeye yönelmiştir. Fakat bu konuda da ABD, önceleri nazlı davranmıştır. 1947 Martında, Amerikan Meclisi'nde konuşan hükümet sözcüsü, «Türkiye mali yardım talep etmek üzere, müteaddit defalar Amerika'ya müracaat etmiştir. Fakat Amerika Hükümeti, bu müracaatların bâzılarını müsait karşılayacak durumda değildi» demektedir. ABD, o tarihe kadar Türkiye'ye 41 milyon doları bulan krediler açmıştır. Bütçesinin yarısına yakın bir kısmını savunmaya ayıran Türkiye'nin ağır bir

askeri yük altında bulunduğunu kabul etmekle birlikte, geniş ekonomik yardımlardan kaçınmıştır. Nitekim Marshall Planı'ndan Türkiye'nin yararlanması konusunda, ABD, önce isteksiz davranmıştır. Türkiye, Marshall Planı'ndan 615 milyon dolar yardım istemiştir. Amerikalı uzmanlar, bir rapor hazırlayarak, Türkiye'nin yardıma ihtiyacı bulunmadığını, savaş yıllarında bir tahribata uğramadığını, yeterli döviz ve altın stokuna sahip olduğunu, sanayi üretiminin savaş öncesi yıllarına nazaran arttığını belirtmişler ve Türkiye'nin yardım görmek şöyle dursun, Avrupa'nın kalkınmasına yardım edebileceğini ileri sürmüşlerdir. Onlara göre, Türkiye, kalkınma programının finansmanını kendi başına karşılayabilecek durumdadır. Türk Dışişleri Bakanı ise, Amerikalı uzmanların iddialarını kabul etmekle birlikte, vardıkları sonucun yanlış olduğu, Türkiye'nin makina ve teçhizat için yardıma ihtiyacı bulunduğu görüşünü savunmuştur. Nihayet ısrarlı çabalarla Türkiye, Marshall Planı'na alınmış ve 8 Temmuz 1948'de Türk parlamentosu, ABD ile Türkiye arasındaki İktisadi İşbirliği Anlaşması'nı tasdik etmiştir. 1948 sonbaharında da yardım programına nezaret için bir Amerikan misyonu Türkiye'ye yerleşmiştir. Ama ümit edilen miktarda yardım alınamamıştır. 1949 - 1950 mali yılı sonunda, Amerikan yardımı ancak 180 milyon doları bulacaktır.

Türkiye'nin Marshall yardımından yararlanması, şu gerekçeyle kabul edilmiştir: Savaşın yıkık çıkan Avrupa'nın gıdaya ve hammaddeye ihtiyacı vardır. Türkiye, aldığı yardımlarla tarımını geliştirecek ve Avrupa'nın gıda ve hammadde deposu hâline gelecektir. Buna karşılık, sanayi mamüllerini Avrupa'dan alacaktır. Atatürk döneminde amaç, sanayi ülkesi olmak iken, Marshall yardımı ile amaç, Avrupa'nın tarım ülkesi olmaktır.

ABD ve ABD egemenliğindeki milletlerarası kurumlar, böylece Türkiye'nin ekonomi politikasını çizmeye koyulmuşlardır. Esasen daha 1946 yılından başlayarak, Türk kalkınmasında Amerikan görüşleri hâkim olmaya başlamıştır. ABD, devletçiliğin bırakılmasını, özel teşebbüsün ve yabancı sermayenin teşvik olunmasını, devletin sanayiden çok bayındırlık işlerine yatırım yapmasını istemektedir. «Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi» adlı Thornburg Raporu, Türk ekonomisine Amerikan müdahalesinin aşırı bir örneğidir. Rapor, ABD'nin, «Türk ekonomisinin kalkınması için yardımlarda bulunup bulunamayacağı, ne gibi yardımlara ihtiyaç olduğu ve bunların ne şekilde yapılacağı» hususunda vereceği kararlarda ilk verileri sağlamak amacıyla hazırlanmıştır. Raporda devletçiliğe son verilmesi fikri ileri sürülmektedir: Türkiye'de, «*sınat kalkınmanın ilk devresinde, hususî teşebbüsün rolünün tanındığı doğrudur. Fakat memleketi kurma işini Devletin kendine alacağı Hükümetin resmen ilân etmesi üzerine, hususî teşebbüsün sanayi sahasındaki inkişafı birdenbire durmuştur.*»

Atatürk dönemindeki kalkınma çabasını böylece elçştiren Amerikan iktisatçısı, Türk devlet adamlarının, kendisine hükümetin özel teşebbüse çok önem verdiğini ve gelişmesini arzuladığını açık olarak ifade ettiklerini yazmakta, fakat «biz söze değil, eyleme bakarız» demektedir: «Bu hususta son zamanlarda yapılan beyanlar, dış yardım temini arzusuyla ve samimi olarak yapılmış olabilir. Ancak bunun da söz vermekten ziyade, icraatla ispat olunması lâzımdır.»⁴⁵⁹

Thornburg, bundan sonra hayret verici tavsiyelerini sıralamaktadır: Karabük Demir-Çelik Fabrikası tasfiye edilmelidir. «Karabük'ü Türk halkının hakiki ihtiyaçlarının temini uğrunda feda etmek, ilgili Türk makamlarının cesareti ve gerekli değişikliğin tahakkuku için Türkiye'ye yardım edebilecek Amerikalıların bilgi ve hüneri için bir imtihan olacaktır.»⁴⁶⁰

Savaşın sonra hazırlanan kalkınma planında yer alan projelerin hiçbirisi, «Amerikalı sermayedarlara tavsiye edilecek» nitelikte değildir. Türkiye 125 lokomotif imal edebilecek bir fabrika kurmak için Amerikan İthalât ve İhracat Bankası'ndan 14 milyon dolar kredi istemiştir. Thornburg, projeyi veto etmektedir: «Esas itibarıyla ziraatçı olan ve ziraat için lüzumlu olan çelik sapan ve sair malzemeyi henüz yapamayan bir memleketin lokomotif inşa etmek arzusu mevsimsizdir. Türk makamları bu şekilde düşündükleri müddetçe dolarları-

mızın ve bu gibi makinaları imal edecek fabrika malzemelerimizin vatanımızda kullanılması daha iyi olacaktır.»⁴⁶¹

Türkiye'nin makina ve motor imali projesi de reddedilmektedir: «Uçak ve diesel motorlarıyla sair girift makinalar imali için Ankara'da bir fabrika tesis etmek tasavvuru da aynı sınıfa dahil edilebilir. Lokomotif imaline ve bu sayfalarda zikrettiğimiz sair imalâta ait tasavvurları da aynı şekilde telâkki etmemiz lâzımdır. Bu gibi tasavvurları hazırlayan veya mütaâlâa eden kimselere Amerikalılar iyi mesai arkadaşı nazarıyla bakamayacakları gibi, memleketin malî kaynaklarını böyle projelere tahsis eden bir hükümetin de yabancı sermayedarlara itimat telkin ettiği iddia olunamaz.»⁴⁶² Türkiye, basit tarım araçları imali ile yetinmeli, bunların bile bir kısmının montajından öteye gitmemelidir: «Mahsulün istihsalinde, çoğu sapan, el âletleri ve araba gibi basit âlât ve edavata lüzum vardır. Bunların bir kısmı Türkiye'de imal olunabileceği gibi, diğerlerinin montajı da Türkiye'de yapılabılır.... Amerika'da ziraat âletleri imali ile iştigal eden kimseler, hangi ziraat âletlerinin mahallen imal olunması, hangilerinin montajının mahallen yapılması ve hangilerinin de mamûl olarak ithal olunması lâzım geleceğini pek iyi tâyin edebilirler.»⁴⁶³ Türkiye'de sunî gübre fabrikası kurmaya dahi şimdilik ihtiyaç yoktur: «Türk tarımında sunî gübre hâlen mübrem bir ihtiyaç arzetmemektedir. Bir gün belki mübrem bir ihtiyaç olabilir. Fakat hâlen daha büyük bir hububat istihsalini tevzi imkânları bulunmadığından sunî gübreye o kadar mühim bir ihtiyaç nazarıyla bakamayız.»⁴⁶⁴ Thornburg, yerli - yabancı özel teşebbüsün aleyhinde olacağı için, Türk Hükümetine gemi almak üzere bile kredi verilmesine karşıdır: «Türkiye'nin deniz sanayiinin inkişafında faydalı bir rol oynayabilecek olan hususî teşebbüsün çok aleyhinde olacağı için Türk Hükümetine gemi mübayaası için dolar kredisi vermek doğru değildir.»⁴⁶⁵ Amerikan sermayesi adına konuşan Thornburg'a göre, Türk Hükümetinin yapacağı en iyi iş, yabancı sermayeye de yerli sermaye ile eşit haklar tanıyan bir yabancı sermayeyi teşvik kanunu çıkarmaktır. «Aleyhte ve keyfî muameleye mâruz kalmayacaklarına dair hükümetin hususî teşebbüse teminat vermesi, ilk nazarda kapitülasyonlarla sunî bir benzerlik arzedeceğinden Türkiye'de bidayette pek hoş karşılanmayabilir. Maamafih, kapitülasyon ile bunun arasında büyük fark vardır. Kapitülasyonlar sadece ecnebileri ve bunları Türk halkının zararına olan imtiyazlarına müdahaleye karşı himaye etmiştir.»⁴⁶⁶ Halbuki şimdi, yerli-yabancı sermayeye eşit teminat söz konusudur. Thornburg, ayrıca Amerikan sigorta şirketlerinin ve bankalarının Türkiye'de şubeler açmalarını, kamyonla yük taşıma işinde Amerikan tecrübe ve müteşebbisliğinden yararlanılmasını, Türk idaresinde Amerikan müşavir firmalarının seçeceği uzmanlar kullanılmasını istemektedir. Thornburg, Amerikan yayınlarının Türkiye'ye girmesi işini bile unutmamaktadır: «İyi seçilmiş Amerikan kitap ve mecmualarının daha büyük sayılarda bulundurulması esaslı bir ihtiyacı karşılayacaktır. Amerikan romanları, millî bir vasıf olan yeni bilgi ve fikirleri aksettirmek veya bâzı hallerde yaratmak bakımından faydalıdır. Her ne kadar kitap ve mecmualarda ileri sürülen bütün fikirler, Amerika'da bile faydalı sayılmazsa da, sağlam bir câmiada iyi fikirler, kötülere her zaman galebe çalar.... Kitap ve mecmuaların muhteviyatından birçok Türk yayınları da istifade edebilir.»⁴⁶⁷

İşte Amerikan yardımı, buna benzer fikirlerle Türkiye'ye gelmektedir. İşin dikkat çekici yanı, bu fikirlerle sahip olan ve bunları haysiyet kırıcı biçimde açıklayan Thornburg'un o yıllarda ülkemizde itibarlı bir kişi olmasıdır. Thornburg'tan basında, özellikle Vatan gazetesinde, «Büyük Türk dostu» diye söz edilmekte ve görüşleri övülmektedir.

Türk Hükümetinin, ekonomi politikamızın tesbitine yardımcı olacak incelemeler yapmak üzere çağırdığı Dünya Bankası Heyeti'nin hazırladığı rapor da, Thornburg Raporu gibi itibar görecektir. Halbuki Heyet Başkanı Barker'in adıyla anılan bu raporda da, daha ağırbaşlı bir dille ifade edilmekle beraber, benzer tavsiyeler yer almaktadır. Nitekim Barker Raporu, sanayie öncelik tanınmasına karşıdır: «Türkiye'nin sanayileşme hedefini terketmesini tavsiye edecek değildir. Fakat biz, bu hedefe varmanın en kestirme yolunun, tarımsal

gelişmeye önem vermek olduğunu tavsiye ediyoruz.» Barker Raporu ile sunulan reçete, şöyle özetlenebilir: Şumullü bir planlamaya gidilmemelidir. Kalkınmada ağırlık, tarıma ve hammadde üretimine verilmelidir. Devletçilik tasfiye edilmeli, özel teşebbüse her alan açılmalı, yabancı sermayeyi engelleyen mevzuat değiştirilerek yabancı sermaye getirilmelidir. Enflasyon ve dış ödemegüçlüğütehlikeleridüşünüterek,kalkınma hızı yüksek tutulmamalıdır.

ABD, bu görüşleri, yardımlar üzerinde kurulan denetim yoluyla, geniş ölçüde empoze etmesini bilmiştir. Marshall yardımını mekanizması şöyle işlemiştir: Yardım alan ülke, toprakları üzerinde yerleşmiş Amerikan Yardım Heyeti'ne isteklerini bildirmektedir. İstekler, Washington'daki Ekonomik İşbirliği İdarəsi'ne iletilmektedir. Bu idare, uygun gördüğü istekleri, Amerikan piyasasından satın alarak yerine getirmekte ve özellikle Amerikan gemileriyle bunları yardım gören ülkeye sevk etmektedir. Yardım miktarı ve hangi alanlara yöneltileceği konusundaki tartışmalar, ABD'ye, söz konusu ülkenin ekonomi politikasını etkileme olanağını getirmektedir. Üstelik, verilen yardımların, Türk parası karşılığı, Merkez Bankası'nda ABD adına bir hesaba yatırılmaktadır. Karşılık paralar denen bu fonun kullanılışı, Amerika'nın müsaadesiyle mümkün olduğu için, ABD'ye ikinci bir müdahale olanağı sağlamaktadır.

ABD, bu olanaklardan, bir yandan Amerikan sermayesinin çıkarlarını gözetmek, öte yandan büyük toprak ve ticaret çıkarlarını geliştirmek, onları birçok halde yabancı sermaye ile işbirliği hâlinde ve genellikle hafif tüketim sanayiine yöneltmek için yararlanmıştır. Devletin olanakları da, bu politikaya uygun biçimde, kullanılmaya başlanmıştır. Savaş öncesi dönemde, yalnızca devletin yardımlarıyla «milli bir kapitalizm» kurmak söz konusu iken, şimdi devlet gücüne, Amerikan Hazinesi'nin yardımları ile yabancı sermayenin gücü eklenmiştir. Böylece kapitalist sınıf, savaş öncesi dönemle kıyaslanamayacak ölçüde büyük destek görecektir ve çok daha hızlı bir gelişme gösterecektir. Yalnız artık «milli» bir kapitalizm değil, «işbirlikçi» bir kapitalizm söz konusudur.

III

İŞBİRLİKÇİ KAPİTALİZM VE İRTİCA

ANTİKOMÜNİST İDEOLOJİ

Amerika'ya yakınlaşma ile çok partili hayatın ön plana geçirdiği sınıflar, «hürriyet» ideolojisi ile ortaya çıkmakla birlikte, hiç de hürriyetçi bir davranış göstermemişlerdir. Kemalist hareket, kurulu düzene karşı, devrimci, yani solcu bir hareket olduğu halde, solculuk en büyük küfür hâline getirilmiştir. Antikomünizm silâhına sarılan bu sınıflar ve destekçileri, hürriyet iddialarına rağmen, vatan yüzeyinde öyle bir rüzgâr estirmişlerdir ki, 1945 öncesinin Köy Enstitüleri ve toprak reformu gibi devrimci hareketlerini, bu eserlerin mimarları bile savunmak cesaretini bulamamıştır. Hasan Âli Yücel'in dahi komünistlik suçlamaları altında bir köşeye itilebildiği bir ortamda, fikir özgürlüğü ve sol hareketler, büsbütün ortadan kaldırılmıştır. Bu irticaî gidiş karşısında, Necmettin Sadak gibi liberal düşünceli bir iki yazarın uyarımlarının farkına bile varılmamıştır. Sadak, 8 Mart 1947 tarihli Akşam gazetesinin başyazısında şu uyarınayı yapmaktadır: «Bu manzara, yani 'sol' denilen her türlü fikirlere düşman koyu sağcılık, demokrasi ve hürriyet gibi en basit, en umumî mefhumlara uymadığı gibi, memleketin ilerleyişi bakımından memleket için komünistlikten daha hafif bir tehlike değildir.»

Çok partili hayatla yükselen sınıflarla kurulu düzen savunuculuğuna çıkan ABD'nin işine gelen bu «Mc Carthy'cilik», irticaın yeni bir biçimde ifadesi olmuştur. Gerçi çok partili hayatın Türkiye'de bir özelliğini teşkil eden din istismarcılığı dolayısıyla, 1946'dan başlayarak şeriatçı akımlar yeniden başkaldırmıştır. Menderes gibi politikacılar, 1949'da Sivas'ın ünlü Nakşibendî Şeyhi İsmail Efendi'yi ziyaret edip elini öpmüşler, daha sonraları Said-i Nursi'lerden medet ummuşlardır. Ticaniler Meclis'te Arapça ezan okuyacak cesareti bulmuşlardır. Şeriata dönüş isteyen, hilâfeti ve Abdülhamit'i savunan yayınlar alıp yürümüştür. Atatürk heykelleri kırılmıştır. «Büyük Cihad» dergisi, «Milletin, Atatürk devrimine minnettar olduğunun asla doğru olmadığını» yazmıştır. Yeşil sarık, seçim kazanma yolunda seferber edilmiştir. Atatürk pozitivistizminin sol akımlara etkili biçimde karşı koyamadığı, solculuğa karşı din eğitiminin geliştirilmesi, Hamdullah Suphi gibi kişiler tarafından Meclis'te ve CHP Kurultayı'nda savunulmuştur. Amerikalı uzmanlar, İslâmiyet yoluyla komünizmi önlemeyi planlamışlardır. Din istismarcılığı için okullara din dersi konması, türbelerin açılması, yeniden İlähiyat Fakültesi kurulması, Kur'an kurslarının yaygınlaşması, Atatürk döneminde öğrenci bulamayarak kapanan imam - hatip okullarının aydın din adamı yetiştirme gerekçesiyle yeniden canlandırılması vb. gibi yollara başvurulmuştur. Ama yine aynı güçler, kendi çıkarları için yararlandıkları dini irtica grupları kontrolden çıkma istidadı gösterince, onlara karşı çıkmışlardır. Din istismarcılığına, ancak bu istismar-

cılıktan çıkar sağlayan sınıflara zarar vermediği ölçüde müsaade edilmiştir. Zira bu sınıflar, şeriate dayanan eski hayat tarzına dönmeye zerrece istekli değillerdir. Gazetelerin sosyete sütunlarında kolayca görüleceği üzere, Batılı zenginlerin yaşayışını en israfli biçimde taklit etme yarışı içindedirler. İş hayatında ve özel hayatlarında yabancılarla yakın ilişkiler kurmuşlardır. Oğulları ve kızları, İmam - Hatip okullarında, Kur'an kurslarında değil, frenk okullarında yetişmektedir. Bu sebeple, dini akımların şeriatçılık yönünde gelişmesini ve «gâvur» düşmanlığı hâlini almasını korkuyla karşılayacak olanlar arasında, din istismarcılığından çıkar sağlayanlar, herhalde ön saflarda yer alacaklardır.

Dini irtica konusunda böyle ikili bir tutumu olan bu sınıfların, Prof. Karpat'ın «kültürel irtica» dediği konuda tutumu açık ve kesindir. Her türlü ilerici ve devrimci düşünce ve eylemi, her çareye başvurarak ezme hususunda, bu sınıflar kararlı bir davranış göstermişlerdir. İdeolojik planda, ABD'nin bir ihraç metaı olarak geliştirdiği antikomünizm silahını ilerici saflarda bir terör yaratmak için, bir ortaçağ bağnazlığı ile kullanmışlardır. Bu sebeple, insan hakları, hürriyet, demokrasi istekleri ile başlayan çok partili hayat, aslında, hürriyetlere aleyhtar bir dönem olmuştur. 19 Haziran 1946'da kurulan «Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi» ile «Türkiye Sosyalist Partisi», 16 Aralık 1946'da kapatılmıştır. Solcu yayın organları susturulmuştur. Bu çevrelerin çabaları ile canlı bir gelişme gösteren özgür sendikacılık hareketine son verilmiş, güdümlü bir sendikacılığa yönelinmiştir. Grev hakkı reddedilmiştir.* 1949 yılı sonunda mevcut 83 sendikanın üye sayısı ancak 73.873'ü bulmuştur. Ceza Kanunu'nun 141 ve 142. maddeleri, Toprak Kanunu'nu işlemez hâle getirme kararı alan 1947 CHP Kurultayı kararına uyarak, ağırlaştırılmıştır. 1950'den sonra bu maddeler bir kez daha ağırlaştırılacak ve bir terör silahı olarak işletilecektir. Başbakan Günaltay ve Celâl Bayar, her iki partiyi de ilgilendiren aşırı solla mücadele için alınacak tedbirler konusunda görüşmeler yapmışlardır. İleri fikirli üniversite hocaları, Danıştay'ın ve Üniversitelerarası Kurul'un kararına rağmen, Meclis tarafından desteklenen Eğitim Bakanı Sırer'in ısrarıyla, kadroları kaldırılarak üniversiteden uzaklaştırılmıştır. Suçu 25 yıl önce bir solcu dergide şiir yazmak olan Ankara Üniversitesi rektörünün odası basılmış, rektör, «Kahrolsun komünistler» diye bağırmaya ve istifa mektubu vermeye zorlanmıştır. Türkiye'de bütün okullarda okutulan bir *Türkçe* ders kitabı, içinde «insanlığın ıstırabını ve yoksulluğunu anlatan hikâye ve şiirler bulunduğu için» suçlanacaktır. *Fontamara* romanı ve okul kitaplıklarındaki solcu sayılan edebiyat eserleri, kitaplıklardan kaldırılıp yakılmıştır. Bu işlerin Meclis'te öncülüğünü yapan Fahri Kurtuluş adlı CHP milletvekili, Lermenov'un klasikleşmiş *Şeytan* eserinin sansür edilmesi için Meclis'e teklif getirmiştir. Bu milletvekili, edebî eserlerin sansüre tâbi tutulmak istenmesini eleştiren Cumhuriyet gazetesini derhal komünistlikle suçlamıştır. Köy Enstitüleri, «komünist yuvaları» diye hücumu uğramış, bu gerekçeyle yok edilmek istenmiştir. Halkevleri, «Narondi Dom» adıyla Rusya'da benzerleri bulunduğu için komünistlik tehdidi altında tutulmuştur. İrkçi ve şeriatçı akımlar, ABD ve hâkim sınıflar tarafından benimsenen Mc Carthy stili antikomünizme sarılarak, yeni bir elbiseye kavuşmuş ve bu sayede az çok «meşruiyet» kazanmıştır. Bundan böyle, «kâfir», «zındık» suçlamalarının yerini, «komünist» suçlamaları almıştır.

Bugün de sürüp giden komünistlik suçlamaları, 1946'dan bu yana akıl almaz ölçülere ulaşmıştır. CHP organları, Demokratların sözlerini Moskova Radyosu'nun yayınlarıyla kıyaslayarak, onları suçlamıştır. Muhalefetin dışarıdan para aldığı, halk mahkemeleri kurup «zalimleri» mahkûm ettirmekten, zenginlerin malını bölüşmekten dem vurduğu ileri sürülmüştür.⁴⁶⁸ İçişleri Bakanı Sökmensüer, 1947 yılı başında, Türkiye'deki komünist faaliyetleri açıklayan uzun konuşmasında, Cami Baykurt ve Zekeriya Sertel'in yazdıkları mektuplara

*Bir Amerikalı araştırmacının yazdığına göre, 1949 yılında Zonguldak kömür madenlerinde, mesele çıkartabilecek işçilerin kara listesi tutulmaktadır. İşçi grupları, çalışma şartlarını düzeltmek için baskı yaptıklarında, hareketin liderleri, ocaklara dağıtılmaktadır. (Richard D. Robinson. *The First Turkish Republic*, s. 132).

dayanarak, Mareşal Çakmak'ı komünistlere âlet olmakla suçlamaya kalkışmıştır. Ulus gazetesi, Mareşal'in resmini Sertel ile Baykurt'un ki arasına koyarak, «solculara selâm yolluyor» diye, bu ifşaatı değerlendirmiştir. Bu mektuplarda, Celâl Bayar ile Adnan Menderes'in solcu «Görüşler» dergisine yazı göndermeyi vaad etmeleri onlar aleyhinde kullanılmıştır. Bayar'ın Türk -Sovyet dostluğu konusundaki bir nezaket cümlesi, aleyhinde yayınlara yol açmıştır. DP, bir resmi demeç yayınlayarak karşı taarruza geçmiş, memlekette solcuların her zaman demokratlara karşı olduğunu ileri sürmüş ve solcuların dernekler kurmasına müsaade etti diye, hükümeti kınamıştır. DP'ye göre, «hürriyeti tanımayanlara hürriyet verilmesi doğru değildir.» Mareşal'in cevabı ise daha sert olmuştur. Çakmak, «bir Milli Eğitim Bakanını» Bakanlıktaki komünistleri ve komünist sempatizanlarını korumakla suçlamıştır. Hasan Âli Yücel'in «Bu bakan kim, ben mi?» diye sorması üzerine, DP, İl Başkanı Kenan Öner, «evet»i yapıştırmıştır. Açılan dâvâda, mahkeme, Köy Enstitülerini; dünya klasiklerinin çevirilerini, sanat, müzik ve edebiyat alanındaki liberal görüşlü kişileri komünistlik suçlamalarıyla sindirmek için bir tribün olarak kullanılmıştır. O kadar ki, iftiracıları mahkûm ettiren Hasan Âli Yücel'in Ulus gazetesinde yazı yazması dahi sakıncalı bulunmuştur.

Solcu fikirlere pek az sempati duyan Prof. Kemal Karpaz, 1959 yılında Amerika'da yayınlanan *Türk Demokrasi Tarihi* adlı eserinde, 27 Mayıs'a kadar sürüp giden bu demokrasi ortamını şöyle değerlendirmektedir: «Bu dâvânın (Yücel - Öner) sebep olduğu komünizmle suçlanmak korkusu, liberal ve ilerici düşüncüyü durdurdu. Bütün bu tartışma ve gürültülerden ürken birçok kimse de düşüncelerini ve yazılarını, herhangi menfi bir yorumdan kaçınmak için rötüş etmek zorunda kaldılar. Osmanlı İmparatorluğu'nda fikri yaratıcılığın İslâmiyet adına uygulanan sert bir sansür yüzünden gelişemediği hatırlanırsa, komünizm korkusunun doğurduğu baskının da Türkiye'de yaratıcı politik düşüncüyü uzun müddet neden felce uğratmış olduğu kolayca anlaşılır.»

«Memleketin sosyal ve ekonomik problemleri üzerine tartışmalar mahdud sayıda bâzı akademik çevrelere inhisar etti. Genel olarak ekonomik ve sosyal araştırmalara da set çekildi. Türkiye'de fiilen bir gelişme mevcut olmasına rağmen, sosyal ve ekonomik alanlarda yaratıcı fikirlere rastlanmıyor, meydana görülen gerçeklerle fikri gelişme arasında derin bir uçurum göze çarpıyor. Bu durum, Türkiye gibi, süratle kalkınmak ve ilerlemek zorunda olan bir ülkede, uzun vâdede felâketli sonuçlar doğurabilir.»⁴⁶⁹

İşte savaş sonrası dönemde, Amerikan yardım ve telkinleriyle girişilen kapitalist gelişme denemesi, her türlü devrimci ve ilerici fikrin susturulduğu, grev hakkından yoksun güçsüz sendikaların etkisiz bırakıldığı bir «dikensiz gül bahçesi» ortamında yürütülecektir.

Şimdi bu gelişmeyi görelim:

DEVLETÇİLİĞİ TASFİYE YILLARI

Yeni ekonomi politikası, devlet kontrolünün azaltılması ve serbestliğe gidiş biçiminde başlayacaktır. Thornburg, sermaye özgürlüğünü kastederek, «Türkiye hürriyet istemiyorsa, Amerikan yardımının ne Türklere, ne de Amerikan politikasına faydası dokunmayacaktır» sözleriyle, bu yeni politikanın yönünü belirlemektedir. Bu politikanın, Bretton Woods Anlaşması uyarınca 7 Eylül 1946'da Türk parasının devalüasyonu, ithalâtta nisbi bir serbestliğe gidilişi ve Merkez Bankası'nda altın satışının serbest bırakılışı ile başladığı söylenebilir. 7 Eylül Kararları ile, 0.56 dolar olan Türk Lirası'nın değeri 0.36 dolara indirilmiştir. Başka bir deyişle, 1 doların karşılığı 2.80 Türk Lirası olarak tespit edilmiştir. Böylece, savaşın sona ermesiyle ortaya çıkan ihracat güçlüklerinin giderilebileceği, dış ticarete müdahale ihtiyacının azalacağı ve Türkiye'nin yeni milletlerarası para nizamına uymasının kolaylaşacağı umulmaktadır. Altın satışlarının serbest bırakılması ise, Türk parasına güven

sağlama amacını güden hovardaca bir tedbir olsa gerektir. Ne var ki, bu tedbirler, ihracatta umulan artışların sağlanamayışı, fiyat yükselmeleri ve spekülasyon dolayısıyla hayal kırıklığı yaratmıştır. Prof. Karpat, 7 Eylül Kararları'nın sonuçlarını şu sert sözlerle eleştirmektedir: «Bu tedbirler, memleketin içinde bulunduğu gerçek toplumsal ve ekonomik şartlara dikkat edilmeksizin alınmıştır. Paranın birkaç elde toplanmış olduğu ve ekonomik olmayan maksatlarla harcandığı gözden kaçırılmış, halk kitlelerinin satın alma kuvvetinin çok düşük olduğu unutulmuştur. Bu tedbirler, nispeten küçük bir grup teşkil eden işadamlarının ihtiyaçlarına cevap vermiş görünüyordu. Bu işadamlarından bazıları kararların alınacağını önceden öğrenerek bundan faydalanmak üzere gerekli tedbirleri almışlardı bile. Paranın değerinin düşürülmesi otomatik olarak ithal mallarının fiyatlarını yükselttiğinden bu çeşit malları alanlar, onları elden çıkarmayıp saklayarak, daha sonra büyük kârlar sağlamışlardır. İthal malları kıtlaşarak, fiyatlar birkaç hafta içinde yüzde 50 nispetinde yükseldi. Altın satışları o kadar arttı ki (ihtiyat altının üçte biri satıldı), satışlar nihayet durdu..... Birkaç ay içinde yeni zenginler türedi, eskiler daha da zenginleşti. Serbest ithalat, döviz kaynaklarının, nüfusun ancak küçük bir kısmının satın alabildiği otomobil ve cv araçları gibi istihsal önemi ikinci derecede olan mallara harcanarak tükenmesine sebep oldu.»⁴⁷⁰

1946 yılında altın mevcudu 663 milyon liradır. Döviz borçları 128, döviz alacakları ise 196 milyon liradır. Aradaki lehte fark 68 milyon liradır. Böylece altın ve döviz mevcudu 731 milyon liraya ulaşmaktaydı. 1950 yılında altın mevcudu 419 milyon liraya düşmüştür. Döviz alacakları 181, borçları ise 278 milyon liradır. Aleyhteki fark 97 milyon liradır. Demek ki, altın ve döviz mevcudu, dört yıl içinde 731 milyon liradan 322 milyon liraya düşmüştür. Bu dövizin önemlice bir kısmının tüketim mallarına gittiği düşünülürse, savaş yıllarında biriktirilen altın ve dövizlerin israf edildiği ileri sürülebilir. İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre, elimizde olmayan bâzı şartlar da, bu altın ve dövizin, kalkınmaya bir ilk hız verme yolunda kullanılmasını engellemiştir. Kalkınma Planı, 1946 - 1950 dönemini şöyle değerlendirmektedir: «Savaş sonrasında Türkiye, toprak bütünlüğünü tehdit eden istekler ve baskılarla karşılaştı. Bu durum, savaş devresinde katlanılan ağır savunma yükünün bir süre daha devam etmesine ve barış düzenine dönüşün gecikmesine sebep oldu.

Bu durum ve çok partili demokratik düzene geçiş yolunda temel değişiklikler yapma çabalarına öncelik verilmesi, kalkınma meselelerinin gereken önemle ele alınmalarını geciktirdi. Türk ekonomisi, İkinci Dünya Savaşı'ndan bütün dış borçlarını ödemiş, önemli miktarda altın ve döviz rezervi yapmış olarak çıktı. Bu rezerv, kalkınmaya ilk itmeyi verebilecek bir seviyede idi. Ancak bir yandan dünyanın yatırım malları talebi, bu malları satmak durumunda olan ülkelerin birkaç yıllık imal kapasitelerini dolduracak seviyeye ulaştığı, öbür yandan yabancı ülkeler, yaygın bir para ayarlaması hareketine giriştikleri için elimizdeki dış ödeme araçlarının kalkınma amaçlarıyla hemen kullanıma imkânları ortadan kalkmıştı.»⁴⁷¹ Fakat dövizlerin tüketim yolunda harcanmasının önemli bir nedeni, iç ve dış baskılar sonucu, devlet eliyle sanayi teşebbüsleri kurmaktan kaçınılması olsa gerektir. Yerli Mallar Pazarları kaldırılmış, kibritle ve çakmak tekeli lâğvedilmiş, özel yatırımların teşvikine ve ithalatta kısmi serbestliğe yönelinmiş ve devlet, hemen hiçbir sanai teşebbüse girmemiştir. Oysa daha, 1944 yılında, Başbakan Saraçoğlu, savaş sonrası için iddialı bir kalkınma planının hazırlanmasını başlatmış bulunuyordu. Bu plan, yalnızca Sümerbank ve Etibank gibi kurumların yapacakları yatırımların listesinden ibaret olmayacaktı. Plan, sanayi, madencilik, ulaştırma, tarım, işçi meseleleri, bölge planlaması gibi çeşitli alanlardaki kalkınma konu ve hedeflerini kapsayacaktı. Ekonomi Bakanlığı Müsteşarının başkanlığındaki bakanlıklarası bir komisyon, gerekli çalışmaları yapacak ve koordinasyonu sağlayacaktı. Plan, Genel Makina Fabrikası, Elektrolitik Bakır Kombinasi, Ereğli Demir-Çelik Kombinasi gibi ağır sanayi projelerini kapsamakta ve sanayileşmeyi ön plana almaktaydı. Ne var ki, bu plan, hazırlıklar tamamlanmadığı halde, Amerika'nın yukarıda sözünü ettiğimiz

ekonomik görüşlerine uygun düşmüyordu. Nitekim Başbakanlığa sunulan plan, 1947 sonbaharında Hasan Saka'nın iş başına gelmesiyle, Ekonomi Bakanlığı'na iade edilecek ve bir daha ele alınmayacaktır. Planı hazırlayan komisyonun sekreteri ve raportörü olan devletçi Şevket Süreyya Aydemir, bakanlıktaki görevinden uzaklaştırılacaktır. Bunun yerine, Marshall Yardımı'ndan yararlanmak üzere, Amerikan görüşlerine daha uygun bir plan hazırlanacak ve yardım verecek ülkelere sunulacaktır. Yeni planda, «özel teşebbüsün tam bir güven içinde istediği alanda çalışmakta serbest bırakılacağı», «devlet teşebbüslerinin özel sektöre devredileceği» belirtilecektir. Plan, ulaştırma, tarım ve enerji sektörlerine ağırlık verecek, sanayi dördüncü önem sırasıyla ele alınacaktır. 1948 - 1952 dönemi için öngörülen yatırım harcamalarının yüzde 20,6'sı doğrudan doğruya, yüzde 59,7'si dolaylı olarak tarımı ilgilendirmektedir. Metalürjinin payı yüzde 3,4 ve çimento sanayiinin yüzde 0,6'dır.⁴⁷² 3,7 milyar lira tutarında harcamayı öngören plan, yüzde 50'yi aşkın miktarda, 1,8 milyar lira dış krediye ihtiyaç göstermektedir.

Yardım veren ülkeleri ikna etmek için hazırlandığı anlaşılan bu plan da kâğıt üzerinde kalacaktır. Fakat Türkiye, Marshall Yardımları ile beklenenden daha az dış kredi elde etmekle birlikte, planda öngörülen görüşlere uygun bir ekonomi politikası izlemeye yönelecektir. Marshall Yardımı, Avrupa'nın gıda ve hammadde ihtiyacını karşılamak üzere, Türk tarımının geliştirilmesi için kullanılacaktır. 1949 Mayısunda Marshall Yardımı'ndan ilk traktörler gelmeye başlayacaktır. US Public Road Administration uzmanlarının yardımlarıyla, 1948'de Karayolları İdaresi kurulacak ve askeri amaçlı İskenderun-Erzurum yolundan işe başlanacaktır. Büyük fedakârlıklarla inşa edilen demiryolları ile koordinasyon düşünülmeden girilen kara yol ve taşıma politikası, bir ihtiyacı karşılamakla birlikte, demiryolu idaresinin bir kriz içine düşmesine yol açacaktır.

Yabancı sermayeye karşı tutum değişecektir. 22.5.1947 tarihli kararnameyle, Maliye Bakanlığı, yabancı sermayenin kısmen ya da tamamen dışarıya transferi hususunda yetkili kılınacaktır. 1.3.1950 tarihli ve 5583 sayılı «Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edilmesi ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun»la özel teşebbüslerin dışarıdan sağlayacakları uzun vâdeli borçlanmalara, 300 milyon lirayı geçmemek şartıyla, Maliye Bakanlığı kefil olacaktır. 1950 yılında devlet fonları ve devletin desteğiyle dışarıdan sağlanan kredilerle, özel sanayie düşük faizli kredi vermek ve rehberlik etmek üzere, bir özel şirket olarak, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası kurulacaktır.

Yabancı sermaye, Türkiye'ye gelmeye başlayacaktır. International General Electric Co.'in inşa ettiği yerli - yabancı bir ortaklık olan elektrik ampülü montaj fabrikası, 1950'de tamamlanacaktır. 1950 seçimleri sırasında da, Lever Brothers, İstanbul'da bir nebatî yağ fabrikası (Vita, Sana) kurma hazırlıklarına girişecektir.

Böylece, yerli özel teşebbüs için yeni bir dönem başlamaktadır. 1946'dan sonra Avrupa ve Amerika'dan yeni mümessillikler elde eden özel teşebbüs, artan devlet sübvansiyonları ve Amerikan yardımları ile yabancı firmalarla teknik ve sermayede işbirliği yaparak, ticaretten sanayie geçmeye yönelecektir. Fakat 1950 yılında özel sektör cılızdır. Özel sektör, sanayiden çok ticaretle ilgilidir. Yerli kapitalistler, henüz Amerika'nın anladığı anlamda bir müteşebbis sınıfı olmaktan uzaktır. Amerikalı Robert W. Kerwin, o tarihlerdeki Türk kapitalist sınıfını şöyle değerlendirmektedir: «1950 yılına kadar özel yatırımların çoğu, ticareti endüstriye tercih ediyorlardı. Filhakika, özel endüstri müteşebbisleri, genellikle ticaret muhitinden gelmişlerdi. Bir İslâm - Tüccar Sınıfı'nın gelişmesi başlıbaşına önemli bir vâkiadır. Birçok ithalâtçılar, yabancı firmaların temsilciliğini yaparak, bilhassa hükümete yaptıkları satışlardan servet kazandılar. Devamlı olarak döviz sıkıntısı çekildiğinden, ithalâtçılar, birkaç ayrı memleketten mal getirmek zorunda kalıyorlar, fakat genellikle mallarını piyasaya çok uygun şartlarla sürebiliyorlardı. Hükümetin yaptığı döviz tahsisleri çok mühim olduğu için, siyasî yakınlıklar iş hayatının başarılı olması üzerinde önemli bir rol oynuyordu. İthalâtçılara ilâveten, tüccar sınıfı da memleketin sathına yayılan ve mütavassıtları da içine

alan geniş yerli toptancı ve perakendeciler şebekesi hâlinde faaliyet gösteriyordu. Bu durum neticesi olarak, köylü nüfusun istihlâk ettiği maddelerin fiyatı nispeten yüksek oluyordu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Adanalı ve İzmirli varlıklı ailelerin küçük oğulları İstanbul'da iş yapma eğilimi gösterdiler. İç ulaştırma imkânlarının, bilhassa yolların ıslahı neticesinde köylüler şehirlerdeki pazarlara akın etmeye başlayınca, gerek köylerde, gerekse şehirlerde istihlâk maddelerine olan talebin artması, başlıca ticaret merkezlerinde tesirini gösterdi.

Sermaye kıtlığı yüzünden ticari faaliyetler, büyük kârlar sağlıyordu. Süratli cirolar ve yüzde 25 veya daha yüksek kârlar, bilhassa ithalât-ihracat işlerinde mütad hâle gelmişti. Dövizin kıt olduğu zamanlarda ithal malları üzerinde yapılan spekülasyon oyunları ve karaborsacılık yoluyla anormal kazançlar sağlandığı sık sık görülmüyordu. Enflasyon devrelerinde, daha az ve yavaş kâr getiren endüstri sahasına sermaye yatırmakta tereddüt edilmesinin sebeplerinden biri de bu durum olmuştur. Bununla birlikte, nispeten zengin küçük bir tüccar sınıfı yavaş yavaş endüstri teşebbüslerine ilgi göstermeye başladı. Döviz kıtlığı ve hükümetin fiyat kontrolü, tabii olarak, yerli endüstriye karşı bir eğilim yarattı.

Tüccar olan şahıslar, endüstri alanlarına sermaye koydukları zaman belirli bir ticaret zihniyeti, çok vakit kendini gösterir. Bu zihniyetin en dikkate değer tezahürü, stoklar üzerinde yapılan spekülasyonlardır. Türkiye'de özel endüstri alanında piyasa araştırmaları hiç denecek kadar azdı. Müteşebbisler ellerine geçirecekleri herhangi bir malın, piyasada ergeç yüksek fiyatla satılacağını sanıyorlardı.

Endüstri yatırımları çoğunlukla ferdi teşebbüse veya aile şirketlerine inhisar etmiştir. Bazan ortaklıklara rastlanmakla birlikte, Türk işadamları genellikle birbirlerine pek fazla itimat etmezler. Çok sayıda şahsın hissedar olduğu anonim şirketler, hemen hemen yalnız yabancı sermaye iştiraki bulunan teşebbüslerde bulunmaktadır, bunların ise sayısı nispeten azdır.»⁴⁷³

Prof. Kemal Karpat ise, 1950'den sonraki kapitalist gelişme hareketinin temel dayanağını teşkil edecek olan toprak ve ticaret burjuvazisi hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: «Toprak sahipleri grubu, Osmanlı İmparatorluğu'ndan itibaren gelişerek, Cumhuriyet devrinde tam olarak meydana geldi. Miras, satın alma (bâzı hallerde tefeci, borçlu köylünün rehin ettiği toprakları alarak toprak sahibi oluyordu), grup veya aile içinden evlenerek toprakların birleştirilmesi veya tarafların kendi rızaları ile mülklerini birleştirmeleri neticesi, toprak, muayyen bâzı ellerde toplanıyordu.... Bu konuda kesin rakamlar bulunmamakla beraber, bunların aşağı yukarı 50 bin aile oldukları güvence söylenebilir.

Özellikle üzerinde durulması gereken toprak sahipleri, tütün, zeytin, pamuk, taze meyve gibi sanayide değerlendirilen mahsullerin yetiştiricileri olup, Ege, Adana ve Marmara bölgesindeki küçük şehirlerde oturanlardır. Bunlar kendi mahsullerini kendileri işleyerek, hükümete veya doğrudan doğruya müstehlike satarlar, veya kendi ticarethaneleri vasıtasıyla dışarıya ihraç ederler. Bu ticarethaneler aynı zamanda çeşitli mahsul yetiştiren küçük müstahsilin mallarının satışına da aracılık ederler.* Böylece bunlar, hem köy, hem de şehir halkı ile iş gören yarı-şehirli bir sınıftır ve 1946'dan sonraki siyasî mücadelede görüldüğü üzere, her iki yerde de geniş çapta nüfuz sahibi olmuşlardır.

Sanayicilerle ticaret erbabının sayısı -ikincilerin arasına küçük esnafı da katmak şartıyla- Cumhuriyet devrinde epey arttı. Bunların işlettikleri sermaye, birkaç bin lira ile birkaç milyon arasında değişir....

Orta sınıfın bu iki grubu (toprak ağaları ile sanayiciler) genellikle muhafazakârdır. Birçoğunda toplumsal sorumluluk hissi yoktur ve az çok Osmanlı İmparatorluğu'ndaki

*Bu toprak sahiplerinin tipik örneklerini, Türkiye'nin zeytin, yağ ve sabun imal merkezi olan Ayvalık'ta bulmak mümkündür. 15 bin nüfuslu olan bu kasaba, Türkiye'nin en büyük milyoner yüzdesine, 50'nin üstünde milyonere sahiptir (K. Karpat).

idareci sınıfın zihniyetine sahiptirler, lükse düşkünlük, taklitçilik, zevk için müsrifçe istihlâk ve kolayca zenginleşme yollarına başvurmak. Bu grupların savundukları ve uyguladıkları ahlâk kaideleri arasında büyük farklar vardır. Batılı tesirler, Türk toplumuna kısmen bu gruplar yolu ile girmiştir. Bunlar Batının maddeciliğini sözle tenkit etmekle beraber, Batı maddiyatının zevklerine kendilerini kolayca kaptırmışlardır.

Genellikle denilebilir ki, ziraat bölgelerinde orta sınıf, dinin serbest bırakılmasına taraftardır, şehirli üst sınıf ise –kısmen kozmopolit olması sebebiyle– laikliği tutar. Toplumsal siyaset konusunda her ikisi de aynı derecede muhafazakârdır.»

«Özel teşebbüs eline ne zaman fırsat geçmişse, tek saikinin, işçilerin ve genel olarak halkın menfaatini zerre kadar gözönünde tutmaksızın, Avrupa'da sınaî ihtilâlin ilk günlerini hatırlatan metodlarla, kâr sağlamak amacıyla olduğunu göstermiştir.»

«Bu müteşebbis sınıfı, dış memleketlerden yardım almak hususunda büyük bir istek göstermesine karşılık, işletmecilikte ve özellikle işveren-işçi münasebetleriyle ilgili eski görüşlerini, bu alanlardaki yeni gelişmelere uygun olarak değiştirmesi gerekince, 'bu gibi metodların Türkiye'de sökmeyeceği' şeklinde dogmatik bir gerekçeyle, yeniliklere karşı direnmektedir. İşveren-işçi münasebetleri ve genellikle iş konularında daha yeni görüşlere sahip olan ve bu görüşleri alenen savunmaktan çekinmeyen Amerikalı işadamlarına bu çevreler, ücretlerin arttırılmasını veya sendika haklarının tanınmasını isteyen işçi liderlerine baktıkları gibi şüpheyle bakmaktadırlar.»⁴⁷⁴

İşte 1946 - 1950 yıllarında ortam hazırlandıktan sonra, Menderes döneminde Türkiye, böyle sınıflarla kapitalist yoldan hızla kalkınma çabasına girmiştir.

DOLAR DİPLOMASİSİ

1950 Seçimleri sonucu, DP'nin halk kitleleriyle aydınların coşkunluğu içinde iktidara gelmesi, büyük toprak ve ticaret çıkarlarının tam zaferini teşkil etmektedir. Yeni iktidar askerî, iktisadî ve siyasî alanda Amerikan isteklerini itirazsız yerine getirecektir. Bunun karşılığında beklediği dolar ve daha fazla dolardır. Umulan ölçüde dolar gelmeyince, bir süre sonra işler sarpa saracak ve enilasyon çıkmazına düşülecektir.

Bir mübalâğaya kapılmaksızın «her şey dolar için» diye özetleyebileceğimiz bu «kompador» diplomasi, Kore'ye Türk askerlerinin gönderilmesiyle başlamıştır. Sonra NATO'ya girilmiş ve «Cesur bir kararla Kore'ye asker gönderdik ve NATO'ya kabul edildik» diye övünülmüştür. Menderes iktidarı, NATO'ya girebilmek için, iki büyük tâviz vermiştir: Biri İngiltere'ye, öteki Amerika'ya karşı.

İngiltere, Orta Doğu'daki petrol çıkarlarını korumak için, Türkiye'den yararlanmayı planlamıştır. Bağdat Paktı, NATO'ya girişin İngiltere'ye ödenen bedeli olarak dünyaya gelmiştir. Halûk Ülman'ın sözleriyle, «Bağdat Paktı'nın kuruluşu dikkatle incelenecek olursa, bu örgütün bir zamanlar ısrarla söylendiği gibi, Orta Doğu'daki komünist tehlikesini önlemek amacıyla değil, fakat her şeyden çok bu bölgedeki Batı çıkarlarını ve taçlı başları korumak amacıyla kurulduğu hemen göze çarpacaktır. Gerçekten İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hem karşılaştığı ekonomik güçlükler, hem de sömürge yönetimi altındaki ülkelerde başlayan bağımsızlık akımları yüzünden Orta Doğu'daki, özellikle Irak ve Mısır'daki üslerini korumakta güçlük çekeceğini anlayan İngiltere, bu bölgedeki ekonomik ve stratejik çıkarlarını koruyabilmek için, daha 1946 yılı sonlarından başlayarak bâzı dolaylı yollar aramaya koyulmuş, bu arada en uygun yol olarak da, bölgede kendisine 1939 yılında savunma bağlarıyla bağlanan Türkiye'nin önderliğinde ve içine Irak ile Mısır'ı da alan bir savunma örgütü kurmayı öngörmüştür. O sırada herşeyden çok Bağdat monarşisinin geleceğini korumak endişesinde olan Irak Hükûmeti bu görüşe daha başında yatmış, fakat Türkiye gözleri Güney'den çok Kuzey'e çevrili olduğu için, NATO'ya girinceye kadar, Orta Doğu

sorunlarına ilgili görünmemiştir. Türkiye'nin bu ilgisizliği karşısında İngiltere de Türkiye'nin NATO'ya girmesine karşı çıkmıştır. Ancak özellikle Kore Savaşı'nın patlak vermesinden sonra, Amerikalı strateji uzmanları Batı Avrupa'ya da bir Sovyet saldırısı olduğu takdirde, Doğu Akdeniz'i, bu arada Türkiye'yi bir karşı saldırı alanı gibi kullanmak gereğini duymuşlar, bunun için de Türk topraklarında askerî üsler kurulmasını kaçınılmaz bulmaya başlamışlardır. Birleşik Amerika'nın bu yüzden yaptığı baskılar üzerinedir ki, İngiltere sonunda Türkiye'nin NATO'ya alınmasına razı olmak zorunda kalmış, fakat bu kararını açıklamadan önce, NATO'ya girişin bedeli olarak, DP iktidarından Orta Doğu ile ilgilenmek sözünü kopartmıştır.»⁴⁷⁵ Menderes iktidarı Orta Doğu'da, İngiltere'nin uygun gördüğü görevini, Suriye ve Irak'ın çürümüş iç rejimlerini silâh zoruyla yaşatmaya ve Lübnan'a asker göndermeye kalkışacak kadar büyük bir vecd içinde yerine getirmiştir. 1958 yılında Irak'ta Nuri Sait düşürülünce, Menderes iktidarını, silâhlı müdahale kararından ancak Amerikan yetkilileri caydırabilmiştir. Irak ihtilâlinde bir gün sonra, İncirlik Hava Üssü, Lübnan'da mevcut hükümeti korumak için girişilen Amerikan müdahalesinde kullanılmıştır. Böylece, 1957 yılı başında ilân edilen Eisenhower Doktrini'nin ne anlama geldiği anlaşılmıştır. Musaddık taraflısı milliyetçi bir ihtilâl ile tahtını kaybetmekten endişe eden İran Şahı, Irak'ta biraz geç kaldığı için ABD müdahale edemeyince, daha sağlam garantiler istemiştir. Bunun üzerine, mevcut hükümetleri, Sovyetler Birliği'nin değil de «milletlerarası komünizm»in –dolaylısı da dâhil– her türlü saldırısından koruyan ünlü «ikili anlaşma» doğmuştur. Türkiye'nin de ABD ile imzaladığı bu Mart 1959 anlaşmasına göre, ABD, herhalde içerden geleni de kapsayan bir «saldırı» karşısında, hükümetin isteği üzerine, –silâh kullanmak da dâhil– müdahalede bulunma ödevini yüklenmişti. Muhtemelen bu tip anlaşmalara yol açan tutumdur ki, 24 Şubat 1960 günü İsmet Paşa'yı Meclis'te şu uyarmayı yapmaya zorlamıştır: «Benim kanaatimce, Amerika münasebetlerinin sağlam tutulmasına zarar verecek tek unsur, bu münasebetlerin milletten millete olduğu hakikatini zedelemektir. Hususiyile içinde bulunduğumuz demokratik devrin içinde bulunduğu hastalıklar devresinde, böyle bir cereyana kolaylıkla heves edecekler bulunabilir. Bunların arasında memleketimizde çalışanlar görülebileceği gibi, Amerika resmi memurları içinde de ihtiyatsızlar görünebilir.»

Orta Doğu'da Anglosakson çıkarlarının savunuculuğuna çıkan ve ancak ortaçağdan kalma tahtları sallanan şark sultanlarının tenezzül edeceği biçimde ABD ile garanti anlaşmaları imzalayan Menderes Hükümeti, Washington'un askerî plandaki her isteğini yerine getirmiştir. ABD, her şeyden önce, Türk topraklarında rahatça kullanabileceği üslerle ilgilidir. Amerikan generalleri, haklı olarak, ileride bir çatışma olacaksa bunun başkalarının topraklarında geçmesini istemektedirler. General Bradley, bunu Kongre'de açıkça söylemiştir: «Deniz aşırı ülkelerde üsler kurmamız gereklidir. Düşmanı kendi özgüvenlik sınırlarımızın ötesinde karşılamak ve ilk darbeyi, elde edilecek üsler yardımıyla vurmak zorunluluğunu, bütün Amerikalıların anlaması lâzımdır. Silâhlı kuvvetlerimizin ve Amerikan topraklarının yeni bir harpten en az kayıplarla çıkması, kanaatime göre, başka türlü olamaz. Düşmanı caneviden vuracak bu üsler, düşman topraklarına en yakın bölgelerde kurulmalıdır.» General George C. Reinhardt, Bradley'in sözlerini tamamlamaktadır: «Vurucu güçlerin yoğun şekilde yığınak yapmaları gereken en elverişli bölge, Yakın Doğu'dur. Yakın Doğu, Sovyetler Birliği için en hassas ve allerjik bölgedir. Burada bulundurulacak kara, hava ve deniz kuvvetlerinin kısa bir süre sonra, Rusya'nın içerlerine, stratejik yerlerine ulaşması ve buralarını tahrip etmesi mümkündür... Yakın ve Orta Doğu'nun böyle bir harp operasyonu için ifade ettiği elverişli stratejik durumdan yararlanmak amacıyla, Amerikan Hükümeti, bu bölgelerdeki devletlerden, özellikle Türkiye ve İran hükümetlerinden askerî üsler sağlama yollarını aramalıdır.»⁴⁷⁶

ABD, Türkiye'de bu üsleri sağlama yollarını aramış ve kolaylıkla başarıya ulaşmıştır. Bilinmeyen sayıda Amerikan askerî Türkiye'ye yerleşmiş, Kara ve Hava Kuvvetlerimizin

hemen hemen tamamı NATO emrine verilmiştir. Sovyetlerin uzun menzilli füzelerde sağladığı üstünlüğü dengelemek için, ABD 1957'de, Avrupa'ya nükleer silâhlar sokma teklifinde bulunmuş, fakat Amiral Sezai Orkunt'un deyimiyle, «Avrupa devletleri, re'sen kullanma yetkileri olmayan, bulunduğu yeri de mukabil nükleer silâhların hedefi hâline getiren, kullanma zaman ve yeri kendi kanunları ile ABD Cumhurbaşkanı'na verilen bu silâhlara karşı arzulu görünmemişlerdir.»⁴⁷⁷ Türkiye ise, bu tehlikeli silâhları, 1959 yılında, «düşünen askerlerin arzusu hilâfına» tereddütsüz kabul etmiştir. Sonradan gelenler de, bu anlamaya uymuş ve İzmir'de -1962 Küba Buhranı sonucunda kaldırılan- «Jupiter Füze Üssü» kurulmuştur.*

Türk toprakları ayrıca Amerikan istihbarat faaliyeti için kullanılmıştır. 28 Aralık 1964 tarihli Life dergisine göre, ünlü U-2 uçaklarının hikâyesi şöyledir: İlk U-2 birliği 1956 Mayıs'ında İngiltere'deki bir Amerikan üssüne gönderilmiştir. Bu gizli ziyaretçileri başlangıçta iyi karşılayan İngiltere, Rusların U-2'lerin nerede üslendiklerini kolayca öğrenebileceklerini düşünerek, uçakları istememiştir. İngiltere'nin isteksizliği üzerine, U-2'ler Almanya'da Wiesbaden'e, oradan da 1956 yılı sonuna doğru İncirlik'e nakledilmişlerdir. Life'a göre İncirlik'e göçün nedeni şudur: «Orada hava daha iyi idi ve civardaki meraklı kişileri uzaklaştırmak daha kolaydı.» Türkiye'den uçuşlar, 1 Mayıs 1960 tarihinde Powers'in düşürülmesiyle son bulmuştur. Sovyetler bu olay dolayısıyla, Amerika'nın suçortağı olarak Türkiye'ye ağır hücumlarda bulunmuşlar ve Sovyet Silâhlı Kuvvetlerine, Amerikan casus uçaklarının havalandıkları üslere derhal füze fırlatmaları emri verildiğini açıklamışlardır. U-2 uçaklarının Türkiye için nasıl bir tehlike teşkil ettiğini, bu durum açıkça göstermektedir.

Bugün Türkiye'deki nükleer silâhların bir tehlike teşkil etmediğini ileri sürenler vardır. Bunlara, Küba'ya Sovyet füzeleri yerleştirilince, Amerika'nın dünya savaşını göze alan sert tepkisini ve şu sözlerini hatırlatmak yeterlidir: «Atom silâhları, o derece yıkıcı, füzeler o derece tehdit edicidir ki, bunların kullanılması ihtimali ya da bir ülkenin hudutlarına yakın bir yere getirilmeleri, barışı, kesinlikle ağır bir şekilde tehdit etmek anlamına gelir.» ABD için doğru olan, şüphesiz, Sovyetler Birliği için de doğrudur. Nitekim bu kışkırtıcı politika yüzünden, Türkiye, Sovyetler'in devamlı protestolarıyla karşılaşmıştır. Orta Doğu'da macera hevesleri üzerine, Sovyet askeri birlikleri Kafkasya'ya yığılmış ve Suriye'ye bir müdahale hâlinde Sovyetlerin seyirci kalmayacağı bildirilmiştir. Türk komutanların uyarılarına rağmen, Menderes Hükümetleri, bile bile ateşle oynamışlardır. Bunun hayret verici bir hikâyesini Amiral Afif Büyüktuğrul açıklamıştır: «Roma'da görevli olarak bulunurken tuhaf olduğu kadar, aynı derecede üzücü bir olay cereyan etmişti: Yanında Zorlu'nun da bulunduğu Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, İzmir'de NATO karargâhı açtığı için, Napoli'ye gidip Amiral Carney'e teşekkür etmek üzere Roma'ya gelmişti. Aynı gün Roma'da birinci heyetten habersiz, ikinci bir heyet vardı: Orgeneral Zekâi Okan başkanlığındaki heyet... Onlar da Napoli'ye gidecek ve İzmir'de açılan karargâhın lüzumsuzluğunu beyan edeceklerdi. Her iki heyeti de Napoli'ye uğurladık, sonrasını bilmiyorum...

Bu münasebetle, NATO ve Amerikan yardımları konusunda hem askerlerin, hem de Fatin Rüştü Zorlu'nun ana fikirlerini öğrenmeye fırsat buldum. Askerler (Orgeneral Zekâi Okan, Orgeneral Nurettin Baransel, Orgeneral Şahap Gürler) yardımı, modern silâh ve araçlar çerçevesinde kabul edebiliyor, Türkiye'yi Amerika'nın eskimiş silâh deposu hâline getirmek istemiyorlardı. Emri komuta konusunda da, an'anelerine büyük bağlılık gösteri-

*Füze üsleri yüzünden, Küba ablukası sırasında Türkiye'nin nasıl büyük bir tehlike geçirdiği, Robert Kennedy'nin batıralarından öğrenilmiştir. Amerikan yetkilileri o günlerde Sovyetlerin Türkiye'ye karşı bir misillemeye girişmesini beklemişlerdir. Robert Kennedy'nin sözleri şöyledir: «Başkan (John Kennedy), Amerika'nın ve insanlığın Türkiye'de antikalasmış ve faydasız füze üsleri yüzünden felâket dolu bir savaşa sürüklenmesini istemiyordu. Türkiye'deki füzeler yüzünden pazarlıktaki durumumuz zayıflamış ve başımıza yeni bir dert açılmıştı. Denizden abluka, beklediğimiz sonucu vermez ve Küba'daki füzeleri havadan tahrip edip adayı işgale başlamak Sovyetlerde Türkiye'ye karşı bir misilleme hareketine girişebilirlerdi» (*Cumhuriyet*, 6 Kasım 1968).

yor. Anadolu'daki komutayı başka bir devlete mensup generale vermek niyetinde bulunuyorlardı.

Zorlu, bu kanıda değildi. Ne verilirse alınmalı, bütün birlikler NATO Komutanlığı emrine verilmeli, böylelikle elde edilecek prestij sayesinde memleket savunması kuvvetlendirilmeliydi. Sert ifade kullanmıyordu ama, bütün fikirlerinden askerleri yetersiz saydığı da belli idi. Nitekim bu hususta Başbakanını ve Cumhurbaşkanı da ikna etmiş olacaktı ki. Genelkurmay Başkanlık makamı aylarca boş kalmış, her fırsatta Genelkurmay Başkanı değiştirilmişti.

İtalyan kitapları, Mussolini'nin Genelkurmay Başkanını 'Siz sadece askersiniz. Politikaya karışmayın' diye azarladığını yazmaktadırlar. Adnan Menderes bu kadar sert olmamıştı ama, Zekâi Okan'a 'Savunma hazırlığı sorumluluğunu tek başınıza alabilecek misiniz, sadece Türk silâhlarıyla savunma yapabilecek misiniz' diye sorarak, '*Amerika ne verirse alacak, ne yaparsa kabul edeceğiz*' dediğini, rahmetli orgeneralin kendisinden duymuştum.

Demek ki, ikili anlaşmalar yapılırken, askerlerden hiçbir fikir yardımı beklenmemiş, askerî sorunların da kendileri tarafından çarelendirilebileceği kanısı hâkim olmuştu. Yoksa, özellikle Kore Savaşlarından sonra olmak üzere, askerlerimizin NATO içindeki prestijleri o kadar yüksekti ki, hareketlerinde serbest bırakılacak olan askerler, hiçbir zaman devlet başına bir 'ikili anlaşma' derdi açmazlardı.»⁴⁷⁸

«Amerika ne verirse alacak, ne yaparsa kabul edeceğiz» görüşüyle 1950'den sonra girilen politika, 1950'den önceki Amerikan yakınlaşmasından farklıdır. O tarihlerde, Stalin'in tehditlerine karşı bir dayanak arama, Amerikan yardımından yararlanma ve Ordu'yu modern silâhlara ve eğitime kavuşturma söz konusuydu. Bu yakınlaşma, kaçınılmaz biçimde sonraki gelişmeleri hazırlar mıydı? Bilemeyiz. Fakat 1950'den önceki Türk politikasının, Batı İttifakı'nı araştırmakla birlikte, Sovyetlere karşı tahrikçi tutumdan kaçınmak olduğu muhakkaktır. Bu sebeple, üsler, nükleer silâhlar ve Orta Doğu'da tehlikeli müdahale hevesleri konularında, eski iktidarın az çok başarılı bir direnme gösterebileceği düşünülebilir. Nitekim Menderes döneminde İnönü, DP iktidarının Sovyetler'e karşı tutumunun kıskırtıcı olmasını devamlı eleştirmiştir. İnönü, bu noktadaki titizliğini 24 Şubat 1960'ta Meclis'te şöyle anlatmıştır: «Amerika ile son zamanda yapılan bütün mukavelelerde, milletlerarası bir şüpheyi mahal vermeme kaygusu, bizim dikkatle gözönünde tuttuğumuz bir konudur. Amerikan dostlarımızı, bizim bu hassasiyetimizi daha 1947'den beri bilirler.»

Menderes iktidarı ise, memleketi ateşe atmak pahasına, «Amerika ne yaparsa kabul edeceğiz» tezini benimsemiş ve uygulamıştır. ABD ve müttefiklerini hoşnut etmek için, ilk kurtuluş savaşını veren Türkiye, Üçüncü Dünya'daki milliyetçi hareketlere karşı çıkmıştır. 1955 yılında Cezayir meselesinin Birleşmiş Milletler'e getirilmesinde Yunanistan dahi Müslüman Arap devletlerini desteklerken, Türkiye aleyhte oy kullanmıştır. Bandung Konferansı'na Türkiye, emperyalizmin savunmasını yapmak üzere ABD'nin ısrarıyla gitmiştir. Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu, 1956 yılı Dışişleri Bütçesi görüşülürken, Bandung'taki marifetini açık açık söylemiştir: «Bize düşen vazife vazıhtır. Biz kendi politikamızı, kendi görüşümüzü önce kendimiz savunacağız ve dostlarımızla birlikte savunacağız. Biz oraya (Bandung'a) son dakikada gittik. Bu iştiraki müttefiklerimiz çok arzu ettiler, aman gidin dediler, siz gitmediğiniz takdirde fena olacak dediler...» Zorlu, İngiliz ve Fransızların 1956 yılında Mısır'a saldırısını dahi, «hiç olmazsa Mısır ile İsrail arasındaki savaşları durdurmak bakımından faydalı olmuştur,» diye savunmuştur. Millileştirilen Süveyş Kanalı'nın Mısır egemenliğinde kalmasına karşı çıkmıştır. Tek cümle ile, DP tam bir uyduluk politikası izlemiştir.

Menderes Hükümetini bu tehlikeli davranışlara iten nedir? Dolar ve daha fazla dolar. 1950 yılından başlayarak DP iktidarı, içeride kredi musluklarını ölçüsüzce açarken, dışarıda da «Borçlan, borçlanabildiğin kadar borçlan» politikasına yönelmiştir. Bu, büyük toprak ve ticaret çıkarlarının sarhoşluğuna çabuk kapıldıkları bir politika olmuştur. İnanılmıştır ki,

askerî alanda bir dediği iki edilmeyen ABD, sadık müttefikini yalnız bırakmayacak, ona ihtiyacı kadar dolar verecektir. Nitekim döviz sıkıntısı başlayınca, 1954 Ocak ayında Celâl Bayar büyük umutlarla Amerika'ya gitmiştir. California'da petrol kumpanyaları temsilcileriyle yediği yemekte, «Petrol Kanunu'nun istedikleri biçimde, memleketeye dönmeden önce Meclis'ten çıkacağı» müjdesini vermiştir. Bayar'ın misyonu, Amerikan Hükümetini 300 milyon dolar yardım vermeye razı etmektir. Yolculuğa başlarken, Başbakan Menderes, Cumhurbaşkanına gönderdiği mesajında, 300 milyonluk yardım isteme yolculuğunu «tarihi seyahat» diye niteliyor ve «memleket için büyük kıymetli haiz olacak başarılar temin buyurmasını» diliyordu. Bayar ise, Menderes'e «Üzerime aldığım millî vazifemin hazzı içinde ve büyük kalp huzuru ile yolculuğa başlıyorum» cevabını veriyordu. Ne var ki, bu «millî ve tarihi vazife» başarısızlıkla sona ermiştir. Amerika, İncirlik Üssü'nü veren, Diyarbakır'da Sovyetler Birliği'nden hayati istihbarat yapmak için radar üssünün kurulmasına müsaade eden ve Orta Doğu'da Anglosakson petrol çıkarlarını savunma için aşırı bir çaba gösteren Menderes iktidarını sıkıntılarıyla başbaşa bırakmış, olağanüstü bir yardımı reddederek, ancak ölmeyecek kadar yardımıla yetinmiştir. Menderes ekibinin «Amerika bize muhtaç. Biz onlara her istediklerini veriyoruz. Onlar da bizim istediğimizi vermeye mecbur» görüşü yanlış çıkmıştır. Oysa Amerika'nın tutumu, klasik emperyalist davranışa uygundur: Borçlandırma yoluyla siyasî, iktisadî, askerî çıkar sağlamada kural, borçlu ülkeyi daima yardıma muhtaç durumda tutmak ve en sıkıntılı durumlarda azar azar borç vererek yeni yeni tâvizler elde etmektir. Nitekim ABD, bu politika sayesinde en az külfetle Türkiye'den istediklerini fazlasıyla sağlayabilmiştir. Ancak, Türk topraklarında füze üslerinin kurulması, Sovyetlerin «Sputnik»i uzaya fırlatışı üzerine birdenbire büyük önem kazanınca ve Orta Doğu'da milliyetçi hareketlerle tahtlar devrilmeye başlayınca, ABD, iflâsını ilân etmiş olan Menderes Hükümetini, bütün ekonomi politikasını kontrol altına almak şartıyla, bir miktar olağanüstü yardım vererek ve borçları taksitde bağlayarak kurtarma yoluna gitmiştir. Ama politika yine «dolar, daha fazla dolar» olmuştur. Cumhuriyetçi lider Dewey, Washington'da baskı yapıp yardım koparma için yüksek bir ücretle Türk Hükümeti tarafından kiralanmıştır. 1959 yılında ABD'ye giden Menderes, Amerikalı işadamlarını ilgilendirmek, kudretli Rumlara ve din adamı Yakovas'a dayanmak suretiyle yardım koparma çareleri aramıştır. Ama bu çabalar da pek başarılı olmamıştır. Nihayet Menderes, Soğuk Savaş'ın şiddetli günlerinde Amerika'nın vermediğini, Sovyetlerden alma, hiç değilse bunu bir koz olarak kullanma hevesine kapılmış ve Moskova'ya gideceğini açıklamıştır. Bu, Menderes'in sonu olmuştur. Fakat biz, hikâyenin başına dönelim.

IV TARIMDA KAPİTALİST GELİŞMELER

TOPRAK YOĞUNLAŞMASI

Marshall Yardımı ile Türkiye'den beklenen, tarıma önem vermesi ve Avrupa'nın gıda ve hammadde deposu hâline gelmesiydi. Bu görüş, DP iktidarı tarafından paylaşılmıştır. Devletçilik yıllarında, ilk Kalkınma Planı dolayısıyla, büyük sanayici memleketlerin Türkiye'nin sanayileşmesini önlemeye çalışacaklarını, onun bir hammadde satıcısı olarak kalmasını arzulayacaklarını ileri süren ve sanayileşmeye öncelik verilmesi tezini savunan Celâl Bayar, 1950'de «Meclis Açış Nutku»nda «öncelik tarıma» demektedir: «Elimizdeki kudret ve imkânları birinci derecede bütün şubeleriyle ziraate, ziraatin yardımcısı olan işlere ve ziraî sanayiînin inkişafına tahsis etmeliyiz.» Büyük bir çiftçi olan Başbakan Adnan Menderes, eskiden beri tarımın, tarım dışı sektör tarafından sömürüldüğünü söylemekte ve tarıma öncelik tanınmasını istemektedir.

DP iktidarı, 1950'den sonra bu politikayı uygulayacak ve muhalefetin sanayiîni ihmal edildiği yolundaki iddialarını Başbakan Menderes şöyle cevaplandırıcaktır: «İktidarımızın yalnız ziraati ele aldığı ve memleket iktisadiyatının yalnız bu kısmına ehemmiyet verdiği söyleniyor..... Memleketimizde ziraat en bâkir mevzuu teşkil ediyordu. Sür'atle istihşali arttırmak kabiliyeti en kolay olan sâha idi. Nihayet ziraat, nüfusumuzun yüzde 80'inin ve en mahrum bir kısmının maişet vasıtası idi. Bizim memleketimizde içtimai adalet, başka memleketlerdeki gibi amele dâvâsı olmaktan çok, daha fazla çiftçi ve köy dâvâsıdır. Halkımızın bu yüzde 80'i. milli gelirden ancak yüzde 35 - 40'ı almakta, geri kalan 20 nüfus ise milli gelirin yüzde 60 ve daha fazlasını elde etmekte idi. Ziraat ve köy sâhası, cemiyet içinde en mahrum sâha idi. İlk sermaye terakümelerini, süratle ziraat sâhası vücuda getirecekti. Nitekim de öyle oldu...»⁴⁷⁹

DP iktidarının «sosyal adalet» ve «ilk sermaye birikimleri»ni gerçekleştirmek için tarım alanında uyguladığı politika, traktör sayısının hızla artırılması, Ziraat Bankası kredilerinin genişletilmesi ve ürün fiyatlarının yükseltilmesi biçiminde olmuştur. Marshall Yardımı'ndan sağlanan traktörler krediyle çiftçilere dağıtılmıştır. Böylece, 1936 yılında 961, 1948 yılında 1750 olan traktör sayısı, 1952 yılında 31.415'e yükselmiş ve 1955 yılında 40 bini aşmıştır. 1936'da 104, 1948'de 994 olan biçer-döğer sayısı, 1956 yılında 6 bini geçmiştir. Ziraat Bankası kredilerinde büyük artışlar görülmüştür. 1940'ta ziraî kredi toplamı ancak 50 milyon, 1948'de 235 milyon iken, 1953'te 1 milyar 212 milyon liraya ulaşmış ve 1957'de 2 milyar lirayı aşmıştır. Ayrıca, krediler ucuzlatılmıştır. Ürün fiyatları yükseltilmiştir. 1946 - 1950 döneminde buğday fiyatları yüzde 10 oranında düşürülürken, 1951 - 1955 döneminde buğday fiyatları yüzde 16 oranında artırılmıştır. Bu dönemde pancarda yükseliş yüzde 23,

pamukta yüzde 47'dir.⁴⁸⁰ Bundan başka karayolları şebekesinin ve kamyonla nakliyatın gelişmesi, bellibaşlı ürünlerin devletçe yüksek fiyatla satın alınması ve Toprak Mahsulleri Ofisi'nin depolama kapasitesinin genişlemesi, tarımda üretim artışını kolaylaştırmıştır.

1950 - 1953 döneminde, bu politikanın sonucu olarak, tarım ürünlerinde çok büyük bir artış görülmüştür. Artışta iyi hava şartları kadar, ekilen arazi alanının hızla genişlemesi baş rol oynamıştır. 1928 yılında 6,6 milyon, 1950'de 14,5 milyon hektar olan ekili arazi alanı, 1954'te 19,6; 1956'da 22,4 ve 1960'ta 23,2 milyona ulaşmıştır. Pamuk ve pancar gibi sınai bitkilerin ekim alanı ve verimleri yükselmiştir. Traktör sayısındaki büyük artış, ekili alanda bu genişlemeyi gerçekleştirmiştir. Buna karşılık mer'alar azalmıştır. 1928'de 46 milyon, 1950'de 37,8 milyon olan mer'â alanı, hızla azalarak 1960'ta 28,6 milyon hektara düşmüştür.

Tarımdaki bu hızlı gelişmelerden kimler yararlanmıştır? Tarım için sosyal adalet isteyen Menderes'in politikası, tarım sektörü içinde adaletsizlikleri arttırmıştır. «Tarıma öncelik» tavsiyesinde bulunan Dünya Bankası Misyonu üyelerinden William H. Nicholls, daha 1955 yılında bu gelişmeyi şöyle değerlendirmiştir: «1953'te Türkiye'nin tarımı makinalaşma programından doğrudan doğruya sadece 25.000 - 27. 500 kadar çiftçi ailesi faydalanmıştır ki, bu, yüzde 1'den biraz daha yüksek bir nisbeti ifade eder. Sözü geçen ailelerin yıllık ortalama geliri muhtemelen 15.000 dolardan fazla olup, 1952 sonunda bütün çiftçilere dağıtılan resmi kredilerin en az yüzde 25'ini bu aileler almıştır... Gene de, traktörün gelişinden büyük bir kısmı karasapan kullanan, sayıları 2,5 milyonu bulan küçük çiftçiler doğrudan doğruya yararlanamamıştır... Türkiye -önce endüstride, sonra tarımda- 'vitrin' gösteriş tipi diyebileceğim bir ekonomik kalkınma politikası takip etmiş, yani geniş halk kitleleri aleyhine, ufak bir müstahsil grubu son derece korumuş, yardım vermiş, şu veya bu şekilde imtiyazlandırmış ve bu suretle bunları vatandaşlardan pek azının katıldığı bir ilerlemenin sembolü hâline getirmiştir. Oysa ki bir yoksulluk denizi içinde birkaç imtiyaz adası, ekonomik kalkınmanın varlığını pek gösteremez.»⁴⁸¹

Gerçekten, devletçe sağlanan geniş olanaklar sayesinde, bir kısım varlıklı çiftçiler etkinlikleri arazi alanını genişletmişler ve kapitalist işletmeciliğe yönelmişlerdir. Ekim arazisinin büyümesi şu yollardan sağlanmıştır:

- Ortakçı ve kiracının tasfiyesi ile,
- Boş mülk arazisinin ekilmesiyle,
- Kirayla dıştan arazi tutulmakla,
- Toprak satın almakla,
- Devlet mer'asına tecavüz etmekle.

Bir SBF anketi, daha 1952 yılında, geniş ölçüde traktör ithaliyle birlikte, işletmelerin hızla büyüdüğünü göstermiştir. Ortalama işletme büyüklüğü, 1948 yılında 847 dönüm iken, yüzde 31 oranında artarak 1952 yılında 1113 dönüme çıkmıştır.⁴⁸² Bu işletme büyüklüklerinde, kira ile tutulan arazi miktarı da dâhil bulunmaktadır. Bu sebeple mülkiyetteki arazide genişleme, biraz daha azdır. 1948'de 833 dönüm olan mülk arazisinin ortalama genişliği, 1952'de 880 dönüme yükselmiştir. Ankete göre, mülkiyetteki bu genişleme, yüzde 64 oranında daha önce tamamen işlenmekte olan, yüzde 13 oranında kısmen işlenmekte olan ve yüzde 23 oranındaki de hiç işlenmeyen arazinin satın alınmasıyla gerçekleşmiştir. Anketin vardığı sonuç şudur: «Tamamen ve kısmen işlenmekte olan arazinin makina sahibinin mülkiyetine geçmesi, küçük işletmelerin büyük işletmelere yer terk etmesi demektir.» Mülkiyetteki genişleme, yüzde 77 oranında, sahibi, kiracı ve ortakçı marifetiyle işlenen arazi aleyhine vuku bulmuştur.⁴⁸³

1963 yılında yayınlanan başka bir SBF araştırması, mer'â arazisinin orta ve büyük mülk sahipleri tarafından ele geçirildiğini ileri sürmektedir: «Şüphesiz mer'â arazisinin tahribinde birinci derecede rol oynayan orta ve büyük mülk sahipleridir. Bunlar modern ziraat vasıtalarıyla daha evvel ekmek iktidarında olmadıkları ve mer'â hâlinde kalan özel

mülklerini tarla ziraatine katabilmişlerdir. Ancak orta ve büyük mülkler, bununla yetinmiyerek devlete ait mer'aları da tahripten kaçınmamışlardır. Tatbikatta, orta ve büyük mülkler tarafından zaptedilmiş devlet arazisine ait misaller çok zengindir. Esasen Türk ziraatinin bünyesi icabı olarak kuvvet dengesi, orta ve büyük mülkler lehinedir. Onun için topraksız köylünün normal şartlarda devlet mer'asından arazi açma hâdisesi istisna teşkil eder.»⁴⁸⁴

Bu dönemde devlet de kendi mer'alarının bir kısmını göçmenlere ve muhtaç çiftçiye dağıtmıştır. Bu dağıtılan toprakların miktarı, 18 milyon dönümü bulmaktadır. Oysa 1948 - 1959 yılları arasında tahrip edilen mer'a arazisinin miktarı 93 milyon dönümdür. Demek ki, mer'a tahribinden yüzde 81 ölçüsünde büyük ve orta çiftçiler yararlanmışlardır.

Araştırmaya göre, kudretli çiftçiler, mer'a tahribine yönelirken, ufak çiftçiler orman tahribine girişmişlerdir: «Türkiye'de ziraatin anı makinalaşması, bir kısım işsiz kalan köylülerin maiyetlerini ormanda aramalarına sebep olmuştur. Makinalaşma hareketi, orman içinde ve kenarında kıraç topraklar üzerinde yaşayan fakir köylü nüfusunu arttırmıştır. Köylü ilkel vasıtaları ve hayvanları ile ormana sığınmakta, ovadan atılan geri işletme sistemini de beraberce götürmüş olmaktadır. Orta ve büyük mülklerin rekabeti dolayısıyla, oradaki devlet arazisi üzerinde yapamadığı tahribatı, kontrol eksikliğinden istifade ederek ve ihtiyacının gerektirdiği şekilde ormanları eşit bir rekabet dahilinde tahrip etmek ve geçimini devam ettirmek cihetine gitmiştir.»⁴⁸⁵

«Bu zaman zarfında köylü, devletin muhalefetine rağmen, kendi teşebbüsü ile ormanlardan 3.337.210 dönüm mer'a ve tarla arazisi kazanmıştır. Makinalaşma dolayısıyla ovada kaybettiği mer'a ve tarla arazisini, ormandan serbestçe elde etmiştir.»⁴⁸⁵

Makinalaşma ile arazinin hızla az sayıdaki büyük çiftçinin elinde toplandığında şüphe yoktur. Tarımda kapitalizmin hızla geliştiği Çukurova'da daha 1952 yılında, arazinin yüzde 62,6'sı, ailelerin yüzde 6,7'sinin elinde bulunmaktaydı. Buna karşılık çiftçi ailelerinin yüzde 69'u toprakların sadece yüzde 10,5'ine sahipti.⁴⁸⁶ Devlet Su İşleri'nin bir anketine göre, Amik, Ceyhan, Berdan ve Asi ovalarında, 1960 - 1962 yıllarında toprak dağılımı şöyledir:

	Tüm aile sayısına oranı (yüzde)	Tüm topraklara oranı (yüzde)
Hiç toprağı olmayanlar	17	—
1 - 50 dönüm toprağı olanlar	56	11
51 - 200 dönüm toprağı olanlar	21	20
201 - 500 dönüm toprağı olanlar	4	10
500 dönümden fazla toprağı olanlar	2	59

Görüldüğü gibi, bu dört verimli ovada, toprak, az sayıda aile elinde toplanmaktadır. Ailelerin yüzde 2'sini teşkil eden 502 aile, tüm toprakların yüzde 59'una sahiptir. Çiftçilerin yüzde 73'ünün toprağı 50 dönümün altındadır. Ne var ki, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün tarım sayım ve anketleri, bu konuda gerçeği tesbitten hayli uzaktır. Zira Türkiye'de büyük tarımsal mülklerin sayıları ve alanları belli değildir. Turan Şahin'in «Toprak Reformu Kanun Tasarısı»nın gerekçesinde, «Bunun tesbiti, bugün için çok zor ve hattâ imkânsız bir iştir» denilmektedir. Gerekçeye göre, «Birçok hallerde mülk sahiplerinin kendileri bile arazilerinin büyüklüğünü doğru olarak tesbit ettirememişlerdir.»

Memleketimizde taşınmaz malların ancak yüzde 30'u tapuya kayıtlıdır. Yüzde 70'i ya kayıt dışıdır, ya da, kayıtlı olsa bile, bu, hukuki bir değer taşımayan bir kayıttır. Ayrıca tapuda kayıtlı taşınmaz malların yüzde 90'ı il ve ilçelere aittir. Bu sebeple, Devlet İstatistik Enstitüsü, anket vesoruşturmalarla, arazi mülkiyeti dağılımını tesbite çalışmaktadır. Bu tesbitin sıhhatli bir şekilde yapılabilirdiğini söylemek güçtür. Nitekim bu durum, Devlet Plan-

lama Teşkilâtı'nın «Köy ve Köylü Sorunu» adlı incelemesinde şöyle belirtilmektedir: Tapu kayıtlarının yetersizliği, «memleketimizdeki tarımsal arazide mülk büyüklüklerine ve dağılımına ait gerçek bilgilerin elde edilmesini engellemektedir. Bundan dolayıdır ki, bugüne değin, tarımsal topraklarla ilgili istatistik bilgiler, hep ekonomik bir kavram olan işletme esasına göre ve anketler ya da sayımlar yoluyla ortaya konulabilmiştir. Belirli bir mülk üzerinde, birden fazla tarımsal işletme kurmanın olanaklılığı ve bu durumun bâzı bölgelerde geleneksel hâle gelişi, ayrıca sayım ve anketlere verilen cevapların, bir nevi servet beyanı niteliği taşımasından dolayı gerçeği ifade etmeyişleri sebebiyle mülk büyüklükleri ve dağılımı hakkında inandırıcı sonuçlar elde edilememektedir.»⁴⁸⁷ O kadar ki, 1952 anketinde, işlenen arazi genel toplamı 19, 5 milyon hektar iken, 1963 sayımı toplamı 17, 1 milyon hektar görünmektedir. 1952'de 501 - 700 dekar grubu 1 milyon hektar iken, 1963 yılının daha geniş kapsamlı 500 - 999 dekar grubu 760 bin hektar olarak tesbit edilmektedir. Özellikle üst gruplarda eksik beyanda bulunulduğu anlaşılmaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü uzmanlarından Tefik Çavdar'ın belirttiğine göre, «1960 Devrimi'nden sonra, toprak reformu ile ilgili çalışmaların hızlanması, 1963 sayımında büyük işletmelerin noksan bildirimlerine sebep olmuştur. Örneğin bu durum Ege, Akdeniz, Orta Güney gibi genellikle ticarî kesim tarımı ile uğraşan bölgelerde çok açıktır.»⁴⁸⁸ Bu durum, gerçeğin tesbitini güçleştirmekle birlikte, toplanan bilgiler, yine de toprak dağılımında aşırı bir dengesizliğin varlığını ve bu dengesizliğin arttığını göstermektedir. Devlet Planlama Teşkilâtı'nın bir araştırmasında, 1952 - 1963 döneminde toprak dağılımında meydana gelen değişiklik şöyle değerlendirilmektedir: «Türkiye ortalaması olarak, işletilen arazinin işleten aile beşte bir dilimlerine dağılımında konsantrasyonun üst grupta bir miktar azaldığı, orta ve üst-orta gruplarında ise hissedilir bir artış kaydettiği ortaya çıkmaktadır. Bölgesel karşılaştırmalarda ise, hektar başına verimi Türkiye ortalamasından yüksek olan bölgelerde konsantrasyonun üst gruplarda küçük artmalar, üst-orta ve orta gruplarda hissedilir artmalar kaydettiği, buna karşılık, hektar başına geliri, Türkiye ortalamasının altında olan bölgelerde konsantrasyonun orta grup lehine hissedilir artış gösterdiği ve bâzı bölgelerde alt ve alt-orta gruplarında çok cüz'î artışlar olduğu görülmektedir. Netice olarak Türkiye ortalaması dağılımında, sadece orta gruplarda konsantrasyonun bir miktar artması şeklinde bir gelişme görülüyor ise de, bölgesel seviyede yapılan karşılaştırmalar, zengin bölgelerde üst grupların 1952'deki yüksek hisselerini korumuş ve hattâ bazı hallerde arttırmış olduklarını ortaya koymaktadır. Alt grup lehine önemli hiçbir değişme hâsıl olmamıştır.»⁴⁸⁹

DPT araştırması, yukarıda belirttiğimiz nedenlerle, toprak konsantrasyonunu (yoğunlaşmasını) tam olarak yansıtmamakla birlikte, toprak dağılımındaki aşırı dengesizliği belirlemektedir. Buna göre, toplam çiftçi ailelerinin en alttaki yüzde 20'si, tarımda işletilen arazinin ancak yüzde 1,50'sini elinde tutmaktadır. En üstteki yüzde 20 çiftçi ailesi ise, arazinin yüzde 61, 50'sini elinde bulundurmaktadır.

TABLO: Tarımda İşlenen Arazinin Aile Beşte Bir Dilimlerine Göre Dağılımı (1952 ve 1963)

Aileler beşte bir dilimleri	1 9 5 2	1 9 6 3
Alt	1. 00	1. 50
Alt-orta	5. 50	5. 00
Orta	10. 50	11. 50
Üst-orta	20. 00	20. 50
Üst	63. 00	61. 50

Devlet İstatistik Enstitüsü uzmanı Tevfik Çavdar'ın araştırması, daha ilgi çekici sonuçlara varmaktadır. Büyük toprak sahiplerinin eksik beyanlarının etkisini azaltacak bir metod izleyen Çavdar, tarım bölgeleri ve işletme dilimleri yönünden, küçük ve büyük işletmelere doğru bir yığılmanın varlığını tesbit etmiştir. Çavdar'a göre, büyük işletmeler, topraklarını arttırmak için mevcut toprak dağılımının yapısını zorlamaktadırlar. Orta işletmeler de, aynı sorunla karşılaşmışlardır. Orta işletmelerin, özellikle ticarî sektör tarımının ağır bastığı bölgelerde, önemli miktarda arazi kiralamaları, bu zorlamayı göstermektedir. Arazi genişlemesini gerçekleştiremeyen orta büyüklükteki işletmeler ise, geçimlik işletmeler oluşumuna girmektedir. İlkel tarım yapan ufak geçimlik işletmeler çoğalmaktadır. Toprağını kiraya, yarıcıya vb. veren işletmelerin en çok 20 dekardan az toprak işleyen işletmeler oluşu dikkat çekmektedir.⁴⁹⁰

Turizm ve Tanıtma Bakanlığınca Söke ve dolaylarında yaptırılan bir araştırma, bu gözlemi doğrulamaktadır: «Bugün makina ile ziraatin yerleşmesiyle bölgede, özellikle orta ve küçük arazi sahipleri arasında bir cins rantiyelik yaygın hâle gelmiştir. Eskiden büyük arazi sahipleri, arazilerini kiraya verirler, ortakçı, yarıcı, maraba vs. kullanırlardı. Şimdi bunlar makina ile ziraat yapıyorlar ve küçük arazileri kiralayarak işledikleri araziye optimum büyüklüğe getiriyorlar. Böylece orta ve küçük arazi sahibi bir grup, arazilerini kiralarak geçimlerini sağlıyorlar.»⁴⁹¹

1952 anketine göre, 1 - 50 dekar arasında toprak üzerinde tarım yapan işletmelerin sayısı 1.570.200 idi. Bu rakam 1963'te 562.088 artarak 2.132.288'e yükselmiştir. 1963'te işletmelerin yüzde 58,73'ünü teşkil eden bu ufak işletmeler, tarım topraklarının yüzde 24,39'unu kullanmaktadır. 308 bin aile ise, topraksızdır.

Devlet Planlama Teşkilâtı, bu durumu şöyle değerlendirmektedir: «İşletmelerin küçülmesi ve toplam işletmeler içinde mutlak sayılarının artması gelirin düşmesine sebep olmakta ve bu türlü işletmeler, pazar için üretime ve tarımsal üretimi geliştirmek için sermaye terakümü sağlamaya değil, kendi kendine bile yetmez hâle gelmektedir.»

«Türkiye'de tarımsal işletmelerin büyük bir çoğunluğunun cüce işletmeler oluşu, toprak yoğunlaşması ve mevcut veraset sistemi dolayısıyla işletmelerin daha da yetersiz hâle geliş olayının devam etmesi, köylü nüfusu köyden itmekte, tarım işçisi durumuna sokmakta, ya da ortakçı, icare, cariye ve marabacılık gibi ve karşılıklı hak ve vecibeler açısından geleneksellikten kurtarılamamış tasarruf şekillerine başvurmaya zorlamakta, bu da köylünün gelir yönünden de öte sömürülmesine sebep olmaktadır. Diğer yandan tarımdaki makinalaşma, ortakçılık ve kiracılık vs. müesseselerinin tásfiyesi yolunda etkiler yapmakta, bu durumun açığa çıkardığı köylü nüfus, yeni yeni sosyal ve ekonomik problemlere konu olmaktadır.»⁴⁹²

ÇUKUROVA'DA KAPİTALİZM

Tarım istatistiklerinin yetersizliği dolayısıyla, tarımdaki kapitalist gelişmeleri daha iyi anlayabilmek için yöresel araştırmalara ihtiyaç vardır.* Bu araştırmalardan biri sosyolog Mübcecel Kıray tarafından hızlı bir kapitalist gelişmeye sahne olan Çukurova'da yapılmıştır.⁴⁹³ Kıray, farklı gelişme aşamasındaki üç köyü incelemiştir. Bunlardan Kozan ova-

*Amerikalı araştırmacı Frey ve arkadaşları, örnekleme yoluyla, Türk köyleri ile ilgili bilgiler toplamışlardır. Örneğe giren köylüler, «Sürdüğünüz tarlanın hepsi mi, bir kısmı mı sizin, yoksa ortakçı veya ziraat işçisi misiniz?» sorusunu şöyle cevaplandırmışlardır: %58 hepsi bizim, %22 bir kısmı bizim, %5 ortakçiyim, %3 ziraat işçisiyim. Araştırma, köylerin yüzde 1'inde köylülerin hiç arazisi olmadığını, yüzde 26'sında köylülerden yarısından azının kendisine ait arazisi bulunduğunu, yüzde 73'ünde ise arazinin yarısından fazlasının köylülere ait olduğunu göstermektedir. Köylerin % 44'ünde arazinin önemli kısmına sahip kimse yoktur, buralarda arazi mülkiyetindeki

sındaki Oruçlu, pek az değişmiş, hemen hemen kapalı köyü temsil etmektedir. Yüregir ovasındaki Yunusoğlu -Sakız mahallesi ile birlikte- kapitalizmin iyi geliştiği bir köydür. Son zamanlarda makinanın girmesiyle kapitalizme yönelen Kozan ovasındaki Karacaören ise, intikal hâlinde bir köydür.

Yunusoğlu ve Sakız: Burada, İmparatorluğun çöküşü, Ermeni ve Rumların gidişi ve Kurtuluş Savaşı olayları, birçok yerde görüldüğü üzere, toprak tasarruf durumunu altüst etmiştir. Kurtuluş Savaşı bittiginde, sahibi kaçmış, sürülmüş ve ölmüş olan toprak vardır. Yerli ya da dışarıdan gelmiş köylüler -özellikle Doğu Anadolu'dan- bu sahipsiz toprakları işlemeye koyulmuşlardır. Toprak boldur ve tapusuz oluşu o tarihlerde önemli değildir. Köylüler, hükümet ya da başkaları tarafından rahatsız edilmeksizin, mülkiyeti kendilerine aitmiş gibi, toprakları işlemektedir. Bununla birlikte, bölgenin nüfuzlu kişilerinin toprak mücadelesi çok geçmeden başlamıştır. CHP'ye mensup bulunan ve kudretini partiden alan yeni bir toprak ağası sınıfı doğmuş ve sahipsiz toprakların tapusunu elde ederek arazilerini genişletmiştir. Yeni toprak ağaları, yetiştirdikleri ürünün yarısını vermek şartıyla, köylülerin ortakçı olarak işledikleri arazide kalmalarına müsaade etmişlerdir. Böylece mülk sahipleri değişmiş, fakat eski sistem yaşamıştır.

İkinci Dünya Savaşı'na kadar, tarım metodları, 1918'den önceki dönemden farklı olmamıştır: Yerli pamuk türü, buğdayla münavebe hâlinde yetiştirilmektedir. Enerji organiktir ve başlıca tarım aracı karasapandır. Gübre ve ilaç kullanılmamaktadır. Yunusoğlu ve Sakız'da değişiklik, 1943'ten bu yana, Akala türü pamuk yetiştirilmesiyle başlamıştır. Akala, iyi toprakta dönüm başına verimi 50 Kgr.'dan 100 Kgr.'a çıkarmıştır (1950 - 1962 döneminde yeni pamuk türlerinin ithaliyle, verim, 170 kilodan 300 kiloya yükselecektir).

Akala ekiminin önemli sonuçları olmuştur. Yüksek verim ve tatmin edici fiyatlar, birim toprak başına nakdi geliri yüzde 100 ve daha fazla çoğaltmış ve böylece arazinin değerini emeğe nazaran arttırmıştır. 1950'ye doğru, hububat ekimi son bulmuş ve yalnızca pamuk ekimine geçilmiştir. Yüksek kârlar ve tarım teknikindeki değişiklikler, ortakçılık şartlarını değiştirmiştir. Ortakçının payı, ürünün yarısından üçte bire ve hattâ dörtte bire düşmüştür. Buğday ile pamuğun münavebeyle ekildiği dönemde iki yıl süreli olan ortakçılık sözleşmeleri, artık mevsimiktir. Pamuk-Buğday münavebesinde, çiftçilik işleri bütün yıla hayli eşit bölündüğü halde, monokültür pamukta, yalnız ilkbahar ve yazın çalışmak gereklidir. İşçi ihtiyacı böylece beş aya düştüğünden, mevsimlik işsizlik genişlemiştir. Ayrıca ilk sonbahar yağmurlarından zarar gördüğünden Akala'nın yerli pamuktan çok daha büyük bir süratle, üç hafta zarfında toplanması gerekmektedir. Bu sebeple, kısa bir süre için öteki köylerden ve hattâ bölge dışından büyük işçi kütesine ihtiyaç duyulmaktadır.

1950'den sonra bol kredi, ucuz traktör, makina ve gübrenin girmesiyle, Yunusoğlu ve Sakız'da değişiklikler hızlanmıştır. Karasapan ve öküz gitmiş, makinalı tarım başlamıştır. Bir traktör, on kişiyi işsiz bırakmıştır. Ortakçılık yerine yeni bir şey getirmeden, kısa bir sürede son bulmuştur. Ortakçı için köyde ancak pamuk toplama vb. gibi henüz mekanize olmamış alanlarda yılda birkaç hafta işçi olarak çalışmak ya da traktör sürücülüğü vb. gibi pek sınırlı yeni faaliyetlere yönelmek olanağı kalmıştır. Demek ki, tarımdaki modernleşme, eski toprak ağalarını zenginleştirir ve tarım kapitalisti hâline getirir iken, büyük sayıdaki ortakçı köylü kütesinin durumu kötüleşmiştir. Köylü kütesinin ekebileceği arazi yoktur. Toprak satın alması hayaldir. Köy içinde tarım dışı iş olanağı pek sınırlıdır. Şehirlerdeki yetersiz sanayileşme, pek az sayıda eski ortakçıya fabrikalarda devamlı iş sağla-

farklılaşma zayıftır. Köylerin yüzde 17'sinde ise, arazinin önemli kısmı 1 ilâ 5 kişindir. Yüzde 19'unda 5 ilâ 10 kişi, yüzde 21'inde 10'dan fazla kişi arazinin önemli kısmına sahiptir. Buralarda derece derece toplumsal farklılaşma gözükmemektedir.

Köylerde başkasının toprağında işçi olarak çalışanların miktarına gelince, köylerin yüzde 23'ünde başkasının toprağında ücretle çalışan hiç kimse yoktur. Köylerin yüzde 25'inde köylünün dörtte biri, yüzde 18'inde dörtte biriyle yarısı arasında köylü ücretle çalışmaktadır. Köylerin yüzde 23'ünde ise, köylülerin yarısından fazlası tarım işçiliği yapmaktadır. (Frederich Frey, *Rural Development Project, Preliminary Report*).

yabilmektedir. Tarım kalkınmasının bedelini, köylü kütlesi, böylece pahalı ödemiş olmaktadır. Kalkınmadan, şehirde oturan birkaç çiftlik sahibi yararlanmıştır.

Karacaören: Burada köylüler yürük-göçebe kökenlidir. 1887 yılında bir grup Yürük, Karacaören'e yerleşmeye zorlanmış ve bunlara aile başına 40 - 50 dönüm toprak verilmiştir. Mecburi iskân kısmen başarılı olmuş, yayla göçleri ve hayvancılık faaliyetleri uzun süre devam etmiştir. 1940 - 1950 döneminde dahi, Karacaören'de tarım, geçim sağlama seviyesinde, önemsiz bir faaliyet olarak kalmıştır. Yüregir ovasında ise, o tarihlerde monokültür pamuk hâkimdir.

Karacaören'de Akala. 1948'den bu yana ilgi çekmeye başlamıştır. 1955 yılına doğru sıtma bûsbütün önlenince, Akala önem kazanmıştır. Sıtmanın kalkması ve Kozan ovası drenajı, Karacaören'i yazın oturulabilecek hâle getirmiş ve ekili arazi alanını çoğaltmıştır. Adana-Kozan şosesiyle köyü bağlayan yol, pazarla ilgiyi sağlamıştır. Köyde pamuğun yanı sıra, buğday ve susam ekilmektedir.

Orman Kanunu uygulaması da, köylüyü yarı-göçebeliliği bırakmaya zorlamıştır. Çiftçiliğe tam dönüş ve nüfus artışı dolayısıyla, köyde ekime elverişli arazi sınırına varılmıştır. Daha iyi tohumluk, suni gübre sayesinde yalnız pamukta değil, buğdayda da verim artışı sağlanmıştır. Bu ekonomik gelişmeyle birlikte, toplumsal farklılaşma hızlanmıştır. On yıl önce köyde herkesin toprağı varken, şimdi topraksız köylü mevcuttur. Ortakçılık, yarı yarıya olmak üzere; ancak akrabalar arasında yapılırken, şimdi aile dışına yayılmış ve ticari bir nitelik kazanmıştır. Köydeki büyük arazi sahipleri, iki yıllık sözleşmeyle ortakçı kullanmaya ve ürünün üçte ikisini almaya başlamışlardır. Toprak temerküzü önemlidir ve son yıllarda traktör dolayısıyla artmıştır. Burada da şehirde oturan büyük arazi sahibi ortaya çıkmıştır. Fakat Karacaören, henüz intikal hâlinde bir köydür. Arazi, köylüler ve ortakçılar eliyle işlenmektedir. Bu sebeple, uzun süreli mevsimlik işsizlik ve dışarıdan işçi getirilmesi daha başlamamıştır. Köylülerin çoğu hububat ve sebze tarımıyla kendi ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Yunusoğlu'da ise, yirmi yıldır yalnız pamuk ekilmektedir.

Ufak işletme ve köylü mülkiyeti, tarım tekniklerindeki iyileşmeden köylünün yararlanmasını sağlamıştır.

Oruçlu köyü: Köyün halkı Yürük'tür. Geçimlik seviyede ilkel tarım yapmaktadır. Yürük hayatında değişiklik on beş yıldır başlamıştır. Arazi taşlı olduğundan Akala tipi pamuk burada yetiştirilememiştir. Orman Kanunu ve sıtmanın önlenmesi, yayla ekonomisinden vazgeçip toprağa bağlanmaya yol açmıştır. İyi tohumluk, tarım ilâçları ve bir miktar gübre kullanılmasıyla toprağın kullanılması değişmiştir. Toprakların yüzde 36'sı pazar için susam ekimine, yüzde 42'si buğday ekimine ayrılmaktadır. Arpa, hayvan yemi olarak önem kazanmıştır. Bu değişikliklere rağmen, tarımda ticari kesimin payı önemsizdir. Oruçlu'da geçimlik ekonomisinin özellikleri ağır basmaktadır. Toplumsal farklılaşma azdır ve büyük toprak sahipliği yoktur. En büyük çiftlikler 250 dönümün altındadır. Ufak köylü mülkiyeti hâkimdir. Bütün köylülerin toprağı bulunmakla beraber, toprak üzerindeki baskı, on dönümden küçük işletmelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ortakçılık, akrabalar arasındadır ve ticari nitelikte değildir. Servet farklılıkları önemsizdir.

Yunusoğlu ve Sakız'da ise, ekili arazinin yüzde 92,6'sı 10 işletmeye aittir. Bunlar, şehirde oturan sahipleri tarafından işletilmektedir. İşletmelerin yüzde 61'i, 25 dönümden küçüktür ve bunlar köy arazisinin ancak yüzde 1,7'sini kaplamaktadır. Karacaören'de dört çiftlik, ekili arazinin yüzde 40'ını elde tutmaktadır. Oruçlu'da ise, ekili arazinin yarısı 26 ilâ 100 dönümlük işletmeler hâlinde küçük çiftçilerin mülkiyetindedir. Bu köylerde, toprak sahibi olan çiftçi ailelerinin oranı şöyledir:

Oručlu	: %100 toprak sahibi
Karacaören	: % 79, 1 toprak sahibi
Sakız	: % 27 9 toprak sahibi
Yunusoğlu	: % 19, 0 toprak sahibi.

Oruçlu'da herkes çiftçi iken, ortakçılığın kalktığı Yunusoğlu ve Sakız'da 113 aile reisi, traktör ve biçer-döver şöförlüğü, makinistlik, fabrika işçiliği, tarım işçiliği yapmaktadır. Şöför, makinist gibi kalifiye işçilerin durumu. kalifiye olmayan tarım işçisinden iyidir. Fakat onlar da mevsimlik işçidir ve ertesi yıl iş bulabileceklerinden emin değildirler. Zira mülk sahiplerinin başka köylerde de arazisi vardır ve sık sık oralardan şöför, makinist getirmektedirler. Sakız ve Yunusoğlu'da toprak sahibi ufak çiftçilerin yarısı 5 dönümden az, çok küçük işletmelere sahiptir ve bunlar geçimlerini daha çok işçilikten sağlamaktadır.

Tarımda verimliliğin en yüksek olduğu Sakız ve Yunusoğlu'da geliri 4 bin liranın altında bulunan ailelerin oranı, sırasıyla, yüzde 90,7 ve yüzde 82,9'dur. İkel biçimde tarım yapan Oruçlu'da bu oran yüzde 50, Karacaören'de yüzde 41,7'dir. Uzun süredir modern tarıma geçmiş bulunan Sakız ve Yunusoğlu'da adam başına gelir, ilkel Oruçlu'dakinden yüksek değildir. Hatta kalifiye olmayan tarım işçilerinin durumu çok daha kötüdür. Yılda ancak üç ay çalışabilen bu tarım işçileri, ancak ölmeyecek kadar bir kazanç elde edebilmektedirler. Karacaören'de adam başına gelir, Yunusoğlu ve Sakız'a nazaran yüksektir.

Küçük işletme, düşük verim ve büyük aile, Oruçlu'da mevcut fakirliğin nedenlerini teşkil etmektedir. Fakat yüksek verimli büyük işletmelerin bulunduğu Yunusoğlu ve Sakız'da geniş mevsimlik işsizliğin varlığı ve düşük ücretler, köylü ailelerinin çok daha kötü şartlar içinde yaşamasına yol açmaktadır. Öte yandan fakir Oruçlu'da yaratılan net tarımsal değerin yüzde 100'ü köyde kalırken, Sakız ve Yunusoğlu'da bu oran ancak yüzde 8,2'dir. Net değerin yüzde 91,8'i şehirde oturan çiftlik sahiplerine gitmektedir. İntikal hâlindeki Karacaören'de ise, net değerin yüzde 82,3'ü köyde kalmakta, yüzde 17,7'si dışarıya gitmektedir.

KÖYDE İKTİDARI KİM ELİNDE TUTAR?

Örnek 1 - Kapalı köy: Kapitalizmin gelişmesiyle köyde yeni bir toplumsal tabakalaşma ortaya çıkmaktadır. Oruçlu'da herkesin toprağı vardır. Toprak büyüklükleri arasındaki fark nisbeten küçüktür. Bu sebeple, köylü ailelerinin gelirleri arasında henüz çok büyük arklar yoktur. Tarımdaki yavaş gelişme, gelir ve servet farklılıklarının genişlemesini önlemektedir. Bu köyde, eski aşiret reisinin ailesi, kudret ve mevki sahibidir. Yaşlı aşiret reisi, geri plana çekilmiş, yerini imam olarak yetişen, fakat imamlık yapmayan kardeşine bırakmıştır. Eski aşiret günlerinde, reis, mevsimlik hareketleri kararlaştırmak, dışarıyla temas sağlamak, bu temasları kontrolünde bulundurmak, hâkimlik ve hakemlik yapmak gibi görev ve imtiyazlara sahipti. Toprağı yerleşince, bu görevlere ihtiyaç kalmamış, grup daha bireyci olmuştur. Bununla birlikte, köylülerin çoğu aşiret reisinin kardeşini en nüfuzlu kişi saymaktadır. Eski lider çok faal değildir. Otoritesini kardeşine ve oğluna devretmiş gözükmektedir. Oğlundan daha yaşlı, daha zengin ve bilgili olan kardeş, liderin müsaadesi ya da hoşgörmesiyle, köyün birlikte yürütülecek işlerinde otoritedir ve yüksek prestije sahiptir. Aşiret reisinin genç oğlu muhtardır. Köy işlerinde sözü pek geçmeyen muhtar, iyi bir «irtibat adamı»dır. Köy arasında ve dış dünya ile -özellikle ilçe yetkilileri ile- bağlantı sağlamaktadır. Bu gelişme aşamasında, dış dünya ile temas kurma yollarını bilmek, kudret ve mevki elde etmekte önemli bir rol oynamaktadır. Kasabada iş görmesini, kredi istemesini, tarım memuru ile temas kurmasını ve hattâ eğlenmesini bilen genç nesil, eski liderlerin otoritesinden kurtulmaktadır. Yerleşmeyle, yaylaya gidiş-geliş kararlaştırmak olan temel görevi ortadan kalkan eski liderlik, böylece temel kararlar ve dış temaslar tekeli de yitirme yolundadır. Fakat bu gelişme aşamasında köyde, kapitalist bir gelişme sonucu, önemli bir değişiklik olmadığı için, geri kalan köylülerin hayatı üzerinde etkili olabilecek yeni kişiler henüz ortaya çıkmamıştır. Bununla birlikte, Oruçlu köylüsü, az gelişmiş ülkeler literatüründe çok söz edildiği gibi, otoriter ve paternalist bir çerçeve içinde durumunun iyileştirilebileceğini aklına bile getirmeyen kaderciler topluluğu değildir. En az gelişmiş ve en

çok kapalı köy olduğundan, değişme olanakları zayıftır; fakat daha yüksek bir hayat düzeyine ve yaşayışa doğru değişme isteği güçlüdür. Yalnız bunun yolları henüz pek bilinmemektedir. Oruçlu, hâlen ticarî amaçlı zeytin yetiştirme denemesine başlamaktadır. Tarım memurluğundan zeytin fidanları sağlanmıştır. Zeytinciliğe köyün kudret sahibi kişileri değil de alelâde bir üyesi yönelmiştir. Bu, Oruçlu'da biraz toprağı bulunan bir kadınla evlenen başka köyden yoksul bir kişidir. Orman açarak, Hazine toprağını arazisine eklemiş ve orta halli bir çiftçi durumuna gelmiştir. Bu kişi, en azından bin zeytin fidanı elde etmek için çok çaba harcamış ve on yıl sonra Oruçlu köylülerinin zeytinliğinde ücretli olarak çalışarak hayatlarını kazanabileceklerini ileri sürerek çevresini ikna etmek istemiştir. Büyük arazi sahipliğine adaylığını koyan bu orta halli köylü, amacına ulaşır ve yeni biçimlerde daha fazla üretim yapmayı başarır, köyde kudret ve mevki artacak ve köy hayatının belli yönlerini kontrolü (denetimi) altına alacaktır. Fakat o, köydeki temel faaliyetini ve böylece «iktidar» yapısını değiştirmek isteyen tek kişidir. Daha fazla üretim elde etmek isteyen öteki köylüler, bunu alışımlı ve bilinen yollardan gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bâzi köylüler, eğitim ve şehre yerleşme ile durumlarını düzeltebileceklerini düşünmektedir. Ne var ki, bugün yürürlükteki eğitim tipinin Oruçlu'daki şartlarla fonksiyonel hiçbir ilişkisi yoktur ve şehir ve kasabaya doğru bir yönelişin ifadesidir. Köy hayatında, okumuş olmaktan öte bir etki ve anlam taşımamaktadır. Okumuşluğun ancak köy dışı temaslarda bir fonksiyonu vardır.

Şehire göç etme hareketi ise, köy düzeyinin üstüne çıkma çabasının ifadesidir. Şehirlerde hayat düzeyi ne kadar düşük olursa olsun, yine de köy ortalamasından yüksektir. Görüldüğü gibi, kapalı köyde dahi, iyiye doğru değişme isteği güçlüdür. Fakat ticarî ürünlere yöneliş ve ihtisaslaşma olanaklarının hiç değilse şimdilik mevcut olmayışı, yalnızca şehire göç etmeyi anlamlı kılmaktadır. Ne var ki, şehirde iş bulmak ve uygun bir eğitim elde etmek kolay değildir. Bu sebeple, Oruçlu için erken bir gelişme yolu, kapalı göçmektedir. Fakat gelişmeyi önleyen, değişme isteğinin bulunmayışı değil, şartların elverişsizliğidir. Bu köyde, zeytincilik, toplumsal tabakalaşmada yeni bir eğilimin başlangıcı olabilir.

Örnek 11 - Geçiş hâlinde köy: Karacaören'e gelince, bu geçiş hâlinde bir köydür. Burada arazi mülkiyet modelinin iki aşırı biçimine doğru eğilim görülmektedir: Bir yandan köylü ailelerinin yüzde 22, 9'u topraksızdır; öte yandan bir aile bin dönüm araziye sahiptir. Toprak en önemli servet biçimi olduğundan toprak ve ürünlerinin kontrolü, köylü grubunun iktidar yapısını doğrudan doğruya etkilemektedir.

Yürük köyü Karacaören, evvelce belirtildiği üzere, mecburî iskân yoluyla, herkese eşit miktarda toprak verilerek 1887'de kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı yıllarına kadar köyün ekonomisine hayvancılık, özellikle keçi ve koyun, hâkim olmuştur. Oruçlu'da görüldüğü gibi, burada da aşiret reisi, köylü grubunun hayatına hâkimdir. Bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı'ndan biraz önce, köyden A. İ. ticaret yapmak üzere şehire yerleşmiştir. Bu kişi, öteki köylülere kredi vermeye başlamıştır. Aynı zamanda borcunu ödemeyen köylülerin ve başkalarının topraklarını satın almaya koyulmuştur. 1948 yılına kadar köylüyü borçlandırma ve toprağını alma faaliyetine devam etmiştir. Hâlen köyde üç kişi daha A. İ.'nin yolundan gitmekteyse de, bunlar, o kadar başarılı olamamışlardır. Akala tipi pamuğun köye gelmesiyle, tüccar A. İ., arazisini ortaklıkla işletmeye yönelmiştir. Hâlen ortaklığın payı, yarından üçte bire düşmüştür. A. İ. aslında kapitalist bir çiftçi olmakla birlikte, bir ağa gibi, serbest işçi durumundaki ortakçılara istenince yardım elini uzatmaktadır. Köylüler, onun kudretinin farkına varmışlardır. Fakat aynı zamanda A. İ.'yi «sonradan türemiş» bir kişi saymaktadırlar. Ona «ağa» diye hitap etmekte ve babasının «gerçek bir ağa» gibi davranmayı sevdiğini söylemektedirler. «Gerçek ağalık» ile, prekapitalist düzenin beyleri gibi, emeğini kullandığı köylülerin refahından sorumlu olmak ve onlara yardım elini uzatmak kastedilmektedir. Bu ağalık iddiasının köylülerce görülmesi ve ifade edilmesi, köyde iktidarın el değiştirme yolunda bulunduğunu belirtmektedir. Öte yandan yüksek mevki ve prestij sahibi eski liderlerin hepsi ölmüştür. Sonradan türeme A. İ.'nin nüfuzu artmıştır.

Sonradan türeme olsun olmasın, A. İ., krediyi, çiftçiliği, iş gücünü ve köyün dışarı ile temasını kontrolü altında tutmaktadır.

Bununla birlikte, eski liderler ailesinin yaşayan üyeleri, hâlâ önemli prestij ve nüfuza sahiptir. Aşiret düzenindeki son liderin oğlu, köyün muhtarıdır. Bu ihtiyar kişi, kendisi çok yaşlandığı için oğlunu muhtar seçtiğini söylemektedir. Bunda yaşlılıktan çok, eski görevlerin yeni şartlarda önemini kaybetmesi rol oynasa gerektir. Nitekim köylülerin cevapları, köy hayatında ikili bir kontrolün doğduğunu göstermektedir. Köylülerin yüzde 39,5'i en nüfuzlu kişi diye muhtarı, yüzde 35,6'sı yeni zengini göstermiştir.

Köyün geçiş hâlinde bulunduğunu, yeni bir zenginlik kavramının gelişmesi de belirlemektedir: Traktör sahibi olmak ve başkalarının arazisini sürmek. Köyde iki kişi, bu işi yapmaktadır. Köyün yüzyüze kişisel ilişkileri içinde, traktör sahipleri, bu yoldan işletmelerdeki farklı faaliyetlerin zamanını tayin edebildiklerinden önemli kişiler sayılmaktadır. Geçiş hâlinin başka bir özelliği, zenginleşmiş ve fakirleşmiş gruplar arasındaki kişisel ilişkilerde ortaya çıkmaktadır. Ücretli işçi kullanan çiftçi ailelerinde, işçi-köylü evde kalmakta, aileyle birlikte yemek yemek ve eşit muamele görmektedir. Bu tutum, toplumsal farklılaşmanın yarattığı gerginliği yumuşatmakta ve zenginle yoksul arasındaki mesafeyi azaltmaktadır. Kapitalizmin iyice geliştiği Yunusoğlu ve Sakız'da ise, toprak sahibi ve işçi-köylü arasında bir kutuplaşma vardır.

Karacaören'in gelişen tarım şartları içinde, çiftçi çoğunluğu, şimdilik iyimserdir. Çoğunluk, ilerdeki gelişmelerden de yararlanabileceği kanısındadır. Çiftçi ailelerinin yüzde 54,2'si hayat düzeylerini yükseltme istegindedir ve hiçbirisi şehire göç etmeye niyetli değildir. Fakat köyde gidiş, Yunusoğlu ve Sakız'da görüldüğü üzere, büyük arazi mülkiyetinin az kişinin elinde toplanmasına ve onun köy hayatını birçok yönleriyle kontrol altına almasına doğrudur.

Örnek III - Pazar için üretim yapan köy: İdari bakımdan tek bir köy teşkil eden Yunusoğlu ve Sakız köylerine gelince, bunlar büyük arazi sahiplerinin egemenliği altındadır. Köylülerin büyük çoğunluğu, arazi sahiplerinin işçisi durumundadır. Sakız'da ailelerin yüzde 72,1'i, Yunusoğlu'da yüzde 81,1'i topraksızdır. Bunların Yunusoğlu'da yüzde 80'i, Sakız'da yüzde 88'i tam anlamıyla tarım işçileridir. Geri kalanları, zaman zaman yakındaki Devlet Çiftliğinde iş bulmakta ya da traktör ve kamyon şöförlüğüne yönelmektedir. İki köyde de arazi, aynı dört büyük toprak sahibinin elindedir.

En büyük nüfuza ve araziye sahip bulunan D. A., Kurtuluş Savaşı'na katılmış ve milletvekili olmuştur. D. A., politik nüfuzundan yararlanarak, Ermenilerden kalan devlet arazisini ele geçirerek toprağını genişletmiş ve iyi topraklar üzerinde 11 bin dönüm büyüklüğünde bir çiftlik kurmuştur. Yine politik kudret sayesinde D. A., Ermenilerden kalma devlet arazisinin tapusunu sağlayabilmiştir. Böylece Ermenilerden boş kalan araziye işleyen köylüler, ortakçılığa rıza gösterme durumunda kalmışlardır. Akala tipi pamuk ve makinanın ithaliyle ortakçılık büsbütün kalkmış, ortakçılar işçi hâline gelmişlerdir. Bu köylerde iş gücünü ve dolayısıyla işçilerin hayatını kontrolünde bulunduran kişi ve kurumlar, tabakalaşmada en önemli yeri tutmaktadır. Bu ilişkiler damgasını vuranlar, şüphesiz hâlâ büyük toprak sahiplerinin kendileridir. D. A. ve öteki iki büyük toprak sahibi İstanbul'da yaşamaktadır. Dördüncü büyük toprak sahibi Y. G.'nin arazisi bin dönümdür. Y. G. iki yıl kadar önce köyden ayrılıp Adana'ya yerleşmiştir, fakat sık sık köye gelmektedir. Y. G. hâric, öteki toprak sahipleriyle işçilerin doğrudan doğruya teması yoktur. Birçok hallerde Y. G. arazi sahiplerini temsil etmektedir. Özellikle Yunusoğlu'da toprak sahiplerinden söz edilince, D. A.'dan önce Y. G.'nin adı hatırlanmaktadır. Bu kişiler, 1920'den 1960 yılı başlarına kadar iki köyde mutlak kudret sahibi olmuşlardır. O tarihe kadar, büyük toprak sahipleri, köylülerin yalnızca hayatlarını kazanma şansını ellerinde tutmakla kalmamışlar, prekapitalist düzenden kalma bir alışkanlıkla köylülerin hayatının her yönüne müdahale etmişlerdir. Bugün durum değişmeye başlamıştır. Bütün köylüler, arazi sahiplerinin özel

hayatlarına karışmaya hakları olmadığı görüşünde birleşmişlerdir. Hükümet de, özellikle asgari ücretler tesbit ederek arazi sahibi-işçi ilişkilerine müdahaleye koyulmuştur. Bu konuda etkili olabilecek başka bir kuruluş, Adana'daki Tarım İşçileri Sendikası'dır. Fakat köylüler, işlerinden olma korkusuyla, henüz sendikanın dışında kalmaktadırlar. Buna karşılık, arazi sahipleri Çiftçi Birliğinde etkili biçimde örgütlenmişlerdir. Çiftçi Birliği, kudretini 1964 yazında göstermiştir. Hükümet, asgari ücreti 9 lira olarak tesbit etmiştir. Birlik, 6 lira ücret ödeme kararını almıştır. İlgilendiğimiz iki köyde Y. G., 6 lira ücret ödenmesi, fakat defterlere 9 lira üzerinden işlenmesi konusuyla bizzat ilgilenmiştir. Arazi sahiplerinin örgütlenmiş gücü, köylerimizdeki toplumsal tabakalaşma ve kuvvet ilişkileri bakımından yeni bir aşamadır. Köylüler açısından ortada henüz bir sendika yoktur, fakat arazi sahiplerinin hayatlarına keyfi müdahale etmelerine karşı örgütlenmemiş bir köy-içi direnme vardır. Bu direnme hareketinin liderleri, köyde hâlen nüfuzlu kişiler sayılmak'tadır. Bunlar arasında öğretmen göze çarpmaktadır. Öğretmen, köyün bellibaşlı ailelerinden birine mensuptur, kardeşi kamyon şoförü, babası ve amcaları ufak arazi sahipleri olarak, büyük arazi sahiplerinden nisbeten bağımsızdırlar. Öğretmenin başlıca gücü, köy yararına işler için köylüler i örgütlenme çabalarından ve yol gösterilmeye ihtiyacı olan köylülere yardımlarından ileri gelmektedir. 1965 yılında öğretmen, köye elektrik getirilmesi konusunda çaba göstermiştir. Bundan başka öğretmen, büyük arazi sahipleri aleyhindeki genel akımın temsilcilerinden biridir ve bu yolda önemli bir rol oynamaktadır.

Öte yandan ücretli iş gücünün gelişmesi, köyde yeni bir mevki yaratmıştır. İşçileri arazi sahipleriyle temasa geçirmek, köylülere iş sağlamak ve arazi sahiplerine işçi bulmak önemli bir görev hâline gelmiştir. Dışarıdan gelen işçilerin büyük rekabeti de gözönünde tutulunca, köylülere iş sağlayan ve «elçi» adı verilen aracı önem kazanmaktadır. Elçi, sözlü hizmet mukaveleleri yapan ve bu mukavelelere uyulmasını izleyen kişidir. Yunusoğlu ve Sakız'da kuvvet dengesinin bu aşamasında elçi, arazi sahiplerinden çok, köylülere yakındır ve köylüler tarafından güvenilir bir kişi sayılmaktadır. İki köyde herkes inanmaktadır ki, elçi, tarım işçilerinin son derece güç çalışma şartlarını bilmektedir ve onların haklarını savunmaktadır. Gerçekten elçi, çalışma şartları ve iş ilişkileri konusundaki bu araştırmanın başlıca yardımcılarından biri olmuştur. Fakat o, Çiftçiler Birliği'nin pazarlık gücü karşısında umutsuz bir durumdur. Bununla birlikte, pazarlık gücünün daha da kötüleşebileceği düşüncesiyle, işçi sendikasına katılmayı reddetmektedir. Fakat üyesi olmadığı halde, sendika ile yakın teması olduğunu söylemektedir. Elçinin nüfuzunu arttıran görevlerinden biri, kış aylarında köylülere, önceki iş mevsimindeki çalışmalarına karşılık avans para vermesidir. Gerçekte, elçinin köydeki statüsü bir hayli karışıktır. Fakat büyük arazi sahiplerine karşı çıkmakta ve bu tutumu ile köylülerin safında yer almaktadır.

Yeni bir meslek grubu olarak traktör şoförlerinin çoğu, arazi sahiplerine karşı köylülerin tutumunu etkileyenler arasındadır. Bunlar tarım işçilerinden daha yüksek ücret almakla birlikte, aynı arazi sahiplerinin hizmetinde çalışmakta ve işçilerden ayrı bir tabaka teşkil etmemektedir.

Köy hayatındaki en nüfuzlu kişinin kim olduğu konusunda köylülerin görüşleri değişiktir. Yunusoğlu'da köylülerin yüzde 47,2'si ağanın, özellikle köye sık sık gelen ağanın en nüfuzlu kişi olduğunu düşünmektedir. Öğretmeni en nüfuzlu sayanların oranı yüzde 8,5, muhtar en nüfuzlu sayanların oranı yüzde 7,5'tir. Sakız'da köylünün yüzde 81,3'ü muhtar en nüfuzlu görmektedir.

Muhtarın babası, uzun yıllar D. A.'nın kâhyalığını yapmıştır. Arazi sahibi adına onlarla doğrudan doğruya temas eden kâhya, onlar için en nüfuzlu kişiydi. Şimdi muhtar ve kâhyanın oğlu olarak, muhtar, en önemli kişidir. Bir köylü, «Evvelce ağayı temsil eden muhtarın babasının tavsiyelerini dinlerdik, şimdi muhtar dinlemekteyiz» demektedir. Fakat kâhyanın oğlunun ağa ile ilişkileri çok farklı nitelik taşımaktadır. Zira yeni muhtar, köyde arazi sahiplerine karşı direnmede birleşen yeni grubun temsilcisidir. Köylüler için,

hem eski kudret kaynağına en yakın kişi olan, hem de topraksızların safında yer alan muhtarı izlemek bir kolaylık teşkil etmektedir.

Yunusoğlu ve Sakız köylüleri, toplumsal tabakalaşmadaki mevkilerinin iyice bilincine varmışlardır. Büyük arazi sahiplerine karşı nefret ve mukavemet göstermektedirler. Mevkilerinde, üretim şansı –yani esas itibariyle toprak– elde ederek, köklü değişiklik yapmak isteyen köylülerin oranı, burada, Karacaören ve Oruçlu’dakinden yüksektir. Ailelerin yüzde 50’si hayat düzeyinin yükselmesini istemektedir. Daha önemlisi, hayat düzeylerinin yükselmesinin, eğitimden yana olmakla birlikte, eğitimle ya da şehire göç etmekle gerçekleşmeyeceğini anlamışlardır. İster eğitilmiş, ister eğitilmemiş olsunlar, şehirlerde iş bulma olanağının çok sınırlı bulunduğunu bilmektedirler. Bu köylülerin başlıca isteği topraktır. Durumlarının toprağa kavuşmakla iyileşebileceğinin farkındadırlar.

Bu değişiklik isteği, modern tarımın sağladığı üretim artışından yalnızca kendileri yararlanan büyük arazi sahiplerinin şiddetli direnmesiyle karşılaşmaktadır. 1918, 1923, 1930 ve 1945 yıllarının farklı itikâl ve buhran dönemleri, daima kudret sahiplerinin mevkilerini güçlendirmeye yardım etmiş ve kutuplaşmayı derinleştirmiştir. Köylerimizdeki bu kutuplaşmış toplumsal tabakalaşmadır ki, toplumsal değişimin kütle yararına olmasına en büyük engeli teşkil etmektedir.

MUHTAR KİMİ TEMSİL EDER?

Köydeki nüfuz ve denetleme güçlerinin incelenmesinde, muhtarlık kurumu, özel bir önem taşımaktadır. Zira köydeki planlı değişim ve kalkınma denemelerinde, çoğu zaman hükümete «sadık», tarafsız ve nüfuzlu bir ajan diye muhtara dayanılmak istenmektedir. Fakat üç ayrı gelişme aşamasındaki köyde, ortak özellikleri olmakla birlikte, muhtarlar farklılık göstermektedir. Başta gelen ortak özellik, resmi görev ve resmi otoritedir. Bütün köylerde bu otorite, çeşitli hükümet kuruluşlarıyla ve köy dışındakilerle bir bağlantı fonksiyonu olarak anlaşılmaktadır. Merkezî hükümet, banka temsilcileri, tarım memurları vb. ile bağlantıyı muhtar sağlamakta, bu temasları ve dolayısıyla köydeki ilişkileri kontrolü altında tutmaktadır. Bununla birlikte, bir muhtarın muhtar olması, köydeki çeşitli kudret sahiplerinin karşılıklı eylemleriyle tayin edilmektedir.

Tarımdaki gelişme derecesine ve bu gelişme derecesinin belirlediği kuvvet gruplarına göre, her köyde muhtar seçilmektedir. Muhtar, kudret sahipleri arasındaki gerçek kuvvet dengesini temsil etmektedir. Meselâ Oruçlu’da toplumsal tabakalaşma, ancak dışarıyla olan dağınık temaslarla değişmiş eski aşiret günlerinin doğrudan doğruya bir devamıdır. Henüz dengeyi bozacak yeni bir kudret belirmiş değildir. Eski aşiret reisinin oğlu muhtardır. Böyle bir durumda reisin kendisinin muhtar olacağı düşünülebilir. Fakat gerçek otorite sahibi, hükümet yetkililerinin baskılarına, haysiyet kırıcı sayarak, doğrudan doğruya muhatap olmaktan kaçınmaktadır. Şehirlinin köylüye tepeden bakışını hatırlamak gerekir. Ayrıca muhtarlık, okuma-yazma bilmeye ihtiyaç göstermektedir.

İkinci köy Karacaören’de, büyük toprak sahibi, tüccar ve tefeci olarak yeni bir kudret sahibi ortaya çıkmıştır. Bu köyde muhtar, eski liderin oğludur. Fakat aynı zamanda yeni kudret sahibiyle yakın ilişkiler kurmuştur. Yeni kudret sahibinin «adamı» gibi hareket etmektedir. «Ağa», eski liderle uyuşamayınca, kimin muhtar seçileceği ilgi çekici bir sorudur. Kuvvet dengesi, «ağa»nın adamının muhtar olacağını düşündürmektedir. Hiç değilse şimdilik, muhtar, eski lider ve yeni büyük arazi sahibi arasındaki dengeyi temsil etmektedir.

Yunusoğlu ve Sakız’da yeni seçilen muhtarın durumu çok daha farklıdır. Aile bakımından yeni muhtar, en kudretli «ağa» D. A.’nın eski kâhyasının oğludur. Fakat oğul, D. A.’nın hizmetinde hiç çalışmamıştır. Muhtarın dostları onu, «Babası yirmi yıl ağanın hizmetinde çalıştı, ama hiç servet edinmedi» diye tanıtmaktadırlar. Böylece onun namuslu ve köylü-

lerden yana olduğu belirtilmek istenmektedir. Muhtara seçimi kazandıran, «ağa»ya bilinçle karşı çıkan ve «ağa»nın köydeki keyfi kuvvet gösterilerini önlemeye çalışan bir köylü grubu olmuştur. Yeni durum, köye sık sık gelen «küçük ağa»yı rahatsız etmektedir. Yukarıda belirtildiği üzere, Sakız ve Yunusoğlu'da kudret sahipleri çeşitlidir. Elçi, öğretmen, yöresel büyük arazi sahibi, farklı «güç»leri temsil etmektedir. Öğretmen ve elçinin gücü, köylüler için, aynı gücün farklı iki yüzünü teşkil etmektedir. Her ikisi de büyük arazi sahiplerine karşıdır ve onlara karşı çıkışta köylülere destek olmaktadır. Hâlen köy halkının hayat düzeyi iyice düştüğünden ve köylüler hayatlarını kazanmakta sıkıntıya uğradıklarından, büyük arazi sahipleri köyün kontrolünü kaybetmekte ve «ağa»ya karşı yeni birleşmiş güç, ön plana geçmektedir. Açık ki, yeni muhtar, kâhya babası dolayısıyla büyük arazi sahiplerine de yakın olmakla birlikte, bu yeni gelişmeyi temsil etmektedir.

Bu köylerdeki muhtarların tarihi de, yukarıda belirtilen gelişmeyi doğrulamaktadır. Uzun süre Sakız ve Yunusoğlu iki ayrı köydü ve iki ayrı muhtarı vardı. 1942 yılında D. A.'nın arzusuyla iki köy birleştirilmiş ve tek bir muhtarın yönetimine bırakılmıştır. D. A.'nın kâhyası Sakız'da yaşadığı halde, bu köyde tamamen emrinde olacak güvenilir bir kişi bulmadığı için D.A., iki köyün birleştirilmesini tercih etmiştir. Birleştirme işi, D. A. açısından yararlı olmuştur. Zira 1943- 1944'te bir arazi komisyonu, özel arazi ile devlete ait bulunması gereken Ermeni arazisini tesbit için bölgeye gelmiştir. D. A.'nın muhtarı, komisyonun önünde tanıklık ederek ve başka tanıklar bularak D. A.'nın arazisinin sınırlarının tesbitinde elinden geleni yapmıştır. D. A.'nın Ermenilerden kalma araziye sahiplenmesini sağlayan muhtar, 1942'den 1960'a kadar bu görevde kalmıştır. Muhtar, 1950 iktidar değişikliğine rağmen, D. A. ve onunla görüş birliği hâlindeki ikinci büyük arazi sahibi Y. D.'nin desteğine sahip olduğu için, iktidarını korumuştur. 1960'tan sonra fırsat elverince, köyde gelişen yeni güçler, eski muhtarı görevinden uzaklaştırmışlardır. Bunu başaran köylülerin, muhtar değişikliğini küçümseyerek, D. A. ve Y. D. gibi iki «ağa»nın keyfi hareketlerine karşı direndiklerini söylemeleri anlamlıdır. Çünkü muhtar değişikliği mücadelesi, köydeki iktidar değişikliği mücadelesidir. Ortakçılığın kalkması ve kişisel ilişkilerden kopmuş anonim iş gücünün ortaya çıkması ve bu iş gücünün geçim sıkıntısı, eski kudret sahiplerine karşı direnme ve birleşme olanağını getirmiştir. Böylece köyde yeni bir gücü temsil eden bir grup ortaya çıkmaktadır. Muhtar, bugün, köylülerin bu birleşik gücünü hesaba katma durumundadır.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki, muhtar, köydeki kuvvet dengesini yansıtmaktadır ve bu kuvvet dengesi, sosyo-ekonomik gelişme aşamasına göre, köyden köye değişmektedir. Fakat kapitalist gelişmeler hızlandıkça, muhtar, «ırgatlaşan» köylü kütlesinin temsilciliğine doğru yönelmektedir.

ANTALYA KÖYLERİNDE KAPİTALİZM

Mübeccel Kıray'ın yetiştirdiği, köyden çıkma genç bir sosyolog olan Bahattin Akşit'in Manavgat bölgesinde yaptığı inceleme, buradaki köylerin de Çukurova'dakine benzer bir gelişme içinde bulunduğunu göstermektedir.⁴⁹⁴

Manavgat Çayı ile Serik ilçesi yakınlarından geçen Köprü Çayı arasındaki bölge, evvelce Tugayoğlu adlı bir derebeyine aitmiş. Bazı köyler, doğrudan doğruya Tugayoğlu'nun çiftliği ve oradaki köylüler de ortakçılarıymış. Öteki köyler ise, derebeyine doğrudan doğruya bağlı bulunmamakla birlikte, ona haraç öderlermiş. Tugayoğlu, köylerde borusunu öttürebilmek için Sudan'dan getirdiği zenci muhafızlar kullanırmış. Bu derebeyi ailesi, son yüzyıl içindeki toplumsal gelişmeye ayak uydurarak toprağını köylülere satmış. Ailenin aynı toprağı köylülere iki kere sattığı da görülmüş. Tugayoğlu'nun torunları hâlen bölgede bir çiftlik işletiyorlarmış ve tüm bir köy, onların işçileri ve ortakçılarıymış. Bu eski derebeyi ailesi ile öteki köylülerin hiçbir ilişkisi kalmamış. İncelenen köylerden 1., bunlardan biridir.

Köy, Birinci Dünya Savaşı'na kadar kapalı ekonomi düzeni içinde yaşamıştır. Köylüler arasında bir farklılaşma yok gibidir. Hemen herkes eşit toprağa sahiptir. Karasapan ve öküzle üretim yapılmaktadır. Savaşın sonra köye ticari amaçlı susam ekimi ve pulluk girmiştir. Pulluk ve susamla birlikte, üretim artmış ve pazarla ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Susam, kayıklarla Antalya'ya götürülmektedir. Herkes pazara gidip gelemeyeceği için, işbölümü genişlemiş ve 1920'lere doğru köydeki susamı satmak ve ihtiyaç mallarını köye getirmek için üç bakkal dükkânı açılmıştır. Bakkallar, susamı istedikleri fiyata almak, ihtiyaç mallarını diledikleri fiyata satmak ve köylüleri borçlandırmak yoluyla zenginleşmeye ve köy üzerinde egemenliklerini kurmaya başlamışlardır.

Bakkallar önce iki pullukla tarım yapmışlar ve tarlalarını genişletmişlerdir. 1950'lere doğru pamuk tarımı ve traktörün girmesiyle arazilerini daha da çoğaltmışlar ve bunun sonucu, bir kısım köylüler topraklarını yitirmişlerdir. Henüz toprağın bir iki elde toplanması gibi tam bir kutuplaşmaya varılmış değildir, fakat gidiş o yöndedir. Kırk yıl kadar önce herkesin eşit toprağa sahip bulunduğu köyde, bugün köylülerin yüzde 42'si topraksızdır. Yüzde 12'nin toprağı 30 dönümün altındadır. Köylü ailelerinin yüzde 24'ü modern tarım araçlarıyla üretim yapmaktadır. Bahattin Akşit, bunlara büyük çiftçi adını vermektedir. Fakat bunların bir kısmı, borçla araç almışlardır. Yetiştirdikleri pamuğu ucuz fiyata borçlandıkları tüccara bağlama durumundadırlar. Bunlar her an topraklarını yitirebilirler. Yüzde 24 oranında da öküzle tarım yapan küçük çiftçi vardır. Bunlar, borçlanıp da arazilerini kaybetmemek için çaba harcamaktadır. Geri kalanlar işçi ve kalifiye işçidir. Büyük çiftçilerden olan bakkallar, pamuk tarımıyla birlikte, dükkânlarını kapamışlar, çiftçilik ve ticarete yönelmişlerdir. Çiftçiliğin yanı sıra yürütülen bu ticari faaliyet, kamyonla şehirlerarası aracı tüccarlık yapmaya kadar gitmektedir. Bakkallardan K.'nın beş oğlundan ikisi Antalya'da ticaret yapmakta ve mağaza işletmektedir. Üç tanesi de köyde, babasının arazisini işletmektedir. K., köy içinde toprak satanların dışında, eski derebeyi ailesi Tugayoglu'dan da toprak alarak arazisini genişletmiştir. Ailenin üç traktörü, bir taksisi, üç su motörü ve şehirde mağazaları vardır.

İ. köyünde, «Köyün en etkili, en önde gelen insanı kimdir?» sorusuna, köylülerin hepsi üç eski bakkalın adını vermişlerdir. Bâzıları muhtar demişse de, muhtar üç bakkaldan birinin oğludur. Köyde denetleme (kontrol) gücü, büyük çiftçilerin elindedir. Bu büyük çiftçiler, dört ya da beş soyadı altında toplanabilir. Muhtar, onların hizmetindedir. Diğer tabakalar, Çukurova'nın Yunusoglu ve Sakız köylerinde görüldüğü üzere, birleşip kendi haklarını arayabilecek duruma henüz gelememişlerdir.

İ. köyü, küçük mülkiyetten, modern pamuk tarımıyla, kapitalizme geçişin örneğidir. Bu köyde henüz durumunu iyileştirmeyi ümit eden kalabalık bir küçük çiftçiler grubu vardır. G. köyü ise, ağa mülkiyetinden kapitalizme geçişin örneğidir. G. köylüleri, yerleşmeden önce kışlıkları şimdiki köyün bulunduğu yer olan yarı-göçebe bir aşiretten gelmektedir. Traktör girmeden önce, köylüler yerleşmeye karar verince, toprağı karaçalıdan çıkarmış ve ekmişlerdir. Toprak çok verimli ve boldur. Ne var ki, toprağın sahibi eski aşiret reisi olan ağadır. Köylüler aşiret reisinin ortakçısı durumundadırlar ve ürünün yarısını ağa almaktadır. Ağa, partiye girerek tarlaları üstüne tapulatmış ve köylü-ağa ilişkisini hukuki yönden pekiştirmiştir. Modern teknolojinin ithalinden önce, toprak bol ve verimli olduğundan, yarıyariya ortakçılık yapan köylüler, durumlarından pek şikâyetçi değillerdi. Modern pamuk tarımı ve traktörün köye girmesiyle, köylülerin durumu değişmiştir. Traktörü, ancak ağa ve yakın akrabaları alabilmiştir. Yalnız, ağanın on traktörü vardır. Traktörle birlikte, ortakçılık şartları gittikçe ağırlaşmıştır. Pamuk yerine, pullukla buğday, arpa ve yulaf ekildiği günlerde, ağa, köylülere, «aman ortak ekin» diye yalvarmaktadır. Tohumu ve üretim araçlarını ağa vermektedir. Şimdi tohumu da ortakçı işçiler almakta, bütün işçiliği onlar yapmakta, ağa sonunda gelip ürünü ortadan bölmektedir. Üstelik ağa, verimli olan yerleri pamukta ortakçılığa açmayı reddetmekte, yalnızca kıraç yerleri tahıl için ortakçılığa vermek-

tedir. Pamuk tarlalarına dışarıdan işçi getirmeyi uygun bulmaktadır. Ortakçı B.'ye göre, «Ağa, babamızın tarlasını görüp bunlar bizim deriz» diye, onları pamuk tarlalarından uzak tutmaktadır. G. köyünde, köylü ailelerinin yüzde 56'sı ortakçıdır. Yüzde 16,5 işçidir. Toprak Komisyonu'nun kıraç yerden bir miktar arazi dağıttığı yüzde 11 oranındaki aile, fakir küçük çiftçidir. Verimli arazinin hemen hemen tamamı, eski aşiret reisi ağa ve yakınlarının elindedir. Ortakçı köylülerin büyük çoğunluğunun yıllık geliri, 500 ilâ 1500 lira arasındadır. Ortakçılar, niçin dışarıya gitmedikleri sorulunca, «toprakla uğraşmanın bütün zamanlarını aldığını, dışarıya parayla gidileceğini, iş sağlayıncaya kadar geçinecek paraları olmadığını ve şehirlerde herkesin iş bulamadığını» söylemektedirler.

Ağa ve yakınları, köye tamamen hâkimdirler. Eski aşiret reisinin oğlu F., Antalya'ya yerleşmiştir. Hukuk Fakültesi son sınıfından ayrılmış olup çiftçilik yapmaktadır. 5 bin dönümlük çiftliğini modern araçlarla işletmektedir. 10 traktörü, 3 kültivatörü, 5 hububat mibzeri, 1 tohum temizleme makinası, 4 su motörü, 1 jipi, 1 taksisi vardır. Tarım işçilerinin yanı sıra, 1 kâhya, 1 ustabaşı, 8 şoför ve işçibaşı çalıştırmaktadır. Köyde muhtar, ağa ile aynı soyadını taşımaktadır. Muhtar da ufak çapta bir kapitalist çiftçidir. Ortakçılar, kendilerini tam bir çıkınazda hissetmektedirler. Henüz ağaya karşı direnebileceklerini sanmamaktadırlar. «Bir araya gelip, haklarınızı arayabilir misiniz?» sorusuna köylü çoğunluğu, «Arayamayız» cevabını vermiş ve «yoksul bulunduklarını, hak aramanın parayla olacağını» ileri sürmüşlerdir. Bâzi köylüler, «Ağanın hak aramak için göz açtırmayacağını» söylemiştir. Bir köylü, «Parasız birleşip hak aranmaz, bizde de gittikçe nüfus artıyor ve gittikçe yoksullaşıyoruz, böylece gittikçe birleşip hak arayamaz duruma geliyoruz» demiştir. «Birleşmek için bir baş gerek» diyen köylüler de vardır. Fakat ağırlaşan şartlar, köylüleri ya birleşip «toprak haklarını» aramaya ya da şehire göç etmeye itmektir. Çukurova'da Yunusoğlu ve Sakız'da son yıllarda ortaya çıkan ağalara karşı köylülerin birleşme hareketi, herhalde burada da bir süre sonra kendini gösterecektir.

ORTA ANADOLU'DA KAPİTALİZM

Yalnız pamuk gibi büyük işletmelerde pazar için üretime elverişli ürünlerin ekildiği bölgelerde değil, buğday tarımı yapan bölgelerde de kapitalizm, çok daha yavaş bir tempoyla olmakla birlikte, gelişmektedir. Hamdi Özkan'ın «Ankara Vilâyetinin Ziraî Bünyesi» adlı doktora tezinde verilen bilgi dikkat çekicidir. Buna göre, Ankara'nın verimli topraklarında büyük çiftlikler bulunmakta, verimsiz topraklarda ise, küçük işletmeler yer almaktadır. Verimli topraklara sahip Polatlı'da, azami toprak genişliği 8 bin dönüme varmaktadır. Toprak veriminin düşük olduğu Kırıkkale'de ise, azami toprak genişliği 266 dönümdür. Verimli arazide toprak yoğunlaşması ve kapitalist üretime geçiş nisbeten hızlı, verimsiz arazide yavaş olmaktadır. Bununla birlikte, Çukurova ve Ege'ye nazaran bölgede kapitalist gelişme, daha ağır gitmektedir.

Dört araştırmacının Ankara'ya yakın köylerde yaptıkları inceleme, bu konuda az çok bir fikir verebilecek niteliktedir.⁴⁹⁵ Araştırmacılar, Gölbaşı yakınında ve Ankara'dan 27 kilometre uzakta olan Karaoğlu ile Ankara'dan 60 kilometre ve Elmadag'dan 20 kilometre uzakta olan Kuşçuali köyünü incelemişlerdir. Ankara - Konya asfaltı üzerinde bulunan Karaoğlu'nun Ankara ile sıkı bağlantıları vardır. Kuşçuali'de ise, yol durumu yüzünden Ankara'ya ve hattâ Elmadag'a gitme olanakları çok daha sınırlıdır.

Her iki köy, küçük üretim toplumları olarak en az 150 yıl önce bugünkü yerlerinde kurulmuştur. Sulama olanagından yoksun Karaoğlu'da buğday ve arpa gibi bitkiler ekilmektedir. Kuşçuali'de, içinden ufak bir akarsu geçtiği için, sınırlı bir sulama olanagi vardır. Birkaç köylü önemsiz miktarda pancar yetiştirmiştir. Fakat buğday ve arpa, bellibaşlı ürünlerdir.

Köylerin kuruluşundan bugüne kadar geçirdikleri evrim hakkında bir bilgimiz yoktur. Fakat kapitalist gelişmenin burada da, giderek hızlanmaya başladığı ileri sürülebilir. Gelişme, Ankara ile daha sıkı ilişkileri olan Karaoğlu'da biraz daha hızlı, Kuşçualı'de biraz daha yavaştır. Bu köylerde henüz oldukça dengeli bir toprak dağılımı vardır, fakat traktör sahibi çiftçilerin arazilerini az çok genişlettikleri, bir kısım ufak çiftçilerin ise arazilerini yitirme yolunda oldukları söylenebilir. Şimdilik çok büyük eşitsizlikler yoktur; ama eşitsizlikler ilerleyle hızlanarak artacağa benzemektedir. Ankara ile teması fazla olan 67 haneli Karaoğlu'da şimdilik 8 hâne topraksızdır. Kuşçualı'de ise, 56 aileden 7'sinin toprağı yoktur. Yalnız, köylü ailelerinin yüzde 60'ının toprağı 0 - 90 dönüm arasındadır. Orta Anadolu için bu toprak büyüklüğü yetersizdir. Ama çok büyük arazi sahipleri de yoktur. Karaoğlu'da azamî toprak büyüklüğü 850, Kuşçualı'de 820 dönümdür. Karaoğlu'nın ekili alanı 30 bin dönüm, Kuşçualı'nın 7 bin dönümdür. Makina kullanarak 270 dönümün üstünde arazi işleyen nisbeten modern çiftçilerin sayısı Karaoğlu'da 20 hâne, Kuşçualı'de 2 hanedir. Her iki köyde yeteri kadar traktör vardır, ama işlenebilecek toprakların sınırına varılmış bulunmaktadır. Toprak bundan sonra genişletilemeyeceği için, toprak alım-satımı yeni yeni başlamıştır. İyi tohumluk, ilâç, gübre vb. kullanılmasıyla, tatminkâr fiyatlarla pazarlama olanakları sağlanabildiği ölçüde, üretimde önemli gelişmeler gerçekleştirilebilecektir. Bu genişlemeyle birlikte, toprak yoğunlaşması süreci hızlanabilecektir.

Hâlen bu iki köyde, toprak kutuplaşması gelişim hâlinde olduğundan, denetleme gücünün kimler elinde bulunduğunu açıkça tesbit edebilmek güçtür. Karaoğlu'da aile reislerinin yüzde 59,4'ü zenginlerin ve muhtarın köyde en etkili kimseleri teşkil ettiğini söylemiştir. Geri kalanlar, ya bilmediklerini ya da yaşlıların en etkili olduklarını ileri sürmüşlerdir. Kuşçualı'de, ailelerin yüzde 67,5'i muhtar ve zenginleri etkili saymışlardır. Öyle anlaşıyor ki, «muhtar, modern çiftçilerin temsilcisidir. Muhtar, ihtiyaçlarla ve seçim dolayısıyla diğer köylülerle arasının iyi olmasına dikkat etmektedir. Tarım işçileri ve kendine yeterli küçük toprak sahipleri örgütlenmiş bir karşı koyma ve direnme grubu değildirler, hiçbir etki ve kuvvetleri yoktur.»⁴⁹⁶

Yozgat'ın Şefaati ilçesine bağlı K. köyünde yapılan bir araştırma da benzer sonuçlar ortaya koymaktadır.⁴⁹⁷ Bin dönümü sulu olmak üzere 8 bin dönüm arazisi olan köyde, makina girene kadar, her çiftçi az çok ekip biçecek araziye sahiptir. Makinalı tarım ile birlikte, küçük ve orta çiftçilerden bir kısmı arazilerini genişletmişler, bir kısmı ise topraklarını yitirmişlerdir. Böylece 65 haneli köyde 1961 yılında 25 aile topraksız kalmış ve arazinin verimli olan 5400 dönümü 10 aile elinde toplanmıştır. Geri kalan 30 aile ise 25 ilâ 150 dönüm arasında verimsiz arazi sahibidir. En geniş arazi 1000 dönümle köyün 22 yıllık muhtarı A. K.'a aittir. Onun karşısında genç bir ağa olan C. sivrilmiştir. Yaşı henüz 30'u bulmayan C., orta halli bir çiftçi iken, köyde bakkallığa ve faizcilığe başlamıştır. C, aynı zamanda köylülere kumar oynatmış, oyunculara borç para vererek, kazananın yüzde 25 pay almış, kaybedenin ise tarlasını ipotek etmiştir. Böylece para ve arazi sahibi olan ve köy zenginleri arasına giren C., muhtarın karşısına köyün ikinci kudretli kişisi olarak çıkmıştır. Fakat C., şehir hayatına özenmekte ve «Elimde 100 bin liram olunca ne yapacağımı ben biliyorum. Tarlaları yarıya verip hemen köyden kaçacağım. Bu paranın 50 binine Ankara'da bir daire satın alacağım. Geri kalanla da bir bakkal dükkânı açıp alış-verişe başlayacağım.» demektedir.

EŞİT OLMAYAN KAPİTALİST GELİŞME

Köydeki değişimin anlamı pek az bilindiği ve bu konuda çok sınırlı araştırmalar yapıldığı için üzerinde biraz genişçe durduğumuz bu kapitalist gelişmeleri nasıl değerlendirebiliriz? Tarihi gelişmesine ve pazarla ilişkilerinin yoğunluğuna göre, Türk köyü, özel-

likle 1948'den bu yana, çok çeşitli yollardan kapitalizme doğru ilerlemektedir. Köy, kapalı ekonomiden pazara doğru açılmaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün yayınlanmamış çalışmalarına göre, tarım net katma değeri içinde, köylünün kendi tükettiği miktar 1950'de yüzde 69'dur. Bu oran 1958'de yüzde 59,3 ve 1959'da yüzde 58,5'tir. Milli Gelir'in «kendi için üretim»e giden payı 1949 - 1953 döneminde ortalama yüzde 32 iken, bu oran 1954 - 1963 döneminde yüzde 25 ilâ 28 arasında oynamıştır. Tarımda pazar için üretimin artışının başka bir göstergesi, sınai bitkilerin ve sebzelerin ekim alanında artış olabilir. Sınai bitki ekim alanı, 1945'te 537 bin hektardan 1965'te 1.536.000 hektara geçmiştir. Bağ, meyvalık ve sebzelik ekim alanı, 1952 - 1965 döneminde 1.666.000 hektardan 2.305.000 hektara yükselmiştir. Pamuk gibi pancar da, şeker fabrikaları sayesinde, birçok büyük arazi sahibinin kapitalist üretime geçişini sağlamıştır. Şeker Şirketleri, büyük çiftlikleri kiralayarak onları canlandırmış ve modern tarım usullerini getirmiştir. Şeker Şirketlerinin çok çeşitli yardımlarıyla arazilerini ortakçıya veren ya da boş tutan bir kısım toprak ağaları, kapitalist çiftçiler hâline gelmiştir.*

Kapitalizm, şartlar elverdiğinde, prekapitalist düzenin önüne diktiği bütün engelleri yıkarak tarıma girmektedir. Az gelişmiş ülkeler literatüründe sık sık ileri sürülen «geleneksel köy yapısı ile kadercı kültürel değerlerin yenileşmeyi engellemesi» tezini, gerçekler doğrulamaktadır. Asya Üretim Tarzı'na özgü «durgunluk» teorisi de, aynı biçimde boşlukta kalmaktadır. Bununla birlikte, kapitalist gelişme, bazı bölgelerde hızlı, bazı bölgelerde yavaş yürümektedir. Hattâ aynı bölge içinde gelişme hızı çok farklı olmaktadır. Köyler, şehirlere ve kasabalara olan uzaklıklarına, ulaştırma ve haberleşme araçlarının çokluğuna ve yollara, üretilen ürünün cinsine ve toprakların verimliliğine vb. göre kapitalist harekete katılmaktadır. «Pazar için üretimin ve modern teknolojinin girişi derecesine bağlı olarak köyler, pazar ve şehire en açık olup kapitalist üretim yapanlarından, kapalı olup kendi için üretim yapanlarına kadar basamak basamak» dizilmektedir.⁴⁹⁸ Ayrıca, köylülerin toprağın mülkiyetinden yoksun kaldıkları büyük ağa ve bey mülkiyetinden kapitalizme geçiş hızı, köylülerin nisbeten eşit miktarda araziye sahip oldukları küçük mülkiyetten kapitalizme geçiş hızından farklı bulunmaktadır.

Pamuk gibi büyük işletmede yetiştirilmesi daha verimli olan ve tamamen pazar için üretilen sınai bitkilerin üretimine elverişli araziye sahip köylerde, kapitalizm hızla gelişmekte ve bunun sonucu, bir kısım köylüler, oldukça kısa bir sürede, topraklarını yitirerek ırgatlaşmakta, bir kısım köylüler topraklarını genişleterek kapitalist çiftçiler hâline gelmektedirler. Köy içinden ve dışından tüccarların da borçlandırma vb. yollarla arazi toplayarak, kapitalist çiftçiliğe geçtikleri görülmektedir. Arazinin ağaya ait olduğu büyük mülkiyetten kapitalizme geçiş, çok daha keskin bir çizgi izlemektedir. Bunlarda ortakçı köylü, kendini kısa sürede proleterleşmiş bulmaktadır. Küçük mülkiyetten geçişte, toprağın belli ellerde yoğunlaşması ve köylü çoğunluğunun proleterleşmesi, oldukça daha yavaş cereyan etmek-

*Bir sürü genç kız ve kadınla hovardaca bir hayat sürerken öldürülen eski DP milletvekili Faruk Çöl, bu tip çiftçilerden biridir. Talip Apaydın, Faruk Çöl'ün hikâyesini şöyle anlatmaktadır: «Babası Amasya'da mutasarrıftır. Göynücek'e gittiği bir gün, dört beş köyün arasında kalan 2 bin dönümlük boş araziye görünür beğenir. Sahip çıkar. Güçlü kişidir, kimse karşı gelemmez. O da tutar yolunca üstüne tapu ettirir. Faruk Çöl'e babasından kalan Sonradan Cumhuriyet'in ilk yıllarında Amasya'ya gelen valilerden birisiyle Faruk Çöl sıkı sıkı ahhap olur. Zâti çıkarları gereği toprak ağaları memurlara yanaşırlar. Onlara ikidebir ziyafet verirler. Hediye yollarlar. Faruk Çöl, kim bilir nasıl, vali ile anlaşır. Çiftliğin bitişinde 2500 dönümlük Hazine arazisini satılmak üzere -ama kimsenin duymayacağı şekilde- ilân ederler. Faruk Çöl, çok ucuza dönümü yedi sekiz liraya, hem de taksitle bu araziye de kapatır. O yıllar işçi yevmiesi çok düşüktür. Çiftliğin bir kısmını ekip bitirir. Ama fazla bir gelir sağlayamaz. Ancak Şeker Fabrikası yapıldıktan sonra pancar ekimine geçilince, toprak birden değer kazanır. Bugünkü milyonlarla ifade edilen verim başlar» (Talip Apaydın, *Yön*, sayı 108). Apaydın'ın belirttiğine göre, Faruk Çöl, Şeker Şirketi'nin sağladığı kredilerle ve şirket memurlarının nezaretinde çiftliğini modernleştirmiştir. Ne var ki, Şeker Şirketi'nin imal ettiği bu kapitalist çiftçi, cinayet üzerine gazetelerde uzun uzun yazıldığı üzere, topraktan sağladığı büyük gelirini Ankara barlarında, bir sürü genç kız ve kadınla tüketmiştir.

tedir. Küçük ve orta arazi sahibi çiftçiler, ağır borçlanmalar pahasına da olsa, modern tarıma uymaya çalışmaktadır. Bunların bir kısmı arazilerini genişleterek büyük çiftçiler hâline gelse bile, gidiş, daha çok orta ve küçük çiftçilerin arazilerini yitirmesi yönünde olabilir.

Tamamen pazar için yapılmakla birlikte, sebze ve bahçe tarımı gibi küçük işletmeye elverişli ürünlerin üretiminde kapitalist gelişme daha farklı bir yol izlemektedir. Bu tip ürünlerin üretiminde, küçük mülkiyet egemen gözükmemektedir. Hayli ilkel metodlarla yürütülse dahi, genellikle aile emeğinin yoğun kullanılmasına dayandığı için, küçük aile işletmeleri bu alanda canlılık göstermektedir. Büyük sermaye, bu tip ürünlerin üretimine girmek yerine, taşıma ve pazarlama safhasında egemenliğini kurmakla yetinmektedir. Bu bakımdan Orta Sakarya Vâdisi'nin gelişmesi ilgi çekicidir.⁴⁹⁹ Vâdi köyleri, 40 kilometre Güneyinde Eskişehir gibi daima canlılığını korumuş bir merkezin varlığına rağmen, yüzyıllar boyunca dış âleme kapalı kalmıştır. XX. yüzyılın başlarında büyük şehirlerin sebze ihtiyacının geniş ölçüde artması üzerine, vâdiye bazı sebze cinsleri ithal edilmiştir. Sebzecilik hızla gelişmiş ve hayvancılık büsbütün ortadan kalkmıştır. Fakat sebzenin tüketim pazarlarına taze olarak sevki, çok üzücü ve külfetli bir iştir. Yol yoktur. Sebze, dağ patikalarından hayvan kervanlarıyla pazara götürülmektedir. Nüfusun üçte biri sebze taşıyıcılığı ile uğraşmakta, ama yine de taşıma güçlükleri yüzünden kış sebzeciliği yapılamamaktadır. Dış talebin ve üretimin artışı ile, yol güçlüğüne köylüler kendileri yenmişlerdir. «Her şeyi devletten beklediği ve kaderci olduğu» iddia edilen köylü, kendi çabasıyla, üzerinden yaz-kış kamyon geçebilecek 6 bağımsız yol inşa etmiştir. Yollar Eskişehir'e bağlanmıştır. Daha sonra devlet de vâdiyi Eskişehir'e ve Nallıhan yoluyla Ankara'ya bağlayan bir yol yapmıştır. Bir süre sonra vâdide Akala tipi pamuk, sebzeciliğe rakip çıkmıştır. Pamuk da sebze gibi kârlı bir üründür. Pamuk ve sebzecilik, Orta Sakarya Vâdisi'ni ikiye bölmüştür. Devamlı sulama olanlığına sahip bulunan vâdinin Batı yarısında sebzecilik, Doğu yarısında pamukçuluk hâkim olmuştur. Sebzecilik, 40 ilâ 60 yıllık bir faaliyet alanı teşkil etmekle birlikte, hâlâ ilkel metodlarla yapılmaktadır. Prof. Tunçbilek'in anlatımıyla, «Sulanabilir toprakların azlığı ve bu toprakların aşağıyukarı bütün vâdi sâkinlerinin mülkiyetinde oluşu, mevcut bahçeleri zamanla öylesine ufalamıştır ki, sebzeci köylerde dönüm tâbiri önemini kaybetmiş olup, evlek (1 evlek = 1/2 dönüm), hattâ garik (1 garik = 1/4 dönüm) gibi vâdiye has saha ölçüleri yer almıştır. Pek çok yerde bahçeler 8 ilâ 10 metre kareyi geçmeyecek kadar ufalmıştır.» Fakat yine de ilkel metodlarla geceli-gündüzlü çalışarak, vâdinin sebzeci köylüleri, İstanbul, Eskişehir, Ankara gibi büyük merkezlerle, İç Anadolu'nun şehir ve kasabalarının taze sebze, üzüm ve meyva ihtiyacının bir kısmını karşılamaktadır. Yalnızca Alpagot köyü, her gün 20 ton kadar sebze ve meyva ihraç etmekte, bunun için her gün Alpagot'tan 5 - 6 kamyon Eskişehir'e doğru hareket etmektedir. Bu aşırı faaliyet, kesintisiz 5 ay sürmektedir. Vâdideki gelişmeler konusunda daha kesin bir fikre varmak için araştırmalara ihtiyaç olmakla birlikte, aile emeğinin yoğun kullanılmasına dayanması dolayısıyla, bu tip ürünlerin üretiminde, küçük mülkiyetin uzunca bir süre yaşayabileceği ileri sürülebilir.

Pazar için geniş ölçüde üretim yapamayıp daha çok kendi için üretim yapan küçük mülkiyet yapısına sahip köylere gelince, buralarda kapitalist gelişme çok daha yavaş olmaktadır. Oruçlu örneğinin gösterdiği üzere, bu tip topluluklarda köylülerin büyük kısmının bir miktar arazisi vardır ve toprak dağılımında önemlice bir farklılaşma yoktur. Fakat tarım, ilkel metodlarla ve hayli verimsiz topraklarda yapılmaktadır, gelir düşüktür. Nüfus artışı çoğaldıkça, köylünün sefaleti artmaktadır. Orman köyleri ve Orta Anadolu'nun birçok köyleri bu gruba girebilir. Buralarda kapitalist üretimin egemen oluşu çok, pek çok uzun bir zaman alacağına benzemektedir. Şehirlere göçü ya da tarım dışında geçici çalışmayı, git-tikçe artan miktarda, bu tip köylerin besleyeceği düşünülebilir. Meselâ Bahattin Akşit'in belirttiğine göre, Ermenek'te durum şöyledir:⁵⁰⁰ Ermenek köyleri, Göksu ırmağının çıktığı yerlerde kurulmuşlardır. Ekilebilir toprak alanı dardır, yaya yüründüğünde her yarım ya

da bir saatte yeni bir köye rastlanmaktadır. Bu bölge, diğer kasaba ve şehir pazarlarına çok uzak olup, yeni yapılan ve uçurumlardan geçen bir yolla dışarıya bağlanmıştır. Bölgede birkaç tane pazar kuruluyorsa da, bunlar yazın üç ay gibi kısa bir süre için işlemektedir. Pazar için üretim, çok ilkeldir, köylerde henüz pulluk bile yaygın değildir. Kendi için üretim de, hızlı nüfus artışı sonucu toprak alabildiğine bölüşülüp ufalandığından yetersizdir. Köylünün çoğunluğu, yiyeceklerini satın alırken yüzde 60'ı aşan faizle borçlanmaktadır. Borçlarını ödemek için köylülerin yüzde 80'inden fazlası gurbete çıkmaktadır. Ailede dışarıya çalışmaya gidebilecek güçte olanlar 16 yaşından 50 yaşına kadar İzmir, Antalya ve Mersin'e gitmektedir. Oralarda 9 ay kadar yorganları sırtlarında çalışıp köye dönmektedirler. Fakat borçlarının ancak bir kısmını ödeyebilmekte ve yeniden borçlanma zorunda kaldıkları için, borçları artmakta ve gurbetçilik sürüp gitmektedir. Bu yoldan köyde borç verebilecek güçteki köylüler zenginleşmekte, ötekiler artan borç yükü altında ezilmektedir. Faizle borç verenlerin bir kısmı arazisini genişletmekte, kimisi de şehire ve kasabaya göç etmektedir. Görüldüğü gibi, burada da topraklarını yitiren ve borçlandırma yoluyla topraklarını genişleten köylüler vardır. Yani kapitalist işleyişin yol açtığı toplumsal farklılaşma ya da kutuplaşma, pazar için pek az üretim yapan bu köylerde de yürümektedir. Yalnız modern teknolojinin girmedığı bu yerlerde, kutuplaşma yavaştır. Orta Anadolu'nun hububat üretimi yapan küçük mülkiyet yapısına sahip birçok köylerine ise, modern teknoloji, Ege ve Çukurova'nın pamuk bölgelerine nazaran ağır bir tempo ile de olsa, girmektedir. Yukarıda sözü geçen Ankara köyleri buna örnek gösterilebilir. İyi tohumluk, sulama, gübre ve çeşitli araçlar yoluyla modern teknolojinin girişini hızlandıracak şartlar kârlı biçimde yaratıldığı takdirde –ki bu yolda devlet çaba göstermektedir– buradaki kapitalist gelişme ve toplumsal kutuplaşma, Ege ve Çukurova'daki gibi hızlanabilecektir.*

Orman köylerinde ise, durum farklıdır. Particilik yoluyla Orman İdaresi ile kurulan çeşitli ilişkiler, kaçakçılık ve ormandan tarla açmada eşitsizlik, bu köylerde de toplumsal farklılaşmaya yol açmaktadır. Fakat orman açma durdurulduğu zaman, orman köylerindeki nüfusun çoğuna şehire göç etmekten başka yol kalmayacağı benzemektedir.

BEYLER, AĞALAR VE KAPİTALİST GELİŞME

Bey ve ağa tipi mülkiyetin hâkim olduğu yerlerde, pazar için kârlı üretim olanakları ortaya çıktığı sürece, bey ve ağalar, modern teknolojiyi ithal etmekte ve kısa bir sürede kapitalist çiftçi hâline gelmektedirler. Ege ve Çukurova'nın bey ve ağaları buna örnektir. 20 - 30 yıl önce, ilkel şartlarda ortakçı eliyle tarım yaptıran Ege ve Çukurova'nın toprak ağaları, bugün işçi çalıştıran modern kapitalist çiftliklerin başındadırlar. Orta Anadolu'nun hububat ekimine elverişli bölgelerinde toprak ağaları, pamukçuluğa yönelen ağalardan daha yavaş bir ölçüde kalsa bile, modern kapitalist çiftçiler olma yolundadırlar. Doğu'nun köylüyü kişisel bağımlılık ilişkileri altında tutan beyleri de, Çukurova'nın şartlarına sahip bulunsalardı, avantajlı bağımlılık ilişkilerinden mümkün olan ölçüde yararlanmaya çalışmakla birlikte, derebeylikten, oldukça kısa bir sürede, kapitalist çiftçiliğe atlayabileceklerdi. Bu demek değildir ki, prekapitalist ilişkilerin hâlâ yaşadığı bu bölgede, bu ilişkiler gelişmeye bir engel teşkil etmesin. Fakat bu engeller, hızlı bir kapitalist gelişme içinde aşılabilmektedir. Buna karşılık, büyük pazarlardan uzaklık, yol yetersizliği, üretilen ürünlerin cinsi, toprağın olanakları vb. gibi şartların elverişsizliğinde, prekapitalist ilişkiler, gelişmeyi daha da frenlemektedir. Bu sebeplerle, Doğu Anadolu, son yirmi yıldır Batı bölgeleri tarımında görülen hızlı gelişmeye ayak uyduramamıştır. 50.844 traktörün 1.680'i, 5.992 biçer-döğerin

*Tekel kârlarıyla çalışan montajcı sanayi, tarımda verim artırıcı girdilerin kullanılmasını bir hayli engellemektedir. Traktör, ilaç vb. fiatları yüksektir.

270'i, 80.695 kara taşıtının 5.253'ü, doğuda bulunmaktadır. Doğu, toplam traktörlerin yüzde 3'üne biçir-döğerin yüzde 4,7'sine ve kara taşıtlarının yüzde 6,5'ine sahiptir. Yolların büyük kısmı ham yoldur. Kar ve yağmur ortalığı kapladığı zaman, şehir ve kasabayla ilişkilerini devam ettirebilen pek az köy vardır. Nüfus, köylerde ve oba, dam, divan, mezra vb. gibi yerlerde dağınık bir yerleşme göstermektedir. Köyler arası mesafe 20 - 30 kilometreyi bulabilmektedir. Kasabaya 120 kilometre uzak köyler vardır. Tarımda karasapan hâkimdir. Doğu'ya pulluğu bile girdiği söylenemez. Köyişleri Bakanlığı'nın tesbit ettiği rakamlara göre, Diyarbakır'da 34.127 karasapan, 693 pulluk; Mardin'de 24.242 karasapan, 164 pulluk; Urfa'da 30.945 karasapan, 492 pulluk; Adıyaman'da 18.783 karasapan, 48 pulluk vardır. Kağının yanında dört tekerlekli araba sayısı çok cılız kalmaktadır. Tarımda hayvan gübresi dahi kullanılmamaktadır.

Bu ilkel üretim şartlarını değiştirmek için, bey ve ağaları, arazi sahibi şeyhleri zorlayacak güçlü bir dış ekonomik baskı yoktur. Bu baskının yokluğunda, köylüye üründen ancak ölmeyecek kadar bir pay bırakıp, ilkel şartlarla yetiştirilen ürünün geri kalanını almak, bey ve ağalara daha avantajlı gözükmektedir. Geri teknikli üretimin verimi çok düşüktür. Fakat çok geniş araziye sahip bey ve ağalar, yüzlerce ortakçıdan aldıkları pay sayesinde, önemlice gelir sağlamaktadırlar. Bu durumda modern teknolojinin ithaline pek fazla heves göstermemektedirler. Pazarla, maliyet ve satış fiyatlarıyla ilgilenmelerine ihtiyaç kalmadan, hiçbir külfete katlanmaksızın, köylünün üretiminden pay almayı tercih etmektedirler. Boğaz tokluğuna çalışan marabaların kol kuvvetinin, bey ve ağaya, makinadan çok daha ucuza mal olması mümkündür. Bu sebeple, Doğu'da bey ve ağalar, köylüyü prekapitalist ilişkiler çemberinde tutmak için çaba göstermektedirler.

Adıyaman, Bingöl, Bitlis, Ağrı, Erzurum, Diyarbakır, Elazığ, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Van ve Urfa illerini kapsayan bölgede, Köyişleri Bakanlığı'nın tesbitlerine göre, 188 köy şahıslara, 184 köy ailelere ve 141 köy sülâlelere aittir. Bölgede topraksız köylülerin oranı çok yüksektir. Bu oran, Mardin'de yüzde 40,8; Diyarbakır'da 46,8 ve Urfa'da 53,7'dir. Toprak sahibi sayılan köylülerin Mardin'de yüzde 60,3'ü, Diyarbakır'da yüzde 57,4'ü, Urfa'da yüzde 18,7'si 25 dönümden az toprağa sahiptir. Diyarbakır'da ailelerin yüzde 6,6'sı arazinin yüzde 63'ünü elinde tutmaktadır; ailelerin yüzde 57,4'ü arazinin yüzde 6,6'sına tasarruf etmektedir. Mardin'de yüzde 4,5 aile yüzde 49 toprağa, yüzde 60,3 aile yüzde 10,7 toprağa sahiptir. Görüldüğü gibi, kendi için üretim yapan küçük mülkiyete dayalı köyler bulunmakla birlikte, bölgede toprak, pek az sayıda kişinin elinde toplanmıştır. Büyük arazi sahipleri, beyler ve ağalar ile şeyhlerdir. Geniş arazilerini, geri teknikli küçük aile işletmeleri hâlinde köylülere ektirmektedirler. Batı bölgelerinden farklı olarak burada ortakçı köylü, bey ve şeyhlere kişisel bağımlılık ilişkileriyle bağlıdır. Onlara karşı birtakım hizmet ve hibe yükümleri vardır. Köylere insanlarıyla birlikte sahip olunabildiği ve köylerin insanlarıyla birlikte satılabildiği görülmektedir. Geniş toprak, mer'a ve sürülere sahip şeyh ya da seyyitler, ekonomik kudretlerini dini otoriteleri ile tamamlamakta ve köylülerden bol miktarda bağış almaktadırlar. Aşiret reislerinden ve eski ailelerden gelen beyler ile şeyhler, derebeylik artığı üretim ilişkilerini ve buna bağlı sosyal-politik ilişkileri hâlâ sürdürebilmektedirler. Ağalar ise, daha çok ekonomik güçlerine dayanmaktadırlar.*

*Prekapitalist üretim düzeninin bütün ağırlığını taşıyan Doğuda 12 ilde valiler halk ile tercüman aracılığı ile konuşabilmektedir. 10 ilde Türkçe konuşanların oranı yüzde 50'nin altındadır. Dini bakımdan halk -Süryani ve Çeldani dinleri sayılmazsa-, Hanefî, Şafii, Caferî, Alevî gibi mezheplerle Nakşibendî, Kadiri vb. gibi tarikatlar arasında bölünmektedir.

Din ve dil parçalanmalarının yanı sıra, aşiret hâlindeki toplumsal organizasyonun hâlâ son bulmayışı, parçalanmayı artırmaktadır. Göçebe ve yarı-göçebe aşiretler gititüce azalmakla birlikte, Doğu'da bugün de yaşamaktadır. Bunları, mer'a sıkıntısı ve mer'alari ele geçirenlerin artan otlatma bedelleri istemeleri, yerleşmeye zorlamaktadır. Fakat yine de göçebelik sürüp gittiği gibi, yerleşmiş aşiretlerde de aşiret bağları yaşamaktadır. Aşiretler kabilelere, kabileler obalara bölünmüştür. Kurtuluş Savaşı'ndan beri yarım yüzyıla yakın zaman geçtiği halde, prekapitalist düzen, Doğu'ya bugün de damgasını basmaktadır.

Fakat genellikle bey ve ağa ayırımı yapılmamakta, hepsine birden ağa denilmektedir.

Beyler ve ağalar, köylüyü tam bir çember içine almışlardır. Köylü yalnız ekonomik bakımdan değil, bütün yaşantısında denetim altında tutulmaktadır. Köylerde «kahve» yoktur, yalnız «ağanın odası» vardır. Köylü burada toplanmaktadır. Büyük aşiretler şehirlerde oteller yapmışlardır, aşiret mensubu köylü, şehre inince bu otellerde kalmak zorundadır. Malını aşiretin şehirdeki dükkânına satmak, borç para ve mal ihtiyacını oradan karşılamak durumundadır. Şehirde avukat, parti başkanı ve milletvekili, bey, ağa ve şeyh ailelerinden kişilerdir. Kredi ve tohumluk dağıtımı onların kontrolü altındadır. Bunlar devlet memurları ve köylü arasında bir «demirperde» kurmuşlardır. Mahalli küçük memurlar, genellikle onların adamlarıdır. Yüksek memurlar onların politik baskısı altındadır. Köylüyü dar bir çember içine alan Doğu'daki egemen sınıflar, devlet memurlarını da kendi dar çemberleri içinde tutmaktadırlar. Parti örgütlerini ve mahalli küçük memurları ele geçirerek ve idarenin köylüyle ilişkilerini kontrol altında bulundurarak, bunu başarmaktadırlar. Urfa Valisi Kemalettin Gazezoğlu, Viranşehir Kaymakamının intiharına yol açan olaylar dolayısıyla yayınladığı bir açıklamasında, «meşrû ve gayr-i meşrû iktisap ağaları» gibi tuhaf bir meşrûyet ayırımı yapmakla birlikte, memur-ağa ilişkileri hakkında şu bilgiyi vermektedir: «Urfa, toprak mülkiyeti ve tasarrufu konusunda çok özellik taşıyan bir vilâyettir. Burada geniş araziler, mahdut ellerde bulunur. Bunlara ağa tâbir edilir. Ağalar, iki bölümde toplanabilir:

1 – Miras yoluyla iktisap edilmiş veya bedeli karşılığı satın alınmış arazilerin sahibi olan ağalar.

2 – Devletin özel mülkiyetinde veya hüküm ve tasarrufunda bulunan geniş arazileri türlü yollarla ele geçirmiş gayr-i meşrû iktisap ağaları.

İkinci şıkta sayılan ağalar daha çok Viranşehir'de toplanır. Gayr-i meşrû menfaatlerinin devamını sağlamak pahasına, her türlü gayr-i ahlâkî yollara başvurarak, orada çalışan memurlara sokulma yollarını ararlar. Bilhassa para, otomobil ve her türlü imkâna sahip olmalarına rağmen Urfa'da aileden iktisap edilmeyen, yani gayr-i meşrû servet sahibi ağaların yoksun oldukları şey itibardır.

İşte bu noksanı telâfi için mevki sahiplerine yakın olmayı arzularlar.»

«Bunlar için mühim olan gayr-i meşrû iktisaplarının devamını temindir. Bu yolda her tedbire, her tertibe başvururlar. İktidar hangi partiye geçerse bunlar, hemen o partiye göç ederler.»*501

Kabul etmek gerekir ki, çok partili hayat, ağa ve şeyhlerin devlet üzerindeki nüfuzunu arttırmıştır. Oy depoları olarak, ağalar, siyasî partilerin itibarlı kişileri olmuştur. Ne var ki, ağa ve şeyhlerin itibarlarının artışı, onları köylüler önünde büsbütün kudretli kişiler yapmıştır.

Doğu'da köylüler, devleti de arkasına almış gözüken egemen sınıfların inşa ettikleri böyle bir «demirperde»nin gerisinde yaşamaktadırlar. Bu «demirperde», prekapitalist düzen ilişkilerinin tasfiyesini engellemektedir. Bununla birlikte, çok yavaş bir tempoyla da olsa,

*Viranşehir Kaymakamının intiharına yol açan olaylar dolayısıyla öğrenilmişti ki, olayların kahramanlarından Seydo Ağa. AP İlçe Başkanı ve Suphi Öztop Belediye Başkanıdır. Belediye Başkanının ağabeyi Hacı Ali Öztop'un 65 bin dönüm arazi ektiği, vergi dahi ödemediği ve cezalı Gelir Vergisinin 1 milyon 156 bin lira tuttuğu tesbit edilmiştir.

Ağaların alt kademe memurlar arasında bir şebeke kurdukları da anlaşılmaktadır. Kaymakama, devleti çiftliği arazisinin bunlara geçmesini sağlayacak bir karar vermesi için 5 bin lira rüşvet teklif eden kişi, Malmüdüdür. Tahrirat Kâtibi ve Meteoroloji Memuru şebekenin içindedir. Vali ve Kaymakam, sözlerinin ağalara ulaşacağını endişesiyle, telefonda konuşamamaktadırlar. Vilâyete gönderilecek resmi yazıyı, daktilo bilmeyen Kaymakam, memurlarının casusluğundan korunabilmek için, elyazısıyla yazmaktadır. Vali'ye göre, Kaymakam 1966 İmparalası ile gezdiği AP İlçe Başkanı Seydo Ağa ile yakınlık kurmuş, Gökürk köylülerinin ektiği 1200 dönüm araziye Ağanın mülkiyetine geçirmiştir. Kaymakam taraftarlarına göre ise, Vali, Siverek ağalarından Vilâyet Daimi Encümen Üyesi Halil Akıl ile Berho Ağa'nın yakınıdır (Ağustos ve Eylül 1967'de Vali ile Kaymakamın kardeşinin Cumhuriyet gazetesinde yapukları uzun açıklamalardan).

beylik ve ağalık düzeninden kapitalist üretime doğru bir gidiş. Doğu'da da gözükmektedir. Tarıma makina girmeye başlamıştır. Ortakçıları kötü topraklara sürerek, iyi topraklarda işçi çalıştırarak, makina ile tarım yapan ağalar artmaktadır. Taşlı topraklara itilen köylünün zaman zaman direndiği görülmektedir.* Fakat prekapitalist düzenin çözülüşü pek yavaştır. Sanayi temeline dayanan radikal bir toprak reformu gerçekleştirilemediği sürece, Doğu'nun prekapitalist ilişkilerden kurtulması çok uzun zaman alacağı benzermektedir.

TARIMDA YENİ SINIF

Çeşitli bölgelerde çok farklı tempolarda olmakla birlikte, Türk tarımında kapitalist ilişkiler hâkim olma yolundadır. Derebeylikten toprak ağalığına, toprak ağalığından kapitalist çiftçiliğe geçilmektedir. Pamuk gibi, büyük işletmede verimli, iç ve dış pazarda talebi kuvvetli bir sınai bitkinin ekimine elverişli bölgelerde, köylünün ırgatlaşması ve arazinin modern tarım yapan az sayıda kişinin elinde toplanması biçimindeki kapitalist süreç, iyice belirlidir. Pancarda da buna benzer bir gelişme beklenebilir. Tütün ve fındık gibi geleneksel ihraç maddelerinde, bu bitkilerin ufak işletmede yetiştirilmeye elverişli özelliği kadar, dış talebin yetersizliği kapitalist gelişme temposunu yavaşlatmakta ve bu bitkilerle ilgili iç ve dış sermayenin ticaret alanında toplanmasına yol açmaktadır. Hububatta dünya fiyatlarının üstünde iç satış fiyatlarına rağmen, modern girdilerin bol miktarda kullanılmasına imkân verecek bir fiyat-maliyet dengesi henüz kurulamamıştır. Hububat alanında modern kapitalist çiftçilik açısından henüz pek fazla yol alınamamıştır. Oysa işlenen arazinin yüzde 89'u hububat üretimine ayrılmıştır. Bu sebeple tarımda modernleşme daha başlangıç noktasında bulunmaktadır. Traktör sayısı 1940'ta 1000 iken, 1965'te 54 kat artarak 54.668'e ve traktörle işlenen arazi 87 binden 4 milyona 100 bin hektara çıkmıştır ama, çift hayvanı ile işlenen arazi de 1945'te 12,5 milyon hektar iken 19 milyon 741 bine yükselmiştir. 1963 tarım sayımı sonuçlarına göre, 200 dönümün üstündeki işletmelerde hâlâ karasapan kullananlar vardır. 1960 - 1966 döneminde karasapan sayısı 100 bine yakın bir artış göstererek 2 milyon 84 bine varmıştır. Ekili alanın 8 milyon 547 bin hektarı nadasa bırakılmaktadır. Ticari gübre tüketimi 1948 - 1951'de 0,14 Kgr. iken 60 kat artarak 1965'te 8,6 Kgr.'a yükselmiştir. Fakat ticari gübre kullanılan arazi miktarı 1963 yılında 800 bin hektardan ibarettir. Hollanda'da hektar başına gübre miktarı 203 Kgr., Türkiye'de 8,6 Kgr.'dır. Tarımsal ilâç tüketimi 1952'de 2584 ton iken 1963'te 25,2 bin tona geçmiştir, ama her yıl hastalık ve zararlıların yok ettiği tarımsal ürün değerinin 3 milyar lira olduğu hesaplanmaktadır. Sulanan arazi genişlemiştir ama, normal çiftlik sulama randımanının yüzde 60'tan aşağı olmaması gerekirken, bu oran Türkiye'de yüzde 30 civarındadır.

Pamuk ve pancarda nisbeten önemli verim artışları sağlanmakla birlikte, öteki ürünlerin verimlerinde fazla bir artış yoktur. Devlet Planlama Teşkilâtı'na ait bir araştırmanın inandırılması güç sonuçlarına göre, işletme boyları büyüdükçe, hektar başına toprak ürünleri

*1943 yılında Hazine üzerine tescil edilen 18.500 dönüm tutarındaki arazi, 1314 tarihli ve toplamı 893 dönüm olduğu hesaplanan tapulara dayanarak, 1952 yılında tapu sahiplerine verilmiştir. Bu arazi Aynısaray köyünü kapsamaktadır. Urfa Valisinin yazdığına göre, «18.500 dekar arazinin traktörle sürülüp ekilebilen kısımları, köy sahipleri tarafından bizzat ekilip biçilmekte, kısmen taşlık olup ancak sapanla sürülüp ekilen kısımları ise, köy sahiplerinin müsaadeleriyle» köylülere ortaklığa verilmektedir. Köylüler, «köy sahipleri»nin traktörle ektili araziye işgal etmişlerdir. Viranşehir Kaymakamı köylülerden yana bir karar alarak traktörle işlenen arazinin 8 bin dönümünü köylülere dağıtma yoluna gitmiştir. Fakat hukuk, köy sahiplerinden yanadır, köylüler topraktan atılmıştır. Urfa Valisi, işgal olayını «son bir iki sene içinde Suriye'de teşekkül eden komünist hükümetin hiçbir bedel ve tazminat ödemediği arazi sahiplerinin arazilerinin ve emlaklarının zorla ellerinden alınıp dağıtılması»nın örnek alınması ve kısmen de aşırı solcu çevrelerin tahrik ve el altından, bazı şahısların da şahsi çıkarları uğruna teşvik etmeleri neticesi» saymaktadır (*Cumhuriyet* gazetesi, 13 Ağustos 1967). Olayın gerçek nedeninin taşlı araziye sürülen köylünün, toprak sıkıntısı ve açlığı olduğu açıktır.

geliri düşmektedir! DPT araştırmasında şöyle denilmektedir: «1 ünitelik toprak produktivitesi seviyesine ulaşmak için tarımda kullanılan en pahalı girdiler (sulama, gübreleme, motor gücü, çeşitli tarım makinaları vs.) endekslerinin işletmeler büyüdükçe, aşırı bir artma temayülü» taşıdığı görülmektedir.

«Nitekim 1963 yılında, 1 ünite toprak ürünü elde etmek için tarımda kullanılan belli-başlı girdi endeksleri, devlet çiftlikleri için 1 iken, Türkiye ortalaması 3, aile tipi çiftlik için (yani 75 dekarlık aile işletmeleri) 1,5 - 2 ve daha büyük işletmeler için ise 3 ilâ 10 olarak hesaplanmıştır. Bunun mânâsı şudur: Devlet çiftliklerinde 1 ünite sulama, makina kullanma veya gübrelemeyle erişilen hektar başına ürün, büyük çiftliklerde 3 ilâ 10 misli sulama, makina kullanma, veya gübreleme ile elde edilmektedir.

Yukarıda belirtilen 2 no.lu sonuç (işletme boyları büyüdükçe hektar başına toprak ürünleri gelirinin düşmesi) büyük işletmelerin toprak faktörünü düşük seviyede değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır. Burada belirtilen sonuç ise, büyük işletmelerin en pahalı girdileri, yani sermaye faktörünü de çok düşük verimde kullandıklarını ortaya koyuyor. Emek faktörü bakımından da varılacak sonuç, diğerlerinden farklı değildir. Zira büyük işletmelerde makina, yâni kıt olan sermaye faktörü el emeğinin yerini almakta, hem sektöre konulan bu makina düşük verimde kullanılmakta, hem de boş kalan insan gücü, büyük sosyal problemlere yol açmaktadır.»⁵⁰²

Eğer bu sonuçlara inanmak gerekirse, büyük çiftçilerin modern girdi ve makina kullanması derhal yasaklanmalıdır! Daha doğrusu, büyük işletmeler, teçhizatları ile birlikte, derhal kamulaştırılarak, küçük çiftçilere dağıtılmalıdır. Toprak ve sermaye en verimli biçimde kullanılmak istenirse, büyük özel işletmeler, derhal devlet çiftlikleri hâline getirilmelidir. Bu takdirde, devletleştirilen özel işletmelerin verimi, bir çırpıda 3 ilâ 10 kat artacaktır! Bu sonuçlara inanmak güçtür. Fakat kapitalizme yönelen büyük çiftçilerin, modern tarım girdilerinden gereken ölçüde yararlanamadıkları ileri sürülebilir.

Türkiye'de işletme büyüklükleri ve verim arasında ilişkiler konusunda pek az araştırma yapılmıştır. Bu nâdir araştırmalardan biri Vural Öktem'e aittir⁵⁰³ Tarımsal istatistiklerin yetersizliğinin yanı sıra, yalnız bir yıla ait rakamlara dayandığı için ihtiyatla değerlendirilmesi gerekmeyle birlikte, Vural Öktem'in vardığı sonuçlar ilgi çekicidir. Öktem, buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, pirinç ve şekerpancarı gibi bitkileri kalori-buğday birimine indirgemiş, 1963 Tarım Sayımı sonuçlarına dayanarak işletme büyüklüğü - produktivite ilişkilerini incelemiştir. Bu hesaplara göre, küçük işletmelerde (1 - 500 dönüm) hektar başına produktivite 1,389 tondur. Orta işletmelerde (500 - 1000 dönüm) bu rakam 1,502 ton buğdaydır. Büyük işletmelerde (1000 - 5000 dönüm) produktivite 2,467 ton buğdaya yükselmektedir. 5 bin dönümün üstünde çok büyük işletmelerde ise, produktivite seviyesi 1, 103 tona düşmektedir. Çok büyük işletmelerdeki bu dikkat çekici verim düşüklüğünün nedenleri belli değildir. Doğu'daki gibi ilkel metodlarla tarım yapan ve nisbeten verimsiz topraklarda kurulu büyük işletmelerin ortalama produktiviteyi düşürdüğü düşünülebilir. Fakat rakamlar yine de küçük ve büyük işletmeler arasında önemli sayılabilecek bir verim farkını ortaya koymaktadır. Küçük işletmelere nazaran büyük işletmelerde produktivite yüzde 77,6 oranında yüksektir. Hesapların dışında kalan pamuk ve tütünde verimliliğe gelince, sulanan pamukta genel eğilim işletme büyüdükçe verimin artması, tütünde ise işletme büyüdükçe verimin azalması biçimindedir. Eldeki yetersiz bilgilerle kesin yargılara varmaktan kaçınmak doğru olmakla birlikte, işletmelerin büyümesi ile produktivitenin genellikle artması mantıki gözükmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri devletin izlediği politika, küçük çiftçiyi koruma çabalarına rağmen, daha çok büyük çiftçilerin yararına olmuştur. Makina, sulama, gübre, kredi, fiyat vb. politikalarından küçük çiftçiler pek az faydalanmışlardır. Demirel'in imzasını taşıyan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda 1963 sayımına dayanarak verilen bilgilere göre, çiftçi ailelerinin yüzde 68,7'sini teşkil eden küçük çiftçiler, modern girdilerden geniş ölçüde yoksun kalmışlardır. Ailelerin geri kalan üçte birinden

beylik ve ağalık düzeninden kapitalist üretime doğru bir gidiş, Doğu'da da gözükmemektedir. Tarıma makina girmeye başlamıştır. Ortakçıları kötü topraklara sürerek, iyi topraklarda işçi çalıştırarak, makina ile tarım yapan ağalar artmaktadır. Taşlı topraklara itilen köylünün zaman zaman direndiği görülmektedir.* Fakat prekapitalist düzenin çözülüşü pek yavaştır. Sanayi temeline dayanan radikal bir toprak reformu gerçekleştirilemediği sürece, Doğu'nun prekapitalist ilişkilerden kurtulması çok uzun zaman alacağı benzermektedir.

TARIMDA YENİ SINIF

Çeşitli bölgelerde çok farklı tempolarda olmakla birlikte, Türk tarımında kapitalist ilişkiler hâkim olma yolundadır. Derebeylikten toprak ağalığına, toprak ağalığından kapitalist çiftçiliğe geçilmektedir. Pamuk gibi, büyük işletmede verimli, iç ve dış pazarda talebi kuvvetli bir sınai bitkinin ekimine elverişli bölgelerde, köylünün ırgatlaşması ve arazinin modern tarım yapan az sayıda kişinin elinde toplanması biçimindeki kapitalist süreç, iyice belirlidir. Pancarda da buna benzer bir gelişme beklenebilir. Tütün ve fındık gibi geleneksel ihraç maddelerinde, bu bitkilerin ufak işletmede yetiştirilmeye elverişli özelliği kadar, dış talebin yetersizliği kapitalist gelişme temposunu yavaşlatmakta ve bu bitkilerle ilgili iç ve dış sermayenin ticaret alanında toplanmasına yol açmaktadır. Hububatta dünya fiyatlarının üstünde iç satış fiyatlarına rağmen, modern girdilerin bol miktarda kullanılmasına imkân verecek bir fiyat-maliyet dengesi henüz kurulamamıştır. Hububat alanında modern kapitalist çiftçilik açısından henüz pek fazla yol alınamamıştır. Oysa işlenen arazinin yüzde 89'u hububat üretimine ayrılmıştır. Bu sebeple tarımda modernleşme daha başlangıç noktasında bulunmaktadır. Traktör sayısı 1940'ta 1000 iken, 1965'te 54 kat artarak 54.668'e ve traktörle işlenen arazi 87 binden 4 milyona 100 bin hektara çıkmıştır ama, çift hayvanı ile işlenen arazi de 1945'te 12,5 milyon hektar iken 19 milyon 741 bine yükselmiştir. 1963 tarım sayımı sonuçlarına göre, 200 dönümün üstündeki işletmelerde hâlâ karasapan kullananlar vardır. 1960 - 1966 döneminde karasapan sayısı 100 bine yakın bir artış göstererek 2 milyon 84 bine varmıştır. Ekili alanın 8 milyon 547 bin hektarı nadasa bırakılmaktadır. Ticarî gübre tüketimi 1948 - 1951'de 0,14 Kgr. iken 60 kat artarak 1965'te 8,6 Kgr.'a yükselmiştir. Fakat ticarî gübre kullanılan arazi miktarı 1963 yılında 800 bin hektardan ibarettir. Hollanda'da hektar başına gübre miktarı 203 Kgr., Türkiye'de 8,6 Kgr.'dır. Tarımsal ilaç tüketimi 1952'de 2584 ton iken 1963'te 25,2 bin tona geçmiştir, ama her yıl hastalık ve zararlıların yok ettiği tarımsal ürün değerinin 3 milyar lira olduğu hesaplanmaktadır. Sulanan arazi genişlemiştir ama, normal çiftlik sulama randımanının yüzde 60'tan aşağı olmaması gerekirken, bu oran Türkiye'de yüzde 30 civarındadır.

Pamuk ve pancarda nisbeten önemli verim artışları sağlanmakla birlikte, öteki ürünlerin verimlerinde fazla bir artış yoktur. Devlet Planlama Teşkilatı'na ait bir araştırmanın yapılması güç sonuçlarına göre, işletme boyları büyüdükçe, hektar başına toprak ürünleri

*1943 yılında Hazine üzerine tescil edilen 18.500 dönüm tutarındaki arazi, 1314 tarihli ve toplamı 893 dönüm olduğu hesaplanan tapulara dayanarak, 1952 yılında tapu sahiplerine verilmiştir. Bu arazi Aynısaray köyünü kapsamaktadır. Urfa Valisinin yazdığına göre, «18.500 dekar arazinin traktörle sürülüp ekilebilen kısımları, köy sahipleri tarafından bizzat ekilip biçilmekte, kısmen taşlık olup ancak sapanla sürülüp ekilen kısımları ise, köy sahiplerinin müsaadeleriyle» köylülere ortakçılığa verilmektedir. Köylüler, «köy sahipleri»nin traktörle ektiği araziye işgal etmişlerdir. Viranşehir Kaymakamı köylülerden yana bir karar alarak traktörle işlenen arazinin 8 bin dönümünü köylülere dağıtma yoluna gitmiştir. Fakat hukuk, köy sahiplerinden yanadır, köylüler topraktan atılmıştır. Urfa Valisi, işgal olayını «son bir iki sene içinde Suriye'de teşekkül eden komünist hükümetin hiçbir bedel ve tazminat ödemediği arazi sahiplerinin arazilerinin ve emlakinin zorla ellerinden alınıp dağıtılması»nın örnek alınması ve kısmen de aşırı solcu çevrelerin tahrik ve el altından, bazı şahısların da şahsi çıkarları uğruna teşvik etmeleri neticesi» saymaktadır (*Cumhuriyet* gazetesi, 13 Ağustos 1967). Olayın gerçek nedeninin taşlı araziye sürülen köylünün, toprak sıkıntısı ve açlığı olduğu açıktır.

geliri düşmektedir! DPT araştırmasında şöyle denilmektedir: «1 ünitelik toprak prodüktivitesi seviyesine ulaşmak için tarımda kullanılan en pahalı girdiler (sulama, gübreleme, motor gücü, çeşitli tarım makinaları vs.) endekslerinin işletmeler büyüdükçe, aşırı bir artma temayülü» taşıdığı görülmektedir.

«Nitekim 1963 yılında, 1 ünite toprak ürünü elde etmek için tarımda kullanılan belli-başlı girdi endeksleri, devlet çiftlikleri için 1 iken, Türkiye ortalaması 3, aile tipi çiftlik için (yani 75 dekarlık aile işletmeleri) 1,5 - 2 ve daha büyük işletmeler için ise 3 ilâ 10 olarak hesaplanmıştır. Bunun mânâsı şudur: Devlet çiftliklerinde 1 ünite sulama, makina kullanma veya gübrelemeyle erişilen hektar başına ürün, büyük çiftliklerde 3 ilâ 10 misli sulama, makina kullanma, veya gübreleme ile elde edilmektedir.

Yukarıda belirtilen 2 no.lu sonuç (işletme boyları büyüdükçe hektar başına toprak ürünleri gelirinin düşmesi) büyük işletmelerin toprak faktörünü düşük seviyede değerlendirdiklerini ortaya koymaktadır. Burada belirtilen sonuç ise, büyük işletmelerin en pahalı girdileri, yani sermaye faktörünü de çok düşük verimde kullandıklarını ortaya koyuyor. Emek faktörü bakımından da varılacak sonuç, diğerlerinden farklı değildir. Zira büyük işletmelerde makina, yâni kıt olan sermaye faktörü el emeğinin yerini almakta, hem sektöre konulan bu makina düşük verimde kullanılmakta, hem de boş kalan insan gücü, büyük sosyal problemlere yol açmaktadır.»⁵⁰²

Eğer bu sonuçlara inanmak gerekirse, büyük çiftçilerin modern girdi ve makina kullanması derhal yasaklanmalıdır! Daha doğrusu, büyük işletmeler, teçhizatları ile birlikte, derhal kamulaştırılarak, küçük çiftçilere dağıtılmalıdır. Toprak ve sermaye en verimli biçimde kullanılmak istenirse, büyük özel işletmeler, derhal devlet çiftlikleri hâline getirilmelidir. Bu takdirde, devletleştirilen özel işletmelerin verimi, bir çırpıda 3 ilâ 10 kat artacaktır! Bu sonuçlara inanmak güçtür. Fakat kapitalizme yönelen büyük çiftçilerin, modern tarım girdilerinden gereken ölçüde yararlanamadıkları ileri sürülebilir.

Türkiye’de işletme büyüklükleri ve verim arasında ilişkiler konusunda pek az araştırma yapılmıştır. Bu nâdir araştırmalardan biri Vural Öktem’e aittir⁵⁰³ Tarımsal istatistiklerin yetersizliğinin yanı sıra, yalnız bir yıla ait rakamlara dayandığı için ihtiyatla değerlendirilmesi gerekmeyle birlikte, Vural Öktem’in vardığı sonuçlar ilgi çekicidir. Öktem, buğday, arpa, çavdar, yulaf, mısır, pirinç ve şekerpancarı gibi bitkileri kalori-buğday birimine indirgemiş, 1963 Tarım Sayımı sonuçlarına dayanarak işletme büyüklüğü-prodüktivite ilişkilerini incelemiştir. Bu hesaplara göre, küçük işletmelerde (1 - 500 dönüm) hektar başına prodüktivite 1,389 tondur. Orta işletmelerde (500 - 1000 dönüm) bu rakam 1,502 ton buğdaydır. Büyük işletmelerde (1000 - 5000 dönüm) prodüktivite 2,467 ton buğdaya yükselmektedir. 5 bin dönümün üstünde çok büyük işletmelerde ise, prodüktivite seviyesi 1, 103 tona düşmektedir. Çok büyük işletmelerdeki bu dikkat çekici verim düşüklüğünün nedenleri belli değildir. Doğu’daki gibi ilkel metodlarla tarım yapan ve nisbeten verimsiz topraklarda kurulu büyük işletmelerin ortalama prodüktiviteyi düşürdüğü düşünülebilir. Fakat rakamlar yine de küçük ve büyük işletmeler arasında önemli sayılabilecek bir verim farkını ortaya koymaktadır. Küçük işletmelere nazaran büyük işletmelerde prodüktivite yüzde 77,6 oranında yüksektir. Hesapların dışında kalan pamuk ve tütünde verimliliğe gelince, sulanan pamukta genel eğilim işletme büyüdükçe verimin artması, tütünde ise işletme büyüdükçe verimin azalması biçimindedir. Eldeki yetersiz bilgilerle kesin yargılara varmaktan kaçınmak doğru olmakla birlikte, işletmelerin büyümesi ile prodüktivitenin genellikle artması manûki gözükmemektedir. Cumhuriyet’in ilk yıllarından beri devletin izlediği politika, küçük çiftçiye koruma çabalarına rağmen, daha çok büyük çiftçilerin yararına olmuştur. Makina, sulama, gübre, kredi, fiyat vb. politikalarından küçük çiftçiler pek az faydalanmışlardır. Demirel’in imzasını taşıyan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı’nda 1963 sayımına dayanarak verilen bilgilere göre, çiftçi ailelerinin yüzde 68,7’sini teşkil eden küçük çiftçiler, modern girdilerden geniş ölçüde yoksun kalmışlardır. Ailelerin geri kalan üçte birinden

azı, tarımsal makinalardan yüzde 60, artezyen kuyularından sulamadan yüzde 79, kanallardan sulamadan yüzde 68, sunî gübreden yüzde 79 oranında yararlanmıştır. İşletmelerin yüzde 40'ı hiç kredi alamamaktadır. Kredilerin önemli kısmı büyük işletmelere gitmektedir.⁵⁰⁴ Tarımda en üstteki beşte bir aile dilimi, toplam tarım gelirinin yüzde 46'sını almaktadır. Buna rağmen uzun yıllar gelir vergisi dahi ödememişlerdir. 1963 yılından itibaren pek az bir gelir vergisi ödemektedirler. Devlet Planlama Teşkilatı'nın toprak dağılımını esas tutarak yaptığı gelir hesabına göre, 1963 yılında 6 milyar 172 milyon lira tarım geliri, vergi kapsamına girmektedir. Bu yüksek tarım geliri sahiplerinin ödeyecekleri vergi miktarı 1 milyar 144 milyon lira idi. Ne var ki, gerçekte 125 milyon lira gelir gösterilmiş ve 24,5 milyon lira vergi ödenmiştir.⁵⁰⁵ İmtiyazlı durumlarına rağmen, büyük çiftçiler, gelirlerini daha çok büyük şehirler burjuvaları gibi lüks tüketime yöneltmiş gözükmektedir. Esasen bunların çoğu büyük şehirlerde oturup arazilerini kâhya ile işletmektedir. Kenan Gürtan'ın yaptığı hesaplara göre, 1950 - 1960 döneminde tarım gelirinin ortalama olarak yüzde 3'ten az bir kısmı yatırımlara gitmiştir. Yani büyük çiftçiler tarım gelirinin yarısına yakını almışlar, ama yüzde 3'ten az yatırım yapmışlardır.

Ege ve Çukurova'nın ağalıkant kapitalistliğe geçen büyük arazi sahipleri, tarımdan kazandıklarını İzmir, İstanbul, Adana ve hattâ Avrupa'da harcamaktadırlar. DPT'nin köy araştırması, «tarımsal gelir, tarımsal üretimin arttırılmasında dahi değerlendirilememektedir» demektedir.⁵⁰⁶ Yunusoğlu köyünde yaratılan net tarım değerinin hemen hepsinin dışarıya aktarıldığı görülmüştür. Turizm ve Tanıtma Bakanlığı'nın hızlı bir kapitalist gelişmeye sahne olan Söke ve civarında yaptığı araştırma, bu gözlemi doğrulamaktadır: «Büyük gelir sahipleri, bunu, mahalli komünöterlerin dışında, İzmir'de, İstanbul'da, hattâ Avrupa'da sarfetmektedir.»⁵⁰⁷ Milyar lira vergiden kurtulan ve devletin milyarlarca liralık tarım yatırımdan büyük pay alan kapitalist çiftçiler, artan kazançlarının çoğunu Avrupa gezileri, çifte otomobiller, köşkler, yalılar, vb.'da tüketmektedirler. Tüccarın çiftçiliğe yönelmesi gibi, bazı kapitalist çiftçiler, tarımdan kazandıklarını sanayie yatırmaktadır. Fakat bu hareket pek sınırlı kalmaktadır. Söke araştırmasında varılan sonuç şudur: «Sermaye yatırılabilecek grup, özellikle Söke'de ve kısmen Selçuk'ta yerleşmiş olan geniş toprak sahibi çiftçilerdir. Fakat bunların yukarıda anlattığımız gibi alışılmamış iş konularına karşı davranışları ve değerleri böyle bir teşebbüse girişmelerine müsait değildir.»⁵⁰⁸

Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları, artan devlet yatırımlarıyla tarım üretiminde önemli artışlar sağlamaya yönelmiştir. Tarım gelirinin yarısına yakını aldıkları halde pek az yatırım yapan büyük çiftçiler yerine devlet yatırım yapacak ve bu yatırımlardan en geniş ölçüde büyük çiftçiler yararlanacaktır. Bu politika, «tarım reformu» adıyla sunulmaktadır. İlk Beş Yıllık Plan döneminde, 10 milyar lira yatırım yapıldığı tahmin edilmektedir. Bunun 6,5 milyar liradan fazlasını devlet gerçekleştirmiştir. İkinci Beş Yıllık Plan'da tarım yatırımları 16,9 milyar olarak hesaplanmaktadır. Bunun 11,5 milyar lirasını devlet yapacaktır. Tarım yatırımlarının yarısı sulama işlerine gitmektedir. Devlet, sulama için geniş yatırımlara girişmiştir. Devlet çiftçilere, tesislerin amortismanı bir yana, işletme giderlerini dahi karşılayamayacak sembolik bir bedelle su sağlamaktadır. Su birlikleri kurularak, tesislerin «faydalanacaklara devredilmesi ve işletilmesi» kararlaştırılmıştır.* Bunun yanı sıra, devlet, ucuz ticarî gübre ve Sonora örneğinde görüldüğü üzere iyi tohum verme, modern teknikleri yayma yolunda çaba göstermektedir. İzlenen politika, Menderes

*DPT uzmanı Nciat Ölçen, devletin sulama politikasını şöyle değerlendirmektedir: «Bugün uygulanan düzen, büyük ve pahalı sulama tesislerini devletin yapması, arazi sahipleri için hizmete âmadé hâle getirmesi, sulama karşılığı olarak tesisin bakım ve giderlerini karşılayamayacak seviyede düşük sulama ücreti alması ve kanalların geçtiği sahada arazi sahiplerine ayrıca istimlak bedeli ödemesi şeklinde uygulanmaktadır.» (*Türkiye'nin Endüstrileşme Sorunu*, Ankara Sanayi Odası Yayınları, No. 1, s. 49). Buna rağmen, sulamadan beklenen verim artışı sağlanamamıştır. «İşletmeye açılan sulama tesislerinde, projede nazarı itibara alınan sulama sahasının ancak yüzde 20 - 30'unun fiilen sulandığı görülmektedir.» Ayrıca, «arazi sahipleri alıştıkları eski tarım metodları ile sulu ziraat yapmaya çalışmaktadır» (s. 47 ve 48).

dönemindekinden farklı olarak, tarım ürünleri fiyatlarını nispeten sâbit tutarak, ucuz girdiler sağlama yoluyla verimi ve dolayısıyla kârlılığı arttırmayı amaç edinmiş benzermektedir. Krediler geniş ölçüde arttırılmıştır. 1967 Martında tarım kredileri toplamı 4,5 milyar lirayı ve 1968 ortalarında 5,5 milyar lirayı aşmıştır.* Gübre kredileri 1962'de 49,7 milyondan 1965'te 237 milyon liraya yükselmiştir. Tohumluk kredilerinde de benzer bir genişleme vardır. İlk defa olarak tarım üretimini artırma yolunda devletçe sistemli sayılabilecek bir politika izlenmektedir. Sulama yatırımları şimdilik beklenen sonuçları pek vermemişse de, ticari gübre, iyi tohumluk ve haşeratla mücadele yoluyla, tarım üretiminin hava şartlarına bağlılıktan nispeten kurtarılması ve verimin bir miktar arttırılması mümkündür.

Bu politika, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da belirtildiği üzere, daha çok büyük ve orta çiftçilere olanak sağlayan bir politikadır. Devlet, büyük ve orta çiftçilerin tarım üretimini arttırmak amacıyla milyarlarca yatırım yapmakta ve sübvansiyonlar vermektedir.** Bu politikanın, tarımdaki kapitalist gelişmeyi hızlandırması beklenebilir.*** Bu politikanın sonucu olarak, gelir dağılışındaki adaletsizlik daha fazla artacaktır. 1963 yılında tarımdaki üst beşte bir aile, işlenen arazinin yüzde 61,50'sini elinde tuttuğu halde, tarım gelirinden aldığı pay yüzde 46 olarak hesaplanmıştır. Bu bile gelir dağılışındaki büyük bir eşitsizliğin ifadesidir. Planlı dönemde, toprakların geniş kısmını elinde tutan varlıklı çiftçiler yararına girilen «tarım reformu», bunların arazilerinin verimini ve üretimini yükselttiği ölçüde, gelir dağılışındaki adaletsizlik genişleyecektir. Nitekim DPT araştırması, bu noktaya dikkati çekmektedir: «Türkiye'de toprak dağılımı strüktürü değiştirilmeden yapılacak bir tarım reformunun, başarıya ulaşıldığı takdirde, şimdikinden çok daha eşitsiz bir gelir dağılımı yaratacağını güvenle söyleyebiliriz.»⁵⁰⁹

TARIM ÇIKMAZI

Adaletsizliğine rağmen, bu politika, Türk tarımının ilkel manzarasını görünür bir gelecekte değiştirebilecek nitelikte midir? 1968 programı, büyük devlet yatırımlarına ve yardımlarına rağmen, ihtiyatlıdır: «Tarımda verimlilik henüz çok düşüktür. Bugün hektara 1000-1150 Kgr. olan buğday verimliliği önümüzdeki beş yıl içinde 1300 Kgr.'ı aşamazsa, tarımsal sorunların ağırlığı devam edecektir.»⁵¹⁰ İzlenen politika, varlıklı çiftçilerin işletme-

*Bir DPT araştırması, kredilerden esas itibarıyla büyük ve orta çiftçilerin yararlandığını göstermektedir. Ziraat Bankası'nın doğrudan doğruya çiftçiyi açtığı krediler, çiftçi işletmelerinin ancak üçte birini kapsamaktadır. Çiftçi ailelerinin 2/3'ü bu olanaktan yoksundur. Kredi alabilen çiftçi ailelerinin yüzde 80 kadınının aldıkları kredi 300 liranın altındadır. Buna karşılık 37 büyük çiftçi ortalama 626'şar bin lira kredi sağlamışlardır (*Köy ve Köylü Sorunu*, DPT 1967, s. 46 - 53).

**Devlet, tarımsal gelişmeyi sağlamak için, son yirmi yılın anlayışına göre normal olarak özel teşebbüsün yapması gereken tarımsal faaliyetlere yönelmektedir. Hayvancılık için yem mi lazımdır? Yem sanayiini devlet kurmaktadır. Devletin Yem Sanayii A. T. Ş. yem fabrikaları açmakta ve özel teşebbüs bunlara ortak etmektedir. Sütçülüğü ve peynirciliği mi geliştirmeye ihtiyaç vardır? Özel teşebbüs sütçülük ve peynircilikte dahi başarısız kaldığından, devletin Türkiye Süt Endüstrileri Kurumu dört süt fabrikası kurmaktadır. Şarapçılık mı? İkinci Beş Yıllık Plana göre, İki Sanayii İktisadi Devlet Teşekkülü kurulacak ve «özel sektörle şarap konusunda işbirliği yapacaktır. Bu teşekkül yoluyla şarap sanayiine yapılacak yatırımlar, esas itibarıyla özel sektörün gelişmesini kolaylaştırıcı nitelikte olacaktır.» Sonra devlet şarap fabrikaları, özel sektöre devredilecektir (s. 380). Balıkçılık mı? Plan, «Bir iktisadi devlet teşekkülü gerekli» demektir. Bu teşekkül, özel sektörle ortak tesisler yapacaktır. (s. 392.) Gıda sanayiinde, uygun nitelikteki hammaddeye mi ihtiyaç var? Bu iş için gerekli tesisler devlet tarafından kurulabilecek ve kooperatiflere devredilebilecektir (s. 392). Görüldüğü gibi, tarımda bir kapitalist sınıf yaratmak için hemen her alanda iş devlete düşmektedir. Tarım ilaçları ise, çok kârlı bir alan olduğu için, yerli-yabancı özel teşebbüse bırakılmıştır. Bu ilaçların pahalılığı ve kalite düşüklüğü devamlı bir şikâyet konusudur.

***Bu politika, dünyadaki açlık tehlikesi üzerine, ABD'nin Hindistan, Pakistan, Türkiye vb. gibi birçok ülkede telkin ettiği bir tarım kalkınması denemesidir. Meksika tohumluğu, bu amaçla ABD tarafından Türkiye'ye getirilmiştir. Amerikan petrol şirketlerinin yararlanabileceği suni gübre fabrikaları bu programın parçasıdır. Amerikan Büyükelçisi Parker T. Hart'a göre, böylece, «Türkiye'de tarım alanında büyük bir devrim başlamıştır.» (13 Mart 1967, Diyarbakır konuşması).

lerinde verimi artırarak, Türkiye'yi belli bir süre sonra belki zaman zaman buğday ithal etme durumunda kalmaktan kurtarabilir.* Çukurova ve Ege'de izlenen gelişme, buğday bölgelerinde de bir ölçüde gerçekleştirilebilir. Modern girdileri kârlı kullanabilen büyük çiftçiler, ortakçıları tasfiye edebilirler ve arazilerini genişletebilirler. Fakat bu politika, pazar için pek az üretim yapan karasapana dayalı milyonlarca cüce işletmenin durumunu daha fazla kötüleştiriceğe benzemektedir.

Türk tarımı hâlâ XVI. yüzyılda başlayan gerilemenin bütün ağırlığını taşımaktadır: Köy nüfusu, 65247 yerleşim noktasında yaşamaktadır. Muhtarlı yerleşim birimleri, 35 bin 382'dir. Köy nüfusunun yüzde 34'ünü teşkil eden 6,5 milyon kadar nüfus, 500 kişinin altında muhtarlı yerleşim birimlerinde oturmaktadır. Köylülerin yüzde 70'ine yakını, binin altında nüfuslu köylerde bulunmaktadır. 150'den az nüfuslu köylerin toplam köy sayımına oranı yüzde 7, 5 ve 2 binden fazla nüfuslu köylerin oranı ise yüzde 1,2'dir. Köylerin yüzde 30'una yakınında dağınık bir yerleşme vardır. Köylerin yüzde 85'i, yaz-kış geçit veren yoldan yoksundur. 65 bin ufak yerleşme birimi ve izolasyon, gelişmeyi frenlemektedir.

Köylerin 5020'si orman içinde kurulmuştur, 8250 köyün de toplu tarım arazisi ormana bitişiktir. Bu 13270 köy, orman köyü sayılmaktadır. Bu köyler, yaklaşık olarak 7 milyon nüfusu barındırmaktadır. «Orman köyleri, konum yerlerinin doğal özellikleri sonucu olarak, oldukça sınırlı gelir imkânlarına sahip bulunuşları, çalışma şartlarının güçlüğü ve iklim dolayısıyla çalışma imkânlarının belirli ve kısa mevsimlere inhisar etmesi, kuruluşları yönünden köy adı altında teorik olarak birleştirilmiş dağınık mahallelerden, hatta dağınık ve izole evlerden meydana gelmiş olmak gibi kendilerine özgü özellikler göstermektedirler.»⁵¹¹ Fakirlik, izolasyon ve kaynakların yetersizliği, pazarla pek az ilgili bu köylerde gelişme olanaklarını ortadan kaldırdığı kadar, ormanların tahribi, orman kavgaları ve yüzbinlerce orman dâvası gibi olumsuz gelişmelere yol açmaktadır.

Orman Genel Müdürlüğü'ne göre, orman köylerinin üçte birini başka yere nakletmekten başka çare yoktur. Ne var ki, bugünkü şartlarda bu köyleri nakledecek yer de yoktur. Gerekli organizasyon ve yatırım güçlükleri de hesaba katılırsa, orman köylerinin nakli bir edebiyattan ibaret kalmaktadır. Orman Genel Müdürlüğü, geri kalan köylerin bulundukları yerde kalkındırılacağını ileri sürmektedir. Fakat nasıl kalkındırılacaktır? Bunun yolu bulunmuş değildir. Orman köyleri sorunu, tam bir çıkmazdadır.

Daha genel planda, tarımdaki işletmelerin büyük çoğunluğu cüce işletmelerdir. 1952 - 1963 arasında 50 dönümden az toprağı işleyen işletmelerin sayısı 562 bin artarak 2 milyon 132 bini bulmuştur. 1 - 5 dönüm arasında 399 bin, 6 - 10 dönüm arasında 375 bin, 11 - 20 dönüm arasında 495 bin işletme vardır. 20 dönümden düşük arazili 1.268.812 işletme vardır. Bunlar çiftçi ailelerinin yüzde 40,91'ini teşkil etmektedir. Bunlar arasında pamuk, sebze ve meyva gibi nisbeten yüksek gelir sağlayan ufak işletmeler bulunmakla beraber, cüce işletmelerin çoğu ilkel metodlarla kendi için üretim yapan ve pazarla pek az ilgili birimlerdir. DPT araştırmasında belirtildiği üzere, «İşletmelerin küçülmesi ve toplam işletmeler içinde mutlak sayılarının artması gelir düşmesine sebep olmakta ve bu türlü işletmeler, pazar için üretime ve tarımsal üretimi geliştirmek için sermaye terakümü sağlama değil, kendi kendilerine bile yetmez hâle gelmektedir.»⁵¹² Öte yandan ailelerin işledikleri arazi, başka başka yerlerdeki ufak parçalardan ibarettir. İşletmelerin yüzde 90'ı bu durumdadır. İşletmelerin dörtte biri ayrı ayrı yerlerde 10'dan fazla arazi parçası işlemektedir. Cüce işletmelerin yanı sıra, işletmelerin gittikçe artan bu parçalanmış durumu güçlükleri çoğaltmaktadır.

*Prof. Gülten Kaşgan, Türkiye'nin buğday ithal etme durumundan kurtulamayacağını ileri sürmektedir: «Nüfus ve gelir artışlarının, buğday talebini arturmasına karşılık, 1962 - 67 yılları arasında, buğday üretimi sadece yüzde 7 oranında, yani yılda yüzde 1'den biraz fazla artabilmiştir.»

«İç üretim artışının yavaşlığı ve tüketim artışının süratli fiyat artışlarının çok süratli olmasını önlemek ve halkın ekmek yiyebilmesini sağlamak için, buğday ithalini kaçınılmaz bir zorunluk hâline getirmiştir. Yani, buğday ithali Türkiye'nin somut gerçeğidir.» (13 Kasım 1968, *Cumhuriyet*).

Toprak yoğunlaşması ve artan nüfusun baskısı dolayısıyla, mer'a ve ormanlar geniş ölçüde tahrip olunmakta, bu da erozyonu beslemektedir. DPT araştırmasına göre, «Bugün tarımsal arazimizin 6 milyon hektarında orta, 4 milyon hektarında şiddetli ve 8 milyon hektarında çok şiddetli erozyon mevcuttur. Bu konudaki kamunun çabaları oldukça sınırlı, çiftçi çabalarının yok denecek kadar az oluşu, konuyu daha ciddi hâle getirmektedir.»⁵¹³

Toprak israfı gibi, ciddi bir emek israfı vardır. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planına göre, tarımda 1967 Aralık - Şubat döneminde 7,8 milyon, Mart - Mayıs döneminde 5,66 milyon, Haziranda 5,65 milyon, Eylül - Kasım döneminde 5,358 milyon kullanılmayan iş gücü vardır. Bu rakamlar mevsimlik işsizliğin büyüklüğünü göstermektedir. Ayrıca tarımda çalışmanın en yoğun olduğu Temmuz - Ağustos döneminde 910 bin kullanılmayan iş gücü bulunmaktadır ki, bu rakam, gizli işsizlerin sayısını ifade etmektedir.

Nüfus hızla artmakta, fakat ekilen arazinin sınırına varılması dolayısıyla, tarımda istihdamı çoğaltma çabaları sınırlı kalmaktadır. Birinci Beş Yıllık Plan, tarımda istihdam artışını 700 bin olarak öngörmüştür, ama gerçekleşme 213 binden ibarettir. İkinci Beş Yıllık Plan, tarımda 675 bin kişilik istihdam artışını varsaymaktadır. Prof. Gültan Kazgan, artışın 246 ilâ 294 bin civarında olacağını hesaplamaktadır.⁵¹⁴ Tarım dışı sektörde de istihdam artışı gerekenin bir hayli altındadır. Toplam istihdam artışı, İlk Beş Yıllık Plan'da 2,1 milyon hesaplanmış, gerçekleşme 1,2 milyon olmuştur. Halbuki toprağını yitiren topraksız tarım işçileri, durumları ağırlaşan ortakçılar, orman köylüleri ve cüce işletme sahibi aileler için bugünkü şartlarda tek çıkış yolu, şehire göç etmektir. Ağır sanayi temeline dayanmayan, makinasından hammaddesine kadar dışarıya bağlı, dolayısıyla döviz olanaklarıyla sınırlı cılız bir tüketim sanayii, bu çıkış yolunu da geniş ölçüde kapatmaktadır. Şehirlere akın, bugünden geçekundu, işsizlik vb. gibi çözülemeyen sorunlar ortaya çıkarmıştır. 1950 - 1965 döneminde köy nüfusu 4 milyon 911 bin artarken, şehir nüfusu 5 milyon 511 bin çoğalmıştır. Köyden şehire akın, şehrin ihtiyaç duyup köy nüfusunu çekmesinden çok, köy itiminin sonucudur. Şehir, hiçbir zaman köyden akan nüfusu emebilecek kapasiteye ulaşamamıştır. Bu sebeple, tarımda nüfus baskısı ve dolayısıyla toprak kavgaları gittikçe artmaktadır ve önümüzdeki yıllarda daha da artması beklenmelidir. Basında büyük yankılar uyandıran Elmalı olayları, artan toprak sıkıntısının çarpıcı bir ifadesidir. Benzer olaylar, Türkiye'nin hemen her yerinde görülmektedir ve tarımda izlenen politikanın yol açtığı arazi yoğunlaşması, bu çatışmaları azaltıcı değil, ağırlaştırıcı yöndedir.

Gerçek bir tarım kalkınması, milyonlarca köylünün âtil iş gücünün seferber edilmesi ve milyonlarca cüce işletmenin verimli tarım yapacak birimler hâline getirilmesi demektir. Mevcut mülkiyet ilişkileri içinde, bu yoldaki çabalar bir gösterişten öteye gitmemektedir. Köy kalkınması için, halkın gönüllü katılması öngörülmüştür. 1966 yılında köy yapımına halkın katkısı, devlet yatırımının ancak yüzde 6'sından ibarettir. Esasen girişilen işlerin çoğu, üretimle doğrudan doğruya ilgili olmayan refah projeleridir ve siyasî iktidarlarca devlet kesesinden pek az sayıda köye verilen bir cins rüşvet niteliğindedir. Hatırlatalım ki, üretim şartları zorlayınca, Orta Sakarya köylüleri, Eskişehir'e kadar altı büyük yolu kendi başlarına yapmışlardır. Pazarla kamyonla gönderecek ürünü ve taşıt aracı olmayan köylülerin yol inşaatına pek az ilgi duyacakları açıktır.

«Boş zamanları değerlendirmek ve yeni iş alanları yaratmak için köy el sanatlarını geliştirelim» denmiş ve köy el sanatları eğitimine girilmiştir. Bu eğitimden yararlananlar 1962'de 1500, 1963'te 1667, 1964'te 2496, 1965'te 3035, 1966'da 1759 kişidir. Köydeki bir ekonomik gelişmeyle birlikte gitmediği ve bir ihtiyaca cevap vermediği için köye yeni sanatlar sokma projesi de bir fanteziden ibaret kalmaktadır. Esasen köyde halıcılık vb. gibi el sanatlarıyla uğraşanlar, aracı çemberinden kurtulamamaktadır. «El sanatını bir gelenek olarak devam ettirmekte olanlarla, ki bunlar üretici durumdadır, kurslar yoluyla sanat sahibi edilenlerden çevirme sermayesini bulanlar ürettikleri ürünleri ancak ve yüksek ücretle aracılar vasıtasıyla yapabilmektedirler. Durumun böyle oluşu, bazen maliyetin, satıştan fazla ol-

masına sebep olmakta, bu takdirde de zanaatkâr ya zanaatini icra etmemekte, ya da emeğini ciddi olarak sömüren ve el sanatı ürünü yapanların işçiliğine yönelmektedir.»⁵¹⁵

Plan'da, «İşletmelerin küçüklüğü ve dağınkılığı üretimi kısıtlayıcı bir faktördür, arazi toplulaşması şarttır» buyurulmuştur. Ama bu yolda da ciddi bir adım atılamamıştır. DPT araştırması, arazi toplulaştırılması çabalarını şöyle değerlendirmektedir: «Yoğun tarıma yönelme zorunluğu, arazide toplulaştırmayı gerekli kılmaktadır. Bu konudaki düşünce ve programların gerçekleştirilebilmesinin, kadastrosu yapılmayan bir yerde, başka bir deyişle hukuki ve geometrik durumu saptanmamış arazilerde olanaksız olduğu bilinmektedir.

Bu durum muvacehesinde, memleketimizde arazi toplulaştırmasıyla ilgili tercihler, teorik tercihler olarak kalmaya mahkûm gözükmektedir.»⁵¹⁶

Kooperatifçilik mi? DPT araştırmasından öğrenmekteyiz ki, bütün Türkiye'de kooperatiflere ait tek bir traktör vardır! Kooperatiflerin büyük çoğunluğu Ziraat Bankası kredilerinden yararlanmak amacıyla kurulmuş ve sermayeye katılma payı dahi genellikle banka kredisinden sağlanmış teşekküllerdir. Üstelik, Türkiye'de kooperatif deyince, ufak çiftçileri bir araya getiren bir örgüt akla gelmemelidir. İleride göreceğimiz üzere, kooperatiflere büyük çiftçi ve tüccar hâkimdir. Kooperatif kredileri, dolaylı ya da dolaysız yoldan, bunlara gitmektedir. Tarım Satış Kooperatifleri, devlet fonlarıyla onları destekleyici bir rol oynamaktadır. Bu sebeple, kooperatifçilik, isminin çekiciliğinden yararlanılarak, daha çok muhtaç olmayanlara devlet yardımı sağlamaya yol olmuştur.

Eğitim mi? Bugünkü hâliyle, milyarlar harcanmasına rağmen, köylüyü okutma çabası okuma-yazma öğrenme, köylünün üretim şartlarında bir değişiklik yaratmadığı için-, pek az yararlı olmaktadır.* DPT araştırmasına göre, «Köylü vatandaşın okuma-yazma öğrenmeye pek istekli gözükmeysi, okuma-yazma öğretiminin vatandaşın daha iyi bir hayata kavuşturulmasında, ona kazandırılması istenen önemli bir araç olarak değil, tüm vatandaşları okur-yazar hâle getirmek gibi, kısmen romantik sayılabilecek bir amaç olarak ele alınmasından ileri gelmektedir.»⁵¹⁷

TEFECİ VE ARACI EGEMENLİĞİ

Küçük çiftçiler, arazi yetersizliğinin yanı sıra, kredi ve pazarlama bozuklukları dolayısıyla, olanaklar gelişmeye elverişli bulunduğu hallerde dahi, bundan çok kez yararlanamamaktadır. Pazar için üretim yapan küçük işletmelerde, borçlanma ve düşük fiyatlı satışlar, yaratılan değerın tefeci ve tüccara aktarılmasına yol açmaktadır. Bu yüzden geçimini zor sağlayan küçük çiftçilerin modern girdiler kullanarak üretimlerini arttırmaları engellenmektedir. DPT'nin köy araştırması, bu engeli şu sözlerle ortaya koymaktadır: «Memleketimizdeki tarımsal işletmelerin büyük bir çoğunlukla cüce işletmeler oluşu, üretimin düşük bulunuşu, pazarlamanın araçlar vasıtasıyla yapılışı, bu işletmelerin büyük işletmelere göre üretimde ve ürünlerin değerlendirilmesinde daha sınırlı ve işletme çıkarları yönünden daha olumsuz şartlar içinde çalışmaya zorlamaktadır.

Bugün, üretimi yaygın tarım yoluyla arttırma olanakları kalmadığından, yoğun tarım yoluyla arttırmak zorunlu hâle gelmiştir. Yoğun tarım, birim tarım arazisinden azami oranda ürün elde etmeyi ifade etmektedir.

*TÖS'ün düzenlediği Devrimci Eğitim Şûrası'nda, Doğu'da yeni açılan üç sınıflı bir ilkokulda göreve başlayan genç bir öğretmenin yaptığı açıklama düşündürücüdür: Öğretmen, köylülere «Çocuklarınız okuma-yazma öğrenme mutluluğuna kavuşacak, oysa siz bu mutluluğu tatmadınız» demiştir. Halbuki köylülerin bir kısmı askerlikte okuyup yazma öğrenmiştir. Bunlar öğretmene «Biz o mutluluğu tattık, ama artık tatmaz olduk, çünkü öğrendiğimizi unuttuk» cevabını vermişlerdir. Köylülere göre, «*köy yerinde okumanın, yazmanın gereği yoktur.*» Peki, öğretmenin sevinçle okula kaydettiği çocuklar ne olacaktır? «Merak etmeyin» der köylüler, «*Hükümetin emri emirdir, onları okula göndereceğiz. Yazma, okuma öğrenecekler, ama onlar da bizim gibi unutacaklar öğrendiklerini.*»

Birim tarımsal araziden en yüksek oranda ürün elde edebilmek, tarıma, gübre, tarımsal ilaç, sulama, âlet ve makina gibi yeni tarımsal araçların girmesini, çiftçinin toprak işleme, ekim, dikim, gübreleme, ilaçlama, hasat, hayvan besleme ve bakımı gibi işlerini tekniğin gerektirdiği gibi yapmasını sağlayıcı tedbirlerin alınmasını gerektirmektedir.

Küçük ve orta işletmelerin ürettiklerinin, ancak tüketim ihtiyaçlarını karşılayabildikleri, bunun sermaye birikimini engellediği ve anılan işletmelerin yeni hasat mevsimine çok defa, asgari tüketim sermayesinden dahi yoksun olarak girdikleri, mevcut tarımsal kredi potansiyelinin yetersizliği, kredi dağıtım sisteminin dengesiz bulunuşu, bunun sonucu olarak kredi ihtiyaçlarını çok yüksek faizle tefecilerden sağlama durumunda bulunuşları, ürettikleri ürünleri yüksek bir ücretle ve aracı denen organlar yoluyla pazarlayabilmesi, anılan işletmelerin, yoğun tarımın gerektirdiği çalışma düzenine ulaşmalarını engelleyen başlıca ortak sorunlar›dır.⁵¹⁸

Tekel ve Ticaret Bakanlıklarından sağlanan rakamlara dayanarak yapılan bir bütün araştırması, ekicinin aracıya çalıştığını göstermektedir: 1964 yılında ihracatçı tüccar, 611 milyon lira ödeyerek 90 bin 394 kilo bütün satın almıştır. Bu mübayaâ Merkez Bankası'ndan sağlanan 600 milyon lira kredi ile gerçekleştirilmiştir. Tütünün ortalama alım fiyatı, 676 kuruştur. Tüccar, depolama, işleme vb. için kilo başına 328 kuruş harcadığını iddia etmektedir (Bu masrafların 200 kuruşu aşmayacağı ileri sürülmektedir). 328 kuruş masraf üzerinden, 1 kilo bütün 1964 yılında ihracatçıya 1004 kuruşa mal olmuştur. Ortalama ihracat fiyatı ise 1260 kuruştur. Bir kilo tütünde ihracatçının kârı, 256 kuruştur. Toplam bedel, 231.408.640 liradır. Bu para, 100 kadar ihracatçı arasında paylaşılmıştır. İhracatçının ortalama kazancı, 2 milyon 314 bin liradır.

450 bin ekiciden yaklaşık olarak yarısı, yani 227 bin kadarı, tütününü ihracatçıya satmıştır. Bakanlıkların verdiği bilgiye göre, 1964 yılı ortalama bütün maliyeti 620 kuruştur. Ekici 620 kuruşa mal ettiği tütününü 676 kuruşa, yani yüzde 10'dan az bir kazançla satmıştır. Kilo başına 56 kuruş kazanç, 90 bin 394 kilo tütünde 50 milyon 620 bin lira etmektedir ki, bu rakam 227 bin ailenin yıllık kazancını belirlemektedir. Aile başına düşen yıllık ortalama kazanç, 223 liradır!

Söke'de Ziraat Teknisyenliği'nden ve Bölge Ziraî Araştırma Enstitüsü'nden sağlanan bilgilerle yapılan bir incelemeye göre, pamuk ekicisinin tarla kendisinin ise dekar başına maliyeti 249 lira, dekar başına sağladığı ürün bedeli 333,90 liradır. Ekicinin emeğine karşılık, dekar başına 84,90 lira kalmaktadır. Ne var ki, diyelim 50 dekarlık bir arazide pamuk eken çiftçi, krediye niuhtaçtır. Banka ve kooperatiften ihtiyacının ancak dörtte birini karşılayabilmekte, çâresiz tefeciye başvurmaktadır. Bu sebeple, dekar başına faiz yükü 66,60 lirayı bulmaktadır. Bu çiftçinin dekar başına kazancı 16,30 lira, toplam yıllık geliri ise 815 liradır. Faiz yükü binmeseydi, ufak çiftçinin geliri 4245 lira olacaktı.⁵¹⁹

Söke'de tefecilerin vergi kaçakçılığı ihbarı üzerine, yerinde soruşturma yapan hesap uzmanları durumu şöyle tesbit etmişlerdir: «Ege mâhsullerinin zenginliği, doğrudan doğruya tefecinin eline geçer. Tefecilik, Ege'de almış yürümüştür.... Mekanızma şudur: Ziraî krediler yetersizdir ve nüfuzlu ağa ve tüccarın elinde toplanmaktadır. Krediye muhtaç çiftçinin tefeciye başvurmaktan başka çaresi yoktur. Ziraat Bankasının dışındaki bankalar, tüccar kefaletiyle kredi verir. Bundan yararlanan tefeciler, yüzde 200'e kadar faizlerle borç vermektedirler. Yüzde 40'tan aşağı faiz yoktur. O da insaflılarda. Genel olarak faiz, yüzde 87 oranında. Söke, 120 milyon liralık pamuk üretir. Ziraî kredi ihtiyacı 50 milyon lira civarındadır. Halbuki bankaların Söke'de kredi plasmanları en kabadayı hespla 10 milyon lira kadardır. Bu durum karşısında ve bu düzenin gemisini kurtaran kaptan anlayışı içinde tefecilere at oynatmak için verimli bir alan kalmaktadır. Bunlar yıllardır burayı insafsızca sömürmüşler ve Ege'nin zenginliklerine sahip çıkmışlardır. Tarım üretiminden köylülerin eline toplu para geçen her yerde bu düzen işleyecek ve zenginlikler, onu üretenlerin değil, insafsız tefecilerin olacaktır. Tabii ki bu sömürücüler, vergi de ödemeyeceklerdir.»⁵²⁰

Fındık ekicilerinin durumu da ötekilerden farklı değildir. Cumhuriyet gazetesinde Yılmaz Çetiner'in *Fındık Tefecileri* röportajında, Karadeniz'de tefecilik konusunda söylenler dile getirilmektedir: «Tefeci bir aylığına verdiği paraya yüzde 50 - 60 faiz alıyordu. Ama sadece bir aylığına.. Yüzde 40 isteyen tefeci hayır duasını da kazanıyordu köylünün.. Onlara namuslu, helâl süt emmiş deniliyordu.» Çetiner'in dinlediklerine göre, o yıl Karadeniz'e fındıktan 900 milyon lira girmiştir. Fakat «bu paranın 400 - 500 milyon lirası adedi 300'ü geçmeyen irili ufaklı tefecilere» gitmiştir. Rakamların sıhhati tartışma götürülebilir de, tefeci tüccarın fındık ekicisinin ürününden önemli bir pay aldığı muhakkaktır. Yılmaz Çetiner, bu paranın İstanbul'da apartman ve arsalar, hattâ Avrupa'da bina, arsa ve hisse senetlerine gittiğinin ileri sürüldüğünü yazmaktadır.⁵²¹

Tefecilik, pazar için üretim yapan küçük işletmelerin bulunduğu bölgelerde büyük faaliyet alanı elde etmektedir. Pazara satacak fazla bir şeyi ve verimli toprağı olmayan bölgelerde, alınan borcu karşılayacak ürün bulunmadığından, tefecilik daha küçük çapta kalmaktadır. Bununla birlikte, çok çeşitli biçimlere girerek, tefecilik, burada da yaşamaktadır. Köylü, ilerde emek gücüyle ödemek üzere borçlandırılmaktadır. Borç, parayı verenin işlerinde çalışmakla olduğu gibi, köyde ve şehirde üçüncü kişilerin işlerinde çalışmakla da ödenebilmektedir. Borçlanan Orta Anadolu köylüleri, borçlarını karşılamak üzere, sahil bölgelerine «gurbet»e gitmektedir. Hasat mevsiminin çok kısa olduğu Doğu illerinde, işçi gündeliği bu kısa sürede 15 liraya kadar yükselebildiği için, kışın verilen borç karşılığı, köylünün emeğinin ucuz fiyatla kiralandığı görülmektedir. Henüz doğmamış kuzular bile tefeciliğe konu teşkil etmekte, köylü doğacak kuzularına karşılık borçlanmakta ve böylece kuzular ucuz fiyatla elden çıkmaktadır.

Görüldüğü gibi, tefecilik, birçok halde aracılıkla birlikte gitmekte ve bedeli düşük fiyatla peşin ödenen «alivre» satış niteliğini kazanmaktadır. Aracı ve tefeci, sık sık aynı kişi olmakta ve satış kooperatiflerinin varlığına rağmen, köylünün kooperatifin daha yüksek fiyatlarından yararlanmasını kısıtlamaktadır. Köylünün ucuz fiyata kapattığı ürününü yüksek fiyatla başka alıcılara ya da kooperatife satarak, kooperatifçilikten faydalananlar, birçok halde tefeci tüccarlar olabilmektedir. DPT'nin köy incelemesinde bu durum şöyle belirtilmektedir: «Yüksek fiyat politikası uygulanmasından, çoğunlukla küçük işletmeler alivresatışlar yoluyla, hasat sonunu bekleme gücü olmadığından, ürününü elden çıkarması sebebiyle yararlanamamakta, bu takdirde aracı diye adlandırılan müessese büyük menfaatler sağlamakta ve kuvvetlenmekte, diğer yandan fazla üretim yapan ve hasat sonuna kadar bekleme gücü ve bekletme olanakları bulunan (depo vb.) büyük işletmeler direkt olarak yararlanmakta, sonuç olarak, uygulanan politika, tarım sektöründeki gelir dağılımına olumsuz yönde etki etmektedir.»

«Aracı, yaptığı işin karşılığı olarak, hem üreticiden, hem de tüketiciden yüksek ücret almakta olduğundan, kazancı tüketen ve bilhassa üretenin kaybı pahasına çok yüksek olmakta, ayrıca aracı sosyal yapı içinde önemli ve kuvvetli bir baskı unsuru hâline gelmektedir.

Bundan başka zâten tarımsal işletmelerin büyük bir çoğunluğunun düşük verimli küçük işletmeler oluşu, bunların üretimi arttırmak için yatırım yapmasına, tarımsal sermaye terakümü olmadığından engel olmaktadır. Bu tüketimdeki gelişmelerin, üretime geçirilemeyeşinin bir sonucu olarak gözükmektedir.

Bu durumu düzenleyecek başlıca unsur olan örgütleşme, üreticide mevcut isteğe rağmen, gerçekleştirilememektedir.»⁵²²

Ağa, tefeci ve aracılar, faaliyetlerinin ekonomik açıdan parazit ve aşırı sömürücü niteliğine rağmen, köylülerce her zaman zalim bir sömürücü olarak görülmemektedirler. Köylüyü aşırı sömürmekle beraber, bunlar belli toplumsal fonksiyonları yerine getirmekte, köylünün şehirdeki işleri, ihtiyaçları vb. ile ilgilenmektedirler. Doğu'da Genel Valilik ve komutanlık yapmış olan Abdullah Paşa'nın sözleri bir ölçüde gerçeği dile getirmektedir: «Bir hakikati bir türlü kavrayamadık. Bir adam iki efendiye birden hizmet edemez. Ya devlet,

ya şeyh ve beyler! Devlet, şeyh ve beylerin bu halka yaptığı hizmetleri aynı süratle, aynı kolaylıkla yerine getiremezse, elbette şeyhine ve beyine bağlı kalır. Şeyh ve bey mahallindeki haksızlıkları ve meseleleri kendi geleneklerine, inançlarına göre hemen hallediyor. Bize gelince, bir nüfus kâğıdı çıkarmak için adamları on gün dağlardan, taşlardan yaya yürüterek şehire getiriyoruz. Şeyh bir koyun hırsızını kendi ölçülerine göre hemen cezalandırıyor. Biz aynı hırsız, koyunu çalınan adamı, şahitleri günlerce yürüterek şehire indirip aylarca mahkemelerde süründürüyoruz. Bu halk, şu şartlar içinde elbette şeyhine ve beyine bağlı kalır ve kalacaktır.»⁵²³ Cumhuriyet'ten beri şeyh ve beylerin bu devlet içinde devlet durumu hayli azalmıştır. Fakat yine de köylülerin hükûmet kapısındaki işlerini, çeşitli ihtiyaçlarını karşılamada onlar rol oynamaktadır.

İşin ilgi çekici yanı, prekapitalist ilişkilerin ortadan kalktığı Batı illerinde dahi, köylünün ihtiyaçlarını karşılayacak yeni kurumlar yerleşemediği için, yeni kapitalist düzende eski prekapitalist düzenin bazı fonksiyonları devam etmektedir. Yeni düzenin bu fonksiyonları görece kurumları gelişinceye kadar, önce beliren kurum, bu fonksiyonları yüklenmektedir. Kömür ve kömür ticaretinin hızlı bir gelişmeye yol açtığı Ereğli'de toprakla hiçbir ilgisi olmayan ve tam bir kapitalist zihniyetle çalışan tüccar ile köylü arasındaki ilişkiler, bu durumun dikkat çekici bir örneğini vermektedir. Ereğli'de kapitalist tüccar, beylik ve ağalıkla bir ilgisi bulunmadığı halde, prekapitalist düzenin bey ve ağalarına düşen bazı fonksiyonları yerine getirmektedir. Mübaccel Kıray, Ereğli araştırmasında, «tampon fonksiyon» adını verdiği bu ilişkileri şöyle açıklamaktadır: «Ereğli bölgesinde her köylü bütün ihtiyaçlarını kasabadan, kasabadan da belirli bir tüccardan gidermektedir. Bazan bütün köy bir tüccara gider. Böyle hallerde o tüccarın o köy üzerindeki nüfuz ve etkisi, çok kere muhtardan, jandarma kumandanından, hattâ kaymakamdan fazladır. Bazan aynı köyün türlü grupları kasabanın türlü tüccarları ile alış-veriş ederler. O zaman tüccarın nüfuzu, sadece alış-veriş eden köylü üzerindedir. Köylünün kendisi, karısı, kızı, ya da ailesinden kim varsa, kasabaya indiği zaman, ihtiyaçlarını kendi tüccarlarının dükkânından veresiye olarak alırlar. Bu borç yalnız tüccar tarafından kaydedilir. Ödenmesinin belirli birkaç yolu vardır. Bunlardan birincisi, bir grup köylü tarafından yetiştirilen ve büyük şehirlere ihracı para getiren çilek mahsulüdür. İkincisi, gene ihracı bir değer olan kerestedir. Bu iki ürüne mahsuben borçlanma, büyük ihtiyaçları karşılar. Üçüncü ödeme yolu, kömür işçiliğinden alınan gündeliklerdir. Köylü, havzanın işçi programına uygun olarak bir ay kömürde çalıştıktan sonra köyüne dönerken tüccarına uğrar, kazancının büyük bir kısmını borcuna, bazen tekrar alacağı mallara mahsuben yatırır. Köyde kaldığı bir ay zarfında kendisi, ocağa gittiği zaman ailesi, yani iki ay, evinin ihtiyacını gene borçlanarak aynı tüccardan sağlar. Ve bu fasit daire, böylece devam eder. Bu mekanizma, kasabadaki birçok küçük esnaf ailesi için de böyledir.

Bölgede özellikle kadınların yetiştirip sattığı tavuk, yumurta, sebze, meyva, ya da av derisi gibi sekonder ürünleri dahi köylü, daha iyi fiyatla başkasına satmaktansa, tüccarına götürmeyi tercih eder. Böylelikle ağa,* ya da tüccar hem kendi malını kendi tesbit ettiği şartlar ve terimlerde satar, hem de köylünün para edecek ürünlerini, gene kendi koyduğu fiyattan alır. Bu alış-verişte kredi, faiz, vâde ve benzeri terimler gene tüccar tarafından kararlaştırılır.»

Buraya kadar aracı-köylü ilişkisi söz konusudur. Fakat bu ilişki, bundan ibaret kalmamaktadır. Tüccar, tatlı ticaretini yürütmek için, prekapitalist düzende ağaya düşen fonksiyonları da benimsemektedir. Mübaccel Kıray'ın sözleriyle, «Köylünün, mahsulün yetiştirdiği devre dışında paraya ihtiyacı çoktur. Bunu en kolay tüccarından temin etmektedir. Gerekli parayı gerektirdiği anda hiçbir formaliteye ihtiyaç göstermeden tüccarı verir. Daha sonra çok yüksek faiz ödesse, bütün geleceğini onun eline teslim etse de, o anda ihtiyacı olan

*Ağalıkla ilgisi olmayan tüccara, kasabalı tüccar, köylüler ise ağa, daha doğrusu «ağam» demektedirler.

parayı hemen temin etmesinin köylü için hayati önemi vardır. Köylüler, pek bankaya gitmek istemezler. Onların tâbiri ile, banka, 'gemisi yüzene yardım' edemiş, 'yalpalayan'a değil. Bunun dışında tüccar köylüsüne, kasabadaki başka müesseselere işi düştüğü zaman yol gösterir ve akıl verir. Mahkeme işlerine bakar, avukat bulur. Hastalandığı zaman hangi doktora gideceğini söyler, ilaçlarını aldırır vb... Çok kere de bu işler için gerekli masrafları görür ve bunları da borç hânesine kaydeder. Kız, oğul evlenmelerinde, ölümlerde, nizaya düşmüş köylüleri uzlaştırmakta fonksiyon görürler. Bu çeşit yardımlar bazan çok ileriye gider. Örneğin, tüccarlardan biri, çocuğu kemik veremine tutulmuş bir köylüden o an hiçbir şey istemeden, çocuğu önce Ereğli'de, sonra da İstanbul'da Baltalimanı Kemik Verem Hastanesinde tedavi ettirmiştir. Bu davranışla yalnız çocuğun ve babasının değil, bütün köyün minnetini kazanmıştır.

Dikkat edilirse, bu ilintiler modern sınaî bir düzenin tamamıyla merkantil ve anonim ilişkilerinden farklı bir münasebet şeklidir. Her şeyden önce tüccar ve köylü yüzyüze şahsî temas hâlinindedir. Sonra toplumda sosyal sigorta ve sosyal dayanışma fonksiyonlarını, ahbablık ve şahsî temas seviyesinde üzerine almıştır. Bu fonksiyonlar, feodal devrenin toprak ağalarına has fonksiyonlardır. Buna rağmen, bu davranışlar, tüccarı feodal bir düzenin parçası hâline getirmez. Ereğli tüccarlarının zihniyeti, düşüncü tarzı, şahsiyet iticileri herhangi bir büyük şehir tüccarından farklı değildir. İş hayatında her zaman daha fazla kâr etmeyi ve işlerini geliştirmeyi düşünürler. Müşterileri ile ya da köylülerle temaslarında önde gelen endişe de budur. Sosyal yardımın vazifeleri olduğu hakkında bir kanıları, inançları yoktur. Bahsi geçen yardımları da, yüzyüze insan münasebetlerini sürdürmeleri de, bunda işleri için fayda gördüklerinden yaptıklarını açıkça kabul ederler. Bu özellikler, tüccarların yardım fonksiyonlarını, yeni bir düzenin adamı olarak ifa ettiklerini gösterir. Dikkat çekici diğer bir husus da, ileride görüleceği gibi, en nüfuzlu tüccarların, ne eskiden, ne de şimdi geniş toprakları olmamasıdır. Servetlerini son 20 - 25 yıl zarfında, memleketin bütününe şâmil şartlar içerisinde ticaretle elde etmişlerdir. Ve terimin en modern anlamı ile tüccar olarak ortaya çıkmışlardır. Bununla beraber, bölgedeki köylerin şehirle temasında bir tüccarın işini daha kolay ve verimli görebilmesi için tüccarlıktan başka bazı fonksiyonları da yüklenmesi gerektiğinden, bunları da üzerlerine almışlardır.»⁵²⁴

Gerekli kurumların yokluğunda, köylünün geniş anlamıyla güvenlik ihtiyacını karşılamakla birlikte, tefeci ve aracı, yalnız köylüyü aşırı sömürmekle kalmamak, aynı zamanda ekonomik fazlanın önemli bir kısmını yutarak, tarımda sermaye birikimini engellemektedir. Köylüden tefeci ve aracıya intikal eden ekonomik fazla, yatırımlara değil, tefeci sermayeyi beslemeye gitmektedir.

Özetlersek, Türk tarımı kapitalist bir gelişme içindedir. Fakat bu gelişme, kapalı ekonominin ilkel şartları içinde yaşayan milyonlarca köylü ailesini pek az etkilemektedir. Tarım üretiminin yarısından fazlası, «kendi için üretim»e gitmektedir. Bu «prekapitalist» sektörde üretim düşüktür ve yatırım yok gibidir. Mevsimlik ve gizli işsizlik dolayısıyla, iş gücü israf olunmaktadır. Nüfus baskısı, mer'a ve ormanların tahribi ve erozyon yoluyla toprağı zayıflatmaktadır. Dıştan bir müdahale olmadığı sürece, kendiliğinden bir gelişme mümkün olsa bile çok uzun zaman alacağı, bu arada köylünün durumu tahammül edilmez ölçüde ağırlaşacağına benzemektedir. Sektörün toplam üretimi ile üretici köylünün zatî tüketimi arasındaki fark olarak tanımlayacağımız ekonomik fazla, ağa, tefeci ve aracı elinde toplanmakta ve pek azı verimli yatırımlara yönelmektedir. Ekonomik fazla, bu sınıfların lüks tüketimini ve tefeci sermayeyi beslemektedir.

Pazar için üretim yapan küçük işletmelerde de, tefeci ve aracı egemenliği, köylü ailelerinin yatırımlara girerek ürünlerini arttırmalarını engellemektedir. Burada da köylü aileleri genellikle tüketim için borçlanmakta ve ekonomik fazla, düşük fiyatla alivresatışlar ve borç faizi yoluyla, tefeci ve aracıya akmaktadır.

Modern araçlar ve işçi kullanarak kapitalist üretime geçen büyük çiftçiler de, «israfçı

ağa» zihniyetinden kurtulabilmiş olmaktan çok uzaktır. Birçoğu büyük şehirlerde oturmakta ve çiftliklerini kâhya aracılığıyla işletmektedir. Bunlar modern girdileri azami verimle kullanamadıkları gibi, tarımdan sağladıkları gelirlerini gösteriş için lüks tüketime harcamaktadırlar.

Tarımın modernleşmesi, esas itibariyle, sanayileşmeye bağlı kalmaktadır. Sanayileşme ise, geniş ölçüde tarımda yaratılan ekonomik fazlanın sanayie yatırılması ile sağlanacaktır. Japonya'nın sanayileşmesi bu sayede mümkün olmuştur. Sovyetler Birliği için de aynı şey söylenebilir. Halbuki Türkiye, ters bir gelişmeye yöneldiği izlenimini vermektedir. Varlıklı çiftçileri vergilendiremeyen devlet, geniş yatırımlar ve sübvansiyonlarla, varlıklı çiftçileri desteklemektedir. Varlıklı çiftçilerin bu yoldan artan gelirleri ise, lüks tüketime gitmekte ve ekonomik gelişmeye pek az katkıda bulunmaktadır. Bu ters durum, tarımda olsun, sanayide olsun yatırım olanaklarını zayıflatmaktadır. DPT'nin «Tarımın Ekonomik Kalkınmada Yeri» adlı bir araştırmasına göre, 1950 - 1963 döneminde tarımın sağlayabileceği 11 milyar lira tutarında bir tasarruf fonu değerlendirilmemiştir.⁵²⁵ Kalkınma çabası içindeki bir ülkenin, 11 milyar liralık bir yatırım fonunu, büyük arazi sahiplerinin gösteriş tüketiminde israf etmelerine seyirci kalarak kalkınabilmesi mümkün olmasa gerekir.

Tarımda yaratılan ekonomik fazlanın tüketime değil, yatırımlara yöneltilmesi, âtil iş gücünün değerlendirilmesi, cüce işletmelerin modern girdileri verimli olarak kullanabilecekleri birimler hâline getirilmesi, ağa, tefeci ve aracı sömürsüne son verilmesi, hızlı bir ekonomik kalkınmanın ön şartları olarak ortaya çıkmaktadır. Hızlı kalkınmanın gereği olan bu tedbirler, sektördeki ekonomik fazlayı ele geçiren sınıfların köklü bir yeniden düzenlemeye gidilerek etkisiz kılınmasını gerektirmektedir. Kapitalist gelişmeler ise, bu sınıfların yararına işlemektedir. Bu çalışma giderilmedikçe, hızlı bir kalkınma yolu kapalı gözükmemektedir.

TOPRAK REFORMU YENİDEN SAHNEDE

27 Mayıs'tan sonra bu zorunluluğun az çok hissedilmesi ve tarımda prekapitalist ilişkilerin sürüp gitmesinin bir skandal olarak görülmesi, toprak reformu konusunu yeniden aktüel kılmıştır. Geçici bir yönetim olmakla birlikte, Millî Birlik Hükümeti, toprak reformu kanun tasarısı hazırlığına girişmiştir. Millî Birlik Hükümetini özellikle Doğu'daki durumun etkilediği anlaşılmaktadır. Nitekim 55 ağayı sürgüne gönderen 105 sayılı kanunun gerekçesinde şöyle denilmektedir: «Sosyal birtakım reformları yapabilmek, ortaçağın Türkiye'de yaşayan düzenini yıkmak, ağalık, şeyhlik gibi müesseselerini yok etmek, XX. yüzyılda devlet üstünde kuvvet olmadığını anlatmak, vatandaşın sömürülmesine, istismar edilmesine, insanlık haysiyetinden uzaklaşmasına engel olmak gayesiyle bu kanun çıkarılmıştır.»

O tarihlerde Genelkurmay Başkanı olan AP lideri Ragıp Gümüşpala da bu görüşleri paylaşmaktadır: «Şark'ta ağa, bey, şeyh denilen 35 - 40 kadar köye sahip kişiler, derebeyler hâlâ mevcuttur. Vâkıa 1925 Şeyh Sait hareketlerinden sonra bunların nüfuzu kırılmış ise de bugün dahi geniş arazi ve köylerin sahibi durumundadırlar. Köylünün okumasını ve yükselmesini istemezler. Bölgelerinde Türk harfleriyle tedrisata muhaliftirler. Köylüyü her surette baskı altında tutarlar. Bu şahısların öncelikle nüfuzlarının kırılması, Batı'ya nakledilerek yayımları ve muayyen yerlerde iskân edilmeleri, topraklarının tevzii ve tapulanması, toprak satılan köylüye muayyen taksitlerle tohumluğun ve ziraat vâsıtalarının da verilmesi esas olmalıdır.»⁵²⁶

Ne var ki, Millî Birlik Hükümeti, toprak reformu hazırlıklarına girişmekle birlikte, bunu başaramamıştır. Geçici bir hükümetin köklü bir harekete girişmesini sakıncalı sayan ve seçim şanslarını gözönünde tutan CHP, bu teşebbüsü önlemiştir. 55 ağanın sürgünü ise,

ırk ve parti ayırımına dayanan pek sınırlı ve tartışma götürür bir hareket olarak kalmıştır. Fakat toprak reformu tartışmaları devam etmiştir. Kurucu Meclis'te, topraklandırma ve kalkınma için yapılacak kamulaştırmalarda bedelin taksitle ödenebilmesi teklifi, toprak reformuna hazırlık diye fırtınalar koparmıştır. Anayasa Komisyonu, ileride toprak reformu yapmak isteyebilecek bir iktidarın mali güçlükler dolayısıyla elinin kolunun bağlanmasını önlemek için kamulaştırma bedelini taksitle ödeme yolunu açık tutmuştur. Komisyon, «ödenir» demeyip «ödenebilir» diyerek, gelecek iktidarlara bağlamaktan kaçınmış ve onları serbest bırakmakla yetinmiştir. Bu hâliyle, kamulaştırma ile ilgili 38. maddenin ürkülecek bir tarafı yoktur. Nitekim benzer bir hüküm, eski Anayasa'nın 74. maddesinde yer almaktadır. Ne var ki, sadece Anayasa ile toprak reformu yolunun kapanmasını önlemeye çalışan 38. madde büyük gürültüye yol açmıştır. Anayasa Komisyonu üyesi Mümtaz Soysal, bu kavgaları şöyle özetlemektedir: «38. madde, Komisyon ile Genel Kurul arasında dört beş defa mekik dokudu. Bir üyenin ifadesiyle, 'kapıdan koğuldu, pencereden girdi, pencereden atıldı, bacadan girdi'. Toprak sahiplerinin, özel teşebbüsçülerin, yabancı sermayeyi savunanların ve aşırı milliyetçilerin kurdıkları koro hep bir ağızdan bağırma başlayınca, 38. madde öyle bir ürküş ürküttü ki, daha sırası bile gelmeden geri istenip kendini komisyonun kucağına zor attı. Haftalarca sonra, 25 Nisan 1961 günü, Genel Kurul'a ikinci defa arz-ı endam ettiğinde, etekleri biraz daha uzatılmış, ayıp sayılan yerleri biraz daha örtülmüştü. Taksitle ödeme yine mümkündü ama, taksitler artık tamamıyla gelecekteki kanun koyucunun isteğine bırakılmıyordu. Taksit süresi on yıl olarak sınırlanmıştı. Genel kurulun Mısır'daki, Hindistan'daki, hattâ İtalya ve Almanya'daki örnekleri düşünerek, bunu tatmin edici bulacağı ve koronun artık şamata makinası olmaktan çıkıp, Yunan tragedyalarındaki sağduyu korusu gibi 'eh bu şartlarla olur' diyeceği umuluyordu. Fakat süre üzerinde durmak şöyle dursun, taksitle ödeme fikri bütütin reddedildi.

Komisyon yılmadı. İhtüzük, Komisyon'a 'bir defaya münhasır olmak üzere ısrar etme' hakkı veriyordu. İki gün sonra taksitle ödeme hükümleri tekrar Meclis önüne geldiği zaman, 38. madde iki madde hâline sokulmuştu. Biri toprağın, biri de özel teşebbüslerin kamulaştırılmasıyla ilgiliydi..... Taksit süresi de beş yıla indiriliyordu.»⁵²⁷ Bu hâliyle dahi madde, CHP liderlerinin baskısıyla ve büyük güçlüklerle kabul edilmiştir. Milli Birlik Komitesi ise taksit süresini on yıla çıkarmıştır. Hâlen Anayasa'da yer alan 38. madde, toprak reformunu bir hayli güçleştirmekte ve eski Anayasa'dakinden daha geri bir hüküm getirmektedir. Buna rağmen Başbakanlık Müsteşarı Alpaslan Türkeş'in başlattığı toprak reformu çalışmaları sürüp gitmiştir. Türkeş, İmar-İskân Bakanlığı'ndan, «memleketimizde kaçınılmaz bir zaçuret hâlini almış olmasına rağmen, bir türlü ele alınamayan toprak reformu işinin» inkılâp ruhuna uygun bir şekilde etüd edilmesini istemiştir. Böylece, eski Toprak Kanunu'nda bazı rötuşlar yapan iki tasarı hazırlanmıştır. Fakat bu tasarılar, bakanlıklar arasında dolaşıp durmuş, beğenilmeyerek bir kenara atılmıştır. Tarım Bakanlığı yeni bir tasarı hazırlamakla görevlendirilmiştir. Milli Birlik Komitesi lideri Cemal Gürsel, bu işin tâkipçisi olmuş ve bir basın toplantısında toprak reformunun mutlaka yapılacağını söylemiştir. Gürsel'in baskısıyla, Tarım Bakanlığı, Milli Birlik Hükümeti'nin son günlerinde bir tasarı hazırlamıştır. Tasarı, toprak sahibine bırakılacak azamî arazi genişliğini 20 bin dönüm olarak tesbit edecek kadar anlamsız bir reform anlayışını dile getirmektedir. Tasarının gerekçesinde, «Toprak reformu hiçbir grup ve zümrenin aleyhinde olmayacak, kimsenin menfaatlerini haleldar etmeyecektir» denilmektedir. 15 Ekim 1961 seçimlerinden sonra, bu tasarı da rafa kaldırılmış, İnönü Hükümeti'nin Tarım Bakanı Cavit Oral, yeni bir tasarı hazırlamakla görevlendirilmiştir. 1945 Toprak Kanunu'na karşı çıkan, kanunun uygulanmasını durduran ve onu değiştiren, Adana'nın büyük toprak sahibi ailelerinden Cavit Oral da kendine göre bir tasarı hazırlamıştır. Tasarı, azamî arazi limitini görünüşte 20 bin dönümden 5 bin dönüme indirmekte, ama aslında büyük arazi sahiplerine reformun kapsamından kurtulma olanağı hazırlamaktadır. Zira toprak dağıtımında esas «çiftçi ailesi» olduğu halde, kamulaş-

tırmada esas «kişi»dir. Büyük çiftçi, böylece, arazisini aile bireyleri arasında paylaştırabilecektir. Oral tasarısı, Milli Birlik Tasarısı'nda yer alan «kanun yürürlüğe girince temlikli tasarrufların durdurulması» hükmünü de kaldırarak, arazisini aile arasında paylaşmakta geç kalan büyük çiftçilere, reformdan kurtulma yolunu açık tutmuştur. Ayrıca reform, bölge ve arazi kadastro su ve arazi kullanma kabiliyeti haritaları tamamlandıktan sonra yapılacaktır. Bütün bunlar, toprak reformunu doğmadan öldürmeye yeterli hükümlerdir. Bundan başka, kamulaştırma bedellerinin 25 bin liralık ve bazı hallerde daha büyük bir kısmının peşin ödenmesi ve geri kalan için yüzde 5 faiz yürütülmesi öngörülmektedir. AP-CHP koalisyonunun yıkılmasıyla, bu tasarısı da rafa kaldırılmıştır. Devlet Planlama Teşkilâtı'nın FAO uzmanı Jacoby'ye hazırlattığı rapordan esinlenen toprak reformu esasları, radikal bulunarak, rağbet görmemiştir.

Toprak reformu meselesi, bundan sonra bir iki yıl unutulmuştur. CHP-YTP ve CKMP koalisyonu döneminde, Tarım Bakanı YTP'li Mehmet İzmen'in hazırladığı yeni tasarısı, Turhan Feyzioğlu'nun Meclis kürsüsünden açıkladığına göre, ümitlerini Doğu oylarına bağlayan YTP lideri tarafından engellenmiştir. Tasarısı, bir türlü Bakanlar Kurulu'na götürülemedi. Nihayet CHP - Bağımsızlar koalisyonu döneminde Tarım Bakanı Turan Şahin yeni bir tasarısı hazırlamakla görevlendirilmiştir. Şahin, çok gizli tutulan ve çok uzun süren çalışmalarından sonra, 1965 yılı başında, yeni tasarısını açıklamıştır. Tasarısı, toprak reformunu 25 yılda tamamlamayı öngören ılımlı bir dokümandır. Toprak sahibine bırakılacak azami toprak genişliği 5 bin dönümdür. Şahin Tasarısı, İnönü Hükümeti'nin düşürülmesinden kısa bir süre önce, CHP Grubu'ndan geçirilmeden, Meclis'e sevk edilmiştir. İnönü, tasarısının bir sürü komisyonda görüşülecek yerde bir karma komisyonda müzakere edilerek çabuk kanunlaşmasını istemiştir. Fakat karma komisyon teşkil talebi, büyük toprak çıkarlarını temsil eden 30 kadar CHP milletvekilinin oylamaya katılmayışıyla, 159'a karşı 167 oyla reddedilmiştir. Ürgüplü Hükümeti, toprak reformuna sözde taraftar görünmekle birlikte, karma komisyon teşkiline yanaşmamış ve toprak reformu çabaları böylece son bulmuştur. AP iktidarı günlerinde «toprak reformu» sloganının yerini, «tarım reformu» sloganı almıştır. Toprak reformu böylece engellenirken, Cumhurbaşkanı'nın vetosuna rağmen, büyük toprak sahiplerine tapusuz işgal ettikleri devlet arazisine eskisinden çok daha kolay biçimde sahip çıkma olanağı sağlayan Tapulama Kanunu'nu Meclis kabul etmiştir.

Toprak reformu hazırlıkları, büyük toprak sahiplerini birleşmeye ve yurt çapında faaliyetlerini arttırmaya yöneltmiştir. İlmî Şahin Tasarısı, büyük toprak sahiplerinin egemenliğindeki çiftçi örgütlerini harekete geçirmiştir. Ege Çiftçiler Birliği, «Tasarı kanunlaşır sa istihsal düşer, açlık olur. Çıkacak arazi ihtilâflarını önlemeye devletin zâbıta gücü yetmez» tehdidini savurmuştur. Başında, Söke'de 23 bin dönüm araziye ailece sahip bulunduklarını açıklayan kapitalist çiftçi Fahri Tanman'ın bulunduğu Türkiye Çiftçi Teşekkülleri Federasyonu, toprak reformunu komünistlik olarak ilân etmiştir. Tanman, Türkiye Ziraat Odaları Birliği'nin başına geçerek bu büyük örgütü de toprak reformu aleyhtarı kampanyaya yöneltmiştir.

Federasyona göre, toprak reformu, komünizme giden yoldur; toprak reformu isteyen komünistlerin şimdiden başı ezilmelidir. Federasyon'un «Hür İnsanlar Uyanınız» adlı broşüründe şöyle denilmektedir: «Hepimize birden, yani Moskova'ya uşak olmayan her şerefli insana kızıl ihtilâl geliyor! Canınızı, ailenizi, namınızı, namusunuzu katliamdan korumak için bizzat çaba göstermek zorundasınız! Türkiye, tarihinin en kritik devresini yaşıyor.... Komünizmin şerrinden kurtulmak için formül tektir. Ona kendi usulleri ile, yani kuvvetle saldırmak, suratına tükürmek, yumruğunu tepesinden eksiltmemek ve onu böylece namuslu insanlardan ayırmak, kızıl ve lekeli suratıyla yalnız ve ortada bırakmaktır.» Türkiye'de artma istidadı gösteren sokak zorbalıklarına ilk işareti, böylece büyük arazi sahipleri vermiştir. Tanman ve Çiftçi Federasyonu'nun bu kadarla kalmayıp takma adla yazılmış bir takım broşürleri Ordu'ya dağıttığı Milli Savunma Bakanlığı'na açıklanmıştır.

McCarthy stili yoğun propagandanın yanı sıra, Çiftçi Federasyonu, mülk büyüklüğü ne olursa olsun, sahibi tarafından ya da onun sorumluluğu altında işletilen arazinin hiçbir şekilde kamulaştırılmaması görüşünü savunmaktadır. Bunlara göre, büyük toprak mülkleri 3 binin altındadır ve kapladıkları alan, toplam arazinin yüzde 3 ilâ 4'ü kadardır. Bu büyük çiftçiler, en çalışkan, ileri örnek çiftçilerdir. Çevrelerindeki öteki çiftçilere liderlik yapmaktadırlar. Toprak reformu, bu sebeple, produktivite ve üretime zarar verecek, milli gelir ve sermaye yatırımlarını azaltacaktır. Bunun yerine, devlet, tarım reformuna gitmeli, «arazi ıslahı, sulama, gübreleme, makinalaşma, hastalıklarla mücadele, kesif bir şekilde kredi kullanma, ıslah edilmiş tohum ve damızlıklar sağlama, fiyat destekleme ve pazar teşkilatlanması gibi tedbirlerle» produktiviteyi arttırmaya çalışmalıdır.

Bu görüşler, Demirel iktidarı tarafından benimsenmiştir. Demirel de, Çiftçi Federasyonu'nunkine benzer görüşlerle toprak reformu tasarısına karşı çıkmıştır: «Türkiye'nin ziraî istihsalini azaltan ve Türkiye'yi açlık ve sefaletle sürükleyebilecek olan tedbirleri tasvip etmiyoruz. Doktriner toprak taksimiyle karşı karşıya kalınmasından endişe etmekteyiz.»

Şimdi Çiftçi Federasyonu'nun «tarım reformu» politikası uygulanmaktadır. Bu politikanın büyük çiftçilerin verimini ve üretimini bir miktar arttırması mümkün olmakla birlikte, tarımda karşılaşılan meseleleri çözemeyeceğini; aksine, daha da ağırlaştıracağını yukarıda belirtmeye çalıştık. Ne var ki, tarımda kuvvet dengesi, hâlen, 27 Mayıs'tan sonra hızla «bilinçlenen» ve örgütlenen büyük çiftçilerden yanadır. Radikal bir toprak reformu ile, tarım üretiminin arttırılması, kalkınmanın finansmanına tarımın büyük ölçüde katılmasının sağlanması ve pazarın genişlemesi, teorik olarak, sanayicinin çıkarlarına uygun düşmekle birlikte, büyük toprak sahiplerinin çıkarları Türkiye'de ticaret ve sanayi burjuvazisi tarafından desteklenmektedir. Batı Avrupa'da yükselen sanayi burjuvazisi, feodal beylere karşı köylü kütlesinin safında yer almış ve toprak reformunu savunmuştur. Türkiye'de ise, ticaret ve sanayi burjuvazisi, böyle ilerici bir rol oynamak şöyle dursun, büyük arazi sahiplerinin müttefiki gözükmemektedir. Böylece, ticaret ve sanayi burjuvazisinin desteğine sahip bulunan büyük kapitalist çiftçiler ve toprak ağaları, son derece güçlü bir baskı grubu teşkil etmektedir. Buna karşılık, Yunusoğlu ve Sakız örneğinde görüldüğü üzere, arazi sahiplerine karşı dikilen ve toprak reformunu savunan tarım işçileri, örgütlenmiş olmaktan çok uzaktır. Bu sebeptendir ki, tarım işçileri için Çalışma Bakanlığına tesbit edilen 9 lira asgari ücret, Çukurova ve Ege'de uygulanamamış ve büyük arazi sahiplerinin uygun gördüğü 6 lira ücret, tarım işçilerine empoze edilebilmiştir. Örgütsüzlüğün ve dağınıklığın verdiği zayıflığa rağmen, büyük arazi sahiplerine bağımlı olmaktan kurtulan tarım işçilerinin toprak isteği, kapitalist gelişmelerle birlikte güçlenmektedir. Çoğu tarım işçilerinden pek az farklı statüde bulunan yüzbinlerce ortakçı köylü için de durum aynıdır. Kapitalist gelişmeler, önümüzdeki yıllarda, tarım işçileri ve hemen hemen işçi durumundaki ortakçılarla her türlü reforma karşı çıkan büyük arazi sahipleri arasındaki çatışmayı şiddetlendireceğe benzemektedir. Çukurova'da toprak reformu yürüyüşleri, Yunusoğlu ve Sakız'da ağalara karşı direnme ve ağa adayı olmayan muhtar seçme, bu çatışmanın ilk belirtileridir. Seçim sonuçlarının tahlili, Ege ve Çukurova'da hızlı kapitalist gelişmenin köylüleri «proleterleştirdiği» yerlerde, yavaştan da olsa, sol partilere doğru bir kayışın başladığını belirtmektedir. Büyük ticaret ve sanayi burjuvazisinin desteğine sahip bulunan bey, ağa, şeyh, kapitalist çiftçi, tefeci ve aracı koalisyonu, bu gelişmeler karşısında en ufak tâviz vermeye niyetli gözükmemektedir. Güçlü örgütleri ve parlamentodaki temsilcileri vasıtasıyla görüşlerini hâlen hâkim kılabilenlerdir. AP iktidarı, Ziraat Odaları Birliği ve Çiftçi Federasyonu tarafından arzulan politikayı uygulamaktadır. Fakat bu gelişmelerin politik plandaki muhtemel sonuçları üzerinde tahminlere girişmeden önce, tekrar geriye giderek, 1950'den sonra sanayi alanında vuku bulan kapitalist gelişmeleri gözden geçirmek faydalı olacaktır.

TARIM DIŞINDA KAPİTALİST GELİŞMELER

DEVLET FABRİKALARININ SATIŞI

1950 Mayısında liberalizm türkûleri ile iktidara gelen Menderes ekibi, devlet fabrikalarını satış vaadini yerine getirmek üzere işe başlamıştır. 29 Mayıs 1950 tarihinde Meclis'te okunan Hükûmet Programı'nda, «iktisadî sahada devlet sektörünü mümkün olduğu kadar daraltmak, hususî teşebbüs sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek» temel prensip ilân edildikten sonra, «Devlet tesis ve işletmeciliğinin tabiatı ve mahiyeti icabı olarak, yalnız ve yalnız hususî teşebbüs ve sermayenin hiçbir surette ele alamayacağı işler ve bir de aynı zamanda âmmе hizmeti mahiyetinde olan iktisadî işlere hasredileceği», bu amaçla «âmmе hizmeti karakterini haiz olmayan sahalarda işletmeye girilmeyeceği gibi, muhtelif sebepler altında kurulmuş olan işletmeleri, âmmе hizmeti gören ve ana sanayie taallûk edenler hariç, muayyen bir plan dâhilinde elverişli şartlarla peyderpey hususî teşebbüse devretmeye çalışılacağı» belirtilmiştir.

DP hükûmetleri, bu yolda hemen çalışmalara girmişlerdir. Bu çalışmalar, liberal görüşlü Prof. Muhlis Ete ile Prof. Fethi Çelikbaş'ın bakanlıkları sırasında hızlandırılmıştır. Hattâ 1955 başlarında bir kanun tasarısı hazırlanmışsa da, tasarı, Meclis'e verilmeden bakanlık dosyalarında unutulup gitmiştir.

İlk planda, pamuklu ve yünlü dokuma kurumları, çimento, tuğla, kiremit ve bira fabrikalarının elden çıkarılması ve devletin bu alanlarda artık yatırım yapmaktan vazgeçmesi düşünülmüştür. Bu yolda iş çevrelerinden birtakım teklifler de gelmiştir. Yalnız, işadamları satış fiyatlarının çok ucuz tutulmasını ve kendilerine satış bedeli kadar yeni krediler açılmasını istemişlerdir. Teklifler, fabrikaların âdeta parasız devri anlamına gelmiştir. Bu durum, işleri güçleştirmiştir. Aslında özel teşebbüs, o tarihlerde, çok gürültü edilmesine rağmen, fabrikalara sahiplenmeye istekli değildir. Bu isteksizliği, Prof. Memduh Yaş'a dayanarak şöyle özetleyebiliriz:

- Devletin kanuni tekel kurduğu alanlar dışında, devlet işletmeleri, aynı konuda özel teşebbüs faaliyetlerini sınırlamış ve güçleştirmiş değildir. Aksine, aynı alanda devlet işletmesinin varlığı, özel teşebbüse direkt ve endirekt faydalar sağlamıştır. 1930'dan bu yana Türkiye'nin sanayileşme süreci, özel sermayenin, daha önce devlet tarafından işletme kurulmuş alanları tercih ettiğini göstermiştir.

- Gelişmiş ekonomilerin tam istihdam hâlinde, devlet giderlerinin artışı, özel sektörün harcamalarını ve yatırımlarını kısıtlayabilir. Az gelişmiş bir ekonomide ise, en kıt faktör olan sermaye dahi, üretim sürecine tam olarak sokulmuş bulunmadığına göre, devlet yatırımlarının özel yatırımları sınırlaması iddiası, özellikle uzun vâdede mübâlağalıdır. Nereye

yatırım yapılacağı iyi tesbit edildiği takdirde, özel sektörü mümkün olduğu kadar genişletmek için, «devlet sektörünü mümkün olduğu kadar daraltma» zorunluluğu yoktur. Aksine, devlet sektörünün genişletilmesi, birçok halde, dışsal tasarruflar sağlayarak, özel sektörün gelişmesini kolaylaştırmaktadır.

– Devri arzulanan işletmelerden bir kısmı –bira ve çimento fabrikaları gibi– büyük sermaye yatırımı gerektirmektedir. Ne var ki Türkiye’de özel sermayenin, «memleket ekonomisinin umumî verimliliğine hiçbir şey katmadığı halde, büyük kârlarla işletebileceği birçok sahalar vardır. Çeşitli spekülasyonlar, sermaye sahiplerine sınai yatırımların sağlayabileceğinden çok üstün kârlar temin etmekte ve bu da devlet fabrikalarının devrini zorlaştıran bir faktör olmaktadır.

Kısaca, 1939’lara nisbetle, Türkiye’de daha çok disponibl sermaye mevcut olmakla beraber, bu sermayeyi İktisadi Devlet Teşekküllerine ait fabrikaların mübayaasında kullanmak hususunda isadamları cezbeden açık bir menfaat yoktur. Bunun neticesi olarak, birçok isadamlarında devlete ait fabrikaları ucuza kapatmak arzusu doğmuş, hükümete bu yolda gayr-i ciddi telâkki edilecek teklifler yapılmıştır. 1950’den itibaren, bilhassa doküma fabrikalarını yok pahasına ellerine geçirmek isteyen kimselerin bu hususta kesif bir faaliyetine rastlanmaktadır. Bu faaliyet, resmi makamlarda şüphe ve tereddüt, halk efkârında ve bilhassa aydın muhitlerde kuvvetli bir tepki doğurmuştur. Burada, bu gibi mülâhazalar olmasa bilç, söz konusu işletmelerin devrinde, tarafların menfaatlerini telif edebilecek kıymet takdiri metodları bulmanın güçlüğüne de hatırlamak icap eder.»

– Her kasabanın fabrika istemesi ve oy kapma arzusuyla bunun teşvik edilmesi, devleti, kamu hizmeti niteliği taşımayan fabrikaları muhafazaya ve yenilerini kurmaya itmektedir. «Fazla olarak devlete ait iktisadi işletmelerin maliyet endişesinden âzade olması, hükümetler için bu işletmeleri siyasî nüfuz için kullanmak ve buralarda muhtelif gruplara çeşitli menfaatler sağlamak imkânını doğurmuş, devir keyfiyeti bu yüzden de zorlaşmıştır.»*

– Kamu hizmeti kavramı elâstikidir. Normal şartlarda kamu hizmeti sayılmayan bir malın imal ve dağıtımı, yokluk zamanlarında kamu hizmeti niteliğini kazanabilir. Nitekim, özellikle 1954’ten itibaren iktisadi güçlüklerin ortaya çıkması, devlet fabrikalarının satışını engellemiştir.⁵²⁸

Başbakan Menderes de 1954 Martında Amerikan gazetecilerine verdiği demeçte, fabrika satış işindeki başarısızlığı şu sözlerle açıklamaktadır: «1950 ile 1954 arasında bir mukayese yaparsak şunu görürüz ki, eğer 1950’de devlet sektörü ile hususî sektör elindeki sanayi –yuvarlak hesapla ifade edeyim– yarıyariya idi ise, hususî teşebbüs sektörünün gelişmesi neticesinde 1954’te memleketimiz sanayiindeki devlet sektörü hissesi dörtte bire inmiştir. Bugün, askeri maksatlarla kurulmuş olanları hâric, devlet elindeki iktisadi teşebbüslerin herhangi birini, tâlibi bulunduğu takdirde, hususî teşebbüse devretmek bahsinde hiç bir mâni yoktur. Bunları hususî teşebbüse büyük memnunlukla devredeceğimiz muhakkaktır. Fakat memlekette yeniden girilecek o kadar mevzu vardır ki, hususî teşebbüs, bu mevzuları tercih etmektedir.»⁵²⁹

Gerçekten Menderes yönetimi, fabrikaların satışında başarısız kalmakla birlikte, iç ve dış çevrelerin isteklerine uygun biçimde, özel sektörün gelişmesi için geniş olanaklar sağlamıştır. Menderes’in, hiç değilse 1954 yılına kadar ana çizgileriyle ABD’nin uygun gördüğü tarıma öncelik veren, yerli –yabancı özel teşebbüsü geliştiren bir ekonomi politikası izlediği ileri sürülebilir. İki büyük devlet teşekkülü, yabancı sermayeyi ortak etmek endişesi-

*Bakanların sorumlulukları altındaki devlet teşebbüsleri aleyhinde bulunmaları, bunların zarar etmeye mahkûm bulunduklarını söylemeleri çok partili hayatla birlikte gelenek hâline gelmiştir. Ancak, bakanlar, bu eleştirdikleri teşebbüsler sayesinde politik borçlarını ödeyebilmekte, partizanları işe yerleştirebilmekte, bunları verimsiz yatırımlara ve iştiraklere zorlayabilmekte ve fiyatlara müdahale ile özel sektöre sübvansiyon sağlayabilmektedirler. Bu sebeple, fabrikaları satma edebiyatına rağmen, politikacılar aslında onların ellerinde kalmasından ve politik nedenlerle kötü yönetilmesinden yanadırlar.

le anonim şirket hâline getirilmiştir. Bunlar Devlet Denizyolları ile Devlet Havayolları'dır. 1951'de kabul edilen bir kanunla, anonim şirket statüsünde bir banka hâline getirilen Devlet Denizyolları'nda, özel sermayenin ortaklığı sağlanmıştır. Ne var ki, özel kişilere ayrılan paylara ortak bulunamamıştır. Devlet Havayolları'nda işler biraz daha iyi gitmiş, bu anonim şirkete İngiliz Havayolları'nın ortak olması gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, bazı alkollü içkiler çoktan devlet tekelinden çıkartılmış, özel sektörün bu alanda faaliyeti göstermesi yolu açılmıştı. Özel sektör, bu olanağı uzun zaman kullanmamışsa da, son yıllarda yabancı sermaye ile ortaklık hâlinde kurulan bira fabrikaları çoğalmaya başlamıştır.

DIŞ TİCARETTE ÖZGÜRLÜK

Amerikalı müşavirlerin ve üyesi bulunduğumuz Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilâtı'nın (OEEC) tavsiyelerine uygun olarak, dış ticarete liberasyona gidilmiştir. 1948 yılı temel alınarak, ithalatın yüzde 60'ı serbest bırakılmıştır. CHP iktidarı, ABD ve OEEC'den gelen serbestlik isteğine bir ölçüde direnmiştir. Şubat 1950'de Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, gelişmemiş bir ülke olan Türkiye'nin sanayiinin öteki Avrupa ülkeleriyle aynı seviyede bulunmadığını hatırlatarak, liberasyonu, uzun vâdeli krediler verilmesi şartına bağlamıştır. DP iktidarı ise, liberasyona gitmekte bir sakınca görmemiştir. Ne var ki liberasyon, yüksek gelir gruplarının gelirinin hızla arttığı ve «1 dolar = 2, 80 lira»dan ithalatın çok câzip olduğu bir ortamda uygulandığı için, kısa bir süre sonra aşırı ithalâta ve döviz sıkıntısına yol açmıştır. Tarımdaki ürün artışlarına ve dış yardımlara rağmen, altın ve döviz mevcudunu tüketmek ve kısa vâdeli borçlanmalara gitmek pahasına yürütülen bu politika, özel sektörün yatırım malları ithalini arttırmakla birlikte, lüks tüketim mallarının cömertçe ithaline yol açmıştır. 1950 yılında 62 milyon lira olan Türkiye'nin dış ticaret açığı, 1951'de 246 milyona ve 1952'de 540 milyona yükselmiştir. 1952 Ekiminde Türkiye, 233,9 milyon dolarla Avrupa Ödeme Birliği'nin en büyük borçlularından biri olmuştur. Ödenememiş ticari borçlar, 1954 yılında 200 milyon doları aşmıştır. Merkez Bankası'nın 1950 yılında 322 milyon lira olan dış ödeme olanağı bir iki yılda 12 milyona düşmüş ve 1954'ten bu yana önemli menfi bakiyeler vermeye başlamıştır. Liberasyondan 1952 yılında çaresiz geri dönmüş, fakat durum değişmemiştir.

İthalâtçılar ve genellikle tüccarlar için bir «altın dönem» olan bu yıllar, «1 dolar = 2, 80 lira»dan makina ve teçhizat ithali sayesinde özel sektör yatırımlarını da hızlandırmış ve 1950 yılında 173 milyon lira olan özel yatırımlar, 1954 yılında 1 milyar 461 milyon liraya çıkmıştır. Ne var ki, bu, çimentosu, demiri ve çeliği bile geniş ölçüde dışarıdan gelen bir kalkınma denemesidir. Artan inşaatla birlikte, Türkiye'nin çimento ithalatı 1950'de 135 bin ton iken, 1954'te 629 bin tona ve 1955'te 811 bin tona yükselecektir! «Borçlanabildiğin kadar borçlan» felsefesine dayanan bu denemenin, alacaklılar yeteri kadar borç vermeyince çıkmaza saplanacağı açıktır. Nitekim öyle olmuş, Türkiye, içeride enflasyonist bir politika ile birleştiği için, ABD ve OEEC'nin ısrarıyla girişilen dış ticarete serbesti politikasının bedelini pek pahalı ödemiştir.

Türkiye, bu dönemde, her çeşit borçlanmaya gitmiştir. 1951 - 1957 döneminde 484 milyon dolar ihracat kredisi alınmıştır. Ticari krediler, 211 milyon doları bulmuştur. Aynı dönemde dış yardımlar 756 milyon dolara erişmiştir. Ekonomiye 1951 - 1957'de yapılan toplam sermaye transferi 1 milyar 505 milyon dolardır. Ne var ki, 1954'te 108, 1955'te 127 milyon dolar olan program kredilerinin 1956'da 95 ve 1957'de 70 milyon dolara düşmesiyle, ekonomi, yokluk, karaborsa, dış ticaret tıkanıklığı ve şiddetli bir enflasyon biçiminde beliren sert bir buhrana düşmüştür.

Amerikalıların tavsiyesi ile girilen başka bir teşebbüs, Yabancı Sermaye ve Petrol Kanunları ile sonuçlanacaktır.

ABD, esas itibarıyla askeri nedenlerle Türkiye ile ilgilenmiş olmakla birlikte, öteki ülkeler gibi Türkiye'de de kendi sermayesine avantajlar sağlamaya dikkat etmiştir. Yabancı sermaye, aynı zamanda yerli kapitalist sınıfı geliştirmek için güçlü bir destek sayılmıştır. Bu nedenlerle ABD, yabancı sermayeye açılışı, dış yardımın şartlarından saymıştır. Nitekim Truman'ın Point Four yardım programının amaçlarından biri, «büyük ölçüde artan özelsermaye akımını teşvike özellikle önem verilmesi»dir.⁵³⁰ Başkan Eisenhower için yabancı sermayenin teşviki, Amerikan dış politikasının gereklerinden biridir: «Dış ülkelere özel sermaye akımını teşvik yolunda Hükümetimiz elinden geleni yapacaktır. Bu, dış politikamızın ciddi ve açık bir amacı olarak, yabancı ülkelere böyle yatırımlar için elverişli bir ortam yaratılmasının teşvikini gerektirir.»⁵³¹

Wall Street'in nüfuzlu iktisatçılarından ve Irving Trust Company'nin yöneticilerinden August Maffry, Amerika Dışişleri Bakanlığı için hazırladığı özel bir raporda, «Amerikan yabancı sermaye hamlesinin hizmetinde topyekün diploması»den söz etmektedir. Rapora göre, «Dost ülkelerde daha çok direkt tedbirlerle yatırım iklimini iyileştirmek, ABD'nin topyekün ve devamlı çabalarının amacı olmalıdır.... ABD Hükümeti'nin dış iktisadi gelişme ile ilgili bütün teşekkülleri, yabancı devletlerin Amerikan yatırımcılarının çıkarlarına aykırı düşen her türlü eylem ve ayırımına karşı daima dikkatli olmalıdırlar ve bunları önlemek ve düzeltmek için bütün diplomatik baskılara başvurmalıdırlar.»

Rapor, yabancı sermaye için nasıl imtiyazlar sağlanabileceğini de açıklamaktadır: «Dış ülkelerde yatırım için daha iyi şartların gerçekleştirilmesinde ABD Hükümeti'nin yararlanabileceği başka ve çok vaitkâr bir yol vardır. Bu yol, belli yatırımlarla ilgili olarak imtiyazlar elde etmek için özel yatırımcıların çabalarını mevcut bütün imkânlarla desteklemektir.» Bu imtiyazlar, özel ve resmi kişilerin kombine çabası ile belli bir yatırım konusunda sağlandıktan sonra, onları bütün özel yatırımcıların faydalanabilecekleri biçimde genelleştirmek için yol açılmış olacaktır.»⁵³²

Türkiye'de bu işle Dış İktisadi Politika Komisyonu Başkanı C. B. Randall görevlendirilmiş ve 1954 yılında Randall'ın çabasıyla, dünyanın en liberal mevzuatından biri olan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. Randall, 1953 Ağustosunda Ankara'daki demecinde yerli - yabancı özel teşebbüse dayanmanın Türk milletinin iradesi sonucu olduğunu söylemiştir. «Milletlerarası ticaret münasebetlerinin şümullendirilmesi için en uygun yolun hususi sermaye ve hususi teşebbüsün bütün dünyada serbestçe faaliyette bulunması keyfiyetine inanmaktayız. Türkiye hâlen hususi teşebbüse gösterdiği büyük alâka dolayısıyla bu çeşit meselelerin incelenmesi için fevkalâde ilgiye değer bir memleket olmuştur. Bu itibarla ben ve arkadaşlarım, hususi yatırım sermayesinin Türkiye gibi bir memlekete niçin daha serbest bir şekilde akmadığının sebeplerini araştırmakla vazifelendirildik....

Şuna tamamen inanıyorum ki, hususi teşebbüse dönmek hususunda değil yalnız hükümetiniz, fakat bir memleket için en önemli şey olan Türk milletinin iradesi de tam kararını vermiş bulunmaktadır.*⁵³³

*Randall, aynı zamanda yabancı bankalarda yatan Türk sermayesinin yurda getirilmesini istemiştir. Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun görüşülmesi sırasında Adana Milletvekili Cezmi Türk. Randall'ın bir iddiasını açıklamıştır: «Mr. Randall demektedir ki, Türkiye yabancı sermaye istiyor ama, ondan evvel Türkiye emniyetli bir bölge olmalıdır ki, yabancıların inanması için Türk vatandaşlarının Amerika bankalarında. İsviçre bankalarında evvelce- politika sahasında çok söylenmişti ama, bu arzedeceğim sonuncusu söylenmemiştir, onu da yeni işittim- Cenubi Amerika bankalarındaki sermaye kendi memleketlerine gelmelidir. Evvelâ Türk vatandaşlar o vatanın evlâtları olarak, kendi memleketlerinde kendi paralarıyla yatırıma başlamalıdır ki, yabancı sermayeye itimat ve emniyet gelsin.»

Randall, Demokrat Parti iktidarının 1951 yılında çıkardığı 5821 sayılı Yabancı Sermaye Kanunu'nu yetersiz bulmuş ve bunun yabancı sermayedarlar yararına düzeltilmesini istemiştir. Bu kanun, tarım ve ticaret alanlarını yabancılara kapalı tutuyor, sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanlarını yabancı sermayeye açıyordu. Ayrıca kâr transferlerini sınırlandırıyordu. Randall'ın çabasıyla 1954'te çıkartılan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, tarım ve ticaret alanlarını da yabancı sermayeye açmış, geniş bir sermaye tanımlaması yapmış, yatırılan sermaye ve kârın serbestçe transferini sınırlandıran hükümleri kaldırmıştır. Randall, kendi eseri olan bu kanunu çok beğenmiş ve bunu «mes'ut bir olay» diye nitelemiştir. Amerikan telkinleriyle yalnız Türkiye değil, Yunanistan, Panama, Güney Kore, Milliyetçi Çin, Guatemala vb. gibi tamamen Amerikan egemenliği altındaki ülkeler de benzer kanunlar çıkarmışlardır. Kanunun dikkat çekici hükümlerinden biri, 10. maddedir. Bu madde ile Türkiye, «yerli sermaye ve teşebbüslere tanınan bütün haklar, muafiyetler ve imtiyazlardan» yabancı teşebbüsleri de yararlandırmayı kabul etmektedir. Cahit Zamangil'in müdahalesiyle «imtiyazlar» kelimesi «kolaylıklar» diye değiştirilmiştir. Dev yabancı şirketlerin bu yerli sermaye ile eşitlik isteği, fiiliyatta birçok halde yabancı sermayeye imtiyaz anlamına gelmektedir. Çünkü dev yabancı şirket, cılız yerli şirketle eşit durumda değildir. Kudretli ile kudretsizin eşitliği, kudretli yararına eşitsizlik anlamına gelmektedir.

Yabancı Sermaye Kanunu, DP iktidarı tarafından coşkunlukla karşılanmıştır. Kanunun savunucusu Ekonomi ve Ticaret Bakanı Fethi Çelikbaş, «Türkiye 3 sene sonra, 5 sene sonra 25 - 30 seneden beri kat'ettiği mesafenin çok ötesinde merhale alacaktır» demektedir ve kanunun işsizliği kaldıracağını, işçi ücretlerini yükselteceğini, para istikrarını sağlayacağını ve döviz kaynaklarını arttıracığını ileri sürmekteydi. Karma ortaklıklar yoluyla kapitalistliğe yönelen Konya'nın mühendis milletvekili Himmet Ölçmen, «Bu memlekette yabancı sermaye geldiğinde bu kürsüden eski iş Kanununu değiştirmek suretiyle 8 saatlik iş hayatının 24 saate çıkarılması için ısrar edeceğiz» coşkunluğu ile bakanı desteklemekteydi. Antalya Milletvekili Burhanettin Onat, «Arkadaşlar, ecnebi sermaye bir müstemlekeye girdiği zaman dahi görülmüştür ki, hiçbir şey yapmamışa bile, hayat seviyesini, standardını yükseltmiştir» sözleriyle, sömürge şartlarında bile, yabancı sermayenin savunuculuğunu yapmaktaydı. Muhalefet daha çok, sınırsız kâr transferi ile yabancı sermayenin tarım ve ticarete sokulmasını eleştirmiştir. Bu eleştirileri Geçici Komisyon Sözcüsü Halûk Şaman şöyle cevaplandırmıştır: «Ticaret sahasında diyorlar ki, takas ve kliring müesseseleri mevcut oldukça, yabancılardan dış memleketlerle olan münasebetlerinin fazla olması dolayısıyla, onlar bizden daha fazla muvaffak olacak, ihracatçılarımızın ve tâcirlerimizin çalışması imkânsız bir hâle gelecektir. Bunun mânâsı şudur: Ticaret tekniği dediğimiz bilginin yabancılarda fazla olduğunu söylemek demektir ki, bu gayet tabiidir ve haklıdır. Fakat bizim bundan korkmamız değil, ihracatımızı teşvik etmek için buna başvurmamız lâzım gelir. Çünkü düşünmek lâzım gelir ki, bütün bu işleri, *takas, kliring ve reeksportasyon işlerini civarımızdaki memleket tâcirleri yapmaktadır ve bundan onlar faydalanmaktadır. Eğer bunlar bizim memleketimize yerleşirlerse, hiç olmazsa iktisap ettikleri kârların bir kısmını memleketimize bırakmak suretiyle bize de bir fayda temin etmiş olurlar.*»

Tarımda yabancı sermayeyi ise, sözcü, «Acaba ziraî sahada kalkınmaya sınaî sahada olduğu kadar muhtaç değil miyiz?» diye savunmuştur. Bu görüşü, büyük çiftçiler de paylaşmışlardır. Karacabey'in büyük çiftlik sahiplerinden olan Bursa Milletvekili Sadettin Karacabey, «Eğer ziraat sahasında teknik bilgisi olan bir sermayedar gelir de bir numune çiftliği ihdas ederse ve ziraatimize örnek olursa, biz müteşekkir olmaktan başka bir şey düşüneyiz» sözleriyle tarıma yabancı sermayenin girmesini istemiştir.

Yabancı sermaye kanunu öncelik ve ivedilikle görüşülerek Meclis'ten çıkmıştır. O tarihlerde Meclis komisyonlarını dolaşan ve kambyo kaçakçılığını önlemeyi öngören bir tasarı da, gerekçesinde, döviz kaçakçılığının arttığını belirtmektedir.

«Ticaret ve tarımı bile yabancı sermaye yapsın, öğrenelim» görüşü, konunun nasıl bir aşağılık kompleksi ile ele alındığını göstermek bakımından dikkat çekicidir. Ne var ki, mucizeler yaratması beklenen bu kanun, en ateşli savunucuları arasında dahi bugün az çok bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Bununla birlikte, kabul etmek gerekir ki, yabancı sermaye, bütün olumsuz yanlarına rağmen, Türkiye’de bir kapitalist sınıfın gelişmesinde önemli bir destek olmuştur. 1951 - 1960 yıllarında 548 milyon lira tutarında yabancı sermaye müsaadesi verilmiş, bu sermaye, genellikle yerli sermaye ile iştirak halinde çalışmaya yöneldiği için, 514 milyon lira tutarında yerli sermayeyi tahrik ve teşvik etmiştir. Bazı hallerde yabancı teşebbüs pek az sermaye ile katılmakta, hattâ yalnızca lisans ya da mamulünün adını satmakla yetinmektedir. Meselâ Coca-Cola imal eden firma, yüzde 100 yerli sermaye ile kurulmuştur. Ama Amerikan kumpanyasına yüzde 100 bağımlı durumdadır. Oto montaj sanayiinde yabancı otomobiller imal eden firmaların çoğu, yüzde 100 yerli sermayeli kuruluşlardır. Demek ki, yabancı sermaye, miktar itibarıyla görüneni çok aşan ölçüde, dışarıya bağlı yerli kapitalist imal etmektedir. İş Bankası gibi, milli sanayii geliştirmek amacıyla kurulmuş, tecrübeli ve dev bir teşebbüs dahi, Pirelli, Unilever ve General Elektrik, Tam Sigorta, Türk - Amerikan Dış Ticaret Bankası gibi iştiraklerle, yabancı sermayenin olanaklarından yararlanmaya yönelmiştir. Kudretli iktisadi devlet teşekkülleri bile yabancı sermaye ile birçok ortaklıklar kurmuşlardır. Özel kişiler için ise, yabancı yatırımcıların belki sermayesinden çok, teknik bilgisi, organizasyon kabiliyeti ve işletmecilik tecrübesi, onları kapitalist teşebbüsler kurmak ve sanayi alanına atılmak hususunda cesaretlendirmektedir. Yabancı sermaye, sanırız ki, her şeyden önce bu açıdan değerlendirilmelidir.

Yabancı sermaye konusunu tamamlamak için, yine dış teşviklerle çıkarılan 6088 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu’nu belirtmek gerekir. 442 ve 2644 sayılı Köy ve Tapu Kanunları hükümlerine göre, yabancılar köylerimizde taşınmaz mallar satın alamazlarken, Turizmi Teşvik Kanunu, bu yolu açmıştır. Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi kararıyla, yabancılar köylerde arazi edinebileceklerdir. Yerli sermayenin geniş ölçüde yürüttüğü sahil yağması, böylece yabancı sermaye için de sağlanmıştır.

PETROL KANUNU

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu gibi, Amerikan telkinleriyle 1954 yılında çıkartılan ikinci bir kanun, Petrol Kanunu’dur. Cumhuriyetin ilk yıllarından bu yana Türkiye, petrolde devletçiliği benimsemiştir. 1926 yılında çıkarılan ilk Petrol Kanunu, Türkiye’de petrol arama ve işletme hakkını devlete vermiştir. Kanunun ikinci maddesi, petrol bulunduğu bilimsel açıdan sabit olan bölgelerde, arama işini bizzat devletin yapacağını belirtmiştir. Olanakların son derece sınırlı olmasına rağmen, aramalara başlandıktan 8 - 9 yıl sonra, 1940’ta, memleketimizde petrol bulunmuştur. 1947 yılında Raman ve Garzan dolaylarında ticari işletmeye uygun petrol keşfedilmiştir. 1959 yılında Türkiye, kendi olanaklarıyla, 373 bin ton petrol elde etmekteydi. Bununla birlikte, Türkiye, 1954 yılında Amerikan petrol şirketlerinin avukatı Max Ball’e hazırlatılan bir tasarıyla kendi olanakları ile petrol bulmak ve işletmekten âciz Arap şeyhlerinin râzı olduklarından daha ağır hükümler taşıyan bir petrol kanununu benimseyecektir. Bu kanun, açık bir imtiyaz kanunudur. Her şeyden önce, Türkiye’ye petrol alanında belli bir ekonomik doktrini empoze etmektedir. Kanunun ikinci maddesine göre, Türkiye, petrolde devletçilikten vazgeçmekte ve petrol kaynaklarının özel teşebbüs eliyle değerlendirilmesini kabul etmektedir. Yabancı petrol tröstlerinin bu isteği, kanun gerekçesinde şöyle açıklanmaktadır: «Petrol kaynakları, ancak hususî teşebbüs veya yatırımları eliyle aranıp işletilebilecektir. Hususî teşebbüs ve sermayenin müessir olabilecek vüs’atte ve miktarda bu sahaya girebilmesi için, devletin ne arayıcı ve işletmeci, ne de herhangi bir suretle petrol sahibi olarak hususî teşebbüsün karşısına çıkmaması icap etmektedir. Hususî teşebbüs, devletle rakip vaziyette çalışmak istememektedir.»

Böylece, Türk Devleti, kendi kaynaklarını kendi eliyle değerlendirmek hakkını, yine kendi eliyle ortadan kaldırmış olmaktadır. Bu hükmün sonucu, Mobil ve Shell gibi yabancı şirketlerle eşit durumda çalışmak zorunda bırakılan Türkiye Petrolleri, bir anonim şirket olarak kurulmuştur. Devlet, kendi şirketine de, Mobil ve Shell'e de aynı gözle bakmak zorundadır. Yabancı petrol tröstleri, bir sürü gölge şirketler kurarak bir bölgede istedikleri kadar petrol arama ruhsatı alabilecekleri halde, milli şirket, kanunun öngördüğü azami sekiz ruhsatla yetinme durumunda bırakılmaktadır. Daha önce petrol bulduğumuz bölgeler dahi yabancılara açılmaktadır. Milli güvenlik gerekçesiyle, arama işleri MTA'ya bırakılan yasak bölgelerde milli şirket, tıpkı Mobil ve Shell gibi petrol arama hakkından yoksun kalmaktadır. Hiçbir konuda devlet, kendi şirketine öncelik tanıyamamaktadır.

Bu anlayışla, bir de Türk hukuk sistemini altüst eden bir mekanizma kurulmuştur. «Petrol Komiserliği» ve bakanlığa değil de bakana bağlı bir «Petrol Dairesi» bu sistemin esasını teşkil etmektedir. Petrol şirketleri, Daire kararlarına karşı, «bakan nezdinde» itirazda bulunmak hakkına sahiptir. Bakan, itiraz üzerine meseleyi «Petrol Komiseri»ne inceletmekte ve böylece bakanın gözündeki bir devlet dairesi ile bir şirket, haklarında hakem mütalâası verilen iki eşit hasım durumuna sokulmaktadır. Üstelik, hakem mütalâasına dayanarak bakanca alınan karara karşı şirket Danıştay'a gidebildiği halde, Petrol Dairesi'nin yapabileceği bir şey kalmamaktadır.

Mali hükümler bakımından, yabancı şirketler petrol bulup işletmeler dahi, onlara olağanüstü bir pay tanınması yüzünden bundan bizim de yararlanmamıza elvermeyen Petrol Kanunu'nun bir de 136. maddesi vardır. Bu maddeye göre, kanun, ancak yabancı şirketlerin muvafakatiyle değiştirilebilecektir! Madde, muhalefetin itirazlarıyla tasarı metninden çıkarılmakla birlikte, Petrol Kanununu hazırlayanların zihniyetini göstermek bakımından dikkat çekicidir.*

Petrol şirketleri, 1957 yılında 6987 sayılı kanunla Petrol Kanununda yapılan bir değişiklikle Türkiye'de rafineri kurma hakkını elde etmişlerdir. Yabancı şirketlerin Türkiye'de rafineri kurma isteklerinin, dünya petrol üretiminin tüketimi hayli aştığı bir döneme rastlaması dikkat çekicidir. Nitekim Ataş ve İpraş rafinerileri ile yabancı şirketler, yerli petrolü mümkün olduğu kadar az işlemek ve yüksek fiyatla dışarıdan kendi petrollerini ithal etmek hakkını sağlamışlardır. Ataş'a Petrol Dairesince verilen belgede şu imtiyazlar yer almaktadır:

– Yabancı ham petrol, rekabet fiyatı ile değil, ilân edilecek monopol fiyatı ile ithal olunacaktır. İlân edilen fiyat, serbest piyasa fiyatının yüzde 30 - 35 kadar üstündedir. Rafineri, bu imtiyazlı durumda 80 yıl işletme hakkına sahip olmaktadır.

– Yerli ham petrolün kullanılması hâlinde, şirketler, bunu rekabet fiyatından satın alacaklardır. Fakat yabancı şirketler, yerli petrol kullanma yükümlülüğünü, belgede işlemez hâle getirecek ölçüde sınırlandırmışlardır. Yerli ham petrol, evsafı kurulan rafineri tesislerinin şekline ve ekonomisine uygun düştüğü takdirde kullanılacaktır. Halbuki Ataş, yerli ham petrolün evsafına uygun bir kuruluş değildir.

Yabancı şirketler, Petrol Kanunu'na ve 80 yıllık işletme belgesine dayanarak, Batman'da stoklar biriktiği halde, yerli petrolü işlemeyi reddetmişlerdir. Mesele, kamuoyunda geniş yankılar uyandıran uzun mücadelelerden sonra çözülebilmiştir. Yabancı şirketler uzun yıllar ham petrolü dünya fiyatlarının yüzde 35 üstünden ithal etmişlerdir. Ancak uzun pazarlıklardan sonra fiyatlarda bir miktar indirim yapmaya rıza göstermişlerdir. Fakat yine de, dışarıdaki ana şirketlerden petrolü dünya fiyatlarının üstünde ithal hakkına sahiptirler.

*Son yıllarda Petrol Kanunu'nu model alan bir Maden Kanunu Tasarısı Mr. Ely adlı Amerikalı bir hukukçuya hazırlanmıştır. O günlerdeki Etibank Genel Müdürü Tahsin Yalabık'ın açıkladığına göre, Amerikan Yardım Teşkilatı, bu tasarının 14. 4. 1965 tarihine kadar Meclis'e sevkî için hükümet üzerinde baskı yapmıştır. Fakat kamuoyunda tasarının yarattığı sert tepkiler, onun Meclis'ten geçebilme şansını zayıflatmış ve bu mesele, hiç değilse şimdilik, askıda kalmıştır.

Yabancı rafinerilerinin bu pahalı ithal tekelinin daha genişlemesini önlemek amacıyla, rafinerilerin bundan böyle millî şirket eliyle kurulması kararlaştırılmıştır. Türkiye Petrolleri, Ataş'ın tevsi projesine itiraz etmiştir. Ataş ise, Türkiye Petrolleri'nin İzmir Rafinerisi projesi önlensin istemiştir. Petrol Komiserliği mekanizması, İzmir Rafinerisi'ne de rıza göstermekle birlikte, Ataş tevsiinin kabul edilmesine yol açmıştır. İpraş Rafinerisinin yüzde 49 hissesine sahip Caltex de tevsi yoluyla imtiyazlı fiyata petrol satma hakkını sağlamayı bilmıştır. Türkiye, bu iki rafinerinin tevsiine müsaade etmekle, petrole dünya piyasasının üstünde fiyat ödemeye rıza göstermiştir.

İşte kapitüler nitelikteki böyle bir kanun, DP iktidarı tarafından büyük bir coşkunlukla kabul edilmiştir. Ne de olsa Millî Kurtuluş Savaşı geleneklerini sürdüren CHP ve lideri İnönü, Petrol Kanunu'na ve Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'na şiddetle karşı çıkmışlar ve bunu 1954 seçim kampanyasının baş temalarından biri yapmışlardır. İnönü ve CHP'nin o tarihlerdeki sözlerini hatırlamakta fayda vardır. İnönü, 17 Nisan 1954'te İzmir'de şöyle demektedir: «Yabancı sermaye, kayıtsız şartsız olarak Türkiye topraklarına davet olunmuştur. 'Kanun çıktı ama, hemen karşı taraf da Türkiye topraklarına gelip yerleşmediler' diyorlar. Doğrudur. Ama kapıyı açtınız. Ne vakit gelir? Nasıl gelir? Bunu kimse kestiremez.»

«Yabancı Sermaye Kanunu ticaretimizi, sanayimizi, iktisadımızı canevinden vuran kanundur.

Yabancı sermaye, uzun mücadelelerle elimize aldığımız ticarî ve zirai sahalarımıza girmiştir.»⁵³⁴

«Hiçbir devlet, ben kapitülasyon istiyorum demez. Siz bir devlete, diğer devletlerden ayrı bir fazla hak tanıdınız mı, diğer devletler karşılıklı olarak bu haklardan istifade hakkına mâliktirler. Çünkü hiçbir devlet, diğer devletlerden eksik bir durum kabul etmez. Birine bir şey verdin mi, aynı şartları ötekilere de teşmil etmek lâzımdır.»⁵³⁵

«Tarihte yabancılar, kapitülasyon himayesiyle Türkiye'yi istismar ettiler. Yeni devirlerde yerli vatandaş, hakikat dışı ve emniyetsiz usullerle ıstırap çekecek ve *yabancı sermaye hususî kanunların himayesinde yaşayacaksa, kendi elimizle yerli sermayeyi yabancı olmaya zorlamış oluruz*. Asırlarca tecrübe edilmiş mahzurlu usullerin yeni bir marifetmiş gibi yeniden getirilmesine teşebbüs edileceğini asla tahmin edemezdik.»⁵³⁶

«Diyorlar ki, Hollanda büyük inekler getirecek. Böylece inek beslemeyi öğretecek. Tohumlar ıslah edilecek. Âlemin hiç işi kalmadı da, Türklerin tohumunu düzeltelim, hayvanlarını büyük yapalım diye mi buraya gelecek? Bunlar bizde eskiden de vardı. Zorla çıkardık memleketten. *Girdikten sonra çıkarılması baş belâsıdır. 100 senede zorla çıkardık.*»⁵³⁷

«Bugün Afrika kabileleri, kendi topraklarını işleten yabancılar karşı ayaklanmışlardır. Bizim iktidar gül gibi toprağımıza Afrika kabilelerinin kovduğu yabancı sermayeyi getirmek istiyor.»⁵³⁸

«*Petrol Kanunu, bir kapitülasyon kanunudur*. Bu kanunla memleket, bilinmeyen meçhul akıbetlere sürüklenmiştir.

Biz bu memleketi sokakta hazır bulmadık. Biz bu memleketi bir avuç harabe hâlinde aldık. Yabancı ellere kaptırmayacağız. Bu memlekette kapitülasyonların yeniden ortaya çıkmasına asla müsaade etmeyeceğiz ve bu uğurda sonuna kadar mücadele edeceğiz.»⁵³⁹

«Petrol Kanunu, kapitülasyon hükümleri ile hazırlanmış gönüllü bir kapitülasyon lâyihası olarak teklif edilmiştir.

İşte profesörler, işte hukuk âlimleri, hepsinin önünde söylüyorum. Petrol Kanununu karşılıklı taahhüt şeklinde görmek bir kapitülasyon devrini açmaktır.»⁵⁴⁰

«Petrol ve Yabancı Sermaye Kanunları, memleketin canevine dokunmaktadır. İktidara gelirse düzelterek. Bununla her zaman uğraşacağım. Bırakmam yakalarını!»⁵⁴¹

Görüldüğü gibi, Millî Kurtuluş Savaşı geleneğinin izlerini taşıyan İnönü ve CHP, Cumhuriyet öncesi dönem anlayışıyla çıkartılan bu imtiyazlı yabancı sermaye kanunlarını şiddetle

eleştirmişler ve bunu seçim kampanyasının baş temalarından biri yapmışlardır. Ne var ki, seçimlerden yabancı sermayeci DP çok daha güçlenmiş, CHP ise zayıflamış olarak çıkacaktır. Bu ağır seçim yenilgisi, CHP'yi iktidara gelince Fethi Çelikbaşı petrol işlerine bakan bakanlığın başına getirecek kadar yabancı sermayeye karşı tutumunu yumuşatmaya ve muhalefet yıllarında da bu konuyu eleştirmekten kaçınmaya itecektir. Muhalefet, Menderes politikasının enflasyonist ve plansız, hesapsız, ölçsüz karakterini eleştirmekle yetinecektir. Nitekim bunları milletlerarası teşekküller ve Amerikalı uzmanlar da eleştirecekler, Menderes'i 4 Ağustos 1958 kararlarını kabule zorlayacaklardır. Fakat Japon tipinin, dış yardımlar ve yabancı sermaye eklenmesiyle Amerikanlaştırılmış kalkınma modeli, 27 Mayıs öncesi günlerde pek az tartışılacaktır.

DEVLETİN KAPİTALİST İMALI

Bu kalkınma modeli, devlet, yabancı sermaye ve dış yardımlar yoluyla «işbirlikçi» kapitalist imaline yönelmiştir. Cumhuriyet'in gençlik yıllarında amaç, milli kapitalist imali iken, şimdi amaç, çıkarlarıyla büyük yabancı firmalara ve devletlere bağlı bir kapitalist sınıf yetiştirmektir. Bu amaçla, kapitalist sınıfa, geçmiş yıllardakini kat kat aşan olanaklar sağlanmıştır. 1938'den önce Türkiye, dış ticaretini dengede tutmak, borç ödemek ve silâh satın almak zorunda kaldığı halde, özellikle 1950'den sonra, dış kaynaklardan geniş ölçüde yararlanmıştır. 1950 - 1959 döneminde ariyereler, ihracatçı kredileri vb. dâhil 2 milyar 116 milyon dolar dış finansman olanağından yararlanılmıştır. Bunun 780 milyon doları Marshall ve ICA yardımlarıdır. Yardımlar ve borçlanmalar yoluyla büyük ölçüde genişleyen döviz kaynakları, «1 dolar = 2.80 lira» gibi ucuz bir fiyatla, özel yatırımları teşvik yolunda kullanılmıştır. Kredi muslukları hudutsuzca açılmıştır. Gittikçe genişleyen bir pazar, özel yatırımların teşvikçisi olmuştur. Yerli ve yabancı sermayenin işbirliği ile bir özel teşebbüs biçiminde kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, devlet fonlarını ve devlete vekâleten, yabancı devlet ve milletlerarası kuruluşlardan elde ettiği dövizleri, uzun vâde ve düşük faizle özel sanayicilere aktarmıştır. 1950 - 1964 döneminde bu bankanın özel sanayie döviz ve yerli para biçiminde verdiği kredi 900 milyon liraya yaklaşmaktadır. Altyapı yatırımlarına yönelen devlet, maliyetin altında fiyatlarla özel sektöre ucuz enerji, nakliye, ham madde vb. olanakları getirmiştir. Kamu tasarrufları çeşitli yollardan özel sektöre aktararak, bu sektörün kendi gerçekleştirdiği tasarrufun üstünde yatırım yapması sağlanmıştır.* Enflasyon, gelir dağılışındaki adaletsizlikleri artırarak, kapitalist sınıfın tasarruf ve yatırım kapasitesini arttırmıştır. Yabancı sermaye, kapitalist sınıfa önemli bir ek destek getirmiştir. Özellikle 1958 yılından sonra, ithalatın kotaya bağlanmasıyla, montaj sanayii biçiminde yerli-yabancı ortaklığı gelişmiştir. Yabancı sermaye gibi, devlet teşebbüsleri de, yetişmiş yönetici ve mühendislerinin aktarılmasıyla, özel sektöre «teknik yardım»da bulunmuşlardır. ABD, yaygın bir eğitim programı ile, yerli müteşebbislere Amerikan kapitalizminin dinamizmini aşılama ve gerek devlet, gerekse özel sektörde «kapitalist espriyi benimsemiş» yönetici ve mühendis yetiştirmeye çalışmıştır. Devlet teşekkülleri, karma teşebbüsler yoluyla, bilgi ve sermayesini özel sektöre aktarmıştır.

* Geçmiş yıllarda kamu tasarruflarından ne kadar bir miktarın özel sektöre aktarıldığı kesinlikle hesaplanmıştır. Fakat bu konuda Prof. Bent Hansen'in 1963 yılı için Devlet Planlama Teşkilatı'nda yaptığı çalışmalar bir fikir verebilir. 1963 yılında, özel sektörün tasarrufları 3, 8 milyar lira, gerçekleştirdiği yatırımlar ise 4, 9 milyar liradır. Demek ki 1.1 milyar lira başkalarının tasarruflarından gelmektedir. Hansen araştırması, yurt dışı kaynaklardan yararlanma açısından da ilgi çekici bilgi getirmektedir. 1963 yılında toplam tasarrufların yüzde 23,5'ini teşkil eden yurt dışı tasarruflar 2,7 milyar liradır. Bunun 1,76 milyarı, yani yüzde 70'i özel sektörün tasarruf açığını kapamakta kullanılmıştır. Kamu sektörünün payı, 0,94 milyar, yani yüzde 30'dur. 1964 yılında bu oranlar, yüzde 60 ve yüzde 40'tır. Bu rakamlar, büyük bir kesinlik ifade etmese bile, kapitalist sınıfa sağlanan geniş olanaklar hakkında bir fikir vermeye yeterlidir.

Karma teşebbüsler bu dönemde büyük bir yayılma göstermiş, yüzden fazla ortaklık (sermayesinin yüzde 50'den fazlası devletin) ve iştirak (devlet sermayesi yüzde 50'ye kadar) kurulmuştur.* Devlet sermayesi ve teknik yardımı ile özel teşebbüsler ve kapitalist imalinde nerelere kadar gidildiğini göstermek bakımından, bu teşebbüsler dikkat çekicidir. Şeker sanayiini ele alalım. Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş., Sümerbank, Ziraat Bankası ve İş Bankası'nın eşit paylarla kurduğu bir devlet teşebbüsüdür. 1950 yılından sonra, bu teşebbüsün sermayelerine iştirak ettiği beş özel şeker şirketi kurulmuştur. Adapazarı, Amasya, Kayseri, Konya ve Kütahya'da tesis edilen bu beş özel şeker fabrikasının aslında kurucusu da, sermayedarı da, yöneticisi de Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş.'dir. Ama Pancar Ekicileri Kooperatifleri aracılığıyla, özel kişiler bu fabrikalara ortak edilmişlerdir. Devlet teşebbüsü, sermayenin pek az bir kısmına sahiptir. Toplam sermayesi 88 milyon lira tutan bu beş şirkette, devletin sermaye payı 29,8 milyondur. Ne var ki, bizzat kurup işlettiği bu özel şirketlere, devlet teşebbüsü, kredi adı altında 850 milyon lira sağlamıştır. Halbuki Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş., mali bakımdan özel sektöre cömertçe kredi sağlayabilecek durumda değildir. 1966 yılı TBMM Kamu İktisadi Teşebbüsleri Ziraat İşleri Alt Komisyonu raporuna göre, Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş., 3 milyar 80 milyon sermaye kullanmaktadır, ama bunun ancak 183 milyon lirası kendi öz kaynaklarından gelmektedir. 2 milyar 897 milyonu yabancı kaynaktır. «Yabancı kaynakların 2 milyar 334 milyon liralık kısmı dolaylı ve dolaysız olarak Hazine'den sağlanmıştır.» Üstelik son derece anormal borç yükü altında bulunan Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş., devlet bu iş koluna yüzde 10 kâr garantisi tanıdığı için, bilâncosunu kârla kapatmaktadır. Beş özel şeker fabrikası da, sermayelerinin on katına ulaşan borca rağmen, kâr etmektedir.

Türkiye Çimento Sanayii T. A. Ş. için de durum aynıdır. Çimento sanayii, özel kişilerle, sermayesinin çoğunluğuna sahip olduğu on ortaklık kurmuştur. Bu on fabrikanın bütün kuruluş işlerini yapan ve fabrikaları yöneten Türkiye Çimento Sanayii T. A. Ş.'dir. Bu on fabrikanın dokuzuna yabancı sermaye de bir miktar payla ortak edilmiştir. Bu on çimento şirketine devlet 171 milyon lira sermaye ve 151,3 milyon lira kredi sağlamıştır. Özel ortakların sermaye payları küçük olmakla beraber, sermayedar sıfatlarıyla, çimento hâlâ bir karaborsa metayı olduğuna göre, çeşitli avantajlar sağladıkları açıktır. Çimento şirketindeki ortaklığı sayesinde, herhangi bir biçimde bayilik elde eden kişi, Türkiye'de hâlen fabrikadan çok kâr edebilmektedir.

Sümerbank için de durum farklı değildir. 500 milyon lira sermayeli bu devlet teşekkülü ağır bir borç yükü altındadır. Yatırım fonları sıkıntısı yüzünden, tamamı kendine ait dokuma tesislerinin ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. 1966 yılı TBMM Alt Komisyon raporunda belirtildiği üzere, Defterdar, Hereke, Bünyan gibi yünlü dokuma fabrikalarında «makina parkları ile tesislerin büyük bir kısmı yıpranmış ve verimleri düşmüş olduğundan maliyetler yükselmekte ve piyasa isteklerine uygun kalitede kumaş üretilmesi zorlaşmaktadır.» Buna rağmen, Sümerbank, dış kaynaklardan sağladığı fonları, tamamı kendine ait müesseselerini ihmal etmek pahasına, iştiraklere aktarmaktadır. Bu durum, 1964 yılı TBMM Alt Komisyon raporunda şu sözlerle tesbit edilmektedir: «886 milyon lirayı bulan öz kaynakların 845 milyon lirası (yüzde 95'i) iştiraklere yapılan ödemeleri teşkil etmektedir.... Öz kaynakların hemen tamamına yakın kısmını topluluk dışındaki yatırımlara (ortaklıklara) kaydırılmış olması, Bankanın kendi tesislerinin verimliliğini arttırıcı yenileme ve genişletme yatırımlarına yeterince girişmesini önlemiş, müesseselere ayrılan sermaye yetersiz kaldığından çeşitli ihtiyaçların giderilmesi için Bankaca geniş ölçüde yabancı kaynaklara baş-

*Osman Nuri Torun'a göre, 1966 yılı sonunda, tasfiye hâlindeki beş ortaklık hariç, 120 karma teşebbüs vardır. Devlet, bu teşebbüslere sermaye olarak 1 milyar 321 milyon 500 bin lira ödemiştir. Ayrıca, bu teşebbüslerden 1 milyar 700 milyon lira alacaktır (İktisadi Devlet Teşekkülleri, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul 1968, s. 169). Ortaklıklar bundan başka, Merkez Bankası kaynaklarından geniş ölçüde yararlanmışlardır.

vurulmak zorunda kalınmıştır. Bu yüzden Banka 30 milyon liranın üstünde faiz ve komisyon ödemiştir.» Ne var ki, karma şirketlere ayrılan sermaye ve kredi, yıldan yıla artmaktadır. 1966'da iştiraklere ayrılan fon, 1 milyar 169 milyon lirayı aşmaktadır. Sümerbank, kendi müesseselerine açtığı kredilere faiz yürüttüğü halde, kuruluş hâlindeki iştiraklere verilen ve 1965 yılı sonunda 200 milyon lirayı aşan kredileri bu uygulamanın dışında bırakmıştır.

İKİ BÜYÜK ÖZEL TEŞEBBÜS

Bu dönemde, devlet sermayesi ve devletçe sağlanan dış kredilerle, normal olarak özel teşebbüsün el atamayacağı bazı büyük işletmeler kurulmuştur. İki büyük özel teşebbüs kuruluşu olan Çukurova Elektrik ve Ereğli Demir - Çelik bunun tipik örnekleridir.

Seyhan Barajı, Dünya Bankası'ndan sağlanan dış krediler ve bütçeden yapılan geniş harcamalarla Devlet Su İşleri tarafından inşa edilmiştir. Ne var ki, Dünya Bankası krediyi, barajdan elde edilecek elektrik enerjisinin bir özel şirket eliyle işletilmesi şartıyla vermiştir. Böylece «Çukurova Elektrik T. A. O. doğmuş ve devletle yapılan bir sözleşme ile, Seyhan Barajı hidroelektrik tesisleri, bu şirkete devredilmiştir. Sözleşmenin Meclis'te tasdiki sırasında, bazı milletvekilleri, devlete 105 milyon liraya mal olduğunu söyledikleri tesislerin mülkiyetinin özel bir şirkete devrine karşı çıkmışlar, hiç değilse intifa hakkının verilmesiyle yetinilmesini istemişlerdir. Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoglu, 27 Ocak 1954 tarihli Meclis konuşmasında bu eleştirileri şöyle cevaplandırmıştır: «Mülkiyeti niçin veriyorsunuz, diyorlar. Mülkiyetini vermediğimiz takdirde, Beynelmilel İmar ve Kalkınma Bankası'ndan dış kredi, yani döviz karşılıkları için istikraz yapmak imkânı yoktur. Bunun imtiyazına bir hususi şirket sahip olacak, diyorlar. Hususi teşebbüsü böyle anlıyorlar ve ancak bu takdirde kredi vermektedirler.»

Çukurova Elektrik T. A. O., 30 milyon lira sermaye ile kurulmuştur. Yalnız bu sermayeyi özel teşebbüs nasıl sağlayacaktır? Yüzde 50'den az bir payla, 14 milyon lira ile, Etibank şirkete ortak edilmiştir. Adana bölgesinde özel kişilerden bir miktar para toplanmıştır. Yetmeyince, Ziraat Bankası'ndan sağlanan paralarla, bölgenin nüfuzlu kişileri şirkete ortak edilmiştir. Meselâ DP İl Başkanı ile CHP İl Başkanı, Ziraat Bankası fonları ile, şirketin 750'er bin liralık hissesine ortak olmuşlardır. Meclis tartışmalarında Adana Milletvekili Cezmi Türk, bu nev'i şahsına münhasır şirket hakkında şu bilgiyi vermiştir: «Bu Çukurova Elektrik T. A. O. kimdir, bu sermaye kimdir... Böyle ivedilikle geçmeseydi, dokümanları elimizde mevcuttu, getirir okurduk. Bu şirketin mukavelenamesi de çıkmıştır, aynen okurdum. Bunların içinde eski ve yeni iktidar partilerine mensup olan âzâları görecektiniz ki, yeni iktidar partisinin başkanı 700 bin lira ile (750 bin olacak) ortaktır. Eski partinin başkanı 700' bin lira ile ortaktır. Ama bu zatların memleketteki kredileri mevzu bahis olduğu zaman, bunlar 700 bin lirayı nereden bulmuş diye vatandaşlar birbirine sormaktadırlar. Allah arttırsın, son senelerde varlıkları bir hayli artmıştır. Ama bugünkü varlıklarına rağmen, vatandaşlar birbirine sormaktadır, bunlar 700 bin lirayı nereden buldular da bu şirkete koydular diye... Bu şirketin ilk müessesisinin mukavelenamesini alır bakarsanız, bunların işlerine Ziraat Bankası bakmaktadır. Ziraat Bankasının iştirak ettiği sermaye miktarı... Ziraat Bankası'nın elimize verdiği momentolar vardır, bunları açar bakarsanız, bunun içinde Çukurova Elektrik Şirketi'ni görmekteyiz. Ziraat Bankası iddia etmektedir, ben bu şirkete ortağım diye. Diğer taraftan şirketin mukavelesini tetkik ederseniz görürsünüz ki, Ziraat Bankası'nın ortaklığı yoktur. Öyle anlaşıyor ki, Ziraat Bankası'nın kendilerine sermaye izafe ederek, faizlerini de gene Ziraat Bankası ödemesine, ortaya koyduğu bazı şahıslar vardır.»

Şirket, 1956 yılında Seyhan Santrali'ni devralarak işletmeye başlamıştır. 14 milyon lira ile en büyük ortak olduğu halde, Şirket, 1961 yılı sonuna kadar Etibank'ı ortaklığa

kabul etmemiş, elde ettiği büyük kârdan Etibank'ı yoksun bırakmıştır. Etibank, ancak 1962'de Şirket'in İdare Meclisine girebilmiştir.

Çukurova Elektrik, bugün, aslında devlet teşebbüsü olduğu halde, mahalli «kapitalist politikacılar» tarafından yönetilen 100 milyon lira sermayeli dev bir özel teşebbüstür. 1965 kârı, 13,6 milyon liradır. Şirketin bir eski yetkilisinden öğrendiğimize göre, 1956 - 1963 yıllarında şirketin dağıttığı temettü, sermayenin yüzde 107,5'ine ulaşmaktadır. Yani, Dünya Bankası ve devletin himmetiyle iş hayatına atılan sermayedarlarımız, birkaç yıl içinde yatırdıkları parayı geri almışlardır. Etibank'a düşen 11, 2 milyon lira temettü ise verilmemiştir. Şirket, devlet eliyle sağlanan dış kredilerle tevsie gitmiştir. Tesislerinin bugünkü değerle 600 milyon liraya ulaştığı tahmin edilmektedir. Devlet, tesisleri kurmuş, sermayedar imal etmiş ve ortaya 600 milyon değere sahip bir özel teşebbüs çıkmıştır. Şirketin 1963 yılında ortalama kWh satış fiyatı 12 kuruş, Etibank'ın ise 9 kuruştur.

Yabancı sermayenin de katıldığı daha büyük çapta bir örnek, Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T. A. Ş.'dir. Erdemir, esas itibarıyla, devlet parası ve devletin kefaletiyle Amerikan Kalkınma İkraz Fonu'ndan sağlanan 129 milyon dolarlık krediyle kurulmuş bir tistir. Kredi aslında Türkiye'ye değil, belli bir Amerikan grubuna verilmiştir. «Üçüncü Sektör» adını kazanan bir Türk işadamı, bu mesele dolayısıyla Amerika'ya gittiği sırada, ilişkisi bulunan bir Amerikan firmasının tesisi yüzde 25 ucuz fiyatla kurmaya hazır olduğunu görmüş ve bunu ilgililere duyurmuştur. Fakat işadamlarımıza anlatılmıştır ki, kredi, bütün işin «Koppers Corp. Inc.», «Westinghouse Electric Int. Comp.» ve «Blow Knox» adlı üç Amerikan şirketinin kurduğu Koppers Grubu'na verilmesi şartıyla sağlanabilecektir. Başka bir deyişle, kredi, Türkiye'nin hatırı için değil, Koppers Grubu'nun hatırı için Türkiye'ye açılmaktadır. Devlet eliyle zenginleşme, zamanımızda bütün dev kapitalist firmaların vazgeçemedikleri bir usuldür.

Erdemir'in kuruluşunda, ilk anlaşmalardan başlayarak birinci derecede sorumluluk taşımış Nezih Rona'nın Meclis Araştırma Komisyonu'na verdiği ifadeye göre, Türkiye, krediden vazgeçilmesi korkusuyla, ileri sürülen şartlara «evet» demekte acelecilik göstermiştir. Nezih Rona, «Amerikan Hükümeti'nin bir projeye bu kadar büyük bir kredi vermediğini, böyle bir kredinin ancak politik sebepler ve bazı menfaatlerle mümkün olabileceğinin kabulü gerektiğini, bir pahalılık olsa da, o sırada Amerika'da yapılacak olan seçimlerde hükümet değişikliği dolayısıyla bu teşebbüsün akamete uğramak ihtimalleri muvacehesinde anlaşmanın süratle yapılması gerektiğini» söylemiştir. Bu acelelikle, devlet, tesisin kuruluşu ile ilgili bütün yerli parayı, projede öngörülen miktarı ne kadar aşarsa aşsın sağlamayı kabul etmiştir. Ne var ki, tesislere sahip olacak şirket, devlet, isterse hisselerin yüzde 100'ünü ele geçirsün, ebediyen bir özel teşebbüs olarak kalacaktır. Devlet, ayrıca şirkete, vergi muafiyetleri, kamulaştırma yetkisi ve yüzde 6 kâr garantisi gibi birçok imtiyazlar sağlamıştır.

Amerikan yardımlarında âdet olduğu üzere, kredi karşılığı malzemenin yüksek fiyatlı Amerikan piyasasından satın alınması, malzemenin yarısının Amerikan gemileriyle taşınması vb. gibi şartlara evet denilmiştir. Hattâ bu kredide çok daha ileri gidilerek, işin başından sonuna kadar gerçekleştirilmesinde Koppers Grubu'na açık kart verilmiştir. Tesislerin kuruluş ve yürütülmesinde söz sahibi olan firmaların adlarına bakmak, bunu göstermeye yeterlidir:

- Kuruluşa ait incelemeyi ve iktisadi etüdü yapan firma: Koppers Company Inc. 1.9.959,
- Erdemir'in dokuz kişilik Yönetim Kurulu'nda üç temsilci bulunduran hissedar: Koppers Grubu.
- Şirkete gerekli 80 milyon dolarlık fabrika ünitesini sağlayacak firma: Koppers Grubu.
- Müşavir firma: Koppers Grubu.
- Montaja nezaret ve ilk işletme: Koppers Grubu.

- Sevk ve idare müşaviri firma: Koppers International.

- Bazı mühendislik hizmetleri: Türk Koppers.

Demek ki, DLF kredisi, müşavir Koppers'in tasvibiyle, Koppers projelerine uygun olarak Koppers'in sevk ve idaresi altında, Erdemir hissedarı Koppers'ten teçhizat almak için kullanılmaktadır. Bu şartlarda kurulan tesisler, tabiatıyla son derece pahalıya malolmuştur. Benzer bir tesisin 1 ilâ 1,5 milyar liraya kurulabileceği mühendislerce ileri sürülmektedir. Halbuki maliyet, 3 milyar lirayı aşmıştır! Bu yüzden mamullerinin maliyeti son derece yüksektir. Devlet Planlama Teşkilâtı adına bir yabancı uzmanın yaptığı araştırmaya göre, Erdemir'in çelik levha maliyeti Almanya'dakinden 3,5 kat fazladır!

Şirketin ilk projede Türk parası ihtiyacı, meskenler hâric, 591 milyon liradır. Fakat 13 Kasım 1964 tarihi itibarıyla bu miktar 1 milyar 109 milyon liraya yükselmiştir! Bu ihtiyaç giderek artmış ve şirket zarar ettiği için, devlet, hissedarlara yüzde 6 kâr ödeme süresini uzatmıştır.

600 milyon lira sermayeli Erdemir'in hisselerinin 306 milyon liralık kısmı, yani yarıdan fazlası, Sümerbank ve Karabük gibi devlet kuruluşlarına aittir. Devlet, şirkete milyanın üstünde fon, dış kredilere kefalet ve çeşitli imtiyazlar sağlamıştır. Buna rağmen, Erdemir, devlet kontrolünün dışında bir özel teşebbüstür. Sermaye çoğunluğunu elinde tutan devlet kuruluşları, Yönetim Kurulu'nda yarıdan az koltuğa sahiptir. Koppers Grubu'na üç ve şirketin pek az sermaye koymuş hissedarları olan İş Bankası'na ve Ankara Ticaret Odası'na birer koltuk ayrılmıştır. Aslında, Türkiye'de yassı çelik mamulleri tekeli elinde tutan Erdemir, tamamen devlete aittir. Fakat dev bir özel teşebbüs hâlinde, devletin karşısına kapitalizmin bir kalesi olarak dikilmiştir.

Demek ki, devlet fabrikalarının satışında başarısızlığa uğranmakla birlikte, devlet fonlarının ve devlet teşebbüslerinin katılmasıyla, özel şirketler kurarak, kapitalist sektör güçlendirilmiştir. Bu dönemde, yüzde 100 devlet sermayeli kuruluşların dahi anonim şirketler olarak tesisi gelenekleştirilmiştir. Fakat genellikle, yerli ve yabancı özel sermayenin devlet teşebbüsleri ile karma şirketler kurması tercih edilmiştir. Aslında devletten sağladığı kredilerle faaliyet gösteren çeşitli kuruluşlar ve kooperatiflerin iştirak payları özel sermaye içinde gösterilerek, özel sektörün egemenliği sağlanmak istenmiştir. Bu yolda ilgi çekici zorlamalara bile gidilmiştir. Meselâ, İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, devlet sermayesi çoğunlukta olduğu halde Gima'nın nasıl özelleştirildiği şöyle anlatılmaktadır: Gima, 500 bin TL nominal sermayeli bir limited şirketin kurulmasına yüzde 98 sermaye payı ile katılmış, sonra bu limited şirkete ayrıca 2 milyon lira kredi vermiştir. Bu limited şirket, Gima'dan sağladığı parayla ve Gima'nın bir kuruluşu olduğu halde 3 milyon lira hisseyle Gima'ya katılmış ve Gima bu acayip yoldan özelleştirilmiştir.⁵⁴² Amaç, devlet sermayesi ve kredisıyla özel kişilerin teşebbüslerde kontrolünü sağlamaktır. Bunun için mutlaka özel ortaklar payının yüzde 50'nin üstünde olduğu «yüzde 51 - 49» şirketlerine ihtiyaç yoktur. Siyasi iktidar, iç ve dış baskılarla, «özel teşebbüs imal etme» yolunda olduğu sürece, devlet sermayesinin çoğunlukta bulunduğu karma şirketlerde dahi, kontrol, azınlıktaki özel sermayeye kaymıştır.

Yerli ve yabancı özel sermaye ile birlikte kurulan karma şirketlerin -üstelik siyasi iktidarın kapitalizmden yana güçlerin elinde bulunduğu bir ortamda- devlet teşebbüslerini ve yöneticilerini, kapitalist ekonominin tâbi bir parçası hâline getirdiği düşünülebilir. Bir sürü özel şirketin yönetim kurullarında, yerli ve yabancı özel sermayedarların yanında yer alan devlet teşebbüsü yöneticilerinin, bu durumun yarattığı çeşitli kişisel avantajlar da hesaba katılınca, kamu çıkarını mı, yoksa özel kapitalist çıkarları mı temsil edeceği, üzerinde durulması gereken bir konudur.* Kapitalist imal eden ve kapitalizmin bağımlı desteğini

* Akşam gazetesinde İlhami Soysal'ın yazdığına göre, Çanakkale Seramik, Etibank'ın 3 milyon lira ile ortak olduğu 9 milyon lira sermayeli bir şirkettir. 51 milyon sabit kıymeti, 40 milyon ihtiyatı vardır. Yılda 15 - 20

teşkil eden bu tip devlet teşebbüslerine, imalât sanayii alanında dahi, yabancı sermayedarların her zaman itirazı yoktur. Nitekim, özel sermayedarlar temsilcilerinden kurulu OECD Ticaret ve Sanayi İstişari Komitesi, Odalar Birliği'nce bastırılan *Türkiye Raporu*'nda bu yönde bir gelişmeyi tavsiye etmektedir: «Eksperler grubu, Devlet Teşebbüsleri'nin yabancı teknik yardımdan mümkün olan en geniş çapta faydalanmalarını ve statülerinde yabancı yatırımcılarla işbirliği yapmaya imkân verecek hükümlere yer verilmesini tavsiyeye şayan görür.»⁵⁴³ Bu görüş, AP iktidarınca benimsenmiştir. 27 Mayıs'tan sonra, karma teşebbüslerin tasfiyesi eğilimi güç kazanmışsa da, İkinci Kalkınma Planı, kapitalizmi geliştirme yolunda karma teşebbüsün çok daha sistemli biçimde kullanılmasını öngörmektedir. 1968 yılı programında, yabancı müteşebbislerin de yüzde 50'nin üstünde pay alabilecekleri karma teşebbüslerin teşvik edileceği ve bu işe devlet katılma payı olarak 109 milyon lira ayrıldığı belirtilmektedir.

Bütün bunlar göstermektedir ki, devlet teşebbüslerinin özelleştirilmesinde ve kapitalist sektörün genişlemesinde karma şirketler güçlü bir araçtır. 1950'den sonra bu yol, en geniş biçimde açılmıştır.

MÜTEŞEBBİS İMALİNİN BİLANÇOSU

Devlet, yabancı sermaye ve yardım veren devletlerin elbirliği ile giriştikleri ve birinci kısmı 27 Mayıs'ta biten bu kapitalist gelişmenin bilançosu ne olmuştur? Kapitalist sınıf, sanayi alanında umulan başarıyı gösterebilmiş midir? Dış yardımlar, tarım alanındaki genişleme ve dış ticaret hadlerinde ilk yıllardaki iyileşmenin de yarattığı elverişli ortamda, 1950'den başlayarak yatırımlarda bir artış görülmüştür. 1948 - 1951'de ortalama gayri sâfi millî hâsılanın yüzde 10,1'ine erişen yatırımlar, 1952 - 1955'te yüzde 13, 4'e, 1956 - 1959'da yüzde 13,8'e yükselmiştir. Yatırımlarda özel sektör payına 1954 yılına kadar bir artış, sonra azalış görülmüştür. 1954'ten başlayarak hızlanan enflasyon ve artan dış ticaret güçlükleri ile birlikte, devlet yatırımları ağır basmaya başlamıştır. Yatırımlarda özel sektör payı, yüzde 6 - 7 civarında kalmıştır. Ve özel sektör yatırımlarının yüzde 50'den fazlası konut yatırımlarına gitmiştir. Kabaca yapılan hesaplara göre, millî gelirin yüzde 30 kadar bir kısmını, yatırım yapabilecek durumdaki yüzde 2 aldığı düşünülürse, konut dışında özel yatırımların yüzde 3 ilâ 4 civarında kalması, başarılı bir gelişme sayılamaz. Bu durumda millî gelirin verimli yatırımlara yöneltilmesi mümkün olan dörtte bir oranındaki kısmının, varlıklı sınıfların lüks tüketimine ve kalkınmaya katkısı bulunmayan verimsiz tasarruflara gittiğini kabul etmek gerekecektir.

Sanayi alanına gelince, Devlet İstatistik Enstitüsü'nün «1964 İmalât Sanayii Sayımı» su bilgileri vermektedir. Sayımda on ve ondan fazla işçi çalıştıran iş yerleri, büyük sanayi sayılmıştır. Buna göre, özel sektörün imalât sanayiinde gelişmesi şöyledir: 1940'tan önce kurulmuş ve bugün de mevcut olan imalât sanayiindeki özel iş yerlerinin sayısı 344'tür. Buna 1940 - 1949 döneminde 368 iş yeri eklenmiştir. 1950 - 1954'te 556 ve 1955 - 1959'da 784 iş yeri ortaya çıkmıştır. Böylece 1963 yılında imalât sanayiindeki on ve daha fazla işçi çalıştıran iş yerlerinin sayısı 2775'e ulaşmaktadır. Bunun 822'si gıda ve 689'u dokuma sanayii alanındadır. 1950'de bu rakamlar gıda sanayiinde 242 ve dokuma sanayiinde 160'tan ibaretti. 1950'den önce, ithal edilen kauçukla lâstik ayakkabı ve diğer kauçuk eşya imal eden 13 iş yeri varken, bu rakam 1963'te 82'ye yükselmiştir. İlaç hazırlama sanayii 20'den 65'e ve

milyon lira kâr etmektedir. Şirket az sayıda büyük ortağın egemenliğindedir. Etibank temsilcisi, bu sermaye sahiplerinin istediği şekilde oy kullanmaktadır. Temsilci, şirketten, çeşitli avantajların dışında 20 bin lira prim, 24 bin lira «bakk-ı huzur» almaktadır. Her ne kadar kanun, iktisadi devlet teşebbüsleri yöneticilerinin maaşları dışında sağlayabilecekleri geliri sınırlamışsa da, bu sınır çeşitli yollardan aşılabilmektedir.

ithalâta dayanan plastik eşya sanayii 6'dan 41 iş yerine geçmiştir. Radyo, taşıt, buzdolabı, elektrik süpürgesi vb. gibi montaj sanayiinde hızlı bir gelişme görülmüştür. Metal ana sanayii ve makina gibi, sanayileşmenin temelini teşkil eden alanlarda özel sektör yok gibidir. Demek ki, özel sektör, 1950'den önceki döneme nazaran daha hızlı bir gelişme göstermekle birlikte, ara malları devlet sektöründen ya da ithalâtta sağlanan hafif tüketim sanayiine ve montaj işlerine ilgi göstermiştir.

İllere dağılışı açısından, özel sanayi iş yerlerinin 1264 iş yeri ile İstanbul'da toplandığı görülmektedir. Rize gibi hayli zengin bir ilde, Niğde'de ve birçok Doğu ilinde hiçbir özel sanayi iş yeri yoktur. Özel sanayi en fazla gelişme gösterdiği iller şunlardır:

ÖZEL SANAYİ İŞ YERLERİ SAYISI		
İller	1963	1950
İstanbul	1264	321
Bursa	213	51
İzmir	209	74
Ankara	154	24
Adana	80	23
Balıkesir	68	25
Aydın	57	14
Eskişehir	46	12
Konya	46	4
Manisa	42	16
Gaziantep	39	10
Zonguldak	38	5
Kayseri	37	9
İçel	36	13
Samsun	33	14
Ordu	29	7
Uşak	27	2
Sakarya	26	8
TOPLAM	2444	632
Geri kalan 49 il	331	80

Tablo, on ve daha fazla işçi kullanan özel sanayi iş yerlerinin az sayıda belli illerde toplandığını ve bazı Anadolu illerinde özel sanayi geçmişi göre hızlı bir gelişme içinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin 40 kadar ilinde özel sanayi yok gibidir. Bol kredi, ucuz döviz ve yabancı sermaye olanaklarına rağmen, Menderes döneminde özel sanayi bilançosu parlak değildir.

İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, özel sanayi 1960 yılındaki durumuyla ilgili olarak şu değerlendirme yapılmaktadır: «Özel teşebbüsün faaliyetini yoğunlaştırdığı sanayi kolu, dokumadır. Bu alanda elde edilen katma değer, 1960 yılında özel imalat, sanayi yarattığı gelirin yüzde 35'ini meydana getirmektedir. Gıda, kimya (ilâç fabrikaları dâhil), taş ve toprak sanayii özel sektörün faal olduğu kesimlerdir. Bu dört sektör, özel sanayi teşebbüslerinin yarattığı gelirin yüzde 72'sini sağlamaktadır.»

«Kamu işletmeleri ile özel işletmeler, birçok faaliyet kesimlerinde yanyana faaliyet gösterdikleri halde işletme yapıları ve çalışma metodları başka başkadır. Genel olarak kamu

işletmeleri, özel işletmelerden çok daha büyüktür ve çoğunlukla entansif sermaye isteyen metodlarla çalışmaktadırlar. *On veya daha fazla işçi çalıştıran özel işletmelerle karşılaştırılacak olursa, kamu işletmelerinde işçi başına verim daha yüksektir.*

1959 yılında imalât endüstrisinde on veya daha fazla işçi çalıştıran özel işletmelerdeki ortalama işçi sayısı 67 iken, kamu işletmelerinde 575 idi. On veya daha fazla işçi çalıştıran özel işletmeler çalıştırdıkları işçi sayısına göre sınıflandırılacak olursa, büyük çoğunluğu 10 - 15 işçi çalıştıran işletmelerin teşkil ettiği görülür..... Özel sektörde büyük ve orta hacimde işletmelerin sayısı artmaktaysa da, bugün bu sektörde ilkel üretim araçları ve metodları kullanan küçük işletmelerin çoğunlukta olduğu gözönünde bulundurulmalıdır.»

«Özel sektördeki sanayi işletmeleri –sermaye şirketi statüsünü almış olanlarla birlikte– genel olarak aile işletmeleridir.»

«İşletmecilik ve kuruluş bakımından kamu işletmeleri genel olarak daha ileri metodlar kullanmaktadır. İleri üretim tekniği ile birlikte, modern işletmecilik ve muhasebe usullerini Türkiye'ye getiren kamu işletmeleri, memleketimizdeki teknik elemanların eğitiminde büyük rol oynamışlardır. Kamu iktisadi teşebbüsleri, kuruluşlarından beri yüksek idareci ve teknik personel eğitimine çok önem vermiştir. İş başında ve diğer kuruluşlarda eğitim için personele büyük imkânlar sağlanmıştır.»

«Özel sektörde teşebbüslerin aile işletmesi özelliğini taşımaları, mülkiyet ve idare fonksiyonlarının birbirine karışmasına yol açmaktadır. Teşebbüs sahipleri, henüz eğitim görmüş idarecilerin ve işletmecilerin fayda ve gerekliliğine inanmamışlardır. Bunlar çok zaman idarecilik fonksiyonunu dayerine getirmekte ve bu iki fonksiyonla ilgili görevlerini ve gelirlerini ayırmamaktadırlar. Bundan başka genel olarak işletme için üretim, pazarlama ve finansman fonksiyonlarıyla ilgili görevler birbirinden ayrılmamış ve fonksiyonların görülmesinden sorumlu olanlar açık bir şekilde belirtilmemiştir.»

«Kamu teşebbüsleri, işçi ücretleri bakımından özel sektör işletmelerine göre daha elverişli bir politika uygulamışlardır. Bu teşebbüsler işçilerle ilgili mevzuatı daha iyi uygulamakta, konut ve diğer sosyal tesisleri sağlamakta çok daha fazla çaba göstermektedir.»⁵⁴⁴

1958 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü Sanayi Şubesi tarafından sağlanan bilgiye göre, altı büyük şehirde 50 ve daha yukarı sayıda işçi çalıştıran özel sanayi işletmeleri, 367' den ibarettir. Bu ölçüye uyan İstanbul'da 199, İzmir'de 90, Bursa'da 40, Adana'da 20, Ankara'da 13, Eskişehir'de 3 işletme bulunmaktadır.

Bu işletmelerin örnekleme yoluyla yarısına yakınına kapsayan bir Siyasal Bilgiler Fakültesi anketi, özel sanayiciler hakkında ilgi çekici bazı bilgiler getirmektedir.⁵⁴⁵ Bu özel sanayi işletmelerinin kuruldukları dönemler, yüzde itibarıyla şöyledir:

ÖZEL SANAYİ İŞLETMELERİNİN KURULUŞ DÖNEMLERİ	
Dönem	Yüzde
1923'ten önce	2,4
1923 - 1939	16,2
1940 - 1945	18,4
1946 - 1960	59,7
Anlaşılamayan	3,2
	99,9

Demek ki, yetersiz kalmakla birlikte, özel sanayi alanında 1946 - 1960 döneminde gelişme, daha önceki yıllara nazaran büyük ölçüde hızlanmıştır.

İşletmelerin yüzde 67,4'ü 50 ilâ 249 işçi çalıştırmaktadır. 250 - 449 arasında işçi çalış-

tıran işletmelerin oranı 15,9 ve 450 - 649 işçi çalıştıran işletmelerin oranı 5,1'dir ki, bunların toplamı yüzde 88,4'ü bulmaktadır. En fazla işçi çalıştıran teşebbüsteki işçi sayısı 2800'dür ki, bu da sanayiden çok ticarete yakın olan tütün işleme alanındadır.

Müteşebbislerin yüzde 63,7'sinin babası tüccar, sanayici ve çiftçidir. Aynı eğilim, müteşebbislerin eşlerinin babaları için de görülmektedir. Anket, müteşebbislerin babalarının ve karılarının babalarının da büyük kısmının iş âleminde mensup olmasını gözönünde tutarak, bunların «oldukça kapalı bir sosyal grup teşkil ettikleri» hükmüne varmaktadır.

Müteşebbislerin yüzde 43'ü de ticaretten sanayie geçmişlerdir. Yüzde 13, babasının yanında sanayicilikle işe başlamıştır. Yüzde 20, sanayi alanında ücret karşılığı çalıştıktan sonra ya sermaye sağlayarak ya da bilgi ve tecrübelerini ortaya koyarak sanayici olmuşlardır. Yüzde 16 kadarı da, ticaret ve sanayi ile ilgili olmayan alanlardan gelmiştir. Şirketlerde akrabalık bağları güçlüdür. Şirketlerin hemen yarısına yakını tamamen akrabalar arasına kurulmuştur. Teşebbüslerin ancak yüzde 33'ü mühendis çalıştırmaktadır.

Müteşebbislerin yüzde 29,2'si yüksek, yüzde 48,6'sı orta, yüzde 11,6'sı ilk okul tahsillidir. Yüzde 1,4 tahsilsizdir. Bunların yüzde 28,9'u İstanbul'da, yüzde 11,6'sı İzmirde, yüzde 8'i Bursa'da, yüzde 3,6'sı Adana'da, yüzde 4,4'ü Eskişehir'de, yüzde 15,9'u ise bugün Türkiye sınırlarının dışında kalan yerlerde doğmuşlardır. Müteşebbislerin yüzde 8,8'i Yahudi, yüzde 7'si Rumdur.

Sanayicilerin önemlice bir kısmı, aynı zamanda ticaretle uğraşmaktadır. SBF anketi, bu konuda şu hükme varmaktadır: «Bu suretle bir defa daha Türkiye'de sanayiciliğin başlıbaşına bir faaliyet alanı olmaktan ziyade gerek menşei, gerek mahiyeti, gerekse yürütülmesi itibarıyla ticaret ile yakın ve sıkı bir bağıllık gösterdiği ortaya çıkmaktadır. Esasen İstatistik Umum Müdürlüğü kayıtlarında sanayi olarak tesbit edilmiş birtakım teşebbüslerin aslında ticarî mahiyetlerinin çok daha galip olduğu da meydandadır. O kadar ki, kendileriyle mülakat yapılan müteşebbislerden küçük de olsa bir kısmı, daha ziyade tüccar olduklarını belirtmek lüzumunu hissetmişlerdir.» Henüz ticaret ve sanayi arasında bocalayan müteşebbislerin yüzde 64,5'i grev hakkının karşısında bulunduklarını söylemişlerdir.

1960 yılından sonra özel sanayi alanındaki gelişme bir hayli hızlanmış olmakla birlikte, 1960 yılında yapılan SBF anketi, Cumhuriyet'in başından beri ve özellikle 1946'dan bu yana, özel sanayici imali hususunda gösterilen çabaların umulan sonuçları vermediğini ortaya koymaktadır. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün hesaplarına göre, 1948 üretim âmilleri fiyatlarıyla imalat sanayinin millî gelir içindeki payı, 1950 yılında yüzde 9,8 iken, 1960 yılında yüzde 9,1'dir. Bu dönemde imalat sanayinin millî gelirdeki payı, hemen hemen sabit kalmıştır. Faal nüfusun yüzde 10'undan az bir kısmı sanayi alanında çalışmaktadır.

TATLI İŞ ALANLARI

İşadamlarını sanayie yöneltmekteki başarısızlığa rağmen, Türk ekonomisinin dış kaynaklar sayesinde kendi olanaklarının çok üstünde yaşadığı bu dönemde, özel ellerde büyük servetler birikmiştir. NATO Antlaşması çerçevesinde girilen büyük askeri inşaat işleri ve bütçeden beslenen geniş altyapı yatırımları, yabancı müteahhit firmaların yanı sıra, yerli büyük müteahhitler ve nakliyeciler yaratmıştır. Bazı devlet kurumlarının elinde geniş bir makina parkı bulunmasına rağmen, devlet inşaatı genellikle müteahhitlere bırakılmış ve yatırımların artışı müteahhit zümresini geliştirmiştir. Ne var ki, müteahhitlere verilen ihaleler, büyük şikâyetler ve yolsuzluk söylentilerine sebebiyet vermiştir. «Gizli ihale», «Dilediğine ihale», «Değişebilir fiyatla ihale» gibi yolsuzluğa elverişli ihale usullerine başvurulmuştur. Şevket Süreyya Aydemir'in sözleriyle, «Bu öyle bir mekanizmaydı ki, meselâ, barajlar, su işleri gibi çok büyük ölçüde rakamlarla yürüyen önemli işlerin tam veya kısmi ihalelerinde de hak, adalet ve emniyet unsurunu birden ortadan kaldırıyordu. Meselâ bu

gibi büyük ihalelerde alâkadarlar ve işe girmek isteyenler bazan hattâ ihale gününü bile öğrenmeye imkân bulamadan ihale yapılmış oluyordu. Gizli ihale usulünün bütün yergileri de DP'nin üzerine yükleniyordu. Dilediğine ihale ise, ayrı ve kara bir sistemdi. Çok büyük rakamlı bir ihalede, bütün şartları haiz olsa ve en elverişli fiyatı teklif etmiş bulunsa bile bir işadımı veya firma, ihalenin, tamamen aksi şartlar gösteren birine gizlice verilmiş olduğunu öğrenebiliyordu. Değişir fiyatla ihale ise, başka bir buluştu. Ve aslında gerekli gibi görünen bir sistem içinde, kötü bir keyfîlik nizamına varıyordu. Bu suretle, meselâ büyük bir işi, rakiplerini daha baştan saf dışı bırakacak şekilde, yani çok düşük bir fiyatla kabul eden bir müteahhit şahıs veya firmanın az zaman sonra ve piyasa fiyatlarındaki değişiklik sebep gösterilerek ardından yapılan yeni zamlarla, kıyasıya beslendiği görülmüyordu. Diğer rakipler ise, ileride böyle bir himayenin şekil ve derecelerine elbette güvenemedikleri için, bu işlerde fiilen teşebbüs dışı kalıyorlardı. Bu işlerin bu yürüyüşünden doğan haklı yergiler de tabii DP hükümetinin üstüne kalıyordu.»⁵⁴⁶

Müteahhitlik kurumu, bugün de Kalkınma Planları hedeflerinin gerçekleştirilmesini engelleyen bellibaşlı nedenlerden biridir. Eski bir müteahhit olan Demirel'in başında bulunduğu hükümetin hazırladığı 1968 Kalkınma Programı, piyasada ciddi müteahhit olmadığından şikâyetçidir: «Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın uygulanmasında bu konuda müşahade edilen en önemli güçlük, ileri teknolojiye ve büyük hacimde yapım faaliyetlerini yürütebilecek yerli firmaların mevcut bulunmayışı olmuştur. Mevcutlar ise, kapasitelerini belli bir seviyeye çıkardıktan sonra yapım sektörünü terk ederek imalat, yahut ticaret sektörlerini tercih etmektedirler.»⁵⁴⁷

Demek ki, 1950 - 1960 yıllarında büyük rağbet gören müteahhitlikte kazanılan servetlerin bir kısmı, şimdi ticaret ve sanayi yönelmektedir.

Hızla gelişen ikinci bir alan, karayolu nakliyeciliği olmuştur. Bu gelişme, milyarlar harcanarak inşa edilen demiryolları ile koordine biçimde yürütülmediği için, büyük israf-lara yol açmıştır. Kullanma oranı yüzde 14 olan yol şebekesine milyarlar yatırılmıştır. Zengin kapitalist ülkeler dahi demiryolu ve karayolu nakliyesinin koordinasyonu üzerinde önemle dururken ve bu yüzden İngiltere'de hükümetler karayolu nakliyesini devletleştirirken, karayolu taşıtlarını, yedek parçaları ve benzini dışarıdan ithal eden Türkiye, demiryolları aleyhine karayolu nakliyesini alabildiğine geliştirmiştir. Bu sayede büyük kara nakliye firmaları ortaya çıkmış ve Devlet Demiryolları ise bilançolarını yılda 200 - 300 milyon lira zararla kapamak zorunda kalmıştır. Aynı politika, bugün de sürüp gitmektedir. Karayolu taşıtları ithalinin artmasıyla birlikte, karaborsa fiyatlarıyla yürütülen yedek parça ticareti tatlı bir faaliyet olmuştur. İstanbul'da Talimhane'de, bütün apartmanların bodrum katları yedek parçacılarla dolmuştur. Ticarethanelerin bolluğu, yedek parçacılığın çekiciliğini göstermeye yeterlidir.

Hızla gelişen başka bir alan, emlak işleridir. Arsa spekülasyonu görülmemiş ölçülere yükselmiştir. *Parselledimi Satıyorum* kitabı yazarının belirttiği üzere, büyük şehirlerde arsaların fiyatı 1930 yılına nazaran iki bin, 1950 fiyatlarına nazaran 100 ilâ 200 kat artış göstermiştir. 1949 yılında 2100 liraya alınan bir arsa, 1955'te 700 bin liraya el değiştirmiştir. İzmir'de Alsancak semtinde 1947 fiyatları 40 bin lira civarında iken, 1962'de, 400 - 500 bin liraya fırlamıştır. 1956 yılında yalnız İstanbul'da 1 milyar liralık emlak alış-verişi yapılmıştır. Spekülasyon yolunda her türlü çareye başvurulmuştur. Meselâ İstanbul civarında, deniz kıyısında, zirai kıymeti olmayan boş bir sahil bandı vardır. Arazi devlete aittir. Birkaç arsa bezirgânı sahneye çıkmakta ve sahile yakın köylerdeki köylüleri kandırmaktadır. Köylüler, zilyetlik iddiasıyla Hazine arazisine sahip olabilmekte ve ufak bir bedel karşılığında araziye spekülâtörlere devretmektedir. Spekülâtörler, bu araziye parselleyip varlıklı kişilere satmakta ve milyonlar vurmaktadır. İstanbul halkı da denize girebileceği bir sahilden yoksun kalmaktadır.

Bunun gibi, yine sık görülen bir spekülasyon usulü, büyük şehirlerin civarında geniş

ve boş arazi parçalarının çok küçük fiyatlarla arsa tüccarlarınca kapatılmasıdır. Arsa tüccarları, bu arazileri resmi ya da resmi olmayan yollardan parsellemekte ve sonra gazetelere verdikleri büyük reklâmlarla satışa çıkarmaktadırlar. Spekülasyon yüzünden şehir içinde arsa edinmek hayal olduğu için, orta kazançlı vatandaş, spekülâtörün şehir dışında parsellediği araziye arsa niyetine satın almaktadır. Ne var ki, sıra inşaat yapmaya ve belediye hizmetlerinin sağlanmasına gelince, yetkililer birden görevlerini hatırlayıp, inşaat izni vermeyi reddedivermektedirler. Böylece dolandırılan binlerce vatandaş ile idare arasında bitmez tükenmez bir mücadele başlamakta, politik baskı yapılmakta, rüşvet teklif edilmektedir. Bazen vatandaş mücadeleyi kazanıp inşaat izni alabilmektedir. Bu takdirde, arazinin altyapısı yapılmakta ve spekülâtörlerin kazandığı milyonlarca lira kamunun sırtından çıkmaktadır. Bazen de inşaat izni verilmemekte ve orta gelirli vatandaşların tasarrufları spekülâtör tarafından dolandırılmış olmaktadır. Yalnız İstanbul civarında 1 milyonun üstünde parsel yapılması, bu soygunculuğun ne kadar yaygın bulunduğunu göstermektedir.

Sermaye sahibi arsa spekülâtörü ise, şehir içindeki arazisini ne kadar uzun zaman elinde tutarsa o kadar fazla kâr edeceğini bilmekte ve arasını bekletmektedir. Böylece şehir içinde pek çok boş arazi kalmakta, buna karşılık şehir, uçsuz bucaksız genişlemektedir. Yol, su, ışık gibi kamunun yüklendiği altyapı harcamaları da o oranda artmaktadır. Ama ihtiyaçlara yetişmek mümkün olmamaktadır.

Şehir içindeki arsaların değerini yükseltmenin başka bir yolu, arsa üzerine inşa edilecek binaların kat sayısını arttırmaktır. Bu da resmen izin alarak, hattâ imar planlarını değiştirterek ya da kaçak inşaatla girilerek gerçekleştirilmektedir. Meselâ İstanbul'un Bağdat Caddesi'nde, belediye kararlarına saygılı vatandaşlar birkaç katlı evlerle yetinmişlerdir. Nüfuzlu kişiler ise, 5 - 6 kat inşaat izni almışlardır. Bir - iki katlı evler, büyük binalar arasında güneşsiz, havasız sıkışıp kalmıştır. İmara saygının cesasını çeken bu ev sahipleri de, belediyeden kat koparma uzmanı spekülâtörlerle anlaşip kat ilâvelerine gitmekte, bazen de birkaç yıllık yeni evleri yıkıp yerine yüksek ve çirkin apartmanlar dikmektedirler. Aynı akıbet, Ankara'da Bahçelievler'in başına gelmiştir.

Arsa ticareti gibi, bina yapıp satmak da çok kârlı bir faaliyet hâline gelmiştir. Devlet, milyanın üstünde mesken kredisiyle bu ticareti beslemiştir. Ayrıca gazeteler, yüzde 40 faizle inşaat parası arayan bu «yap-sat»çıların ilânlarıyla dolmuştur. Yüksek faiz, inşaat malzemesinden kısarak karşılanmakta ve bir deprem olunca bu cins inşaat kâğıttan bir kule gibi yıkılmaktadır.

Bu arada dar gelirli, şehire yerleşmeye gelen köylüler, üzerine ev yapacakları bir arsaya 15 - 20 bin lira ödeyebilecek durumda olmadıkları için, gecekondular çıg gibi büyümektedir. Ankara'da nüfusun yarısı, İstanbul'da üçte biri gecekonduda yaşamaktadır.

Yatırım kaynaklarının hovardaca israfına, şehirlerin çirkinleşmesine, belediye hizmetlerinin ağırlaşmasına ve gecekonduların faciasına yol açan bu korkunç spekülasyonu önlemek için ciddi hiçbir tedbir alınmamaktadır. Zengin kapitalist ülkeler, geçen yüzyılda spekülasyonun büyük zararlarını gördükten sonra, şehir planlamasının vazgeçilmez aracı görerek, şehir arazisinin kamu elinde olmasını sağlamaya yönelmişlerdir. Meselâ Stockholm'de arazinin yüzde 90'ı kamunun elindedir. Hollanda'da bütün şehir arazisi kamu mülkiyetindedir. İnşaat özel kişiler eliyle yapılmıca, arsa yine kamu mülkiyetinde kalmakla ve inşaat sahibine uzun süreyle kiralanmaktadır. İngiltere ve Fransa da aynı yola gitmiştir. Türkiye'de böyle köklü, fakat zorunlu bir tedbire gidilemeyiş, spekülâtörlerin ne kadar güçlü olduğunu göstermektedir. Birçok politikacı dahi spekülasyonun tatlı kazançlarından yararlanmaktadır. O kadar ki, Çamlıca eteklerini kapatmış kişiler İmar ve İskân Bakanı olabilmektedir.

Önümüzdeki yıllar, arsa spekülasyonu için çok daha geniş olanaklar getirmektedir. 20 - 25 yıl içinde şehir nüfusunun 25 milyona çıkması beklenmektedir. Bu durum, 3 milyar metre kare arazinin şehir arazisi hâline getirilmesini gerektirecektir. Böylece, 100 milyar liranın üstünde bir değer artışı ortaya çıkacaktır. Arsa tüccarları, bu 100 milyarlık değer

artışını paylaşma hazırlığı içindedirler. Bunun içindir ki, büyük şehirlerin belediye meclis üyeliklerinin kazanılıp kaybedilmesi fırtınalara yol açmaktadır. Büyük şehirlerde İmar Komisyonu üyeliği, ufak politikacılara milyonerlik yolunu hazırlamaktadır. Önümüzdek yıllarda da, şehir plancısı Tuğrul Akçora'nın deyişiyle, «ne arsa imalatçısı, ne de imalatı etkileyici bir tüccar olmayıp, arsayı yaratan kamunun haraç yiyicisi durumunda bulunan» spekülâtörün geleceği parlak gözükmetedir.*

BANKA VE SİGORTA OYUNLARI

1946 ve özellikle 1950'den sonra, çok rağbet gören alanlardan biri de bankacılık olmuştur. Para ticareti, kârlı bir iş olarak görülmüştür. Teorik olarak yüzde 2 ilâ 6,5 faizle halkın tasarruflarını toplayacaksınız ve diyelim, yüzde 10,5 faizle bu parayı işadamlarına kiralayacaksınız. Bu iş için gerekli giderler ve batac krediler hesaba katılmazsa, yüzde 2 ile alıp yüzde 10,5 ile vermek, ilk bakışta yüzde 400 kâr bırakan çok tatlı bir iş gibi gözükmetedir. Gerçi durum bu kadar parlak değildir. Mevduat yarışı, bankalara her köşebaşında pahalı lüks şubeler açmak, ikramiyeler dağıtmak ve mevduata el altından yüksek faizler ödemek vb. gibi önemli külfetler yüklemektedir. Ayrıca kredilerin her zaman geri döneceği kesin değildir. Fakat yine de başkasının parasıyla yürütülen bu para ticareti çok çekicidir ve Türkiye'de banka kurmak hayli kolaydır. 7129 sayılı kanundan sonra dahi, 1,25 milyon lirayı bir araya getirip Bakanlar Kurulu'ndan mevduat kabul etme iznini alınca, banka kurulabilmektedir. Nitekim Türkiye'de bu dönemde bir sürü banka kurulmuştur. 1950'de 34 olan banka sayısı, 1959'da 58'e yükselmiş ve banka şubeleri sayısı 535 iken 1710'a çıkmıştır. Bu bankalar, çeşitli loteryacılık oyunlarına, ustaca yürütülen reklâm kampanyalarına vb. başvurarak hayli pahalı yollardan mevduat toplama yarışına girmişlerdir. Toplanan mevduatı da, birçok halde, görünüşte çok kârlı gözüken şüpheli kredilere yatırmışlardır. Hattâ halkın parasını kendi işlerinde kullanmak için banka kurulduğu bile görülmüştür. Apaçık dolandırıcılık amacıyla banka kuranlara rastlanmıştır. Bir kısım banka yöneticileri, kişisel çıkar sağlamak için, geri gelmeyeceğini bile bile krediler açmışlardır. Bu sıhhsiz gelişme sonucu, 27 Mayıs'tan sonra, Sanayi Bankası, Esnaf Kredi Bankası, Doğubank, Türkiye Birleşik Tasarruf ve Kredi Bankası, Tutum Bankası, Raybank, Türkiye Kredi Bankası gibi pek çok teşekkülün tasfiyesi gerekmiştir. Ayrıca faaliyetteki bankaların aktiflerinde, tahsillerinden çoktan ümit kesilmiş milyonlarca liralık kredi gözükmetedir. Bankalar, açıkça itiraftan çekindikleri bu batac kredileri, «diğer aktifler» hesabında gizlemektedirler. Bu ana hesapta, bir iki önemsiz kalemin dışında «kanunî tâkipteki alacaklar», «tahsili geciken

*Ankara Mimarlar Odası Genel Sekreteri tarafından açıklanan son bir olay, arsa spekülasyonunun geleceği hakkında bir fikir vermeye yeterlidir. Ankara'nın yeni Belediye Başkanı, seçim vaatlerine uygun biçimde, çatı katlarını tam kat hâline getirmiş, böylece 2 milyar lira civarında bir arsa artış değerini belirli zümrelere çıkarına sağlamıştır. Ayrıca Atatürk Bulvarı'nın Akay kavşağı ile Polonya Sefareti arasındaki arsalarla inşaat iznini 6 kattan 10 kata çıkarmıştır. Bütün bunlar, usulüne uygun olarak gerçekleştirilmiştir. Sonradan öğrenilmiştir ki, burada arsası bulunan Kesebir ile Belediye Başkanı, bir sinema kurmak üzere evvelce anlaşmışlardır. 10 kat inşaat müsaadesi, sinemaya istenilen yükseklik ve genişleme olanakını getirdiği gibi, arsa da bu kararla 1.5 milyon lira değer artışı kazanmıştır. Belediye Başkanı gazetecilere olayı şöyle açıklamıştır. «Bu konuda çok daha evvel yapılmış bir anlaşma vardır. Anlaşma, Belediye Başkanlığını düşünmediğim zamanlardan kalmadır.... Benim kim ve nasıl bir insan olduğumu bilenler, böyle şeylere tenezzül etmeyeceğimi de bilirler» (Cumhuriyet gazetesi, 17 Ağustos 1968).

Açıklama göstermiştir ki en büyük bankalarımız dahi, bu değerli yerde boş arazi beklerek arsa spekülasyonuna katılmaktadırlar. Burada Celâl Bayar'ın da on bin metrekareslik arsası bulunmaktadır. Arsa, Bayar'ın bakan ya da başbakan olduğu 1937 yılında metre karesi 3 liradan alınmıştır. Son karara kadar metre kare değeri 800 - 900 lira iken, 10 kat inşaatla izin verilmesiyle bu değer 1500 - 1600 liraya fırlamıştır. Arsanın alınıc bedeli 1937 yılında 30 bin lira, bugün ise değeri 15 milyon liradır. Fiyat artışı 500 kattır. En dürüst bilinen politikacılarımız dahi tamamen meşru sayılan bu yoldan önemli servetler sağlamışlardır.

alacaklar» ve «tahsili gayr-i kabil alacaklar» yer almaktadır. Uzmanların ifadelerine göre, «diğer aktifler»deki kredilerin yüzde 80 kadarı batmıştır ve bu hesap, 1964 yılında 3 milyar 147 milyonu, 1965 yılında ise 3 milyar 584 milyonu bulmuştur. 3 milyar civarında batmış kredi, bankacılık furçasının ne anlama geldiğini açıkça göstermeye yeterli bir rakamdır.

Halkın mevduatı ile vurgun vurmak için akıl almaz yollara başvurulmuştur. Bunlardan biri, paravan şirketlerdir. Bir kısım banka kurucuları, halktan toplayacakları mevduatı aktarabilecekleri gölge şirketler teşkil etmektedirler. Bu şirketlere yüksek krediler açılmaktadır. Bunlar kredileri ödemeyecek, hattâ hileli iflâsa gideceklerdir. Krediye muhtaç firmalar da, fazla kredi alabilmek için birçok paravan şirket kurmakta ve bu şirketler aracılığı ile sağladıkları krediyi başka yerlere aktarmakta ve birçok halde kredinin tahsili mümkün olmamaktadır.

Toplanan kısa vâdeli mevduatın, banka kurucularının uzun vâdeli yatırımlarına aktarılması da, meselâ Türkiye Kredi Bankası gibi tanınmış işadamlarınca kurulmuş bir bankanın tasfiyesine yol açmıştır. Bankanın kurucuları arasında Şakir Kesebir, Mithat Nemli, Hayri İpar, Halil Ali Bezmen vb. gibi muteber işadamları vardır. Banka, başta porselen sanayii olmak üzere, kurucularına avantajlı krediler açmıştır. Bu krediler ödenmeyince, banka tasfiyeye gitmiştir. Batak krediler, 1964 yılında 53 milyon liraya yükselmiştir.

Mevduat yarışında, özellikle zayıf bankalar, en yüksek faiz yüzde 6,5 iken, bazen yüzde 20 faiz vermeyi kabul etmektedir. Meselâ 100 bin lira yatırıma 120 bin lira üzerinden cüzdan verilmektedir. Aynı gün banka bu 100 bin lirayı bir tüccara kredi olarak vermekte, fakat onu 120 bin lira borçlandırmaktadır. Bankanın kazancı, alacağı yüzde 10,5 kanuni faizdir. Ne var ki, çok yüksek faizler borç alanlar, genellikle avantüriye tüccardır. Para, birçok halde batmakta, banka sıkıntıya düşmektedir.

Kredi yolsuzluğunun başka bir önemli kaynağı, teminat mektuplarıdır. Bankanın kefaleti anlamına gelen teminat mektupları, genellikle devlet ihalelerine giren müteahhitlere verilmektedir. Bu usul sorumsuzca kullanılmış ve 27 Mayıs'tan önce teminat mektubu karşılığı çeşitli işlere giren müteahhit firmaların pek azı 1960 krizine dayanabilmiştir. Peşpeşe iflâs eden müteahhitlerin, teminat akçesi yerine verdikleri teminat mektuplarının bedelini, bankalar ödemek zorunda kalmıştır. Ödediği parayı firmadan ya da kefilinden tahsil edemeyen bankalar güç duruma düşmüşlerdir. Banka tasfiyelerinde, bu teminat mektuplarının payı büyüktür. Ayrıca müteahhitler, teminat mektuplarına dayanarak, devletten avanslar almışlardır. Bu avansları da kurtarmak her zaman mümkün olmamıştır.

Kredi yağmasında daha çok çeşitli yollar vardır. Konkordatoya giden ünlü bir otobüs şirketinin kurucusu M. H., büyük bir şehrin ismini taşıyan bankaya ait 2,5 milyon liralık hisse senedini tek kuruş ödmeden uzun vâdeli bono karşılığı satın almıştır. En büyük hissedar olarak bankadan 3,5 milyon lira kredi çekmiştir. Elindeki hisse senetlerini, asıl işi madencilikle uğraşmak olan bir devlet bankasına rehin ederek oradan da 2,5 milyon lira sağlamıştır. Bütün bu ustalıklarla kurduğu otobüs şirketi, daha milyonlarca kredi elde etmiştir. Şirket nihayet 24 milyon lira borca karşılık, 7 milyon lira mevcutla konkordato talep etmiştir.

Bir saz sanatkârı ve hanım arkadaşı, Raybank'tan sağladığı krediyle 125 bin lira sermayeli ufak bir şirket kurmuşlardır. Sonra Raybank bu şirkete büyük krediler açmıştır. Tasfiye edilen Raybank'a şirketin 4 milyon lira borcu vardır. Raybank ile ilgili 161 yolsuzluk belgesi mevcuttur.

Türkiye Kredi Bankası, iş hayatına atılan bir İstanbul defterdarına, Hazine'ye ait paraların bir kısmını mevduat olarak bankaya yatırdığı için, büyük krediler açmıştır. Hikâye, defterdarın intiharıyla sonuçlanmıştır.

Tasfiye edilen Tutum Bankası'nın da hikâyesi ilginçtir. Banka, esas itibarıyla, Amaç Ticaret Şirketi'ne açtığı ölçsüz krediler yüzünden tasfiye olunmuştur. Ufak bir banka iken, sermayesi 1956 yılında 3 milyon liradan 10 milyon liraya çıkarılmıştır. Bu 7 milyon lirayı Emlâk ve Kredi Bankası ile Emekli Sandığı ödemiştir. Tutum Bankası, 26 milyon lira batak

kredi açmıştır ki, bu, aktifinin yüzde 67,5'ini teşkil etmektedir! Bu durumda tabii ki, sermaye elden çıktığı gibi, 25 milyon lira bir zarar doğmuştur.

27 Mayıs'tan sonra, halktan topladıkları mevduatı ödeyemeyecek duruma gelen bankaların tasfiyesi için bir fon kurulmuştur. Bankalar, tasarruf ve ticari mevduat toplamının binde yarımı oranındaki bir parayı bu fona yatırmakla yükümlü tutulmuşlardır. Ne var ki, bu fonda beş yılda ancak 25 milyon lira birikmiştir. Oysa 1967 Eylülü sonuna kadar bu hesaptan 256 milyon lira ödeme yapılmıştır. Tasfiye edilen bankaların zararlarının 500 milyon lirayı bulacağı hesaplanmaktadır. Merkez Bankası, para basarak, alacaklılara bu parayı ödemek durumundadır. Sonuç olarak, halktan toplanan mevduatın şüpheli kredilere yatırılmasından doğan zararı devlet ödemekte ve halk da parasını alabilmek için uzun süre beklemek zorunda kalmaktadır.

Özel bankalara nazaran, çok daha yüksek öz kaynaklara sahip devlet bankaları ise, politik güce dayanarak geniş krediler elde etme yolunda çok daha büyük tahribata uğramışlardır. Politik gücü ellerinde tutan kişiler, devlet bankalarının olanaklarını kendilerini destekleyenlerin hizmetinde kullanmışlardır. 1964 yılında özel yerli bankaların «diğer aktifler» hesabı, tasfiye edilen bankalar hâriç, 502 milyon lira tutarken, devlet bankalarında bu miktar 2 milyar 502 milyon liraya ulaşmaktaydı.

Siyasi iktidara dayanarak yürütülen bu kredi yolsuzluklarının tipik bir örneği, Oğuz Akal ve şirketlerine Ziraat Bankası'nın açtığı 76 milyon liralık kredidir. Oğuz Akal, çeşitli yollardan önemli bakanların desteğini sağlayarak devlet bankasından malî kudretinin çok üstünde büyük krediler elde etmiştir. Üstelik Oğuz Akal'ın Türk Alka firması, işe yaramaz bir demir ve çelik fabrikası tesislerini bir Amerikan firmasından taksitle ithal etmiştir. Oğuz Akal, bu tesislerden kalan 914 bin dolar borcunu ödememiştir. Ziraat Bankası, teminat mektubu vermiş durumdadır. Fakat Amerikan firması taahhütlerini yerine getirmediği için, banka, Oğuz Akal'ın borcunu yüklenmeyi reddetmiştir. Bu noktada Amerikan Hükümeti işe karışmıştır. O zamanlar senatör olan ünlü politikacı Humphrey'nin çabalarıyla, Amerikan Yardım Kanunu'na, Amerikan firması - Ziraat Bankası anlaşmazlığına uygun düşen bir fıkra eklenmiştir. Bu fıkraya göre, «yardım gören hükümetin veya o hükümete bağlı bir teşekkülün teminat mektubu olduğu hallerde, yardım gören hükümet, bir Amerikan vatandaşına veya firmasına olan borcu ödemekten kaçınırsa, Amerikan yardımı kesilebilecektir.»

1 Ağustos 1962'den başlayarak yürürlüğe giren Dış Yardım Kanunu'nun bu hükmüne dayanarak, 13 Aralık 1962'de Amerikan Sefiri, Başbakan İnönü'ye gitmiş ve Oğuz Akal'ın borcunun 1 Şubat 1963 gününe kadar ödenmesini tavsiye etmiştir. Gerçi Başkan Kennedy'nin, firmanın borcu ödenmese bile, yardımı devam ettirme yetkisi vardır. Fakat bu yola giderse, Başkan, Kongre karşısında güç durumda kalabilecektir. Nitekim 14 Aralık 1962 günü, American Manufacturer Association'ın yemekli toplantısında, bir soru üzerine, Başkan Kennedy, «Türk Hükümeti, yolsuzluklardan suçlu gördüğü ve hâlen idam edilmiş bulunan bir bakanın devrine ait borçları ödemek istemiyor» demiş ve bu yüzden dış yardımın kesilebileceğini ihsas etmiştir. Bunun üzerine, Türk Hükümeti, bir kanun tasarısı sevk ederek, Ziraat Bankası'nın ödemeyi reddettiği 10 milyon lira alacağın Hazine'den ödenmesini sağlamıştır. İşin dikkat çekici başka bir yönü, Menderes döneminde bile «Meclis Tahkikatı»na konu olan bu kredi yolsuzluğunun baş aktörlerinden biri muteber bir milletvekili, bir diğeri senatör, öbürü de muteber bir tüccar olarak kalabilmektedir. 3,5 milyar lirayı bulan batakl kredilerin, suçlusu yok gibidir. Başbakanlık Yüksek Denetleme Kurulu uzmanlarından Hilmi Özgen'in sözleriyle, «Birçok istisnalarla ana ilkelerinden ayrılan Bankalar Kanunu, hatırlı kişilerin ve banka kodamanlarının zorlamasıyla büsbütün çığından çıkarak, büyük yolsuzlukların yapılmasına imkân hazırlamış ve bu yolsuzluklar o derece kitabına uydurulmuştur ki, Yassıada duruşmalarında ve ondan sonraki takibat döneminde bu suçlulardan hiçbirini hakkında ceza tatbiki mümkün olmamıştır.»

«Bir bankayı batıran becerikli idareciler, sermaye çevreleri arasındaki mesleki daya-

nışma gereğince, hemen bir başka bankada görevlendirilmekte ve batırdığı bankadaki kıymetli tecrübelerinden yeni bankanın da istifade etmesi imkânı sağlanmaktadır.»⁵⁴⁸

Böyle sıhhsiz biçimde gelişen bir bankacılık düzeninin daha çok spekülatif faaliyetlere yönelmesini, ekonomik kalkınmada üzerine düşen rolü oynamaktan hayli uzak kalmasını ve kapkaç bir kapitalizmin hastalıklarını taşımasını normal saymak lâzımdır.

Bankacılık gibi hızla gelişen bir faaliyet alanı sigortacılık olmuştur. Son zamanlarda faaliyete geçen yerli sigorta şirketleri, genellikle bankaların teşebbüsüyle kurulmuşlardır. Kredi gücünü elinde tutan bankalar, müşterilerinin sigorta işlerini kolayca elde edebilmekte ve böylece sağladıkları fonlardan bankacılık işlerinde yararlanmaktadırlar. Üstelik, sigortacılık kârlı bir faaliyet alanıdır. 1951 - 1960 döneminde yangın, kaza, nakliyat ve hayat branşlarında 1 milyar liraya yakın prim toplanmıştır, ödenen tazminat toplamı ise 365 milyon lira kadardır. Aradaki fark, 600 milyon lirayı aşmaktadır. Sigorta şirketleri, ayrıca, bu fonları işleterek mali gelirler de sağlamaktadır. Öte yandan Türkiye'de sigortacılık pek rizikolu bir faaliyet değildir. Sigorta şirketleri, topladıkları primin pek azını üzerlerinde muhafaza etmekte, bunların büyük kısmını dışarıdaki büyük sigorta şirketlerine devretmektedirler. Devlet Planlama Teşkilâtı'nın *Türkiye'de Sigorta Sorunu* adlı incelemesinde belirtildiği üzere, sigorta şirketleri, «bütün portföylerini yurt dışındaki reasürörlere devretmek suretiyle bir sigorta şirketinden ziyade, komisyoncu mahiyetinde iş görmektedirler.»⁵⁴⁹ Yılda net 20 - 25 milyon lira döviz, yurt dışına gitmektedir.

Bu sebeplerle, prim portföyünün küçüklüğüne ve gelişmesinin yavaşlığına rağmen, sigorta şirketlerinin sayısı, yıldan yıla artmıştır. Özellikle son yıllarda yabancı sigorta şirketlerinin sayısı çoğalarak, 1964 yılında 22'yi bulmuştur. Bunlar, milletlerarası piyasada pek az tanınan yabancı şirketlerdir. DPT etüdüne göre, «prim portföyünün küçük ve portföyün gelişmesinin yavaş olmasına mukabil, bunu paylaşma durumunda olan yerli ve yabancı sigorta şirketlerinin sayıları fazladır ve devamlı olarak artmaktadır.

Buna rağmen, sigorta şirketlerinin kârları dikkat çekecek miktardadır.»

«Daha çok yabancı ülkelerdeki ana kuruluşlara imkân ölçüsünde iş temin etmek için

*Bankacılık, bugün de yukarıda belirtilen ölçülere uygun biçimde işlemektedir. Görevlerinden alınan üç Ziraat Bankası Genel Müdür Muavini, bunun nedenini şöyle açıklamışlardır: «Ziraat Bankası, aslında zirai kredi veren bir kuruluştur. Çiftçi ihtiyaçlarını tam olarak karşılamaya kaynakları müsait değilken, Başbakan ve Ticaret Bakanı, bankayı, Antakya'daki Akış firmasını korumaya memur etmiştir. İstenilen şudur: Ziraat Bankası, İş Bankası ile birlikte, iflâs etmiş olan bu müesseseyi ele alacak, yatırım yapacak, beş yıl işletecek ve bu süre sonunda, bugünkü sahiplerine bugünkü kıymetleri üzerinden yıpranma, demode olma vs. dikkate alınmadan fabrikayı iade edecektir. Bir kişiyi daha da zengin etme pahasına, devlet kuruluşlarına bu kadar risk yüklemek günahur.»

Üç Genel Müdür Muavini, iddialarına göre, bu teklife karşı çıktıkları için görevlerinden uzaklaştırılmaya kalkışılmıştır. Yerlerine getirilmek istenenler hakkında da şu bilgiyi vermektedirler: Bunlardan birinin, reklam işlerindeki yolsuzlukları tesbit olunmuştur. İkincisi bir çukolata fabrikasına 4 milyon lira usulsüz kredi açmış ve bu kredi batmıştır. Üçüncüsü, usulsüz açtığı kredilerle, bankayı geniş ölçüde zarara sokmuştur. Hakkında banka müfettişlerince iki konuda rapor düzenlenmiş ve Yönetim Kurulunca teklif edilen cezalar 1966 yılı sonunda onaylanmıştır. Önceden reklam işlerine bakan genel müdür yardımcısı, kendisiyle ilgili yolsuzluk iddialarının asılsız olduğunu söylemektedir. (*Ulus gazetesi*, 22 Temmuz 1968).

Milliyet gazetesi, Ulus'un haberini tamamlamaktadır. Milliyet'e göre, 1953 - 1954'te kurulan Akış, işçi ücretlerini ödeyemez hale gelmiş ve hükümetten yardım istemiştir. Sınai Kalkınma Bankası uzmanları, Akış'in durumunu incelemiş ve bir rapor hazırlamıştır. Raporda şöyle denilmektedir: «12 milyon lira sermaye ile kurulduğu halde, firma, İş Bankası, Akbank ve Ziraat Bankalarına onar milyondan 30 milyon lira borçludur. Ayrıca vergi ve sigorta primleri borçları da 10 milyon bulmaktadır. Buna rağmen yüzde 75'i Mahmut Has ve ailesine ait olan sermayeden, ortaklar 11 milyon lira çekmişler, şirketi tam bir iflâsa götürmüşlerdir.»

Ajacıklı bankalar, hissedarlarla yaptıkları bir toplantıda, fabrikayı kurtarmak için şöyle bir formül bulmuşlardır: Firmanın hisseleri geçici bir süre 1 lira değerinden bankalara geçecek, bankalar gerekli yatırımları yapıp durumu düzelttikten sonra, hisse senetleri gene 1 lira değer üzerinden eski sahiplerine geçecektir. Ziraat Bankası'nın üç Genel Müdür Muavini, hisse senetlerinin 1 liradan eski sahiplerine devrini reddetmişler ve görevlerinden edilmek istenmişlerdir (*Milliyet gazetesi*, 29 Temmuz 1968).

Olay, yetkililerce yalanlanamamıştır.

faaliyet gösteren bu şirketlerin mümessillerinin sayılarının gün geçtikçe artması, sistemin daha fazla dağılmasına sebep olmaktadır.»⁵⁵⁰

Diğer birçok alanda görüldüğü gibi, sigorta alanında da en büyük ve tatlı müşteri, devlettir. 1958 - 1962 döneminde kamu kuruluşları 67 milyar lira tutarındaki varlıklarını sigorta ettirmişler ve bunun için 286 milyon lira prim ödemişlerdir. Bu dönemde aldıkları hasar tazminatı ise, 61 milyon liradan ibarettir. Aradaki fark, 225 milyon liradır ki, bu da yılda ortalama 60 milyon lira tutmaktadır. Bunun büyükçe bir kısmı, kamu iştiraki bulunan sigorta şirketlerine gitmekle birlikte, özel sigorta şirketleri de bundan yararlanmaktadır. Sigorta şirketlerinin aralarında anlaşma yapıp kamu kuruluşlarının sigorta işlerini paylaştıkları görülmektedir. Hattâ DPT etüdüne göre, «özel çıkarlar dolayısıyla, mevcut olmayan rizikolar için sigorta» yapılmaktadır.⁵⁵¹ Devlet sigorta primlerine gözdiken sigorta şirketleri, bazı hallerde gayr-i meşrû rekabete girişmektedirler. DPT araştırması, indirim yapılarak alınan bir işte, sigorta şirketinin «kuruluşun yöneticileriyle anlaşarak, kuruluş aleyhine hasarları az göstermek veya ucuz yollardan gereğinden kötü onarmak yoluna» gittiğini yazmaktadır. Araştırmaya göre, devlet, «kamu sektörü dışında özel sektörden pek az istihsal yapabilen ve özel sektörden yaptıkları istihsalın de primini tahsil etmekte türlü problemlerle karşılaşan» özel sigorta şirketleri için, «peşin para ödeyen emin ve zengin müşteri»dir.⁵⁵²

Sigorta şirketlerinin etrafında, sayıları 1300'e yaklaşan acentalar yer almaktadır. Acentalar, yüzde 7,5 ilâ 35 arasında komisyon almaktadırlar. Fakat bunların sigorta şirketleri adına prim toplayıp, kendi işlerinde kullanmaları sık sık görülmektedir. Özellikle kamu sektörünün, hiçbir lüzum yokken, sigorta işlerinde ısrarla aracı acentaya başvurmaları dikkati çekmektedir. DPT araştırması, «istihsal üzerinden yüzde 35'e kadar ödenen acenta komisyonları sebebiyle, kamu iktisadî kuruluşlarının her yıl 20 - 25 milyon civarında bir varlıklarının aracılardan cebine gitmesi»nden söz etmektedir.⁵⁵³ Üstelik bu acentalardan, sigorta şirketlerinin primlerini tahsil etmesi çok zaman kolay olmamaktadır. Meselâ bir devlet şirketi olan Güven Sigorta'nın 1960'tan önceki Ankara Acentası, büyük bir sinemanın sahibi bulunan tanınmış bir işadamdır. Güven Sigorta, Ankara Acentasından alacağı olan 5,5 milyon lira tutarındaki primi tahsil edememiştir. Ayrıca acenta, devlet şirketini, 1960 yılına kadar yaptığı işlerden 2,5 milyon lira zarara sokmuştur. Güven Sigorta'nın acentalarından tahsil edemediği primler tutarı, 1963 yılı sonunda 16,3 milyon liraya yükselmiştir.

Görüldüğü üzere, bankacılık gibi sıhhsiz bir aşırı gelişme gösteren sigortacılık, zorunlu bir faaliyet olduğu halde, daha çok kamu kuruluşları fonlarının yağmasına yönelmiş ve parazit bir karakter kazanmıştır. Üstelik bu şirketler, büyük yabancı sigorta şirketlerinin komisyoncusu gibi çalışmaktadırlar. Bununla birlikte, sigortacılık, bankacılığın gölgesinde gelişen ve gittikçe önemi artan bir kapitalist faaliyet olmuştur.

Sigortacılık ve bankacılık gibi gelişen başka bir faaliyet alanı, dış ticarettir. Dövizin bol olduğu yıllarda ithal mallarına olan yüksek talep, ithalâtçıların ve yabancı firma mümessillerinin iş hacmini ve kârlarını büyük ölçülere çıkarmıştır. İş çevreleri birçok yeni yabancı firma mümessillikleri elde ederek dış âlemle ilişkilerini iyice kuvvetlendirmişlerdir. Kore Savaşı konjonktürü, tarım ürünlerinin bol olduğu bir dönemde, ihracatçı firmaları geliştirmiştir. Daha sonraki yıllarda dış ticaret hacmi daralmakla birlikte, dövizin resmî kuru ile gerçek değeri arasındaki büyük fark, dış ticareti çok kârlı bir faaliyet hâline getirmiştir. Özellikle krom ihracında görüldüğü üzere, yüksek tenörlü kromu düşük tenörlü gösterip dışarıda «kaçak» döviz elde etmek, takas sayesinde ithalât yapmak, iş çevrelerince imrenilen işler olmuştur. İthalât, yüksek fiyatlarla yapılmıştır. Dış ticaret yolsuzlukları o kadar artmıştır ki, 1956 yılında «İthal Malları Fiyat Kontrol Dairesi» kurulmuştur. Daire, ithal fiyatları ile dünya fiyatlarını karşılaştırmak ve aradaki fark çok büyükse, ithal vizesi vermeyi reddetmekle görevlidir. Dairenin pek etkili olduğu iddia edilemezse de, kuruluşu, dış ticaret yoluyla döviz kaçakçılığının varlığının hükümetçe kabulü anlamına gelmektedir. İdris

Küçükömer, bu dönemde 1 milyar dolara yaklaşan miktarda, dış ticaret yoluyla dışarıya döviz kaçırıldığını tahmin etmektedir. Her tahmin gibi, bu rakamda yanılma payı küçük ya da büyük olabilir. Fakat dış ticaret yoluyla, çeşitli biçimlerde önemli bir döviz kaçakçılığının gerçekleştirildiği muhakkaktır.

Dış ticarete, yabancı ülkelerde aile bağlarıyla kudretli bir şebeke kurmuş olan Musevi tüccarlar, bu dönemde de egemenliklerini sürdürmüşlerdir. Dış ticaret firmalarının büyük ölçüde çoğalmasına rağmen, esas itibarıyla az sayıda belli firmalar ithalât ve ihracata egemen olmuş ve son derece çapraşık yollardan büyük kazançlar sağlamışlardır. Hilmi Özgen'in sözleriyle, «giderek daha da ince metodlarla gelişen bu sistem, her memlekette dış ticaret piyasasını elinde bulunduran Yahudi kurmayların yardımıyla öyle çapraşık bir makina hâlini almıştır ki, en iyiniyetli devlet adamlarının bile bu düzeni kavramasına ve hile yollarını tıkayabilmesine imkân kalmamıştır.»⁵⁵⁴

Döviz sıkıntısı çekildiği yıllarda bütün mesele, müsaade elde edebilmekten ibarettir. İthalâtçı kazançları, dış piyasalarda bilgi ve maharet göstererek değil, Ankara'da bakanlık kapılarında sağlanmaktadır. Döviz tahsisi, hangi ölçüye göre verilecektir? İthalât müsaadesi alabilmek için, meşru ya da gayr-i meşru yollardan her kapıyı zorlayan işadamları arasında nasıl şiddetli bir mücadelenin geçtiği, İttihat ve Terakki iktidarının Birinci Dünya Savaşı yıllarını hatırlatır biçimde siyasi iktidarın nasıl güçlü bir baskı altında kaldığı kolayca tahmin edilebilir. Siyasi iktidar, ihaleler ve devlet bankalarından kredi verdirebilme olanağı gibi döviz tahsisi işini de kendinden yana büyük zenginler yetiştirme yolunda kullanmıştır. Ziraat Bankası kredilerine dayanarak krom ihraç edip demir-çelik tesisi ithal etme biçimindeki Oğuz Akal olayı, bunun tipik örneklerinden biridir. Takasın yasaklandığı yıllarda, nüfuzlu kişilere verilen özel takas izinleri, günümüzün ünlü bazı milyonerlerini yaratmıştır. Meselâ ön planda bir armatör, Zonguldak kömür madenlerinin yetiştirdiği bir mühendistir. Zorlu ve Sarol'un, üyeleri arasında bulunduğu «Döviz Komitesi»nden krom ihraç edip karşılığında gemi getirme müsaadesini elde etmiştir. Devlet hizmetinden gelen eski maden mühendisi, şimdi büyük bir armatör ve Krupp mümessilidir. Bir İngiliz firmasının işbirliği ile kamyon montajına girerek sanayici sıfatını da kazanmıştır.

Hammallıktan başlayarak Türkiye'nin bellibaşlı işadamlarından biri hâline gelen bir zât, büyük servetini, DP liderleri ile olan sıkı ilişkileriyle sağlamıştır. Bu zâtın Sanayi Kalkınma Bankası'nın geniş kredileriyle kurduğu dokuma fabrikası, imalatını satmada sıkıntı çekerken, ham bez ihraç eyleyip bunu emprime olarak geri getirmek ve bedelini pamukla ödemek müsaadesini siyasi nüfuz yoluyla elde edince, hızla gelişmiştir.

Öte yandan lâstik, çimento, demir vb. gibi büyük ihtiyaç maddelerinin tahsise tâbi tutulması, DP'li tüccarlara kârlı bir ticaret yolu açmıştır. İl ve ilçelerde, her kademedeki DP'li tüccar ve tüccar adayları, mal sıkıntısı ve karaborsadan, tahsisler yoluyla yararlanmışlardır. Particilik, kârlı bir ticaret hâline gelmiştir.

Bu örnekleri uzatmak mümkündür. Bir örnek-olay, DP'nin kapitalist imal mekanizmasının nasıl işlediğini göstermeye yeterlidir. 27 Mayıs'tan sonra, Maliye Bakanlığı uzmanları ile müfettişlerin hazırladıkları SEKA Raporu, bu konuda bir fikir verecek niteliktedir.

BİR ÖRNEK OLAY: SEKA

Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları (SEKA), kâğıt imal ve ithal tekeli elinde tutmaktadır. İşletmenin başına, Bakan Samet Ağaoğlu tarafından, «umum müdürlüğü vekâleten tedvire memur» bir yönetici getirilmiştir. Bu yönetici, 1941 yılında iplik dağıtım işindeki kusurundan dolayı, Millî Korunma Kanunu gereğince memuriyetten ihraç edilmiş bir kişidir. 1946 yılında aynı zât, Sümerbank'ın kundura sanayiinde çalışırken müessese ihtiyacından fazla deri satın aldığı için Umum Müdürlük emrine alınmış ve memuriyetten ayrılmıştır.

SEKA'nın başına getirilince, bu zât, yukarıdan gelen telkinleri tam bir gayretkeşlikle yerine getirmiştir:

1 – 1956 yılında Amerikan yardımından 750 bin dolar selüloz odunu ve kraft selüloz ithaline ayrılmıştır. Kâğıt ithal tekeli elinde tutan SEKA, devlet tekeli de olsa, ithalât yine tüccar aracılığıyla yapıldığından, işi ihaleye çıkartmıştır. Fakat ihale, «kapalı zarf usulüne riayet edilmeksizin» Umum Müdür'ün «âşikâr kayırcılık gayreti» sayesinde, gerekli muvakkat teminatı daha yatırmamış olan Vedat Ağaoğlu'na (Verner Taşer Breker) verilmiştir. Alman asıllı bu zât, İşletmeler Bakanı'nın ticarete heveslenmiş eniştesidir. Bu imtiyazlı komisyoncuya, ithal malı teslim edildiği zaman ödenmesi gereken komisyon peşin olarak ödenmiştir. Ne var ki, Ağaoğlu'nun temsil ettiği İsveç firması, taahhüdünü şartname hükümleri içerisinde yerine getirmede kaytarıcı bir tutum takınmıştır. SEKA Umum Müdürü, komisyoncuyla birlikte İsveç'e giderek güçlükleri yenmeye çalışmıştır. Bu arada, ihalenin peşindeki Danon Danon firması, Ankara'ya Ağaoğlu ihalesinin usulsüzlüğü hakkında ihbarlar yağdırmaya başlamıştır. Danon Danon, Ağaoğlu'nun kat'i teminatı yatırmadığını ileri sürmüştür. İhbar üzerine, komisyoncunun eniştesi İşletmeler Bakanı'nın iş'arıyla, kat'i teminat bedeli, Sümerbank tarafından ödenmiştir. Danon Danon, ikinci bir ihbar yaparak paketleme, istifleme ve etiketleme konularının ihale şartnamesine dâhil olduğu halde, ayrı bir ihale konusu yapıldığını bildirmiştir. Bunun üzerine Umum Müdür ihale komisyonundan yeni bir karar çıkartmak istemişse de, komisyon direnmiş ve satıcı İsveç firması, bu şartlarda taahhüdünü yerine getirmekten vazgeçmiştir. Kat'i teminat bedeli SEKA'ya irat yazılmış, fakat İşletmeler Bakanı'nın isteğiyle bu bedeli ödeyen Sümerbank, parasını tahsil edememiştir. İhale başka bir firmaya verilmiş ve SEKA, Vedat Ağaoğlu ihalesine nazaran bu işten 140 bin lira kârlı çıkmıştır.

2 – Leningrat'tan odun naklettirilecektir. Eksiltmeyi Cerrahoğlu firması kazanmıştır. Mukavelede Cerrahoğlu'nun, odunu M. Eşref ve M. Bingül vapurlarıyla taşıyacağı ve taşıma bedelinin yüzde 90'ının Leningrat'ta mal yüklenince, geri kalanının İzmit'te ödeneceği belirtilmiştir. Fakat sonradan anlaşılmıştır ki, firma, M. Eşref ve M. Bingül diye ad koyduğu gemilere henüz sahip değildir. Gemiler, taşıma sözleşmesi imzalandıktan sonra Amsterdam'da satın alınacaktır. Cerrahoğlu firması, gemileri alabilmek için odun taşıma bedeline mahsuben SEKA'dan 1 milyon lira avans istemektedir. Hukuk Müşavirliğinin «Biz kredi veremeyiz» demesine rağmen, Umum Müdür, Cerrahoğlu firmasına 1 milyonu vermiştir. Umum Müdür, 27 Mayıs'tan sonra Tahkikat Komisyonu'na, Maliye Bakanı Hasan Polatkan'dan telefonla emir aldığı için bu işi yaptığını söylemiştir. Tahkikat Komisyonu Raporunda şöyle denilmektedir: «Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın Cerrahoğlu firması ile olan alâkası ayrıca incelenmeye değer bir keyfiyettir. Yapı ve Kredi Bankası İstanbul Merkezine düşük Maliye Bakanı tarafından Cerrahoğlu firması lehine verilmiş kayırcı şifahi telefon emirleri, adı geçen bankanın umum müdürlüğü tarafından memuriyetimize vesikalarıyla birlikte beyan edilmiştir.»

Bakanların baskısı ile kredi ve avanslar sağlayarak ve devlete ait navlunlarla çok kısa sürede gemi bedellerini garanti altına alarak armatörlük yolunda büyük hamleler yapanların sayısı az değildir.

3 – SEKA'nın en çok bağlantı yaptığı firma, Ermeni vatandaşlarımızdan Fuat Süren'in egemenliğindeki Transtürk'tür. Türkiye'nin bugün de en kudretli ithalât ve ihracat firmalarından biri olan Transtürk, Tahkikat Komisyonu Raporunda şöyle tanıtılmaktadır: «Transtürk Şirketi'ni idare edenler ve bilhassa Fuat Süren ismindeki zât, Türkiye piyasasında geniş mali imkânları ile büyük devlet işletmeleri ihalelerine iştirak etmekte ve çok defa ihaleleri kendi inhisarında tutmaktadır.

Fuat Süren, Türkiye'nin son zamanlarda karşılaştığı ithal zorlukları karşısında, alınmış olan çeşitli ve karışık ithal kararnamelerinden ziyadesi ile istifade eden ve Avrupa piyasasını, mesleği icabı yakından tâkip ettiği için iyi bilen ve şahsiyeti hakkında türlü söylentiler bu-

lunan bir adamdır.» Bu zât, SEKA Umum Müdürü ile «läubalilik derecesinde bir samimi-yet» kurmuştur. «Fuat Süren'in işletme dâhilinde davranışı da bütün personelin dikkatini çekebilecek derecede cür'etkârane bir mahiyet arz etmektedir.» Fuat Süren, bu ilişkilerden yararlanmasını bilmiştir. İthalât mekanizmasının nasıl işlediğini görmek bakımından Trans-türk - SEKA ilişkileri ilgi çekicidir:

- 1959 yılında döviz olanaklarının genişlemesi üzerine, Avrupa Para Anlaşması (APA) ülkelerinden alınmak şartıyla, 500 bin dolar tutarında gazete kâğıdı ithali kararlaştırılmış ve firmalardan teklif istenmiştir. APA ve serbest döviz esasına uymayan, kliring memleketleri menşe gösteren teklifler reddolunmuş ve ithalât işi en ucuz fiyat veren Transtürk'e verilmiştir. Transtürk, serbest dövizle yapılmış göstermekle birlikte, aslında kâğıdı kliringli memleket Finlandiya'dan getirme kararındadır. Umum Müdür de bundan haberdardır. Firma, şöyle bir yola başvurmuştur: Teklif mektuplarında satıcı ve fabrika isim ve adresleri açıkça bildirildiği halde, Transtürk, «menşe: APA veya serbest dolar memleketleri, satıcı: Intercontinental Development and Trading Co. Vadua-Lichtenstein» diye beyanda bulunmakla yetinmiştir. Lichtenstein, İsviçre'nin Güneyinde, kâğıt sanayiine sahip olmayan bir kukla devlettir.

İhale bitince, akreditif muamelesine başlanmış, normal olarak bilinen ve kabul edilen «Union de Banque Suisse - Bern»de akreditif açılması için gerekli talimat verilmiştir. Transtürk, akreditifin «Banque pour le Commerce Suisse- Israélien, Geneve» de açılmasını istemiştir. Firma, ayrıca, akreditifin eski İsviçre kliring hesabından tesis edildiğini ileri sürerek, APA serbest doları olarak çok acele tebdilini ve gecikmelere yol açacağı için ithal kâğıdının ekspertizinden vazgeçilmesini talep etmiştir.

Bu işler gerçekleştirilirken, Lichtenstein ülkesindeki firma, akreditifin geç tebliğ edildiğini, bu gecikmeden doğan giderlerin bir kısmını karşılamak amacıyla, menşe şahadetnamesini tasdik ettirmekten vazgeçtiğini Transtürk'e bildirmiştir. Transtürk, kâğıtlar «An-vers'ten yüklendi. Menşe şahadetnamesi tasdiki istemeyin» demektedir. Fin menşeli gazete kâğıdı, böylece, serbest dolar bölgesinden diye getirilmek istenmiştir. Gemi kaptanı, malların Finlandiya'dan geldiğini, fakat alınan emre göre Anvers limanında 6 saat kadar açıkta beklediğini açıklamıştır. Oldu-bitti ile getirilen kâğıdın yurda ithali için Transtürk, SEKA ile bir protokol imzalamayı başarmıştır. İlk siparişin şartname dışında gerçekleşmesinden dolayı işletmenin uğradığı zarar ziyan hesaplanmış ve Transtürk'ten 1 milyon 69 bin lira tazminat istenmiştir,

- 1957 Ağustosunda Transtürk aracılığıyla Fin şirketi Metex'ten 4,5 milyon dolar tutarında, dördüncü kâğıt fabrikası tesisleri imal ve ithali konusunda bir sözleşme imzalanmıştır. Metex, bedeli taksit taksit ödendikçe, tesisleri parça parça teslim edecektir. Transferde bazı gecikmeler olmuş, fakat neticede, 4,5 milyon doların tamamı transfer edilmiştir. Fakat tesislerin imaline henüz başlanmış bile değildir. Bu mevsimsiz transferin, Umum Müdür'ün himaye ettiği «Transtürk firmasının yaptığı telkinlere uygun olarak çeşitli ve dolambaçlı kombinezonlarla» gerçekleştirildiği anlaşılmıştır.

- Rusya'dan SEKA'ya satılan tomruk bedeliyle ilgili komisyon ücretinde Transtürk'e gerekmediği halde kur farkı tanınmış ve firmaya 292 bin lira fazlasıyla 828 bin lira ödenmiştir. Ayrıca Transtürk'e bu iş için cömertçe avanslar verilmiştir. Mukavele yürürlüğe girer girmez, teminat mektubu istenmeden firmaya 1 milyon 840 bin lira avans sağlanmıştır.

- 1957 Haziranında Transtürk ile odun selülozu tesislerinin kapasitesini 24 saatte 114 tona çıkartmak için bir sözleşme imzalanmıştır. Transtürk, gerekli makina ve tesisleri sağlayacak, Metex ise mühendislik hizmetlerini yerine getirecektir. 750 bin dolar tutarındaki sözleşme, işlememiştir. Aradan iki yıl geçmiş, Transtürk müteahhitlikten çıkarılarak, bu sefer eski mühendislik firması Metex ile yeni sözleşme imzalanmıştır. Yeni sözleşme ile, kapasitede 16 tonluk önemsiz bir artış görülmekte, fakat fiyat iki kata çıkartılmaktadır. Transtürk müteahhitlikten çıkmıştır, ama Metex'in mümessili olarak yine sahnededir.

Transtürk taahhüdünü yerine getirmediği için, tesislere 750 bin dolar fazla para ödem gerekmiştir. Taahhüdünü yerine getirmeyen Transtürk aleyhine kanunî işlem yapma yoluna gidilmemiştir.

4 – Umum Müdür, gazete kâğıdı mübayaalarını tek başına yapma yetkisini elde etmiştir. Bu mübayaalar, tamamen usulsüz ve yolsuz yürütülmüştür. Tahkikat Komisyonu, 1,5 milyon dolara yaklaşan bu mübayaaların hemen hemen tamamının Sigalla Biraderler'in mümessili olduğu firmalardan yapılmasını «dikkat çekici» bulmaktadır.

5 – Fabrikanın satışları peşin parayla olduğu halde, DP Genel Merkezi adına bedeli ödenmeden 1,5 milyon liralık kâğıt ve karton gönderilmiştir. DP'nin yayın organı Zafer gazetesi için de aynı yola gidilmiştir.

6 – Bayar'ın damadı Kütahya Milletvekili Ahmet Gürsoy'un devamlı ısrarıyla, Kütahya'da saphane kurma gibi verimsiz bir işe kalkışılmış ve 448 bin lira boş yere harcanmıştır.

7 – DP hizmetindeki çeşitli kişilere çıkarlar sağlanmıştır. İzmir Milletvekili Ömer Cebeci'nin ortak olduğu Salmer Şirketi'nin iki yıldır satamadığı fırınlanmış keresteler, bir ihtiyacı olmadığı halde, SEKA tarafından satın alınmıştır. Başbakanlık Müsteşarı'nın çiftliğinde mevcut kavakları, SEKA, şartnameye aykırı olarak usulsüz biçimde satın almıştır. Artvin Milletvekili Yaşar Gümüşel'e dergi çıkarmak gerekçesiyle kâğıt tahsis edilmiştir. Kâğıt, o zamanlar karaborsadadır ve fabrika fiyatının iki katına rahatlıkla müşteri bulmaktadır. Milletvekili dergi çıkartmadığı gibi, yapılan kontrolda kâğıtların mevcut olmadığı görülmüştür. Milletvekilleri Feyzi Boztepe ile Memiş Yazıcı'nın gazetelerine ihtiyaçlarının çok üstünde kâğıt tahsis edilmiştir. Milletvekili Hüsnü Yaman 580 bin liralık, Başbakanlık Müsteşarı'nın yakını bir hanım 1 milyon 650 bin liralık kâğıt tahsis almışlardır. Umum Müdür, bir çocukluk arkadaşına da 338 bin liralık kâğıt vermiş ve bu işi «arkadaşını kaldırmak için yaptığını» söylemiştir. İzmit DP il ve ilçe kurulu üyelerinden 15 kişinin kurduğu Kocaeli Ticaret ve Sanayi Limited Ortaklığı'na da aynı biçimde bir miktar kâğıt verilmiştir. Şirket ilgilileri, kâğıt satışlarında ihtisasları olmadığı için, satış işini bir aracıya devrettiklerini söylemişlerdir. Çamaşırsuyu imal eden DP'li bir gazeteciye, SEKA, piyasa fiyatının üçte biri bir bedelle yıllar boyu klor-alkali mamulleri sağlamıştır. İstifa eden bir umum müdür muavinine, ifşaatta bulunmasın diye, cömertçe kâğıt tahsis olunmuştur. DP'nin bir propaganda töreni dolayısıyla, köyler halkını getirip götürmek üzere DP il başkanlığı kamyon kiralamış, fakat fabrikaya mal taşınmış gibi gösterilerek kamyon ücretini SEKA ödemiştir. SEKA'nın temsil masrafları incelenince, Cumhurbaşkanı'na havyar hediyesi gibi harcamaların dışında, DP ocaklarına, il ve ilçe yönetim kurullarına devamlı paralar verildiği görülmektedir.

8 – Umum müdür, icraatına karşı çıkan 23 yüksek kademe personelini görevlerinden uzaklaştırmıştır. Bunlardan dâvâ açan ikisine SEKA 316 bin lira tazminat ödemek zorunda kalmıştır.

Bu örnek, bir devlet teşebbüsünün olanakları kullanılarak, en büyük pay fabrika müteahhitlerine olmak üzere, her kademedeki politikacıya rütbesine göre nimetler dağıtıldığını ortaya koymaktadır. Bu nimet dağıtım işi, Türkiye çapında ve ısrarla yürütülmüştür. Nimet dağıtımından politikacıların ve bir kısım devlet personelinin sağladığı kişisel çıkarlar dışında, DP'ye de bir pay ayrılması yoluna gidilmiştir. Devletten çıkar sağlayan müteahhitler ve işadamları, bu çıkarları elde etmeden önce, partiye teberru taahhütlerinde bulunmaya zorlanmışlardır. Teberru işleri, özel ve gizli bir surette İş Bankası'nın çatısı altında, bankanın başında bulunan DP'li işadamı Üzeyir Avunduk tarafından yürütülmüştür. Meselâ İş Bankası'nın yalnız Yenicami Şubesine 1960 başlarında, birbuçuk aylık süre içinde 3 milyon 385 bin lira teberru yatırılmıştır. Partiye teberruda bulunan kişiler arasında Yakup Soyugenc, Raif Dinçkök, Sait Dormen, Naki Erenyol, Hilmi Bayındırlı, Refik Bezmen, Ömer Avni Yel gibi tanınmış işadamları ile General Elektrik, Dümeks Ticaret T. A. Ş. ve Yapı ve Kredi Bankası gibi büyük firmalar görülmektedir. Bu teberrurların hesap ve âkibeti, hiçbir

zaman meydana çıkmamıştır. Menderes iktidarı, işadamlarına sağlanan çıkarlardan parti adına ufak bir pay almakla yetinmemiş, son zamanlarda işadamlarının Vatan Cephesi'ne ve DP'ye geçmelerini istemiştir. Zenginleşme kaynakları iktidara bağlı olan bir kısım CHP'li büyük işadamları, partilerinden ayrılıp DP'ye girmişlerdir. Zenginliğinin ve kudretinin temelleri CHP desteği ile gerçekleşmiş ve partinin üst organlarında görev almış eski bir partili olan çok büyük bir işadamı dahi, partisinden istifa zorunda kalmıştır. Bu işadamı, partisinden istifa gerekçesini, «çalıştırdığım personele 8 milyon lira ücret ödüyorum. Yüzde 10 kâr hesabıyla 80 milyon lira ithalât yapabilmeliyim ki, bu ücreti verebileyim. İthalât lisansı iktidarın elinde...» diye açıklamaktadır.

Ticaret Odaları'nın büyüklerinden bir kısmı, iktidarın İnönü ve CHP aleyhindeki seri kampanyasına katılmışlardır. Meselâ Ankara Ticaret Odası Başkanı, İnönü'ye şu telgrafı çekmiştir: «Memleketin kalkınması ve milletimizin ileri ve müreffeh milletler seviyesine bir an evvel erişmesi için hummalı bir faaliyet ile geceli gündüzlü çalışan hükümetimize ellerinden gelen yardım vazifesini yapan ve mesleklerini vatansever bir feragatla icra eden Türk tüccarlarına ve işadamlarına karşı ileri sürdüğünüz ağır itham, isnat ve iftiralarınızı teessüf ve nefretle reddederiz.»

* «Mesleklerini vatansever bir feragatla icra eden Türk tüccarları ve işadamları» önce tatlı, sonra hızlı bir enflasyon ortamı içinde çalışmışlardır. Enflasyon, sâbit gelirlileri perişan ederken, iş çevrelerinin gelirini artırmıştır. *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*'nda yer alan hesaplara göre, 1950 - 1960 yılları arasında, dönem başı ve sonu itibarıyla, kamu kesiminde çalışan aylıklı ve ücretli memurların gelir dağılımından aldıkları pay yüzde 22 oranında kısılmıştır. İşçi sigortalarına bağlı işçilerin, gelir dağılımındaki kayıpları yüzde 10'un üstündedir. Tarım sektöründe üst ve orta çiftçiler durumlarını koruyabildikleri halde, az topraklı ve topraksız çiftçiler kayba uğramışlardır. Tarımda gelir dağılımı ortalama kaybı yüzde 7 olduğuna göre, az topraklı ve topraksız köylülerin kaybı, bu oranın hayli yukarısındadır. Sermaye ve taşınmaz mal sahiplerinin gelir dağılımındaki payları ise, öteki grupların kaybı ölçüsünde artmıştır. Enflasyon, fakirden zengine doğru bir gelir transferini gerçekleştirmiştir. Bu hesaplar, vâsıtalı vergiler hesaba katılmadan yapılmıştır. Vâsıtalı vergilerin daha çok dar gelirliye yüklendiği düşünülürse, bu zümrelerin gelir dağılımındaki kaybı, yukarıda belirtilenden daha fazladır. Kalkınma Planı, sonuç olarak şu hükme varmaktadır: «Memurlar, sanayi ve tarım işçilerinin gelir dağılımındaki kişisel paylarının gittikçe azalmasına karşı, sermaye, teşebbüs ve rant gelirleri sahiplerinin gelir dağılımındaki paylarının yükselmesi olduğu söylenebilir.»⁵⁵⁵

Demek ki, hızlı fiyat yükselmeleri, darlık ve karaborsa, emeği ile yaşayanların gelir dağılımındaki paylarının azalmasına ve hoşnutsuzluklarının çoğalmasına yol açarken, toprak ve sermaye sahiplerinin daha fazla zenginleşmesini sağlamıştır. Bir idari kararla bir anda milyonerler imal edilebilmiştir. Karaborsa, spekülasyon ve siyasi nüfuz dolayısıyla, büyük ve rahat kazanç yolları genişlemiştir. Darlığın yarattığı son derece pahalı, fakat o derece kalitesiz imalât, soygun ölçülerine varmıştır. Hırsızlık, yolsuzluk söylentileri almış yürümüştür. Menderes dahi, «Çalıyorlar, birader, çalıyorlar. Ne diyeyim, Allah belâsını versin! Ama ben ne yapayım? Ben başvekilim, müfettiş değilim ki» sözleriyle kendi uyguladığı politikanın sonuçlarından şikâyetçi olmuştur.⁵⁵⁶ Bu büyük kazançlar, yatırımlara değil, gösteriş tüketimine gitmiştir.

Kolayca zenginleşen sınıfların, çoğunluğun artan sıkıntı ve ıstırapıyla paralel giden lüks ve sefahatı, hoşnutsuzluğu körüklemiştir. «Mutlu azınlık» deyimi bu yılların ürünüdür ve kütlenin fakirleşmesi pahasına kolayca zenginleşen bir azınlığa karşı uyanan öfkeyi dile getirmektedir. Memur, subay, gençlik vb. grupları, bu hoşnutsuzluğu en derinden duymuşlardır. Muhalefetin artan gücü ve itibarı, hoşnutsuzluğun kitleleri de harekete getirdiğini göstermiştir. Savaş yıllarında yokluktan yararlanıp zenginleşenleri, «elinden gelse teneffüs ettiğimiz havayı ticaret metali yapmaya yeltenen gözüdoymaz vurguncu tüccar»

diye kınayan İnönü, bu sefer de benzer bir dil kullanma zorunluluğunu duymuştur: «Vaziyeti bahane ederek daha geniş kazanç peşinde koşanların hareketini tahlile lüzum yoktur. Onlar beğendiklerini yapsınlar. Ama hareketlerinin, kendilerine gayr-i meşru daha fazla kazanç değil, sadece dert sağlayacağını görecekler, ticaret hayatında kumar oynamanın âkıbetlerine en kısa zamanda katlanmak zorunda kalacaklardır. Bu husustaki kararımızın değişmez mahiyetini burada belirtmek isterim.»

Gerçi kolay yollardan hızla zenginleşen iş çevreleri, ticaret hayatında kumar oynamanın âkıbetlerine katlanmak zorunda kalmış değillerdir. Ama artan hoşnutsuzluk, siyasî mücadelede sertleşme ve nihayet 27 Mayıs, ekonomik plandaki başarısızlığın direkt sonucu olsa gerektir. Görünüşte 27 Mayıs hareketi, DP iktidarının şiddet tedbirleri ile yarattığı politik çıkmazın sonucudur. Ne var ki, bu politik çıkmazın temelinde, ekonomik çıkmaz yatmaktadır. Türkiye’de kapitalist gelişme çabası bir kez daha hoşnutsuzluk, sıkıntı ve hayal kırıklığı yaratmıştır. Halbuki tarımda büyük çapta üretim artışı, bol ithalat olanağı ve elverişli dış konjonktür dolayısıyla, devlet eliyle planlı bir sanayileşmeye gidilebilseydi, Türk ekonomisi sağlam ayaklar üzerine oturabilecek adımlar atabilirdi. Devlet eliyle kapitalist imali, pek az sanayileşme sağlamış ve geniş çapta kaynak israfına yol açmıştır. Türkiye’de özel sektörün gücünü savunmak için hazırlanmış bir Odalar Birliği Raporu dahi, Menderes dönemindeki kaynak israfını itiraf etmektedir: «Bütün azgelişmiş ülkelerde olduğu gibi, Türkiye’de de özel sektör yatırımlarının kısa devreli spekülasyon kazanç vaadeden sektörlerle aktığı iddia olunur. Böyle bir iddianın önemli ölçüde gerçeği aksettirdiğine şüphe yoktur.»⁵⁵⁷ Nitekim bu dönemde tarım dışındaki sanayi alanında sağlanan önemli üretim artışları, esas itibarıyla, devlet yatırımlarıyla mümkün olmuştur. En fazla gelişme gösteren şeker ve çimento sanayii, özelsilik iddialarına rağmen, aslında devlet eliyle kurulmuş ve geliştirilmiştir. Bununla birlikte, bu dönemde tüccar ve spekülasyon tarafı ağır basan bir kapitalist sınıf yaratılmıştır. Bir araştırmacı, bu konuda şu yargıya varmaktadır: «1950 - 1960 döneminin bütün başarısızlıklarına rağmen, 1950’den sonraki yılların en önemli özelliğinin Türk işadamları ve sanayiciler sınıfının gösterdiği hızlı gelişmedir. Ve Alec P. Alexander’a göre, ‘bu sınıfın varlığı gerçekten devrimsel bir gelişme göstermiştir’. Çünkü, Türk işadamları ve sanayiciler sınıfı 1923’te yok denecek kadar azken, geniş bir toplumsal sınıf hâline yükselmiştir.»⁵⁵⁸

Bu iddia, gerçeklerden çok, ABD’nin temennilerini yansıtmaktadır. ABD politikasının amaçlarından birini, bir Türk kapitalist sınıfı yaratmak teşkil etmiştir. Fakat gittikçe güçlenen bu sınıf, 1960’ta sanayi alanında henüz emekleme döneminde bulunmaktadır. 1960’tan sonra, bu sınıfı ticaretten sanayiye yönlendirmek için daha sistemli bir çaba gösterilecek ve bunda kısmen başarı sağlanacaktır. 27 Mayıs’tan sonraki dönem, daha sistemli ve görünüşe göre daha başarılı bir kapitalist imalatçılığı dönemi olacaktır.

VI PLANLI DÖNEMDE KAPİTALİZM

27 MAYIS

27 Mayıs'ın temelinde, ölçsüzce yürütülen bir kapitalist gelişmenin yarattığı büyük hoşnutsuzluklar yatmaktadır.

Şüphe yok ki, şiddetli bir enflasyonu körüklemekten kaçınarak, hoşnutsuzluğu belli bir süre hafifletmek olanağı vardır. Yalnız unutmamak gerekir ki, Türkiye'de kapitalizm, enflasyonist bir ortamda gelişmektedir ve Merkez Bankası musluklarını açmak için, kapitalist sınıf, iktidarları devamlı baskı altında tutmaktadır. Nitekim bugün de, az çok ölçülü enflasyonist bir politika izlenmektedir.

1960 - 1965 dönemindeki enflasyonist politikayı inceleyen Prof. Kenan Bulutoğlu, kamu sektörü açıklarıyla beslenen 1950- 1958 yıllarını «talep enflasyonu dönemi», 1959- 1965 yıllarını ise, «maliyet enflasyonu dönemi» olarak nitelemektedir. Bulutoğlu'na göre, 1959'- dan sonraki fiyat yükselmelerinde, müteşebbislerin mamullerine piyasadaki talebin müsaade ettiğinden de yüksek fiyat tesbit etmeleri ve bunu işsizlik ve durgunluktan çekinen para otoritelerine onaylatabilmeleri, önemli bir rol oynamaktadır. Böylece, kârları arttırmak suretiyle bir enflasyon doğmaktadır: «Maliyetler, enflasyonun birinci derecede itici gücü ticaret ve sanayi erbabının tahmin ve davranışlarındaki ortak eğilimdir. Müteşebbisler, fiyat artışı bekleyişine (expectation) uygun olarak, bir önceki dönemden daha yüksek maliyetle üretime girişmektedirler. Maliyeti yeni dönemde arttıran unsurlar fiyatların artmaya devam edeceği varsayımı ile kabul edilen daha yüksek faiz yükü ve diğer maliyetlerdir. Fiyatların artacağına kabulünde taraflar azçok birleştiklerinden bir önceki döneme kıyasla daha yüksek maliyetlerle iş yapılmasının önüne durdurucu, fiyat istikrarı esasını benimsetici tahminlere sahip işadamları çıkmamakta, ya da bunların etkisi zayıf olmaktadır. Böylece, bir önceki dönemden daha yüksek maliyetlerle üretime girilmektedir. Para otoriteleri sıkı davranıp emisyonu arttırmadıkları takdirde, dağıtılan milli gelirin yaratacağı talep, bütün malların tesbit edilmiş bu yüksek fiyatlarla satışına imkân vermeyecektir. Bu takdirde, satışsızlık devam ettiği takdirde, bir süre için işsizliğin artmasına sebep olacaktır. Bu safhada işadamlarının şikâyetlerine, işsiz işçilerin şikâyetleri de eklenecektir. Artan baskı karşısında para otoriteleri gevşeyecekler ve 'piyasadaki durgunluğu gidermek' gerekçesiyle emisyonu arttıracaklar, böylece fiyatların «nceden yükselmiş seviyesini piyasaya satın alma gücü zerk ederek tasvip edeceklerdir.»⁵⁵⁹ Demek ki, müteşebbislerin yüksek maliyet ve yüksek kâr tutumunun sebebiyet verdiği enflasyon ve işsizlik dilemması karşısında, enflasyon tercih edilmektedir. Enflasyon ise, müteşebbislerin gelirini yükseltirken, sabit gelirli-lerin durumunu kötüleştirmekte ve hoşnutsuzluğu körüklemektedir. Esasen kapitalist geliş-

menin normal sonucu, gelir dağılımındaki adaletsizliğin artması ve milyonerler yaratılmasıdır.

Ne var ki, gelir dağılımını bozarak milyonerler imali, hoşnutsuzluk kaynağı olmaktadır. 1960'tan önce «her mahallede milyoner yaratma» sloganına gösterilen büyük tepki, bu rahatsızlığın ifadesidir. 1957 seçimlerinde, iktidar partisinin oy sayısının yüzde 50'nin altına düşmesi ve muhalefetin hızla güçlenmekte devam etmesi ve bunun sonucu olarak şiddet tedbirlerine başvurulması gibi olayların temelinde, enflasyoncu kapitalist gelişmenin doğurduğu hoşnutsuzluk yatmaktadır. Üstelik seçim yolunu kapayan otoriter bir rejime yönelmiş bir iktidarı alaşağı edebilecek olan silahlı güç, enflasyoncu kapitalist gelişmeden en çok zarar gören gruplardan biridir. 1960'tan önce, gecekondualarda ya da apartmanların bodrum katlarında yaşamak zorunda kalan subay ve memurların sayısı az değildi.*

Halbuki 1950'de iktidara gelen DP, yalnız büyük toprak ve ticaret çıkarlarının değil, Atatürk ilkelerine bağlı milliyetçi - devrimci güçlerin de desteğinesahipti. Ne var ki, bu ittifak uzun ömürlü olamayacak, Kemalist hareketin bütün muhaliflerini, Atatürkçü laiklik politikasına aleyhtar din adamlarını saflarında toplayan, kütelerin sıkıntısı arttıkça din istismarıyla onları avutmaya çalışan ve milliyetçi - devrimci çevreleri küçümseyen, büyük toprak ve ticaret çıkarlarının hizmetindeki iktidar, milliyetçi - devrimci çevrelerde hayal kırıklığı yaratacaktır. İktidarın Atatürk devrimlerine aleyhtar olduğu, devrimlerden tâvizler verdiği inancı, giderek yaygınlaşacaktır. Enflasyoncu kapitalist gelişmenin yol açtığı hoşnutsuzluk ve baskı tedbirlerine yöneliş, muhalefeti şiddetlendirecek ve silahlı milliyetçi - devrimcilerin müdahalesini kaçınılmaz hâle getirecektir.

Bu kaçınılmaz tepki, herhangi bir sosyal ve ekonomik görüşe dayanan bir hareket değildir. 1946 - 1960 yılları arasında, Türk entellektüel hayatına hayret verici bir fikir kısırlığı hâkimdir. McCarthy'ci yöneliş, fikri ve düşüncüyü dondurmıştır. 1876 yılında Yeni Osmanlılar, 1908'de Jön Türkler ne söylüyorsa, 1950 - 1960 muhalefeti de onu söylemektedir. Nasıl Namık Kemal, dört başı mâmur bir anayasa yapmakla dertlerimizin çözüleceğine inanmışsa, 80 - 90 yıl sonra da aynı şeye inanılmaktadır. Hâkim teminatı, çift meclis, Anayasa Mahkemesi, nisbi temsil kurumlarını getiren bir Anayasa, kurtuluş yolu olarak gözükmektedir. Ekonomik planda ileri sürülen fikirler, enflasyondan kaçınılması ve yatırımların bir plana bağlanmasından ibaret kalmıştır. Nasıl bir plan istendiği bile meçhuldür. Devletçilik unutulmuştur. Kapitalizmin eleştirisi söz konusu değildir. Yolsuzluklar ve hırsızlıklar eleştirilmekte, fakat bu yollardan milyoner yaratma mekanizması üzerinde durulmamaktadır. Bir mutlu azınlığın artan lüks ve sefahatı karşısında, çoğunluğun sıkıntısının genişlediği görülmekte, fakat bunun nedenlerini araştırmaktan kaçınılmaktadır. Şiddetlenen rahatsızlıklardan «oy avcısı, tâvizci ve demagog» politikacı sorumlu tutulmakta, izlenen politikadan yararlanan büyük toprak ve ticaret çıkarlarının farkına varılmamaktadır. Dış yardımlar yoluyla ABD'nin empoze ettiği kalkınma yolu, dokunulmaz sayılmaktadır. Petrol ve yabancı sermaye imtiyazları, dış yardımların yüksek bedelleri, NATO, ikili anlaşmalar, Amerikan üsleri vb. konularda, sanki bunlar Türkiye'nin baş sorunları değilmiş gibi, tam bir ilgisizlik ve bilgisizlik vardır. McCarthy'ci baskı, bu konuların ele alınmasını engellemektedir.

Büyük ticaret ve toprak çıkarlarının hizmetindeki politikacıların başarıyla kullandıkları McCarthy'ci baskının fikir planındaki tahribatı, gerçekten büyük olmuştur. Anayasa'nın hazırlandığı günlerde, tehlikeli sayılan «sosyal devlet» deyiimi üzerinde uzun tartışmalar

*Millî Birlik Komitesi üyesi Suphi Karaman, 1960 öncesi durumu şöyle anlatmaktadır: «Her mahallesinde bir milyonerin yükseldiği iftiharla söylenilen yakın bir dönemde, 250 lira emekli aylığı ile geçinemediği için yabancı dilden çeviriler yaparak hayatını kazanan 75 yaşındaki orgeneralin, kuru ekmeğini çaya batırarak gıdasını sağlayan emekli albayların bulunduğu, o zamanlar basına intikal etmiş acı gerçeklerdir.

Bunların ve nihayet maaşının yarısını ev kirası veren muvazzaf kadrolardaki personelin durumu, ordu ve yurt savunmasının geleceği için genç kuşaklara iyi örnekler vermiyordu.» (Cumhuriyet gazetesi, 30 Ağustos 1968).

yapılmıştır. Anayasa Komisyonu, «sosyal» deyiminden vazgeçsin diye baskı altında tutulmuştur. Devrin Başbakan Yardımcısı, Anayasa Komisyonu Başkanından «sosyal» kelimesi, «içeride bâzı çevrelerde, dışarıda da yabancı dostlarımız arasında, Türkiye'nin siyasi rejimi bakımından endişe uyandırmıştır» gerekçesiyle, bu kelimenin Anayasa metninden çıkarılmasını istemiştir.⁵⁶⁰ Kurucu Meclis'e sunulan Anayasa Tasarısı'nda, Cumhuriyet'in nitelikleri arasında yer alan «sosyal adalet» ve «çalışma» deyimleri, büyük muhalefelle karşılanmış ve metinden atılmıştır. Milli Birlik Hükümetinde ve sonra da CHP hükümetlerinde bakanlık yapan Şefik İnan, «sosyal adalet» ve «çalışma»yı 30 Mart 1961 günü Kurucu Meclis kürsüsünden şöyle eleştirmiştir: «İnsan hak ve hürriyetlerine kelimelerinden sonra gelen kısım (yani sosyal adalet ve çalışma), yerli yerine konulmamış kelimeler olarak görünmekte ve ilk bakışta sanki bâzı arka fikirlerin ürkek ifadeleriymiş gibi bir intiba uyandırmaktadır.» Bu görüş, Kurucu Meclis çoğunluğunca paylaşılmıştır.

Üniversitelerimizde dahi, durum pek farklı değildir. Üniversitelerimizdeki ekonomi dersleri, kapitalizmi bir veri olarak kabul eden ve gelişmiş kapitalist ekonomilerin sorunlarını aydınlatma iddiasında bulunan teorilerin tekrarıdır ibaret kalmaktadır. Mikro-ekonomi planında, Türkiye'de piyasalara hâkim bulunan monopol ve oligopol durumlarına rağmen, tam rekabetin faziletleri üzerinde uzun uzun durulmaktadır. SBF öğretim üyelerinden Tuncer Bulatay'ın sözleriyle, «öğrenci bunları öğrenir. Fakat bütün bu öğrendikleri ile, öğrencinin üzerinde durulan konuda, öğrenme çabasına girişmeden önceki durumuna nazaran, açıklığa ve berraklığa ulaştığı söylenemez. Elde ettiği, herkesin az çok bildiği konularda az kişinin anlayabileceği lâflar edebilme durumudur belki.»⁵⁶¹

Makro - ekonomi planında Keynes'in görüşleri benimsenmiştir. Eski iktisatçıların liberalizmi yerine, kapitalist ekonomiyi dengeye kavuşturmak için, para ve bütçe politikaları ile devlet müdahaleleri artık kabul edilmektedir. Ne var ki, Keynes teorisi, daha çok, arzı genişletmek kolayca mümkün olduğu halde, talep yetersizliği yüzünden âtlı kapasite ve işsizlik yaratan gelişmiş kapitalist ekonomiler için tedavi çareleri getirmektedir. Keynes «banknotları toprağa gömüp, sonra ücretle işçi tutarak bunları çıkarttırmay», ekonomiyi canlandırıcı bir tedbir olabilir diye, kendi açısından tutarlı olarak savunabilmektedir. Arz yetersizliğinin sıkıntısını çeken ve arzı arttırmakta güçlüklerle karşılaşan az gelişmiş ülkeler için, bir ayırım yapmadan harcamaları teşvik eden görüşler, birçok halde, aydınlatıcı olmamaktadır. Kendileriyle uzun uzun konuştuğumuz birçok öğrencide, Keynes'in görüşlerinden kalan, «Her harcama iyidir. Harca, zenginleş» gibi Türkiye için zararlı bir izlenimdir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllarda, Batı üniversiteleri, az gelişmiş ülkelerin kalkınma sorunlarıyla ilgilenmeye başlayınca, Türkiye'de de bu yola yönelinmiştir. Ne var ki, Batı üniversiteleri, genellikle, kapitalizmden başka bir gelişme yolu olabileceğini düşünmeden kalkınma sorununu ele almaktadırlar. Onlara göre, ekonomik gelişmenin «bebeklik» çağında bulunan bu ülkeler, büyümüş «ağabey»lerinin yolundan giderek kalkınacaklardır. Başlıca engel, fakirlik ve sermaye yetersizliğidir. Bu yetersizlik, dış yardımlar ve yabancı sermaye ile ancak giderilebilecektir. Bu iktisatçıların teorilerinde milletlerarası tekellere, kompradorlara ve emperyalist sömürüye yer yoktur. Üniversitelerimizde de kalkınma sorunu, genellikle, kapitalizmi bir veri ve emperyalizmi yok sayarak, tek taraflı bir görüşle okutulmaktadır. Kapitalizm ve emperyalizmin derinlemesine bir eleştirisini getiren «sosyalist ekonomi», görmezlikten gelinmekte ve konu, marksizmin yanlışlığını belirtme iddiasını taşıyan birkaç cümleyle geçiştirilmektedir.* Emperyalizmden ve yeni-

*Az gelişmişlik teorilerinin başka bir özelliği, «Kalkınmadınızsa, kabahat Batılıların değil» gibi bir anlam taşımalarıdır. Prof. Oscar Lange bu tutumu eleştirmektedir: «En ileri kapitalist ülkelere mensup birçok iktisatçının elinde, kalkınma ekonomisi, hayli acayip bir özür dileme aracı oldu. Bu iktisatçılar, az gelişmiş ülkelerin aktif bir gelişme politikası yürütmesini önleyen bütün engelleri sıralamakta ve böylece onların daima geri kalma zorunda olduklarını haklı göstermeye çalışmaktadırlar, hele bazı burjuva iktisatçılar, bu ülkelerin ekonomik kalkınma isteklerinin haklılığını bile şüpheye koyacak kadar ileri gitmektedirler» (*Economie Politique*, cilt 1, Paris 1962, s. 354).

sömürgecilikten habersiz kalkınma teorilerinin sorunu aydınlatmaktan çok, maskeleyemeye hizmet ettiği açıktır.

İşte 27 Mayıs, böyle kısır bir entellektüel ortamda gerçekleştirilmiştir. Hareketin lideri, belli fikirleri ve kadrosu yoktur. İktidar alındıktan sonra, ertesi gün ne yapılacağı dahi düşünülmemiştir. Ortada yalnızca «dört başı mâmur bir Anayasa» yapma fikri vardır ve ilk günden, geçici bir süre için iktidara el koyduğunu ilân eden 27 Mayıs hareketi, bunu gerçekleştirmiştir. Hareketin, bu kadar ters şartlarda, fikir özgürlüğü yolunu açmayı amaç edinen bir anayasaya vücut vermesi bile, başlıbaşına yeterli bir başarıdır.

Kaldı ki 27 Mayıs, bundan ibaret değildir. 1960 öncesinin McCarthy'ci şartlarında, pek az bilinçli olmakla birlikte, 27 Mayıs hareketi, enflasyoncu kapitalist gelişmenin yarattığı adaletsizliklere karşı bir tepki teşkil ettiğini cümleyle göstermiştir. Millî Birlik yönetiminin çıkarttığı kanunlarda, bu sosyal adalet tepkisi açıkça bellidir. Hemen uygulanmamakla birlikte, Gelir Vergisi Kanunu ile düşük gelirli için genişçe bir asgari geçim indirimi sağlanmış ve büyük toprak sahiplerinin vergilendirilmesi yoluna gidilmiştir. Arsa ve bina vergileri arttırılmıştır. İş çevrelerini telâşlandıran «Servet Beyannamesi» sistemiyle, yaygın vergi kaçakçılığı önlenmek istenmiştir. Grev hakkı benimsenmiştir. Sosyalizasyon Kanunu ile, en uzak köylere sağlık hizmetlerinin götürülmesi arzulanmıştır. Eğitim seferberliği ve «yede-subay öğretmenler» yoluyla, köylünün uyandırılması amaç edinilmiştir. Kurucu Meclis barajlarını aşamayan Toprak Kanunu Tasarısı ile, köylünün topraklandırılmasına yönelinmiştir.

Geçici olduğunu ilân eden, lidersiz, kadrosuz, doktrinsiz bir hareketin giriştiği bu tedbirler, hareketin yönünü göstermeye yeterlidir. 27 Mayıs hareketinin, halkçı yönelişine rağmen, en büyük zaaflarından birini, hareketin bir toplumsal temele oturtulması ihtiyacının duyulmayışı teşkil etmiştir. «Biz politikacılar gibi oya muhtaç değiliz, tâviz vermeyiz» görüşü, Millî Birlik'çilere hâkim olmuştur. Oysa tek partili en otoriter rejimler dahi, dayandıkları toplumsal sınıf ve tabakaların «oy»una ve güçlü desteğine muhtaçtır. Bu ihtiyacı reddeden Millî Birlik'çiler, hareketi bir toplumsal temele oturtmayı ve büyük kitlenin desteğini kazanmayı düşünmemişlerdir. Yarı-sömürge şartlarına karşı şaşkın bir milliyetçi tepki olarak ortaya çıkan İttihat ve Terakki hareketi dahi, kulüpler ve dernekler yoluyla, çabucak örgütlenerek ve «millî burjuvazi»ye dayanarak kısa sürede hatırı sayılır bir güç hâline gelmiştir. Millî Birlik hareketi ise, bu bakımdan boşlukta kalmıştır. Halkçı yönelişine rağmen, geniş kitle desteğini sağlamayı amaç edinen bilinçli bir politika izlememiştir. Aksine, 4 Ağustos 1958 istikrar tedbirlerinin Millî Birlik döneminde sert uygulanması, ekonomide işsizliğe, durgunluğa ve işçiler arasında hoşnutsuzluğa yol açmıştır. Tarım ürünleri fiyatlarının dondurulması, bâzı ürünlerin ekim alanlarının daraltılması ve fiyatlarının düşürülmesi, insan - orman ilişkilerinde yalnızca ormanı düşünen bir uygulamaya gidilmesi vb. gibi tedbirler –teknisyen gözüyle haklı gerekçelere dayanmakla birlikte–, işçi ve köylü kitlesinin refahını arttırmaya yönelmiş sistemli bir tedbirler bütününe oturtulmadığı için, yalnız büyük toprak ve ticaret çıkarları tarafından değil, kitleler tarafından da olumsuz karşılanmıştır. Böylece, genel bir hoşnutsuzluk ortamı içinde, Millî Birlik'çiler toplumsal temelden yoksun kalmışlardır. Bu yalnızlık durumunda, devrimcilerin etrafını, ilk günler banka kasalarının açılacağı ve hesaplara el konulacağı söylentileriyle telâşa kapılan eski iktidarın yakını büyük iş çevrelerinin saracağı açıktır. Nitekim Millî Birlik Hükümetlerinde Dâniş Koper, Cihat İren, Şahap Kocatopçu, Orhan Mersinli gibi büyük iş çevrelerinin temsilcileri yer almıştır. Sıtkı Ulay, hatıralarında, bu durumu belirtmektedir: «İhtilâlin ilk günlerinde gidişten nem kapıp bâzı endişeler duyan ve hissedilen birtakım kapital sahipleri ile eski muhafazakâr zihniyetin mümessilleri, Gürsel'i ya direkt olarak kendi fikir çevre ve etkileri altına almak veya onun sevdiklerini ona musallat ederek, arzuladıkları istikamete yöneltmek çabasında idiler.»

«Yine ihtilâlin ilk günlerinden itibaren, işadamları ile paralel yürüyen bir masonlar

halkası da etrafımızı çevreleme yolunda idi. Biz masonların siyasete karışmadıklarını, yalan söylemediklerini ve kötü insanlar olmadıklarını biliyorduk. Fakat Türkiye'deki faaliyet maalesef böyle cereyan etmiyordu. Kaç defa kabine kurmuş isek, Sayın Gürsel'e sağdan, soldan gelen tesirlerle bu kabinelerde bir türlü mason arkadaşlar eksik olmuyordu.»⁵⁶²

27 Mayıs tablosunu tamamlamak için, Amerika ile olan ilişkileri de hesaba katmak gerektir. ABD istihbarat servislerinin bir askeri müdahaleyi kaçınılmaz saydıkları anlaşıl-maktadır. CIA, 27 Mayıs hazırlıklarından haberdar olduğu halde, bundan Menderes Hükü-metini haberdar etmemiştir. CIA'nın niçin böyle davrandığının nedenleri belli değildir. Soğuk savaş günlerinde, dış yardım ümidiyle, Menderes'in Moskova'ya gitme kararı alma-sının ve Kruşçov'u Türkiye'ye çağırmasının CIA'nın tutumunda bir rol oynayıp oynama-dığını kestirmek güçtür. Bilinen, Milli Birlik yönetimince Sovyet yardım tekliflerinin redde-dildiği ve ziyaret programının suya düştüğüdür. CIA'nın faaliyetleri konusunda ABD'de yapılan yayınlarda 27 Mayıs hareketi şöyle değerlendirilmektedir: «CIA, ihtilâlden aylarca evvel, Washington'a göndermeye başladığı raporlarda hükümet darbesinin kaçınılmaz ol-duğunu belirtmişti. Raporlardan biri şöyle son buluyordu: 'Menderes'in günleri sayılıdır;

CIA, Cemal Gürsel'in ihtilâldeki rolünü vaktinde sezmemiş olmakla beraber, ihtilâlin hazırlandığını yakinen biliyordu. Buna fazla şaşmamak gerekirdi. Zira sabrının son haddine gelmiş olan Türk milleti, açıktan açığa bir ihtilâlden bahsetmeye başlamış ve gözlerini or-duya çevirmişti. Aynı kandan olan ordunun da, aynı fikirleri paylaştığına, millet önünde sorumluluğunu hissettiğine şüphe yoktu. İhtilâli hazırlayanların çevreleri ile temas temin etmeye muvaffak olan CIA mensupları, durumu günü gününe Washington'a bildiriyorlardı. CIA'nın Türk ihtilâl hareketini evvelden öğrenmiş olması, CIA düşmanlarının, teşkilâtın ihtilâlde faal rol oynamış bulunduğunu düşüncelerine yol açtı. Yine bir kısmı, bu yüzden CIA'ya yıldırımlar yağdırırken, bir kısmı da bu hareketinden dolayı CIA'yı övmekten geri kalmadı.»⁵⁶³

Bununla birlikte Milli Birlikçi'ler, Menderes Hükümetini kurtarmak için girişilecek bir Amerikan müdahalesinden endişe etmişlerdir. 1960 baharında Meclis'e tasdik için sunu-lan Amerikan Hükümeti'nin müdahale taahhüdü ile ilgili bir ikili anlaşma, bu endişeleri arttırmıştır. Fakat ABD, 27 Mayıs hareketi karşısında aleyhte bir tepki göstermemiştir. Milli Birlik Hükümeti ile iyi ilişkiler kurmuş, Ordu kadrolarındaki şişkinliği önlemek ama-cıyla girişilen tasfiye hareketini olumlu karşılamış ve teşebbüsü mali yardımla desteklemiştir. Buğday yüklü Amerikan gemileri, rotalarını değiştirerek, Türkiye'ye gelmiş ve kötü ürün yüzünden uğranan buğdaysıkıntısını gidermiştir. Ereğli Demir - Çelik tesisleri için bu dönem-de bir kanunla imtiyazlar sağlanmış, yerli özel teşebbüsün yatırımdan kaçındığı bir sırada, yabancı sermayenin Türkiye'ye akışı hızlanmıştır. Milli Birlik Hükümeti, yatırım yapmaktan kaçınan özel müteşebbisleri harekete geçirmek için, işçi sigortaları fonlarından 50 milyon lirayı elverişli şartlarla özel sektöre ayırmıştır. Bu şartlar altında, yine dış yardımlar ve ya-bancı sermayeye dayanan kapitalist gelişme yolunda devam edilmesi normaldir. Yenilik, hiç değilse kamu yatırımlarında az çok planlamayı öngören bir Devlet Planlama Teşkilâtı'nın kurulması, enflasyonist politikanın nisbeten daha ölçülü yürütülmesi ve özel sektöre geti-rilen kamu desteğinin daha sistemli biçimde yapılması gibi noktalarda toplanmaktadır.

KALKINMA PLANI

1950 - 1958 yıllarında, muhalefetçe ileri sürülen yatırımların plana bağlanması isteği, iktidar tarafından devamlı reddedilmiş ve plan, komünist ülkelere özgü bir metod olarak gösterilmiştir. Bu davranış, ABD'nin plan konusundaki tutumuna az çok uygun düşmek-tedir. Nitekim Barker Raporu'nda şumullü bir planlamadan kaçınılması tavsiye edilmek-teydi. Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilâtı'nın (OECE) Türkiye raporlarında da sıkı bir maliye

politikası izlenmesi, İktisadi Devlet Teşekkülleri yatırımlarında ihtiyatlı davranılması, ticaretin serbestleştirilmesi gibi planla, kalkınmayla ilgisiz ve hattâ gelişme hızını yavaşlatıcı klasik tavsiyeler yer almaktaydı. Yatırımların bir plan ve programa bağlanması söz konusu değildi. 1957'den başlayarak bu tutum değişmiş, yatırımların iç ve dış denge ile uygun düşecek biçimde koordinasyonu görüşü OEEC raporlarından yer almaya başlamıştır. Türkiye'nin dış borçlarını ödeyemez hâle gelmesinden sonra, duruma bir çare bulmak için girişilen 1958 Paris Müzakereleri'nde, yardım şartlarından birini, «bir kalkınma programı çerçevesinde yatırımların zorunlu koordinasyonunu sağlamak üzere gerekli yetkilere sahip bir Koordinasyon Bakanlığı'nın kurulması» teşkil etmiştir.⁵⁶⁴ Başına Sebati Ataman'ın getirildiği Koordinasyon Bakanlığı, bu dış baskı üzerine doğmuştur. Bundan sonra, Başbakanlığa bağlı bir «İktisadi Müşavirlik Kurulu» kurulmuş ve Türkiye için bir kalkınma planı hazırlamak üzere Prof. Jan Tinbergen ile anlaşmaya varılmıştır. Nisan 1959'da yardımcısı J. Koopman ile Türkiye'ye gelen Tinbergen, ilk plan hazırlıklarına başlamıştır. 27 Mayıs 1960'ta DP ktidarı devrilirken Koopman, Türk uzmanlarla birlikte kalkınma planı üzerinde çalışmaktaydı. Ne var ki, planı komünist metodu ilân eden DP iktidarı, alacaklı devletlerin baskısıyla giriştiği bir cins planlama hazırlığını kamuoyundan tamamen saklamıştır. Plan hazırlanıyor, fakat plan aleyhtarı tutum resmen savunuluyordu!

27 Mayıs'tan sonra bu çalışmalar daha büyük bir ciddiyetle ele alınmış, Başbakanlık Müsteşarı Türkeş'in ve Şinasi Orel'in çabalarıyla birkaç ay içinde Tinbergen'in müşavirliğinde Devlet Planlama Teşkilâtı kurulmuştur. Teşkilât *İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı* (1963 - 1967) hazırlamış ve planlı ekonomi dönemi başlamıştır. Plan, ABD tarafından hoşnutlukla karşılanmıştır. Nitekim ABD Büyükelçisi Hare, 1961 seçimlerinden sonra iş başına gelen hükümetin başkanına Amerikan yardımlarıyla ilgili olarak sunduğu muhtıradaki Devlet Planlama Teşkilâtının kurulmasını ve plan hazırlanmasını övmüş ve ABD'nin nasıl bir plan istediğini açıklamıştır: «Yeni hükümetin başarılı bir ekonomik kalkınmanın katlanılabilecek büyük çapta fedakârlıklarla mümkün olabileceğini açıkça takdir etmekte olması ve *hususî sektörün bu kalkınmada oynayacağı rolü de müdrîk bulunarak planlı bir kalkınmaya aıfettiği önem*, Amerika Birleşik Devletleri üzerinde çok müsbet bir tesir yaratmış ve cesaret vermiştir. Bilhassa bir Devlet Planlama Dairesi'nin bulunması, 1962 yılı için bir intikal planının hazırlanmasını, beş yıllık bir kalkınma planının hazırlanmasındaki gelişmeleri, vergi mevzuatının yeni baştan düzenlenmesi ve kuvvetlendirilmesi hususunda öngörülen tedbirleri, İktisadi Devlet Teşekküllerinin esaslı bir şekilde gözden geçirilmesini, fiyatlardaki nisbi istikrarın devam ettirilmekte olduğunu, Hazine'nin enflasyonist borçlara son vermiş olmasını ve istikrar içinde ilerleme yolunda atılan diğer bütün adımları memnuniyetle müşahade etmekteyiz.»

«Türk Hükümeti'nin kendi kendine yardım ve planlı kalkınma yoluna yönelmiş bulunması, *Başkan Kennedy idaresinin ekonomik kalkınma politikası yardımına da uygun bulunduğundan*, bilhassa takdir uyandırmaktadır. Aynı şekilde düşünmekte olduğumuzu hissetmek, bizi memnun etmektedir.»⁵⁶⁵

Plan, esas itibarıyla, bu görüşlere uygun biçimde hazırlanmıştır. Enflasyondan kaçınarak iş tasarrufları arttırmayı, yerli ve yabancı özel teşebbüse geniş olanaklar sağlamayı öngörmektedir. Buna rağmen, muhalefet partisi AP ve bâzı özel teşebbüs çevreleri, kalkınma planına «sosyalist» etiketi yapıştırmışlardır. Sosyalistlik iddiaları, plan taslağında zorunlu olarak kamu tasarruf ve yatırımlarının arttırılmak istenmesine, toprak reformundan ve büyük tarım gelirlerinin vergilendirilmesinden söz edilmesine dayandırılmıştır. Ne var ki, sosyalistlikle ilgisi bulunmayan bu tedbirler, Yüksek Planlama Kurulu seviyesini dahi aşabilmiş değildir. Yüksek Planlama Kurulu'nda teknisyenler ve bakanlar arasında başlıca üç noktada anlaşmazlık çıkmıştır. İlk anlaşmazlık, toprak reformu ile ilgilidir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilâtı'na (FAO) mensup bir uzmanın tavsiyelerine dayanarak toprak verimine göre azami arazi büyüklüklerinin tesbiti ve tarım reformu tedbirlerini uygulamak için bir

komisyon kurulması, plana ek olarak hazırlanmış bir dokümanda istenmekteydi. Bakanlar, bir tartışmaya dahi girmeden, bu dokümanı plandan çıkarmışlardır.

İkinci anlaşmazlık, iktisadî devlet teşebbüsleri ile ilgilidir. Teknisyenler, devlet teşebbüslerini, günlük faaliyetlerinde iş ve politika çevrelerinden gelen müdahalelerden kurtarmak ve onlara özel sektörle rekabet olanaklarını sağlamak için, Vehbi Koç ve Hacı Ömer Ağa gibi büyük kapitalistlerin yöneldiği biçimde «Holding» tipi bir organizasyonu öngörmüştür. Fakat bakanlar, devlet teşebbüslerine plan çerçevesinde nisbeten bağımsızlık vermek ve onları eşit şartlarla özel teşebbüs karşısına çıkarmak amacını güden bu tedbiri reddetmişlerdir. Zira karma ekonomide devlet teşebbüsünün rolü, özel sektörle eşit şartlar içinde çalışmak değil, özel sektör hizmetinde olmaktadır.

Bunların dışında, teknisyenlerin istifasına yol açan asıl anlaşmazlık, vergileme konusunda çıkmıştır. Bakanlar, yüzde 7 kalkınma hızını gerçekleştirmek için gerekli gözüken vergileme tedbirlerini kabule yanaşmamışlardır. Özellikle, «Kaldor Vergisi» diye bilinen ve eski âşar vergisinin modernleştirilmiş biçimi olan Tarım Gelir Vergisi anlaşmazlığın esasını teşkil etmiştir. Plan teknisyenleri, tarımın vergilendirilmesindeki teknik güçlükleri de gözönünde tutarak, az sayıda büyük çiftçinin vergilendirilmesini, yalnız bu büyük çiftçilerin gelirlerinin tesbitinde onların beyanıyla yetinmeyip arazinin büyüklüğü, yeri, sulama şartları, bölgenin ortalama verimi gibi ölçülerin kullanılmasını istemişlerdir. Sisteme alışılıncaya kadar, büyük çiftçilerin, tarım dışı mükelleflerden daha düşük oranda vergilendirilmesine rıza göstermişlerdir. Fakat politikacılar, vergilerin ve özellikle büyük çiftçilerin vergilerinin arttırılmasına cesaret edememişlerdir. Sonradan mükellefin beyanına dayanan Gelir Vergisi tarıma uygulanmış ve birtakım dolaylı vergiler arttırılmışsa da, planın finansman ihtiyacı, hiçbir zaman karşılanamamıştır. Esasen Kalkınma Planı, gerçekleştirilmesi geniş ölçüde tesadüflere bağlı bir belge olarak kalmıştır. Sosyalist plan ise, plancılarının kontrolü dışındaki tesadüflere pek az yer veren, gerçekleştirilmesi zorunlu bir direktifler bütünüdür.

İlk Beş Yıllık Plan, geniş ölçüde plancıların kontrol edemeyecekleri dış yardımlara dayanmaktadır. Borç ödemeleri de hesaba katılırsa, 1963 - 1967 döneminde dış finansman ihtiyacı 1 milyar 988 milyon dolar gibi çok büyük bir miktara ulaşmaktadır. Plan, istenen miktar ve şartlarda dış yardım elde edilebileceği hayalini beslemektedir. Bu hayal, Kalkınma Planı'nda, emperyalizmin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra meleklediği inancından esinlenen şu görüşe dayandırılmaktadır: «Bu devrin özelliklerinden biri de, az gelişmiş ülkeler konusunda gelişen uluslararası işbirliği fikridir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslar arasındaki anlaşmazlıklarda iktisadi farklılıkların önemli bir etkisi olduğu anlaşılmış ve gerçek bir dünya huzurunun kurulması için az gelişmiş ülkelerde kalkınma meselesinin çözülmesi gerektiği kanısı yerleşmiştir.»

«Dış yardımın, uluslararası müşterek yaşamının bir şartı olduğu düşüncesinin yaygın bir hâl alması ve kütlelere mal edilmesiyle buyönde hızlı bir gelişme beklemek mümkündür.»⁵⁶⁶

Planın bu iyimserliğine rağmen, kapitalizmi geliştirmenin bir aracı olarak kullanılan dış yardımlar, ümit edilenin çok altında bir miktarda ve ağır şartlarla sağlanabilmiştir. Yardım veren Batılı ülkeler, Türkiye'nin kalkınmasından çok, kendi firmalarının çıkarlarını gözönünde tutmuşlardır. Bu sebeple, dış finansmana ihtiyaç gösteren kamu sektörüne ait büyük yatırım projelerinin hemen hemen hiçbir plan döneminde gerçekleştirilememiştir. Meselâ yabancı petrol şirketlerinin göz diktiği petrol boru hattı finansmanını AİD reddetmiştir. Yabancı firmaların el koymak istediği Karadeniz bakır tesisinin Etibank tarafından kurulması, dış finansman yüzünden yıllarca sürüncemede kalmıştır. Wolfram madeni tesisleri, aynı akıbete uğramıştır. «Planda öngörülen 20 bin tonluk boraks rafinerisini kurmak Etibank'a görev olarak verildiğinde, Batı Bloku'ndan, boraks alanında teşekkül etmiş kartel yüzünden hiçbir ciddi teklif alınamamıştır. Bunun üzerine Polonya ile bir anlaşma imzalayan Etibank'ın bu teşebbüsü de, Amerikan Sefiri (Mr. Hare) tarafından zamanın Dış-

işleri Bakanı'na başvurulmak suretiyle, iki yıl için durdurulmuştur.»⁵⁶⁷ İlk Kalkınma Planı'nda yer alan Petro-Kimya kompleksi, Azot Sanayii tesisi projesi ve kâğıt fabrikası projeleri 842 milyon lira dış finansmana ihtiyaç gösterirken, üç yıl zarfında ancak 14 milyon lira dış finansman sağlanabilmiştir. Böylece, Kalkınma Planı'nın belkemiğini teşkil eden büyük projelerin geleceğini Kalkınma Planı'ndan çok, yardım veren kapitalist ülkeler ve özellikle AİD çizmiştir. Böylece, yatırımlarda kamu sektörüne ağırlık verilmesi iddiası suya düşmüştür.

Öte yandan, kendi şirketlerinin çıkarlarını ön planda tutma durumunda bulunan ülkelerin yardımlarına dayanan bir planlama denemesi, planlanması güç olan yabancı sermaye ve özel teşebbüslerin plan disiplinine aykırı davranışlarıyla da bozulmaya mahkumdur. Nitekim kalkınma planı yapılmış, fakat yabancı sermayenin planın öngördüğü alanlara gelmesi sağlanamamıştır. Dış sermaye, Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi barajını aşarak ve planı hiçe sayarak, arzuladığı alana gelmiştir. O kadar ki, meselâ Kalkınma Planı traktör ve karayolu taşıtlarında yeni montaj kurumlarına müsaade verilmemesini ısrarla ileri sürdüğü halde, montaj firmalarının sayısı çoğalmıştır. Yabancı sermayenin gelişi, Devlet Planlama Teşkilâtı'nın ve Kalkınma Planı'nın dışında cereyan etmiştir. Keza sanayi yapılarını plan amaçlarına uygun olarak değiştirmek için güçlü bir araç olan dış ticaretin yapısı, planın arzuladığı biçimde değiştirilememiş, dış ticarete, yürürlükteki yapıya göre, kıt dövizlerin firmalar arasında paylaştırılmasıyla yetinilmiştir. Dış ticaret planlamasına gidilemeyişi, ileride göreceğimiz üzere, ekonomiyi birkaç yıl içinde ciddi bir çıkmaza sürüklemiştir. Esasen plan, özel teşebbüse serbestlik, devlet teşebbüslerine ise özel teşebbüse göre davranma yükümlülüğünü getirmiştir. «Özel sektör, kendinden beklenen yatırım miktarını gerçekleştiremediği veya aşığı takdirde, kamu yatırım hedefleri buna göre yeniden gözden geçirilecektir.»⁵⁶⁸ Bu ilkenin işleyişini Prof. Besim Üstünel şöyle açıklamaktadır: Planda, sanayi yatırımlarında özel sektöre öncelik tanınması öngörülmüştür. Bu önceliğe yıllık programlarda önemle yer verilmektedir. Şöyle ki, devlet, yaratılması gereken kapasiteyi tesbit edip, yatırım programını ilân etmektedir. Fakat bu yatırımlardan herhangi birini özel teşebbüs yapmak isterse, bu yatırım, devlet sektörü listesinden çıkarılıp özel teşebbüse bırakılmaktadır. Sınai Kalkınma Bankası ile yapılan centilmen anlaşması gereğince, bu bankaya yapılan özel teşebbüs müracaatları Planlama'ya bildirilmekte ve özel teşebbüsün talep olduğu yatırımlar, stratejik olmamak şartıyla, devlet listesinden çıkarılmaktadır.⁵⁶⁹

Demek ki, öncelik özel teşebbüsdür; devlet teşebbüsü için özel teşebbüsü tamamlayıcı bir rol öngörülmüştür. Özel teşebbüsün kararları, kapitalistlere çeşitli çıkarlar sağlanarak plan yönünde etkilenmek istenmişse de, bu yolda pek az başarı elde edilmiştir. Özel sektör, yatırım kararlarını plan yokmuş gibi almıştır.

Bu durumda, bırakınız gerçekleştirilmesi zorunlu direktifler bütünü olan sosyalist planlamayı, az çok ciddi bir planlama çabasından söz edilemeyeceği açıktır. Kalkınma planlarımızın hazırlanmasında önemli katkısı bulunan uzmanlardan Yalçın Küçük'e göre, planlı dönem, kalkınma hızında bir değişiklik getirebilmiş değildir. İster planlı, ister plansız olsun, son 15 - 20 yılı içinde ekonomi ortalamayüzde 5, bir kalkınma hızını gerçekleştirmiştir.⁵⁷⁰ Plan, kalkınma hızının artırılmasında bir rol oynamadığı gibi, tarım ve sanayiinin -kendiliğinden vuku bulanların ötesinde- bir yapı değişikliğine yönelmesini sağlayamamıştır. İlk Beş Yıllık Plan'da özel sanayiın yapısı hakkında şu hüküm verilmektedir: «Bugün özel sektör, modern üretim tekniğindeki yenilikleri takip eden ve işletmecilik esaslarını uygulayan pek küçük bir teşebbüs kütlesi hâric, dağınık ve küçük, yeteri kadar teknik ve işletme bilgisinden yoksun ve mali imkânları sınırlı teşebbüslerden meydana gelmektedir. Bu bakımdan, özel sektörün planda gösterilen hedeflere ulaşabilmesi için önemli bir bünye, davranış ve organizasyon değişikliğini gerçekleştirebilmesi gereklidir.»⁵⁷¹ İkinci Beş Yıllık Plan ise, bu bünye ve organizasyonun pek az değiştiğini belirtmektedir: «İmalât sanayiinde organizasyonun başlıca niteliği, çok sayıda küçük ve orta çapta işletmelerin dağınık olarak faali-

yette bulunmasıdır..... Sınai organizasyon kendi oluşumuna bırakılmış ve bugünkü yapı ortaya çıkmıştır..... (Sanayideki) yapının Birinci Plan döneminde köklü bir değişim göstermediği söylenebilir.»⁵⁷²

ÖZEL TEŞEBBÜSÜN ALTIN DÖNEMİ

Bununla birlikte, planlı dönem, özel sektör için, 1950 - 1953'ten sonra, ikinci bir altın dönem olmuştur. Devlet, AID ve yabancı sermayenin de desteğiyle, özel sanayici imali için bu dönemde eskisinden çok daha sistemli bir çaba göstermiştir. Dış ülkelerden gelen ve kamu sektöründen sağlanan kaynaklar geniş ölçüde özel sektöre transfer edilmiştir. Besim Üstünel'in, Prof. Hansen'in DPT'deki çalışmalarından yararlanarak yaptığı hesaplara göre, 1963 yılında, müteşebbis olsun olmasın bütün bireylerin ve özel kuruluşların yaptıkları tasarruf 3,8 milyar liradır. Oysa o yıl, stok artışları dâhil özel sektör yatırımları 5 milyar 570 milyon lirayı bulmaktadır. Yatırımlar ile tasarruflar arasındaki 1 milyar 760 milyon lira fark (tasarruf açığı), özel sektöre dış kaynaklardan sağlanmıştır. Aynı yıl kamu sektörünün tasarruf açığı ise, 940 milyon liradan ibarettir. 2,7 milyar lirayı bulan özel ve kamu sektörü tasarruf açığı dış kaynaklardan, yani yurt dışı tasarruflardan kapatılmıştır. Demek ki özel sektör, 2,7 milyarlık dış tasarrufların 1,76 milyarını, yani yüzde 70'e yakın bir kısmını kullanmıştır. Kamu sektörünün payı ise, 940 milyon lira ile yüzde 30 civarındadır.

1963 yılında özel sektörün, özel yabancı sermaye, yatırım kredileri ve kredili ithalat olarak net dış borçlanması 806 milyon liradır. Ayrıca kamu sektöründen 751 milyon ve Merkez Bankası yoluyla 190 milyon kadar fon, özel sektöre aktarılmıştır. Bunların toplamı 1,76 milyar lirayı, yani dış kaynakların yüzde 70'ini bulmaktadır. Ereğli Demir - Çelik borçlanmalarının etkisinin kalktığı 1964 yılında, özel sektörün yurt dışı tasarruflardan aldığı pay, yüzde 60, kamu sektörünün ise yüzde 40 olarak hesaplanmıştır.⁵⁷³ Demek ki özel kişilerin tasarruflarının dışında, yurt dışı tasarrufların büyük kısmı, çeşitli kanallardan özel sektöre aktarılmaktadır.

Türkiye'de özel sanayicilerin bir özelliği, kendi kaynaklarından çok, dış kaynaklarla iş görme alışkanlığına sahip olmalarıdır. Bankacı Bülent Yazıcı'ya göre, sınai kurumları, kendi öz kaynaklarının birkaç katı kredi ile iş görmektedir: «Bugün memleketimizde çalışmakta olan firmaların pek çoğunda, kredi - sermaye oranısı bozuktur. Bunların büyük bir kısmının daha fazla krediye tahammülleri yoktur. Kuzey Amerika'da ortalama olarak sınai müesseselerin mali bünyelerine bakacak olursak, mali kaynakların 1/3'ünü kredi ve 2/3'ünü sermaye teşkil ettiğini görürüz. Bizde ise, bunun tersini gördüğümüz zaman dahi bankacı olarak memnuniyetimizi ifade etmekteyiz. Birçok hallerde sınai müesseselerin kredi yükü öz kaynaklarının birkaç misline balığ olmaktadır.»⁵⁷⁴ DPT tarafından yürütülen araştırmalar, bu görüşü doğrulamaktadır. 1962 - 1965 döneminde, özel sanayi işletmelerinde yapılan bir araştırmaya göre, müteşebbis, üretime geçebilmek için net sabit kıymet yatırımının iki katına yakın ölçüde yabancı kaynaklardan yararlanmaktadır.⁵⁷⁵ Başka bir araştırma, özel sanayi yatırımlarının mali yapısı hakkında şu bilgiyi vermektedir: 1965 yılında toplam mali kaynak 100 sayılırsa, bunun içinde yerli öz sermaye 34, yabancı öz sermaye 14'tür. Böylece yerli - yabancı öz sermaye 48'i bulmaktadır. Geri kalan 52'nin 32'si yerli kredi, 22'si yabancı kredi ile karşılanmaktadır.⁵⁷⁶

İşte dış kaynaklarla iş görmeye alışmış özel sanayiye kredi ihtiyacını karşılamak için, planlı dönemde büyük çaba gösterilmiştir. Merkez Bankası dâhil özel sektöre açılan krediler 1962'de 8 milyar 889 milyon lira iken, 1966'da bir kata yakın artarak 16 milyar 796 milyon liraya yükselmiştir. Bu krediler içinde sanayiye payının arttırılmasına çalışılmıştır. Ticari kredilerin yüzde 30 kadarının sanayie gittiği hesaplanmaktadır. Ayrıca bankalar portföylerinin yüzde 8,6 kadarı iştiraklere gitmektedir. Özel sanayiye yatırım ihtiyaçlarını karşıla-

mak üzere kurulan Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'nın* kaynakları devamlı yükseltilmiştir. 1966 yılı sonu itibarıyla, Sınai Kalkınma Bankası'nın sanayicilere döviz ve Türk Lirası olarak açtığı toplam krediler, 1 milyar 83 milyon lirayı bulmuştur. Banka ayrıca, 38 şirkete 125 milyon lira sermaye ile katılmıştır.

Sosyal Sigortalar Kurumu'ndan sağlanan 50 milyon liralık fonla ve Sümerbank aracılığı ile 143 firmaya 94 milyon lira işletme kredisi verilmiştir. Sanayi Bakanı'na göre, 50 milyon liralık fonun 300 milyon liraya çıkarılması kararlaştırılmıştır.⁵⁷⁷ Geniş fonları toplayan Ordu Yardımlaşma Kurumu, kaynaklarını artan ölçüde özel sanayie yatırmakta ve sanayi kurumlarına kredi vermektedir. Özel sektöre, orta ve uzun vâdeli krediler vermek için, plan döneminde bankaların katılmasıyla kurulan ve devlet fonlarıyla beslenen Sınai Yatırım ve Kredi Bankası kredileri, Ağustos 1967 itibarıyla, 268 milyon lirayı bulmuştur. Devlet fonlarını özel sanayie akıtmakla görevli 500 milyon lira sermayeli Özel Yatırımlar Bankası'nın kuruluşu ile ilgili tasarı, Meclis'e sevk edilmiştir. Merkez Bankası reeskont kredilerinden, gelişmesi arzulanan sanayi dalları yararlandırılmıştır.

Özel yatırımları teşvik için, belli projelerin finansmanını sağlamak amacıyla yıllık bütçelere konan ödeneklerle ve AID ile yapılan anlaşmalarla serbest bırakılan karşılıklı paraların bir kısmıyla çeşitli fonlar kurulmuştur. 1968 Yılı Kalkınma Programı'nda verilen bilgiye göre, bu fonların tutarı 881,2 milyon liraya ulaşmaktadır.⁵⁷⁸ Bunların önemlice bir kısmı sanayiinin geliştirilmesiyle ilgilidir. Meselâ «büyük sanayi bölgeleri ve küçük sanayi siteleri kurmak üzere» Bütçe'den 51,4 milyon lira ayrılmıştır. Bu fon, Halk Bankası aracılığı ile 15 ilâ 20 yıl vâde ve yüzde 1,5 ilâ 5 faizle dağıtılacaktır. Türkiye'de demir ve çelik sanayii ile uğraşan özel sektöre kredi olarak vermek üzere, Bütçe'den 40 milyon lira Sümerbank'a, 60 milyon lira Öğretmenler Bankası'na fon aktarılmıştır. Denizcilik Bankası, gemi inşa sanayiine 35 milyon liralık bir fon ayırmıştır. AID fonlarından, Bursa'da sanayi bölgesi kurmak için 26,2 milyon, madencilik için 35 milyon, özel sektör sanayicilerine orta vâdeli işletme kredisi vermek için 20 milyon liralık fon kurulmuştur. Bu 20 milyon liralık fonu, Amerikan Türk Dış Ticaret Bankası dağıtmaktadır.

Öte yandan dış borçlanmalar yoluyla sağlanan kredilerin önemli bir kısmı, proje kredileri olarak özel sektöre aktarılmaktadır. AID - DLF, IDA, IBRD ve EIB gibi kuruluşlardan sağlanan kredilerin 219 milyon 980 bin doları 1963 - 1966 döneminde özel sektör yatırımlarına ayrılmıştır.⁵⁷⁹

«Yerli-yabancı iş çevrelerinin yakından tanıdığı bir işadamı»** propagandasıyla politika çevrelerine tanıtılan Demirel'in iktidara gelmesiyle, kamu fonlarından özel sektöre yapı-

*Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, Dünya Bankası (IBRD) tarafından gönderilen Barker Heyeti'nin tavsiyesi üzerine, özel sanayie kredi vermek için bir özel teşebbüs olarak 1950 Mayıs'ında kurulmuştur. Bankanın başlangıçta 12,5 milyon lira sermayesi olacak ve bankaya Merkez Bankası 12,5 milyon lira, Dünya Bankası 9 milyon dolar ödünç verecekti. Bankanın sermayesine İş Bankası, Osmanlı Bankası, Yapı ve Kredi Bankası, Selânik Bankası, Türk Ticaret Bankası, Akbank, Banka Komerçiyale, Banka di Roma, Holantse Bank Uni, Türkiye İmar Bankası, İstanbul Ticaret Borsası, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul Sanayi Odası, Çukurova Sanayi İşletmeleri T. A. Ş., İzmir Pamuk Mensucat, Mensucat Santral olmak üzere 33 kurum katılmıştır. Bankanın sermayesi, 1963 yılında 50 milyon liraya çıkarılmış ve yüzde 15 payla Milletlerarası Finansman Kurumu (IFC) da ortak edilmiştir. Yabancı uzmanlardan yararlanan ve ortaklarınca yönetilen bu özel banka, devletin ve milletlerarası teşekküllerin geniş kredilerinden faydalandırılmıştır. Bankaya bu yollardan, 1966 sonu itibarıyla, 670 milyon lira kaynak sağlanmıştır. Hazine ve AID, yeni kredilerle banka kaynaklarını devamlı beslemektedir. Bankanın plasmanları toplamı ise, 1966 yılı sonuna kadar, 1 milyar 83 milyon lirayı bulmaktadır. Sanayicilere ayrıca döviz olarak kredi veren banka, özel sanayiinin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Banka kredilerinden 19 sanayi grubunda 764 sanayi kurumu yararlanmıştır. Banka ayrıca, sermaye piyasasını geliştirmeye çalışmaktadır. 1966 sonu itibarıyla, 38 firmanın sermayesine 125 milyon lirayla katılmış ve katıldığı şirketlerin hisse senetlerinin 38 milyon lirasını müteşebbis olmayan tasarruf sahiplerine satmıştır.

**Demirel, AP Genel Başkanı seçilmeden önce, hizmetine giren Adalet gazetesinde kamuoyuna şu sözlerle tanıtılmıştır: «Türkiye'nin geniş halk küteleri Süleyman Demirel'i henüz siyasi bir şahsiyet olarak tanımıyor» da, Türk iş hayatı, geniş yatırım sahaları, yabancı muhitler, bilhassa tahsilini yaptıktan sonra mevcut ilgilerini

lacak aktarmalar çok daha büyük ölçülere ulaşacağı benzemektedir. *İkinci Beş Yıllık Plan*'da kamu sektöründen özel sektöre, şimdiye kadar çeşitli yollardan verilenlerin dışında, 2,8 milyar lira fon transferi yapılacağı açıklanmıştır. Esas itibariyle bütçeden sağlanacak bu fonlar, kurulacak Özel Sektör Yatırım Bankası ve karma teşebbüsler eliyle özel sektöre aktarılacaktır. 1968 Kalkınma Programı, 100 milyon lira karma teşebbüslere iştirak ve 347 milyon lira «gelişme ve teşvik fonları» için Genel Bütçe'den 447 milyon lira ayrılmasını öngörmektedir. Dış kaynaklardan aktarılabilecek 198 milyon lirayı da buna eklemek gerektir.

Bunun dışında özel sermayeye sağlanan fonlar arasında Cooley fonu hesaba katılmalıdır. ABD, ziraî fazla satışlarından sağladığı Türk paralarının yüzde 20'sini, Amerikan şirketlerinin Türkiye'deki yatırımlarını teşvik için kredi biçiminde kullanmaktadır. Krediden yararlanma, sermayenin en az yüzde 20'sinin Amerikalılara ait olması ve Amerikan müteşebbislerinin teşebbüsün politika ve işletmesinde söz sahibi bulunması şartına bağlıdır.*

iş münasebetleriyle bütübütün artırdığı Birleşik Amerika, Başkan Johnson dâhil, bütün siyasî mehafil ve büyük iş müesseseleri bu başarılı, yüksek bilgili ve yapıcı insanı çok yakından tanıyor.»

Demirel, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde iktidarın el değiştirışı bakımından ilgi çekici bir aşamayı temsil etmektedir: 1950 yılına kadar Kurtuluş Savaşı'nı yapan askerî kadro yönetime hâkim olmuştur. 1950'de iktidara gelen Menderes, kâhya eliyle kapitalist çitlik işleten eski bir toprak ağasıdır. Demirel ise, eğitimini Amerika'da tamamlamış ve Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğünden ayrıldıktan sonra iş hayatına atılmış bir müteahhit ve yabancı firma mümessilidir. Morrison ve diğer bazı şirketlerin, kendi ifadesiyle, 15 bin lira aylıklı müşavirliğini yapmıştır. Morrison Şirketinden aldığı ücret 9 bin liradır. Ankara Cimento Sanayii A. Ş.'nin eski müdürü Yüksek Mühendis Vedat İlanan'ın açıkladığına göre, Demirel, İtalyan Cimento Constructione Machine firmasının Türkiye mümessili Altay firmasının komisyoncusu olarak, Cimento Sanayiine boru fabrikası makineleri satmak istemiştir. Demirel'in ileri sürdüğü 9 milyon lira fiyatla satış, fabrikanın içeride ve hem de 3 milyon liraya mal edilebileceği gerekçesiyle reddedilmiştir. Basında «fakir köylü çocuğu» diye tanıtılan Demirel, yabancı firma komisyonculuğunun yanı sıra müteahhitliğe başlamıştır. Hürriyet gazetesinde, müteahhitlik için gerekli parayı «banka kredisiyle ve kendi ailesinin gücüyle» sağladığını açıklamıştır. Demirel, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve Ereğli Demir-Çelik'teki müteahhitlik işlerinden zarar ettiğini söylemektedir. Fakat Orta Doğu içme suyu tesislerinden, müteahhitlik mesleğinin niteliklerinden yararlanarak aştıran 1 milyon lira avantaj sağlamıştır. Meselâ ihale, inşaat için gerekli ithal malzemesinin vergi ve gümrük resmine tâbi olacağı belirtilerek yapıldığı halde, Demirel, üniversite muafiyeti gerekçesiyle vergi ve resmi geri almıştır. Hazine'den alınan bu para, üniversiteye değil, Demirel'e gitmiştir.

Demirel'in iktidara gelişinde başta Mobil müdürlerinden «Üstad-ı Azam» Necdet Egeran olmak üzere, mason iş çevrelerinin desteği önemli rol oynamıştır. Mason Locası'na kayıtlı Demirel'e, mason olmadığına dair verilen sahte belge, Türkiye mason örgütünün parçalanmasına yol açacak biçimde, fırsatlarına sebebiyet vermiştir.

Demirel'e iktidar yolu, İnönü Hükümeti'nin düşürülmesiyle açılmıştır. Dikkat çekici bir raslanı olarak, Kıbrıs işinde Amerika'ya karşı çıkan ve Sovyetler Birliği ile yakınlaşmaya çalışan Türk ve Yunan hükümetleri aynı zamanda iktidardan düşmüşlerdir. Bundan başka, o tarihte her iki hükümet de yabancı sermaye aleyhinde birtakım tedbirler almaya başlamışlardı. İnönü Hükümeti yabancı petrol şirketleriyle mücadele girişimi, Türkiye Petrolleri ile Etibank'ın çıkarılanı yabancı şirketlere karşı korumaya yönelik bulunmaktaydı. Bu sebeplerdir ki, iktidar değişikliği ile yabancı şirketler yakından ilgilenmişlerdir. Mobil Genel Müdür Fricker, Londra merkezindeki şirket sorumlusu Solomon'a gönderdiği ve basına yansıyan Ağustos 1965 raporunda, «Türkiye'de seçimleri mutlaka AP'nin kazanacağını, petrol şirketlerinin endişeye kapılmasına sebep bulunmadığını» belirtmiştir. Demirel'in başarısı, Türkiye'de milliyetçi akımın hızla gelişmesinin endişe yarattığı bir sırada, dış çevrelerce büyük bir hoşnutlukla karşılanmıştır. 8 Ekim 1965 tarihli Milliyet'te Hasan Yılmaer'in Washington'dan gönderdiği şu haber, Amerika'nın Türk seçimleriyle ilgisini şöyle derlendirmektedir: «Washington'daki Türkiye ile ilgili resmi şahıslar, elde kâğıt kalem ihtimali hesaplar yapıp duyuyor.... Meşhur State Department'in kanaati seçimi AP'nin alacağı merkezinde.. Büyük çapta kendi arzuları da olduğu anlaşılın bu kanaati kuvvetlendirecek fikirleri duydukları zaman açık memnuniyetleri gözlerinden okunuyor.. İlgili kimseler, konuşmaları sırasında Süleyman Demirel'in önemli bir şahıs olduğunu ve kendisini iyi tanıdıklarını söylemekten de geri durmuyorlar...

Elde kâğıt kalem hesap yapanların üzerinde biraz da endişeyle durdukları konu, İşçi Partisi'nin ne olacağı, Meclis'te kaç milletvekili sokacağı. Bu hesapların yanında TİP'in aydın kişilerden oy alacağı yolundaki kanaat canlarını sıkıyor...

Washington'daki ilgililer, seçim sonuçlarının esasen hâlen güç durumda olan Amerikan dış politikasının bir de Türkiye'de zorlamalara yol açabilecek durumda tecelli etmemesi temennisindeler.»

*Cooley fonundan yararlanan şirketler, mamullerini ABD'ye ihraç edemezler. Şirketin faaliyet alanı tarımsal ürünlerin değerlendirilmesi, mamullerini ABD'nin tarımsal ürün ihraç ettiği üçüncü ülkelere de satamazlar.

Türkiye'de yerli ortaklarla kurulan birçok şirket, bu şartta uygun düşmektedir. Cooley fonundan bu şirketlere 1959 - 1966 döneminde 448 milyon lira kredi sağlanmıştır. Öte yandan konsolide alacaklar Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'na göre kullanılabilmekte ve yabancı kaynaklardan kredi sağlanabilmektedir.

Yıllardır sözü edilen ve daha çok Sosyal Sigortalar Kurumu, Emekli Sandığı gibi kuruluşlarda biriken kamu fonlarını özel sektöre aktaracağına benzeyen «sermaye piyasası» henüz kurulamamakla birlikte,* planlı dönemde özel sektöre çeşitli yollardan önemli miktarda kaynak akıtılmıştır. Devlet ayrıca, mali tedbirlerle, özel sektörün mali olanaklarını genişletmiştir, 1966 yılı sonuna kadar 1 milyar 66 milyon lira yatırım, yatırım indirimi tedbirinden yararlanmıştır.** İthalâta bağlı 182 milyon lira tutarındaki vergi ve resmin ödenmesi taksitle bağlanmıştır. İhracatta 1964 - 1966 döneminde 115 milyon lira vergi iadesi yapılmıştır.⁵⁸⁰ Azalan bakiyeler usulü ile amortisman, gümrük vergi veresimlerinin indirilmesi, Gelir ve Kurumlar vergilerinin bir yıl sonra taksitle ve faizsiz tahsili, dâhilde üretilen ve yatırım malı niteliğinde olan malların istihsal vergilerinin taksitlendirilmesi, özel sektöre getirilen çeşitli mali yardımlar arasında sayılabilir. Bundan başka, ihracatçılara, ihraç ettikleri sınai mamullerin bün-yesine giren ithal malı ham ve yardımcı maddeler için ek döviz tahsisi, kamu sektörü tarafından üretilen ham maddelerin sınai mamul ihracatçısına dünya fiyatlarından sağlanması kararlaştırılmıştır. Daha önemlisi, kota sistemi ve ithal yasaklamaları, yatırımlarda yerli mamuller kullanma yönetmeliği ve montaj sanayii talimatı ile, iç pazar, dış rekabetten sıkı sıkıya korunmuş ve sınai firmalara monopol ve oligopol fiyatlarıyla satış yapma olanağı sağlanmıştır. Kabaca bir hesaplama, farzedelim ki, «x» malının ithal fiyatı 100 liradır, gümrük ve vergi resimleriyle fiyat 150 lirayı bulmaktadır. İthal yasaklanan «x» malı, şimdi iheride imal edilmekte ve 200 liraya satılmaktadır. Böylece, birim başına tüketici 50 lira fazla ödemekte ve devlet, gümrük resim ve vergilerinden vazgeçerek imalâtçıya 50 lira prim vermektedir. İthal yasaklaması, gerek yabancı firmalar, gerekse onların yerli mümessilleri ve öteki müteşebbisleri, «imalâtçı» olmaya zorlamıştır. Döviz sıkıntısı çeken Türkiye'de sanayici gözükmek, imalâtçılıktan çok daha avantajlıdır. Şöyle ki, döviz olmayınca, ilk planda mamul ithali durdurulmaktadır. Oysa mamulün büyük kısmını sanayici sıfatıyla parçalar hâlinde hammadde diye ithal edince, işsizlik korkusuyla ve sanayie öncelik verme iddiasıyla, iktidarlar, ne yapıp yapıp bunlara döviz tahsisine çalışmaktadır. Bundan başka, imalâtın yasaklanması, yerli mamulü, ithal malına nazaran çok daha yüksek fiyatla satış olanağı getirmektedir. Yani bu tip zoraki sanayicinin kârı, imalâtçı kârının da üstündedir. Ayrıca vergi kanunlarımız, imalâtta yarı-mamullerden -tam mamule yakın da olsa - çok daha düşük gümrük ve istihsal vergisi almaktadır. Vergi oranları arasındaki fark, devletin montajcı sanayiciye hediyesi olmaktadır. Bu tatlı şartlarda montaj sanayii hızla gelişmiştir. O kadar ki, 1964 yılında radyo 27, pikap 6, ses alma cihazı 2, telefon santrali 2,

*Sermaye piyasasının kuruluşu yolunda Sınai Kalkınma Bankası özel çaba göstermektedir. Banka, 1966 sonu itibarıyla, şirketlerin 38 milyon liralık hisse senedini müteşebbis olmayan kişilere intikal ettirmiştir. Bu yüzden mevduat kapıracaklarından endişe eden ticaret bankalarının sermaye piyasasının kurulmasına mukavemet gösterdiği söylenmektedir. Prof. Ahmet Kılıçbay'a göre, «kârlarının azalacağından ürken bankalar, sermaye piyasasının kurulmasını önlemeye çalışmaktadır» (*Cumhuriyet* gazetesi, 13 Haziran 1968).

Öte yandan, sermaye piyasası yoluyla «halk şirketleri» kurulacağı ileri sürülmektedir. Bu görüş, Batı'daki «halk kapitalizmi» iddialarından esinlenmektedir. Ne var ki, müteşebbis olmayan kişilere hisse senetleri satılması, kapitalizmin «halklaşması»nı değil, çok az sayıdaki büyük kapitalist ailelerin kudretinin daha da artmasını sağlamıştır. Bizde de, Emin Kalafat, Fatin Rüşü Zorlu, Sırrı Yırcalı, Nuri Togay vb. gibi 216 ortağın kurdukları Çanakkale Seramik Fabrikaları A. Ş. bir «halk» şirketi değil, İbrahim Bodur egemenliğinde tam bir kapitalist şirkettir. Eğitim ve sağlık ticareti yapan Hastaş, halka 100 milyon liralık hisse senedi satan dev kapitalist kuruluş Erdemir'den pek farklı durumda değildir. Almanya'da çalışan işçilerin ortaklığı ile kurulan 10 milyon sermayeli Türksan ve 6 milyon sermayeli İşbir yöneticileri, yeni kapitalistler olarak sıvrılmaktadır.

**Demirel iktidarı yatırım indiriminde çok daha cömert davranmaktadır. Yeni Gazete'nin belirttiğine göre, 1968 yılında, 132 proje için 1,4 milyar liralık indirim yapılmıştır (9 Aralık 1968),

elektrik süpürgesi 6, yazı ve hesap makinaları 2, elektrikli traş makinaları 2, buzdolabı 8, asansör 10, traktör 3, kamyon ve kamyonet 5, otobüs sanayii 1 olmak üzere 74 montaj firması faaliyette bulunmaktaydı. Daha sonraki yıllarda radyo montaj sanayiinde bir azalma olmakla birlikte, taşıt montaj sanayiinde faal firma sayısı kısa bir sürede 14'e yükselmiştir. Dünyanın ünlü otomobil lâstığı ve ilâç firmaları, dışarıya karşı aşılmaz duvarlarla korunmuş iç pazarda yüksek fiyatlarla satış yapmak için Türkiye'ye akmışlardır. Özel teşebbüs savunucusu bir dergi, lâstik fabrikalarının hikâyesini şöyle anlatmaktadır: «Ecnebi lâstik fabrikaları kurulduktan sonra, memleketin lâstik ihtiyacı bunlar tarafından karşılanacağından, ithalâtta ayrıca kota tahsisi yapılmadı. Zaten ithalât serbest bırakılmış olsaydı bile, bu fabrikaların kurulmasından bir süre önce yükseltilecek târifesine göre, gümrük resmi mal bedelinin yüzde 98'ini bulmaktaydı. Bu suretle, hükümet, lâstik şirketlerine fabrika kurma müsaadesi verdiği zaman onlara o vakte kadar ithalâtla sağlanan memleket ihtiyacı lâstiklerden aldığı çok yüksek haddeki gümrüğü, bir prim olarak vermeyi kabul etmiş bulunuyordu. Gümrük resmi yüzde 50 iken, sonra iki misline yakın yükseltildiğinden, kotalarda ithal müsaadesi verilse bile, dışarıdan iki misli yüksek fiyatla ithal edilecek malların rekabetinden korkmazlardı. Böylece bu ecnebi üç lâstik şirketi, devlet hazinesinden dolayı olarak aldıkları prim ve Türk müstehliklerin ödedikleri yüksek fiyat sayesinde, kapitalizm tarihinde görülmemiş parlak bir iş yapmış oldular: Kurdukları fabrikaları bir senede amorti edecek kadar kâr sağladılar.»⁵⁸¹

SANAYİDE YABANCI FIRMA EGEMENLİĞİ

Yüksek gümrük târifeleri ve ithal yasakları, Türkiye'ye yabancı sermaye akımını hızlandırmıştır. 1958'den bu yana, 6224 sayılı kanun çerçevesinde, fiilen gelen yabancı sermayenin kümülatif toplamı şöyledir:

Yıllar	Fiilen gelen sermaye (Bin T.L.)
1958	65406,0
1959	85233,0
1960	103944,0
1961	147000,0
1962	237246,0
1963	325632,0
1964	395517,0
1965	491115,0
1966	560695,0

Bu miktar az bulunabilir. Fakat unutmamak gerekir ki, yabancı firmalar az bir yatırımla gelmekte, içeride sağladıkları kaynaklarla gelişmektedirler. 1965 yılında yabancı sermaye kuruluşları, sanayi sektörüne açıldığı hesaplanan 3 milyar 800 milyon lira kredinin 545 milyon lirasını, yani yüzde 14'ünü kullanmışlardır.⁵⁸² Cooley fonundan 400 milyon liraya yakın kredi almışlardır. Ayrıca içerideki kazançlarından bazen sermaye arttırılmasına gitmeden yararlanmaktadırlar. Öte yandan yabancı sermaye, genellikle, yerli sermaye ile ortaklık hâlinde çalıştığından, temsil ettiği yatırım, yukarıdaki rakamların çok üstünde olmaktadır.⁵⁸³ Bundan başka, yabancı sermaye, imalât sanayiinin belli alanlarında toplanmaktadır. 1963 - 1965 döneminde ortalama olarak imalât sanayiinde üretimin yüzde 7,71'i yabancı sermaye tarafından yapılmıştır. Ama yabancı sermayenin payı lâstikte yüzde 35'i, kimyada yüzde

16'yı, elektrik makinalarında yüzde 13'ü, taşıt onarım imalatında yüzde 16'yı aşmaktadır. İstanbul Sanayi Odası'nın bir araştırması da, büyük kısmı İstanbul'da yerleşmiş olan yabancı sermaye kuruluşlarının sanayideki önemini belirtmektedir: «İstanbul Sanayi Odası'na kayıtlı bütün firmaların toplam sermayesi 1958 yılından başlayarak 1961 yılı sonuna kadar devamlı bir artış göstermekte ve 1958 yılına nisbetle, 1961 yılı sonunda bu artış oranı yüzde 40 gibi yüksek bir nisbeti bulmaktadır. Yabancı sermaye bakımından da bu dört yıllık dönemde devamlı bir artış görülmektedir; ancak yabancı sermayenin toplam sermaye içindeki oranından da izleneceği gibi (1958'de %2.4, 1959'da %3.3, 1960'ta %3.5, 1961'de %3.7) bu artış nisbeten mutedil ve hattâ yavaş diyeceğimiz miktarlarda olmaktadır. Toplam sermaye miktarında 1962 yılında başlayan azalış 1964 yılı sonuna kadarki üç yıllık dönemde yüzde 32'yi bulmaktadır. Bu şiddetli azalışın aksine, yabancı sermaye miktarında birden hızlanan bir artış görülmektedir. 1962 yılında yüzde 89'u bulan yabancı sermaye artışı, 1965 yılı sonuna kadarki dört yıllık dönemde yüzde 276 gibi yüksek bir oranı bulmaktadır. Bu yüksek artışın sonucu olarak 1965 yılı sonunda yabancı sermayenin toplam sermaye içindeki oranı da artık yüzde 19,5 nisbetini bulmaktadır.»⁵⁸⁴

Öte yandan yabancı şirketler royalty, teknik hizmet ücretleri, patent, marka vb. yollarıyla, yukarıdaki sermaye rakamlarında gözükmeyen bir «çengel atma» metodu izlemektedirler. Hindistan'da yabancı sermayenin çengel atma metodunu inceleyen Hamza Alavi, bu konuda şu bilgiyi vermektedir: «Hindistan'da yeni sömürgecilik sızmasının asıl özelliği, ne direkt yatırımların artırılması, ne de yabancı tekellerin şube ve filiyallerinin yapılmasıdır. Devrimizin ayırıcı özelliği, yabancı sermayenin Hintli büyük iş çevreleri ile olan işbirliğinin aldığı biçimdir. Bu gelişmenin genişliğini değerlendirebilmek için, bu faaliyetlerin en kârlı kısmının emperyalist ülkede imal edilen 'ara' mallar için bir piyasa yaratmak ve royalty'ler, teknik hizmet ücretleri, patent, marka ve saire bedelleri olarak emperyalist ülke yönünde muntazam bir tediye akışı sağlamaktan ibaret bulunduğunu iyice anlamak gerektir.»

«Bu takdirde, sermayenin küçük bir miktarına sahip olan yabancı çıkara oranla Hintlilerin çıkarları daha *üstün* bir durumdadır. Yabancı sermayeye pay, muhtemelen makina ve teknik hizmetler karşılığında verilmiştir. Gerçekten bu hal şekli, teknik yardım anlaşmasının devamı sayılabilir. Böylece, yabancı tekel, Hint pazarına bir kapı açmak avantajını sağlamaktadır. Bu sayede yabancı şirket, teknik yardım ve malzeme veren müteahhit rolüne girmekte ve bu tip ortaklıklar peşinde koşan rakip firmalara oranla daha avantajlı bir duruma geçmektedir.»

«Yukarıdaki *üstün* sözü, sadece hisse senetlerinin dağılımı için doğrudur. Şartlar dikate alınırsa, Hint şirketinin varlığı tehlikeye girmektedir. Çünkü bu şirketin varlığı, patentler, yedek parça, malzeme ve teknik yardımlar konusunda yabancı tekelle yapılmış olan anlaşmanın yenilenmesine bağlıdır.»

«Yabancı hissedarların, sermayenin bir kısmını ellerinde tutmalarının nedeni, çok az olan temettüleri değildir. Fakat şirkete ortak olmak, genellikle, anlaşma gereğince yabancı tekele, çıkarlarına gözkulak olacak bir müdür tâyin etme olanağını getirmektedir.»

«Hint şirketlerine bu küçük ölçüde katılmalar, ülkenin yüksek mali çevreleriyle sağlam bağlar kurmak olanağını da sağlamaktadır.»⁵⁸⁵

Görülüyor ki, yabancı sermaye, istatistiklerde verilen miktarla ilgili rakamları aşan bir ağırlık taşımaktadır. Küçük ortaklıklar sayesinde, teknik bilgi, hammadde, yedek parça, makina ve malzeme sağlama tekelini eline geçirmektedir. Hattâ birçok halde yüzde yüz yerli sermaye ile kurulmuş şirketler dahi, yabancı sermaye egemenliğinde bulunmaktadır. Meselâ Türkiye'de oto-montaj sanayiindeki firmaların çoğu yüzde yüz yerli sermayeli kuruluşlardır. Ama bunlar, yabancı firmaların bir cins Türkiye şubeleridir. Demek ki, istatistiklerde, gelen yabancı sermaye miktarı az gözükmekte, fakat yabancı şirket «müteahhitlik tekel»i yoluyla önemli kazançlar sağlamakta ve pek az hisseye sahip olduğu, hattâ hiçbir hisseye sahip olmadığı halde, yerli şirketi tamamen kontrolü altında tutmaktadır.

Türkiye'de yabancı sermayenin pek az iştiraki bulunan birçok sanayi firması, yabancı tekellerin markaları, patentleri ve teknik işbirliği ile çalışmaktadır. Yabancı **şirket**, bu sayede, teknik hizmet, malzeme, makina, ham madde vb. satma tekelini sağlamaktadır. Hatta yüzde yüz yerli sermayeli firmalar dahi çeşitli patent anlaşmalarıyla yabancı tekellere bağlanılmışlardır.

Yerli müteşebbisler, bu bağımlı durumdan şikâyetçi değillerdir. Aksine, yabancı sermayenin teknik işbirliği, onlara ürktükleri sanayi alanına girmek olanağını getirmektedir. Bu sebeple, yabancı sermaye, özel sanayi gelişmesinde istatistiklerde görülenin çok üstünde, önemli bir rol oynamıştır. Şüphesiz birtakım alanlarda, yabancı sermayenin gelişi, onunla ortaklık kuramayan yerli teşebbüslerin tasfiyesine yol açmıştır. Meselâ ilâç sanayiinde bu durum görülmüş ve bazı yerli firmalar tasfiye olunmuştur. Bazı alanlarda yabancı sermayenin varlığının, yerli sermayenin o alana girmesini engellediği ileri sürülebilir. Fakat birçok alanda, yabancı sermaye, yerli müteşebbisler tarafından ısrarla araştırılmaktadır. «Millî» sanayici-yabancı tekeller çatışması yok gibidir. Yerli sanayici-yabancı tekel işbirliği çok daha yaygındır.*

Mekanizma şöyle işlemektedir: Kalkınma Planı gereğince, «sanayicilik» itibardadır. Devlet, yüksek gümrükler, ithal yasaklamaları, geniş krediler ve bir sürü muafiyetler ile sanayici olmayı câzip hâle getirmiştir. Ama sanayicilik, en ilkel biçimde de olsa, az çok teknik bilgi ve organizasyonu gerektirmektedir. Çimento ve şeker sanayiindeki karma teşebbüslerde devletin oynadığı rolü, burada bir ölçüde yabancı sermaye yüklenmektedir. Üstelik, bu sanayi mamullerini satmak, yabancı şirket mümessilliği ve ithalâtçılık kadar kârlı bir iştir. Bu nedendir ki, yabancı firma mümessili tüccarlar, temsil ettikleri firmalarla birlikte ya da tek başlarına «sanayi» teşebbüsleri kurmak ve sonra bu teşebbüslerin genel satıcılığını ele geçirmek yolunda çaba göstermişlerdir. Meselâ Yalman ailesinin Tatko Şirketi'ni ele alalım. Firma, Good Year lastiklerinin eski ithalâtçısıdır. Şimdi Türkiye'de Good Year lastik fabrikası kurulmuştur. Tatko fabrikanın ortağı, fakat aynı zamanda İstanbul ve Trakya bölgesi genel bayiidir. Vehbi Koç, U. S. Royal Lastikleri A. Ş.'nin (yeni adıyla Uniroyal) ortağıdır. Fakat aynı zamanda Koç'a ait Royal Lastikleri Tevzi A. Ş. fabrika mamullerinin Türkiye genel distribütörüdür. Tatko, Chrysler firmasına ait Dodge otomobil ve kamyonlarının ithalâtçısıdır. Chrysler, Türkiye'de bir montaj fabrikası kurmuştur. Tatko, ortaklar arasındadır, fakat aynı zamanda Dodge'un bayiidir. Ruşensad, Fargo ithalâtçısıdır, Chrysler fabrikasına ortak olarak sanayiciliğe yükselmiş, fakat aynı zamanda Fargo bayiliğini elinde tutmuştur. Çiftçiler, De Soto ithalâtçılığında sanayiciliğe ve bayiliğe adım atmışlardır. Şimdi bu üç eski yabancı firma mümessili, yüzde 60'ı yabancı tekele ait Chrysler otomobil sanayiinin yüzde 40 hissesine sahiptir. Her birinin payı yüzde 13,33'tür. Çiftçiler aynı zamanda gerçek hiçbir imalât faaliyetinde bulunmadığı halde, Türkiye'de Wolksvagen

*1968 Türkiye Sanayi Kongresi'ne sunulan yabancı sermaye tebliği, özel sanayi yabancı sermaye karşısındaki tutumunu belirtmek bakımından anlamlıdır. «Tatbikatı yaşayanların mütalâalarına dayandığı» ileri sürülen görüşler şöyledir:

«- Yabancı sermaye çoğuzaman yatırım yapılmamış kârlı yeni iş kollarına yatırım yapmakta, başka bir ifade ile memlekette şiddetle ihtiyaç duyulan kıymet istihsaline yönelmekte ve böylece Türk müteşebbislerine yol gösterici rol oynamaktadır.

- Türkiye'ye gelen yabancı sermaye, genel olarak hissenin ekseriyetini elinde bulundurmak üzere, Türk ortaklarla müştereken yatırım yapmakta ve dolayısıyla yabancı bilgi, görgü ve idari kabiliyeti Türk müteşebbislerine aşılamaktadır.

- Her zaman bir bedel ödenerek Türk sanayiinin ve ekonomisinin hizmetine temini mümkün olmayan teknik bilgi ancak yabancı sermaye ile birlikte yurda gelmektedir.

- Yabancı sermaye ile kurulan işletmeler, oldukça yüksek nisbetlerde teknik eleman, kalifiye işçi ve düz işçi istihdam etmekte, memlekete ayrıca vasıflı eleman yetiştirilmesine (dış memleketlere eğitime göndermek, özel kurslara tâbi tutmak suretiyle ve yetişkin yabancı uzman yanında iş başında bilfiil eğitmek yoluyla) yararlı olmaktadır» (Türkiye Sanayi Kongresi Tebliğleri, 1968, Türkiye'de Sınai Yatırımlarda Yabancı Sermaye, s. 78).

imalâtçısı gözükmetedir. Karayolu taşıtları imalât sektöründe birçok firma yerli kuruluşlardır. Fakat dışarıdaki ana firmaya sıkı sıkıya bağlıdır. Meselâ Ankara'da koyunculuk yapan Hacı Beyin oğlu olan Tevfik Ercan, Ticaret Okulunu bitirip Avrupa'da eğitimini tamadıktan sonra acentalıklar almış ve M. A. N. kamyon ve otobüslerinin Türkiye mümessili olmuştur. Ercan ailesi bugün, M. A. N. kamyon ve otobüsleri imalâtçısı ve Türkiye distribütörüdür. Aile Peugeot mümessillğini de almıştır. Ayrıca Metzeler (lastik) ve Amerikan Motors Corporation mümessilidir. Çınar Otel'i'ni de kuran Ercan'lardan Tevfik, Türk işadamlarının ön plandaki temsilcilerinden biridir.

Rusya Türklerinden Mengerler, Mercedes acentasıdır. Amerikan gazozu satışlarında büyük başarı sağlayan Kadir Has ile birlikte Mengerler, «Otomarsan»ı kurarak Mercedes otobüsü imalâtçılığına başlamışlardır. Bu tip sanayicilik o kadar kârlıdır ki, politikacıları giydiren ünlü bir terzi dahi, bir devlet bankasından sağladığı büyük kredilerin yardımıyla sanayiciliğe atlamış ve Magirus otobüslerinin imalâtçısı olmuştur. Ayrıca, K. H. Deutz marka Kamyon ve traktör ile Renault minibüs, Land-Rover jeep, ünlü terzinin imalât alanına girmektedir.

Sıtkı Koçman ve Melih Özkanat, lövantenlerle birlikte B. M. C. montaj sanayiini kurmuştur. Genoto'nun büyük hissedarı Arif Alp,* Bedford kamyonları imalâtçısıdır. Rus kamyonu U. A. Z. dahi Türkiye'de «imal» edilmektedir.**

Cihat İren, yöneticisi bulunduğu Amerikan lastik şirketiyle ilgili olarak yerli-yabancı ortaklık mekanizmasının nasıl işlediğini açıklamaktadır: X firmasının mümessili ve Türkiye'deki distribütörü, uzun yıllardır temsil ettiği şirkete ortak bir fabrika kurmak teklifinde bulunmaktadır. Distribütör, «hem verimli bir sınaî işletme kurmak ve hem de bu suretle X firmasının 'know-how'ından yararlanmak istemektedir.» Ama X firması Türkiye'de bir fabrika kurmaya niyetli değildir. X hayır demekte, distribütör ise sık sık teklifini tekrarlamaktadır. «Zamanla Türkiye'de pazar genişlemiş, ithalât zorlukları, kurulan sınaî teşebbüslere çok kârlı monopoller sağlamıştır. X yine isteksizdir. Fakat 1958 yılında bir Avrupa lastik firmasının harekete geçmesi üzerine fikrini değiştirip Türkiye'de fabrika kurmaya razı olmuştur. X'i harekete geçiren neden, Türk pazarını Avrupa firmasına kaptırma endişesidir.

*Bedford imaline başlamadan önce, Arif Alp, Devlet Planlama Teşkilâtı'na gönderdiği bir özeleştirmede montaj sanayiini şiddetle kınamaktadır:

«Hâlen montaj sanayii kolunda dört firma faaliyet hâlinde, diğerleri kuruluş durumundadırlar. Kanaatimce bu dört firmayı mütegalibe olarak tavsif caizdir. Zira Hükümeti yanıltarak bu yolda tesis ettikleri monopol sayesinde elde ettikleri dövizler ile bu memleketin en cefakâr evlâtları olan şoförleri insafsızca istismar etmektedirler. Satış fiyatlarını şişirerek beher kamyonunda takriben elliser bin lira gibi fahiş bir kazanç temin ettikleri düşünülecek olursa, bu harekete başka bir mânâ verilemez. Öteden beri şoför mahalli ve karoseri imalâtı ile meşgul olan iki yüz kadar imalâthanenin işlerini ellerinden alarak, bu sanayi kolunda çalışan birçok vatandaşı işsiz bırakmaktadırlar.»

İmalâta bunların «henüz hiçbirisi yüzde 10 nisbeti bile geçmemiş durumdadırlar.»

«Döviz tasarrufu şöyle dursun, bilâkis döviz israfına yol açmıştır.»

«Rekabet ortadan kaldırıldığı için, evvelce 60 bin T. L.'na satılan kamyonlar, fabrikalarında bir artış yapılmadığı halde 130 bin T. L.'na kadar yükselmiş ve bir kısım vatandaşların mağduriyetine yol açmıştır.»

«Montaj fabrikaları, daha doğrusu binaları, tesis ve malzemeleri için lüzumsuz yere milyon'lar harcanmıştır» (Yön, sayı 134).

**Sivrilmiş sanayicilerin, yabancı firma bağlantıları ve ithalâtçılığından kurtulamadığı konusunda bir başka örnek verelim. Kemal Has, Adanalı Nuri Ağa'nın iki oğlundan biridir. Kadir Has, Mercedes montajçılığına ve Kemal Has, Coca-Cola'cılığa yönelmiştir. 28 Ekim 1965 tarihli Hürriyet gazetesi, «33 yaşında Coca-Cola kralı» başlığı altında bu sanayiciyi şöyle tanıtmaktadır: «Coca-Cola'nın sahibi 33 yaşında evli ve iki çocuk babası Kemal Has'tır. Bir müddet önce fabrikanın yarı hissesini kardeşi Kadir Has'tan satın almış ve fabrikanın yüzde 90'ına sahip olmuştur. Yüzde 10'u emekli general Behçet Türkmen'e (Menderes döneminde Milli Emniyet Başkanı -D. A.-) aittir. Kemal Has, lise mezunudur. Adana'lı fabrikatör Nuri Has'ın iki oğlundan biridir. Babasının kurduğu Akbank'ta yüzde 35 hisseye sahiptir. Ayrıca Adana ve Hatay'da faaliyet gösteren 60 milyon lira değerindeki iki mensucat fabrikasının yüzde 25 hissesine sahiptir. Bütün bunlardan başka Kemal Has, otomobil, traktör ve lastik imalâtçılığı yapmaktadır.»

Yatırımla ilgili bütün etüdleri X firması yapmış ve Milli Birlik yönetimi zamanında Bakanlar Kurulu'ndan gerekli müsaadeyi almıştır. X firması, yatırımın finansmanı için Amerika'nın Türkiye'deki Türk lirası fonlarının kullanılmasını planlamıştır. Aynı iş kolundaki üçüncü bir firma da, bu yola gitmiştir.

X firması, müsaadeyi aldıktan sonra, kurulacak şirket için, mümessilin dışında yeterli ortaklar aramaya başlamıştır. «Müzakereye girilen sermayedarlardan A, fabrikasının inşaatı kendisine ihale edildiği takdirde şirkete iştirak etmeyi kabul etmekte; B, C, D kendilerine münhasır bayilik (distribütörlük) hakkı tanınmasını şart koşturmakta; E, şirketin mali muamelelerinde imtiyaz ve rüçhan istemektedir.»

Türk sermayedarlarla müzakere yedi ay sürmüştür. «Gecikme, yeni bir müzakere metodunun aranmasına âmil olmuş, X firması Türk işadamlarını tanıyan ve onların zihniyetini bilen bir Türk'e sermayenin temini vazifesini vermiştir. Bu metod verimli olmuş ve üç hafta zarfında subcription tamamlanarak şirket kurulmuştur.»⁵⁸⁶ Görüldüğü gibi sanayiciliğe heveslenen yerli sermayedarların çoğu, daha çok işin ticaretiyle ilgilidir. Sanayici şirkete «çengel» atarak bayilik ele geçirmeye çalışmaktadır.

Diğer sanayi alanlarında, yüzde yüz yerli sermaye ile de kurulsaydı, dünya çapındaki firmaların teknik işbirliği ve markası aranmaktadır. Bu sebeple Amerikan ve Avrupa mağazalarında görülen Omo, Palmolive, Coca-Cola, Pepsi-Cola, Oralet, Colgate, Kolynos, Ipana, Parker, Sheaffer vb. gibi deterjan, gazoz, tuvalet malzemesi, mürekkep, dolmakalem Türkiye'de «sanayicilerimiz» tarafından imal edilmeye başlanmıştır. Batı ilaç firmalarının hemen bütün müstahzarları Türkiye'de yapılmaktadır. Yabancı patenti ile şarap, yabancı patenti ile yatak imaline gidilmektedir. Yerli müteşebbisler Cola sanayiinden sonra ünlü yabancı bira firmalarıyla birlikte bira imaline yönelmişlerdir.* Mensucat Santral, Bozkurt gibi büyük ve yerleşmiş tekstil firmaları dahi, çok yüksek ücretlerle yabancı teknik yöneticiler ve uzmanlar kullanmaktadır.

Yabancı sermaye müsaadelerine şöyle bir gözatmak, yerli sanayiinin arkasında yatan yabancı tekelier hakkında bir fikir vermeye yetecektir:

– DYO ve Sadolin Sentetik Selülozit Boya ve Vernik Fabrikaları: Durmuş Yaşar ve Oğulları, Sadolin Holmblad Ltd. Copenhag firması ile anlaşarak işe başlamışlardır. Yabancı firma, teknik bilgisine karşılık, gayrimaddi hak olarak 140 bin lirayla teşebbüse katılmıştır. Kinox ve Sadolux markasını devretmiştir. 1957'de yüzde 4 royalti karşılığı Sadolin markasını almıştır. Durmuş Yaşar ve Oğulları, boya işinin yanı sıra Tuborgs firmasıyla birlikte bira imaline yönelmiştir.

– Ytong Sanayi A. O. : Yerli müteşebbisler, pek az sermaye getiren İsveç'in Ytong International Aktiebolag firması ile anlaşmışlardır. Ytong denilen inşaat malzemesinin imali için İsveç firmasının yüzde 3 lisans ücreti tanınmıştır.

– Marley - Çifterler Ticaret Ltd. Şti.: Şirket, yer döşemeleri imali için, 10 yıl süreli yüzde 3 royalti üzerinden The Marley Tile (Holding) Co. Ltd. ile anlaşmıştır.

– Kavel: Kablo ve elektrik malzemesi imal eden şirkete, Siemens patent vaz'etmiştir. Yabancı şirkete ilk iki yıl satışta yüzde 2, sonra yüzde 1 ödenmesi kararlaştırılmıştır.

– Verdi: 1955'te yerli sermayenin 4, 6 milyon lira koymasıyla kurulan bu jeep montaj şirketine, Kaiser'in Jcep Şirketi 1, 4 milyon lirayla katılmıştır. Yabancı sermayenin 672

*Yabancı patent ve marka istilasını Doç. Dr. Ali Sait Yüksel, şu düşündürücü sözlerle belirtmektedir: «Başkalarından kiralanan teknik bilgiyle körpe sanayilerini kurma durumunda bulunan az gelişmiş ülkelerin ortak görünüşlerinden biri de, sanayi mamullerindeki yabancı lisans etiketlerinin bolluğudur. Bugün bizde de dış macunu ambalajından, meşrubat şişesine, yahut banyo otomatına kadar pek çok mamulün üzerinde, hangi yabancı firmanın lisansı ile imal edildiğini gösteren ibarelere rastlanır. Günlük hayatta bu kadar sık görülüşü –aslında bir ihtisas bilgisi sayılması gereken– patent ve lisans sorunlarıyla ilgili temel bilgileri, az gelişmiş ülkelerde genel kültür konuları arasına sokmuş gibidir» (*Türk Sanayii ve Yabancı Patent Hakları Oyunu*, *Milliyet* gazetesi, 6 Temmuz 1968),

ve malzeme karşılığı sermayenin yarısını paylaşacaktır. Poşet kibrit mi? Universal Match Corporation, Garanti Bankası ile birlikte boy gösterecektir. Güneş gözlüğü mü? Hans Örtner'in aynı sermayesi ve patenti araştırılacaktır. Duralit mi? İsviçre firması, aynı sermaye ile gelecektir. DDT mi? Michigan Chemical Corporation müessesili Muhtar Domoko, ana şirketi çağıracaktır. Ambalaj ve çimento torbası imali mi? Bir sürü yabancı ortaklıklar ortaya çıkacaktır. Bu konuda birkaç örnek daha vermek yararlı olacaktır:

– Kimya Derman Sanayii Ltd. Şti.: Sami Saltı, Albert Bilen, Lui Psalti, Salamon Ovdaya, Alman Persil Gesellschaft ile sanayide kullanılan yardımcı maddeler imali için anlaşmışlardır. Alman şirketi, 232 bin aynı, 267 bin nakdi sermaye ve yüzde 5 patent ile katılmaktadır. Şirketin sermayesi 1965'te 3 milyona yükseltilmiş ve başka bir yabancı firma daha ortak edilmiştir. 1967'de Kimya Derman unvanına «Türk» kelimesi eklenmesi için müracaatta bulunulmuştur.

– Albert N. Arditi, Sandoz S. ile zirai mücadele ilaçları imali için¹ birleşmiştir. Yabancı şirkete, patent, formül, marka ve alâmeti farika karşılığı satıştan yüzde 5 tanınmıştır.

– «Melodi Record» Gramafon Fabrikaları Kayihan Çağlayan, Jak Grünberg halefi Hügo ve Leon Grünberg, N. V. Philips Gloelampen Fabriken ile plak fabrikası tevsi için anlaşmışlardır.

– Birleşik Alman İlaç Fabrikaları Türk Ltd.: Ünlü Alman ilaç firmalarının yerli müteşebbislerden Rıza Derviş, Feridun Frik, Alfred Paluk ile kurdukları bir ortaklıktır. Feridun Frik, hissesini Bayer'e devretmiştir.

– Agro-Merck Ltd.: E. Merck A. G. firması ile yerli müteşebbis Alfred Paluka ve şeriklerinin haşerat öldürücü ilaçlar için kurdukları bir ortaklıktır.

– Böhler Sert Maden Takım Sanayii ve Ticaret A. Ş.: Cevdet Aroymak, Viktor Bali, Dr. Karl Frank, Hayri Haseki, Aram Rüstem, Sedat Uygutlu, Hikmet Aroymak gibi yerli sermayedarların Avusturya Gebr. Böhler und Co. A. G. ile kurdukları bir ortaklıktır.

Tüketim malları imalinden ara mallara ve makina imaline kayıldıkça, genellikle imalât geniş ölçüde ithalâta dayanmakla birlikte, yabancı firmalara olan ihtiyaç artmaktadır. Elektrik motorları, çelik tüp kazan, cam pamuğu, elektrik sayaçları, elektrik malzemesi vb. imalâtına yönelen özel müteşebbisler, arkalarını bir yabancı firmaya dayamaktadırlar. Büyük yatırıma ihtiyaç gösteren alanlarda yabancı sermaye-yerli müteşebbis ortaklığına devlet teşebbüsleri de katılmaktadır.* Nitekim Fiat otomobili imalinde, Fiat ve Koç Holding'in yanı sıra Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu da ortak edilmiştir. Ordu Yardımlaşma Kurumu, Sınai Kalkınma Bankası, İş Bankası, Akbank gibi büyük kuruluşlar, ortak-

*Yabancı tekeller, resmî politika özel teşebbüsçülük olmakla birlikte, devlet teşebbüsleriyle ortaklığa girmektedir. Bunda, genellikle, devlete makina, malzeme ve hammadde satma isteği ya da devletin başlıca alıcı oluşu rol oynamaktadır. Meselâ Türk-Kablo A. O. yüzde 72'si yabancı sermayeye ait olan bir yabancı sermaye-Etibank ortaklığıdır. İmalâtı geniş çapta hammadde ithaline dayalı bulunan şirket, dışarıda bağlı bulunduğu gruplardan yüksek fiyatla hammadde ithal etmek ve Etibank'a yüksek fiyatla mamul satmak çabasıdır. Ton kablunun hammaddesi için 468 dolar transfer etmektedir. Oysa mamulün ambalajlı olarak İzmir'e teslim fiyatı 460 dolardır. Şirketin ton başına 100 dolar transferabl kârı da eklenirse, şirketin kurulmasıyla ton başına döviz gideri 460 dolardan 568 dolara yükselmektedir! Şirket, dışarıdan 158 milyon¹ liraya sağlanması mümkün kablo siparişi için Etibank'tan 225 milyon lira talep etmiştir. Antalya'daki Elektrometalürji Sanayii (ferrokrom tesisleri), Etibank'ın 18 milyon, bir Fransız grubunun 12 milyon lira iştirakiyle kurulmuş bir şirkettir. Şirketin kurulmasında, Etibank'ın muhalefetine rağmen, Fransız grubunun devamlı siyasi baskısı rol oynamıştır. Tesisler 70 milyon liraya mal olmuştur. Devamlı zarar eden şirket, Etibank'tan aldığı 70 milyon lira krediyi tüketmektedir. Fransız ortak zararı karşılamaktan kaçınmaktadır (Etibank eski Genel Müdürü Tahsin Yalabık'ın Danıştay dâvâ dilekçesinden). PTT ile ortak bir telekomünikasyon sanayii kurulması, bu alandaki dev tekellerin şiddetli mücadelesine yol açmıştır. Ortaklık tek alıcı PTT'ye büyük ölçüde makina, malzeme ve hammadde satma olanağını getirmektedir. Mannesmann - Sümerbank Boru Endüstrisi T. A. Ş.'nin 35 milyon liralık sermayesinin 20 milyon lirası Alman şirketine, 15 milyonu Sümerbank'a ait olan bir ortaklıktır. Şirket geniş ölçüde Almanya'dan ithal edilen hammaddeye dayanmaktadır. Fabrika giderlerinin yüzde 70'ini hammadde ve teçhizat harcamaları teşkil etmektedir. Giderlerde işçi ücretlerinin payı yüzde 10'dur (Wolfgang Friedmann, *Karma Ekonomide İktisadi Devlet Teşekkülleri*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul 1965, s. 127).

liklara katılarak, yerli-yabancı müteşebbis işbirliğinin gelişmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Bu işbirliğinin gelişmesinde dil bilen mühendislerimizin payı da unutulmamalıdır. Birçok mühendis, teknik bilgileri dolayısıyla yabancı firma mümessilliklerine ve oradan ortak imalatçılığa atlamışlar ya da yerli-yabancı sermaye işbirliğinde aracılık etmişlerdir. Amerikalı Robert W. Kerwin'in sözleriyle, «Devlet teşebbüslerinde yetişen birkaç mühendis özel endüstrilerde iş buldular, eğitimlerini dış memleketlerde yapan bazıları da ticarî alana girdiler, yabancı dil ve teknik konulardaki bilgileri, Türk fabrikalarına satmak üzere, makina imalatında faydalı oluyordu.»⁵⁸⁷ Böylece, geniş devlet desteği, Amerikan yardımları ve yabancı sermayenin teknik işbirliği ile, yabancı firma mümessillliği ve ithalatçılığından «sanayiciliğe» doğru bir kayış başlamıştır. «Üçüncü sektör» diye anılan ve Türkiye'de en yüksek gelir vergisi ödeyen Vehbi Koç, bu yeni sanayici tipinin Türkiye'de başta gelen örneğidir.

ÖRNEK OLAY: KOÇ HOLDİNG

Vehbi Koç, ticaretten sanayiciliğe yönelişini şöyle anlatmaktadır: «Daha talebe iken iş hayatına atılmayı aklıma koymuştum. Kararımda ısrar ettim, aileme kabul ettirdim, okumayı bırakıp 1917'de küçük yaşta iş hayatına girdim. İşe önce bakkallıktan başladım, hırdavatçılığa geçtim, köselecilik yaptım. Arkasından inşaat malzemesi işine girdim.»*

«Ankara Ford acentalığı, İstanbul Ford Acentası Ali Vefa Bey'e bağlı idi. İş'i iyi gitmediği için Ford Şirketi Ankara'da yeni bir acenta aramaya karar vermiş. Bu münasebetle Ford Şirketi müfettişlerinden Muhittin Akçor Bey ile Ford'un bölge başmüfettişi Mr. Cent adında bir İngiliz, acenta aramak için Ankara'ya gelmişler. Bunu öğrenince derhal ilgilendim. Teşebbüse geçtim. Bu defa babam itiraz etti. Çünkü o devirde şoförler ve otomobil işiyle uğraşanlar, çoğunluk hovarda ve çapkın kimseler diye tanınırlardı. Hattâ o sırada Ankara'nın Chevrolet acentası Avni Bey hovardalığı, lüks ve eğlenceye düşkünlüğü ile bir hayli nam salmıştı. Babam benim de bu tarz bir hayatı benimseyeceğimi, parayı batıracağımı düşünerek otomobil işine girmemi kat'iyen istemedi. Uzun yalvarıp yakarmadan sonra gönlünü yaptım. Böylece, 1928 yılında Ankara Ford Acentalığını aldım.»

«1937 yılında Vehbi Koç olarak devam eden firmayı, Koç Ticaret T. A. Ş.'ne çevrildi ve Ford acentalığı bu şirkete devredildi.»

«Acentalığımızın başına iyi bir müdür bulmak şarttı.... Nihayet Ankara'da Burla Şirketinde otomobil ve parça işlerinde çalışan Bay Bernard Nahum ile tanıştım, anlaştık. Böylece 1944'te Bay Bernard Nahum, Koç Ticaret A. Ş. Otomobil Şubesi Müdürü oldu.

1945'te harp bitti. Oliver ve US Rubber ile temasa geçtik. Acentalıklarını aldık. Senciler geçtikçe de işlerimiz gelişti.»

Reşit Kâtipoğlu, «Ford Şirketinde çalışan Mr. Eric Armitage ile birlikte, İstanbul Ford Acentası olan Motör Ltd. Şti.'ni satın alarak bize rakip oldular. Fakat sonra Kâtip-oğlu, gerek mali bakımdan, gerekse ortağı ile işbirliği yapamadığı için 1949 yılında benimle birlikte iş yapmak için müracaatta bulundu. 1950 Mayıs ayında bu şirketin yüzde 80'ini bizim grup satın aldı.»

«İzmir'de Ford acentalığı Ege Petrol Şirketi'nde idi. Ford'un bu mıntakanın satışlarından niemnün olmadığını anladık ve İzmir Acentalığına tâlip olduk. Çok uğraştık ve nihayet Ford mümessillliğini alarak 1953 yılında Küçük Kardiçali Han'da Egemak - Ege Makina ve Ticaret A. Ş.'ni kurduk.»

*Amerika'nın ünlü Fortune dergisi, Koç'un bakkallıktan sonra, Ankara'da Meclis damının kiremitlerini sağlayarak ilk büyük işini gerçekleştirdiğini, sonra çeşitli inşaat malzemesi stokları yaptığını ve Türkiye'nin en büyük inşaat malzemesi ithalatçılarından biri olarak o günlerde çalıştığını yazmaktadır.

«1950 - 1952 arasında devam eden liberasyon 1953'te kalkıp kota sistemi ihdas edilince otomobil piyasasında yıllarca darlık devam etti.

Bay Bernard Nahum ile Türkiye'de bir otomobil montaj endüstrisinin kurulması gerektiğine kuvvetle inanıyorduk. Mr. Cooper'in yerine gelen Mr. Masset'e müracaat ettik ve fikrimizi söyledik. Müracaatımız çok müsait karşılandı. Ford Türkiye'ye uzmanlar göndererek etüdler yaptırıldı. 1956'da Bernard Nahum ve Kenan İnal beylerle Amerika'ya giderek Henri Ford II. ile tanıştık. Yıllarca süren sıkı bir tâkipten sonra, nihayet 1959 yılında Otosan'ı kurmaya muvaffak olduk.»⁵⁸⁸ Koç, Otosan'da ilk yerli otomobil adıyla, birim başına 680 dolar ithalâta ihtiyaç gösteren Anadolu'yu imal etmeye başlamış ve Fiat - Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu ortaklığı ile daha geniş bir teşebbüse yönelmiştir.

Bu, Koç'un otomobil alanındaki hikâyesidir. Koç, bunun dışında birçok yabancı firmaların mümessilliğini yapmakta ve bu firmalarla, artan ölçüde, sanayi ortaklıkları kurmaya gitmektedir. Fakat Koç Holding'de ithalât, yabancı firma mümessilliği ve iç ticaret, sanayiden hâlâ ağır baskıdadır. Fortune dergisine göre, Koç 100 Avrupa ve Amerikan firmasını Türkiye'de temsil etmektedir.* Koç grubundan Ak-Yak Ticaret A. Ş. Mobilolil'un Ankara Bayiliğini yapmaktadır. Ankara Gaz Satış A. Ş. Mobilgaz ve âletleri satıcılığı ile uğraşmaktadır. Mobil'cilerin yönetim kuruluna katıldığı Aygaz ve Mobilgaz, çok kârlı bir ticaret alanı hâline gelen likit petrol gazı tevzi ve satışında faaliyet göstermektedir. Bursa Gaz Satış A. Ş. ve Mobilgaz - Mobil Petrol Gazları A. Ş. aynı alanda çalışmaktadır. Mobil satıcılığında Koç şirketleri önemli bir mevkie sahiptir. Büro Malzemeleri A. Ş., Sheaffers kalemeleri, Royal yazı makinaları, Gestetner ofset baskı makinaları, Adrema adres makinaları. Pitney Bowes pul damga makinaları, Lindavo Bolatör makinaları Türkiye Umumi mümessilliğini yapmakta, çeşitli büro malzemelerinin ithalât ve dahili ticaretiyle uğraşmaktadır. Egemak, Ford'un Ege bölgesi distribütörü ve Fiat traktörleri Türkiye Umumi Bayii'dir. Fenni ve Sıhhi Tesisat Ltd. Şti'nin konusu, kalorifer, havalandırma, sıhhi tesisat ithalât ve ticaret işleridir. Fer Ticaret Ltd. Şti., inşaat malzemesi ithalât ve toptan satışı alanında bulunmaktadır. Haliç Antrepoculuk Ltd. Şti.'nin çalışma alanı, depolama, tahmil-tahliye, gümrükleme, nakliye işleri ve ithalâttır. Koç-Burroughs Ticaret A. Ş., elektronik ve mekanik Burroughs Muhasebe ve Hesap Makinaları ithalât, tesis ve bakımını yapmakta, aynı zamanda karbon kâğıtları, makina şeritleri, mürekkep ve diğer kırtasiye malzemesi imal etmektedir. Koç Ticaret A. Ş.'nin konusu, ithalât, ihracat ve yabancı firma bayilikleridir. Koçtaş Ticaret A. Ş. inşaat malzemesi, sıhhi tesisat, cam, demir toptan ve perakende ticaretiyle ilgilidir. Motör Ticaret A. Ş. Ford İstanbul, Trakya, Marmara ve Karadeniz bölgeleri distribütörlüğünü, Broderna Skoogs A. B. ve Expendite Ltd. firmalarının mümessilliğini, Arçelik triportör distribütörlüğünü yapmaktadır. Ormak A. Ş., Fiat Orta Anadolu Bölgesi distribütörüdür. Otokoç Ticaret A. Ş., Oliver International S. A. ve Fruehauf Corporation'un bütün Türkiye, Ford Motor Company'nin (ABD, İngiltere ve Almanya) Orta Anadolu mümessilidir. Çalışma alanı otomobil, kamyon, treyler, ziraat âletleri ve yedek parça ithali ve satışlarıdır. Otosan ve Oto-Yol, oto montaj şirketleridir. Porsuk Ticaret A. Ş. her nevi inşaat malzemesi, Ford, Oliver, U. S. Royal bölge bayiliği; Arçelik, Türk Demir Döküm,

*Ünlü Fortune dergisi. Vehbi Koç'u Amerikan iş çevrelerine şöyle sunmaktadır: «Tanınmış Amerikan firmalarından şaşılacak kadar çoğu, meçhulümüz olan Türkiye'de 64'lük Vehbi Koç ile ortaklıklar tesis etmişlerdir. General Electric, Türkiye'de elektrik ampulü imali gayesiyle işbirliği yaptı ve hâlen Türkiye'de ampul piyasasının yüzde 80'ine hâkim bulunmaktadır. Ford, Türkiye'de kamyon montajı. Burroughs da, karbon kâğıdı ve daktilo şeridi imali için kendisine lisans vermişlerdir.

Vehbi Koç, diğer taraftan US Rubber firmasının kurduğu bir lastik fabrikasının İdare Meclisi Reisidir. ve Mobil, Sheaffers dolmakalem ve Oliver Corporation ile mümasebetleri vardır.»

«Koç, İstanbul'un ana caddesi İstiklâl caddesi üzerinde bulunan bürosundan, Türkiye'nin en büyük özel teşebbüsünü, müşterek aktifî 33 milyon doları aşan 31 teşebbüsü ihtiva eden bir holding'i idare etmektedir. Koç'un firmalarında 5500 kişi çalışmakta ve bu firmalar çok çeşitli istihlâk malları ve sınai malzeme imal etmektedir. Bu müesseseler şu veya bu şekilde 100 Avrupa ve Amerikan firmasını Türkiye'de temsil etmektedirler.»

General Electric mamullerinin, Thompson radyolarının satıcılığı, Mobiloil bölge satıcılığı, Aygaz bölge bayiliği ile ilgilidir. Royal Lastikleri Tevzii A. Ş., Uniroyal lastiklerinin Türkiye Umumi Distribütörüdür. Servis Turistik A. Ş.'nin konusu turistik müesseselerin ihtiyacı bulunan emtiayı ithal etmek, seyahat acentaları kurmak, serbest bölge ve liman rejimlerinin gerektirdiği ithalat ve transit muamelelerini yapmaktır. Simko Ticaret ve Sanayi A. Ş., Siemens Türkiye Umumi Acentası'dır. Elektrik konusu ile ilgili her türlü proje, tesisat ve montaj işleri elektrik makina ve âletleri ithalat ve imalatı Simko'nun faaliyet alanına girmektedir. Simtel Ticaret ve Sanayi A. Ş.'nin alanı bilumum elektrik levazım, âlet ve makinaları imalat, montaj, ithalatı ve toptan ve perakende satışlarıdır. Standart Belde Ticaret ve Sanayi A. Ş.'nin faaliyet konusu, Ford ana bayiliği, belediye taahhütleri, imalat, Yale istif makinaları, sair müessillikler ve ithalattır. Tanker Transport ve Ticaret A. Ş. likit petrol gazının deniz nakliyesi ile ilgilenmektedir. Teknik İzolasyon A. Ş. ısı ve ses tecridi ile ilgili her cins teçhizat işlerini yürütmektedir. Toros Makina ve Ticaret A. Ş., Fiat'ın Güney ve Güney Doğu illeri distribütörüdür. Otomobil, kamyon, otobüs ve bunların yedek aksamı ithalatı ile uğraşmaktadır. Turistik İşletmeler A. Ş., Gigi Rusconi'nin müdürlüğünde Divan Oteli'ni işletmektedir. Beko Ticaret A. Ş., genellikle Koç grubu sınai mamullerinin satıcılığı işini yürütmektedir. Beko Ticaret, G. E. ampulleri, Türkay kibritleri, Arçelik ev âletleri, Türk Demir Döküm Fabrikalarının fırın, ocak ve sobaları, Kavel kabloları umumi distribütörlüğünü yapmakta, ticarî ve sınai soğukhava tesisleri, radyo montaj ve imalatı ile ilgilenmektedir. Bürokur Ticaret A. Ş. her nevi çelik büro, hastane, kafeterya, ev eşyası, komple otel, motel, lokanta tefriş işleriyle uğraşmaktadır. Ünlü Türk işadamları ile Amerikan şirketini biraraya getiren Tam Sigorta ve Tam Hayat Sigorta şirketlerinde Koç grubu da bulunmaktadır. Koç Holding yabancı firmalarla ortaklık hâlinde turizm alanına da girmiştir.

Bunların çoğu, Koç Holding'in yabancı firmalarla ilişkiler kurarak yürüttüğü iç ve dış ticaret faaliyetleridir. Ve ticarî faaliyet, Koç Holding'de bir hayli ağır basmaktadır. Bununla beraber, bir yandan yaygın ticaret faaliyetini sürdürürken, Koç grubu, genellikle yabancı firmalarla çeşitli biçimlerde işbirliği hâlinde sınai faaliyetlerini arttırmaktadır. Elektrik ampulleri imal eden General Elektrik Türk A. O., 1946'dan sonraki yeni dönemde Koç'un iştirakiyle kurulan ilk yerli-yabancı sermaye ortaklıklarındandır. Yedi kişilik yönetim kurulunda dört yabancı temsilci yer almaktadır. Aynı yabancı şirketle Koç grubu, sögütücü üniteler ve elektrik motorları imali için birleşmiştir. Yedi kişilik yönetim kurulunda Koç'un yanı sıra dört yabancı şirket temsilcisi bulunmaktadır. Pirelli ve U. S. Royal (Uniroyal) gibi rakip olması gereken iki büyük oto lastiği tekelinin ortakları arasında Koç Holding yer almaktadır. Geniş çapta ticaretine giriştiği likit petrol gazı satışları için gerekli petrol gazı ve tüpleri imalatına, Koç grubu, Gaz Âletleri A. Ş. ile ve yabancı firmaların desteğiyle başlamıştır. Türk Siemens Kablo ve Elektrik Sanayii A. Ş., Siemens'in Türkiye acentalığını elinde tutan Koç'un Siemens patenti ile giriştiği bir sanayi teşebbüsüdür. Cam yünü imal eden İzocam Ticaret ve Sanayi A. Ş., 900 bin liralık yüzde 15 ayni sermaye ile katılan Linzer Glass Pinperei A. G. ile Koç grubunun kurduğu bir sınai teşekküldür. Beldesana Motörlü Vâsıtalar Sanayii A. Ş., yabancı patentle buji ve Mobilette imalatı ve motörlü araçlarla ilgili diğer imalat ve sanayi işlerini yapmaktadır. Cedko Sanayi ve Ticaret A. Ş., yabancılarla işbirliği hâlinde, çeşitli flasterler, bandajlar ve benzeri teknik ve kimyevi maddeler imalat ve ticaretini yürütmektedir. Ansan Ticaret ve Sanayi A. Ş., ithalat ve imalatı birleştirmiştir. Oksijen gazı istihsal ve satışı ile bilumum emtia ithalatıyla ilgilenmektedir. Bursan Ticaret'in konusu da oksijen gazı üretimi ve satışlarıdır. Demir Export Ltd. Şti., Ereğli Demir-Çelik'e demir cevheri satmak için AID kredi fonlarından yararlanarak geliştirilen bir maden işletmesidir. Türkay Endüstri ve Ticaret A. Ş., devlet tekeli kaldırılıp özel sektöre yol açılması üzerine kibrit imali ile uğraşmaktadır. Türk Demir Döküm Fabrikaları A. Ş., yabancı patentle kalorifer kazanları, ocak, fırın, soba, Junkers şofbeni, radyatör vb. imal etmektedir. Boz-

kurt Mensucat Sanayii A. Ş., iplik dokuma ve basma alanında çalışmaktadır. Arçelik, Eli Burla ile birlikte Koç'un büro malzemesi imal edip devlete satmak için kurdukları bir şirkettir. Bunun için Devlet Malzeme Ofisi de şirkete ortak edilmiştir. Arçelik büyük bir gelişme göstermiş, buzdolabı imalatında ön plana geçmiş ve Koç grubu yabancı sermaye ile ortaklık hâlinde elektrik motorları ve cam yünü imaline girerek buzdolabında yerli imalat oranını arttırmıştır. Bütün bunlar, iç piyasaya yönelmiş ticaret ve sanayi şirketleridir. Türkiye Şeker Fabrikaları, Şeker Sigorta ve İsviçre Migros'un katılmasıyla kurulan konserve fabrikasıyla ise, Koç grubu, domates salçası ihracına girerek ilk kez dış piyasaya yönelmektedir.

İthalât ve ininalâtı birlikte yürüten Koç grubu, bu faaliyetlerinde, sivrilmiş kamu sektörü yöneticilerini, azınlıklara mensup işadamlarını, yabancı sermaye ve teknisyenlerini ve Batı'da yetişmiş genç işletmecileri biraraya getirmiştir. Koç Holding'in Reis Vekili ve Genel Koordinatörü Hulki Alisbah, eski bir Sümerbank Genel Müdürüdür. Behçet Osmanağaoğlu, eski bir Toprak Mahsulleri Ofisi ve Denizbank yöneticisidir. Koç Holding'in mensucat grubu sorumlusu, Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş.'nin eski Genel Müdürüdür. Koç Holding'in iki madeni imalat fabrikasının başlıca yönetici ve teknisyenleri Karabük'te ve öteki iktisadi devlet teşekküllerinde yetişmişlerdir.*

Vehbi Koç, devlet sektörünün yanı sıra, ünlü azınlık tüccar ve teknisyenleriyle ilişkilerini geliştirmiş, ortak ve yönetici olarak onların hizmetlerinden yararlanmıştır: Koç Holding İdare Meclisi üyesi ve Genel Koordinatör Yardımcısı (Otomobil Grubu) *Bernard Nahum*'dur. Nahum, aynı zamanda yabancı firma mümessillikleri, ithalatçılık ve montajcılık yapan Egemak, Koç Ticaret, Motor Ticaret, Otokoç Ticaret, Otosan, Oto-Yol, Tormak ve Beldesan şirketlerinin yönetim kurulu üyesidir.

Koç Holding'in Mali İşler Müdürü *Isak de Eskenazis*'dir. Isak de Eskenazis, aynı zamanda Beko Ticaret ve Büro Malzemeleri A. Ş.'nin yönetim kurulu üyesi ve Fenni ve Sıhhi Tesisat Ltd. Şti'nin yöneticisidir. *İsrail Menase*, inşaat malzemesi ithalat ve toptancılığı yapan Fer Ticaret Ltd. ile Koçtaş'ın müdürü ve İzocam Ticaret ve Sanayi A. Ş. ile Koçtaş'ın yönetim kurulu üyesidir. *Berti Kamhi*, Beldesan Motorlu Vasıtalar Sanayii A.Ş.'nin Yönetim Kurulu üyesi ve Standart Belde Ticaret ve Sanayi Anonim Ş.'nin yönetim kurulu üyesi ve müdürüdür. *Karabet Kalusyan*, Beko Ticaret müdürüdür. *Albert Erol*, Akyak Ticaret A. Ş. müdürüdür. *Viktor Bali* ve *İshak Alaton* Teknik İzolasyon A. Ş., *Bernard Sonman* Arçelik yönetim kurulu üyeleridir. Ford ve Fiat (traktör) distribütörlüğü yapan Egemak'ın müdür muavini ve Ford grubu müdürü *Eloi Blanchet*, oto yedek parça ve lastik grubu müdürü *Valantino Kopri* ve koordinatörü *Davut Safratı*'dır, *İshak Melek*, *Moiz İşman*, *Viron Neftci*, *Nubar Yağcıoğlu*, *Uziel Arditti*, *Pendizer Gerem*, *Mardik Arat*, *Samuel Huzroyan*, *Jak Meşulam* Koç grubunun önemli üst kademe yöneticileri arasındadır. Bunların yanı sıra, Koç grubuna mensup şirketlerde önemli ölçüde yabancı tek-

*Özel sektöre devletin yetiştirdiği yöneticilerin katkısı büyük olmuştur. Bir araştırmaya göre, iktisadi devlet teşekküllerinden 7 genel müdür, 8 genel müdür yardımcısı, 8 müessese müdürü, 12 fabrika müdürü özel sektöre kaymıştır. Nereye gittiği tesbit edilemeyen 234 yüksek yöneticinin önemli bir kısmının da özel sektöre geçtiği sanılmaktadır (Selâhattin Özmen. *Türkiye'de ve Dünya'da İktisadi Devlet Teşekkülleri*, Ankara 1967. s. 352). Özmen, ünlü özel sektör mensupları hakkında şu bilgiyi vermektedir:

– Büyük bir özel teşebbüs olan Transtürk grubunda Toprak Mahsulleri Ofisi'nden ve diğer iktisadi devlet teşekküllerinden gelme yöneticiler vardır.

– Meşhur bankacı Kâzım Taşkent, eski bir Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş. mensubudur.

– Yapı ve Kredi Bankası'nın önemli yöneticilerinin büyük kısmı, kamu kesiminden gelmiştir.

– Akbank Genel Müdürü, eski bir Emlâk Kredi Bankası Genel Müdürüdür.

– Garanti Bankası Genel Müdürü ve murahhas üyesi Câbir Selek, eski bir Sümerbank mensubudur.

– Memleketin en büyük traktör imalatçısının yönetici kadrosu çoğunlukla eski MKEK mensuplarıdır.

– Tek özel teşebbüs boru fabrikasının müdürü, eski bir Sümerbank müessese müdürüdür.

Listeyi uzatmak mümkündür. Bunun dışında, yabancı petrol şirketleri ve öteki büyük kapitalist firmalar, devletle ilişkilerinde, eski yüksek memurları ve sevilen emekli subayları kullanmaya dikkat etmektedirler.

nisyen kullanılmaktadır. Türkiye'de 120 yıllık geçmişi olan tekstil alanında, Koç Holding'in Bozkurt Mensucat Sanayii A. Ş.'nde terbiye işletme şefi Gerhard Kiehslich, dokuma şefi Rudolf Mauschtur. Flaster ve bandaj imalât ve ticaretini yapan Cedko Sanayi ve Ticaret A. Ş.'nin teknik müdürü W. Olsson'dur. Egemak'ta traktör servis müdürü Aldo Braggiotti'dir. Siemens Türkiye Umumi Acentalığı ve elektrik alanında proje, tesisat, montaj, ithalât ve imalât yapan Simko'nun teknik yönetimi geniş ölçüde yabancıların elindedir. Simko teknik müdürü Cornelius Dürkop, yardımcısı Willi Theis ve Arnold Hornfelt, atölye şefi Kurt Hann, ticari kısım şefi Hans Hermann Lebelt, zayıf akım kısım şefi Theo Hartman'dır. Keza ampül imal eden General Elektrik ile soğutucu ünite ve elektrik motörü imal eden Türk General Elektrik'in teknik yönetimini, yabancı ortak elinde tutmaktadır. General Elektrik, murahhas üye C. S. Diehl ve Genel Müdür Muavini W. H. Lißtell yönetimindedir. Türk General Elektrik'te murahhas üye C. S. Diehl, teknik genel müdür muavini R. R. Steele, mali genel müdür muavini P. G. Kuttner'dir. Şirkette J. B. Callanan, W. C. Bath ve O. R. Costello olmak üzere üç yabancı teknik müşavir bulunmaktadır. Türk Siemens Kablo ve Elektrik Sanayii'nde teknik müdür Peter Sombeek, ticari müdür Dr. Heinz Just'tur. Bunlara «manager» yetiştirme yolunda ABD'nin giriştiği çabaların ürünü olan yerli işletmeciler ve teknisyenler eklenmelidir.

Birçok sanayi tesisi yabancı ortaklık olduğu için, yabancılar, Koç grubunun bu şirketlerinin yönetim kurullarında Koç'la birlikte tabiatıyla yer almaktadırlar. General Elektrik'in yedi kişilik yönetim kurulunun dört üyesi yabancıdır. Türk General Elektrik'te durum aynıdır. Türk Siemens Kablo ve Elektrik Sanayii'nde sekiz kişilik yönetim kurulunun beş üyesi yabancıdır. İzocam'da Dr. Rudolf Kleckner, Cedko'da Sture Caderroth ve Michael Russe, Oto-Yol'da Enrico Aliotti, Simko'da Dr. Gerde Tacke yönetim kurulu üyesidir. Koç'un Mobil ile ilgili ticari nitelikteki Aygaz, Mobilgaz, Ankara Gaz Satış, Gaz Aletleri gibi şirketlerinde J. E. Fricker Jr. ve Hillel Picciotto yönetim kurulu üyesi olarak bulunmaktadır.

Ortaya çıkan tablo, özetle şudur: İthal yasaklamaları ve iç pazardaki yüksek fiyatlar, devletin özel sektörü geliştirme çabalarıyla birleşerek, yabancı firma mümessilliği ve ithalâtçıılıktan sanayiciliğe doğru bir kayışı başlatmıştır. Sanayiciliğe kayışta müteşebbislere, devlet sektörünün yetiştirdiği yöneticiler, iç ve dış piyasayı iyi tanıyan azınlık mensupları ve yabancı sermayedarlar ve teknisyenler yardımcı olmaktadır. Yabancı tekeller, sermayedar ya da «teknik bilgi, makina, malzeme ve hammadde müteahhidi» olarak, yerli sanayiini belkemiğini teşkil etmektedirler. Yeni yeni girişilen büyük teşebbüslerde devletin sermayesinden ve çeşitli olanaklarından yararlanılmaktadır. Böylece komprador nitelikte bir sanayici kapitalist sınıfın gelişmesi hızlanmaktadır. Menderes döneminde sistemli biçimde başlayan kapitalist sınıfın yükselişi, planlı dönemde daha sistemli çabalarla devam etmektedir. Bugün Türkiye'de, komprador nitelikte de olsa, gittikçe güçlenen bir kapitalist sınıf mevcuttur.

1961 yılında, Türkiye'de kurulan şirketlerin toplam sermayesi 337 milyon lira iken, bu rakamı 1965 yılında 613 milyon liraya, 1966 yılında 919 milyon liraya ulaşmıştır.

Türkiye'de sanayiinin iş yeri sayısı bakımından yüzde 45'ini, üretilen değer bakımından yüzde 48'ini teşkil eden İstanbul'da, Sanayi Odası kayıtlarına göre, sanayi iş yerleri sayısı kısa bir sürede hızla artarak 1967 yılı başında 2518'e yükselmiştir. İşçi sayısı 34 binden 108 bine, muharrik kuvvet 61 binden 310 bin beygircücüne geçmiştir. 1967 yılında kuruluş hâlinde daha 40 kadar fabrika mevcut bulunmaktadır.⁵⁸⁸ Bu sanayi içinde «dokuma ve örme sanayii» başta gelmektedir. Onu «montaj sanayii», «lâstik ve plastik eşya sanayii» ve «kimya sanayii» izlemektedir ki, bunlar, ithalâta dayalı ve içeride pek az imalât faaliyetine ihtiyaç gösteren iş kollarıdır. Bununla birlikte, bu sanayi kuruluşları çok yüksek kârlarla çalışmaktadır. İstanbul Sanayi Odası tarafından ciroları açıklanan 190 büyük firma arasında büyük tekstil şirketlerinin yanı sıra, çeşitli montajcı firmalar, yerli-yabancı ortaklığı ilâç

ve lâstik şirketleri, gazoz ve bisküi şirketleri yer almaktadır. Bunların yıllık cirosu 40 ilâ 240 milyon arasında değişmekte ve Türkiye'de en büyük özel sanayi teşebbüsleri sayılmaktadırlar.

Amerikan metodlarına uyarak cirolarını açıklayan kapitalist sınıf, aynı zamanda seminerler, konferanslar düzenleyen bâzi kuruluşlara giderek ideolojik planda görüşlerini hâkim kılmaya çalışmakta ve Eğitim Vakfı ile burslar sağlayarak bir toplumsal fonksiyonu olduğuna ispata yönelmektedir. 1962 yılına gelinceye kadar, milyonun üstünde basın reklâm programı düzenleyen kapitalist firmalar, bir elin parmaklarını aşmaz iken, bugün yüzün üstünde firma geniş reklâm faaliyetine girmekte ve bu yoldan basını kontrol altına almaya önem vermektedir. Yetersizlikleri ne olursa olsun, devlet ve Amerikan desteği ile bugün «sanayici» etiketine de sahip çıkan bir kapitalist sınıf doğmuştur. Sanayileşme hareketi, İstanbul, İzmir, Bursa, Ankara ve Adana gibi büyük şehirlerin dışında, bir ölçüde de olsa, Aydın, Balıkesir, Eskişehir, Gaziantep, Kayseri, Kocaeli, Konya, Manisa, Ordu, Sakarya, Samsun, Trabzon, Uşak, Zonguldak gibi illere yayılmaktadır.

Öte yandan yabancı firma müessesiliği ve ithalâtçıktan Türkiye'de kurulmuş sınaî firmaların ortaklık ve genel bayiliğine atlayan kapitalist sınıf, Türkiye'de geniş bir bayi şebekesi kurmaktadır. Buzdolabı, otomobil, kamyon, traktör, radyo, dikiş makinası, likit gaz, bisiklet, lâstik, çamaşır makinası, deterjan vb. imalâtçısı ve genel satıcısı olan birkaç yüz firma, vatan sathına yaygın bir bayi örgütüyle, temelini genişletmektedir. 1967 yılı başında yalnız Aygaz'ın bayileri 160'ı bulmaktaydı. Beko Ticaret'in bayilerinin sayısı 176 idi. Egemak'ın 94, Motör Ticaret'in 25, Otokoç Ticaret'in 32 idi. Petrol şirketlerinin bayilikleri 3 bini aşmaktaydı. Bayilikler dolayısıyla, Anadolu'da komprador nitelikte saydığımız büyük kapitalist sınıfa bağlı bir ticarî burjuvazi gelişmekte ve muhtemelen il ve ilçelerde gücünü topraktan alan geleneksel egemen sınıfları geri plana iterek yükselmektedir. Ambalajcılıktan öteye gitmeyen bir ilaç sanayii dahi, kendine bağlı hekim imali çabasındadır. Prof. Haydar Kazgan, bu çabayı şöyle değerlendirmektedir: «İkinci Dünya Harbi'nden sonra memleketimizde ilaç imaline girişen yabancı firmalar veya yabancı patentlerle içerde ilaç imalinde bulunan yerli firmalar, kapitalist dünyanın pazarlama metodlarının da ithaline gitmek zorunda kaldılar.»

«Fakülte sıralarında okumakta olan müstakbel hekimlerden tutun, asistanı, profesö-rüne ve nihayet emekli olmuş ve bir kenara çekilmiş ve sâdece dost ve akrabalarına bâzi ilaçlar tavsiye etmekle ömrünün son yıllarını geçiren hekimlere varıncaya kadar geniş bir beyin yıkama mekanizması işlemeye başladı. Büyük yabancı firmalar ve patentlerle birlikte pazarlama metodlarını da ithale mecbur tutulan yerli ilaç fabrikaları, yatırım ve masraflarının büyük bir kısmını kaplayan pazarlama faaliyeti ile, kendi ilaçlarının üstünlüğünü, vazgeçilmezliğini en ilmi yollarla doktorlarımıza kabul ettirmek için, bâzen birleşerek, bâzen de rakip görünerek amansız bir beyin yıkama ve doldurma kampanyasına girişmişlerdir. Doktorlara devamlı yollanan ilaç nümuneleri, broşür, kitap, dergi, gazetelere verilen pahalı ilânlar, burslar; yol ve ikamet masrafları, kendilerince karşılanacağı taahhüt edilen dış memleketlerdeki kongre ve fabrika, laboratuvar gezileri, tabiplerimizin hastaları için yapacakları ilaç tercihlerini büyük ölçüde etkilemiştir.»⁵⁸⁹ Buna karşılık, birtakım firmalar, hekim ve eczacıları ortak ederek, bu yoldan ilaçlarının sürümünü sağlamaya çalışmaktadır. Böylece sayıları birkaç yüzü aşmayan büyük kapitalist firmalar, yaygın bir çıkar şebekesi olarak yurt sathına yayılma yolundadır.

Bunun yanı sıra kapitalist sınıf, Eğitim Vakfı, araştırma tesisleri ve bol ücretli profesör müşavirleri ile Amerikan kapitalistlerini taklide yönelmekte ve ideolojik planda meşruiyet kazanmaya çalışmaktadır. Bu yoldaki çabaların «özerk» üniversiteyi «bağımlı» duruma getirebilmesi ihtimali, üniversite çevrelerinde ciddi endişeler yaratmaktadır. Prof. Gülten Kazgan, bu endişeleri dile getirmektedir: «1960'dan bu yana geçen sekiz yıllık denemenin sonucu, kanuna göre özerk üniversite, fakat gerçekte bağımlı öğretim üyeleri oldu. Bütün

devlet bürokrasisini, memur kadrolarını zayıflatan, devletçiliği yozlaştıran etkiler, aynı şekilde, üniversite kadrolarını da kapsamına aldı.

Özel teşebbüsü desteklemek ve bürokrasiyi çökertmek için izlenen düşük ücretli devlet memurluğu politikası, bu kadrolarda bulunanları, maddi menfaatlarıyla birincilere bağımlı hâle getirdi. Yeni kurulan ve ayrı ücret ve çalışma statüsüne tâbi olan üniversiteler bir tarafa bırakılırsa, geri kalan yüksek öğretim kurumlarında asistanlar özel teşebbüsteki hademe ücretleri, doçentler vasıfsız sekreter ücretleri, profesörler de üçüncü derecede uzman ücretleri ile çalışmaktadır. Fakat düşük ücret, kendi başına üniversite öğretim üyelerini bağımlı duruma düşürecek bir olgu değildir. Bunun yanında ikinci ve çok önemli bir etki, kapitalizmin, çok kazancı başarı göstergesi sayan kıstasının, tüketim toplumlarının yüksek tüketim eğilimini saygıdeğerlik için şart sayan kıstasının Türkiye'ye ithal edilmesi olmuştur. Bugün, yırtık pantolonla gezen, simit-çayla karın doyuran, apartmanların bodrum katında oturan adam, nice bilgin olursa olsun, üniversite şehirlerinde acınarak bakılan bir tiptir. Oysa, devletin öğretim üyelerine verdiği ücret –kirada oturan, iki çocuğu olan ve eşi çalışmayan bir öğretim üyesi için–, hiç olmazsa bareme birinci derecede devlet memuru, profesör oluncaya, yani 50 yaşına gelinceye kadar, ancak, böyle bir hayat düzeyi sağlayabilir. Bu koşullara, araştırmacı bilginlerin önemsenmediği, dolayısıyla manevi tatmin vermeyen bir akademik çevre de eklenince, üniversite öğretim üyelerinin çoğunu bağımlı hâle getiren nedenleri anlamak çok kolaylaşır. Yüksek ücretli özel teşebbüs danışmanlıkları, özel okul hocalığı,* yüksek ücret ödeyebilen varlıklılara açık muayenehaneler, hastaneler, proje büroları vb... dışarıda çalışmak olanağını bulan öğretim üyelerini bu düzene tamamıyla bağımlı hâle getirmiştir.

Üniversite öğretim üyelerinin çoğunluğunu maddi menfaatleriyle bugünkü düzene bağlayan koşullar, yönetim kadrolarına seçilenlerin de bu düzenin katıksız savunucuları olmasına yol açmıştır. Sonuç, toplumun ithal malı değer yargılarına göre saygıdeğer olabilmek için, bugünkü yaşantısını sürdürebilmek için statükoya bağlı öğretim üyeleri ve bunlar çoğunluğu teşkil ettiği için, oy sisteminde bunların oylarıyla statükoya bağlı yönetim kadrolarıdır. Özerk üniversitenin, ne yazık ki, bugünkü görünüşü budur.»⁵⁹⁰

Üniversiteler gibi basın da yükselen kapitalist sınıfın tehdidi altındadır. Batı ülkelerinde büyük basın, reklâm gelirleriyle kapitalist sınıfa bağlanmış ve onun hizmetine girmiştir. Bu basında sol fikirler savunulmadığı gibi, sol fikirler aleyhine sistemli bir kampanya yapılır. Türkiye'de durum bu noktaya gelmiş olmaktan henüz uzaktır. İleri fikirli basını tutan önemli bir okuyucu kütlesinin bulunması, böyle bir gelişmeyi yavaşlatmaktadır. Bununla beraber, yüksek tirajlarına rağmen, sol fikirli basının reklâm gelirlerinde hissedilir bir azalma başlamıştır. Öte yandan, büyük kapitalistlerin basın mesleğine ilgisi artmakta, gazete patronu olmaya heveslenen kapitalistlerin sayısı çoğalmaktadır.**

Görüldüğü gibi, kapitalist sınıf, ideolojik planda görüşlerini topluma hâkim kılmak için artan bir çaba içindedir. Tabii ki bu çabalar, yakın ilişkiler kurduğu ülkelerde belli bir ekonomik gelişme ve* düşünce biçimini, toplumun bütün kesimlerine kabul ettirme yolunda sistemli bir faaliyet gösteren ABD'nin eyleminden ayrı düşünülemez. Fakat bu konuya geçmeden önce, sanayideki kapitalist gelişmenin kısa bir bilançosunu yapmak gerekli olacaktır.

*Özel yüksek okullar, kapitalizmin «her şey azami kâr için» ilkesine uygun biçimde, her toplumun sahip bulunması gereken birtakım manevi değerleri çökerten bir skandal olarak, hızla gelişmektedir. Anayasa'ya göre, ancak üniversite öğretimine konu olmayan alanlarda yüksek okul açılabilir. Anayasa bükümünün yeter açıklıkta bulunmayışından yararlanarak, üniversite öğretimine konu teşkil eden alanlarda özel yüksek okullar açılmasına müsaade edilmiş ve özel sektör bu alana montaj sanayiinden de büyük bir ilgi göstermiştir. Okul ve sağlık kurumları işletmek üzere kurulan Hastaş'ın sermayesi 100 milyon liraya çıkarılmıştır.

**Bâbü'lî'nin aydınlar arasında en itibarlı 45 yıllık bir gazetesinin, Adana'dan İstanbul'a atlayıp Amerikan gazozculuğu ve otobüs montajcılığı ile büyük kapitalistler arasına katılan bir zat tarafından 10 milyon lira bedelle satın alınmak istenmesi anlamlıdır.

ÖZEL SANAYİCİLİĞİN BİLANÇOSU

a) *Özel sanayi, küçük ve dağınık iş yerlerinden kuruludur. Bu sektörde tüketim malları ve özellikle lüks tüketim malları imalatı ağır basmaktadır:* 1950'den bu yana özel sanayi hızla gelişmiştir ve bu gelişme son yıllarda hızlanmıştır. Fakat 1963 Kasım ayında yapılan İmalât Sanayii Sayımı'na göre, özel sanayi, devlet sanayiine nazaran hiç de parlak durumda gözükmemektedir. Devlet sektöründe 237, özel sektörde 2775 «büyük sanayi» denilen iş yeri vardır. Devlet 140.457 ücretli personel kullandığı halde, özel sektör 184.984 kişi çalıştırmaktadır. Ama devlet sektöründe yaratılan katma değer, özel sektördekinin üstündedir. Devlet sektörünün katma değeri 3 milyar 498 milyon, özel sektör katma değeri 3 milyar 138 bindir. Bu rakamlara göre, devlet sanayiindeki prodüktivite, özel sektördekinden yüksek olmaktadır. Devlet sanayii, daha fazla makina ve daha fazla enerji kullanmaktadır. Devlet sanayiinin çevirici kuvvet tesisatı kapasitesi 1.276.546 beygircü, özel sanayiinin 678 bin beygircüdür. Devlet sanayii 1 milyar, özel sanayi 682 milyon Kws elektrik enerjisi tüketmektedir.⁵⁹¹

Özel sanayi çok küçük iş yerlerinden kuruludur. On kişinin altında ücretli personel çalıştıran özel sanayi iş yerlerinin sayısı 157.759, on kişinin üstünde personel çalıştıran özel iş yerlerinin sayısı ise 2.775'tir. Demek ki, özel sanayi iş yerlerinin yüzde 98,3'ü on kişiden az personel kullanan ve imalat sanayii toplam üretiminde payı yüzde 25'i aşmayan ufak işletmelerdir. Büyük sayılan iş yerleri bakımından da, özel sanayide ufak iş yerleri hâkimdir:

İŞ YERİ BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ÖZEL SANAYİ	
Çalışanların Sayısı	İş Yeri Sayısı
10 - 19 kişi	1258
20 - 49 kişi	887
50 - 99 kişi	313
100 - 199 kişi	170
200 - 499 kişi	95
500 - 999 kişi	31
1000'den fazla	20

Demek ki, özel sanayi iş yerlerinin 2145'i yani yüzde 80 kadarı 50'den az personel çalıştıran küçük kuruluşlardır. Binden fazla personel çalıştıran özel sanayi sayısı ancak 20'dir. Bu 20 sanayi iş yerinin 15'i özel sektörün en büyük gelişme gösterdiği dokuma sanayii alanındadır. Geri kalan beş iş yerinin biri gıda, ikisi kauçuk, ikisi metal eşya imali iş kollarında bulunmaktadır. Makina imali, elektrik makinaları imali, motor imali gibi sanayileşmenin belkemiğini teşkil eden alanlarda büyük özel sanayi teşebbüsleri yok gibidir.

Bir otobüsü 400 - 500 bin liraya satan ve milyonlarca liralık reklamlarla gazeteleri ve radyoları dolduran montaj sanayii, çok az personel kullanmaktadır. 1965 yılında faal 66 montaj firmasında ancak 6916 personel çalışmaktaydı. Ortalama personel sayısı 105'tir. Montaj sanayiinde 1965 yılında firma adedi ve çalıştırılan personel sayısı şöyledir:

Montaj Sanayii Kolu	Faal Firma Sayısı	Çalıştırılan Personel Sayısı
Radyo sanayii	16	2059
Pikap sanayii	5	81
Ses alma cihazı sanayii	2	42
Telefon santrali sanayii	3	99
Elektrik süpürgesi sanayii	7	77
Yazı ve hesap makinaları sanayii	2	77
Elektrikli traş makinaları sanayii	2	33
Buzdolabı sanayii	5	968
Asansör sanayii	12	317
Traktör sanayii	4	1312
Kamyon ve kamyonet sanayii	7	1588
Otobüs sanayii	1	263
TOPLAM	66	6916

Kaynak: Türkiye İktisat Gazetesi, 12 Ocak 1967.

İmalât sanayiinin bu durumundan, imalât sanayii alanını prensip itibariyle özel sektöre bırakmayı kararlaştıran Demirel Hükümetinin imzasını taşıyan *İkinci Beş Yıllık Plan* şikâyetçidir: «İmalât sanayiinde organizasyonun başlıca niteliği çok sayıda küçük ve orta çapta işletmelerin dağınık olarak faaliyette bulunmasıdır.»⁵⁹² Meselâ özel sektörün hayli geliştiği gıda sanayii hakkında Plan, şu değerlendirmeyi yapmaktadır: «Gıda sanayiimiz genellikle ufak ünitelerden meydana gelmiş olup, iç ve dış piyasaların gelişen talep hacmine gereği gibi cevap verebilecek bir durumda değildir. Bu küçük teşekküllerin birleşerek güçlerini arttırması zorunlu görülmektedir. Özel sektör, kendi içinde teknik meselelerini çözümlenecek bir organizasyona sahip değildir. Bu konuda, özel sektöre yardımcı olabilecek kamu kuruluşlarının gerçekleştirilmesi program dönemi içinde öncelikle ele alınacaktır.

Teknik bilgisizlik, fazla kâr amacı ve haksız rekabetin doğurduğu aksaklıklar gibi sebepler, gıda maddelerinin geniş ölçüde bozulmasına yol açmakta ve bu hal bazen halkın sağlığı için zararlı bir dereceye varmaktadır. Bu durum aynı zamanda, ileri teknikle çalışan işletmeler için zararlı olmakta ve sanayiinin gelişmesini kösteklemektedir.»⁵⁹³ Türkiye'nin beslenmesi bakımından büyük önem taşıyan süt sanayiinde özel sektör yok gibidir. Devlet, Süt Endüstrisi Kurumu kurarak sütçülüğü geliştirmeye çalışmaktadır. Ama özel sektör yabancı esansı şişeyip satmaktan ibaret olan Amerikan gazozu imalinde hızlı bir gelişme göstermektedir. Prof. Dr. Zühtü Yöney'in sözleriyle, «Bugün Türkiye'de meyva esansı katılmış şekerli sular, gazozlar litresi 200 kuruşa satılırken, dünyanın 1 numaralı besini süt, birçok hayvancılık mıntıklarımızda 50 kuruşa bile alıcı bulamamaktadır.»⁵⁹⁴ İçki sanayiinde de durum aynıdır. Şarapçılıkta, «üretim miktarının düşük ve üretici firmaların dağınık ve ufak ünitelerden meydana gelmesi»,⁵⁹⁵ ihracatı engellemekte ve bağların sökülmesine yol açmaktadır: «Türkiye'de bağ mahsülleri üretiminde ileri bir yer tutmasına ve bağıcılık birçok yerde üreticinin alternatifini olmayan tek gelir kaynağını teşkil etmesine rağmen, içki şeklindeki değerlendirme oranı çok düşüktür. Bu yüzden bağlar sökülmemekte ve kaliteli içki üretimine elverişli üzüm çeşitleri günden güne yok olmaktadır.»⁵⁹⁶ Demirel Hükümeti tarafından hazırlanan plana göre çare, «İçki Sanayii İktisadi Devlet Teşekkülü»nün kurulmasıdır. Bu devlet teşekkülü, özel sektörle işbirliği yapacak ve onun şarap sanayiinde yapacağı yatırımlar, özel sektörü geliştirici nitelikte olacaktır. Ve sonra devlet elindeki şarap fabrikaları özel sektöre satılacaktır.⁵⁹⁷ Uzun bir geçmiş olan «deri ve kösele işleme sanayii»mi?

Plan bu konuda da şunları yazmaktadır: «Yurdumuz küçükbaş ham deri bakımından, iç talebin çok üstünde bir üretim potansiyeline sahiptir. Ancak çok küçük ve dağınık işletmelerde teknik bilgi noksanlığı ve kapasite yetersizliği dolayısıyla büyük israflar husule gelmektedir. Küçükbaş hayvan derilerinin ham olarak ihracı yerine, yarı-mamul ve mamul deri olarak ihracı, ufak ünitelerin biraraya getirilerek kapasitesinin arttırılması ve ilkel metodların modernize edilmesine bağlıdır.»⁵⁹⁸ Bu alanda da «Dericilik Enstitüsü» kurularak, devlet, özel sektörü elinden tutacaktır.

İthal malı kauçuğa dayanan ve büyük gelişme gösteren lastik sanayii mi? Oto lastik fabrikaları bir yana bırakılırsa, büyük çoğunluğu çok küçük, dermeçatma dağınık işletmelerdir. Yine ithalâta dayanan ve büyük gelişme gösteren plastik işletme sanayiinin durumu da farklı değildir. 1968 Programındaki ifadeyle, «küçük ve dağınık tesisler sayısı, modern metodları tâkip eden işletmelerden fazladır. Bununla beraber, üretilen mamullerden mühim bir kısmı, standart kalitenin altında olduğu halde satılabilmektedir.»⁵⁹⁹ Kauçuk ve plastik sanayii, dışarıdan gelen hammaddeye bir biçim verip satmaktan ibaret kalmaktadır. Alüminyum sanayii de aynı yoldadır. Yine ithalâta dayanan ve büyük gelişme gösteren kimya sanayiinde, dıştan gelen hammaddeyi ambalajlayıp satma faaliyeti ağır basmaktadır. Hattâ deterjan ve kozmetik sanayii için, Kalkınma Planı'na göre, basılı ambalaj malzemesi dahi ithal edilmektedir.⁶⁰⁰ Kalkınma Planı, «özellikle ilaç sanayiinde küçük ve güçsüz durumda bulunan kuruluşların» hâkim olduğunu yazmaktadır. Plan, bunların «uzun vâdede yaşama çaresi olarak» birleşmelerini öngörmektedir.⁶⁰¹ Üstelik kimya alanında, pek az gerçek imalât faaliyetine girişmekle birlikte, yabancı firmalar egemendir. Bunlar, yerli firmaların bir kısmını tasfiye etmektedirler. İlaç sanayiindeki durumu, *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı* şöyle açıklamaktadır: «Türkiye'de imalât yapan dünyaca tanınmış ilaç firmalarının, ilaç aktif maddeleri imalindeki teşebbüsleri genellikle birkaç basit kimyasal metodun uygulanmasından ibaret kalmıştır. Bu firmalar, çeşitli imkânlarını hazır ilaç imal kapasitelerini genişletmek için kullanarak, son zamanlarda ilaç sanayii üretiminin çoğunluğuna sahip olmuşlardır. Birinci Beş Yıllık Plan'da, söz konusu firmaların hazır ilaç imalinde genişlemelerini sınırlayan tedbir zaman zaman yetersiz ve etkisiz kalmıştır. Diğer yandan hazır ilaç imalinde yerli kuruluşlar, genellikle ileri memleketler ölçüsünde kaliteli imalât yapmaktadırlar. Bununla birlikte, ilaç satışındaki şiddetli rekabet içinde, yerli firmaların toplam ilaç üretimindeki payı, Türkiye'de imalât yapan dünyaca tanınmış firmalar karşısında gittikçe azalmaktadır.»⁶⁰² Tarımsal mücadele ilaçları için ise plan, «bozuk ve hileli» ilaç meselesi üzerinde durmaktadır.⁶⁰³ Demir - Çelik sanayiinde «Metaş, Elektrometal gibi hurdadan çelik üreten birkaç küçük ve modern tesis ile genellikle çok küçük kapasitelerde eski teknoloji tesisler» bulunmaktadır.⁶⁰⁴ Hızlı bir gelişme gösteren madeni eşya sanayii, daha çok kalorifer radyatör ve kazanları, metal konstrüksiyon gibi inşaat sanayiinin ihtiyaçlarını karşılayan yatırım malları ile lâmba ve sobalar ev ve mutfak eşyası gibi dayanıklı tüketim malları üretmektedir. Bu alanda birçok montaj firması faaliyet göstermektedir. «Perakende ve norm dışı ithalât yaygındır.»⁶⁰⁵ Sanayi Sayımı'na göre, madeni eşya imalinde 209 özel iş yeri vardır. Çalışanların sayısı 12242 kişi ve yaratılan katma değer 219 milyon liradır. Devlete ait 14 iş yerinde ise, katma değer, 188 milyon liradır. Özel sanayi iş yerlerinin dörtte üçüne yakın kısmı, 10 ilâ 50 personel çalıştıran ufak kuruluşlardır. 200'ün üstünde personel kullanan iş yeri sayısı, 9'dan ibarettir.⁶⁰⁶ Makina imalât sanayii ise, İlk Plan'da öncelik verilmesine rağmen, buzdolabı, çamaşır makinası vb. gibi tüketim malları hâric, pek az gelişmiştir. İkinci Beş Yıllık Plan'daki ifadeyle, «Makina imalât sektöründe talebin yaklaşık olarak yüzde 65'i ithalâtlarla karşılanmaktadır. Her ne kadar yurt içi üretim artışı geniş çapta ithalât ikamesi yaratmaktaysa da, toplam talep içindeki ithalât oranında büyük bir değişiklik görülmemektedir.

Birinci Plan döneminde öngörülen yatırımların ancak ortalama yüzde 18 kadarı gerçekleştirilebilmiştir. Bu sektöre yatırım çekilememesinin en önemli nedenleri kurulacak üretim

ünitelerinin yüksek finansman, kalifiye iş gücü ve gelişmiş teknoloji gerektirmeleri ve standart imal grupları için talebin belirli bir seviyeye ulaşamamış olmasıdır.»

«Sektörde kapasitenin kullanılma oranı genellikle düşüktür. Birkaç büyük kuruluş dışında, teknik anlamda, verim arttırıcı üretim planlaması yapılmamaktadır. Bunun nedenleri, genellikle üretim kapasitesinin küçük ünitelere bölünmüş olmasında toplanmaktadır. Bu küçük ünitelerde, mali güçlerinin kısıtlı olması nedeniyle, proje, kalite, kontrol vb. mühendislik hizmetlerinden yararlanılamamaktadır. Bu nedenle verim ve kalite, çoğu zaman istenilen standartın altında kalmaktadır.»⁶⁰⁷ Tarım âletleri ve makinaları imalât sanayii, elektronik sanayii, karayolları taşıtları imalât sanayii ise, montajcılıktan öteye gitmemektedir. Meselâ karayolları taşıtlarını ele alırsak, bu alanda yerli imalâtın, Montaj Sanayii Talimatı'na göre, 1967 yılında yüzde 45'e ulaşması gerekmektedir. Yalnız bu yüzde 45'in büyük kısmını tekerlek lâstikleri, döşeme ve koltuklar, akümülatör, tekerlek kapakları, boya, düz emniyet camları gibi öteki sanayiinin malları teşkil etmektedir. Karayolu taşıt sanayiinin belkemiği olan motor, şanzıman, diferansiyel vb. dışarıdan getirilmektedir. Bu sebeple, karayolu taşıt sanayiinde 1967 yılında faaliyet gösteren 14 kuruluş, büyük atölyelerden ibaret kalmaktadır. Üstelik firma sayısının çokluğu ve firmaların «sık sık imal ettikleri tipleri değiştirme eğilimleri dolayısıyla, rantabl bir fabrikasyon yatırımı yapmak imkânı kalmamaktadır.»⁶⁰⁸

«Karayolu taşıtları imalât sanayiinin problemlerinden biri de, mevcut taşıt parkının durumundan ileri gelmektedir. Örneğin 1965 yılı taşıt parkı incelendiğinde kamyonunda 79, otobüste 44 ve binek arabalarında 53 değişik marka tesbit edilmiştir. Ayrıca bu markaların her birinin değişik tipleri ve yıllara göre değişen modellerinin de olduğu gözönüne alınırsa, binin çok üstünde değişik karakterde taşıt bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Bu rakamın büyümesi, onarım masraflarının yüksek seviyede teşekkül etmesini gerektirmiş ve yedek parça ithalatı da aynı oranda artış göstermiştir. Kamyon ve otobüs montajının en büyük gerekçesinden biri, bu yapıyı aynı yedek parçadan kullanılan taşıt sayısı olarak azaltılması idi. Fakat montaj yerlerinin artması ve tiplendirmenin yapılmamış olması montajdan beklenilene vermemiştir. Bu konu yan sanayiinin gelişmesinin tek faktörü olması bakımından da ayrıca önem kazanmaktadır.»⁶⁰⁹

Özetlersek, özel sanayi, 1950'den başlayarak nisbeten hızlı bir gelişme göstermekle birlikte, çoğunlukla küçük ve dağınık ünitelerden ibaret kalmıştır. Özel sanayi, büyük yatırım ve teknik bilgi gerektiren makina imalatı vb. gibi yatırımlardan kaçınılmış ve daha çok, tüketim malları sanayiine yönelmiştir. Kauçuk, plastik, alüminyum işleme ve kimya iş kollarında hızla gelişen özel sanayi, ithal edilen hammaddelerin ufak bir imalât işleminden sonra piyasaya çıkarılmasından öteye gidememiştir. Montaj sanayii için de, gerçek bir sanayicilikten söz etmek mümkün değildir. Yatırım malları imalatında, hızla artan konut yatırımlarına paralel olarak, özel sanayi, kalorifer kazanı, radyatör, yer döşemesi, seramik eşya vb. imalinde hızlı bir gelişme göstermiştir. Fakat bunlar da bir anlama tüketim malları sayılabilir.

Genellikle tüketim malları imaline yönelen özel sanayi, gelir dağılışındaki büyük adaletsizlik dolayısıyla, daha çok, yüksek gelir gruplarının taleplerini karşılamaktadır. Montaj sanayii, bunun tipik örneğidir. Bu anlamda özel sanayi, lüks tüketim malları sanayii olmaktadır. Dr. Haydar Kazgan'a göre, «Türkiye'de çok çeşitli mal yapılmaktadır. Bunların büyük kısmı, belirli bir gelir grubu dikkate alınarak imal edilmektedir. İmalâtın yüzde 50'si sâdece 1 milyon kişiye hitap etmektedir.»⁶¹⁰ Demirel Hükümetince hazırlanan *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, gelir dağılışı çok dengesiz olan bir toplumda, ithal yasaklamalarıyla ortaya çıkan çok yüksek fiyatlı bir sanayiinin, yüksek gelir gruplarının lüks tüketimine daha fazla yönelişini tehlikeli bir gelişme diye belirtmekte ve lüks tüketim mallarının vergilendirilmesini istemektedir: «Yüksek gelir gruplarının talebine cevap veren ve genellikle gösteriş saikiyle yapılan lüks tüketim, bu mal ve hizmetlerin daha yüksek oranda vergilendirilmesi

ile kısıllacaktır. Ancak bu amaçla uygulanmakta olan yüksek gümrük vergileri ve ithaldeki miktar kısıtlamaları, bu mal ve hizmetlerin yurt içi fiyatlarının yükselmesine ve böylece bu tip üretimin câzip bir yatırım sahası hâline gelmesine yol açmaktadır. Uzun vâdede kıt yatırılabilir kaynakların lüks tüketim malı üretimine yönelmesi daha sakıncalıdır.»⁶¹¹ Bu sözler, izlenen politikanın nasıl bir çıkmaza açıldığının itirafından başka anlama gelmemektedir.

Demek ki, devletin ve ABD'nin sanayici imal etmek için giriştikleri büyük çabalara rağmen, bir gelişme olmakla birlikte, özel sektörün sanayi alanında başarılı bir imtihan verdiğini söylemek güçtür. Prof. Besim Üstünel, özel sektörün nasıl başarıya ulaştırılacağını araştıran *Türkiye'de Özel Sektörü Kurtarmak Mümkün mü?* adlı yazısında şu hükme varmaktadır: «Türkiye'de 1928-1938 döneminde, işadamları sayısı yok denecek kadar az olduğu halde, 1938 - 1948 döneminde Dünya Savaşı'nın yarattığı ortam içinde ve 1950-1960 döneminde hızlı kalkınma ve enflasyonun yarattığı müsait şartlar altında işadamları sayısında süratli gelişmeler olmuştur. Gerek savaş yıllarında, gerek enflasyon döneminde iş hayatına atılan ve nisbeten kolay kazançlar sağlamak suretiyle bugünkü varlığını ve işletme kapitalini elde etmiş olan bu yeni müteşebbis grubu –birtakım kötü alışkanlıklar edinmiş olmaları bir tarafa–, bugün için artık yatırımcı olarak korkak veya çekingen, işletme sevk ve idaresinde ise bilgisiz ve yetersiz kalmaktadırlar. Anormal ekonomik şartlar içinde kolay para kazanabilen işadamları bugün bu paraların yine kolayca kaybedilmesinden korkmakta ve dolayısıyla son derece muhafazakâr bir tutum içine düşmektedirler. Ayrıca, bu paraları kazanırken isabetli yatırım kararları almak, işletmelerini rekabet şartları içinde ustaca yönetmek zorunda kalmamış oldukları için, bu konuda tecrübe de kazanamamışlardır.»

«Türkiye'de özel teşebbüs bugün için kendisinden beklenenleri gereğince yerine getirememektedir. Ne işletmeciler olarak işini bilgili ve akıllı bir şekilde yürütebilmekte, ne de yatırımcı olarak en kârlı sahalara seçmesini, en doğru tercihleri yapmasını bilmektedir. Bu nitelikleri yüzünden gerçek verimlilikleri düşük olan işadamlarımız, bunu telâfi etmek üzere, devletten birtakım koruyucu tedbirler ya da haksız menfaatler talep etmektedirler. Bu zayıf durum, onların kısa vâdeli çıkarlarına aşırı derecede bağlı olmalarına ve dolayısıyla ekonomik gelişmeyi hızlandırıcı 'liderlik görevlerini' gereğince yerine getirememelerine yol açmaktadır.»⁶¹²

b) *Özel sanayi, ithalâta dayalı «montajcı» bir sanayidir:* Sanayi tesisleri kurulurken, «bu fabrika, şu kadar yüz bin dolar ithalât ikamesi sağlayacak» demek, Türkiye'de âdet olmuştur. Bununla birlikte, özel sanayi geliştikçe, bu sanayiinin makina, teçhizat, yedek parça, teknik bilgi dışında ithal malı ham madde ihtiyacı artmaktadır. Zira birçok özel sanayi kuruluşu, nihai mamullere çok yakın ithal malı hammadde kullanmaktadır. Plastik sanayii, ilaç sanayii, boya sanayii vb. mantar gibi yerden biten tesislerle hızla gelişmektedir. Ama bunun için gerekli kimya sanayii Türkiye'de yoktur. Hammadde ithal edilmekte, bir iki basit işlemden geçirildikten sonra tüketiciye sunulmaktadır. Bu sebeple, döviz sıkıntısının kalkınmayı engellediği bir ülke olan Türkiye'de, rahatlıkla vazgeçilebilecek ihtiyaçlar için, hammadde adıyla ithalât, gittikçe artmaktadır.

Prof. Gülsen Kazgan, bu niteliği dolayısıyla yalnız montaj sanayii için değil, genellikle sanayi için «montajcı» deyimini uygun bulmaktadır: «Montaj sanayii deyimini Türkçede genel olarak radyo, kamyon, cip vb. gibi parçaları ithal edilip burada birleştirilen ve ancak bir kısmı içeride üretilen sınaî mamuller için kullanılmaktadır. Oysa Türk sanayii üzerinde pek derine gitmeyen bir inceleme dahi bütün imalât sanayiinin büyük ölçüde dışarıdan getirilen ara malların içeride birleştirilmesine dayanan montajcı bir niteliği olduğunu ortaya koyabilir. İlaç sanayii, boya sanayii, hattâ 'medar-ı iftihar'ımız olan ve birçoklarımızın göre Ortak Pazar'a tam üye sıfatıyla girdiğimizde üyeler arası işbölümü sonucu büyük gelişme imkânları bulacağı düşünülen dokuma sanayii dahi, bir ölçüde montajcıdır. Çünkü, bunların hepsi imalâta giren ve ithalâta bağlı yarı-mamullerin birleştirilmesini ülke içinde yap-

maktan öteye pek geçmemektedir.»⁶¹³ Gülten Kazgan, sınai hâsıla endeksi ile hammadde ithal endeksi arasındaki paralel artışa dikkati çekmektedir:

Yıl	Sınai hasıla endeksi	Hammadde ithal endeksi	Hammaddelerin ithalâtta payı
1948	100	—	—
1950	108	100	%34,5
1955	148	169	%31
1960	189	190	%47
1960	—	100	—
1962	100	—	—
1966	140	115	%48
1967	100	100	%49
1972	176	160	%54

Tabloda görüldüğü üzere, özellikle 1950 - 1960 döneminde sınai hâsıla endeksi 189'a çıkarken, hammadde ithal endeksi de 190'a yükselmiştir. Bu eğilimin plan rakamlarına göre önümüzdeki yıllarda devam edeceği, ithalâtta hammadde payının artacağı anlaşılmaktadır.

1966 yılında bütün imalât sanayiinin yatırımlar dışında ithalâtı -1968 Kalkınma Programı'nda tarımda gösterilen 116 milyon liralık tops dâhil-, 5 milyar 579 milyon lirayı bulmaktadır.⁶¹⁴ Buna karşılık, ihracat 138 milyon 533 bin liradan ibarettir. İhracatın, ithalâta oranı yüzde 2,5 civarındadır. 1966 yılı imalât sanayii ihracatının dökümü şöyledir:*

1966 YILI İMALÂT SANAYİİ İHRACATI (milyon lira)	
Şeker	5,5
Balık konserve	3,2
Konserve	1,7
İçki	3,795
Dokuma ve giyim	23,333
Basma	1,0
Orman ürünleri	7,5
Kimya	28,0
Petrol ürünleri	36,644
Metalden gayri mamuller	1,8
Ferro-krom	19,9
Madeni eşya	2,0
Makina imalât	0,130
Elektrik makinaları	1,8
Taşıt onarım	0,231
T o p l a m	138,533

*Tabloyu 1968 Programı'nda verilen rakamlara dayanarak hazırladık. Programda 1966 şeker ihracı olarak 62,1 milyon lira gösterilmektedir. Türkiye Şeker Fabrikaları A. Ş. ise, 1966 ihracatını 5,5 milyon lira olarak vermektedir (TBMM Kamu İktisadi Teşebbüsleri Ziraat İşleri Alt Komisyonu Raporu, s. 3). Bununla birlikte

Görüldüğü üzere imalat sanayinin ihracatı, hemen hemen yok gibidir. Kimya sanayiinde gözükən 28 milyon liralık ihracatın önemli kısmını «palanüt hülâsası», «meyankökü», «balmumu», «defne' yağı», «gülyâğı» gibi geleneksel ihraç maddeleri teşkil etmektedir. 38 milyon liralık petrol ürünleri ihracatının da 34 milyon liralık kısmı fuel-oil'dir, yani ârızı bir ihracat söz konusudur. İlerideki yıllarda fuel-oil, hattâ nafta ihraç edilemeyecektir. Bu sebeple ihracat rakamı 100 milyon lira civarında kabul edilebilir. Buna karşılık, imalat sanayinin yatırımların dışında cârî ithalat ihtiyacı, 5 milyar 579 milyon lirayı bulmaktadır. Aynı yıl bütün ihracatımızın toplamı ise, 4 milyar 410 milyon liradır! İhracat, imalat sanayinin cârî ihtiyacını karşılamaya dahi yetmemektedir! İmalât sanayinin milyarlarca liralık yatırım ihtiyacı ve öteki sektörlerin yatırım ve cârî ihtiyaçları gözönünde tutulursa, hammaddesi dışarıdan gelen bir sınaî gelişmenin, nasıl bir çıkmaza yol açtığı kendiliğinden anlaşılabilir. Özel sanayinin en büyük başarı gösterdiği tekstil alanında dahi önemli ölçüde ithalat yapılmaktadır. 1966 yılında bu iş kolunda merinos, suni ve sentetik elyaf ve iplik, mamul madde olmak üzere 400 milyon liralık ithalat yapılmıştır. Yine dışarıya dayanan boya sanayii ithalatından tekstil iş kolunun payına düşen miktar, buna eklenmelidir. Ayrıca iş kolunun 200 milyon lira civarındaki yatırım malları ithalatı hesaba katılmalıdır. Böylece, 800 milyon liralık ihracat yapabileceği ileri sürülen, fakat 23 milyon liralık ihracat yapan tekstil sanayinin ithalat ihtiyacı 600 milyon lirayı aşmaktadır. En başarılı alanda durum böyledir. Tamamen ithalâta dayanan lastik, plastik ve kimya sanayii, döviz kaynaklarının önemli bir kısmını yutmaktadır. Plan döneminde, bu iş kolunda görülen gelişme, ithalatın bir kat artmasına yol açmıştır. İmalât sanayii ithalatının dörtte biri bu sektöre gitmektedir: «1967 yılında toplam ithalatın yaklaşık olarak dörtte birini kimyasal ürünlerin teşkil etmesi, yurt içi üretim yoluyla azaltılması gereken çok yüksek bir orandır.»⁶¹⁵ Fakat bu oranın 1972'de ancak yüzde 21'e inmesi ümit edilmektedir. 1966 yılında yalnız tarım ilaçları ve ilaçlar için 108 milyon liralık ithalat yapılmıştır. Boyar maddeler ve boya ithalatı 88 milyon lirayı bulmaktadır. Lâstik sanayii ithalatı 145 milyon liraya erişmektedir. Plastik ham ve yardımcı maddeleri ithalatı 139 milyon liradır. Toplam kimyasal madde ithalatı 1 milyar 358 milyon 554 bin liradır ve bunun 1972'de 2 milyara çıkması beklenmektedir. Bu sanayilerin geniş ölçüde «montajcı» nitelikte bir ambalaj sanayii olduğu ileri sürülebilir.

İlaç sanayiindeki yabancı firmaların da durumu farklı değildir. Nitekim Yerli İlaç Endüstrisi Meclis Araştırma Komisyonu Başkanı AP Milletvekili Sabahattin Savacı, yabancı ilaç firmaları hakkında şu görüşü ileri sürmüştür: «Memleketimizdeki yabancı ilaç firmalarının ismi büyüktür, fakat kendileri fabrika niteliğinde bile değildir Bir nevi ambalaj merkezi durumundadırlar. Mukaveleleri esas hammadde imaline dair hüküm ihtiva etmiyor. Mukavelesinde bu hüküm bulunan bir firma da buna uymuyor...»⁶¹⁶ Birçok yabancı firma, Türkiye'de hiçbir tesis dahi kurmadan, ilaçlarını yerli laboratuvarlarda imal ettirerek ilaç ticareti yapmaktadır. Bunlar arasında Mercke (ABD), Parke-Davis (ABD), Mativelle (Fransa), Specia (Fransa), Glaxo (İngiltere), Gewo (İsviçre), Vifor (İsviçre), Le Petit (İtalya), Organon (Hollanda) sayılabilir.

Yabancı ilaç firmaları, transferabl kârlarının dışında, ithal ettiği hammaddelerin fiyatını yüksek tutarak, dışarıdaki ana şirketin kârını arttırmakta ve hammadde ithali için daha fazla döviz harcanmasına yol açmaktadır. İthal Malları Fiyat Tescil ve Tetkik Dairesi'nin tesbit ettiği şu liste,⁶¹⁷ ilaç hammadde ithal fiyatlarının ne ölçüde keyfi olduğunu göstermektedir:

maliyetin üçtebiri civarında fiyatla ihraç edilen şeker, daimi bir ihraç metali sayılamayacağından farkın önemi yoktur. Kalkınma Programı, sınaî mamul ihracatını yüksek göstermek için, geleneksel ihraç mallarının birçoğunu, sınaî mamul ihracatı diye göstermektedir. Meselâ, istatistiklerde küspe ve kepek, bağirsak, koyun-kuzu-keçi-oğlak ham derileri, blister bakır vb., imalat sanayii ihracatı olarak kabul edilmektedir.

HAMMADDE İTHAL FİYATLARI KARŞILAŞTIRMASI

(Birim Fiyat : Kgr. CIF Dolar)

Hamaddenin sağlandığı ülke	İngil- tere	İsviçre	İtalya	ABD	Maca- ristan	Pahalılık	
						Kat	Yüzde
Chlorbenzodiazepin	—	738,37	57,0	—	—	12	1200
Chlorthiazide	83,62	—	6,0	—	—	4	400
Hydrochlorthiazide	234,85	572,0	8,0	25,00	—	70	7000
1-4 Dihydrazinophataldzine	—	415,5	45,0	—	—	9	900
Belladon Total Alkoid	—	457,5	—	—	1,8	254	25400

Türkiye'de çalışan bir Amerikan firmasının Macaristan'dan aldığı tetracycline sınıfından bir antibiyotike «Amerikan Malı» damgasını vurarak ve «araştırma masrafları» yaptığını ileri sürerek Türkiye'de yüzde 1200 kârla sattığı görülmüştür.⁶¹⁸ İstanbul Eczacılar Odası Faaliyet Raporu'nda, bu oyunlar şu sözlerle açıklanmaktadır: «Yabancı sermayenin günahına gelince, en büyüğü, hammadde ithalinde ana müesseseleri ile düzenledikleri yükseltilmiş fiyatla fatura oyunlarıdır. Bu yolla dış piyasadaki fiyatların 12,95 katı fiyatına, diğer bir deyişle yüzde 1295 pahalı fiyatla hammadde ithal edebilmektedir. Bu korkunç gerçeğe, aynı oyunun ambalaj malzemesi için de uygulandığını ilâve etmeliyiz.»⁶¹⁹

Yerli firmalar da ithal malı hammadde ve yabancı firma patentleri ile çalışmaktadırlar. Yerli firmaların en büyüğü olan Eczacıbaşı, Astra International (İsveç), Breiersdorf (Almanya), Biochemie (Avusturya), Bristol Laboratories (ABD), Chemische Werke Albert (Almanya), Collet (Norveç), Chevron Chemical Company (ABD), Don Baxter (ABD), Eaton Laboratories (ABD), Endo Drug Corporation (ABD), Parke-Davis (ABD), Pharmacia International (İsveç), Philips-Duphar (Hollanda), Richardson-Merrel Inc. (ABD), Schering Corporation (ABD), SPECIA (Fransa), Upjohn International (ABD), J. R. Geigy (İsviçre), Bristol-Myers International (ABD), Chemiro (İsviçre), J. G. Mausson (Almanya), Promonta (İtalya), Hans Schwarzkopf (ABD) gibi birçok yabancı firmanın lisanslarıyla ilaç ve kozmetik imal etmektedir. Tarım ilaçları imal eden hekim ortaklığı Hektaş, Imperial Chemical Industries (İngiltere), Union Carbide, Diamond Alkaline, Hercules Powder, Rohm and Haas (ABD), Sariaf, Sipcam, Bibrini Paradi ve Cheminova (Avrupa) gibi firmaların lisanslarıyla çalışmaktadır. İbrahim Ethem Ulagay Merck, Sharp, Dohme, Le Petit, Astra Nerke, Dr. C. Janssen, L'Oreal de Paris, Max Factor vb. gibi firmalarla ilişki kurmuştur. En «harc-ı âlem» ilaçlar, güzellik malzemesi vb. bu yabancı firmaların ücretli teknik yardımlarıyla yapılmaktadır. Sektörde döviz israfı büyüktür. İlaç sanayiinin önde gelen kişilerinden Nejat Eczacıbaşı dahi, çalıştığı alandaki bu durumdan şikâyetçidir. Eczacıbaşı, ilaç sanayiinin sakat bir yola girmiş olduğunu, «istihlâk maddeleri imalindeki ve satışındaki câzibeye kapılan» yabancı sermaye firmalarının «ihtiyacın birçok misli kapasitede ilaç imalâthaneleri» kurmuş olduklarını, iyiniyetle ele alınmış bulunan 6224 sayılı kanunun yanlış uygulanması sonucunda bir kimya endüstrisi kurulamadığını belirtmektedir.⁶²⁰

Montaj sanayii ise, adı üstünde, israfılı bir sanayidir. Yabancı firmalara ya da onların «sanayiciliğe» yönelmiş Türkiye'deki mümessillerine piyasada tekel sağlayarak, döviz tasarrufu yerine —birçok halde normal olarak ithaline gidilmeyecek malların üretimine gidildiği için— döviz israfına yol açmaktadır. Esasen montaj sanayiinin döviz tasarrufu iddiası, çok kez hayali kalmaktadır. Meselâ karayolu taşıtlarında 1962, 1963 ve 1964 yıllarında

sağlanan döviz tasarrufu sırasıyla yüzde 15,2, yüzde 12,2 ve yüzde 13,1'den ibarettir. Montaj Sanayii Talimatı'ndan sonra, döviz tasarruf oranının, lâstik dâhil, yüzde 45'e çıktığı ileri sürülmektedir.* Yalnız, bu oran aldattıcıdır. Zira kamyon ve kamyonet imalinde yerli sayılan lâstik, boya, vinileks tipi döşemelik vb. gibi malzemenin imalatına harcanan döviz hesaba katmamaktadır. Meselâ yalnız lastik imalinde sentetik kauçuk, karbon siyahı, kord bezleri gibi hammadde ithalatı yüzde 70'i bulmaktadır. Net ithal ikamesi, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda belirtildiği üzere, ancak yüzde 30'dur.⁶²¹ Yabancı lastik şirketlerinin ana firmadan yüksek fiyatla yaptığı ithalat ve buna rağmen içeride elde ettiği büyük transferabl kârlar da hesaba katılınca, Türkiye'de lâstik imalinin bir döviz tasarrufu sağlamadığı söylenebilir. Zira Türkiye'deki üç lâstik fabrikasından yalnız birinin 1966 yılında beyan ettiği kâr, 82 milyon lirayı bulmaktadır. Boya ve döşemelik için de aynı şey söylenebilir. Bu sebeple, kamyon ve kamyonet ithalinde yüzde 45 döviz tasarrufu iddiası, gerçekte muhtemelen yüzde 30 civarında kalmakta ve montajcılık, sanayiden çok «ithalat tekelliliği»ne yaklaşımaktadır.

Özel sanayiın bu durumundan sanayicilerin sözcüleri de pek hoşnut gözükmemektedir. Nitekim İstanbul Sanayi Odası Meclis Başkan Vekili Ertuğrul Soysal, «Dışarıdan gelen malın mala, burada ufak bir ilâve yapmakla sanayici olunamaz» demektedir.⁶²²

Önce hammaddeyi, sonra mamul maddeyi imale yönelmemiş bir «montajcı» sanayi, bugünkü hâliyle, ara mallar yatırım malları imaline geçişe karşı hayli güçlü bir engel teşkil etmektedir. Meselâ, esasen çok sayıdaki montaj firmalarının, yan sanayiın gelişmesini engellemek için imal ettikleri tipleri sık sık değiştirdikleri bilinmektedir. Birçok iktisatçımız, çok kârlı montajcılığın, sanayileşmeyi önleyeceği düşüncesindedir. Prof. Gülten Kazgan'a göre, «İthalâta bağlı sanayiın bu denli kârlı olduğu bir ülkede ara mallar ve yatırım mallar sanayiinin, kâr mekanizmasına bağlı bir sistem içinde kurulmasının imkânsızlığı çok açıktır.⁶²³ Prof. Kenan Bulutoğlu da aynı görüşü paylaşmaktadır: «Montaj sanayii hakkında iyimser olmaya imkân yoktur. Bunlar filizlenen bir yerli sanayiın fidanlığı değildir. Sadece yabancı firmaların piyasa kapamak için az gelişmiş ülkelere soktukları Truva atlarıdır. Hükûmet, bunları derinlemesine yatırım yapmaya tümleşmeye, kotalardaki ithal tahditlerini kesmek tehdidi ile zorlayabilir. Elde edeceği sadece vaadler ve vaadlerdir. Tehdit gerçekleştiği takdirde, bu firmaların kaybedecekleri bir şey yoktur. Kurdukları sabit tesisler esasen birtakım hizmetlerin görülmesinde her zaman kullanılabilir, maliyeti çoktan çıkarılmış birkaç bina ve ardiyedir.»⁶²⁴ Bununla birlikte, pazarın genişlemesiyle, yüksek fiyatlı ithal tekelini sağlamak için, montaj sanayiinin ara mallarını karşılayan bazı yabancı firmaların, Türkiye'ye gelmesi mümkündür. Meselâ karayolu taşıt montajcılarının bir kısmı, Uzel'lerin mümessili bulunduğu Perkins motörünü kullanmaktadır. Perkins, Türkiye pazarının tekeli ele geçirmek amacıyla, Massey-Ferguson, Türkiye'deki mümessili, Chrysler ve çeşitli yerli ortaklarla birlikte bir motör fabrikası kurmaya yönelmiştir. Yalnız, üçüncü yılda yüzde 25 yerli imalat yapacak ve bu oranı zamanla arttıracak olan bu teşebbüsün de bir motör «montajcılığı» olup olmadığı şimdilik meçhuldür. Bilinen, yabancı firmalara tekel fiyatlarıyla yüksek kâr transferine imkân veren bir yatırım malları sanayiinin, dış ti-

*Döviz tasarrufu, «FOB komple mamul - FOB ithal edilenler», «FOB komple mamul fiyatı»na bölünerek bulunmaktadır. Bir otomobilin dış fiyatı 2000 dolar ise ve bu otomobili Türkiye'de imal için 1000 dolar ithalat gerekiyorsa, döviz tasarrufu oranı yüzde 50 olmaktadır. Bunun yanı sıra, üretim değeri içinde ithalatın payının hesaplanması, iktisadi tahlillerde kullanılmaktadır. Meselâ 1965 yılı radyo imalatında üretim değeri 100 sayılırsa, bunun yüzde 32,6'sını ithal malı malzeme teşkil etmektedir. Kullanılan yerli malzeme oranı ise yüzde 32,4'tür. Fakat yurt içi değerlerin hesabına yüzde 15,4 işçilik giderleri, yüzde 0,6 mühendislik giderleri ve yüzde 19 sağlanan kâr girmektedir. Böylece yurt içi değerlerin toplamı yüzde 67,4'ü bulmaktadır. Bunun içindir ki, üretim değerinin yüzde 32,6'sının ithalat ile karşılandığı söylenmektedir. Çeşitli elektronik cihazlar montajında, ithal malı malzemenin payı yüzde 26'dır. Yurt içi değerler toplamı, yüzde 15,3 yerli malzeme, yüzde 16,6 işçilik, yüzde 10,4 mühendislik giderleri, yüzde 31,7 sağlanan kâr olmak üzere yüzde 74'ü bulmaktadır (İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 509).

caret çıkmazından kurtulmaya yeterli olmayacaktır.* Kimya sanayiinde, bugünkü tehlikeli gidişi bir ölçüde düzeltmesi beklenen devlet kuruluşu Petkim, çok daha olumlu bir teşebbüstür.

Kalkınma Planı, ilk plan döneminde, tüketim malları üretiminin toplam imalat sanayii içindeki payının yüzde 65,4'ten 1967'de yüzde 60,6'ya düşmesi, ara malları payının yüzde 25,5'ten yüzde 28,5'e ve yatırım malları payının yüzde 9,1'den yüzde 10,9'a çıkmasının beklendiğini yazmaktadır.⁶²⁵ Bu kayış, daha çok devlet yatırımlarının sonucudur. Bununla beraber, ithalata dayalı tüketim sanayii büyük hızla gelişmekte, televizyon ve binek otomobili gibi yeni alanlarda teşebbüsler ortaya çıkmaktadır.** Bu sebeple, içeride ara mallar imaline kayış çabasının, bugün içine düşülen çıkmaza bir çare getirebilmesi zayıf bir ihtimaldir.

TEKNOLOJİK BAĞIMLILIK

Daha büyük bir çıkmaz, Türkiye'nin teknoloji bakımından çok geniş ölçüde dışarıya bağlı oluşudur. Türkiye'de bir makina sanayii yoktur ve teknoloji dışarıdan ithal edilmektedir. En «harıcı âlem» tüketim malları sanayiinde fabrikalar, dış firmalar tarafından «anahatar teslimi» kurulmaktadır. Makina ve bilginin tamamen dışarıdan ithali yoluyla girilen bir sanayileşme hareketi, Türkiye'ye son derece pahalıya mal olmaktadır. Yabancı uzman Dr. Gill, Devlet Planlama Teşkilatı için hazırladığı raporunda bu çıkmazı belirtmektedir: 1963 yılı girdi-çıkış tablosuna göre, yatırımların yüzde 35,2'sini makina ve teçhizat teşkil etmekte ve bunların büyük kısmı ithal olunmaktadır. İkinci Beş Yıllık Plan döneminde bu oran yüzde 40'a çıkacaktır. 1967 - 1972 döneminde yüzde 7 kalkınma hızının gerçekleştirilmesi, gayri sâfi milli hâsıla (G. S. M. H.)'nın yüzde 24 ilâ 25'inin yatırılmasını gerektirecektir. Yüzde 24 ilâ 25 yatırımın yüzde 40'ı, sermaye malları sanayii içeride mevcut olmadığı takdirde, ithal edilecektir. Bu, G. S. M. H.'nin yüzde 9,6 ilâ 10'u tutarında makina ve teçhizat ithali demektir. Bu ölçüde bir ithalat imkânsızdır. Zira İkinci Plan döneminde, ihracatın G. S. M. H.'nin yüzde 5,3 ilâ 5,4'üne erişmesi beklenmek-

*Massey Ferguson, motor imalının yanı sıra, traktör fabrikası kurmaya da yönelmiştir. Bu yabancı sermaye yatırımlarında kabul edilen şartlar hayli ağır görünmektedir. Traktör imalinde, yüzde 52'si yabancılara ait olan 100 milyon sermayeli şirket, getirdikleri makine ve malzemeye karşılık yabancı ortaklara 5 yıl vâde ve yüzde 8 faizle 43.2 milyon lira borçlanmaktadır. Şirkete yüzde 70 yatırım indirimi ve yüzde 80 gümrük indirimi sağlanmakta ve yüzde 16,5 kâr tanınmaktadır. Ayrıca bir dağıtım şirketi kurulacak ve bu da yüzde 15 kâr edecektir. Yabancı ortak traktör satış bedeli üzerinden ilk beş bin traktörde yüzde 1,5; 5 bin-20 bin arasında yüzde 1 lisans ücreti alacaktır. Buna karşılık, yerli imalat oranı, yüzde 70'ten başlamakta ve 4 ncü yılda yüzde 82'yi bulmaktadır. (*Resmî Gazete*, 12 Ekim 1968).

Dizel motorü imalinde de, kurulan şirket yabancı ortağa 5 yıl vâde ve yüzde 8 faizle 66,2 milyon lira, makina ve malzeme karşılığı borçlanmaktadır. Şirkete, yüzde 80 yatırım ve yüzde 100 gümrük indirimi sağlanmakta, yüzde 16,5 kâr tanınmaktadır. Yabancı ortak ilk 10 bin motor imalinde, satış bedeli üzerinden yüzde 2,5 lisans ücreti almaktadır. Buna karşılık yerli imalat oranı, 5'nci yılda yüzde 66 ve 6'ncı yılda yüzde 78 olmaktadır (*Resmî Gazete*, 28 Ağustos 1968).

Bu yabancı sermaye yatırımlarının Türkiye için avantajlı olduğunu söylemek güçtür.

**Şimdiye kadar çeşitli yollarla dışarıdan elde edilen dövizlerle beslenen binek otomobili ithalinin yerini Anadolu, Volvo ve Fiat'ın Türkiye'de montaj ve imali almaktadır. Bunlar için artık normal kanallardan döviz ödenecektir. Binek otomobilinin, tasarruf yetersizliği ve dış ödeme güçlüklerinden müstariip Türkiye için, yüksek ve orta gelir gruplarının tasarruflarını ve kıl döviz kaynaklarını eriten bir lüks tüketim malı olduğu açıktır. Ayrıca, her otomobilin benzin, yedek parça vb. yoluyla yılda 250 dolar döviz harcamasına sebebiyet verdiği bilinmektedir. Esasen şimdiden Türkiye'deki binek otomobili sayısı 100 bine yaklaşmıştır. Bu, yedek parça ve benzin olarak yılda 25 milyon dolar döviz gideri demektir. Korkut Öngün'ün verdiği rakamlara göre, binek otomobili başına düşen nüfus açısından milli geliri bizden çok daha yüksek olan ülkelerden Türkiye, dört büyük şehir itibariyle, daha ileride bulunmaktadır. 1963 yılında Türkiye'nin dört büyük şehrinde, 105 nüfusa bir otomobil düşmektedir. Bu rakam 1960 yılında, bütün ülke itibariyle İspanya'da 116, Yunanistan'da 210, Rusya'da 370, Macaristan'da 515, Yugoslavya'da 650, Bulgaristan'da 925'tir (*Mühendis ve Makina* dergisi, sayı 115). Ne var ki, 925 nüfusa bir otomobil düşen Bulgaristan'a dahi Türkiye tarımsal ürün satıp, ondan makina satın almaktadır.

tedir. Bütün ihracat, makina ve teçhizat ithaline ayrılrsa dahi, ihtiyacın ancak yarısı karşılanabilecektir. «Anahtar teslim» sanayileşmenin ekonomiyi nasıl bir çıkmaza sürüklediği açıktır. Özellikle büyük yatırım projelerinde, döviz ihtiyacı çok yüksek oranlara ulaşmaktadır. Devlet Planlama Teşkilâtı uzmanlarından Nejat Ölçen'in yaptığı hesaplara göre, maliyeti 70-80 milyon lirayı aşan projelerde, döviz ihtiyacı birdenbire yükselmektedir Döviz gideri, Petro-Kimya'da yüzde 80'e, Maltepe Sigara Fabrikası'nda yüzde 61'e, Çaycuma Kâğıt Fabrikası'nda yüzde 58'e erişmektedir. Ölçen, büyük projelerin döviz ihtiyacının birdenbire artışı, yabancı ihracatçıların bir «innovation» faktörü ekleyerek, makina ve teçhizat fiyatlarını yükseltmeleriyle açıklamaktadır.⁶²⁶

Makina ve teçhizatın büyük miktarda dövize ihtiyaç göstermesinin nedenleri ne olursa olsun, rakamlar, teknoloji ithaline dayanan bir kalkınmanın günümüzde imkânsızlığını göstermeye yeterlidir. Cumhuriyet'ten beri girilen sanayi hareketinde bu gerçeğin ihmal edilişi, gerçek bir sanayileşmeye yönelinemediğinin ifadesidir. Bugün dahi, kalkınma planlarında, makina yapımının *Üçüncü Beş Yıllık Plan'a* bırakılışı, aynı anlama gelmektedir. «Makina yapım sektörüne mümkün olan en büyük ağırlığı vermemiz lâzım. Makina yapımı sektörü gelişmedikçe, öyle zannediyoruzki, endüstrileşme hareketini başlatmak güç olacaktır.»⁶²⁷ diyen Yüksek Mühendis ve Plancı Nejat Ölçen, yukarıdaki rakamların ışığı altında haklı gözükmektedir. Devlet sektörü dahi, yerli bir teknolojinin gelişmesinde pek az rol oynamıştır. Çimento ve şekerde pek geç bu yola gidilmiştir: «Büyük çoğunlukla teknik hizmetleri ve finansmanı ile yabancı kaynaklara dayanan kuruluşlar, yerli teknoloji kültürünün doğmasına, önemli gecikme paylarıyla hizmet edebilmişlerdir. Çünkü bu tesislerde teknik kadro, güçlükle yetişmiştir. Örneğin, çimento fabrikaları, Türkiye'de 1932 yılında kurulmaya başlandığı halde, çimento fabrikasının yerli teknolojiyle tesisi imkânı, ancak 30 yıl sonra mümkün olabilmıştır.»⁶²⁸ Şimdi Çimento Sanayii A. Ş., önemli ölçüde ithalâta ihtiyaç olmakla bir likte, özel sektör çimento fabrikalarının dahi kurma işini yüklenmekte, fabrikaları sahiplerine «anahtar teslimi» vermektedir.

Özel sektörde ise, bir teknoloji geliştirme çabası yoktur. «Anahtar teslimi» fabrika alınmakta, yabancı patentlerle ve yabancı uzmanların desteği ile üretim yapılmaktadır. Yabancılardan teknik bilgi alınması, bazı hallerde şüphesiz gereklidir, faydalıdır. Fakat amaç, en kısa sürede bu teknik bilgiyi kendine mal etmek olmadığı sürece, «taşıma suyla değirmen döndürmeye kalkışmak» gibi ters bir durum ortaya çıkmaktadır. Üstelik özel sanayi, yabancı firmalarca kurulan fabrikalarda en «harc-ı âlem» tüketim malları imali için teknik bilgi ücreti ödemektedir. Aynı mamul ve aynı teknik bilgi için, ayrı kuruluşların her biri, teknik bilgi satın almaktadır! Birçok halde, yabancı firmaların markasını kullanabilmek için dahi bu yola gidilmektedir. Kalitesiz yerli diş macununun karşısına Bristol-Myers lisanslı İpana ile çıkınca, derhal üstünlük sağlanmakta, bunun üzerine rakip yerli firmalar da ünlü yabancı firmaların lisans ve markalarını araştırmaktadır.*

Özel sanayide, yabancı firmalara bağımlılık doğal gözükmektedir. Bu tutum, sanayii, araştırma laboratuvarları kurma külfetinden kurtarmakta, fakat bağımlılığın artmasına yol açmaktadır. Esasen yabancı firmalar, teknik bilgi tekeli yoluyla üstünlüklerini sürdürme ve yabancı pazarlara sızma çabasıdadır.** Yerli özel sanayi ise, bu durumu kabule hazırdır.

*Marka ya da isim transferi konusunda Adana Sanayi Odası Başkanı Sâkıp Sabancı, şunları yazmaktadır: «Bazen iyi isim yapmış marka ve isim sahibi yabancı firma, bu haklarını bir 'royalty' aramadan yerli bir şirkete devreder. Maksudı, hammaddenin sürümünü temin etmek ve mahalli imalatçının yalnızca kendi hammaddelerinin veya malzemesinin kullanılmasını sağlamaktır. Yerli bir firmanın, böyle tanınmış bir isim kullanmaya başlaması, aynı mamülleri yapan diğer yerli firmaların şiddetli protestosunu ıntaç edebilir. Bilhassa kozmetik ve diş macunu imalatında böyle hallere pek çok rastlanır» (İstanbul Sanayi Odası Dergisi, sayı 12). Bu çatışma, öteki yerli firmaların da bir yabancı marka bulmasıyla çözülmektedir.

**Dış yardımlar da teknolojik gelişmeyi frenleyici bir rol oynamaktadır. Belli proilerin dış finansman ihtiyacını karşılayan ülkeler, genellikle projenin kendi firmaları tarafından hazırlanmasını, kendi firmaları tarafından ve kendi firmalarının sağladığı makina, malzeme ve teçhizatla gerçekleştirilmesini şart koşmaktadırlar.

Az gelişmiş ülkelerin çoğunda görülen bu durumu, Brezilyalı Profesör J. Leite Lopes, şu sözlerle dile getirmektedir: «Ülkenin bilginlerinin yerli sanayiler hizmetinde kullanılmasında, temel bir güçlük karşlaşılmaktadır. Bu endüstriler, dış ülkelerde gerçekleştirilen teknik çalışma ve araştırmalara dayanmaktaysalar, açıktır ki, yerli bilginlerin kendi ülkelerinin sanayilerinde görev alabilme şansı pek azalmaktadır. Bu yerli sanayilerde, bilimsel ve teknik araştırma laboratuvarları yoksa, ülkenin teknolojik ve bilimsel ilerlemesini sürdürme olanağı ortadan kalkmaktadır. Bu durumda, birkaç yerli bilim adamı ve üniversitelerin çabaları, pek az desteklenebilecektir.»⁶²⁹ Türkiye de, Brezilyalı profesörün çizdiği bu çıkmazın içinde bulunmaktadır. Üniversitedeki çalışmalar ve yeni kurulan Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun çabaları, sanayi henüz teknik bilgi geliştirme ihtiyacını duymadığı için, geniş ölçüde boşlukta kalmaktadır. İkinci Beş Yıllık Plan, teknolojik ve işletmecilik araştırına ve geliştirme faaliyetlerini kamu kaynaklarından desteklemek üzere, 400 milyon liralık bir «Kalkınma Fonu»nun kurulmasını kararlaştırmıştır. Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu da bir «Sınai Araştırma Enstitüsü» kurma yolundadır. İlk bakışta isabetli gözükene bu çabaların, yerli sanayi araştırma ihtiyacını duymadığı sürece, bekleneni verebilmesi hayli şüphelidir. Gerçek bir sanayi olmadığı için, araştırma yoktur ve yabancı firmalar, yerli sanayi ile kurdukları ortaklık, teknik bilgi satışı vb. gibi çeşitli yollarla böyle bir ihtiyacın doğmasını engellemektedirler. Böylece, makinası, hammaddesi ve teknik bilgisiyle kökü dışarıda bir sanayi gelişmektedir.

YABANCI SERMAYE NE GETİRDİ?

Yabancı sermaye yeni iş alanları yaratmak, teknolojik ilerlemeye katkıda bulunmak, ödemeler dengesinin düzelmesine yardımcı olmak gibi büyük ümitlerle ve en liberal şartlarla Türkiye'ye çağırılmıştır. Genellikle yerli sanayicilerimizin, yabancı sermaye ile ilişkiler kurabildikleri ölçüde, ondan pek şikâyeti yoktur. Hattâ pek çok yerli işadamı, yabancı sermaye ile işbirliğini, sanayiye yönelişin vazgeçilmez şartı saymaktadır. Fakat gerçekte yabancı sermaye Türkiye'ye ne kazandırmıştır? DPT'nin eski yöneticilerinden Baran Tuncer, doçentlik tezinde bu sorunun cevabını araştırmıştır.⁶³⁰ Baran Tuncer'in 6224 sayılı kanuna göre gelen yabancı sermaye için vardığı sonuçlar şöyle özetlenebilir:

– Yabancı sermaye, imalât sanayiinde genellikle tüketim malları ve özellikle dayanıklı tüketim malları imalâtına rağbet etmiştir.

– İstihdam artışına pek az katkısı olmuştur. 1964 yılında imalât sanayiinde çalışanların sayısı 472.122 idi. Yabancı sermaye kuruluşlarında çalışanların sayısı ise 9.135'ten ibaretti. Yani çalışanların yüzde 1,91'i yabancı sermaye kuruluşlarında idi. Yalnız özel sektör hesaba katılırsa, bu oran yüzde 3,21'dir.

– Bâzı yabancı sermaye kuruluşları, üretimi için izin aldıkları bâzı malları üretmemektedirler. Bâzı hallerde ise, üretim izni aldıkları malları, yerli tesislere sipariş vererek yaptırmakta, sonra kendi markasını kullanarak satışa çıkarmaktadırlar. Bu uygulamanın örneklerini buzdolabı imalâtında görmek mümkündür. Bâzen de belli bir malın üretimi için izin alındıktan sonra, o maldan ayrı olarak diğer bâzı malların piyasaya çıktığı görülmektedir.

– Yabancı sermayenin teknik bilgi ve tecrübe getirmesi ümidi pek az gerçekleşmiştir. «Yabancı sermayenin yatırım yaptığı çeşitli iş kollarına baktığınızda, bunların ileri bir teknolojiyle çalışan ve büyük organizasyonu gerektiren alanlar olduğunu iddia etmek kolay değildir. Özellikle yabancı sermaye yatırımlarının yoğun olduğu ilaç, otomobil ve kamyon montajı ve gıda sanayiinde ileri bir teknolojinin uygulanmadığı ve zaten uygulanmasının gerekmediği ortadadır.» «Türkiye'de yabancı sermaye kuruluşlarının çoğunda, yabancı sermaye'nin yerli sermaye ile değişen oranda ortaklık hâlinde çalıştığı görülmektedir. Bu kuruluşlarda, yabancı sermayenin bir kısım yerli sermaye yatırımlarını teşvik ettiği ve getir-

diği tecrübe ile yol gösterici bir etkisi olduğu söylenebilir. Ancak bu noktayı fazla büyüterek yabancı sermayenin Türkiye ekonomisinin bütününe bu yolla olumlu olarak etkilediğini iddia etmek gerçekçi olmaz. Kaldı ki, bazı alanlarda yabancı sermayenin varlığı, yerli müteşebbisleri, bu alanlara yatırım yapmaktan alıkoymuş olabilir.»

Yabancı Sermaye Kanununa göre, know-how, royalty ve patent, sermayeye eklenip transfer hakkı tanımaktadır. «Bâzi hallerde bu çeşit haklar, aslında gerçek bir teknik bilgi getirmemesine rağmen, yalnız isimden yararlanmak için satın alınmaktadır.»

«Ancak bâzi hallerde, bir iş kolunda birden fazla yabancı sermaye kuruluş veya ortaklığı çalışmakta ve bunlar aynı işlem için ayrı ayrı gayri maddî hak kabul ettirmektedirler. Böylece, aynı teknik bilgi için ekonomiden birkaç kat fazlasıyla kaynak ayırmak zorunda kalınmaktadır.» Lâstik sanayiinde benzer teknoloji, birkaç defa satın alınmaktadır. Bâzen tümü ya da önemli bir kısmı yabancı olan kuruluşlar, getirdikleri royalty haklarını sermaye diye kabul ettirmektedirler. Türkiye'de yatırım izni alındıktan sonra, kendi mamullerini satma imkânı elde eden bu kuruluşların ayrıca bir de gayri maddî hak talep etmeleri, bunların haksız bir kazanç sağlama durumunu doğurmaktadır.

-- Yabancı sermaye kuruluşları yüksek kârlar elde etmektedirler. Kurumlar Vergisi matrahı/Sermaye biçiminde hesaplanan kâr, madenî eşya, elektrik âletleri, ilaç ve gıda sanayiinde ortalama yüzde 60 ilâ yüzde 80'dir.*

- Ödemeler dngesi bakımından yabancı sermaye kuruluşlarının etkisi, beklendiği gibi olmamıştır. Yabancı sermaye, ihracata yönelmemiştir. Müracaatta ihracat yapma taahhüdünde bulunulsa bile, taahhüt yerine getirilmemektedir. Yabancı sermayenin ithal ikamesi iddiası da birçok halde şüphelidir. Yabancı sermaye kuruluşunun ithal edilmeyen bir malı Türkiye'de üretip çeşitli yollardan buna bir iç talep yaratması mümkündür. Bu durumda gerçek bir ithalât ikamesi yaratmadığı halde, ithalât ihtiyacı yaratmakta, dolayısıyla negatif bir ithal ikamesi söz konusu olmaktadır. Bâzi hallerde, yabancı sermayenin gelişi, yerli müteşebbislere o alanı kapamaktadır. Bu durumda da bir ithalât ikamesinden söz edilemez. Ayrıca içeride üretilen yabancı sermaye mallarının dış piyasada çok daha ucuz fiyatla sağlandığı hesaba katılmalıdır.

- Yabancı sermayenin 1966 yılı sonuna kadar yaptığı döviz transferi 174,5 milyon lira kâr ve 25 milyon lira gayri maddî haklar olmak üzere 199,5 milyon lirayı bulmuştur.

*Maliye Bakanlığı'nda hazırlanmış bir etüdde belirtildiğine göre 1951'de yüzde 71 hissesi yabancı olarak 1,4 milyon lira sermaye ile kurulan E. R. Squibb-Sons ilaç firmasının 1955 kârı 2 milyon 731 bin 1956 kârı 6 milyon 272 bin, 1957 kârı 3 milyon 756 bin, 1959 kârı 7 milyon 79 bin liradır. 1955'te 4,6 milyon lira sermaye ile kurulan yüzde 99 yabancı sermayeli Türk Philips A. Ş.'nin 1960 kârı 9 milyon 500 bin, 1961 kârı 6 milyon 99 bin, 1962 kârı 13 milyon 9 bin liradır. 1958'de yüzde 50'si yabancı 1 milyon lira sermaye ile kurulan Arga-Merck Zirai Mücadele İlaçları Ltd. Şti.'nin 1959 kârı 2 milyon 737 bin, 1960 kârı 2 milyon 376 bin liradır. 1952'de yüzde 80'i yabancı 5 milyon lira sermaye ile kurulan Unilever-İş Türk Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti.'nin 1954 kârı 7 milyon 744 bin, 1955 kârı 10 milyon 379 bin, 1956 kârı 13 milyon 188 bin 1957 kârı 15 milyon 408 bin, 1958 kârı 22 milyon 611 bin, 1959 kârı 16 milyon 642 bin, 1961 kârı 16 milyon 325 bin, 1962 kârı 20 milyon 997 bin liradır. Soba, fırın vb. imal eden 3 milyon 60 bin lira sermayeli Auer İmalât T. A. Ş.'nin 1965 yılı kârı 5 milyon 506 bin liradır. Yabancı şirketler, kârlar biriktikçe sermaye artırımına gitmişlerdir. İka Ajansı, 22 Nisan 1964 tarihli bülteninde yabancı sermaye kârları hakkında şu tabloyu vermektedir:

Çalışma alanı	Faaliyete başladığı yıl	Son sermayesi (Milyon TL.)	Yabancı sermaye oranı	1962 sonuna kadar kârı (TL.)
Bir boru fabrikası	1957	5,6	%57	45. 015. 000
Bir zirai mücadele ilaç fabrikası	1958	3,0	%50	5. 804. 000
Bir kaynak elektrotları fabrikası	1957	2,0	%10	7. 606. 000
Bir nebati yağ fabrikası	1952	30,0	%80	141. 620. 000
Bir ilaç fabrikası	1951	2,8	%71	25. 634. 000
Bir ampul fabrikası	1948	5,0	%60	18. 462. 000
Bir elektrikli âlet fabrikası	1955	9,1	%99	34. 137. 000

Yabancı sermayenin transfer edebileceği kazançlar, transfer ettiklerinin çok üstündedir. 1966 sonu itibariyle bu miktar, 600 milyon liraya erişmektedir. Fakat 1963'ten bu yana, transfer edilen miktarlar artmaya başlamıştır. 1963 yılında toplam transfer 17,8; 1964 yılında 19,2; 1965 yılında 36,5; 1966 yılında 56,4 milyon liradır. Her yıl yapılan transferin o yıl fiilen gelen sermayeye oranı; 1963'te yüzde 19,5; 1964'te yüzde 27,4; 1965'te yüzde 38,2 ve 1966'da yüzde 81,2'dir.

Tuncer Baran, önümüzdeki yıllarda, iktidar ve iş çevrelerince arzulanan biçimde, yabancı sermayenin gelişinde bir artış vuku bulursa durumun ne olacağı sorusuna cevap araştırmaktadır. Baran, yabancı sermayenin her yıl yüzde 20 artacağı, 1967 yılındaki artışın daha önceki beş yılın ortalamasının yüzde 20 üstünde olacağı ve geçmiş dönemlerde gerçekleştiği üzere kümülatif sermayenin yüzde 22'si oranında transfer edilebilir kâr sağlayacağı, bunu her yıl transfer edeceği ve ihracat gelirimizin her yıl yüzde 5 artacağı varsayımlarına dayanarak, yabancı sermayenin gelecekteki tablosunu çizmiştir:

YABANCI SERMAYE TRANSFERLERİNDE MUHTEMEL GELİŞMELER (Milyon T.L.)						
Yıllar	Gelecek yabancı sermaye (1)	Kümülatif sermaye toplamı (2)	Transfer edilebilir kazanç (3)	Fark (1 - 3)	İhracat gelirleri	Transfer edilebilir kazançın ihracat gelirine oranı (1/3)
1967	99,4	660,5	145,3	-45,9	4631,0	%3,14
1968	119,3	779,8	171,6	-52,3	4863,0	%3,52
1969	143,2	923,0	203,1	-59,9	5106,0	%3,98
1970	171,8	1094,8	240,9	-69,1	5361,0	%4,29
1971	206,2	1301,0	288,2	-82,0	5629,0	%5,12
1972	247,4	1548,4	340,6	-93,9	5910,0	%5,76
1973	296,9	1854,3	407,9	-111,0	6206,0	%6,57
1974	356,3	2201,6	484,4	-128,1	6516,0	%7,43
1975	427,6	2629,2	578,4	-150,8	6842,0	%8,45
1976	513,1	3142,3	691,3	-178,2	7184,0	%9,62
1986	3176,2	19450,8	4279,2	-1103,1	12069,0	%35,46

Tablo, yabancı sermayeye bağlanan ümitleri temelinden yıkacak niteliktedir. Daha 1967 yılından itibaren, yabancı sermaye, getirdiğinden fazlasını götürebilme durumundadır. 99,4 milyon gelecek ve 145,3 milyon transfer edilebilecektir. Gerçek durum, 1967 yılında bu tahminlere uygun cereyan etmiştir. 1972 yılında 247,4 milyon gelebilecek, fakat 340,6 milyon götürebilecektir. Aradaki fark 93,9 milyon liradır. Nihayet 1986 yılında 3176,2 milyon lira muhtemel yabancı sermaye gelişine karşılık, 4279,2 milyon lira transfer edilebilecektir. Aradaki fark, 1 milyar 103 milyon liradır. İhracatımız açısından transfer edilebilir kazançlar yüzde 3 seviyesinden 1976'da yüzde 10 civarına ve 1986'da yüzde 35'e yükselebilecektir.

Yukarıdaki rakamlar, tabii ki her tahmin gibi, gerçeği bir ölçüde yansıtmaktadır. Fakat tabloda ortaya çıkan gelişme öteki ülkelerde, özellikle Güney Amerika'da, çok daha kötü biçimde gerçekleşmiştir. Amerikan resmi rakamlarına dayanarak hazırlanan aşağıdaki tablo,⁶³¹ 1950 - 1965 döneminde, ABD'den çıkan sermaye ve bu sermaye üzerinden ABD'ye transfer edilen geliri göstermektedir:

(Milyar dolar olarak)				
	Avrupa	Kanada	Güney Amerika	Öteki Bölgeler
ABD'den direkt sermaye akımı	8,1	6,8	3,8	5,2
Bu sermayeden ABD'ye transfer edilen gelir	5,5	5,9	11,3	14,3
	+ 2,6	+ 0,9	— 7,5	— 9,1

Görüldüğü üzere, 1950 - 1965 döneminde Amerikan firmaları Güney Amerika'da 3,8 milyar dolar direkt sermaye yatırımı yapmışlar, fakat 11,3 milyar kazanç transfer etmişlerdir. Öteki az gelişmiş ülkelerde de durum farklı değildir. 5,2 milyar gitmiş, 14,3 milyar geri dönmüştür. Güney Amerika ve öteki az gelişmiş ülkelerden ABD'nin bu dönemde yaptığı net transferler 16,6 milyar dolara ulaşmaktadır! Güney Amerika, ABD'nin az gelişmiş ülkeler için önerdiği -daha doğrusu çeşitli yollardan empoze ettiği- Amerikan tipi kalkınma modelinin çarpıcı bir örneğidir. Amerikan sermayesi, Güney Amerika'ya milyarlarca dolar yatırım yapmıştır, fakat kıta'ya az gelişmişlikten kurtulamadığı gibi, bir azınlığın aşırı zenginliği ve büyük kütlenin fakirliği dolayısıyla, toplumsal huzursuzluk artmıştır. Bu huzursuzluklar, düzeni tehdit eden bir şiddet kazanınca, ABD'ye bağlı askerî diktatörlükler tarafından bastırılmaktadır. Kısaca, az gelişmiş ülkelerde yabancı sermayeye ve onunla işbirliği yapan yerli sermayeye dayanarak yürütülmüş başarılı bir kalkınma denemesi mevcut değildir. Rakamlar, Türkiye'deki bu tip kalkınma denemesinin de benzer sonuçlar verebileceğini göstermektedir.

6224 sayılı kanunun dışında, Petrol Kanunu'na dayanarak gelen sermaye de olumlu bir sonuç getirmemiştir. Yabancı şirketlerin aramaları, önemsiz ölçüde petrol bulunmasıyla sonuçlanmıştır. Türkiye, önümüzdeki yıllarda da petrol ithalatçısı bir ülke olarak kalacağına benzemektedir. İkinci Beş Yıllık Plan tahminlerine göre, 1967'de 109,2 milyon lira olan petrol ürünleri ithalatı, 1972 yılında 175 milyon liraya çıkacaktır. Yabancı büyük şirketlerin hemen hepsi, petrol aramalarını durdurmuşlardır. Yalnızca Shell aramalara devam etmektedir. Bu durumda, petrol üretiminde bir sıçrama yapmak ümidi, daha çok millî kuruluşlara kalmaktadır. Esasen yabancı şirketler, petrol bulsalar dahi, Max Ball zihniyetini yansıtan Petrol Kanunu yürürlükte kaldığı sürece, Türkiye bundan çok sınırlı ölçüde yararlanabilecektir.

Yabancı sermaye, petrol gibi, öteki yeraltı kaynaklarıyla da ilgilenmektedir. Bakır ve volfram, yabancı sermayenin borakstan sonra göz diktiği zenginliklerimiz arasındadır. Fakat petrol ve madenlerde yabancı sermayenin faydadan çok zarar getirebileceği, bugün yabancı sermayenin en hararetli savunucuları tarafından dahi, bir ihtimal olarak ileri sürülebilmektedir.

Bu şartlarda, 1946'dan itibaren güç kazanan «Yabancı sermaye elimizden tutsun da kalkınalım» görüşü, gittikçe daha az inandırıcı olmaktadır.

Özetlersek, yerli - yabancı özel sermaye işbirliğine dayanan ve başta ABD olmak üzere nüfettef devletlerce desteklenen kapitalist kalkınma politikası, bir çıkmaz yola girmişe benzemektedir. İhracat gelirlerinin tümü, yaratılan imalat sanayiinin cârî ihtiyaçlarını karşılamaya yetmemektedir. Yüzde 7 kalkınma hızını gerçekleştirmek için gerekli makina ve teçhizat ithali, ihracat gelirlerinin iki katını aşma yolundadır. Yabancı sermaye, teknolojik gelişmeye yardımcı olmadan, sunî ihtiyaçlar yaratarak, tasarruf kaynaklarını azaltmakta ve ödeme dengesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu ölçüde döviz «hemorajı»sine yol açan bir kalkınma politikası izlenirken, pamuk lâriç, ihracat pek az artmaktadır. Sınai mamuller

ihracı, şimdilik bir temenniden öteye gitmemektedir. Adam başına ihracat miktarı, 1953 - 1966 döneminde Yunanistan'da 17 dolardan 47 dolara, Bulgaristan'da 28 dolardan 159 dolara çıkarken, Türkiye'de 17 dolardan 15 dolara düşmüştür. Bu sebeple Türk ekonomisi, Menderes döneminde olduğu gibi, planlı dönemde de kısa vâdeli, uzun vâdeli her türlü dış kredilerin peşinde koşmuştur. Borç ödemek için, borç araştırılmıştır. Sam Amca ve Hans Amca'dan sonra İvan Amca'ya el uzatılmıştır. Son yıllarda 130 milyon dolar pamuk ihracatı, 115 milyon dolar işçi dövizini gibi beklenmedik önemli kaynaklardan yararlanıldığı, döviz ve altın ihtiyatları tüketildiği halde, Türkiye, ithalât ihtiyacını karşılamakta büyük sıkıntı çekmektedir. Para Fonu'nca istenilen ve iktisatçılarımızın büyük kısmınca paylaşılan devalüasyona gitme görüşünün dertlere çare olması ise, çok şüphelidir.

Her an öteki ülkelerden ve büyük yabancı firmalardan borç istemeye yol açan bu durumun ortaya çıkışında kapitalist sanayileşme politikasının önemli rolü vardır. Özel sektör, tabiatıyla, yabancı sermaye ile işbirliği hâlinde, az sermayeli, az rizikolu ve çok kârlı tüketim malları sanayiine yönelmiştir. Tekel şartlarında, kendi yarı-mamullerini satmak isteyen yabancı firmalar, makina, teçhizat, teknik bilgi ve hammadde bakımından ithalâta bağlı bir sanayileşmenin teşvikçisi olmuşlardır. Oysa döviz sıkıntısı çeken bir ülkenin deterjan, boya, plastik, ilaç, sentetik kumaş vb. gibi sanayileri alabildiğine genişletmeden önce, kimya sanayiini kurması gerekliydi. Makinaları dışarıdan gelen bir sanayic belbağlamadan önce, makina ve motör sanayiine yönelmesi zorunluuydu.

Bunun yapılamaması, yanlış bir teknik tercihin sonucu değildir. Makina sanayii, kimya sanayii kurmak, rizikolu büyük yatırımları gerektiren bir yöneliştir. Yabancı tröstler, bu alanlara ilgi göstermediği sürece, ağır sanayii ancak devlet kurabilirdi. Bu sebeple ağır sanayi tercihi, aynı zamanda devletçilik tercihidir; yani politik bir karardır. Oysa Türkiye, iç ve dış kudretli çevrelerin baskısıyla, kapitalist sınıfın öncülüğünde bir sanayileşme denemesine sürüklenmiştir. Geleceği gözönünde tutan sanayicileri bile kara kara düşündüren özel sanayiini bugünkü durumu, bu politik tercihin sonucudur.

c) *Özel sanayi, anarşik ve israfli bir gelişme içindedir:* İthalât yasaklamalarıyla câzip kılınan iç piyasada, müteşebbislerin belli alanlara yığıldıkları ve geniş âtil kapasiteler yaratarak sermaye israfına sebep oldukları görülmektedir. Elektrik ampülü mü? General Elektrik'ten sonra, Philips ve Tekfen de bu alana girmiş ve ampul imalinde kapasitenin ancak üçte birinin kullanılması gibi bir durum ortaya çıkmıştır. Plastik eşya mı? Hammaddeye biçim vermeye yarayan bir iki makineye sahip, çok sayıda firma bu alana akmıştır. *İkinci Kalkınma Planı'na* göre, «plastik işleme sanayiinde hammadde ithal imkânlarına bağlı olarak, yüzde 35 - 45 oranında âtil kapasite bulunmaktadır.»⁶³² Aynı israf, otomobil lastikleri dışında, lastik sanayiinde de vardır: «Lastik konfeksiyon türünde kapasitenin kullanımı, plan dönemi içinde yüzde 30'dur.»⁶³³ Menderes döneminin ithalât darlığı günlerinde hızla gelişen lastik sanayii, 4 Ağustos 1958 kararlarından beri belini doğrultamamıştır. Bu alandaki 394 kurumun 1959 yılında ancak 196'sı faaliyet gösterebilmiştir.⁶³⁴ Fakat âtil kapasite sorunu önlenememiştir. 600 milyon liranın üstünde imalât yapan ilaç sanayiinde, durum farklı değildir. Aynı mamulleri ayrı ayrı patent ücretleri ödeyerek imal eden çok sayıda firma, geniş âtil kapasite yaratmıştır. Yabancı firmaların rekabetiyle, yerli firmaların bir kısmının tasfiyeye uğramasına rağmen, âtil kapasite sorunu devam etmektedir. Tarım ilaçları imali mi? Koruma, Hektaş, Bayer, Agro-Merck, Midiltipi, Kimyagerler, Shell, Sandoz vb. gibi birçok yerli-yabancı firma bu alana atılmıştır. Elektrik malzemeleri imalât sanayii mi? 1963 ve 1964 yıllarında yapılan yatırımlarla elektrik ampülü, emaye bobin teli, balast, pil ve akümülatör alanında fazla kapasite olduğu söylenebilir. Meselâ 1965 yılında emaye bobin tellerinde kapasitenin ancak yüzde 35'i kullanılmaktaydı, Tarım âletleri montajı mı? Bu alanda imalât yapan firmaların sayısı yıldan yıla, âtil kapasiteyi yükselterek çoğalmıştır. Kapasitenin 1963 yılında yüzde 75'i, 1964 yılında yüzde 57'si kullanılabiliştir.⁶³⁵ Karayolları taşıtları montajında da aynı israf hâkimdir. *İlk Plan'a* göre,

1961 yılında kapasitenin ancak yüzde 20'si kullanılabilmekteydi.⁶³⁶ Taşıt imal sanayiinde, 1966 yılında toplam sermayesi 250 milyon ve yatırımları 100 milyon olan 14 firma faaliyette bulunmaktaydı. Tek bir firma için yetersiz olan bu sermaye, 14 firma arasında israf edilmektedir. Firma sayısı, o tarihten sonra daha da çoğalmıştır. Planın yasaklama kararlarına rağmen, nüfuzlu firmaların baskısıyla montaj israfı bir türlü önlenememiştir: «Planda ve yıllık programlarda montaj sanayiinin gelişmesini ve yan sanayiinin kurulmasını sağlamak amacıyla, montaj yerlerinin sayısının dondurulması öngörüldüğü halde, bu hüküm uygulanamamıştır. Bu durum, kurulu kapasitenin kullanılamaması sonucunu yaratmıştır. Şöyle ki, yerli imalat oranının arttırılamaması, kotalardan bu sanayi koluna tahsis edilen dövizle daha az sayıda taşıt montajı yapılmasına sebep olmuştur.»⁶³⁷ Aynı çığır, şimdi binek otomobili montaj ve imalinde açılmıştır. Anadolu'dan (Ford) sonra Volvo ve Fiat müsaade elde etmiştir. Bunu yeni müsaadelerin izleyip izlemeyeceği belli değildir.

Dokuma sanayii mi? Özel sektörün «medâr-ı iftihar»ı olan bu alanda da, gelişme, anarşik ve israfli biçimdedir. 1966 Programında şu israf tablosu yer almaktadır:⁶³⁸

DOKUMA SANAYİİNDE KAPASİTENİN KULLANILIŞI		
Ana Mallar	1963 (%)	1964 (%)
Dokuma ipliği	78	78
Pamuklu dokuma	88	87
Yün ipliği	50	50
Yünlü dokuma	32	33

Pamuklu sanayiinde bugün de kapasitenin ancak yüzde 80'i kullanılmaktadır ve yünlü sanayiinde atıl kapasite sorunu çözülebilmüş değildir. Şimdi aynı tehlike suni elyaf üretiminde ortaya çıkma yolundadır. Hammaddesi ile dışarıya bağlı, yabancı sermaye ortaklığı Sifas'ın çok büyük kârlar sağlaması üzerine, bu alana akın hızlanmıştır. Bursa'da bir grup sanayici, Adana'da Güney Sanayi ve Bossa bu alana yönelmişlerdir. Alman ve Hollanda şirketlerinin müracaatları dışında, daha 4 - 5 yerli teşebbüs suni elyaf sanayii ile ilgilenmektedir. Sınai Kalkınma Bankası Tekstil Müşaviri Müeyyet Kerimol, tehlikeye şu sözlerle dikkati çekmektedir: «Polyamid ve polyester şahasında teşebbüs hacmi, memleket ihtiyacının çok üstünde bir istihsal kapasitesi yaratacak mahiyettedir. Bunların realizasyonu hâlinde uzun süre bu tesisler, kapasitelerinin çok altında bir istihsal gücü ile çalışmak zorunda kalacaklar veya bunlardan bir kısmı çalışamaz durumda olacaktır. Her birinin kuruluşu 20 - 30 milyon lira sermayeye ve mühim miktarda yabancı paraya ihtiyaç gösteren bu ünitelerin verimli şekilde çalışmamaları veya atıl kalmaları hâlinde memleket ekonomisine faydalı olmaktan ziyade yük olacaklarını izaha lüzum yoktur.»⁶³⁹

Aynı israfli sermaye akımı şimdi Amerikan gazozları, deterjan, bira gibi alanlarda görülmektedir. Yılda 40 - 50 milyon lira ciro yapan Coca-Cola ve Pepsi Cola imalcisi şirketlerden sonra, pek çok müteşebbis, yurt sathına dağılmış ufak gazoz imalatçılarını tasfiye pahasına gazozculuğa yönelmiştir. Gazetelerde her gün yeni bir «cola» reklâmına rastlanmaktadır. İstanbul Coca-Cola ve Pepsi-Cola'yı, İzmir Coca-Cola ve Pepsi-Cola izlemiştir. İzmirli altı işadamı, Amerikan Coca-Cola şirketinden İzmir'de fabrika kurup imalâta geçme ve şişeleme hakkını satın almıştır. Başka bir yerli müteşebbis grubu ise, İzmir'de Pepsi-Cola fabrikası kurmuştur. Ünlü tip profesörlerinin ve doktorların ortak oldukları dinamik ilaç imalat firması D.E.V.A. dahi, gazozculuğun câzibesinden kurtulamamıştır. Gazozların yanı sıra, Tuborg, Pilsen, Prinz Brau vb. biraları ile, yerli sermaye ile ortaklık hâlindeki yabancı firmalar, Tekel birasını saf dışı bırakacaklarından emin olarak Türkiye'ye akmaktadırlar.

Başka bir sermaye israfı yolu, çok sayıda küçük ve dağınık işletmelerin varlığıdır. Plan-daki ifadeyle, «Bugün özel sektörde çok sayıda dağınık, küçük ve iktisadi olmayan teşebbüs-lerin bulunması büyük çapta sermaye ve emek israfına sebep olmakta ve bundan hem milli ekonomi, hem de müteşebbisler zarar görmektedir.⁶⁴⁰ Meselâ deri sanayiinde, ham deri bakımından iç talebin çok üstünde üretim potansiyeli vardır. «Ancak çok küçük ve dağınık işletmelerde teknik bilgi noksanlığı ve kapasite yetersizliği dolayısıyla büyük israflar» doğ-maktadır.⁶⁴¹ Küçük ve dağınık işletmelerin birleştirilmesi, kalkınma planlarında sık sık söz konusu edilmesine rağmen, bir temenniden öteye gidememiştir.

Görüldüğü gibi, Türkiye’de sermayenin kıt olduğu söylenmektedir, fakat bu kıt sermaye en israfli biçimde kullanılmaktadır.* Devlet Planlama Teşkilatı’nın ilk plan hazırlığı sıra-sında yaptığı bir araştırmaya göre, mevcut sınai kapasitenin yüzde 60’ı atıl durmaktaydı.⁶⁴² Plan döneminde, büyük ölçüde belli alanlara anarşik biçimde yığılmanın sonucu olan sa-nayinin bu israfli yapısı düzeltilemediği gibi, yeni alanlara yığılmalar önlenememiştir. Çe-şitli sübvansiyonlarla özel sanayiye «rehberlik» ederek, onu planın öngördüğü alanlara yö-neltme çabası başarısız kalmıştır. İkinci Beş Yıllık Plan, sübvansiyonları daha çok arttırı-arak, İlk Plan’da başarısız kalmış bu işi başarmaya çalışmaktadır.

Düşük kapasite, düşük produktivite demektir. Geniş bir atıl kapasiteye rağmen, fiyat-lar çok yüksek tutulabildiği ölçüde büyük kârlar elde etmek mümkündür. Fakat yüksek kâr, yüksek produktivite demek değildir. Birçok devlet teşebbüsü, düşük fiyatlı satışlar dolayısıyla, produktivitesi aslında yüksek olduğu halde zarar edebilir. Düşük produktivite ile çalışan birçok özel teşebbüs, yüksek fiyatlar sayesinde, yüksek kârlar sağlayabilir. Türki-ye’de özel sanayinin durumu, genellikle bu ikinci kategoriye girmektedir. Özel sanayi sö-zcülerinden Ertuğrul Soysal’a göre, Türk sanayinin produktivitesi düşük, fakat kârlılığı yüksektir: «Bugün iç piyasanın sınırlı tüketim talebiyle karşılıklı bulunan ve çok az is-tisnası hariç, dış piyasalara çıkamayan sanayimiz, yüksek sayılabilen gümrük koruması ve daha önemlisi ithal yasaklarıyla yeterli kâr elde etmektedir. Kârlarımız belki yeterli olmak-tan da ileridir.....Fakat her malın benzerini yerli yapmanın sanayicilik olduğu zannıyla, hiçbir zaman üretken olmayacak işletmelere servetimizi gömmenin ve kısa vâdede sana-yiciliğe has sıkıntıları yaşayıp, herşeyi isteme hakkını kendinde görmenin cezasından kurtulunulmaz. Yine iç piyasanın câzibesine kapılıp, «nasıl olsa kâr ediyor» diyerek, işle-tmelerimizi verimli, mamullerimizi kaliteli zannetme, dünya sanayiine ve memleketimizin ekonomik sıkıntılarına göz yumma alışkanlığından vazgeçmeliyiz. Yarın hakiki rekabet mutlak gelecektir, bugünden tedbir almazsak, yabancı sanayi bırakınız, içinde üretken olmaları, olmaları ezilecekler.» İstanbul Sanayi Odası Meclis Başkan Vekili Ertuğrul Soysal, sanayideki düşük produktivitenin nedenlerini şöyle sıralamaktadır:

«— İçeriden olsun, dışarıdan olsun, yeterli miktar ve kalitede temin edilemeyen ham ve yardımcı maddeler, sanayimizi düşük verimli çalışmaya zorlamakta ve eldeki kapasite kul-lanılmamaktadır.

— Düşük verimin tatmin edemediği tüketicinin ihtiyacını gören yeni müteşebbis, kâr sâikiyle aynı kolda fuzuli yatırım yapmaktadır.

— Talebi karşılayamayan üretim ve onun âmilleri normal olmayan kârlar elde etmekte, hakiki rekabet temin edilemediği için, sanayicimiz produktivite çabalarını, modern tekno-loji ve organizasyon problemlerini unuttur görmektedir.

*Yalnız özel sanayide değil, devlet sanayiinde de, organizasyon bozukluğu yüzünden atıl kapasite mevcuttur. Meselâ makina imalat sanayiinde, T. C. Devlet Demiryolları İşletmesi, Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu, Şeker Sanayii A. Ş., Demir-Çelik İşletmeleri (Karabük) gibi devlet teşekkülleri, büyük kapasitede atölyelere, makina imalat tesislerine sahiptirler. Geniş ölçüde atıl kalan bu kapasitenin değerlendirilmesi, İlk Kalkınma Planı’nda ısrarla istendiği halde gerçekleştirilememiştir.

Plan, yüzde 7 kalkınmanın hızına ulaşılması için, ümitlerini geniş ölçüde sanayideki atıl kapasitenin kulla-nılmasına bağlamıştı. Sermaye-hâsıla oranı, yani bir birim sermaye ile millî gelirden sağlanacak artış oranı, bu yüzden düşük tutulmuştu. Uygulama, bu görüşü doğrulamamıştır.

- Yüksek gümrük himayesi ve yerlisi yapılıncı benzer yabancı malın ithalini derhal yasaklayan yanlış sanayi anlayışı, düşük verimle çalışan sanayiimizin büyük çoğunluğunu uzun vâdeli hesaplardan alıkoymakta, bâzen rehavete sevk etmektedir. Yatırım tahsislerini alırken, ihracat yapacağını beyan etmek, fakat mainulünü iç piyasaya dahi arz etmeden ithal yasağı talebinde bulunmak, bugünün alışılmış yolu hâline gelmiştir.»⁶⁴³ Ertuğrul Soysal'a göre, işçi başına prodüktivite, Türk sanayiinde çok düşüktür ve prodüktivite düşüklüğünün önemli nedenlerinden birini âtil kapasite sorunu teşkil etmektedir.

Yalnız sanayi alanında değil, öteki alanlarda da âtil kapasite sorunu, kıt kaynakların büyük israfına yol açmaktadır. Bankacılık ve sigortacılıkta, çok sayıda şirketin her birinin belli bir yerde şube açması, bir kaynak israfıdır. Aynı biçimde, yerli-yabancı birçok petrol şirketinin, aynı yerde birçok satış ve servis istasyonu kurması, âtil kapasite yaratmaktadır. *İkinci Beş Yıllık Plan*, bu konuda şu yargıya varmaktadır: «Bugün ülkede 3 binden fazla satış ve servis istasyonu mevcuttur. Bu yatırımlar geniş rekabete dayanmakta ve gerekli pazar etüdleri yapılmadan kurulan istasyonlar nedeniyle, bâzi bölgelerde yığılmalar olmakta, bâzi yerlerde de geçerli olmayan kuruluşlar yapılmaktadır. Bu durum ise, tümüyle bir kaynak israfına yol açmaktadır.»⁶⁴⁴ Ticaret sektöründe bu durum yaygındır. Bir bakkal, bir kasap vb.'nin ihtiyacı karşılayabileceği bir yere, birkaç kasap ve bakkal yığılmaktadır. İthalâtçı firma sayısı, ihtiyacın çok üstünde bir sayıya ulaşmaktadır.

Kalkınma Planı, lüks inşaattan kaçınarak, sınırlı bir yatırımla, mümkün olduğu kadar çok konut yapmayı öngörmüştür. Fakat konut yatırımları kısılamamıştır. *İkinci Kalkınma Planı*'nin ifadesiyle, «Özel sektör yatırımları, 1963 - 1966 döneminde dış ticaret, kredi ve vergi politikaları ile çeşitli teşvik tedbirleri uygulanmasına rağmen, hızlı sanayileşmenin gerektirdiği ölçüde imalât sektörüne kaydırılamamış ve konut yapımı dönem boyunca çekiciliğini devam ettirmiştir. 1963 yılında toplam özel sektör yatırımları içinde yüzde 43,2 olan konut yatırımları payı, 1965'te yüzde 46'ya yükselirken, aynı yıllar arasında imalât yatırımlarının payı yüzde 36,4'ten yüzde 23,9'a düşmüştür.»⁶⁴⁵ Artan mesken yatırımları, daha çok lüks mesken inşaatına gitmiştir. «Ortalama şehir konutu alanı, büyük şehirlerde devamlı bir artış göstermektedir.» Türkiye'de ortalama şehir konutu alanı 100 metrekare çerçevesinde kalırken, 1965 yılında bu değer İstanbul'da 112,2 metrekare, Ankara'da 122 metrekare olmuştur.⁶⁴⁶ Lüks meskenlerin bir kısmı kiracı bulamayıp boş kalırken, geniş kütleler mesken sıkıntısı çekmekte ve gecekondular sayısız gibi büyümektedir. Bu durumun nasıl önemli bir kaynak israfına sebebiyet verdiği açıktır. Keza karayolu taşıması, milyarlarca lira yatırım yapılan demiryolları ve denizyolları aleyhine genişlemektedir. Gelişmiş kapitalist ülkeler dahi, uzun mesafe taşımasını deniz ve demiryolu taşımasına bırakmak için çaba gösterirken, Türkiye'de hızla büyüyen karayolu taşıması, deniz ve demiryolları taşımasında geniş bir âtil kapasite yaratmaktadır.

Demiryolları, milyarlar yatırarak kendi yolunu kendi yapma ve bu yola bakma durumundadır. Ayrıca nakliye vergisi ödemektedir. Karayolu taşımasında ise, yolu inşa eden ve bakımını sağlayan devletler. Bir nakliye vergisi de mevcut değildir. Bu «haksız rekabet» şartlarında, karayolu taşımacılığı özel sektör için çekici bir alan hâline gelmiş ve 1950 yılında 32.960 olan motorlu taşıt sayısı, 1966 yılında 222.537'ye yükselmiştir. Demir ve denizyolları ise, taşıma kapasitelerini tam kullanamaz duruma düşmüşlerdir. Bu anarşik gelişmenin milyarlarca lira kaynak israfına yol açtığından şüphe edilemez. Son zamanlarda taşıma hizmetlerinin koordinasyonuna niyet edilmişse de, güçlü bir baskı grubu hâline gelen karayolu taşıyıcılarının direnmesi karşısında, girilen teşebbüsler başarısız kalmaktadır.*

Görüldüğü gibi, sanayi, inşaat ve karayolu taşıma alanlarında, özel teşebbüs gelişme kaydetmekle beraber, bu gelişmenin topluma maliyeti çok yüksek olmaktadır.

*Prof. Nimet Öztas, *Türkiye'nin Kamyon İhtiyacı* adlı incelemesinde, motor, motörlü taşıt ve yedek parça için 1959 yılında 91 milyon dolar, 1960 yılında 101 milyon dolar, 1961'de 108 milyon dolar, 1962'de 112 milyon dolar, 1963'te 124 milyon dolar döviz harcadığını belirtmektedir (Mühendis ve Makina, sayı 115).

d) *Özel sanayi, «tekkelci» kârlarla çalışmaktadır:* Özel sanayi çok yüksek fiyatlarla çalışmaktadır. Dış fiyatlar ile iç fiyatlar arasında «çocuk sanayiinin himayesi» teorisi ile açıklanamayacak çok büyük farklar vardır. Devlet Planlama Teşkilâtı'nda yapılan bir araştırmaya göre, Almanya'da 995 lira olan kamyon lâstığı, Türkiye'de 227 liradır. 112 lira olan oto lâstığı, 227 liradır. Almanya'daki fiyatlarla göre, Türkiye'de çelik levha fiyatı 3,5 kat, çinko levha fiyatı 2,5 kat pahalıdır.⁶⁴⁷ Porselen izolatörü Türkiye'de yüzde 200 yüksek fiyatla satılmaktadır. Montaj sanayiinde fiyatlar aşırı ölçüde şişirilmiştir. İlaç sanayiinde ve tarım ilaçları imalinde yüzde 100'e yakın fiyat indirimleri mümkün olmaktadır. Sanayi Bakanı Mehmet Turgut'un Bütçe Karma Komisyonu'nda açıkladığına göre, akü sanayiinde geniş bir âtil kapasite bulunduğu halde, fiyatlar son derece yüksektir. Sanayi Bakanı'nun sözleri şöyledir: «Akücülerin bakanlığımıza bizzat bildirdikleri maliyet fiyatları ile müstehliksatış fiyatları arasında korkunç farklar vardır. Maliyeti 94 lira olan akü 247 liraya, 221 olanı 464 liraya, 430 lira maliyeti olan bir başka akü ise 959 liraya satılmaktadır. Aküde maliyet ve satış fiyatı arasında yüzde 160'a varan nisbetlerde büyük farklar bulunmasına seyirci kalamayacağız. Parti ve Hükümet olarak, özel sektörü desteklediğimiz halde, halkın sırtından böyle haksız ve fâhiş kârlar elde edilmesine asla müsaade etmeyeceğiz. Bir firma devlet teşekküllerinden birine satacağı akü için önce 240 lira fiyat teklif etmiş iken, bu akülerin satın alınmaması ve Sanayi Bakanlığınca akü ithali için döviz tahsisine karar verilmesi üzerine fiyatı 145 liraya indirmiştir.»⁶⁴⁸

«Avrupa işadamı» diye imza atan Mehmet Erzen, imalâtçı etiketiyle içeride ithalât tekelinden yararlanamayan dış firmaların görüşünü yansıtan yazısında, dış piyasalara nazaran fiyat farkının yüzde 100 ilâ 200'ü bulduğunu haklı olarak açıklamaktadır: «Yerli oto-kamyon, otobüs-oto, kamyon, otobüs lâstikleri, ilaçlar, porselen eşya, buzdolabı vesair diğer mallar, bu çeşit ithal malların fiyatlarına oldukça ağır nispetteki gümrük masraflarının ilâvesine rağmen, yerli innalât mamulleri, ithal mallarından yüzde 100 ilâ 200 arasında yüksek fiyatlarla dâhilî piyasada satılmaktadır. Âdeta milletimiz vatanperver bâzı sanayicilerimiz tarafından sömürülmektedir.»

«Bu gidişle yerli sanayi erbabının bir müddet sonra Türkiye Ortak Pazar'a tanı üye olduğu zaman yapacağı tek iş, fabrikasının kapısını kapamak, senelerdir mamullerini milleti sömürür derecedeki yüksek fiyatlarla sattıklarıyla iktifa etmek olacaktır.»⁶⁴⁹

Yerli sanayicilerin kendileri de, mamullerinin fiyatlarının aşırı yüksekliğini reddedememekle, bunu girdi fiyatlarının yüksekliğine bağlamaktadırlar. Jeep montajcısı Nejat Verdi'nin sözleri bu bakımdan dikkat çekicidir: «*Türk sanayii bence bir 'ser sanayii'dir. Yani özel şartlar içinde çiçek gibi gelişir. Açık havaya çıkınca büyümesi durur. Açık havadan dış pazarları kastediyorum. Bu, neden böyledir? Çünkü, Türkiye'de herhangi bir sanayi kurmak, Batı'da aynı işi yapmaktan daha başlangıçta yüzde 80 pahalıdır.* Zira makinalar ve âletler ithal olunur. Gümrük, nakliye masrafları, icabında montaj, uzman, yedek parça problemleri de vardır.»⁶⁵⁰

Şüphesiz, her şeyi ile dışarıya bağlı bir sanayi kuruluş maliyeti pahalıdır. Fakat yüksek satış fiyatlarında aşırı kârların payı da önemli bir yer tutmaktadır. Sanayide yüzde 50'nin, hattâ yüzde 100'ün üstünden kârlar sağlamak normal gözükmemektedir. Fiyatları, Almanya'daki fiyatların bir katından yüksek olan oto lâstik sanayiinde 1966 kârı 150 milyon lirayı aşmaktadır. Ufak bir sermaye ile kurulan nebatî yağ fabrikasının 1952 - 1962 döneminde kârı 140 milyon liranın üstündedir. Sanayi Bakanı'nın açıkladığına göre, «şimdiye kadar 10 milyon liralık yatırım yapan bir akü fabrikası 1966 yılında 5,5 milyon lira kâr etmiştir. 754 bin liralık bir yatırım yapan bir başka akü fabrikasının da yine bir yılda 525 bin lira kâr sağladığı anlaşılmıştır.»⁶⁵¹ Büyük bir âtil kapasite bulunan dokuma sanayiinde, 24,3 milyon sermayeli Mensucat Santral T. A. Ş.'nin 1966 yılı kârı 16,8 milyon, 1967 kârı 16,9 milyondur. Kâr oranı yüzde 60'ın üstündedir ve şirket, 1967 yılında yüzde 39,5 gibi çok yüksek oranda temettü dağıtabilmektedir.

Ticaret şebekesinin kötü işleyişi de, satış fiyatlarının yükselmesine yol açmaktadır. Yüksek, genel bayi ve bayi payları, fiyatları arttırmaktadır. Fakat dikkat çekici nokta, aşırı kapasite bulunan ve mamullerinin satışında güçlük çekilen alanlarda dahi, fiyatları kırarak sürümü arttırma yoluna gidilmemektedir. Rekabet, fiyat yoluyla değil, reklâmların arttırılması yoluyla işlemektedir. Monopol ve oligopol durumlarında, bunu anlamak mümkündür. Fakat çok sayıda firmanın bulunduğu dokuma alanında dahi, serbest rekabet nievcut değildir. Hayrettin Erksen, bu durumu eleştirmektedir: «Talebi daralan veya beklenildiği ölçüde genişlemeyen malların fiyatlarında gerileme icap ederken, dokuma maddelerinin satış fiyatları inmiyor, hatta yer yer ve zaman zaman yükseliyor.»

Sanayiciler, «reklâm faaliyetlerini ve vâdeli satışlarını hızlandırma yolunu tercih ediyorlar. O kadar ki, pamuklu dokumalarda birbuçuk yıla kadar uzayan vâdelerin alabildiğine yaygın olduğu söyleniyor. Gerek reklâm ve gerekse kredi masraflarının maliyete aksedeceğini bilmeyen yoktur. Böylelikle dış fiyatlarla farkın büyüyeceğini ve içeride tüketicilerin taleplerini daraltmak zorunda kalacaklarını anlamak da zor değildir. Gelecekteki yüksek kârı, bugünün satış sıkıntısının bedeli saymak doğru bir düşünce ve davranış olmasa gerektir.»⁶⁵²

Prof. Ahmet Kılıçbay ise, üreticiler ile satıcılar arasında mevcut zımnî bir koalisyon-dan söz etmektedir: «Yeni kurulan özel endüstrilerin çoğu büyük kârlar peşinde koşmakta, üretim maliyeti ile satış fiyatı arasındaki farklar çok yüksek seviyelere çıkmaktadır. Türkiye’de bellibaşlı endüstri mamullerinin fabrika fiyatları ile perakende fiyatları, üreticiler ve satıcılar arasında ‘zımnî bir koalisyon’ varmışçasına birbirine yakın ve yüksek seviyede bulunmaktadır. Bu, ekonomimizde serbest rekabetin tam çalışmadığını ve ondan uzaklaşmaya doğru eğilimler bulunduğunu göstermektedir.»⁶⁵³ Kılıçbay’ın sözünü ettiği koalisyon, üreticiler seviyesinde bâzen «zımnî» olmaktan çıkmakta, bunlar açıkça koalisyon yapmaktadırlar. 1968 yazı başında İstanbul’da Bakkallar Derneği sözcüsü, makarna fabrikatörlerinin kilo başına 25 ilâ 60 kuruş zam yapmak üzere anlaştığını açıklamıştır. Aynı biçimde zeytinyağı imalâtçıları anlaşmış ve zeytinyağı fiyatını 1 ilâ 1,5 lira arttırmışlardır. Böyle açık bir anlaşma olmasa dahi, sanayicilerin fiyat rekabetinden dikkatle kaçındıkları anlaşılmaktadır. Bankalarda da, rekabete rağmen, kredi fiyatlarını ucuzlatma yolunda bir hareket yoktur. OECD 1967 Türkiye Raporu, bu durumu belirtmektedir: «Türkiye’de bankalar arasında rekabet, yeni şubeler açmak ve bol bol reklâm yapmak suretiyle yürütölmektedir. Buna karşılık, aynı bankalar faiz nisbetleri konusunda rekabete yanaşmamaktadırlar.»⁶⁵⁴

Fiyat rekabetinden kaçan sanayi de, bol reklâmlarla aynı yola gitmektedir. 1961 yılında milyonun üstünde reklâm yapan firmaların sayısı birkaçı geçmezken, hâlen yüzün üstünde firma milyonu aşan reklâm yapmaktadır. Bu sâyede reklâmcılık Türkiye’de hızla gelişmiş, yüzlerce reklâm firması ortaya çıkmıştır. Prof. Haydar Kazgan, bu israfli gelişmeyi sert bir dille eleştirmektedir: «Bugün Türkiye’de kapitalist dünyanın bir kopyacılığı olarak dar kaynaklarımızı, hiçbir ölçüde üretken olmayan reklâm ve bazı pazarlama müesseselerinde kullanmak, kaynak israfından başka bir şey değildir. Bu işi bilenler ve bir gün öğrenecek olanlar, sultanların, keyifleri için denizdeki balıklara altın atmasına benzetmektedirler ve benzetecilerdir.»⁶⁵⁵

Atıl kapasite bulunan alanlarda, yoğun reklâm kampanyaları ve kredili satışlar, tabii ki, meseleyi çözmeye yetmemektedir. Yüksek fiyatlı mamullerin satışı, para basarak ve kredi olanaklarını arttırarak devletin yardımcı olmasını gerektirmektedir. Böylece yüksek fiyatlı sanayi, enflasyonist bir ortamda gelişmektedir. Prof. Bulutoğlu, evvelce sözünü ettiğimiz bu «maliyetler enflasyonu»nın mekanizmasını şöyle açıklamaktadır: Sanayiciler fiyatların artacağı düşüncesiyle, bir önceki dönemden daha yüksek maliyetlerle üretime girişmektedir. Para otoriteleri sıkı durup emisyonu arttırmadıkları takdirde, dağıtılan millî gelirin yaratacağı talep, bütün malların tesbit edilmiş yüksek fiyatlarla satışına imkân vermeyecektir. Satışsızlık, işsizliğe yol açabilecektir. Bu noktada, işsizlikten korkan işçilerin de katılmasıyla,

işverenler, para otoriteleri üzerinde baskılarını çoğaltacaklar ve onları «durgunluğu gidermek» gerekçesiyle emisyonu arttırmaya zorlayacaklardır. Böylece para otoriteleri, fiyatların önceden yükselmiş seviyesini, piyasaya satın alma gücü zerk ederek onaylamış olmaktadırlar.⁶⁵⁶

Türkiye'deki gelişme, bu şemaya uygun biçimde yürümektedir. Özel sanayi, dünya piyasasının tamamen dışında, suni kalp ile yaşayan bir varlığa benzemekte ve ancak enflasyonist bir ortamda teneffüs edebilmektedir. Devlet, kapitalist sınıfa, «Buyurunuz, size dış rekabetten tamamen korunmuş tatlı bir pazar. İşte bol kredi ve dolar, dokuz liradan ucuz döviz. Devlet teşebbüslerinde yetiştirilen yönetici ve teknisyenler hizmetinizde. Yabancı firmalar 'anahtar teslimi' fabrika yapmak için hazır. Neyin nasıl üretileceğini düşünmeyin, yabancı firmalarla işbirliği yaparak bunu gerçekleştirirsiniz. Gerekirse, karma ortaklıklarla ben de sizin elinizden tutarını. Hiçbir riziko yok. Mamullerinizin yüksek fiyatla satışından emin olabilirsiniz. Satış sıkıntısı olursa, para basar ve mamullerinize talebi desteklerim» demiştir. Bu şartlar altında, sanayici bir kapitalist sınıf yetiştirilmiştir. Yalnız bu müteşebbisin, Schumpeter'in yenilikler yaratıcı, organizatör müteşebbisi ile hiçbir benzerliği yoktur. Sınai Kalkınma Bankası Müşaviri İbrahim Öngüt'ün sözleriyle, «Planlar, programlar, müşavirlik müesseseleri, kapitalistin risk alma, piyasa bulma ve üretimi en elverişli teknoloji ve organizasyonlarla yürütme fonksiyonunu büyük ölçüde daraltmıştır.»⁶⁵⁷ İbrahim Öngüt'e göre, bu şartlar altında Türkiye'de 1950'den itibaren kuvvetli bir kapitalist sınıf doğmuştur. Ne var ki, kapitalist sınıfın meşruiyetini yapan, onun risk alma, piyasa bulma, üretimi en elverişli teknoloji ve organizasyonlarla yürütebilme yetenekleridir. Bunları başkaları yüklediği takdirde, «müteşebbis» sınıfı, fonksiyonunu yitirmiş bir «parazit» sınıf durumuna düşecektir. Nitekim, devlet eliyle yetiştirilen Japon müteşebbisi için Hansen, «Böyle açıkça parazit bir burjuvazinin, şehirde oturup arazisini ortakçı eliyle işleten toprak ağasından ne farkı var?» demişti. Halbuki Japon burjuvazisi, elverişli tarihi şartlar içinde, ülkenin sanayileşmesini başaramıştır. Türkiye'de yükselen kapitalist sınıfın, bunu başarabileceği çok şüpheli gözükmektedir. Japon burjuvazisi, yabancı sermayeye «hayır» derken, Türk burjuvazisi, geniş devlet yardımlarına rağmen, yeteneklerine güvenemeyerek, yabancı firmalara sığınmıştır. Büyük yabancı firmalarla ortaklık ya da «tekeli müteahhitlik» ilişkileri içinde bulunan yerli kapitalist sınıf, ithalâta dayalı «montajcı» bir sanayi kurmuştur. Bu aşırı yüksek fiyatlı ve israfçı sanayi, hâlen sanayileşmeyi teşvikten çok, sanayileşmeyi engellemekte ve geniş kaynak israfına yol açmaktadır. 1951 - 1967 arasındaki 17 yıllık dönemde, Türkiye'ye 4 milyar dolar çerçevesinde sermaye transferi yapılmıştır. Buna rağmen elde edilen sonuç ortadadır. Dış yardımlarda bir azalma, bu tip kalkınmanın iflâsının ilânı anlamına gelmektedir. Ve böyle bir tehlike, kapıyı çalmışa benzemektedir.

KÜÇÜK SANAYİ VE EL SANATLARI

Geniş devlet yardımları ile Amerikan desteğinden, esas itibarıyla, çok sınırlı sayıda büyük müteşebbisler yararlanmışlardır. Nitekim İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, bu gerçeği teslim etmektedir: «Özel teşvik tedbirlerinin müteşebbisler tarafından geniş ölçüde bilinmemesi, sâdece belirli büyüklüğün üzerindeki kuruluşların bunlardan yararlanmaları» durumunu doğurmuştur.⁶⁵⁸

Kapitalizme sağlam bir temel sağlamak için, küçük sanayi de geliştirilmesi gereklidir. Bu sebeple ABD, muhafazakâr bir toplumsal grup teşkil ettiği düşüncesiyle, «orta sınıflar»ın teşviki adı altında küçük sanayi geliştirilmesine, yardım ettiği bütün ülkelerde önem vermiştir. Daha 1950'den önce Thornburg, en ileri teknolojinin ithalini eleştirmiş, ufak atölyelerden başlayıp büyük fabrikalara doğru yükselen «orta sınıflar»ı övmüştür. Thornburg'a göre, ABD ve İngiltere'de büyük kapitalistler, bu yoldan geçerek yükselmiştir: «Türkiye,

İngiltere ve Amerika'da olduğu gibi, kıyıda bucakta demirci ve ziraat âletleri atölyelerinden başlayıp yavaş yavaş sanatkârlarının hünerleriyle maddelerini inkişaf ettirerek büyük imalât-haneler ve daha sonra da büyük fabrikalar» kurmalıdır.⁶⁵⁹

Küçük sanayi lehine, işsizliği önlemek ya da büyük sanayiın tamamlayıcısı olmak gibi daha birçok görüşler ileri sürülmektedir. Fakat asıl amaç, muhafazakâr bir toplumsal grubu güçlendirerek kapitalizmi daha geniş bir temel üzerine oturtma çabasıdır. Bu sebeple ABD, özellikle 1960'tan beri, karşılık paralardan sağladığı fonlarla, küçük sanayiın geliştirilmesi çabalarını teşvik etmektedir. İktidardaki Adalet Partisi de, aynı endişelerle, bu konuya özel bir önem vermektedir. Nitekim Halk Bankası'nın kredileri geniş ölçüde arttırılmıştır. 1963 sonunda 202 milyon lira olan krediler, 1967 yılı Ağustosunda 523 milyon liraya çıkmıştır. 1968 ortalarında 700 milyonu aşmıştır. Küçük sanat, esnaf ve esnaf teşekküllerine verilen krediler, 1964 başında 44 milyon lira iken, 1967 Eylülünde 304 milyon lirayı bulmuştur. Kredi miktarı gittikçe artmaktadır. Ayrıca küçük sanayi siteleri kurmak üzere bütçeden 34,5 milyon liralık bir fon ayrılmıştır. Bu fondan 24 küçük sanayi bölgesi projesi için finansman sağlanmıştır. Gaziantep, Kayseri, İzmir, Antalya, Bursa, İnegöl, Sivas, Konya ve Erzurum'da bölgesel küçük sanayi üretim ve pazarlamasını geliştirmek amacıyla, faaliyet programları uygulanmaktadır.⁶⁶⁰

Küçük sanayi ve el sanatları mensupları üç grupta toplanabilir. Bunlardan birincisi, genellikle geleneksel nitelikte olan ve büyük sanayiın gelişmesiyle, gitgide, pazarlarını kaybederek ortadan çekilen teşebbüslerdir. Meselâ geleneksel deri ve kösele sanayii zamanla tasfiyeye uğramaktadır. Bu alanda 1962 yılında 1508 işyeri varken, bu rakam 1965 yılında 413'e düşmüştür. Keza 1963 - 1965 döneminde dokuma el tezgâhları alanında işyeri sayısı 12914'ten 10127'ye inmiştir. Debağ işyeri sayısı 2120'den 1939'a düşmüş, urgancı işyeri sayısı 7390'dan 6970'e gerilemiştir.⁶⁶¹ Şeker sanayii, şeker imalâthanelerini tasfiye etmiştir. Bu grupta küçük sanayi ve el sanatları giderek tasfiyeye mahkûm gözükmektedir.

İkinci grup, büyük sanayiın tamamlayıcısı olarak faaliyet gösteren ve onun bâzı mamul, yarı-mamul girdilerini, ara mallarını üreten küçük sanayidir. Meselâ ileri kapitalist ülkelerde, büyük sanayiın dalları hâlinde ya da ona bağlı işletmeler olarak, küçük sanayi önemli bir gelişme göstermiş benzermektedir. Bu tür küçük sanayiın müşteri ile direkt teması yoktur, daha doğru bir ifadeyle, müşterisi büyük sanayidir. Türkiye'de de büyük sanayiın tamamlayıcısı olan bir küçük sanayiın da çok gelişmesi mümkündür. Fakat bu yolda pek az mesafe alınmıştır. Planlama uzmanı Nejat Ölçen'e göre, bu tür küçük sanayiın Türkiye'deki gelişme olanakları çok sınırlıdır.⁶⁶²

Üçüncü gruba, mamullerinin özelliği dolayısıyla büyük sanayie rağmen yaşama şansı olan küçük sanayiın yanı sıra, ileride tasfiyesi mümkün olmakla beraber, şimdilik gelişme gösteren küçük sanayi dâhil edilebilir.

İkinci kalkınma planı, «küçük sanayi» ve «el sanatları» ayırımı yapmıştır. El sanatları daha çok «artizanal» nitelikte olan teşebbüslerdir. Küçük sanayi ise, büyük sanayideki ölçüde olmasa bile benzer bir teknik işbölümü içinde, seri üretim tekniğini esas alan küçük sanayi kuruluşlarıdır. Devlet İstatistik Enstitüsü ise, böyle bir ayırımı gitmeden, imalât sanayii alanında 9 ya da daha az kişi çalıştıran işyerlerini küçük sanayi saymaktadır.

Henüz sanayileşme yolunda önemli bir mesafe almamış bulunan ülkemizde, büyük sanayiın ortaya çıkışıyla bâzı geleneksel ufak sanayi ve el sanatları tasfiye edilmiş olmakla beraber, sanayiinin yapısında ufak sanayi hâkimdir. İmalât Sanayii Sayımı'na göre, sayısı 157.759'u bulan küçük işyerleri, toplam işyerlerinin yüzde 98'ini teşkil etmektedir.

İmar ve İskân Bakanlığı'nda yapılan bir araştırma, şehirleşme - büyük sanayi ve küçük sanayi'nin gelişmeleri arasındaki ilişkileri ortaya koymaktadır. Araştırmaya göre, küçük sanayi, şehirleşmeyle birlikte azalmaktadır. Meselâ 1935-1960 döneminde, şehir nüfusu 100 binin üstünde olan illerde, küçük dokuma tezgâhlarında çok kesin bir azalma vuku bulmuştur. Araştırma, şehir nüfusunun artışıyla birlikte gıda, dokuma ve taş-toprak sek-

törlerinde küçük sanayiın gerilediğini, buna karşılık 100 binin üstündeki şehirlerde makina, onarım, metal eşya yapımı, ağaç işleme, giyim sanayii gibi sektörlerde genişlediğini ortaya koymuştur. 1935 - 1960 arasında şehirli nüfus artışının az olduğu yerlerde, küçük sanayide ilerleme olmamış, ancak büyük sanayiın bulunduğu büyük şehirlerde artış görülmüştür.⁶⁶³

Küçük sanayi ve el sanatları sorununu önemle ele alan *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, küçük sanayiın büyük sanayi ile işbirliği hâlinde ve büyük sanayiın konusu dışında kalan alanlarda geliştirilmesini öngörmektedir. Bunun dışında kalan «yaşama imkânlarından yoksun» küçük sanayi işletmeleri ise, suni tedbirlerle desteklenmeyecektir. Bunların başka alanlara yönlendirilmesine çalışılacaktır ya da bunlar tasfiye edileceklerdir. Fakat ABD'deki biçimde büyük sanayi - küçük sanayi işbirliği henüz bir niyetten ibarettir. Plana göre, küçük sanayi hâlen bütünüyle geniş âtil kapasite yaratan ve sermaye israfına yol açan bir faaliyet alanıdır: «Yapılan araştırmalarda ortaya çıkan bir gerçek, küçük sanayide geniş ölçüde fazla kapasitenin mevcut olduğudur. Küçük sanayideki fazla kapasitenin en önemli nedeni, teknoloji seçimindeki bilgisizliktir.

Küçük sanayi konusunda yatırım yaparken karar vernie durumundaki kişiler teknoloji seçimi konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarından ve bu konuda kendine yardım edebilecek kuruluşlar bulunmadığından hatalı kararlarla kıt kaynakları israf etmektedirler.»

«Meslekî ve teknik eğitim nedeniyle bir yandan küçük sanayi kesiminde büyük bir makina ve teçhizat parkı âtil dururken, öte yandan küçük sanayiciler, belli konulardaki talebi, istenilen nitelik ve nicelikte karşılayamamaktadırlar.»

El sanatlarında ise, «belli bir üretim metodu mevcut değildir. Teknoloji, el sanatlarıyla uğraşanlar için tamamen yabancı bir konudur. Üretimin bazı hallerde çok basit usullerle yapılması, zaman ve emek kaybına» yol açmaktadır. Sınai üretimin gelişmesiyle, el sanatlarında özellikle küçük sanatlar alanında bulunan üretim konularının yavaş yavaş bu alandan çıktıkları görülmektedir. Plan, «seri üretime konu olabilecek el sanatları mamullerinin» sanayie aktarılmasını, yani bu alanlarda sanatkârların «sarsıntısız» tasfiyesini öngörmektedir.⁶⁶⁴ Görüldüğü gibi, küçük sanayi ve el sanatlarını destekleme çabalarına rağmen, bu sektörde mevcut durum ve gelecek, Plan'ın ifadeleriyle dahi, parlak gözükmemektedir. Bununla beraber, geçmiş dönemde küçük sanayi ve el sanatlarının ilerleme gösteren alanları, işçi, kalfa, çırak, usta ve sanat okulları mezunları vb. için bir yükselme yolu teşkil etmiştir. *Kalkınma Planı*'nın sınıflandırmasına göre, küçük sanayi işyerleri sayısı 1962'de 14.325 iken 20.461'e çıkmıştır. Tamirhane sayısı 4.397'den 6.561'e, orman ürünleri sanayii 1.859'dan 2.835'e, madenî eşya imalâtı 1.857'den 2.494'e yükselmiştir. 1965 yılında bu alanda, 43.999'u işçi olmak üzere, 130.339 kişi çalışmaktadır. El sanatlarında 1963 yılında 162.636 olan işyeri sayısı 1965'te 192.242'yi geçmiştir. Demirci, bakırcı, torna-freze, planya tesviyecisi, dökümcü, kaportacı, doğramacı, mermerci, tuğlacı vb. alanlarında önemli artışlar vardır. El sanatlarında 204.409 usta, 112.343 kalfa, 101.332 çırak ve 162.419'u işçi olmak üzere 580.503 kişi çalışmaktadır.⁶⁶⁵ Demek ki, küçük sanayi ve el sanatları birlikte ele alınırsa, 1965 yılında bu sektörde 710.842 kişi çalışmaktaydı. Bu «küçük imalât» sektörünün yanı sıra, ticaret ve nakliye gibi hizmet sektöründe faaliyet gösteren küçük iş sahipleri hesaba katılırsa, adına «küçük esnaf ve sanatkârlar» denilen sınıfın, Türkiye'de önemli bir toplumsal grup teşkil ettiği anlaşılabılır.

KÜÇÜK BURJUVAZİNİN YÜKSELEN KANADI

Küçük sanayi ve el sanatları sektöründe, büyük sanayiın gelişmesiyle, bazı faaliyet alanları tasfiye edilir, usta ve kalfalar «proleterleşir» ya da gittikçe kötüleşen şartlarda faaliyetlerini sürdürürken, yeni faaliyet alanları, bu sınıfın bir kısım mensupları için yükselme

yolu sağlamıştır. Fakat bu konuda henüz araştırmalar yapılmış değildir. Bu yüzden, birkaç örnek sorunun varlığını belirtmekle yetinmek zorundayız.

Prof. Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu'nun Karabük'te yaptığı araştırmaya göre, Karabük, 1937 yılında 13 evli bir ortaçağ köy mahallesidir. 1960 yılında haddeciler, dökümcüler, demir tüccarları ile Karabük Ticaret Odası 44 üyeye sahiptir. Bu yeni toplumsal grup, Fındıkoğlu'nun deyişiyle, «altı»tan «orta»ya yükselme örneği teşkil etmektedir. Meselâ, bunlardan bir yaşındayken babasını kaybeden I. K., ilkokulu 1939'da bitirince hayata atılmıştır. Kısa bir süre İstanbul ve Trakya'da seyyar satıcılık yapmıştır. Sonra Karabük'teki amcasının yanına giderek Demir-Çelik Endüstrisi haddehane kısmına işçi olarak girmiştir. Sekiz yıl fabrikada işçilik yapmıştır. İşçi iken biriktirdiği paralarla 1945'te hal yerinde baraka bir dükkân almış ve 1948'de fabrikadan ayrılmıştır. 1957'de bir ara manifaturacılık da yaptıktan sonra, I. K., ortak olarak bir haddehane kurmuştur. Fakat kısa bir süre sonra, yalnız çalışmaya başlamıştır. I. K.'nın hâlen biri 150, öteki 85 beygüçlü iki motörü, ikisi kolla, biri mazotla çalışan üç tav fırını vardır. Haddehanesi üç tezgâhlıdır.

I. S. ise, 1938'de Karabük'e gelmiş, bir yandan dışarıda hırdavat malzemesi satışıyla uğraşırken, öte yandan fabrikada işçiliğe başlamıştır. I. S. fabrikadan 1944'te ayrılmış, 1952'ye kadar demir ticareti ve komisyonculuğu yapmıştır. 1952 yılında tek tezgâhlı bir haddehane kurmuştur. 1956 yılında bir tarım araçları atölyesiyle birlikte bir de haddehane satın alarak kardeşiyle ortak işletmeye koyulmuştur. Ayrıca 1953 yılında, gerek kendi tamir işlerini, gerek piyasa işlerini yapmak üzere bir torna atölyesini ortak açmıştır. 1956 yılında ikinci bir torna atölyesini ortak kurmuştur. 1957 yılında bir atölyede her türlü oto için silindir gömleği imaline girmiştir. 1959'da ilk kez bir metrelik santrifuj boru makinası imal etmiştir. Ayrıca iki haddehane daha kurup bunlardan birini faaliyete geçirmiştir. Haddehanelerin günlük üretimi 11 tondur.⁶⁶⁶

Kemal Akçay ve Ağâh Yakın, Edremit Sanat Okulu'nu bitirdikten sonra, küçük bir oto tamirhanesi açmışlardır. Okuldaki hocaları Sait Edgü, bir arkadaşından onlara bedelsiz bir torna tezgâhı sağlamış ve daha sonra o da ortaklığa katılmıştır. Üç ortak, treyler imaline yönelmişlerdir. Yılda 500 kadar treyler imal etmektedirler.

Haşım Altınsoy, 34 yıldır mermercilik yapmaktadır. Biriktirdiği para ve 110 bin liralık AİD ve Halk Bankası kredisiyle 400 bin liralık bir mermer kesme makinası almıştır. Şimdi Altınsoy'un imalâthanesinin üzerinde «mermer fabrikası» yazmaktadır.

Eskişehir'de Veli ve Hüseyin Ovacı, 50 bin liralık Halk Bankası ve AİD kredileri ile âlet ve teçhizat satın alarak mala, çelik makas ve örs imalinde başarı sağlamışlardır.⁶⁶⁷

Kayseri, Gaziantep gibi illerde, küçük imalâthaneler –ne kadar süreceği bilinmemekle birlikte–, dikiş makinası, düdüklü tencere vb. alanlarında bol ve ucuz emek gücüne dayanarak, büyük sanayie rağmen, az çok başarı sağlayabilmektedirler. Planlama uzmanı Ölçen, bu konuda şu bilgiyi vermektedir: «Kayseri'yi ele alalım. Burada, basit bir baraka içinde, bir pota ve tavan seviyesinde içi mazot dolu bir bidon görürsünüz. Arada lastik borudan irtibat vardır, ayak körüğü ile pota içine atılan alüminyum levhalar eritilir. Metal bir kepçe ile eritilmiş alüminyum kalıplara dökülür. Kalıplar bir köşede kum içinde soğutulur. Bunlar dikiş makineleridir. Dökümhane vazifesi gören bu barakanın yanındaki diğer hücrede basit zımpara taşı ve küçük bir torna makinası bulunur. 'Made in USA' markasını taşıyan jelatin bantlar makina üstüne yapıştırılıp boyanır. Üretimin bütün safhaları çok basit olarak beş kişi tarafından görülmektedir. Hammaddeyi teşkil eden alüminyum levhaları, satın alınan uçak enkazının gövde ve kanatlarından varyoz darbeleri ile iki amele tarafından sökülür. 'Made in USA' markaları ucuz olduğu için Japonya'dan satın alınmıştır. Bu, küçük imalâthanelerin patent hakkını teşkil eder. Çalışır duruma gelen dikiş makinası 100 lira civarında bir fiyatla İstanbul'a sevk olunur. Burada modern bir görünüşte ahşapaksama monte edilir ve 400 - 450 lira fiyatla satışa arz olunur.»⁶⁶⁸

Bursa'da, otobüs şasisleri üzerine karoseri montajı işi gelişmiştir. Bu iş, genellikle atölye

çalışmasını yapan kuruluşların elindedir. Fakat son zamanlarda 50 küçük imalâtçı, gelişen oto montaj sanayiinin yarattığı sarsıntının da etkisiyle, Montaj Sanayii Talimatnamesi'nden yararlanmak için 5 milyon 250 bin lira sermayeli bir Oto Montaj ve Karoseri Sanayii A. Ş. kurmuşlar ve oto montaj sanayiinde yerlerini almışlardır.

Anadolu'da sanayiın nisbeten geliştiği illerde, mobilyacılık, demircilik, makina imalât ve tâmiri, madenî eşya imali, haddehaneler, torna ve döküm atölyeleri vb. hızla çoğalmaktadır. Tarımda yükselme ümidini muhafaza eden orta çiftçi gibi, küçük sanayi ve el sanatları alanında sivrilen bu grup da, kapitalist gelişmelerden –hiç değilse şimdilik– yararlanmaktadır. «Alt»tan «orta»ya yükselen bu toplumsal grubun genellikle muhafazakâr eğilimli bulunduğu ve bugünkü düzenin savunuculuğunu yapan büyük burjuvazinin ve siyasî partilerin güçlü bir dayanağını teşkil ettiği tahmin olunabilir.

VII

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN SONUCU

TÜRKİYE'NİN DÜZENİ

Tanzimat ile birlikte Türkiye'nin gelişmiş kapitalist ülkelerin açık pazarı hâline gelmesi üzerine, ana hatlarıyla bütün yarı-sömürge ülkelerde görülen bir toplumsal yapı ortaya çıkmıştı: İzmir, İstanbul gibi büyük liman şehirlerinde, Avrupa bankalarının ve ticaret evlerinin temsilcileri yerleşmişlerdi. Bu alış-verişe aracılık edenler, çoğunlukla Rum ve Ermeni kompradorlar, zengin mahallelerinde «Avrupai» bir görünüş kazanan İstanbul ve İzmir şehirlerinin büyük zenginleri arasına girmişlerdi. Daha sonraları bunlar arasına, bir kısım Musevî ve Müslüman tüccarlar katılmıştı. Anadolu çiftçisinin ürünlerinin ihracından sağlanan gelirin büyük kısmını, bu komprador unsurlar, İstanbul ve İzmir'de, Avrupa'nın lüks ithal mallarıyla beslenen «Avrupai» bir yaşamış için tüketmekteydi.

Tarım alanında ise, açık pazar ekonomisi önemli bir yapı değişikliği getirmiş değildi. Geniş köylü kitlesi, ister bir miktar toprağa sahip olsun, isterse ortakçı durumunda bulunsun, kapalı ekonominin «bir lokma, bir hırka» şartlarında yaşamaktaydı. Bey, ağa, şeyh, mültezim, tefeci ve aracı gibi geleneksel düzenin hâkim sınıflarının hegemonyası, eskisi gibi sürüp gitmekteydi. Yabancı firmaların kervana katılmasıyla, köylünün sömürüsü, belki daha da artmıştı.

Cumhuriyet, yarı-sömürge ülkelere özgü bu tarımsal yapıyı değiştirmeden bir «millî iktisat» denemesine girişti. Gerçi Anadolu ticaret ve sanat hayatını ellerinde tutan Rum ve Ermenilerin gidişi, Anadolu şehirlerinde Türklere ticaret ve sanat hayatında önemli olanaklar yaratmıştı; ama Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerine hâkim komprador unsurlar, İstanbul'da kalmışlardı. Yabancıticaret evleri ve temsilcileri, İzmir'de egemen durumlarını sürdürmekteydi. Cumhuriyetin «millî kapitalist» yaratma çabaları, yükselen yerli kapitalistlerin genellikle büyük şehirlerin komprador unsurları arasına katılmasından öte bir sonuç vermedi. Yerli kapitalistler, çok kez Rum, Ermeni ve Musevî kompradorlarla işbirliği hâlinde, yabancı firma mümessilliklerine ve çeşitli büyük ticarî faaliyetlere yöneldiler. Devletin teşvik tedbirlerine rağmen, sanayici kapitalist pek az yetişebildi. Sanayileşme yolunda ilk adımlar, ancak devlet eliyle atılabildi. Tarım yapısında pek az değişiklik oldu.

Türkiye'de kapitalist gelişmeler, Amerikan yardımı ile birlikte, 1948'den ve özellikle 1950'den sonra hızlanmaya başladı. Makinalı tarım ve artan ihracat olanakları, devletin cömert desteğiyle birleşince, tarımda bir kapitalist sınıf ortaya çıktı. Eski toprak ağaları, «kapitalist» çiftçi hâline geldi. Bununla birlikte, bu kapitalist çiftçiler, eski «ağa» zihniyetinden henüz kurtulabilmiş değildir. Tarım işçilerine ve azalan sayıda ortakçılarına karşı davranışları hâlâ «ağaca»dır. Çiftçiliklerini birçok halde kâhya eliyle işletmeyi tercih et-

mekte, kendileri çiftlik gelirlerini büyük şehirlerde, kompradorların lüks tüketimiyle yarış edercesine tüketmektedirler. Tarım yatırımlarının büyük kısmı, devlete düşmektedir.

Nisbeten küçük bu kapitalist sektörün yanı sıra, tarımda geniş bir prekapitalist sektör, ağası, beyi, şeyhi, tefecisi ve aracısı ve aşiret ilişkileri ve mezhep dâvâlarıyla birlikte yaşamaktadır. Türk tarımı, prekapitalist sektör içinde kapitalizme doğru çok yavaş bir hareket olmakla birlikte, prekapitalist sektör ile kapitalist sektörün «coexistence»ına dayanmaktadır. İster ortaklar, ister mülk sahibi olsun, köylü kitlesinin önemli kısmı, prekapitalist sektörde, kapalı üretim şartlarında yaşamaktadır. Sektörde net yatırım yok gibidir; üretim durgundur. Yaratılan ekonomik fazlayı, rant olarak ağa, faiz olarak tefeci, kâr olarak aracı ve çok az bir miktarını da vergi olarak devlet almaktadır. Ufak köylü kitlesi, bütün, üzüm vb. gibi pazar için üretim yapanları da dâhil, çok düşük bir tüketim seviyesinde bulunmaktadır. Bununla birlikte, gelenekler dolayısıyla, kız alma, düğün vb. işler için, ufak köylü kitlesinin dahi «lüks» tüketimi bir hayli yüksektir.* Sefalet şartlarında bu «lüks» tüketim, borçlanmalar ve tarla satışlarıyla karşılanmaktadır.

Geçim zorlukları ve «lüks» tüketim dolayısıyla, köylünün artan borçlanması, tefeciliğin gelişen bir faaliyet olarak yaşamasını sağlamaktadır. Cumhuriyet gazetesinin yazdığına göre, Konya'da tefeciliği Müslümanlığa uydurmak için, köylüye yüksek fiyatla veresiye kaput bezi satıp, sonra aynı bezi peşin parayla ve düşük fiyatla satın alan tefeciler muamelelerini Mercedes ve Impala arabalara kadar uzatmışlardır. «Geçen yıllara kadar bir veya birkaç kişi tarafından sürdürülen bu tür tefecilik, bugün yapmayanların ya da yapamayanların ayıplandığı, ölçüsü Mercedes ve Impala arabalar olan normal bir 'ticaret sahası' hâline gelmiştir.

Bugün Konya ve çevresinde, kaput bezinden bugdaya, akaryakıttan otomobil lastiğine, otomobilden buzdolabı ve halıya kadar her çeşit 'ticari emtia', 'Kürt işi'** işlemi görülmektedir.»⁶⁶⁹

Demek ki, prekapitalist sektör dahi, tam kapalı üretim şartları içinde bulunsun bile, sermayenin, hem de sermayenin en geri ve berbat biçimi olan tefeci sermayenin, boyunduruğu altındadır. Tefecinin borçlandırma yoluyla köylüden aldığı ekonomik fazla, yatırımları değil, tefeci sermayeyi beslemektedir. Prekapitalist sektör ile kapitalist sektör arasında bağ-

*Hindistan'da düğün ve cenaze giderlerinin, fakir köylü kitlesinin nakdi harcamalarının yüzde 27'sine ulaştığı hesap edilmiştir.

**Yüksek fiyatlı malı köylüye veresiye satıp, köylüyü bu bedel üzerinden senetli, kefilli borçlandırdıktan sonra, aynı malı, diyelim, yarı fiyatla peşin parayla satın almak biçiminde yürütülen tefeciliği Konya'da «Kürt işi» denilmektedir. Veresiye satış bedeli ile alış bedeli arasındaki fark, tefeci faizini teşkil etmektedir. Mercedes üzerine «Kürt işi» tefecilik, şöyle cereyan etmeye gerektir: Borç para arayan köylüye, tefeci, diyelim 60 bin liraya Mercedes otomobilini satmaktadır. Köylü, kefilli senetli 60 bin lira üzerinden borçlandırılmaktadır. Mercedes sahibi olan köylü, daha arabasına binmeden, onu tefeciye yeniden, 30 bin lira peşin para karşılığı satmaktadır. Aradaki 30 bin lira fark, tefecinin faizidir. Fakat öyle anlaşılmaktadır ki, «Kürt işi» ikili basit bir tefecilik olmaktan çıkmış, çok taraflı bir muamele hâline gelmiştir. Mekanizma şöyle işlemektedir: Diyelim köylü Ahmet'in borç paraya ihtiyacı vardır. Tefecilikle ilgisi olmayan Mercedes acentasına gitmekte, sağlam kefilli, bedeli sonra ödemek üzere 60 bin liraya bir araba almaktadır. Köylü Ahmet, bu arabayı peşin para 30 bin lira üzerinden tüccar Mehmet'e satmaktadır. Tüccar Mehmet, Mercedes isteyen müşterilere bu sayede 45 bin liraya araba verebilmektedir. Böylece gerçek Mercedes müşterisi 15 bin lira ucuza araba alabilmekte, tüccar Mehmet yine de 15 bin lira kâr etmektedir. Acentanın da «Kürt işi» sayesinde sürümü artmaktadır. Bu 30 bin lira kâr, Köylü Ahmet'in sırtından çıkmaktadır. Bu tatlı ticaretin bölge çapında yayılacağı açıktır. Nitekim, Cumhuriyet gazetesinin yazdığına göre, «Kürt işi'nin ünü Konya sınırlarından dışarıya da yayılmış durumda. Ankara'dan bazı kimselerin 'Kürt işi' araba, buzdolabı ve benzer şeyleri almak için Konya'ya geldikleri ya da eş dosta rica ettikleri» görülmektedir (26 Eylül 1968). Tefecilik sayesinde piyasa fiyatlarının altında işleyen bu ucuz pazarın gelişebilmesi için, «Kürt işi'ne konu olan malların vâdeli satılan mallar olması gereklidir. Bu sebeple, fabrikalardan çok uzun vâde ile alınabilen manifatura eşyası, «Kürt işi» piyasasının başında gelmektedir. Onu sırayla otomobil lastiği, araba, motosiklet, halı, hububat, buzdolabı ve benzerleri izlemektedir. Köylüye verilecek peşin para ise, sıkıyınca bankalardan sağlanabilmektedir. Büyük bankalardan birinin Konya Şubesi Müdürü tefeci ticareti nasıl beslediklerini şöyle anlatmaktadır: «Bizimkisi, bile bile lâdes. Şimdi şuradan çıkan müşterimizin

lanıyı kuran araçların durumu da farklı değildir. Birçok halde, alivre satışlar dolayısıyla, aracılık ve tefecilik birleşmektedir. Çeşitli aracı ve tefeci, yurt sathına yaygın kalabalık bir kitle teşkil etmektedir.

Geniş arazi sahibi beyler ve şeyhler ise, angarya (emek-rant) ve vergi (ürün-rant, para - rant) gibi prekapitalist düzenin kişisel bağımlılık ilişkilerini günümüzde de sürdürebilmektedirler. Bunlar ve toprak ağaları, sermaye kullanmak yerine, arazilerini küçük köylü işletmeleri hâlinde, geri teknikle işletmektedirler. Üretim ve verim, son derece düşüktür, fakat direkt üreticinin aşırı sefaleti pahasına, ürünün önemlice bir kısmını alan prekapitalist tarım düzeninin bu egemen sınıfları, yine de önemli bir gelir sağlamakta ve makinalı modern tarıma geçme ihtiyacını pek az duymaktadır. Bunlar da, nisbeten yüksek gelirlerini, tarım dışında lüks tüketim için harcamakta, İmpala araba ve lüks tüketim mallarını bol bol kullanmaktadır.

Prekapitalist ve kapitalist sektörleri ile tarım düzenine egemen olan bu sınıflar, çoğunluğu ile parazit ve bütünüyle geri ve israfçı bir toplumsal grup teşkil etmektedir. Toprak reformu söylentileri ve sol akımların güçlenmesi, bu sınıfları kenetlemiş ve statükonun korunması için, kapitalist çiftçilerin liderliğinde mücadeleye itmiştir. Bugün örgütlenmiş hayli güçlü bir tarım grubu vardır.

Tarım dışında, ihracatçılar genellikle tarım sektörünü dış firmalara bağlayan araçlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bunların büyük kısmı, gerçek ihracatçı olmaktan çok, Cumhuriyet'ten önceki yıllarda olduğu gibi, yabancı firmaların komisyoncusu durumundadır. Meselâ tütün ihracatçıları hakkında Ecvet Güresin şunları yazmaktadır: «Tütüncülüğümüz, Tekel'e rağmen, merkezleri dışarıda bulunan firmaların yani yabancı sermayenin hâkimiyeti altına girmiştir. Özellikle bu firmalar, kendilerine gösterilen kolaylıklardan faydalananak, istedikleri zaman üreticinin elindeki malı piyasa açılmadan ucuz kapatmakta, istedikleri zaman ise piyasaya girerek, fiyat yükseltmektedirler. Böylece bir yandan üreticileri sömürdükleri gibi, öte yandan yerli firmaları da birer birer ezmektedirler. Yapılan hesaplara göre, yabancı firmalara tanınan kolaylıklar yüzünden yalnız Türkiye'nin görünen döviz kaybı 7 milyon dolara yaklaşıyor. Ve bu hesaba, elde kalmış çürümeye yüz tutmuş binlerce tonluk stok dâhil değildir.»⁶⁷⁰ Bu şartlarda yerli ihracatçı, ister istemez, monopol ve oligopol durumundaki az sayıdaki büyük yabancı firmaların dümen suyuna girmektedir. Ziraat Odaları Birliği'nin tütünle ilgili bir raporuna göre, «Bugün memleketimizdeki tüccarlar, hakiki tüccar durumunda olmayıp, dış alıcıların komisyoncusu hâlinde çalışmaktadırlar.»⁶⁷¹

Fındıkta da durum farklı değildir. İhracatçılar, dış ülkelerdeki bir iki büyük yabancı firmayla işbirliği hâlinde çalışmaktadır. Fiskobirlik'in ihracat fiyatını yüksek tutma çabalarını, gerekirse yüksek fiyata ihracat yapmış göstererek, aslında düşük fiyatlı ihracat farkını dışarıdaki dövizleriyle kapayarak ihracatı baltaladıkları çok görülmüştür. Böylece yabancı firmalar, Fiskobirlik'e karşı direnebilmekte, alımlarını geciktirmekte ve fiyatlar düşmektedir. Fiyat düşüşünden yabancı firmalar kârlı çıkmakta ve fındığı, tefeci ve aracı eliyle esasen çok ucuz almış bulunan ihracatçı, yine de yüksek kârlar sağlamaktadır. Gire-

aldığı bu parayı dükkânda bekleyen üç beş kişiye dağıtacağını adım gibi biliyorum. Ama ne yapabilirim? Veremem diyemem ki!.. Bey, kredi müşterimiz, hem de büyük bir kredisi vardır. Yıllık beyannamelerinde gösterdiği varlık, gerçeğe uygundur. Hiçbir muamele ve ödemede aksamamıştır. İştira olarak, senet mukabili avans olarak aldığı krediler daima vaktinde ödenmiştir. Kredisi açık olduğu sürece ben ona 'sana para veremiyorum' diyemem, mesul olurum» (26 Eylül 1968). Bankacı da kendi açısından haklıdır. Onun da görevi sağlam müşterilere, yüzde 18 - 20 faizle para kiralamaktır. Müşteri sağlam olduktan sonra, onun parayı nasıl kullanacağı bankaları ilgilendirmemektedir.

*Bir senatör, Amerikan şirketlerinin Ege'deki 1966 faaliyetini şu sözlerle belirtmiştir: «Esefle açıklayayım ki, bu yıl Ege tütün piyasası, Amerikan şirketlerinin baskısı altında cereyan etmiştir. En büyük istihsal merkezimiz Akhisar'da Amerikan şirketinin mümessili her gün akşam üzeri Türk alıcı tüccarların yazıhanelerini dolaşarak, azami fiyatlarını kontrol etmiş ve 9 liradan yukarı mübayaalara engel olmuştur» (Yön, sayı 150).

sunlu eski bakan Hayrettin Erkmen, yabancı firma -ihracatçı işbirliğini itiraf etmekte ve yürürlükteki düzende, üretici aleyhine işleyen bu işbirliğinin önlenemeyeceğini ileri sürmektedir: «Tüccar *alım fiyatlarına uygun* dış satış teklif ya da bağlantıları yapabilir. Bu muameleler dış talebin hızını keser, yabancı alıcıları beklemeye sevkeder. Taban fiyatın altında dış satış muameleleri ne asgari ihraç fiyatı, ne de ihraç lisansı uygulamalarıyla önenebilir.»⁶⁷²

Öteki geleneksel ihraç mallarında da, benzer durumlar görülmektedir.* İhracatçı, yabancı firmalarla birlikte yürüttüğü çok çeşitli kombinezonlarla döviz kaybına ve üreticinin aşırı sömürülmesine yol açmaktadır.

Çoğunu komünist ülkelerin teşkil ettikleri «anlaşmalı memleketler»e yapılan ihracatta, bu memleketlerin mümessillikleri, belli ihracatçı firmalarla iş görmektedir. Tütün ihracatçıları nasıl bir iki yabancı firmaya kapılanınışsa, anlaşmalı memleketler ihracatçıları da, bu memleketlerin genellikle devlete ait firmalarına kapılanmışlardır. Anlaşmalı memleketlere yapılan ihracatın nasıl işlediğini Odalar Birliği uzmanlarından Mustafa Renksizbulut, şöyle açıklamaktadır: «Anlaşmalı memleketlere bir kısım malların ihracında uygulanmakta olan müzayede usulü kaldırılmalıdır. İhraç mallarını en yüksek fiyatla satmak gibi câzip bir gerekçeyle dayandırılan bu usul, hakikaten beklenen sonucu vermemektedir. Anlaşmalı memleketlere ihracatta *alıcı tektir ve bu memleketlerin kendilerince tesbit edilen muayyen ihracatçı firmalarla çalışmaktadır*. Herhangi bir ihracatçı diğerlerinden yüksek bir fiyat teklif etse dahi, karşı tarafın bunu kabul edeceği belli değildir. Bu usul, ihracatçıları arasında haksız rekabete yol açtığı gibi, risturn mekanizmasını da geniş ölçüde harekete geçirmektedir. Yüksek fiyat vererek kontenjan kapatan ihracatçı, hakiki fiyatla müzayede fiyatı arasındaki farkı, ya Türk lirası olarak içeride veya döviz olarak dışarıda anlaşmalı memleket temsilcisine ödeyecektir. Başka türlü ihracatın gerçekleştirilmesi mümkün görülmemektedir. Diğer taraftan esasen sayısı az olan ihracatçıların anlaşarak fiyatı yükseltmemeleri de mümkündür. Bundan başka, müzayede usulü yüksek olan ihraç fiyatlarımızı şeklen daha da yükselterek, ihracatın anlaşmalı memleketlere kaymasını hızlandırmaktadır. Yüksek fiyatlar, anlaşmalı memleket kontenjanlarının artmasını teşvik etmektedir.»⁶⁷³

Görüldüğü gibi, ihracatçıları genellikle yabancı özel firma ya da yabancı devlet firması

*Çukobirlik Genel Müdürü Raşit Gedik, Ekim 1965'te pamuk ihracatçılarının durumunu şöyle açıklamıştır: «Son iki yıl içinde pamuk ihraç fiyatının tescile tâbi tutulmaması ve fiyat kontrolünün borsa fiyatı ile yapılması, neticesinde Çukurova bölgesinde yabancı sermaye ile çalışan bir nevi komisyoncu mahiyetinde ihracatçı bir sınıf meydana gelmiştir. Küçük sermaye ile çalışan bu sınıf, dış piyasalara çok düşük fiyatlarla Çukurova pamuğu satmak imkânını maalesef bulabilmektedir.

Banka kredisi ile çalışan hakiki ihracatçı sınıf ise, temin etmiş oldukları kredinin yüksek maliyeti dolayısıyla dış pazarlarda yabancı sermaye ile rekabet edememek durumunda bulunmaktadır. Bu suretle ihracatçı yerini, yabancı sermaye ile çalışan komisyoncu sınıfa bırakmıştır. İşte pamuk borsasında ve serbest piyasada tek bir alıcı ve dış pazarda da tek bir satıcı sınıf meydana gelmiş ve tamamen Çukurova pamuğu yabancı sermayenin inisiyatifine girmiştir.

Çukurova bölgesinin tabii şartları dolayısıyla müstahsil kısa bir devre içinde pamuğunu toplamakta, mali imkânsızlık sebebiyle de borsaya bol miktarda pamuk arzı yapılmaktadır. Bu hal yabancı sermayenin faaliyetini kolaylaştırmaktadır. Gerek içeride ve gerekse dışarıda ve daha ziyade yalnız Çukurova pamukları büyük düşüş kaydetmiştir» (Yön, sayı 133).

İzmir'de de benzer şikâyetler vardır. Yabancı parasıyla çalışan yerli komisyoncu, kârsız ihracat yaptığından pamuk ucuz fiyatla dışarıya satılmaktadır. Eğer ihracat, komisyoncu olmayan bir yerli tüccar tarafından gerçekleştirilseydi, Türkiye'ye bu tüccarın kârı oranında daha fazla döviz girecekti. Bundan başka kârsız ihracat, kâr koyup yapılan daha yüksek fiyatlı ihracatla dış piyasada rekabet etme durumunda kalmakta, Türk pamuğunun Türk pamuğu ile rekabeti zararımıza olmaktadır. İzmir'den Halûk Cansın, bu mekanizmayı şöyle açıklamaktadır: «Avrupa firmaları, Türkiye'den almak istedikleri pamuk için normal ithalât yoluna gideceklerine, Türkiye'de bazı firmaları komisyoncu olarak kullanmaya başlamışlar ve mal mübayaası için bunlara para göndermişlerdir. Komisyoncu firmalar, borsa fiyatlarına yüzde yarım nisbetinde bir komisyon ilâvesi suretiyle pamuklarını ihraç etmektedirler.

Böylece hârice sevk edilen pamuğun bedeli normal yollardan ihraç edilen diğer pamuklarımızı nisbetle kiloda 5 cent'e varan bir düşüklük gösterdiği için Türk pamuğu dış piyasalarda yine Türk pamuğu ile rekabet eder duruma düşmüş ve normal yollardan çalışan ihracat firmaları, pamuk satamaz hâle gelmişlerdir» (Yön, sayı 139).

komisyoncusu olarak çalışan ve bu nitelikleri ile gerçek bir fonksiyona sahip bulunmayan bir zümredir.*

İthalâtçılık ise, yüksek ithalât talebi dolayısıyla, imrenilen bir faaliyettir. Yalnız İstanbul Ticaret Odası'na kayıtlı 300 ihracatçıya karşılık, 6 bin civarında ithalâtçı vardır. İthalâtçılık, dış ülkelerden çok, Ankara'da bakanlık kapılarında yapılmaktadır. Tüccar Avni Özden'in sözleriyle, «İthalât, tahsis ticareti hâline gelmiştir.»⁶⁷⁴ Ankara'da bağlanan ithal tahsisleri, gazetelerde çıkan ithal tahsisleri, alım ve satım ilânlarından da anlaşılacağı üzere, yaygın bir ticaret konusudur. Meselâ 500 dolarlık ufak bir ithal tahsisinin dolar başına 30 liradan satıldığı görülmektedir. Tahsis elde eden, böylece, 15 bin lira açıktan kazanç sağlamaktadır. Bu sebeple ithalâtçı firma sayısı çoğalmaktadır. Fakat alını-satım yoluyla tahsisler, yine de az sayıda bellibaşlı ithalatçıların elinde toplanmaktadır. İthalâtta dün olduğu gibi bugün de, dış ülkelerde geniş bir şebeke kuran azınlıklara mensup tüccarlar hâkimdir.**

Teorik olarak beklenebilirdi ki, 20 yıldır özel sanayici yaratma yolunda girilen büyük çabalar sonucu gelişen sanayiciler ile ithalâtçıların arasında bir çıkar çatışması ortaya çıksın. Nitekim kitaplarda, ithalâtçıların, ithalât yolu kapanmasını diye sanayileşmeye karşı çıktıkları yazılıdır. Ama Türkiye'de, bir ithalâtçı-sanayici çatışması görülmemektedir. Şüphesiz zaman zaman içeride imaline başlanan bir malın çeşitli hileli yollardan ithal edilmesi, çatışmalara yol açmaktadır. Bazı sanayiciler, bu yüzden ithalâtçı peşinde «polis hafiyeliği» yapmak zorunda kalmaktadır. Fakat genellikle, ithalâtçı ile sanayici arasında, çatışmadan çok, işbirliği hâkimdir. Bunda, kurulan sanayi karakterinin büyük payı olsa gerektir. Kurulan sanayi, ithalâta dayalı bir sanayidir. Bu sanayi makina ve teçhizat dışında, yalnız cârî ihtiyaçları için gerekli olan ithalât, tüm ihracat gelirimizi aşmaktadır. İthalâtçı, evvelce «mamul» olarak getirdiğini, şimdi «mamul»e çok yakın yarı-mamul olarak, hamunadde diye ithal etmektedir. Gelişen sanayi, ithalâtçının yolunu kapamamıştır. Öte yandan, birçok ön plandaki sanayici, aynı zamanda ithalâtçı ve yabancı firma mümessilidir. Velhî Koç, en büyük sanayicilerdendir, ama aynı zamanda en büyük ithalâtçı ve yabancı firma mümessillerinden biridir.

Azınlıklara mensup ithalâtçılar da, çok kârlı ve prestijli bir faaliyet hâline geldiği için, ticari faaliyetlerini sanayicilikle zenginleştirmişlerdir. İthalâtçı ve sanayicinin bu iççe durumu, çatışmaları önlemektedir. Nitekim Ortak Pazar'a katılma işinde, ithalâtçının buna taraf-tar olması, dış ülke fiyatlarının kat kat üstünde fiyatlarla mamullerini iç piyasaya süren

**İlk Kalkınma Planı*, ihracatçıların için şu yargıya varmaktadır: «Çoğunlukla alıcıların ayağına gelip malımızı alması beklenmektedir.»

**Dış ticaret ve onunla birlikte toptan ticaretteki azınlık egemenliği hakkında Yüksek Murakabe Heyeti uzmanı Hilmi Özgen'in yaptığı ufak vergi araştırması bir fikir vermeye yeterlidir. 1965 yılı Eminönü Vergi Dairesi Gelir Vergisi listesini inceleyen Hilmi Özgen, şu sonuçlara varmıştır:

«1 - Yılda 200 bin lira ile 250 bin lira arasında net gelir bildirenler: Bu grupta toplanan 59 vergi ödeyiciden 25'i Türk asıllı, 30'u Musevî, 4'ü Rum ve Ermeni vatandaşlardır.

2 - Yılda 250 bin ile 350 bin lira arasında net gelir bildirenler: Bu grupta toplanan 16 vergi ödeyicinin 9'u Türk asıllı, 5'i Musevî, 2'si Rum ve Ermeni vatandaşlardır.

3 - Yılda 350 bin lira ile 500 bin lira arasında net gelir bildirenler: Bu grupta toplanan 34 vergi ödeyiciden 16'si Türk asıllı, 17'si Musevî ve 3'ü de Ermeni vatandaşlardır.

4 - Yılda yarım milyon ile bir milyon lira arasında net gelir bildirenler: Bu gruptaki 9 vergi ödeyiciden 4'ü Türk, 5'i de Musevidir.

5 - Ödedikleri vergi miktarlarına göre, yılda bir milyon liranın üstünde net gelir bildiren vergi ödeyiciler: Bunların 4'ü Türk asıllı, 9'u Musevî, 3'ü de Rum ve Ermeni vatandaşlardır.»

«Yukarıda beş grupta toplanan net gelir miktarına göre, vergi ödeyicilerin durumlarını özetleyecek olursak yılda 200 bin liranın üzerinde net gelir sağlayan ödeyiciden 67'si Musevî, 57'si Türk ve 11'i de Rum ve Ermeni vatandaşlardır.»

«İstanbul'da ticaretle uğraşan işadamları toplamının yüzde 75'i Türk asıllı olduğu halde, 200 bin liranın üzerinde net gelir sağlayanların yüzde 58'inin gayr-i müslim vatandaşlar olmasını dış ticaret, toptancılık ve komisyonculuk işlerinin daha ziyade bunlar üzerinde toplanması sebebine bağlamak mümkündür» (Hilmi Özgen, *Yön*, sayı 198).

sanayicinin ise şiddetle karşı çıkması gerekirdi. Oysa sanayiciler, ısrarla Ortak Pazar'a girme tezini savunmaktadırlar.

Yine teorik planda düşünülebilirdi ki, yükselen sanayici sınıf ile yabancı sermaye arasında bir çatışma çıkacak, iç pazarın yabancı firmalardan korunması için «millî» sanayici, mücadele edecektir. Türkiye'de böyle bir çatışma pek ender görülmektedir. Ön plandaki sanayiciler, yabancı sermayenin ateşli savunucularıdır. Zira yerli sanayi, yabancı firmaların ortaklığına ya da patent, marka, teknik bilgi, makina, teçhizat, personel, hammadde vb. biçimindeki «mütehhitliğine» dayanmaktadır. Bu özellikleri ile yükselen sanayici sınıfın komprador nitelikte olduğu söylenebilir.

Yine teorik planda iddia edilebilirdi ki, sanayici sınıf, tarım alanındaki prekapitalist hâkim sınıfların karşısına dikilecektir. Çünkü prekapitalist sektörün varlığı, tarımda üretimi ve produktivitenin artmasını ve iç pazarın hızla genişlemesini engellemektedir. Bol tarım üretimi, sanayi için, ucuz işçi tüketim malları, dolayısıyla düşük ücret ve aynı zamanda genişleyen pazar demektir. Nitekim Batı'da yükselen sanayi burjuvazisinin ilk işi, toprak reformu yoluyla feodaliteyi tasfiye etmek olmuştur. Klasik iktisatçılar, feodal sınıfı, «parazit» sınıf ilân etmişlerdir. Böylece Batı sanayi burjuvazisi, «geri» feodal düzeni yıkarak, yeni bir düzen getirmiştir. Yâni Batı toplumlarının gelişmesinde, sanayici sınıf, ilerici ve devrimci bir rol oynamıştır. Türkiye'de yükselen sanayici sınıfı, böyle ilerici bir rol oynayacak yetenekte gözükmemektedir. Aksine, prekapitalist düzenin geri sınıflarıyla tam ittifak hâlinindedir. Bu durumuyla, sanayici, düzen değişikliğini reddeden gerici sınıfların safında yer almaktadır. Böylece, sanayicisinden, ithalât ve ihracatçısından, tefeciye ve toprak ağasına kadar uzanan bir tutucu hâkim sınıflar koalisyonu ortaya çıkmaktadır. Komprador nitelikte olmakla birlikte, yükselen sanayici sınıf, bu tutucular koalisyonunda gittikçe ağır basmaktadır. Yüksek ücretli profesör müşavirleri, avukatları, basını, siyasi partilerdeki ve bürokrasideki temsilcileri ve Anadolu'daki yaygın bayi teşkilâtı ile ve «sanayici» etiketinin sağladığı prestij ile bu sınıf güçlenmektedir. Tarım, ticaret, finans ve sanayideki bu tutucu hâkim sınıflar koalisyonu, bağımlı köylü çoğunluğunun, küçük sanayi el sanatları ve ticaret alanlarındaki küçük burjuvazinin yükselen kanadının -hiç değilse şimdilik- desteğine sahiptir. İşçi sınıfı dahi, bu tutucular koalisyonunun etkisinden henüz pek az kurtulabilmiştir. Seçimler, bugüne kadar, bu tutucular koalisyonunu ve siyasi partilerini iktidara getirmiştir.

Başta ABD, Türkiye'ye borç veren gelişmiş kapitalist ülkeler ve şirketleri, statükonun savunucusu olan bu koalisyonun kudretli müttelikleridir. Koalisyon için de ABD, dış yardımlar ve yabancı sermaye ortaklıkları yoluyla bir zenginleşme kaynağı olduğu kadar, devrimci yönelişlere karşı bir güvenlik sigortasıdır. Statükonun korunmasını amaç edinen böyle bir ittifak, ABD yörüngesindeki bütün az gelişmiş ülkelerde kurulmuştur. En geri petrol şeyhleri ve sultanlarının Batı ülkelerinin baş dostu olınası, toplumsal düzeni az çok değiştirme çabasına girişen rejimlere karşı ABD'nin aleyhte tutumu, dünya çapındaki bu ittifakı göstermeye yeterlidir. ABD, dünya egemenliğini, yabancı firmaların işbirliği ile az çok sanayileşmeye de yönelmiş böyle bir tutucular koalisyonuna dayandırmış, koalisyon ise devrimlere karşı kaderini ABD'ye bağlamıştır. Birleşmiş Milletler'in «Az gelişmiş Ülkelerde Ekonomik Kalkınma Tedbirleri» adlı önemli incelemesinde, «başlıca dâvâsı, servet ve imtiyazlarının sürdürülmesi olan küçük sınıf»⁶⁷⁵ diye tanımlanan bu koalisyon, Lord Acton'un «sınıf bağları, milliyet bağlarından güçlüdür» sözüne hak verdirecek bir tutum içindedir. İstanbul Üniversitesi'nde bir yıl ders veren Amerikalı Prof. James Murray, Türkiye'de ABD'nin desteklediği tutucular koalisyonu hakkındaki izlenimini şöyle ifade etmektedir: «Türkiye'de bugün kapitalizme, kontrolsüz kapitalizme inanan, belli ve kudretli bir azınlık grubu vardır. Bu zengin grup, tarım ve sanayi alanlarındaki her türlü ekonomik reforma başarıyla karşı koymaktadır. Grup mensupları, büyük şehirlerde ve taşrada, ekonomik ve politik hayata hükmeden güçlü kişilerdir. Bu genellemenin istisnaları olabilir, ama söz

konusu azınlık grubu, Türkiye, ekonomik ve toplumsal reforma yöneldiği anda, bunun karşısına dikilmektedir.

Önde gelen Amerikan yetkililerinin temas kurdukları Türklerin hemen hepsi, bu gruptan gelmez... Haklı ya da haksız, okumuş Türklerin büyük çoğunluğu, bugünkü Türk politikasının temel sorunu olan ekonomik ve toplumsal reformu konusunda, Amerika'nın taraf tuttuğu kanısındadır: Amerika, irticacı yanındadır.»

«Türkiye'de 'bizim taraf' yani Amerika'nın tarafı şehirlerdeki büyük işadamları ile nüfusun çoğunluğunu teşkil eden köy halkıdır. Çoğunlukla mahallî imamın etkisi altında bulunan köylüler, dini bakımdan muhafazakârdır ve seçimi kazanan parti (AP), köy halkının inançlarıyla ustaca oynayabilmektedir. 'Öteki taraf' ise, ılımlı şehirliyle Türkiye'de sosyal ve ekonomik reformları isteyen herkeştir. Reformları gerçekleştirme zamanı gelince -ki herhalde gelecektir- hareket yalnız Türk muhafazakârlarına karşı değil, kaçınılmaz biçimde Amerikalılara da karşı gelecektir.»⁶⁷⁶ Ne var ki, ABD de boş durmamaktadır. İç ve dış tutucular ittifakı, toplumsal temellerini sağlamlaştırmak bakımından, oldukça sistemli bir politika izlemektedir. ABD, daha başından itibaren, kapitalizmin az gelişmişliği, devletçilik ve öteki tarihsel şartlar dolayısıyla Türkiye'de önemlice bir güç teşkil eden bürokrasideki devletçilik eğilimlerini yok etmeye, onu yerli-yabancı kapitalist sınıf hizmetinde bir teşkilât hâline getirmeye önem vermiştir. Binlerce Türk yüksek niemuru ABD'ye eğitime gönderilmiş ve bunlara ülkelerinde yükselme olanakları sağlanmıştır. ABD böylece, Amerikan görüşlerini benimsemiş bir yüksek memurlar ve iktisadi devlet teşebbüsleri yöneticileri grubu yetiştirilmesine çalışmıştır. Amerikalılar bu yolda hayli başarı sağladıkları inancındadırlar. 1961 - 1963 yıllarında AID Kamu Yönetimi Danışmanı olan ve Devlet Personel Dairesi'nde çalışmalar yapan Dr. Richard Podol'a göre, «Amerikan değerlerini benimsemiş Türk yönetici yetiştirme işi» başarıya ulaşmıştır. Podol, AID için hazırladığı Türk idaresi ile ilgili tavsiyeleri ihtiva eden raporunda, bu görüşü açıklamıştır: «On yıldan fazla bir zamandır Türkiye'de faaliyetlerde bulunan Amerikan Yardım Programı, şimdi meyvalarını vermeye başlamıştır. Önemli mevkilerde Amerikan eğitimi görmüş bir Türk'ün bulunmadığı bir bakanlık ya da bir iktisadi devlet teşebbüsü hemen hemen kalmamıştır. Halen bulundukları kuruluşlarda ilerici kuvvet niteliği taşımakta olan bu kimselerin kısa zamanda genel müdürlük ya da müsteşarlık mevkilerine geçmeleri beklenir. AID, bütün çabalarını bu gruba yöneltmelidir.»

«Son yıllarda dış ülkelerde, özellikle Birleşik Amerika'da eğitim görmüş grupların, tâbir caizse seçkinler zümresi içinde bir seçkin zümre yarattıkları görülmekte ve bu sonuncu grup içinde baştan beri portresini çizmeye çalıştığımız tipik yöneticiden tamamen farkı, umut verici kimseler bulunmaktadır.»

«Yeni fikirlerin gerek sivil, gerek askerî alanda, dış tesirlerin etkisi altında geliştiği görülmektedir. Bu ise, ya bir bursla yurt dışına gönderilmek suretiyle ya da yabancılarla yakın iş münasebetleri içinde gerçekleştirilmektedir.»

«Son bir noktaya daha değinelim. Bütün bu konularda askerî örgütü görmezlikten gelemeyiz. Bu, sadece onun politik bir kuvvet oluşundan değil, aynı zamanda ekonomik yönden de etkili oluşundan ötürüdür.»⁶⁷⁷

Öte yandan, çok sayıda Amerikalı uzman, devlet dairelerine ve iktisadi devlet teşebbüslerine yerleşmiştir.* Bir iki bakanlığın dışında, bütün bakanlıklarda Amerikalı uzmanlar vardır. Ayrıca Devlet Planlama Teşkilâtı, Devlet Personel Dairesi, Devlet İstatistik Enstitüsü, Mahallî İdareler Genel Müdürlüğü, Jandarma Genel Komutanlığı, Bütçe ve Mali

*Yeni Gazete'nin bildirdiğine göre, devlet dairelerinde çalışan yabancı uzmanlara 22 milyon lira ücret ödenmiştir. Millî Savunma Bakanlığı'nda çalışan uzmanların sayısı büyük artış göstermektedir. Hâlen yabancı uzmanların en fazla bulunduğu teşkilât Millî Eğitim Bakanlığı'dır. Bu bakanlık, yabancı uzmanlara üç yılda 26 milyon lira ödemiştir (Yeni Gazete, 10. 9. 1968).

Kontrol Genel Müdürlüğü, İktisadi Devlet Teşekküllerini Yeniden Düzenleme Komisyonu Atatürk Üniversitesi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Karadeniz Üniversitesi (özel müşaviri vardır), Teknik Öğretim Müsteşarlığı (Müsteşarın özel müşaviri vardır), Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü, Kız Teknik Öğretim Genel Müdürlüğü, Eğitim Araçları Genel Müdürlüğü, Orta Öğretim Genel Müdürlüğü, Demiryolları ve Limanlar İnşaat Reisliği, Karayolları Genel Müdürlüğü, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Nüfus Planlaması Genel Müdürlüğü, Çalışma Genel Müdürlüğü, İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Maden Yardım Komisyonu, Maden Tetkik Arama Enstitüsü, Sümerbank, Etibank, Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu, T. C. Ziraat Bankası, Tarımsal Araştırma Dairesi, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği gibi kuruluşlarda Amerikalı uzmanlar bulunmaktadır.⁶⁷⁸ Amerikalı uzmanlar, bu suretle, bir yandan Türk yüksek kademe personelini kendi görüşleri yönünde etkilemeye çalışırken, öte yandan ABD politikalarını Türk İdaresi'nde hâkim kılınayla denemektedirler. Bu uzmanlar, genellikle, ülkelerinde gördüklerini Türkiye'de aynen uygulatma çabasındadırlar. Bu, onları tabiatıyla, Türk tecrübesini ve kurumlarını küçümsemeye, Türklere tepeden bakmaya itmektedir. Prof. James Murray, Amerikalı uzmanların Türkiye'deki durumunu şöyle değerlendirmektedir: «Söz konusu küçünsemenin daha ince, fakat daha aydınlatıcı bir başka belirtisi de, Türk 'ilerlemesi'ni ortaya koyacak en iyi ölçünün, Türklerin Amerikan usullerini taklit etme oranında toplanacağı görüşüdür. Amerikalılar, benden sık sık Iowa Üniversitesi ile İstanbul Üniversitesi'ni kıyaslamamı istemişlerdir. Her seferinde de, ikisi arasındaki fark, otomatik olarak, İstanbul Üniversitesi'nin düzeltilmesi gereken bir eksikliği sayılmıştır. Gerçekte ben de, İstanbul Üniversitesi'nde düzeltilmesi gereken birçok şey bulmuşumdur, nasıl ki Iowa Üniversitesi'ni de çeşitli bakımlardan ıslaha muhtaç görmekteyim. Ama eğitim sistemlerindeki farklar, çok kez iki ayrı ülkenin kültürleri arasındaki farkları yansıtmaktadır. Bunu gözönünde tutmadan Türk üniversitesini değiştirmeye kalkmak, yalnız yanlış olmakla kalmaz, daha kötüsü Türkiye'nin her türlü sorununun Amerika'yı taklit etmekle çözülebileceği sonucuna bizi vardırır. Bu da öyle bir Amerikan büyülenmesi ve başkalarını hor görmedir ki, bunu ancak böyle bir tutumun Türk milletini küçümseme anlamını taşıyacağına farkında bile olmayan bazı Amerikalıların ahmaklığı aşabilir. Yalnız eğitimde değil, hemen bütün alanlarda hâkim olan Amerikan tutumu şöyle özetlenebilir: 'Bana bak, benim küçük Müslüman dostum. Siz acayip, fakat oldukça hoş bir milletsiniz. İlerleme mi istiyorsunuz? Öyleyse kendi kültürünüzü, kendi değerlerinizi terk edin ve bizimkileri kopya edin. Ayrıca şunu da hiç aklınızdan çıkarmayın ki, Hür Dünya'nın merkezi Ankara değil Washington'dur. Füzelere ne zaman ihtiyacınız olacağını biz kararlaştırırız. Kit'a Çin'ini tanıyıp tanımayacağınızı biz söyleriz. Vietnam'da nasıl davranılması gerektiğini biz tesbit ederiz. Ortaklığımıza sizin katkınız, bizim aldığınızı kararları desteklemekten ibarettir. Sizin o kararların alınmasında bir rolünüz olamaz'. Amerikan yetkilileri tamamen bu dili kullanmıyorlarsa da, Amerikan tutumunun böyle olduğunu, Türklere çok daha az zeki ve görgülü bir millet bile kolayca anlayabilir.»⁶⁷⁹

Amerikalı uzmanların bu tutumu ne kadar münasebetsiz ve can sıkıcı olursa olsun, bürokrasi içinde istedikleri tipte birtakım kişiler yetiştirdiklerinde şüphe yoktur. Uzman Richard Podol'un «Amerikan değerlerini benimsemiş Türk yönetici yetiştirme» programının başarıya ulaştığı iddiasında bir gerçek payı bulunduğu muhakkaktır.*

*Kıbrıs anlaşmazlığının en buhranlı günlerinde, Bakanlar Kurulu'nun yüksek memurlarla birlikte yaptığı bir toplantıda bir yüksek memurun tuttuğu notlara göre, Başbakan İnönü, yabancı uzmanlar konusunda şunları söylemiştir: «Daha bağımsız ve şahsiyetli dış politika izlenmesini istiyorsunuz. Herkes aynı şeyden bahsediyor. Nasıl yapacağım ben bunu? Karar vereceğim ve işi teknisyenlerime havale edeceğim. Onlar etraflı çalışmalarını yapacaklar ve teklifler hazırlayacaklar. Yapabilirler mi bunu? Hepsinin etrafında uzman denen yabancılar dolu. İlgâf etmeye çalışıyorlar. Muvaffak olamazlarsa işi sürüncemede bırakırmaya çalışıyorlar. O da olmazsa karşı tedbir alıyorlar. Bir görev veriyorum. Neticesi bana gelmeden Washington'un haberi oluyor. Sonucu, memurumdan önce sefiriden öğreniyorum. Böyle mi teslim ettik biz devleti? Bana şimdiye kadar bunlar tarafından

Bürokrasi gibi, işçi sendikaları da ABD'nin başından beri ilgilendiği teşekküller olmuştur. AID, OECD, ABD'nin egemenliğindeki ICFTU gibi milletlerarası işçi teşekkülleri ve Amerikan sendikaları aracılığıyla Türk sendikalarına mali yardımlar yapılmıştır. Sendikacılar için, yabancı uzmanların katıldığı seminerler düzenlenmiştir, işçi liderleri Amerika'da inceleme gezilerine çağırılmıştır. Son zamanlarda CIA konusunda ABD'de yapılan açıklamalar anlaşılmıştır ki, Amerikan İşçi Konfederasyonu'nun dış ilişkilerini yürüten Lovestone ve yardımcısı George Brown, CIA hizmetindedir ve «Hür Dünya»da sendikaların başına «güvenilir» kişilerin gelmesi için sistemli bir çaba göstermektedirler. ABD'nin Türk sendikacılığında beklediği, Amerikan tipi bir sendikacılığa yönelmesidir. Buna göre, sendikalar kapitalist düzeni benimseyecekler ve işçi dâvâlarının çözümünü düzen değişikliğinden beklemeyeceklerdir. Mevcut düzen içinde, sendikalar gerekirse işverenlerle en sert tartışmalara, şiddetli grevlere gidebileceklerdir. Ama amaçları, işverenden daha yüksek ücret istemekten öteye gitmeyecektir. Henüz işçi kitlesi sendikalara sahip çıkmadığı, sendikalara sağlanan hayli geniş haklar aşağıdan gelen bir baskının sonucu bulunmayıp yukarıdan verildiği ve sendikalar işçi kitlesinden kopuk bürokratik kuruluşlar olduğu için, ABD, işçi liderleri seviyesinde sendikacılık politikasını başarıyla uygulayabilmiştir. Keza küçük esnaf ve sanatkârlara Halk Bankası ve AID fonlarından açılan kredilerle aynı amaç elde edilmeye çalışılmaktadır.

Sendika liderleri gibi, gençlik liderleri de ABD'nin önemle üzerinde durduğu kişilerdir. ABD Gençlik Örgütü ile Milletlerarası Gençlik Örgütü liderlerinin CIA hizmetinde çalıştıkları kendileri tarafından itiraf edilmiştir. Ayrıca basına, aydınlara, üniversite hocalarına Amerikan görüşlerini benimsetmek amacıyla ABD'nin giriştiği çeşitli çabalar, CIA marifetleri dolayısıyla, Amerikan basınında uzun uzun açıklanmıştır. Görüldüğü gibi, ABD, toplumun bütün kesimlerini, içerideki yabancı sermayeden yana tutucular koalisyonu yararına kazanmak için sistemli bir faaliyet yürütmektedir.*

hazırlanmış derdimize deva bir tek rapor göstermediler. Hepsi yasak savma kabilinden şeyler. Ne yapıyorsa gene biz kendi elemanlarımızla yapıyoruz. Peki bu binlerce adam 'avara kasnak' gibi dolaşmıyorlar ya.. Elbette kendileri için önemli marifetleri var. İstiklâl Harbi'nden sonra sulh anlaşmasında esas mücadele bu uzmanlar konusunda oldu. Yoksa hudutlar meselesi fiili bir durum idi. Tazminat işini iki devlet aramızda hallederdik. Bütün mücadele idaremize tasallut yüzünden çıktı. Bir tek uzman vermek için büyük tâvizlerde bulunmaya hazırıldılar. Dayattık. Biz onları niçin ısrar ettiklerini biliyorduk. Onlar bizim niçin inatla reddettiğimizi biliyorlardı. Böyledir bu işler. Peygamber edasıyla size dünyaları vaadederler, imzayı attın mı ertesi gün gelmişlerdir. Personele gelmiştir, teçhizatı gelmiştir, üsleri gelmiştir. Ondan sonra sökebilersen sök.. Gitmezler. Ancak bu meselenin üzerine vakit geçirmeden eğilmek lâzım. Yoksa ne bağımsız dış politika, ne bağımsız iç politika güdemezsiniz. Havanda su dögersiniz. Fakat zannetmeyiniz ki kolay bir iştir. Savuşturulan iki iç bâdire bunun yanında çok kolay kalır. Teşebbüs ettiğimizde başımıza neler geleceğini kestiremem» (Yön, sayı 172).

*ABD, tabii ki, eğitim konusuyla yakından ilgilenmektedir. En çok sayıda yabancı uzman bulunduran Millî Eğitim Bakanlığı'nda birçok Amerikan projeleri uygulanmaktadır. Amerikalı hocaların işbirliği ile yabancı dilde öğretim yapan üniversite ve okullar kurulması, yabancı özel okullar için yeni imtiyazlar araştırılması, Amerikan baskısının sonucudur. O kadar ki, devrin Millî Eğitim Bakanı İbrahim Öktem, bir makale yayınlayarak bu baskıdan şikâyet ihtiyacını duymuştur: «Bu hakkımızı (Lozan Antlaşması ile elde edilen yeni yabancı okullar açılmasına müsaade etmeme hakkı) kullanmak ihtiyacımız, yabancı okulların kendi devletlerinin himayesine sıkı sıkıya sarılmaları ve bu imkânı elde bulundurmamak politikalarından bir adım geri gitmek şöyle dursun, her fırsatta genişletmeye çalışmaları ve Millî Eğitim Bakanlığı ile herhangi bir anlaşmazlığı iki devlet arası bir mesele hâline getirmelerindedir. Birçok örneklerini verebileceğimiz bu durum ve tutumu, hükûmranlık haklarımızla bağdaşır bulmamaktayız» (Millîyet gazetesi, 5 Temmuz 1964). Kıbrıs buhranının en şiddetli günlerinde, Ankara'ya gelen George Ball'ün İnönü'ye giderken, birtakım imtiyazlar peşindeki İstanbul Amerikan Kolejleri Müdürünü beraberinde götürmesi, bu baskıların çarpıcı bir örneğidir.

Öte yandan Amerikalı profesör Paul Baran'a göre, Ford Vakfı gibi teşekküller, Budist, Müslüman vb. dinsel teşebbüslerin finansmanını cömertçe sağlamaktadır ve ABD Hükûmeti din duygularının sömürülmesine destek olmaktadır. Baran'a göre, «Az gelişmiş ülkelerde, aç kitlelerin zihninde dinsel bâtıl inançların baskısını arttırmak için her türlü çabayı gösteren hâkim sınıfları, ABD geniş ölçüde desteklemektedir» (*The Political Economy of Growth*, s. 253 - 254). Tutucu iktidarların, güçlü bir dayanak sayarak hızla geliştirdikleri «İmam-Hatip Okulları» projesinde ABD'nin bir rolü olup olmadığını bilmemekteyiz. Fakat 1968 - 1969 ders yılında, 10 adet yeni okulla, İmam-Hatip Okullarının sayısının 68'e ve öğrenci sayısının da 41 bine çıkarılmasının anlamı açıktır.

27 Mayıs'tan sonra, Menderes kapitalizminin iflâsı ve sol akımların güçlenmesi üzerine, ABD'nin tutucular koalisyonunun siyasi temsilcileriyle birlikte bu yolda daha dikkatli bir çalışmaya girdiği, Millî Birlik üyesi Haydar Tunçkanat tarafından açıklanan CIA Raporu'ndan anlaşılmaktadır. Rapor, AP iktidarı adına «biz» diye konuşan ve yüksek mevkilerde bir politikacı olduğu izlenimini veren yerli bir CIA ajanı tarafından hazırlanmıştır. Raporu Türkiye'deki CIA Şefi Albay Dickson'a sunan CIA yetkilisi «E. M.», Rapor'un önemli olduğunu ve kaynağın kompetan göründüğünü belirtmiştir. M. P. tarafından teklif edilen «güvenlik tedbirleriyle intibak hâlinde» hazırlandığı belirtilen Rapor'da, reformcu subay ve memurların tasfiyesi istenmektedir. Rapor'un subay ve memur tasfiyesi ile ilgili kısımları şöyledir: «Münakaşa edilmez bir gerçektir ki, memleketin politik hayatında Ordu, her zaman rejimin istikrarını tâyin eden birinci derecede önemli bir faktör olmuştur.»

«Hâlihazır subayların büyük çoğunluğunun reform psikozunun nüfuzu altında İnönü'nün körükörüne hayranları ve Adalet Partisi'ne düşman oluşları rejim için potansiyel bir tehlike arzeder.»

«Aynı zamanda bütün devlet cihazı, maalesef muhalefete bağlı kimselerin elindedir.»

«Bu durumda kurtulmak için tâkip edilecek politikanın, emir ve kumandanın tekrar tesisi, devlet mekanizmasının muhalefet taraftarı elemanlarından temizlenmesi ve CHP'nin âleti olan bâzı hasım kuruluşların (Anayasa Mahkemesi, Danıştay, Yargıtay, TRT vb. kastedilse gerekir) zararsız hâle getirilmesi olduğuna herkes inanmıştır. Buna bağlı olarak, bazı hükümet tedbirlerinin hazırlanmasına ve uygulanmasına paralel olarak, rejime sâdik olmayan devlet memurları ve subaylardan en tehlikelileri bir program dâhilinde tasfiye edilmek üzere tesbit edilmektedir.»*

«Emin» bir ordu yaratma yolunda, iç ve dış tutucular koalisyonu, «cezalandırma» kadar «mükâfatlandırma» da önem vermektedir. Bu çevreler, 27 Mayıs hareketinin başlıca nedenlerinden birinin subaylara düşük ücret verilmesi olduğu kanısındadırlar. Nitekim Menderes de 27 Mayıs'ın geldiğini hissedince, bir bakanını radyodan «subaylara mesken vereceğiz» diye konuşturmuştu. Şimdi bu politika uygulanmakta, subayların hayat seviyesinin, öteki devlet personeline nazaran daha yüksek seviyeye çıkarılmasına dikkat edilmektedir. Avantajlı şartlarla Volvo otomobil sağlama niyeti, mesken edinme, İstanbul'daki gibi 130 milyon lira maliyetli son derece lüks orduevleri kurma, askerî ortaokul ve liseleri kapama, aynı planın parçaları olsa gerektir.** Cemal Madanoğlu, Senato'da yaptığı konuşmada bu endişeleri dile getirmiş ve Millî Güvenlik Kurulu'nun «*Subay kaynaklarını daraltarak ordunun millî bünyeye yaygınlığını ve bağlılığını sarsan, emek değerlendirilmesinde aşırı ölçülere uzanarak subayı aydın çevrelerden ayıran, orduyu, milletin gözünden paragöz durumuna düşüren uygulamalardaki yıkıcılığı*» anlayamadığını ileri sürmüştür.⁶⁸⁰

Şüphesiz, sağlam Atatürkçü geleneğe sahip Türk Ordusu'nu birtakım maddî çıkarlarla

*CIA Raporu'na ayrıca sol eğilimli ya da sola kayabilecek birçok tanınmış aydının listesi eklenmiştir. Rapor, CIA'nın da himmetine ihtiyac gösteren «ortak çabalar» ile bu aydınların tarafsızlaştırılmasını istemektedir: «Çok müessir tarafsızlaştırma çabalarının daha başarıyla uygulanmasının müşterek gayretlerle sağlanması gerekli görülmektedir.» Bundan başka, Rapor, muhalefetin parçalanıp, «sol ve sol eğilimlerin... bir birlik yaratmasını» en büyük tehlike sayarak «boğulması» gerektiğini belirtmektedir. Ayrıca CIA yetkilisi «E. M.», Şef Albay Dickson'a «Muhalefete münasebetlerimizde daha temkinli ve hoşlanacakları bir davranış göstermeliyiz. Hele subaylara karşı bu hususta daha hassas olmalıyız» tavsiyesinde bulunmaktadır.

**Burada Ordu Yardımlaşma Kurumu hakkında birkaç söz söylemek gereklidir. Şüphesiz Ordu mensuplarının aylıklarından kesilen paralarla bir sosyal güvenlik örgütü kurmak, Ordu pazarları açmak ve toplanan fonların bir kısmını Türk sanayiine yatırmak yerinde bir fikirdir. Yalnız Kurum'un kuruluş biçiminin, Atatürk Ordusu'nun geleneklerine uygun düştüğünü söylemek güçtür. Çünkü Kurum, Sosyal Sigortalar ve Emekli Sandığı'ndan çok farklı biçimde, fiilen yüksek rütbeli subaylar tarafından yönetilmektedir. Kurum'dan kredi sağlanabilmek, ticarî ortaklıklar kurmak için yerli-yabancı müteğabbislerin muhatabı, fiilen komutanlar ve yüksek rütbeli subaylar olmaktadır. Öte yandan Kurum, bankacılık ve sigortacılığa dahi niyetlenerek iş hayatının tamamen içine girmektedir.

«uydulaştırmak» mümkün değildir. Tutucular koalisyonu, ne kadar büyük bir yanılma içinde olduğunu ergeç görecektir. Bizim açımızdan önemli olan, yabancı sermaye ile işbirliği hâlindeki tutucular koalisyonunun asker-sivil bürokrasi üzerinde egemenliğini kurarak ve sendikaları yozlaştırarak, teniellerini sağlamlaştırmak için nasıl planlı bir mücadele yürüttüğünü belirtmektir. Marksistlerin «sınıf mücadelesi» dedikleri, bundan başka bir şey değildir. Yalnız bu işçi sınıfının değil, yerli ve yabancı sermayenin yürüttüğü bir sınıf mücadelesidir.

İLERİCİ GÜÇLER

İktidardaki tutucular koalisyonu, durumunu sağlamlaştırmaya çalışırken, kapitalist gelişmeler, tutuculuğa karşı güçlerin kuvvetlenmesine yol açmaktadır. İşçi sınıfı sayıca çoğalmaktadır. *Kalkınma Planı*'na göre, 1967 yılında yalnız imalat sanayiinde çalışanların sayısı 1 milyon 263 bindir. 1972'de bu sayının 2 milyona yaklaşacağı hesaplanmaktadır. Yine Plan'a göre, bütün işçi sayısı 1964 yılında 3 milyon 87 bine ulaşmıştır. Fakat bunun henüz yüzde 10,9'u sendikalıdır.⁶⁸¹ Köyden şehire kopup gelenler için, fabrika işçiliğinin bir yükselme teşkil etmesi, sanayiın küçük ve dağınık yapısı, fabrika işçiliğinin dışında inşaat işçiliğinin köysel, ufak atölye ve tamirhanelerde işçiliğinin ise «paternalist» karakterde kalması, işsizlik korkusu, sendikacılığın işçiden kopuk bürokratik durumu vb. gibi çok çeşitli nedenler, işçi sınıfının sayıca ağırlığına denk bir rol oynamasını şimdilik engellemektedir. Batı'da zengin bir tarihe ve geleceğe sahip işçi sınıfının âdil ve ileri bir düzen için mücadelesi 1800 yıllarından itibaren başladığı halde, Türkiye'de işçi sınıfı yeni yeni bu ihtiyacı duymaktadır. Köylerden akarak büyük şehirlerdeki gecekondularına yığılan yüzbinlerce insanın bugün köydeki şartlara nazaran daha iyi diye, sefalet şartlarında dahi hayatlarından hoşnut olmaları mümkündür. Ama şehirde yetişen evlâtlarının, kapitalist gelişmelerden umduğunu bulamayınca, yeni bir düzen aramaya yönelmeleri daha kuvvetli bir ihtimaldir.* Şimdiden işçi sınıfında kıpırdanmalar başlamıştır. 1963 - 1967 döneminde vuku bulan 199 grevin yüzde 20'sinin kamu sektöründe, yüzde 80'inin ise çalışma şartları çok daha kötü olan özel sektörde patlak vermesi dikkat çekicidir.⁶⁸² Derby, Kavel, Emayetaş, İzmir Çamaltı Tuzlaları işçilerinin giriştikleri iş yerini işgal hareketlerinin işveren kadar, sendikacıyı da protesto amacı taşınması da, üzerinde önemle durulması gereken bir gelişmedir.

Tarım alanına kapitalizmin girmesi, ırgatlaşma sürecini hızlandırmıştır. *Kalkınma Planı*'na göre, tarımda çalışan 10 milyona yakın nüfusun yüzde 7'si ücretlidir. Buna çalışma şartları gittikçe ağırlaşan ırgatlaşma yolundaki ortakçı ve yarıcı kitlesi eklenmelidir. Sakız ve Yunusoğlu örneğinde görüldüğü üzere, ağaya karşı direnme ve toprakta düzen değişikliği isteği bu köylüler arasında güç kazanmaktadır. 1965 seçimlerinde, tarımda kapitalizmin en çok geliştiği İzmir, Aydın, Adana, Hatay gibi illerin köylerinde AP ve CHP'nin dışında yalnızca TIP'in oy alabilmesi dikkat çekicidir. Öteki ufak partiler buralarda oy alamamış, ancak toprak reformunu ısrarla savunan TIP bir miktar oy toplayabilmiştir. Kapitalizmin hızla geliştiği Söke köylerinde TIP önemli oy almıştır. 1968 Senato ve mahallî seçimlerinde «ortanın solu»nun durumunu inceleyen Deniz Baykal, prekapitalist ilişkilerin hüküm sürdüğü bölgelerde CHP'nin oy kaybettiğini, fakat hızlı kapitalist gelişmelerin vuku bulduğu köysel bölgelerde oyunu önemli ölçüde arttırdığını söylemektedir. «Proleterleşerek» geleceksel bağımlılık ilişkilerinden kurtulan köylü, düzenin değişmesini istemektedir. Başka bir

*Aslan Başer Kafaoglu'na göre, TIP, daha çok «düzgün ve tapulu eve kavuşan, kooperatif evlerinde oturan uzman işçilerin» oylarını almıştır (*Şehirlerde Kimler TIP'e Oy Verdi, Yön*, sayı 195). Bu oylar belli bir hayat ve düşünce seviyesine varan işçinin, mevcut düzende hak ettiğini alamadığı sonucuna ulaştığının ifadesi olsa gerektir.

ligi çekici gelişme, verimsiz toprağın besleyemediği ve şehir işçiliğinin yaygınlaştığı Orta Anadolu köylerinde ortaya çıkmaktadır. Aslan Başer Kafaoglu'na göre, TİP pek az ilde katıldığı halde, 1965 seçimlerinde oylarının yüzde 30'unu Orta Anadolu köylerinden almıştır.⁶⁸³ Öte yandan ufak ve orta çiftçiler arasında tefeci - aracı sömürüsü gittikçe daha çok şikâyet konusu olmakta ve tefeci - aracı düzeninin kaldırılması talebi güçlenmektedir. Sanayiîin işinden edip «proleterleştirdiği» ya da geçim sıkıntısını iyice arttırdığı zanaat erbabının da, benzer bir durumda bulunduğu açıktır.

Görüldüğü gibi, Türkiye, artık köylünün kapalı üretim şartlarında ağalara sığındığı, işçinin pek cılız olduğu statik Türkiye değildir. Kapitalizm, ona karşıt güçleri de harekete geçirmiştir. Düzen değişikliği ihtiyacını duymaya başlayan bu büyük kitleyi, tutucu güçler koalisyonunun çeşitli oyunlar, vaatler ve baskılarla daha uzunca bir süre oyalayabilmesi mümkündür. Yalnız bu oyalama, düzen değişikliğinden yana bir temelin bugün var olduğu gerçeğini değiştirmez. Kurtuluş Savaşı'nın milliyetçi-devrimcileri, böyle bir temelden yoksundu ve boşlukta kaldıkları için ister istemez, eşrafla uzlaşmak zorunda idi. Bugün bu şartlar değişmiştir. Ağa, tefeci ve aracı düzenini değiştirmeye hazır güçler gelişmekte ve milliyetçi - devrimci hareketin dayanacağı sağlam bir temel doğmaktadır.

Tabiidir ki, Amerikan modeli kapitalizmin Türkiye'deki çıkmazının ve düzen değişikliği zorunluluğunun ilk farkına varanlar, -gençliği, öğretmeni, subayı, memuru, yazarı ve serbest meslek sahipleriyle- genellikle orta tabakadan gelen, Kemalizme bağlı milliyetçi aydınlar olmuştur. Namık Kemal'den beri bu milliyetçi çevrelerin özlemi olan «millî iktisat» denemesi, Türkiye'yi kalkındıramadığı gibi, yabancı sermaye egemenliğinde hiç de millî sayılamayacak bir sonuç vermiştir. Bugün bir çeyrek yüzyılda geri bir toplumun çağdaş uygarlığa ulaşabildiğinin birçok örnekleri görüldüğü halde, üç dört yüzyıl önce dünyanın en ileri ülkesi olan Türkiye'nin iki yüz yıllık kalkınma çabalarının kısır kaldığı ve beyi, ağası, şeyhi, tefecisi ile prekapitalist düzenin hâlâ yaşadığı anlaşılmıştır. Tutucu bir azınlığın israfı ile üretici çoğunluğun artan sefaleti arasındaki uçurum, tutulan yolun doğruluğu hususunda şüphe uyandırmıştır.

Bütün bunlar, milliyetçi - devrimcileri hoşnut olmadıkları düzen üzerinde düşünmeye ve yeni bir düzenin özlemini çekmeye itmıştır. Namık Kemal'den 27 Mayıs'a kadar süren, mükemmel bir Anayasa ile çağdaş uygarlığa ulaşma hayali, artık geride kalmıştır. Anayasaların gerisinde yatan toplumsal güçlerin farkına varılmıştır. Milliyetçi-devrimciler çeşmenin başında olanların mevcut düzeni her ne pahasına olursa olsun sürdürmek için direndiğini sosyal adalet içinde kalkınmaya en büyük engeli bu tutucular koalisyonunun teşkil ettiğini ve yeni bir düzenin yeni toplumsal güçlerle kurulabileceğini sezmeye başlamıştır. «İleri Hür Dünya» şalına bürünen emperyalizmin, tutucu güçler koalisyonu ile ittifakı, gözler önüne serilmiştir. Böylece düzen değişikliğinden yana olan ve düzen değişikliğine karşı olan gruplar belirlenmekte; düzenin ve o düzenden yararlananların ancak bu güçbirliği sayesinde tasfiye edilebileceği ortaya çıkmaktadır.

Bütün bunlar, olayların gelişmesi ve zorlamasıyla, milliyetçi-devrimci çevrelere hâkim olan yeni görüşlerdir. Bu görüşler, «bağımsızlık içinde toplumsal devrim yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşma» formülü ile özetlenebilir. Kemalizmin amacı da, bilebildiğimiz kadarıyla, bundan başka bir şey değildir. Ne var ki, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra girişilen devrimler, o günlerin tarihten gelen statik şartları içinde tutucular koalisyonuna çarparak temele inmemiş ve birçok halde üst-yapı devrimleri olarak kalmıştır. Türkiye'nin dinamik şartlarında bugünün Kemalistlerine düşen görev, Atatürk devrimlerini devam ettirmek, derinleştirmek ve temele indirmekten ibarettir. Yalnız, «bağımsızlık içinde toplumsal devrim yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşma» gibi basit bir formüle sığdırılabilen düzen değişikliği, gerçekte son derece güç bir iştir ve çetin engellerin aşılmasını gerektirmektedir. Şimdi, kısaca bunu görelim.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KALKINMANIN YOLLARI

- I. KALKINMA, DÜZEN DEĞİŞİKLİĞİ DEMEKTİR**
- II. ÜÇ KALKINMA YOLU**
- III. TÜRKİYE İÇİN DEVRİMCİ KALKINMA STRATEJİSİ**
- IV. İKTİDAR YOLLARI**
- V. SONUÇ**

I

KALKINMA, DÜZEN DEĞİŞİKLİĞİ DEMEKTİR

MİLLİ GELİR ARTIŞI

Türkiye'de son 15 - 20 yıldır, ekilen toprak alanının genişlemesi, iyi hava şartları vb. gibi her zaman rastlanmayacak nedenler dolayısıyla, milli gelirin nisbeten önemli ölçüde artması, kalkınma hızı konusunda iyimserlik yaratmıştır. İlk Kalkınma Planı'nın yıllık ortalama yüzde 7'lik amacına, yüzde 6,6 ile hayli yaklaşılmış, yüzde 7 civarında bir kalkınma hızını sürdürmenin zor olmayacağını düşündürmüştür. Meseleye biraz yakından bakan uzmanlar için ise, mevcut şartlar altında yüzde 7 hız hayal gözükmektedir. 1963 - 1967 döneminde, yüzde 6,6 ortalama hız, hava şartlarının lütfu sayesinde 1963 yılında yüzde 7,7 ve 1966 yılında yüzde 9,9 oranında bir gelişme sağlanabilmesinin sonucudur. Hava şartları hesaba katıldığı takdirde, kalkınma hızı yüzde 5 civarında kalmaktadır. *Birinci ve İkinci Beş Yıllık Plan*'ların hazırlanmasında önemli katkısı bulunan Yalçın Küçük, Türk ekonomisinin «tarihi artış hızı» hakkında şu değerlendirmeyi yapmaktadır: «Türk ekonomisi, bütün Cumhuriyet döneminde, ortalama yüzde 4'lük bir gelir artışı göstermiştir. Yüksek bir dış borç hacmi ile yeni toprakların yoğun bir şekilde tarıma açılışının karakterize ettiği 1950 - 1960 döneminde, bu artış hızı yüzde 5,5 olmuştur. İlk plan döneminde, yani 1963 - 1966 yılları arasında ise, hız yüzde 6,5'tir. Yalnız bu son dönemdeki dört yılın ikisinde fevkalâde iyi bir tarım iklimi yaşanmıştır. Bu yılların birinde, tarımsal üretimin artış hızı, normal artış hızını iki mislinden, diğerinde ise üç mislinden fazla aşmıştır. Bunlar normal olmayan ve çok seyrek tekrarlanan olaylardır. Bu yüzden ekonominin 1963 - 1966 dönemindeki normal işleyişini ve verebildiklerini görebilmek için, hava şartlarındaki anormal iyileşmenin etkilerinin ayıklanması gerekir. Bu yapıldığı takdirde, 1963 - 1966 dönemindeki artış hızının yüzde 5 çevresinde olduğu görülecektir. Yüzde 5'lik artış hızı, Türk ekonomisi ile ilgilenen yerli ve yabancı uzmanlarca, Türk ekonomisi için kabul edilen normal veya tarihi artış hızıdır.»⁶⁸⁴

Planlama uzmanı Nejat Ölçen de, ekonominin geçmişte gerçekleştirdiklerine bakarak, gelecek için Yalçın Küçük'ünküne yakın sonuçlara varmaktadır: 1954 - 1963 yıllarının incelenmesi, milli gelirden 1 birim artış sağlayabilmek için, 3 birim yatırım yapmak gerektiğini ortaya koymuştur. Bu hesaba yüzde 7 kalkınma hızı sağlayabilmek için gayri-safî millî hâsılânın yüzde 21'ini yatırımlara ayırmaya ihtiyaç vardır. Halbuki geçmiş yılların ortalama tasarruf eğilimi yüzde 13,6'dır. Dış yardımlarla birlikte toplam tasarruf yüzde 16,7'yi bulmaktadır. Bu miktar yatırımla sağlanabilecek kalkınma hızı, yüzde 5,5 civarındadır. Dış yardımlar kesilip ve yalnız kendi olanaklarımıza dayanmak durumunda kalırsak, kalkınma hızı yüzde 4,5'e düşmektedir.⁶⁸⁵

Yüzde 2,6 oranında nüfus artışı hesaba katılırsa, gayr-i safi milli hâsılada adam başına artış, dış yardımsız yüzde 1,9, dış yardımla birlikte yüzde 2,9 olabilecektir. Kaldı ki, 1960 - 1965 döneminde nüfus artışının yüzde 3'ten yüzde 2,6'ya düşmesi, geçici bir olaya benzemektedir. Düşüşün başlıca nedeni, 1960 - 1965 döneminde doğurganlık çağında bulunan kadınların, doğumların iyice düştüğü 1940 - 1945 savaş yıllarında dünyaya gelmiş olmalarıdır. Üstelik, 1940 - 1945'te doğanların ana-babaları da, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi, doğumların azaldığı bir dönemde dünyaya gelmişlerdir. Bu sebeple, 1960 - 1965'te doğurganlık çağında kadınların ve dolayısıyla doğumların sayısı düşmüştür. 1945 - 1950 ve 1950 - 1955 dönemlerinde doğan kadınların doğurganlık çağına erişmeleriyle, nüfus artışındaki hızın yükselmesi kuvvetle muhtemeldir. Şehirleşme, doğumları bir ölçüde frenlese bile, yıllık nüfus artış oranının yüzde 2,6'nın üstüne çıkması beklenebilir. Bu takdirde adam başına milli hâsıla bir miktar daha azalacaktır. Adam başına tüketim artışı bakımından, durum daha az parlaktır. 1963 ve 1966 yıllarının yüksek tarım ürünlerine rağmen, adam başına tüketimi pek az çoğaltmıştır. *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na* göre, 1962 - 1966 döneminde tüketim harcamalarında yıllık ortalama artış oranı yüzde 3,9'dur. Yüzde 2,6 oranındaki nüfus artışı gözönünde tutulursa, adam başına tüketimde artış oranı yüzde 1,3'tür.⁶⁸⁶ İktisatçılarca ulaşılması hayal sayılan mübalâğalı hedeflerine rağmen, *İkinci Beş Yıllık Plan'da* beklenen adam başına yıllık ortalama tüketim artışı oranı yüzde 2,5'ten ibarettir. Prof. İsmail Türk, bu durumu belirtmektedir: «Birinci Beş Yıllık Plan'da ortalama yıllık refah artışları yüzde 2,4 olarak öngörülmüş, gerçekleşme yüzde 1,3 olmuştur. Birinci Beş Yıllık Plan'ın ilk dört yıllık uygulaması sonunda nüfus başına et tüketiminde yüzde 1'lik bir artış gerçekleştirilmiş, süt tüketiminde herhangi bir artış kaydedilmemiştir.»⁶⁸⁷ Kaldı ki yüzde 1,3 artış, ortalama bir artıştır. Yüksek gelir gruplarının tüketimlerini, diyelim yüzde 10 - 15 çoğaltmış olmaları, düşük gelir gruplarının ise tüketimlerini kısmış bulunmaları mümkündür. Ortalama tüketim rakamları bu gerçeği gizlemektedir.

KOCALAR, KARILARINA ÜCRET ÖDERLERSE...

Yukarıdaki rakamlar, kalkınma hızının, tüketiciye bir şeyler verilememesinin yanı sıra, hayli yavaş olduğunu göstermektedir. Yüzde 5 ilâ 6 oranında bir kalkınma hızı, Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılamak bakımından yetersiz kalmaktadır. Üstelik bu yüzde 5 ilâ 6 hız, tarım ve sanayi gibi gerçekten üretken sektörlerin dışında, verimli sayılamayacak hizmetlerde yüzde 7'nin üstünde artışlar sağlanması suretiyle varılmıştır. Gelişmiş kapitalist ekonomilerden aktardığımız milli gelir hesaplama metodunda verimli üretim, verimsiz üretim diye bir ayırım yoktur. Karşılığında ücret ödenen her hizmet (üretim), milli geliri arttırmaktadır. Meselâ son zamanlarda Türkiye'de gece klüpleri, şarkıcılık ve reklâmcılık büyük bir hızla gelişmektedir. Bu faaliyetler, yüksek kâr getirmekte, şarkıcı ve reklâmcılara çok yüksek ücretler ödenmektedir. Bu yüksek kârlar ve ücretler miktarında, milli gelirimiz artmaktadır. Batı'da çok tekrarlanan bir örneğe göre, bir centilmen açısı ile evlenirse, milli gelir azalacaktır. Çünkü aşçı evvelce yaptığı hizmet karşılığı bir ücret almaktaydı. Evlenince aynı işi yaptığı ve belki de «centilmen»imize çok daha güzel yemekler pişirdiği halde, ücretsiz çalıştığından milli gelir düşmektedir. Bunun gibi, eğer bir hükümet, «kocalar, hizmetlerine karşılık karılarına ayda 500 lira ücret ödeyecekler» diye bir kanun çıkarsa ve ülkede 3 milyon evli çift bulursa, milli gelir bir çırpıda 18 milyar artacaktır!

Kapitalizmin başlangıç yıllarında, milli gelir hesaplarına ilk eğilen iktisatçılar, üretim konusunda çok daha sağlam bir anlayışa sahiptiler. Onlar her ücretli faaliyeti (verimli) saymıyorlardı. Bir sürü yanılınmalarına rağmen, sanayi henüz cılız olduğu bir sırada ilk milli gelir tablosunu yapan Quesnay'e göre, yalnız tarım verimlidir. Yalnız tarım, tükettiğinden çok zenginlik yaratabilmektedir. Ticaret vb. gibi öteki faaliyetler «kısır»dır. Toplumda

üç «sınıf» vardır. Bunlar tarımcı sınıf, şehirli sınıf ve arazi sahipleri sınıfıdır. Verimli olan yalnızca tarımcı sınıftır. Tarımcı sınıf, aynı zamanda, toprağa yatırımlar yaparak, üretimde artışları gerçekleştiren gruptur. Şehirli sınıf ise, başkasının üretimiyle geçinen kısır ve parazit bir sınıftır. Milli geliri yaratan tarımcı sınıftır; memur, avukat, tüccar vb. gibi öteki sınıfların milli gelire katkısı yoktur.

Tarımcı Quesnay'dan sonra gelensanayici İngiliz klasikleri de, sanayi ve tarımın verimli, öteki faaliyetlerin verimsiz olduğu görüşünü devam ettirmişlerdir. Onlar için saray, arazi sahibi senyörler, memurlar, rahipler vb. milli gelire katkısı bulunmayan ve başkalarının üretimiyle geçinen parazit sınıflardır.

Marksist ülkeler, verimli-verimsiz faaliyet ayrımını sürdürmüşlerdir. Bu ülkelerde milli gelir, tarım ve sanayideki maddi üretim ile bu üretimin gerçekleştirilmesi için doğrudan doğruya gerekli nakliye gibi hizmetleri kapsamaktadır. Buna, rasyonel ölçülerde kalmak şartıyla, üretilen malların dağıtım hizmeti de eklenebilir. Üretimle doğrudan doğruya ilgisi bulunmayan öteki bütün hizmetler, milli gelir hesaplarının dışında bırakılmaktadır. Marksistler, ücret ödenen her hizmeti verimli sayıp milli gelire dâhil eden kapitalist ülkelerin, asıl üreticileri unutturmak, çoğalan parazit sınıf ve tabakaların bu niteliklerini gizlemek amacını güttüklerini ileri sürmektedirler. Batılılar ise, verimli olan ile olmayanın keyfi biçimde ayıramayacağını, bunu piyasa mekanizmasının tâyin edeceğini belirtmektedirler.

İleri sürülen iddialar tartışma götürülebilir. Fakat, hizmet sektörü gelecekteki gelişmeyi baltalayacak biçimde aşırı genişleyen az gelişmiş ülkeler için, verimli-verimsiz faaliyet ayrımı geçerli olsa gerektir. Bu ayrım kaynak israfını ve sıhhsiz bir gelişmeyi önlemekte yarar sağlayabilir. Nitekim bir Birleşmiş Milletler araştırması, bu görüşü benimsemiştir: «Sanayiini geliştirmek ve hizmetler sektörüne özgü az istihdamı azaltmak amacıyla çaba gösteren fakir bir ülke için, marksist milli gelir kavramının, sanayileşmiş zengin ülkelere uygun düşen geniş, milli gelir kavramına nazaran âşikâr avantajları vardır.»⁶⁸⁸ Ne var ki Türkiye, birçok az gelişmiş ülke gibi, kapitalist milli gelir kavramını benimsemiştir. Ücret karşılığı her türlü hizmet, verimli olsun ya da olmasın, milli gelire girmektedir. Bu sebeple milli gelir ve milli gelirdeki artışlar, «maddi» üretimin hayli üstünde gözükmektedir. Meselâ çok dar bir anlayışla, 1962-1966 döneminde yalnız tarım ve sanayi üretimindeki artışı ele alalım: 1965 fiyatlarıyla tarım ve sanayi yarattığı net değer 31 milyar 115 milyon liradır. 1966 yılında bu değer, 37 milyar 664 milyon liraya yükselmiştir. Yıllık artış oranı yüzde 5,25'tir. Milli gelir hesaplarında yurt içi gelir artış oranı ise yüzde 6,1'dir. 1963 yılında tarım-sanayi net toplam değeri 33 milyar 530 milyondur. 1964 yılında bu değer 34 milyar 365 milyona çıkmıştır. Artış oranı yüzde 2,5 kadardır. Oysa milli gelir hesaplarımıza göre o yıl yurt içi gelir artış oranı yüzde 4,6'dır. Yurt içi gelir, tarım ve sanayideki gelir artışının çok üstünde çoğalmıştır. Buna, öteki faaliyet kollarındaki artışların yüksekliği yol açmıştır. Meselâ ticari hizmetler yüzde 8,7, banka, sigorta, eğlence yerleri, hekimlik, avukatlık gibi mali müessese ve serbest meslek hizmetleri yüzde 7,2; memur ve müstahdemlere devletçe ödenen ücretleri ifade eden devlet hizmetleri yüzde 7,1; bütün konutların takdirî kira bedellerini kapsayan konut geliri yüzde 7,5 artmıştır. Bu yüzdendir ki, tarım ve sanayideki maddi üretim, ancak yüzde 2,5 arttığı halde, yurt içi gelir yüzde 4,6 çoğalmaktadır. İfşisi bol bir ülkede her köşebaşında bir sürü perakende satış yeri, gece klüpleri, güzellik enstitüleri vb. açıldıkça ve personele ücret ödendikçe milli gelir çoğalmaktadır.* Nitekim, Devlet Planlama

*Tarım ve sanayi dışındaki öteki üretim faaliyet kollarının milli gelire katkısının nasıl hesaplandığını bilmekte fayda vardır. İstatistik Genel Müdürlüğü'nün bir incelemesi, bu konuda şu bilgileri vermektedir: İnşaat geliri, inşaat dalında çalışanların sayısı, bunlara ödendiği sanılan ücretle çarpılarak bulunmaktadır. Ticaret geliri, bu alanda çalışanların kâr ve ücret toplamıdır. Ticaret sektörünün büyük kısmı için elde pek az bilgi olduğundan tüccar ve müstahdem sayısı, götürü bir kâr ve ücret miktarıyla çarpılarak ticaret geliri hesaplanmaktadır. Hizmet gelirlerinde de aynı yola gidilmektedir. Ayrıca ev hizmetinde çalışanlar için nakdi ücretin yanı sıra, çalıştıkları yerde iâşe edilmek ve barınmak suretiyle elde ettikleri aynı gelir hesaba katılmaktadır. Böylece hiz-

Teşkilâtı, Tarım, Sanayi, İnşaat ve Ulaştırma'nın dışında kalan üretim faaliyet kollarındaki gelir artışının yüksekliğinden şikâyetçidir. 1963 - 1967 dönemini değerlendiren 1968 Programı, «hizmet sektörlerinin gayr-i safi milli hâsıla içindeki payı, tahminlerinden daha büyük ölçüde artmıştır» demektedir. Gerçekten bu sektörlerin gayr-i safi milli hâsıladaki payının 1962'de yüzde 39,2'den 1967'de yüzde 37,8'e düşmesi beklenirken, aksine yüzde 42,2'ye çıktığı görülmüştür. Sanayiın payı (enerji ve madenler dâhil), yüzde 14,5'ten yüzde 18,5'e yükselmesi beklenirken, 1967'de yüzde 16,5'ten ibaret kalmıştır.⁶⁸⁹ Sanayi sektöründe İlk Plan döneminde yıllık ortalama yüzde 12,3 gelişme hızı tahmin edilirken, gerçekleşme yüzde 9,6'dır. Tarımda plan tahmini yüzde 4,2 gerçekleşme yüzde 3,1'dir. Oysa tarım, sanayi, ulaştırma ve inşaat dışında kalan hizmet sektörlerinde ortalama artış hızı tahmini, yüzde 4,2 idi. Gerçekleşme ise yüzde 8,2'dir. Verimli sayılmayan hizmetler sektörü, ileride kalkınmayı baltalayacak biçimde hızla gelişmektedir.

Hizmetler sektöründe aşırı genişleme, yatırımların verimli denilen sektörlerden verinili olamayanlara kayışıyla da belirlenmektedir. Meselâ toplam yatırımlarda konut yatırımlarının 1963 - 1966 döneminde yüzde 20,4'ü aşmaması planlanmıştır; oysa gerçekleşme yüzde 21,1'dir. Özel sektör yatırımları içinde yüzde 43,2 olan konut yatırımlarının payı 1965'te yüzde 46'ya çıkmış, imalât sanayii yatırımlarının payı ise yüzde 36,4'ten yüzde 23,9'a düşmüştür. Toplam yatırımlarda «hizmetler» adı verilen sektörün payının yüzde 5,9 oranında kalacağı planlanmışken, bu pay yüzde 7,6 olmuştur. Tarım ve sanayi yatırımlarının payı ise, beklenenin altında kalmıştır.⁶⁹⁰

Sanayi ve tarımda gelir artışlarından çok, hizmetlerdeki gelir artışlarının yüksekliği ile sağlanan yüzde 6,5 oranındaki bir kalkınma hızını, sıhhatli bir gelişme saymak zordur. Bu durum ileride kalkınma hızını yavaşlatabilecektir. Oysa meskene giden yatırımlar, makina imal eden makinaların yapımına gitseydi, durum çok daha farklı olabilecekti. Meselâ dokuma tezgâhı imal eden makinalar yapılsaydı, bu makinaların imal ettiği dokuma tezgâhları faaliyete girince, kumaş üretiminde büyük artışlar gerçekleştirilebilecekti. Bugünkü gidiş ise, ilerideki gelişmeyi engelleyen bir gidiştir. Bu nedenler dolayısıyla de, bugünkü kalkınma hızı yetersiz kalmaktadır. Prof. Gülten Kazgan, gidişin tehlikesini şu sözlerle belirtmektedir: «Birinci Beş Yıllık Plan döneminde yıllık milli gelir artış hızının beklenen yüzde 7 oranına yakın bir hızla yüzde 6,5 olarak gerçekleşmesinin sebebi, konut ve birtakım hizmet üreten kesimlerin gelişme hızlarının öngörülenin üstüne çıkmış olmasıdır. Bu olgu, Türk ekonomisinde üretim kesimleri itibarıyla üretim yapısının istenilenden farklı bir şekilde geliştiğini gösterir. Eğer ekonomi tarım, sanayi (inşaat dâhil) ve hizmetler olarak üç belli-belli üretim kesimine ayrılırsa, son yıllarda milli gelirin yüzde 38 - 40'ına yakın kısmının hizmetlerden ibaret olduğu görülecektir. Her ne kadar Türkiye ile aşağı yukarı aynı gelir seviyesindeki ülkeler gözönünde tutulduğunda, bu oran çok yüksek gözüküyorsa da, hizmetler adı altında toplanan faaliyetlerin bir kısmının milli gelire ne ölçüde katkı yaptıkları da gerçekten sorulmaya değer bir sorudur; bu olgu, özellikle Türkiye'deki hizmetlerin bir kısmı gözönünde tutulduğunda daha da fazla önem kazanmaktadır. Bu bakımdan tarımda (ve sanayide) öngörülen gelişme hızının altında kalınmasına rağmen, milli gelirde beklenen artış hızına yaklaşılmış olması, üzerinde durulması gereken bir meseledir; bir

metçi sayısı arttıkça milli gelir artış kaydetmektedir. Türkiye'de 1965 yılında mevcut 224.358 hizmetçi, aşçı vb.'nin milli gelire önemli katkıları vardır. Bunların kendi evlerinde kalmayıp çalıştıkları yerde yiyecek içecek, yatmaları milli geliri çoğaltmaktadır. Mesken gelirleri, köylerde ve şehirlerdeki bütün konutlara ister kiraya verilsin, ister sahibi tarafından kullanılsın, belli bir kira bedeli takdir ederek bulunmaktadır. Devlet hizmetleri üretim faaliyet kolu, yıllık maaş ve ücret toplamıdır. Ulaştırma gelirleri, deniz ve demiryolları dışında, karayolları taşıtları için kamyon, binek, özel otomobil, atlı arabaya vb.'nda taşıt başına belli bir gelir tahmin edilerek hesaplanmaktadır. Binek otomobilleri çoğaldıkça milli gelir çoğalmaktadır. Yine hamal sayısı, ortalama götürü bir yıllık kazançla çarpılarak bulunan hamal geliri, ulaştırma üretim faaliyet kolu gelirleri içinde yer almaktadır (İstatistik Genel Müdürlüğü, *Türkiye Milli Geliri*, Ankara 1954).

kere ekonominin üretim yapısı beklenenden farklı bir şekilde değişiyor demektir; ikinci olarak da, üretim yapısındaki bu değişme gelecek yıllarda iktisadi gelişmenin, ne beklenen hızını ve ne de özelliği erişmesini sağlayabilir. Yarın ekonomide elde edebileceğimiz sonuçlar, büyük ölçüde dün ve bugün elde ettiğimiz sonuçlar tarafından belirlenir.»⁶⁹¹

Demek ki Türkiye, yavaş ve dengesiz bir gelişme içindedir ve bu gelişme, bırakalım gelişmiş ülkeleri, etrafımızdaki komşu ülkelere nazaran dahi, son derece yavaştır. Gülsen Kazgan'ın OECD rakamlarına dayanarak çizdiği şu tablo, gelişme hızımız hakkında yeterli fikir verecek niteliktedir:⁶⁹²

KİŞİ BAŞINA YILLIK GELİŞME HIZI (Bileşik faizle)				
Ülkeler	1950 - 55	1955 - 60	1960 - 65	1950 - 52 / 1963 - 65
Kıbrıs	3.1	1.1	3.7	2.8
Yunanistan	5.7	4.1	7.8	5.8
İspanya	8.1	3.4	8.4	5.7
Yugoslavya	4.0	7.5	5.9	6.5
Türkiye	3.4	2.2	1.2	1.8

Kaynak: OECD «National Accounts of Less Developed Countries», s. 12, Tablo B.

Türkiye, yılda yüzde 1,8 kişi başına gelişme hızıyla bu dönemde sadece Avrupa'nın az gelişmiş ülkelerinin değil, yüzde 5 civarında olan bütün Avrupa ortalamasının altında kalmaktadır. Üstelik olağanüstü şartların yarattığı 1950 - 1955 dönemindeki gelişme hızı yüzde 3,4 iken, 1955 - 1960 döneminde yüzde 2,2'ye ve 1960 - 1965 döneminde yüzde 1,2'ye düşmüştür. Dönemler itibarıyla ilerleme değil, endişe verici bir gerileme vardır. Oysa Romanya, Bulgaristan gibi komşu ülkeler, Batı Avrupa ülkelerinin de ötesinde, çok hızlı bir kalkınma hızını gerçekleştirmektedir. Birleşmiş Milletler Avrupa İktisadi Komisyonu'nun incelemelerine göre, geçmiş dönemlerde yüzde 10'un üstünde bir gelişme sağlayan Bulgaristan'da, gayr-i safi milli hâsılanın yıllık artış oranı 1962'de yüzde 6,2; 1963'te yüzde 7,5; 1964'te yüzde 9,6; 1965'te yüzde 7,1 ve 1966'da yüzde 11'dir. Ortalama kalkınma hızı yüzde 8,36'dır. Romanya'da gayr-i safi milli hâsıla artışı 1963'te yüzde 10,2, 1964'te yüzde 11,4, 1965'te yüzde 9,6 ve 1966'da yüzde 7,9'dur. Ortalama hız yüzde 10 civarındadır.⁶⁹³ Bu ülkeler, 1960'tan önceki yıllarda zaman zaman yüzde 15'e yakın kalkınma hızı gerçekleştirmişlerdir. Ve bugün bu ülkelerle olan ticaretimize, Türkiye bağirsak, küspe, vb. gibi ilkel maddeler satmakta, karşılığında makina almaktadır. 1908 yılına kadar ufacak bir eyaletimiz olan Bulgaristan'ın ihracatı 1 milyar 200 milyon dolardır; büyük Türkiye'nin ihracatı 500 milyon dolara ancak son yıllarda güçlkle erişmiştir. Üstelik Türkiye önemsiz hızda kalkınmayı, geniş ölçüde dış kaynaklardan yararlanarak sağlamıştır. Dış yardım ve krediler kesilir ve azalır, yetersiz hızda kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi bile çok şüphelidir. Gerçek bir kalkınmadan söz edebilmek için ekonominin, «kendi kanatlarıyla uçma» sürecine girmesi gereklidir. Türkiye böyle bir gelişme içinde değildir. Dış yardımlarda azalmanın yarattığı büyük endişe, bunu belirtmeye yeterlidir.

Bu şartlar altında, şüphesiz eskiye göre bir ilerleme görülmekle birlikte, Türkiye'nin kalkınma yolunda olduğunu söylemek güçtür. Bu noktada cevaplandırılması gerekli soru şudur: Kaynaklarımızın yetersizliğinden mi kalkınmıyoruz? Yoksa, yüksek bir kalkınma hızını gerçekleştirebileceğimiz halde, kaynaklarımızı çeşitli engeller yüzünden değerlendiremediğimiz için mi kalkınma yolunda yerimizde sayıyoruz? Bu soruların cevabını derhal verelim: Türkiye, tutucular koalisyonunun kaynaklarımızı israf etmesi yüzünden kalkınmamaktadır. Bugün tutucular koalisyonunun lüks tüketimine harcanan kaynaklar, bir plan çerçevesinde verimli yatırımlara yönlitilebilse, Türkiye 20 - 25 yıl içinde fakirlik çemberini kırabilir ve sanayileşmiş ülkeler arasında yer alabilir. Şimdi bunu belirtmeye çalışalım.

Mevcut şartlar altında önümüzdeki yıllarda yüzde 5 ilâ 6 oranında bir kalkınma hızının aşılması güç gözükmemektedir. Dış yardımlarda azalmalar, dış ticaret tikanıklıkları ve tarım üretimini arttırmadaki güçlükler, bu oranlara varılmasını bile engelleyebilir. Fakat yüzde 5 ilâ 6 oranına erişilebilse dahi, Türkiye'nin daha hızlı giden öteki ülkelere göre gerileyen ve işsizler ordusu artan bir ülke olması önlenemeyecektir. Çağdaş uygarlığa bir an önce erişmek isteyen Türkiye, birçok iktisatçımızın hayal saydığı yüzde 10 ve hattâ yüzde 15 kalkınma hızına belli bir süre erişmek zorundadır. Ancak bu takdirde, 20 - 25 yıl içinde fakirlik ve gerilikten kurtulmuş, sanayileşmiş bir ülke olunabilir. Aşağıdaki tablo, başlangıç yılı = 100 olmak üzere, çeşitli kalkınma hızlarına göre, 10 ilâ 20 yıl sonra ulaşılacak noktayı göstermektedir:

Yıllar	% 5 hız	% 10 hız	%15 hız
—	100	100	100
1	105	110	115
2	110,2	122	132,3
3	115,8	134,2	152,1
4	121,6	149,6	174,9
5	127,7	154,6	201,1
6	134	170	231,3
7	140,7	187	266
8	147,7	205,7	305,9
9	155,1	226,3	351,8
10	162,9	248,9	404,6
20	265,3	645,8	1600

Tabloda görüldüğü üzere, yüzde 5 hızla milli gelirde 10 yıl sonra ancak yüzde 62 civarında bir artış beklenebilir. Yüzde 10 kalkınma hızıyla milli gelirde artış yüzde 148, yüzde 15 hızla yüzde 304 olacaktır. 20 yıl zarfında yüzde 5 hızla milli gelir 1,5 kat civarında artarken, yüzde 10 hızla 5,5 kat ve hele yüzde 15 hızla 15 kat çoğalacaktır. Türkiye'nin hiç değilse 20 yılda, gittikçe vahimleşen ekonomik ve toplumsal sorunlarına çare bulabilmesi için, yüzde 10 kalkınma hızını amaç edinmesi gereklidir.

Bu amaca ulaşmanın yolu, herkesçe kabul edildiği üzere, tasarruf hacmini geniş ölçüde arttırmak ve bu tasarrufları en etkin biçimde kullanmaktır. Yüzde 5 civarında bir kalkınma hızı için, gayr-i safî milli hâsılının yüzde 15 kadarının yatırılması yetebileceği halde, yüzde 10 kalkınma için yüzde 30 kadarının, ya da âtil kapasitelerin tam yararlanma ve yatırım programlarını en etkin biçimde yürütme yoluyla, hiç değilse yüzde 25 kadarının yatırılması zorunludur.

Yine herkesin kabul edeceği üzere, bugün izlenen kalkınma politikası ile ve bugün ekonomik hayatta egemen olan sınıfların öncülüğü ile, yüzde 25 oranında bir yatırım hacmine ulaşmak ve bunu en etkin biçimde kullanmak hayaldir. Yalnız bu demek değildir ki, Türkiye, bugünkü gelişme düzeyinde, yüzde 25 yatırım hacmine ve yüzde 10 kalkınma hızına ulaşamaz. Kalkınmaya engel —birçok iktisatçıların iddialarının aksine—, sermaye yetersizliği değil, mevcut ekonomik fazlanın verimli yatırımlara giden kısmının azlığıdır. Meselâ, yapılan hesaplar, yatırımlara yönlendirilmesi mümkün ekonomik fazlanın, Malaya'da yurt içi gayr-i safî hâsılının yüzde 33'ü olduğunu gösterdiği halde, yatırılan ancak yüzde 10'dur. Seylan'da bu oranlar yüzde 30 ve yüzde 10'dur. Filipinler'de yüzde 25 ve yüzde 9'dur. Hindistan'da yüzde 15 ve yüzde 5'tir. Tayland'da yüzde 32 ve yüzde 6'dır.⁶⁹⁴ Görüldüğü gibi,

yatırılabilir fonlarla, gerçekte yatırılan arasında büyük bir fark vardır. Türkiye'de de AİD için Prof. J. L. Enos'un yaptığı hesaplara göre, milli gelirin önemli bir kısmı, yüksek gelir grupları tarafından alınmaktadır. Enos'un «müteşebbisler grubu» dediği büyük ticaret ve sanayi erbabına –ki sayısı 95 bin kişidir - milli gelirin yüzde 24,4'ü gitmektedir. 48 bin büyük çiftçi milli gelirin yüzde 7,8'ine el koymaktadır. Orta çiftçilerle birlikte bu miktar yüzde 16'yı bulmaktadır. Böylece, orta çiftçiler sayılmazsa, milli gelirin yüzde 32,2 kadarı yüksek gelir gruplarının elinde toplanmaktadır.⁶⁹⁵Devlet Planlama Teşkilâtı'nın, sınıfları değil de aile beşte bir dilimlerini esas alan Gelir Dağılımı Araştırması da benzer sonuçlara varmaktadır. Buna göre, en üstteki ailelerin yüzde 20'si milli gelirin yüzde 57'sini almaktadır. En alttaki yüzde 40'ın payı ise yüzde 13'tür. Tarımda en üstteki yüzde 20 ailenin milli gelirden payı yüzde 46'dır. En alttaki yüzde 40'ın payı yüzde 17,5'tir.⁶⁹⁶Demek ki, en alt gelir grupları son derece düşük bir yaşama düzeyinde iken, milli gelirin yarısından fazlası ailelerin yüzde 20'sine gitmektedir ve Enos rakamlarına göre, faal nüfusun yüzde 2'sinden az bir kısmının payı yüzde 32,2'yi bulmaktadır.* Kalkınan bir ülkede, büyük arazi sahipleri ve müteşebbisler elindeki bu gelirin önemli bir kısmının tasarruf edilmesi ve verimli yatırımlara yönlendirilmesi gerekir. Batı'nın kalkınmasında, burjuvazi, bu fonksiyonu yerine getirmiştir. Oysa Türkiye'de az vergi ödeyen ve büyük ölçüde kamu fonlarından desteklenen özel sektörün gerçekleştirdiği yatırımların 1962 - 1966 ortalaması, yabancı sermaye de dâhil, yüzde 7 civarındadır. Ve bunun yarısına yakın kısmı, verimsiz mesken yatırımlardır. İmalât sanayii yatırımlarının payı, yüzde 7 toplam yatırımın dörtte biri kadardır. Demek ki, ithalâtçısı, sanayicisi, bankacısı, büyük arazi sahibi, tefeci, aracısı vb. ile milli gelirden çok büyük bir pay alan, fakat pek az ve verimsiz yatırım yapan sınıflar eliyle bir kalkınma çabası söz konusudur. Kalkınma çıkmazı, bu noktada düğümlenmektedir.

«Dış yardımsız kalkınma» tezini benimseyen eski Maliye Bakanı Kemal Kurdaş, kalkınmanın «tutucular koalisyonu» diye nitelediğimiz sınıfların yatırımlara gitmeyen gelirlerine dayandırılması tezini savunmaktadır: «Az gelişmiş memleketlerde fert başına düşen milli gelir hissesi, asgari geçim seviyesinin altındadır. Bu gelirlerden normal ve otomatik şekillerde yapılan ve memleketine göre milli gelirin yüzde 7 - 10'u arasında değişen bir tasarruf hacmine ilâveten daha fazla bir tasarruf yapılamaz demek, eksik ve yüzeysel bir müşahede bulunmaktadır. Özellikle bu noktadan yürüyerek, az gelişmişlerin milli tasarruf hacimlerini hızlı kalkınma için lüzumlu bir seviyeye (yüzde 15 - 16 - 17) çıkaramayacakları sonucuna varmak açık bir hâta olmuştur. Çünkü geri kalmış memleketlerde servet dağılışındaki eşitsizlik ve genel olarak kapitalist piyasa ekonomisinin işleyişinin tabii bir sonucu olarak milli gelirin nüfus grupları arasında dağılışı büyük eşitsizlikler vardır. Genele yakın bir müşahede olarak denebilir ki, bu memleketlerde nüfusun azami yüzde 10'unu kapsayan küçük bir grup, milli gelirin yüzde 40'ı civarında bir kısmını alır, geriye kalan yüzde 60'ı da nüfusun yüzde 90'ı arasında dağılır. Eski vergi sistemleri bu eşitsizliği düzeltmez, regresiv nitelikleriyle çok defa daha da şiddetlendirirler.

*İstatistiklerin yetersizliği dolayısıyla çok kabaca hesaplanan bu rakamlar, genişçe bir bîat payı taşıyabilir. Fakat payın yüzde 32 yerine, yüzde 25 ve hatta yüzde 20 olması, ileri sürülen görüşün doğruluğunu değiştirmez. DPT araştırması, 1963 yılını esas almaktadır. Araştırmada 59 milyar liralık bir milli gelir rakamından hareket edilmiştir. Tarımın payı 24,4 milyardır. Geri kalan 34,6 milyar, tarım dışı gelirdir. Yalnız devlet teşebbüsleri kârları (1,1 milyar lira) niteliği gereği, mesken ve öteki taşınmaz mallar gelirleri (2,4 milyar) dağılımı hakkında bilgi bulunamadığı için dağılım dışı tutulmuştur. Geri kalan 31,1 milyarın 9,4 milyarının işçi ve memur ücretlerine, 0,8 milyarın emeklilere gittiği doğrudan doğruya hesaplanmıştır. Bu düşüldükten sonra kalan 20,9 milyar, beyannameli Gelir Vergisi mükellefleri ile küçük ticaret ve serbest meslek erbabı arasında paylaştırılmıştır. Beyannameli mükelleflerin vergiye bildirdikleri gelir miktarı 4,2 milyar, küçük ticaret ve serbest meslek erbabının ise 0,8 milyardır. Toplam 5 milyardır. Demek ki, 15,9 milyar tutarında gizlenen bir gelir söz konusudur! DPT 583 bin küçük ticaret ve serbest meslek erbabına 5,8 milyar gelir atfetmiştir Geriye kalan 15,1 milyar ise, 326 bin 754 beyannameli Gelir Vergisi mükellefi olan işadamlarına gitmektedir. Bu grubun geliri, milli gelirin yüzde 25'ini aşmaktadır. Yüksek tarım geliri de eklenirse, Enos'unkine yakın bir rakam ortaya çıkmaktadır,

Az gelişmiş ülkelerde servet ve gelir dağılımındaki aşırı eşitsizlik, daha halka inni bir ifadeyle, zengin ile fakir arasındaki fark o derece göze batıcıdır ki, Gunnar Myrdal, bunu âdeta bir ekonomik kanun niteliğinde görmüştür.

Konuya eğilen her müellif ve geri kalmış ülkeleri ziyaret eden hemen her yabancı da, aşırı farkların etkisi altında kalmaktadır Bilinen bir durum olmakla birlikte, bu müşahade-leri, birkaç örnekle biz de teyit edelim. 1950'ler için yapılan bir etüd, Seylan'da nüfusun yüzde 9,7'sinin milli gelirin vergilerden sonra dahi yüzde 32,5'ini, yüzde 17'sinin ise, yüzde 42,2'sini, Porto Rico'da nüfusun yüzde 10'unun milli gelirin yüzde 40,8'ini aldığını göstermiştir. Colombia'da durum daha da açıktır. Nüfusun yüzde 2,6'sı milli gelirin yüzde 40'unu alır. 1962 yılı için aynı konuda Türkiye'de yapılan bir etüd ise, milli gelirin yüzde 32'sinin çalışan nüfusun yüzde 1,5'inin elinde toplandığını ortaya koymuştur.

İktisaden az gelişmiş ülkelerde milli gelirin aşırı dengesiz dağılışı ile paralel olarak, genellikle görülen bir manzara ise şudur: Milli gelirden yüzde 40'a yakın bir hisse alan küçük zümre, bunun nisbeten ufak bir parçasını (memleketine göre yüzde 4 - 5 - 6) yatırımda kullanır, geri kalan önemli kısmını ise (yüzde 34 - 35 - 36) aşırı bir lüks tüketiminde (hizmetçiler ordusu, dış seyahatler, Amerikan otomobilleri, kilo ile tartılan mücevherler...) israf eder. Yatırıma ayrılan gelirden de, lüks apartman, villâ, sayfiye evi yapımı gibi, tüketime dönük gösteriş yatırımları önemli bir yer tutar. Varlıklı kimselerin, tasarruflarından küçümsenemeyecek bir kısmını dışarıya kaçırmaları da, sık sık görülen hallerdendir. Hattâ bu tasarrufların bir kısmı, büyük yabancı ülkelere yatırım olarak gitmektedir (Güney Amerika'ya ait büyük çapta sermaye yatırımlarının ABD'ne yapılması gibi). Bu konuda en mükemmel örnek, Orta Doğu hükümdarlarının petrolden aldıkları ve memleketlerine son derece az kısmını yatırdıkları royaltı'lerdir.

Sonuç olarak, az gelişmiş ülkelerde, âdeta bu memleketlerin gerilikleriyle orantılı olarak, aşırı lüks bir yaşayışla mutlak sefalet yanyana görülür ve yüzeyde bir müşahade ile bu memleketler ekonomik kalkınma bakımından çıkmazda intibasını verirler. Gerçekte ise, bu umut kırıcı durum, geri kalmış memleketlerin hızlı kalkınmaları için bir dayanak ve hareket noktası olabilecek niteliktedir. Bugün için milli gelirin önemli bir parçasını alan zümre, bunun pek azını verimli yatırıma koyup, büyük kısmını gösterişli lüks bir yaşayışla yitirmekte olabilir. Ancak bu durum değiştirilebilir ve varlıklı zümrenin milli gelirden aldığı büyük hissenin önemli bir kısmı kalkınmaya yararlı verimli yatırımlara sevk edilebilir. Bu yöneltmenin nasıl bir ekonomik ve siyasî sistem içinde yapılacağı, ülkelerin kendilerinin takdir edecekleri ve bilecekleri bir husustur. Ancak, az gelişmiş ülkeler nasıl bir siyasî-ekonomik sistem kabul ederlerse etsinler (mutlak özel teşebbüse dayanan liberal kapitalist, derece derece karma veya daha ileri bir sosyalist ekonomi, demokratik veya totaliter rejimler) bu memleketler dış yardımsız, kendi güçleriyle, hızlı bir ekonomik kalkınma sağlamak isterlerse, mutlaka milli gelirden büyük bir hisse alan varlıklı zümrenin gelirinin önemli bir kısmını, milli yatırımlara yöneltmek zorundadırlar. Bir kere bu zorunluluğun bilincine ve inancına da varınca (inancına varmak şarttır) kendilerini hedeflerine ulaştıracak pek çok tedbiri bulacaklardır. Memleketin siyasî-ekonomik sistemine göre, oranları ve rolleri değişmek üzere, ikna, teşvik ve nihayet zorlama yolları ile varlıklı zümreler gelirlerinin önemli bir kısmını yatırımlara yöneltmeye itilebilirler. Bu nihayet bir ekonomi bilimi, tekniği meselesidir. Milli gelirden yüzde 40 ölçüsünde hisse alan ufak zümre, bunun yüzde 25 - 27'sini tüketime, yüzde 13 - 15'ini ise yatırıma ayırma noktasına getirilebilirse, dâvânın ana kısmı halledilmiş demektir. Çünkü ekonominin diğer sektöründe, zaten yüzde 4 - 5 ölçüsünde otomatik bir tasarruf vardır. İki sektörde yapılan toplam milli tasarruf, yüzde 17 - 20 seviyesini bulur ki, bu da hızlı bir ekonomik kalkınma için fazlası ile yeter bir hacimdir.»⁶⁹⁷

Yüksek gelir gruplarının israf ettikleri ekonomik fazlanın her sistemde seferber edilebileceğini ve bunun bir «ekonomi tekniği» sorunu olduğunu ileri süren eski Maliye Bakanı Kemal Kurdaş, daha önce Yön'de çıkan bir incelemesinde, haklı olarak, bunun ancak

devletçi bir sistemle gerçekleştirilebileceğini belirtmektedir: «Türkiye’de hâlen milli gelirin ortalama yüzde 35’i civarında bir kısmı, çalışan nüfusun yüzde 1.5’ini teşkil eden bir zümrenin eline geçmektedir. Devlet Planlama Teşkilâtı’nın yaptığı çalışmalara göre, geçen on yılda Türkiye’de bütün özel sektörün yılda yaptığı yatırımların hacmi, milli gelirin yüzde 5,7’si civarında olmuştur. Bütün özel sektöre düşen bu yıllık yatırım hacminin yüzde 1 - 2’sinin, nüfusun en yüksek gelirine sahip yüzde 1,5 nisbetindeki grubun dışında kalan kimselerce yapıldığı farzedilebilir. Gerçekten milli sarfiyat istatistiklerinde memurların, işçilerin, küçük ve orta gelirli çiftçilerin yaptıkları yatırımlar da, genelyatırım hacmine dâhil edilmiş halde-dir. Buna göre milli gelirden her yıl ortalama yüzde 35 civarında bir hisse alan ve çalışan nüfusun sadece yüzde 1,5’ini kapsayan bir grubun geçen on yılda yıllık ortalama yatırımları milli gelirin azami yüzde 4 - 4,5’i seviyesinde kalmıştır. Demek oluyor ki, milli gelirden bu zümreye düşen yüzde 35 hissenin yüzde 30’u bu zümrenin şahsî ve ailevi ihtiyaçlarında yitirilmektedir. Burada gayet tabii olarak şu sual sorulabilir: *Azami yüzde 4 veya 4,5 yatırım sağlamak ümidiyle milli gelirin yüzde 35’ini yüzde 1,5 çalışan nüfusa bırakmak caiz midir?* Sosyalist düşünce çerçevesi içinde vergi yoluyla ve temel iktisadî teşebbüsleri toplum, yani devlet eliyle yürüterek ve iktisadî ve devlet hayatının diğer bütün sahalarında gerekli şuurlu tedbirleri alarak, bu zümreye milli gelirin meselâ sadece yüzde 10’unu bırakmak ve geri kalan yüzde 25’i yatırıma yönelterek, gerçek ve tam, yeterli bir yatırım seviyesi sağlamak daha uygun olmaz mı?»⁶⁹⁸

Türkiye’nin hızla kalkınması için gerekli fonların, milli gelirin tutucular koalisyonunun israfına giden kısmında yattığında şüphe yoktur. Fakat bu fonlar, yatırımlara nasıl aktarılabilir? Teorik planda çok basit gözükse de bu aktarma, aslında düzen değişikliğinin temelini teşkil eden güç bir iştir.

KALKINMANIN GİZLİ KAYNAKLARI

Sözü azçok uzatmak pahasına, kalkınmanın bu temel sorunu üzerinde biraz durmak gereklidir. Konuyu aydınlatmak için, kapitalist düzeni rasyonellik açısından eleştiren Amerikalı profesör P. Baran’ın geliştirdiği kavramlar yararlı olacaktır. Baran, «fiili ekonomik fazla», «potansiyel ekonomik fazla» ve «planlanmış ekonomik fazla» kavramlarını kullanmaktadır. Fiili ekonomik fazla, toplumun cârî üretimi ile tüketimi arasındaki farktır ki, cârî tasarruf ya da birikime tekabül etmektedir. Potansiyel ekonomik fazla ise, belli bir doğal ve teknolojik çevrede kullanılabilir prodüktif kaynakların yardımıyla elde edilebilecek üretim ile gerekli tüketim arasındaki farktır.* Planlanmış ekonomik fazla ise, planlı bir ekonomide optimum üretim ile optimum tüketim arasındaki farktır.

Kapitalist toplumlarda, potansiyel ekonomik fazla, fiili ekonomik fazlanın çok üstündür. Atıl kapasiteler yaratılması ve kaynakların kötü kullanılması bu durumu doğurmaktadır. Ayrıca fiili ekonomik fazlanın önemli bir kısmı yatırımlara değil, gereksiz tüketime gitmektedir. Bu kaynak israfı, dört başlık altında toplanabilir:

- Toplumun özellikle yüksek gelir gruplarının gösteriş için gereksiz tüketimi,
- Verimli olmayan işçilerin varlığı dolayısıyla toplumun uğradığı üretim kaybı,
- Mevcut üretim kapasitesinin rasyonel olmayan israflı organizasyonunun yarattığı üretim kaybı,

*Bu kavramlar Marx’ın artı-değer’inden farklıdır. Artı-değer, toplam net üretimle işçinin gerçek geliri arasındaki farktır. Fiili ekonomik fazla ise, artı-değer’in birikime giden kısmıdır ve artı-değer’den farklı olarak, kapitalist sınıfın ve devletin tüketimini de kapsamaktadır. Potansiyel ekonomik fazla ise, bir yandan kapitalist sınıfı ile devletin tüketiminde gerekli olanın üstünde sayılan kısmı hâric bırakmakta, öte yandan verimli kaynakların az ya da kötü kullanılışı yüzünden kaybedilen üretim miktarını kapsamaktadır. Artı-değer, üretim kaybını hesaba katmamaktadır.

- Efektif talep yetersizliğinin ve plansızlığın yol açtığı işsizlik yüzünden üretim kaybı.

Bu üretim kaybı ve israf biçimlerini kısaca görelim: Bir defa, ekonomik fazlanın önemlice bir kısmı, yüksek gelir gruplarının aşırı ve gereksiz tüketimine gitmektedir. Yapılan hesaplara göre, milyoner Amerikalı, gelirinin yüzde 25'ini bir sürü yat, birçok şehirde köşk, sayısız yarış atları, otomobiller, uşaklar vb. biçimindeki kişisel tüketimine harcamaktadır. Oysa zengin ABD'de dahi 47 milyon ailenin 9,3 milyonu -yani yüzde 21'i- kötü şartlarda yaşamaktadır. Gerekli tüketimin üstündeki gereksiz tüketim, rasyonel olarak hesaplanabilir. Nitekim birçok ülke ve bu arada ABD Çalışma Bakanlığı'nın Labor Statistics Bürosu, «gerekli tüketim»i tesbit etmektedir.

Aşırı tüketimin yanı sıra ikinci sorun, çok sayıda verimli olmayan işgücünün varlığıdır. Kapitalist düzende ücret karşılığındaki her iş, verimli sayılıp milli geliri artırdığı halde, rasyonel açıdan verimli olmayabilir. Nitekim savaş sırasında, «prodüktif» işgücünü cepheye sürmekten kaçınıp işi başında tutma, böyle bir rasyonel ölçüye başvurulduğunu göstermektedir.

Kapitalist sistemde, rasyonel bir düzende mevcut olmayacak çeşitli mal ve hizmet üretiminde geniş miktarda işgücü kullanılmaktadır. Meselâ ABD'de hizmet sektörü aşırı ölçüde genişlemiştir. Faal nüfusun (tarım hâriç) «tertiaire» denilen hizmetler sektöründe 1910'da yüzde 25'i çalışırken, 1955'te yüzde 51,4'ü çalışmaktadır. Hizmetler sektöründeki nüfusun büyük kısmı, verimli olmayan hizmetlerde bulunmaktadır. Bu durumun başlıca nedenlerinden biri, mal üretiminden çok, yüksek fiyatla mal satışına yönelmesidir. Twentieth Century Fund'ın 1939 yılındaki bir araştırmasına göre, tüketicinin dolarının yüzde 59'u dağıtım, ancak yüzde 41'i üretime gitmektedir. 1870 - 1930 döneminde nüfus üç kat arttığı halde, satış işlerinde çalışanların sayısı 9 kat çoğalmıştır. Reklamcılık o kadar ileri gitmiştir ki, reklam firmaları psikolog, psikiyat, sosyolog çalıştırarak tüketicinin bilinç-altını etkilemeye koyulmuşlardır. Vance Packard'a göre, Şikago'da bir reklam ajansı, belli gıda maddelerinin satın alınmasını sağlayacak en iyi ikna metodunu bulmak ümidiyle, ev kadınlarının âdet devresini ve bunun psikolojik sonuçlarını incelemiştir.⁶⁹⁹ Bu psikologların, psikiyatrların, sosyologların ve ihtiyaçların üstünde bir satıcılar ordusunun verimli sayılmasına imkân yoktur.* Birçok halde en iyi beyinler, verimli olmayan alanlarda harcanmaktadır. Meselâ Schumpeter, en kabiliyetli avukatların emeğinin verimsiz faaliyetlerde israfını bu açıdan eleştirmektedir: «Avukatların yaptıkları işin önemli bir kısmı, devlet ve devlet organları ile iş mücadelesine gitmektedir... Sosyalist bir devlette, bu cins hukuki faaliyet için ne ihtiyaç, ne de yer olacaktır. Böylece sağlanacak tasarruf, avukatların ücretiyle ölçülemez. Aldıkları ücret önemsizdir. Önemsiz olmayan, en iyi beyinlerin çoğunun böyle verimsiz istihdanının yol açtığı toplumsal kayıptır. İyi beyinlerin ne kadar az olduğu gözönünde tutulursa, bunların başka iş alanlarına kaydırılması, sonsuz ölçüde önem taşıyabilir.»⁷⁰⁰

Bizde de, meselâ arazi mülkiyetinin düzenlenmemiş olması yüzünden, en değerli kişilerin emekleri israf edilmektedir. Şöyle ki, taşınmaz malların ancak yüzde 30'u tapuya kayıtlıdır. Yüzde 70'in ya kaydı yoktur ya da kaydı hukuki bir değer taşımamaktadır. Üstelik tapuya kayıtlı taşınmaz malların yüzde 90'ı il ve ilçelerdedir. Köysel yerlerdeki arazinin büyük kısmının mülkiyeti tartışmalıdır. Bir DPT araştırması, bu durum yüzünden Yargıtay'ın on bir hukuk dairesinden beşinin taşınmaz mal işleriyle uğraştığını, çeşitli suçların işlendiğini

*Colin Clark ve özellikle Fourastié, «tertiaire»deki aşırı genişlemeyi, teknik ilerlemenin ölçüsü saymıştır. Fakat en zengin toplumların dahi, nüfusun önemlice bir kısmının aşırı ihtiyaçlarını karşılayamadığı bir durumda, işgücünün parazit sayılabilecek faaliyetlerde israfı, teknik ilerleme ölçüsü sayılamaz. Nitekim Raymond Aron, *Sanayi Uygarlığı* adlı incelemesinde, hizmet sektöründeki bu büyük genişlemenin kalkınma hızını yavaşlattığını, Sovyetler Birliği'nde hizmet sektörünün ihtiyaçlar ölçüsünde tutulmasının ve ağırlığın sanayie verilmesinin hızlı kalkınmanın temel faktörlerinden biri olduğunu belirtmektedir. ABD dağıtım giderlerini arttırma, Sovyetler Birliği ise kısma çabasındadır. Sovyetler Birliği'nde malların dağıtım giderleri 1928'de toplam satışların yüzde 19,70'i iken 1940'ta yüzde 9,7'ye ve 1960'ta yüzde 6,7'ye düşmüştür.

ve ceza mahkemelerinin işlerinin arttığını yazmaktadır.⁷⁰¹ Eğer arazi mülkiyet sorunu çözümlenmiş olsaydı, bir sürü yargıcın ve avukatın emeği, boş yere israf edilmeyecekti. Arazi anlaşmazlıkları yüzünden cezaevleri dolmayacaktı. Rasyonel bir düzende, bu değerli yargıç ve avukatlar, verimli faaliyetlere yönelerek toplumun refahına katkıda bulunacaklardı.

Verimli olmayan bu tip insan gücü, toplumun ekonomik fazlasının bir kısmını yutmakta, fakat gerekli (essential) üretime doğrudan doğruya bir katkıda bulunmamaktadır. Bunların yanı sıra, gerekli üretime doğrudan doğruya katkısı olmamakla ve ekonomik fazlanın bir kısmını tüketmekle birlikte, bu üretimin sağlanması ve toplumun gelişmesi için yararlı başka bir insan gücü grubu vardır. Bunlar bilim adamları, araştırmacılar, doktorlar, öğretmenler, sanatçılar ve benzerleridir. Rasyonel bir toplumda bunların sayısı azalmayacak, aksine artacaktır. Bu tip insan gücünün, rasyonel bir toplumda yeri bulunmayan öteki tip insan gücünden ayırılması zor değildir.

Üçüncü tip potansiyel ekonomik fazla, ekonominin rasyonel olmayan israfı organizasyonunda gizli bulunmaktadır. Kapitalist toplumlarda, ekonominin gelişme yıllarında dahi geniş bir âtil kapasite bulunmaktadır. Meselâ refah yılları olan 1925 - 1929'da ABD'de kapasitenin ancak yüzde 80 ilâ 83'ü kullanılmaktaydı. Kullanılmayan kapasitenin 15 milyar dolar bir üretim kaybına yol açtığı hesaplanmıştır. Kalkınma Planı, Türkiye'de kurulu kapasitenin yüzde 60'ının kullanıldığını ileri sürmüştür. Bunun fakir bir ülke için ne kadar büyük bir kayıp olduğu açıktır. Ama tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerindeki «cüce» işletmeler, ister istemez bir âtil kapasite yaratılmasına yol açmaktadır. Firmalar arası rekabet, belli sektörlerde aşırı yığılmalar doğurmaktadır. Çok sayıda banka şubesi, çok sayıda petrol satış istasyonu, çok sayıda perakende satış yeri, bu anarşik gelişmenin örnekleridir. Ayrıca aynı metanın birtakım yakıştırma özellikler atfederek çeşitli adlar altında imalî, standardizasyonu engellemektedir. Yüzlerce ayrı model otomobil, yalnızca ambalaj ve adı farklı gıda maddeleri, ilaç vb. imalî, büyük işletmenin avantajlarından yararlanmayı önlemektedir. Bütün bu mallar, birkaç belli tipte ve en etkin büyük teşebbüslerde üretildiği takdirde, önemli bir üretim artışı ve büyük bir toplam tasarruf sağlanabilecektir. Nitekim savaş yıllarında ABD'de verimli işletmelerde israfları önleyerek rasyonel üretim yapma ihtiyacı duyulunca, millî gelir bir kata yakın artış göstermiştir.

Dördüncü tip potansiyel ekonomik fazla, koordinasyon ya da talep yetersizliği dolayısıyla uğranan üretim kaybında gizlenmiş bulunmaktadır. Koordinasyon yetersizliği, talep azlığı olan ya da işgücü tasarruf ettirici teknikler uygulanan işkollarında kısmî işsizliğe yol açmaktadır. Kısmî işsizlerin yeni işkollarına kaydırılması, planlı bir ekonomiye nazaran çok daha güç ve israfli olmaktadır. Talep yetersizliği ise, genel işsizliği doğurmaktadır. 1929 - 1938 döneminde, talep yetersizliği yüzünden ABD'de uğranılan kaybın 133 milyar dolar olduğu hesaplanmıştır. Talep yetersizliği, devletin silâhlanma gibi genellikle verimsiz harcamalarıyla giderilmek istenmekte, bu da kaynak israfına yol açmaktadır.

Görüldüğü üzere, gereksiz tüketim, verimli olmayan faaliyetlerin genişlemesi, mümkün olan seviyenin altında üretim yapılması gibi nedenlerle, teknik gelişmenin elverdiği hızda bir kalkınma engellenmektedir. Hızlı bir kalkınma, kaynakların dağılımını ve kullanıma biçimini rasyonel olarak düzenlemeyi gerektirecektir.

KLASİKLER NE DİYOR ?

Büyük klasik iktisatçıların şampiyonluğunu yaptıkları dâvâ, hızlı kalkınmaya elverişli, rasyonel bir düzenin kurulması idi. Onlar, kapitalizmin ve yükselen sanayi burjuvazisinin bunu gerçekleştirebileceği kanısındaydılar. Mevcut «feodal» düzeni, rasyonel olmadığı, üretim güçlerinin serbestçe gelişmesini ve hızlı kalkınmayı engellediği için şiddetle eleştirmekte, yeni kapitalist düzeni, bunu gerçekleştirme yolunda olduğu için savunmaktaydılar.

«Eski rejim», kaynakları israf etmekteydi. Bu rejimin en prestijli fonksiyonları ve kurumları parazit nitelikteydi. Adam Smith, kralın ve memurlarının «verimli olmayan» işçiler olduğunu, lord'ların harcamalarının genellikle çalışan insanları değil, aylakları beslediğini yazmaktaydı. Ricardo, sermayenin ya üretimin artırılmasıyla, ya da verimli olmayan tüketimin kısılmasıyla çoğaltılabileceğini belirtmekteydi. Ricardo'ya göre, büyük arazilere sahip feodal lord'un çıkarları, sanayici ve tüketicinin çıkarlarına daima karşıydı. Tarımda «azalan verimler» kanunu uyarınca, gıda maliyetlerinin yükselmesi, klasik iktisatçıları korkutmaktaydı. Böylece feodal lord'un gelirleri artacak, işçi ücretleri yükselecek ve kârlar azalabilecekti. Oysa sermaye birikiminin ve kalkınmanın başlıca kaynağını kârlar teşkil etmekteydi. Bu sebeple, Ricardo, üretim sürecine katkısı bulunmayan, fakat ekonomik fazlanın önemli bir kısmına el koyup, onu lüks tüketimde israf eden «parazit» arazi sahibi feodal lord'a karşı, kapitalist sınıfı mücadeleye çağırıyordu.

Demek ki, bugün «laissez-faire, laissez-passer» savunucusu liberaller diye dudak bükülen iktisatçılar, rasyonel ölçülerle, bir düzen değişikliğinin savunucusuydular, yani devrimciydiler. Bu düzen değişikliğini, kaynakların rasyonel biçimde kullanılmasını sağlayarak, hızlı kalkınmayı gerçekleştireceği için istemektedirler. Değişiklik, lafla yürütülebilecek bir iş değildi. Yeni düzenin temsilcisi, kapitalist sınıfın, eski düzenin egemen sınıfı olan feodal lord'ları tasfiyesi ile mümkün olacaktı.

Klasik iktisatçılar, ekonomik fazlanın israfına son vereceği ve üretim güçlerine en büyük gelişme yolunu açacağı inancıyla serbest rekabetten yanaydılar. Eski düzenin sınırlamalarından kurtulmuş bir sosyo-ekonomik çevrede, azamî kâr peşinde koşan müteşebbislerin, serbest rekabet yoluyla azamî üretim ve azamî yatırım yapacakları, üretim tekniklerini devamlı geliştirecekleri ve maliyetlerini devamlı düşürecekleri inancındaydılar. Azamî kâr çabası ve serbest rekabet, yalnız işçinin değil, kapitalistin de tüketimini gerekli düzeyde tutacaktı. Kapitalist çok çalışan, çok kazanan, fakat kazancının hemen hepsini yatıran müteşebbis kişi demektir. Böylece kaynakların en etkin biçimde tam kullanılması gerçekleşecekti. Yeni düzende, feodal düzendeki gibi, ekonomik fazlanın verimli olmayan toplumsal gruplar tarafından tüketilmesine yer yoktu. Opera şarkıcılarını ve müzisyenleri dahi, başkalarının üretimiyle yaşıyorlar diye verimli saymayan klasik iktisatçıların, israfa tahammülleri beklenemezdi. Kapitalist düzende de bankacı, tüccar gibi az sayıda verimli olmayan unsurlar bulunacaktı. Fakat bunlar kapitalist sistemle bütünlenerek, feodal düzendekinden farklı bir rol oynayacaklardı. Ekonomik fazlaya devlet dahi pek dokunamayacaktı. Adam Smith'e göre, kral ve nazırları, «toplumun istisnasız en büyük mürşifleri» idiler. Ekonomik fazlayı azamîleştiren ve rasyonel kullanılmasını sağlayan bir düzende, devletin müdahalelerden kaçınması yararlıydı.

Kapitalizmin gelişmesinin, klasik iktisatçıların öngördüğü şemaya ne ölçüde uygun düştüğü çok tartışma götürür bir ayrı konudur. Fakat klasik iktisatçıların eski feodal düzene karşı yeni kapitalist düzeni, asgarî kaynak israfıyla azamî kalkınma sağladığı için savundukları açıktır. Ve Batı'da kapitalist sınıf, hiç değilse yükseliş günlerinde, feodal düzeni tasfiye ederek ve kazandığını yatırıarak, üretim güçlerinin büyük ölçüde genişlemesini sağlamıştır. XIX. yüzyılın püriten İngiltere'sinde, müteşebbise cennet yolu, çok çalışmak, çok kazanmak, fakat lüks ve israftan titizlikle kaçınarak, kazandığını verimli yatırımlara yöneltmek sayesinde açılmaktaydı. Kraliçe Victoria dahi ipekli giymiyor, pamuklu ile yetiniyordu. Kapitalizm, daha sonraları, az sayıda dev şirketlerin ortaya çıkması, bunlarını serbest rekabeti kaldırarak piyasayı kontrol altına alması üzerine, azamî ekonomik fazla yaratma ve etkin kullanma açısından, feodal düzen gibi eleştirilebilecek duruma gelmiştir. Nitekim Prof. Baran, klasiklerin feodal düzeni eleştirdiği ölçülerle, Batı'da kapitalist düzenin kaynakları israf ettiğini ve üretim güçlerinin tam gelişmesini engellediğini ileri sürmektedir.

Şimdi aynı ölçülerle, prekapitalist düzenin kalıntılarını hâlâ tasfiye edemeyen Türkiye'deki kapitalist düzeni kalın çizgileriyle değerlendirmeye çalışalım:

Prof. Ahmet Kılıçbay, «milli gelirin aslı yaratıcıları»ndan söz etmektedir.⁷⁰² Milli gelirin aslı yaratıcıları kimlerdir? Bunlar, en geniş anlamıyla tarım ve sanayi gibi klasik iktisatçıların ölçüleriyle verimli alanlarda çalışanlardır. Ulaştırma, dağıtım ve bankacılık gibi hizmetlerde çalışanlar, tarım ve sanayiın girdi çıktılarını, en az külfetle, en iyi biçimde karşıdıkları ölçüde, bu verimli faaliyetlerin vazgeçilmez yardımcı kolları sayılabilirler.

Bu ölçüler içinde tarım sektöründen başlayalım. Sanayiın henüz pek az geliştiği Türkiye'de, tarım sektörü, milli gelir hesaplarımızın şişirilmiş hizmetler sektörü bir yana bırakılınca, en büyük faaliyet alanını teşkil etmektedir. Devlet İstatistik Enstitüsü'nün hesaplarına göre, 1961 üretim âmilleri fiyatlarıyla milli gelirin yüzde 36'sını tarım, yüzde 24,1'ini -inşaat dâhil- sanayi sağlamaktadır. Geri kalan yüzde 40 hizmetlerle ilgilidir.⁷⁰³ Hizmet sektörünün payı, rasyonel bir düzende meselâ yüzde 20'ye düşseydi, mevcut oranlar çerçevesinde tarımın payı yüzde 47,9 olarak bulunacaktı. Hizmet sektörü hiç hesaba katılmayıp yalnız tarım ve sanayi ele alınsa, toplam katma değerın yüzde 60'ını tarım sağlamaktadır.

Tarım sektöründe küçük arazi sahibi, ortakçı ve işçi olarak çalışanların çoğunluğu, ürettiklerinin pek azını tüketmektedir. Tarımda çalışanların üretiminin büyük kısmı arazi sahiplerine, tefecilere ve aracılara gitmektedir. Tarım sektörünün ekonomik fazlasından önemli bir payı, yabancı firmalar almaktadır. Bunu ihracat fiyatlarımızın seyrinde görebiliriz. Bütün az gelişmiş ülkelerde tarım ürünleri ihracat fiyatları, uzun vâdede düşme eğilimi göstermektedir. Üstelik Türkiye'nin bellibaşlı ihracat mallarının çok az sayıda yabancı firmanın kontrolünde bulunması, onların diledikleri fiyatı empoze edebilmelerini kolaylaştırmaktadır. Bu sebeple, ihracat gelirindeki artış, ihraç edilen miktar artışının çok altında bulunmaktadır. Devlet Planlama Teşkilâtı'nca bu konuda yapılan bir araştırmaya göre, 1951 - 1964 döneminde, ihracat fiyatlarımız düşmeyip sâbit kalsaydı, 5 milyar 808 milyon dolar gelir sağlayacaktık. Oysa fiyat düşmeleri yüzünden, ihracat bu dönemde ancak 4 milyar 800 milyon 164 bin dolar getirmiştir. Bu demektir ki, Türkiye, son 14 yılda ihracat kanalıyla 1 milyar 8 milyon dolar kaybetmiştir. Yıllık ortalama kayıp, 70 milyon dolardan fazladır.⁷⁰⁴ Bu miktar, az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelere ihracat yoluyla yaptıkları bir dış yardımdır.* Bu 1 milyar doların içinde, düşük ihracat fiyatı göstererek dövizlerin bir kısmını dışarıda bırakan ihracatçıların payını da hesaba katmak gerekir. Fakat genellikle, ihracat fiyatlarındaki düşüş, yabancı ülkeler firmalarına yaramaktadır. Yabancı firma komisyoncusu durumunda çalışan yerli ihracatçı, dış fiyatlardaki düşüşe rağmen, üreticiden aldığı malın fiyatını iyice kırarak, yine de yüksek kârlar sağlamaktadır. Meselâ 1964 yılında 100 bütün ihracatçısının 231 milyon 408 bin lira net kazanç sağladıkları hesaplanmıştır.

Yabancı firma - yerli ihracatçı ikilisinin gerisinde, üçüncü, dördüncü ve beşinci eli teşkil eden geniş bir araçlar grubu uzanmaktadır. Borçlandırma yoluyla, üreticinin ürününü ucuz fiyata kapatan çok sayıda tefeci, ihracata konu olan ürünlerde, ihracatçının komisyoncusu olarak çalışmaktadır. Zengince köylüler, köy bakkallarının sıvrılmışları, ufak kasaba tüccarları, büyük çiftçiler vb. bu tefeci ve aracı ticaretine katılmaktadır. Seyyar kapkacak, basma satıcısından, köylerde yumurta toplayıcısına kadar giden kalabalık bir aracı grup, tarım kesiminde dolaysız üreticinin yarattığı ekonomik fazlayı paylaşmaktadır. Tarımdan geçinen «merkantil» sektörü, yalnızca büyük tüccarlardan ibaret görmek hatâlıdır. Ekonomik fazladan aslan payını alan az sayıda toptancı, ihracatçı zümrenin gerisinde, bir aracı - tefeci ordusu yer almaktadır. Bunların ekonomik fazladan aldıkları adam başına ortalama

*İhracat mallarının fiyatları düşerken, ithalat mallarının fiyatları yükselmektedir. DPT araştırmasına göre, Türkiye, fiyat yükselmeleri yüzünden ithalatına 252 milyon dolar fazla para ödemek zorunda kalmıştır.

pay, bir hayli düşüktür. Fakat çok sayıda oldukları için toplam pay büyüktür. Türkiye’de tarımından geçinen «merkantil» sektörün genişliği ve ekonomik fazladan aldığı pay, hesaplanmış değildir. Fakat az gelişmiş ülkelerde tarımda yaratılan ekonomik fazlanın, bu sektörün toplam üretiminin yarısını bulduğu, hattâ birçok ülkede yarıyı aştığı ileri sürülmektedir.⁷⁰⁵ Klasik iktisatçıların deyimiyle, prodüktif olmayan, üretime bir katkısı bulunmayan çok sayıda asalak bir merkantil grup, direkt üreticinin sırtından geçmektedir.

Cüce işletmelerde ilkel tekniklerle çalışan üretici çoğunluğunun esasen prodüktivitesi ve geliri son derece düşüktür. Fakat sefalet şartlarına rağmen, direkt üreticilerin üretiminin önemli bir kısmı, merkantil sektör tarafından alınmaktadır. Ayrıca yarı feodal ya da kapitalist büyük işletmelerde, arazi sahibi, direkt üreticinin üretimine ortak olmaktadır.

Kalkınma için «kenir sıkamak»tan çok söz edilir. Oysa, görüldüğü üzere, üretici çoğunluğu kemerleri yüzyıllardır, sıkılabileceğinden çok daha fazla sıkmıştır. Anı böylece ortaya çıkan büyük miktardaki ekonomik fazla tarımın ve topyekûn ekonominin kalkınmasını gerçekleştirecek verimli yatırımlara değil, asalak bir merkantil zümrenin ve büyük arazi sahiplerinin tüketimini sağlamaktadır. Yarı aç çalışan bir üretici kitlesinin varlığı, büyük arazi sahiplerini de birçok halde rizikolu ve masraflı yatırımlara girişme zahmetinden kurtarmaktadır. Üstelik, tefecilik ve aracılık gibi merkantil faaliyetler, rizikolu ve semere vermesi uzun zamanı bağılı yatırımlardan çok daha güvenli ve kârlı bir alan olarak, büyük arazi sahiplerine de açık bulunmaktadır.

Merkantil sektörü besleyen kaynak, yalnızca tarımdan doğrudan doğruya aldığı ekonomik fazla değildir. Pazarların organize edilmediği ve tecrit edilmiş bulunduğu az gelişmiş ülkelerde, son derece çeşitli biçimlerde, önemli kârlar sağlanabilmektedir. Bu bakımdan ithalatçılık, yerli-yabancı firma mümessillikleri ve bayilikleri vb. en gözde faaliyetleri teşkil etmektedir. Geçici yoklukların yarattığı karaborsacılık, emlak ticareti, spekülasyon, her türlü komisyonculuk, döviz ve altın ticareti, devlet kapısında firmalar adına iş tâkipçiliği, ithalat perimleri ticareti, Amerikan pazarları, oto alım-satımı vb. kârlı faaliyet alanları yaratmaktadır. Karaborsacı büyük çimento, bayileri, çimento fabrikalarından daha yüksek kâr elde etmektedir. Bunların altında, sayıca çoklukları dolayısıyla geliri ve verimi düşük bir sürü perakende satış yerleri, seyyar satıcılar, «merkantil sektörün proleterleri» olarak yer almakta, daha doğrusu bu sektörün tarımdakine benzer biçimde «gizli işsiz»lerini teşkil etmektedirler.

Verimli alanlarda büyük başarı gösterecek en kabiliyetli kişiler, merkantil sektörün çekici alanlarına yönelmektedir. Fıneke israfının yanı sıra, böylece toplum için bir «beyin israfı» ortaya çıkmaktadır.

Sanayide bir iki firma köşebaşlarını tuttuktan sonra oraya yeni firmaların girmesi çok güç olduğu halde, merkantil sektör, yeni gelenlere açıktır. Bu sebeple, yıldan yıla burada yığılma çoğalmaktadır. Yığılma dolayısıyla merkantil sektörün ortalama geliri düşük gözüke bile, ekonomik fazladan aldığı toplam pay yüksektir. Bütün az gelişmiş kapitalist ülkelerde görülen bu durum için Meksikalı bir iktisatçı, «Ticaretin tarımdan daha büyük gelir sağlaması kabul edilemez. Hele tüccarların faaliyetinin tarımdakinden iki kat daha fazla gelir yaratması hiç kabul edilemez» demektedir.⁷⁰⁶ Prof. Ahmet Kılıçbay da, Türkiye için şu gözlemi yapmaktadır: «Ticaret, üretim faaliyetlerinin tamamlanması, yani üretilen malların müstehtak eline ulaşması için zoruridir. Fakat milli gelirin asli yaratıcılarının çok üstünde pay almaları sosyal adalete aykırı olduğu gibi sınaî kalkınmamızın hızlanmasını da önlemektedir. Zira Türkiye’de ticaret alanında biriken sermaye, üretken endüstrilerin gelişmesine hizmet etmekten ziyade, spekülatif faaliyetlere, bina inşaatına ve yoğaltım (tüketim) artışına, mal ve hizmetlerin fiyatlarının yükselmelerine sebep olmaktadır.»⁷⁰⁷ Gerçekten merkantil sektörde biriken sermaye, pek az ölçüde sanayie kaymaktadır. Sektördeki faal nüfusun büyük kısmını teşkil eden düşük gelirli «lumpen burjuva» unsurlar elinde sermaye sınırlıdır. Bu, çok sayıda kişiye dağılmış ufak sermaye, ancak ticaret alanında kârlı kullanıla-

bilir. İthalâtçı, toptancı gibi büyük tüccarlar -bu faaliyetlerini bırakmadan ve devletin sağladığı büyük olanaklar sayesinde- bir ölçüde sanayie yönelmişlerdir. Yalnız, ithalâta bağlı bu «montajcı» sanayi de, ithalâtçılıktan pek fazla ayrılmamaktadır.

Millî gelirin önemli kısmı, büyük tüccar, banker, sanayici ve büyük arazi sahibi gruplarının elinde toplanmaktadır. Prof. Enos'un hesaplarına göre, müteşebbis ve büyük çiftçi dediği gruplar, millî gelirin yüzde 32,2'sini sağlamaktadır. Daha önce de gördük ki, bu gelirin büyük bir kısmı yatırımlara değil, bir «mutlu azınlık»ın lüks ve israfına gitmektedir. Bu yüksek gelir gruplarının harcamaları, geniş ölçüde verimli olmayan sektörü beslemekte ve bu tip faaliyetlerde çalışanların sayısının artmasına yol açmaktadır.

Millî gelirden sağladıkları çok büyük payın pek az kısmını verimli yatırımlara yönelten bu varlıklı sınıflar, gelirlerinin bir kısmını, yurt dışındaki yaşantıları için, ya da bir «devrin» ihtimaline karşı geleceklerini sigorta altına almak için, yabancı bankalara aktarmaktadırlar. Türkiye'de, hayatının büyük kısmını yurt dışında geçiren, ikametgâhı Avrupa şehirleri olan birçok işadama türemiştir. Ayrıca, gazetelerin sosyete sütunlarına bir göz atmak dahi, yüksek gelirli ailelerin Türk parasını koruma mevzuatını hiçe sayarak yılın 3 - 5 ayını yurt dışında, Avrupa burjuvazisi ile yarışır bir tempoda geçirdiklerini ve Paris modaevlerinin en son «kreasyon»larıyla Türkiye'ye döndüklerini göstermeye yeterlidir. İsviçre emlak firmaları, Türk gazetelerine villâ satış ilânları vermeye başlamışlardır. Bu ilânlar, Türk zenginlerinin dış ülkelerdeki villâ taleplerinin önemli bir düzeye ulaştığını belirtisidir.*

Demek ki tarım üreticisinin sağladığı dövizin bir kısmı, büyük şehirlerde yaşayan yüksek gelir gruplarının dış ülkelerdeki tüketim harcamalarına ve «yatırımlarına» gitmektedir. Prof. Besim Üstünel, DPT'deki çalışmalarına dayanarak, dış ülkelerdeki bu harcamaların kaynaklarını şöyle hesaplamaktadır: «Şahsen yapabildiğim çok kaba tahminlere göre, 'serbest piyasada' döviz alış-verişi yılda 100 - 110 milyon dolar civarında (toplam döviz gelirlerimizin yüzde 20'si etrafında) oynamaktadır. Bunun 40 milyon dolarını yurt dışındaki işçiler ve yabancı turistler sağlamaktadır; 40 ilâ 70 milyon dolarını da bir grup ithalâtçı ve ihracatçılar.

Bu 100 - 110 milyon dolarlık dövizin 60 - 70 milyon dolarlık bir kısmı kaçak ithalâtın (40 - 45 milyon dolar), bedelsiz ithalâtın (10 milyon dolar) finansmanı ile Türk turist ve hacıların ihtiyacını karşılanmaktadır. Kalan 30 - 40 milyon dolarlık kısmı (ve ancak bu kısmı) «sermaye transferleri» için kullanılmaktadır.»⁷⁰⁸

Bu tahminlere göre, ithalât ve ihracat tüccarları, mevzuata aykırı çeşitli oyunlarla, yılda 60 - 70 milyon doları dış ülkelerde bırakmaktadırlar. Bu para ve dışarıdaki işçilerin gelirlerinden 40 milyon dolar, yüksek gelirli Türk'lerin ve ithalâtçıların «karaborsa» döviz ihtiyacını karşılamaktadır. 100 ilâ 110 milyon doları bulan bu «dış karaborsa» dövizlerinin 50 - 55 milyon doları, Türk turistlerinin yabancı ülkelerdeki harcamalarına ve lüks ithalâtın finansmanına gitmektedir. Geriye kalan 30 - 40 milyon dolar ise, Türk zenginlerinin villâ, hisse senedi, banka hesabı vb. gibi dış ülkelerdeki yatırımlarına yönelmektedir. Amerikan Kongresi'nin bir alt komisyonunun 1962 tarihli bir incelemesi, Güney Amerika zenginlerinin dışarıdaki plasmanlarının 10 ilâ 15 milyar dolara ulaştığını göstermiştir. Bizim zenginlerimiz de bu ölçülere varmasa bile, yılda 30 ilâ 40 milyon dolar hesabıyla dışarıda 400 - 500 milyon dolarlık bir plasman yapmışa benzemektedirler. Ayrıca, yabancı sermaye ortaklıklarının kâr transferleri hesaba katılmalıdır. Yabancı sermaye ortaklıkları şimdiden getirdiklerinden çok daha faslasını götürmeye başlamışlardır. Yerli sigorta şirketlerimiz dahi, büyük

*Yabancı emlak firmaları Türkiye'de villâ ilânları verirken, Türkiye'de çalışan yabancı firmalar, Türkiye'de çalışacak Türk mühendisi bulmak için yabancı gazetelere ilân vermektedir. Meselâ Türk Philips A. Ş. 300 bin tirajlı Alman gazetesi *Abendzeitung*'a eski Türkçe yazılarla donatılmış şu ilânı vermiştir: «İzmit'teki ampul fabrikası için *Türk vatandaşı olan* ve imalât,müdürlüğü ile işletme mühendisliği yapabilecek evsafıta iki mühendis arıyor» (*Yeni Gazete*, 16 Temmuz 1968).

Sağlık Bakanı ise, iki bin civarındaki Türk doktorunu yurda getirmek için Amerika'ya ricacı gitmektedir.

yabancı sigorta şirketlerinin komisyoncusu biçiminde çalıştıkları için, her yıl 20 - 25 milyon lira döviz kaybına yol açmaktadırlar.

Yüksek gelir gruplarının yurt içi yatırımlara gitmeyen büyük gelirleri için ikinci bir plasman alanı, tarımda ve tarım dışında arazi alım-satımıdır. Bu yüksek gelirler, yaygın bir arazi spekülasyonunu beslemektedir. Arazi spekülasyonu, birçok halde, ciddi sınaî yatırımlardan çok daha güvenli ve yüksek kârlı, zahmetsiz bir ticaret alanıdır. Banka kredileri ile de desteklenen gittikçe artan miktarda sermaye, bu tatlı ticaret alanında faaliyet göstermektedir. İlk bakışta düşünülebilir ki, arazi satanlar, sağladıkları geliri verimli yatırımlarda kullanabilirler ve arazi satışları dolayısıyla yapılan gelir transferi, yatırımlar açısından yararlı olabilir. Fakat görünüş odur ki, satışlar, genellikle tüketim amaçlarıyla yapılmakta ve alıcılar, çeşitli yollardan elde ettikleri ekonomik fazlayı, verimli yatırımlar yerine arazi spekülasyonunu beslemekte kullanmaktadırlar. Ayrıca banka kredileri ile de desteklenen arazi alım-satım furıyası, yatırım kaynaklarını kurutmaktadır.*

Yüksek gelir grupları, «dış ülkelere yatırımlar» ve arazi spekülasyonu dışında, gelirlerinin büyük kısmını gereksiz lüks tüketime harcamaktadır. Fakir Türkiyenin burjuvazisi zengin Batı'nın burjuvazisi ile tüketim yarışına girmiştir. Avrupaı pahalı eşya ile lebaleb dolu köşkler, villâlar ve apartmanlara milyarlarca lira yatırım kaynağının aktıldığı ileri sürülebilir. Yüzme havuzlu, sinema salonlu, Avrupa döşemeli milyonluk 50 bin villâ, sıfır verimli 50 milyar lira yatırım demektir.

Pahalı Amerikan ve Avrupa otomobilleri, deniz motörleri, yatlar ise, yüksek gelir gruplarının statüleri gereği yaptıkları ikinci bir israfı harcama biçimidir. Gazetelerin sosyete sütunlarını dolduran yüzbinklik partiler, milyonluk nişan ve düğünler, pahalı dünya gezileri, Dior elbiseler, yüksek gelir gruplarının israfının başka bir görüntüsüdür.

Türkiye'de kaynakların kullanılması, önemli bir ölçüde, bu yüksek gelir gruplarının harcamalarına göre biçimlenmektedir. Piyasa mekanizması, parasız milyonların iyi ve ucuz gıda, ucuz mesken ihtiyacına göre değil, para sahiplerinin lüks tüketim talebine göre yürümektedir. Bunun içindir ki, ülkenin demiri, çimentosu, inşaat işçisi, sosyal meskenlerden çok, lüks mesken inşaatına kaymaktadır. Bunun içindir ki, Prof. Haydar Kazgan'ın sözleriyle, sınaî imalâtın yüzde 50'si yalnızca 1 milyon kişiye hitap etmekte, «montajcı» sanayi, yüksek gelir gruplarının talebini karşılamaya yönelmektedir. Mekanizma şöyle işlemektedir: Devlet, lüks tüketimi malları ithalini yasaklamaktadır; ama yüksek gelir gruplarının -fiyatlar çok artsa bile- bu mallara olan talebi çok güçlüdür. İthal yasaklanan malların içeride üretilmesinin engellenmesi, ancak bu talebin ortadan kaldırılması, yani gelir dağılışının yeniden düzenlenmesi ile mümkündür. Sırtını bu yüksek gelir, dolayısıyla yüksek nüfus

*Arazi spekülasyonu, altın biriktirme gibi davranışların, bu konudaki yaygın kanının aksine, pek az, halde yatırım kaynaklarını azaltacağı tezini savunan Doç. Nuri Karacan, yine de sunları yazmaktadır: «Toprak tercihi bizâtihi tasarruf kaybını gerektirmese de, toprak tutumunun vasıtalı bazı tesirleri, cârî gelirde istihlâk temayülünü artırabilir. Tarım kesiminde toprak likit bir varlıktır. Toprak talebinin artması, toprağın likiditesini daha da artırır; toprağı teminat olarak gösterip borçlanma imkânı, toprak sahibini istihlâk harcamalarını arttırmaya sevk edebilir. Bu halde toprak tercihi, tarım sektörünün istihlâk harcamalarında bir artışa imkân verdiği için, reel tasarrufu azaltır. Gösteriş istihlâki yanında, bu sektöre has hızlı nüfus artışı ve kötü mahsul yılları da gözönüne alınırsa, toprağın likit bir varlık olmasının, bu sektörde istihlâki artırma ihtimali daha iyi anlaşılır.

Toprak tutma tercihindeki artışın muhtemel diğer bir tesiri, sanayi için yatırılabilir fonlar arzını azaltmasıdır. Toprak tercihi kuvvetliyse, toprak satın alımı amacıyla ikraz edilebilir fonlar arzı küçük ve inelastiktir. Bunun sonucu olarak toprak tercihi, tarım sektöründe faiz haddinin yüksek bir seviyede teşekkül etmesine, sınaî yatırımların finansman kaynağı için toprak satın almak isteyenlerle rekabet etmesine yol açar. Az gelişmiş ülkelerde sınaî yatırımları engelleyen riskin büyüklüğü, sınırlı piyasaların varlığı, dış tasarrufların yokluğu gibi reel âmillerde gözönüne alınırsa, yatırılabilir fonları kısıcı, faiz haddini yükseltici bir etken olarak, toprak tercihinin önemi daha da artar» (*Enflasyon ve Büyüme*, İktisat Fakültesi İktisadi Gelişme Enstitüsü Yayını, No. 6, s. 138). Karacan, 1950-1960 enflasyonunun, altın biriktirme ile lüks mesken, apartman inşaatını hızlandırarak kaynak israfına yol açtığı kanısındadır.

sahiplerine dayayan ve esasen aynı yaşantı içinde bulunan iktidarların, yüksek gelirlere dokunmak, haddi değildir. Bu yola gidilemeyince, kalkınmaya yarasız diye ithali yasaklanan gereksiz malların, yabancı ortaklar ya da patentlerle ve yüksek fiyatlarla Türkiye'de imali başlamaktadır. Türk özel sanayiinin bugünkü sıhhsiz gelişmesinin başlıca nedeni, gelir dağılışındaki büyük dengesizliğin yarattığı kaynak israfıdır. Deniek ki, dengeli gelir dağılışı, yalnız sosyal adalet açısından değil, kaynakların etkin kullanılışı açısından da zorunludur.

Demirel Hükümetinin imzasını taşıyan *Kalkınma Planı*, yüksek gelir gruplarının gereksiz tüketim talebinin yol açtığı kaynak israfından yakınmalarla doludur. Ama bunlar iktidarın yapısı gereği, boş yakınmalar olarak kalmaya mahkumdur. Plan'ın bu boş yakınmalarından birkaç örnek verelim:

«Kaynaklarıyla kalkınmaya katkıda bulunabileceklerin *milli iktisadi hedeflerle bağdaşmayacak alanlara yönelmeleri, sosyal itibarı yöneltmiş bir tüketim tarzını benimsemesi*, kalkınma üzerinde olumsuz etki yapmaktadır.»

«Türkiye'nin dünyanın ileri yüksek gelirli toplumlarıyla kurmuş bulunduğu yakın ilişkiler, toplumun tüketim seviyesini daha da yükseltici yönde etkilemektedir.

«Yüksek gelir gruplarının talebine cevap veren ve genellikle gösteriş saiki ile yapılan lüks tüketim, bu mal ve hizmetlerin daha yüksek oranda vergilendirilmesiyle kısılacaktır. Ancak bu amaçla uygulanmakta olan yüksek gümrük vergileri ve ithaldeki miktar kısıtlamaları, bu mal ve hizmetlerin yurt içi fiyatlarının yükselmesine ve böylece bu tip üretimin câzip bir yatırım sahası hâline gelmesine yol açmaktadır. Uzun vâdede kıt yatırılabilir kaynakların lüks tüketim malı üretimine yönelmesi daha sakıncalıdır.»⁷⁰⁹

Bu sözler bir aczin itirafından başka bir şey değildir. Plan, lüks mesken inşaatının kısılmasını istemiştir, ama lüks mesken inşaatının arttığını kaydetmekten öte bir şey yapamamaktadır. Plan, «montaj sanayiinde yeni izinler verilmesin» demiştir, sonra bu alandaki hızlı gelişmelerden yakınmakla yetinmiştir. «Planda ya da programlarda öngörülmemiş iç tüketim eğilimlerini teşvik edici yabancı sermaye girişimlerine izin verilmeyecektir»⁷¹⁰ buyurulmuştur. Ardından binek otomobilleri, televizyon, Avrupa biraları müsaadeleri gelmiştir. Plan, özel teşebbüsün makina imalini öngörmüştür. Ama makina imalât sanayiinde yalnız «buzdolabı, çamaşır makinası vb. tüketim mallarının üretimi Plan tahminlerini oldukça aşmış bulunmaktadır.» Makina imalât sektöründe, beklenen yatırımların yüzde 18 kadarı gerçekleşmiştir.⁷¹¹

Örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ama gelir dağılışındaki dengesizlik ve yüksek gelir gruplarının gereksiz tüketim talebi var oldukça, fıkaranın «sende bu ense, onda bu para bulundukça daha çok tokat yersin» örneği, kaynakların Plan deyimiyle, «milli iktisadi hedeflerle bağdaşmayacak alanlara yönelmeleri» sürüp gidecektir. Kraliçe Victoria'nın ipekli yerine pamuklu giydiği, püriten İngiliz müteşebbislerinin yüksek kârları lüks tüketime harcamaktan utandıkları günler, çok gerilerde kalmıştır. Üstelik, yüksek gelir gruplarının Batılı zenginleri taklit eden yaşantısı, orta gelir gruplarına doğru yayılmaktadır. Kamu ve özel kesimdeki yüksek ücretli personel, orta ve ortanın üstündeki serbest meslek sahipleri, Anadolu'da sıvrılan küçük sanat ve ticaret erbabı, orta çiftçiler pahalı otomobiller, sayfiye evleri ve diğer dayanıklı lüks tüketim mallarına karşı artan bir talep göstermektedir. Bu tutumun, tasarruf ve yatırım kaynaklarını kuruttuğu açıktır. Kalkınma Planı, bu gelişmeyi şöyle belirtmektedir: «Şehirlerde, sayı ve çeşit bakımından çoğalan ve hızı artan modern haberleşme araçlarıyla dış âlemle sıklaşan ve yakınlaşan ilişkilerin sonucu yeni tüketim kalıpları benimsenmekte ve buna bağlı olarak refah kavranı ve seviyesi için erişilenin çok üstünde bir istek doğmaktadır. Türk toplumu, gün geçtikçe daha çok ve daha yukarı nitelikteki unsurları kendisinin tabii bir ihtiyacı olarak görmektedir.»⁷¹² Ne var ki, ekonomi, yatırımları azaltan bu tip tüketim talebini uzun süre karşılayabilecek güçte değildir. *İlk Kalkınma Planı*'nda sağlanabilen ortalama tüketim artışı yüzde 1,3'tür. Yüksek ve orta gelir

gruplarının artan tüketimi, yalnız yatırımları değil, milyonların tüketimini kısma pahasına mümkün olmaktadır. Zengin kapitalist ülkeler için bugün «tüketim toplumu» deyinir kulanılmaktadır. Fakir Türkiye ise, kalkınmak istiyorsa, tüketim değil, yatırım toplumu olmak zorundadır.

Yüksek gelir gruplarınca kaynakların israfı sorununun bir başka yönü, devletin kalkınma harcamalarının, yerli yabancı firmaların gelirini arttırması ve bunların israflarını beslemesidir. Hint iktisatçıları, bu olayı hayretle keşfetmişler ve «U Sektörü»⁷¹³ adıyla az gelişmiş ülkeler literatürüne geçirmişlerdir. «U Sektörü» deyimiyle, kalkınma harcamalarıyla genişleyen «yüksek gelir grupları» sektörü kastedilmektedir. Konuyu ilk ortaya atan iktisatçı B. V. Krishna Murti, *Plan ve U Sektörü* adlı yazısında, kalkınma harcamalarının kârları ve yüksek ücretleri hızla çoğaltarak U Sektörü'nü geliştirdiğini ileri sürmüştür. U Sektörü'nün genişlemesi, lüks villalar, otomobiller, pahalı süs eşyaları gibi gösteriş harcamalarını geniş ölçüde arttırmıştır. Bu gösteriş harcamaları, yatırımlar için gerekli kaynakları yutmıştır. Fabrikalar yerine, ithal malı eşya ile süslenen lüks köşkler mantar gibi yerden bitmiştir.

Başka bir Hintli iktisatçı, *U Sektörü'nün Doğuşu* adlı yazısında, U Sektörü'nün gelişmesiyle nasıl korkunç bir lüksün, bina ve arazi spekülasyonunun ortaya çıktığını hatırlatmış ve bu durumda kalkınma için emekçileri kemer sıkmaya çağırmanın sonuç vermeyeceğini belirtmiştir. İktisatçı J. D. Sethi ise, U Sektörü'nün büyümesinin, intelligentsia arasında büyük bir öfke ve hoşnutsuzluk yarattığını ortaya koymuştur.*

U Sektörü olayı, günümüzde tutucular koalisyonu egemenliğindeki bir karma ekonomi denemesinin nasıl bir çıkmazda olduğunu göstermek bakımından dikkat çekicidir. Kalkınma harcamaları, U Sektörü'nün değil de devlet teşebbüslerinin kârlarını arttırsaydı, bu kârlar yeni verimli yatırımlara gidecek ve U Sektörü çıkmazı ortaya çıkmayacaktı.

Yüksek gelir gruplarının aşırı tüketimi, hizmetler sektöründe de, verimli olmayan işçilerin sayısını arttırmaktadır. Bunlar, aşçı, hizmetçi, mürebbiye, garson, bahçıvan, şoför, kedi, köpek ve at bakıcıları vb. gibi kişisel hizmetler için bol sayıda işgücü kullanmaktadır. 1965 genel nüfus sayımı örnekleme sonuçlarına göre, Türkiye'de hizmetçi, aşçı vb. sayısı 224.358'i bulmaktadır.⁷¹⁴ Gece klüpleri, bu gelir gruplarının artan talebi dolayısıyla, hızla çoğalmakta, ünlü yıldızlar –sesleri olsun olmasın– şarkıcılığa yönelmektedir. Böylece, şarkı

*Az gelişmiş ülkeler burjuvazisi hakkında Frantz Fanon'un insafsız ve sert eleştirisi hatırlanmalıdır: «Bir milleti değiştirme misyonu söz konusu değildir. Söz konusu olan, bugün yeni-sömürgecilik maskesini takarak kendini gizlemek zorunda kalan bir kapitalizme, idealsiz aracılık hizmeti yapmaktır. Millî burjuvazi, Batı burjuvazisinin iş ajanı rolünü oynamaktan, hiçbir komplekse kapılmadan vakar içinde hoşnutluk duyar. Bu paralı rol, bu maşalık görev, söz konusu bu dar görüşlülük, bu ihtirastan yoksunluk, burjuvazinin tarihi misyonunu yerine getirmekte gösterdiği ehliyetsizliği temsil eder.»

«Burjuvazi, vatan toprağının sağladığı kârları yabancı bankalara yatırmakta tereddüd etmez. Buna karşılık, önemli paralar, gösteriş için, otomobiller, villalar ve iktisatçıların az gelişmiş burjuvaların özellikleri olarak belirttikleri bütün şeyler için harcanır.»

«Avrupa'ya yaslanan burjuvazi, durumdan faydalanmaya kesinlikle karardır. Halkın sömürülmesinden sağlanan büyük kârlar, Avrupa'ya ihraç edilir. Genç millî burjuvazi, kendi kurduğu rejime, yabancı şirketlerin gösterdiğinden daha az güven besler. Vatan toprakları üzerinde yatırımı reddeder, onu koruyan ve besleyen kendi devletine karşı, belirtilmesi gerekli şaşılacak bir nankörlük gösterir. Avrupa'da yabancı borsa değerleri satın alır ve hafta sonu tatilini Paris ya da Hamburg'ta geçirir. Bazı az gelişmiş ülkelerin millî burjuvazisi, tutumuyla, her vurgundan sonra arkadaşlarının payını cebe atan ve akıllıca emekliliğini hazırlayan çete mensuplarını hatırlatır. Bu durum, millî burjuvazinin az çok bilinçli biçimde, uzun vâdede nasıl olsa kaybedeceğini düşünerek davranışını gösterir. Durumun sonuna kadar devam edemeyeceğini anladığından ondan azami faydalanmaya çalışır.»

«Millî burjuvazi, başından itibaren aracı faaliyetlere yönelir. Onun kudretinin temelini, ufak alım-satım ve ticarete gösterdiği beceriklilik ile komisyonculuktaki kabiliyeti teşkil eder. Onun parası değil, işbirliği çalışır. Yatırım yapmaz. Gerçek bir burjuvazinin doğması ve gelişmesi için gerekli olan sermaye birikimini gerçekleştirmez. Mevcut temposu ile, ruşeym hâlindeki bir sanayileşmeyi sağlamak için yüzyıllara ihtiyacı olacaktır ...

Eğer iktidar, memleketi yerinde saymaktan kurtarmak ve onu dev adımlarla ilerleme ve gelişmeye yönlendirmek istiyorsa, her şeyden önce, ticaret ve hizmetler sektörünü millileştirmelidir» (Frantz Fanon, *Les Damnés de la Terre*, Paris 1961, s. 113 - 134).

yazıcısı, bestecisi, çalgıcısı, okuyucusu ile şüpheli zevkte bir eğlence piyasası büyükmektedir. Pahalı klüplerde, birkaç yüz kişiye şarkı okumanın milyonlara hitap eden beyazperdeden çok daha kârlı bir faaliyet hâline gelmesi. U Sektörü'nün bu alandaki harcamalarının çok aşırı ölçülere ulaşmasının sonucu olsa gerektir. Gece klüpleri gibi, lüks lokantalar, devlet fonları ile kurulan lüks oteller, klüp kisveli kumarhaneler, lüks meyhaneler bol sayıda personeli ile U Sektörü'nün hizmetindedir. Artan sayıda modaevi, Paris'ten getirdiği modeller, malzemeler, yerli-yabancı manken kız ve garsonlarla, U Sektörü'nün giyim ihtiyacını karşılamaktadır. Yeni yeni güzellik salonları mantar gibi yerden bitmektedir. Güzellik inü-stahzaratı imal eden dünyaca ünlü Helena Rubinstein, Elizabeht Arden, Orlan, Max Factor ve Ayer gibi firmalar, Türkiye'de faaliyet göstermektedir.* Ayrıca U Sektörü gelişikçe, sosyete doktorları, psikiatrlar, sosyete klinikleri, sosyete özel okulları, sosyete berberleri, ayakkabıcıları, mücevhercileri, lüks mobilya satıcıları vb. çoğalmaktadır. Bir an için 1940 - 1950 İngiltere'sinde olduğu gibi, Türkiye'de eşit değil, fakat âdil bir gelir dağılımının gerçekleştirildiğini farz edersek, zengin sınıfların lüks tüketim talebinin yarattığı bu verimli olmayan faaliyetler, talep yetersizliğinden, onbinlerce personeliyle birlikte bûhrana sürüklenecektir.

Ekonomik fazlayı israf eden yalnız merkantil sınıf ve ondan türeyen yüksek gelir grupları değildir. Devlet de verimli olmayan gereksiz harcamaları ile, yatırımlara yönelebilecek ekonomik fazlanın bir kısmını tüketmektedir. Bu bakımdan ilk akla gelen 4 milyar lirayı aşan millî savunma giderleridir. Karşılık paralar ve yıl içinde transferlerle, bu miktar, 6 milyar lirayı bulabilmektedir. Türkiye, NATO gereği ve biraz da savunma gücünü asker sayısında gören zihniyetin sonucu, yarım milyondan fazla kişiyi silâh altında tutmaktadır. Savunma bütçesindeki ödeneğin yüzde 95'i bu yüksek sayıdaki kuvvetin personel giderlerine harcanmaktadır. Ateş gücü ile hareket kabiliyetini sağlayacak silâh, araç, teçhizat ve inşaat ihtiyaçlarına ancak yüzde 5 civarında bir ayırım yapılabilmektedir.

NATO ülkeleri arasında nüfusuna oranla en yüksek sayıda asker besleyen ülke, yüzde 1,7 ile Türkiye'dir. ABD'de bu oran yüzde 1,6, Batı Almanya'da yüzde 0,8, İngiltere'de yüzde 0,8, Fransa'da yüzde 1 ve İtalya'da yüzde 0,7'dir. Sayı bakımından Batı Almanya'da asker sayısı 440 bin, İngiltere'de 437 bin, İtalya'da 376 bin, Kanada'da 107 bin, Fransa'da 522 bin ve Türkiye'de 560 bindir.⁷¹⁵

NATO ve özellikle ABD, Türkiye'yi bir «ucuz asker deposu» olarak görmektedir. Kongre'den dış yardımlar, «Ucuz askerler sayesinde şu kadar milyon dolar tasarruf sağlıyoruz. Onların yokluğunda Amerikan asker sayısını arttırmak gerekecek. Bu, çok pahalı

*Tercüman gazetesi bu konuda şu bilgiyi vermektedir: «Türkiye'de kadınlar, kullandıkları güzellik müstahzaratı için bir yılda 50 milyon lira ödemektedirler. Ayrıca güzellik müstahzaratı için gerekli hammaddenin yurt dışından temini için yılda yaklaşık olarak 3,5 milyon liralık döviz tahsis edilmektedir. Bu rakama kaçak olarak gelen ve Amerikan pazarlarında satılan güzellik müstahzaratı ile güzellik enstitülerine ödenen para dâhil değildir (Avrupa gezirlerinde doğrudan doğruya alınan tuvalet malzemesi de hesap dışıdır. -D. A.-).

Dünyanın tanınmış güzellik müstahzaratı imalcisi olan Helena Rubinstein, Elizabeth Arden, Orlan, Factor ve Ayer'in memleketimizde bulunan mümessillikleri de bütün hammaddelerini dışarıdan getirtmektedirler. Hammaddelerinin hürada birleştirilmesi için firmanın kimyageri de şehrimize gelmekte ve imalât büyük bir gizlilik içinde yapılmaktadır.»

«Sürme'nin fiyatı artınca ismi de değişmiş ve alım-satım sırasında sürme'ye 'Eye-Liner' denilmeye başlanmıştır. Kadınların eskiden kullandıkları allık da tarihe karışmış ve yerini likitler almıştır.»

«Amerika, Fransa ve İngiltere'de yapılan güzellik müstahzaratı ile Türkiye'de yapılanlar arasında bir fark olmadığını ifade eden ilgililer, formüllerin aynı olduğunu belirterek, 'Dışarıdan ambalajlı olarak getirilecek güzellik müstahzaratı pahalı olacağından, Türkiye'de tutunamaz. Zaten biz de burada imal ettiğimiz ruj, rimel, far, krem, likit hâlinde allık, yüz sütün ve Eye-Liner'lerin ambalajlarına Türk Malı anlamına gelen T. M. rûmû-zunu koynamaktayız' demişlerdir.

«Öte yandan, kadın süs eşyası satışının daha kârlı oluşundan, pek çok eczane ilâç yerine ruj, pudra gibi güzellik müstahzaratı satmayı tercih etmektedir» (Tercüman gazetesi, 21 Eylül 1968).

olun)* gerekçesiyle geçirilmekte ve büyük sayıda asker besleme, dış yardımların bir cins şartı hâline gelmektedir. Ne var ki, yüksek asker sayısı, kalkınmaya ayrılabilir fonları azaltmaktadır. Asker sayısını azaltmakla sağlanabilecek fonlar, makina sanayiinde, makina imal eden makinalar sanayiine yönlendirildiği ve sanayileşmemizi gerçekleştirdiği ölçüde, Ordu'yu zayıflatmak şöyle dursun, güçlendireceği açıktır. Zira günümüzde güçlü ordu, güçlü sanayi demektir. Son zamanlarda güç kazanan milli savaş sanayi kurma fikri, önce gerçekten sanayileşmedikçe, pahalı bir fantezi olarak kalmaya mahkûmdur. Bu sebeple, silâh altındaki asker sayısının azaltılması gerekli görülmektedir. Amiral Sezai Orkunt, silâhlı kuvvetler toplam asker sayısını 300 bine indirmekle 1,6 milyar lira tasarruf sağlanacağını hesaplamaktadır. 300 bin kişilik ordu ile Türkiye, yine komşularından çok güçlü olacaktır. Sezai Orkunt, durumu şöyle değerlendirmektedir: «Kuvvet yapımında, Şimal komşumuzu düşünürsek, bugünkü kuvvet miktarı dahi çok azdır ve hiçbir zaman eşit bir kuvvet yaratmaya imkân yoktur. Diğer komşulara nazaran ise, mevcut kuvvet, en aşağı ikisinin mecmuu kabiliyetinden çok fazladır.»⁷¹⁶ Kısaca, savunma gücünü azaltmadan, yatırım fonlarını arttırmak mümkün sayılabilir.

Yalnız Milli Savunma Bütçesinden değil, öteki cârî bütçe harcamalarından da tasarruflar yapmak düşünülebilir. Meselâ kamuoyunun, dış görünüşü ile çok başarılı saydığı Karayolları Genel Müdürlüğü masraflı bir idaredir. 1968 bütçesinde karayolları ödeneği 1 milyar 569 milyon liradır. Oysa Türkiye'nin artık bellibaşlı yol ihtiyacı karşılanmıştır. DPT'nin hesapladığına göre, karayolu şebekesinden ancak yüzde 14 oranında yararlanılmaktadır, yani büyük bir âtil kapasite yaratılmıştır. Bu durumda, karayollarının yol bakımına önem veren nisbeten ufak bir teşkilât hâline getirmek gereklidir. Nitekim Maliye Bakanlığı ve DPT, bu yolda başarısız çabalar göstermiştir. Bir OECD raporu da aynı tavsiyede bulunmuştur: «Büyük kasabalarda yol ihtiyacı karşılanınca, teşkilâtta yol planlama ve inşaatında âtil kapasite ortaya çıkmıştır.... Kısıntı güçtür, fakat yapılmalıdır. Yatırım, az trafik olan yollara değil, yüksek öncelik tanınan başka alanlara yönlendirilmeli ve ancak ekonomik bakımdan mânidar olan yol projeleri için yatırım yapılmalıdır.»⁷¹⁷ Burada da bürokrasinin haksız direnmesini yenecek güçte ciddi bir hükümet için, önemli tasarruf kaynağı yatmaktadır. Keza 1968 ödeneği 2 milyar 364 milyon lirayı bulan Devlet Su İşleri'nin giriştiği büyük yatırım projelerinin isabetli olup olmadığı tartışma konusudur. Sulama şüphesiz verimli bir yatırımdır. Yalnız sulama işlerine büyük paralar harcanmış, pek az verim elde edilmiştir. Bu sebeple, sulama işinde şimdilik ölçülü gidip, tasarruf edilen fonları bir an önce sanayileşmeyi gerçekleştirmekte kullanmayı öneren ve bugünkü tutumu israf sayan iktisatçılar vardır. Dünya Bankası uzmanlarından J. Adler, daha başlangıçta, israf tehlikesini belirtmiştir. Bu alanda da verimli yatırım fonları yattığı düşünülebilir. Hattâ 3 milyarı aşan Eğitim Bütçesi'nde, eğer köydeki çocuklar okuma-yazmayı unutmak için öğreniyorlarsa, orta öğretim verimli olmayan kişiler yaratıyorsa, büyük bir israfın varlığı ileri sürülebilir. Bu durumda, Prof. Mümtaz Turhan'ın «yüksek kalitede uzman yetiştirelim, kütlenin okuyup yazma öğrenmesine önem vermeyelim» biçimindeki «aristokrat» eğitim görüşü dahi haklı bulunabilir. Nitekim UNESCO ve Batı çevrelerinde «kalkınma için okuma-yazma gerekli değil» görüşü güç kazanmaya başlamıştır. Amerikalılar, ülkelerinde 1890 yıllarında vuku bulan tarım ihtilâlinin, büyük çoğunluğu okuma-yazma bilmeyen bir nüfusla gerçekleştirildiğini hatırlamaya koyulmuşlardır. UNESCO, az masraflı «fonksiyonel» okuma yazma projelerine yönelmiştir. The Economist, Batı çevrelerindeki bu yeni eğilimleri şöyle

*Ucuz yabancı asker sorununu bizi Amerikan generallerinin ne zihniyetle ele aldığının utandırıcı bir örneğini, Kore Askeri Müşavir Grubu Komutanı General W. L. Roberts, 5 Haziran 1950'de New York Herald Tribune muhabirine verdiği demeçte ortaya koymuştur. Generalin sözleri şöyledir: «Kore Askeri Müşavir Grubu savaşta pişmiş 500 Amerikalı subay ve adamın sizin için silâh atacak 100 bin kişiyi yetiştirerek gerçekleştirdikleri zekice ve yoğun bir yatırımın canlı örneğidir.... Kore'de Amerikan vergi mükellefi, bu ülkede yatırılmış sermayeyi koruyan mükemmel bir bekçi köpeği olan bir orduya sahiptir. Asgari maliyetle azami sonuç elde edilmiştir.»

değerlendirmektedir: «Gerçek şudur ki, ticaret merkezlerinden uzak kapalı ekonomi şartları içinde yaşayan tarım toplulukları, okuma-yazmaya pek az değer verir. Okuma-yazma öğrenme, bir müzik aleti çalmayı başarma gibi ilginç bir iş, ama ormanda bundan daha az yararlı bir iş sayılmaktadır. Böyle bir çevrede okuma-yazma öğrenenler, okuldan ayrıldıktan beş yıl sonra bildiklerini unuturlar.»

«Bu gibi olaylar, hükümetleri ve uzmanlarını giderek şu düşünceye itmiştir: Fakir ülkeler, okuma-yazma öğretmeyi toplumun bireye borçlu olduğu bir insan hakkı sayma iktidarında değildir. Eğer bunlar kıt kaynaklardan en yüksek kalkınma potansiyeli sağlamak istiyorlarsa, eğitim bütçelerinden daha yüksek verim almak zorundadırlar.»⁷¹⁸ The Economist'e göre, bir çocuğa tam okuma-yazma öğretmek 6 ilâ 8 yıl almaktadır. Bir yetişkin için ise 2 yıl yeterlidir. Yani 1 çocuğa karşı 3 ilâ 4 yetişkin eğitilebildiğinden, bu yola gitmek verimlidir.

Batı çevrelerinin okuma-yazma konusundaki bu yeni görüşlerini paylaşmakta değiliz. Belirtmek istediğimiz, sadecce, 3 küsur milyar liralık eğitim bütçemizde büyük israfların var olabileceğidir. Kanımız odur ki, mevcut bütçelerimizde 2,5 ilâ 3 milyar liralık gizli bir yatırım fonu vardır. Bugün israf edilen bu fonu, devrimci iktidarlar, yatırımlara kaydırabilirler. Ayrıca, Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu gibi kuruluşlarda biriken «mecburi tasarruflar»ın önemlice bir kısmının lüks taşınmaz mallara yatırıldığı, iktisadi devlet teşebbüslerinin büyük yatırım fonları yaratabileceği halde yaratmadığı hesaba katılmalıdır.

İKTİSADÎ SEFERBERLİK

Peki, yüksek gelir gruplarının kaynak israfı nasıl önlenecektir? Millî gelirden sağlanan yüzde 32,2 payın, hiç değilse diyelim yüzde 20 kadarı nasıl verimli yatırımlara yönlendirilecektir? Teknik açıdan dahi, bu, çözümü hayli güç bir sorundur. Villâ, köşk inşasında kullanılan işgücü, çimento, demir vb.'nin fabrika inşaatına kaydırılması kolaydır. Kaynakların arazi spekülasyonuna kayması da, bu ticaret durdurularak önlenebilir. Keza dış ticaret gelirlerinin kontrol altına alınması teknik açıdan güç değildir. Yabancı şirket kârları sınırlandırılabilir ya da millileştirme yoluyla topluma maledilebilir. Meselâ Meksika'da petrol üretimi, Venezuela'ya nazaran birkaç kat azdır. Ama bu ülkenin 1938'de millileştirilmiş petrol sanayii (Pemex), Venezuela'dakine yakın bir gelir sağlamaktadır.⁷¹⁹ Çünkü yabancı şirket kârı, topluma maledilmiştir. Güçlük, yüksek gelir gruplarının gereksiz harcamaları ile iyice genişleyen verimli olmayan hizmetler sektörünün varlığıyla ortaya çıkmaktadır. Bu sektördeki bol sayıda işgücü, yüksek gelir gruplarının ekonomik fazladan yaptığı transferlerle gelir elde etmektedir. Bu transfer durdurulunca, önemli ölçüde bir işsiz kitlesi ortaya çıkacak ve verimli olmayan bu unsurları, -tatlı kazanca almış bu kişileri başka iş alanlarına kaydırma güçlüğü gözönünde tutulursa-, belki de toplumca beslenecektir. Bu takdirde, ekonomik fazla, yine eskisine yakın biçimde verimli olmayan bu işgücünün tüketimine giderek israf edilecektir. Tarımda yaratılan ekonomik fazladan aldığı payla geçinen çok sayıda merkantil zümre için de aynı durum mevcuttur. Bunun dışında ikinci bir güçlük, tarım sektöründe ekonomik fazlanın seferber edilmesinde ortaya çıkmaktadır. Gördük ki, köylü kütlesi, tefeci, aracı, arazi sahibi sömürüsü altında kemerleri sıkabileceğinden çok sıkılmıştır. Ürettiği ile tükettiği arasında büyük fark vardır. Ekonomik fazla dediğimiz bu farkı, tefeci, aracı, arazi sahibi paylaşmaktadır. Arazinin topraksız ve az topraklı köylüye dağıtılması ve pazarların organizasyonu yoluyla ekonomik fazlayı, arazi sahibi, aracı ve tefeci elinden kurtarmak mümkündür. Fakat geçmiş denemeler göstermektedir ki, bu takdirde, ekonomik fazlanın büyük kısmı, sömürü düzeninin ağır baskısı altında kemerleri iyice sıkılmış olan köylü kütlesinin tüketimi arttırmasına gitmektedir. Bu iyi bir şey sayılabilir. Ne var ki, az sayıda insan elinde toplanan ekonomik fazla, büyük bir miktar teşkil

ettiği halde, milyonlarca aile arasında paylaşıncı, her aileye ufak bir pay düşmektedir. Bu sebeple tüketim artışı, oldukça sınırlı kalmakta ve köylünün durumunda niteliksel bir değişiklik olmamaktadır. Nüfus artışı ve işletmelerin yeniden bölünmesiyle, köylü tüketimindeki artış kısa sürede son bulabileceği halde, ekonomik fazla ortadan kalkacak ve şehirlerin işesi tehlikeye girebilecektir. Meselâ Türkiye’de üretilen buğdayın yarısından fazlasının çiftçi ailelerinin yüzde 10’u tarafından üretildiği ve piyasaya buğday sunan çiftçilerin bunlar olduğu hesaplanmaktadır.⁷²⁰ İyi planlanmamış bir toprak reformunun üretimi azaltması ve şehirleri buğdaysız bırakması mümkündür. İhtilâl Rusyası bunu yaşamıştır. İhtilâlden önce, toplam ekmeklik buğdayın yarısını asilzâdeler ve zengin köylüler (kulak) üretmekteydi. Pazara sunulan buğdayın yüzde 47’sini asilzâdeler ve yüzde 34’ünü kulaklar sağlamaktaydı. İhtilâl günlerinde, köylüler, kendiliklerinden asilzâdelerin topraklarını işgale koyulmuşlar ve toprak reformunu gerçekleştirmişlerdir. 1926 - 1927 yılında, üretimin yüzde 85,3’ünü orta ve küçük çiftçiler, yüzde 13’ünü kulaklar yapmaktadır. Ne var ki, köylüler, yüzde 85,3 üretimin ancak yüzde 11,2’sini pazara sunmuşlardır. Kulaklar üretimlerinin beşte birini pazarlamışlardır. Böylece, şehirlere gelen buğday, ihtilâl öncesine göre yarıyariye azalmıştır. Araştırmacılar, ihtilâlden sonra Çin’de ve Doğu Avrupa ülkelerinde, daha ufak ölçüde de olsa, benzer durumların ortaya çıktığını belirtmektedirler.⁷²¹

Görüldüğü gibi, israf edilen ekonomik fazlanın seferber edilmesi, teknik açıdan dahiçetin bir iştir. Kaldı ki, her şeyden önce bu, politik bir sorundur. Türkiye’de bugün ekonomik kaynaklar, kalkınmamızı engelleyecek biçimde çok kötü kullanılmaktadır. Ama kaynakların kötü kullanılışından yararlanan ve bunun devamını isteyen bir güçlü sınıflar koalisyonu vardır. Geniş merkantil sektörü peşinden sürükleyen ve toplumda hayli yaygın bir desteği olan bu tutucular koalisyonu, yürürlükteki düzeni sürdürmek için her çareye başvuracak, üstelik kudretli dış çevrelerden destek bulacaktır. Bu şiddetli direnmeye rağmen, kalkınmamızı engelleyen düzenin değişmesi, değişiklikten yana bütün güçlerin ortak mücadelesıyla gerçekleştirilebilecektir. Demek ki, hızlı bir kalkınma, israf edilen ekonomik fazlayı verimli yatırımlara yönleltmeyi sağlayacak biçimde, bir düzen değişikliği demektir. Düzen değişikliği ise, topluma hâkim güçlerde bir yenileme ile ancak başarılabilecektir. Bugün Türk politik ve ekonomik hayatına, tutucular koalisyonu hâkim olduğundan, kaynakların rasyonel kullanılmasını sağlayacak biçimde bir değişiklik yapılamamakta ve büyük ölçüde dış borçlanmalara rağmen, kalkınma dâvâmız bir çıkmazda bulunmaktadır. Teknik ve politik bakımdan ne kadar güç olursa olsun, Türkiye, bugün milli gelirinin tutucular koalisyonu tarafından tüketilen yüzde 32’sinin büyük kısmını yatırımlara kaydıramadığı sürece, gerçek bir kalkınma yoluna giremeyecek, Kemalizm’in amacı olan çağdaş uygarlığa ulaşamayacaktır.

Ekonomik fazlanın seferber edilmesi ve artan yatırımlarla birlikte, ekonomik yapı bozukluklarında gizlenen potansiyel ekonomik fazla da harekete getirilebilecektir. Tarımda cüce işletmeler, modern teknolojinin etkin kullanılmasına engel teşkil etmektedir. Organizasyon bozukluğunun yol açtığı üretim kaybı, cüce işletmelerden büyük işletmelere geçişle kazanılabilir. Sanayide çok sayıda küçük teşebbüsün önemli atıl kapasite yarattığı Kalkınma Planlarında ısrarla belirtilmektedir. İşletmelerin birleştirilmesi, başka faaliyet alanlarına kaydırılması gibi organizasyon tedbirleri ile üretim artırılabilir. Mamullerin standardizasyonu, kütle üretimi olanağını getirerek benzer bir etki sağlayabilir. Bugün tüketim sanayiinde kullanılan bir kısım makinalar, yatırım malları imaline aktarılarak gelecekteki üretim kapasitesi artırılabilir.

Türkiye, bugün iş gücünü israf eden ülkelerden biridir. Kalkınma Planı’na göre, tarımda 7 milyon 800 bin mevsimlik ve 910 bin gizli işsiz vardır. Ticaret ve hizmetler sektöründeki gizli işsizliğin miktarı hesaplanmamış olmakla birlikte, yüksek miktarlara ulaştığı ileri sürülebilir. Ticaret sektöründe, yarım saatlik bir alış-verişle gün dolduran birçok iş yerinin varlığı çıplak gözle görülebilir. Ayrıca Kalkınma Planı’na göre, 1967 yılında 399 bin açık

işsiz vardır. Bütün güçlüklerine rağmen, bu israf edilen işgücünün tam kullanılması ve verimli olmayan faaliyetlerden verimli faaliyetlere kaydırılarak üretimin artırılması olanağı vardır. Komünist ülkeler bu konu üzerinde önemle durmuşlar ve işgücünün tam ve verimli kullanılmasında oldukça başarı sağlamışlardır. Meselâ Bulgaristan'da tarımda çalışan gün 1952'de 150 iken, 1960'ta 175'e çıkmıştır. Tarımdan çalışanların sayısı, yalnız nisbi olarak değil, mutlak rakam olarak da azaltılmıştır. Tarımda çalışanların sayısı 1948'de 2 milyon 662 bin iken, 1960'ta 1 milyon 984 bine düşmüştür. Nisbet olarak tarımda çalışanların sayısı aynı dönemde yüzde 78,3'ten yüzde 53,2'ye geçmiştir. Türkiye'de ise, 1960 yılında nüfusun yüzde 79'u tarımda çalışmaktaydı ve mutlak rakam olarak, tarım nüfusu yıldan yıla artmaktaydı. Bulgaristan'da tarımda azalan nüfus, Türkiye'de görüldüğü üzere prodüktif olmayan hizmetler sektörüne değil, sanayiye yöneltilmiştir. Aynı dönemde sanayide çalışanların sayısı yüzde 160 arttırılmıştır. Ticaret sektöründe 1944'te 137 bin kişi çalışırken, satışlar çok arttığı halde çalışanların sayısı 1952'de 107.377'ye düşmüştür. 1952 - 1961 döneminde satışlar yüzde 219, çalışan personel sayısı ise yüzde 38,8 artmıştır. Bulgarlar, ABD'de bin kişiden 50'si ticaret sektöründe çalışırken, ülkelerinde bu oran binde 20,3 diye övünmektedirler.⁷²² Türkiye ile Bulgaristan'da tarım dışında çalışanların karşılaştırılması şöyledir:

TARIM DIŞINDA ÇALIŞANLAR (bin kişi olarak)				
	Bulgaristan 1960		Türkiye 1961	
	Kişi	%	Kişi	%
Sanayi (inşaat dâhil)	1051	60,1	1180	42,8
Hizmetler	697	39,9	1570	57,2
TOPLAM	1748	100,0	2750	100,0
tarım dahil, Toplam çalışanlar	3732		12550	

Demek ki, Bulgaristan'da tarım dışı nüfusun yüzde 60,1'i sanayide ve yüzde 39,9'u hizmetlerde çalışırken, Türkiye'de hizmetler yüzde 57,2, sanayi yüzde 42,8'dir. Bu oranlar, Bulgaristan'da iş gücünün daha verimli kullanıldığını göstermektedir.*

Bütün bunlarla belirtmek istediğimiz, organizasyon yoluyla ekonomik fazlanın önemli ölçüde arttırılabileceğidir. Türkiye, milli gelir düzeyi düşük ve fakir olduğu için değil, kaynaklarını kötü kullandığı için kalkınamamaktadır. Kaynaklarının dağılım ve kullanış biçimleri değiştirilebildiği takdirde, Türkiye, dış yardımlara dahi ihtiyacı olmadan hızla kalkınabilir. Klasik iktisatçıların verim (prodüktivite) ölçüleri açısından, toplumsal sınıfların çok kaba çizgilerle yaptığımız değerlendirmesi, bunun mümkün olduğunu göstermektedir. O halde, kalkınma, her şeyden önce bir yeniden düzenleme (reorganizasyon) sorunudur. Bu düzenleme yapılmadan yürütülen bir kalkınma denemesi, yavaş, israfli ve adaletsizdir ve ancak artan ölçüde borçlanmalarla sürdürülebilmektedir. Fakat yine de sorunlarımız çözülmemekte, giderek ağırlaşmaktadır. İşsizlik, gecekondular, eğitim kargaşalığı, dış ticaret çıkmazı, borçlar azalmayıp artmaktadır. Bir azınlığın lüks ve sefahatü ile çoğunluğun sefaleti arasındaki uçurum derinleşmektedir. Milli gelirden en büyük payı alan ve kalkınmayı

*Toplam faal nüfus içinde sanayide çalışanların payı. Bulgaristan'da (1960) yüzde 28,2 iken, Türkiye'de (1961) yüzde 9,4 idi. Bu oranlar, Bulgaristan'ın daha ileri bir sanayileşme düzeyine eriştiğini belirtmektedir.

ytirütmesi beklenen sınıflar, klasiklerin kalkınmayı engelliyorlar diye şiddetle eleştirdikleri feodal lordlardan farksız bir tutum içindedirler. Feodal lord'larla kalkınma ne kadar mümkünse, onlarla da o kadar mümkündür. Batı'nın feodaller egemenliğini yıkarak yükselen kapitalist sınıfını yeni bir düzen getirici, yaratıcı, yatırımcı ve akılcı diye baştacı eden Adam Smith, kalkınmayı yabancı kapitalistlerin himmetinden bekleyen, «feodal» karakterlerini hâlâ sürdüren toprak ağaları ile sarmaşdolaş bulunan feodal zihniyetli bir kapitalist sınıfı görseydi, yeni bir düzen kurmak için, sanırsız ki, baş müdahaleci ve devletçi kesilir ve kalkınmayı gerçekleştirmeyi yeni toplumsal güçlerden beklerdi.

Demek ki, kalkınma, ya da Atatürk'ün deyişi ile çağdaş uygarlığa ulaşma sorunu, toplumun yeni güçlerle yeniden düzenlenmesini gerektirmektedir. Kalkınma, toplumsal düzen ve toplumsal güçlerle ilgisiz, soyut bir para, kredi, tasarruf, yatırım vb. ayarlama-sından ibaret değildir. Bir düzen değişikliği sorunudur.

II

ÜÇ KALKINMA YOLU

Çağımız, kalkınma çağıdır. Bütün azgelişmiş ülkeler, kalkınma çabası içindedir. Fakat izlenen yollar ayrı ayrıdır. Bu çabalar üç grupta toplanabilir:

- 1 – Komünist kalkınma yolu,
- 2 – Amerikan tipi, yabancı sermaye ve özel sektöre dayanan kalkınma yolu,
- 3 – Prof. Oscar Lange'nin «Millî devrimci kalkınma yolu» dediği devletçi kalkınma yolu.

Bu, üç tip kalkınma yolunu kısaca incelemeye çalışalım:

1 – KOMÜNİST KALKINMA YOLU

Başvurdukları metodlar hakkında ne düşünürsek düşünelim, azgelişmiş ülkeler içinde şimdiye kadar kalkınma çabasında komünist ülkelerin azçok başarı sağladığını Batılı uzmanlar ileri sürmektedir. Bu ülkeler, hayli kısa bir süre içinde, modernleşmişler ve geri bir tarım toplumu oluştuktan çıkıp sanayi toplumu hâline gelmişler ya da gelme yoluna girmişlerdir. Nefretler ve sempatilerin ötesinde, bu, inkâr edilemeyecek bir olgudur. Nitekim komünizmin amansız düşmanı John Foster Dulles dahi, XIX. yüzyıldaki «Büyük Amerikan denemesi» gibi, XX. yüzyılda da «Büyük Sovyet komünist denemesi»nin dünyada yarattığı büyük ilgiden söz etmekte, Çin'de komünistlerin «bir toplumsal sorumluluk duygusu» uyandırmakta başarı sağladıklarını belirtmektedir.⁷²³ Komünist dünya görüşünü kesinlikle reddeden muhafazakâr Hristiyan Adenauer, komünizmin azgelişmiş ülkelerde bir kalkınma metodu olarak başarı kazandığını söylemektedir. Gelişmiş kapitalist ülkeler, Sovyetler'in ekonomiyi bütünüyle planlama tekniklerinden, Sovyetler ise, ABD'nin teşebbüsler kademesindeki planlama tekniklerinden ve tarımda yüksek verim sağlayan metodlarından yararlanmaya çalışmaktadırlar. Bu sebeple, kalkınma çabasındaki bütün ülkeler gibi, Türkiye'nin de, bu ülkelerin kalkınma denemelerinden öğreneceği çok şey vardır. Böyle bir dünyada, başını kuma sokup gizlendiğini sanan devekuşu durumuna düşmemek için, duygusal tepkileri, nefretleri ve peşin fikirleri bir yana iterek, kapitalist ülkelerin olduğu kadar, bir Bulgaristan'ın bir Romanya'nın, bir Çin'in ve bir Sovyetler Birliği'nin nasıl kalkındığını da öğrenmek ve bu denemelerden ders almak zorundayız. Prof. Maurice Dobb, Sovyet denemesinin kalkınma açısından önemini 1948 yılında şu sözlerle belirtmekteydi: «Sovyet ekonomik kalkınması birinci derecede önem taşır. Sovyetler Birliği 1923'ten bu yana, çağımızda başlıca iki sebepten dolayı özel ilgi çekmektedir. Birincisi, Sovyetler Birliği, eski mülk sahibi sınıfı tasfiye ederek ve yerine sosyalist ekonomiyi geçirerek, tarihte ilk defa 'proletarya dikta-

törlüğü' sloganı altında bir işçi sınıfı devleti kurmuştur. Yalnız bu husus tek başına, çağımız ekonomistleri ve ekonomi tarihçilerinin, en az asrın siyasi teorisyenleri ve tarihçilerinin 1789 sonrası Fransasına karşı gösterdikleri kadar ilgilenmeleri için yeter bir sebep teşkil eder. İkincisi, bu olayın *geri kalmış bir ülkenin büyük ölçüde sanayileşmiş ve modern tekniği büyük ölçüde benimsemiş bir ülke hâline dönüşümünün, hem de dışarıdan hiçbir sermaye ithali olmaksızın ve 'laissez-faire' yani 'bırakın yapın, bırakın geçsin' formülü ile işleyen ve geçmişteki klasik sanayi devrimlerinin ferdiyetçi işletme sistemi yerine, milli bir ekonomik planın kontrolü ve rehberliğinde işleyen bir ekonomiye dönüşümünün biricik örneği olmasıdır. Bundan dolayı bu dönüşüm, Asya ülkelerinin gelecekteki sanayileşmelerinin klasik bir modelini teşkil etmektedir.* Zaten bu olay, Hindistan ve Güneydoğu Avrupa ülkelerinin ekonomik kalkınma projeleri üzerindeki tartışmaları derinden etkilemiş olduğu gibi, yarının ekonomik araştırmalarına tamamen yeni sorunlar ve ekonomik kalkınmaya yeni perspektifler getirecek bir niteliğe de sahiptir. Sovyetler Birliği'nde, savaş öncesi yıllarda sanayi büyüme temposu son derece istisnai bir hızla sahip olduğundan beri, ekonomistlerin ilgisini çekecek başlıca husus, ekonomik kalkınmayı yöneten faktörlere tuttuğu ışık olmuştur.»⁷²⁴

Klasik marksist teoriye göre, kapitalizmden sonra sosyalizm gelecekti ama, kapitalizmin iyice geliştiği, çelişmelerin keskinleştiği, proletaryanın güçlendiği ve bilinçlendiği ileri kapitalist ülkelerde gerçekleşecekti. Sosyalizmin ekonomik temeli, gelişmiş bir sanayi idi. Kapitalist sınıf, sermaye birikimini sağlayacak ve bir yandan prekapitalist ilişkileri yok ederken, öte yandan tarım ve sanayi alanlarında milyonlarca küçük işletmede yürütülen basit emtia üretimini tasfiye eyleyecekti. Böylece, sermaye birikimini tamamlamış, büyük işletmelere dayanan bir ekonomik yapı ortaya çıkacaktı. İş bölümünün son derece genişlediği bu ekonomide, üretim araçlarının özel mülkiyeti, artık ilerlemeye engel teşkil edecekti. Çelişmeler keskinleşecek ve güçlenen proletarya, bu çelişmeleri çözerek kapitalizmden sosyalizme geçişi yürütecekti. Başka bir deyişle, proletarya, kapitalist sınıfın «burjuva demokratik devrim» yoluyla feodal ilişkileri tasfiye ettiği ve kalkınmayı gerçekleştirdiği gelişmiş bir kapitalist düzenin mirasçısı olacaktı. Proletarya, kapitalist ilişkilerin sosyalist ilişkilere dönüştürülmesi dışında, bir kalkınma sorunu ile karşı karşıya kalmıyacaktı. Ekonomik temel, sosyalist dönüşümler için, kapitalist gelişmelerle hazırlanmış bulunacaktı. Oysa kapitalizmden sosyalizme geçiş denemesi, prekapitalist ilişkilerden dahi henüz kurtulamamış geri bir kapitalist ülkede vuku bulmuştur.

Tam bir anarşi içinde bocalayan geri kalmış bir ülkede iktidarı almak kolay olmuştur. Bolşeviklerin Kış Sarayı'na saldırıp Geçici Hükümeti devirerek iktidarı ele geçirmeleri, 20 - 30 kişilik insan kaybıyla sağlanmıştır. Ama asıl iş, iktidarın alınışından sonra başlamıştır. Nitekim Lenin, «Rusya'da başlamak kolay, fakat devam etmek daha güç. Batı ülkelerinde ise başlamak zor, fakat devam etmek daha kolay» demektedir.⁷²⁵

Bolşevikler iktidara gelince,* dış ticareti, bankaları, büyük sanayi işletmelerini devletleştirmişlerdir. Millileştirilen arazi ise, şartların zorlamasıyla, ufak köylü işletmeleri arasında eşit olarak paylaşılmıştır. Lenin, eşit toprak dağıtımının sosyalist değil, feodal üretim ilişkilerine nazaran ilerici, «burjuva demokratik» bir tedbir olduğu kanısındaydı. Toprağın millileştirilip eşit dağıtımını programına alan Sun Yat-sen'i sosyalist açıdan, Rus

*Çarl k zamanında, Petro'dan başlayarak bir miktar kapitalist gelişme sağlanmakla birlikte, İhtilâl öncesinde Rusya geri bir tarım ülkesiydi. Nüfusun yüzde 15'inden azı şehirlerde yaşıyor, bunun ancak yüzde 10'u geçimini sanayiden sağlıyordu. Sanayide çalışanların sayısı 2 ilâ 3 milyon idi. İşçilerin çoğu hasat mevsimi köye dönen köylülerden ibaretti. Rusya'da kapitalizm, çoğunlukla el sanayii atölyelerine sahip, tüccar niteliğindeki imalatçıların egemenliği altında ilkel bir durumdaydı. Fabrikalar, mülkiyet, finansman, yönetici ve teknik personel bakımından yabancı menşeli idi. Rusya'nın ekonomik sistemi Batı'ya bağlı ve onun egemenliği altında idi. Bu bakımdan Almanlar önde gelmekteydi. Makina, kimyevi maddeler, metal eşya vb. maddeleri kapsayan bütün ithalatın yarısı Almanya'dan yapılmaktaydı.

Buğday üretim verimi, Hindistan ile aynı seviyede idi. Köylünün yarısı ilkel pullukla iş görüyor, ekim elle yapılıyordu (Prof. Maurice Dobb, 1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişmesi, İstanbul 1968, s. 44 - 50).

«popülist»leri gibi ütöpik bulmuştu. Lenin'e göre, bu tip bir tarım politikası sosyalizme değil, kapitalizme temel teşkil edecekti. Böylece feodal kalıntılar tasfiye olunacak, kapitalizmin gelişmesi kolaylaşacaktı. Fakat toprak emekçileri sefalet ve sömürden kurtulamayacaktı. Kurtuluş, yalnız toprağın değil, üretim araçlarının da sosyalizasyonu ile mümkündü. Bu yapılmadıkça, eşitsizlikler, imtiyazlar ve sömürü, sermaye, hayvan ve araç sahibi olanlar yararına yeniden başgösterecekti. Bunlar zenginleşecek, yalnızca toprak alanlar ise, sermaye, hayvan ve araç sahibi köylülerin egemenliği altına düşecekti. Nitekim Çin'de Tai-pings'ler (1851 - 1864), 1853 reformu ile toprağın eşit dağıtımını gerçekleştirmişlerdi. Ama toprağın eşit dağıtımını, eski eşitsizliklere son vermemişti. Yalnızca sermaye sahiplerinin egemenliği sağlanmıştı. Ama yeni rejim, bolşeviklerle birlikte hükümete katılan sol -sosyalist ihtilâlcilerin topraktan eşit yararlanma ilkesine dayanan programını uyguladı. Esasen köylüler, kendiliklerinden toprakları ele geçirme yolundaydılar. Lenin, kanunu yürürlüğe koyarken, «Bu fikir bizim değil, bu sloganı paylaşmıyoruz. Ama onu uygulamayı görev sayıyoruz. Çünkü köylülerin büyük çoğunluğunun talebi o yoldadır» demekteydi.⁷²⁶ Böylece, iktidar proletaryanın elinde bulunmakla ve ekonominin hâkim tepeleri devletleştirilmekle birlikte, tarımda ve sanayide milyonlarca küçük işletmeye dayanan bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu geri yapıdan sosyalizme* nasıl geçilecekti? Ünlü marksist teorisyen Kautsky'ye göre, kapitalizme dönmekten başka çare yoktu. Kapitalistler, sanayileşmeyi ve sermaye birikimini sağlayacaklar, sosyalizme sonra sıra gelecekti. Bolşevikler, demokratik burjuva devrimi kapitalistler eliyle gerçekleştirilmeden proletarya ihtilâline girişmekle cılgınlık yapmışlardı. Selâmet, geriye dönüşte idi. Menşevikler de, Lenin'in proletarya ihtilâli görüşünü paylaşmamışlar, proletaryanın burjuva liderliğini kabullenmesini ve onu desteklemesini istemişlerdi. İhtilâlin ön plandaki kişilerinden Troçki'ye gelince, o da, geri kalmış tarıma dayanan pek az gelişmiş bir ülkede sanayileşmenin ve sosyalizmin gerçekleştirilebileceği kanısında değildi. Troçki, «işçi hükümetinin kurulduğu ve nüfusun çoğunluğunun köylü olduğu bir ülkede meydana gelen gelişmenin, ancak uluslararası proletaryanın dünya ihtilâli arenasına tasfiye edebileceğini ve Rusya'daki sosyalist ekonominin gerçek gelişmesinin ancak Avrupa'nın önemli ülkelerindeki proletarya zaferi sağlandıktan sonra mümkün olacağını» ileri sürüyordu.⁷²⁷ Rusya'da kapitalizmden sosyalizme, ancak Avrupa'da ihtilâl gerçekleşirse geçilebilecekti.

Bu fikir karışıklığı içinde, Lenin, devlet kapitalizmi yoluyla sosyalizme geçilebileceği görüşünü geliştirmiştir. Devlet kapitalizmi, siyasi iktidar ile ekonominin hâkim tepeleri proletarya elinde bulunan, fakat milyonlarca küçük işletmeye dayanan bir karma düzeni temsil etmekteydi. Lenin, «önümüzdeki yıllarda.... küçük üreticilikten sosyalist üretime henien, derhal geçemeyeceğimize göre, kapitalizm küçük imalâtta ve mübadelede bir dereceye kadar kaçınılmaz oluyor ve biz bu noktada kapitalizmden, küçük üreticilikten sosyalizme geçişte aracı bir yol olarak istifade etmeliyiz. Kapitalizmin gelişmesini yasaklamak veya bir darbeye ortadan kaldırmayı denemek suretiyle değil, fakat onu devlet kapitalizminin kısıtlarına doğru sürmek yolunu tutmak suretiyle... Bütün mesele, gerek teorik olarak, gerek pratik olarak, kapitalizmin kaçınılmaz gelişmesi ve devlet kapitalizminin kenarlarına kadar getirilmesinde belirli ölçüyü ve belirli zamanı tesbit etmek ve doğru metodu bulmaktır» diyor.⁷²⁸

Lenin, işçi sınıfının pek az gelişmiş olduğu bu geri tarım ülkesinde başarının şartını, proletaryanın fakir ve orta köylülerle ittifakında (smitçka) görmekteydi. Bu ittifak, fakir ve orta köylülerini koruyan bir politika izlenmesini gerektirmekteydi. Büyük burjuvazi ve toprak aristokrasisi, devletleştirmelerle sınıf olarak tasfiye edilmişti. Proletaryanın bunlar sınıf

*Komünistlere göre, sosyalizm, kapitalist ilişkilerin bütünüyle tasfiye edildiği, fakat tam bir bolluğa ulaşmadığı için üretimin emeğe göre dağıtıldığı komünizmden geri bir aşamadır. Amaç, katkısına bakılmaksızın herkesin üretimden ihtiyacına göre pay aldığı komünist aşamaya erişilmesidir. Hiçbir komünist ülke, henüz bu aşamaya ulaşamamıştır.

düşmanlarıydı; fakir ve orta köylüler ise, müttefikti. Ne var ki, sosyalizmi inşa yolunda bunların ufak işletmelerinin de büyük kamu işletmelerine dönüştürülmesi şarttı. Yalnız bu, zorla değil, ekonomik tedbirlerle, büyük kolektif işletmelerin üstünlüklerini onlara anlatarak, inandırma yoluyla gerçekleştirilecekti.

Lenin, devlet kapitalizminden sosyalizme geçişin yolunu böyle düşünmekteydi. Fakat daha Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı tahribata el sürmeden, İngiltere, Fransa, ABD, Japonya gibi kapitalist ülkelerin körüklediği İç Savaş, planları altüst etti. Yunanlılar dahi, Anadolu'yu işgale yeltenmeden önce, bolşevikleri ezmek üzere Kırım'a askeri birlikler çıkarmışlardı. Ekonomi zaten dünya savaşı yüzünden perişan olmuştu. Üretim son derece düşüktü. Açlık ve kıtlık yayılmaktaydı. Kanlı İç Savaş, bu sıkıntıları iyice arttırdı. Ordunun beslenmesi ve savaş sanayiinin hammadde ihtiyacının karşılanması en büyük önceliği kazandı. Böylece «savaş komünizmi» denen dönem gelişti: Bütün sanayi, ticaret devletleştirildi. Para, ortadan kalktı. Köylünün ürününe zorla el kondu. Köylü-işçi ittifakı tehlikeye düştü.

İç Savaş kazanılır kazanılmaz, «kapitalizme dönüş» diye yorumlanan «Yeni Ekonomi Politikası»na (NEP) geçildi. Devletleştirilen binlerce ufak işletme sahiplerine verildi. Piyasa mekanizması canlandırıldı ve köylüleri hoşnut edecek tedbirler alındı. İşçi-ufak ve orta köylü ittifakı canlandırıldı. Tedbirler, Lenin'in daha başlangıçta ileri sürdüğü görüşlere uygundu. Fakat NEP, kapitalist ilişkileri geliştirmekteydi. Yeni zenginlikler türemişti. Troçki, Kamanev ve Zinoviev'in başı çektiği muhalefet grubuna göre, zengin çiftçiler, ekilen toprağın -bölgelere göre- yüzde 25 ilâ 45'ini ve makinaların yüzde 40 ilâ 60'ını ellerinde tutmaktaydı. «Kulak» denilen bu zengin çiftçilerin hizmetinde çalışan toprağını yitirmiş köylü sayısı çoğalmaktaydı. Stalin, rakamları mübalâğalı bulsa bile, bu kapitalist gelişmeleri kabullenmekteydi. Toprağın eşit dağıtımı ilkesine dayanan bir toprak reformu, kooperatifçiliğin gelişmesine önem verildiği halde, eşitlik değil, eşitsizlik yaratma eğilimi göstermekteydi. Daha vahimi, İç Savaş bittiği halde, tarım bir türlü gelişmiyordu. Tarımında dünya savaşından önceki üretim miktarına yaklaşıldığı yıllarda dahi, şehirlerin beslenmesi tehlikede idi. Köylü, üretiminin pek az kısmını pazara getirmekteydi. 1913 yılında toplam tahıl üretiminin yüzde 26'sı pazara gitmekteydi, şimdi bu miktar yüzde 13'e düşmüştü. Köylü, senyörün ya da zengin çiftçinin kapısında çalışırken, ürünün büyük kısmını bunlar alıyor ve pazarlıyorlardı. Köylü şimdi toprak sahibi olunca, ürün fazlasını pazara götürceği yerde kendi tüketmeyi tercih ediyordu. Bu yüzden ihracat da engellenmekteydi. Oysa Rusya, Çarlık zamanında bir miktar sanayi kurulmasına rağmen, hâlâ tarım ürünleri ihraç edip karşılığında makina ithal eden bir ülkedydi. İhracat yapılamaması, sanayiinin gelişmesini de baltalamaktaydı. İşsizlik, endişe verici biçimde artmaktaydı.

Sosyalizmin temeli ise, sanayi -hem de ağır sanayi- idi. Çıkamazdan nasıl çıkılacaktı? Üstelik İç Savaş'ın bitmesine rağmen, dış tehdit azalmış değildi. Kapitalist ülkeler, komünist rejini çökertme tertipleri peşindeydiler. Ekonomik abluka, kereste ve petrol gibi ihraç mallarına boykotlar görülmekteydi. Bolşevikler, kısa bir sürede ülkeyi sanayileştiremezlerse devrileceklerini sezmekteydiler. Nitekim Stalin, Alman saldırısından tam 10 yıl önce, büyük bir kehanetle, «İleri ülkelerin 50 - 100 yıl gerisindeyiz. Bu mesafeyi 10 yılda almak zorundayız. Ya bunu başaracağız ya da yok olup gideceğiz» demektedir.⁷²⁹ Stalin, daha 1925 yılında Ondördüncü Parti Kongresi'nce kabul edilen raporunda, Sovyetler Birliği'nin artık makina imal eden, dışarıya bağımlı bir ülke olmaktan çıkıp makina yapan, ekonomik bakımdan bağımsız bir ülke hâline gelmesi görüşünü savunuyordu. Yalnız sanayileşme ve ekonomik bağımsızlık nasıl gerçekleştirilecekti?

Sağ muhalefet, Çarlık borçlarını ödemeyi reddeden ve yabancı teşebbüslere el koyan bolşevik rejimin yabancı sermayeye başvurmasından başka çare görmüyordu. Yabancı sermayeye geniş imtiyazlar verilmesini ve dış ticaret tekelinin gevşetilmesini istiyordu. Bu görüş, «Rusya'nın yabancı sermayeye açık satışı» diye eleştiriliyor, fakat eleştiri «ekonomik

durum o kadar kötüdür ki, bu açık satış, mel'ânetlerin içinde en hafif olanıdır» diye kar-şılanıyordu.⁷³⁰ Aslında bolşevik iktidarı, belli alanlara yabancı sermaye ve teknik bilgi çekme yolunda çaba göstermekteydi. «İmtiyazlar» kararnamesi ile, uygun görülen teşebbüsler için yabancı sermayeye geniş avantajlar tanınmıştı. Rusya'da 1929'da çoğu maden ve meta-lürji alanlarında imtiyazlı 59 yabancı şirket çalışmaktaydı. Fakat deneme, pek az istisnasıyla, hayal kırıklığı yaratmıştır. Sovyetlere göre, imtiyazlı şirketler, Sovyet iktidarı ile samimi bir işbirliği yolunu seçmeyi reddetmişler ve anlaşmaları sistemli biçimde çiğnemişlerdir. Madenleri, makinalaşmaya gitmeyerek en barbar biçimde işletmişlerdir. Bilgi ve tecrübe-le-rini Sovyet uzmanlarına kazandırmak yerine, faaliyetlerinin birçok yönlerini gizli tutmak için çaba göstermişlerdir. İmalât sanayiindeki imtiyazlı teşebbüslerin büyük çoğunluğu, yeni teknikler ve modern çalışma metodları getirmekten kaçınmışlardır. Bu şirketlerin Sovyet sanayiine teknik katkısı sifıra yakın olmuştur. İmtiyazlara son verilince, arkada ekonomiye çok az yararlı emtia üreten küçük ve ilkel teşebbüsler kalmıştır. Oysa bu teşeb-büslerin çoğu, yatırdıkları sermayeye nazaran büyük kazançlar sağlamışlardır. Trilling'in kazancı yüzde 398, Czechochowska Fabriks A. G.'nin yüzde 460'tır. Bu sebeple, 1930'dan sonra, esasen pek az miktarda gelen yabancısermayeden ümit kesilmiştir. Yabancı firmalar-la girilen teknik yardım anlaşmaları da genellikle verimsiz kalmıştır. Sovyetler, ünlü AEG firmasının teknik yardım yerine elektrik merkezlerinin sabotajı işlerine karıştığı kanısına varmışlardır. Birçok firma, projeleri çok geç ve hatâlı hazırlamıştır. Bâzıları teknik bilgile-rini gizlemeye kalkışmıştır. Dizel motürü imalinde teknik yardımı beklenen MAN firması, anlaşmayı yerine getirmemiştir. Humboldt, RIV, GEE, Demag gibi firmalar, işe yaramaz, eskimiş teknik dokümanlar göndermiştir. Bâzi firmalar, kendileri modern tesislere gide-cekleri için, teknik yardım adı altında eskimiş teçhizatı satmaya çalışmışlardır. Rusya'ya ehliyetsiz teknisyenler yollamışlardır. İngiliz Bobcox Wilcox firması, 1927'de Rus- İngiliz ilişkileri gerginleşince teknik yardımını durdurmuştur. Du Pont, politik nedenlerle görüş-meleri yarıda bırakmıştır. Timken Roller Bearing adlı bir Amerikan şirketi, «yarınkı ra-kiplere yardım etmek istemem» gerekçesiyle aynı yola gitmiştir. Moskova'da bulunan bir Alman firmasının temsilcisi, «Yabancılar budala değil. Bolşevik ekonomik kalkınmasını destekleyecek değiller ya!» demiştir.⁷³¹ Bu durumda, yabancı sermaye yatırımları ve teknik bilgi yardımından ister istemez vazgeçilmiş ve sağ muhalefetin «yabancı sermayeden başka çare yok» görüşü boşlukta kalmıştır. Sağ muhalefetin buna yakın ikinci bir tezi şudur: Tarım, pazara artan ölçüde gıda ve hammadde getirmediğçe ve tarım ürünlerinin ihracatı artmadıkça, sanayileşmek mümkün değildir. Sanayi, tarım gelişmesi sınırlıdır. O halde, küçük kapitalizmin gelişmesi pahasına köye imtiyaz verilmelidir. Köylü, pazarda ihtiyaç duyduğu malları bulabilirse, şehire ürün getirecektir. Bu sebeple ithalât yoluyla dahi gerekli tüketim malları sağlanarak, köylünün pazar için üretimi teşvik edilmelidir. Sokolnikov makina ve teçhizatın devamlı dışarıdan getirilerek önceliğin hafif tüketim malları sanayiine verilmesini savunarak bu görüşü tamamlanmaktadır. Ne var ki, bu tez, ekonomik bağımsız-lığı gerçekleştirmekten vazgeçmek, tehlikeli biçimde kapitalist ülkelere bağımlı kalmak, hızla sanayileşme yerine çok yavaş bir sanayileşmeye razı olmak ve tarımda kapitalist ge-lişmelere gözyummak anlamına gelmekteydi.

Troçki'nin temsil ettiği sol muhalefet ise, «sanayi diktatörlüğü» görüşünü savunmaktay-dı. Sanayi kapitalizminin gelişmesi, «ilk sermaye birikimi» sağlamıştı. Sosyalizm için de «ilk sosyalist birikim»e ihtiyaç vardı. Devlet sanayii, tarım ve öteki sektörleri «sömürge» gibi kullanarak ilkel birikimi gerçekleştirecekti. Köylüden ürünleri çok ucuz alınacak, bu-nun karşılığında sanayi mamulleri çok pahalı satılacak ve böylece sermaye biriktirilecekti. Ne var ki, bu tez de, köylü- işçi ittifakını yıkması bir yana, köylünün üretimini düşürmesine ve bütün hesapları altüst etmesine yol açabilirdi. Esasen köylünün pazara yeteri kadar ürün getirmeyişi, bu görüşün yanlışlığını belirtmekteydi.

Görüldüğü gibi, 1917'de proletarya ihtilâli yapılmıştır, ama geri bir ülkede kapitalizm-

den sosyalizme nasıl geçileceği belli değildir. Komünist liderler arasında çok farklı görüşler vardır. Bütün ekonomiyi kapsayan genel bir plandan, ağır sanayie öncelikten, ekonomik bağımsızlıktan söz edilmektedir, ama bunun nasıl sağlanacağı konusunda görüşler ayrılmaktadır. Gerçekten komünistler, güç sorunlarla karşı karşıya idiler. Hızlı sanayileşme, büyük ölçüde işgücünün köyden şehire akıtılması demektir. Bunların beslenmesini, artan hammadde ihtiyacını ve yatırım malları ithalatını, geri bir ekonomide tarım karşılayacaktı.

Öte yandan düşman kapitalist ülkelerle çevrili ve ithalat olanakları çok sınırlı bir ülkenin, savaş tehlikesi hesaba katılmasa dahi, ağır sanayiini bir an önce kurarak ekonomik bağımsızlığını sağlanası zorunluydu. Bu da, tüketim malları sanayiinin gelişmesini kısımlak pahasına, kaynakların çok büyük bir kısmının makina yapan makinalar imal eden ağır sanayie aktarılmasını gerektirmekteydi. Başka bir deyişle, tarım üretiminin önemli bir kısmı sanayileşme yolunda kullanılacaktı, fakat sanayi, köylünün tüketim malları ihtiyacını pek sınırlı ölçüde karşılayabilecekti. Tarımın hızla kolektifleştirilmesine gitmekten başka çıkış yolu yoktu. Kolektifleştirme, devletin tarım ürünleri üzerinde tam kontrolünü sağlamakta ve kollektif çiftliklerle yapılan sözleşmelere göre, tarımda yaratılan ekonomik fazlanın yeterli miktarını ele geçirebilme olanağını getirmekteydi. Üstelik kollektif çiftlik, tarımın makinalaştırılması için gerekli büyük işletme yapısını sağlamaktaydı. Kolektifleştirme hızlı sanayileşme yolunu açarken, tarım makinaları imaline önem veren bir sanayileşme de, kollektif çiftliklerde, hektar başına değilse bile, adam başına verimi (prodüktivite) arttıracak ve sanayi için gerekli işgücünü serbest bırakacaktı. Böylece hızlı kalkınmayı engelleyen önemli bir güçlük yenilmekteydi. Fakat ağır sanayi temeli olmayan bir ülkede, önce tarımın kolektifleştirilmesinden işe başlanması ve bunu çok acele gerçekleştirme zorunluluğu, zenginleşmiş çiftçiler ve hattâ bolşeviklerin daima ittifakını aradıkları orta çiftçiler arasında sert direnmelere yol açtı. Kolektifleştirme, birçok halde, inandırma yoluyla değil, zorla gerçekleştirildi. Zengin çiftçiler ile orta çiftçilerin bir kısmı, çeki ve kesim hayvanlarının geniş ölçüde «katliâm»ına giriştiler. Katliâm, et ve süt sıkıntısının yanı sıra, traktör üretimi tam ihtiyacı karşılayabilecek duruma gelinceye kadar, tarımda çeki hayvanı darlığı yarattı. Prof. Dobb'un verdiği rakamlara göre, 1931'de hayvan sayısı, katliâm yüzünden 1929 düzeyinin üçte birine düşmüştü. Durum 1933'ten sonra düzelecek, fakat 1929 hayvan düzeyine ancak 1939'da erişilebilecekti. Makina yokluğunda, toprağın işlenmesinde başrolü oynayan at sayısı ise, 1939'da ancak 1929 düzeyinin yarısına erişebilecekti.⁷³² Bir an önce kollektif çiftlikler kurma zorunluluğu ve bunun yarattığı sert direnme, kanlı çatışmalar ve hayvan katliâmı, tarımın gelişmesinde büyük güçlükler doğurmuştur. Fakat bütün bu ters gelişmelere rağmen, kolektifleştirme, ağır sanayi temeline dayalı hızlı bir kalkınma için gerekli kaynakların seferber edilmesi olanağını getirmiştir. Kolektifleştirme yoluyla ürün, devletçe kontrol altına alınabildiğinden tarımda yaratılan ekonomik fazla sanayie aktarılabilmiştir. Ayrıca, büyük işletme, makinalaşma için uygun ekonomik yapıyı hazırlamış ve hızla kurulan ağır sanayi bu sektöre sağladığı makinalar sayesinde milyonlarca işgücü sanayie kaydırılabiliştir.

1928 yılından sonra uygulanmaya başlanan ilk beş yıllık plan, o zamana kadar yeryüzünde görülmemiş hacimde büyük kaynakların sanayie yatırılmasına yönelmiştir. Prof. Dobb'a göre, «ilk planda millî gelirin üçte birinin yatırımlara ayrılması gibi inanılması güç bir yatırım oranı tesbit edilmiştir.» Bu oran Çarlık Rusyası'ndaki yatırım miktarının 2,5 ve aynı tarihte İngiltere'deki yatırım miktarının 2 katıydı. Yatırımların üçte ikisi ağır sanayie gitmekteydi.⁷³³ Gelecekte Alman tehlikesinin artmasıyla, ağır sanayie daha çok önem vermek gerekecek ve ağır sanayi yatırımları, toplam sınaî yatırımların yüzde 86'sına erişecektir.

Bu, çok yüksek yatırım hacmi, tarımda kolektifleştirmenin yanı sıra, yabancı sermaye, dış ticaret, büyük sanayi vb.'nin devletleştirilmesi yoluyla. verimli olmayan faaliyetlere, lüks tüketime ve dış ülkelere giden ekonomik fazlanın seferber edilmesiyle mümkün olmuştur. Seferber edilen kaynakların en etkin biçimde kullanılmasına çalışılmıştır. Verimli ol-

mayan yatırımlar bütütün ihmal edilip kaynaklar, makina, motör, enerji, çelik, kimya vb gibi, sanayileşmenin belkemiğini teşkil eden alanlara yoğun olarak akıtmıştır. Sınırlandırılmış tipte standart imalâta yöneliş, kaynakların kullanılışındaki etkinliği arttırmıştır. Meselâ ilk beş yıllık plan döneminde, her biri özel tipte traktör yapan üç traktör tesisi tesbit olunmuştur. Standard tipte başlıca iki çeşit motörlü araç imal eden tesisler kurulmuştur. İkinci plan döneminde, ABD'nin 1929 yılında 80 tip traktör imalâtına karşılık, 4 tipte traktör malı planlanmıştır. Motörlü taşıt sanayii için 3 standard tip kamyon ve otobüs imalâtı kararlaştırılmıştır. Pamuk sanayiinde 4 tip tezgâh ve iki tip kumaş seçilmiştir. İkisi yük, ikisi yolcu olmak üzere dört tip lokomotif imaline yönelinmiştir. Âtıl kapasite sorununun çözülmesi, standardizasyon ve verimli yatırımlara yöneliş sayesinde, belli bir yatırımla, azami gelir artışı sağlanmış ve sermaye/hâsıla oranı, düşürülmüştür. Prof. Baran'a göre, Sovyetler Birliği'nde sermaye/hâsıla oranı Batı Avrupa ülkelerinin yarısı civarındadır.⁷³⁴ Yani Batı Avrupa'da 4 birim yatırım, diyelim 1 birim hâsıla getiriyorsa, Sovyetler Birliği'nde kaynakların etkin kullanılmasıyla 4 birim yatırımdan 2 birim hâsıla alınmıştır.

Sovyetler Birliği için kaynakların azami ölçüde seferber edilmesi ve etkin kullanılması kadar önemli olan başka bir sorun, modern teknolojiyi benimseyecek ve etkin kullanacak bir düzeye erişmektir. Stalin, bu zorunluluğu «teknğin efendisi olmak» sloganı ile ifade etmiştir. Rusya, Çarlık zamanında bir sanayi kurmuştu, ama bu, Avrupa firmalarına bağlı bir sanayi idi. Rusya'da makina yapılamıyor, makina dışarıdan geliyordu. Makina yapmayı öğrenmedikçe, sanayileşme bir hayaldi. Batı firmaları, üstünlüklerini sürdürmek amacıyla teknik bilgilerini gizli tutuyorlardı. Makina yapmayı kendi kendine öğrenmekten başka çıkar yol yoktu. Bu amaçla, Sovyetler Birliği'nde, geniş bir bilimsel seferberliğe ve teknisyen yetiştirmeye girişilmiştir. Daha 1929 yılında bilimsel araştırma merkezlerinin sayısı 1263'e yükselmiştir. Bilimler Akademisi'ne seçilmek için, sanayileşme çabasına aktif olarak katılma şartı konulmuştur. 1926 yılında mühendis ve mimar sayısı 30.069, teknisyen sayısı 155.707 iken, 1940 yılında sanayide mühendis ve teknisyen sayısı 932 bine çıkmıştır. Bu tarihte diplomalı mühendis sayısı ABD'de 156 bin iken, Sovyetler Birliği'nde 290 bine erişmiştir.

Plan döneminin başlangıcında büyük çoğunluğu köyden gelen işçiler, tekniğe yabancıydılar. Sanayiin 1930 - 1931'de kalifiye işçi ihtiyacı 801 bin iken, meslek okulları ancak 44 bin işçi sağlayabilmekteydi. Ağır Sanayi Komiserliği'ne bağlı meslek okulları, 1930 - 1936 döneminde, her türlü modern teçhizatı kullanabilecek nitelikte 500 bin kalifiye işçi yetiştirmiştir. 1933 - 1940 yılları arasında 2 milyon 350 bin kalifiye işçi, meslek okullarını bitirmiştir. 1927 - 1938'de 4 milyon kişi, «minimum teknik» imtihanlarını vermiştir. İşçileri verimi arttırıcı çaba ve buluşlara yönelten Stakhavonist hareket, geniş maddi ve manevî teşviklerle, büyük sayıda «iş kahramanları» yaratmıştır. Okuma-yazma bilmeyenlerin sayısı 1917'de 9 yaşın üstündeki nüfusun yüzde 76'sı iken, 1939'da okuma-yazma bilenlerin oranı (9 - 49 yaş) yüzde 87,4'e yükselmiştir. 1913'te orta ve yüksek öğretimi tamamlamış kişilerin sayısı 290 bin iken 1940 - 1941'de 38 milyonu aşmıştır. Bu genel ve teknik eğitimin ve bilimsel araştırma seferberliği içinde, teknoloji savaşı kazanılmıştır. Makina sanayiinde ithalât zorunluluğu 1928'de yüzde 30 iken, 1932'de yüzde 12,7'ye ve 1937'de yüzde 0,9'a düşmüştür.⁷³⁵ Sovyet teknisyenleri savaştan önce, her türlü makınayı yapabilecek duruma gelmiş bulunuyorlardı. Böylece, 1928 - 1940 yıllarında tam bir ekonomik seferberlik dönemi yaşayan Sovyetler Birliği, ilkel tarıma dayanan pek az sanayileşmiş bir toplumun, 10 - 12 yıl içinde, kendi çabalarıyla sanayi toplumu hâline gelebileceğinin ve ekonomik bağımsızlığını elde edebileceğinin örneğini vermiştir. Bu 10 - 12 yıllık yoğun sanayileşme çabasının sonucudur ki, üstün nazi birlikleri karşısında direnebilmek ve sonunda onları yenmek mümkün olmuştur. Stalin'in 1931 yılındaki, «İleri ülkelerin 50 - 100 yıl gerisindeyiz. Bu mesafeyi 10 yılda almak zorundayız. Ya bunu başaracağız ya da yok olup gideceğiz.» kehaneti, böylece doğrulanmıştır.

Bolşeviklerin büyük miktarda etkin yatırım yapma çabası, o tarihe kadar görülmemiş çok yüksek bir kalkınma hızına ulaşmayı sağlamıştır. Prof. Baran'a göre, İkinci Dünya Savaşı yılları sayılmazsa, kalkınma hızı çok uzun bir süre yılda yüzde 16'yı bulmuştur.* Bu hız, millî gelirin beş yılda bir kat arttırılması anlamına gelmektedir. Sanayi üretiminde yıllık artış yüzde 18 olmuştur. Oysa ABD'nin 1899 - 1929 döneminde sanai imalâtta artış hızı yüzde 5, İngiltere'nin ise 1885 - 1913 döneminde yüzde 3'tür.⁷³⁶ Demir, çelik, kömür, petrol, elektrik, bakır, çimento gibi temel maddelerin üretiminde sağlanan artışlar, 10 - 12 yıllık büyük gelişmeyi belki daha iyi gösterecektir. Pik demir üretimi 1913'te 4,2 milyon ton, 1928'de 3,3; 1938'de 14,6 ve 1940'ta 15 milyon tondur. 1928'e göre artış yüzde 400'ün üstündedir. Çelik 1913'te 4,2; 1928'de 4,3; 1938'de 18 ve 1940'ta 18,3 milyon tondur. Artış yüzde 330'u aşmaktadır. Kömür 1913'te 29,1; 1928'de 35,5; 1938'de 133 ve 1940'ta 166 milyon tondur. Artış yüzde 400'e yakındır. Petrol 1913'te 9,2; 1928'de 11,7; 1938'de 32; 1940'ta 31 milyon tondur. Artış yüzde 180'nin üstündedir. Elektrik 1913'te 2 milyar kws. iken 1928'de 5'e ve 1938'de 48 milyara geçmiştir. 1913'te bakır üretimi sıfır iken 1938'de 43,8'e ve 1940'ta 107'ye ulaşmıştır. 1913'te 1,5 milyon ton olan çimento üretimi 56 kat artarak 1938'de 83,7 milyon tona erişmiştir.⁷³⁶

Tarımda başarı, sanayideki kadar parlak olmamakla birlikte, bu alanda da önemli gelişmeler sağlanmıştır. Nüfusun köyden sanayie kayması -ki 1926 - 1939 döneminde şehir nüfusu 20 milyon artmıştır- ve makinalaşma ile birlikte, tarımda işçi başına verim 1928 - 1939 döneminde yüzde 60 oranında yükselmiştir. 1937 yılında tahıl üretimi, 1913 üretiminden yüzde 33, 1928 üretiminden yüzde 50 fazladır.⁷³⁸ Pamuk, şeker pancarı gibi sanayi bitkileri üretiminde artış, bir katın üstündedir. Bu hızlı kalkınma, genellikle iddia edildiğinin aksine, tüketim düzeyinin düşürülmesiyle sağlanmış değildir.** Pazarla getirilen tahıl miktarı, 1928 - 1938 döneminde yüzde 150 artmıştır. 1913'te 21,6 milyon ton tahıl pazarlanırken, 1940'ta bu miktar 38 milyon tona çıkmıştır. Muhafazakâr Batı tahminlerine göre, hayat düzeyinin 1928 - 1937 döneminde yüzde 10 arttığı hesaplanmaktadır.⁷³⁹ Ukranya, Kuban ve Volga bölgelerinde yapılan bir araştırmaya göre, köylü ailelerinin yıllık ortalama süt ve ekmek tüketimi, 1931 - 1932'nin kötü günlerine nazaran yüzde 50 çoğalmıştır. Et tüketiminde artış, birkaç kattır.⁷⁴⁰ Bu demek değildir ki, en güç dönemi 10-12 yıla sığdırılan Sovyet kalkınması, büyük fedakârlıklara ve insafsız bir baskıya yol açmamıştır. Kalkınmanın bedelinin, Sovyet halkları tarafından hayli pahalı ödendiğinde şüphe yoktur. Fakat bu kalkınmanın yalnızca yukarıda sıralanan teknik tedbirler sayesinde değil; komünistlerin fakir köylü ve işçi sınıflarının tam desteğini elde etmekte gösterdikleri başarı sayesinde sağlandığı bilinmelidir. Son derece otoriter ve sert bir rejim kurulmakla birlikte, yalnız baskı ve zulümle kısa bir sürede büyük bir toplumsal ilerlemenin gerçekleştirilemeyeceği açıktır. Bolşevikler, daha iktidara gelir gelmez, fakir kütlelere büyük maddî avantajlar tanımışlardır. İhtilâlden hemen sonra topraksız ve az topraklı çiftçiye, evvelce kiliseye, saraya, toprak aristokrasisine ve kapitalistlere ait olan 150 milyon hektardan fazla parasız arazi dağıtmışlardır. İç savaş sırasında, toprakları ellerinden alınanlar karşı-ihtilâl saflarında yer almışlardır. Toprağa kavuşan fakir köylünün eski efendilerine karşı nasıl döğüştüğü

*Batı'da Sovyet kalkınma hızının tesbiti, uzun tartışmalara yol açmıştır. Birçok uzman, kalkınma hızının iddia edilenin altında olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bunlar arasında en ileri gidenlerden Jasny, 1928 - 1937 döneminde yıllık kalkınma hızının yüzde 8 - 9 civarında bulunduğunu hesaplamaktadır. Prof. D. R. Hodgman'a göre ise, Sovyet sanai üretim endeksi 1927 - 1928 ile 1937 yılları arasında yüzde 15 - 16, 1946 - 1950 yılları arasında yüzde 20'yi aşan yıllık artış göstermektedir. Her halükârda kalkınma hızı, kapitalist ülkelerin gerçekleştirdiklerinin çok üstünde olmuştur. Ve daha önemlisi, 10 - 12 yılda tarım toplumunun sanayi toplumuna dönüşmesini sağlayan niteliksel değişikliğin gerçekleştirilmesidir.

**Hızlı kalkınmanın, çok kısa bir sürede, çok daha büyük tüketim artışı sağlayacağını basit bir hesaplama göstermek mümkündür. Nüfusu 180 milyon, millî geliri 600 milyar olan ve nüfusu her yıl 3 milyon artan bir ülke 8 yıl gibi kısa dönemde, en büyük tüketim artışı, yatırımlarını yüzde 20'den yüzde 27'ye çıkararak sağlamak-

ve yeni rejime bağlandığı kolayca tahmin edilebilir. İşçi sınıfı ise, yeni rejim'in kurucusu ve yürütücüsü ilân edilmiştir.

Bolşevikler, köylüler gibi işçilere de, iktidara gelir gelmez maddi avantajlar sağlamışlardır. 8 saatlik iş günü, ücretli hafta tatili, sağlık merkezleri ve hastanelerde parasız tedavi, mesken kiralalarının ücretlerin yüzde 4 ilâ 5'i gibi önemsiz bir miktara indirilmesi hemen gerçekleştirilmiştir. Evvelce zenginlere ait olan sayfiye ve dinlenme yerlerinde, işçi aileleri çok düşük bedelle tatil geçirmeye başlamışlardır. Şehirlerde, boş kalan zengin evlerine işçiler yerleşmiştir. İşçi ve köylü çocuklarına parasız en yüksek eğitim olanakları getirilmiştir. İşsizlik, hastalık, ihtiyarlık vb. gibi rizikolarla sosyal güvenlik gerçekleştirilmiştir.

Öte yandan egemen sınıfların tasfiyesi ile geleneksel düzenin baskılarından kurtarılan kütellere marksist-leninist öğreti çerçevesinde yeni bir kültür ve yeni bir politik bilinç verebilmek için başka yerlerde eş görülmemiş bir eğitim çabası gösterilmektedir. Kararlar aslında yukarıda alınmakla birlikte, en alt basamaklara kadar ulaştırılmakta, geniş tartışmalar özeleştiriler düzenlenmektedir. Kararları herkesin anlamasına ve benimsemesine büyük önem verilmektedir. Böylece, kütellere çabası bir anlam ve yön kazanmaktadır. «On yılda İngiltere'yi geçmek», «plan hedeflerini yüzde 40 aşmak» gibi kararlar, inandırma yoluyla kütellere mal edilince, başarılabilir gibi gözükürken güç işler başarılmaktadır, Marx'ın «fikirler kütellere nüfuz edince, maddi bir güç olur» sözü, böylece doğrulanmaktadır. Tek kelimeyle, komünist kalkınmanın sırrı, büyük kütellere gizli enerjinin seferber edilmesinde yatmaktadır.

Bu radikal değişiklikte baş rolü komünist partisi oynamaktadır. Komünist ülkelerde parti, her şey demektir. Lenin partiyi, marksist-leninist öğretiyi hazmetmiş, son derece

tadır. Prof. Notkin, 2,5 sermaye/hâsıla katsayısına göre, yatırımların yüzde 20'de sabit tutulması, her yıl yüzde 1 azaltılması ya da yüzde 1 artırılması gibi üç duruma göre tüketim artışını hesaplanmıştır:

I. DURUM :						
Yıllar	Yatırım oranı	Millî Gelir	Yatırım miktarı	Tüketime kalan	Nüfus	Adam başına tüketim
1. yıl	%20	600 milyar	120	480	180	2,66 bin
2. yıl	%20	648	129,6	518,4	183	2,83
.	.	.	.	.	.	.
.	.	.	.	.	.	.
7. yıl	%20	951	190,2	760,8	198	3,84
8. yıl	%20	1027	205,4	821,7	201	4,09
II. DURUM :						
1. yıl	%20	600	120	480	180	2,66
2. yıl	%21	650,4	136,6	513,8	183	2,81
.	.	.	.	.	.	.
7. yıl	%26	1028,5	267,4	761,1	198	3,84
8. yıl	%27	1139,6	307,7	831,9	201	4,14
III. DURUM :						
1. yıl	%20	600	120	480	180	2,66
2. yıl	%19	645,6	122,7	522,9	183	2,86
.	.	.	.	.	.	.
7. yıl	%14	880,4	123,3	757,1	198	2,83
8. yıl	%13	926,2	120,4	805,8	201	4,01

Kaynak: M. Dobb, *Az gelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma*, Ankara 1965, s. 49.

Tabloda görüldüğü gibi yedinci yıl ile sekizinci yıl arasında, adam başına en yüksek tüketim artışı yatırımların yüzde 20'den yüzde 27'ye çıkartıldığı II. DURUM'da sağlanmıştır. Adam başına tüketim 3 bin 540'tan 4 bin 140'a yükselmiştir. Artış 30'dur. I. DURUM'da artış 25, III. DURUM'da ise 18'dir.

disiplinli, az sayıda bir seçkinler topluluğu olarak düşünmüştür. Parti, işçi ve köylülerin en seçkin elemanlarını toplama çabasıdır. Partiye girmek güçtür. Uzun bir bekleme döneminden ve çeşitli denemelerden geçmek gereklidir. Küçük burjuva menşeli adaylar için engeller çok daha fazladır. Parti, Lenin'in demokratik merkeziyetçilik ilkesine göre işlenmektedir. Kararlar tartışmalardan sonra alınmaktadır, ama karar alınca azınlık çoğunluğa uymak zorundadır. Parti yüksek kademelerinin kararları, alt kademeleri tamamen bağlamaktadır; ama partide bütün mevkilere seçimle gelinmektedir. Böylece son derece disiplinli ve merkeziyetçi bir parti ortaya çıkmaktadır. Partili, en fedakâr, en disiplinli ve kitle uğruna kendini adanmış bir cins misyoner, bir cins şövalyedir.

Sovyetler Birliği'nde ve öteki komünist ülkelerde kalkınma öncülüğünü parti yapmıştır. Kollektifleştirmenin yürütülmesi, köylülerin güçlüklerinin çözülmesi, fabrikalarda verimin arttırılması, bürokrasinin iyi çalıştırılması vb. partinin görevidir. İşçi ve köylülerin en bilinçli, en yetenekli unsurları arasından seçilen partili, kitlelerin nabzını elinde tutmak, her an ihtiyaçlarını, dileklerini ve düşüncelerini bilmek, kitleden etkilenmek, fakat aynı zamanda kitleyi etkilemek durumundadır. Devlet organları, partinin tam kontrolü altındadır. Bürokrasinin tutuculuk, kırtasiyecilik vb. eğilimlerini yenmek, onu sosyalizm ve komünizmin inşası yolunda harekete geçirmek partinin görevidir. Parti, idarenin yerini alacak değildir. Orkestra şefi nasıl hiçbir müzik aracı çalmadan, müzisyenler topluluğuna istenilen parçayı çaldırırsa, parti de idari teşkilâtı öyle yönetecektir. Tabii ki, partinin kendisinin de kitlelerden kopup bürokratlaşması tehlikesi her an vardır. Komünist ülkelerde, Cillas'ın «Yeni Sınıf» diye ad taktığı «bürokratik tabaka» egemenliğinden çok sık yakınılmaktadır. Bununla birlikte, geçmiş yüzyılların baskısı ve alışkanlıkları altında bulunan, eğitimden yoksun on milyonlarca köylü kitesinin ve köyden yeni gelmiş milyonlarca işçinin, çok kısa sürede başarılması gerekli sayılan bir kalkınma hamlesi için seferber edilebilmesi, kitleyle sıkı ilişkiler kurmayı amaç edinen disiplinli bir tek partinin varlığıyla mümkün olmuştur.

Sovyet başarısından sonra, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda öteki ülkelerde iktidara gelen komünist partileri, Sovyet kalkınma modelini izlemişlerdir. Şüphesiz tarihi ve millî özellikler, her ülkede farklılıklar yaratmıştır. Fakat her ülkede aynı ilkelere dayanan belli bir model uygulanmıştır. Bu ilkelere şöyle özetlenebilir:

1 – *Proletarya ihtilâli ve proletarya diktatörlüğü*: Kapitalizmden sosyalizme geçişte, eski egemen sınıfların direnmelerini kırmak, kaçınılmaz sabotajlarını boşa çıkarmak ve toplumu sosyalist yönde yeniden düzenleme amacıyla iktidardan tam yararlanmak için komünistler, proletarya diktatörlüğünü zorunlu bulmaktadırlar. Sosyal demokratlar ile komünistler arasındaki temel ideolojik ayrılık bu noktada toplanmaktadır. Lenin'e göre, sınıf mücadelesini tanımak, marksist olmak için yeterli değildir. Sınıf mücadelesini proletarya diktatörlüğünü kabule kadar genişletenler, ancak marksisttirler.

Komünistler, «burjuva demokrasisi»nin, burjuva için demokrasi, ama proletarya için diktatörlük olduğu kanısındadırlar. Proletarya diktatörlüğü ise, burjuva için diktatörlük, proletarya için demokrasidir. Lenin'in dilinde proletarya diktatörlüğü, proletarya demokrasisi ile eş anlamlıdır.

Proletarya ihtilâli ile, burjuva, siyasî iktidarı yitirmiştir; ama bazı ekonomik mevkileri hâlâ elinde tutmaktadır. Yeni rejimi sabote etmek için her türlü tertip peşindedir. Büyük kapitalist ülkelerden tam destek görmektedir. Kitleler, özellikle küçük işletme sahipleri, geçmiş alışkanlıklar ve düşünce biçimlerinden kurtulabilmiş değildir, burjuvazinin etkisi altındadır. Köklü değişikliklerin yaratabileceği güçlükler sırasında, burjuvazi ve emperyalizm bundan yararlanabilir ve kapitalizm tekrar kurulabilir. Bunun içindir ki, siyasî iktidardan düşürülen burjuvaziye karşı en ufak bir müsamaha gösterilmemelidir. Çünkü komünistlere göre, burjuvazinin en ufak müsamahası yoktur. Müsamaha, proletarya ihtilâlinin merhametsizce ezilmesine rıza göstermek demektir.

Komünistler, bu görüşlerini tarihin doğruladığı kanısındadırlar: 1871'de Paris komünü, burjuvazi başkente yürümek için Versailles'da askeri hazırlıklar yaparken, bunu unutup içeride sosyal reformlara dalmıştır. Proletaryanın bu müsamahası, Paris işçilerinin insafsızca katliâmı ile sonuçlanmıştır. 1919'da Alman proletaryası, Macar proletaryası benzer davranışlar yüzünden ezilmişlerdir. Öte yandan proletarya diktatörlüğünü reddeden ve «sınıf-üstü» demokrasi anlayışını benimseyen İngiliz ve İsveç Sosyal Demokrat Partileri, defalarca iktidara geldikleri halde, tekeli burjuvazinin egemenliğine dokunamamışlar ve kapitalizmin çerçevesinde kalmışlardır. Bu nedenlerle komünistler, kapitalizmden sosyalizme geçişte, proletarya diktatörlüğünü vazgeçilmez bir şart saymaktadırlar. Bununla birlikte, proletarya diktatörlüğü, hareketin karşılaştığı direnmenin şiddet derecesine, ihtilâlin toplumsal temelini genişliğine göre, çeşitli biçimler alabilecektir. Rusya'da ihtilâl, içte ve dışta şiddetli direnmeyle karşılaştığı için, proletarya diktatörlüğü en sert biçimde kurulmuştur. Doğu Avrupa «Halk Demokrasileri»nde proletarya diktatörlüğü daha geniş bir toplumsal temele dayanmaktadır. Bu ülkelerde, komünist partileri öncülüğünde olmakla birlikte, küçük burjuva partilerini de kapsayan çok partili bir sistem yürürlüktedir. Çin'de ise kurtuluş savaşı yıllarında, proletarya, burjuvazinin demokratik unsurlarını da kapsayan çok daha geniş bir toplumsal temele dayanarak mücadelesini yürütmüştür. Proletarya devleti, bu geniş toplumsal temel üzerine kurulmuş, diktatörlük, sınırlı sayıda tekeli burjuva ve feodallere uygulanmıştır. Yüzyıllar boyu süren demokratik gelenekleri olan ülkelerde, işçi sınıfı diktatörlüğü, parlamenter cumhuriyet biçimini de alabilecektir. Ama yine çok partili bir sistem içinde de olsa, tekeli sermaye egemenliğinin yıkılması için, tekeli sermayeye karşı geniş toplumsal temelli bir proletarya diktatörlüğü söz konusudur. Proletarya diktatörlüğü, komünist kalkınma modelinin temel taşıdır.

2 – *İşçi sınıfının bütün emekçi halk ile ittifakı*: Komünist kalkınma modelinin ikinci temel ilkesi, köylü çoğunluğu, küçük burjuvazi, küçük mülk sahipleri gibi proleter olmayan çeşitli tabakalarla proletaryanın öncülüğünde ittifak kurulmasıdır. Komünistlere göre, işçi sınıfı, özellikle yeteri kadar sanayileşmemiş ülkelerde, sosyalist toplumu, kendi çabalarıyla tek başına kuramaz. Sosyalizmin inşası için, büyük mülkiyetin sosyalizasyonu yeterli değildir. Aynı zamanda, köy ve kasabalardaki küçük üretimin sosyalist ilkelere göre giderek reorganizasyonu, her türlü toplumsal ilişkilerin değiştirilmesi, basın, tiyatro, okul gibi bütün kültürel kurumların faaliyetlerinin sosyalist yönde yeniden inşası gereklidir. Kısaca, temelden çatıya kadar bütün toplumsal hayatı kapsayan bir yeniden inşa hareketi söz konusudur. Bu, son derece güç bir iştir ve başarılması nüfusun en geniş kısmı yeni toplumun kurulmasına bilinçli olarak katıldığı takdirde mümkündür.⁷⁴¹

Proletarya, diktatoriyal tedbirleri gerekince burjuvaziye karşı kullanır; fakat köylü kütlesine ve öteki müttefiklerine karşı sertlik söz konusu değildir. Proletarya, onları inandırma, teşvik, yeni biçimlerin üstünlüğünü örneklerle gösterme gibi demokratik metodlarla sosyalizme yönelme durumundadır.*

3 – *Büyük sanayi, ulaştırma ve bankaların millileştirilmesi, dış ticarete devlet tekeli*: Millileştirmenin amacı, burjuvazinin ekonomik gücüne son vererek yeni bir üretim biçiminin temellerini atmak ve milli ekonominin kilit mevkilerini proletarya devletinin eline vermektir.

Millileştirme biçim ve metodları, ülkeden ülkeye değişebilir. Sovyet iktidarı, millileştirmeye gitmeden önce, teşebbüslerde işçi denetimi kurmayı denemiştir. Sınai, mali ve ticari alanlarda teşebbüsler, oralarda çalışanların denetimine verilmiştir.** Burjuvazi, işçi dene-

*Tabii ki, bu ilkeye ne ölçüde uyulduğu ya da uyulabildiği ayrı bir konudur.

**Fabrikaların işçiler tarafından yönetilmesi ihtilâlin ilk yıllarında çok taraftan toplanan bir görüştü. Fakat bu, atölye disiplini ve üretiminde bir bozulma, çözümlere yaratmış, mülkiyetçilik duygusu ve şirketçilik zihniyeti doğurmuştur. Planlı kalkınma gerekleriyle bağdaşamayan bir cins «kollektif kapitalizm» ortaya çıkmıştır. Lenin, bu sendikalist eğilime şiddetle karşı çıkmış, sanayi denetiminin sendikalar tarafından değil, parti tarafından başarıyla yürütülebileceğini ileri sürmüştür.

timine karşı şiddetle direnmiş, sabotajlara girişmiş, bu yüzden hızlı bir millileştirme zorunlu olmuştur. Millileştirmeler, tazminatsız gerçekleştirilmiştir. «Halk Demokrasileri»nde savaş suçlularına ve nazilerle işbirliği yapanlara ait teşebbüslerin millileştirilmesiyle yetinilmiştir. Daha sonra geniş bir millileştirmeye gidilmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'nde ise, önce burjuvazinin bürokratik ve komprador unsurlarına ait ağır sanayi, büyük sanayi ve demiryolları millileştirilmiştir. Kurtuluş savaşında işçi sınıfı ile işbirliği yapan milli burjuvazinin önemli bir kesiminin mülkiyetine dokunulmamıştır. Özel sermaye ile karma teşebbüsler kurulması, özel mülkiyetten sosyalist mülkiyete geçişte kullanılmıştır. Özel teşebbüs, giderek millileştirilmiştir. Fakat ekonominin yönetiminde, burjuva unsurların teknik bilgi, ustalık ve tecrübesinden, millileştirmelerden sonra geniş ölçüde yararlanılmıştır.

Millileştirme, hiçbir zaman, küçük sanayici, tüccar ve zanaatçı mülkiyetini kapsamamıştır. Proletarya devleti, başlangıçta hammadde, kredi ve siparişlerle küçük müteşebbisleri desteklemiştir. Bunların zamanla ve inandırma yoluyla sosyalist ilkelere göre reorganizasyonu söz konusudur.

4 – *Büyük arazi mülkiyetinin tasfiyesi*: İster feodal, ister kapitalist nitelikte olsun, büyük arazi mülkiyetine derhal son verilmektedir. Rusya'da ihtilâlin ilk işi egemen sınıfı teşkil eden aristokrasinin arazisine tazminatsız el koymak olmuştur. Fakat toprakta büyük mülkiyetin kaldırılması, tek başına bir sosyalist tedbir değildir. 1789 Fransız İhtilâli'nde de büyük arazilere el konulmuş, fakat bu, tarımda kapitalizmin gelişmesini sağlayan bir tedbir olmuştur. Bu sebeple, komünist kalkınma modelinde, modern teknolojinin gereklerine en uygun biçimde, mülkiyeti topluma ait büyük işletmelere geçilmesi esastır. Bütün komünist ülkelerde amaç bu olmakla birlikte, amaca varmak için izlenen yol çeşitli olmuştur. Sovyetler Birliği, arazinin millileştirilmesine gitmiştir. «Halk Demokrasileri»nde el konulan büyük araziler tarım işçileri ile fakir ve orta köylülerin mülkiyetine geçirilmiştir.

5 – *Ekonomik biçimlerde çeşitliliğin kaldırılması*: Büyük kapitalist üretimin millileştirilmesiyle, üç biçim ekonomik yapı ortaya çıkmaktadır: Sosyalizm, küçük emtia üretimi ve özel kapitalizm.

Sosyalist sektörün genişliği, millileştirilen kapitalist üretimin genişliği ile belirlenmektedir. Kapitalizm ne kadar fazla geliştirse, başlangıçta sosyalist sektörün de o kadar büyük, ne kadar az geliştirse o kadar küçük olacağı açıktır. Sosyalist sektörün toplam üretimdeki payı, 1923 - 1924 Rusya'sında yüzde 38,5; 1949 Çin'inde yüzde 34,7 ve 1945 Çekoslovakya'sında yüzde 60 olmuştur.

Küçük emtia üretimi, köylü çiftliklerini ve işçi kullanmayan küçük sanat erbabını kapsamaktadır. Bu sektörün payı, 1923 - 1924 Rusyasında toplam üretimin yüzde 41'ini, Çin'de daha yüksek bir oranı bulmaktaydı.

Özel kapitalizm ise, esas itibarıyla, şehir burjuvazisinin sahip olduğu küçük ve orta sanayi teşebbüsleriyle zengin köylü (kulak) çiftlikleridir.

Komünistlere göre, kapitalist ve küçük emtia üretimi sektörleri var oldukça, her an kapitalizmin restorasyonu tehlikesi mevcuttur. Ne var ki, çeşitli ekonomi biçimlerini kararnamelerle, emrnamelerle tasfiye etmek olanağı yoktur. Üstelik geçiş döneminde, proletarya devleti, öteki iki sektörün desteği olmayınca, toplumun ihtiyaçlarını karşılayabilecek yetenekten yoksundur. Ekonomik ve politik güçlüklerden sakınmak için, bu sektörlerin tasfiyesinin, ekonomik araçlarla ve tedricen yapılması gereklidir.

Kapitalist iktidarların devlet sektörünü kapitalist sektörü geliştirmek için kullanma metodu, proletarya devletinde tersine çevrilerek, sosyalist sektörün öteki sektörleri ekonomik yollardan tasfiyesi için kullanılmaktadır. Ekonomide devlet, dış ticaret, banka, büyük sanayi, ulaştırma, enerji vb. gibi kilit mevkiileri elinde tutmaktadır. Öteki iki sektör, makina, hammadde, enerji vb.'ni sosyalist sektörden almakta, üretimlerini ona satmaktadır. Proletarya devleti, bu pazar ilişkilerini sosyalist sektör yararına kullanarak, öteki sektörleri

zayıflatmaktadır. Aynı zamanda onları ekonomik yoldan denetim altında tutmakta ve istediği yönde gelişmesini sağlamaktadır.

Kapitalist sektör, eşit olmayan rekabet yoluyla, giderek tasfiye edilmektedir. Küçük emtia üretimi ise, komünist öğretiyeye göre, gönüllü kooperatifler eliyle büyük üretime dönüş-türülmektedir.

Tarımda kooperatif çeşitli biçimler almaktadır. En alt basamakta, kredi ve alım-satım kooperatifleri bulunmaktadır. Bu, en basit bir işbirliğidir. Bu basamakta ortak çiftçilik söz konusu değildir. İkinci basamakta, ortak çiftçilik yapılmakta, ortaklar üretimden, üretim araçlarına ve emeklerine göre pay almaktadırlar. Daha üst basamakta, üretimin yalnızca emeğe göre paylaşıldığı kooperatifler gelmektedir.

Yüksek tip kooperatif dahi, tanı anlanıyla, sosyalist mülkiyet biçimi değildir. Zira üretim araçları ve ürün topluma değil, belli sayıda çiftçi topluluğuna aittir. Çin, komün denemesiyle bu yolda bir sıçrama yapmıştır. Fakat marksizmin üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasındaki uygunluk kanununa aykırı düşünüyor diye, Çin denemesi eleştirilmektedir. Öte yandan «Halk Demokrasileri»nin bir kısmı, yüksek tip kooperatifler aşamasına dahi gelebilmiş değildir. Bu yolda zorlamalar beklenileni vermemiş, geriye dönüşler yapılmıştır, fakat amaç, büyük sanayi işletmelerindeki mülkiyet biçimini tarımda da gerçekleştirmektir.

6 - *Ekonominin sosyalizm ve komünizmin inşasına yönelmiş plânlı gelişmesi*: Sosyalizmin maddi temeli, büyük sanayi ve özellikle ağır sanayidir. Komünistler en büyük önceliği modern sanayiın kurulmasına vermektedirler. Bu çaba, muazzam kaynakların seferber edilmesini gerektirmektedir. Kapitalist ülkeler, sanayileşme yolunda sömürge yağmasından ve dış istikrazlardan yararlandıkları halde, komünist ülkelere bu yol kapalıdır. Sanayileşme zorunlu olarak, işçi ve köylünün emeği ile yaratılan iç kaynaklara dayatılmaktadır. Ayrıca, millileştirilen yerli - yabancı sanai, ticari ve mali teşebbüslerin kârları, sanayileşmenin finansmanında kullanılmaktadır.

Böylece elde edilen kaynaklar, üretim-tüketim, yatırım-tüketim, ağır sanayi-hafif sanayi vb. gibi dengeleri tesbitle görevli plan çerçevesinde kullanılmaktadır. Plan ayrıntılı ve merkeziyetçidir; gerçekleştirilmesi zorunludur.*

7 - *İdeoloji ve kültürde sosyalist ve komünist ihtilâlin gerçekleştirilmesi*: İşçi sınıfına ve köylüye sıkı sıkıya bağlı yeni bir intelligentsia yaratılması, burjuva egemenliğinin aracı sayılan okulların, «sosyalist yönden eğitim» aracı hâline getirilmesi, herkesin okuma-yazma öğrenmesi, kitlenin politik eğitimi, geçmişin sağlam değerlerine de sahip çıkan sosyalist kültürün inşası ve bunun kitlelere mal edilmesi vb. ideoloji ve kültür ihtilâlinin esasını teşkil etmektedir.

BULGARİSTAN'I GÖRMEZLİKTEN GELEMEYİZ

Ana ilkelerini kısaca özetlemeye çalıştığımız komünist model, çeşitli yönlerden ve özellikle totaliter karakterinden dolayı eleştirilebilir. Fakat bir ülkenin kendi kaynaklarıyla 10-15 yılda az gelişmişlik çemberini kırması yolunda modelin başarı sağladığı açıktır. 1945'ten önce çoğu geri tarım ülkesi olan Doğu Avrupa ülkeleri, 15 - 20 yıl içinde sanayi ülkeleri hâline gelmişlerdir. Asya'da Çin nüfus çokluğu ile değil, fakat sanayideki hamleleri ile ve kitlelerde gizli büyük gücü harekete getirmesi ile bütün dünyanın dikkatini çeken kud-

*Merkeziyetçi planlama tekniği az gelişmişlikten çıkma yolunda başarılı olmuştur. Fakat sanayileşmenin gerçekleştirilmesi ve ekonominin karmaşık bir yapı kazanması üzerine, Sovyet Tipi merkeziyetçilik israflara yol açmış ve ekonomik gelişmeyi engellemeye başlamıştır. Meselâ Çekoslovakya'nın son yıllardaki kalkınma güçlükleri, merkeziyetçi planlamaya atfedilmiştir. Bu sebeple, teşebbüslere daha geniş serbestlik, ve maddi teşvik unsurları tanıyan planlama tekniklerine yönelinmektedir. Konumuz az gelişmişlikten kurtulma olduğu için gelişmiş komünist ülkeleri ilgilendiren bu sorun üzerinde durmuyoruz.

retli bir devlet olmuştur. Kuzey Vietnam ile Güney Vietnam, Kuzey Kore ile Güney Kore arasındaki açık fark ise ortadadır. Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı'nı verdiği günlerde ilkel göçebe aşiretlerinin yaşadığı Türkistan, bugün bir pamuk ve sanayi merkezidir. Nehirler ters akıtılarak çöllersulanmakta veyeşertilmektedir. 1908'e kadar Türkiye'nin eyaleti olan Bulgaristan, kalkınma yarışında Türkiye'yi hayli geride bırakmıştır. Nüfusu Türkiye'nin dörtte biri civarında bulunan Bulgaristan'ın 1966 yılı elektrik üretimi 11,7 milyar kws., Türkiye'nin 5,5 milyar kws.'tır. Bulgaristan Türkiye'den adam başına 8 kat fazla elektrik üretmektedir. Kömür üretimi Bulgaristan'da 26,3 milyon ton, Türkiye'de 9,6 milyon tondur. Buğday verimi Bulgaristan'da hektar başına 2780 Kgr.'a erişmiştir, Türkiye'de 1200 Kgr. kadardır. Bulgaristan'ın ihracatı 1 milyar 200 milyon dolar, Türkiye'nin 500 milyon dolar civarındadır. Bulgaristan 1960 yılında 442.824 ton taze meyve ve sebze, 221 bin ton konserve meyve ve sebze ihraç etmiştir. Türkiye'de taze meyve ve sebze ihracı, hâlâ bir edebiyattan ibarettir. Bulgaristan domates ihracında dünyada birincidir; rakipleri İtalya ve Hollanda'yı geride bırakmıştır. Domates salçası ihracında Avrupa'da İtalya'dan sonra ikincidir. Beyaz peynirin tek ihracatçısıdır. Bulgaristan yalnız sebze ve meyve değil, sanai mamuller ihracatçısıdır ve sanai ihracatının yarısını ağır sanayi mamulleri teşkil etmektedir. Bulgaristan az gelişmiş ülkelere teknik bilgi ve kredi yardımı yapmaktadır. Suriye'de barajlar inşa etmiş, Orta Doğu ve Afrika ülkelerinde sanai tesisler kurmuştur. Endonezya, Gine ve Küba gibi ülkelere uzun vâdeli krediler açmıştır. Bulgaristan'da okuma-yazma bilmeyen kalmamıştır. Herçen bütün köylerinde elektrik bulunmaktadır. 1945 - 1960 döneminde köylerde 550 bin ev yapılmıştır, yani köylü ailelerinin yarısı modern evlere kavuşmuştur.

Bulgaristan 1939 yılında Türkiye'den daha ileri bir ülke değildi. Savaşın perişan çıkması, üstelik Sovyetler Birliği'ne ağır bir savaş tazminatı ödemek zorunda kalmıştır. Fakat 1948 - 1960 yılları arasındaki 12 yıllık kalkınma çabası sırasında, yani Türkiye'de görülmemiş kalkınmadan söz edildiği yıllarda, bizi çok gerilerde bırakmıştır.

Bulgaristan, İkinci Dünya Savaşı'ndan önce geri bir tarıma sahipti, 4,4 milyon hektar ekilen arazi 12 milyon parçaya bölünmüştü. Arazi parçalarının büyüklüğü 0,37 hektar idi. Büyük işletme yok gibiydi. 20 hektardan yukarı işletmeler, arazinin ancak yüzde 1,7'sini kapsamaktaydı. Çiftçi ailelerinin yüzde 70'e yakınının arazisi 50 dönümün altındaydı. Çok küçük ve fakir aile işletmelerine dayanan Bulgar tarımında ilkel araçlarla çalışılmaktaydı. Toprağın sürülmesinde traktör kullanılmıyordu. Bugün Bulgar tarımı, bol miktarda makina, gübre, iyi tohumluk, elektrik enerjisi ve teknisyen kullanan büyük ve modern işletmeler hâline gelmiştir. Öteki «Halk Demokrasileri», tarımda modern büyük işletmeye geçişte başarısızlık gösterdikleri halde, Bulgaristan bu alanda büyük başarı sağlamıştır. Fakir ve orta köylüler arazilerini üretim kooperatiflerine birleştirmişler ve ortak işletmeye koyulmuşlardır. 1947 - 1958 yılları arasında tarım büyük işletme yapısını kazanmıştır. Kooperatiflerde ortak ürün, önceleri, üyeler arasında emeğe ve getirilen araziye göre paylaşılmıştır. Hâlen paylaşma yalnız emeğe göre yapılmaktadır. Eski yaşamalar, fakir köylüler ve 1958'de kooperatiflere girmeleri kabul edilen eski zengin çiftçiler eşit durumdadırlar ve çalıştıkları ölçüde kazanmaktadırlar. Kooperatif çiftliklerin ortalama büyüklüğü 1962 yılında 3860 hektardır ve üye sayısı 1460 kişidir. 1952 - 1962 arasında tarım, sanayi ve verimlilik hizmetlerine 1 milyon işçi vermiştir, ama adam başına üretim -yani verim (produktivite)- bu dönemde yüzde 113 artmıştır. 30 - 40 bin dönüm arazi işleyen ve çok sayıda tarım uzmanları kullanan kooperatif çiftlikler, «tarım fabrikaları» hâline gelme yolundadır. Bu şartlardaki köylü, artık eski köylü değildir. Kooperatif üyelerinin hemen hepsi tarım ve hayvancılık eğitim merkezlerinde okutulmuş, bir ölçüde tarım teknisyeni olmuşlardır. Artan kazançlar bir yandan devlet yatırımlarını beslerken, öte yandan kooperatifin ekonomik ve sosyal yatırımlarına gitmektedir. Gelirin yüzde 25 ilâ 30'u bu yolda kullanılarak tarımda yüksek bir yatırım seviyesi sürdürülmektedir.

Sanayie gelince, Bulgaristan'da savaşın önce sanayi pek cılızdı. 1944'te ancak 91.118

sanayi işçisi mevcut idi. Ortalama işçi sayısı 23 olan sanayi kuruluşlarının üçte ikisi gıda ve tekstil alanında idi. Ağır sanayi yoktu. Üstelik sanayiın yarısı yabancı sermaye elindeydi, şeker ve çimento sanayiinin hemen hepsi yabancı sermayeye aitti. 1939'da toplam üretimde tarımın payı yüzde 75,2, sanayiın payı yüzde 24,8 idi. 1962 yılında ise sanayiın payı yüzde 76,5, tarımın payı yüzde 23,5 olmuştur. Sanayi üretiminin yarısını yatırım malları teşkil etmektedir, 1939 - 1962 yılları arasında makina yapım sanayii ve metalürji üretimi 117 kat artmıştır. 1949 - 1952 döneminde sınaî üretimde yıllık ortalama artış yüzde 20,7; yatırım malları üretiminde yüzde 25,7'dir. Sanayiın yatırım malları üretimindeki yıllık artışı 1953 - 1957 döneminde yüzde 13,6; 1958 - 1960 döneminde yüzde 20,5 olmuştur. 1960 - 1966 döneminde toplam sınaî üretimde artış yüzde 93'tür. Sanayideki bu gelişme, Bulgaristan ve Türkiye arasındaki ticarete de görülmektedir. Türkiye, Bulgaristan'dan makina, elektrik motorları vb. almaktadır, karşılığında bağır sak, küspe vb. satmaktadır.

Bulgarlar, kooperatifler yoluyla, sanayide küçük emtia üretiminden modern fabrika üretimine geçmekte de başarılı olmuşa benzemektedirler. Sanatkârlar, üretim araçlarıyla birlikte kooperatiflere katılmışlardır. Araçlar kooperatifin malı olmuştur. Bunların rasyonel kullanılması ve yeni araçlarla kooperatiflerin makina stoklarının artırılması yolunda çaba gösterilmiştir. Kooperatifler birleştirilerek büyütülmüştür. 1962'de 644 kooperatifte 115 bin kişi çalışmaktaydı. Her kooperatifte ortalama çalışan kişi sayısı 178 idi. Bunlar arasında işbölümü ve seri üretim teknikleri gelişmiştir. Kooperatifler, devlet kredileri ve kârlarından ayırdıkları yüzde 60 oranındaki önemli fonlarla modern makinalar kullanmaya yönelmiştir. Büyük sanayi ile kooperatif sektörü arasında planlı bir işbirliği kurulmuş, büyük sanayi kooperatiflerinin üretim alanlarına doğru yayıldıkça, kooperatifler yeni alanlara ve genişleyen hizmet sektörüne kaymışlardır. Bu çabalar sonucu, israf ve gerilik kaynağı olan çok düşük verimli küçük emtia üretiminin ıstırsız tasfiye edildiği düşünülebilir.

Görüldüğü gibi, 1948 - 1962 döneminde Bulgaristan, 30 - 40 bin dönümlük modern tarım işletmelerine ve yüksek verimli büyük sanayi işletmelerine dayanan bir sanayi toplumu olma yoluna girmiştir. Bu ufak ülke, 1965 - 1970 döneminde, 1961 - 1965'e nazaran, yatırımlarını yüzde 60 ilâ 72, sınaî üretimini yüzde 75, millî gelirini yüzde 50 oranında arttırmayı planlamıştır. Yani hızla gelişmesini sürdürme yolundadır.⁷⁴²

Bulgaristan komünisttir diye bu ülkenin büyük bir kalkınma içinde olduğunu görmekten gelmek ve bu başarının nedenlerini araştırmaktan kaçınmak, herhalde vatanseverlik değildir. Türk milliyetçileri, Bulgar kalkınmasını derinlemesine incelemek ve ondan ders almak durumundadır.

ÇİN'DE GİZLİ İŞSİZLİKLE SAVAŞ

Dikkatle incelenmesi gerekli başka bir konu, Çin'deki komün denemesidir. Bu deneme, tarımdaki yüz milyonlarca âtıl işgücünden yararlanarak şehir-köy ayırımını kaldırmak ve köylü şehir yapmak amacını güden, büyük güçlükler dolu cüretli bir harekettir.

Yüksek nüfuslu geri kalmış ülkelerin karşılaştıkları temel sorunlardan biri, tarımdaki işgücü fazlasının, başka bir deyişle, «potansiyel tasarruf»un hareketle geçirilmesidir. Kalkınma Planımız, Türk tarımında belli aylarda 8 milyona yükselen gizli işsiz mevcudundan söz etmektedir. Köylü nüfusu 500 milyonu aşan Çin'de hasat zamanları dışında, bu nüfusun büyük kısmı âtıl kalmaktadır. Çinliler buna «gizli üretim güçleri» adını vermektedirler.

Bu gizli üretim güçleri iki biçimde harekete geçirilebilir. Birinci yol, son derece büyük sanayi yatırımları ile tarımdaki nüfus fazlasının sanayie aktarılmasıdır. Nitekim Sovyetler Birliği bu yola gitmiş, 1928 - 1939 döneminde 20 milyon insan tarımdan sanayie geçmiştir. 700 milyona yakın nüfuslu Çin, başlangıçta bu metodu izlemiştir. 1949 - 1957 döneminde sanayi yatırımlarına büyük önem verilmiş, 1952'de 100 olan sınaî üretim endeksi 1957'de

232'ye çıkmıştır. 1950 - 1957 döneminde toplam hâsılada tarım gelirinin payı yüzde 70 iken yüzde 50'ye düşmüştür.⁷⁴³ Sanayi işçilerinin sayısı 3 milyondan 10 milyona yükselmiştir. Ne var ki, bu metodun başarılı olabilmesi için, tarımda hasat aylarında işgücü sıkıntısına yol açılmasının önlenmesi gereklidir. Bu da tarımın hızla makinalaştırılmasıyla mümkündür. Aksi takdirde, yılın 7 - 8 ayını boş geçiren yüz milyonlarca işgücünden, hasat aylarındaki ihtiyaç yüzünden tarım vazgeçemeyecek ve «gizli üretim güçleri»nin sanayie aktarılan kısmı pek sınırlı kalacaktır. Çin ise, tarımın muazzam makina ihtiyacını kısa sürede karşılayabilecek durumda değildir. Bundan başka, 500 küsur milyon köylü nüfusun önemli bir kısmının sanayie aktarılması, Çin'in sabretmek istemediği kadar uzun bir zamana ihtiyaç gösterecektir. O halde, «Her türlü mucizeyi yaratmak için yalnızca insanın varlığı yeter» diyen Mao'nun ikinci bir yol bulması gerekliydi. Madem ki tarımdan sanayie, köyden şehire nüfusu aktarmak güçtür, o halde sanayi tarıma ve şehir köye getirilmelidir. Yüz milyonlarca işgücü, kendi imal ettiği araçlarla, ek bir ücret ödenmesine ihtiyaç olmadan köyde fabrikalar, barajlar, okullar, hastaneler, mağazalar inşa etmelidir. Ağaçlandırma, sulama, yollar yapma yoluyla bu iş ordusu, tarımın çehresini değiştirmelidir. Bu büyük iş seferberliği içinde, sosyalizmden komünizme geçişi sağlayan en ileri üretim ilişkileri geliştirilmelidir.

1958'de girilen komün hareketi, bu ana fikirlerin sonucudur. 1958 nisanında, Honan eyaletinde, ürünü emeğe göre paylaştıran ileri tipte 27 kooperatife bağlı 43 bin köylü, yalnız toprağı işlemek için değil, mahalli sanayiler kurmak, bayındırlık işleri yapmak, kanalları açmak, yollar ve okullar inşa etmek, kendi yönetim ve güvenliklerini düzenlemek için ortak çaba göstereceklerini açıklamışlardır. 29 Ağustos 1958'de Parti Merkez Komitesi, bu hareketin bütün ülkeye yayılmasını kararlaştırmıştır. Böylece, kasım ayında 127 milyon aileyi kapsayan 27 bin konunun kurulmuş bulunuyordu.

Komün, ilçe ile bucak arası bir idarî bölge çerçevesinde ileri tipteki bütün tarım kooperatiflerinin birleştirilmesiyle ortaya çıkmıştır. Kooperatifte mülkiyet üyelerine ait iken, şimdi mülkiyet, bütün halkın mülkiyetine çok yakın biçimde komüne aittir. Komün, hem ekonomik, hem de idarî bir biçimdir. Ekonomik planda tarım, ticaret ve sanayii birleştirmektedir; ama komün aynı zamanda siyasî iktidarın temeldeki örgütüdür. Güvenlik, adalet, polis, askerlik, maliye, eğitim gibi devletin bütün görevlerini yapmaktadır. Komünün, bunların ötesinde, herkesin üretimden ihtiyacına göre pay alacağı komünist düzene kestirmeden varma iddiası vardır. Prof. Bettelheim, bu amacı şöyle açıklamaktadır: «Yemekhaneler, çamaşırhaneler, çeltik ve un fabrikaları, çocuk bahçeleri, dikiş atölyeleri vb. kurarak ortaklaşa yaşayışı gerçekleştirmek. Bu üstün toplumsal örgütlenme, kadının ev işlerinden kurtulmasını, bireyci kapitalist ideolojiye karşı savaşın kolaylaşmasını, toplumsal verimliliğin artmasını ve daha genel bir biçimde, sosyalist toplumdan komünist topluma geçişin temeli olan kollektivist ideolojinin gelişmesini sağlayacaktır.»

«Herkes çalışmasına göre veren sosyalist üleşimden, herkese ihtiyaçlarına göre veren komünist üleşime doğru, giderek üleşim sisteminin dönüşümünü sağlamak. Bu dönüşüm, kamu hizmetlerinin kuruluşu bunların gittikçe genişleyen bir ölçüde parasız olarak karşılanması, bunun yanı sıra, üretimden alınan payın çalışmaya göre hesaplanan kısmının nisbi öneminin gittikçe azalması ve elde bulunan ürünlerin komün üyelerinin temel hayatî ihtiyaçları ölçüsüne göre, imkân ölçüsünde parasız üleştirilmesiyle gerçekleşecektir.»

Tabii ki, daha fakirlikle savaşırken, ancak büyük zenginlik içinde düşünülebilecek olan ürünün, ihtiyaca göre paylaştırılmasından geri dönmek gerekmiştir. Ayrıca, çıkan güçlükler üzerine, aşırı kollektifleştirmeden, üretim birimlerinin çok geniş tutulmasından vazgeçilmiştir. Ama Çin, komün düzeninde devam etmekte ve küçümsenmeyecek başarılar sağlamaktadır. Sistem, atıl iş gücünün seferber edilmesi, bir köy sanayii kurulması ve şehirlerin yararlandığı birçok hizmetten köyün faydalanması olanağını getirmektedir. Hâlen toplam sınaî üretimin yüzde 10'unu komün işletmeleri gerçekleştirmektedir. Komünlerin

tarım aletleri fabrikaları, makina atölyeleri, çimento fabrikaları, taş ocakları, cam imalât-haneleri vb. vardır. Alım-satım kooperatifi eliyle komünde çeşitli mağazalar açılmıştır. 8 - 10 mağazalı komünler vardır. 'Bedava sektör' küçültülmüş olmakla beraber, devam etmektedir. Komünde sağlık ve eğitim parasızdır ve bir hayli gelişmiştir. Meselâ Nankin bölgesindeki bir komünde, komün komitesi 60 yataklı bir hastaneyi, dört sağlık merkezini, 2 bin öğrencili dokuz ilkokulu, bin öğrencili biri genel, öbürü tarımsal eğitim yapan iki ortaokulu yönetmektedir.»⁷⁴⁵

Köy - şehir ayrımını bir ölçüde azaltan bu gelişmeler, âtıl işgücünün seferber edilmesinin sonucudur. Ünlü tarım uzmanı Prof. René Dumont, tarım alanındaki Çin denemesini ekonomik açıdan şöyle değerlendirmektedir: «Çin'de Komünist Partisi iktidarı alır almaz, bir toprak reformu değil, bir tarım ihtilâli yaptı. Köy meydanında nasırlı ellerini göstere-meyen pamuk elli arazi sahiplerinin mülklerine tazminatsız el koydu. Bunların arazileri, büyüklüğüne bakılmaksızın alındı. Bir kısım zengin köylüler için de aynı yola gidildi. Böylece, her köylü ailesi için bireysel işletmeler kuruldu. Birkaç yıl sonra emeğin etkinliğini arttırmak üzere bunlar birleştirildi. Önce 6 ilâ 12 aile arasında mevsimlik karşılıklı yardımlaşma ekipleri, sonra 12 ilâ 20 aileyi kapsayan daimi yardımlaşma ekipleri kuruldu.

1953 Ocağından başlayarak, 25 ilâ 30 aileyi bir araya getiren ve ürünün paylaşılmasında arazi mülkiyetini de hesaba katan yarı-sosyalist kooperatiflere gidildi. 1955 sonunda ürünü yalnız emeğe göre paylaştıran ortalama 130 ailelik yüksek tipte sosyalist kooperatifler ortaya çıktı.

Ekonomik açıdan özellikle ilginç olan tarım ihtilâlinin çok yüksek bir yatırım ve istihdam oranıyla birlikte yürütülmesidir. Zamanın yarısını ve hattâ üçte ikisini aylak geçiren köylü ailesinin çalışma süresi büyük ölçüde artmıştır.

Çok yüksek yatırım oranı, birçok kaynaktan gelmektedir: Köylü, gayr-i sâfi ürünün yüzde 10'u civarındaki geleneksel arazi vergisini devlete vermektedir. Kooperatif, üretim araçları almak için, başlangıçta gayr-i sâfi ürünün yüzde 5 ilâ 10'u oranında bir yatırım fonu kurmuştur. Köylü de, ürün satışlarından elde ettiğiyle ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra geriye kalan tasarrufunu sanayileşme için yatırmaya teşvik edilmektedir....

Nihayet, sen ve en önemli yatırım biçimi, köylünün emeği olmuştur. Bugün köy komünlerinde, köylünün yılda 300 ilâ 330 gün çalıştığı tahmin edilebilir. Köylü, az istihdamdan tam istihdama geçmiştir. Hattâ 1958 sıralarında aşırı istihdamdan bile söz edilebilir. Bu düzende Çin köylüsü, tarla, fabrika ya da artisanal atölyelerdeki çalışma gibi câri işler için aşağıyukarı 200 kadar, toprak islahı, sulama, drenaj, taşkınlar, taşkınlardan korunma, ağaçlandırma, erozyonla mücadele ve ileride meyva verecek her türlü çalışma gibi yatırımlar için 120 ilâ 130 kadar işgünü sağlanmaktadır.

Oysa Çin köylüsüne, esas itibariyle, tarla, fabrika ve atölyede geçen 200 günlük câri çalışması için bir ücret ödenmektedir. *Denebilir ki, 120 günlük yatırımın çok büyük kısmını, köylü, topluma ücretsiz olarak, ya da devletin ödediği pek küçük bir ücret karşılığında sunmaktadır.*

Çin, böylece çok önemli yatırımlar yapabilmıştır.»⁷⁴⁶

Prof. Balogh ise, âtıl işgücünün seferber edilmesini şöyle değerlendirmektedir: «Hiç şüphesiz yok, az gelişmiş ülkelerin sahip bulundukları en büyük avantaj, halkın az istihdam edilmesi olgusunda yatmaktadır. Bu işgücü seferber edilebilirse, hiçbir fedakârlığa katlanmaksızın büyük ilerlemeler gerçekleştirilebilir. Fakat bu işgücünü seferber edebilme işi, son derece güçtür. Yalnız Çin bunu yapmayı başaramıştır.»⁷⁴⁷

Özellikle Prof. R. Nurkse'nin tasarruf-emek teorisinden sonra,⁷⁴⁸ Amerikan çevreleri de gizli işsizliği seferber etme denemelerine girişmişlerdir. Amerikan P. L. 480 gıda yar-

*Bütün bunların, köylerin birleştirilmesi, kombinalar, Köy Enstitüleri vb. ile bizim de bir ölçüde düşündüğümüz, fakat gerçekleştiremediğimiz işler olduğunu hatırlamalıyız.

dımlarının desteğiyle, Tunus, Fas, Mali, Habeşistan, Tanganika, Afganistan, İran, Güney Kore gibi ülkelerde gizli işsizlerden yararlanmak için programlar düzenlenmiştir. Teoriye göre, bir cins aynı ücret niteliğindeki Amerikan gıda yardımları sayesinde, gizli işsizler, verimli yatırımlarda kullanılabileceklerdir. Ne var ki, uygulamada bu programlar göstermelik olarak kalmış, «gizli işsizler» boğaz tokluğuna çalışmaya pek hevesli gözükmemişlerdir.⁷⁴⁹ Bireysel ufak köylü işletmesi çerçevesinden kurtulmuş, büyük kooperatif işletme disiplini ve zihniyetini benimsemiş, toplu çalışmanın kendine ve mensup bulunduğu kolektiviteye yararını kavramış kitlelerin ancak inanç, sevk ve ciddi bir planlamayı gerektiren bu iş seferberliğinde başarıya ulaşabileceği düşünülebilir. Bu alanda Çin dahi henüz yarım bir başarı elde etmiştir. Ama Çin'in daha etkin bir organizasyon ve elverişli üretim araçları sağlama yoluyla, yüz milyonların seferber edilmesine dayanan bir kalkınma metodunu başarıya götürmesi mümkündür. Bu takdirde, açlık, sefalet ve ümitsizlik içinde bocalayan Hindistan, Pakistan, Endonezya vb. gibi az gelişmiş ülkelerde kitlelerin, kurtuluşu ergeç Çin tipi kalkınmada aramaları beklenmelidir.

2- AMERİKAN TİPİ KALKINMA YOLU

Komünist kalkınma yolunun karşısında Amerikan tipi kalkınma yolu yer almaktadır. Yerli-yabancı özel sermaye işbirliğine dayanan bu kalkınma yolu, hiçbir geri kalmış ülkede ciddi bir gelişme ve sanayileşme sağlayamadığı gibi, gelir dağılışındaki uçurumu genişleterek toplumsal huzursuzluğu arttırmıştır. Bu yüzden ki, liberal fikirli Amerikan aydınları, «ABD gerçekten ekonomik kalkınmaya karşı mıdır?» sorusunu sormaya başlamışlardır.⁷⁵⁰

Duygusal plandaki iddialara itibar etmeden, bu konuda soğukkanlılıkla bir yargıya varmak, sanırız ki, gerçekçi bir kalkınma stratejisinin temel sorunlarından biridir. Sorunun aydınlanması, ABD'nin ekonomik yapısı üzerinde biraz durmayı gerektirecektir.

İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar -gerçeği yansıttığı şüpheli olmakla birlikte- ABD'nin resmi tezi «kabuğuna çekilmek», yani Amerika dışında olup bitenlerin uzağında durmak idi.* Oysa bugün ABD, Akdeniz filoları, Pasifik filoları, dünyanın dört köşesindeki üsleri ve sayısız askeri ittifakları ile bütün kıt'alara yayılabildiği kadar yayılmıştır. ABD'nin bu askeri genişlemesiyle birlikte, dış ülkelerdeki ekonomik ilişkileri hızla genişlemiştir. ABD'nin dış ülkelerdeki dolaysız yatırımları 1929'da 7,5 milyar dolar iken 1946'da 7,2 milyar dolara düşmüş, fakat 1961'de 34,7 milyar dolara fırlanmıştır. Buna dolaylı yatırımlar da eklennmelidir. Kabul etmek gerekir ki, bu yeni bir durumdur. Ayrıca yatırımlar, az bir başlangıç sermayesi koyup, dış ülkelerde sağlanan krediler ve kârların yeniden yatırılması yoluyla gerçekleştirildiğinden, sermaye ihracı rakamlarının çok üstündedir. Bu bakımdan

*Geçmişteki ABD emperyalizminden söz ederken, İnönü'nün hatıralarında yer alan kapitülasyonlarla ilgili şu sözleri hatırlamakta fayda vardır: «Amerikalılar bütün Lozan müzakereleri esnasında sulh yapılması için yardımcı oldular, fakat kapitülasyonlar üzerinde, kuvvetli devletlerin asırlardan beri takip ettikleri politikada müttefikleri engellemediler, desteklediler. Ne vakit kapitülasyonlardan bahis açılırsa, ne vakit iktisadi imtiyazlardan bahsolunursa, Amerikalılar *açık kapı* politikasının taraftarı olduklarını, Amerika tebaasının bulunduğu her yere donanmaları ile gitmek hakkını muhafaza ettiklerini söylerlerdi. Bu görüşlerini her vesile ile belli etmişlerdir.»

Lozan'dan sonra, muahede yapmak için ABD ile yapılan müzakerelerde, Washington, Avrupalı müttefiklerinin kapitülasyonlarla ilgili olarak Lozan'da kabul ettikleri esaslara rıza göstermemiştir. Olayı, yine İnönü'den dinleyelim: «Teklifimiz, müttefiklerle Lozan Muahedesinde kabul ettiğimiz Kapitülasyonlar maddesini aynen Amerika Muahedesine de koymaktı. Mr. Grew, Hükümetinden aldığı cevabı bana getirdi. O zaman Hariciye Vekilleri Amerika'da şöbet yapmış bir hukukşinas sayılıyordu. Kapitülasyonlar onun ihtisasına giren bir meseledir. Aldığı cevap üzerine, Amerikan mütehasısı müttefiklere kabul ettirdiğiniz maddeyi biz kabul edemeyiz, dedi. Hükümetinde, müttefiklerin hata ettikleri kanaati varmış. Daha sonra başka bir metin üzerinde anlaşmaya varılmışsa da, ABD Senatosunca reddedilmiştir.» (Ulus, 21 Ekim 1968)

dış ülkelerdeki Amerikan sermayesi ile yaratılan üretim miktarı, çok daha aydınlatıcı bir rakamdır. Dış üretim miktarında büyük artış vardır. O kadar ki, ABD sermayesinin dışarıda gerçekleştirdiği üretim, iç üretimle boy ölçüşecek büyüklüğe erişmiştir. 1950 yılında ABD sermayesinin satışlarla ifade edilen dış üretimi 44 milyar dolar iken, 1964 yılında 143 milyar dolara çıkmıştır. Buna ihracat yoluyla yapılan satışlar da eklenirse, toplam dış satışlar, 1950 - 1964 döneminde 54 milyar dolardan 168 milyar dolara geçmiştir bulunmaktadır. Aşağıdaki tablo bu durumu göstermektedir:

ABD yatırımlarından doğan dışarıdaki üretim	Satışlar (milyar dolar)	
	1950	1964
Dolaysız yatırımdan*	24	88
Öteki yatırımdan**	20	55
TOPLAM	44	143
İhracat yoluyla satışlar	10	25
İhracatla birlikte toplam		
Dış üretim	54	168

Kaynak: Monthly Review, Kasım 1966.

Demek ki, ABD'nin dış ülkelerdeki, gayr-i sâfi hâsılının yüzde 5'i civarında kalan ihracat ve iç sermaye yatırımlarının yüzde 10'unu aşmayan dış yatırım rakamlarının gösterdiğinden çok daha büyük çıkarları vardır.

Amerikan Ticaret Bakanlığı, ekonomik anlamını tesbit için, ihracatı, tarım, sanayi, madencilik satışları ve navlun gelirlerini kapsayan toplam taşınır mallar iç üretimi ile karşılaştırmaktadır. 1964 yılında ABD'de toplam taşınır mallar üretim tahmini 280 milyar dolardır. Dış üretim ise 168 milyar doları bulmaktadır. Tabii ki bu rakamlar içte ve dıştaki firmalar arasındaki alışverişi de kapsamaktadır. Bu çift sayma düşünülünce, en muhafazakâr hesaplarla, ABD'nin dış pazarı, içerideki çiftlik, fabrika ve madencilik üretiminin yüzde 40'ına ulaşmaktadır.⁷⁵¹ Bu rakam, önemli miktardaki marka patent vb. satışlarını hesap dışı bıraktığı halde, ABD için dış pazarın önemini göstermeye yeterlidir. Üstelik, dış satışlar, iç satışlardan çok daha büyük hızla arttığından, dış pazarın önemi gittikçe büyümektedir. İmalât sanayii ihracatı ve dışarıda üslenmiş Amerikan firmalarının satışları, 1940 yılında 15,8 milyar dolar iken, 1964'te 57,9 milyara erişmiştir. 1950'ye göre artış, yüzde 267'dir. İmalât sanayiinin iç satışları ise, bu yıllar arasında ancak yüzde 103 artmıştır. 1957- 1965 döneminde dışarıda üslenmiş ABD firmalarının makina ve teçhizat harcamaları yüzde 200, ülke içindeki firmaların ise yüzde 41 artmıştır. Böylece, dış firma makina ve teçhizat yatırımının içerideki firmalar yatırımına oranı 1957'de yüzde 8,1 iken, 1965'te yüzde 17,3'e yükselmiş olmaktadır. Dış ülkelerde üretim ile birlikte, malî nitelikte olmayan emtia üreten şirketlerin dışarıda sağladıkları kârlar artmaktadır. 1950'de dış yatırım kazançları malî olmayan şirketlerin vergiden sonra içerideki kârlarının yüzde 10'una erişirken, bu oran, 1964'te yüzde 22'ye çıkmıştır. Gerçekte dış kâr oranı daha da yüksektir. Çünkü dış kazanç, yabancı ülkelerdeki şirketlerin ABD'deki ana şirkete yaptığı hizmet ödemelerini kapsamadığı gibi, dünyaya kol atmış büyük şirketler vergiden kaçmak için maliyetlerin daha büyük kısmını dış şirketlere yüklemektedirler. Bu muhasebe oyunları, dış kazancı olduğundan küçük göstermektedir. Üstelik, bu kâr karşılaştırması, dış ülkelerde faaliyette bulunmayan firmaları da kapsamaktadır. Karşılaştırma daha tutarlı biçimde, dışarıda faa-

*ABD Ticaret Bakanlığının tanımlamasına göre, direkt yatırımlar, ABD firmalarının oy sahibi hisselerinin yüzde 25 ve daha fazlasına sahip oldukları şirket ve şubelerdir.

**«Öteki yatırım», esas itibarıyla, ABD vatandaş ve firmalarının sahip bulundukları hisse senetleri ve tahvilleri temsil etmektedir.

liyet gösteren firmaların iç ve dış kârları arasında yapılırsa, dış kâr oranı yüzde 25'in üstüne çıkacaktır.⁷⁵² En başta gelen 25 şirketin toplam kârları içinde dış kârları 1959 yılında yüzde 28,9'u bulmaktadır. Rockefeller'lerin Standard Oil of New Jersey'in dış kâr yüzdesi yüzde 65, Mobil'in yüzde 58, Good Year'in yüzde 29'dur.⁷⁵³

Yukarıdaki rakamlar, ABD şirketlerinin dış ülkelerde gittikçe artan ölçüde yayıldığını göstermeye yeterlidir. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce, esas itibarıyla yalnız petrol şirketleri dünyanın dört bucağında şirketler kurmuşlardı (Meselâ Rockefeller'in Standard'ının 1956 yılında 52 ülkede yüzde 50'den fazla hissesine sahip bulunduğu şirket sayısı 274'e erişmiştir). Öteki Amerikan firmaları, genellikle kendi ülkelerinde kalmayı tercih ediyorlardı. Nitekim, 1929 - 1946 döneminde dolaysız yatırımların azalması bunun delilidir. Savaştan sonra öteki Amerikan şirketleri de, dış ülkelerde yerleşmeye koyulmuşlardır. Business Week'in deyimi ile, «milletlerarası faaliyetleri olmakla birlikte, içeriye yönelmiş teşebbüsler», «tam anlamıyla dünyaya yönelmiş şirketler» hâline gelmişlerdir. Bunlara ABD'de hâlen «multinasyonal-çok milletli» şirket adı verilmektedir. Business Week, son 20 yılda vuku bulan bu «büyük değişiklik»i şöyle açıklamaktadır: «Bir sanayiden ötekine, Amerikan şirketleri, deniz aşırı kârlarının hızla arttığını ve dış yatırımlarının birçok halde Amerikadakilerden yüksek kâr getirdiğini gördüler. Dış kârlar artmaya başlarken, iç kârlar ise dalma yolundaydı.... Bu durum, multinasyonal şirketin gelişmesini zorlamıştır.»⁷⁵⁴

Öte yandan, dev şirketlerin yeryüzündeki stratejik hammaddelerin kontrolünü elinde tutmaları büyük önem taşımaktadır. Çelik, alüminyum ve petrol gibi sanayilerde hammadde kaynağının elde bulundurulması, nihai mamullerin fiyatlarını ve pazarlarını kontrol için gereklidir. Fiyat ve hammadde dağıtımını kontrol altında tutan firmanın rakiplerine hükmedeceği ve üzerlerinde egemenlik kuracağı açıktır. «Hür Dünya» petrolünün üçte ikisini ellerinde tutan Amerikan şirketlerinin, petrol sanayiindeki ezici üstünlüğü

*Prof. Sweezy ve Paul Baran, klasik emperyalizm teorisinin, dünyaya kök salmış bu dev korporasyonların ortaya çıkışını kapsayacak biçimde geliştirilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler. Bunlara göre, kapitalizmin dünya egemenliğine yöneldiği sırada egemen sınıflar, sanayiciler ve bankerlerdi. Önce sanayiciler ön plandaydı. Bunların az gelişmiş ülkelerde iki cins çıkarları vardı: Azami kâr bırakacak biçimde ucuz gıda ve hammadde almak ve sınai mamuller için pazar bulmak. Bu çıkarlar, serbest ticaret ve serbest rekabet yoluyla elde edilmekteydi. 1880'lerden sonra finans kapital, hisse senetlerini toplayarak, teşebbüslerin birleşmelerini ve tekeli bir karakter kazanmasını sağlayarak, egemen duruma geçmiştir. Banker egemenliğinde azami kârla sermaye ihracı ön plana çıkmıştır. Bu amaç, serbest ticaret ve rekabetle bağdaşmadığından, her emperyalist ülkedeki finans kapitalistleri, rakiplerinin yatırımlarına kapalı tutacakları bölgeler tesisine yönelmişlerdir. XIX. yüzyıl sonlarına doğru, dünyanın paylaşılması ve yeniden imparatorluklar kurulması böyle olmuştur. Şüphesiz, sermaye ihracı, daha önceki dönemin hammadde ve pazar sağlama çabalarıyla çalışma hâlinde değildir. Aksine, birbirlerini tamamlamaktadır. Fark, emperyalist politikaya sermaye ihracının hâkim olmasından doğmaktadır. Günümüzde ise, sanayiciler ve bankerler, hâkim kapitalist sınıfların öncüsü olmaktan çıkmıştır. Daha önce bankerlerin kurduğu ve denetlediği büyük tekeli korporasyonlar, sonraları mali bağımsızlıklarını kazanmışlar ve hattâ birçok halde bankalar ve mali kurumlar üzerinde egemenliklerini kurmuşlardır. Bu dev korporasyonlar, tekeli kapitalizmin bugünkü aşamasında temel birimlerdir ve onların «büyük» sahipleri ve yöneticileri, hâkim sınıfın lider grubudur. Günümüzde emperyalizmin işlemesi, bu dev şirketlerin ve onların çıkarlarının incelenmesiyle anlaşılabilir. Büyüklüğü, yapısının karmaşıklığı ve çıkarlarının çeşitliliği dolayısıyla, dev şirketler, geçmişin sanayicilerinden ve bankerlerinden belirli biçimde ayrılmaktadır. Bunların ucuz hammadde ve pazar peşindeki İngiliz tekstil fabrikatörü gibi ya da elindeki âtil sermayeyi en yüksek faizle işletme çabasındaki Rothschild ve Morgan gibi davranmasını beklemek yanlışır. Çıkarları çok karmaşıktır. Meselâ, Standard, ABD'de en büyük petrol üreticisidir; görünüşte çıkarının himayecilikte olması gerekir, ama o, himayeciliğe karşıdır. Zira ABD'ye Venezuela'daki şubesinden ucuz petrol satmak istemektedir.

Daha önemli bir nokta, bu dev korporasyonlar, sermaye ihracatçısı değil, sermaye toplayıcısıdır. 1950 - 1961 döneminde, dışarıya net dolaysız yatırımları 13,7 milyar dolardır; bu yatırımlardan sağladıkları 23,2 milyar dolardır. Dışarıdaki yatırımlarını büyük ölçüde arttırmışlardır, ama aldıkları, verdiklerinden 9,5 milyar dolar fazladır. Emperyalizmin sermaye ihracı: teorisini, buna göre düzeltmek gereklidir. Öte yandan, yabancı sermaye, emperyalist iddialarına aksine, az gelişmiş ülkeleri kalkındırma aracı olmak şöyle dursun, fakir ülkelerden zenginlere servet transfer etmek ve daha fakirlerin ekonomileri üzerinde daha zenginlerin egemenliklerini güçlendirmek için en etkin bir araç hâline gelmiştir (Notes on the theory of imperialism, Essays in honour of Michel Kalecki, Varşova 1964, s. 13 - 25).

ortadadır. Bundan başka, teknik ilerleme ve kimya sanayiindeki gelişme, dış hammadde kaynaklarına bağımlılığı bir ölçüde azaltmakla beraber, ABD dahi boksit, krom, nikel, manganez, tungsten, kalay vb. gibi birçok önemli metal için dışarıya muhtaçtır. Eskiden ihraç olunan hammaddelerin dahi, zamanla ithali gerekmektedir. *Özgürlük İçin Kaynaklar* adlı ve 1952 tarihli bir resmi rapora göre, ABD, XX. yüzyılın başında, gıda ve altın hâric, bütün hammaddeleri, içeride tükettiğinden yüzde 15 fazla üretmekteydi. Bu durum zamanla tersine dönmüştür. 1950'de ABD sanayii, içeride üretilenden yüzde 10 fazla hammadde tüketmiştir. 1975'te sanayinin hammadde açığı yüzde 20'ye çıkacaktır.⁷⁵⁵ Amerikan şirketleri, bu nedenlerle, dünya hammadde kaynaklarını ele geçirme çabasındadırlar. Devlet, temel hammaddelerin büyük kısmının kontrolünü, bir savaş ihtimaliyle, ABD'nin güvenliği için zorunlu saymaktadır. Böylece, firmaların hammaddeleri ele geçirme çabaları ile ABD'nin güvenliği birleşmektedir. Devlet, güvenlik endişesiyle, firmaların hammadde kaynaklarını kontrol çabasının destekçisi, hattâ öncüsü olmaktadır.

Esasen ABD firmalarının dünyaya yayılması ile Amerikan Hükümeti'nin dışarıdaki politik, ekonomik ve askeri taahhütlerinin genişlemesi arasında sıkı bir ilişki görülmektedir. Önce bayrak ve donanma, ardından sermaye gitmektedir. Rockefeller'lerin Orta Doğu petrolünde liderliği ele alışı, Suudi Arabistan'da Amerikan askeri üslerinin kurulması Truman Doktrini'nin ilânından sonradır. Victor Perlo'nun sözleriyle, «İran'da 1953 - 1954'te ABD askerî nüfuzunun kesinlikle kurulmasını, büyük miktarda Amerikan özel sermayesinin bu ülkeye gidişi izlemiştir. 1950'de ABD donanmasının kontrolü altına konulunca, önemli sermaye Taiwan'a akmıştır. Fakat bu yatırımlar, her zaman bayrağın ardından hemen gitmezler. Birçok halde önce ABD askerî kudretine dayanan bir politik ve ekonomik ilişkiler düzeni kurulmaktadır. Bu düzen, özel Amerikan sermayedarları için 'elverişli ortam' sağlamaktadır.»⁷⁵⁶

Dış ülkelere yayılan Amerikan sermayedarları kimlerdir? Bunlar, esas itibarıyla tekelik nitelikte pek az sayıdaki dev şirketlerdir. Dışarıdaki dolaysız yatırımların yüzde 57'si, yalnızca 45 firma tarafından yapılmıştır. Aşağıdaki tablo bu konuda bir fikir vermeye yeterlidir:

BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE DOLAYSIZ ABD DIŞ YATIRIMI (1953)		
Miktarı	Firma Sayısı	Toplam yatırım içinde payı
100 milyon dolar ve yukarısı	45	% 57
50-100 milyon dolar	51	% 14
25-50 milyon dolar	67	% 9
10-25 milyon dolar	126	% 8
5-70 milyon dolar	166	% 5
TOPLAM	455	93

Kaynak: U. S. Business Investments in Foreign Countries, Amerikan Dış Ticaret Bakanlığı, 1960, s. 144.

Demek ki, yatırımların beşte üçü 45, beşte dördü 163 firmanın elindedir. İş alanları itibarıyla bakılırsa, madencilikte 20 firma yatırımların yüzde 95'ini, petrolde 24 firma yüzde 93'ünü, tarımda 6 firma yüzde 93'ünü, sanayide 143 firma yüzde 81'ini gerçekleştirmiştir. Bunlar genellikle dev şirketlerdir. Meselâ ABD sanayiinde 5 en büyük şirket, bütün sanayi varlığının yüzde 15'ini, 100 en büyük şirket yüzde 55'ini kontrolü altında tutmaktadır.

İşin dikkat çekici yönü, dışarıda dolaysız yatırımlara yönelerek «multinasyonal» özellik kazanan bu dev şirketler, içeride de askeri siparişlerin geniş kısmını almaktadırlar. Denilebilir ki, en büyük firmalar, asıl kazançlarını dış yatırımlar ve askeri siparişlerden sağla-

maktadır. ABD'nin en büyük 25 firmasının dış yatırımlar ve askeri siparişlerden elde ettiği kâr, 1959 yılında toplam kârlarının yüzde 40,4'üne ulaşmaktadır. 1962 yılında ise, yüzde 50'ye yükselmiştir. Petrol şirketlerinde bu oran yüzde 50 ilâ 71'dir. Türkiye'de de Vehbi Koç ile birlikte iki şirket kuran General Electric'in dış yatırım ve askeri sipariş kârı, toplam kârının yüzde 51'dir. Westinghouse için bu oran yüzde 28, Western Electric için yüzde 33, Radio Corporation of America için yüzde 50, kimya alanında Dupont için yüzde 27, Uludağ volframı ile ilgilenen Union Carbide için yüzde 40'tır. Otomobil sanayiinde General Motors, Ford ve Chrysler için toplam dış yatırım ve askeri sipariş kârı oranı yüzde 25'tir. Uçak sanayiinde kârın hemen hepsi bu alana kaymıştır. General Dynamics ve Boeing'te bu oran yüzde 100'dür. Good Year'de oran yüzde 41, Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun ortağı International Harvester'de yüzde 34'tür. Ünlü IBM'in 1959 yılında 175 milyon dolarlık kârının 40 milyon doları dış yatırımlardan, 45 milyon doları askeri siparişlerden gelmiştir. Oran yüzde 48'e yakındır. 1961'de IBM'in dış yatırım ve askeri sipariş kârı 120 milyon dolara yükselmiştir.

En büyük 25 şirketten sonra gelen 30 şirketin dış yatırım kârı 91 milyon dolar, askeri sipariş kârı 82 milyon dolardır. Toplam kâra oran, yüzde 43,1'i bulmaktadır.⁷⁵⁷

Demek ki, dış yatırımları askeri genişlemeyi izleyen dev şirketler, içeride de, dış yatırımların korunması için gerekli silâhları imal etmektedirler. «Bir taşla iki kuş vurma» deyimini hatırlatan bu iki faaliyet, dev şirketlerin gittikçe büyüyen en önemli kazanç kaynağını teşkil etmektedir. Bir firmanın ancak belli bir üretim düzeyinden sonra kâra geçtiği hesaplanırsa, dış piyasa ve askeri siparişlerle sağlanan ek talebin, dev şirketlerin kârlarının asıl kaynağı olduğu düşünülebilir.

Öte yandan askeri genişleme, üsler ve ittifaklar sistemi ve savunma harcamalarının artırılması, ABD güvenliğinin ve dış politikasının vazgeçilmez unsurları sayılmaktadır. Bu güvenlik endişesi, firmaların çıkarlarına tamamen uygun düşmektedir. Böylece, dev firmaların çıkarları ile millî güvenlik gerekleri «aynıyet» kazanmaktadır. Bu iç içe durum, devlet yöneticileri ile firma yöneticilerinin aynı kişiler olmalarıyla da doğrulanmaktadır. Şöyle ki, hiri uzun yıllar ABD'nin dış politikasını, öteki CIA'yı yöneten Dulles kardeşler, Rockefeller'lerin petrol şirketinin avukatlarıdır. Tanınmış devlet adamlarından Strauss, Dean McCloy, Clay, Rockefeller grubunun temsilcileridirler. Bizzat Nelson Rockefeller, cumhurbaşkanlığına adaylığını koymuş ön planda bir politikacı ve devlet adamıdır. Başkan Kennedy, iktidara gelince, devlet harcamalarının, özellikle silâhlanma giderlerinin artırılmasını ve bu yoldan kalkınma hızının yüzde 5 ilâ 6'ya çıkartılmasını ısrarla savunan Rockefeller grubunun görüşlerini uygulamıştır. Kennedy'nin askeri başmüşaviri ünlü stratej General Maxwell Taylor dahi, Standard Oil'un paylaştığı sınırlı savaş ve gerillalarla mücadele tezlerinin teorisini yapmıştır. Maxwell Taylor, emekliliğinde Rockefeller'lerin kontrolündeki «Lincoln Center of the Performing Arts»ın başkanlığına getirilmiştir. James F. Byrnes, Dean Acheson gibi etkili dışişleri bakanları, Rockefeller'ler kadar kudretli Morgan grubunun temsilcileridir. Eisenhower'ın son Savunma Bakanı Thomas S. Gates, bu grubun mensubudur. General Dynamic's'ten Frank Pace Jr., Truman yönetiminde Kara Kuvvetleri Bakanı'dır. Savunma Bakanı Charles E. Wilson, General Motors'un, Mc Namara Ford'un başkanıdır. Kennedy'nin Allen Dulles'tan sonra CIA'nın başına getirdiği John A. McCone, Nixon'un destekçisi bir California'lı milyonerdir ve Standard Oil'de milyon doların üstünde hissesi vardır. Bu listeyi sayfalar dolusu uzatmak son derece kolaydır. Ama bu kadarı dahi, dış yatırımlar ve askeri siparişlerle ilgili dev şirketler ile devletin ne ölçüde iç içe bulunduğunu belirtmeye yeterlidir.

Dış yatırım ve askeri sipariş, politik ve ekonomik hayata hükmeden dev firmalara geniş kârlar sağlarken, aynı zamanda ekonomik dalgalanmaların 1929'dakine benzer biçimde büyük bir krize dönüşmesini, görünüşe göre önlemektedir. Ekonomik dalgalanmalar, çeşitli biçimlerde açıklanmaktadır. Fakat bu dalgalanmalarda baş rolü, yatırım sanayinin

deki iniş ve çıkışların oynadığı, oy birliğiyle kabul edilmektedir. Devlet siparişleri ve dış piyasa, ABD yatırım malları sanayiine, toplam üretimin yüzde 20 ilâ 50'si oranında bir pazar getirerek, ekonomik dalgalanmaları hafifletmektedir.⁷⁵⁸ Bu nedenle, Amerikan kamuoyuna silâhlanma, sık sık «krizleri önleyen bir tedbir» diye sunulmaktadır. Ayrıca Kennedy yönetiminin silâhlanma harcamalarında başlattığı büyük artışın, vergi indirimleriyle birlikte, ABD'nin ekonomik kalkınmasını hızlandırdığı ileri sürülmektedir. Kore Savaşı'nın sona ermesini izleyen yıllarda, ABD'nin yıllık kalkınma hızı yüzde 2,5 civarında kalmıştır. Nüfus artışı düşülürse, adam başına kalkınma hızı yüzde 1'den ibarettir. Ancak Kennedy yönetiminin aldığı silâhlanma ve vergi indirimi tedbirlerinden sonra, yüzde 5 - 6 gibi ABD için çok büyük sayılabilecek kalkınma hızına ulaşılabilmiştir.* Bu sebeple, askeri siparişler ve dış yatırımlar, kamuoyunun korkuyla hatırladığı ekonomik krize karşı bir garanti ve artan refahın sigortası sayılmaktadır. Ne var ki, bu politika, dev tröstleri ve mevcut ekonomik yapıyı güçlendirmektedir. ABD'de az gelişmiş bölgelerin kalkındırılması, fakirlikle mücadele, zenci dâvâsının çözülmesi, mesken vb. gibi alanlarda geniş ve yararlı yatırım olanakları vardır. Fakat yatırımların bu alanlara kaydırılması, mevcut ekonomik yapının değiştirilmesini gerektirecektir. Dev şirketler, tatlı askeri siparişleri ve dış yatırımları bırakarak, kendiliklerinden öteki yatırım alanlarına yönelecek değillerdir. Yukarıda anlattığımız nedenlerle, devletin de bu yolda bir zorlamaya gidemeyeceği açıktır. Böylece, askeri sipariş ve dış yatırım, dev tröstleri daha da güçlendirerek yıldan yıla artmaktadır.

Dünyayı istilâya koyulan «mültinasyonal» şirketlerin aralarında çeşitli rekabet ve çekişmeler olsa dahi, belli konularda ortak çıkarları vardır. Prof. Sweezy ve Paul Baran, bunu şöyle anlatmaktadır: Mültinasyonal şirketlerin «ortak çıkarları ve arzuladıkları genel politikalar vardır. Fakat bunlar, birçok halde, mahiyetleri itibarıyla dar anlamda ekonomik çıkarlar değildir. Mültinasyonal şirketlerin çıkarları, gümrük tarifeleri, ihracat sübvansiyonları, dış yatırım vb. gibi konularda sık sık çatışmaktadır. Ama bu şirketler, iki noktada tam bir birlik içindedirler: İlk nokta, dünyadaki faaliyet alanlarının (coğrafi anlamda) mümkün olduğu kadar genişletilmesidir. İkinci nokta, faaliyet gösterdikleri ülkelerin kanun ve kurumlarının, özel kapitalist teşebbüsün serbestçe gelişmesine elverişli olmasıdır. Başka bir deyişle, onların ideali, azami kâr sağlama ve bunu serbestçe kullanma hususunda hiçbir mahalli engel bulunmayan bir dünya milletleri topluluğudur. Bu demektir ki, mültinasyonal şirketler, yalnız onlara belli bölgeleri kapama tehdidi taşıyan ihtilâllere değil –meselâ Küba İhtilâli, Amerikan şirketlerini bu ülkeden uzaklaştırmıştır–, faaliyetlerini engelleyebilecek ya da potansiyel olarak kârlı iş alanlarını kendi vatandaşlarına saklayabilecek en geniş anlamıyla her biçim devlet kapitalizmine de şiddetle karşıdırlar.** Bu tutum, Standard Oil'un (1962) yıllık raporunda iyi belirtilmiştir: 'İçte ve dışta ekonomik ilerleme için özel yatırımın önemi konusunda daha büyük bir uyanıklığa ihtiyaç vardır. Bazı ülkeler yeni ticari teşebbüslere devletin iştiraki ya da mevcut şirketlerin millileştirilmesi yoluyla devlet teşebbüsüne doğru bir eğilim göstermişlerdir. Aslında bu ülkelerin çıkarları, birçok öteki ülkede büyük ekonomik kalkınma gerçekleştiren hür teşebbüs ilkelerine dayanan şirketleri teşvik etmeleri ile en iyi biçimde sağlanacaktır. 1961 Dış Yardım Kanunu'na getirilen Hickenlooper tâdilâtı*** gibi adımlarla, Amerikan yardım fonlarının özel sermayenin önemini ve himayesini öngören bir ilerleme iklimini teşvik için kullanılması güven vericidir.' Standard Oil yönetiminin, bağımlı ülkelerde devlet teşebbüsüne karşı çıkışının, devlet ey-

*ABD firmalarına ezici üstünlük sağlayan teknolojik ilerleme için gerekli harcamaların hemen hemen tamamının Savunma Bakanlığı bütçesinden karşılandığını belirtelim.

**Şüphesiz bu, yabancı hükümetlerin bayındırlık, yol, liman, sağlık ve eğitim hizmetleri gibi kendi faaliyetlerine yardımcı işlere girişmesine, mültinasyonal şirketlerin karşı oldukları anlamına gelmemektedir. Bu yararlı hizmetler için onlar hattâ kendi hükümetlerinin cömert «dış yardımlar» vermesini isterler (Sweezy-Baran).

***Hickenlooper tadilatı, dış yardımlar yerli - yabancı özel teşebbüsün teşviki şartına bağlanmaktadır.

lemine sosyalizm sanmak gibi safça bir düşünceden doğduğunu düşünmek yanlıştır. Bu tutumun çok daha rasyonel nedenleri vardır: Bu ülkelerde devlet teşebbüsü ve devlet müdahalesi, genellikle, yerli burjuvazinin multinasional şirketler aleyhine olarak o ülkede yaratılan ekonomik fazladan daha büyük bir pay alma niyetini ifade etmektedir. Multinasional şirketlerin, bu gibi teşebbüslere kesinlikle karşı çıkmaları doğaldır.

Multinasional şirketlerin kendi hükümetlerinden talep ettikleri genel politika, basit bir formül hâlinde özetlenebilir: *Standard Oil için emin bir dünya hazırlamak*. Daha ideolojik terimlerle, bu, 'Hür Dünya'yı korumak ve 'Hür Dünya'nın sınırlarını mümkün olduğu kadar genişletmek anlamına gelmektedir. 1947'de Truman Doktrini'nin ilânından beri ABD'nin resmi politikası bu olmuştur. Madalyonun olumsuz yanı, antikomünizmdir. Politikanın zorunlu tamamlayıcısı, dünya çapında muazzam bir askeri düzenin kurulması ve sürdürülmesidir.»⁷⁵⁹

Gerçekten, birçok kez yanlış anlaşıldığı için alay konusu yapılan «Hür Dünya» deymi, aslında tutarlı bir görüşü dile getirmektedir. Kabile hayatı yaşayan Suudi Arabistan, Kuveyt, faşist Güney Amerika diktatörleri, İspanya, Portekiz vb., İngiltere ve Amerika gibi «Hür Dünya» mensubu sayılmaktadır. Çünkü bütün bu ülkelerde, yabancı sermayeye dayalı «hür ticaret ve hür teşebbüs» vardır. «Hür Dünya», hür sermaye diye anlaşılmca tutarlı bir kavram olmaktadır. Sermayenin özgürlüğünü kısıtlayan devletçi, sosyalist, komünist vb. bütün rejimler ise, ister demokratik, ister totaliter karakterde bulunsun, «Hür olmayan dünya»ya mensupturlar. Multinasional şirketlerin ve ABD Hükümeti'nin resmi politikası budur. Dış ülkelerdeki üslerin ve Altıncı Filo gibi «yüzer üs»lerin önemli görevlerinden biri, yeryüzünde multinasional şirketlerin özgürlüğünün korunmasıdır. Türk aydınlarınca çok kez yadırganan bu görüş, Amerikalılara doğal gelmektedir. Nitekim gençlik gösterileri arasında, İzmir'in kurtuluş günü bu şehre gelen Altıncı Filo Komutanı, donanmanın görevini sânimiyetle açıklamıştır: «Amerikan donanmasının geleneksel görevi, denizlerin kontrol edilmesini kapsar. Bu kontrolün yapılmadığını düşünecek olursak, deniz aşırı ülkelerdeki kuvvetlerimiz desteklerini kaybetmiş olurlar ve ülkemizdeki sanayi tesislerimiz çalışmalarını yavaşlatmaya ve dünya su yollarından geçerek ülkemize getirtilen hammadde yokluğu karşısında kapanmaya dahi mecbur kalabilirler.»⁷⁶⁰

Washington Üniversitesi Sosyoloji Profesörü Jules Henry, Altıncı Filo Komutanının sözlerini şöyle tamamlamaktadır: «Amerikan yatırımı için dünyayı açık tutma yolundaki askeri çabalarımız, muazzam ekonomik fazlalar, yani yatırılması gerekli sermaye yaratmaktadır. Zira harple beslenen sanayiler, ABD'de ekonomik fazlayı genişletmektedir. Böylece, dünyayı Amerikan yatırımı için koruma süreci, yatırım yapılacak alanlara duyulan ihtiyacı daha da arttırmaktadır. Çok büyük çapta olan ve gittikçe çoğalan ekonomik fazlanın varlığı, Amerikan yatırımı için dünyanın açık tutulmasını mutlak bir zorunluluk hâline getirmektedir. Bu sebeple, bugünkü ekonomik sistem altında, az gelişmiş ülkelere askeri birliklerimizi, onun yerini alacak bir jandarma düzeni kuramadığımız müddetçe, asla çekemeyiz.»⁷⁶¹

Ne var ki, ABD'nin mümkün olduğu kadar çok sayıda ülkeyi multinasional şirketlere açık tutma çabasına rağmen, komünizmin yayılması, birçok ülkenin multinasional şirketlere kapanması tehlikesini yaratmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Doğu Avrupa, Çin, Kuzey Kore, Kuzey Vietnam ve Küba'da komünizmin yerleşmesi, yabancı sermayeyi bu ülkelere uzaklaştırmıştır. Bütün az gelişmiş ülkelere, yabancı sermaye egemenliğine karşı çıkan milliyetçi güçler varlıklarını hissettirmektedirler. En ümitsiz şartlarda, bu egemenliği yıkmak için, zorlu millî kurtuluş savaşları verilmektedir. ABD yetkilileri, millî kurtuluş savaşlarını «barutun icadı kadar tehlikeli» bulmaktadırlar. Bir ülkede millî kurtuluş hareketinin başarısının bir çığ gibi büyüüp yayılmasından çekinmektedirler. Topraklarında Sovyet üsleri ve füzeleri bulunmadığı sürece –ki bu durum önlenmiştir–, ufak Küba'nın ABD güvenliğini hiçbir biçimde tehdit edemeyeceği açıktır. Dominik'te ilerici

askerlerin ya da eski başkan Bosch'un iktidara gelmesi, ABD'nin askeri güvenliğinde en ufak bir değişiklik yapacak değildir. Fakat ABD sermayesine karşı eylemin öteki ülkelere yayılması endişesi, ABD'yi harekete geçmeye zorlamaktadır. Nitekim Kongo'da amaç açıkça zengin maden çıkarları olduğu halde, Vietnam'da ABD'nin direkt ekonomik çıkarları için savaştığını ileri sürmek çok mübalâgalı bir iddiadır. Amerikan dış politikasının uzun vâdeli planlayıcısı Prof. Walt Rostow, milli kurtuluş hareketlerinin çıkar yol olmadığını dünyaya ispatlamak için Vietnam'da savaşıldığını açıklamıştır. Rostow'a göre, General Giap, «Güney Vietnam, çağımızın milli kurtuluş hareketi modelidir. ABD emperyalistlerinin Güney Vietnam'da denedikleri özel savaş metodu başarısızlığa uğratılabilirse, bu demektir ki, ABD dünyanın her tarafında yenilebilir» demiştir. ABD, bu görüşü boşa çıkartmak için Vietnam'da pahalı bir savaşa girmiştir.⁷⁶²

Demek ki, kapitalist dünya sistemini korumak için toptan bir mücadele söz konusudur. Bu mücadelede kapitalist sistemin bütünüyle geleceğini korumak için, kısa vâdeli ekonomik çıkarlardan vazgeçilmesi, hatta birtakım fedakârlıklara katlanılması mümkündür. Bu toptan çerçeve içinde emperyalizmin, eskisi gibi, az gelişmiş ülkelerin sanayileşmesine mutlaka karşı olduğunu söylemek güçtür. Emperyalizm, yabancı sermayeye bağımlı olmak şartıyla, sanayileşmeyi kabul edebilir. Hattâ zaman zaman toprak reformu vb. gibi tedbirlerle, ABD'nin ölçülü bir reformizmi ve belli bir ekonomik gelişmeyi teşvik ettiği ileri sürülebilir. Esas olan, az gelişmiş ülkeleri gündelik çıkarların ötesinde, kapitalist sistem içinde tutabilmektir.* Emperyalizm, bu tutumu ile, «açık pazar ve hammadde deposu» görüşleriyle her zaman açıklanamayacak olan, çok nüanslı bir tutumu benimsemekte ve değişen şartlara intibak etmeye çalışmaktadır. Ama amaç bellidir. Amaç, az gelişmiş ülkeleri, multinational şirketlerin faaliyetine en uygun biçimde, kapitalist gelişme çizgisi içinde tutmaktır.

Dış yardımlar, askeri çıkarlar için olduğu kadar, kapitalist gelişme yolunu az gelişmiş ülkelere empoze etmek için etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Dış yardımların değişmez şartı, yerli-yabancı özelsermayeye elverişli gelişme ortamı hazırlamaktır. ABD yardımı alan bütün ülkeler, Türkiye'dekine henzer biçimde, yabancı sermaye kanunları, petrol kanunları vb. çıkarmakta, özel sanayi finansman bankaları kurmaktadır.

İleri kapitalist ülkeler egemenliğindeki bütün milletlerarası kuruluşlar da aynı politikayı izlemektedir. Dünya Bankası'nın özel teşebbüsçülük konusunda ne kadar ileri gittiğini, zoraki özel teşebbüs Çukurova Elektrik A. Ş., çarpıcı biçimde ortaya koymaktadır. Dünya Bankası'nın bir kolu olan Milletlerarası Finans Kurumu (IFC), Bursa'daki Sifâş örneğinde görüldüğü üzere, yerli özel teşebbüsle ortaklıklar kurmaktadır. Bankanın ünlü eski başkanlarından Eugene R. Black, yardımların amacını tam bir açıklıkla belirtmektedir: «Dış yardımlar, Amerikan iş hayatına başlıca üç çıkar sağlamaktadır: 1) Dış yardım, Ame-

*Emperyalist tutumda bu değişiklikler, marksist teorisyenleri eski tezler üzerinde düşünmeye itmiştir. Sovyet iktisatçısı Roudenko'ya göre, «Önceleri sömürge sistemi, emtia ve sermaye fazlasını massederek, hammadde vb. ikmalyle yeniden üretim sürecini sağlayarak, kapitalizmin çökmesini geciktirmiştir. Hâlen durumu başka türdür. Günümüzde kapitalist yolu seçen her ülke, böylece kapitalizmin ömrünü uzatacaktır. Sömürgeciliğin mahiyeti yeniden gözden geçirilmelidir.

Esas olan emperyalist devletlerin milyonlarca kâr elde etmeleri değildir. Kâr sorununun ikinci plana geçtiğini söyleyen L. Stepanov haklıdır. Eğer dünyamızın üçte ikisinde kapitalist ekonomi sistemi gelişirse, günümüzde emperyalizm uzun süre kendini devam ettirebilir. Bu takdirde emperyalizm, gelişme hâlindeki ülkeleri rezerv olarak kullanmak için sayısız olanaklar bulacaktır.

Bu vesile ile, sömürgecilik kavramımızı, gerçek fonksiyonlarına uygun biçimde tanımlamamız gerekir. Bugünkü sömürgeciliği, kapitalizm yoluna yönelmek amacıyla Üçüncü Dünya ülkelerine tekeli sermayenin empoze ettiği bir ilişkiler sistemi saymamız yerindedir. Aynı biçimde 'sömürge' kavramı da belirlenmelidir. Mevcut tarihi çerçevede kapitalist yolu seçen, ekonomik bakımdan geri kalmış her ülke, emperyalizmin bir sömürgecidir. Zira ona rezerv olmakta ve emperyalizmin varlığını uzatmaya yardım etmektedir.... 'Sömürgeci emperyalizm' tezi, ancak bu anlamda kabul edilebilir.» (*Metropoles et Colonies, Debats des Economistes Sovietiques*, Agence de Presse Novosti, s. 140).

rikan mal ve hizmetleri için hemen önemli bir pazar yaratır. 2) ABD firmalar için yeni denizaşırı pazarların gelişmesini teşvik eder. 3) *Milli ekonomileri hür teşebbüs sistemine doğru yöneltilir. Bu sistem içinde ABD firmaları zenginleşebilir.*»⁷⁶³

Yardım veren kurumlar kervanına sonradan katılan Avrupa Yatırım Bankası, açtığı kredilerin en az yüzde 30'unun özel teşebbüse verilmesini şart koşmuştur. Bu bankanın Türkiye'ye verdiği kredilerin ise yüzde 48'i özel sektör projelerinin finansmanına ayrılmıştır. Anglosaksonlar ile Almanların egemenliğindeki Konsorsiyum, daha fazla özel teşebbüsçülük konusunda Türk Hükümetine devamlı baskı yapmaktadır.* Demek ki, yalnız ABD değil, öteki gelişmiş kapitalist ülkelerin firmaları da aynı taleplerle az gelişmiş ülkelerin karşısına çıkmaktadır. Aralarında kimizaman sert rekabet de etseler, ABD firmaları kadar, Avrupa firmalarının da ortak çıkarı, kapitalist dünya sisteminin korunmasıdır. Esasen multinasyonel şirketlerin yayılmasıyla, Avrupalı gibi görünen önemli firmalar ile ABD şirketleri arasında karmaşık bağlar doğmaktadır. Meselâ Türkiye'de de faaliyette bulunan Hollanda'nın dev şirketlerinden Philips'in yüzde 60'tan, Unilever'in yüzde 50'den fazla hisseleri yabancı yatırımcıların elindedir. Milletlerarası kapitalizmin bu alanda çıkar birliği tamdır.

Hibe ve uzun vâdeli krediler biçiminde verilen dış yardımlar, bir yandan büyük yabancı firmalara avantajlı siparişler getirirken, öte yandan yol, haraj, liman gibi altyapı yatırımları filâhelli bir ekonomik gelişmenin zemini hazırlanmaktadır. Dış yardımların önemli bir kısmı, altyapı yatırımlarına ayrılmaktadır. Devlet Planlama Teşkilâtı'nın bir araştırmasına göre, 1963 - 1966 döneminde sağlanan proje kredilerinin yüzde 72,4'ü altyapı yatırımlarına, yüzde 0,3'ü madencilğe, yüzde 2,9'u araştırmalara, yüzde 24,4'ü ise imalât sanayiine gitmiştir.⁷⁶⁴ Bu tip kalkınma modelinde, sanayiın daha çok yerli-yabancı özel teşebbüse bırakılmasına çalışılmaktadır. Altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek ise, devlete düşmektedir.

AMERİKAN TİPİ KARMA EKONOMİ

Kapitalist kalkınma, bir cins devletçiliğe karşı değildir. Aksine, belli bir devletçilik politikası, kapitalist kalkınmanın vazgeçilmez şartlarından sayılmaktadır. Yalnız bu, özel sektöre bağımlı, onu geliştirmeyi amaç edinmiş bir devletçiliktir. Devletin görevi, özel sektöre devamlı fon akımı ve çeşitli teşvik tedbirleri sağlamaktır. Ayrıca, özel teşebbüsün gelişmesini baltalamayacak, aksine kolaylaştıracak biçimde, devlet teşebbüslerine modelde yer vardır. Bu nedenledir ki, «karma ekonomi»den söz edilmektedir.

Basit bir model, kapitalist karma ekonomide devlet teşebbüsünün yerini ve rolünü göstermek bakımından yararlı olacaktır:

KARMA EKONOMİDE DEVLET TEŞEBBÜSÜ						
KAMU TEŞEBBÜSLERİ	Kamu hizmetleri, enerji, ulaştırma vb.	Temel hammadde ve ara mallar	Temel yatırım malları sanayii	Tüketim malları sanayii	Ticaret	Banka ve mali kurum
Zarar edenler	X ₁₁	X ₁₂	X ₁₃	X ₁₄	X ₁₅	X ₁₆
Ne zarar, ne kâr edenler	X ₂₁	X ₂₂	X ₂₃	X ₂₄	X ₂₅	X ₂₆
Kâr edenler	X ₃₁	X ₃₂	X ₃₃	X ₃₄	X ₃₅	X ₃₆

Çelik ve gübre, ikinci sütuna dâhil edilmiştir. Banka ve mali kurumlar sütunu, sınaı kalkınma ve yatırım bankası görevlerini yapan teşekkülleri kapsamaktadır.

*Planlamacı Hikmet Çetin'in deyiimiyle, Konsorsiyum çerçevesinde farklı grupların hazırladıkları ve zaman

İlk sırada zarar eden devlet teşebbüsleri yer almaktadır. Zarar, kötü işletme bir yana bırakılırsa, genellikle maliyet altı satış politikasından ileri gelebilir. Devlet, böylece, teşebbüslere ve bireylere sübvansiyonda bulunmaktadır. Enerji, ulaştırma, çelik, makina vb. gibi alanları kaplayan X₁₁, X₁₂ ve X₁₃ 'ün maliyet altı satışlarından uğradığı zararlar, özel teşebbüse dış tasarruflar ve ekstra kârlar getirmektedir. Tüketim malları sanayii X₁₄ 'ün ucuz satışları, araçlar hesaba katılmadığı takdirde, tüketiciye gitmektedir. Mali kurumlar X₁₆ 'nın ucuz kredileri, mesken kredileri dışında, özel teşebbüsü beslemektedir.

İkinci sıradaki ne kâr, ne zarar eden devlet teşebbüsleri için de durum aynıdır. Yalnız bu sıradaki teşebbüslerin sağladığı sübvansiyon, ortalama normal kâra eşittir.

Üçüncü sıra, kâr eden devlet teşebbüslerini toplamaktadır. Bu durumda, devlet sektörü içinde sermaye birikimi mümkün olmaktadır. Fakat devlet teşebbüsü kârı, bu alandaki ortalama kârın altındaysa, aradaki fark kadar yine de özel sektörün sübvansiyonu söz konusudur. Eğer devlet teşebbüsü kârı, ortalamaya eşitse ya da üstündeyse, özel kapitalistler devlet faaliyetinden hiçbir direkt kazanç elde edememektedir. Bu takdirde kapitalistler, devlet teşebbüslerinin özel sektör elinde olmasının daha uygun olacağını düşünebileceklerdir. Daha doğrusu, devlet teşebbüsünün birinci ve ikinci sıraya çekilmesini, hiç değilse üçüncü sırada ortalama kârın altında kalmasını isteyeceklerdir. Devlet teşebbüslerinin zararı, özel sektörü pek az etkileyen vergilerle karşılandığı ölçüde, devletin zarar eden birinci sırada kalmasının tercih edileceği açıktır. Böylece, Amerikan modeli karma ekonomide devlet teşebbüsünün fonksiyonlarından biri, özel teşebbüs için gerekli temel girdileri, maliyet altı fiyatlarla karşılamak olmaktadır. Öte yandan, X₁₁, X₁₂ ve X₁₃ sütunları, X₁₃ ve X₁₄ 'ün girdilerini imal eden temel sanayiye tekabül etmektedir. Özel sanayiye dış tasarruflar sağlayan bu alanlarda devlet teşebbüsü, özel sektör tarafından -hele zarar ve ne kâr ne zarar sıralarında kaldığı sürece- arzu edilebilir. Baraj, elektrik enerjisi gibi büyük yatırım isteyen ve geç verim veren X₁ sanayii için bu tamamen doğrudur. Fakat büyük kapitalistler, daha doğrusu multinasyonel şirketler, kârlı X₃₂ ve X₃₃ sanayilerine ilgi duyabilirler.

Özel sektöre ucuz kredi sağlamakla yükümlü X₁₆ ve X₂₆ 'daki devlet mali kurumlarının varlığına ise hiç kimsenin itirazı yoktur. Aksine, devletin bu tip mali kurumlar kurması, özel sektörün baş taleplerinden biridir. Demek ki, X₁₁ ve X₁₆ teşebbüsleri devlet sektörü alanına girmektedir. X₁₂ ve X₁₃ 'e yabancı firmaların, yerli-yabancı ortaklıkların ilgi duyması mümkündür. X₁₄ ve X₁₅ ise, yani tüketim malları sanayii ve ticaret ise, prensip itibarıyla, özel sektör alanında kalmaktadır. Bu alanlara devletin daimi olarak yerleşmesi, itirazla karşılanmaktadır. Ama devletin önceliği olarak bu alanlara da girmesi, zarar ve ne kâr-ne zarar sıraları aşıp kâr sırasına girince özel sektöre devredilmek şartıyla, avantajlı bulunmaktadır. Meselâ Amerikan modelini izleyen Pakistan 'da özel sektörü geliştirme amacıyla kurulan Sınai Kalkınma Şirketi, fabrikaları inşa edip geliştirdikten sonra, özel sektöre satmaktadır. Prof. Papanek 'e göre, Pakistan 'da devlet teşebbüslerinin yarı hissesi zengin bir aileye, geri kalanı «halk» a sunularak devir işine başlanmıştır. Daha sonra devlet, hisseleri piyasaya çıkartmış, hisseler teşebbüsü kontrol edebilecek bir grubun elinde toplanınca devir işine gitmiştir. Devir, maliyet fiyatı üzerinden yapılmaktadır. Arjantin ve Peru 'da devletin çelik fabrikaları, yerli ve yabancı sermayeye devredilmiştir.⁷⁶⁵ ABD yetkilileri, hemen mümkün olmasa dahi, teşebbüslerin ileride özel sektöre devrini devamlı ileri sürmektedirler.

zaman Türkiye'ye gönderdikleri raporlar, genellikle Türk Hükümeti ve Konsorsiyum üyeleri ve Türk kamunyu arasında birçok sürtüşmeye yol açmaktadır. Meselâ İş ve Sanayi İstisari Komitesi (B. I. A. C.) Raporu, Konsorsiyum üyelerinin verdikleri yardımın tamamen özel teşebbüs çerçevesinde düzenlenmesini ve bunu kolaylaştırmak için Türk Hükümetinin gerekli tedbirleri almasını istemiştir (Hikmet Çetin, *Foreign Economic Relations in the Plan, Planning in Turkey*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, s. 253).

Devlet fabrikaları satışının yanı sıra, Amerikan tipi karma ekonominin unsurlarından biri, karma teşebbüslerdir. Devlet bu yoldan kamu fonlarını özel teşebbüse aktarmakta ve onu güçlendirmeye çalışmaktadır. Yerli özel teşebbüsle olduğu gibi, yabancı özel teşebbüsle de, ya da her ikisiyle birlikte karma ortaklıklar kurulmaktadır. Bu türün en ilgi çekici karmaşık bir örneği, Ereğli Demir-Çelik'tir. Amerikan ve Türk hükümetleri ile yabancı bankaların ve malzeme satıcısı Batı firmalarının kredileriyle kurulan Erdemir, devlet-yerli ve yabancı özel sermaye ortaklığıdır. Devlet payının çokluğuna rağmen, Erdemir, yönetiminde üç büyük Amerikan firmasını temsil eden bir grubun baş rol oynadığı bir özel teşebbüstür.

Böylece, Amerikan tipi karma ekonominin, daha doğrusu kalkınma modelinin ana çizgileri⁷⁶⁶ ortaya çıkmaktadır:

1 – Devlet sektörü, enerji, ulaştırma vb. gibi kamu hizmetleri ile özel teşebbüse kaynak sağlayan mali kurumlar alanında daimi bir mevkie sahip olabilir.

2 – Kaynaklarını özel sektöre aktardığından, kamu sektörü içinde sermaye birikimi zayıftır ve esas itibarıyla vergilemeye dayanmaktadır. Finansmanı devletçe sağlanan özel sanayi, devlet teşebbüsüne alternatif sayılmaktadır.

3 – Devlet yeni sınıai teşebbüsler kurabilir, fakat kârlı hâle gelir gelmez bu teşebbüslerin özel sektöre devri söz konusudur.

4 – Devlet, kapitalist sınıfı yetiştirme ve güçlendirme yolunda bilinçli bir politika izlemekte ve böylece tekeli grupların oluşumunu kolaylaştırmaktadır.

5 – Yerli özel sektörün zayıflığı, yabancı sermayeye çok çeşitli avantajlar tanıyarak giderilmektedir.

6 – Yerli-yabancı özel sermaye egemenliğine dayanan bir ekonomide, bir planlama teşkilâtı ve plan bulunsa dahi, ekonomiye yön veren, plandan çok, özel sektörün kararlardır. Bu şartlarda gerçek bir planlama, istense de mümkün değildir.

Tabii ki, yukarıdaki ilkeler, Amerikan modelinin ideal biçimini göstermektedir. Gerçekte, her ülkenin şartlarına göre bu modelden az çok ayrılmaktadır. Ama nasıl komünist model, temel ilkeleri itibarıyla bütün komünist ülkelerde uygulanmaktaysa, Batı'dan dış yardım alan ülkelerde de, bu Amerikan modeli ana çizgileriyle yürürlükte bulunmaktadır.

Dış yardımlar ve çeşitli devlet sübvansiyonları ile yerli bir sanayici kapitalist sınıf yetiştirilmesine çalışılmakla birlikte, bu sınıf, multinasional şirketlere karşı bir güç olarak değil, aksine, çeşitli yollardan bu şirketlerle işbirliğini araştıran bağımlı bir güç olarak ortaya çıkmaktadır. Böylece, kapitalizmin gelişmesi, pazarın genişlemesine ve dolayısıyla multinasional şirketlerin yatırım olanaklarının artmasına yol açmaktadır. Dev yabancı şirketler, yeraltı zenginliklerinin dışında, sanayi alanında montaj ve «paketleme» tesisleriyle, patent ve marka satışlarıyla yetinseler dahi, pazar büyüdükçe daha geniş yatırımlara ve hattâ X 32 ve X 33 alanlarına yönelebilmektedir. Böylece, az gelişmiş ülkelerin bir miktar sanayileşmesi sağlanmakta, fakat bu sanayileşme, azami kâr peşindeki multinasional şirketlerin politikalarına bağımlı kalmaktadır.

Amerikan modelinde, Kennedy zamanında toprak reformu dahi yer alınmıştır. Güney Amerika'da ABD yardımları, «İlerleme İçin İttifak» programı çerçevesinde, toplumsal reformlar ve özellikle toprak reformu şartına bağlanmıştır. Toprak reformunun, pazarı genişletilerek, kapitalist gelişmeye yardımcı olacağı düşünülmüştür. Böylece, Güney Amerika'da «İlerleme İçin İttifak» programına göre, 1960 - 1965 döneminde 13 toprak reformu kanunu çıkarılmıştır. Fakat bu kanunların hepsi, büyük toprak sahiplerinin politik ve ekonomik güçlerinde en ufak bir değişiklik yapmayan önemsiz tâvizlerden ibaret kalmıştır. Hattâ birçok kanun, ölü doğmuş ve hiç uygulanmamıştır. ABD ancak Formosa tipi bir iki laboratuvar ülkede, toprak ağalarını sanayici kapitalist yapma amacı güden denemele-re girişmiştir.

Toprak reformunda başarısızlığın temel nedeni, tutunulan dalı kesmek gibi bir durumun ortaya çıkmasıdır. Azgelişmiş ülkelerde, toplumsal muhalefet arttıkça, sanayi burjuvazisi ve toprak aristokrasisi arasındaki ittifak güçlenmektedir. Gerçek bir toprak reformu ile, kudretli toprak aristokrasisinin tasfiyesi, burjuvazinin ve dolayısıyla emperyalizmin toplumsal temelini zayıflatabilecektir. Nitekim toprak reformunu savunan sol güçler, toprak aristokrasisi kadar komprador nitelikteki kapitalist sınıfın da karşısına dikilmektedir. Bu nedenle, ABD, tutunduğu dalı kesme rizikosunu göze alan; amış ve toprak reformu heveslerinden birkaç yıl içinde vazgeçme zorunda kalmıştır. Güney Amerika toprak reformu denemelerini inceleyen Wisconsin Üniversitesi Tarım Ekonomisi Profesörü W. C. Theisen, «solcuların toprak reformundan yana olmaları, işleri bozdu» sonucuna varmaktadır: «Güney Amerika'da bütün solcuların toprak reformu konusunda birleşmeleri, politikamızı etkilemektedir. ABD, popülistlerin tutumunu andıran herhangi bir programı desteklemekte isteksizdir.»

«Komünizmin yayılması endişeleri dolayısıyla, ABD, iç reformlar isteyen teşekküllere tamamen karşıdır ve en muhafazakârlarla, hattâ militarist gruplarla işbirliği yapmaktadır. Fakat ABD'nin soldan hoşlanmayışının başka nedenleri de vardır: Solcu teşekküllerin ekonomik kalkınma programları, toprak reformunun yanı sıra, hiç değilse Amerikan özel sermayesinin sahip bulunduğu bâzı sanayi teşebbüslerinin millileştirilmesini öngörmektedir. Üretim araçlarının millileştirilmesi, solun ekonomik tahlillerinin sonucu olduğu kadar, artan milliyetçiliğin de gereğidir. Ne var ki, millileştirme.... iş ortamını, Amerikan yatırımcıları için elverişli olmaktan çıkaracaktır.»⁷⁶⁷

Ticaret ve sanayide özel mülkiyetin kamulaştırılmasına kesinlikle karşı olan ABD, bu durumda, toprakta da kamulaştırmadan vazgeçmeyi uygun bulmuştur. Nitekim ABD Kongresi'nin Amerikalılararası Ekonomik İşler Alt Komitesi, 1962'de toplumsal reformlara önem verirken, iki yıl sonraki raporunda «İlerleme İçin İttifak»ın başarısını, iş hayatına elverişli ortam yaratma şartına bağlamıştır. Rapor, «toprak reformu amacıyla de olsa, özel mülkiyetin kamulaştırılmasına karşı çıkmıştır.»⁷⁶⁸

Bu şartlar, Washington'un komünist olmayan reformist milliyetçi güçleri desteklemesini dahi zorlaştırmakta, büyük arazi sahipleri ile -ister tüccar, ister sanayici olsun- komprador nitelikteki kapitalist sınıfı, yani tutucular koalisyonunu, ABD'nin kaçınılmaz müttefiki yapmaktadır.

Bu tutucular koalisyonuna dayanan kapitalist kalkınma denemeleri ise günümüzde şimdiki kadar hiçbir ülkede başarılı sonuç vermemiştir. Amerikan tipi kalkınma modelinin en iddialı birkaç örneği üzerinde kısaca durmak, bu konuda bir fikir vermeye yetecektir.

Amerikan tipinin en parlak örneği diye Meksika gösterilmektedir. Nüfusu yüzde 3,4 oranında artan bu ülke, 1946 - 1955 yıllarında yüzde 6, son zamanlarda yüzde 7 civarında bir kalkınma hızı gerçekleştirmiştir. Büyük miktarda Amerikan sermayesi, bu ülkeye akmıştır. 1958'de Meksika'daki Amerikan yatırımları 1,2 milyar doları bulmuştur. Meksikalı işçilerin ABD'de çalışması ve Amerikan turistlerinin akını, ülkeye önemli miktarda döviz sağlamaktadır. Bütün bu geniş olanaklara ve 20 - 30 yıllık kalkınma çabalarına rağmen Meksika, geri kalmış bir ülkedir. Nüfusun yüzde 60'ı kötü beslenmekte, kötü giyinmekte, kötü barınmaktadır. Yüzde 40 cahildir, çocukların yüzde 46'sı okuldan yoksundur. Meksika'nın ünlü iktisatçılarından Manuel German Parra'ya göre «1955 yılında çalışan nüfusun yüzde 1'i milli gelirin yüzde 66'sını, yüzde 99'u ise yüzde 34'ünü almaktadır. 1940'ta ise, durum, tam tersi idi.»⁷⁶⁹

Tarımda sınırlı bir kapitalist sektörün yanı sıra, geniş bir geleneksel sektör bulunmaktadır. Arazinin yüzde 1'i 55 bin traktörün yardımıyla işlenirken, yüzde 20'si her türlü araçtan yoksun olarak, İspanyollardan önceki «prehispanico» metoduyla, yani yakma ve kesme yoluyla kullanılmaktadır. 1,2 milyon köylü ailesi topraksızdır; 1,2 milyonu çok küçük işletmelerde çalışmaktadır. Tarıma 16 bin büyük arazi sahibi hâkimdir. Verimli bölgelerde

verimli arazinin yarısından fazlası, çiftçi ailelerinin yüzde yarımından azına aittir. Ve unutmamak gerekir ki, Meksika, 1940'tan önce köklü bir devrim geçirmiş bir ülkedir.

Sanayi alanında Meksika, hâlâ hammadde ihraç edip mamul maddeler satın alan bir ülkedir. Madencilik gibi temel sanayilerdeki yabancı sermaye egemenliği, birçok madenin üretiminde 1934 seviyesinin aşılmasını engellemiştir (Mültinasyonal şirketlerin, Türkiye'de boraks içinde görüldüğü üzere, bâzen işletmemek için 'maden imtiyazları sağladıkları hatırlanmalıdır). Yabancı yatırımların önemlice bir kısmı montaj sanayii niteliğindedir.⁷⁷⁰ Meksika, gerçek bir sanayi kurabilmiş değildir.

İşte Güney Amerika'daki en parlak kapitalist kalkınma örneği olan Meksika'da durum, kısaca budur. Milyarlarca dolar Amerikan sermayesi yatan öteki Güney Amerika ülkelerinde durum çok daha kötüdür. Bu kıt'ada kalkınma yolunun ilk ve vazgeçilmez şartını, ABD'ye ve Amerikan firmalarına bağımlılıktan kurtulmanın teşkil ettiği konusunda bütün milliyetçi çevreler tam bir görüş birliği hâlinindedir. Brezilya'da son darbeden önce Planlama Bakanlığı yapan Prof. Celso Furtado, ABD'nin mültinasyonal şirketlerine dayandırılan Güney Amerika kalkınma denemesini şöyle değerlendirmektedir: «Amerikan antitröst mevzuatının dışında sayısız imtiyazla ve askeri, siyasi bir himaye altında Güney Amerika'da çalışmaya çağırılan Kuzey Amerika'nın büyük teşebbüsleri, bütün Güney Amerika ülkelerinde süper devletler hâline gelmektedirler. Yatırımlara ve tekniğe yön verilmesi, ekonomik faaliyetlerin yerleşme bölgeleri, milli ekonomilerin entegrasyon derecesi gibi temel kararların alınmasında baş rol bu teşebbüslere düşmektedir.»

«Böyle bir kalkınma projesinin, Güney Amerika'nın mevcut tarihi şartları altında tutunamayacağına inanmak için ciddi sebepler vardır. Büyük Kuzey Amerika teşebbüsü, Lâtin Amerika'nın kalkınma sorunlarını cevaplandırmak bakımından, gerilla savaşına çıkan güçlü bir ordu gibi elverişsizdir. Teknik üstünlüğü ve büyük sermayesi ile az gelişmiş bir ülkeye nüfuz eden dev teşebbüsler, bir sürü imtiyaza da sahip bulununca, bâzı büyük ekzotik ağaçlarınkine benzer sonuçlar yaratmaktadır. Bu ağaçlar, belli bölgelere dikilince, bütün suyu toplar ve araziye kuruturlar.»⁷⁷¹

«Amerikan Hükümeti'nin, büyük özel teşebbüslerin eylemine.... dayanan Güney Amerika kalkınma projesi, eğer sosyal statükoyu dondurma tekniği olarak düşünülmüyorsa, başarısızlığa mahkumdur.»

Asya'da Pakistan, Amerikan tipi kalkınmanın bir başarısı olarak gösterilmektedir. Adı Türk politika tartışmalarına giren Prof. Papanek, Pakistan denemesini göklere çıkarmakta ve onu öteki az gelişmiş ülkelere örnek diye sunmaktadır. Nitekim Papanek'e dayanarak AP milletvekili Prof. Aydın Yalçın, Hindistan tipi diye ilk planı eleştirmiş ve Meclis kürsüsünden Pakistan kalkınma modelini savunmuştur. Fakat Prof. Papanek, pek övdüğü Pakistan denemesi hakkında şunları yazmaktan kendini alamamaktadır: «Yeni zengin sanayiciler, serbest teşebbüs veya kapitalist inkişaftan faydalanan zümrenin en iyi misalidir. Bâzı aileler o kadar zenginleştiler ki, civarlarındaki nisbi fakirliğe kıyasla servetleri büsbütün göz kamaştırıcı ve tiksindirici oldu. Bunun aksine, en az faydalanan zümre de, şehirlerde yeni türeyen proletarya sınıfı idi. Bunlar kenar mahalleleri, gecekonduları dolduruyorlardı. Bu derece göze batmayan, fakat aynı derecede önemli bir husus da, köylerdeki gelir eşitsizliği idi. Fakir köylü ve topraksız çiftçi, giyim eşyasında ve diğer tüketim ürünlerinde fiyat yüksekliğinin nisbetsiz yükünü taşımaya mecbur kalıyordu. Halbuki diğer taraftan kuyuları açabilenler, suni gübre kullanabilenler ve muhtelif imkânlardan faydalananlar, sadece zengin müstahsiller, bilhassa para getiren mahsulü ekenlerdi. Büyük yatırımı gerektiren kuyu açmadan ancak orta halliler ve zenginler faydalanabiliyorlardı.»

«Son beş yıldaki süratli kalkınmaya rağmen, Pakistan hâlâ son derece fakir bir memleket. Ferdî yıllık gelir, 60 veya 65'ten 70 veya 75 dolara yükselirse, bu, kalkınma itibarıyla önemli bir başarıdır. Fakat bunun büyük halk kütleleri üzerindeki gözle görünür tesirleri çok cüz'îdir. Gene dünyadaki en fakir milletler arasında sayılmaktadır. Bundan başka

gelişme pek de sağlam temellere dayanmamaktadır. Kalkınma, bir taraftan dış imkânların geniş mikyasta akması, bir taraftan da savunma tedbirlerinin kısıtlanmasıyla mümkün kılınmıştır. Eğer birincisi herhangi bir sebeple azalır, ikincisi de büyük mikyasta artarsa, gelişme maalesef yavaşlayacaktır.»⁷⁷²

Az gelişmiş ülkelerde Amerikan tipi kalkınma modelinin başarısızlığını gösteren örnekleri, kolayca arttırmak olanağı vardır. Bunun en çarpıcı iki örneği, Vietnam ve Kore'dir. İki Vietnam, savaş dolayısıyla yeterince tanınmıştır. Fakat iki Kore hakkında pek az şey bilinmektedir. 1950 - 1952 yıllarındaki Kore Savaşı sırasında yakıp yıkılan 12 milyonluk Kuzey Kore, kısa zamanda kalkınmış ve sanayiini kurmuştur. Güney ise, sefalet, hırsızlık, ahlâksızlık içinde bocalamaktadır. İki Kore arasındaki fark o kadar açıktır ki, Güney Kore Hükümeti, halk Kuzey'deki ilerlemeyi görmesin diye, tam bir «demirperde» kurmuştur Batı'daki Berlin duvarları, az gelişmiş ülkelerde ters yönde işlemektedir. Ünlü İngiliz iktisatçısı Prof. Joan Robinson, iki Kore arasındaki farkı şöyle belirtmektedir: Kuzey Kore'de «Tarım eskiden toplam iş gücünün yüzde 80'ini yutarken, şimdi yarısından azını kullanmaktadır. Şehirlerde olsun, tarım bölgelerinde olsun, 7 ile 14 yaş arasında eğitim ve öğretimin genel, mecburi ve parasızdır; üst sınır çok geçmeden 16 yaşa çıkarılacaktır. İlkokul öncesi sayısız yuva ve kreş vardır ve hepsi de parasızdır. İşçiler ve müstahdemler için noksansız bir toplumsal güvenlik sistemi kurulmuştur. Emekli ödenekleri, emekli olan kişi gelir sağlamakla devam etsin ya da etmesin, ücretlerin yüzde 50'si düzeyindedir. Güçlük içinde kalan köylü ailelerinin yardımına, üyesi bulundukları kooperatif çiftlikler yetişmektedir. Sağlık hizmetleri parasızdır.

Bütün bunlar, yıllık 12 milyar kws.'lık elektrik gücü, bir milyon tondan fazla çelik, 14 milyon ton kömür, 2,5 milyon ton çimento üretimi ile, endüstriyel üretim kapasitesini endüstriyel üretim miktarında yıllık yüzde 18'lik bir artışı olanaklı kılacak yönde geliştiren, taşıt ve ulaştırma araçları ile modern tarımın gerektirdiği makinaları da sağlayan bir makina endüstrisi tarafından yaratılmaktadır.»

«İşte size başından sonuna kadar bütün endüstrisini kendisi kurmuş ve makina yapımında ulaştığı yüzde 93'lük kendi kendine yeterlik derecesi ile övünen 12 milyonluk bir ülke. Gelişmekte olan bir ülkenin kendi üretimi olan tüketim malları ile yetinebilmesi, elbette anlaşılabilir bir şeydir, çünkü gözün görmediğini gönül istemez. Peki, ya makinalar? Okul ders kitaplarında küçük ülkeler için yazılı reçete, 'Gücünüzü bir iki yöne veriniz ve gerisini ithal ediniz' der. Kore bu politikayı her şeyden önce siyasî nedenlerle reddetti. Tek yönlü, kim olursa olsun, başkalarına bağlı bir ekonomi olarak kalmayı istemedi. Fakat anlaşıldı ki, kendine güvenme politikasının birtakım ekonomik avantajları da vardır. Bunların başında psikolojik olanı gelir. *İthal malı araç ve ağıt, ithal malı bilgi ve teknik, uyduluk duygusunu besler, sömürülmeyi doğal görme düşüncesini kafalardan söküp atmaya varamaz.*»

Öte yandan Kuzey'in başarısı karşısında, «Güney Korelileri karanlıkta tutabilmek için büyük çabalar gösterilmektedir. Kuzey ve Güney'i ayıran çizgi, gerisinde boşaltılmış bir alan şeridi bırakacak biçimde.... sırf Amerikan birlikleriyle tutulmaktadır. Bir tek Güneyli gözün Kuzey'e şöyle bir bakmasına izin verilmemektedir. İki taraf arasında posta ilişkisi yok. Bu duvar, bölünmüş aileler birleşsin diye yılbaşında açılmıyor...

Kuzey'in gelişmesi, buna karşılık Güney'in soysuzlaştırılması devam ettikçe, er ya da geç, yalan perdesi muhakkak yırtılacaktır.»⁷⁷³

Az gelişmiş ülkelerde komünist kalkınma modelinin başarısı o kadar açık ve Amerikan kalkınma modelinin iflâsı* da, o kadar çarpıcıdır ki, komünizme en ufak sempati besleme-

*Amerikan tipi kalkınmanın başarılı örneklerinden sayılan İspanya, son yıllarda görünüşe göre hızlı bir kalkınma sağlamıştır. Bu kalkınmanın akaryakıtı turizm, motoru ise turizmin gerektirdiği inşaatıdır. Türkiye'ninki kadar bir nüfusa sahip İspanya'nın 1965 turizm geliri 1,1 milyar dolardır. Buna dış ülkelerde çalışan bir milyonu aşkın İspanyol işçilerinin transferleri eklenmelidir. Bu ülke ayrıca, dış yardımlar ve yabancı sermaye akımından geniş ölçüde yararlanmış. 1959 - 65 döneminde, nüsaadeye tâbi yabancı sermaye yatırımları 350

yen liberal görüşlü Amerikan aydınları, kendi ekonomik sistemlerinden şüpheye düşmüş, lerdir. «Amerikan Kapitalizminin Sınırları» adlı incelemenin yazarı Robert L. Heilbroner, Colorado Üniversitesinde verdiği bir konferansta, bu şüpheyi bir ümitsizlik feryadı olarak dile getirmektedir: «Geri kalmış memleketlerin sefaletten kurtulma yolu olarak ortaya çıkan komünizmi tanınamız gerekmektedir. Öncelikle şu ciheti dünyaya bagıra bagıra ilân etmeliyiz: Geri kalmış memleketleri kalkındırmaya bizim ne gönlümüz olduğunu, ne politik dileğimiz bulunduğunu, ne de –en önemlisi bu– onları kalkındırmaya gücümüzün yettiğini herkese açıklamalıyız.»

«Körükörüne komünizm düşmanlığımızın, geri kalmış memleketlerde ne gibi felâket-

milyon doları bulmuştur. İspanya'da yalnız yüzde 50'nin üstündeki yabancı sermaye ortaklıkları müsaadeye tabi olduğundan toplam yabancı sermaye miktarı 350 milyon doları aşmaktadır.

Büyük çapta döviz akışı ve turizm, ekonomiye bir canlılık getirmiştir. Turizm talebi, bira, Coca-Cola, Fanta vb. tipi malların üretimini kamçulamıştır. Otel, bar, lokanta vb. yapımı çimento, tuğla, mermir vb. gibi her çeşit inşaat malzemesi imal eden sanayii ve dayanıklı tüketim malları sanayiini geliştirmiştir. Ne var ki, bu gelişmeyi birçok İspanyol iktisatçısı endişe ile karışmaktadır. C. E. Q. Garcia, sanayi hakkında şunları yazmaktadır: Sanayimiz hemen tamamiyle yabancı tekniğe bağlanmıştır. Otomobil, ilaç, elektrikli ev eşyaları vb. gibi alanlarda üretim genellikle yabancı patentlerle gerçekleştirilmektedir. Yabancı teşebbüsler, patentlerini yalnız iç pazarda kullanılma şartıyla verdiklerinden bu durum ihracatımızın gelişmesini geniş ölçüde engellemektedir. Bu çok ciddi soruna bir çare bulmak için, devlet hiçbir şey yapmamaktadır. İspanya'da hiçbir sınaî araştırma merkezi yoktur. Juan de Cierra Teknik Araştırma Tesisi önemsizdir. Böylece ihracatımız dolayısıyla sınaî gelişmemiz frenlenmektedir...»

«Sanayinin geleneksel himaye politikasından sonra, yabancı yatırımlara kapının açılışı, İspanyol sanayiini kötü duruma sokmuştur. Tedbir alınmazsa, sanayi çok kısa sürede yabancı sömür egemenliğine girecektir. Bundan başka sanayimizin büyük kısmının tekeli yapıtı, göç dolayısıyla önemli işgücü kaybı, iyi teknisyen kitlesi ve genellikle işçi eğitimindeki yetersizlik hesaba katılırsa sanayimizin geleceği hayli endişe vericidir.» «Le Plan de Developpement, Partisans dergisi, 1967 Ocak İspanya özel sayısı, s. 32 - 33)

Sanayideki iyi kötü gelişmeye rağmen, feodal kalıntıların ağırlığını taşıyan tarım, yerinde saymaktadır. Tarım yapıtı, verimsiz küçük işletmelerle (minifundio), ilkel büyük işletmelere (latifundio) dayanmaktadır. Küçük çiftçilerin yüzde 52'sinin arazisi, 10 dönümün altındadır. Buna karşılık, 1959 kadastrо kayıtlarına göre 2331 latifundio vardır. Büyük arazi sahipleri genellikle arazileri üzerinde yaşamamaktadır. Kazançlarını arazisini iyileştirmekte kullanmayıp, şehirlerde lüks tüketim için harcamaktadır. Bu sebeple tarımın gelişmesi çok yavaştır ve milyonlarca küçük çiftçi ve gündelikçi sefalet şartları altında yaşamaktadır.

Adam başına gelir 535 dolardır. Fakat ünlü İspanyol İktisatçısı Ramon Tamames'e göre ailelerin yüzde 80'inin geliri bu ortalamanın altındadır. Ailelerin yüzde 50'sinin geliri ise ortalamanın iyice altındadır («Le Monde, 14 Temmuz 1966). Buna karşılık bir gerici sınıflar koalisyonu, millî gelirin önemli bir kısmını almaktadır. Le Monde'a göre, «Büyük Banka ve Sanayi senyörleri, büyük arazi sahipleri ile birlikte tek ve kuvvetli hâkim sınıfı teşkil etmektedir.» (14 Temmuz 1966). Kalkınma bu sınıfın yararına gerçekleştirilmektedir. Adaletsizliği bir yana, bu tip kalkınma, turist dövizlerinin her yıl artan ölçüde gelmesine bağlıdır. İspanya 1965'te 2 milyar 800 milyon dolarlık ithalat yapmıştır ve bunun çok az bir kısmı ihracata karşılanmıştır. Turist ve işçi dövizlerinin önemli artışlara rağmen, dış ödeme güçlüğü şimdiden ciddi endişeler uyandırmaktadır. Turizmde bir duraklama –ki her an mümkündür– kurulan binanın iskambilden bir kule gibi çökmesine yol açılabilecektir. Bu sebeple, bu ülkelerin gerçek bir kalkınma içinde oldukları kanısında değiliz. Nitekim faşist rejimi altında, bir ölçüde seslerini yükseltmeye başlayan İspanyol iktisatçıları bu görüşü paylaşılmaktadır. Porto Rico denemesi de, Amerikan tipi kalkınmanın başarılı örneklerinden biri sayılmaktadır. Aslında gelir dağılımında aşırı adaletsizliklerle belirlenen Porto Rico kalkınması, dev Amerikan şirketlerinin geniş imtiyazlarla ABD'nin bir eyaleti diyebileceğimiz bu ülkeye yerleşmelerinin sonucudur. Bir Hong Kong kalkınmasında, ne ölçüde konuşulabilirse, bir Porto Rico kalkınmasından da, o ölçüde konuşulabilir.

8,5 milyon nüfuslu Yunanistan'ın durumu ise İspanya'dan farklı değildir. Bu ülkenin 1966 yılı ithalatı 1 milyar 104 milyon dolar, ihracatı ise 404 milyon dolardır. Aradaki 700 milyon dolar fark, dış ülkelerdeki Rumların, turistlerin, ticaret filosunun ve yabancı sermayenin sağladığı dövizlerle kapanmaktadır. 1966 yılında dışarıdaki Rumlar 237 milyon, turistler 143 milyon ve ticaret filosu 183 milyon dolar döviz getirmiştir. Bu üç kalemden sağlanan net döviz girdisi 481 milyon dolardır. Geri kalan 219 milyon dolar, yabancı sermaye akımıyla karşılanmıştır. İhracatının üç katına yakın ithalat yapabilmesine rağmen, Yunanistan ağır sanayi temelinden yoksundur ve bir sanayi ülkesi olmaktan hayli uzaktır. 8,5 milyon nüfusa ve nüfusun yavaş artışına rağmen, şehirlerdeki faal nüfusun yüzde 11'i (1961 yılı) işsizdir. İşsizlik ve gizli işsizler toplamı faal nüfusun yüzde 23,6'sına erişmektedir. Yunanistan dışarıya büyük ölçüde muhacir gönderdiği halde, gerçek bir sanayi olmadığı için, önemli bir işsizlik devam etmektedir. Gelir dağılımı ve bölgeler arası gelişme son derece dengesizdir. 12 yaş üstündeki nüfusun yüzde 43,8'i ilkökulu bitirmiş değildir (Resmî rakamlardan derlenmiştir. *Poreia* dergisi, sayı 1, Nisan 1968, Paris).

lere sebebiyet verdiğini halka açıkça anlatmalıyız. Yani bugünkü politikamızın geriliği, sefaleti, ıstırabı, komünizme tercih ettiğini; kapitalizme düşman bir rejim yerine açlığın devamına göz yumduğumuzu dünyaya ilân etmeliyiz.»⁷⁷⁴

Tabii Amerikan kalkınma modelinin başarısızlık nedeni, Heilbroner'in sandığı gibi komünizm düşmanlığı değildir. Başarısızlık, multinasyonel dev şirketleriyle dünyanın fetihine çıkan Amerikan ekonomik sisteminden ileri gelmektedir. Bu şirketler ve onlarla içiçe bulunan Amerikan hükümetleri, egemen durumlarını sürdürebilmek amacıyla, bütün az-gelişmiş ülkelerde, çaresiz, en geri, en tutucu sınıflarla işbirliği yapmaktadırlar. Bu geri ve tutucu sınıfları geliştirme ümidiyle girişilen bir kalkınma denemesi, milletlerarası şirketlerin sömürüsü de eklenince, başarısızlığa mahkûm olmaktadır. Başka bir deyişle, ileri kapitalist ülkelerin ekonomik emperyalizmi, azgelişmiş ülkelerin kalkınmasını engellemektedir.

Emperyalizm, Türkiye'de son günlerde sık sık kullanılan bir kavram hâline gelmiştir. Ama dev şirketler egemenliğindeki bir kapitalizmin ürünü olan emperyalizm, tarih boyunca görülen öteki tip emperyalizmlerden ayrılmadığı için birçok halde, emperyalizm konusunda bir kavram karışıklığı sürüp gitmektedir.

Söyle ki, Boğazlar'da üs isteyen bir komünist emperyalizmden söz edilebilir. Rusya'nın öteki komünist ülkelere pahalı mal satıp ucuz mal alarak onları sömürdüğü ileri sürülebilir. Ama bir komünist Rusya'da, bir komünist Çin'de, dünyanın dört köşesinde yatırım ve azami kâr peşinde koşan dev kapitalist şirketler mevcut bulunmadığı için bunlar, öteki ülkelerin modernleşmesine, geriliklerini tasfiyesine ve gerçek bir sanayi kurmasına karşı değildir. Doğu Avrupa ülkeleri, Çekoslovakya olaylarının da gösterdiği üzere, Sovyet hegemonyası altındadır. Ama bu ülkelerin hepsi modern sanayi toplumları hâline gelmişlerdir. Kapitalist emperyalizm ise, ekonomik sistem gereği, öteki ülkeleri bağımlı durumda tutma ve kaynaklarına el koyma çabasındadır. Bu yolda en geri sınıfların ittifakını araştırmakta ve her türlü gerilik kaynaklarından yararlanmaktadır. Bu sebeple, kalkınma açısından, iki emperyalizmi ayırmak gerekli olmaktadır.

GELELİM TÜRKİYE'YE...

ABD, Türkiye ile, Kongo gibi büyük zenginlikleri olduğu ya da geniş bir pazar teşkil ettiği için ilgilenmiş değildir. Türkiye'ye mevkiinin önemi dolayısıyla, daha çok askeri nedenlerle gelmiştir. Ama ilişkiler, tabiatıyla, askeri planda kalmamış, ABD, kalkınma sistemini Türkiye'ye empoze etmiştir. Türkiye'ye akıtılan büyük miktardaki yardımlar, kapitalist gelişmeyi hızlandırma yolunda kullanılmıştır.

Vergi mükelleflerinin ödedikleri dış yardımlar, her şeyden önce tabiatıyla multinasyonel şirketlerin işine yaramıştır. Dış finansmanla karşılanan yatırım projeleri, yabancı mühendislik bürolarına, inşaat firmalarına, yatırım malzemesi ve teçhizat satıcı şirketlerine vb.'ne iş olanakları getirmiştir.* Fakat bu yoldan, gerekli alt yapı tesisleri kurulmuştur.

*Yardımların, yardım alandan fazla yardım veren ülkeye yaradığı çok yazılmıştır. Bir somut örnek, yatırım projelerinin finansmanında dış yardımın nasıl işlediğini göstermeye yetecektir: Van - Kotur demiryolunun finansmanı için ABD, Türkiye'ye 10 milyon dolarlık kredi açmıştır. Kredi çok düşük faizli ve uzun vâdelidir; yani son derece çekicidir. Ne var ki, bu, görünüştedir. Çünkü kredi, malzeme kredisi olarak verilmektedir. Kredi ile, kalem kalem sayılmış 15 bin ton malzemenin Amerikan firmalarından, onlarca tesbit edilmiş yüksek fiyatlar üzerinden alınması gereklidir. ABD fiyatları genellikle serbest piyasa fiyatlarının yüzde 20 ilâ 35 üstündedir. Üstelik, Türk uzmanların belirttiklerine göre, bu malzemenin yüzde 90'ının Türkiye'de imali mümkündür. DDY, malzemeyi imale hazır olduğunu defalarca bildirmiş, fakat bu kabul edilmemiştir. Kısaca, kredi Türk iş hayatını

Yardımların pek az kısmı imalât sanayiine gitmiştir. Bu bakımdan Ereğli Demir-Çelik büyük bir istisna gibi gözükmekteyse de, kredi aslında Türkiye'ye değil, üç dev Amerikan şirketini bir araya getiren Koppers Grubu'nun yüksek fiyatla bol malzeme satması için verilmiştir. Finansmanı dış yardımdan sağlanan öteki projelerde de bu yüksek fiyatlı satış çabası gözükmekte, kuruluşlar pahalıya nial olmaktadır. Esasen çeşitli nedenlerle maliyeti yüksek olan Türk sanayii, bir de bu yoldan engellenmektedir. Eski Merkez Bankası Genel Müdürü Ziya Kayla'nın sözleriyle, «Kalkınmakta olan ülkelerin dış yardım adı altında aldıkları paralar, gerçekte fabrikaların kendi mallarını sürebilmek için bunları kredi ile satmalarından pek az farklı hâle gelmiştir. Kalkınmaya yardım, uzun vâde ve düşük faiz gibi yaldızlı kelimeler altında, sanayileşmiş ülkelerin çıkarları gizlenmekte, bu kredilerin verilmesinde satışların rekabet şartları dışına çıkılarak, gelişmekte olan ülkelere mümkün olduğu kadar pahalı mal satmak endişesi hâkim bulunmaktadır. Bu yüksek fiyatlı malzeme ile kurulan tesisler, amortismanlar ve borç veren ülkenin zorladığı diğer şartlar dolayısıyla mamullerini çok yüksek bir maliyetle elde edebilmekte, bunları ancak gümrük himayeleriyle, kendi ülkeleri içinde satmakta, dış piyasa şartlarına rekabet edecek bir duruma gelememektedirler.»⁷⁷⁵ Sanayileşmenin böylece sabote edilmek istendiği ileri sürülmesi bile, multinasional şirketlerin çıkarlarına göre ayarlanan dış yardımlara dayanan projelerin, ister istemez, bir vurgun zihniyetinin handikaplarını taşıdığı açıktır.

Jeopolitik önemi dolayısıyla Türkiye'ye verilen dış yardımlardan yararlanmaya pek hevesli gözükten dev yabancı firmalar, çeşitli mevzuat değişiklikleriyle «yatırım iklimi» hazırlanmış olmakla birlikte, Türkiye'de iş ve politika çevrelerinin ümit ettikleri büyük yatırımlara şimdiye kadar yönelmemişlerdir. Daha çok, dışarıdaki firmalarının hammadde ve yarı mamullerini yüksek fiyatla satmayı amaç edinen «montaj» ve «paketleme» tesislerine gitmişlerdir. Multinasional şirketlerin lastik fabrikaları, petrol rafinerileri dahi bu yolda kuruluşlardır. Caltex İpraş'ı, öteki petrol şirketleri Ataş Rafinerisini, dışarıdan yüksek fiyatla getirdikleri kendi petrollerini iç piyasaya akıtabilmek için kurmuşlardır. Lastik fabrikaları, ilaç firmaları geniş ölçüde dışarıdaki ana şirketten yüksek fiyatla ithalat yapmaya dayanmaktadır. Marka, patent vb. anlaşmaları ile, aynı amaç güdülmektedir. Böylece, yukarıda uzun uzun anlatmaya çalıştığımız, sanayileşmeyi engelleyen sıhhsiz bir sanayi ortaya çıkmıştır.

Devlet sanayii ise, devamlı baltalanmıştır. Bir devlet geleneğine ve geniş bir devlet teşebbüsüne sahip bulunan Türkiye'de, bu geleneği ve devletçilik anlayışını çökertmek için sistemli bir çabanın harcandığı ileri sürülebilir. «Yeni tip» devlet memurları ve iktisadi devlet teşebbüsleri yöneticileri imal için, evvelce belirttiğimiz üzere, ısrarla uğraşmaktadır. Nitekim eski büyükelçilerden Hare ve AID yöneticisi Macomber, Amerikan Kongresi'nde bu çabaların tam başarılı olamayışından şikâyet etmişlerdir: «Devletçilik, Türkiye'de eski ve hürmet gören bir görüştür; biz ise Türkiye'nin problemlerinin çoğunun devletçilikten ileri geldiğini düşünüyoruz. Orada özel sektöre daha çok rol verilmesini görmenin sabırsızlığı içindeyiz. Seçimle iş başına gelen yeni iktidar da (Adalet Partisi) aynı şeyden şikâyetçidir.»⁷⁷⁶ Bu anlayışla, normal olarak devlet elinde bulunması gereken alanlarda dahi, yardım veren ülkeler zorlama özel teşebbüsler kurmuşlardır. Yerli özel teşebbüsün ilgilenmeyi hiçbir zaman akıldan geçirmediği Çukurova Elektrik A. Ş. ve Ereğli Demir-Çelik, bu zorlamanın çarpıcı örnekleridir. «Üçüncü Sektör» diye anılan en büyük işadamımız dahi,

değil, yardım veren ülke iş bayatını canlandırmaya gitmektedir. DDY'nin yeterince ihtisas kazandığı bu alanda dahi, kredi gereği, yabancı müşavir firma kullanılmaktadır. Türkiye, borçlandığı 10 milyon doların 600 bin dolarını yabancı müşavir firmaya ödeme durumundadır. Ayrıca malzemenin yüzde 50'sinin ABD gemileriyle getirilmesi gereklidir. Bu tatlı iş, tabii ki, multinasional şirketler arasında rekabete yol açmaktadır. Pakistan'da ABD yardımlarını inceleyen Hamza Alavi'ye göre «Amerikan Yardım Heyeti'ne bağlı uzmanlarla teknik yardım adı altında gönderilen memurlar, büyük şirketler tarafından kiralanmaktadır. Bu memurların, gerek ABD'deki, gerekse yardım alan ülke dairelerindeki nüfuzu sayesinde, ABD tekeli grupları, kalkınma projelerine ayrılmış fonları kontrolleri altında tutmayı başarmaktadır.» (*Les Temps Modernes*, Paris, Ağustos/Eylül 1964).

bütün ısrarlara rağmen, Erdemir'e 5 bin liradan fazla yatırmaya yanaşmamıştır. Ama ABD, Türkiye'ye finansmanı dış kaynaklar ve devlet fonlarından sağlanan özel teşebbüsler kurdurmuştur. Petrol Kanunu, millî petrol şirketini, yabancı şirketlerden farksız bir duruma getirmiştir. Maden Kanunu projesi, Etibank için aynı statüyü öngörmüştür. Etibank ve TPAO gibi devlet teşebbüslerini güçlendirecek projelerin finansmanından ısrarla kaçınılmıştır. TPAO'nun boru hattı için dış finansman bulunamamıştır. Petkim bir hayli gecikmiştir. Uzun yıllardır gerçekleştirilmesine çalışılan Karadeniz bakır tesisleri için, ancak Etibank'ın azınlıkta kalacağı bir özel teşebbüs olması şartıyla, AİD dış finansmanı sağlamaya rıza göstermiştir. Kalkınma Planı'nda yer alan rafineri, demir-çelik, alüminyum gibi büyük devlet sanayi projelerinin finansmanına Konsorsiyum üyeleri yanaşmamışlardır. Bu temel sanayi tesislerine başlanabilmesi, ancak Sovyet mali ve teknik yardımlarıyla mümkün olmuştur. Devlet Planlama Teşkilatı'nın bir yazısında durum şöyle belirtilmektedir: «Bu bahiste gözönünde tutulacak diğer bir cihet de, Sovyetler'e ismarlanacak yatırım tesislerinin, Amerika'nın, Almanya'nın ve diğer Konsorsiyum üyelerinin ilgi göstermedikleri veya şimdiye kadarki temaslardan ilgi gösterinecekleri anlaşılan kalemlerden intihap edilmiş olmasıdır. Sovyetlerle bir ön görüşme şeklinde ele alınan tesislerden hiçbirisi, Konsorsiyum ortaklarımızın finansman niyeti izhar ettikleri veya yatırım politikaları icabı, normal olarak yapageldikleri proje yatırımları nev'inden tesisler değildir.»

«Sovyetlerden alınması öngörülen tesislerin çoğu, Birinci Beş Yıllık Plan'da gelişme hızı vasatı yüzde 12,9 olarak gösterilen sanayi sektöründen seçilmiştir. Bu dinamik sektördeki geri kalışların tüm kalkınmamızı geri atacak nitelikte olması dolayısıyla ilk plan döneminde telâfisi icap edeceği gözönünde tutulmuştur.»⁷⁷⁷ Tabii ki projelerin *İlk Plan*'a yetiştirilmesi mümkün olmamış ve Plan geniş ölçüde aksamıştır. Mültinasyonal şirketler ve hükümetler için esas olan, planın gerçekleştirilmesi değil, devlet sektörünün güçlenmesinin önlenmesi, mültinasyonal şirketleri ilgilendirecek projelerin –bunlar o alanda henüz yatırıma hevesli bulunmasalar dahi– yapılmayıp bekletilmesi, hiç değilse onlara ileride kapıyı açık tutacak biçimde özel sektör eliyle kurdurulmasıdır. Bu şartlar altında, planlı bir kalkınmanın ve gerçek bir sanayileşmenin söz konusu olmayacağı açıktır. Dış yardımlar yoluyla plan ve sanayileşme, mültinasyonal şirketlerin kâr hesaplarına teslim edilmektedir. Ne var ki, dış yardımlardan pay alan ve yabancı şirketlerle çeşitli işbirliğine giden tutucular koalisyonu, bu durumdan şikâyetçi değildir. Nitekim, *İlk Beş Yıllık Plan*'ın kâğıt üzerinde kalan devletçi eğilimine rağmen, *İkinci Beş Yıllık Plan*, açıkça Amerikan tipi kalkınma modelini benimsemiştir. Plana göre, «Devlet, özellikle genel gelişmeyi hızlandıran altyapı yatırımlarını geliştirecek ve toplum refahına yönelen eğitim, sağlık gibi sosyal amaçlı yatırımlar yapacaktır. -

İkinci Beş Yıllık Plan döneminde, imalât sektörü gelişiminin uzun vâdede esas olarak özel sektöre bırakılmasını sağlayıcı bir politika izlenecektir.» Devlet, ancak geliştirilmesi gerekli, fakat özel sektörün çeşitli teşviklere rağmen girmedığı sanayi alanlarına girecektir. Bu alanlarda da, özel teşebbüsün katkısını sağlamak için karma teşebbüsler tercih edilecektir.⁷⁷⁸ 27. Xİ. 1967 tarihli kararname ile, karma teşebbüsler düzenlenmiştir. Buna göre, 6224 sayılı kanundan yararlanan yabancı sermaye kuruluşları, bankalar, halka açık anonim şirketler vb. kamu teşekkülleri ile birlikte, sermaye payında bir sınır olmaksızın ortaklıklar kurabileceklerdir. Plan, «özel sektör için yol gösterici ve destekleyici, fertlerin teşebbüs gücünü ortaya çıkarıcı ve geliştirici olacaktır.»

Bu sözler uzun yıllardır uygulanan politikanın daha açık ifadesinden öte bir anlam taşımamaktadır. Bol dış yardım ve kredilere dayanan bu politikanın ne sonuç verdiği ise, ortadadır. Türkiye, 1951 - 1967 döneminde dış kaynaklardan bol miktarda yararlanmıştır; ama yaratılan, gittikçe daha büyük ölçüde dışarıya bağlı bir ekonomi olmuştur. Ekonominin sermaye transfer tablosu şöyledir:

SERMAYE TRANSFERLERİ (Milyon dolar)

Dönem	Ö z e l		K a m u		Toplam
	Toplam	Yüzde	Toplam	Yüzde	
1951 - 1957	749	49,8	756	50,2	1505
1958 - 1962	258	25,3	762	74,7	1020
1962 - 1967	173	12,3	1229	87,7	1402
TOPLAM	1180	30,0	2747	70,0	3927

Kaynak: Baran Tuncer, Türkiye'nin Dış Ödemeler Açığı ve Dış Kaynaklar

Demek ki, 17 yıllık dönemde yüzde 30'u yabancı özel sektörden, yüzde 70'i yabancı kamu sektöründen olmak üzere ekonomiye 4 milyar dolara yakın sermaye transferi yapılmıştır. Fakat bu transferler, yerli-yabancı iş çevrelerine geniş kârlar sağlamakla birlikte, ciddi bir sanayileşme hareketine yol açmadığı gibi, dışarıya olan bağımlılığı daha da arttırmıştır. 1968 - 1972 yılları arasında ekonominin gayri-i sâfi dış finansman açığı 1 milyar 568 milyon dolar olarak hesaplanmaktadır. Yıllık ortalama ihtiyaç, 314 milyon dolardır.⁷⁷⁹ İhtiyaç son derece büyüktür ve Konsorsiyum yardımlarında azalma olduğu bir döneme rastlamaktadır. Azalan yardımlar, şimdiden iş ve politika çevrelerinde büyük endişe ve telaş uyandırmıştır. Kökü dışarda sanayiî felce uğramasından korkulmaktadır. Amerikan modeli kalkınma, «dolardan ciğer» ile ancak teneffüs edebilen böyle hasta bir ekonomi yaratmıştır.

Kalkınmanın temel şartlarından biri, bağımlı durumdan kurtularak, kendi ekonomi politikamızı kendimizin çizebileceği bir duruma gelebilecektir. Ekonomik bağımsızlık, bir kez daha duygusal bir dilek olarak değil, kalkınmamızın gereği olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, dış ticaret konusunda göreceğimiz üzere, hasta ekonominin bir süre için hayli sıkıntı verebilecek, ciddi bir ameliyattan geçirilmesini gerektirecektir. Ne var ki, bu ameliyat göze alınamadığı sürece, «NATO'ya evet», «NATO'ya hayır», ikili anlaşmalar, üsler, nükleer silâhlar vb. tartışmaları, boşlukta kalmaya mahkûm gibidir. Türkiye için büyük bir tehlike teşkil ettiği aklıbaşında bütün çevrelerce kabul olunan nükleer silâhlar topraklarımızdan uzaklaştırılamıyorsa, bunda her an avuç açma durumunda kalmanın büyük payı bulunsa gerekir.

Öte yandan, iki süper devletin anlaşmaları ile, bugün çok tartışılan askerî meselelerin çözülmesi olanağı vardır. Nitekim, Kruşçov ve Kennedy, bizim rızamız araştırılmadan, Türkiye'deki füze üslerinin kaldırılmasını kararlaştırmışlardır. Orta Doğu, Vietnam konularında varılacak bir anlaşmayla, Türkiye'deki askerî üslerin kaldırılması, Amerikan askerlerinin çekilmesi yabana atılacak bir ihtimal değildir. Fakat ABD ve multinasyonel şirketler, ikili anlaşmalardan ve üslerden ileride vazgeçebilseler dahi, Türkiye'nin yabancı sermaye ve işbirlikçi yerli sermaye egemenliğine son veren bağımsız bir ekonomi politikası izlemeye yönelmesini, hiçbir zaman gönül rızası ile kabul etmeyeceklerdir. Amerikan askerleri gidebilecek, devletten devlete yardımlar kesilebilecek, fakat Türkiye'ye daha geniş ölçüde yerleşmesi beklenen multinasyonel şirketler, ülkede kalmak için ellerinden geleni yapacaklar ve hükümetlerinden tam destek göreceklidir. ABD ve şirketleri, bu durumda, Türkiye'nin kalkınmasına karşı güçler olarak ortaya çıkmaktadır. İşte Türk - Amerikan ilişkilerindeki gerçek, NATO'dan ve CENTO'dan önce bu noktada yatmaktadır. Bu düğüm çözülmedikçe, Türkiye'nin çıkarlarına, şüphesiz en uygun düşen iki süper devletle de dostluk politikası, gerekli sağlam temelden herhalde yoksun kalacaktır.

Dâvâ, Amerikan dostluğu ya da düşmanlığı dâvâsı değil, Türkiye'nin kalkınması dâvâsıdır. Türkiye, komünist olacak değildir, fakat kalkınabilmek için, Amerikan tipi kalkınma yolunu bırakıp «millî devrimci kalkınma yolu» dediğimiz üçüncü yola girmek zorundadır.

3 - MİLLİ DEVRİMCİ KALKINMA YOLU

Komünist kalkınma yolu, proletarya hegemonyası temeline oturmaktadır. Amerikan tipi kalkınma, tutucular koalisyonu dediğimiz sınıflara yaslanmaktadır. Millî devrimci kalkınma yolu ise, tutucular koalisyonu dışındaki geniş bir kitle hareketine dayanmaktadır. Proletarya hegemonyası olmadığı için birinci yoldan, tutucular koalisyonuna karşı bulunduğu için de ikinci yoldan ayrılmaktadır. Genellikle küçük burjuva çevrelerden gelen millîyetçi aydınlar bu tip kalkınmada ön planda rol oynamaktadır.

Her iki tarafa ve daha çok Amerikan modeline kayması mümkün gözükken bu kalkınma yolu, emperyalizme karşı milletçe girişilen mücadeleden sonra elde edilen siyasi bağımsızlığın, ekonomik bağımsızlıkla gerçek bir bağımsızlık hâline getirilebilmesi için izlenmesi zorunlu bir yol olarak belirmektedir. Bu model, ana çizgileriyle şöyle özetlenebilir:

1 - Kamu sektörü, ekonomide daimi bir yere sahiptir. Kamu sektörünün büyüme hızı, özel sektör büyüme hızından daha yüksektir. Böylece, kamu sektörü giderek bütün ekonomide egemen duruma gelmektedir.

2 - Stratejik nitelikteki belli üretim kolları devletin elindedir. Bu faaliyetlerde kamu sektörü egemenliği, en kısa zamanda gerçekleştirilmektedir.

3 - Birinci ve ikinci sınıklar sonucu, tekelleri karakterdeki yerli ve yabancı sermayenin faaliyet alanı daraltılmaktadır.

4 - Ortaçağ kalıntısı sınıfların tasfiyesi ve tarımın kalkınmada gerekli rolü oynabilmesi için, köklü bir toprak reformu zorunludur.

5 - Temel sanayilerin kurulmasına öncelik veren ve esas itibarıyla kamu sektörüne dayanan planlı sanayileşme, ülkenin kalkınmasını gerçekleştirmek ve ekonomik bağımsızlığını sağlam temellere oturtmak amacını gütmektedir.

6 - Kaynakların hem malî, hem de fizikî planlanmasını öngören şumullü ve gerçekleştirilmesi zorunlu bir plan, bu tip kalkınmanın vazgeçilmez aracıdır.

Bu modelde, X_{11} , X_{12} ve X_{13} sanayileri, öncelikle geliştirilmesi gereken alanlardır ve ekonomideki önemleri dolayısıyla bunlar kamu sektörü elindedir. Bu sanayilerin genişleyebilmesi için kâr etmesi, hiç değilse zarardan kaçınması esastır. X_{14} , X_{15} ve X_{16} faaliyetleri kamu ve özel sektör arasında paylaşılmaktadır. Kamu sektörü içinde sermaye birikimini beslemek, X_{11} , X_{12} ve X_{13} sanayilerini güçlendirmek amacıyla ve çeşitli öteki nedenlerle, devlet, bu faaliyet alanlarına girmektedir. Dış ticaret ve bankacılıkta, devlet teşebbüsü egemendir. Karma teşebbüsler sınırlıdır. Yabancı sermayeden, planda öngörülen yatırımlar için yeni teknoloji getirdiği ölçüde yararlanılmaktadır. Fakat karma teşebbüsler gibi, yabancı sermayenin de rolü, bu tip kalkınmada ikinci plandadır.

Kalın çizgileriyle özetlemeye çalıştığımız bu kalkınma yolu, güçlü ve azimli bir halk hareketine dayanabildiği ve tutucular koalisyonunun kaçınılmaz direnmesi ile pusuda bekleyen emperyalizmin oyunlarını -bilinçli kitle gücüne dayanarak- yenebildiği ve köklü reformları en kısa sürede gerçekleştirebildiği ölçüde başarılı olabilir. Ne var ki, kitlelerin pek az bilinçli, pasif, örgütsüz ve tutucular koalisyonunun ideolojik egemenliği altında bulunduğu az gelişmiş ülkelerde, küçük üreticilerin muhafazakârlığı ve kalkınmanın zorlukları da hesaba katılınca, bu tip hareketlerin genellikle öncülüğünü ele geçiren millî devrimci aydınlar yarı yolda kalmakta, sonunda tutucular koalisyonu ve emperyalizmle uzlaşmaya girmektedirler. Bu durumun iki çarpıcı örneği Meksika ve Hindistan'dır.

Pek az tanıdığımız Meksika, daha 1910 yılında bir ihtilâlle modernleşme çabasına girişmiştir. İhtilâl, tarıma elverişli toprakların yüzde 97'sini elinde bulunduran 835 büyük arazi sahibi aileye karşı yapılmıştır. Köylüler ve burjuvazinin elele yürüdüğü «burjuva demokratik devrimi» denilen tipte bir hareket söz konusudur. İhtilâl, 1917 Anayasası'nda ifadesin bulmuştur: «Millet arazi, su ve maden kaynaklarının esas sahibidir. Özel mülkiyeti sınır-

lamak ya da kamulaştırmak milletin hakkıdır. Büyük mülkleri paylaşmak, küçük işletmeleri geliştirmek, köy nüfusu için yeni merkezler kurmak, tarımı korumak ve geliştirmek amacıyla gerekli tedbirler alınacaktır.» Toprak reformu, eski ortak köy mülkiyetini canlandırma iddiasındaki «Ehido»ların kurulmasına yol açmıştır. Köy topluluğu ortak mülkiyetine verilmiş arazi, köylü ailelere dağıtılmıştır. Köylülerin bu araziye satma, ipotek etme hakları yoktur.

1910'da başlayan ve burjuvazinin zigzagları arasında yürüyen devrim, 1936'da köylülerin «Köylü Başkan», burjuvaların «komünist» dedikleri Cardenas başkanlığında yeni bir hız kazanmıştır. Cardenas, büyük arazi sahiplerine ait verimli toprakları «kollektif ehido»larına hâline getirmek istemiştir. Cardenas, ufak aile işletmeleri yerine, köy halkının birlikte işlettikleri kollektif çiftlikler kurmayı arzulamıştır. Bu amaca pek ulaşamadıysa da, verimli arazideki pek çok büyük işletmeyi köylülere dağıtmıştır. Cardenas'ın başkanlık yıllarının sonuna doğru, özel mülkiyette 905 bin hektar, ehido'ların mülkiyetinde 994 bin hektar bulunmaktaydı.⁷⁸⁰

Cardenas yönetimi, bir yandan büyük arazi sahipleri ile mücadele ederken, öte yandan emperyalist çıkarları tasfiyeye yönelmiştir. Petrol millileştirilmiştir (Mültinasyonal petrol şirketlerinin boykotlarına, sabotajlarına rağmen, uzun bir mücadeleden sonra, Meksika'nın Venezuela'ya oranla çok önemsiz petrol kaynakları, bugün Venezuela'ninkine yakın gelir getirmektedir).

Petrolün millileştirilmesi ve toprak reformu, devletçi ve bağımsız bir kalkınmayı başlatabilirdi. Cardenas, programını «sosyalizme yönelmiş kooperatif sistem» diye tanımlamaktaydı. Ne var ki, devrim yarıda kalmıştır. Ne toprak reformu sonuna kadar götürülebilmiş, ne de ABD ile olan bağımlı ekonomik ilişkiler kırılabilmiştir. Bu şartlar altında kudreti gittikçe artan Amerikan emperyalizmi, devrim gururunun yaşamasına ve önemlice bir kamu sektörünün varlığına rağmen, Meksika'yı ABD şirketleri egemenliğinde, bağımlı bir kapitalist gelişmeye sürüklemiştir. 1955'te çalışan nüfusun yazde 1'inin milli gelirin yüzde 66'sını, yüzde 99'unun ise yüzde 34'ünü alması 1910 ihtilâlinden nerelere geldiğini belirtmeye yeterlidir. Bu durum, milli devrimcilerin zaafı kadar, emperyalizmin kudretini göstermektedir.

Bir milli kurtuluş mücadelesinin içinden geniş halk desteği ile iktidara gelen sosyalistlik iddiasındaki Nehru'nun Kongre Partisi de, aynı başarısızlığa uğramıştır. Parti, mücadele yıllarında aşırı ilerici gözükmektedir. 1938'de parti, Nehru'nun teşviki ile şöyle görüşleri benimsemiştir:

– Eli kolu tutan bütün vatandaşlar, çalışmakla yükümlüdür. Sınai ve toplumsal mülkefiyet, planın ayrılmaz parçasıdır.... Her cins asalak, sistemli biçimde ve giderek tasfiye edilecektir.

– Planlı ekonomi çerçevesinde milli servet, yani arazi, maden, orman vb. üzerinde mülkiyet ve miras haklarına müsaade edilmeyecektir. Bu servet biçimlerinde nihai mülkiyet kollektif olarak halka aittir.

– Belli bir hayat standardına göre bütün vatandaşlara beslenme konusunda milli bir asgarî had tanınacaktır.

– Mevcut mülkiyet haklarının giderek tasfiyesi için makul bir süre tesbit edilecektir. Bu geçiş süresinin sonunda, her çeşit asalak araçların hiçbir hakkı kalmayacaktır.

– Ekim, her birim için çizilen özel plana göre ortak yapılacaktır. Tarım hayatının organizasyonu, her birim için zorunlu kooperatif biçimlerine dayandırılmalıdır.

– Milli önem taşıyan ve taşıyacak olan özel sanayiler, zaman içinde devletçe satın alınacaktır.

– Bireylerin gelirleri arasındaki fark on katı aşmayacaktır.

– Dış ticaret, Milli Plan Teşkilâtı'na bağlı olarak uygun bir kamu teşebbüsü tarafından yürütülmelidir. İç ticaret bir kamu hizmeti olarak düzenlenmelidir. vb., vb...

Seçimlerde çok büyük çoğunluklarla iktidara gelen Kongre Partisi, bizim 1961 Anayasası'ndan daha ileri hükümler taşıyan bir anayasa ilân etmiş ve beş yıllık kalkınma planları ile «sosyalistçe» bir toplum kurmaya yönelmiştir. Ne var ki, çok ileri sloganlara sahip Nehru ve ekibi, halk güçlerini harekete getirerek tutucu güçler koalisyonunu mevkilerinden uzaklaştıracak köklü düzenleme tedbirlerine gitmemişler, yarım tedbirlerle sonuç alabileceklerini ümit etmişlerdir. Yarı yolda duran bir toprak reformu ne ağıy, ne tefeciyyi, ne de aracıyı ortadan kaldırılabilmıştır. Rene Dumont, Hint toprak reformunu özetle şöyle değerlendirmektedir: «Ben Hindistan'a 1958 - 1959 kışında gittim ve orada toprak reformu yaptığını iddia eden bir ülke buldum.»

«1951 - 1956 İlk Beş Yıllık Plan süresinde Hindistan'da devlet, büyük toprak sahiplerine 6 milyar Rupî (12 milyar lira civarında) ödemiştir... Bu da Hint maliyesi için çok ağır bir yük olmuştur. Bütün bu paralar, üretken yatırımları azaltmaktaydı... Hindistan, büyük toprak sahiplerine çoğu sefahatte ve lüks eşya alımında çarçur edilen bu kadar büyük meblâğlar öderken, aynı beş yıllık plan içinde Hint Hükümeti gerçekten üretken devlet sınaı yatırımlarına ancak 1 milyar Rupî ayırabilmiştir.

«Çoğu halde köylünün henüz toprağı yoktur. Çünkü toprak sahibi ile köylüler arasında, birinci icarcılar, ikinci icarcılar, üçüncü icarcılar gibi bir sürü aracı vardır. Toprak sahibi ile elinde çapa çalışan adam arasında tam onüç aracı saymak mümkündür. Dağıtılan toprak, çoğu zaman bu araçılardan birine verilmiştir. Yani çalışana değil, bir burjuva kategorisine gitmiştir. Bu yüzden bugün Hindistan'da eskisinden daha çok çalışmayan toprak sahibi vardır. Yani toprak reformu sonucunda çalışmayanların sayısı artmıştır! Esasen Hindistan'da toprak sahibi demek, çalışmayan kimse demektir. Hindistan'da sâdece para çarçur edilmekle kalınmamış, toprak reformu, ortakçılığın ve murabahacılığın ortadan kalkmasında yardımcı olmamıştır. Bugün de Hindistan'ın topraklarının en büyük kısmı ortakçılık yoluyla ekilip biçilmektedir. Bugün toprak sahibinin eline geçen ürün yüzdesi, XVIII. yüzyıldakinden fazladır.

«Hindistan'da ortakçılık düzeninin sürüp gitmesi..... emek yatırımına (gizli işsizliğin seferber edilmesi) engel olmaktadır. Köylüden orada da ortak işleri gerçekleştirmek için gönüllü olarak çalışması istenmiştir. 1952 ile 1955 arasında, köyü karayoluna bağlamak üzere patika yapma ya da öğretmeni yerleştirmek için okul inşası gibi işlerde köylünün bir kısmı çalışmıştır. Ama bütün bunlar, tarım üretimine değinmeyen şeylerdir ve az sonra bu gönüllü çalışmalar durmuştur.

«Hint yöneticilerine, örneğin Avrupa'daki gibi köylüden angarya olarak bir süre çalışması istenilip istenmeyeceğini sordum. Bana dediler ki: 'Ama biz demokratik bir ülkeyiz, köylü kendiliğinden gönüllü çalışırsa çalışır, nitekim de çalışmaktadır.'

Benim bugün Fransa'da hüküm süren demokrasi hakkında oldukça ciddi endişelerim vardı, itiraf edeyim ki, gene de var. Ama Hint yöneticilerinin bu sözü üzerine endişelerim arttı. Çünkü Fransa'da vergiyi tesbit eden mükellef değildir... Hindistan'da köylü mükellefin emek biçimindeki vergisini, kendisinin tâyin edeceğine karar verilmiştir. Köylü de besbelli ki vergisini pek düşük tâyin etmiştir. 1958 - 1959'da Hint köylüsü tarafından gönüllü olarak sunulan iş günü, erişkin köylü için, 0,1 ile 0,6 iş günü arasındadır.

«Sıfır virgül de bir şey demek, sıfırdan pek fazla bir şey değil demektir! Eğer köylü toprağın sahibi değilse ve harcaıacağı emekten doğrudan doğruya yararlanamayacaksa, ondan, gönüllü çalışmasını nasıl isteyebiliriz? Bunun üzerine ne yaptılar? 'Sosyal adaleççilik' yapmak istediler ve köylülere evler inşa ettirdiler ve köylüleri yarı aç oturdular bu evlere yerleştirdiler. Evleri inşa ederken sosyal yapı, mülkiyet sorununu koymuyorlardı, Öyle ki, bu evleri inşa ettikleri bir köyde, aynı parayla sulama tesislerini ıslah ederek tarıma elverişli yeni topraklar elde edebilirlerdi.

«Size arasıra Çin'de açlık olduğundan söz ederler. Besi maddeleri bakımından Çin'de sıkıntı çekilmiştir, ama benim bildiğim kadar açıktan ölen kimse olmamıştır. Oysa, en iyi

mahsul alındığı yıllarda bile, Kalküta kaldırımlarında ve birçok Hint köylerinde her yıl binlerce insan açlıktan ölür!»⁷⁸¹

Yarım toprak reformu ile Ortaçağ kalıntısı sınıfların egemenliğine ilişemeyen Kongre Partisi, sanayi alanında da sosyalistlik, devletçilik, plancılık iddialarına rağmen, yerli-yabancı sermayeye dayanan Amerikan modeline kaymıştır. İkinci Beş Yıllık Plan'da, kamu yatırımlarının yüzde 153, özel yatırımların ise yüzde 50 arttırılarak kamu sektörüne ve ağır sanayie dayanan bir yola girildiği ilân edilmiştir. «Sınaf politika kararı» ile, devlet sektörü egemenliğini tanyacak biçimde, özel sektör faaliyet alanları teker teker sayılarak sınırlandırılmıştır. Ama plan, dış ödeme güçlükleri içinde uygulanamamıştır. D. R. Gadgil, Hint Planı'nı şöyle değerlendirmektedir: «Bütün aksi iddialara rağmen, Hindistan'da bugün planlama yoktur. Yalnızca kamu harcamaları ya da özel ve kooperatif teşebbüslere yardım projeleri vardır. Kalkınmayı önceden çizilmiş belli yönlerde yürütme yolunda bilinçli ve koordine bir çaba mevcut değildir. Bunun sonucu, kalkınma, geniş ölçüde bir 'laissez-faire' rejimindeki gibi yürümektedir.»⁷⁸²

The Economic Weekly ise, görünüşteki devletçi yoldan Amerikan modeline kayıldığını belirtmektedir: «Ekonomide egemen durumda olan özel sektör, planı ve yabancı sermayeyi kendi hizmetinde bir araç hâline sokmuştur. Hayatî alanlara yatırılması gereken fonlar, Planda önceliği olmayan tüketim malları üretimine kaymıştır. Beş yıllık Plan'ın uygulama devresinin başında beliren bu eğilim, Üçüncü Beş Yıllık Plan'ın (1962 - 1967) yürürlüğe girmesinden itibaren daha da keskinleşmiştir.»⁷⁸³

Nihayet tarımda üretimi büyük ölçüde arttırıcı bir devrim gerçekleştirilemediğinden son yıllarda büyük kıtlıklar olmuş, milyonlarca insanın ölmesi, ancak ABD'nin 10 milyon tonluk gıda yardımıyla az çok önlenebilmiştir. ABD, bu yardım karşılığı, yabancı sermayeye imtiyazlar tanınmasını ve özel teşebbüsçü bir politika izlenmesini sağlamakta kusur etmemiştir. Yöneticilerinin hâlâ sosyalistlik iddia etmelerine rağmen, Hindistan, Amerikan modeli kalkınma yoluna girmiştir.

Bu neden böyle olmuştur? Milli kurtuluş mücadelesinin prestiji sayesinde geniş kitle desteğine sahip bulundukları ve en ileri görüşleri savundukları halde, küçük burjuva Hint milliyetçileri, parlamanter bir iyimserlik içinde, kalkınma ve modernleşmenin kolayca başarılabileceği hayaline kapılmışlardır. Tutucular koalisyonunun yürürlükteki toplumsal yapıdan gelen büyük kudretini ve direnme gücünü küçümsemişlerdir. Bilinçli ve örgütlü biçimde kitleler seferber edilmedikçe ve köklü düzenleme tedbirlerine gidilmedikçe, tutucu egemenliğinin ve direnişinin kıramayacağına aldırma görülmüşlerdir. Bu sebeple, giriştikleri reform tedbirleri, tutucular koalisyonunun egemenliğinde pek az değişiklik yapmış ve eski yapı üzerine oturtulan kalkınma denemesi, tutucu sınıf ve tabakaları güçlendirmiştir. Hintli K. N. Raj'ın sözleriyle, «Başlangıçta belli değişiklikler yapmaksızın girilen bir kalkınma programının sonuçlarından biri, doğal olarak, önceden mevzilenmiş çıkarları güçlendirmektedir.»

Cumhuriyet Türkiye'si de, 1923'ten sonra, toprak ağası, komprador ve tefeci egemenliğine son verecek düzenleme tedbirlerine gitmeden bir milli kalkınma yoluna girmiştir. Kalkınma, bu tutucu toplumsal güçleri kuvvetlendirmiştir. Devletçilik de, aynı yönde işlemiştir. Kuvvetlenen bu güçler, ilk fırsatta milli kalkınma yolunu bırakıp yabancı sermayeye sığınmışlardır. Böylece, devletçi milli kalkınma özlemlerinden Amerikan tipi kalkınmaya geçilmiştir.

Şimdi dâvâ, bir çıkmaz yol olan Amerikan tipi kalkınmadan kurtulup milli devrimci ya da devletçi kalkınma yoluna girebilmektedir. Önümüzdeki bölümde, ana çizgileriyle, bunu incelemeye çalışalım.

III

TÜRKİYE İÇİN DEVRİMCİ KALKINMA STRATEJİSİ

Türkiye'nin kalkınma dâvâsına eğildiğimiz zaman karşımıza çıkan ilk sorun, bir tutucular koalisyonunun meydana getirdiği engel olmuştur. Bugün israf edilen kaynakların seferber edilmesi ve en etkin biçimde kullanılması, her şeyden önce tutucular koalisyonu engelini aşılmasına bağlıdır. Bu yapılmadıkça, girişilen reform hareketleri, Türkiye'de şimdiye kadar pek çok örneği görüldüğü üzere, beklenen sonuçları vermeyecektir. Nitekim devlet teşebbüslerinin islahı, kooperatifçiliğin geliştirilmesi, planlama vb. gibi çabalar, tutucu güçler koalisyonunun egemenliği altında soysuzlaşmıştır.

KOOPERATİFÇİLİKTE DURUM

Kooperatifçiliği ele alalım: Cumhuriyet'in ilk yıllarından başlayarak, hattâ Cumhuriyet'ten çok daha önceleri, Türkiye'de kooperatifçiliği geliştirmek için hayli çaba harcanmıştır. Fakat bir türlü gerçek kooperatifçilik yayılamamış; kooperatifçilik, devlet fonlarını egemen çıkarlara akıtma aracı olmuştur. Ufak üretici, bundan, çok sınırlı ölçüde yararlanmıştır. İsmail Hüsrev'in 1934 yılında yaptığı şu gözlem bugün için de geniş ölçüde doğrudur: «Ziraat Bankası'nın kurduğu kredi kooperatiflerinin köylülere faideli olduğu iddia edilemez. Çünkü kooperatiflerin ekserisinin meclis-i idarelerine murabahacılar ve mutavassıt tüccarlar girerek, kooperatifleri kendi menfaatlerine âlet yapmışlardır. Köylü, kooperatiftan aldığı krediyi, kooperatif kapısından çıktıktan sonra, meclis-i idare âzası olan murabahacıya borcuna karşılık teslim etmektedir. Kooperatiflerin mühim bir kısmı, âdeta murabahacıların teşkilâtı hâline gelmiştir.

Meclis-i idarelerine kasaba tüccarlarının girmiş olduğu kooperatiflere gelince, köylü kasabada yaptığı iştirâ muamelelerinin bedelini, kooperatif kredisıyla ödemek suretiyle, meclis-i idaredeki tüccarları kazandırmaktadır. Kasaba tüccarları kooperatifler sayesinde kendilerine âdeta teşkilâtlı bir pazar bulmuş olmaktadırlar.

Bizde murabahayı millî bankalar da bilmeyerek iktisaden takviye etmektedir. Çünkü herhangi bir hür vatandaş gibi millî bankalardan para istikraz eden murabahacı, nizâmî faizle aldığı parayı, köylüye pek yüksek faizle ikraz etmektedir. Aradaki büyük fark murabahacının yüksek kârını teşkil etmektedir.»⁷⁸⁴

Devlet Planlama Teşkilâtı'nın 1967 tarihli köy etüdü, kooperatiflerin bugün de, bu kurumlara «*etki yapma gücüne sahip olanlarını*» çıkarlarına hizmet ettiğini belirtmektedir: «Kooperatiflerin.... birer şirket niteliğinde gözüküşü, ortakların kooperatifin yönlendirilmesine, faaliyetlerinin değerlendirilmesine, yönetimine ve denetimine ortaklık hak ve veci-

belerinin gerektirdiği oranda katılamayışı, kooperatiflerin istendiği tarzda işlemlerini engellemiş, bunun sonucu olarak da bir yandan ortakların, diğer yandan ortak olmayanların güvenlerinin sarsılmasına sebep olmuştur.»

«Ortaklarda, mevcut kooperatifleşme düzeninin ve işleyiş tarzının bir sonucu olarak, ortaklık bilincinin doğmayışı, gerçek anlamda kooperatifleşme zorunda olan küçük ve orta işletmelerin kooperatif yönetim kurullarında temsil edilmelerini engelleyici faktörlerden biri olarak gözükmekte, bunun sonucu olarak da, anılan işletmelerin sorunlarını kooperatif yönetim kuruluna yansıtmak ciddi olarak tehlikeye girmekte ve *kooperatifler genel olarak yönetim kurullarında temsil edilen veya bu kurumlara etki yapma gücüne sahip olanların sorunlarına çözüm yolu getirici aksiyona yönelmektedirler.*»⁷⁸⁵

Gerçekten önemli bir kısmı geri ödenmeyen devlet fonlarıyla yürüyen tarım kredi ve tarım satış kooperatifleri, ufak üreticiye bir ölçüde faydalı olmakla birlikte esas itibarıyla, nüfuzlu tefeci ve aracı yararına işlemektedir. Kooperatif yönetim kurullarında ve büyük siyasi partilerin örgütlerinde bu kişiler egemendir. Kooperatifler ve kooperatif birlikleri müdürlerinin, yönetim kurullarında temsil edilen bu nüfuzlu kişilere karşı ufak üreticinin çıkarlarını savunması, son derece güçtür ve birçok halde başarısızlığa mahkumdur. Bu sebeple, kooperatifler ufak üreticiyi, aracı ve tefeci egemenliğinden kurtaramamakta, hattâ nüfuzlu aracı ve tefecilere yardımcı kuruluşlar olmaktadır. Bunların tarım kredi kooperatiflerinden bir şikâyetleri yoktur. Kooperatiflerin açtığı büyük krediler, birçok halde tahsil edilemediği için devletin milvarlık kaybına yol açmakla birlikte, dolaylı ve dolaysız yollarla aracı ve tefecinin cebine girmektedir. Tarım satış kooperatifleri, ufak üreticinin ürünlerinin bu zümrelerce ucuz fiyata kapatılmasını engelleyemediği gibi, sık sık bunların ucuza kattıkları ürünleri yüksek fiyatla satın alma durumunda kalmaktadır. Bu şartlarda kooperatif, aracı ve tefecinin satmadığı ürünleri yüksek fiyata satın alarak, tefeci ve aracı nânuna riziko yüklenen kuruluş haline gelmektedir.

Öte yandan, kooperatifçilik, Türkiye'de devlet destek ve fonlarından yararlanma anlamına gelmektedir. Orta ve büyük üreticiler, bu destek ve fonlardan yararlanma hususunda, küçük üreticilerden çok daha hazırlıklı, bilgili ve uyanıktırlar. Yardıma muhtaç üretici paranasının gerisinde, varlıklı çiftçiler, kooperatiflerden daha fazla çıkar sağlamaktadırlar.

Özel kanunlarla kurulan tarım kredi ve satış kooperatiflerinin yanı sıra Ticaret kanunu çerçevesinde faaliyet gösteren köy kooperatifleri ise son yıllardaki çabalara rağmen pek az gelişmiştir. Mevcut olanlar da tefeci, aracı egemenliğiyle rekabet edecek güçte görünmemektedir. Yüksek Ziraat Mühendisi Mesut Başkaya'nın sözleriyle «Köy Kooperatifleri ürünlerini değer fiyattan tüketiciye intikal ettirememekte, marjinal fiyatların çok altında elden çıkarmak zorunda kalmaktadır.

Tarımsal ürünlerin kitle halinde belirli mevsimlerde elde edilmesi, kooperatiflerin depolama tesislerinden ve kredi imkânlarından yoksun oluşu, sabit talep karşısında arzın birdenbire artmasına sebep olmakta ve bunun neticesi olarak, üretici aleyhine anormal fiyat düşüşleri meydana gelmektedir.»⁷⁸⁶

Balıkçılık kooperatifleri mi? Bu alanda da kooperatifçilik birtakım imtiyazlı ticari faaliyetlerin aracı olarak kullanılmaktadır. Eğridir gölünde (Hoyran) balık avlama müsaadesini, devletin kooperatifçiliği geliştirme politikasından yararlanarak çok düşük bir bedelle elde etmek için kurulan balıkçılar kooperatifinde AP ilçe başkanıyla, AP senatörünün kardeşi, halı atölyeleri sahipleri, biçerdöver ve traktörlü zengin çiftçiler yer almışlardır.⁷⁸⁷ AP senatörüne göre ise, rakip kooperatifte de büyük sermaye egemendir.⁷⁸⁸ Pek az gelişen öteki balıkçılık kooperatiflerinde de balık ticaretini ellerinde tutan *deniz ağaları* borularını öttürmektedirler.⁷⁸⁹ AP senatörü olarak parlamentoda «Su ürünleri Tasarısı»nı kanunlaştırmak için büyük çaba gösteren emekli Amiral Tefik İnci, bu konuda şu bilgiyi vermektedir: «malî görüşleri pek kudretli, politik sahada aşırı derecede nüfuzlu, idarî yönleri çok kurnaz, 'kabızmallık' etiketi altına gizlenmiş bu ortaçağ kalıntısı müessese, balıkçılığımıza bir

ahtapot gibi dolanmıştır. Bu müessesenin temsilcileri olan deniz ağaları, balıkçılığın finansmanını yapmak suretiyle, malî kudreti zayıf, teşkilatsız, bilgisiz, küçük ferdi teşebbüsleri bir nevi malî esaret altına almışlardır. Balıkçılığın, istihsal, muhafaza, sanayi ve ticaretini inhisar halinde ellerine geçirmişler ve bu sahayı doymaz bir hırsla istismar etmek suretiyle fakir balıkçının sırtından büyük menfaatler sağlamanın yollarını kendilerine açmışlardır. Bu arada *müstahsilin kooperatifleşmesini de engellemek üzere, büyük bir çaba göstermişlerdir. Muvaffak olamadıkları hallerde, kooperatif bünyelerine sızmanın yollarını bulmuşlar, çoğun- da da idareyi ellerine geçirmeyi başararak, kooperatifleri gayelerinden uzaklaştırıp, kendi menfaatlerine hizmet eden bir vasıta haline getirmişlerdir.*

Balıkçılık sahasında bütün kilit noktaları bu menfaat gruplarının temsilcileri tarafından tutulmuş olduğu gibi, amme sektörü de bunların tesirinde hareket etmekten ekseriya kendini kurtarmamaktadır.»⁷⁹⁰

Görüldüğü üzere, tefeci, aracı ve ağa egemenliğindeki bir ortamda, kooperatifçilik dejeneré olmağa mahkûm görünmektedir. Bu ekonomik ve politik egemenliği yıkmadan girilecek bir kooperatifçiliği teşvik politikası, devlete bir hayli pahalıya malolacak, fakat yine de beklenen sonuçları vermeyecektir. Kooperatifçiliğin karşısına dikilen temel sorun budur, gerisi teknik sorunlardır.

DEVLET TEŞEBBÜSLERİ VE PLAN

İktisadi Devlet Teşebbüslerine bir göz atalım: Bugün İktisadi Devlet Teşebbüslerinin zarar etmesini ya da pek az kâr etmesini özel teşebbüs savunuculuğunun propaganda silâhı yapanlar, aslında devlet teşebbüslerinin zararlı çalışmasında en büyük çıkarı olanlardır. Devlet teşebbüslerinin, amortismanları da hesaba katarak, elektrik, kömür, bakır, demiryolu ve denizyolu ulaştırması vb. gibi mal ve hizmetleri maliyet üstü fiyatlarla satması ve kâr etmesi hâlinde, en büyük feryad, bugün devlet teşebbüsleri kötü çalışıyor diye sözde üzül- lenler koparacaklardır.* Nitekim İktisadi Devlet Teşebbüsleri konusundaki bir seminerde, Koç Holding'in bir numaralı yöneticisi, eski Sümerbank Genel Müdürü Hulki Alisbah, devlet teşebbüsleri fiyatlarının serbest bırakılmasına taraftar gözükmemiştir.⁷⁹¹ Oysa, genellikle politik hesapların sonucu olan kötü yatırım kararları, personel şişkinliği dışında İktisadi Devlet Teşebbüslerinin pek az yatırılabılır fon yaratmasının temel nedeni, mal ve hizmetlerini düşük fiyatla satmak zorunda tutulmalarıdır. Kapitalist sınıf ve kapitalist sınıfın baskısı altındaki iktidarlar, İktisadi Devlet Teşebbüslerinin fiyat tesbitinde nisbi bir serbestliğe kavuşmasına daima karşı çıkmışlardır. *İlk Beş Yıllık Plan* taslağında yeralan Holding fikri, bu serbestliği getirdiği için reddedilmiştir. Devlet Planlama Teşkilâtı yöneticilerinden Sadullah Aygün'ün sözleriyle, «Birinci Plandan önceki dönemde, İktisadi Devlet Teşebbüsleri fiyatlarını düşük tutma yönünde bir politika izliyorlardı. Fakat, birçok mallar, piyasadaki talebin altında mevcut olduklarından, bu malları ilk ele geçirenler, ikinci defa input olarak kullanıyorlar, hattâ bir aracı müessese olarak bunu tekrar piyasaya çıkarıp, piyasadaki normal fiyat seviyesinden satarak iktisadi devlet teşebbüslerinin kasasına girecek olan aradaki farkı, kendi lehlerine sağlamış oluyorlardı.»⁷⁹² İlk planın bu tutumu değiştirme yolundaki kâğıt üzerinde kalan çabalarından sonra ikinci plan açıkça İktisadi Devlet Teşebbüsleri fiyatlarının düşük tutulması politikasını benimsemiştir. Bu politika, Amerikan tipi kalkınma modeline uygundur. Devlet, kömür, elektrik, nakliye vb. fiyatlarını düşük

*Yeni Gazete'nin bir haberine inanmak gerekirse, devlet teşebbüslerinin mal varlıkları tesbit edilerek, amortismanların gerçek durumu yansıtabilecek biçimde yapılmasına, özel sektör temsilcileri karşı çıkmışlardır. Bugün defter kayıtlarına göre çok düşük gözük- en devlet teşebbüsleri mal varlığı, gerçek değer üzerinden hesaplanırsa, yüzmilyonlara yükselecektir. Bu değer üzerinden yapılan amortisman, devlet sektörü mal ve hizmetlerinin fiyatlarını arttırmabilecektir. Özel sektör temsilcileri buna muhalefet etmektedir (*Yeni Gazete*, 12 Eylül 1968).

tutarak, özel sektöre destek olmaktadır. Sümerbank zaman zaman kendi fabrikalarının tam kapasitede çalışmaması pahasına ürettiği ipliği ucuz fiyata, rakip durumda bulunduğu özel sektör firmalarına satmaktadır. Özel firmalar ucuz ipliği dokuyarak tatlı kâr sağlamaktadır. Poplin imalâtçısı bir özel şirket, Sümerbank sermayesiyle kurulan bazı fabrikaların numune üzerinden sipariş ettiği poplinleri ucuz fiyatla alarak, yüksek fiyatla piyasaya sürmektedir. Etibank, ucuz fiyatlı bakır satışlarıyla, en büyük ve kârlı özel şirketlerden Rabak'ı beslemektedir. Ayrıca, göztaşını imal gerekçesiyle Etibank, Rabak özel şirketine tonu 14 bin 200 lira olan bakır, 7280 liradan satmaktadır. TBMM Kamu İktisadi Teşebbüsleri karma komisyon raporunda bu durum şöyle açıklanmaktadır: «25. 12. 1964 tarihli 6/4126 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı gereğince, Rabak A. Ş.'ne senede 400 ton bakır, göztaşını üretiminde kullanılmak üzere tonu 7.280 liradan verilmekte idi.

Bu karar alındığı tarihte yurtiçi bakır satışı fiyatı (vergisiz) 10.200 lira idi. Bu fiyat Haziran 1966 tarihinde 14.200 liraya çıkartılmıştır. Bu durum karşısında, adı geçen şirkete indirimi fiyatla yapılan 400 ton bakır satışı, üretici müesseselerin satış fiyatı ve maliyeti değişmediği takdirde yıllık kârının aşağı yukarı 3 milyon lira azalmasına sebep olacaktır.

7. 11. 1966 gün ve 6/7232 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesiyle, göztaşını ile bunun imalinde hammadde olarak kullanılan blister bakır «temel mal»lar olarak kabul edilmiş ve fiyat gene eskiden olduğu gibi gider vergisi hariç, İstanbul'da kendi deposunda teslim 7.280 TL/ton fiyatla adı geçen şirkete verilmesi kararlaştırılmıştır.

Bu durum karşısında yalnız Rabak'a verilen blister bakırın temel mal sayılması ve eskiden verilen yıllık 400 ton bakırın gerektiğinde fazlaştırılabilmesi kararname ile sağlanmış bulunmaktadır.

Halbuki bu konuda esas unsur blister bakır olmayıp, temel mal sayılması gereken göztaşındır.»⁷⁹³

Özel kömür işletmeleri, fuel-oil rekabeti dolayısıyla güç durumda kalmıştır. Derhal çıkartılan bir kanunla devlet teşebbüsü, bu kömürü ocak başında alıp pazarlamakla yükümlü tutulmuştur. Aracılara büyük kârlar sağlayan çimento ve demir karaborsası, kamu oyunun tepkisine rağmen sürüp gitmektedir. Kısaca, tutucular koalisyonunun ekonomik ve politik egemenliği altındaki bir ortamda, devlet teşebbüsünün rolü, özel teşebbüse süt analığı etmektir. Kamu İktisadi Teşebbüslerini Yeniden Düzenleme Komisyonu'nda pazarlama uzmanı olarak çalışan R. Hammaş'ın sözleriyle, «Türkiye'de özel teşebbüs - mevcut davranışları, düşünce biçimleri, çalışma alışkanlık ve metodlarıyla- devlet teşebbüsleri olmadıkça tek başına pek yaşayamaz. Özel teşebbüsün güçlenmesi, birçok öteki şeyler arasında, ona (1) personel yetiştirecek ve bu personeli seçip almasına açık bulunacak, (2) Hammadde ve yarı mamul malzemenin bir çoğunu, kâr amacı güden bir teşebbüsten daha ucuz sağlayacak bir teşebbüs sisteminin varlığına sıkı sıkıya bağlıdır.»⁷⁹⁴ Bu şartlar altında devlet teşebbüslerinden fazla bir şey beklenemez. Oysa kalkınmada temel yük, devlet teşebbüslerine düşmektedir. Kalkınma çabasının başarısı, geniş ölçüde devlet teşebbüslerinin başarısına bağlıdır. Bu başarının da ilk ve vazgeçilmez şartı, devlet teşebbüslerini mevcut bağımlı durumdan kurtarmak, yani tutucular koalisyonunun politik ve ekonomik egemenliğini kırmaktır. Ancak böyle bir ortamda, devlet teşebbüsü kalkınmada motor rolünü oynayabilecek ve bu teşebbüslerin plan çerçevesinde en etkin biçimde çalışmaları için gerekli yeniden düzenleme tedbirleri bir anlam kazanacaktır. Bu teknik düzenleme tedbirlerinin neler olacağı hakkında çok geniş bir literatür vardır. Fakat temel sorun politiktir.

Planlama işini ele alalım: Teknik bakımdan en mükemmel plan yapılırsa bile, rasyonel bir ekonomi politikasının izlenmesine en büyük engel teşkil eden tutucu çıkarlar koalisyonunun güçlü direnmesi, planı anlamsız kılacaktır. Nitekim beş yıllık kalkınma planlarımız, tutucu çıkarlar koalisyonuna bağımlı kaldığı için, plansız döneme nazaran önemli bir değişiklik getirememiş, kaynakların eskisi gibi israfı sürüp gitmiştir. Plan, kaynakların mevcut dağılım ve kullanış biçimi hızlı bir kalkınmayı gerçekleştirmeye elverişli bulunmadığı için,

bir zorunluluk ortaya çıkmaktadır. Başlıca amacı, kaynakların mevcut dağılım ve kullanılış biçimini değiştirmektedir. Ne var ki, mevcut durum tesadüfen meydana gelmiş değildir, kaynakların toplumda egemen güçler yararına dağılım ve kullanılmasını yansıtmaktadır. Milli gelirin yüzde 32'sini ufak bir azınlık alıyor ve bunu israf ediyorsa, bu ufak azınlık toplumda ekonomik ve politik egemenliği elinde tuttuğu içindir. Politik ve ekonomik egemenliğin sahipleri, kendilerine avantaj sağlayan mevcut durumun değişmesini elbette istemeyecekler, statükonun devamını savunacaklardır. Bu şartlarda planlama, fazla bir anlam taşımayacaktır. Kalkınma için zorunluluğunda birleşilen planın kâğıt üzerinde kalmayıp, hayata geçirilebilmesi, kaynakların mevcut dağılım ve kullanılış biçiminin değiştirilmesine karşı çıkan toplumsal güçlerin, yani tutucular koalisyonunun etkisiz hale getirilmesiyle mümkün olacaktır. Bu nedenlerle, kalkınma her şeyden önce, tutucu güçler egemenliğine son veren bir siyasi iktidar değişikliği demektir. Siyasi iktidar, egerekli politik ve ekonomik tedbirlerle, tutucu güçler koalisyonunu, ekonomik mevkilliklerinden uzaklaştıracak ve kalkınma için gerekli ortamı hazırlayacaktır. Bu anlamıyla kalkınma, düzen değişikliğinden yana güçler ile tutucu güçler arasında politik ve ekonomik planda yürütülen bir savaş sayılabilir. Yalnız bu, kazanılması, en çetin meydan savaşlarından güç olan uzun ve zorlu bir savaştır. Kurtuluş Savaşı'nı büyük fedakârlık ve kahramanlıkla başarıya ulaştıran Türkiye, tutucu güçler koalisyonu engelini, bütün çabalara rağmen aşamamıştır. Halk kitlelerinin örgütlü ve bilinçli desteği elde edilemedikçe ve bu toplumsal hareket bir kurmay bilgisi, mahareti ve inatçılığıyla sonuna kadar yürütülmedikçe, ekonomik gücü elinde tutan, kitleleri ideolojik egemenliği altında bulunduran ve kudretli dış desteklere sahip olan tutucular koalisyonunun önünde yenilgi kaçınılmaz görünmektedir. Bu uzlaşması olmayan mücadelede, yarım tedbirler ve uzlaşmalarla sonuç alınabileceğini umanlar, son zamanlarda başka ülkelerde birçok örneği görüldüğü üzere, yenilgiye uğramaktadırlar. Tutucular koalisyonunun egemenliğini kırmak için, tarımda feodal ve kapitalist ilişkileri, kökünden tasfiyeye yönelmiş radikal bir toprak reformu ve çeşitli sektörlerde millileştirmeler gereklidir.

TOPRAK REFORMU

İktidara gelen devrimci bir parti için en hayati sorun, toprak reformudur. Genellikle sosyal adalet açısından ele alınan toprak reformu, politik ve ekonomik açıdan da zorunludur. Politik açıdan toprak reformuyla, tutucular koalisyonunun tefecisi, aracısı ve büyük arazi sahipleriyle en güçlü dayanağını teşkil eden toplumsal güçlerin ekonomik ve dolayısıyla politik egemenliğine son verilmesi söz konusudur. Demokrasinin bir ağa, şeyh, tefeci ve aracı demokrasisi olmaktan çıkıp, işler hâle gelmesi için de toprak reformu gereklidir. Devrimci parti, köylü kitlelerinin tam özgürlüğünü sağlamak ve gericilik kaynaklarını bir daha geri gelmemek üzere kurutmak için, bu noktada sonuna kadar ve hızla gitme durumundadır. Derhal gerçekleştirilmeyip zamana bırakılan ve yarım tedbirlerle yürütülen bir toprak reformu, kudretli karşı güçlere toparlanmak ve çeşitli yollardan direnmek olanaklarını getireceği için, başarısızlığa uğrayabilir. Devrimci parti, toprak düzeninde bir değişikliği şiddetle isteyen köylülere dayanarak, toprak savaşını en kısa sürede kazanmak zorundadır.

Ekonomik açıdan toprak reformu, üretimi artırma amacını gütmektedir. Esasen ne-bati yağ ve zaman zaman hububat açığını karşılayamayan bir ülkede, beceriksizce yürütülen bir toprak reformu yüzünden üretimin düşmesi, devrimci iktidarın sonu olabilir. Halkın beslenmesini sağlayamayan bir iktidar, emperyalizme gıda yardımı için avuç açma durumunda kalabilir. Emperyalizmin devrimciliği tasfiye şartıyla ancak yardıma koşacağı bilinmelidir. Toprak reformunu başarıya ulaştıramayan Hindistan, ABD'ye teslim olmaktan başka çıkar yol pek bulamamıştır. Bu sebeple tarım üretiminin artırılması, en azından ilk yıllarda üretimin

düşmesinin önlenmesi ve tabiat şartlarının azizliğine karşı gıda stokları yapılması, ekonomik bağımsızlığı sağlama azmindaki iktidarlar açısından önemle üzerinde durulması gerekli bir konudur. Ayrıca, halkın hayat seviyesinin bir miktar yükseltilebilmesi ve sanayileşmenin gerçekleştirilebilmesi için tarım üretiminde artış gereklidir. Sanayileşmeyle artan şehir nüfusunu tarım besleyecek, döviz ihtiyacını uzunca bir süre tarım karşılayacaktır. Kıtlik şartlarında bir kalkınma çabasının büyük hoşnutsuzluklar yaratabileceği ve devrimci hareketi tehlikeye düşürebileceği açıktır. Bu sebeple, az çok verimli büyük işletmeleri parçalamaktan kaçınıp, büyük işletmelerin üretimi artırıcı olanaklarından yararlanmaya önem vermek gerekebilir. Ayrıca, ilk andan başlayarak ilkel tarım yapan milyonlarca cüce işletmenin toplulaştırılması ve verimli tarım yapma şartlarının hazırlanması önemle ele alınmalıdır. Cüce işletmelerin toplulaştırılması toprak reformunun belki de en zor tarafıdır. İlkel tarıma ve sefalet şartlarına rağmen, köylü ailelerinin toplulaştırma hareketine karşı inatla direnmeleri beklenebilir. Devrimci parti bütün inandırma yollarına başvurarak, cüce işletmelerin bir araya gelmesiyle kurulan kooperatiflere her türlü yardımı getirerek, köylü kitlelerine ortak çalışmanın üstünlüğünü ispatlama durumundadır. Arazi toplulaştırılması ve ortak çalışma köylülere açıkça daha iyi yaşama şartları getiremediği sürece, köylü kitlesinin gönül rızasıyla bireysel cüce işletmelerden vazgeçeceklerini düşünmek hayaldir.

Toplulaştırma ve toprakların ortak işletilmesi, hayli zaman alacak bir iştir. Fakat toprak reformunun vazgeçilmez amacı, tarımda büyük işletme yapısının kurulması olmalıdır. Tarımın ve dolayısıyla kalkınmanın temel sorunları, ancak büyük işletme yapısı içinde çözülebilir:

– Tarımda yaratılan ve evvelce büyük arazi sahibi, tefeci ve aracı elinde israf edilen ekonomik fazlanın yatırımlara kaydırılması küçük işletme yapısı içinde son derece güçtür. Bu durumda ekonomik fazla, ufak aile işletmelerinin gereksiz tüketimine gidebilir. Ekonomik fazlayı alma çabaları şiddetli direnmeyle karşılaşabilir. Oysa büyük işletme yapısı içinde, kooperatif yöneticileri, üretimi tüketim ve yatırım arasında paylaştırmakta bir güçlük çekmeyecektir. Tesbit edilen yatırım fonlarının bir kısmı kooperatif içinde kullanılabilir, geri kalanı sınaî yatırımlara aktarılabilir. Bugün bir türlü çözülemeyen tarımı vergileendirme işi, bir sorun olmaktan çıkacaktır.

– Tarımdaki milyonlarca gizli işsiz yatırımlarda kullanma olanağı küçük işletme yapısı içinde yok gibidir. Ufak işletme sahibi aile, kendi cüce işletmesinin dışında çalışmayı bir cins angarya sayma eğiliminden kurtulamayacaktır. Bunun kendi yararına olduğunu anlamayacaktır. Oysa işbölümünün geliştirdiği büyük işletme yapısı içinde, bir fabrika işçiliği gibi, öteki faaliyetler düzenlenmiş olacağından, tarlada veya gerekli öteki alanlarda çalışma arasındaki psikolojik ayırım ortadan kalkacağından atıl işgücünün verimli yatırımlarda seferber edilmesi güçlük yaratmayacaktır.

Bugün işverenlerimizin, işçilerimizin tembelliğinden ve az çalışmalarından şikâyet ettikleri sık sık işitilir. Oysa aynı işçiler, Almanya'da Alman işçilerinden farksız bir tempo içinde çalışmaktadırlar. Buna sebep, Alman fabrikalarında zincirleme imalat yapılmasıdır. İş organizasyonu o biçimdedir ki, hiç bir işçinin bir an için ihmal ve dalgacılık yapması mümkün değildir. Tarımda atıl işgücünü seferber etmek bakımından, büyük işletmeyle küçük işletme arasında yukarıdaki örneğe benzer bir fark vardır. Büyük işletme içindeki iş organizasyonu, küçük işletme yapısı çerçevesinde, kendi toprağı dışında çalışmayı reddeden çiftçiye farkına bile varmadan kooperatifin ve bütün tarımın çıkarına çalışmaya yöneltebilecektir.

– Toprak reformunun amaçlarından biri, tarımın makinalaştırılmasıdır. Makinanın tam verimle büyük işletmede kullanılacağı açıktır. Bundan başka, tarım kredilerinin küçük işletmelerde yatırımların finansmanı yerine tüketime gitmesi tehlikesi büyükken, büyük işletmede böyle bir tehlike yoktur. Ayrıca, kıt sayıdaki tarım teknisyeni açısından büyük işletme, bunların tam verimle kullanılmasını sağlayabilecektir. Bir tarım uzmanı 5 bin hek-

tarlık 10 çiftliğin sorunlarına gerekli teknik bilgiyi sağlayabilir, ama 10 hektarlık 5 bin çiftliğe –her iki halde de ilgilenilen arazi genişliği 50 bin hektar olduğu halde– tarım tekniklerini ulaştırması imkânsızdır.

– Türkiye, çok ufak nüfuslu dağınık bir köy yapısına sahiptir. Bu ufak köylerin birleştirilmesi, kötü yerleşme bölgelerinde kurulmuş dağınık köylerin bırakılması, büyük işletmeler çerçevesinde nisbeten kolayca mümkün olabilecektir. Yerleşmeler büyük işletmenin gereklerine göre, büyük kooperatifler çerçevesinde rasyonel biçimde yapılabilecektir. Orman köylerindeki fazla nüfusun, ihtiyaç duyulan bölgelere aktarılması büyük işletme yapısı içinde nisbeten kolay olacaktır.

– Büyük işletme, bazı sosyologların deyimiyle, «köylünün zihni yapısını modernleştirmek» bakımından da gereklidir. Ufak işletme, bireyci, dar ve tutucu bir psikolojik yapıya sahiptir. Din sömürücülüğüne ve her türlü gerici eğilimlere açıktır. Büyük işletme ise, modern araçlarla ortak çalışma düzeni içinde, çiftçiye yeni bir zihniyet getirecektir. Bu çerçevede içinde, Köy Enstitülerinin en etkin biçimde canlandırılması kolay olacaktır. Bunun gibi, teknik tarım hizmetlerinin, sağlık işlerinin ve bugün hâlen şehirlerin yararlandıkları çeşitli nimetlerin tarıma getirilmesi olanakları doğacaktır. Büyük tarım işletmesinin, elektrige, ufak bir hastaneye, şehirlerdekine eş okullara, sinema, lokanta ve mağazalara kavuşması güç bir iş olmasa gerektir. Böylece, köy-şehir farklılaşması geniş ölçüde azalacak, köylü, Prof. Ömer L. Barkan'ın deyimiyle, «ekonomik ve sosyolojik inziva»dan⁷⁹⁵ kurtulacaktır.

Ne var ki, küçük işletme yapısından büyük işletme yapısına kısa sürede geçmek kolay değildir. Ağır sanayiin gelişmesi ve sanayiin büyük işletmenin temelini teşkil edecek olan çeşitli makina ve araçları bol miktarda sağlayabilecek duruma gelmesi büyük işletmeye geçişi kolaylaştıracaktır. Fakat bu, zaman isteyen bir iştir. Öte yandan köylünün toprak sahibi olma isteğini her iktidar gözönünde tutmak zorundadır. Bu isteğin azçok verimli büyük kapitalist tarım işletmelerinin parçalanmasına yol açması tehlikesi vardır. Böylece toprak reformunun ilk yıllarında üretimin azalması ve tarımdaki ekonomik fazlanın kalkınma yolunda seferber edilememesi tehlikesi ortaya çıkmaktadır. Tehlikeye karşı, tedbirli olunması gerektiği kanısındayız. Bu sebeple işçi kullanılan büyük kapitalist işletmeler, işletme büyüklüğünün verimi geniş ölçüde etkilediği durumlarda, bütün olarak korunmalı, hattâ gerektiğinde birkaç işletme birleştirilerek, daha büyük işletmelere gidilinelidir. Bu işletmeler, devletin geniş desteğiyle, onları işleyen tarım işçilerinin yönetiminde büyük üretim kooperatifleri haline getirilebilir. İşletmelerde çalışan tarım işçileri, ufak bireysel mülkiyet peşindeki köylü zihniyetinden, işçi durumları dolayısıyla azçok kurtulmuş olacaklarından, burada büyük kooperatif işletmeye bir çırpıda geçmek nisbeten kolay olabilecektir. Devlet, mevcut makina ve araç, tarım teknisyenleri vb. açısından bu büyük işletmelere öncelik tanıyarak onların başarısını sağlama durumundadır.

Pamuk, pancar ve tahıl yetiştiren büyük kapitalist işletmelerde, bir çırpıda kooperatif işletmeye geçme olanağı vardır. Çukurova ve Ege'nin pamuk üreten büyük kapitalist çiftlikleri, Orta Anadolu'nun tahıl tarımı yapan makinalaşmış büyük işletmeleri, böyle bir geçişe hazır görünmektedir. Tek alıcı şeker fabrikalarının etrafında kümelenmiş pancar ekicileri için de, ileri kooperatif biçimlerine geçmek kolaydır.

Genellikle hububat eken, ve ortakçı eliyle işletilen büyük çiftliklerde, kooperatif işletmeye derhal gitmeyip, ortakçıları ufak işletme yapısı içinde mülk sahibi yapmak uygun düşebilir. Eskiden mevcut tahıl üreticisi cüce işletmeler gibi bunların da, üretim kooperatiflerinde birleşmeleri, devrimci partinin kabiliyetine ve kooperatifin ufak işletmeye üstünlüğünü maddi olarak ispatlamasına bağlıdır.

Ufak aile işletmeleri çerçevesinde verimli tarıma elverişli tütün, üzüm, fındık vb. gibi ürünlerde, büyük üretim kooperatiflerine geçiş için, aceleye pek ihtiyaç bulunmasa gerektir. Burada daha çok, bu ürünlerin ticaretinin düzenlenmesi, ekicilerin tefeci ve aracı elinden kurtarılması söz konusudur.

Milli devrimci kalkınma yoluna giren bir iktidar, sanayi alanında, montajcı olmayan özel sektöre geniş yer bırakacaktır, fakat ticaret sektörünün asalak nitelikteki alanlarına, devrimci iktidar, devlet ofisleri ve alım - satım kooperatifleri eliyle, en geniş biçimde girmekte tereddüt etmemiş durumundadır. Mevcut alım-satım kurumları ya da daha uygun kuruluşlar etrafında, bu ürünlerin pazarlanması düzenlenmelidir. Meselâ üzüm ve incirde Tarış, fındıkta Fiskobirlik, tütünde Tekel idaresi, ya da başka bir kuruluş tek alıcı ve tek satıcı durumuna getirilebilir. Bu kuruluşlar, pancarda Türkiye Şeker Fabrikaları'nın denemesini gözönünde tutarak, neyin ne kadar ve nasıl üretilceğini planlayabilirler, üreticiye imkân ölçüsünde aynı olarak üretim araçları, çeşitli malzeme sağlayabilirler ve ürünlerin tamamını satın alıp, iç ve dış piyasaya akıtabilirler. Pazar için üretilen ve ihracata yönelen bu ürünlerde, alım-satım tekeli elinde tutan bu kuruluşlar, etkin biçimde örgütlenebildikleri takdirde, tefeci-aracı sömürüsüne bütbütün son verebileceklerdir. Tahıl yetiştiren ufak aile işletmelerinde, tefeci-aracı sömürüsünün yıkılabilmesi çok daha güçtür. Fakat bu tip ürünlerde de pazarlamanın, devlet ofisi, ya da kooperatifleri tekeline geçmesine yönelinmelidir. Devletin kredi, iyi tohum, gübre, su vb. sağlama olanakları, üretim kooperatiflerine bir an önce geçişi teşvik edecek biçimde kullanılarak, tarımsal yapının değiştirilmesine önem verilmelidir. Pazarı pek az açılmış bu ufak aile işletmelerinin modern tarıma geçebilmeleri ve tefeci - aracı sömürüsünden bütbütün kurtulabilmeleri için, büyük üretim kooperatifleri teşkilinden başka çıkar yol pek gözükmemektedir.

Toprak reformu, hızlı sanayileşme çabasının dışında düşünülemez. Sanayi, ileride ele alacağımız üzere, üç kesimde toplanabilir. İlk kesimde, makina imal edecek makinaların imali yer almaktadır. Traktör yapabilmek için, önce traktör imalinde kullanılacak makinaları imal etmek gereklidir. İlk kesimde üretilen bu makina yapan makinalar sayesinde, ikinci kesimde traktör, dokuma tezgâhı vb. gibi üretim araçları yapılacaktır. Üçüncü kesimde ise, traktör, dokuma tezgâhı vb. gibi üretim araçları sayesinde, tüketim malları üretilmektedir.

Kalkınma için gerekli ekonomik ve teknolojik bağımsızlığı elde etme açısından, hızlı sanayileşme hareketinin ilk döneminde ilk kesim sanayiinin kurulmasına öncelik vermek gereklidir. İkinci ve üçüncü kesimler hiç değilse 4 - 5 yıl için azçok ihmal edilebilecektir. Tarım kalkınması ve modernleştirilmesi için de, makina imal eden makina kesiminin bir an önce kurulması zorunludur. Çünkü büyük üretim kooperatiflerine dayanan modern tarımın ekonomik temeli ağır sanayidir. Ne var ki, ağır sanayiî tarıma her çeşit makina akıtması zamana ihtiyaç gösterecektir. Birinci kesim sanayiî gelişene kadar, pek az ölçüde işgücünü sanayi tarımdan çekebilecektir. Birinci kesim üretiminin, ikinci ve üçüncü kesimleri beslemesinden sonradır ki, sanayileşme ve tarımdan işgücü akımı hızlanacaktır.

Toprak reformunun, sanayideki bu iki aşamalı gelişmeye uydurulması ve reformun iki aşamalı olarak planlanması uygun düşecektir.

Toprak reformunun ilk aşamasında amaç, sanayi önemli ölçüde işgücü çekemeyeceği için, gizli işsizliği eritecek biçimde üretimi artırmaktır. Gizli işsizliğin seferber edilmesi, daha ilk aşamada, ortak çalışmaya elverişli üretim kooperatiflerine ihtiyaç gösterecektir. Bu üretim kooperatiflerinin ekonomik temelinin teşkil eden ağır sanayi daha gelişmeden bu yola gitmek, önemli güçlükler doğurabilecektir. Devrimci partiye bu güçlükleri imkân ölçüsünde yenme ve üretim kooperatiflerini hiç değilse belli bölgelerde belli ürünler için geliştirme yolunda büyük görevler düşmektedir. Bu kooperatifler kurulduğu ölçüde, gizli işsizleri seferber etmek kolaylaşacaktır. Tarımda emeğin yoğun biçimde kullanılmasıyla, üretimi artırma olanakları vardır. Belli ürünlerin yetiştirilmesinde ödenecek ücret, elde edilecek ürün artışı karşılıklı, ya da külfetli organizasyona ihtiyaç gösterdiği için yapılamayan işlemler vardır. Üretim kooperatifleri, bu işlemlerin gerçekleştirilmesiyle sağlanacak ek üretim artışı, bu çabanın gerektirdiği ek gıda tayınnı aştığı ölçüde, yoğun emek kullanarak üretimi artırabileceklerdir. Ayrıca, ekime elverişli toprakların sınırına

varıldığı ileri sürülmekle birlikte, bataklıkların kurutulması vb. yollarıyla, ekime elverişli bir miktar toprak daha kazanılması mümkündür. Yoğun emek ve çok basit araçlarla bu gerçekleştirilebilir, ve âtıl işgücüne, birinci sanayi kesimi makina akıtmaya başlayınca kadar iş sağlanabilir ve bu yoldan üretim artırılabilir. Yoğun nüfuslu bölgelerden az nüfuslu bölgelere işgücü kaydırılarak üretim geliştirilebilir. Bunun dışında âtıl işgücü, kazma kürek gibi çok basit araçlar kullanarak, erozyonla mücadele, topraktan ufak barajlar kurma, ilkel sulama tesisleri meydana getirme, ağaçlandırma vb. gibi tarımda kısa ve uzun vâdede verim artışı sağlayacak çalışmalarla kullanılabilir.

İşgücünün seferber edilmesiyle ve daha başlangıçtan itibaren tarıma artan ölçüde iyi tohum ve gübre verilmesiyle, üretimde önemli artışlar elde edilebilir. Gübre, işgücü ihtiyacını azaltmadan, hattâ işgücü ihtiyacını bir miktar çoğaltarak, üretimi ve işgücünün verimini artırır. İyi tohumluk için de aynı şey söylenebilir. Buna karşılık makina için durum farklıdır. Makina, aynı işi az kişiyle yapma olanağını getirerek işgücünün verimini artırmakla birlikte, belli bir arazinin verimini her zaman artırmayabilir. Bu sebeple, işsizliğin tasfiyesini amaç edinen toprak reformunun ilk aşamasında, tarımın makinalaştırılmasında dikkatli davranmak gerekecektir. Makinalaşma konusunda üç durum düşünülebilir:

1 – Makinalaşma, arazinin verimini artırır.

2 – Makinalaşma arazinin verimini artırmaz, fakat işgücünün verimini büyük ölçüde artırır.

3 – Makinalaşma, arazinin verimini düşürebilir, fakat işgücünün verimini büyük ölçüde artırır.

İlk aşamada makina birinci durumda, yani arazi verimini artırdığı ölçüde ve tercihan üretim kooperatiflerinde kullanılmalıdır. İkinci ve üçüncü durumlarda, bol işgücü makinanın yerini almalıdır. Meselâ hububat tarımında, toprağın sürülmesi işleminin makinayla yapılması arazi verimini artırabilir, buna karşılık makinayla hasat işleminin, arazi verimini artırdığı her zaman ileri sürülemez. Keza tahılta toprağın makinayla sürülmesi, başka bir bitki için toprağın makinayla sürülmesine nazaran daha avantajlı olabilir. Makinadan bu ölçülere uygun biçimde yararlanılmalıdır. Bugün Türkiye’de hayli verimsiz kullanılan mevcut makina parkı, geceli gündüzlü çalıştırılmak ve yukardaki ölçülere göre kullanılmak şartıyla, önemli makina ithaline gitmeksizin toprak reformunun ilk aşamasında ihtiyacı karşılayabilir. Buna karşılık, üretimi artırmak için, gübre ve iyi tohumluk, daha ilk günden başlayarak artan ölçüde kullanılmalı, hattâ imkân bulunursa bunların ithali yoluna gidilmelidir.

Toprak reformunun üretimi artırmayı ve tarımda işsizliği tasfiyeyi amaç edinen bu ilk aşamasında, yukarıdaki tedbirler oldukça başarılı biçimde uygulanabilirse, kooperatiflerde önemli üretim artışları, ufak özel işletmelerde ise bir miktar üretim artışı, hiç değilse eski üretim düzeyinin korunması beklenebilir. Üretimdeki genişleme, yatırımları büyük ölçüde artıran hızlı bir kalkınma çabası içinde dahi, kitlelerin hayat düzeyini yükseltme, ekonomik fazlayı çoğaltma ve gerekli döviz ihtiyacını nisbeten kolay karşılama olanaklarını getirecektir. Bu arada birinci sanayi kesimi, tarımı ve öteki sanayi kesimlerini makinalarla besleme durumuna gelecektir. Sanayi, tarıma her türlü makina ve kimyevî maddeyi geniş ölçüde sağlayabilecektir. Makina imal eden makinaların çoğalmasıyla, ikinci ve üçüncü sanayi kesimi hızla gelişecek ve sanayi işgücü ihtiyacı artacaktır. Tarım, sanayi işgücü deposu olacaktır. Böylece, toprak reformunun ikinci aşamasına geçilebilecektir. Bu aşamada tarımın büyük ölçüde makinalaştırılması söz konusudur. Makina artık arazinin verimini artırmaktan çok, tarımdaki işgücünü serbest bırakıp sanayie aktarmak amacıyla, işgücünün verimini artırmak için gereklidir. Bol miktarda makina, aynı zamanda tarımda kooperatif yapının tamamen hâkim olmasını ve eskisinden çok daha büyük boyda kooperatiflere gidilmesini sağlayacaktır. Verimli tarım yapan bu büyük üretim kooperatifleri çerçevesinde,

sanayiinde de temellerinin atıldığı gözönünde tutulursa, şehir hayatının nimetlerinden çoğunu, tarım sektörüne götürmek kolaylaşacak ve kalkınmanın en güç sorununu teşkil eden tarımın modernleştirilmesi dâvâsı böylece çözülmüş olacaktır.

MİLLİLEŞTİRMELER

Ekonominin kilit sektöründe, kamu teşebbüsünü egemen kılmak, tutucular koalisyonunun tarım dışındaki temsilcileriyle yabancı müttefiklerinin ekonomik ve politik kudretlerine son vermek ve bunlar elinde israf edilen ekonomik fazlanın kalkınma yolunda kullanılmasını sağlamak amaçlarıyla, ekonomide hemen birtakım millileştirmelere gitmek gereklidir.

Çelik ve enerji gibi alanlarda özel teşebbüslerin varlığı savunulamaz. Bu sebeple, Ereğli Demir-Çelik ve Çukurova Elektrik gibi devlet fonlarıyla suni olarak kurulmuş özel teşebbüsler millileştirilmelidir. Birinci ve ikinci kesim sanayi prensip itibarıyla devlet elinde olmalıdır. Tüketim malları imal eden üçüncü sanayi kesiminde ise, özel sektöre geniş faaliyet alanı bırakılabilecektir. Ayrıca küçük sanayi ve el sanatları alanında, devlet, bu küçük üreticilere yardımcı olmak ve onların etkin çalışmalarını sağlayacak tedbirleri almak durumundadır.

Madenlerin millileştirilmesi, özel madenlerde iş şartlarının kötü, ücretlerin düşük olması ve madenlerin kapkaç bir zihniyetle yeraltı zenginliklerini tahrip edici biçimde işletilmesi dolayısıyla, Türkiye’de bugün bazı tutucu işçi sendikaları liderleri tarafından* dahi ısrarla savunulmaktadır. Bununla birlikte, maden arama işlerinde ve ufak sermayeyle verimli işletilebilecek maden işletmelerinde, özel teşebbüslerden yararlanılması olanağı vardır.

Ulaştırma hizmetleri devlet elinde bulunmalıdır. Ancak karayolu taşımacılığında özel işletmeler yer alabilecektir. Fakat karayolu taşımacılığı örgütlendirilmeli ve *İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı*’nda belirtilen esaslar çerçevesinde,⁷⁹⁶ rasyonel bir taşıma politikasının disiplini içinde çalışacak duruma getirilmelidir.

Yabancı sermaye, Türkiye’ye şimdiye kadar yeni teknoloji getirmemiştir. Çok kârlı alanlara gelmiş ve üçüncü bölümde gördüğümüz üzere, şimdiden getirdiğinden fazlasını götürebilme durumuna girmiştir. Yabancı sermayenin harcıâlem konularda aşırı kârlar sağlamasına ve bunu dışarıya götürebilmesine yatırım fonu ve döviz sıkıntısı çeken bir ülkenin müsaade etmesinin anlamı yoktur. Bu sebeple, yabancı teşebbüslerin ve hattâ tekeldi durumda aşırı kârlar sağlayan bazı yerli teşebbüslerin millileştirilmesi gerekli görülmektedir. CHP Genel Sekreter Yardımcısı Prof. Üstünel, buna «kârın millileştirilmesi» demektedir. Üstünel’in görüşü şöyledir: «Kalkınmanın finansmanı ile ilgili güçlükleri yenmek

*Türkiye Maden İşçileri Sendikaları Genel Başkanı, madencilikte özel teşebbüsün durumunu şöyle açıklamaktadır: «Madenlerimizin işletilmesinde özel sektör tarafından kullanılan usuller, yurdumuzun çıkarı ile taban tabana zıttır. Özel sektör daha fazla ve daha kolay kazanmak amacıyla, madenlerimizi en verimli değil, en kolay usulle işletmekte, dolayısıyla rezervlerimiz durmadan fakirleşmektedir. Yurdumuzda maden işletmeciliğinde başarı kazanmış, yurt çıkarlarına uygun çalışan bir tek özel teşebbüs gösterilemez.

Türkiye bir süre sonra yeraltı serveti bakımından mahvolacak, gelecek kuşaklar, bugün tedbir almayan bizleri lanetle anacaklardır.

«Özel sektörün madenlerimizi nasıl heba ettiğine bir misal olmak üzere, Soma bölgesinde kurulu Krolin işletmesi gösterilebilir. Adı geçen işletme, rezervi yüz milyon ton tahmin edilen linyiti yeraltından çıkarırken en kolay şekilde ve en çok kazanç sağlamak amacıyla hareket ettiği için üretim, üretilmesi gerekenin ancak %15 - 20’si olmaktadır. Kullanılan iptidai usuller yüzünden ocaklarda yüzeyden yapılan üretimden sonra yeni bir ocak açılmakta, eski ocaktaki kömür yanmaya terk edilmektedir. Bu işletmede bu şekilde çalışma devam edecek olursa, sahanın ömrü en çok 8 - 10 yıl sürebilir. Bu durum çeşitli defalar, yetkililere ve hükümete duyurulmuş, tedbir alınması istenmiştir. Ancak durumda hiçbir değişiklik olmamış ve işletme milli servetimizi heba etmek bahasına bildiği gibi en ilkel usullerle çalışmaya devam etmiştir. Bu bölgenin T. K. l.ye devri sağlanırsa, rezervlerin ömrü 80 - 100 yıl olacaktır (Ulus, 28 Ocak 1967).

amacıyla kurulmuş veya diğer amaçlar yanında bu amaca da yönelmiş olan İDT (İktisadi Devlet Teşebbüsü) bu alanda kurulmuş olan bir işletmenin millileştirilmesi şeklinde ortaya çıkmıştır, buna *kârın millileştirilmesi* diyoruz. Bir alanda işin mahiyeti icabı veya teknolojik zorunluluklar, yahut pazarın küçüklüğü dolayısıyla tek firma veya az sayıda firma faaliyetinde bulunabilir. Dolayısıyla bu alanda tekel kârı söz konusudur. Bu tekel kârını küçük bir gruba bırakmak doğru olmaz. Bu kârı millete mal etmek için bu alandaki işletmeler millileştirilebilir. Bu durumda İDT haline getirilmiş bulunan kuruluşların eski minval üzere kâr etmemesi için hiç bir sebep yoktur. Bu konuda tamamen nazarı bir misal verecek olursak: Türkiye’de otomobil lâstığı sanayiinde iki veya üç firma olduğunu kabul edelim. Buradan çok büyük kârlar elde edildiğini ve iktidarın bunu millete mal etmek istediğini farzedelim. Bu takdirde bu kuruluşlar, İDT hâline getirilince, hiç bir şekilde ticarî anlamda kârlılık prensibinden bir fedakârlıkta bulunmaya, buraları bir insan deposu haline getirmeğe, herhangi bir şekilde başka amaçlarla kullanmağa lüzum yoktur. Sadece eski kârı, etkin yönetimi sağlamak suretiyle devam ettirmek icap eder. Buradan sağlanan fonlar, başka alanlarda verimli yatırımlara veya başka harcamalara yöneltilebilir.⁷⁹⁷ Demek ki, büyük kısmı dışarıya gidebilecek, ya da çeşitli tüketimde israf edilebilecek tekel kârlarını verimli yatırımlara kaydırabilmek için millileştirme gereklidir. Bu bakımdan yüksek tekelci kârlar elde eden yabancı lastik tesislerinin, montaj kuruluşlarının, nebati yağ şirketlerinin ve ilaç firmalarının millileştirilmesi düşünülmelidir. Petrolde yabancı firmalar, rafineriler yoluyla serbest piyasanın üstünde fiyatlarla Türkiye’ye petrol ithal etme imtiyazını elde etmişlerdir. Bunların dağıtım şirketleri millî dağıtım şirketleriyle israfı bir rekabet içindedir. Şirketler, belli bir yerde, ayrı ayrı benzin satış istasyonları kurarak, tek bir satış istasyonu ile karşılanacak ihtiyacın 5 - 6 satış istasyonu ile giderilmesine ve böylece kaynak israfına yol açmaktadır. Daha az kârlı yerlerde ise, ihtiyaca rağmen satış istasyonu kurmaktan kaçınılmaktadırlar. Petrol arama ve işletme alanında ise, yabancı şirketlerin yapacakları fazla bir iş kalmamıştır. Şimdiden petrol arama işi TPAO’nun sırtına yüklenmiş gibidir. Bu sebeple, devrimci bir iktidarın, petrol üretme, tasfiye ve dağıtım işlerini millileştirmekte tereddüt etmemesi gerekir. Bu millileştirme, aynı zamanda kömür, elektrik ve petrol üretimi ve tüketimi arasında denge kurarak, rasyonel bir enerji politikasının temellerini atma olanağını getirecektir.

Türkiye’de mevcut yabancı sermaye teşebbüslerinin çoğunun millileştirilmesi yabancı sermayenin reddi anlamına gelmemektedir. Millî devrimci kalkınma tipinde, belli alanlarda plan disiplinine uymak ve yeni teknoloji getirmek şartıyla, yabancı sermaye kuruluşlarına yer vardır.

Bunların dışında, halk sağlığı açısından, ucuz ve kaliteli ilaç sağlamak için ilaç sanayiinin bütünüyle millileştirilmesi düşünülebilir. İlaç sanayii bugünkü haliyle aynı ilacı, çok çeşitli adlar altında ayrı ayrı patent ücretleri ödeyerek ve maliyeti şişirici aşırı reklâmlara girişerek satmaktadır. Aşırı rekabet zaman zaman ilaç kalitesinin düşürülmesine yol açmaktadır. Devlet ilaç sanayii, patent esaretinden geniş ölçüde kurtularak, ilaç sayısını ve lüumsuz satış giderlerini azaltarak, halka ucuz ve kaliteli ilaç sağlamakta yararlı olabilir.

Şeker sanayiinde, Devlet Şeker Fabrikaları A.Ş.’nin teknik bilgi ve fonlarıyla geliştirilen suni özel teşebbüsler vardır. Birkaç istisnasıyla çimento sanayiinde de durum aynıdır. Bunların millileştirilmesini reddetmek için ciddi bir gerekçe bulmak mümkün değildir. Devlete pek pahalıya mal olan karma şirketlerin büyük çoğunluğu için aynı görüş ileri sürülebilir.

İnşaat işlerinde, bugün devlet elinde bulunan ve yeterince yararlanılamayan makine, araç ve malzemenin en etkin biçimde kullanılmasına yol açacak büyük kuruluşlara gidilmelidir. Mevcut devlet inşaat kuruluşlarının kötü işleyişi –müteahhitlik kurumu daha da kötü işlemektedir– bundan vazgeçmek için yeterli bir neden sayılamaz. Arazi spekülasyonu, bugün Batı ülkelerinin de başvurmak zorunda kaldıkları en radikal tedbirlerle önlenmelidir.

Asalak nitelikteki haksız kazançlara ve karaborsa fiyatlarına sahne olan ticaret alanına, devlet hiçbir komplekse kapılmadan girebilmelidir. İlk dinleyişte kulağa hoş gelen «devlet ticaret yapamaz» sloganı, «devlet, kapitalist ölçülerle dahi savunulamayacak haksız kazançlara seyirci kalır» anlamına gelmektedir. Üstelik «devlet ticaret yapamaz» diyenler, satamadıkları kömürler birikince, bir kanunla devlete kömür ticareti yaptırmaktadırlar. Tütüncüler satamadıkları tütünleri devlet alıp satsın diye uğraşmaktadırlar. Ancak kârlı alanlardaki ticareti ellerinde tutmak istemektedirler. Fakat, kudretli bâyiler eliyle yürütülen demir ve çimento karaborsasına, ithalât permileri ticaretine, gazetelerde her gün yeni bir örneği yayınlanan ithalât ve ihracat oyunlarına vb. son vermek, israf edilen fonları yatırımlara kaydırmak, ve plan uygulamasını kolaylaştırmak için, devrimci bir iktidar ticaret alanında faaliyet gösterme durumundadır. Devletin ticaret sektörüne girmesi, büyük zekâ ve kabiliyetlerini Ankara'da Bakanlık kapılarında harcayan becerikli tüccarları, sanayie kaydırmak bakımından da yararlı olabilir. Devlet, ticari faaliyetlerini, ofisler eliyle yürütebilir, ya da kooperatifleri geliştirebilir. Bu alanda, devlet ofislerine ve kooperatiflere de yer vardır.

Bankacılığa gelince, 1967 yılında kredilerin yüzde 73'ü devlet bankaları tarafından verilmiştir. Tarım, mesken ve küçük sanatlar gibi özel bankaların iltifat etmediği alanlarda düşük faizli kredi verme işi devlete düşmektedir. Bunlar aynı zamanda rizikosuz fazla kredilerdir. Köylü ve esnafın bankaya para yatırma alışkanlığının yetersizliği gözönünde tutulursa, bunlar pek az mevduat yaratan kredilerdir. Özel bankalara ise, mevduat yaratıcı, kısa vadeli, yüksek faizli ve emin krediler kalmaktadır. Devlet bankaları ile özel bankalar arasında böyle tatlı bir işbölümü kurulmuştur. Toplam kredi hacmi içinde payı düşük olan 22 yerli özel banka ve 5 yabancı banka, bu tatlı işbölümü sayesinde, kalkınmaya pek yararlı olamamakla birlikte yüksek kârlar sağlamaktadırlar. Bu durum son zamanlarda çeşitli çevrelerde eleştirilmektedir. Kredi maliyetlerinin ve faiz hadlerinin yüksekliğinden şikâyet edilmektedir. Gerçekten çok sayıdaki banka, mevduat çekebilmek için ikramiye ve reklâm olarak milyonlar harcamaktadır. Avantajlı görülen yerlerde tek bir banka şubesi ihtiyacı karşılayabileceği halde, her banka ayrı ayrı şube açmaktadır. Bu durum, kredilerin maliyetini yükseltirken, lüzumsuz yere kaynak israfı doğurmaktadır. Özel bankalarca cazip görülmeyen bölgelerde ise banka ihtiyacını karşılama işi devlete kalmaktadır.

Bankalar, kendi fonlarıyla değil, halktan topladıkları fonlarla çalışmaktadır. Üçüncü bölümde açıkladığımız çeşitli oyunlarla, bir kısım bankalar, halkın parasını batırmakta ve bunu ödemek devlete düşmektedir. Halkın parası, sanayi ve kalkınmanın ihtiyacından çok ticari ve spekülâtif faaliyetleri beslemektedir. Prof. Kılıçbay'ın deyiimiyle bu durum, «ekonominin strüktürünün üretken olmaktan ziyade spekülâtif faaliyetlere kaymasına ve plan hedeflerinden uzaklaşmaya yol açmaktadır.» Oysa «bankaların üzerinden kazanç sağladığı değerler, kendi malları değil, ufak bedelle kullandıkları emanet paralarıdır. Gerçekte halka ait bulunan bu toplam değer (mevduatın) milli ekonomi menfaatlerine uygun bir şekilde kullanılmasında, halkoyunun rolü olması şüphesizdir.»⁷⁹⁸ Ayrıca, halktan topladıkları paralarla özel bankalar, tutucular koalisyonunun, siyasi iktidarları baskı altında tutabilen kudretli bir kanadını teşkil etmektedir.

Kredi düzeninin bozukluğunu böylece tesbit eden uzmanlar, banka sayısının azaltılması, kredi maliyetlerinin düşürülmesi ve kredilerin ticari ve spekülâtif alanlardan üretken faaliyetlere kaydırılması gibi tedbirler ileri sürmektedirler. Fakat özel bankalar için kârlı, kalkınma için zararlı mevcut durum, toplumdaki kuvvet dengesinin gereklerine göre, değişmeden sürüp gitmektedir. Esasen mevcut düzende kredilerin üretken faaliyetlere kaydırılması nasıl gerçekleştirilebilecektir? Sınai ihtiyaçlar için diye alınan kredilerin, spekülâtif faaliyetlerde kullanılması mümkündür. Çıkarı, azami kâr sağlamak olan bankacı, bunu bile bile spekülâtöre gözyumma ve suç ortaklığı etme durumundadır. Kredileriyle, tefecileri besleyen büyük bankalardan birinin Konya Şubesi Müdürü, bu gerçeği iyi belirtmektedir: «Bizimkisi bile bile lâdes... Şimdi şuradan çıkan müşterimizin aldığı bu parayı,

dükkanında bulunan dört-beş kişiye dağıtacağını adım gibi biliyorum. Ama ne yapabilirim? Veremem diyemem ki? Bey, kredi müşterimiz, hem de büyük kredisi vardır. Yıllık beyan-namelerinde gösterdiği varlık gerçeğe uygundur. Hiçbir muan'le ve ödemede aksamamıştır... Kredisi açık olduğu sürece, ben ona, sana para vermiyorum diyemem, mes'ul olurum.»⁷⁹⁹ Bu şartlarda kredilerin kalkınma gereklerine uygun kullanılabilmesi kolay değildir. Bankalar millileştirilse bile, tutucular koalisyonu, kredilerin önemli bir kısmını çıkarlarına uygun biçimde kullanma yolunu bulabilecektir. Koalisyonun siyasi temsilcilerinin bunu önleyebilecek durumda bulunmadıkları açıktır. Fakat tutucular koalisyonunu tasfiye ederek ekonominin kilit noktalarını ele geçiren ve spekülâtif kazanç yollarını kapayan bir iktidar için özel bankaların varlığının hiç bir anlamı kalmamaktadır. Zira suni bir özel teşebbüs olan İş Bankası'nın da hesaba katılmasıyla devlet bankacılığı, ihtiyaçları kolayca karşılayacak ölçüde gelişmiştir. Bu devlet bankaları, bugünkü reklâm, ikramiye ve şube açma yarışından ve şüpheli krediler açma külfetinden kurtulacağı için, ekonominin kredi ihtiyacını plan gereklerine uygun biçimde ve çok daha ucuz fiyatla karşılayabileceklerdir. Ekonomide fonksiyonu olmayan bir faaliyetin devamı elbette düşünülemez. Vücut, yararı olmayan organı atacaktır.

Sigortacılık da, bankacılık gibi, parazit bir faaliyet olarak aşırı gelişmiştir. Devlet Planlama Teşkilâtı'nın sigorta incelemesinde belirtildiği üzere, sigorta şirketleri «bütün portföylerini yurt dışındaki reasürörlere devretmek suretiyle bir sigorta şirketinden ziyade, komisyoncu mahiyetinde iş görmektedirler.»⁸⁰⁰ Yılda 20 - 25 milyon lira bu yüzden dışarı gitmektedir. Sigorta şirketlerinin kazançlarının önemli bir kısmı, devlet teşebbüslerinin birçok halde lüzumsuz yere sigorta edilmesinden gelmektedir. Devlet teşebbüslerinin 1960 - 66 döneminde, sigorta şirketlerine ödedikleri prim 341,4 milyon lira, aldıkları hasar tazminatı 102,9 milyon liradır. Bu teşebbüslerin kendi kendilerini sigorta etmek için kurdukları «Dahili Sigorta Fonları» teknik bakımdan eleştirilse bile, önemli bir tasarruf kaynağı sağlamışa benzemektedir. 1960 - 66 döneminde dahili sigorta fonlarına ayrılan karşılıklar 320,7 milyon lira, fonlardan mahsup edilen hasarlar ise 27,9 milyon liradır. Bu iş, sigorta şirketlerine verilseydi aradaki 300 milyon lira kadar fark, şirketlere gidecekti. Bundan başka, sigorta şirketleri, topladıkları fonları, kalkınma hizmetinde kullanmayıp, birçok halde kendilerini kuran bankaların finansmanına akıtmaktadır. DPT araştırmasındaki anlatımla, «Genellikle ticaret bankalarının kaynaklarını zenginleştirmeye yarayan bu fonlar, fonlardan yararlanan ticaret bankalarının faaliyetlerinin tabii bir sonucu olarak, genellikle ticaret faaliyetlerinin finansmanına yönelmektedir.

Sınai üretim gayesi güden yatırımların sigortaların fonlarından hemen hiç bir şekilde yararlanamadıkları bir gerçektir.»⁸⁰¹

Bu alanda en güçlü kuruluşlar devlet şirketleridir. Devlet sektörünün ağır bastığı bir ortamda, bir iki devlet kuruluşu, bütün sigorta ihtiyacını karşılayabilecek, öteki şirketlerin bir fonksiyonu kalmayacaktır.

KALKINMANIN DIŞ ENGELİ

Milli gelirin üçte birine yakın kısmını alan tutucular koalisyonu yararına işleyen mevcut düzen, kalkınmanın iç engelini teşkil etmektedir. Bu düzene sıkı sıkıya bağlı olan dış ticaret güçlükleri ise, kalkınmanın dış engeli sayılabilir. Nitekim kalkınma hızını, ithal olanaklarının sınırlılığı geniş ölçüde etkilemektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, yüzde 5'in üstünde bir kalkınma hızı sağlayabilirdi, bu, ihracat gelirleriyle elde edilebileceği miktarın çok üstünde ithalât yapmasıyla mümkün olmuştur. Beş yıllık planlarda öngörülen yüzde 7 kalkınma hızı, dış kaynak transferine dayandırılmıştır. İkinci Kalkınma planında hesaplanan yıllık gayri safi dış finans-

man ihtiyacı 314 milyon doları bulmaktadır. Dövizle ödenmesi gerekli dış borçlar (ana para ve faiz) 1967 yılı sonu itibariyle, 2,3 milyar doları aşmıştır. Plan döneminde ödenmesi gerekli dış borç miktarı 520 milyon doların üstündedir.⁸⁰² Altın ve döviz ihtiyatları tükenmiştir. Türkiye az çok bir kalkınma sürdürebilmek ve ekonominin cari ihtiyacını karşılayabilmek için, her an avuç açına ve borç dilenme durumundadır. Bu şartlarda bağımsızlık iddiaları, tatlı bir edebiyattan ibaret kalmaktadır.

Bu ölçüde dış desteklere bağlı bir ekonomide yardımların azalması, şimdiden sıkıntı ve telâş yaratmaya başlamıştır. Gerekli ithalâtta tir gerileme kalkınma hızını azaltabileceği gibi, yokluklara ve enflasyonist baskıların artmasına yol açabilecektir. Türkiye'ye yardım konsorsiyumunun görüşlerini yansıtan OECD Genel Sekreteri Kristensen, 1968 sonbaharındaki Ankara ziyaretinde ikinci plan döneminde beklenen yardımın elde edilemeyeceğini açıklamıştır. Kristensen'in tavsiyesi, kalkınma hızının düşürülmesidir. OECD Genel Sekreteri bu görüşü, «çok dikkatli davranmak ve *uygulanmada esneklik sağlamak*»⁸⁰³ formülüyle belirtmiştir.

Demirel yönetimi, dış yardımlardaki azalmayı, çok daha fazla yabancı sermaye çekerek telâfi etmek ümidindedir. Sebze, meyva, kereste gibi ürünlerde yabancı sermayeyi, ihracat amacıyla Türkiye'ye çekebilme çabasındadır.* Ne var ki, bu yolda başarıya ulaşılsa bile, öteki az gelişmiş ülkeler örneklerinin gösterdiği üzere, bundan Türkiye'den çok yabancı firmalar kârlı çıkmasını bilecektir. Yabancı sermaye, getirdiğine yakın götürme yollarını bulacaktır. Yabancı sermaye, dış ticaret çıkmazına çare getireceğe benzememektedir.

Devrimci iktidar, bu ölçüde kötü bir dış ödeme mirasını yüklenecektir. Kalkınma hızını düşürmeden gerekli ithalât ihtiyacını karşılamakta ciddi güçlüklerle uğrayabilecektir. Güçlükleri yenme telâşıyla eski iktidarlar gibi avuç açmaya yöneldiği takdirde, devrimci emellerine daha işin başında paydos demek durumunda kalacaktır. Devrimci bir iktidarın tutunabilmesi için, tarım üretiminin artırılması gibi, gerekli ithalât ihtiyacının esas itibariyle kendi olanaklarımızla karşılanması hayati bir sorundur. Hattâ ekonomik bağımsızlık çabasındaki bir iktidar, beklenmedik durumları göğüsleyebilmek amacıyla, yeterli miktarda döviz ve altın ihtiyatları biriktirmek zorundadır.

Bu şartlarda, dış etkilere mümkün olduğu kadar az açık bulunan ve belli bir ithalât kapasitesiyle kalkınma hızını azamileştirmeyi amaç edinen bir strateji seçilmesi gereklidir. Böyle bir politika dış ticaret hacmini azamîye çıkartmaya ve bunu en rasyonel biçimde kullanmaya çalışmakla birlikte, milli gelirde dış ticaretin payını azaltmaya yönelecektir.

İlk amaç, ithalât kapasitesinin artırılmasıdır. Bu, esas itibariyle ihracat gelirlerinin çoğaltılması anlamına gelmektedir. Geleneksel malların ihracatının çoğaltılması ve yeni ihracat malları bulunması gereklidir. Mevcut pazarlarda satışları çoğaltmaya çalışmakla birlikte, her iki durumda da yeni pazarlar aramaya ihtiyaç olacaktır. Yeni pazarlar, Üçüncü Dünya ülkeleriyle, Çin de dahil, komünist ülkelerdir. Türkiye'nin döviz sıkıntıları çoğaldığı ölçüde, komünist ülkelerle ticareti artmaktadır. Fakat şimdiye kadar, komünist ülkeler pazarlarının ihtiyaçlarını gözönünde tutan bir ticaret politikası geliştirilmiş değildir. Türkiye satmakta güçlük çektiği, fakat bu ülkelerin ihtiyaç duymadığı bütün ve benzeri ürünler karşılığı, temel ihtiyaç maddelerini komünist dünyadan sağlamaya çalışmıştır. Bu durum dış ticaret hacminin gereken ölçüde genişlemesini engellemekte ve zaman zaman komünist

*Yakın bir gelecekte Türkiye'de de uygulanmaya kalkışılması imkânsız sayamayacağımız yeni bir yabancı sermaye örneği, Yunanistan'daki Litton anlaşmasıdır. Askeri darbeden önce Parliamenonun reddettiği bu anlaşma, Girit ile Peloponez'in Batı kısmının kalkınmasını Amerikan Litton Şirketi'ne vermeyi öngörmektedir. Litton bir komisyon karşılığı, bu bölgelerin kalkınmasını planlayacak ve bölgeye yabancı sermaye çekmekte aracılık yapacaktır. Litton Planı, esas itibariyle turistik yatırımlara dayanmaktadır. Planda sanayi kesiminin kalkınmasına yer verilmiştir.

Litton anlaşmasıyla belki de ilk kez, bir bölgenin kalkınmasını devlet, yabancı bir şirkete devretmektedir. Ve bu şirket, sanayi yerine, turizm ve tarıma öncelik tanıyarak, bir ülkenin kalkınma politikasını çizmektedir. Litton'un, Türkiye'de Küçük Menderes ovasıyla ilgilendiği bilinmektedir.

ülkelerin ihtiyaçları bulunmadığı halde bizden alınak zorunda kaldıkları malları, yeniden ihraç etmelerine yol açmaktadır. Böylece, komünist ülkelerin Türk mallarıyla Türk mallarına rekabet etmesi gibi aleyhimize bir durum ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple, komünist ülkelerin gerçekten ihtiyaçları bulunan malların ihracına yönelmiş bir ticaret ve üretim politikası gereklidir. Sebze ve meyve ihracı bu bakımdan ümit verici gözükmektedir. Çetin bir rekabet hüküm süren Avrupa pazarına sebze ve meyve satmak hayli güçtür. Daha az müşkülpesent komünist ülkeler pazarlarına sebze ve meyve satışı nisbeten daha kolaydır. Yalnız bu, üretimin artırılmasını, hattâ belli bir süre için iç tüketimin kısılmasını ve taşıma organizasyonunu gerektirmektedir. Komünist ülkelerle ticaretin bir avantajı, uzun vâdeli ticaret anlaşmaları yapabilmek olanağıdır. Böylece belli ürünlerin, belli fiyat ve miktarda belli bir süre için satışı garanti altına alınmakta ve planlama açısından büyük önem taşıyan istikrar sağlanabilmektedir. Ekonomisi tamamen ABD'ye bağlı olan Küba, uzun vâdeli bir ticaret anlaşması sayesinde şekerini Sovyetler Birliği'ne satarak, ayakta durabilmiştir. Bu olanak olmasaydı, Küba ihtilâlinin devamı düşünülemezdi. Kısaca, komünist ülkelerle ticaretin geliştirilmesi, ekonomik bağımsızlık çabasıdaki bir ülke için zorunlu gözükmektedir. Meselâ bugünkü iktidar, Türk sebze ve meyvası ile, yabancı şirketleri ilgilendirmeye çalışacağı yerde, ileriki satışlara karşılık Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinden gerekli donatım kredileri elde etmeyi deneyerek, sebze ve meyva üretimimizi kendimizin geliştirmesine yönelseydi, Türkiye, bundan çok daha kârlı çıkabilirdi.

Komünist ülkeler gibi, üçüncü dünya ülkeleriyle de, ticaretin geliştirilmesi gereklidir. Bu bakımdan Pakistan ve İran ile kurulan ekonomik işbirliği olumlu bir adımdır.* Gerçi benzer ürünler üreten az gelişmiş ülkeler arasında ticaret olanakları sınırlıdır. Fakat yine de bu ülkelerin kaynaklarına el koyan multinasional şirketler aracılığından geçmeden gerekli hammadde ticaretini az çok geliştirmek olanağı vardır. Türkiye'nin petrol karteli yerine, İran ve Irak'tan doğrudan doğruya petrol ve tabii gaz alabilmesi büyük bir kolaylıktır. 1968 yılının hububat açığını, ABD'den dolar ödeyerek kapatmak yerine, mümkünse İran'dan sağlayabilmek bir avantajdır. Demirel Hükümeti, Orta Doğu'da bu bakımdan olumlu bir çaba içinde gözükmektedir. Fakat az gelişmiş ülkelerle ticarette multinasional şirketlerin aracılığını kaldırmak birçok halde güçtür. Zira bu ülkelerin büyük kısmında emperyalizm tam egemenliğini kurmuştur. Ticari akımların yön değiştirmesine kolay kolay müsaade etmeyecektir.

Türkiye geleneksel ihraç mallarının ötesinde neler satabilir? Pamuk ve maden dışında, tütün, fındık üzüm gibi geleneksel ihraç mallarının geleceği pek parlak gözükmemektedir. Gelecekte meyva ve sebze ile kereste ihracı ümit verici olabilir. Bulgaristan'ın meyva ve sebze ihracında gösterdiği büyük başarı Türkiye'ye örnek olmalıdır. Büyük çapta kereste ihracı ise, Amerikalıların ortaya attığı bir fikirdir. İkinci Kalkınma Planı, orman ürünleri konusunda Amerikalılar kadar iyimser değildir. Plan döneminde, her yıl 10 milyon liralık orman ürünleri ithali öngörülmektedir. 1967'de 9,9 milyon lira olan ihracatın ise, 1972'de 50 milyon lira (5 milyon dolar) ya yükselmesi beklenmektedir. Oysa AİD Başkanı Grant, 1967 martında Türkiye'nin on yıla kadar 200 milyon dolar tutarında kereste ihraç edebileceğini ileri sürmüştür. Amerikalı işadamları, Başkan Sunay ile yaptıkları toplantıda, Türkiye'de kereste işine girmek istediklerini söylemişlerdir. Amerikalı kereste tüccarlarına göre, «Türkiye bugün Karadeniz sahillerindeki ormanları itibariyle, dünyada Finlandiya'dan da ileri kereste ihraç kabiliyetine sahip bulunmaktadır. Türkiye, dünya piyasasını elinde

*Türkiye'nin Ortak Pazar'a katılma hevesleri ne kadar olumsuzsa, Pakistan ve İran'la giriştiği ekonomik işbirliği o kadar olumludur. Burada Ortak Pazar üzerinde duracak değiliz. Fakat bu hevesin, kalkınmadan vazgeçmek anlamına geldiğine kesinlikle inanmaktayız. OECD uzmanı Dr. Gill, Devlet Planlama Teşkilatı için sanayileşme konusunda hazırladığı raporda, gelişme hâlinde bir Türkiye'nin, Ortak Pazar'a katılmasını tehlikeli saymaktadır. Dr. Gill'e göre, Avrupa sanayiinin karşısında bugünkü halıyla bir Türk sanayii «iskambilden bir kule gibi yıkılabilir.»

tutabilir.»⁸⁰⁴ Bu iddiaların gerçeği ne ölçüde yansıttığını bilemeyiz. Fakat kereste ihracında, Amerikalıların ileri sürdüğü miktarda değilse bile, önemli bir gelişme beklenebilir. Türkiye'nin, yabancı firmalara kaptırmayıp, orman ürünlerini kendisinin değerlendirmesi gerekmektedir.

Sınai mamuller ihracına gelince, bu yolda hâlen geniş bir propaganda yapılmaktadır. Fakat Türkiye, çeşitli teşvik tedbirlerine rağmen, sınai mamul ihraç etme yolunda değildir. Teorik olarak az gelişmiş ülkelerden, «ucuz emek» malları denilen tekstil, bisiklet, dikiş makinası vb. gibi sınai mamulleri satabilmesi beklenebilir. Bu mamullerde emeğin payı büyüktür. İşçilere düşük ücret ödenmek şartıyla, verimin ileri kapitalist ülkelere oranla hayli düşük olmasına rağmen, bu mamullerde gelişmiş kapitalist ülkelerle rekabet edilebileceği ileri sürülebilir. Tekstilin, giderek gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkelere kaydığı belirtilmektedir. Ne var ki, bu konuda pek fazla hayallere kapılmamak gereklidir. Zira bu tip sınai tüketim mallarının dünya pazarında rekabeti gittikçe şiddetlenmektedir. Gelişmiş ülkeler bu alanda devamlı bir modernizasyon içindedirler ve az gelişmişler, bu pazara girme çabasıdadırlar. Komünist ülkeler, hafif sanayi tüketim mallarının alıcısı değil, satıcısı durumundadırlar. Hemen bütün az gelişmiş ülkeler, bu tip mamullerde geniş kapasiteler kurmuşlardır. Bu nedenlerle, «ucuz emek» malları ihracı sınırlı gözükmektedir. Ancak gelişmiş ülkeler, az gelişmiş ülkelerin Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nda ısrarla ileri sürdükleri üzere, pazarlarını elverişli şartlarda bu mamullere açarlarsa, «ucuz emek» malları ihracında önemli bir gelişme beklenebilir. Fakat gelişmiş ülkelerin tutumu, bu bakımdan ümit verici değildir.

Hafif sanayi tüketim malları ihracında fazla hayale yer bulunmamakla birlikte, bunların ihracını geliştirme yolunda tabiatıyla her türlü çaba harcanmalıdır. Türkiye'nin özellikle tekstilde ihracatını bir miktar genişletmesi olanağı vardır.

Az gelişmiş ülkeler sermaye malları, ya da ağır sanayi mamulleri satabilirler mi? Bunlar az gelişmiş ülkelerin en çok muhtaç bulundukları mallardır. Bu ülkelerin ihtiyaç duydukları malları satmaları ilk bakışta düşünülemez. Fakat bu görüş kısa vâdede doğrudur. Uzun vâdede, rasyonel bir sanayileşme içinde bulunan az gelişmiş ülkelerin sermaye malları ve ağır sanayi yarı mamulleri satması mümkündür ve hattâ gereklidir. Bunları üreten kapasitelerin kuruluşunda, yani daha işin başında, Plancının ihracat olanaklarını hesaba katması yararlıdır.

Özetlersek, ihracatı artırma, yeni pazarlar bulma ve ihracatı çeşitlendirme yolunda her türlü çaba gösterilmelidir. Ayrıca, tutucular koalisyonunun gereksiz tüketimi kısılarak tasarruf hacminin yükseltilmesi, ithalât ihtiyacını bir ölçüde kısılabileceği gibi, ihracatı da bir miktar artıracaktır. Tarımsal üretimi, toprak reformu yoluyla çoğaltma çabaları, başarılı olduğu ölçüde ihracat olanakları genişleyecektir. Gerekirse, ekonomik bağımsızlık ve kalkınma için hayati olan bu konuda iç tüketimin kısılp ihracata yöneltilmesi düşünülebilecektir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin, kadınları naylon çorapsız ve şekerlemesiz bırakmak pahasına, ihracata öncelik vermesi gibi, Türkiye de, kısa bir süre daha az sebze, meyve, kumaş vb. tüketmeyi göze alabilir. Bu yollardan ihracat bir miktar artırılabilir. Fakat devrimci bir iktidar ihracattan çok, ithalâtı ikame etme politikasına güvenme durumundadır. Bu konuya geçmeden önce, büyük ümitler bağlanan turizm üzerinde biraz durmak gereklidir.

TURİZM Mİ?

Türkiye'de, 1950'lerden beri bir, turizm efsanesi sürüp gitmektedir. Deniz, güneş ve biraz da tarih satarak, Türkiye'nin büyük döviz gelirleri elde edeceği iddia edilmektedir. Prof. Baade başkanlığındaki bir grubun, Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı adına 1960

yılında hazırladığı raporda, Türkiye'nin 10 - 15 yıl içinde, turizmde 200 ilâ 300 milyon dolar sağlayacağı belirtilmektedir. Yalnız bunun için Prof. Baade grubunun öngördüğü tedbirleri almak gereklidir: Devletin de arazi vererek katılacağı milletlerarası şirketler eliyle tatil köyleri kurulmalıdır. Bu köyler, hukuki hakından köy kanunu dışında tutulmalıdır. Bunlarda yabancı turistler, serbestçe yaşayabilmeli ve arazi satın alabilmelidir. Yabancı emlak şirketleri bu yolda faaliyet gösterebilmelidir. Tatil köylerinde, Almanya'da Helgoland adasında gerçekleştiği üzere, özel bir gümrük statüsü tanınmalıdır. Şarap, şampanya, havyar, sigara gibi maddeler bu köylere gümrüksüz ithal edilebilmelidir. Bu tedbirleri alır ve gerekli yatırımları yaparsa Türkiye, kısa sürede 2 - 300 milyon dolar gelir sağlayabilecektir.⁸⁰⁵ Türkiye, ileri sürülen tavsiyelerin tamamını henüz gerçekleştirmemiş olmakla birlikte, uzun yıllardır bu yolda çaba göstermektedir. İkinci Beş Yıllık Plan döneminde tamamlanacak harcamalarla birlikte turizm yatırımları 1965 fiyatlarıyla 4 milyar liraya yaklaşacaktır. Devlet fonlarıyla tatil köyleri kurulmakta, yabancı sermaye teşvik kanunu hükümlerine göre, yabancı firmalara oteller, kumarhaneler ve tatil köyleri kurma müsaadeleri verilmektedir. Bloke paralar, pek az nakdi sermaye getiren yabancı firmaların hizmetinde kullanılmaktadır. Yabancı emlak firmaları, henüz İspanya'daki gibi faaliyet gösterme olanağına kavuşamamışlarsa da, petrol şirketleri ve yerli müteşebbisler geniş bir sahil yağmasına girişmişlerdir. Bu çabalara rağmen, turizm henüz ümit edilen döviz gelirini getirmekten uzaktır. Gelen turist sayısında artış olmakla birlikte, Türk turistlerinin dış ülkelerde harcadıkları döviz, yabancı turistlerin getirdikleri döviz, her yıl aşmaktadır. Başka bir deyişle, Türkiye'nin turizm bilançosu devamlı açık vermektedir. *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, bu eğilimin değişeceğini ve 1972 yılında turizm gelirinin 135 milyon dolara ulaşacağını hesaplamaktadır. Aynı yıl Türk turistlerinin dış harcaması 65 milyon doları bulacağından net turizm geliri 70 milyon dolara erişecektir. Bu ümitlerin ne ölçüde gerçekleşebileceği belli değildir. Şimdilik 1968 yılının, eski yıllar gibi hayal kırıklığı yarattığını belirtmekle yetinelim. Bizim açımızdan önemli olan, bir kalkınma stratejisinin turizme dayandırılıp dayandırılmayacağıdır.

Turizm sanayii mevsimlik bir faaliyettir. Turizmin en başarılı örneği olan İspanya'da dahi turistlerin üçte ikisine yakın kısmı Haziran, Temmuz, Ağustos, Eylül aylarında gelmektedir. En büyük yayılma Temmuz ve Ağustosta görülmektedir. Yılın geri kalan ayları, turistik kapasite boş kalmaktadır. Başka bir deyişle, turizm sanayii, mevsimlik bir sanayidir. Bir tekstil fabrikası bütün yıl çalıştığı halde milyarlar yatırılan turistik kapasite birkaç ay kullanılacak, bu kapasiteyi başka bir faaliyet alanına kaydırma olanağı olmadığından milyonlarca lojman 8 ay boş tutulacaktır. Turistik faaliyet, tarımda işgücünde en çok ihtiyaç bulunan aylara rastlamaktadır. Bu yüzden istihdam yaratma etkisi sınırlanmaktadır. Turizm sanayiinde, talep miktarını önceden kestirmek çok güçtür. Elde aşırı kapasite bulundurmanın maliyeti ise hayli yüksektir. Turizm yatırımlarının, meselâ çelik ve kimya sanayileri yatırımları gibi, yeni verimli yatırımları teşvik ederek yayılma ve dış tasarruflar yaratma etkisi zayıftır. Bu sanayi daha çok lüks inşaat ve lüks tüketimi teşvik etmekte, gereksiz üretimi, gerekli üretimin önüne geçirmektedir. Turizm, turistlerin ülkede tükettikleri maddelerin *ihracı* anlamına gelmektedir. Bu bakımdan enflasyonist bir etkisi de vardır.

Sosyolojik ve psikolojik açıdan, turizm, az gelişmiş bir ülkede yüzbinlerce genci, ciddi çalışma yerine kolay para kazanma yollarına itmektedir. Turizm, hizmetçilik, fahişelik, karaborsacılık vb. gibi mesleklerle, bar, meyhane, eğlence yerleri vb. gibi faaliyetleri ve lüks tüketimi teşvik etmektedir. Az gelişmiş ülke ortamında bunun bozucu ve çürütücü bir etkisi olduğu açıktır. Nitekim, turizmde para kazanan az gelişmiş ülkelerde, turizmin gençleri ciddi çalışmadan caydıran bozucu etkileri, çarpıcı biçimde görülmektedir. Cezayir ihtilâlinin teorisyeni Fanon'un şu sözleri aşırı bir görüşü dile getirmekle birlikte, bir ölçüde gerçek payı taşımaktadır: «Çöküş manzarası gösteren millî burjuvazi, gazino, av ve ekzotizm âşığı turistler olarak ortaya çıkan Batı burjuvazilerinden bu niteliğiyle geniş ölçüde

yardım görecektir. Milli burjuvazi, Batı burjuvazisi için, dinlenme, sağlık ve zevk merkezleri hazırlar. Bu faaliyet turizm adını alır ve durum gereği milli sanayiden sayılır.

Eski sömürge burjuvazisi unsurlarının, Batı burjuvazisinin muhtemel eğlence organizatörü hâline gelmesinin bir delili istenirse, Güney Amerika'da olup bitenleri hatırlamak gereklidir. Havana ve Mexico gazinoları, Rio plajları, küçük Brezilyalı ve Meksikalı kızlar, 13 yaşında melez kızlar, Acapulco, Copacabana, milli burjuvazinin ahlâki çöküşünün izleridir.»⁸⁰⁶

Öte yandan turizm, güvenilmez bir sanayidir. Turist ihracatçısı zengin ülkelerdeki bir durgunluk, döviz güçlükleri, ya da turist kabul eden ülkenin bulunduğu bölgedeki siyasi gerginlik, yaratılan büyük kapasiteyi bir anda âtil bırakabilir. İspanyol ekonomisi, turist sayısında önemli bir azalma olduğu zaman çökmeğe mahkumdur.

Turizm, doğrudan doğruya kalkınma sağlamaz. Ancak kazandırdığı dövizler, sanayileşme yolunda kullanıldığı ölçüde, dolaylı yoldan kalkınmaya yararlı olabilir. Fakat turizmin, aynı zamanda, önemli ithalâta ya da ithalâta dayalı lüks sanayi kurulmasına yol açtığı hesaplanmalıdır. Deniz motorleri, havyar, bira, şampanya, çeşitli lüks gıda maddeleri vb. ithalâtı gerektirecektir. Yabancı firmalar geniş kâr transferleri yapabilecektir. Yabancı emlak firmalarının arazi spekülasyonundan sağlayabilecekleri kazançlar dışarı gidebilecektir. Bu sebeple, Türkiye'nin bugün giriştiği tipte bir turizm çabasının net döviz geliri, turizm geliri rakamlarının gösterdiğinden hayli düşük olabilecektir. Nitekim yabancı firmalara tanınan yatırım müsaadelerinde «yabancı turistlerden elde edilenden fazla kâr transfer edilemeyeceği» kaydını koymak ihtiyacı duyulmuştur. Bu bakımdan bir iki yabancı sermaye müsaadesine göz atmak yararlıdır: Club 33 Ungdamaresor A. B.'ye Marmara Fregli'sinde turist köyü kurma müsaadesi verilmiştir. Şirket pek az sermaye getirmekte, bloke paralarından yararlanma yoluna gitmektedir. Müsaade, «kâr transferi yabancı turistlerden elde edilecek kârdan fazla olmama» şartına bağlanmıştır. I.e Club Mediterranée S. A., Antalya'da tatil köyü kuracaktır. Aynı 500 bin dolar getirecek, 9 milyon lira tutarında bloke paralarından kullanacaktır. Müsaade, «yabancı ortağın transfer isteğinde bulunabileceği kârın tesislerde kalacak yabancılardan sağlayacağı döviz gelirlerinden fazla olmaması» şartıyla verilmiştir.* Yabancı turistik firmalar bu ölçüde bir kâr transferi yaptığı takdirde, Türkiye'nin bundan hiçbir döviz kazancı olmayacaktır. Aksine, turistlerin tüketimi ve tesislerin işletilmesi için ithalâta ihtiyaç olduğu ölçüde, bir döviz kaybı söz konusu olabilir

*Birçok halde, devlet, tesisler için gerekli yatırımı yapmakta, sonra işletme yabancı firmaya bırakılmaktadır. Nevşehir civarında, volkanik kayalar içine oyulmuş bir otel yapılmıştır. Tercüman gazetesinin yazdığına göre bu otel için, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı 1.5 milyon lira, Üçhisar Belediyesi 500 bin lira yatırım yapmıştır. Kurulan otel, yıllık 151 bin liradan 10 yıl için Club Mediterranée'ye kiralanmıştır. Otel, Türkler dahil, bu klübün üyesi olmayanlara kapalıdır. Ancak Nevşehir Valisi ile Emniyet Müdürü bölgenin en büyük mülki amiri sıfatıyla otelde kalabilmektedir. Kayseri Valisinin ise, otelde kalma isteği reddedilmiştir. Klüp üyeleri otel ücretlerini Fransa'da ödemektedir (Tercüman, 12 Kasım 1968). Bu klübün Ege sahilinde işlettiği tatil köyü de Türklerle kapalıdır.

Emekli Sandığı'nın 130 milyon liraya inşa ettirdiği Tarabya Otelinin işletmesi Seat adlı önemsiz bir yabancı firmaya verilmiştir. Şirketin Türkiye'ye getirdiği sermaye 20 bin dolardan ibarettir. Buna karşılık kârın yüzde 33'ünü alacaktır. Zarar halinde Emekli Sandığı'na 200 bin lira ödeyecektir. Aslında ciddi bir işletmecilik çabasında bulunmayan yabancı şirketin turizm uzmanlarının Türkiye gezileri ve tavsiyeleri için Emekli Sandığı 3 milyon lira ödemiştir. Seat aracılığıyla Almanya ve İtalya'da yapılan yemek takımları ve mutfak eşyasına Emekli Sandığı 15 + 16 milyon lira harcamıştır. İşletmeciler kuruluş personel ücretlerini Sosyal Sigortalar'a ve Maliye'ye olan borcunu ödemediği ve Emekli Sandığı'na karşı olan taahhütlerini yerine getirmediği için bu tatlı ticaret bir skandalla sona ermiştir.

İnterinvest gibi paravan şirketlerin, turistik tesisler kurmak amacıyla yabancı sermaye kanununa göre elde ettiği müsaadeler, daha otelin temeli atılmadan ithali yasak porselen eşya ve mobilya ithali için kullanılmıştır.

İngiliz J. Seymour Harris and Partners firması, Koç Holding ve Almanlarla birlikte Antalya'da Kemer'de turistik tesis kurmaktadır. Tesisin 30 - 35 milyon liraya malolacağı hesaplanmaktadır. Buna karşılık gerekli yolu, 55 milyon lira harcayarak devlet yapacaktır. Yatırımın büyük kısmını devlet yüklenecek, fakat kâr, yabancı sermaye ortaklığına gidecektir.

ve turistlerin Türkiye'deki tüketiminden sağlanan gelir bu kaybı karşılamayabilir. Turizmle kalkınma hayali besleyenler, birçok halde unutulmuş bu gerçekleri hatırlamalıdır. Eski Merkez Bankası Genel Müdürü Ziya Kayla, turizmle kalkınma iddiasını şöyle değerlendirmektedir: «Türkiye için kalkınmanın en kısa yolunun turizm olduğu düşüncesi son zamanlarda sık sık tekrarlanmaya başlamıştır. Bu telkinlerin daha çok yabancı uzmanlardan ve özellikle sanayileşmiş ülkeler temsilcilerinden gelmesi ilgi çekicidir. Gerçekte bu ülkeler Türkiye'nin kalkınmasından çok kendi turistlerine ucuz tatil yerleri sağlamak peşinde koşmaktadırlar. Kalkınmada olan ülkelerdeki hayat şartları, sanayileşmiş memleketler halkı için çok elverişlidir. Bu ülkelerde turistik tesislerin kurulmasını teşvik etmek ve aralarında bir rekabet yaratmak suretiyle geçinme şartlarının turistler lehine bir kat daha iyileştirilmesi amacı güdülmektedir. Devalüasyon, ya da turistlere ayrı kur uygulanması tavsiyelerinin yabancı uzmanlar tarafından hararetle desteklenmesinin sebebi de budur.

Turizmin geliştirilmesiyle sağlanacak döviz imkânları kalkınmakta olan ülkeler için sanıldığı kadar büyük değildir. Turizm ancak diğer sektörlerle paralel bir gelişme gösterdiği zaman yurt ekonomisi için faydalı bir endüstri olur. Yabancı turist geldiği ülkede çadır kurup kaldığı ve o ülkenin yiyeceği ve içeceğini kendi ülkesine kıyasla yok pahasına elde ettiği zaman kâr eden sadece kendisidir. Bir ülke turiste tekniğini ve bilgisini değil de sadece yiyeceğini ve içeceğini sattığı takdirde, buna turizm endüstrisi denilemez. Üzülerek söyleyelim ki, bugün Türkiye'deki turizm faaliyeti, yukarıda belirttiğimiz durumun dışına çıkmış değildir. Zengin ülkelerden gelen turistlere ucuz fiyatlarla yiyecek ve içecek verilmekte ve böylece temin edilen dövizlerle aynı ülkelerden pahalı fiyatlarla sanayi maddeleri satın alınmaktadır. Yurttaşlarımızdan biri zengin bir ülkeye gittiği zaman ise, daha çok sanayi mamullerini satın almakta ve bıraktığı dövizler Türkiye'den ucuz fiyatlarla hammaddeler mübayaasında kullanılmaktadır. Bir başka deyimle, turizm de tıpkı uluslararası ticaret gibi kalkınmakta olan ülkelerin aleyhine işleyen bir mekanizma haline gelmiştir.

Zengin ülkelerin sermayesiyle yurdumuzda kurulacak turistik tesislerin turizm endüstrisini geliştireceğini ve memleketi bol döviz sağlayacağını sanmak da ayrı, bir yanıhtır. Bütün tesisatı dışarıdan getirilen oteller yapmak suretiyle döviz geliri artırılmaz. Daha başlangıçta harcanan dövizlerle, her yıl sermaye kârı olarak transfer olunacak dövizler hesaba katılırsa, bu işin sanıldığı kadar kârlı olmadığı meydana çıkar.

Kalkınmakta olan ülkelerde çeşitli sebeplerle devamlı surette kendi yurttaşlarını bulunduran devletlerin bu ülkelerin hizmet sektörünün gelişmesinde özel çıkarları vardır. Bu ülkeler halkından, yurttaşlarının ekonomik kalkınmasından çok kendi çıkarlarını düşünen bazı kimselerin bu akıma uyararak hizmet sektörünü, sanayi ve ticaret işletmeleri aleyhine geliştirdikleri görülmektedir. Bu davranışın dikkate değer bir örneğini Güney Vietnam'da görmek kabildir. Son zamanlarda Saygon'un ana caddelerindeki ticarethaneler yıkılmağa başlanmış, yerlerine Amerikan askerlerinin eğlenmelerini sağlayacak barlar ve umumhaneler yapılmağa başlanmıştır.

Kalkınmakta olan bir ülke için yurdunun döviz kaynaklarını turistlerin keyfine, ya da ülkesinde yaşayan yabancıların eğlencesine bağlamaktan daha kötü bir ekonomik politika tasavvur edilemez. Yabancı uzmanların bu konudaki tavsiyelerini dinlemenin gerçek kalkınmayı geciktirmekten başka bir sonuç vermeyeceği kanısındayız.»⁸⁰⁷

Turizmden 1965 yılında 1,1 milyar dolar sağlayan İspanya'da da turizmle kalkınma, iktisatçılar arasında hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu çevrelerin görüşlerini dile getiren Fransız iktisatçısı Michel Bosquet, turizmle kalkınma çabasını şöyle değerlendirmektedir: «Turizmle dayanan bir kalkınma stratejisi kurulabilir mi? Birçok yıldır genç İspanyol iktisatçıları böyle bir stratejinin saçmalığını anlatmak için çırpınmaktadırlar. Turizmin Tajos'ta ve başka yerlerde olumlu sonuçlar yarattığı inkâr edilemez, ama olumsuz etkileri de apaçık ortadadır. Ekonomik açıdan turizm, turistlerce mahallinde tüketilen şeylerin bir kısmını

İspanya'nın ihraç etmesinden farksızdır. Rejim, böylece dış kredisinin sıfır, ya da sıfıra yakın olduğu günlerde döviz sağlayabilmektedir.

Denilmektedir ki, bu dövizlerle teçhizat ithal edilebilir. Fakat bu hangi ölçülerde yapılmaktadır? Gelen dövizlerin ne kadarı turistler için harcanmaktadır? Turistlerin tükettikleri et, yağ, akaryakıt, deniz motorleri ve öteki lüks tüketim maddeleri ithali için ne miktar döviz gitmektedir? Arazi alıp parselleyen ve sonra bunları 15, 100 ve hattâ 1000 kat yüksek bedelle satan İngiliz ve Alman emlak firmaları, milyonlarca Pesetalık kolay kazançlarının ne kadarını dışarıya götürmektedirler? O halde turistik talep, ne ölçüde tamamen enflasyonisttir, yani o anda hiç bir verimli karşılığı olmayan para basmaya ne ölçüde benzemektedir?»

«Demek ki turizmi motor diye kullanan kalkınma süreci, insan ve ekonomi açısından dolambaçlı ve pahalıdır: Bu strateji devamlı olarak gereklinin yerine gereksiz öncelik tanımaya itmektedir. 'Stratejik' taşıma şebekesini ihmal edip, sahil yollarına önem vermeye yol açmaktadır. Büyük şehirler etrafında gecekondular yayılırken, yılın sekiz ayı boş kalan milyonlarca lojman inşa edilmektedir. Tarımı, yüzyıllık gerilikten kurtarmak için azimli çalışma gerekirken, lüks ve israfın teşhiri milyonlarca genci bozmakta ve onlarda çalışma isteği bırakmamaktadır.»⁸⁰⁸

Bütün bunlarla turizmin reddedilmesi söylenmek istenmemektedir. Belirtilmek istenen, bugün Türkiye'de uygulanmaya çalışılan turizm anlayışının terk edilmesi gerektiğidir. Her şeyden önce turizm bir yabancı sermaye sanayii olarak değil, yerli bir sanayi olarak geliştirilmelidir. Bu basit sanayii bizim işletemeyeceğimiz iddia ediliyorsa, hatırlatalım ki, tarımın, küçük sanatların ve ticaret sektörünün yeniden düzenlenmesi ve ağır sanayi temelinin kurulması, turizmin düzenlenmesinden bin kat daha güç iştir.

Türkiye'nin öteki alanlarda, özellikle ağır sanayide geniş yatırımlar yapması gereken bir sırada, ne getireceği belli olmayan büyük turistik yatırımlardan kaçınılmalıdır. Kalkınmanın ilk yıllarında turist dövizinden çok ihracat dövizine güvenilmelidir. Bu arada Türkiye sanayi temelini kuracağından, turizm yatırımlarını daha sonraki yıllarda çoğaltmak kolaylaşacaktır. Sanayileşmiş ve ekonomik bağımsızlığını gerçekleştirmiş bir toplumda turizmin teşviki, «efendi - hizmetçi» ilişkisi biçiminde beliren «az gelişmiş ülke turizmi» şartları ve bunun bozucu etkileri ortadan kalkmış olacağından, sıhhatli bir gelişme gösterecektir. Turist, Türklere ve Türk yaşayış biçimine, inançlarına saygılı olduğu ölçüde saygı ve itibar görecektir.

Türkiye bir yandan turist beklerken, öte yandan işçi ihraç etmektedir. İşçi dövizleri, dış ödeme güçlükleri çekildiği bir sırada, bir hayli yararlı olmuştur. *İkinci Beş Yıllık Plan*, 1967'de 130 milyon dolar tahmin edilen işçi dövizlerinin 1972'de 170 milyon dolara çıkacağını hesaplamaktadır. Fakat 1967 yılı işçi dövizleri, 93 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Prensip bakımından bir ülkenin işgücünü kendi değerlendiremeyip, ihraç etmesini doğru bulmak güçtür. Hele sıkıntısı çekilen kalifiye işçilerin, doktor, mühendis ve mimarların ihraç edilmesi büyük bir ekonomik kayıptır. Devrimci bir iktidar, muhtaç bulunduğu kalifiye işgücü ve uzmanların dış ülkelere kaymasını önlemek için gerekli her türlü tedbiri almak durumundadır.

Ne var ki, bütün işgücüne, bir çırpıda iş sağlamak ve işçi dövizinden derhal vazgeçmek kolay olmadığından, Türk işçilerinin dışarıda çalışması bir süre devam edecektir. Bu işçilerin sorunlarını iyi planlayan ve onların yabancı ülkedeyken, Türkiye'de kurulacak sanayilerde yetişmesini sağlayan bir iktidar, mevcut durumdan yararlanmış olacaktır. Fakat amaç, bütün Türk işçilerine en kısa sürede Türkiye'de verimli iş sağlamaktır.

Türkiye esas itibarıyla ihracat, yardımcı olarak da turizm ve işçi gelirleriyle, hızlı sanayileşme için gerekli döviz ihtiyacını karşılamaya çalışacaktır. Bununla birlikte ithalat kapasitesinin artırılması kadar, bu kapasitenin en iyi biçimde kullanılması ve ithalatın ikamesine yönelmesi gereklidir. Söz konusu olan belli bir ithal kapasitesiyle kalkınma hızının azamileştirilmesidir.

Son yıllarda, ithalâtın ikamesi yerine, ihracat yapan sanayi kuruluşları üzerinde çok durulmaktadır. Bunun nedeni, ithalât ikamesi adı altında yürütülen sanayileşme politikasının çıkmaza saplanmış bulunmasıdır. Türkiye’de gerçi bir ithal ikamesi yapılmıştır, ama bu, milli gelirin üçte birini alan yüksek gelir grubu yararına yapılmıştır. Yüksek gelir grubunun talebine uygun biçimde, lüks tüketim malları ithali yerine, hammaddesi dışarıdan gelen lüks tüketim malları imaline yönelinmiştir. Gelir dağılışındaki büyük adaletsizlik bulunan bir toplumda, bu durum, piyasa mekanizmasının işleyişinin doğal sonucudur. İthalâtın sınırlandırılması, en fazla talep olan lüks tüketim mallarının imaline yol açmıştır. Kıt döviz kaynakları, lüks üretim için gerekli, makina, teçhizat ve teknik bilgi ithaline gitmiştir. Kurulan sanayi de, hammaddesi ve yedek parçasıyla geniş ölçüde dışarıya bağlı kalmıştır. Bu tip bir ithal ikamesinin döviz tasarrufu sağlamayışı bir yana, kurulan sanayiye cari döviz ihtiyacının karşılanması bile, güçlükler yaratmaya başlamıştır. Üretken yatırımlara gidebilecek kaynaklar, dar sayıda varlıklı bir zümrenin talebini cevaplandıran üretime ayrılmış ve bu tip sanayi, sanayileşme ve kalkınmanın engeli haline gelmiştir. Ankara’daki bir Birleşmiş Milletler seminerinde belirtildiği üzere, «lüks tüketim sanayii sektörünün büyümesi, öteki sektörlerin genişlemesini yavaşlatmakta ve böylece, kısa vâdede milli gelir ve istihdamı artırmakla birlikte ekonominin gelecekteki kalkınma hızını düşürmektedir. Buna, bozuk ya da ters büyüme adını verebiliriz.»⁸⁰⁹

Bu ters sanayileşmeyi İsmet Paşa, şu sözlerle değerlendirmektedir: «Milletçe genel ve ortak arzu olan sanayide gelişmenin köksüz bir *paketleme* ve *montaj* gösterileri ile, *sunî tekel* istidadi göstermesi, sanayileşme ihtiyacımızı daha başından her türlü ciddiyetten ve yaşama imkânından mahrum bir bünyeye sokmaktadır.»⁸¹⁰

Prof. Memduh Yaşar’da geçen bölümde gelişmesini uzun uzun incelediğimiz bu sanayileşme hareketi hakkında şu yargıya varmaktadır: «Kurulan sanayi içinde, tüketim malı yapan sanayi en büyük yeri işgal ettiğine göre, tüketim malı ithalâtında görülen azalma, oldukça aldatıcıdır. Başka deyimle, hammadde adı altında hakikatte geniş imkâna tüketim malı getirilmektedir. O kadar ki, hammadde ithaline, tüketim malı ithalinden çok daha kolay müsaade edildiği, birçok hallerde de müsaadeye lüzum kalmadan ithal imkânı mevcut olduğu için, kurulan sanayi kanalından eksine nisbetle, hem daha lüks, hem daha çok tüketim malı ithali yapılabilir.»⁸¹¹

Bu çıkmaza çare olarak, şimdi devalüasyondan, sanayiye ihracata yöneltilmesinden ve ihracata yönelmiş sanayi kuruluşlarından söz edilmektedir. Devalüasyon taraftarlarına göre dolar 9 liradan, ihracat frenlenmekte,* ithalât ise çok cazip hale gelmektedir. Devalüasyon bu gidişi tersine çevirerek, dış ticaret güçlüklerini çözebilecektir. Bu, gerçek durumu hesaba katmayan, soyut bir iddiadır. Çünkü gerçekte, bir doların ithalâtçıya maliyeti 9 lira değil, 15 ilâ 18,5 liradır. İthalâtın yüzde kırkında dolar maliyeti, 18,5 lirayı bulmaktadır, ve doların bu yüksek fiyatına rağmen, 1968 yılının ilk altı ayı içinde ithalât yüzde 20 artmıştır! Prof. G. Kazgan’ın sözleriyle, ‘Açıktır ki, bugün doları 9 TL.’den 18,5 TL.’ye yükseltecek bir devalüasyon ithalâtı pek etkilemeyecek, sadece bugün çeşitli isimler altında alınan resimleri tek bir fiyata یرca edecektir.»⁸¹² Demek ki, ithalâtta yüzde 100’ü bulan fiili bir devalüasyon dahi ithalâtın artmasını önleyememektedir. İthalâtı frenlemek için, çok daha yüksek oranda bir devalüasyona ihtiyaç vardır. Bu ölçüde geniş bir operasyon ise, ciddi bir durgunluk ve işsizlik yaratabilir. Kapitalist sınıfın etkisi altındaki bir iktidarın, böyle bir durumda

*İhracatta 1958 devalüasyonu, 1958 - 59 arası âni bir sıçrama hâric, 1964 yılına kadar hemen hiçbir gelişme göstermemiştir. İhracatta 1964’ten sonra, yani iç fiyatlar yükseliş yeni bir devalüasyon ihtiyacı ortaya çıktıktan sonra, artış başlamıştır! İhracat artış geniş ölçüde, dış fiyatlardaki yükselmeye ilgilili bulunmakla birlikte, devalüasyonun Türkiye’de geleneksel malların ihracatını artırmakta ümit edildiği kadar etkili olmadığını göstermektedir.

iç talebi kamçılarak için 1959 - 68 «maliyetler enflasyonu»nda görüldüğü üzere, Merkez Bankası kapılarını açmaktan kaçınılabilmesi beklenemez. Bu takdirde ise, devalüasyondan beklenen fayda, kısa bir sürede ortadan kalkabilecek ve yeni bir devalüasyon ihtiyacı söz konusu olabilecektir. Demek ki, devalüasyon derde deva getirebileceğe benzemenektedir ve esasen ithalâtta yüzde 100 oranında devalüasyon gerçekleştirilmiştir. Turist ve işçi dövizlerinde, kısmen de ihracatta bu yola gidilmiştir. Devalüasyonun, beklenen sonuçları verebilmesi için yüksek gelir gruplarının tüketimlerine cevap veren üretim yapısının değiştirilmesine ihtiyaç vardır. Lüks tüketime yönelmiş üretim yapısı, gelir dağılımındaki büyük eşitsizliklerin sonucudur. İthal fiyatları, çeşitli vergi ve resimlerle yüzde yüz artırıldığı halde, gelir dağılımındaki bu büyük eşitsizlik dolayısıyla, ithalât talebi yükselerek devam edebilmektedir. O halde yalnız bu tip üretim için gerekli ithalâtın kısılmasına çalışmakla yetinmeyip, bu tip üretime olan talebi azaltmak gereklidir. Bu da gelir dağılımındaki büyük eşitsizliğin kaldırılması ve bu tip malların tüketiminin kısılması anlamına gelmektedir.

Demek ki dış ticaret çıkmazının çözülmesi açısından da, yine karşımıza tutucular koalisyonu çıkmaktadır. Yatırım kaynaklarını artırmak için gördük ki, milli gelirin üçte birini aldığı halde, bunu yatırımlara yönltemeyip israf eden tutucular koalisyonunun aşırı ölçüdeki gelirlerini topluma mal etmek zorunludur. Üretim yapısını verimli yatırımlara kaydırmak ve lüks üretime yönelmiş ithalâtı azaltmak için de, bu yola gitmek gereklidir. Böylece, aynı zamanda gelir dağılımındaki adaletsizlik ortadan kaldırılarak, sosyal adalet gerçekleştirilmiş olmaktadır. Başka bir deyişle, kalkınma gerekleriyle sosyal adalet gerekleri birleşmektedir. Bu durum, az gelişmiş ülkelerde kapitalizmin iflâsının açık bir ifadesidir. Amerikan tipi kapitalist gelişme, gelir dağılımında büyük eşitsizlikler yaratmakta, fakat bu eşitsizlik Batı ülkelerindeki gibi kalkınmayı sağlamamakta, aksine kalkınmaya engel teşkil etmektedir. Tutucular koalisyonunun ekonomik ve politik egemenliğine son veren devrimci kalkınma ise, sosyal adalet gereklerini yerine getirirken, aynı zamanda kalkınma yolunu açmakta ve dış ticaret çıkmazına bir çözüm getirmektedir.

Yüksek gelir gruplarının tüketiminin kısılması, ithalât ihtiyacını azaltacaktır, fakat bu, yüksek gelir gruplarının tüketimine yönelmiş sanayide bir durgunluk yaratacaktır. Durgunluğun önlenmesi, lüks tüketim sanayiindeki âtil kapasitenin, gerekli tüketim malları ve yatırım malları sanayiine kaydırılmasını gerektirecektir. Bugün lüks tüketim malları imalinde kullanılan birçok makina ve teçhizat, yatırım malları imalinde kullanılabilir. Zenginlerin taleplerini gidermeye yönelmiş bir sanayi, halk kitlelerinin ihtiyaçlarını karşılamaya da yönlilebilir. Devrimci bir iktidarın, ilk işi, sınıf üretim yapısının, ithalât ihtiyacını azaltacak ve kalkınmaya yarar sağlayacak biçimde yeniden düzenlenmesi olacaktır.

Gereksiz ithalât ihtiyacı, böylece iyice azalmakla birlikte, kalkınmanın hiç değilse ilk yıllarında, ithalât ihtiyacı düşecek değildir. Gerçek bir sanayiın temelini atmak için gerekli teçhizatın başlangıçta geniş ölçüde ithali zorunludur. Bu nedenle, rasyonel bir ithal ikamesi programına ihtiyaç olacaktır. İhracata yönelmiş sanayi kurabilmek elbette iyi bir şeydir. Fakat ihracat olanağı son derece sınırlıdır. Bu yolda en büyük başarıyı gösteren Japonya'da dahi H. B. Chenery'nin hesaplarına göre 1914 - 54 döneminde sınıf üretim artışının ancak yüzde 10'u ihracata, yüzde 40'ı ithal ikamesine gitmiştir.⁸¹³ Ayrıca temel sanayiini kurmadan önce, ihracata yönelmiş bir sanayi kurmanın güçlükleri açıktır. Bu mümkün bile olsa, ihracata yönelmiş bir sanayi yapısı, ekonomiyi dış etkilere ve dalgalanmalara bağımlı kılacaktır. Otarşi değil, fakat ekonomik bağımsızlığın peşinde olan bir ülkenin, kalkınmanın en güç yıllarında bu rizikoyu kabullenmesi beklenemez. Bu nedenlerle, ağırlığın, ithalâtın yerini alan üretime verilmesi lüzumludur. Sınırlı ithal kapasitesiyle, kalkınma hızını azamileştirme durumunda bulunan bir ülke için başka çıkar yol gözükmemektedir.

Böyle bir stratejinin az çok çelişen üç amacı uzlaştırması gereklidir:

1 - Mevcut üretim kapasitesinin tam kullanılmasıyla, ithal ikamesi üretimi azamileştirilmelidir. Üçüncü bölümde gördüğümüz üzere Türkiye'de, anarşik kapitalist gelişme yü-

zünden sanayide, geniş bir âtil kapasite vardır. Bu kapasiteden tam yararlanmak şarttır. Tabii ki, ithal ikamesi yaratıyor diye, gereksiz üretimi geliştirmek söz konusu değildir. Gerektiği tüketim maddeleriyle, sermaye malları üretimi geliştirilecektir. Mevcut kapasiteden tam yararlanma, ithalâtın azami ölçüde kaçınılsı bile, hammadde, ara mallar, bakım malzemesi vb. ithalâtına ihtiyaç gösterecektir. Bu da sermaye malları sanayiinin gelişme hızını bir ölçüde sınırlayacaktır. Fakat yine de hiç değilse belli bir süre için, ithal malı petrol yerine kömür kullanmak, daha fazla döviz götüren kara yolu nakliyeciliğinden demiryolu nakliyeciliğine kaymak gibi çeşitli tedbirlerle, ithalât ihtiyacının mümkün olan oranda azaltılmasına çalışılmalıdır.

2 - İthalâtı ikame eden üretimin kısa bir sürede azamileştirilmesi amaç edinilmelidir. Bu amaç, gerçekleştirilme süresi kısa yatırımlara (daha çok hafif sanayi yatırımları) öncelik verilmesi anlamına gelmektedir.

3 - Amaç, ithal ikamesi üretiminin uzun vâdede azamileştirilmesidir. Bu durumda, gelecekteki hızlı kalkınmanın temellerini teşkil edecek olan yatırımlara ağırlık vermek söz konusudur.

Bu üç amacı uzlaştırmak, plancıların işidir. Fakat kalkınmanın asıl amacı, uzun vâdeli gelişme olanaklarının yaratılmasıdır. Bu bakımdan, sermaye malları ve özellikle makina sanayiinin geliştirilmesi, uzun vâdede en geniş olanakları getirmektedir. Bu «ana» sanayilerin kurulmasıyla ki, bir süre sonra en yüksek kalkınma hızı sağlanabilir. O halde plancılar en büyük önceliği, «ana» sanayilere tanyacaklardır.

Ana sanayilerin kurulması, belli bir süre önemli ölçüde ithalâta ihtiyaç gösterecektir. İhracatı azamileştirme ve gereksiz ithalâtın tamamen kaçınma çabalarına rağmen döviz sıkıntısı, kendini fena halde duyuracaktır. Bu sıkıntıyı gidermek için dış yardım ve krediler akla gelebilecektir. Ne var ki, devrimci bir iktidar, şimdiki kadar ekonomik, politik ve askerî amaçlarını gerçekleştirmek için uzun vâdeli krediler veren gelişmiş kapitalist ülkelerden yardım görmeyecektir. Ülkenin petrollerine ve madenlerine sahip çıkan, onları yabancı sermayeye peşkeş çekmeyi reddeden milliyetçi bir iktidar, yardım kesilme tehdidiyle, ya da yardımların fiilen durdurulmasıyla karşı karşıya kalabilecektir. Mülteci şirketler, benzer baskılara başvurabileceklerdir. Yardım verseler dahi, bunu, ekonomik bağımsızlıktan vazgeçmek ve Amerikan tipi kalkınmaya geri dönmek şartıyla yapacaklardır. Devrimci bir iktidardan ise, devrimcilik ve kalkınmadan vazgeçmeyi gerektiren bu tip yardımları kabul etmesi beklenemez. Devrimci bir iktidar, bu ülkelerden yeni yardımlar aramak yerine, geçmiş dış borçları uzun vâdeli bir ödeme planına bağlama durumundadır. Esasen şimdiden, konsorsiyum kredilerinin önemli bir kısmı, eski borçların yüksek faizlerle ve kısa süreler için tecilinden ibarettir. 1963 - 66 döneminde, 267 milyon dolarlık, borç tecili anlaşması imzalanmıştır. Bunların ortalama faizi yüzde 2,6, ödemesiz dönemi 4,3 yıl ve ödeme süresi 8,3 yıldır.⁸¹⁴ Bu şartlar yetersizdir. Yeni krediler için el açmayan bir iktidar, uzun ödemesiz dönemi olan yeni anlaşmalarla, kalkınmanın güç yıllarında eski iktidardan miras borçların kalkınmayı engelleyen ağırlığından kurtulmasını bilecektir. Bunun dışında gelişmiş kapitalist ülkeler arasındaki rekabetten yararlanarak, planın öngördüğü alanlarda, uzun vâdeli yatırım kredilerinden, ihracatçı kredilerinden ve sınırlı bir ölçüde de olsa yabancı sermaye yatırımlarından ve teknik bilgidan yararlanılabilir. Fransa, Japonya ve İtalya bu bakımdan yardımcı olabilirler. Az gelişmiş ülkelerin bir ağır sanayi temeli kurarak ileri kapitalist ülkelere olan ekonomik bağımlılıklarından kurtulmaları için, kendi çıkarları gereği çaba gösteren komünist ülkeler, uzun vâdeli krediler ve teknik bilgi yardımlarıyla, kalkınmanın güç yıllarının atlatılmasında yarar sağlayabilirler.

Kısaca, ağır bir dış borç yükü altında her gün avuç açma durumunda bulunan ülkemizin, ekonomik bağımsızlığına ve kendi kalkınma yolunu kendi seçme olanağına kavuşması mümkündür. Yalnız bu devrimci iktidarın, bir kurmay bilgisi, ustalığı ve inatçılığıyla, bütün engelleri aşmasına bağlıdır. Bu engellerin en önemlilerinden biri, dış ticaret engelidir.

Emperyalizmin Vietnam ve Dominik tipi müdahalelerle, devrimci bir iktidardan kurulmaya çalışması çok zavıf bir ihtimaldir. Yunanistan tipi müdahaleler her an mümkün olmakla birlikte, emperyalizmin başlıca silâhı ekonomiktir. Lozan'da İsmet Paşa'ya «tekrar bizim kapımızı çalmak zorunda kalacaksınız» diyen Lord Curzon'un politikası, bugün de yürürlüktedir. Emperyalizm, dolaysız müdahale yerine, gıda ve dış ödeme sıkıntılarıyla, devrimci iktidarın ona tekrar avuç açma zorunda kalması için pusuda bekleyecektir. Bu nedenle, tarım üretiminin artırılması gibi, dış ticaretin de en iyi biçimde yürütülmesi hayati bir sorundur.

Devrimci iktidarın tutunması ve kalkınmanın gerçekleştirilmesi için bu ölçüde önemli stratejik bir sektör olan dış ticaretin özel ellere bırakılamayacağı açıktır. Dış ticarette devlet tekeli kurulması için bu stratejik önem, başlı başına yeterli bir nedendir. Kaldı ki, hiç değilse ana ihracat ve ithalât kalemlerini kapsayan bir dış ticaret tekelinin bunun dışında birçok avantajları vardır. Toplu mübayaa dolayısıyla, ithalât daha ucuza yapılabilir. İhracatta tekel, bir ölçüde, ticaret hadlerinin düzelmesini ve daha yüksek fiyatlar elde edilmesini sağlayabilir. Bugün olduğu gibi, özel ihracatçıların üreticiden çok ucuz fiyatla aldıkları ürünleri ucuz fiyata satarak dış fiyatları düşürmeleri önlenir. CHP Genel Sekreter Yardımcısı Prof. Besim Üstünel, yalnız bu nedenle dahi, belli ürünlerin ihracat ve ithalâtının devlet tekeline bırakılabileceğini ileri sürmektedir: «Bir ülkede, meselâ Türkiye'de, dış ticaret hadleri devamlı olarak Türkiye'nin aleyhine değişmektedir. Bu aleyhe dönüş, bazan ithalât bazan ihracat alanının özel firmaların elinde olmasından ve bazı durumlarda çok sayıda küçük firmaların kendi aralarında kıyasıya rekabet yapmasından doğmaktadır. Böyle bir durum söz konusu olunca bu rekabeti azaltmak ve Türkiye'nin millî çıkarlarını dünya pazarlarında daha iyi bir şekilde sağlamak üzere, bazı alanlarda ithalât ve ihracat devletleştirilebilir; yani bir iktisadi devlet teşebbüsüne bu görev verilebilir.»⁸¹⁵ Üstünel için, özel sektör, yeteri kadar ihracat ya da ithal ikamesi yapmıyorsa, bu işi devlet yüklenir.

Dış ticarette devlet tekeli ithalâtın, sıkı sıkıya plan çerçevesinde yürütülmesini ve sıkıntısı duyulan ithal maddelerinin içerde rasyonal dağıtımını kolaylaştırır. Dış ticaret yoluyla sermaye kaçırılmasını, ya da gereksiz ithalât yapılmasını önler. Bugün az sayıda aracı elinde israf edilen büyük kazançların yatırımlara kaydırılması olanağını getirerek, dış ticareti sermaye birikiminin güçlü bir aracı yapar. Hâlen çok tartışılan devalüasyon sorunu kendiliğinden ortadan kalkar. Şöyle ki, dış ticarette devlet tekeli kurulmasıyla, iç ve dış fiyatlar arasında ilgi azalacaktır. Devlet, piyasa durumlarına ve bölgelere göre çok çeşitli ihracat fiyatları uygulayabilir. Satışında güçlük çekilen ürünlerde, ihracattan sağlanacak döviz geliri, uğranılan zararı aştığı ölçüde, gerekirse zararına satışlara giderek, döviz kazancını artırmaya yönelebilir. İthal fiyatlarını yüksekçe tutarak, ihracatı sübvansiyone edebilir. Dış ticaret tekeli ustaca kullanıldığı sürece, plancılara ve uygulayıcılara, çok geniş bir hareket serbestisi getirebilir ve bu avantaj, döviz gelirlerini artırma yolunda kullanılabilir.

Dış ticaret tekelinin gerekliliği için daha birçok delil ileri sürülebilir. Bu alanın kapitalistlere bırakılması için ortaya atılan ciddi sayılabilecek tek iddia, özel müteşebbislerin ihracat ve ithalâtı, devlet kurumlarından çok daha iyi yapabilecekleri yolundadır. Fakat bu da soyut bir iddiadır. Çünkü gördük ki, ihracatçıların çoğu yabancı firmaların komisyoncusu olarak, ve Türkiye'nin çıkarları yerine yabancı firmaların çıkarlarını kollayarak çalışmaktadır. Dış ticarette, çeşitli oyunlarla döviz kaçırılmakta ve yasaklanmış gereksiz mallar ithaline gidilmektedir. Devlet, dış ticarette beceriksizlik gösterse ve hattâ bâzı yolsuzluklar olsa bile, bu yüzden uğranılacak kaybin bugün ithalât ve ihracat oyunları dolayısıyla uğranılan kaybin çok altında kalacağı düşünülebilir. Kaldı ki, Türkiye'de devletin dış ticaret alanında hayli tecrübesi vardır. Birçok devlet kuruluşları uzun yıllardır ithalât ve ihracatla uğraşmaktadır. Özel ihracatçıların rekabeti olmasa, devlet bu alanda çok daha başarılı faaliyet gösterebilecektir. İthalâtta ise, serbesti iddialarına rağmen, bugün dahi neyin, ne miktar ve nereden sağlanacağını devlet tesbit etmektedir. İthalâtçıya yalnızca, devletin aldığı

kararları uygulamak kalmaktadır. Bu uygulama işinin büyük meharete ihtiyaç gösterdiği ileri sürülemez. Türkiye'deki ithalatçılar, şüphesiz çok meharetli kişilerdir. Fakat bu, Ankara'da ithal müsaadesi elde etmekten başlayıp, yasaklanmış maddeleri bin türlü yoldan yurda getirmeye kadar uzanan olumsuz bir meharet ve kabiliyettir. Aslında ithalat güç bir iş değildir. Demek ki, bugünkü şartlarda dahi, dış ticarete devlet tekeli ithalat ve ihracatın özel ellerde yürütülmesinden çok daha avantajlı olabilir. Millî devrimci bir kalkınma modelinde ise, bu stratejik sektörün devlet elinde bulunması kaçınılmaz bir zorunluluktur.

PLAN VE AĞIR SANAYİ

Yukardaki tedbirlerin alınması, ekonomik fazlanın büyük bir kısmının devlet elinde toplanmasını sağlayacak ve tutucular koalisyonu engelini kaldırarak, Planlı hızlı kalkınma yolunda uygun zemini hazırlayacaktır. Planın bütün ekonomi için uyulması gerekli bir belge haline gelmesi kolaylaşacaktır.

Planlı bir ekonomide, potansiyel ekonomik fazlanın tamamının yatırımlara ayrılması gerekli değildir. «Planlanan» yatırım miktarı, «mümkün olan» yatırım miktarının altında kalabilir ve aradaki fark, halk kitlelerinin hayat seviyesini daha ilk günden itibaren yükselme yolunda kullanılabilir. Kitlelerin şevkli desteğini kazanmak için bu yola gitmek uygundur. Fakat yine de bilmek gerekir ki, kalkınmanın ilk 7 - 8 yılı, en güç dönemdir ve fedakârlıklara ihtiyaç göstermektedir. Yüksek bir yatırım seviyesinin sürdürülmesi zorunludur.

Yatırım hacmi tesbit edildikten sonra, sektörler arasında bunun etkin biçimde dağılması söz konusudur. Amaç, en kısa sürede ekonomik bağımsızlığın sağlanması ve ileriki yıllarda kalkınma hızını azamileştirecek bir ekonomik temelin kurulmasıdır. Bu bakımdan, «makina yapan makinaları» imal eden birinci kesim ile «makina yapan» ikinci kesime ve genel bir deyimle sermaye malları sanayiine, ya da ağır sanayie belli bir süre en büyük önceliği tanımak gereklidir. Makina gibi, kimya sanayii, özellikle geliştirilmelidir. Bu inceleme-nin birçok yerinde, birinci ve ikinci kesim sanayiinin en kısa sürede kurulması zorunluluğu belirtilmiştir. Ancak bu temel sanayie sahip bulunan ülkeler, bağımsız bir kalkınma yolu izleyebilirler. Makina ve teçhizatı dışardan gelen bir sanayi devamlı olarak dış ülkelere bağımlı kalmaya ve teknolojik geriliğe mahkumdur. Modern teknolojinin topluma maledilmesi, ancak bu modern sanayiın kurulmasıyla mümkündür. Denize girmeden yüzmeye öğrenilemediği gibi, makina ve kimya sanayii geliştirilmeden modern teknoloji kazanılamaz. Böyle bir temel sanayi mevcut olmadığı için, Türkiye bugün değerli bilim adamlarının çoğunu, Batı sanayiinin hizmetine sunma durumunda kalmaktadır. Plancı Necat Ölçen'in sözleri tamamen doğrudur: «makine yapımı sektörüne mümkün olan en büyük ağırlığı vermemiz lâzımdır, niakina yapımı sektörü gelişmedikçe... endüstrileşme hareketini başlatmak güç olacak.»⁸¹⁶ Gerçekten makina yapmayan bir ülkenin sanayileştiğinden söz edilemez. Kalkınma hızının kısa bir süre sonra azamileştirilmesi için de, başta makina yapımı olmak üzere ana sanayiın derhal kurulmasına başlamak gerektir. Bunun dışında, nüfusun hızlı artışı ve dış ticaret güçlükleri, Türkiye'de bu sanayie en büyük öncelik tanınmasını zorunlu kılmaktadır. Devlet Planlama Teşkilâtı için Türkiye'nin sanayileşmesi konusunda bir rapor hazırlayan O. E. C. D. uzmanı Dr. Gill'e göre, hızlı nüfus artışı ve döviz yetersizliği, 12 yıllık bir sanayi planı çerçevesinde, acele ana sanayiın kurulması için yeterli nedenlerdir.⁸¹⁷ Dr. Gill'in görüşleri şöyle özetlenebilir: Türkiye'nin temel sorunlarını çözebilmesi, 12 - 15 yılda sanayileşmesini gerektirmektedir. Bu temel sorunlardan biri, hızlı şehirleşmedir. Şehirleşme oranı 1950 - 55'de yüzde 6,5, 1956 - 60'ta yüzde 6,5 ve 1961 - 65'te yüzde 5,1 olmuştur. 1968 - 72 tahmini yüzde 6 ilâ 7'dir. 1985 yılında 55 milyon tahmin edilen nüfusun 25 - 30 milyon şehirlerde yaşayabilecektir. 1965 yılında 31,4 milyon nüfusun 9,4 milyon şehirlerdedir. Bu nüfusa ücretli iş sağlayabilmek için madencilik ve imalat sanayii istihdam

yüzde 425 oranında artırılmalıdır. Şöyle ki, şehirli nüfus, 1965 - 85 döneminde 9,4 milyondan 25 - 30 milyona yükselecektir. 1985 şehir nüfusunu 27,5 milyon kabul edelim. 20 yılda artış, 18,1 milyonu bulacaktır. Toplam nüfus içinde çalışan nüfusun oranı 1965'te yüzde 41,6'dır. Bu oranın 1985'te yüzde 40 olacağı hesap edilebilir. O halde 18,1 milyon şehir nüfusunun 40'una, yani 7,2 milyon kişiye tarım dışında iş bulmak gereklidir. Halen tarım dışı sektörde 400 bin işsiz vardır. Ayakkabı boyacısı çocukların çokluğu, şehirlerde gizli işsizliğin de yüksek düzeyde bulunduğunu göstermektedir. Gizli işsizlik hesaba katılırsa dahi, 400 bin işsiz ile çalışma hayatına yeni atılacak 7,2 milyona, yani toplam 7,6 milyon kişiye iş bulmak gereklidir.

İkinci Beş Yıllık Plan, tarım dışında 1 milyon 460 bin kişiye iş yaratmayı öngörmektedir. Bunun 737 bini, yani yüzde 50 kadarı madencilik ve imalat sanayiindedir. Bu ölçüye göre, 1965 - 85 döneminde, 3,8 milyon kişiye, maden ve sanayide iş yaratılacaktır. 1965 yılında bu sektörde 1,17 milyon kişi çalışmaktadır. 1985'de bu rakam, 4,97 milyona çıkacaktır. Artış oranı yüzde 425'tir

Bu ölçüde büyük iş oranının, ana sanayiler dışında yaratılabileceğini düşünmek hayalciliktir. Kabaca «temel olmayan» sanayilere tekabül eden tüketim malları sanayilerinde istihdam 790 binin altındadır ve ikinci plan döneminde, bu sektörde 330 bin kişilik bir artış beklenmektedir. Halbuki 20 yıl içinde 3,8 milyon kişiye iş bulmak gereklidir. Aradaki fark çok büyüktür. Ana sanayilerin tam gelişmesi sağlanmadıkça, bu insanlara iş bulmak mümkün değildir.

İşsizlik gibi, mesken ve öteki şehir hizmetlerinin karşılanması güç bir sorun teşkil etmektedir. 1967 yılında 10,4 milyon şehir nüfusu için 2,1 milyon meskene ihtiyaç vardı. Fakat mevcut mesken birimi 1,65 milyon idi. 1965 sayımına göre, şehir nüfusunun yüzde 21,8'i, 430 bin gecekonduda yaşamaktaydı. Gecekonduların sayısı 1960'ta 240 bin iken 1967'de 465 bine yükselmiştir. Şehirlerde oda başına nüfus 2,17 gibi çok yüksek bir orana erişmektedir. Mevcut meskenlerin ise yüzde 45'inde akarsu yoktur ve önemli bir kısmı kötü şartlarda bulunmaktadır.

27,5 milyon şehir nüfusu için 3,4 milyon mesken yapısına ihtiyaç vardır. Ayrıca gecekonduların tasfiyesi, ömrünü dolduran meskenlerin yenilenmesi ve oda başına düşen nüfus sayısının azaltılması hesaba katılmalıdır. O halde 1965 - 85 döneminde 4 milyon civarında mesken inşaatı gerekecektir. Halen mevcut mesken birimi 1,65 milyon olduğuna göre, 4 milyon mesken inşaatının ne ölçüde bir çabaya ihtiyaç gösterdiği kolayca anlaşılabilir.

Şehir hizmetleri yalnız meskenlerden ibaret değildir. Su, elektrik, yol, okul, park vb. gibi hizmetler, büyük yatırımlarla gerçekleştirilebilecektir. Bu büyük yatırımları ancak sanayileşmiş bir Türkiye karşılayabilir. Ancak sanayileşmiş bir Türkiye, bunlar için gerekli fiziki ve mali kaynakları ayırabilir. Sanayileşme sırasında, mesken ve öteki şehir hizmetlerinde bir kötüleşmeyi önleyebilmek imkânsıza yakındır. Çünkü kaynakların büyük kısmı sanayie gidecek, mesken ve öteki şehir hizmetlerine yeteri kadar kaynak kalmayacaktır. Fakat memleket sanayileşme yoluyla, hiç değilse uzun vâdede, bu sorunları çözebilme yeteneğine kavuşacaktır. Sanayileşme gerçekleştirilmedikçe, ister kısa, ister uzun vâdede olsun, bu sorunları çözmek mümkün değildir.

Bir alternatif olarak, şehirleşme hızının yavaşlatılması düşünülebilir. Köylüyü toprağa bağlamak için küçük işletmelere dayanan bir arazi mülkiyetine gidilebilir. Fakat böyle bir tedbirin isabeti çok tartışma götürür. Kalkınma planı ise böyle bir tedbirin varlığını dahi kabule yanaşmamaktadır. Bunun gibi köy sanayileşmesi de, bazı ülkelerde denenmiş ve başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Günümüzde genel eğilim büyük şehirlere akmadır. Türkiye'de 1946 - 65 döneminde, 100 binin üstünde nüfusa sahip şehirlerin sayısı 4'ten 14'ye çıkmıştır. Büyük şehirlerde yaşayanların oranı, şehirli nüfus içinde yüzde 38,5'tan yüzde 53,2'ye yükselmiştir. Bu şartlar içinde, sanayi teşebbüslerinin ve işçilerin, küçük şehirlerde tutunabilmeleri hayaldir.

Son bir çare olarak, işin olurlu bırakılması düşünülebilir. Şehirlerde iş ve ev bulunmayınca sefaletin köyden akını kendiliğinden durduracağı ileri sürülebilir. Nitekim 1960 - 65 döneminde şehire akın biraz yavaşlamıştır. Fakat modernleşmek isteyen bir toplumun böyle bir çareye rıza gösteremeyeceği açıktır. Bu, planın tam inkârı ve iflâsın itirafı anlamına gelmektedir. Plan aksine bir kalkınma aracı ve ekonomiyi ileriye itici bir güç olarak şehirleşmeyi teşvik etmektedir. Gerçekten kalkınma sürecinin, birbirine sıkı sıkıya bağlı üç unsuru, şehirleşme, sanayileşme ve tarımda modernleşmedir. Plan, yüzde 6 - 7 şehirleşme oranı beklediğine göre, çareyi açıkça reddetmektedir. O halde, sanayileşme, planın şehirleşme amacına erişmek için tek tutarlı yoldur. Artan şehir nüfusuna iş bu yoldan sağlanacaktır. Mesken ve öteki şehir hizmetleri sorunu, bu yoldan çözülebilecektir.

Türk Ekonomisi ciddi bir dengesizlik içindedir. Bu dengesizlik, tarım ve tarım dışı sektör arasında görülmektedir. 1966'da faal nüfusun yüzde 73,7'si tarımdadır. Bu oran, madencilik ve imalât sanayiinde yüzde 9,7, inşaatda yüzde 3,1 ve hizmetlerde yüzde 13,5'dir. İleri ülkelerde ise durum tam tersidir. Tarımda çalışanların oranı çok azalmıştır. Türkiye'deki bu dengesizliğin önemli bir sonucu, öteki sektörlerle göre tarımda adam başına yaratılan katma değer çok düşük olmuştur. Tarımda adam başına net katma değer, 100 sayılırsa, sanayide 383, ticarete 386, hizmetlerde 492'dir. Tarımsal nüfusun azaltılması ve sermaye akıtılmasıyla tarımda işgücünün üretkenliği önemli ölçüde yükseltilebilecektir. Tarım dışı sektörde de, yeni işgücünün sanayi ve hizmetler arasında belli oranlarla dağılması gereklidir. Belli oranda işgücü sanayie gitmelidir. İkinci Beş Yıllık Plan, tarımsal nüfusun 1966'da yüzde 74'ten 1985'te yüzde 50'ye düşmesini öngörmektedir. Bu demektir ki, önümüzdeki 20 yıl içinde, nüfus artışının yarattığı yeni işgücünde, her 8 kişiden 7'sine tarım dışında iş bulunacaktır. Ek işgücünün sekizde yedisinin tarım dışında istihdamı, metal, makina, petro-kimya gibi sanayileri büyük ölçüde geliştirmedikçe mümkün değildir.

Öte yandan Ortak Pazar içinde hazırlık ve intikal dönemi, en geç 1985'te son bulacaktır. Bu dönemin bitiminde, malların serbestçe ve gümrüksüz mübadelesine ve ekonomi politikalarının koordinasyonuna ulaşılabilecektir. Türkiye tam sanayileşmesini gerçekleştirmeden, ileri ülkelerle serbest ticarete girerse, sanayii iskambilden bir kule gibi yıkılabilir. Müteşebbisleri sahneden silinir gider, ya da Batılı müteşebbislere bağımlı duruma düşer.

Turizm ve işçi dövizine de pek güvenilmemelidir. Turizmde, Türkiye geniş olanaklara sahiptir. Fakat turizm gelirleri, ülkenin kontrol edemeyeceği büyük değişiklikler gösterebilir. Bir lüks tüketim olduğundan, turizmde talebin gelir elastikeyi çok yüksektir. Turist gönderen ülkede bir ekonomik gerileme, turist sayısı ve dövizinin çok daha büyük oranda düşmesine yol açacaktır. Ayrıca, savaşlar, ihtilaller, darbeler vb. turizm gelirini geniş ölçüde azaltabilir. Esasen turizm sektöründe yaratılan gayri safi katma değer, gayri safi millî hâsılanın çok küçük bir kısmını teşkil etmektedir ve daima öyle kalacaktır. Bu nedenle turizm Türkiye'de tarım dışı istihdamın başlıca kaynağı olamaz. Turizm ödeme dengesi açısından ancak, önemli bir sektör sayılabilir.

İşçi dövizleri için de durum farklı değildir. İşçi ihracı ülke içinde istihdam yaratma sorununu ne kolaylaştıracak, ne de önemsiz kılacaktır. İşçi çeken ülkelerin gelişme hızında bir yavaşlama olursa, ilk önce yabancı işçilerin kovulacakları açıktır. İşçi dövizini, sanayileşme temposunu hızlandırmak için kullanılmalı dışardaki işçilere ülkede benzer işler bulma amaç edinilmelidir.

Türkiye'nin dış ödeme güçlükleri de tam ve hızlı bir sanayileşmeyi gerektirmektedir. 1963 girdi-çıkıtı tablosuna göre, sermaye teşekkülünün toplam girdileri içinde, makinanın payı yüzde 35,2'dir. Sanayileştikçe bu oran artacak ve makinanın payı yüzde 40'a çıkabilecektir. Planda öngörülen yüzde 7 kalkınma hızı, gayri safi millî hâsılanın yüzde 24 - 25'inin yatırılmasına ihtiyaç gösterebilecektir. Makina payı yatırımlarda yüzde 40 ise, gayri safi millî hâsılanın yüzde 10'u oranında bir makina talebi var demektir. Açıktır ki bu talebin tamamı, ya da büyük bir kısmı ithalât yoluyla karşılanamaz. Zira ihracat gelirleri, gayri

safi milli hâsılanın yüzde 6'sına dahi erişememektedir. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda ihracatın gayrı safi milli hâsıla içindeki payı yüzde 5,3 ilâ 5,4 hesaplanmaktadır. İhracat gelirinin tamamı makine ithalinde kullanılsa bile, ihtiyacın ancak yarısı karşılanabilecektir. Bu şartlarda makineyi ülkede yapmaktan başka çıkar yol yoktur.

Yine 1963 girdi-çıkış tablosuna göre, metal, özellikle demir, çelik çimento, petrol ve kimya sanayileri, sermaye teşkili toplam girdilerinin yüzde 16'sına ulaşmaktadır. Yatırımlarda, gayrı safi milli hâsılanın yüzde 4'ü oranında da, bu sanayilerin üretimlerine ihtiyaç olacaktır. İhracatı, gayrı safi milli hâsılanın yüzde 6'sına dahi ulaşmayan bir ülke, bunları da içeride yapmak zorundadır.

Dr. Gill, 1968 - 80 dönemini kapsayan 12 yıllık bir sanayileşme planı çerçevesinde, bu ana sanayi Türkiye'de kurulabileceği sonucuna varmaktadır.

Demek ki, konuya hangi açıdan bakılırsa bakılsın, Türkiye geri kalmışlıktan kurtulmak ve gittikçe ağırlaşan toplumsal sorunlarını çözmek için, kısa bir süre içinde ana sanayiini kurmak ve tarımı modernleştirmek zorundadır. Milli gelirin üçte birini israf eden, ilerdeki sanayileşmeyi engelleyici bir kapkaç sanayi kuran ve tarımda modernleşmeyi başaramayan bir tutucular koalisyonunun eliyle, bu çetin dâvâ çözülemez. Hızlı kalkınma ancak yeni toplumsal güçler eliyle ve yukarıda ana çizgileriyle belirtilen yeni bir düzen çerçevesinde sağlanabilecektir. Türkiye'mizin bu yoldan, 15 - 20 yıl içinde az gelişmişlikten kesinlikle kurtulması ve Büyük Atatürk'ün «Çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma» özlemini gerçekleştirmesi mümkündür.

IV İKTİDAR YOLLARI

REJİM YAŞAYACAK MI?

Devrimci bir iktidar, en geniş demokrasiden yanadır. Ne var ki, demokrasi, Batı politik kurumlarının aktarılmasından ibaret değildir. Batı demokrasi kurumlarının alınması, fakat bu kurumlar çerçevesinde tutucular koalisyonu egemenliğinin eskisi gibi sürdürülmesi mümkündür. Meselâ şu soru haklı olarak sorulabilir: Atatürk'ün devrimlere ve toprak reformu yapmaya yönelmiş otoriter tek parti rejimi mi daha demokratiktir, yoksa toprak reformu yapmayı reddeden güçleri devamlı iktidara getiren bugünkü liberal rejim mi? Atatürk rejimi otoriterdir, fakat daha demokratiktir.* Demirel rejimi liberaldir, ama daha az demokratiktir. Amaç, hem demokrasiyi, hem de politik liberalizmi en geniş ölçüde gerçekleştirmeye çalışmak olmakla birlikte, demokrasi ve liberalizm kavramlarını, Türkiye'-de çok kez yapıldığı gibi, karıştırmaktan kaçınılmalıdır.

Türkiye'de halen en sağcısından en solcusuna kadar bütün siyasi partiler, halkın mutluluğu ve özgürlüğü yolunda bir araç olması gereken yürürlükteki politik sistemi, araçla amacı karıştıracak ölçüde benimsemişlerdir. Rejim tartışması bir tabu sayılmaktadır. Aydınlarımızın büyük çoğunluğu, rejim konusunda düşünmeyi reddetmektedir. Fakat duygusal plandan çıkılıp, bilimsel soğukkanlılıkla gerçeklere eğilindiği zaman, rejimin yaşama şansının zayıf olduğu görülmektedir. Yirmi yılı aşan çok partili hayat denemesinde, serbest seçimler, şimdiye kadar tutucular koalisyonu egemenliğinde iktidarlar getirmiştir. Bu iktidarlar kalkınma sorunlarını ve toplumsal dâvâları çözmekte âciz kalmışlardır.

Denebilir ki, azgelişmişlik ve fakirlikten 20 - 25 yılda kurtulmak olanağı yoktur, ama bu yolda mesafe alınmaktadır. Gerçek durum tam tersidir. Sorunlar çözülmemiştir gibi, giderek ağırlaşmaktadır: Düne kadar gıda ihtiyacını karşılayan Türkiye, sık sık hububat ve nebatî yağ ithal etme zorunda kalmaktadır. Döviz yetersizliği yüzünden bu ithalât yapılamadığı ölçüde, ülkemiz açlık tehlikesiyle karşı karşıyadır. Türk tarımı hakkında birçok değerli araştırmaya sahip bulunan Prof. Gülten Kazgan, bu tehlikeyi şöyle değerlendirmektedir: «Buğday ihracı efsanesinin karşısında buğday ithali gerçeği vardır. Türkiye 1958'den

Prof. Duverger, Kemalist rejimi şöyle değerlendirmektedir: «Ordu, bazan solcu bir politik güç olabilir... Günümüzün bazı azgelişmiş ülkelerinde durum böyledir. Buralarda askeri okullar, fakir sınıflara ya da küçük burjuvaziye mensup kabiliyetli çocuklara toplumsal yükselme yolu açmaktadır. Subaylar, büyük feodallerin ellerindeki siyasi iktidar karşısında, bu toplumsal grupları temsil etmeye yönelebilirler. Askeri hükümet darbeleri ve kompolar, küçük burjuvaziye ve hatta halktan unsurlar yararına, aristokrasiyi iktidardan uzaklaştırmayı amaç edinir. Bu durum Mustafa Kemal Türkiye'sinde, Nâsır Mısır'ında, Orta Doğu ve Güney Amerika'daki bazı askeri ayaklanmalarda hayli açık olarak görülmektedir (*Introduction a la politique*, Paris 1964, s. 214).

bu yana miktarı yıldan yıla çok değişmekle beraber bâzı yıllar 60 milyon dolara varan tutarlarda buğday ithal etmek durumunda kalmıştır... Nüfus ve gelir artışlarının, buğday talebini artırmasına karşılık, 1962 - 67 yılları arasında buğday üretimi sadece yüzde 7 oranında yani yılda yüzde 1'den biraz fazla artabilmiştir. Bunun sonucu, tabii, buğday fiyatlarının artması ve tüm buğday tüketicisi halkın gelirinin olumsuz şekilde etkilenmesidir. 1958 - 66 yılları arasındaki genel fiyat endeksi 100'den 166'ya çıkarken, ilkel buğday satışı fiyat endeksleri 100'den 200'e çıkmıştır. Bu büyük çapta buğday ithaline «rağmen» böyledir. Eğer ithalât olmasaydı fiyat artışının çok daha kötü olacağına, fakir halkın temel gıda maddesinden dahi yoksun kalacağına şüphe yoktur.

Çıkamaz buradadır: Traktör, ilaç, gübre vb., hepsi montaj ve pazarlama sanayiine, yani büyük döviz girdisine dayanan üretim kollarıdır; bunlarla ürettiğimiz buğday da iç tüketim yetmemektedir, ayrıca döviz çıkışına yol açmaktadır. Türkiye, yaratabildiği gelirin üstünde tüketim yapan hovardalar gibi, nerdeyse her şeyi ithal edip, hiçbir şeyi ihraç etmeden yaşar duruma gelecektir.»

Bugünkü durum fiyasko veren bir genel iktisat politikasının sadece bir yüzüdür.»⁸¹⁸

Toprağın besleyemediği insanlar, şehirlere akmakta, fakat bunlara iş ve mesken sağlanamamaktadır. Gecekondu sayısı, 1960 yılında 240 bin iken, 1967 yılında 465 bine çıkmıştır. Gecekondu yıldan yıla artacaktır. Şehirlerde, dışarıya işçi ihracının biraz hafiflettiği önemli bir işsizlik vardır. Cılız montajcı sanayi, bunlara iş sağlayabilecek durumda değildir. 1965 - 85 döneminde 7,6 milyon kişiye yeni iş bulmak, bugünkü sanayileşme hareketi çerçevesinde hayaldir. 1985'te şehirli nüfusun yüzde 75'i büyük şehirlerde yaşayacaktır. Bunlara iş ve mesken veremeyen bir rejimin nasıl büyük sarsıntılarla karşılaşacağı açıktır.

Döviz ve ithalât ihtiyacı yıldan yıla artmaktadır, ihracat ise pek az yükselmektedir. İthalât ve ihracat arasındaki büyük fark, ağır bir yük teşkil etmeye başlayan borçlanmalarla karşılanmaktadır. Borçlanma olanaklarının kısılması, yakın gelecekte ekonomik bir buna-lıma yol açacağına benzemektedir.

Milyarlar harcanmasına rağmen, cehaletten kurtulabilme dâvası bile çözülebilmiş olmaktan uzaktır. *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*'na göre, önümüzdeki yıllarda okuma yazma bilmeyenlerin sayısı yükselecektir. «Okuma yazma bilmeyen nüfus sayısı, 1967'de 11,5 milyondan 1972'de 14 milyona, 1977'de 18 milyona çıkacaktır.»⁸¹⁹

Gelir dağılışındaki adaletsizlik şimdiden son derece büyüktür. Geniş kitlenin fakirliği ve bir mutlu azınlığın lüks ve israfı arasındaki uçurum hızla genişlemektedir. Devlet Planlama Teşkilâtı, Gelir Dağılımı araştırmasına göre, tedbir alınmadığı takdirde, «gelecek on yıllık devrede, Türkiye'de gelir dağılımı... şimdikinden daha gayr-ı âdil bir şekil» almaktadır.»⁸²⁰

Gittikçe ağırlaşan bu sorunları çözmek ve gerekli reformları gerçekleştirmek yolunda, tutucu güçler egemenliğindeki parlâmentolar, bir şey yapamamaktadır. İnönü hükümetleri dahi, reformculuk iddialarına rağmen, yetersiz bir toprak reformu kanununu bile çıkaramamıştır. Kaldı ki, bir toprak kanunu çıkartmak nisbeten kolay, bunu uygulamak çok zordur. Milyonları aşan vergi kaçakçılığının önlenmesine gidilememekte, tarım gelirlerinin vergilendirilmesi sembolik kalmaktadır. Demirel iktidarı, kara ve demiryolu taşımacılığı arasındaki büyük eşitsizliği bir parça gidermeyi amaç edinen basit bir vergi kanununu dahi geri almak zorunda bırakılmıştır. Parlâmentodan ancak, çeşitli zümrelere, devlet kesesinden tâviz sağlayan kanunlar geçebilmektedir.

Parlâmento çalışmalarına kamu oyunun ilgisi gittikçe azalmaktadır. Gazetelerde parlâmento çalışmalarına eskisinden çok daha az yer verilmektedir. Parlâmento üyeleri de, çalışmalara ilgisizlik göstermekte, çoğunluk bulunmadığından meclislerin toplanmaları güçleşmektedir. Komisyon çalışmaları geniş ölçüde aksamaktadır.

Sorunların çözülemeyip gittikçe ağırlaşması, nisbeten geniş bir özgürlük ortamı içinde, huzursuzluğu artırmaktadır. Kaynağını, moda deyimle «bozuk düzen»den alan gençlik

nümayişleri çoğalmakta ve şiddetlenmektedir. İşçilerin huzursuzlukları, fabrika işgallerine yol açmaktadır. Toprak kavgaları ve toprak sıkıntısı çeken köylülerin arazi işgali olayları çoğalmaktadır. Geniş kitlelerin ekonomik sıkıntılarını unutturmak ve halkı oyalamak için teşvik gören –hiç değilse müsamaha edilen- din istismarcılığı ve şeriatçı akımlar, Atatürk geleneğine bağlı çevrelerde rahatsızlığı artırmaktadır. Daha genel planda, rejimin, sosyal adalet içinde hızlı kalkınma dâvasını çözebileceğine karşı duyulan inanç gittikçe zayıflamaktadır.

Dâvaları çözemeyen rejimler, çökmeğe mahkûndurlar. Nitekim sol akımların gelişmesi, işçi, köylü ve gençlik hareketlerinin güç ve şiddet kazanması, tutucu çevrelerde otoriter rejim özlemini artırmaktadır. Bu çevreler toprak, iş ve iyi yaşama şartları isteyen işçi ve köylü taleplerinin, otoriter metodlarla susturulması hevesindedirler. Emperyalist güçler de, çıkarlarını tehdit altında gördükleri ölçüde otoriter rejimlerin teşvikçisi, hattâ tertipçisi olmaktadırlar. Yunan Cuntası bunun son ve dikkat çekici bir örneğidir. Öte yandan, yürürlükteki siyasî düzen çerçevesinde gerekli reformların gerçekleştirilebileceği hususundaki ümitlerini yitirme yolunda olan millî devrimci güçler sabırsızlanmakta ve kestirme çözüm yollarının cazibesine kapılmaktadırlar.*

Yalnız Türkiye’de değil, ekonomik ve toplumsal sorunlarına çare bulamayan bütün azgelişmiş ülkelerde, Batı politik kurumları çökmekte ve yerini otoriter rejimlere bırakmaktadır. Demokrasi ve özgürlüğe bağlılığından şüphe edilemeyecek olan ünlü siyasal bilimci Prof. Duverger’ye göre, bu tip ülkelerde batı tipi demokrasinin yaşaması olanağı yoktur. Duverger, «azgelişmiş ülkeler otoriter rejimlere mahkûndurlar» yargısına varmaktadır.⁸²¹

SANDIKTAN NEDEN TUTUCU İKTİDARLAR ÇIKAR?

Böyle bir kesin yargı aşırı sayılabilir. Rejimin, gerekli köklü reformları gerçekleştirecek ve sosyal adalet içinde hızlı kalkınma yolunu açacak güçlerin iktidara gelmesini sağlayabileceği ve böylece liberal demokrasinin yaşayabileceği ileri sürülebilir. Ne var ki Türkiye’de şimdiye kadar seçimler, devamlı olarak her türlü reforma karşı çıkan tutucu güçleri iktidara getirmiştir. Şüphesiz bunun daima böyle sürüp gideceği iddia edilemez. Geniş halk kitleleri, giderek uyanmakta ve geleneksel güçlerin egemenliğinden kurtulmaktadır. Sakız ve Yunusoglu örneklerinde görüldüğü üzere, kapitalist gelişmeler sonucu topraklarını yitiren ve «ırgatlaşan» köylüler, toprak reformunu destekleyen siyasî örgütlere kaymaktadır. Pazar için üretim yapan tefeci ve aracı sömürüsü altındaki ufak çiftçi, benzer eğilim göstermektedir. Şehirleşme hızlıdır. 1985’te 55 milyona çıkacağı umulan nüfusun yarısının şehirlerde yaşayacağı hesaplanmaktadır. Şehir nüfusunun yüzde 75’i, nüfusu 100 bini aşan büyük şehirlerde toplanacaktır. Geleneksel etkilerden giderek kurtulacak olan bu şehirli nüfusun, dâvalarını çözemeyen iktidarlardan yüz çevirip, düzen değişikliğine taraftarı siyasî partileri desteklemeleri beklenebilir. Bununla birlikte, sorun bu ölçüde basit değildir. Tutucular koalisyonunun kitlelerin oyu üzerinde kurduğu egemenlik hesaba katılmalıdır. Tutucular koalisyonu, geniş ticarî örgütü ve küçük iş sahiplerinin yükselen kanadıyla, hayli geniş bir toplumsal temele sahiptir. Genel olarak esnaf denilen sayıca kalabalık toplumsal grup, birçok halde tutucular koalisyonunun müttefiki durumunda bulunmaktadır. Prof. Nermin Abadan’ın yaptığı bir inceleme, «ortanın solu» sloganıyla ortaya çıkan CHP’nin 1965 seçimlerinde en çok, esnafı kapsayan orta gelir grubuna mensup seçmenlerinin oyunu kaybet-

*İnönü, CHP il başkanları toplantısında yaptığı 30 Haziran 1968 tarihli konuşmada, kurduğu siyasî sistemi şöyle değerlendirmektedir: «İktidarı bir defa bırakmadan, demokratik rejime girdiğimiz anlaşılmaz kanısındayım, dedim. Yaptık, çağa mal oldu. Hiç pişman değilim. Demokrasi tesis olmuştur. Yürümektedir. Ne zaman olsa bu tecrübe olacaktı. Şansızın varsa tecrübe devri kısa sürer. Bir asır sürmez herhalde? Şimdi düşünüyorum bir asır sürecek mi diye?»

tiğini göstermektedir: «CHP'li seçmenler arasında orta gelir grubuna dâhil olanlar, ya sandık başına gitmemişler, ya da partilerin⁸² oy vermemişlerdir. Bu davranışa sebep, küçük burjuvaziye mensup sayılan bu seçmen kitlesinin şahsî menfaatlerini ön planda tutup, topluma baskı yapan etkenleri görmemezlikten gelmeleridir. Aslında «ortanın solu» sloganı, bu gelir grubuna menfî bir etkide bulunmamacaktı. Ancak, bu grubun meseleyi kavramaması, ayrıca bu grubun fazla sıkıntılı şartlar altında yaşanamaması, bu gruba âdetâ toplum meseleleri karşısında yabancılaşmaya doğru itmiştir. Esasen mukayeseli bütün seçim araştırmaları, muhafazakârlık ırısurlarının daima, kurulu düzenin alakonulması ile maddî ve manevî menfaati bulunan orta sınıf tarafından savunulduğu görülmektedir... Türkiye şehirlerinde üst ve alt gelir gruplarına kıyasla orta gelir grupları en çok statükonun muhafazasından yanadır.»⁸²²

Demek ki, tutucular koalisyonu, aracı, tefeci, ağa ve küçük burjuvazinin öteki muhafazakâr unsurlarıyla birlikte, yurt yüzeyine yayılmıştır. Dana önemlisi, bu güçler köylü kitlesinin oyu üzerinde, büyük etkiye sahiptirler. Siyasî partiler arasındaki ayırım, düzen değişikliğinden yana olmak, ya da düzeni korumak biçiminde keskinleştiğçe tutucu güçlerin oy üzerindeki egemenliğinin daha büyük açıklık kazanması mümkündür.*

Ağa, bey ve şeyhlerin, belli bölgelerdeki oy egemenliği üzerinde çok yazılmıştır. Köylüyü her yönden tam bir çember içinde tutan bu güçler, kitle oyunu istedikleri yönde kullanabilmektedirler. İstisnasız bütün partiler, prekapitalist düzen kalıntısı olan bu ailelerin nüfuzundan ve hattâ ırk ve mezhep ayrımlarından yararlanmaya çalışmaktadır. Prof. Nermine Abadan'ın 1965 seçimleriyle ilgili başka bir araştırmasına göre, «Diyarbakır'da seçime katılan bütün partiler, TİP de dahil, en azından bir köy ve 2 bin dönümden yukarı toprak sahibi adaylar göstermişlerdir.»⁸²³ Nüfuzlu kişiler aday olmayınca, TİP'in Diyarbakır oylarında büyük azalma olmuştur. 1968 seçimlerinde CHP'ye küsen nüfuzlu bir iki kişinin TİP'i desteklemesiyle bu parti Malatya'da 20 binin üstünde oy elde etmiştir. MP şimdiye kadar bir varlık gösteremediği Diyarbakır'da nüfuzlu kişiler kombinezonuyla, 1968'de oy toplamıştır. Bu örneklerde oy depoları olan kişi ve ailelerin varlığı açıktır. Fakat bu durumun, Türkiye'nin yalnız belli bölgelerinde bulunduğu sanılmamalıdır. Egemen üretim biçiminin kapitalizm olmasına ve Türkiye'nin prekapitalist düzenden kapitalist düzene doğru bir hayli yol almasına rağmen, eski ve yeni düzenin kişileri ve kurumları köylüler üzerindeki kudretlerini değişen ölçülerde hâlâ sürdürebilmektedirler. Köydeki kapitalist gelişmelerin baskısıyla köy yapısında ve köylüyü denetleyen toplumsal güçlerde meydana gelen değişime ve bunun köy oyu üzerindeki etkisi, Türkiye'de pek az incelenmiştir. Yapılan çalışmalar daha çok, köy yapısının evrimine ve sınıflararası ilişkilere yer vermeyen Amerikan tipi araştırmalardır. Bu tip incelemeler, köylüyü egemenliği altında tutan ve oyunu etkileyen güçleri hesaba katmadığından pek fazla aydınlatıcı olmamaktadır. Köylü oyunu etkileyen nedenlerin pek az bilindiği bir ortamda, zaman zaman birtakım sezilerle genel sonuçlar çıkarmaya da gidilmektedir.* Fakat bu tip genellemeler konuya ışık tutmaktan uzaktır.

*Seçimlerde, en kötü günlerinde yüzde 35 civarında oy alan CHP'nin oyu, «ortanın solu» sloganından beri yüzde 28'e kadar düşmüştür. CHP'nin henüz açıkça tanımlanmamış düzen değişikliği iddiasıyla yeni oylar kazanması mümkündür. Bununla birlikte, parti bir yandan yeni oylar kazanmaya çalışırken, öte yandan tutucu eğilimdeki taraftarlarının ve bunların peşindeki oyları elde tutabilmek için çaba harcamaktadır. Genel Başkan, Genel Sekreterinden biraz daha geride kalarak ve tutucu çevrelerin endişelerini yatıştırmaya daha fazla dikkat ederek, bir denge politikasını yürütmeyi denemektedir. Böylece, önemli sayıda ayrılmalara ve oy kaybına rağmen ağasından aracısına kadar oy üzerinde kudretli birtakım tutucu unsurlar CHP saflarında hâlâ bulunmaktadır. Bu ikili karakteri ve uygulanan denge politikası nedeniyle, bugünkü CHP oylarının tümünün, düzen değişikliğinden yana oyları temsil ettiği ileri sürülemez. Düzen değişikliği konusunda, daha açık ve kesin bir tutumun, kısa vadede oylarını artıma yönünde mi, yoksa azalma yönünde mi etkileyeceği, üzerinde durulması gerekli bir sorundur.

**Bunlardan en yaygını, «bürokrat - halk» çelişmesi biçimindeki teoridir. Teoriye göre, DP ve AP'nin seçim zafêrleri, bürokrat CHP iktidarına karşı halkın tepkisinin ifadesidir. Demokrat Parti yöneticileri bu görüşü çok

Şüphesiz köylü oyunu etkileyen nedenler çok çeşitlidir. Oy tutumunu belli bir nedene bağlamak yanıltıcı olabilir. Ama oy tutumunu, köyün toplumsal yapısı ve bu yapının evrimi dışında aramak, çok daha yanıltıcı açıklamalara götürebilir. Bu bakımdan Doçent Mübaccel Kıray ve öğrencilerinin köy incelemeleri, Türk köy yapısı ve evrimi konusunda çok daha geniş incelemelere ihtiyaç olmakla birlikte, konuyu bir miktar aydınlatacak niteliktedir.⁸²⁴ Kıray, Türk köyünü üç gelişme aşaması içinde incelemektedir:

1 - Birinci tip köy, kapitalist gelişmelerin geniş ölçüde dışında kalmıştır. Pazar için üretim azdır. Herkes toprağa sahiptir. Arazinin aileler arasında dağılışı, önemli bir eşitsizlik yoktur. Köyde toplumsal farklılaşma sınırlıdır. Kozan ovasındaki Oruçlu köyünde görüldüğü üzere, bu tip köyde, denetleme gücünü geleneksel lider, elinde tutmaktadır. Köyün dış ilişkilerini yürüten muhtar, geleneksel liderin ailesindendir. Bazı köylülerin dış ilişkilerini kendileri yürütebilecek hâle gelmeleri ve köy dışına çalışmaya gidenlerin çoğalmasıyla birlikte, mevcut durum değişme yolunda olduğu halde, geleneksel lider, köyde egemendir. Türkiye'de sayıca hayli kalabalık bulunan bu tip köyde, geleneksel lider, köylü çoğunluğunun oyunu istediği yönde etkileyebilecektir. Düzen değişikliğine taraftar olmaya da karşı çıkma siyasî partiler arasında başlıca ayırım hâline geldiği ölçüde, geleneksel liderin denetlediği oyları, tutucu siyasî teşekküllere kaydırması beklenebilir. Bu tip köyler, tutucu partilerin oy deposu olabilir.

2 - İkinci tip köy, kapitalist gelişme yolundadır, daha doğrusu bu yolun ortasındadır. Köylülerin bir kısmı topraklarını yitirmişlerdir. Ticaret ve borçlandırma yoluyla, bir iki köylü zenginleşmiş ve arazilerini genişletmişlerdir. Zengin köylü, krediyi, işgücünü ve dış

işlemişlerdir. Samet Ağaoğlu, teoriyi şöyle açıklamaktadır: «Demokrat Parti'nin halk hâkimiyeti şuurunu uyandırmak yolunda verdiği ilk karar, yüzyıllar boyu devletin halk gözünde en değişmez sembolü sayılan kırbaçı parçalamak oldu. Bu kırbaç devletin çeşitli ellerindeydi. Polis, jandarma, asker sırtını devlete dayamış, köy ve şehir ağa ve beyleri imparatorluğunun saray ve Bâbülsi yerine geçmiş bir teşekkülün, Halk Partisi'nin derece derece yöneticileri! Demokrat Parti, köylü, işçi, esnaf, bir kelimeyle halkın sırtından baskı kırbacını uzaklaştırırken, bir yandan da değişik yollarla idareyi halka yaklaştırmaya, köye giriyor, en uzak dağ başlarındaki çoban kulübesine kadar bir fikri mebaretle aşıyordu: Devlet halkın içinden çıkar, halkın isteklerine göre bereket eder, halkın hayrına çalışır.»

Demokrat Parti bu özelliğiyle, memleketimizde geniş mânâsıyla *ilk büyük sosyalist hareket* sayılabilir.» Ne var ki, Ağaoğlu'nun «ilk büyük sosyalist hareket», tefeci-ağa-aracı ve komprador egemenliğini güçlendiren toprak reformuna ve devletçiliğe karşı bir harekettir! Teori, milliyetçi devrimcileri, «kırbaçlı bürokrasi» diye damgalayarak üretim araçlarını ellerinden tutan sınıfların varlığını ve kırbacın esas itibarıyla kimin çıkarına işlediğini gizleyerek, tutucular koalisyonu lehine ustaca bir tez ortaya koymaktadır. Halkı ezen bürokrasi suçlanmakta, fakat bu «ceberutluk»tan hangi sınıfların faydalandığı saklanmaktadır. Devlet ve bürokrasi, egemen sınıfların kadar ve üstünde «başlı başına bir sınıf» sayılmaktadır. Teori aynı zamanda, «kırbaçlı devletin» temsilcisi partinin halkın yüzde kırkına yakın oyunu nasıl alabildiğini açıklayamamaktadır. Şüphesiz, çok partili hayat ve DP'nin iktidarda gelişmesiyle birlikte, bürokrasinin sert tutumu yumuşamıştır. Bu yumuşama yeni partiye çokşun bir sempati ve bir miktar serbest oy sağlamıştır. Fakat toprak reformu yapmak, Köy Enstitülerini yaymak isteyen ve devletçi eğilimler gösteren güçlerin etkisiz kılınmasından en büyük rahatsızlığı duyanlar, kompradorlar, ağalar ve araçlar olmuşlardır. Köylü ve işçi kitleleri, bürokratik baskının azalması gibi bazı tavizler elde ederken, tutucu güçler koalisyonu, devlet üzerinde tam egemenliğini kurmuştur. Fakat bu egemenlik, tutucu güçlerin tek bir partide toplanması biçiminde ortaya çıkmış değildir. CHP'den çıkar sağlayan tutucu güçlerin önemli bir kısmı partide kalmıştır. CHP'nin şehirlerde değilse bile köylerde DP'ye yakın oy alması, oy üzerinde egemen sınıfların varlığıyla tutarlı olarak açıklanabilir.

Bürokrasinin tutumundaki yumuşama, Ağaoğlu'nun iddia ettiği gibi, DP ile «halk iktidarı» kurulmasının değil, çok partili hayat ve genel oyun sonucudur. Nitekim 1961'de «kırbaçlı bürokrasi»nin partisi CHP'nin iktidarda gelmesiyle, jandarma zılmı yeniden başlamış gibidir. Toprak reformu aleyhindeki AP'nin iktidarı almasıyla, Elmalı olaylarının gösterdiği üzere, jandarma baskısı belki de bir parça çoğalmıştır. Toprak kavgaları ve fabrika işçilerine kadar giden grevler genişledikçe, bürokratik sertlik daha da artabilecektir. Bütün bunlar, egemen toplumsal sınıfları görmezlikten gelen «ceberut devlet-halk» teorisinin tutarsızlıklarını göstermeye yeterlidir. İşin şaşırtıcı yanı, tutucu güçler yararına işleyen ve onlarca bir propaganda silâhı olarak kullanılan bu teorisin, bazı sosyalist bilim adamları ve politikacılar tarafından da benimsenmesidir. Üretim araçlarının mülkiyetini elinde tutan sınıflar dışında ve üstünde bir devlet düşünemeyen ve toplumdaki temel çelişkiyi, üretim araçlarının mülkiyetine sahip bulunanlarla bundan yoksun olanlar arasındaki çatışmada gören sosyalist düşüncenin, «ceberut devlet-halk teorisine» bağdaşmayacağı açıktır.

temasları denetimi altında tutarak köyde nüfuzunu artırmıştır. Fakat köylülerin önemlice bir kısmı, topraklarına sahiptir ve geleneksel liderin nüfuzu, hayli azalmakla birlikte, devam etmektedir. Köyde denetleme gücünü geleneksel lider ve zengin köylü paylaşmaktadır. Kazan ovasında Karacaören bu tip köye örnek gösterilebilir. Şehirde dükkân açan bir köylü, ticaret ve tefecilik yoluyla arazisini genişletmiş ve köyde nüfuzunu artırmıştır. Muhtar ise, eski geleneksel liderin ailesindendir. Ailelerin yüzde 39,6'sı köyde en nüfuzlu kişinin muhtar, yüzde 35,6'sı zengin köylü olduğu kanısındadır. Fakat bu iki liderlik çatışmamaktadır. Muhtar, zengin köylünün hizmetinde gözükmektedir. Köyde toplumsal farklılaşma hayli genişlemiş bulunmakla beraber, zengin köylülerin arazisinde ücretli işçi olarak çalışan toprağını yitirmiş köylüler farksız muamele görmektedir ve zengin köylülerin evini ve sofrasını, eşit durumda paylaşmaktadır.

Yükselen zengin köylü egemenliğine giren bu tip köyde de, köylü çoğunluğunun oylarının belli bir süre tutucu partilere kayması beklenebilir.

3 - Üçüncü tip köyde, kapitalist ilişkiler iyice gelişmiştir. Köylülerin çok büyük kısmı topraklarını yitirmiştir. Arazinin hemen hepsi, bunu genellikle kâhyalar aracılığıyla kapitalist çiftlikler halinde işleten büyük arazi sahiplerinin eline geçmiştir. Köylülerin büyük çoğunluğu tam bir işçi durumundadır. Özellikle pamuk bölgelerinde görülen bu tip köylerde egemen güçlerle ırgatlaşan köylü arasındaki çatışmalar şiddetlenmektedir. Yüreğir ovasındaki Yunusoğlu ve Sakız, bu tip köylere örnek gösterilebilir. Sakız'da köylü ailelerinin yüzde 72,1'i, Yunusoğlu'nda yüzde 81,1'i topraklarını yitirmişlerdir. Bunların Sakız'da yüzde 80'i, Yunusoğlu'nda yüzde 88'i tam anlamıyla tarım işçisi olmuşlardır. Verimli geniş toprakların hemen tamamı, 4 büyük arazi sahibine aittir. Büyük arazi sahiplerinin üçü büyük şehirlerde yaşamakta, köyde bulunan dördüncüsü bunların hepsini temsil etmektedir. ırgatlaşan köylünün baş talebi topraktır. Birinci ve ikinci tip köylerde de, fakir köylü hayat seviyesinin yükselmesini arzulamakla birlikte, bunun nasıl gerçekleştirileceği konusunda olumlu görüşlerden yoksundur. Kapitalizmin iyice geliştiği üçüncü tip köyde, ırgatlaşan köylü toplumsal durumunun bir toprak reformuyla düzeleceğinin gittikçe artan ölçüde bilincine varmaktadır. Büyük arazi sahipleriyle kâhyalarının keyfi müdahalelerine karşı başlayan direnmeyle birleşen bu toprak talebi, köyde toplumsal mücadeleyi şiddetlendirmektedir. Köylü, birinci ve ikinci tip köyde, geleneksel lider ya da zengin köylü gibi egemen güçlere bağlı bulunduğu halde, üçüncü tip köyde egemen güçlere karşı çıkma yolundadır. Buralarda, köyde en nüfuzlu kişilerin, ekonomik kudreti elinde tutan büyük arazi sahipleri olduğu yolundaki inanç zayıflamakta, büyük arazi sahiplerine karşı direnmeyi temsil eden kişiler, giderek nüfuzlu sayılmaktadır. Bu yeni liderler duruma göre, öğretmen, büyük arazi sahiplerine işçi toplayan elçi, traktör şoförleri vb. olabilmektedir. Traktör şoförleri, işçi durumunda bulunmakla birlikte, öteki tarım işçilerinden daha yüksek ücret almaktadır. Nisbeten daha uyanık sayılabilecek bu kişiler, büyük arazi sahiplerine karşı en faal unsurları teşkil etmektedirler. Muhtar, birinci ve ikinci tip köylerdeki gibi egemen güçlerin temsilcisi olmak yerine, köydeki yeni kuvvet dengesini yansıtacak biçimde, ırgatlaşan köylüleri temsile yönelmektedir.

ırgatlaşan köylünün artan direnmesi üzerine, kapitalist çiftçiler örgütlenmişler ve kudretli işveren örgütleri kurmuşlardır. Tarımda sendikacılık pek az geliştiğinden, ya da ırgatlaşan köylüler örgütlenme düzeyine henüz gelmediklerinden, arazi sahiplerinin örgütlü direnmesi karşısında, ırgatlaşan köylülerin direnmesi örgütsüz ve dağınıktır. Fakat direnme azimleri giderek güçlenmektedir. Bu durumda köylülerin, artan ölçüde düzen değişikliğinden ve toprak reformundan yana siyasî örgütleri desteklemesi beklenebilir. İlerici partiler, verimli sonuçları, çabalarını bu tip köylerde yoğunlaştırmakla alacağı benzetmektedirler.

Bu üç tip köye bir dördüncüsü eklenebilir. Bu köylerde pazar için üretim yapılmakla birlikte, yetiştirilen ürün yoğun emek gerektirdiği ve ancak aile işletmesinde kârlı olduğu için, küçük mülkiyet yapısı ağır basmaktadır. Buralarda, köy dışında ürünlerin pazarlanması

düzeyinde, aracı ve tefecilerin eliyle ufak üretici üzerinde bir egemenlik kurulabilmektedir. Esas itibarıyla pazar için üretim yapan bu tip ufak çiftçinin aracı ve tefeci sömürüsüne karşı tutumu farklıdır. Kimi yerde, ufak çiftçinin bu sömürüye karşı direnmesi şiddetlenirken, kimi yerde, aracı ve tefeci, küçük üreticinin güvenlik ihtiyacını karşılayarak, saygı değer bir kişi gibi gözükmektedir. Para sıkıntısı çeken köylüye, en ağır şartlarla da olsa borç para veren, hastalanınca ona yardım eden ve doktor bulan, devletle ilişkilerinde elinden tutan tefeci ve aracı, Doğu'daki ağa gibi, muteber kişi sayılmaktadır. Köylüye en aşırı biçimde sömürse bile tefeci ve aracı, yeni kurumların yokluğunda bir güvenlik ihtiyacını yerine getirdiği için, köylü üzerinde nüfuzlu olmakta ve onun oyunu istediği yönde etkileyebilmektedir.

Türkiye'nin birçok şehir ve kasabalarında bu tip tüccar-köylü ilişkileri yaygındır.* Mübaccel Kıray, Ereğli incelemesi dolayısıyla, Türkiye ölçüsünde yaygın bu tip ilişkileri şöyle değerlendirmektedir: «Kasabada sayı bakımından en kalabalık, rol ve fonksiyon bakımından en önemli grup, hâlâ tüccar-esnaf grubudur. Özellikle bu grubun zengin ve nüfuzlu olanlarının kasabada ve kasabaya bağlı köylerde gelire ve hayata etkileri büyüktür. Sayıları mahdud olan böyle zengin ve nüfuzlu tüccarların dükkânları hiç de ihtisaslaşmamıştır. Ne alım satım, ne de idare ve işletme fonksiyonları farklılaşmıştır. Ereğli bölgesinde her köylü, bütün ihtiyaçlarını kasabadan, kasabada da belirli bir tüccardan gidermektedir. Bütün alış veriş veresiye yapılır. Ve hesaplar yalnız tüccar tarafından kaydedilir. Ödemeler, köylünün satabileceği ürün olan çilek, kereste, yumurta, av derisi ile ya da kömür ocaklarında çalıştığı zaman kazandığı para ile olur. Böylece tüccar hem kendi malını, kendi tesbit ettiği şartlar ve terimlerde satar, hem de köylünün para eden ürünlerini gene kendi koyduğu fiyatla alır. Bu alış-verişte kredi, faiz, vâde ve benzeri terimler, gene tüccar tarafından kararlaştırılır ve tatbik edilir. Bunlar hiçbir formel karakter taşımazlar. Bu ticarî ilintinin yanında, onu destekleyen ve yaşıtan diğer ilinti ve fonksiyonlar yer alır. Tüccar köylünün ihtiyacı olan parayı, borç olarak ve hiç bir formaliteye bağlı olmadan verir. Ayrıca köylüye kasabadaki her işi için yol gösterir, akıl verir ve yardım eder. Mahkeme işlerine bakar, avukat bulur, doktor ve ilâç temin eder, idarî mekanizma ile işlerini halleder, gerekirse bunların masraflarını köylüye sormadan karşılar ve borç hanesine yazar. Çocukların evlenmesinde, ölümlerde, köylüler arasındaki anlaşmazlıkların hallinde önemli rol oynar. Bütün bu ilintiler ne feodal, ne de modern tüccar grubu tarafından yapılan fonksiyonlar değildir. Feodal toplumlara has köylü-tüccar arasında yüzyüze ilintiler, modern sınıf şehirlerine ait anonim ticarî ilintilerden farklı olarak, Ereğli'de sosyal sigorta, sosyal güvenlik, dayanışma ve benzeri fonksiyonları ahabaplık ve şahsî temas seviyesinde tüccar üzerine almıştır. Feodal devrede bu fonksiyonları gören ahalik müessesesine ve modern şehirlerdeki anonim müesseselere Ereğli'de rastlanmamaktadır. Ereğli'nin eski feodal ağa aileleri kırk yıldan beri Ereğli'yi terk etmişler ve nüfuzlarını kaybetmişlerdir. Sosyal yardım fonksiyonu gören bugünkü Ereğli tüccarlarından hiç biri, ne eskiden ne de şimdi geniş toprak sahibi değildir. Servetlerini son 20 - 25 yıl zarfında ticaret yoluyla yapmışlardır. Yani terimin tam anlamıyla tüccar olarak ortaya çıkmışlardır.

Bugünkü tüccar bazı feodal devreye has fonksiyonları yüklenmesinin, yüzyüze şahsî

* Orman köylerinde dahi bu tip ilişkiler önem kazanmaktadır. Sertaç Tözün, *Orman Vurgunu* adlı incelemesinde, bu durumu şöyle anlatmaktadır: Orman kanununa göre, devlet ormanı bulunan köy ve kasaba halkı, kesip istif yerine taşdıkları kerestelik tomrukların yüzde yirmi beşini, 10 metre küpü geçmemek şartıyla maliyet bedeline, müzayadesiz satın alma hakkına sahiptir. Orman köylüsü satın alma bedelini ödeyemeyecek durumda olduğundan bu hak, çok ucuz bedelle aracıya devredilmektedir. Bu ticaretten köylü 1 kazanırken, aracı 20 kazanmaktadır. Fakat aracılar köylünün «koruyucu meleş» durumundadırlar: «Bu işi yapan aracılar, çoğunlukla ilçe merkezinde oturmakta ve odun- tomruk hakkını kullandığı köylerle ilişkisini kesmemektedir. Bu aracılar, sömürdükleri köylülerin «koruyucu meleş» görünüşündedirler. Köylülerden birinin kızı mı evlenecek, en gösterişli armağanı bu aracılar gönderir. Bir köylünün öküzü mü öldü, hiç çekinmeden parasını verirler. Orman köylülerinin gözünde, bu aracılar bir çeşit «Sosyal Sigortalar Kurumu»dur. (Ulus, 8 Kasım 1968)

temas gibi feodal düzene has özellikleri bulunmasının yalnız Ereğli'ye değil, fakat Türkiye'nin kasaba ve şehirlerle olan temel ilintilerinde, köyler bakımından fonksiyonlarının farklılaşmış, rasyonel anonim insan münasebetleri kuran müesseselerin ortaya çıkmamış olmasında aramak gerekir.»⁸²⁵

Demek ki, kapitalist tüccar eski düzende ağanın yüklendiği görevleri yüklenmekte ve böylece köylüler üzerinde nüfuz sağlamakta ve onların politik davranışlarını etkileyebilmektedir. Bu etkinin, genellikle tutucu güçler yararına olacağı düşünülebilir.

Tüccarlar gibi, kasaba ve şehirlerdeki kahveciler de, köylü üzerinde nüfuz kurabilmektedir: «Kasabada belirli kahveler, belirli köylere mensup kişilerin uğradığı, çeşitli fonksiyonları üzerine almış «köy kahveleri» hâlinindedir. Bu kahvelere haber bırakmak suretiyle, istenilen köylüyü bulmak mümkündür. Her köylü, kendi köyünün bağlı olduğu kahveyi bir kulüp gibi kullanır. Pazara getirdiği mallarını, çarşıdan aldıklarını, emanetçiye bırakır gibi kahvesine bırakır. Başkalarıyla burada randevulaşır. Kahveciye akıl danışır. Kasabadaki işlerinin takibini ona yükler, siparişler verir vb.»⁸²⁶

Bütün bunlarla belirtilmek istenilen şudur: Ufak çiftçi, prekapitalist düzenin egemen güçlerinin etkisinden kurtulmuş bile olsa, onun güvenlik ihtiyacını karşılayacak yeni kurumlar gelişmediği için, aşırı sömürme pahasına bir miktar güvenlik sağlayan kasabadaki güçlerin etki alanına girmektedir. Kasabaların kapitalist tüccarı «ağa»nın kalktığı yerlerde bir kısım «ağalık» görevlerini yüklenerek sömürdüğü köylüyü kendine bağımlı kılmaktadır. Böylece, bey, ağa ve şeyhten başlayıp köydeki geleneksel lider ve zengin köylüden geçerek kasaba tüccar ve tefecisine kadar uzanan bir tutucu zincir Türk köylüsünü bağlamaktadır. Zincirin ucu, kasaba tüccar ve tefecileri aracılığıyla, büyük şehir kompradorlarına ve oradan daha ötelere ulaşmaktadır.

Köylünün özgürlüğünü lâfta bırakan bu bağımlılık zincirinin mekanizmasını Mübcecel Kıray, yeni bir incelemesinde şöyle açıklamaktadır: «Nisbeten yavaş toplumsal değişme sürecinde, sosyal güvenlik sorunu, ön planda gelmektedir. Bütünleşmiş kurumlar yapısı, karşılıklı eylem biçimleri ve değerleri çerçevesinde, her toplumsal yapı, üyelerine bir güvenlik mekanizması sağlamaktadır. Sanayi öncesi toplumu, daha küçük toplulukları, aileye dönük faaliyetleri, yüzyüze ilişkileri, sınırlı akıcılık ve hareketliliğiyle, güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak için iyi donatılmıştır. Baba ile oğul arasındaki haklar ve sorumluluklar, arazi sahibi ile ortakçı, lonca esnafı ile müşterileri arasındaki karşılıklı yükümlülükler, herkesin olağan ve olağanüstü zaman ve durumlarda ne yapması gerektiğini bilecek biçimde belirlenmiştir. Sistemi öyle sıkı örülmüştür ki, üye birey, genellikle grubun ve üyeler arasındaki karşılıklı eylem biçimlerinin, ona tam bir güvenlik sistemi getirdiğinin farkında bile değildir. Ancak bâzı değişiklikler olduktan ve yeni karşılıklı eylem biçimleri belirdikten sonradır ki, grubun üyeleri yeni durumda önemli bir şeyin yokluğunun farkına varırlar. 'Bu bir şeyin yokluğu', birçok bakımdan bir dar boğaz teşkil eder ve orada ekonomik ve toplumsal gelişme engellerle karşılaşır.

Küçük köylüler ve zanaatkarlar, üretim ve yaşayış biçimlerini değişen şartlara uydurma çabalarında, dışarıyla mümkün bir temas noktası gibi işleyen ve güvenlik sağlayan bir kurum gibi hareket eden çevrelerinde mevcut tek ajana karşı, genellikle bağımlı duruma düşerler. Gerçekten yakından bir gözlem, *büyük arazi sahipleriyle küçük kasaba tüccar-tefecilerinin faaliyetlerini yürütebileceklerini ve sosyal güvenlik sağlayan kurumlar gibi çalıştıkları sürece, muazzam kudretlerini devam ettirebileceklerini göstermektedir.*»⁸²⁷

İşte Türkiye'deki kapitalist gelişmeler, prekapitalist düzeni değişen ölçülerde ortadan kaldırmakla birlikte, yıktığı güvenlik kurumlarının yerine, yenilerini getirememiştir. Bu nedenle, tutucu güçler koalisyonu, bir yandan köylüyü insafsızca sömürürken, öte yandan ona bu güvenliği az çok sağladığı için, köylü çoğunluğu üzerindeki egemenliğini hâlâ sürdürebilmektedir. Tutucu partilerin köylerde oy çoğunluğunu sağlamasının temel nedeni, bu olsa gerektir.

Soruna, toplumsal değişme ve güvenlik açısından bakılınca, aydın-halk kopukluğu üzerine bina edilen birçok moda görüşler anlamsızlaşmaktadır. Aydın-halk kopukluğu, köylünün güvenliğini tutucu güçler koalisyonu çerçevesinde aramaktan kurtarılamayışının birçok sonucundan biridir. Büyük kooperatif çiftlikler ve devlet alım-satım kurumları, modern düzende köylünün güvenlik ihtiyacını tam sağlayınca, aydın-halk kopukluğu görünüşü ortadan kalkacaktır. Fakat bu düzen, oy çoğunluğuna dayanılarak nasıl değiştirilebilecektir? Sosyolojik araştırmalar, kapalı ekonomi şartlarındaki köylünün dahi, bir lokma, bir hırka zihniyetini terk edip yaşama düzeyinin yükselmesini istediğini göstermektedir. Fakat köylü, bunun nasıl gerçekleşeceğini bilmemekte, oyunu genellikle tutucu güçlerin etkisi altında kullanmaktadır. Mevcut güvenlik mekanizması işlediği sürece, köylünün oyuna sahip çıkması kolay olmayacağına benzemektedir. Çıkmaz bu noktada yatmakta ve «halka, gider doğruları söyleriz ve halkı iktidara getiririz» biçimindeki romantik halkçı, ya da popülist görüş ve eylemler hüsrana sonuçlanmaktadır. Köylüyü ve oyunu bağımlı kılan doğruları bilmeden, bağımlılık zincirlerini kırmaya yönelmeden soyut doğruları anlatmak pek fazla bir anlam taşımamaktadır.

Tutucu güçlerin oy üzerindeki egemenliği, yalnız, sağladıkları güvenlik mekanizmasından ileri gelmemektedir. Bu güçler, kurulu düzenin temsilcileri olarak, kendi çıkarlarına uygun görüş ve inançları toplum çoğunluğuna kabul ettirmişlerdir. Yüzyıllardan miras görüş ve inançlar, onların yararına işlemekte ve yığınlar, bu tutucu güçlerin ideolojik egemenliği altında bulunmaktadır. Din istismarcılığı ve köylere dağılmış çok sayıdaki din adamı, bu yolda etkili olmaktadır. 1968 seçimlerinde Konya gibi dindar bilinen bir ilde, bir Diyanet İşleri Başkanı'nın seçim kaybedişi, din faktörünün seçimlerde pek az etkili olduğu kanısını uyandırmıştır. Fakat, Konya'da bu ünlü din adamı, tutucu güçler safında değil, onlara karşı olarak seçimlere katılmıştır. Bu nedenle, Konya örneği, ünlü din adamı etketinin tek başına tutucu güçlere karşı seçim kazanmaya yetmediğini göstermekte, ama din faktörünün tutucu güçler hizmetindeki etki derecesini ortaya koyunamamaktadır. Sezebildiğimiz kadarıyla, din sömürücülüğü tutucu güçler elinde küçümsenmeyecek bir kozdur. İlerici siyasi güçler, bu planda tâvizkâr tutumlarıyla bir kazanç sağlayamadıkları halde, tutucu güçler, sayıları 100 bine yaklaşan din adamlarının aktif desteği ve propagandasıyla durumlarını kuvvetlendirebilmektedir. Bu inançları ki, kudretli çevrelerin büyük hassasiyetine rağmen, din sömürücülüğü teşvik görmektedir.

Bu ideolojik egemenlik çerçevesinde, köylü çoğunluğu yaşama düzeyinin iyileşmesini istemekle birlikte, bunun nasıl gerçekleştirileceğini seçememektedir. Yapılan çeşitli köy anketleri, köylü isteklerinin onların ekonomik ve toplumsal durumlarını pek az değiştirecek ve daha çok zengince köylülere yarar sağlayacak talepler olduğunu göstermektedir. Ancak büyük kapitalist çiftliklerin kurulduğu ve köylünün tam bir işçi statüsü kazandığı Yunusoğlu ve Sakız gibi köylerde, dertler az çok doğru teşhis edilebilmektedir. Bu tip köylerde, başlıca talep toprak reformudur. Toprağını yitirip, ırgatlaşan köylü, durumunun canı yapmak ve su getirmekle değil, toprağa kavuşmakla iyileşebileceğini anlarıştır. Öteki tip köylerde ise köylü talebi, açıklık kazanmış olmaktan uzaktır. Köyden çıkma genç araştırmacı Bahattin Akışit, bu durumu «yeni bir yabancılaşma» diye nitilemektedir. «Köye gidip köylülere «dertleriniz nedir?» diye soruyorsunuz, hemen her yerde ve herkesin söylediği aynı klişeleşmiş dertler: yol, su, cami, elektrik. Bakıyorsunuz, bunların değişmesi sonucu köyün toplumsal kutuplaşmasında hiç bir şey değişmeyecektir. Su ve cami için bu durum açıktır. Yol ve elektrige gelince: Köye endüstrileşme girmedikçe elektrik ne işe yarar? Yoldan da köyün çoğunluğu olan yoksulların kamyonları geçecek değil ya... Evet, bunlar da derttir, fakat ikinci derecedeki dertlerdir. İnsanların çoğu topraksızlıktan, işsizlikten geçim sıkıntısından ölüp giderken, dert olarak yolu, suyu ve camiye ileri sürüyorlar ki, bu apaçık bir yabancılaşmadır. Yabancılaşmanın nedeni ya köylülerin kendi kişisel dertleriyle ilgilenileceğinden umutlarını kesmeleridir, ya da klişe dertler onlara denetleme gücünü elinde tutanlar tarafından üstten

indirilerek öğretilmiştir. Elbette ki şu son yirini beş yılın politikacıları da, bu dertlerin başka yöne çekilmesinden sorumludurlar.»⁸²⁸ Tutucu güçler bu «yabancılaşmadan» yararlanmakta, yol, cami, su vb. sağlayarak, ya da sağlama vaadinde bulunarak, köylerin oylarını etkileyebilmektedirler.

Köylülerin 65 bin ufak ve dağıntık yerleşme biriminde, «tecrit olunmuş» biçimde yaşamaları, onların tutucu güçlerin etki alanında kalmalarını kolaylaştırmaktadır. Bu «inziva» ortamında, hacı hocanın da yardımıyla, tutucu güçler, köylüyü daha rahat etkileyebilmektedir. Yüzyıllar boyunca ezilen köylünün geleneksel güvensizliği de eklenince, ilerici güçlerin sözlerine köylünün kulak vermesi olanakları zayıflamaktadır. İlerici güçler, köylüye lâf yerine, toprak, araç vb. verebilme durumunda bulunabilseler, etkili olabileceklerdir, fakat yalnızca lâf etkisiz kalmaktadır.

Bunların dışında, para, seçim kazanmada önemli bir faktör sayılmaktadır. Tutucu güçlerin seçimlerde büyük paralar harcadıkları açıktır. Fakat seçimlerin kazanılmasında, para faktörünün sanıldığından çok daha az rol oynadığı kanısındayız. Şüphesiz parti örgütleri içinde yapılan aday yoklamalarında para önemli bir faktördür. Adayları seçecek parti delegelerine, yüksek paralar ve ziyafetler verebilenlerin ön seçimleri genellikle kazandıkları herkesçe bilinmektedir. Genel seçimler, para gücüyle parlamento üyeliği önceden garantilenince bir formaliteden ibaret kalmaktadır. Fakat az sayıdaki partiler düzeyinde bu ölçüde etkili olan paranın, milyonlarca seçmen düzeyinde etkisinin zayıflayacağı açıktır. Tutucular koalisyonu daha çok yukarıda sayılan nedenlerle, köylü üzerinde kurdukları denetleme gücü sayesinde oy çoğunluğunu toplayabilmekte ve oyları istediği yöne akıtılabilmektedir. Amerikalı araştırmacı F. N. Frey'in devlet kaynaklarından yararlanarak yaptığı büyük 1962 Köy Anketi sonuçlarına göre, köylerde erkeklerden yüzde 18'i ve kadınların yüzde 49'u bir siyasî partinin adını dahi söyleyemeyecek durumdadır. 1961 seçimlerinde AP'nin kazandığı köylerde bile, AP'nin adını bilenlerin oranı yüzde 45'tir. Bu durumu yorumlayan Prof. Kenan Bulutoğlu, oyları yöneten bir «kuvvetin» varlığını ileri sürmektedir. «Seçmenlerle seçim sandıkları arasında yer alan bu kuvvetin mahiyeti nedir? Nasıl örgütlenmiştir, malî gücü nedir? Oyunu kendi tercihi ile verecek durumda olmayanlara en çok hangi parti etki yapabilmektedir? Bu etkiyi yapabilmek için kullandığı örgüt (parti teşkilâtı dışında) nedir? Nurculuk işlek bir mekanizma haline sokulmuş mudur? Ağalığın, paranın, imam - hatip grubunun etkileri nedir? Bütün bunların rolünü istatistiklere dayanarak çıkarabilmek için daha başka anketler yapmak gereklidir. Ancak, bildiğimiz nokta, seçim sandıklarından çıkan oyların büyük bir kısmının seçmenlerin kendi tercihlerinin sonucu olmadığıdır. Bu sebepten Türkiye'de seçim kazanmayı millî iradenin pırlıtlı bir belirtisi saymak için, halk henüz gerekli siyasî bilinçlenme seviyesine gelmiş olmaktan uzaktır. Orta Doğu'nun başka ülkelerinde de, muhafazakâr kuvvetler, seçmenle sandık arasına soktukları, halkın bilinçlenmesini önleyen kuvvetler sayesinde, seçim üstüne seçim kazanmışlardır. Fakat bu zaferler, sözü geçen ülkeleri, sömürgecilikle savaşmak, adam başına millî geliri yükseltmek yolunda arpa boyu ilerletmemiştir.»⁸²⁹

Seçmenle sandık arasına giren bu «gizli kuvvetin» yeni bir güvenlik düzeni ortaya konmadığı için, tutucular koalisyonunun köylü çoğunluğu üzerinde kurduğu denetleme gücü olduğu açıktır. Yalnız Türkiye ve Orta Doğu'da değil, daha ileri bir gelişme düzeyindeki Güney Amerika ülkelerinde de, aynı durum görülmektedir. Bu ülkelerin çoğunda millî gelir, Türkiye'dekinden fazladır, şehirleşme ve nüfusun okuma yazma oranı daha yüksektir. İşçi sendikaları daha güçlüdür. En aşırısına kadar sol partiler uzun yıllar serbestçe faaliyet gösterebilmiştir. Batı'nın politik kurumları, XIX. yüzyıldan beri benimsenmiştir. Askeri darbelerle rağmen, bu politik kurumlara yaygın bir bağlılık vardır ve darbeciler dahi, genellikle bu kurumlara dönme amacını dile getirmektedirler. Ne var ki, Türkiye'den daha ileri gelişme düzeyinde bulunan bu ülkelerde seçimler birçok halde tutucu güçleri iktidara getirmektedir. Fransız siyasal bilimcisi Prof. Jaques Lambert, *Lâtin Amerika* adlı önemli inçe-

lemesinde, bu durumun nedenlerini araştırmıştır. Lambert'e göre, Batı politik kurumlarıyla serbest seçimlerin tutucu güçler yararında işleminin temel nedeni, tarundaki Casiquisme (ağalık) düzeninin, ortakçı köylüler ile küçük arazi sahiplerine sefalet şartları içinde de olsa, «nisbî bir güvenlik» sağlayarak bağımlı durumda tutmasıdır.⁸³⁰

Prof. Lambert, genel oyun aczini şöyle açıklamaktadır: «Genel oy, tarım eşrafına bağımlı köylüler sayesinde yöresel planda çoğunluklar sağlar ve millî planda önemli azınlıklar teşkil etme olanağını getirir.» Bu durumda «genel oyu, yalnız bir politik özgürlük değil, toplumsal bir ilerleme aracı olduğu inancıyla kabul ettirenler, onun geçmişin kalıntılarını temizlemekte geciktirici bir rol oynadığını görürler.»⁸³¹ Prof. Lambert'in vardığı sonuç şudur: «Genel oya dayanan politik demokrasi tek başına, ilkel toplulukları hızla değiştirmekte âciz kalmaktadır... O halde ağalar iktidarını sürdüren ilkel toplumsal yapılara, başta direnme gücünü artıran büyük arazi mülkiyeti (latifundios) olmak üzere cepbeden hücum gereklidir. Ama hükümetlerin bu dönüşümleri politik demokrasi kuralları çerçevesinde gerçekleştirebilmeleri çok güçtür. Biçimsel olarak bu kurallara en saygılı gözükten tedbirler, dâvanın çözülmesine ve geleceğin en güvenli biçimde hazırlanmasına en uygun düşen tedbirler değildir.»⁸³²

Prof. Duverger, daha da ileri giderek, az gelişmiş ülkelerde Batı politik kurumlarının tutucu güçleri kuvvetlendirdiğini ileri sürmektedir: «Modern usullerin görüntüsü altında, eski feodal otokrasi rejimleri işlemekte devam eder. Bu rejimleri yıkmaya yardımcı olmak şöyle dursun, demokratik usuller, onları maskeliyerek ömürlerini uzatır. Gerçekte çok partili (pluraliste) demokrasi, toplumun hayat seviyesinin yükselmesi ve sanayileşmenin tamamlanmasından sonra, XIX. ve XX. yüzyılda Batı'nın zengin ülkelerinde gelişmiştir.»⁸³³

ÖY DEPOSU GECEKONDULAR

Az gelişmiş ülkelerde Batı politik kurumlarının işleyişinin incelenmesi, ünlü siyasal bilimcileri bu ölçüde kötümser sonuçlara ulaştırmıştır. Fakat köy üzerindeki tutucular koalisyonu egemenliği kırılmasa bile, hızlı şehirleşmeyle durum düzeleceği ileri sürülebilir. Şehirleşmenin bağımlı oyları bağımsızlaştıracığı kabul edilebilir. Ama tarım yine de nüfus üstünlüğünü çok daha uzunca bir süre koruyacaktır. Sonra, şehirleşmeyle oylarda bağımsızlaşma birdenbire olmayacak, uzunca bir zamana ihtiyaç gösterecektir. Prof. Nermin Abadan, gecekondu sakinlerinin, «geniş ölçüde mensup oldukları il ya da ilçenin eğilimine göre oy vermekte» olduklarını yazmaktadır.⁸³⁴ Demek ki ırk, mezhep ayrımlarını da kapsayan yöresel politik etkiler, büyük şehire yerleştikten sonra da kısa sürede ortadan kalkmamaktadır. Bundan başka, kötü şartlarla da yaşasalar, köyden şehire geli, köylü kitlesi için birçok halde bir toplumsal yükselme yolu teşkil etmektedir. İstanbul gecekondu bölgelerinde incelemeler yapan Amerikalı C. W. M. Hart, bu durumu şöyle açıklamaktadır: «Gecekondu bölgelerinden tüyleri ürpererek geçen yüksek ve orta sınıf mensuplarına belki pek garip gelecek, fakat gecekondularda yaşayanların büyük bir ekseriyeti, buradaki hayatlarının köylerindeki hayatlarından çok daha iyi olduğuna inanırlar. 'Memleketinize dönmeyi ister misiniz?' sorusuna verilen cevapların yüzde 95'i şartsız 'Hayır'dır. Bu soru hemen ardından sorulan 'Niçin?' sorusuna verilen cevap da ekseriya, 'memlekette benim için bir şey yok'tur. Kardeşlerinin hâlâ köyde yaşamasına rağmen, şehre gelenler, her ne kadar şehirde ancak bir gecekonduya yaşamakta iseler de, kendilerini, geride bıraktıklarından daima daha iyi duruma erişmiş addederler.

Gecekondudaki hayatın, köydeki hayattan daha iyi olduğunu kabul edenlerin göstermiş oldukları sebepler çeşitlidir. Bununla beraber, esas itibariyle üç veya dört nokta etrafında toplanabilir. Erkekler, burada aldığımız para kâfi olmamakla beraber, gene de bir iş sahibiyiz derler. Kadınlar mektep imkânı çok olmamakla beraber ve mekteplerin üçlü bir

tedrisat yapmalarına rağmen, çocuklarımız hiç değilse okula gitme imkânı bulabiliyorlar, derler. Gene her iki grup da, burada elektrigimiz ve radyomuz var, köyde bunları bulmamız imkânsızdır, derler. Kadınların burada tarlada çalışma mecburiyeti de yoktur. Belki bir fabrika ya da evlerde çalışmak zorundadırlar ve kızların pek çoğu çeşitli işlerde çalışırlar, fakat kadınların büyük bir ekseriyeti şehirdeki en zor işlerin bile insanın belini büken tarla işinden daha kolay olduğuna inanırlar. Köylerde büyüüp, gecekondularda yaşayan kadınlar öyle bir şuurla idrâk etmişlerdir ki, fakirliğe, işsizliğe gecekondularda yaşamaya, belediye-nin kötü muamelesine ve gecekondular hayatının diğer bütün güçlüklerine rağmen, aileleri şehirde tutan en önemli ve kuvvetli faktörün bu faktör olduğundan şüphe edilebilir.»⁸³⁵

1962 yılında, Ankara gecekondularında inceleme yapan Amerikalı araştırmacı Granville H. Sewell de, benzer sonuca varmaktadır: «Yeni gecekondular 15 yıl önceki gecekondulardan temelli farklıydı. 1940'tan hemen sonraki yıllarda, Altındağ'da gözlemler yapanlar, halkın yoksulluğu ve evlerin kıfayetsizliği karşısında hayal kırıklığına uğramışlardı. Çocukların pek azı ayakkabı, büyüklerin ise çoğu kaba çarıklar giyiyorlardı. Evler, kırılıp dökülecekmiş hissin veren kulübeciklerdi. Bugün ise ortalama gelir çok daha yüksek görünmektedir. Ayakkabısı olmayanlara nadiren rastlanmakta ve evlerin büyük ekseriyeti briketle yapmakta, çatı kiremitle kaplanmaktadır.»⁸³⁶

Prof. İbrahim Yasa da, Ankara gecekondularında 1962 yılında aile reislerinin yıllık gelir ortalamasının 4632 lirayı bulduğunu hesaplamaktadır ki, bu köydekine göre, daha yüksek bir gelir düzeyini belirtmektedir.⁸³⁷ Gecekondular aile reislerinin yüzde 25'i önceden bilmedikleri iş ve zanaatları öğrenmişlerdir. Şoför, oto tamircisi, marangoz, terzi, duvarcı vb. olmuşlardır. Bu yeni işler onlar için toplumsal yükselme yolu teşkil etmiştir.⁸³⁸ Böyle bir psikoloji içinde, tutucu partilerin gecekonduların oylarını toplamaları güç olmamaktadır. Köylerdeki «yabancılaşma»ya benzer biçimde, yol, su, elektrik, okul vaatleri gecekonduların oylarını etkilemektedir. Şüphesiz bu durum geçicidir. Sayıları hızla çoğalan gecekondular sâkinleri, yarın bu kadar azla yetinmeyecekler ve artan güçlüklerle birlikte, tutucu siyasi partilerin karşısına dikileceklerdir. Fakat bu uyanış, zamana ihtiyaç göstermektedir.

Bundan başka, gecekondular bir «proleter deposu» sanılmamalıdır. Gecekondular da bir toplumsal farklılaşma içindedir. Prof. İbrahim Yasa'nın araştırmasına göre, gecekondular ailelerinin yüzde 17'sini küçük esnaf ve tüccar, yüzde 2'sini irat sahipleri ile çiftçi ve hayvancılar teşkil etmektedir. Esnaf ve tüccar gecekondularında «daha uyanık ve dinamik bir toplumsal tabaka» meydana getirmektedir. «Oranları oldukça büyük olan bu grup aile reisleri arasında, birkaç işi bir arada yürütenler, gecekonduların simsarları, küçük ve büyük çapta işadamları vardır. Genellikle şehir daha önce yerleşmiş olan ailelerden teşekkül eden bu grup, ekonomik-toplumsal bakımdan gecekondular topluluğunun üst tabakasıdır. Öbür tabakalara bakınca daha çok kararlılığa kavuşmuş, kazancı daha yüksektir. Şehir hayatına uyumda daha ileri bir merhaleye erişmiştir. Gecekondular meseleleriyle yakından ilgilenen, gerektiği zaman politikacılar tarafından aldatılan ve politikacıları aldatan bir gruptur.»⁸³⁹

Amerikalı Hart ise, gecekondularda toplumsal farklılaşmanın ev sahibi-kiracı arasında olduğunu ileri sürmektedir. «Gecekondularda esas sınıf farkı, kiracı ve ev sahibi arasındadır. Ev sahibi kanuna aykırı olarak yapılan bir evi yapan, yahut para vererek yaptıran, yahut satın alan bir kimsedir. Kiracı böyle bir evin bir odasını, ya da bütün evi kiralayan kişidir (aile olarak yahut tek başına kiralar). Tipik olarak ev sahibi fabrika işçisi olmamakla beraber, kızı, oğlu, ya da karısı fabrikada çalışabilirler. Buradaki hareket örneği (mobility pattern) aşîkârdır. Erkekler için (hiç olmazsa yaşlılar için) fabrika işçiliği, ev sahipliği (kanunsuz yapılmış bir ev dahi olsa), ona, yalnız, kira vermediği gibi, üstelik bir veya iki kiracı temin ederek gelir de sağlar. Eğer fabrikada çalışacak yetişkin oğlu veya kızı varsa, bu takdirde ailenin toplu geliri, aile reisini devamlı olarak bir işte çalışma külfetinden kurtarır ve aile reisine o zamana kadar arasında yapabildiği bazı işlere bütün gününü vermek imkânını sağlar. Bu duruma erişen bir şahıs, artık bütün vaktini, isterse en beğendiği kahvede geçirebilir, yahut

başka gecekondu inşaa eder, ya da mevcut gecekonduya bir iki oda ilâve ederek evine daha fazla kiracı almak imkânını arar. Böylece ayda, oda başına 80 TL ödeyen beş kiracı ve fabrikada 300 - 350 lira alan iki kızı olan bir şahsın aylık geliri, kira da östemediğine göre 1000 TL'nin üzerindedir. Bu gelir birçok küçük memurun, hattâ orta derecedeki bir memurun evine getirdiği aylık gelirden üstündür. Bu seviyeye erişmiş olan bir şahıs, gecekondu halkı arasında muvaffak olmuş bir şahıs addedilir.»⁸⁴⁰

Bu «gecekondu rantiyeleri» gibi, gecekondu maharetleriyle sıvırlan kişiler görülmektedir. Hart, «yeni nesil» dediği bu kişileri şöylece tanımlamaktadır: «Hünerlerini herhangi bir yerden kapmış olan bu kişiler öylesine ihtisaslaşmışlardır ki, kendi sahalarında âdeta birer expert olmuşlardır... İşte, gecekonduyunun iki arka odasını ufak çapta bir fabrika hâline getirmiş olan ve burada kendi icat ettiği bir usulle dikişsiz torbalar imâl eden adam, işte hurda iki otomobili kilo ile satın alıp parçalarından kendine işler bir otomobil imâl eden şahıs, işte dükkânlardaki mükemmel kaliteye eş plastik yağlıurluklar imâl ederek ucuz fiyatla satışı arzeden müteci Türkistan ailesi, işte ilk fırını Zeytinburnu'nda kuran ve hâlâ Zeytinburnu'nda olan ve bugün İstanbul'da modern fırınlar kuran müteşebbis, işte bahçesindeki bir kuyudan kendine ve kendinden başka 10 - 12 ailenin evine borularla su dağıtan adam. Şehrin sular idaresinin bir hususî mülk olan bu su sisteminden haberi dahi yoktur ve bu ailelerin evlerinde su mevcut iken diğerleri çeşmelerden su taşırlar.

Bütün bunlar arasında en şayan-ı dikkat olanı, kanunsuz inşaat yapımında ihtisaslaşmış olan ustalardır. Kanunun inşaat tipi, hususî bir teknik isteyen ve normal inşaat usullerinin bu yapımlara uydurulmasını icap ettiren, ayrıca gizli bina yapma san'atını da içine alan bir tip inşaattır.»⁸⁴¹

Bunlardan başka, «oy depoları» olan gecekondu, particilik, avantajlı bir meslek hâline gelmiş benzerdir. Particilik yoluyla zenginleşenler de, gecekondu sâkinlerinin üst grupları arasında sayılabilir. Bütün bu yükselen «gecekondu zenginleri»nin tutucu eğilimler göstermesi olanağı vardır.

En alt tabakada ise, işsizler, gizli işsiz niteliğindeki gezici satıcılar, geçici işlerde, ya da ufak atölyelerde paternalist şartlarda çalışan işçiler, çıraklar vb. yer almaktadır. Prof. İbrahim Yasa, ileriki yıllarda sayılarının daha da artacağını belirttiği bu gruba, alt proleter⁸⁴² adını vermektedir.* Bunların ortasında fabrika işçileri bulunmaktadır.

Gecekonduların ticaret, zanaat, ev sahipliği particilik vb. yollarıyla sıvırlan üst grubu ile alt grup arasındaki ilişkileri bilmiyoruz. Tutucu sayabileceğiniz üst grup, sayıca kalabalık alt grubu köylerdeki gibi denetimi altında tuttuğu sürece, gecekondu bilincine yavaş olabilecektir. Esasen öteki ülkelerde de «alt proleter»lerin davranışları genellikle olumsuzdur. Gecekondularda en kısa sürede tutucu çevrelerin etkisinden kurtulabilecek güç olarak, fabrika işçileri gözükmemektedir. Fakat bu uyanış dahi zaman alacağı benzerdir. Türk marksistleri, proletaryanın mevcut durumunu şöyle değerlendirmektedirler: «Türkiye proletaryasının hâlâ geniş ölçüde 'kendiliğinden sınıf' durumunda olduğu, 'kendisi için sınıf' olma yolunda ancak ilk adımları atmakta olduğu bir gerçektir. Türkiye'nin tarihinde hiç

* Ankara gibi memur şehirlerinde, gecekondu sâkinlerinin yüzde 14,5'ünü memurlar ve yüzde 15'ini odacı, bekçi, kapıcı gibi müstahdemler teşkil etmektedir. Prof. İbrahim Yasa «bademe ve kapıcı milleti» denilen grubu, şöyle değerlendirmektedir: «Bunların kulağı deliktir, bulunduğu ortamda, çalıştığı yerlerde olan bitenlerin farkındadır. Bir grup olarak özenti duygusu içinde yaşarlar. Memurların belirli davranış, yaşantı alışkanlıklarını benimsemiş çalışırlar. Bu grup, gecekondu topluluklarının orta tabakasından çok, şehrin memur tabakası ailelerinin özelemini duymaktadır. Grup, işçi gruplarına bakınca, toplumsal sorunlar hakkında daha bilinçli olmakla beraber, ilişkileri dolayısıyla birçok sorunların farkında değilmiş gibi hareket etme eğilimindedir. Toplumsal durum ve sorunlar karşısında tutumları, pasif ve 'adam sendecidir'.

Memur grubunu ise baremin alt basamaklarındaki küçük memurları teşkil etmektedir. Bu grup, öteki gecekondu sâkinlerinden «eğitim ve kültür düzeyinin yüksek olması» ve «yaşantı, görüş, değer ve alışkanlıkları» ile ayrılmaktadır.» (Prof. İ. Yasa, *Gecekondu topluluklarındaki işgücü çeşitleri ve ekonomik düzen*, İskân ve Şehircilik Derneği yayını, No.3, s.142)

bir zaman gerçek bir kapitalist gelişme görmemiş olması, feodal ilişkilerle bağdaştırılmağa çalışılan bağımlı, kısır bir kapitalist ekonomide proleterin yerinin iğretiliğini sanayi işçilerinin büyük çoğunluğunun köyle bağlarını sürdürmeleri ve işçinin yarı köylü vasfını muhafaza etmesi, şehirle köy arasındaki uçurumun derinliği, Türkiye proletaryasının bilinçlenmesini, kendisi için sınıf niteliğine bürünmesini geciktiren etkenler arasında zikredilebilir.»⁸⁴³

Bütün bu açıklamalarla Türk köy yapısı ve evrimini, gecekondü gerçeğini, yeterli olarak ortaya koyabildiğimiz iddiasında değiliz. Bu konularda henüz çok az bilgiye sahibiz. Fakat yukarıdaki açıklamalar, kitle oyunun bağımsız olmadığını, geniş ölçüde tutucu güçlerin ekonomik ve ideolojik etkisi altında bulunduğunu belirtmeye yeterlidir. Tutucu güçlerin oy üzerindeki egemenliği genel oya dayanan parlamenter sistemin, tutucu bir rejim hâline gelmesine yol açmaktadır. Kitle oyunun bağımlı durumdan kurtarılabilmesi için, radikal bir toprak reformu, millileştirmeler ve güvenlik sağlayıcı kurumlar gereklidir. Fakat genel oyun işbaşına getirdiği güçler, kitle oyunun bağımsızlığını sağlayacak reformların gerçekleştirilmesine en büyük engeli teşkil etmektedir. Bu çelişmenin nasıl çözüleceğini kestirmek kolay değildir.

SEÇİM KAZANMAKLA DA İŞ BİTMEZ

Demek ki, Türkiye’de genel oyun işleyişi, toplumsal yapı dolayısıyla, beklenen sonuçları vermekten çok uzaktır. Bu yapı, ilerici güçlerin tutucular koalisyonunun kitle üzerinde kurduğu demirperdeyi aşarak iktidara gelmesini güçleştirmektedir. Bu engel aşılsa bile, dâvâ bitmemektedir. Daha önce görmüş olduğunuz üzere Hindistan’da sosyalist iddialı kongre partisi, millî kurtuluş savaşını başarıya ulaştırmanın sağladığı büyük prestij sayesinde, ezici çoğunlukla üstüste iktidara gelmiştir. Fakat düzen değişikliğini öngören programın hiçbir maddesini hayata geçirememiştir. Tutucu güçler koalisyonu parti içine sızarak, parlamenter sistemin olanaklarından yararlanarak ve ekonomik kudretlerini harekete geçirerek, Nehru gibi prestijli bir lideri, ekonomik ve sosyal planda başarısızlığa mahkûm etmiştir. Ezici oy çoğunluğuna rağmen kitle desteği, pasif bir destek olmaktan ileriye gidememiştir. Böyle bir aktif kitle desteğinden yoksun kalan Hint yöneticileri, tutucular koalisyonunun kudreti karşısında şaşırmış, gerilemiş ve sonunda kitlelerin pasif desteği fazla bir anlam taşımadığından tutucu güçlere teslim olmuştur. Batıda da sosyalist partiler iktidara gelmişler ve hattâ çok uzunca süre iktidarda kalmışlardır. Fakat kapitalist düzenden sosyalist düzene geçilmesini öngören programlarını gerçekleştirememişlerdir. Ekonomik güç kapitalist sınıfın elinde kalmıştır. Bu güç sayesinde basın, çeşitli yollardan kanıuoyunu ve parlamenter etkillemeyi bilen ve yarattığı ekonomik sıkıntılarla iktidarlara tâvizlere sürükleyen ve gerileyen kapitalist sınıf, sosyalist hükümetlere rağmen egemenliğini sürdürmüştür. Bu yüzden Batı’da sosyalist iktidarlara, kapitalist düzen çerçevesinde, düzenin özüne dokunmayan birtakım sosyal reformlarla yetinmek ve programlarını rafa kaldırmak durumunda kalmışlardır. Demek ki, düzen değişikliği, iktidar elde edilse bile güç bir işdir. Kurulu düzenin egemen güçleri, ekonomik kudretlerinden ve özgürlüklerinden yararlanarak, düzen değişikliği iddialarını lâfta bırakabilmektedir. Hele düzen değişikliği iddiası toplumsal güçlerin kudretleri, direnme biçimleri ve bunların nasıl etkisiz kılınacağı yolunda kurnazca bir tahlile ve hazırlığa dayanmıyorsa, küçük aile işletmeleri kurmakla toprak reformunun gerçekleştirileceği sanılıyorsa, kapitalist bir çerçevede kooperatifçiliğin kolayca kapitalizmin aracı haline geleceği hesaplanmıyorsa, son yılların modası «halk şirketleri»nin kapitalizmi hızla geliştirme yolu olduğu bilinmiyorsa ve halk şirketleri ve kooperatifçiliği teşvik etmekle düzenin değiştirilebileceğine inanılıyorsa, bu iddialar çok çabuk hüsrana sonuculanmaya mahkûmdur. Böyle bir düzen değişikliği romantizmi, tutucu güçler orkestrasının harekete getireceği şiddetli bir basın kampanyasıyla dahi, eriyip gidebilir.

Bunun dışında, özgürlüğü ve sosyal adaleti amaç edindiği için titizlikle hağılı bulunduğumuz Anayasamız, bir yandan düzen değışikliğini öngörürken, öte yandan bu değışikliği güçleştirici bir durum yaratmaktadır. Anayasaya içten bağılılığımızın körü körüne dogmatik bir bağılılık olmaması için, bu durum görmezlikten gelinmemelidir. Arazi bedelinin gerçek değer üzerinden 10 yılda ödenmesini öngören Anayasa hükmü, ciddi bir toprak reformuna gerçekleştirme şanslarını çok azaltmıştır. Savunulması güç bir uygulamayı yerleştiren 89. madde, herhangi bir tutucu partiye engelleme yoluyla, hoşlanmadığı bütün devrimci tasarıların kanunlaşmasını önleme olanağını getirmiştir. Bugün tutucu iktidarların özgürlükleri kısma çabalarını boşa çıkararak, haklı bir itibar kazanan Anayasa Mahkemesi'nin devrimci bir iktidara ne ölçüde yardımcı olacağı belli değildir. Roosevelt, çöken kapitalist rejimi reformlarla kurtarma çabasında, Anayasa Mahkemesi tarafından engellenmiştir. Bizim Anayasa Mahkememiz de «gerçek değer», «ariyic değer» diye yorumlayarak Anayasa'nın gerçekleşme şansını azalttığı toprak reformu yolunu iyice daraltmıştır.

Bütün bunlar, politik sistemimize ve Anayasa'ya içten bağılılık psikolojisiyle, üzerinde düşünmeyi dahi reddettiğimiz gerçeklerdir. Fakat gerçeklere göz yummanın, hiç bir zaman başarıya götürmediği bellidir. En ufak şüphe yoktur ki, benzer şartlarda, çeşitli özgürlüklere yer veren çok partili politik sistem, bu özgürlükleri ortadan kaldıran sistemlerden kat kat üstündür. Tam bir demokrasi ve en geniş özgürlük peşindeki devrimcinin, daima özgürlükten yana olacağı açıktır. Esasen dâvanın özü politik biçim tartışmasını çok aşmaktadır. Dâvanın özü, ortaçağ kalıntılarının hâlâ ayakta kalmasını sağlayan, politik ve ekonomik bağımsızlığımızı dış güçlere ipotek eden, tam bir demokrasinin kurulmasını ve hızlı kalkınma yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşılmasını engelleyen tutucu güçler koalisyonu egemenliğinin tasfiyesidir. Bu da, iktidara şu ya da bu yoldan gelme sorunu olmaktan önce, örgütlü ve bilinçli halk desteğinin ekonomik bağımsızlık, demokrasi, özgürlük ve kalkınma yolunda seferber edilmesi demektir. İktidara götüren yollar ve politik sistem bu amaçları gerçekleştirmeye hizmet ettiği ölçüde geçerlidir. Bu konuda peşin fikirlilik ve dogmatizm, ilerici teşekkülleri, tutucular koalisyonuna hizmet etmek gibi bir duruma düşürebilir ve düşürmektedir.

Devrimci bir iktidarın karşılaştacağı önenlı konulardan biri de, bürokrasi sorunudur. Kapitalist kalkınma yolu dahi, her çeşit devlet müdahalesinin ve bürokrasinin gittikçe genişlemesine yol açmaktadır. Devletçi bir politika izlenince, bu genişleme daha büyük ölçülere varacaktır. Bürokrasi, tutuculuk, kırtasiyecilik ve halka destek olma yerine, halkın önüne engeller yığına demektir.* Bürokrasi, devrimci yönelişin hızını kesen, kalkınmanın güç sorunlarının çözülmesini daha da güçleştiren bir engel olabilir. Bu engelin aşılması için, halkın içinden gelen ve halkın nabzını elinde tutan devrimci bir partinin ve örgütlenmiş halk güçlerinin uyanıklığından ve kalkınma hamlesine öncülük etmesinden başka bir çare yeryüzünde şimdiye kadar bulunabilmiş değildir. Bürokrasi sorunu ancak, devrimci partinin başarısı ölçüsünde çözülebilecektir.

* Burada, sık sık düşölen bir yanlış belirtmek isteriz. Milliyetçi devrimcilere, çoğu devlet kademelerinden geldiği için bürokrat etiketini yapıştırmak moda olmuştur. Bürokratin başlıca özelliğı, tutuculuktur, gericiliktir ve düzen değışikliğine direnmedir. Başka bir deyişle, bürokrat devrimcinin karşıtıdır. Bu nedenle Atatürk ve arkadaşları harp okullarından çıkıp, devlet hizmetinde görev aldılar diye, bürokrat olmamışlardır. Harbiyede devrimciliğı benimsemişler ve devrim peşinde koşmuşlardır. Yani bürokrasiye ve bürokratlara karşı çıkmışlardır. Milliyetçi devrimcilerin, birçoğunun devlet hizmetinde bulunması, onları bürokrat diye damgalamayı halkı göstermez

Amerikalı Dr. Frank Tachau'nun 1963 mahalli seçimleriyle ilgili olarak yaptığı bir araştırmaya göre, AP adayları arasında devlet memurluğundan gelenler çok yüksek orandadır. Bu oran «bürokratların partisi» denilen CHP'de ise çok daha düşüktür. AP'de bu oran yüzde 75, TİP'de yüzde 40 ve CHP'de yüzde 59'dur.

Memur aday çokluğuna bakıp AP'ye «bürokratların partisi» demek ne kadar yanlışsa, milliyetçi devrimcilere bürokrat demek o ölçüde yanlıştır (Tachau, *Türkiye'de mahalli politikacılar, İskân ve Şehircilik Derneğı yayını: 3, Ankara 1966, s.103*)

V SONUÇ

Bizi, dünyada en kudretli ve ileri devlet olduğumuz geçmiş yüzyıllara kadar götüren bu incelemede, belirtmeye çalıştık ki, Türkiye'miz, çoktan kalkınmış, sanayileşmiş bir ülke hâline gelebilir ve çağdaş uygarlığın bugün ön saflarında yer alabilirdi. Böyle bir gelişmeyi emperyalizm engellemiştir. Emperyalizmin kol gezdiği bir ülkede, daha önce mümkün olan kapitalist kalkınma yolu tıkanmıştır. Emperyalizmin pençesinde gerçekleşen birtakım kapitalist gelişmeler, ülkenin kalkınmasına değil, daha çok sömürülmesine yaramıştır. Tarihi-miz gösteriniş ve ekonomi bilimi de doğrulamıştır ki, emperyalist hegemonyadan kurtulup bağımsız olarak kalkınma yolunu seçebilecek duruma gelmek, kalkınmanın ilk şartıdır. Ekonomik bağımsızlık bir duygusal istek değil, kalkınmanın gereğidir.

Kurtuluş Savaşı'yle bağımsız kalkınma olanağını bir ölçüde elde eden ülkemiz, ınillî bir kapitalizm kurarak, kalkınma ve ekonomik bağımsızlığı gerçekleştirmeyi denemiştir. Ne var ki, millî olması istenilen kapitalistler, fabrika kurmak yerine çıkarları gereği, Batı firmalarının komisyonculuğuna yönelmişler, hafif tüketim sanayii alanında kurulan tek tük fabrika, makina, yedek parça ve teknik bilgi bakımından Batı firmalarına bağlı kalmışlardır.

Politik bağımsızlık, ekonomik bağımsızlıkla tamamlanamamıştır. Daha sonraları yeniden «Tanzimat Batıcılığı»na dönmüş, yabancı sermaye ve borçlanmalarla kalkınma, bir kez daha denenmiştir. Türkiye, bugün «Amerikan tipi» dediğimiz bu kalkınma modelini izlemektedir. Kapitalist sınıfı geliştirmek ve güçlendirmek için devlet, yirmi yılı aşan bir süredir, iç ve dış kaynaklardan milyarlarca lirayı özel müteşebbislere akıtmaktadır, devletin yetiştirdiği nüühendisler, yöneticiler, kapitalistlerin hizmetine kaydırılmaktadır. Yabancı firmalar, teknik bilgi ve sermayeleriyle yerli kapitalistlerin yardımına çağırılmıştır. Devlet, geniş vergi kaçakçılığına ve ithâl yasakları sayesinde gerçekleştirilen «vurgun» kârlarına göz yummaktadır.

Yirmi yıllık bir denemeden sonra, bu kalkınma yolunun bizi nereye getirdiğinin bilançosunu yapmak gereklidir. Akıtılan milyarlarca rağmen, sanayileşme gerçekleştirilememiştir. Kurulan sanayi, İnönü'nün deyimiyle, «sunî tekel» istidadı gösteren köksüz bir «paketleme» ve «montaj» gösterisinden ibaret kalmış ve yüksek gelir gruplarının lüks tüketim ihtiyacını karşılamaya yönelmiştir. Makina, teçhizat, yedek parça, hammadde, teknik bilgi ve hattâ işletmecisiyle dışarıya bağlı olup, yabancı firmalarla ortak ya da «müteahhit» olarak işbirliğine dayanan bu sanayi, ihracat yapmadığı gibi, ithalât ihtiyacını geniş ölçüde artırmıştır. Toplam ihracat geliri, hemen her şeyi dışarıdan gelen bu lüks tüketim sanayiinin işletme ihtiyacını karşılamaya dahi yetmemektedir! Borçlanma olanaklarının azalması, bu tip sanayi in iflâsı anlamına gelecektir.

İmtiyazlı bir pazarda, devletin milyarlarca liralık desteğiyle zenginleşen ve milli gelirin üçte birine yakın bir kısmını alan bu kapitalist sınıf, yatırımcı değildir. Yatırım fonlarını, lüks tüketim yolunda israf etmektedir. Bir mutlu azınlığın lüks ve israfı ile geniş kitlenin sefaleti çatışmaktadır. Toplumsal sorunlar,* çözülmek yerine günden güne kötüye gitmektedir: Tarım ülkesi Türkiye kendini besleyememektedir. Gecekondular çıg gibi büyümektedir. İşsizlik artmaktadır. Okuma yazma bilmeyen cahil kişilerin sayısı yıldan yıla yükselmektedir. Borçlar gittikçe ağırlaşmaktadır. Ortakçı, ırgat ve küçük işletme sahibi köylünün geçim sıkıntısı dayanılmaz ölçülere ulaşırken, beyler, ağalar, şeyhler egemenliğinde kölelik düzeninin kalıntıları yaşamaktadır. Kapitalist sınıf, ağalar, şeyhler, beyler ve tefecilerle birlikte, ağırlaşan sorunları çözmek için gerekli reformlara karşı çıkmaktadır. Parazit nitelikteki bir tutucular koalisyonu, kalkınma, sosyal adalet, demokrasi ve bağımsızlık yollarını tıkamaktadır.

Bütün ülkelerin hızlı kalkınma yarışı içinde bulunduğu çağımızda, bu ters gidişe «dur» demek gereklidir. Bu gidişe ne kadar önce son verilirse, Türkiye için o kadar iyidir.

Ülkemizin bugünkü gelişme aşamasında, milliyetçi devrimciler bir kez daha ön planda rol oynamaya aday gözükmektedir. Tanzimatla birlikte, ülkenin yarı sömürge durumuna düşmesinden beri, bağımsız ve uygar bir vatan kurmak için milliyetçi devrimciler ön safta mücadele vermişler, kahramanlık örnekleri göstermişlerdir. Fakat bağımsız ve uygar Türkiye ülküsüne hâlâ ulaşabilmiş değiliz, daha acısı, bugün böyle bir yolda değiliz. Tarihsel şartların elverişsizliğinin bunda payı büyüktür. Yalnız milliyetçi devrimcilerin yanılgılarının ve yanlışlarının da, ters gidişe yol açtığını hatırlamalıyız. Yeni yanılgılara düşmemek ve geçmiş yanılgılardan gereken dersi almak için, ekonomik ve toplumsal tarihimizi iyi öğrenmeliyiz.

Milliyetçi devrimciler, daima bir halk özlemi taşınışlar, «Halka Doğru» ve «Halkçılık» hareketlerini başlatmışlardır. Fakat bu özlem, tutucular koalisyonunun kitle üzerinde kurduğu demirperde, bir türlü tam aşılamadığı için gerçekleştirememiştir. Başarılan devrimler, kitlelerin yaşantısında önemli değişiklikler yaratamamıştır. Tutucu güçler engeli kırılıp, geniş kitleye ulaşamayınca, milliyetçi-devrimci hareket az çok boşlukta kalmış ve boşluğu tutucu güçler doldurmuştur. Girişilen kalkınma çabaları, tutucular koalisyonunu güçlendirmiştir. Bugün, halkçılığı tam gerçekleştirmek, işçisiyle, köylüsüyle halkı gerçekten iktidara getirmek ve halk içinde erimek söz konusudur. Esasen, bilinçli ve örgütlü aktif halk desteği en kısa sürede sağlanamadıkça, tutucu güçler koalisyonunun dış müttefikleriyle birlikte kurdukları engeli aşabilmek hayaldir. Bunu başaramayanlar, boşlukta kalmaya ve giderek tutucu güçlere teslim olmaya mahkûmdurlar.*

Milliyetçi-devrimcilerin halkçılık gibi başka bir özlemi, çağdaş uygarlığa ulaşmak olmuştur. Batılılaşma, çağdaş uygarlığa erişme anlamında kullanılmıştır. Fakat çağdaş uygarlığa hangi yoldan varılacağına tesbitinde, büyük yanılgılar ve güçlüklerle karşılaşmıştır. Tanzimat Batıcılığı'ndan, Menderes Batıcılığı'na sürüklenilmiştir. Ülkeyi Batılılaştırmak şöyle dursun, sömürgeleştiren bu tip Batıcılığa karşı çıkan Namık Kemal ve Ziya Gökalp gibi büyük ve değerli vatanseverler, çağdaş uygarlığa ulaşma ve kalkınma dâvasının, bir düzen değişikliği dâvası olduğunu yeteri kadar açıklıkla göremedikleri için, «Batı'dan ne alalım, ne almayalım» tartışmaları arasında bocalamışlardır. Bu fikir karışıklığı içinde çağdaş uygarlığa ulaşma yolunu, büyük bir sezişle, Atatürk ortaya koymuştur. Atatürkçü tez kısaca şudur: Batılılaşabilmek için, önce bağımsızlığın elde edilmesi ve bağımsız kalkınma olanağına kavuşulması şarttır. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra bu yolda ikinci bir

*Devrimciler, millet çoğunluğuna yani halka dayanmayı, devrimlerin başarısı için şart sayan Mustafa Kemal'in şu sözlerini hatırlamalıdır: «Bu milletin ekseriyeti bizimle olursa fırka deyiniz, ne dersiniz deyiniz, yürümek mümkündür. Ekseriyet beraber değilse, grup deyiniz, heyet deyiniz, buna istinaden inkılâba muvaffakiyet mümkün olamaz.» (İ. Arar, *Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı, Ulus, 24 Kasım 1968*).

savaş, kapitülasyonların ve imtiyazlı yabancı sermayenin tasfiyesinde verilmiştir. Bağımsızlık elde edilince, yapılacak iş, devrimler yoluyla bir düzen değişikliğinin gerçekleştirilmesidir. Batılılaşma, batının uydusu olmakla değil, içeride devrimler yoluyla düzeni değiştirmek suretiyle mümkündür. Saltanatın ve hilâfetin kaldırılması, dogmaları reddederek, akla ve bilime dayanan layık bir dünya görüşünün getirilmesi, bu görüşün eğitim sistemine egemen kılınışı ve bu anlayışın gerektirdiği çeşitli kurumların kurulması, eski düzeni yıkıp yeni bir düzen getirme yolunda atılmış devrimci adımlardır. Ne var ki, devrimler eski düzenin temellerini tamamen yıkamamış, köklü bir toprak reformuyla, ortaçağ kalıntısı güçler tasfiye edilememiştir. Toprak reformunu gerçekleştirme çabaları, tutucu güçler koalisyonu engeli önünde takılıp kalmıştır. Ama bu, Atatürk'ün büyük sezisinin ve Kemalist tezin doğruluğunu ve bugün için de geçerli olduğu gerçeğini değiştiremez.

Kemalist tez, «bağımsızlık içinde toplumsal devrimler yoluyla çağdaş uygarlığa ulaşmak» biçiminde özetlenebilir. Türkiye'mizin içinde bulunduğu şartlarda hızla kalkınması ve çağdaş uygarlık düzeyine bir an önce ulaşması için tek çare olarak gördüğümüz «millî devrimci kalkınma yolu» Kemalist tezin temele indirilmesi ve böylece Atatürk devrimlerinin devanı ettirilmesinden başka bir şey değildir.

Millî devrimci kalkınma yöntemiyle, ülkemizin 15 - 20 yıl içinde kalkınması, tam bağımsızlığını sağlaması ve çağdaş uygarlık düzeyindeki şerefli yerini alması mümkündür. Yalnız bunun için gerçekten devrimci olmak, «idare-i maslahatçılık»tan kesinlikle kaçmak ve dış destekli tutucu güçler koalisyonunun sayısız tuzaklarını boşa çıkartmak gereklidir. Atatürk'ün, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından hemen sonra söylediği şu sözler, devrimcinin kulağına küpe olmalıdır: «İnkılâbın kanunu, mevcut kanunların fevkindedir. Bizi öldürmedikçe, bizim kafalarımızdaki cereyanı boğmadıkça başladığımız inkılâp ve teceddüt bir an bile durmayacaktır. Bizden sonraki devirlerde de, böyle olacaktır.»

«Herkesi memnun edelim dersek, mümkün olsun, hepsi memnun olsun, ama biz maksadı temin etmiş olmayız. İdare-i maslahatçılar esaslı inkılâp yapamaz. Bugünkü sefalet ve rezalet içinde, esasen kimseyi memnun etmeğe imkân yoktur. Memleket mamur, millet zengin olduğu zaman herkes memnun olur.»⁸⁴⁴

NOTLAR

BİRİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

- 1 Devlet Bakanı Seyfi Öztürk, *Cumhuriyet* gazetesi, 12 Kasım 1967.
- 2 Ahmet Emin Yalman, *Turkey in The World War*, Yale University press, s. 9 ve 12.
- 3 Behice Boran, *Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet*, Yön dergisi, sayı: 51.
- 4 H. Carrere d'Encausse et Stuart Schram, *Le Marxisme et l'Asie*, Paris 1965, s. 14.
- 5 Marx, *Kapital*'in üçüncü cildinde Çin ve Hindistan'dan söz ederek şöyle demektedir: «Burada üretim tarzının esas temelini, küçük çapta tarını ile el sanatlarının birliği teşkil etmektedir. Hindistan'da buna arazinin ortak mülkiyetine dayanan köy toplulukları biçimini de eklemek gerekir.» (*Kapital*, cilt: III, bölüm: 20).
- 6 K. Marx, *Kapital*, cilt: 1, kitap: 3, Ankara 1966, s. 81.
- 7 y. a. g. e., s. 82.
- 8 K. Marx, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri*, Ankara 1967, s. 84.
- 9 y.a.g.e., s. 36.
- 10 Marx, 25 Haziran 1853, *New York Daily Tribune*, zikreden: K. Marx and Engels on colonialism, Moskova, s. 36.
- 11 K. Marx, *Les Consequences de la Domination Anglaise en Inde*, zikreden: Carrere d'Encausse, *Le Marxisme et l'Asie*, Paris 1965, s. 143.
- 12 Müslüman toplumlar hakkındaki araştırmasıyla tanınan sosyolog Maxime Rodinson, bu konuda özetle şunları söylemektedir: Asya Üretim Tarzı'nı Godelier'nin yaptığı gibi, hemen hemen evrensel bir toplumsal kuruluş görmek ve onu ilkel topluluktan türeyen ilk sınıflı toplum saymak ve öteki kuruluşların ondan türediğini ileri sürmek tamamen yanlıştır. Marx'ın otarşik topluluk diye tanımladığı üretim tarzı, en ilkel üretim biçimi olarak, dünya ça-

pında mevcuttur. Buna, Doğu ya da Asya etiketini eklemeye sebep yoktur. Bu üretim tarzına meselâ «Kamucu (communautaire) ilkel üretim tarzı» adı verilebilir.

Bu tip üretim tarzı, üretimi fazlasının bir kısmının bir üst topluluk tarafından alınması dolayısıyla ayrı bir toplumsal kuruluş sayılmaktadır. Fakat bu, çok yaygın bir durumdur. Şöyle ki, kamucu ilkel üretim tarzı, üst bir topluluk tarafından sömürülen tek topluluk tipi değildir. Kadim ve Cermen üretim tarzlarıyla, esasta bir iç sömürü olmadan, az çok devlet yapısında bir üst topluluk tarafından sömürülebilmektedir. Modern tarih ve etnoloji, farklı ilkel üretim tarzlarıyla ayırdolunan toplumsal kuruluşların birbirlerini izlemesine dayanan bir düşünceyi yalanlamaktadır. Gerçekte, toprağın özel mülkiyeti, az çok belirli bir biçimde, ilkel topluluklarda görülmektedir ve topluluğun bir üst topluluk tarafından sömürülmesi ile bu tip mülkiyet biçimi arasında herhangi bir bağlantı yoktur. Tarihin tanıdığı ilk devletlerden en basit tipte çağdaş devletlere kadar, devletler, toplulukların üretim fazlasının sömürülmesine dayanmaktadır. Bu topluluklarda, özel mülkiyet ile topluluğun hakları, son derece çeşitli biçimlerde bağdaştırılmaktadır. Roma hukukunun mutlak özel mülkiyet kavramı çok enderdir, hattâ yoktur. Her yerde, aile, soy, dinsel ve politik otoriteler gibi çeşitli toplulukların top- rak ve ürünleri üzerindeki birçok haklarının çeşitliliği ve hiyerarşisi görülmektedir.

Kapitalizmden önce, dünya ölçüsünde bir bakış açısından, insanlığın başlangıcında tek biçim olarak varsayılan kamucu ilkel üretim tarzından

sonra, sömürü yapısına sahip son derece çeşitli üretim tarzları gelmektedir. Bunların bazılarında bir topluluk, öbür topluluğu, bağımsızlığına, uygarlığına, ve otarşik karakterine dokunmadan sömürebilir. Ötekilerde bireyler, birey olarak, üst topluluğun veya «sınıf»ın üyeleri veya bütünüyle bu üst topluluk tarafından sömürölmektedir. Burada, köleler, özel serfler, ya da kamu serfleri söz konusudur. Belli bir bölgede, bir ölçüde uyarlı bağlar oluşursa, bölge ölçüsünde ekonomik sistemden söz edilebilir. Genellikle bu sistemler, farklı ölçüler ve farklı bağdaşımrlarla çeşitli üretim tarzlarını dizilemekte veya yan yana barındırmaktadır. Bunların sınıflandırılması çok güçtür. Bu çeşitli ekonomik sistemlerin karşılığı olan toplumsal kuruluşlar söz konusu edilince çok sınırlı kalmakla birlikte, bunlar yalnızca bölge çapında geçerli olabilecektir. Ancak çok yüksek bir genelleme düzeyinde, yani çok az spesifik bir düzeyde ortak noktalar bulunabilecektir. Belli bir sistende bir üretim tarzının belirgin hâkimiyeti (Klasik Yunanda kölelik, Ortaçağ Batı Avrupasında servaj gibi), ancak, bu sisteme ve onun karşılığı olan sosyo-ekonomik kuruluşa açık bir özellik verecektir. Fakat yine de, sistem ve kuruluş düzeyinde, ikinci derecedeki ekonomik (meselâ ticaretin gelişmesi gibi) ve kültürel çizgiler hesaba katılmalıdır.

Rodinson, bu düşüncelerle, kapitalizm öncesi için şöyle bir sınıflandırmayı öngörmektedir: Üretim tarzı düzeyinde bunların hepsi, sömürüye dayanan üretim tarzlarıdır; kanucu ya da bireyci olabilirler. Yâni «sömürüye dayanan kanucu ya da bireyci üretim tarzı» denilebilir. Bu üretim tarzlarının egemen olduğu ekonomik sistemlere, «prekapitalist sömürü sistemleri» demek uygun düşecektir. Prekapitalist sömürü sistemleri de, kamucu (ya da bireyci) karakterinin egemenliğine göre ayrılabilir. Klasik Yunan ve Ortaçağ Batı Avrupası gibi özel durumlar için ise, «kölecilik»

ve «feodalizm» yerine, «köleciliğin (ya da serflığın) egemen olduğu sistemler» denilmesi daha isabetli sayılabilir. Bu sistemlerin karşılığı olan sosyo ekonomik kuruluşlar, sömürü temeline dayanan prekapitalist kuruluşlar adını alacaktır. Bu kuruluşlar, coğrafi sıfatlarla, ya da -şehir hayatı ve ticaretin rolü de dahil- herhangi bir unsurun ağır basmasıyla belirlenebilecektir (M. Rodinson, *İslam et Capitalisme*, Paris 1966, s. 73 - 81).

13 K. Marx, zikreden: Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu* İstanbul 1967, s. 4.

14 Prof. Hasan Reşit Tankut, *Köylerimiz*, 1939, s. 9.

15 Prof. Ömer Lütfi Barkan, *XVI. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'nin Geçirdiği İktisadi Buhranın Sosyal Yapı Üzerindeki Tesirleri, İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri*, İstanbul, 1963, s. 20.

16 H. R. Tankut, *Köylerimiz*, 1939, s. 12 - 13.

17 Doç. Dr. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbent Teşkilâtı*, İstanbul, 1967, s. 12 (Bu inceleme, ne ölçüde mükemmel bir ticaret şebekesinin kurulduğunu ortaya koymaktadır).

18 y.a.g.e. s. 26

19 y.a.g.e. s. 28

20 H. R. Tankut, *Köylerimiz*, 1939, s. 18.

21 y.a.g.e. s. 12 - 13.

22 Hayat Tarih Mecmuası, Mart 1965, s. 94.

23 H. R. Tankut, *Köylerimiz*, 1939, s. 18.

24 W. Heyd, *Histoire du Commerce de Levant au Moyen-âge*, Zikreden: Sabri Ülgener, *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*, İstanbul 1951, s. 133.

25 Prof. Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İhtimai Tarihi*, Ankara 1959, s. 387 ve s. 412.

26 Barkan, *İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri*, İstanbul 1963, s. 31.

27 y.a.g.e. s. 17.

28 Hayat Tarih Mecmuası, Mart 1965, s. 92 - 95.

29 Barkan, *Osmanlı İmparatorluğunda Çiftçi Sınıflarının Hukukî Statüsü*, zikreden: Divitçioğlu, *Asya Üretim tarzı*, s. 58.

30 Barkan, «*Türk Toprak Hukuku Tarihine*

- de Tanzimat», *Tanzimat* 1940, s. 328.
- 31 Hadiye Tuncer, *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Kanunları*, Ankara 1965.
- 32 İsmail Hüsrev Tokm, *Türkiye'de Köy İktisadiyatı*, İstanbul 1934, s. 160 - 162.
- 33 Prof. Mustafa Akdağ, *Celâli İsyanları*, Ankara 1963, s. 40 - 43.
- 34 K. Marx, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri*, Ankara 1967, s. 117.
- 35 Herbert Heaton, *Histoire Economique de l'Europe*, Paris 1952, s. 134 - 145.
- 36 M. Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İdari Tarih*, cilt: 1, s. 429.
- 37 y.a.g.e., s. 429.
- 38 Hadiye Tuncer, *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Kanunları*, Ankara 1965.
- 39 M. Akdağ, *Celâli İsyanları*, s. 115.
- 40 Ö. L. Barkan, *İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri Konferansı*, İstanbul 1963, s. 27 ve 29.
- 41 K. Marx, *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Şekilleri*, Ankara 1967, s. 147.
- 42 S. Dıvıçioğlu, *Asya Üretim Tarzı*, İstanbul 1967, s. 73.
- 43 M. Akdağ, *Celâli İsyanları*, s. 37 - 39.
- 44 Sabri F. Ülgener, *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*, İstanbul 1951, s. 144.
- 45 Akdağ, *Celâli İsyanları*, s. 39.
- 46 Ö. L. Barkan, *İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri Konferansı*, İstanbul 1963, s. 28.
- 47 Adnan Giz, *XVII. Yüzyılda İstanbul Şehrinde Sanayi Durumu*, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Temmuz 1967.
- 48 Sabri Ülgener, *İktisadi İnhitat Tarihimizin Ahlak ve Zihniyet Meseleleri*, İstanbul 1951, s. 111.
- 49 Zikreden: Yves Lacoste, *Géographie du Sous-développement*, Paris 1965, s. 215 - 216.
- 50 Herbert Heaton, *Histoire Economique de l'Europe*, Paris 1952, s. 71.
- 51 Meselâ bakınız, Yves Lacoste, *Géographie du Sous-développement*, Paris 1965, s. 229.
- 52 Toynbee, *A Study of History*, zikreden: Prof. Mümtaz Turhan, *Garplılaşmanın Neresindeyiz?* İstanbul 1961, s. 36.
- 53 Paul Baran, *The Political Economy of Growth*, New York 1960, s. 138.
- 54 *Kapital*, cilt: 1, kitap 5, Ankara 1967, s. 207 - 224.
- 55 Niyazi Berkes, *Yön dergisi*, 21 Ekim 1966.
- 56 Paul Baran *The Political Economy of Growth*, s. 140.
- 57 Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Londra 1965, s. 29.
- 58 y.a.g.e., s. 28.
- 59 H. R. Tankut, *Köylerimiz*, 1939, s. 22.
- 60 Ö. L. Barkan, *İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri Konferansı*, İstanbul 1963, s. 23.
- 61 Maurice Dobb, *Studies in the Development of Capitalism*, Londra 1946, s. 120.
- 62 H. R. Tankut, *Köylerimiz*, 1939, s. 22.
- 63 Necdet Tunçbilek, *İç Anadolu'nun Ekonomisi Hangi İstikamette Geliştirilmelidir*, İstanbul 1962, s. 9.
- 64 Necdet Tunçbilek, *Türkiye İskân Coğrafyası*, İstanbul 1967, s. 20.
- 65 y.a.g.e., s. 18.
- 66 Ö. L. Barkan, *İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri Konferansı*, İstanbul 1963, s. 35.
- 67 Tankut, *Köylerimiz*, 1939, s. 22 - 65.
- 68 İ. H. Uzunçarşılıoğlu, *Alemdar Mustafa Paşa*, İstanbul 1942, s. 5 - 7.
- 69 y.a.g.e. s. 3 - 4.
- 70 Tirsinikli ve Alemdar Paşa hakkında bilgiler, Prof. Uzunçarşılıoğlu'nun yukarıda adı geçen eserinden derlenmiştir.
- 71 Cengiz Ulusay, *XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, cilt: II, İstanbul 1955, s. XV.
- 72 Niyazi Berkes, *Az gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri*, Yön, 21 Ekim 1966 ve 18 Kasım 1966.
- 73 K. Marx, *Türkiye Üzerine*, İstanbul 1966, s. 137.
- 74 y.a.g.e., s. 17.
- 75 M. Belin, *Türkiye İktisadi Tarihi*, İstanbul 1931, Çeviren: M. Ziya, s. 184.
- 76 y.a.g.e., s. 254.
- 77 Enver Ziya Karal, *Tanzimat*, İstanbul 1940, s. 24.
- 78 Enver Ziya Karal, *Selim III.'ün Hatları*, Ankara 1946, s. 144.
- 79 B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Londra 1966, s. 449.

- 80 Erdoğan Başar, *Feodal İmparatorluktan Bir Yarı-sömürge Hâline Geçiş Süreci*, Sosyal Adalet dergisi, Aralık 1964.
- 81 Thomas C. Smith, *Political Change and Industrial Development in Japan*, zikreden: P. Baran, *The Political Economy of Growth*, New York 1960, s. 152.
- 82 W. Eberhard, *Uzak Doğu Tarihi*, Ankara 1957, s. 166.
- 83 y.a.g.e., s. 177 - 178.
- 84 E. H. Norman, *Japan's Emergence as a Modern State*, New York 1946, s. 17.
- 85 Ignacy Sachs, *Patterns of Public Sector in Underdeveloped Economies*, Londra 1964, s. 83.
- 86 Kohachiro Takahashi, *La Place de la Révolution de Meiji dans l'histoire agraire du Japon*, Revue Historique (Ekim, Kasım 1953), s. 248, zikreden: Paul Baran, *The Political Economy*, s. 154.
- 87 y.a.g.e. s. 154.
- 88 y.a.g.e. s. 155.
- 89 y.a.g.e. s. 155.
- 90 Ignacy Sachs, *Patterns of Public Sector in Underdeveloped Economies*, Londra 1964, s. 84.
- 91 Thomas C. Smith, *Political Change and Industrial development in Japan: Government Enterprise, 1868 - 1880*, California 1955, bölüm: 5, zikreden: Paul Baran, y.a.g.e. s. 156.
- 92 G. A. Allen, *A Short Economic History of Japan*, Londra 1950, s. 30.
- 93 E. H. Norman, *Japan's Emergence as a Modern State*, New York 1946, s. 47.
- 94 A. H. Hanson, *Public Enterprise and Economic Development*, Londra 1959, s. 122 - 123, zikreden: I. Sachs, y.a.g.e. s. 92. Japon kalkınmasının bilançosu, Sachs'ın değerlendirmelerine dayanarak hazırlanmıştır (s. 81 - 105).
- 95 I. Sachs, y. a. g. e. s. 82 - 105.
- 96 Rostow'un bu görüşlerini eleştiren İngiliz iktisatçısı Joan Robinson, bu tezin Meiji devrimine uygun düşünmekle beraber, Çin'in tepkisinin neden 1949'a kadar beklediğini açıklamadığını söylemektedir. Bundan başka, Japonya, kapitalizmin baskısına, kapitalizmi benimseyerek karşı koymayı denemekteydi. Bu tepki kapitalizmin yayılışını açıklayabilir, fakat onun kökenlerini açıklamaz. «Sanayi İhtilâlini, İngiltere'nin van Tromp tarafından küçük düşürülmesine bağlamak, çok aşırı bir görüştür» (J. Robinson, *Economic Philosophy*, Londra 1962, s. 109). Rostow'un görüşlerinin eleştirisi için bakınız, Özer Ozankaya, *İktisadi Gelişmenin Safhaları*, SBF Dergisi, Haziran 1965.
- 97 Herbert Heaton, *Histoire Economique de l'Europe*, Paris 1952, s. 41 - 65 ve s. 138 - 143.
- 98 *On Colonialism*, Moskova, s. 233.
- 99 Ahmet Emin Yalman, *Turkey in the World War*, Yale University Press, 1930, s. 24.
- 100 Y. K. Tengirşenk, «Harici Ticaret Siyaseti», *Tanzimat*, 1940, s. 319.
- 101 *The Hummelaver memorandum*. Zikreden: Y. K. Tengirşenk, *Tanzimat*, 1940, s. 314.
- 102 Prof. Ömer Celâl Sarç, «Tanzimat ve Sanayimiz», *Tanzimat* 1940, s. 423 - 440.
- 103 İsmail Hüsrev, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, Ankara 1934, s. 114.
- 104 y.a.g.e. s. 115.
- 105 Mehmet Zeki Pakalın, *Tanzimat'ın Maliye Nâzırları*, İstanbul, cilt: 2, s. 144.
- 106 Ömer Celâl Sarç, «Tanzimat ve Sanayimiz», *Tanzimat*, İstanbul 1940, s. 428, s. 429, s. 430, s. 436 ve s. 437.
- 107 Ali Rıza Seyfi, *İmparatorluk Devrinde Sanayileşme Komedi*, Cumhuriyet gazetesi, 31 Temmuz - 5 Ağustos 1939.
- 108 *Canlı Tarihler: VIII, Operatör Cemil Paşa Hatıraları*, İstanbul 1945, s. 161.
- 109 Dr. İlhami Masar, *40 Yıl Önceki Değirmencililiğimiz*, Barış Dünyası dergisi, sayı: 68.
- 110 Mısır konusundaki bilgiler, Maxime Rodinson, *Islam et Capitalisme*, s. 134 - 143 ve Enver Abdülmalik, *Egypte, Société Militaire*, Paris 1962, s. 20'den derlenmiştir.
- 111 *Lord Stratford'ın Türkiye Hatıraları*, İş Bankası yayını 1959, s. 102 ve s. 99.
- 112 y.a.g.e. s. 190.
- 113 y.a.g.e. s. 196.
- 114 Joan Haslip, *Bilinmeyen Taraflarıyla Ab-*

- dülhamit*, İstanbul 1964, s. 95.
- 115 Zikreden: Namık Kemal, İbret, sayı: 46. *Yeni Osmanlılar, Tanzimat* s. 782.
- 116 y.a.g.e. s. 781.
- 117 Zikreden: Y. K. Tengirşenk, *Tanzimat*, s. 312.
- 118 *Söylev ve Demeçler*, cilt: I, s. 199.
- 119 *Lord Stratford'ın Türkiye Hatıraları*, İş Bankası yayını 1959, s. 117.
- 120 y.a.g.e. s. 120.
- 121 Mehmet Zeki Pakalın, *Tanzimatın Maliye Nâzırları*, İstanbul, cilt: I, s. 19.
- 122 Donald C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü*, İstanbul 1940, s. 50.
- 123 y.a.g.e. s. 45.
- 124 Times, 30 Ekim 1889. Zikreden: y.a.g.e. s. 56.
- 125 y.a.g.e. s. 56.
- 126 Zikreden: Mehmet Zeki Pakalın, *Tanzimatın Maliye Nâzırları*, cilt: II, s. 165 - 166.
- 127 Peyam-ı Sabah gazetesi, 26 Ekim 1336, Mehmet Galip ve Ali Rıza, zikreden: Pakalın, y.a.g.e. s. 161.
- 128 Donald C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü*, İstanbul 1940, s. 56 - 57.
- 129 Prof. R. Ş. Suvla, *Tanzimat*, kolektif eser, İstanbul 1940, s. 287.
- 130 Parvus, *Türkiye'nin Can Damarı*, İstanbul 1330, s. 17.
- 131 y.a.g.e. s. 65.
- 132 y.a.g.e. s. 64.
- 133 Donald C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü*, İstanbul 1940, s. 179 - 181.
- 134 y.a.g.e. s. 180 - 181.
- 135 y.a.g.e. s. 258.
- 136 y.a.g.e. s. 20.
- 137 y.a.g.e.
- 138 Parvus, *Türkiye'nin Can Damarı*, İstanbul 1330, s. 222.
- 139 Niyazi Berkes, *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz*, s. 32.
- 140 Hayri Mutlucağ, *Tütün Rejisi*, Belgelerle Türk Tarihi dergisi, sayı: 2, s. 32 - 39.
- 141 *Tahsin Paşanın Hatıratı*, İstanbul 1931, s. 180.
- 142 *Cemal Paşa, Hatıralar*, İstanbul 1959, s. 58.
- 143 Ahmet Hamdi Başar, *Hatıralar, Meşrutiyetten Cumhuriyete*, Barış Dünyası dergisi, sayı: 57.
- 144 Namık Zeki Aral, *1863 Yılı ve Etrafında Devletin Kredi ve Bankacılık Siyaseti*, s. 55 - 56, *Yüz Yıllık Teşkilâtı Zirai Kredi*, Ziraat Bankası yayını.
- 145 Zikreden: Parvus, *Türkiye'nin Can Damarı*, İstanbul 1330, s. 48.
- 146 Parvus, *Türkiye Avrupa'nın Mali Boyunduruğu Altındadır*, Yön, sayı: 122.
- 147 Paul In'bert, *Osmanlı İmparatorluğunun Tecdüdü*, İstanbul 1329, s. 186.
- 148 Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul 1945, s. 68 - 83. (Kuran, Yıldız Sarayı ile sefaretler arasındaki yazışmaları yayınlamaktadır).
- 149 Cemal Paşa, *Hatıralar*, İstanbul 1959, s. 89 - 93.
- 150 Dr. Jaeck, *Balkan Harbinden Sonra Şarkta Almanya*, İstanbul 1331, s. 14.
- 151 Zikreden: Ö. L. Barkan, «*Toprak Hukuku*», *Tanzimat*, s. 414 - 415.
- 152 Dr. Paul Roehrbach, *Hattı Saltanat*, İstanbul 1331, s. 118 - 119.
- 153 *Tahsin Paşanın Hatıratı*, İstanbul 1931, s. 86.
- 154 Zikreden: Cevdet Kudret, *Emperyalizm Karşısında Mehmet Âkif*, Yön, sayı: 196.
- 155 Earle, Turkey, *The Great Powers and the Bağdat Rainway*, Macmillan 1923, s. 266, zikreden: A. E. Yalman, *Turkey in the World War*, Yale University 1930, s. 58.
- 156 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul 1967, s. 171.
- 157 Rosa Luxemburg, *Osmanlı Devleti ve Alman Emperyalizmi*, İstanbul 1941, s. 9 - 10.
- 158 Niyazi Berkes, *İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz*, İstanbul 1963, s. 90 - 92.
- 159 İbni Batuta, Mehmet Şerif Paşa tercümesi, 1919, cilt: I, s. 255. Zikreden: Hüseyin Avni Şanda, *Türkiye'de İlk Petrol Meseleleri*.
- 160 J. Haslip, *Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamit*, İstanbul 1964, s. 250.
- 161 y.a.g.e. s. 262.
- 162 Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz*

- ve *Jön Türkler*, İstanbul 1945, s. 159 ve 220.
- 163 Mahmut Şevket Paşanın *Hatıratı*, Hayat dergisi, zikreden: Yön, sayı 121.
- 164 20 Mart 1968 tarihli Akşam gazetesinde yayınlanan belge.
- 165 Joseph Grew: *Atatürk ve İnönü, Bir Amerikan Elçisinin Hatıraları*, İstanbul 1966, s. 13 ve 25.
- 166 Kinross, *Atatürk*, İstanbul 1966, cilt: II, s. 622.
- 167 Hayri Mutlucağ, *Borasit ve Anadolu'da Yabancı Çıkarlar*, Belgelerle Türk Tarihi dergisi, sayı: 1, s. 24 - 35.
- 168 Hüseyin Avni, *Bir Yarı Müstemleke Oluş Tarihi*, İstanbul 1932, s. 48 - 49.
- 169 Ahmet Çiladır, *Kozlu Olaylarının İçyüzü*, Yön, sayı: 104.
- 170 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, İstanbul 1966, cilt: II, s. 343.
- 171 Tahsin Paşanın *Hatıratı*, İstanbul 1931, s. 178.
- 172 Donald C. Blaisdell, *Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa Mali Kontrolü*, İstanbul 1940, s. 245.
- 173 Tahsin Paşanın *Hatıratı*, İstanbul 1931, s. 47 - 48.
- 174 Ö. L. Barkan, «*Toprak Hukuku*», *Tanzimat*, s. 392.
- 175 Dr. Jaeck, *Şarkta Almanya*, İstanbul 1331, s. 21.
- 176 Kasım Ener, *Tarih Boyunca Adana Ovasına Bir Bakış*, İstanbul 1964, s. 236.
- 177 Ö. L. Barkan, «*Toprak Hukuku*», *Tanzimat*, s. 390 - 391.
- 178 Prof. Turgut Yazıcıoğlu, *100 Yıl Önceki Ziraî Binyemize Bir Bakış, Yüz Yıllık Teşkilâtlı Ziraî Kredi*, Ziraat Bankası yayını, s. 71.
- 179 *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, 1938, s. 211.
- 180 Moltke, *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar*, İş Bankası yayını, s. 219.
- 181 A. Du Velay'den naklen *Türk Ziraat Tarihi*, 1938, s. 69.
- 182 Ahmet Reşit Rey, *Gördüklerim - Yaptıklarım*, İstanbul 1945, s. 98 - 99.
- 183 İsmail Hüsrev, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, s. 186 - 187.
- 184 Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin* (1909).
- 185 Naimik Kemal, İbret, 26 Kasım 1872, nakleden: *Türk Ziraat Tarihi*, s. 229.
- 186 *Yüz Yıllık Teşkilâtlı Ziraî Kredi*, Ziraat Bankası yayını, s. 117.
- 187 1867 tarihinde Abdülaziz'e sunulan lâ-yiha, *Türk Ziraat Tarihi*, s. 233.
- 188 *Türk Tarımında Kapitalizmin Gelişmesi*, Yön, sayı: 145.
- 189 Moltke, *Türkiye Mektupları*, İş Bankası yayını, s. 221 ve 299.
- 190 Hasan Reşit Tankut, *Köylerimiz*, 1939, s. 31.
- 191 Türk Ticaret Salnamesi hazırlamak amacıyla yürütülen anket, zikreden: Ahmet Hamdi Başar, Barış Dünyası dergisi, sayı: 54.
- 192 A. Hamdi Başar, Barış Dünyası dergisi, sayı: 50 ve 54.
- 193 Kinross, *Atatürk*, İstanbul 1966, s. 501.
- 194 Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hatları*, s. 142.
- 195 Belgelerle Türk Tarihi dergisi, sayı: 2, s. 25.
- 196 *Türk Ziraat Tarihi*, s. 206.
- 197 Demirtaş Ceyhun, *Haçlı Emperyalizm*, İstanbul 1967, s. 107.
- 198 Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklâl Harbi*, cilt: IV, s. 138.
- 199 John Grew'un *Hatıraları*, İstanbul 1966, s. 80.
- 200 Bakınız, Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılâp Tarihimiz ve Jön Türkler*, İstanbul 1945, s. 315.
- 201 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomore*, Ankara 1966, s. 252 - 254.
- 202 Z. F. Fındıkoğlu, «*İçtimai Hayat*», *Tanzimat*, İstanbul 1940, s. 642 - 643.
- 203 J. Haslip, *Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamit*, İstanbul 1964, s. 261 ve s. 40.
- 204 Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin*, İstanbul 1968, s. 334.
- 205 Zikreden: Z. F. Fındıkoğlu, «*İçtimai Hayat*», *Tanzimat*, s. 657.
- 206 Yusuf Akçura, *Siyaset ve İktisat*, İstanbul 1924, s. 54.
- 207 A. Hamdi Başar, Barış Dünyası dergisi, sayı: 58, s. 54.
- 208 Ticaret Odası İktisat Komisyonu raporu, zikreden: A. Hamdi Başar, Barış

- Dünyası dergisi, sayı: 58, s. 52 - 53.
- 209 Selânikli Abraam Benaroya, 125 - 150 bin sendikalı işçi rakamını vermektedir. Bunlar arasında demiryolları memur ve müstahdemleri, terziler, marangozlar, lonca hâlinde örgütlenmiş hammallar vb. de yer almaktadır ve üç yıl sonra kaybedeceğimiz Rumeli şehirlerini kapsamaktadır. Sosyalist Benaroya'nın güçlü bir örgütlenmiş işçi hareketinin varlığını ispata çalıştığı anlaşılmaktadır. Benaroya ve rakamları için bakınız: Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Ankara 1967, s. 23 ve s. 33 - 34'teki dipnotları.
- 210 Lütfü Erişçi, *Türkiye'de İşçi Sınıfı Tarihi*, İstanbul 1951, s. 6.
- 211 Tekinalp, *Memleketimizde İşbölümü*, zikreden: Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin*, İstanbul 1968, s. 356.
- 212 Zikreden: Cemil Bilsel, *Harici Siyaset, Tanzimat*, s. 691.
- 213 Tahsin Paşanın Hatıratı, İstanbul 1931, s. 68.
- 214 İhsan Sungu, *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar*, *Tanzimat*, İstanbul 1940, s. 787 - 792.
- 215 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul 1967, s. 25 ve s. 36.
- 216 Bakınız: Yön, sayı: 121.
- 217 Yön, sayı: 121.
- 218 Hüseyin Avni Şanda, *Türkiye'de 54 Yıl*

- Önceki İşçi Hareketleri*, İstanbul 1962, s. 7 - 8.
- 219 Osman Nuri Ergin'e atfen Hüseyin Avni Şanda, *Türkiye'de İlk Sermaye Şirketleri*, İstanbul 1967, s. 7.
- 220 Joan Haslip, *Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamit*, İstanbul 1964, s. 52 ve s. 163.
- 221 y.a.g.e. s. 91 ve s. 95.
- 222 y.a.g.e. s. 303.
- 223 A. Reşit Rey, *Canlı Tarihler*, İstanbul 1945, cilt: III, s. 46.
- 224 20 Mart 1968 tarihli Akşam gazetesinde yayınlanan belge.
- 225 İsmail Rüştü Aksal'ın Meclis'teki beyanatı, zikreden: Kemal Karpaz, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1967, s. 241.
- 226 Bakınız: Doç Dr. Yaşar Kutlay, *Siyonizm ve Türkiye*, 1967 (Herzle'e ait bilgiler, bu kitaptan özetlenmiştir).
- 227 Tahsin Paşanın Hatıratı, İstanbul 1931, s. 80.
- 228 J. Haslip, *Bilinmeyen Taraflarıyla Abdülhamit*, İstanbul 1964, s. 258 - 259.
- 229 Yusuf Akçura, *Siyaset ve İktisat*, İstanbul 1924, s. 64.
- 230 Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusculuk ve Toplumsal Devrimler*, İstanbul 1965, s. 165.
- 231 Niyazi Berkes, *Az gelişmişliğin Tarihsel Nedenleri*, Yön, sayı: 188.

İKİNCİ BÖLÜMÜN NOTLARI

- 232 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, Ankara 1964, s. 40.
- 233 Faik Reşit Unat, «Yeni Osmanlılar», *Tanzimat*, s. 825 - 837.
- 234 İbret, 15 Haziran 1872. Zikreden: Şerif Mardin, *Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara 1962, s. 42.
- 235 Faik Reşit Unat, *Tanzimat*, s. 826.
- 236 y.a.g.e. s. 793.
- 237 y.a.g.e. s. 795.
- 238 y.a.g.e. s. 795 ve 792.
- 239 y.a.g.e. s. 802, 808 ve 811.
- 240 y.a.g.e. s. 828 ve 793.
- 241 y.a.g.e. s. 781 ve 851.

- 242 Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusculuk ve Toplumsal Devrimler*, İstanbul 1965, s. 91 - 92.
- 243 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, Ankara 1964, s. 32.
- 244 y.a.g.e. s. 49.
- 245 Ahmet Mithat Efendi, zikreden: *Türk Ziraat Tarihi*, s. 239.
- 246 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*.
- 247 Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri*, Ankara 1964, s. 61.
- 248 y.a.g.e. s. 70.
- 249 y.a.g.e. s. 173.

- 250 Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri*, İstanbul 1959, s. 349.
- 251 Cavit Orhan Tütengil, *Prens Sabahattin*, İstanbul 1954, s. 56.
- 252 Zikreden: Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri*, Ankara 1964, s. 85 - 183; 152 ve 100.
- 253 y.a.g.e. s. 94.
- 254 Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri*, İstanbul 1959, s. 349.
- 255 Cemal Kutay, *Prens Sabahattin Bey*, İstanbul 1964, s. 160.
- 256 Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasî Tarih*, s. 396 - 397.
- 257 Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin*, İstanbul 1968, s. 168.
- 258 *İnönü'nün Hatıraları*, Ulus Gazetesi, 19 Mart 1968 ve 12 Şubat 1968.
- 259 Yusuf Akçura, *Siyaset ve İktisat*, İstanbul 1924, s. 24 - 25.
- 260 *İnönü'nün Hatıraları*, Ulus gazetesi, 19 Mart 1968.
- 261 Dukagjin Zadeh Basri Bey, *Le Monde Oriental et l'avenir de la paix*, Paris 1920, s. 13 - 14.
- 262 Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İnkılâp Hareketleri*, İstanbul 1959, s. 484.
- 263 Ahmet Şükrü Esmer, *Siyasî Tarih*, s. 414.
- 264 Hikmet Bayur, *Atatürk - Hayat ve Eseri*, Ankara 1963, s. 59.
- 265 Cemal Paşa, *Hatıralar*, İstanbul 1959, s. 112.
- 266 *Türk Ziraat Tarihine Bir Bakış*, 1938, s. 244.
- 267 Niyazi Berkes, *İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz*, İstanbul 1963, s. 63.
- 268 Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin*, İstanbul 1968, s. 349 ve 351.
- 269 Osman Tolga, *Ziya Gökalp ve İktisadî Fikirleri*, İstanbul 1949, s. 5.
- 270 Niyazi Berkes, *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, İstanbul 1965, s. 98.
- 271 Cavit Bey'in Hatıra Defterinden, Tanin 1946, zikreden: Hasan Amca, *Doğmayan Hürriyet*, İstanbul 1958, s. 141 - 143.
- 272 Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, İstanbul 1960, s. 115 ve s. 180.
- 273 *Operatör Cemil Paşa Hatıraları*, İstanbul 1945, s. 91 - 93.
- 274 Ahmet Emin Yalınan, *Turkey in World War*, Yale University Press 1930, s. 147.
- 275 Tahir Alangu, *Ömer Seyfettin*, İstanbul 1968, s. 434.
- 276 Ahmet Emin Yalman, *Turkey in the World War*, Yale University Press 1930, s. 211.
- 277 *Talât Paşanın Hatıraları*, İstanbul 1946, s. 32 - 34.
- 278 Ahmet Emin Yalman, *Turkey in the World War*, Yale University Press 1930, s. 245.
- 279 Hikmet Bayur, *Atatürk - Hayat ve Eseri*, Ankara 1963, s. 204.
- 280 Saniet Ağaoğlu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, İstanbul 1964, s. 79 - 81.
- 281 *İnönü'nün Hatıraları*, Ulus Gazetesi, 28 Nisan 1968.
- 282 *Nutuk*, İstanbul 1961, s. 10 ve 22.
- 283 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, İstanbul 1968, s. 111, 100 ve 139.
- 284 D. Kitsikis, *Yunan Propagandası*, İstanbul 1964, s. 205 - 209.
- 285 Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, Ankara 1959, Birinci Kitap, s. 87.
- 286 Lord Kinross, *Atatürk*, İstanbul 1966, s. 486, 493 ve 529.
- 287 Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, Ankara 1959, Birinci Kitap, s. 137 ve 160.
- 288 Erol Ulubelen, *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul 1967, s. 216.
- 289 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul 1961, s. 178 - 179.
- 290 Kasım Ener, *Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 1963, s. 31.
- 291 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, İstanbul 1963, cilt: I, s. 59.
- 292 Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, Ankara 1965, İkinci Kitap, s. X.
- 293 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, cilt: I, s. 58.
- 294 Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, İstanbul 1965, s. 223, 232, 239, 242, 265.
- 295 *Nutuk*, 1961, s. 5.
- 296 S. Selek, *Anadolu İhtilâli*, cilt: II, s. 292 - 293

- 297 Cemal Bardakçı, *Anadolu İsyanları*, İstanbul 1940, s. 119.
- 298 Hikmet Bayur, *Atatürk - Hayat ve Eseri*, Ankara 1963, s. 315.
- 299 *İnönü'nün Hatıraları*, Ulus gazetesi, 10 Nisan 1968.
- 300 *İnönü'nün Hatıraları*, Ulus gazetesi, 23 Nisan 1968 ve 17 Mayıs 1968.
- 301 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, cilt: I, s. 53.
- 302 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul 1961, s. 100 - 101.
- 303 *İnönü'nün Hatıraları*, Ulus gazetesi, 28 Nisan 1968 ve 6 Mayıs 1968.
- 304 Samet Ağaoglu, *Kuvayı Milliye Ruhu*, İstanbul 1964, s. 123.
- 305 y.a.g.e. s. 125.
- 306 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul 1961, s. 237 - 239.
- 307 *İnönü'nün Hatıraları*, Ulus gazetesi, 10 Nisan 1968.
- 308 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, s. 93.
- 309 *Nutuk*, 1963, s. 615 - 616.
- 310 Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, Birinci Kitap, Ankara 1959, s. 148 - 149.
- 311 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, cilt: I, s. 64.
- 312 Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, Ankara 1959, Birinci Kitap, s. 140.
- 313 Damar Arıkoğlu, *Hatıralarım*, İstanbul 1961, s. 148.
- 314 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adamı*, İstanbul 1964, cilt: II, s. 28 - 30.
- 315 Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, İstanbul 1967, s. 91.
- 316 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, s. 328.
- 317 Rıza Nur, *Türk Birlik Revüsü*, 1 Ocak 1938 Mısır. Zikreden: Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye Cumhuriyetinde İhtilâp Hareketleri*, İstanbul 1959, s. 615 - 616.
- 318 Yön, sayı: 47.
- 319 Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul 1965, s. 398.
- 320 Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara 1959, s. 201 - 205.
- 321 Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, s. 263 - 264.
- 322 y.a.g.e. s. 421.
- 323 Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmî Belgeleri*, SBF, 1963, s. 21.
- 324 *Ecnebi Sermayesi*, Cumhuriyet gazetesi, 29 Ağustos 1924 (Aksi belirtilmedikçe, Gökalp'in ekonomik görüşleri, «Osman Tolga, *Ziya Gökalp'in İktisadî Fikirleri*, İstanbul 1949» adlı incelemeden alınmıştır).
- 325 Ziya Gökalp, *Yeni Türkiye'nin Hedefleri*, Ankara 1956, s. 50.
- 326 y.a.g.e. s. 50.
- 327 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Ankara 1967, s. 67.
- 328 y.a.g.e. s. 136.
- 329 Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, İstanbul 1967, s. 172.
- 330 *Yakın Tarihimiz*, cilt: I, s. 216.
- 331 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, cilt: II, s. 70.
- 332 y.a.g.e. cilt: II, s. 52.
- 333 Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, İstanbul 1967, s. 39.
- 334 Helene Carrère d'Encausse, *Le Marxisme et l'Asie*, Paris 1965, 230.
- 335 y.a.g.e. s. 264 - 265.
- 336 Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, İstanbul 1964, s. 69.
- 337 Helene Carrère d'Encausse, *Le Marxisme et l'Asie*, Paris 1965, s. 50.
- 338 *İnönü Atatürk'ü Anlatıyor*, Milliyet gazetesi, 20 Kasım 1967.
- 339 Niyazi Berkes, *İkiyüz Yıldır Neden Boalıyoruz*, İstanbul 1964, s. 75.
- 340 Ahmet Hamdi Başar, *Bariş Dünyası*, sayı: 54.
- 341 y.a.g.e. sayı: 54.
- 342 y.a.g.e. sayı: 54.
- 343 y.a.g.e. sayı: 54.
- 344 Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, Ankara 1967, s. 160.
- 345 Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları*, İstanbul 1967, s. 130, 224, ve 92.
- 346 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, Cilt: II, s. 333 - 335.
- 347 Abdi İpekçi, *Milliyet Gazetesi*, 20 Kasım 1967.
- 348 Turan Güneş, *CHP Halktan Nasıl Uzaklaştı?*, Yön, sayı: 1.
- 349 Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara 1959

- s. 231 - 232.
- 350 y.a.g.e. s. 298.
- 351 y.a.g.e. s. 422.
- 352 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, cilt: II, s. 397 - 398.
- 353 y.a.g.e. cilt: I, s. 359.
- 354 Mazhar Leventoglu, *Atatürk'ün Vasiyeti*, İstanbul 1968, s. 16.
- 355 y.a.g.e. s. 78.
- 356 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, s. 446 - 447.
- 357 Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 426.
- 358 Yön, Sayı: 47.
- 359 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, SBF, Ankara 1962, s. 83.
- 360 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, cilt: I, s. 452.
- 361 y.a.g.e. cilt: I, s. 453.
- 362 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara 1968, s. 131-132.
- 363 Celâl Bayar, *Atatürk Ne Sosyalistti, Ne de Liberal*, Meydan dergisi, 4 Mayıs 1965. (Belirtelim ki, sosyalizmin karşıtı liberalizm değil, kapitalizmdir. Kapitalizm liberal de olabilir, müdahaleci de olabilir. Sosyalizm için dahi, liberal ya da otoriter sosyalizmden söz etmek mümkündür).
- 364 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara, 1968 s. 120-122
- 365 Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 351.
- 366 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, cilt: II, s. 43 - 44.
- 367 y.a.g.e. cilt: II, s. 394.
- 368 *Türkiye'de Özel Sektör ve Kalkınma*, 1966, s. 29.
- 369 Ahmet Hamdi Başar, *Hatıralar*, Barış Dünyası, sayı: 73.
- 370 Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmî Belgeleri*, SBF, Ankara 1963, s. 41.
- 371 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, SBF, Ankara 1962, s. 102.
- 372 y.a.g.e. s. 114.
- 373 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, cilt: II, s. 68, cilt: I, s. 434 ve *Sıyrı Aryan Adam*, s. 490.
- 374 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara 1968, s. 99.
- 375 Ahmet Hamdi Başar, *Hatıralar*, Barış Dünyası, sayı: 59 (Başar'a öteki atıflar, bu derginin 59, 60, 61 ve 62, sayılarında çıkan hatıralara dayanarak yapılacaktır.)
- 376 Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 426 - 427.
- 377 T. Güngör Uras, *Türkiye'de Sigorta Sorunu*, DPT, 1966, s. 58.
- 378 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, SBF, Ankara 1962, s. 16 - 19.
- 379 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *politikada 45 Yıl*, Ankara 1968. S. 86, 1965.
- 380 Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 424 - 425.
- 381 Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, s. 26.
- 382 Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 425.
- 383 Samet Ağaoğlu, *Babamın Arkadaşları*, s. 54.
- 384 Cemal Kutay, *Cumhuriyet Devrinde Süstimmaller*, İstanbul 1956, s. 85.
- 385 Ahmet Hamdi Başar, *Hatıralar*, Barış Dünyası, sayı: 62.
- 386 y.a.g.e. sayı: 56.
- 387 Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 427.
- 388 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Ankara 1968, S. 87.
- 389 Falih Rıfki Atay, *Pazar Konuşması*, Dünya gazetesi, sayı: 7158.
- 390 Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 379 - 390.
- 391 Prof. Fehmi Yavuz, *İstanbul'un İmarı ve Arsa Politikası*, SBF, Mart 1958.
- 392 Mübeccel Kırar, *Interdependencies between agro-economic development and social change, A case study: Çukurova*, s. 56.
- 393 Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara*, İstanbul 1964, s. 99 - 102.
- 394 y.a.g.e. s. 111.
- 395 Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, s. 427 - 428.
- 396 Falih Rıfki Atay, *Batı Yılları*, İstanbul 1963, s. 133.
- 397 y.a.g.e. s. 82.
- 398 Ahmet Hamdi Başar, *Hatıralar*, Barış Dünyası, sayı: 64.
- 399 Prof. Memduh Yaşa, *İktisadi Meselelerimiz*, İstanbul 1966, s. 24.
- 400 y.a.g.e. s. 42 - 43.
- 401 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, SBF, Ankara 1962, s. 144.
- 402 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, cilt: I, s. 412 - 413.
- 403 Bu liste, «Dr. Mehmet Selik, *Türkiye'de Yabancı Özel Sermaye* (1923 - 1960), SBF,

- Ankara 1961, s. 3 - 10»'dan alınmıştır.
- 404 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, SBF, Ankara 1962, s. 40.
- 405 y.a.g.e. s. 41.
- 406 y.a.g.e. s. 127.
- 407 Prof. Memduh Yaşa, *İktisadi Meselelerimiz*, İstanbul 1966, s. 22 ve s. 51.
- 408 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, cilt: I, s. 413.
- 409 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, SBF, Ankara 1962, s. 179 - 185.
- 410 Prof. Cahit Talas, *Türkiye Cumhuriyetinde Sosyal Politika Meseleleri* (1920 - 1960).
- 411 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, cilt: II, s. 360.
- 412 Ahmet Hamdi Başar, *Hatıralar*, Barış Dünyası, sayı: 63.
- 413 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, SBF, Ankara 1962, s. 182.
- 414 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, cilt: II, s. 225 ve 230.
- 415 Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri*, SBF, Ankara 1963, s. 69.
- 416 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, cilt: II, s. 233.
- 417 Prof. Memduh Yaşa, *İktisadi Meselelerimiz*, İstanbul 1966, s. 33.
- 418 *Türkiye'de Özel Sektör ve Kalkınma*, Odalar Birliği, Ankara 1966, s. 35.
- 419 Reşat Aktan, *Zirai İstihsalde Makine Kullanılması*, SBF Dergisi, Mart 1954, s. 37.
- 420 İsmail Hüsrev, *Türkiye'de Köy İktisadiyatı*, 1934, s. 150.
- 421 y.a.g.e. s. 189.
- 422 y.a.g.e. s. 190.
- 423 y.a.g.e. s. 196.
- 424 Reşat Aktan, *Zirai İstihsalde Makine Kullanılması*, SBF Dergisi, Mart 1954, s. 42.
- 425 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, cilt: II, s. 326.
- 426 Reşat Aktan, *Zirai İstihsalde Makine Kullanılması*, SBF Dergisi, Mart 1954, s. 42.
- 427 Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, SBF, Ankara 1962, s. 184.
- 428 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, cilt: I, s. 310.
- 429 Dr. İlhan Başgöz, *Cumhuriyetin Reform Yılları*, Yön, sayı: 47.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI

- 430 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 127.
- 431 Cumhuriyet gazetesi, 3 Eylül 1946, zikreden: Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 128.
- 432 y.a.g.e. s. 165.
- 433 y.a.g.e. s. 207.
- 434 y.a.g.e. s. 254.
- 435 Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri*, SBF, 1963, s. 113 - 118.
- 436 Avni Doğan, *Kurtuluş ve Sonrası*, İstanbul 1964, s. 254.
- 437 Dr. İsmail Beşikçi, *Doğu Mitinglerinin Analizi*, Erzurum 1967, s. 57.
- 438 Turan Güneş, *CHP Halktan Nasıl Uzaklaştı?*, Yön, sayı: 1.
- 439 Turan Güneş, *DP İktidarı*, Yön, sayı: 24.
- 440 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, s. 270.
- 441 Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri*, SBF, 1963, s. 42.
- 442 y.a.g.e. s. 2.
- 443 y.a.g.e. s. 101.
- 444 Hans Kroll, *Ankara'da Yedi Yıl*, Ulus gazetesi, 6 ve 7 Mayıs 1968.
- 445 Mehmet Gönülöb - Cem Sar, *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası*, İstanbul 1963, s. 116.
- 446 y.a.g.e. s. 119.
- 447 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, cilt: II, s. 263.
- 448 Nihad Erim, *Türkiye'nin Dış Politika Sorunları*, Yön, sayı: 156.
- 449 Ahmet Şükrü Esmer, *Türkiye'yi Ameri-*

- ka mı Kurtardı?* Ulus gazetesi, Mart 1966.
- 450 Hans Kroll, *Ankara'da Yedi Yıl*, Ulus gazetesi, 13 Mayıs 1968.
- 451 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, cilt: II, s. 272.
- 452 Prof. M. Gönülbol, *Bati'nın Hatası*, Milliyet gazetesi, 20 Ocak 1968.
- 453 Prof. M. Gönülbol, *Dış Politikada «Milli Menfaat» Efsanesi*, Milliyet gazetesi, 4 Mart 1968.
- 454 Kim Philby'nin Hatıraları, Milliyet gazetesi, 6 Nisan 1968.
- 455 M. Fahri, *Amerikan Harp Doktrinleri*, İstanbul 1966, Önsöz.
- 456 Orhan Erkanlı, *Türk Ordusu Yeniden Düzenlenmelidir*, Milliyet gazetesi, 19 Şubat 1968.
- 457 Richard D. Robinson, *The First Turkish Republic*, Harvard Middle Eastern Studies 9, 1963, s. 243.
- 458 y.a.g.e. s. 245.
- 459 Max Veston Thornburg, *Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi*, Ankara 1950, s. 94.
- 460 y.a.g.e. s. 119.
- 461 y.a.g.e. s. 117.
- 462 y.a.g.e. s. 137.
- 463 y.a.g.e. s. 92 ve 126.
- 464 y.a.g.e. s. 137.
- 465 y.a.g.e. s. 122.
- 466 y.a.g.e. s. 96.
- 467 y.a.g.e. s. 138.
- 468 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1967, s. 138 ve 142.
- 469 y.a.g.e. s. 319 ve 325.
- 470 y.a.g.e. s. 152.
- 471 *Kalkınma Planı 1963-1967*, s. 10.
- 472 E. Günçe, *Early Planning Experiences in Turkey*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Planning in Turkey, 1967, s. 23.
- 473 *Türkiye'nin Milli Ekonomi Politikası*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul 1965, s. 46-47.
- 474 Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1967, s. 104 ve 259.
- 475 Halûk Ülman, *Cento*, Cumhuriyet gazetesi, 21 Ağustos 1967.
- 476 M. Fahri, *Amerikan Harp Doktrinleri*, İstanbul 1966, s. 248.
- 477 Sezai Orkunt, *Nükleer Strateji Çıkmazı*, Cumhuriyet gazetesi, 30 Eylül 1967.
- 478 Afif Büyüktuğrul, *Nato'ya Girdiğimizde Askerlerin Görüşleri*, Milliyet gazetesi, 30 Nisan 1968.
- 479 Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri*, SBF 1963, s. 135.
- 480 Osman Okyar, *Zirai Fiyat Politikası, Türk Tecrübesi*, teksir, s. 8.
- 481 William H. Nicholls, *Investment in Agriculture in Underdeveloped Countries*, American Economic Review, Mayıs 1955, zikreden: Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul 1967, s. 261.
- 482 *Türkiye'de Zirai Makinalaşma*, SBF, 1954, s. 96.
- 483 y.a.g.e. s. 43.
- 484 Yahya Kanpolat, *Türkiye Ziraatında Bün-ye Değişikliği*, SBF, 1963, s. 43.
- 485 y.a.g.e. s. 52 ve 53.
- 486 (Rakamlar, Çukurova Bölge Plânlama Teşkilâtı tarafından tesbit edilmiştir).
- 487 *Köy ve Köylü Sorunu*, DPT, Mart 1967, s. 75.
- 488 Tefvik Çavdar, *Türkiye'deki Toprak Dağılımının İşletme Büyüklükleri Yönünden Yapısal Çözümlemesi*, SBF, Maliye Enstitüsü, 1967, s. 70.
- 489 Yusuf Hamurdan, *Tarım Sektöründe İşletme Büyüklüklerinde Verimlilik*, DPT, Ocak 1966, s. 3.
- 490 Tefvik Çavdar, *Türkiye'deki Toprak Dağılımının İşletme Büyüklükleri Yönünden Yapısal Çözümlemesi*, SBF, Maliye Enstitüsü, 1967, s. 70-73.
- 491 Doç. Dr. Mübeccel Kıray, *Yedi Yerleşme Noktasında Turizmle İlgili Sosyal Yapı Analizi*, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı, 1964, s. 24.
- 492 *Köy ve Köylü Sorunu*, DPT, 1967, s. 27 ve 31.
- 493 Mübeccel Kıray, *Interdependencies between agro-economic development and social change*, A case study, Çukurova, teksir.
- 494 Bahattin Akşit, *Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi*, O. D. T. İ., Öğrenci Birliği Yayınları, Ankara 1967, s. 71-128.
- 495 y.a.g.e., *Pazar İçin Üretimin ve Modern Teknolojinin Ankara Çevresindeki İki Köy*

- Üzerindeki Etkisi, s. 129 - 152.
- 496 y.a.g.e. s. 148.
- 497 Halil Aytekin, *Toprağını Kaybeden Köylüler*, Yön, sayı: 38
- 498 Bahattin Akşit, *Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi*, s. 61.
- 499 Doç. Dr. Necdet Tunçbilek, *Orta Sakarya Vâdisinin İktisadi Tarihi Hakkında* İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, cilt: XII 1 - 4'de.
- 500 Bahattin Akşit, *Türkiye'de Azgelişmiş Kapitalizm ve Köylere Girişi*, s. 67.
- 501 Kemalettin Gazezoğlu, *Viranşehir Olayları*, Cumhuriyet gazetesi, 9. 8. 1967.
- 502 *Gelir Dağılımı Araştırması*, DPT, 1966, s. 9.
- 503 A. Vural Öktem, *Türkiye'de Ziraî İşletme Büyüklükleri ve Ziraî Produktiviteye Tesiri*, SBF Dergisi, Haziran 1966, s. 61.
- 504 *Kalkınma Planı, İkinci Beş Yıl 1968 - 1972* s. 242.
- 505 *Gelir Dağılımı Araştırması*, DPT, 1966, s. 12.
- 506 *Köy ve Köylü Sorunu*, DPT, 1967, s. 35.
- 507 Doç. Dr. Mübeccel Kıray, *Yedi Yerleşme Noktasında Turizmle İlgili Sosyal Yapı Analizi*, Turizm ve Tanıtma Bakanlığı, 1964, s. 36.
- 508 y.a.g.e. s. 26.
- 509 *Gelir Dağılımı Araştırması*, DPT, 1966, s.8.
- 510 Resmi Gazete, 12 Aralık 1967, s. 55.
- 511 *Köy ve Köylü Sorunu*, DPT, 1967, s. 112.
- 512 y.a.g.e. s. 27.
- 513 y.a.g.e. s. 45.
- 514 Gülten Kazgan, *Birinci ve İkinci Beş Yıllık Planda Tarım*, Cumhuriyet gazetesi, 13 Ekim 1967.
- 515 *Köy ve Köylü Sorunu*, DPT, 1967, s. 93.
- 516 y.a.g.e. s. 76.
- 517 y.a.g.e. s. 84.
- 518 y.a.g.e. s. 69.
- 519 Azmi Erdem, *Müesseseseleşen Tefecilik Bölgenizi Soymaktadır*, Yön, sayı: 113.
- 520 Yön, sayı: 111.
- 521 Yılmaz Çetiner, *Fındık Tefecileri*, Cumhuriyet gazetesi, 8 Eylül 1967.
- 522 *Köy ve Köylü Sorunu*, DPT, 1967, s. 59.
- 523 Samet Ağaoglu, *Doğu İlleri*, Son Havadis gazetesi, 19 Ekim 1967.
- 524 Doç. Dr. Mübeccel Kıray, *Ereğli, Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*, DPT, 1964, s. 61 - 63.
- 525 Ülkü Egeci, *Tarımın Ekonomik Kalkınmadaki Yeri*, DPT, Ocak 1966, s. 38.
- 526 Öncü gazetesi, 19 Ekim 1960.
- 527 Mümtaz Soysal, *Temeldeki Kavgalar*, Yön, sayı: 6.
- 528 Prof. Memduh Yaşa, *İktisadi Meselelerimiz*, İstanbul, s. 50 - 54.
- 529 Bilsay Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri*, s. 143.
- 530 United States Department of State, *Point Four, Cooperative program for Aid in the Development of the Economically Underdeveloped Areas*, Washington 1964, s. 4.
- 531 *State of the Union Message*, 1953.
- 532 Zikreden: Paul A. Baran, *The Political Economy of Growth*, New York 1960, s. 200.
- 533 Bilsay Kuruç, *İktisadi Politikanın Resmi Belgeleri*, s. 140.
- 534 Yeni Ulus gazetesi, 16. 4. 1954, Balıkesir Konuşması.
- 535 Ulus gazetesi, 25 Temmuz 1952.
- 536 Yeni Ulus gazetesi, 10. 4. 1954, Malatya Konuşması.
- 537 Yeni Ulus gazetesi, 26. 4. 1954, Samsun Konuşması.
- 538 Yeni Ulus gazetesi, 24. 4. 1954, Sivas Konuşması.
- 539 Yeni Ulus gazetesi, 16. 4. 1954, Balıkesir Konuşması.
- 540 Yeni Ulus gazetesi, 14. 4. 1954, İstanbul Konuşması.
- 541 Yeni Ulus gazetesi, 22. 4. 1954, Niğde Konuşması.
- 542 *Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl*, s. 88.
- 543 B. I. A. C. Ekspertler Grubu Raporu, Odalar Birliği 1964, s. 11.
- 544 *Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl*, s. 76 - 77.
- 545 Doç. Dr. Arif Payashoğlu, *Türkiye'deki Özel Sanayi Alanındaki Müteşebbisler ve Teşebbüsler*, SBF, 1961.
- 546 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, İstanbul 1968, cilt: III, s. 246.
- 547 1968 Programı, Resmi Gazete, 12 Aralık 1967, s. 10.
- 548 Hilmi Özgen, *Bankalar Kanunu Değiş-*

- tirilmelidir, Yön, sayı: 194.
- 549 T. Güngör Uras, *Türkiye'de Sigorta Sorunu*, DPT, 1966, s. 153.
- 550 y.a.g.e. s. 148 ve 153.
- 551 y.a.g.c. s. 108.
- 552 y.a.g.e. s. 98.
- 553 y.a.g.e. s. 101.
- 554 *Dış Ticaret Dolapları*, Yön, sayı: 26.
- 555 *Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl*, s. 51.
- 556 Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam*, cilt: III, s. 247.
- 557 *Türkiye'de Özel Sektör ve Kalkınma*, Odalar Birliği, 1966, s. 43.
- 558 Necdet Serin, *1923'ten Bu Yana Türkiye'nin Sanayileşme Siyaseti*, SBF Dergisi, Haziran 1965, s. 227.
- 559 Kenan Bulutoğlu, *Türkiye'de Talep Enflasyonu ve Maliyetlerin Enflasyonu*, İktisat Fakültesi İktisadi Gelişme Enstitüsü No. 6, s. 122.
- 560 Mümtaz Soysal, *Temeldeki Kavgalar*, Yön, sayı: 1.
- 561 Doç. Dr. Tuncer Bulutay, *Türkiye'de İktisadın Okutulduğu Üzerine*, SBF Dergisi, Aralık, s. 4.
- 562 *Sıtkı Ulay'ın Hatıraları*, Akşam Gazetesi, 3 Temmuz 1968.
- 563 *27 Mayıs İhtilâlinde CIA'nın Parmağı Var mı?*, Yön, sayı: 55.
- 564 Atilla Sönmez, *The reemergence of the idea of planning and the scope and targets of the 1963 - 1967 Plan*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayını No. 9, s. 32.
- 565 *Amerikan Büyükelçisinin Türkiye'ye Yardım Konusundaki Raporunun Tam Metni*, Yön, sayı: 4.
- 566 *İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 30.
- 567 Prof. Muammer Aksoy, *Türkiye'deki Maden Mücadelesi*, Ankara 1966, s. 8.
- 568 *İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 61.
- 569 *Açık Oturum*, Karma Ekonomide Planlama ve Gelişme, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Yayını, İstanbul 1965, s. 173.
- 570 Yalçın Küçük, *The Macro-Model of the Plan, Planning in Turkey*, Ankara 1967, s. 95.
- 571 *İlk Beş Yıllık Plan*, s. 491.
- 572 *İkinci Beş Yıllık Plan*, s. 363.
- 573 Besim Üstünel, *Kalkınmanın Finansmanı, Karma Ekonomide Planlama ve Gelişme*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Yayını, İstanbul 1965, s. 203 - 207.
- 574 Bülent Yazıcı, *Sınai Gelişmemizin Sermaye ve Kredi Bakımından Durumu*, Sanayi Kongresi 1964, s. 10.
- 575 *İkinci Beş Yıllık Plan*, teksir, cilt: II, s. 38.
- 576 Besim Üstünel, *Kalkınmanın Finansmanı, Karma Ekonomide Kalkınma ve Gelişme*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Yayını, İstanbul 1965, s. 216.
- 577 *Sanayi Bakanının Açıklaması*, Yeni Gazete, 28 Temmuz 1968.
- 578 *1968 Yılı Programı*, Resmi Gazete, 12 Aralık 1967, s. 37.
- 579 *İkinci Beş Yıllık Plan*, teksir, cilt: II, s. 37.
- 580 *İkinci Beş Yıllık Plan*, s. 116.
- 581 Barış Dünyası dergisi, sayı: 51, s. 456.
- 582 Baran Tuncer, *Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Gelişme: Türk Ekonomisi Üzerinde Bir Deneme*, Ankara, Mart 1967, Doçentlik Tezi, s. 144.
- 583 y.a.g.e. s. 120.
- 584 Yeni Gazete, 17 Eylül 1966.
- 585 Hamza Alavî, *Le Nouvel Imperialisme*, Les Temps Modernes dergisi, Ağustos - Eylül 1964.
- 586 Cihat İren, *Türkiye'de Bir Ecnebi Sermayesi Yatırım Misali*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, Birinci Konferans, İstanbul 1963, s. 305 - 398.
- 587 Robert W. Kerwin, *Türkiye'nin Temel Ekonomik Politikası*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul 1965, s. 52.
- 588 İstanbul Sanayii Odası Dergisi, 15 Haziran 1967 ve 15 Ekim 1967 sayıları.
- 589 Haydar Kazgan, *İlâç Sanayiindeki Tartışma*, Cumhuriyet Gazetesi, 7. 6. 1967.
- 590 Gülten Kazgan, *Üniversite Sorunu*, Cumhuriyet Gazetesi, 10 Temmuz 1968.
- 591 *Sanayi ve İş Yerleri Sayımı: İmalât Sanayii* 1964, D. İ. E. 1968, s. XVII.
- 592 *İkinci Beş Yıllık Plan*, s. 363.
- 593 *1968 Yılı Programı*, Resmi Gazete, 12 Aralık 1967, s. 66.
- 594 Prof. Dr. Zühtü Yöney, Milliyet gazeti.

- tesi, 13 Ağustos 1968.
- 595 1968 Yılı Programı, Resmi Gazete, 12 Aralık 1967, s. 69.
- 596 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 379.
- 597 y.a.g.e. s. 380 ve 385.
- 598 1968 Yılı Programı, Resmi Gazete, 12 Aralık 1967, s. 78.
- 599 y.a.g.e. s. 82.
- 600 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 409.
- 601 y.a.g.e. s. 428.
- 602 y.a.g.e. s. 429.
- 603 y.a.g.e. s. 440.
- 604 y.a.g.e. s. 467.
- 605 y.a.g.e. s. 483.
- 606 Sanayi ve İş Yerleri Sayımı, İmalât Sanayii, D. İ. E., 1968, s. 271.
- 607 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 489 - 490.
- 608 1968 Yılı Programı, Resmi Gazete, 12 Aralık 1967, s. 108.
- 609 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 516.
- 610 Haydar Kazgan, Cumhuriyet gazetesi, 28 Ekim 1967.
- 611 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 107.
- 612 Prof. Besim Üstünel, Kalkınmanın Neresindeyiz?, Ankara 1966, s. 208 ve 216.
- 613 Gülten Kazgan, Montajcı Sanayileşme, Cumhuriyet gazetesi, 18 Ağustos 1967.
- 614 1968 Yılı Programı, Resmi Gazete, 12 Aralık 1967, s. 65.
- 615 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 428.
- 616 Sabahattin Savacı'nın Açıklaması, Son Havadis gazetesi, 14 Şubat 1968.
- 617 Dr. Cavit Başar, Yön, sayı: 169.
- 618 Yeni Gazete, 3 Kasım 1965.
- 619 Yön, sayı: 188.
- 620 Nejat F. Eczacıbaşı, «Yabancı Sermaye», Tıpta Yenilikler, sayı: 2, s. 1.
- 621 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 419.
- 622 Mücahit Beşer, Sanayi Anketimiz, Cumhuriyet gazetesi, 7 Nisan 1968.
- 623 Gülten Kazgan, Montajcı Sanayileşme, Cumhuriyet gazetesi, 18 Ağustos 1967.
- 624 Kenan Bulutoğlu, Montaj Sanayii, Cumhuriyet gazetesi, 8 Ağustos 1967.
- 625 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı.
- 626 Nejat Ölçen, The Implementation of the Investments Foreseen in the First Five-Year Development Plan, s. 289, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayını, No. 9.
- 627 Nejat Ölçen, Türkiye'nin Endüstrileşme Sorunu, Ankara Sanayi Odası Yayını: 1, s. 19.
- 628 y.a.g.e. s. 19.
- 629 Prof. J. Leite Lopes, La Science dans le «Tiers Monde», Le Monde, 13. 4. 1967.
- 630 Dr. Baran Tuncer, Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Gelişme: Türk Ekonomisi Üzerinde Bir Deneme, Mart 1967, Ankara.
- 631 Harry Magdoff, Economic Aspects of U. S. Imperialism, Monthly Review, Kasım 1966, s. 39. (1950 - 1960 rakamları Ticaret Bakanlığı'nın dış ödeme istatistiklerinden alınmıştır. Daha sonraki yıllar için bilgi, Survey of Current Business'ten derlenmiştir. Tablodaki ilk sıra, ABD'den çıkan direkt yatırımların net sermaye akımını ifade etmektedir. İkinci sıra, dışarıdaki direkt yatırımların, vergiler ödendikten sonra kalan şube kârları, faiz ve temettüller toplamını vermektedir. Şirketlerin şubelerden [branch] farklı olan «subsidiary»leri hesaba katılmamıştır).
- 632 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 424.
- 633 1966 Yılı Programı, s. 262.
- 634 İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 267.
- 635 1966 Yılı Programı, s. 384.
- 636 İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 349.
- 637 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 515.
- 638 1966 Yılı Programı, s. 214.
- 639 Müeyyet Kerimol, Memleketimizde Suni Elyaf Üretimi ve Yatırım Teşebbüsleri, İstanbul, Sanayi Odası Dergisi, sayı: 12.
- 640 İlk Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 491.
- 641 1968 Yılı Programı, Resmi Gazete, 12 Aralık 1967, s. 78.
- 642 Kemal Kurdaş, Türkiye Ekonomisinde Süratli Bir Kalkınmayı Engelleyici Temel Faktörler, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, Birinci Konferans, İstanbul 1963, s. 36.
- 643 Ertuğrul Soysal, Türk Sanayiinde Verimlilik, Cumhuriyet gazetesi, 27. 6. 1968.
- 644 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 442.
- 645 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 12.
- 646 1968 Yılı Programı, Resmi Gazete, 12 Aralık 1967, s. 52 ve İkinci Beş Yıllık

- Kalkınma Planı*, s. 276.
- 647 Rülent Ecevit, *Ulus gazetesi*, 25 Mart 1968.
- 648 Hürriyet gazetesi, 19 Ocak 1968.
- 649 Mehmet Erzen, *Yerli Sanayimiz ve İç-yüzü*, Yeni İstanbul gazetesi, 18. 4. 1967.
- 650 *Sanayi Anketi*, Cumhuriyet gazetesi, 17 Mart 1968.
- 651 Hürriyet gazetesi, 19 Ocak 1968.
- 652 Hayrettin Erkmen, *Dokuma Sanayiinde Fiyat*, Son Havadis gazetesi, 23. 5. 1968.
- 653 Ahmet Kılıçbay, *Yerli Sanayide Fiyat İndirimleri*, Cumhuriyet gazetesi, 13 Şubat 1968.
- 654 *OECD Raporu*, Yeni Gazete, 3 Eylül 1968.
- 655 Haydar Kazgan, *İlaç Sanayiinde Turtışma*, Cumhuriyet gazetesi, 7. 6. 1967.
- 656 Kenan Bulutoğlu, *Türkiye'de Enflasyon*, İktisat Fakültesi İktisadi Gelişme Enstitüsü Yayını, No. 6.
- 657 *Karma Ekonomide Planlama ve Gelişme*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, Dördüncü Konferans, İstanbul 1965, s. 255.
- 658 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 116.
- 659 İlhan Tekeli, *Sanayileşmemiz Nasıl Batalıyor?*, Yön, sayı: 102.
- 660 *1968 Yılı Programı*, Resmî Gazete, 12 Aralık 1967, s. 111.
- 661 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 545.
- 662 Nejat Ölçen, *Türkiye'nin Endüstrileşme Sorunu*, Ankara Sanayi Odası Yayını.
- 663 İlhan Tekeli, *Sanayileşmemiz Nasıl Batalıyor?*, Yön, sayı: 102.
- 664 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 541 - 547.
- 665 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 542 - 546.
- 666 Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, *Türkiye'de Orta Sınıf*, Türkiye Ekonomi Kurumu İktisadi Araştırma Enstitüsü, Ankara 1963, s. 17.
- 667 Participant Journal, 25 Ocak 1967, s. 88 - 95.
- 668 Nejat Ölçen, *Türkiye'nin Endüstrileşme Sorunu*, Ankara Sanayi Odası Yayını, No. 1, s. 96.
- 669 Sofu Tuğrul, *Tefecinin Fendi*, Cumhuriyet gazetesi, 24 Eylül 1968.
- 670 Ecvet Güresin, Cumhuriyet gazetesi, 10 Eylül 1968.
- 671 *Tütüncülüğümüzün Hâlihazır Durumu*, Ziraat Odaları Birliği Yayını, No. 9, s. 27.
- 672 Hayrettin Erkmen, *Fındık Alım Fiyatları*, Son Havadis gazetesi, sayı: 2949.
- 673 *IV. Türkiye Sanayi Kongresi Tebliğleri*, s. 121.
- 674 Milliyet gazetesi, 13 Eylül 1968.
- 675 Birleşmiş Milletler, *Measures of the Economic Development of Underdeveloped Countries*, 1951, par. 37.
- 676 Prof. James Murray, *Türkleri Küçümseme, Kapitalizm ve Kapitalasyonlar*, Yön, sayı: 157.
- 677 *Podol Raporu*, Yön, sayı: 208.
- 678 *Devlet Teşkilâtımızdaki Amerikan Ajanları*, Yön, sayı: 172 (DPT yetkililerinden biri tarafından hazırlanan tablo, tabiatıyla, belli bir tarihteki durumu tesbit etmektedir).
- 679 Prof. James Murray, *Türkleri Küçümseme, Kapitalizm ve Kapitalasyonlar*, Yön, sayı: 157.
- 680 *Madanoğlu'nun Konuşması*, Akşam gazetesi, 14 Haziran 1968.
- 681 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 138.
- 682 Doç. Dr. Nusret Ekin, *Grevlerin Bünyesi ve Özellikleri*, Cumhuriyet gazetesi, 26 Ağustos 1968.
- 683 Aslan Başer Kafaoglu, *Antiempyalist Mücadele ve TİP Oyları*, Yön, sayı: 197.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜMÜN NOTLARI

- 684 Yalçın Küçük, *Statükonun Planı*, Milliyet gazetesi, Haziran 1967.
- 685 Nejat Ölçen, *Türkiye'nin Endüstrileşme Sorunu*, Ankara Sanayi Odası Yayınları, No. 1, s. 114 - 115.
- 686 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 14'

- teki tablo.
- 687 Prof. İsmail Türk, *Hayvancılığımız*, Cumhuriyet gazetesi, sayı: 15647.
- 688 Birleşmiş Milletler, *Economic Survey of Europe Since the War 1953*, s. 25.
- 689 1968 Yılı Programı, Resmi Gazete, 12 Aralık 1967, s. 8.
- 690 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 12 - 13.
- 691 Gülten Kazgan, *Birinci ve İkinci Beş Yıllık Planda Tarım*, Cumhuriyet gazetesi, 13 Ekim 1967.
- 692 Gülten Kazgan, *Yabancı Gözüyle Türkiye'nin Gelişmesi*, Cumhuriyet gazetesi, 20 Nisan 1967.
- 693 Birleşmiş Milletler Avrupa İktisadi Komisyonu, *Etude Sur la Situation Economique de l'Europe en 1966*, New York 1967, Chp. II, s. 2.
- 694 Paul Baran, *The Political Economy of Growth*, New York 1960, s. 227.
- 695 Prof. J. L. Enos, *Türkiye'de Gelir ve Vergi Dağılışı*, Yön, sayı: 59.
- 696 DPT, *Gelir Dağılışı Araştırması*, s. 1 ve 2.
- 697 Kemal Kurdaş, *Dış Yardımsız Kalkınma*, teksir, s. 22 - 25.
- 698 Kemal Kurdaş, *Nasıl Kalkınabiliriz?*, Yön, sayı: 64.
- 699 Zikreden: Oscar Lange, *Economie Politique*, Paris 1962, s. 300.
- 700 J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York 1959, s. 198.
- 701 Köy ve Köylü Sorunu, DPT, 1967, s. 76.
- 702 Prof. Ahmet Kılıçbay, Cumhuriyet gazetesi, 13 Şubat 1968.
- 703 Türkiye Milli Geliri, 1938, 48 - 67, DİE, 1968, s. 9.
- 704 DPT Ticaret Hadleri Araştırması, Yön, sayı: 133.
- 705 Paul Baran, *The Political Economy of Growth*, New York 1960, s. 165.
- 706 y.a.g.e. s. 172.
- 707 Prof. Ahmet Kılıçbay, Cumhuriyet gazetesi, 13 Şubat 1968.
- 708 Besim Üstünel, *Kalkınmanın Neresindeyiz?*, Ankara 1966, s. 181.
- 709 İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, s. 61, 40 ve 107.
- 710 y.a.g.e. s. 119.
- 711 y.a.g.e. s. 489.
- 712 y.a.g.e. s. 58.
- 713 Doğan Avcıoğlu, *U Sektörü*, Yön, sayı: 120.
- 714 1965 Sayımı %1 Örnekleme Sonucu, Ankara 1966. s. 17 (Bu grup, hostes ve kamarotları da kapsamaktaysa da, büyük çoğunluğu hizmetçiler teşkil etmektedir).
- 715 Halük Ülman, *Türk Ulusal Savunması Üzerinde Düşünceler*, SBF Dergisi, Aralık 1966, s. 212.
- 716 Sezai Orkunt, *Silahlı Kuvvetler Sorunu*, Cumhuriyet gazetesi, 20. 2. 1968.
- 717 Karayolları, Yön, sayı: 83.
- 718 The Economist, *Literacy, The pragmatists move in*, 17 Nisan 1967.
- 719 Ignacy Sachs, *Patterns of Public Sector in Underdeveloped Economies*, Londra 1964, s. 65.
- 720 Yalçın Küçük, *Buğday Fiyatları*, Milliyet gazetesi, 15 Mayıs 1968.
- 721 Paul Baran, *The Political Economy of Growth*, New York 1960, s. 263.
- 722 *Le Développement Social et Economique de la Bulgarie* (1944 - 1964), Sofya 1964, s. 141, 186 ve 190.
- 723 F. Dulles, *War or Peace*, New York 1950, s. 256. Zikreden: P. Baran, *The Political Economy of Growth*, s. 252 - 253.
- 724 M. Dobb, *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, İstanbul 1968, s. 10.
- 725 *Fundamentals of Marxism - Leninism*, Moskova 1964, s. 490.
- 726 Lenin'in toprak reformu konusundaki görüşlerinin toplu bir özeti için bk: Roger Garaudy, *Le Problème Chinois*, Paris 1967, s. 61 - 67.
- 727 M. Dobb, *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, İstanbul 1968, s. 176.
- 728 y.a.g.e. s. 146.
- 729 Stalin, 4 Şubat 1931 konuşması, zikreden: P. Baran, *The Political Economy of Growth*, s. 269.
- 730 M. Dobb, *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, s. 200.
- 731 Vassili Kasianenko, *A la conquête de l'indépendance économique*, Moskova 1967, s. 239 - 263.
- 732 M. Dobb, *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, s. 245.

- 733 y.a.g.e. s. 234.
- 734 P. Baran, *The Political Economy of Growth*, s. 283.
- 735 Vassili Kassianenko, *A la conquête de l'indépendance économique*, Moskova 1967, s. 107 (Teknik eğitim ile ilgili rakamlar, bu kitaptan alınmıştır).
- 736 P. Baran, *The Political Economy of Growth*, s. 280.
- 737 M. Dobb, *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, s. 302.
- 738 y.a.g.e. s. 252 ve 283.
- 739 P. Baran, *The Political Economy of Growth*, s. 282.
- 740 M. Dobb, *1917'den Bu Yana Sovyet Ekonomisinin Gelişimi*, s. 282.
- 741 *Fundamentals of Marxism - Leninism*, Moskova 1964, s. 521.
- 742 Bulgaristan hakkındaki bilgiler şu kaynaklardan alınmıştır: Birleşmiş Milletler, *Etude sur la Situation Economique de l'Europe 1966 - Le développement social et économique de la Bulgarie 1944 - 1964*, Sofya 1964 - *Cooperative Sector in Bulgaria's industry*, Sofya 1963 - *Bulgaria's Farm Produce on the International Market*, Sofya 1962.
- 743 Higgins, *Economic Development*, Londra 1959, s. 728.
- 744 C. Bettelheim, *Çin'de Sosyalizmin Kuruluşu*, İstanbul 1966, s. 64.
- 745 y.a.g.e. s. 73.
- 746 René Dumont, *Reforme agraire et sous-developpement, Agriculture Land Reforms and Economic Development*, Varşova 1964, s. 193 - 194.
- 747 T. Balogh, *The cause of poverty*, teksir, s. 26.
- 748 R. Nurkse, *Problems of Capital Formation in the Underdeveloped Countries*, Oxford 1957.
- 749 Chedly Ayari, *La théorie de l'épargne-travail de Nurkse et les Politiques de l'emploi dans les pays sous-développés*.
- 750 Robert L. Heilbroner, *ABD Ekonomik Kalkınmaya Karşı mıdır?*, Yön, sayı: 220.
- 751 Harry Magdoff, *Economic Aspects of U. S. Imperialism*, Monthly Review, Kasım 1966, s. 15.
- 752 y.a.g.e. s. 19 - 21.
- 753 Victor Perlo, *Militarism-Industry*, Londra 1963, s. 71 - 80.
- 754 *Multinational Companies*, Business Week, 20 Nisan 1963.
- 755 Harry Magdoff, *Economic Aspects of U. S. Imperialism*, Monthly Review, Kasım 1966.
- 756 Victor Perlo, *Militarism - Industry*, Londra 1963, s. 54.
- 757 y.a.g.e. s. 70 - 83.
- 758 Harry Magdoff, Monthly Review, Kasım 1966.
- 759 Sweezy ve Baran, *Essays in honour of Michel Kalecki*, Varşova 1964, s. 23 - 24.
- 760 İlhan Selçuk, *Tarih Önünde Noktalamak İçin*, Cumhuriyet gazetesi, 23 Eylül 1968.
- 761 Yön, sayı: 171.
- 762 Yön, sayı: 208, Rostow'un Leeds Üniversitesindeki Konferansı.
- 763 Eugene R. Black, *The Domestic Dividends of Foreign Aid*, Colombia Journal of World Business, cilt: I, Sonbahar 1965.
- 764 *Türkiye'nin Dış Yardım Sorunu*, DPT, Eylül 1967, s. 27.
- 765 Gustav F. Papanek, *Pakistan Karma Ekonomisindeki Gelişme*, Ekonomik ve Sosyal Etüdlar Konferans Heyeti, 1965, s. 76.
- 766 Ignacy Sachs, *Patterns of Public Sector in Underdeveloped Economies*, Londra 1964 (Kapitalist karma ekonomide devlet sektörünün yerini araştırırken ve Amerikan tipi kalkınma modelini tanımlamaya çalışırken bu incelemeden geniş ölçüde yararlandık).
- 767 Prof. W. C. Theisenhusen, *Amerikalı Gözüyle Toprak Reformları*, Yön, sayı: 149.
- 768 y.a.g.e.
- 769 Ignacy Sachs, *Patterns of Public Sector in Underdeveloped Economies*, Londra 1964, s. 178 - 180.
- 770 y.a.g.e. (Meksika ile ilgili rakamlar bu kitaptan ve «Prof. P. G. Casanova, *Mexico: Semicapitalistic Revolution, Planning and Economic Development*, Varşova 1964» incelemesinden alınmıştır).
- 771 Prof. Celso Furtado, *Güney Amerika Devrimi ve ABD'nin Güvenliği*, Yön,

- sayı: 147.
- 772 Papanek, *Pakistan Karma Ekonomisi*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1965, s. 72 ve 74.
- 773 Joan Robinson, *Kore Mucizesi*, Yön, sayı: 166.
- 774 Robert L. Heilbroner, *ABD Ekonomik Kalkınmaya Karşı mıdır?*, Yön, sayı: 220.
- 775 Ziya Kayla, *Türkiye Ekonomisi Bir Çıkamaza mı Giriyor?*, Milliyet gazetesi, 2 Eylül 1968.
- 776 *Yabancı Sermaye*, Yön, sayı: 184.
- 777 DPT Müsteşarı Memduh Aytür'ün Genelgesi, *Türk - Sovyet Ticari İlişkileri*, 23. 8. 1965.
- 778 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 101.
- 779 Doç. Dr. Baran Tuncer, *Türkiye'nin Dış Ödemeler Açığı ve Dış Kaynaklar*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1968, teksir, s. 14.
- 780 Turgut Tan ve Selçuk Yanardağ, *Meksika'da Toprak Reformu*, SBF Dergisi, Mart 1967, s. 161.
- 781 René Dumont, *Reforme Agraire et sous-développement, Agriculture Land reforms and economic development*, Varşova 1964.
- 782 D. R. Gadgil, *Approach to Third Plan*, zıkreden: Ignacy Sachs, *Patterns of Public Sector*, Londra 1964, s. 145.
- 783 Hamza Alavi, *Le Nouvel Imperialisme*, Les Temps Modernes, Paris, Ağustos-Eylül 1964.
- 784 İsmail Hüsrev, *Türkiye Köy İktisadiyatı*, Ankara 1934, s. 150.
- 785 *Köy ve Köylü Sorunu*, DPT, Mart 1967, s. 74.
- 786 Mesut Başkaya, *Köy Kooperatifleri ve Sorunları*, Cumhuriyet 31 Ekim 1968.
- 787 *Bir Soygun Çşidi*, Yeni Gazete, 2 Ekim 1968.
- 788 Son Havadis, 14 Temmuz 1968 Senirkent B. Kabaca Balıkçılar Kooperatifi Müdürü Hasan Aşık'ın tekHzibi.
- 789 Akşam, 27 Haziran 1968, Denizli Senatörü Kemal Turgut'un tekHzibi.
- 790 Tevfik İnci, *Değerlendiremediğimiz Denizaltı Servetimiz*, Cumhuriyet 14 Eylül 1967.
- 791 *İktisadi Devlet Teşekkülleri*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul 1968, s. 297.
- 792 y.a.g.e.s. 290.
- 793 *Etibank ve Müesseseleri ile bu teşekküllerin yaridan fazla hissedar olarak iştirak ettiği şirketlerin 1965 yılı hesap ve muamelelerini tetkike memur komisyon raporu*, s. 4.
- 794 R. Hammaş *Planning in Turkey*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi yayını, Ankara 1967, s. 146.
- 795 Ömer Lütfi Barkan, *Toprak Reformları ve İç Kolonizasyon Meseleleri*, Yeni Ufuklar, sayı: 101 - 102.
- 796 *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 386 - 393.
- 797 Besim Üstünel, *İktisadi Devlet Teşekkülleri*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İst. 1968, s. 216.
- 798 Prof. Ahmet Kılıçbay, *Banka Kredileri*, Cumhuriyet, 13 Haziran 1968.
- 799 *Konya'da Tefecilik*, Cumhuriyet, 26 Eylül 1968.
- 800 *Türkiye'de Sigorta Sorunu*, DPT, 1966, s. 153.
- 801 y.a.g.e.s. 88.
- 802 Doç. Baran Tuncer, *Türkiye'nin Dış Ödemeler Dengesi ve Dış Kaynaklar*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, teksir, s. 23.
- 803 *Kristensen'in demeci*, Milliyet, 23 Ekim 1968.
- 804 Yön, sayı: 212.
- 805 Prof. Fritz Baade ve Guy Finlayson, *How to improve Turkish exports and invisible receipts*, OECD, 10 Kasım 1960, s. 156 - 162.
- 806 Frantz Fanon, *Les damnés de la terre*, Paris 1961, s. 113 - 134.
- 807 Ziya Kayla, *Kalkınma Konusundaki yanlış düşünceler*, Milliyet, 15 Ağustos 1967.
- 808 Michel Bosquet, *Les Miraculés de Tajos*, Le Nouvel Observateur, 26 Temmuz 1967.
- 809 Ignacy Sachs, *The significiance of the foreign trade sector and the strategy of foreign trade planning*, Ankara, 6 - 17 Eylül 1965, s. 5.
- 810 İnönü, *İstanbul Kongresi konuşması*, Ulus, 13 Ekim 1968.
- 811 Prof. Dr. Memduh Yaşa, *Türkiye Eko-*

- nomisinin gelişmesi ve Dış Ticaret, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1968, s. 10.
- 812 Gülten Kazgan, *Kısmi Devalüasyon genelleştirilmeli midir?*, Cumhuriyet, 18 Eylül 1968.
- 813 Zikreden: Ignacy Sachs, *Foreign Trade and Economic Development of Underdeveloped Countries*, Londra 1965, s. 123. Dış ticaret stratejisinin tesbitinde, bu kitaptan bir hayli yararlanılmıştır.
- 814 *Türkiye'nin Dış Yardım Sorunu*, DPT, 1967, s. 23.
- 815 Besim Üstünel, *İktisadi Devlet teşekkülleri*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İst. 1968, s. 217.
- 816 Nejat Ölçen, *Türkiye'nin Endüstrileşme Sorunu*, Ankara 1967, s. 19.
- 817 Dr. Gill'in DPT için hazırladığı yayınlanmamış çalışma, Aralık 1967.
- 818 G. Kazgan, *Buğday İthalı ve İktisat Politikası*, Cumhuriyet, 13 Kasım 1968.
- 819 *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, s. 162.
- 820 *Gelir Dağılımı Araştırması*, DPT, 1966, s. 3.
- 821 Maurice Duverger, *Introduction a la politique*, Paris 1964, s. 358.
- 822 Nermin Abadan, Ahmet N. Yücekök, *1961 - 65 Seçimlerinde büyük şehirlerde gelir durumlarına göre oy verme davranışları*, SBF Dergisi, Aralık 1966, s. 109 - 110.
- 823 Nermin Abadan, *Anayasa Hukuku ve Siyasal Bilimler açısından 1965 seçimlerinin tahlili*, SBF yayını, s. 274.
- 824 M. Kiray, *Interdependencies between agro-economic development and social change, A Case Study Çukurova*, teksir.
- 825 M. Kiray, *Ereğli'de bazı şehirleşme ve sosyal değişme eğilimleri*, Sekizinci İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları, Ankara 1966, s. 174 - 175.
- 826 y.a.g.e. s. 168.
- 827 M. Kiray, *On certain aspect of the social planning of the first five-year plan*, Planning in Turkey, Orta Doğu Teknik Üniversitesi yayını, Ankara 1967, s. 176 - 177.
- 828 Bahattin Akşit, *Türkiye'de «Azgelişmiş Kapitalizm» ve köylere girişi*, Ankara 1966, s. 125.
- 829 *Kabuk Teorisi*, Yön, sayı: 170.
- 830 Jacques Lambert, *Amerique Latine, Structures sociales et Institutions politiques*, Paris 1963, s. 95.
- 831 y.a.g.e. s. 209.
- 832 y.a.g.e. s. 215.
- 833 Maurice Duverger, *Introduction a la politiques*, Paris 1964, s. 177.
- 834 Nermin Abadan, *1961 - 65 seçimlerinde büyük şehirlerin oy verme davranışlarıyla ilgili bazı yorumlar*, SBF Dergisi, Aralık 1966, s. 114.
- 835 C. W. M. Hart, *Şehire gelen köylüler*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İst. 1963, s. 71 - 72.
- 836 Granville H. Sewell, *Gerçekte ve Hayalde Gecekondu*, Yön, sayı: 6.
- 837 Prof. İbrahim Yasa, *Gecekondu topluluklarında işgüc çeşitleri ve ekonomik düzen*, Sekizinci İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları, Ankara 1966, s. 148.
- 838 y.a.g.e. s. 145.
- 839 y.a.g.e. s. 138 ve 141.
- 840 C. W. M. Hart, *Şehire gelen köylüler*, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İst. 1963, s. 74.
- 841 y.a.g.e. s. 75 - 76.
- 842 İbrahim Yasa, *Gecekondu topluluklarında işgüc çeşitleri ve ekonomik düzen*, Sekizinci İskân ve Şehircilik Haftası Konferansları, Ankara 1966, s. 143.
- 843 *Milli Demokratik Devrim*, Türk Solu dergisinin ilâvesi, sayı: 53.
- 844 İsmail Arar, *Atatürk'ün İzmir Basın Toplantısı*, 16 Ocak 1923, 24 Kasım 1968.

BİLGİ YAYINLARI

1. Ingmar Bergman YABAN ÇİLEKLERİ Tezer Sümer
2. Jean Tardieu SEKİZ OYUN Yıldırım Keskin
3. Cahit Atay KARALARIN MEMETLERİ
4. Cahit Atay SULTAN GELİN
5. Albert Camus SANATÇI VE ÇAĞI Yıldırım Keskin
6. Oppenheimer BİLİM VE SAĞDUYU Onur Öymen
7. Turgut Özakman DUVARLARIN ÖTESİ
8. A. de Saint-Exupéry KÜÇÜK PRENS Cemal Süreya - R. Tomris
9. Güner Sümer BOZUK DÜZEN
10. Orson Welles YURTTAŞ KANE Nijat Özön
11. Giovanni Guareschi DON CAMILLO VE ŞEYTAN Yurdakul Fincancı
12. Güngör Dilmien MİDASIN KULAKLARI
13. Friedrich Dürrenmatt DURUŞMA GECESİ Cenap Yılmaz
14. Anton Çehov TÜTÜNÜN ZARARLARI
BİR EVLENME TEKLİFİ
AYI
SAYFIYEDE YAZ Yılmaz Gruda
15. Yakup Kadri Karaosmanoğlu SODOM VE GOMORE
16. Albert Camus BİR ALMAN DOSTA MEKTUPLAR Suat Tuygan
17. Cahit Atay PUSUDA
18. Aisopos EZOP MASALLARI Tarık Dursun K.
Desenler: Aslı - Turhan Selçuk
19. Gustave Janouch KAFKA İLE KONUŞMALAR A. Turan Ofıazoğlu
20. Akutagava RAŞOMON Tarık Dursun K.
21. Pudovkin SINEMANIN TEMEL İLKELERİ Nijat Özön
22. Yakup Kadri Karaosmanoğlu HÜKÜM GECESİ
23. Ingmar Bergman YEDİNCİ MÜHÜR A. Turan Ofıazoğlu
24. Marguerite Duras MODERATO CANTABILE Bertan Onaran
25. Albert Schweitzer ÇOCUKLUĞUM VE GENÇLİĞİM
Yurdakul Fincancı
26. Antonioni GECE Ülkü Tamer
27. D. H. Lawrence ANKA KUŞU Akşit Göktürk
28. Truman Capote TIFFANY'DE KAHVALTI Meral Alakuş
29. Bertrand Russell DÜNYA GÖRÜŞÜM Cenap Yılmaz
30. Aziz Nesin MEMLEKETİN BİRİNDE HOPTİRİNAM
31. Friedrich Dürrenmatt YUNANLI BİR KIZ ARANIYOR Akşit Göktürk
32. Cevdet Kudret DİLLERİ VAR BİZİM DİLE BENZEMEZ
33. André Bazin ÇAĞDAŞ SINEMANIN SORUNLARI Nijat Özön
34. ON KISA OYUN Türkçesi Ülkü Tamer
35. Simone de Beauvoir SESSİZ BİR ÖLÜM Bilge Karasu
36. Anton Çehov İVANOV Atal Behramoğlu
37. Nathalie Sarraute YÖNELİŞLER Mükerrrem Akdeniz
38. SAHNEYE KOYMA SANATI Türkçesi Suat Taşer
39. Eisenstein POTEMKİN ZIRHLISI
Renoir HARP ESİRLERİ
Fort CEHENNEMDEN DÖNÜŞ Nijat Özön
40. Fakir Baykurt AMERİKAN SARGISI
41. Marguerite Duras BÜTÜN GÜN AĞAÇLARDA Salâh Bırsel

42. Heinrich Böll **TRENİN TAM SAATİYDİ** Zeyyat Selimoğlu
 43. Behçet Necatigil **GECE AŞEVİ** (Beş Kısa Oyun)
 44. Yakup Kadri Karaosmanoğlu **ZORAKI DİPLOMAT**
 45. Ingmar Bergman **AYNADAKİ GİBİ-SESSİZLİK** Tezer Özlü-Fadıl Taylan
 46. Maksim Gorki **KÜÇÜK BURJUVALAR** Güner Sümer
 47. Roger Martin du Gard **POSTACI** Erdoğan Başar
 48. Şerif Hulusi **AHMET HAŞİM**
 49. Güngör Dülmen Kalyoncu **KURBAN**
 50. Bertrand Russell **VIETNAM'DA SAVAŞ SUÇLARI** Niyazi Atakoğlu
 51. Tibor Déry **EĞLENTİLİ BİR GÖMME TÖRENİ** Adalet Cimcoz
 52. Cervantes **DON QUIJOTE -I-** Bertan Onaran
 53. Maksim Gorki **TOLSTOY'DAN ANILAR** Akşit Göktürk
 54. Kemal Tahir **DEVLET ANA**
 55. Cevdet Kudret **KARAGÖZ I-II**
 56. Knut Hamsun **PAN** Behçet Necatigil
 57. Maksim Gorki **AYAKTAKIMI ARASINDA** Vâ-Nû
 58. Franz Kafka **AMERİKA** Arif Gelen
 59. Aiskhylos **ZİNCİRE VURULMUŞ PROMETHEUS**
 Azra Erhat-Sabahattin Eyuboğlu
 60. Şevket Süreyya Aydemir **İNKILÂP VE KADRO**
 61. Nijat Özön **TÜRK SINEMASI KRONOLOJİSİ**
 62. A. de Saint-Exupéry **GECE UÇUŞU** Bertan Onaran
 63. Cahit Sıtkı Tarancı **ÖMRÜMDE SÜKÛT**
 64. B. Traven **PAMUK İŞÇİLERİ** Adalet Cimcoz
 65. Attilâ İlhan **YASAK SEVİŞMEK**
 66. Nâzım Hikmet **KEMAL TAHİR'E MAHPUSANEDEN MEKTUPLAR**
 67. Shakespeare **ROMEO İLE JULIET** A. Turan Ofıazoğlu
 68. Kemal Tahir **YORGUN SAVAŞÇI**
 69. Ahmed Arif **HASRETİNDEN PRANGALAR ESKİTTİM**
 70. Yakup Kadri Karaosmanoğlu **POLİTİKADA 45 YIL**
 71. Bedri Rahmi Eyuboğlu **KARADUT 69**
 72. Fakir Baykurt **EFENDİLİK SAVAŞI**
 73. Kemal Tahir **KURT KANUNU**
 74. Doğan Avcıoğlu **31 MART'TA YABANCI PARMAĞI**
 75. Pertev Naili Boratav **AZ GİTTİK UZ GİTTİK**

BİLGİ YAYINLARI ÖZEL DİZİ

1. Prof Macit Gökberk **FELSEFE TARİHİ** 40 Lira
 2. Mete Tunçay **TÜRKİYE'DE SOL AKIMLAR** 15 Lira
 3. Prof. Sadun Aren **İSTİHDAM, PARA VE İKTİSADİ
 POLİTİKA** 20 Lira
 4. Nâzım Hikmet **KUVÂYI MİLLİYE** 12.5 Lira
 (Resimler: Abidin Dino, Notlar: Cevdet Kudret.)
 5. Doğan Avcıoğlu **TÜRKİYE'NİN DÜZENİ** 30 Lira
 6. Metin And **GELENEKSEL TÜRK TİYATROSU** 25 Lira

*İDARE-İ MASLAHATÇILAR ESASLI İNKILÂP YAPAMAZ.
BUGÜNKÜ SEFALET VE REZALET İÇİNDE ESASEN
KİMSEYİ MEMNUN ETMEĞE İMKÂN YOKTUR.
MEMLEKET MÂMUR, MİLLET ZENGİN OLDUĞU ZAMAN
HERKES MEMNUN OLUR. (1923) ATATÜRK*

Doğan Avcıoğlu, bir öğretmen çocuğu olarak, 1926 yılında Bursa'da doğmuştur. Fransa'da siyasi bilimler ve ekonomi okumuştur. Yurda dönünce (1955) Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde araştırma asistanlığı yapmış ve devlet personelinin ücret rejimi üzerinde bir inceleme yayınlamıştır. Daha sonra, CHP Araştırma Bürosu'nun kuruluşunda görev almış ve «Ortak Pazar», «Seçim Neticeleri», «Türkiye için bir iktisadi ve sosyal politikanın esaslarını tesbite yarayacak malzeme», «Kalkınma Meselemizi», «Ziraatimizin Bugünkü Meseleleri», «Şehirlere Akın ve Mesken Dâvası», «Devlet Personel Meselesi» vb. gibi çoğu yayınlanmış çeşitli incelemeleri yürütmüştür. İnönü kontenjanından Kurucu Meclis'e girmiş (1961), Anayasa Komisyonu'na seçilerek yeni Anayasa'nın hazırlanmasına katılmıştır. Daha sonra, Türk-İş Araştırma Merkezi Müdürlüğünde bulunmuş ve işi sorunlarıyla ilgili çeşitli araştırmalar yapmıştır. (1963 - 65). Doğan Avcıoğlu, aynı zamanda eski bir gazetecidir. 1960'tan önce Ulus gazetesiyle, Akis ve Kim dergilerinde çalışmış, muhalefet-iktidar ilişkilerinin iyice sertleştiği günlerde Akis dergisini yönetmiştir. 1961'den sonra, ülkemizin ekonomik ve sosyal sorunlarının aydınlatılmasında öncülük eden «Yön» dergisini altı yıl süreyle çıkartmıştır.

Elinizdeki kitap hakkında Doğan Avcıoğlu şunları söylemektedir:

«Bu denemeyle, genç kuşakların, daha doğrusu toplumun bütün zinde güçlerinin son yıllarda artan ölçüde ilgilendikleri sorulara toplu bir cevap getirmek istedik: Türkiye'miz birkaç yüzyıl önce, yeryüzünün en ileri ülkeleriyle, nasıl olmuştur da bugün geri ülkeler arasında sayılmaktadır? Japonya XIX. yüzyıl ortalarına doğru Ortaçağ karanlıkları içinde yaşarken kısa bir sürede kalkınmıştır. İki yüzyılı aşan kalkınma ve batılılaşma çabalarına rağmen, Türkiye neden hâlâ kalkınmış değildir? Mazlum milletler arasında ilk kurtuluş savaşını Türkiye vermiş ve devrimler yoluyla bağımsızlık içinde çağdaş uygarlığa ulaşmayı amaç edinmiştir; ama bugün neden yine bağımsızlıktan söz etmekte ve çağdaş uygarlık düzeyini çok uzaklarda görmekteyiz? Gidiş nerededir ve bu gidişle kalkınabilir miyiz? Bu soruların cevaplarının araştırılması, bizi, tarihimizin yeni bir görüşle, sosyo-ekonomik açıdan incelenmesine götürdü; eski Osmanlı düzenini, Tanzimat Batıcılığı'nı milliyetçi İttihat ve Terakki hareketini, Kurtuluş Savaşı'mızı, Atatürk Devrimlerini, 27 Mayıs ve yirmi yılı aşkın demokrasi denememizi yeniden değerlendirmeye, Türkiye'de kapitalizmin tarihini ve kapitalist gelişmeler sonucu ortaya çıkan sosyal ve ekonomik düzeni tesbite yöneltti. Vardığımız sonuç şu oldu: 'Neden kalkınamadık, nasıl kalkırız?' sorusu 'Bu düzen nedir ve nasıl değişir?' sorusuyla eş anlamlıdır. Kemalizmin 'bağımsızlık' ve 'çağdaş uygarlık' diye özetleyebileceğimiz iki büyük ülküsünü gerçekleştirme yolunda en büyük engeli, bugünkü düzen teşkil etmektedir. Türkiye'mizin 20 - 25 yıl içinde kalkınıp çağdaş uygarlığa ulaşmasının temel şartı, yürürlükteki düzenin değiştirilmesidir. Yeni bir düzen nasıl kurulacaktır? Denemenin son bölümünde bu soruyu cevaplandırmaya ve düzen değişikliği ve kalkınma için gerekli stratejiyi çizmeye çalıştık. 'Türkiye'nin Düzeni' kitabının bu yolda bir ilk deneme olmadan öte bir iddiası yoktur.»

Doğan Avcıoğlu'nun yıllarca süren bir hazırlıktan sonra, üzerinde aralıksız iki yıl çalıştığı bu çok önemli eserinde, Türkiye'nin tarih boyunca karşılaştığı bütün sosyal ve ekonomik sorunlar ele alınmış; yurdumuzun ve ulusumuzun kalkınabilmesi için uyulması gereken bilimsel yollar gösterilmiştir.